

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE YENİ KAVRAMLAR VE İLERİ ÇALIŞMALAR

*SOSYAL, İNSAN VE
İDARİ
BİLİMLERDE YENİ
KAVRAMLAR VE
İLERİ
ÇALIŞMALAR*

Editör
Prof. Dr. Osman YILMAZ

Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Yeni Kavramlar ve İleri Çalışmalar
Editör: Prof. Dr. Osman YILMAZ

Dizayn: All Sciences Academy Design

Basım Tarihi: Ekim 2025

Yayıncı Sertifika Numarası: 72273

ISBN: 978-625-5794-52-9

© All Sciences Academy

www.allsciencesacademy.com

allsciencesacademy@gmail.com

İÇERİK

1. Bölüm	7
Türkiye ile G-7 Ülke Borsa Endeksleri Arasındaki Birlikteliklerin Makine Öğrenimi (ML) Algoritmalarından Frequent Pattern Growth (FP-Growth) ile Analizi	
<i>Yasemin KESKİN BENLİ, Ebru Nur YOLDAŞ</i>	
2. Bölüm	34
Sağlıklı Yaş Almada Gastronominin Sosyal ve Kültürel Rolü	
<i>Ekin AKBULUT, Uğur LOKMAN, Burcu KAYA, Şeyma ANDAŞ</i>	
3. Bölüm	49
Galata Bankerleri: Osmanlı Mali Sisteminde Finansal Aracılar, Devlet İlişkileri ve Modern Bankacılığa Geçiş	
<i>M. Özgür YANARDAĞ</i>	
4. Bölüm	75
Globalleşme ve Gastronomi; Küresel Etkileşim ve Değişen Tüketim Alışkanlıkları	
<i>Meryem SET</i>	
5. Bölüm	88
Phokaia'dan Bir Grup Krater	
<i>Kenan DOĞAN, Murat FIRAT</i>	
6. Bölüm	99
2000–2025 Döneminde Türkiye Ekonomisine Bir Bakış: Krizler, Dönüşümler ve Politika Tepkileri	
<i>Muzaffer Özgür YANARDAĞ, Özge ER</i>	
7. Bölüm	124
Dijital Çağda Yerelin Yeniden İnşası: Sakarya'da Kimlik ve Mekân	
<i>Nihat KURT</i>	
8. Bölüm	151
Kur'ân'ı Kerîm'e Göre Din Eğitiminde Örnek Bir Aile: İbrahim Ailesi	
<i>Ramazan GÜREL</i>	

9. Bölüm	181
12 Eylül 1980 Askeri Darbesi: Neoliberal Dönüşüm, Depolitizasyon ve Hegemonya İnşası <i>Ramazan İZOL</i>	
10. Bölüm	196
Grafitinin Basit Tarihi: Grafik Sanat Mı, Kentsel Bozucu Unsur Mu? <i>Semih DELİL</i>	
11. Bölüm	213
Sinema ve Mitoloji: Felsefe Üzerinden Bir İnceleme <i>Züleyha KAZAR, Suat Soner ERENÖZLÜ</i>	
12. Bölüm	228
Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı ve Etkisinin Araştırılması: Kahramanmaraş Depremi Örneği <i>Mehmet Sinan TAM, Sinem KUZU</i>	
13. Bölüm	245
Yapılandırmacı Eğitim Yapılandırmacı Yöntemle Anlatılıyor Mu? <i>Öztürk MURAT</i>	
14. Bölüm	256
Aziz Nesin’in “İhtilali Nasıl Yaptık?” Adlı Hikâye Kitabında Devlet –Toplum İlişkisi <i>Ahmet USLU</i>	
15. Bölüm	283
Dijital Çağda Bilgi Kirliliği ve Medya Okuryazarlığı <i>Betül SABAHÇI</i>	
16. Bölüm	296
Sanat Tarihi ve Güzel Sanatlarla İlgilenenler İçin Yeni Bir Çalışma Alanı: Adli Sanat <i>Derya UZUN AYDIN</i>	
17. Bölüm	312
Kaynak Bağımlılığı Kuramı Bağlamında Toyota Firmasının İncelenmesi <i>Serkan CANKURT, Hasan Hüseyin UZUNBACAK</i>	

18.Bölüm	332
Tedarik Zinciri Yönetiminde Dijitalleşme: Eğilimler, Hedefler ve Zorluklar	
<i>Hüseyin BALCI, Hasan AYYILDIZ</i>	
19.Bölüm	371
Vergi Gelirleri Ekonomik Büyüme Performansını Arttırır Mı? Türkiye İçin	
Ekonometrik Bir Cevap Arayışı	
<i>Kurtuluş BOZKURT, Aytaç PEKMEZCİ</i>	
20.Bölüm	385
Fehîm-i Kadîm Divanındaki Kasidelerde Şikâyet	
<i>Mete Bülent DEGER, Fatma Saliha GÜNAY</i>	
21.Bölüm	413
Görsel Sanatlarda “Gerçekçilik, Temsiliyet, Hakikat” Kavramları ve 21. Yüzyıl	
Sanatına Yansımaları	
<i>Metin KUŞ</i>	
22.Bölüm	432
Seyyid Şerîf Cürcânî’de İmâmet/Siyâset Konusu	
<i>Muhammet AYDIN</i>	
23.Bölüm	450
Oyun Üretim Süreçlerinde Generative AI'nin Evrimi, Zorlukları ve Olanakları	
<i>Mustafa MERDİN</i>	
24.Bölüm	464
Sosyal Medyada Linç Kültürü: Tarihsel Köklerden Dijital Çağın Yargısız İnfaz	
Mekanizmasına	
<i>Onur BAYRAKCI</i>	
25.Bölüm	478
Dijital Oyun Oynama Ve Bağımlılık Üzerine Bir Analiz	
<i>Onur BAYRAKCI</i>	

26.Bölüm	497
Girişimcilik Ekosistemleri ve İklim Değişikliği Eylemi <i>Ömer Faruk ALADAĞ</i>	
27.Bölüm	514
Yapısal ve Liderlik Temelli Yalıtılmışlık: Silo Sendromu ve Mantar Yönetimi <i>Süreyya ECE</i>	
28.Bölüm	531
İşyeri Zorbalığı Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi: Biblioshiny ile Keşifsel Bir Araştırma (1997-2025) <i>Tahsin AKÇAKANAT</i>	
29.Bölüm	553
Algılanan Aşırı Niteliklilik Literatürünün Biblioshiny Aracılığıyla Bibliyometrik Analizi <i>Tahsin AKÇAKANAT</i>	
30.Bölüm	572
Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: OECD Ülkeleri İçin Bir Analiz <i>Turan Arda AY, Kurtuluş BOZKURT</i>	
31.Bölüm	588
Türk Bankacılık Sektöründe Kredi Tahsisinde Aktarma ve Arındırma Uygulamalarının Rolü ve Önemi <i>Aykut DERELİ, Ufuk ALKAN</i>	
32.Bölüm	612
Mutfak Şefleri İçin Muhasebe Bilgisinin Önemi <i>Levent KOŞAN</i>	
33.Bölüm	631
Türkiye’de ‘Siyasal İletişim ve Medya’ Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi: Mevcut Trendler ve Gelecek Perspektifleri <i>Feridun NİZAM, Tuna SAVA</i>	
34.Bölüm	655
Turizm İşletmelerinde Performans Ölçümü ve Yönetimi <i>Levent KOŞAN</i>	

Yerel İktidar Dinamiklerinin Taşra Sinemasında Görünümü: Kurak Günler Örneği

Ahmet YILDIZ

Türkiye ile G-7 Ülke Borsa Endeksleri Arasındaki Birlikteliklerin Makine Öğrenimi (ML) Algoritmalarından Frequent Pattern Growth (FP-Growth) ile Analizi*

**Yasemin KESKİN BENLİ¹
Ebru Nur YOLDAŞ²**

* The Road to 2030: Accelerating Progress on the Sustainable Development Goals 12th-14th May 2025
Girne American University Keryenia’da sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

¹Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası
Ticaret ve Finansman Bölümü, yasemin.benli@hbv.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-8386-2620.

²Araştırma Görevlisi., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ebru.yoldas@hbv.edu.tr, Orcid ID: 0009-0008-1877-2275.

ÖZET

Teknolojinin ilerlemesi, verilere ulaşımın kolaylaşmasıyla birlikte veri madenciliğinde büyük bir ilerleme olmuştur. ML algoritmaları, büyük ölçekli verilerin analizinde başarılı ve uygun bir yöntemdir. Çalışmanın amacı yüksek bir performansa sahip olan ML algoritmalarından FP-Growth analiziyle Türkiye ile G-7 ülke borsa endekslerinin birlikte hareket edip etmediğini tespit etmektir. Birlikte hareketlerini incelemek optimal portföy oluşturma stratejileri için önemlidir, böylece bireysel ve kurumsal yatırımcıların portföy çeşitlendirmelerine yardımcı olmaktadır.

Çalışmada 02.01.2000 ile 29.12.2024 arasındaki dönemleri kapsayan Türkiye (BIST TUM), ABD (NYSE Composite), Almanya (DAX), Fransa (CAC 40), İngiltere (FTSE 100), İtalya (FTSE MIB), Japonya (NIKKEI 225), Kanada (S&P TSX) endeksi haftalık verileri (1304 gözlem) ve denetimsiz öğrenme algoritması olan FP-Growth kullanılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, BIST TUM endeksinin G-7 ülkeleri borsa endeksleri ile birliktelik kuralında yer almadığı görülmüştür. NIKKEI225 borsa endeksi ile CAC40 ve DAX borsa endeksi birliktelik gösterirken, NIKKEI225, BIST TUM, NYSE Composite, FTSE 100, FTSE MIB ve S&P TSX borsa endeksleri ile herhangi bir birliktelik göstermemiştir. Sonuç olarak birlikte hareket etmeyen borsalarda yani BIST TUM ve G-7 ülkeleri borsa endeksinden oluşan bir portföye yatırım yapılarak portföy riski en aza indirilebilir, benzer şekilde NIKKEI 225 borsa endeksi ile BIST TUM, NYSE Composite, FTSE100, FTSE MIB ve S&P TSX borsa endeksinden oluşan bir portföye yatırım yapılarak da portföy çeşitlendirmesi ile risk azaltılabilir.

Çalışma, Türkiye ile G-7 ülkeleri borsaları arasındaki birliktelikleri ortaya koyarak, birlikte hareket etmeyen borsalarda, yatırımcıların yatırım kararlarını daha rasyonel bir şekilde alabilmelerine ve portföy çeşitlendirmesinde riski azaltma ve getiriye maksimize etme açısından optimal portföy oluşturma stratejileri için önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Türkiye Borsa Endeksi, G-7 Ülkeleri Borsa Endeksleri, Makine Öğrenimi (ML), FP-Growth Analizi, Portföy Çeşitlendirmesi.

GİRİŞ

1980’li yıllardan sonra küreselleşmenin etkisiyle, finansal piyasalardaki uluslararası sermaye hareketlerini sınırlayan engellerin azalmasıyla birlikte sermaye akımında hızlı bir artış yaşanmış ve artan teknoloji odaklı gelişmeler ile birlikte küresel piyasalarda bilgi hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Bilgiye eş zamanlı erişim imkânı ile yerel borsa piyasaları küresel gelişmelere daha duyarlı hale gelmiştir ve piyasalar arasındaki fiyat

farklılıkları azalarak piyasalar arasında paralel hareketler gözlemlenmeye başlamıştır (Abdelkefi ve Khoufi, 2015; Karahan, 2023; Kaya, 2015; Uçar ve Alsu, 2022; Yıldız ve Aksoy, 2014). Başka bir deyişle, herhangi bir piyasada meydana gelen finansal dalgalanmalar ve riskler farklı piyasa ve fiyat dinamiklerine kısa sürede yansımaktadır. Bir borsa istikrarsızlık yaşarsa, aşırı fiyat dalgalanmaları ilgili piyasalarda önemli kayıplara neden olabilir, bu da piyasa eş hareketlerine atfedilebilen bir olgudur (Wang ve Xiao, 2023). Yatırımcılar, risk ve getiri dengesine göre portföylerini oluştururken, artık yalnızca yerel değil küresel ekonomik gelişmeleri de dikkate almak zorundadır. Harry Markowitz tarafından 1952'de tanıtılan Modern Portföy Teorisi (MPT), getiriye maksimize ederken riskin minimize edilmesine yönelik stratejik denge oluşturmak için çeşitlendirmeyi yatırım kararlarında belirleyici bir faktör olarak öne çıkarmıştır (Markowitz, 1952). Piyasalarda uluslararası portföy çeşitlendirmesi, yatırım ortamında önemli bir amaca hizmet etmektedir. Rasyonel yatırımcılar için piyasa öngörülemezliğinden kaynaklanan riskleri yönetmeyi hedefleyen, uygulamada sıklıkla tercih edilen bir yatırım stratejisidir. Bu strateji, finansal belirsizlikleri azaltma amacıyla hem yerel hem de yabancı piyasalar dahil olmak üzere çeşitli varlık sınıflarına yapılan portföy dağılımını kapsamaktadır (Omojefe ve Gregory, 2020; Templeton, 2014). Çeşitlendirme yoluyla riskin azaltılması, portföyü oluşturan varlıklar arasındaki korelasyon derecesine bağlıdır (Sahabuddin vd., 2022; Vuran, 2010). Piyasalardaki yüksek korelasyon, portföy çeşitlendirmesinin avantajlarını sınırlar. Özellikle, hisse senedi piyasaları güçlü bir birlikte hareket etme eğilimi sergilediğinde portföy çeşitlendirmesinin etkinliğinin zayıflaması muhtemeldir. Optimal portföyün belirlenmesindeki temel etken, finansal varlıklar arasındaki korelasyonun düşük olması veya varlıklar arasında ilişki olmaması durumunda, bu varlıklardan oluşturulan çeşitlendirilmiş portföyün daha az riskli olmasıdır (Omojefe ve Gregory, 2020). Bu doğrultuda, uluslararası yatırımcıların portföy çeşitlendirmesinde riski azaltma ve getiriye maksimize etme stratejilerinde çeşitli ülkelerin borsa piyasaları arasındaki birliktelik hareketlerini anlamaları yatırım kararlarını alma süreçleri açısından vazgeçilmez hâle gelmektedir. Bu nedenle, birliktelik hareketlerini incelemek optimal portföy oluşturma stratejileri için önemlidir.

Literatürde genellikle geleneksel istatistiksel araçların yardımıyla küresel borsalar arasındaki birliktelik hareketleri ele alınmıştır. Günümüzde ise teknolojinin ilerlemesi ve verilere ulaşımın kolaylaşmasıyla birlikte veri madenciliğinde büyük bir ilerleme söz konusudur. Birlikte hareket eden olayların belirlenmesinde kullanılan makine öğrenimi algoritmaları, karmaşık ve büyük ölçekli verilerin analizinde başarılı ve uygun bir yöntemdir. Bu nedenle Makine Öğrenimi (ML) algoritmalarından FP-Growth analiziyle Türkiye ile G-7 ülkeleri borsa endekslerinin birlikte hareket edip etmediği tespit edilerek yatırımcılara öneriler sunulmuştur.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde hisse senedi piyasaları arasındaki birliktelik hareketlerini inceleyen çalışmaları 2 gruba ayırabiliriz:

- 1) Ekonometrik yöntemler ile yapılan çalışmalar,
- 2) Veri madenciliği yöntemleri ile yapılan çalışmalar.

1) Ekonometrik yöntemler ile yapılan çalışmalar;

Na ve Sohn (2011), Kore Bileşik Hisse Senedi Fiyat Endeksi (KOSPI) ile küresel borsa endeksleri arasındaki eş hareketler ilişkisi kuralı analizi ile araştırılarak, yatırımcılara yatırım kararlarını vermelerinde yardımcı olması amaçlanmıştır. Ocak 2006-Aralık 2008 dönemleri arasındaki günlük veriler Apriori Algoritması ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, KOSPI endeksinin ABD ve Avrupa'daki borsa endeksleriyle aynı yönde, KOSPI endeksinin Doğu Asya ülkelerindeki endekslerle ters yönde hareket ettiği görülmüştür.

Benli (2014), Türkiye hisse senedi piyasası ve Morgan Stanley Capital International (MSCI) endeksinde bulunan gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasaları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmıştır. Aralık 1994 ve Eylül 2013 dönemleri arasındaki 226 gözlem verisi Johansen eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, Meksika ve Kolombiya hisse senedi piyasası ile Türkiye borsası arasında uzun vadeli anlamlı bir ilişki gözlemlenirken, Türkiye borsası ile diğer gelişmekte olan ülke piyasaları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Çalışma, yatırımcılar açısından aralarında eş bütünleşme bulunmayan piyasa endeksleri ile portföy çeşitlendirmesi ve arbitraj fırsatlarının elde edilebileceğini vurgulamıştır.

Kaya (2016), BIST endeksi ile dört farklı kıtadan Bombay-BSE (Hindistan), Merval (Arjantin), Nikkei (Japonya), CAC (Fransa) ve Dow-Jones (ABD) endeksleri arasındaki uzun dönemli ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. 2010-2011 yılları arasındaki haftalık veriler Engle-Granger eş bütünleşme yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, BIST ve Dow Jones endeksinin uzun dönemli birlikte hareket ettiği görülürken BIST endeksinin Bombay-BSE, Merval, Nikkei, CAC endeksleri ile eş bütünleşik olmadığı görülmüştür. Eş bütünleşik olmayan borsa endeksleri ile portföy çeşitlendirme ve arbitraj önerisi sunulmuştur.

Polat ve Gemici (2017), Türkiye borsası ile BRICS ülkeleri borsaları arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri araştırmayı amaçlamıştır. 2003-2027 yılları arasındaki aylık veriler ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, Türkiye borsası ile Hindistan ve Brezilya borsasının hem kısa dönemde hem de uzun dönemde, Rusya borsasının ise sadece kısa dönemde eş bütünleşik olduğu görülmüştür. Yatırımcıların uzun dönemli portföy oluşturma süreçlerinde Hindistan ve Brezilya borsalarında yer alan

hisse senetlerini, kısa dönemli portföy oluşturma süreçlerinde ise Hindistan, Brezilya ve Rusya borsalarında işlem gören hisse senetlerini portföye dahil etmemeleri önerilmiştir.

Bozma ve Başar (2018), Türkiye, Romanya, Polonya, Macaristan ve Ukrayna borsaları arasındaki oynaklık ilişkisini VAR (1) BEKK-GARCH modeli kullanarak incelemişlerdir. Hisse senedi borsaları arasındaki uzun vadeli ilişkileri Johansen eş-entegrasyon yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda hisse senedi borsaları arasında uzun dönemli ilişkiler görülmüştür. Türkiye BIST100 endeksinin kendi kısa vadeli şokları ve uzun vadeli volatilité dinamiklerinin yanında Polonya ve Macaristan borsalarının kısa vadeli şokları ve uzun vadeli volatilité dinamiklerinde doğrudan ve dolaylı olarak etkilendiği görülmüştür. Ayrıca, Polonya ve Türkiye borsasının, çalışmada yer alan diğer ülkelerin borsaları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Ulusoy (2019), Türkiye ile G7 ülkelerinin borsa endeksleri arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri incelemeyi amaçlamıştır. 2009-2019 yılları arasındaki aylık verileri Johansen Eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleri yardımıyla analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, Türkiye ile G7 ülkelerinin borsa endeksleri arasında tam bir entegrasyon olmadığı görülmüştür. Türkiye ile İngiltere haricindeki G7 ülkelerinin borsa endekslerinin birlikte hareket etmediği, S&P500, CAC40, S&P/TSX, DAX borsa endekslerinin BIST100'e doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin, NIKKEI225 ile BIST100 arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak gelişmiş ülke borsalarının Borsa İstanbul'un nedenseli olduğu sonucuna varılmıştır.

Ayaydın vd. (2020), Türkiye ile G-7 ülkeleri arasında çeşitli borsa endeksleri ile uzun dönemli ilişkileri incelemiş ve Türkiye (BIST100) ile Kanada (S&P/TSX), ABD (DOW JONES, NASDAQ, S&P500) ve Almanya (DAX) borsa endeksleri arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Türkiye (BIST100) ile Japonya (NIKKEI225), İngiltere (FTSE100) Fransa (CAC40) ve İtalya (FTSEMIB) borsa endeksleri arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisi bulunamamıştır.

Münyas (2020), Türkiye BIST100 ile gelişmiş ülke borsaları (Dow Jones Amerika, DAX Almanya, FTSE İtalya, CAC40 Fransa, OSE Benchmark Norveç ve P/ASX200 Avustralya) arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkileri incelemeyi amaçlamıştır. 2019-2020 yılları arasındaki günlük verileri Johansen eşbütünleşme yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, BIST100 ile gelişmiş ülke borsalarının uzun dönemde, pozitif yönde birlikte hareket ettikleri görülmüştür.

Matar vd. (2021), GCC üyesi 6 ülkenin borsa endeksleri ile Dow Jones ve S&P500 endeksleri arasındaki eş hareketler incelenmiştir. Borsa endekslerinin haftalık verileri dalgacık tutarlılığı yöntemi ve DCC-GARCH modellenmesi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, GCC ülkeleri ile ABD piyasa endekslerinin uzun vadeli eş hareketli oldukları, eş

hareketliliğin zamana ve frekans ölçeğine bağlı değişim gösterdiği vurgulanmıştır. Ayrıca, ekonomik durgunluk zamanlarında bu eş hareketliliğin azaldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, uluslararası yatırımcıların uzun vadeli eş hareketlerden dolayı portföy çeşitlendirmesinin sağladığı fırsatlardan yararlanamayacakları vurgulanmıştır.

Şencan (2022a), CIVETS ülkelerinin piyasa endeksleri arasındaki eş hareketliliği incelemiştir ve Ocak 2006 ve Aralık 2016 arası dönemdeki haftalık veriler Köşegen BEKK GARCH modeli ve Sabit Koşullu Korelasyon (CCC) GARCH modeli ile analiz edilmiştir. Endonezya, Güney Afrika ve Kolombiya borsa endeksleri arasında güçlü bir eş hareket bulunurken Vietnam, Mısır ve Türkiye arasında zayıf bir eş hareket gözlemlenmiştir. Bulgular sonucunda, yatırımcılar için uluslararası portföy çeşitlendirmesi fırsatı vurgulanmıştır.

Şencan (2022b), MSCI Tüm Ülkeler Dünya Endeksi (ACWI) ile MINT ülkelerinin (Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye) borsa endeksleri arasındaki entegrasyon ilişkisi ve karşılaştırması yapılmıştır. 2011-2021 yılları arasındaki haftalık endeks verileri DCC GARCH modeli ve Johansen eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, Nijerya borsa endeksi dışında, MINT ülkelerinin borsa endeksleri arasında uzun dönemde entegrasyon sağladıkları, portföy ve risk yönetimi konusunda ele alınan ülke piyasalarında portföy çeşitlendirme fırsatlarının mevcut olduğu görülmüştür.

Karahan (2023), BIST 100 endeksi ile farklı uluslararası borsa endeksleri arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. 2009-2020 yılları arasındaki haftalık endeks verileri Johansen-Juselius eş bütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, BIST100 ile DAX, FTSE100, NIKKEI225, S&P500, DOW30 ve NASDAQ100 arasında uzun vadede istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir. Ancak BIST100 ile SHANGHAI endeksi arasında anlamlı bir korelasyon saptanmamıştır.

Olgun ve Polat (2024), ortalama ve varyans nedensellik analizi kullanarak Türkiye ile G7 ülkeleri arasındaki oynaklık ilişkisi incelenmiştir. Ortalama getiri açısından Türkiye ile Japonya (S&P/TSX) borsası arasında nedensel bir ilişki, varyans nedensellik analizi sonucunda ise Türkiye (BIST100) ile Kanada (S&P/TSX), Fransa (CAC40), Almanya (DAX), Japonya (NIKKEI225) ve ABD (S&P500) borsaları arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, Türkiye (BIST100), İtalya (FTSE) ve İngiltere (FTSE100) borsa endekslerinin aynı portföyde değerlendirebileceği sonucuna varılmıştır.

Güneş (2024), BIST100, S&P500, DAX ve SSEC endeksleri arasındaki uzun vadeli ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamıştır. Ocak 2012 ve Mart 2022 dönemleri arasındaki günlük veriler ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Çalışmada BIST100 bağımlı değişken olarak tanımlanmış, diğer piyasa endeksleri bağımsız değişken olarak kabul edilmiştir. Çalışma sonucunda, endeksler arasında uzun vadede korelasyon bulunmuştur, BIST100 ile S&P500 ve SSEC arasında pozitif, DAX ile negatif korelasyon

gözlemlenmiştir. Yatırımcıların ters yönde hareket eden endeksleri seçerek portföylerini dengeleyebilecekleri, BIST100 endeksine yatırım yaparken DAX endeksini de portföylerine dâhil etmelerinin faydalı olabileceği belirtilmektedir.

2) Veri madenciliği yöntemleri ile yapılan çalışmalar;

Karpio vd. (2013), WSE (Varşova Menkul Kıymetler Borsası) borsasında işlem gören hisseler arasındaki eş hareketliliği tespit etmek için veri madenciliği yöntemi olan birliktelik analizi kullanılmıştır. Veri seti Ocak 1999-Şubat 2012 dönemleri arasındaki getiri oranlarını ve işlem hacimlerini kapsamaktadır. Çalışma sonucunda, büyük bankalar, petrol ve metalürji şirketlerinde pozitif getiri oranları arasında önemli ilişki kuralları gözlemlenmiştir ve bu bulguların piyasa davranışlarını anlamada ve yatırım kararlarını vermede önemli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca çalışma, herhangi bir varsayım yapmadan piyasa dinamiklerini anlama konusunda veri madenciliği yöntemlerinin daha etkili olduğunu ileri sürmüştür.

Liao ve Chou (2013), Tayvan ve Çin (Hong Kong) borsa piyasalarındaki endeksler arasındaki eş hareketi veri madenciliği yöntemi, birliktelik kuralı ve kümeleme analizi ile incelemeyi amaçlamıştır. Hong Kong Borsası (HSI) ve Taiwan Borsası (TAIEX) arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir. Ayrıca belirli borsa endeks kategorilerinin birlikte hareket ettiğini ve bazılarının da hem iç hem de dış faktörlerden karşılıklı olarak etkilendiği vurgulanmıştır. Örneğin, Turizm, Enerji Kaynakları, Kültürel, Biyoteknoloji ve Tıp, Tarım ve Bilgi Teknolojisi endeksleri çoğunlukla eş hareket ve yükseliş göstermiştir. Çalışma, Tayvan ve Çin (Hong Kong) borsalarında çeşitli hisse senedi kategorileri için muhtemel yatırım portföyleri (Bilgi Hizmetleri ile Elektronik, Elektronik Parçalar, Bisiklet ve Elektrikli Otomobil Ürünleri, Biyoteknoloji ile Tıp ve Turizm kategorilerindeki endeksler) önermektedir.

Arafah ve Mukhlash (2015), Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören şirketlerin hisse senedi fiyatlarındaki eş-hareketleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Ocak 2010 ile Aralık 2014 arasındaki günlük veriler, Bulanık Mantık Yaklaşımı ve Apriori algoritması kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, minimum destek değerleri (0.1, 0.07, 0.06) kullanılarak hisse senetleri arasında güçlü ilişki kuralları belirlenmiş ve yatırımcıların bu eş-hareketleri dikkate alarak yatırım stratejisi oluşturabilecekleri vurgulanmıştır.

Jalpa ve Rustom (2017), NSE (Ulusal Borsa) borsasında işlem gören farklı şirketler arasındaki eş hareketleri tespit ederek yatırımcılara fayda sunmayı amaçlamıştır. Çalışmada, 1250 hisse senedi şirketinin 2010-2016 yılları arasındaki 6 yıllık gün sonu verileri FP-Growth ve Keşif Kuralı Algoritması ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, %80 ve üzeri doğruluğa sahip 79 kural ortaya çıkarken, içlerinden birçoğu da %100 doğruluğa sahiptir. Ayrıca 150 hisse senedi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ve ortaya çıkan

ilişkiler, farklı sektörler veya şirketlere ait hareketlerin yönü hakkında yatırımcılara bilgi sağlayarak karlarını artıracabilecekleri yönünde öneriler sunulmuştur.

Masum (2017), Tahran Menkul Kıymetler Borsası'nda (TSE) işlem gören şirketlerin hisse senedi getirileri arasındaki ilişkileri tespit etmeyi amaçlamıştır. Hisse senetlerini sektör bazında sınıflandırarak her sektörün, 2000-2013 yılları arasındaki günlük kapanış fiyatlarını Apriori algoritması ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda finans, petrokimya ve sanayi sektörleri arasında güçlü birliktelik hareketleri olduğu görülmüştür.

Ünsal (2020), BIST'te işlem gören 408 hisse senedi arasındaki en çok birliktelik gösterenleri incelemiştir. 2019 yılına ait 249 gözlem verisi K-Means yöntemi ve Apriori Algoritması ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, hisse senetleri arasında birçok birliktelik bulunmuştur ve önerilen yöntemin günlük fiyat dalgalanmalarına bağlı olarak birlikte hareket eden hisse gruplarının belirlenmesinde kullanılabilir olduğu vurgulanmıştır.

Karaatlı vd. (2021), BIST30 endeksinde bulunan hisse senetleri, S&P500 endeksi, diğer alternatif yatırım araçları ve makroekonomik değişkenler arasındaki birliktelikler FP- Growth algoritması kullanılarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda, BIST30 endeksinde yer alan banka dışı sektörler ve altın ons fiyatı arasında belirgin bir birliktelik, Altın ile S&P500 endeksi arasında önemli bir birliktelik ve aynı sektörde faaliyet gösteren firmalar arasında birliktelikler görülmüştür. Çalışma, banka hisselerinin portföy çeşitlendirmesinde faydalı olamayacağını ancak bazı hisse senetlerinin yükselmeden önce alınması veya düşmeden önce satılmasının bir fırsat olarak değerlendirilebileceğini, açığa satış ile kar elde edilebileceğini vurgulamıştır.

Kocabıyık vd. (2021), BIST de yer alan 30 endeksinin Kasım 2014 ve Mart 2021 dönemleri arasındaki günlük verileri birliktelik analizi kullanılarak FP Growth Algoritması ile tespit edilmiştir. İlk veri setinde, 30 endeksinin tamamı incelenmiştir ve XU030, XUTUM, XU100, XUSD, XUMAL, XBANK ve XKURY endekslerinin birlikte hareketlilik gösterdiği belirlenmiştir. İkinci veri grubunda sektör endekslerinin analizi yapılmıştır ve XBANK ve XUMAL endeksleri arasında güçlü bir birliktelik olduğu saptanmıştır. Çalışma, bireysel ve kurumsal yatırımcılara eş hareket göstermeyen hisse senetlerini kullanarak portföylerini çeşitlendirebileceklerini ve birliktelik gösteren endekslerin hareketlerini tahmin ederek kazanç sağlayabileceklerini ortaya koymuştur.

Aydın ve Gündoğdu (2024), BIST30, BIST100, Dolar Kuru, Euro Kuru, Altın ve Brent Petrol değişkenleri arasındaki eş hareketleri birliktelik kuralı analizi ile tespit etmeyi amaçlamıştır. Ocak 2018 ve Haziran 2023 yılları arasındaki günlük veriler FP-Growth algoritması ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, PETROL, ALTIN, BIST30 değişkenleri arasında güçlü birliktelik kuralları olduğu bulgulanmıştır.

Çal ve Karaatlı (2024), Türkiye BIST100 endeksindeki hisse senetlerinin birlikte hareketleri, kümeleme analizi ve birliktelik kuralı analizi ile incelenmiştir. 2012-2022 yılları arasındaki veriler CLARA kümeleme algoritması ve FP-Growth algoritması kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, BIST100 endeksindeki hisse senetlerinin dokuz kümeye ayrıldığı ve özellikle bankacılık sektöründeki hisse senetlerinin tek bir kümede toplanarak çok güçlü birlikte hareketler gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca ilaç, beyaz eşya, demir-çelik, enerji, petrokimya, perakende ve imalat sektörlerindeki hisse senetlerinin de sektör içi birlikte hareketlerinin yoğun olduğu görülmüştür. Yatırımcıların yatırım kararlarında sektörler ve şirket grupları arasındaki güçlü korelasyonları dikkate almaları ve birliktelik kuralı tanımlanmamış hisse senetlerini seçerek portföylerini çeşitlendirmeleri gerektiği vurgulanmıştır.

Dai vd. (2024), ABD, Avrupa ve Asya'daki borsa endeksleri ile Tayvan'ın 50 borsa endeksi arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak, yatırımcılara ertesi gün karar desteği sağlayacak bir model geliştirmeyi amaçlamıştır. 2014-2018 yılları arasındaki günlük kapanış verileri Apriori, FP-Growth ve Eclat algoritmaları kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, uluslararası borsalardaki yükselişin, ertesi gün Tayvan borsasında belirli hisselerin yükselme olasılığını artırdığı tespit edilmiştir. Tayvan borsası ile Çin Anakarası, ABD, İngiltere ve Fransa dahil olmak üzere önde gelen on ekonomi arasında yüksek korelasyon olması, bu piyasaların iyi performans göstermesi durumunda yabancı yatırımcıları Tayvan borsasına çekeceği ortaya konulmuştur. Ayrıca, üç ilişki kuralı analizinin etkinliği karşılaştırılarak FP-Growth algoritmasının, düşük destek ve yüksek güven seviyelerinde en hızlı çalışan algoritma olduğu bulgulanmıştır.

Sayıl ve Korhan (2025), BIST aracı kurumlar endeksinde (XAKUR) yer alan hisse senetlerinin birbirleriyle ve halka arz endeksi (XHARZ), Borsa İstanbul 100 Endeksi (BIST100), Volatilite Endeksi (VIX) ve farklı makroekonomik değişkenler ile eş hareketleri birliktelik kuralı analizi kullanarak incelenmiştir. Ocak 2018 ve Haziran 2023 dönemleri arasındaki günlük veriler Apriori algoritması ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, XHARZ, BIST100, GSYH ile TÜFE yukarı yönde birlikte hareket ederken, XAKUR hisse senetlerinin birbirleriyle ve XHARZ ile birlikte hareket etmediği görülmüştür. Ayrıca, TÜFE'nin diğer değişkenlerle yukarı yönde güçlü bir korelasyon gösterdiği bulgulanmış, TÜFE'nin özellikle XHARZ ile XAKUR endeksindeki hisse senetlerinin en az biriyle yukarı yönlü hareket ettiği tespit edilmiştir.

YÖNTEM VE VERİ SETİ

Yöntem

Veri madenciliği, büyük veri kümelerindeki anlamlı bilgileri işlemeyi ve keşfetmeyi amaçlayan bir analiz sürecidir. Veri madenciliği, istatistik, görselleştirme, veri tabanı teknolojileri, makine öğrenmesi ve çeşitli alanlardan alınan teknik ve yöntemlerle zenginleştirilmiş çok yönlü bir analizdir (Han ve Kamber, 2011:23).

Yapay zekânın bir alt dalı olan makine öğrenimi, karmaşık ve büyük veri yapılarında karşılaşılan problemlere çözüm getirmek için kullanılmaktadır. Denetimli ve denetimsiz öğrenme olarak ikiye ayrılmaktadır. Denetimli makine öğrenmesi, regresyon ve sınıflandırma yönteminde kullanılırken, denetimsiz öğrenme kümeleme ve ilişkilendirme yöntemlerinde kullanılmaktadır (Gökalp, 2022; Takma ve Hızlı, 2022). Bu çalışmada makine öğrenimi algoritmalarından denetimsiz öğrenme, FP-Growth algoritması kullanılmıştır.

Birliktelik kuralları analizi, veri madenciliği uygulamalarında verideki birlikte hareket eden öğe setlerini keşfetmeye yönelik bir yöntemdir. İşlem, veri tabanlarındaki öğeler arasındaki ilişki, korelasyon veya nedensel yapıları ortaya çıkarır (Zhang vd., 2008: 315). Agrawal vd. (1993) birliktelik kurallarının matematiksel modelini şu şekilde tanımlamıştır:

$I = \{i_2, i_3, \dots, i_n\}$, veri kümesidir. Her işlem T_i , bir öğe kümesi içerir: $T_i \subseteq I$, burada I tüm olası öğeler kümesini ifade eder.

A ve B, öğe kümeleri ise, bir T işlemler kümesi için $A \subseteq T$ koşulu sağlandığında; “T kümesi A’yı kapsamaktadır.” şeklinde ifade edilir. İki nesnenin birliktelik kuralı şu şekilde gösterilmektedir: $A \Rightarrow B$ “A” öncül veya koşul kümesi, “B” ise sonuç kümesidir. Bu tanım çerçevesinde: $A \subseteq I, B \subseteq I$ ve $A \cap B = \emptyset$ (A ve B öğe kümeleri kesişmemelidir) ve B'deki hiçbir öğe A'daki hiçbir öğenin öncülü değildir (Srikant ve Agrawal, 1997:164).

Birliktelik kuralları oluşturulurken iki önemli istatistiksel ölçüt vardır, güven ve destek ölçütü (Gopalan ve Sivaselvan, 2009:21; Mahgoub vd., 2008:24; Zhang ve Wu, 2011:98). Güven ve destek bir ilişki kuralının ilgi çekicilik ölçütleri olarak adlandırılır (Rao ve Gupta, 2012:489). Kurallardaki anlamsız, önemsiz ilişkileri ortadan kaldırmak için minimum güven ve minimum destek eşikleri kullanıcılar tarafından belirlenir (Fang ve Qizhi, 2012:478; Prajapati vd., 2017:21; Shawkat vd., 2022:5480; Zhang vd., 2008: 315). Güven ve destek ölçütünün dışında, conviction, leverage ve lift parametreleri de bulunmaktadır (Ünsal, 2020:109). Matematiksel olarak eşitlikler 1, 2, 3, 4 ve 5’ te gösterilmiştir (Syahrir ve Mardedi, 2023:56).

Burada:

N = İşlem Toplamları

A = Öncül

B = Sonuç

Destek ölçütü (Support) , oluşturulan kuralın geçtiği olay sayısının tüm olaylar sayısına oranı şeklinde ifade edilmektedir (Hahsler, 2015; Kocabıyık vd., 2021:662;. Prajapati vd., 2017:20). Birliktelik kuralını oluşturabilmek için minimum destek seviyesinin önceden belirlenmesi gerekmektedir ve minimum destek seviyesi $0 \leq s \leq 1$ arasında değer almaktadır (Aydın ve Gündoğdu, 2024:110).

$$Support, s(A \rightarrow B) \frac{\sigma(A \cup B)}{N} \quad (1)$$

Güven ölçütü (Confidence), kuralda birlikte hareket ettiği belirtilen öğelerin birbirlerine oranıdır (Ünsal, 2020: 109). Güven değeri $0 \leq c \leq 1$ arasında değer almaktadır (Agrawal vd., 1993:208).

$$Confidence, c(A \rightarrow B) \frac{\sigma(A \cup B)}{A} \quad (2)$$

Lift (İlgi), A ve B'nin istatistiksel olarak bağımsız olması durumunda ne kadar birlikte geçtiklerini tanımlar (Deniz, 2018: 1187). Lift değeri $[0; +\infty]$ aralığındadır ve $lift > 1$, öncül koşulun gerçekleşmesi, sonucun olasılığını artırırken, $lift < 1$, öncül koşulun gerçekleşmesi, sonucun olasılığını azaltmaktadır (Sheikh vd., 2004: 642). $Lift = 1$ ise, öncül koşulun gerçekleşmesi, sonucun olasılığını değiştirmez (Prajapati vd., 017:21).

$$Lift(A \rightarrow B) \frac{\sigma(A \cup B)}{\sigma(A) * \sigma(B)} \quad (3)$$

Conviction (Kanaat), A'nın B olmadan görülme olasılığını göstermektedir. $Conv = 1$ ise, A ve B birbirinden bağımsızdır. $Conv > 1$ ise, ilişkili kuralların varlığını ifade etmektedir (Akbaş vd., 2022:288; Yüksel ve Zontul, 2019:69).

$$Conv(A \rightarrow B) \frac{1 - \sigma(B)}{1 - c(A \rightarrow B)} \quad (4)$$

Leverage (Kaldıraç), veri kümesinde birlikte görünen öncül ve sonuç öğelerinin sayısının beklentiden sapıp saptadığını gösterir. Kaldıraç, $-0.25 \leq lev \leq 0.25$ arasında değer almaktadır (Syahrir ve Mardedi, 2023:56).

$$Lev(A \rightarrow B) = \sigma(A \cup B) - (\sigma(A) * \sigma(B)) \quad (5)$$

Birliktelik kuralları analizine ilişkin olarak literatürde çeşitli algoritmalar geliştirilmiş ve uygulanmıştır: Apriori algoritması, Fp-Growth algoritması, Eclat algoritması, GUHA yöntemi ASSOC, LCM, SETM ve CARMA vb., (Borgelt, 2012:441; Kocabıyık vd., 2021:662; Sidhu vd., 2014:7). Apriori ve

FP-Growth, en çok kullanılan birliktelik kuralı algoritmalarıdır (Deniz, 2018). FP-büyüme algoritması, Apriori algoritmasının ortaya çıkardığı başlıca dezavantajları ortadan kaldırmak amacıyla geliştirilmiş bir alternatif yaklaşım olarak önerilmiştir (Karaatlı vd., 2021:553; Rao ve Gupta, 2012:491). FP-Growth, bir veri kümesinde en sık görülen öğe kümelerinin belirlenmesini sağlar, FP ağacı adı verilen kompakt veri yapısını kullanır ve sık kullanılan öğe kümelerini doğrudan bu yapıdan çıkarır. Bir FP ağacı, girdi veri kümesinin sıkıştırılmış bir gösterimidir (Jalpa ve Rustom, 2017:10). FP-Growth Algoritmasının en büyük avantajı, büyük verileri hızlı bir şekilde çalıştırabilmesi ve sistemde yer alan kaynakları verimli şekilde değerlendirebilmesidir (Kiraz ve Deliismail, 2018:30; Han ve Kamber, 2011:259), bunun en önemli sebebi, FP Growth algoritması böl ve yönet stratejisini esas almaktadır. Bu strateji, veri tabanını yinelemeli olarak bölümlere ayırır ve aday kümeler üretmez (Qiu vd., 2004:1665). Destek sayısını bulmak için tüm veri tabanını yalnızca iki kez tarayan bir algoritmadır (Han vd., 2004:54; Hasan ve Mishu, 2018). FP-Growth, ilk veri tabanı taramasında, sıklığı yüksek öğeleri azalan düzende sıralayarak listeler (Li vd., 2008), ikinci veri tabanı taramasında ise tüm veri tabanını FP-Tree sıkıştırılmış bir ağaç yapısında tutar (Han vd, 2004:54), veri kümesinde belirli bir sıklığın üzerinde geçen öğeler için FP ağacını yinelemeli olarak oluşturarak birliktelikleri tespit eder (Li vd., 2008).

FP-Growth algoritmasının adımları şu şekilde gösterilmektedir (Kiraz ve Deliismail, 2018: 31)

- (1) Minimum destek değeri belirlenir;
- (2) Sıklık değerleri belirlenir;
- (3) Ürünler önem derecelerine göre sıralanır ve belirlenir;
- (4) Seçilen ürünler (güven düzeyi/eşik değeri) önem derecelerine göre sıralanır;
- (5) FP-Tree oluşturulur.

Veri Seti

Veri seti 02.01.2000 ile 29.12.2024 arasındaki dönemleri kapsayan Türkiye (BIST TUM), ABD (NYSE Composite), Almanya (DAX), Fransa (CAC 40), İngiltere (FTSE 100), İtalya (FTSE MIB), Japonya (NIKKEI 225), Kanada (S&P TSX) endeksi haftalık verilerinden (1304 gözlem) oluşmaktadır.

Veriler bir önceki haftanın kapanış endeksi dikkate alınarak, artış (↑) gösterdiği günlerde "1", azalış (↓) gösterdiği günlerde "0" şekline dönüştürülmüştür. Veriler Investing.com adresinden derlenmiştir.

ANALİZ VE BULGULAR

Verilerin analizi için WEKA 3.9.6 yazılımından yararlanılmıştır ve denetimsiz öğrenme algoritmalarından FP-Growth kullanılmıştır. Değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Endeksler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum	Değişim Katsayısı
BIST TUM	1410,82	2494,178	70,36	12636,13	%176,74
NYSE Composite	10026,121	3637,851	4284,50	20272,00	%36,28
DAX	8981,206	4136,605	2403,19	20405,92	%46,05
CAC 40	4868,36	1264,845	2534,45	8219,14	%25,98
FTSE 100	6160,479	1109,797	3491,59	8433,76	%18,04
FTSE MIB	25991,989	8138,495	12739,98	49354,56	%31,31
NIKKEI 225	17317,33	7702,29	7173,10	41190,68	%44,47
S&P TSX	13534,881	4222,042	5935,33	25691,80	%31,19

Tablo 1’e göre, FTSE MIB (25991,989) ve S&P TSX (13534,881) endekslerinin en yüksek ortalama, BIST TUM (1410,82) ve CAC 40 (4868,36) endekslerinin en düşük ortalama sahip olduğu görülmektedir. FTSE MIB (8138,495) ve NIKKEI 225 (7702,29) endekslerinin en yüksek standart sapmaya, FTSE 100 (1109,797) ve CAC 40 (1264,845) endekslerinin ise en düşük standart sapmaya sahip olduğu söylenebilir. Minimum ve maksimum değerlere bakıldığında, FTSE MIB (12739,98 ile 49354,56 arasında), NIKKEI 225 (7173,10 ile 41190,68 arasında) endekslerinin en geniş aralıkta, CAC 40 (2534,45 ile 8219,14 arasında), FTSE 100 (3491,59 ile 8433,76 arasında) endekslerinin en dar aralıkta seyrettiği görülmektedir. Riskin bir ölçüsü olarak değişim katsayılarına bakıldığında ise BIST TUM endeksinin %176,74 ile en yüksek riske, FTSE 100 endeksinin %18,04 ile en düşük riske sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Birlikte algoritmalarında kullanılan destek değerleri artırıldığında, elde edilen birliktelik kuralları daha güçlü sonuçlar vermektedir. Bununla birlikte destek değerlerinin aşırı yüksek olması bazı kuralların tespit edilememesine, çok düşük olması ise fazla sayıda ve gereksiz kuralların üretilmesine neden olabilmektedir (Sabah ve Bayraktar, 2020: 73). Bu nedenle, çalışmada destek seviyesi 0.10, güven düzeyi minimum 0.90 olarak analizler gerçekleştirilmiştir.

FP-Growth algoritması ile minimum 0.90 güven düzeyi, 0.10 destek seviyesinde maksimum 42 kural elde edilmiş ve Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: FP-Growth Algoritması ile Elde Edilen Kural Sayıları

Endeksler	FP-Growth Birliktelik Analizi (0.10 destek seviyesi/minimum 0.90 güven düzeyi) (Maksimum 42 kural)
CAC 40	35↑
DAX	31↑
FTSE MIB	22↑
NYSE Composite	22↑
FTSE 100	17↑
S&P TSX	17↑
NIKKEI 225	2↑
BIST TUM	-

Tablo 2’ye göre, 42 birliktelik kuralında en fazla CAC 40 borsa endeksi, 35 kez artış göstererek birliktelik kuralında yer almıştır, onu sırasıyla DAX 31 kez artış, FTSE MIB 22 kez artış, NYSE Composite 22 kez artış, FTSE 100 17 kez artış, S&P TSX 17 kez artış ile takip etmiştir. NIKKEI 225 borsa endeksi sadece iki kez artış ile birliktelik kuralında yer almıştır. BIST TUM borsa endeksinin ise G-7 ülkelerinin borsa endeksleri ile birliktelik kuralında yer almadığı bulgulanmıştır.

FP-Growth algoritması ile elde edilen maksimum 42 kural ve kurallardaki endekslerin birlikte hareket sıklığı ve yönü minimum 0.90 güven düzeyi ve 0.10 destek seviyelerinde Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: FP-Growth Analizi (0.10 destek seviyesi/minimum 0.90 güven düzeyi)
(↑artışları, → birliktelikleri göstermektedir)

FP-Growth Birliktelik Kuralları						*Conf.	*Lift.	*Lev.	*Conv.
1	DAX ↑ FTSE → MIB ↑ FTSE 100↑	515 → 500	CAC 500	40↑	0.97	1.79	0.17	14.69	
2	NYSE Composite ↑ FTSE MIB ↑ FTSE 100↑	491 → 473	CAC 473	40↑	0.96	1.77	0.16	11.79	
3	S&P TSX ↑ DAX ↑ FTSE MIB ↑	479 → 461	CAC 461	40↑	0.96	1.77	0.15	11.50	
4	NYSE Composite ↑ DAX ↑ FTSE MIB ↑	517 → 495	CAC 495	40↑	0.96	1.76	0.16	10.26	
5	FTSE MIB ↑ FTSE 100↑	555 → 530	CAC 530	40↑	0.95	1.76	0.18	9.74	
6	NYSE Composite ↑ DAX ↑ FTSE 100↑	515 → 490	CAC 490	40↑	0.95	1.75	0.16	9.04	
7	FTSE MIB ↑ CAC 40↑ FTSE 100↑	530 → 500	DAX 500	↑	0.94	1.71	0.16	7.67	
8	DAX ↑ FTSE 100↑	580 → 547	CAC 547	40↑	0.94	1.73	0.18	7.78	
9	NYSE Composite ↑ FTSE MIB ↑ CAC 40↑	526 → 495	DAX 495	↑	0.94	1.71	0.16	7.37	
10	NYSE Composite ↑ FTSE MIB ↑ FTSE 100↑	491 → 462	DAX 462	↑	0.94	1.71	0.15	7.34	

11	S&P TSX ↑ FTSE MIB ↑ CAC 40↑	490 →	DAX 461	↑	0.94	1.71	0.15	7.33
12	DAX ↑ FTSE → MIB ↑	607 →	CAC 570	40↑	0.94	1.73	0.18	7.29
13	S&P TSX ↑ NYSE Composite ↑ DAX ↑	503 →	CAC 471	40↑	0.94	1.72	0.15	6.95
14	S&P TSX ↑ CAC 40↑ FTSE 100↑	493 →	NYSE Composite↑ 460		0.93	1.65	0.14	6.30
15	NYSE Composite ↑ CAC 40↑ FTSE 100↑	527 →	DAX 490	↑	0.93	1.69	0.15	6.22
16	FTSE MIB ↑ FTSE 100↑	555 →	DAX 515	↑	0.93	1.68	0.16	6.07
17	NYSE Composite ↑ FTSE MIB ↑	568 →	CAC 526	40↑	0.93	1.70	0.17	6.03
18	S&P TSX ↑ NYSE Composite ↑ FTSE 100↑	498 →	CAC 460	40↑	0.92	1.70	0.15	5.83
19	S&P TSX ↑ DAX ↑ CAC 40↑	510 →	NYSE Composite↑ 471		0.92	1.63	0.14	5.54
20	FTSE MIB ↑ CAC 40↑	618 →	DAX 570	↑	0.92	1.67	0.18	5.66
21	S&P TSX ↑ NYSE Composite ↑ CAC 40↑	511 →	DAX 471	↑	0.92	1.67	0.15	5.59
22	S&P TSX ↑ FTSE MIB ↑	532 →	CAC 490	40↑	0.92	1.69	0.15	5.65

23	CAC 40↑ NIKKEI 225↑	517 →	DAX 475	↑	0.92	1.67	0.15	5.39
24	NYSE Composite ↑ CAC 40↑	594 →	DAX 545	↑	0.92	1.66	0.17	5.33
25	S&P TSX ↑ DAX ↑	556 →	CAC 510	40↑	0.92	1.69	0.16	5.40
26	CAC 40↑ FTSE 100↑	597 →	DAX 547	↑	0.92	1.66	0.17	5.25
27	NYSE Composite ↑ DAX ↑	595 →	CAC 545	40↑	0.92	1.68	0.17	5.32
28	DAX ↑ NIKKEI 225↑	519 →	CAC 475	40↑	0.92	1.68	0.15	5.26
29	S&P TSX ↑ CAC 40↑	559 →	NYSE Composite↑ 511		0.91	1.62	0.15	4.96
30	DAX ↑ CAC 40↑ FTSE 100↑	547 →	FTSE MIB ↑ 500		0.91	1.68	0.16	5.19
31	S&P TSX ↑ CAC 40↑	559 →	DAX 510	↑	0.91	1.65	0.15	5.02
32	NYSE Composite ↑ FTSE MIB ↑	568 →	DAX 517	↑	0.91	1.65	0.16	4.90
33	NYSE Composite ↑ DAX ↑ CAC 40↑	545 →	FTSE MIB ↑ 495		0.91	1.67	0.15	4.87
34	NYSE Composite ↑ FTSE 100↑	582 →	CAC 527	40↑	0.91	1.67	0.16	4.74
35	S&P TSX ↑ DAX ↑	556 →	NYSE Composite↑ 503		0.90	1.60	0.14	4.48
36	S&P TSX ↑ FTSE MIB ↑	532 →	NYSE Composite↑ 481		0.90	1.60	0.14	4.45
37	S&P TSX ↑ DAX ↑ CAC 40↑	510 →	FTSE MIB ↑ 461		0.90	1.66	0.14	4.65
38	DAX ↑ CAC 40↑	632 →	FTSE MIB ↑ 570		0.90	1.66	0.17	4.57

39	FTSE MIB ↑ FTSE 100↑	555 →	DAX ↑ CAC 40↑ 500	0.90	1.86	0.18	5.11
40	S&P TSX ↑ FTSE 100↑	553 →	NYSE Composite↑ 498	0.90	1.59	0.14	4.29
41	S&P TSX ↑ FTSE MIB ↑	532 →	DAX ↑ 479	0.90	1.63	0.14	4.42
42	S&P TSX ↑ NYSE Composite ↑ CAC 40↑	511 →	FTSE 100↑ 460	0.90	1.68	0.14	4.55
*Conf.; Güven düzeyi, Lift; İlgi, Lev.; Kaldıraç etkisi, Conv.; Kanaat değeri							

Tablo 3'e göre, tespit edilen tüm kurallarda ilgi katsayısı Lift değerleri > 1, Leverage değerleri > 0, Conviction değerleri ise > 1olarak bulunmuştur. Bu değerler, değişkenler arasında anlamlı, pozitif ve rastgelelikten uzak ilişkilerin olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3'te Kural 1'e göre; DAX, FTSE MIB ve FTSE 100 borsa endeksi 515 kez birlikte artış göstermiştir, bu birlikteliğe CAC 40 borsa endeksi 500 kez artış göstererek eşlik etmiştir, bu kuralın güven düzeyi $(500/515=0,97)$ %97 olarak hesaplanmıştır. Kural 2'ye göre; NYSE Composite, FTSE MIB ve FTSE 100 borsa endeksi 491 kez birlikte artış göstermiştir, bu birlikteliğe CAC 40 borsa endeksi 473 kez artış göstererek eşlik etmiştir, bu kuralın güven düzeyi %96'dır. Kural 3'e göre; S&P TSX, DAX ve FTSE MIB borsa endeksi 479 kez birlikte artış göstermiştir, CAC 40 borsa endeksi 461 kez artış göstererek bu birlikteliğe eşlik etmiştir, güven düzeyi %96'dır. Kural 4'e göre; NYSE Composite, DAX ve FTSE MIB borsa endeksi 517 kez birlikte artış göstermiştir, bu birlikteliğe, CAC 40 borsa endeksi 495 kez artış göstererek eşlik etmiştir, güven düzeyi %96'dır. Kural 5'e göre; FTSE MIB ve FTSE 100 borsa endeksinde 555 kez birlikte artış gerçekleşirken, CAC 40 borsa endeksi bu artışa 530 kez eşlik etmiştir, güven düzeyi 0.95'tir. Kural 6'ya göre; NYSE Composite, DAX ve FTSE 100 borsa endeksinde 515 kez birlikte artış gerçekleşmiştir, birlikteliğe CAC 40 borsa endeksi 490 kez artarak eşlik etmiştir, güven düzeyi %95'tir. Kural 7'ye göre; FTSE MIB, CAC 40 ve FTSE 100 borsa endeksinde 530 kez birlikte artışın gözlemlendiği durumda, DAX borsa endeksi 500 kez artış göstererek birlikteliğe eşlik etmiştir, güven düzeyi %96'dır. Kural 8'e göre; DAX ve FTSE 100 borsa endeksinde 580 kez birlikte artış meydana gelmiştir, bu birlikteliğe ise CAC 40 borsa endeksi 547 kez artarak eşlik etmiştir, güven düzeyi %94'tür. Kural 9'a göre; NYSE Composite, FTSE MIB ve CAC 40 borsa endeksi 526 kez birlikte artış göstermiştir, bu artışa DAX borsa endeksi 462 kez artış ile eşlik etmiştir, güven düzeyi %94'tür. Kural 10'a göre; NYSE Composite, FTSE MIB ve CAC 40 borsa endeksinde 491 kez

birlikte artış gerçekleşirken, DAX borsa endeksi 462 kez artış göstererek bu birlikteliğe eşlik etmiştir, güven düzeyi %94'tür. Kural 11'e göre; S&P TSX, FTSE MIB ve CAC 40 borsa endeksinde 490 kez birlikte artış gözlemlenmiştir, bu birlikteliğe DAX borsa endeksi 461 kez artış göstererek eşlik etmiştir, güven düzeyi %94'tür. Kural 12'ye göre; DAX ve FTSE MIB borsa endeksi 607 kez birlikte artış gerçekleşirken, CAC 40 borsa endeksi 570 kez artış ile bu birlikteliğe eşlik etmiştir, güven düzeyi %94'tür. Kural 13'e göre; S&P TSX, NYSE Composite ve DAX borsa endeksi 503 kez birlikte artış göstermiştir, bu birlikteliğe ise CAC 40 borsa endeksi 471 kez artış göstererek eşlik etmiştir, güven düzeyi %94'tür. Kural 14'e göre; S&P TSX, CAC 40 ve FTSE 100 borsa endeksindeki artışın 493 kez birlikte gözlemlendiği durumda, NYSE Composite borsa endeksi 460 kez artış göstererek bu birlikteliğe eşlik etmiştir, güven düzeyi %93'tür. Kural 15'e göre; NYSE Composite, CAC 40 ve FTSE 100 borsa endeksi 527 kez artış göstererek birlikte hareket etmiştir, bu birlikteliğe DAX borsa endeksi 490 kez artış göstererek eşlik etmiştir, güven düzeyi %93'tür. Kural 16'a göre; FTSE MIB ve FTSE 100 borsa endeksindeki artışın 555 kez birlikte hareket ettiği görülmüştür, bu birlikteliğe DAX borsa endeksi 515 kez artış göstererek eşlik etmiştir, güven düzeyi %93'tür. Kural 17' e göre; NYSE Composite ve FTSE MIB borsa endeksindeki 568 kez birlikte artış meydana gelirken, CAC 40 borsa endeksi 526 kez artış göstererek bu birlikteliğe eşlik etmiştir, güven düzeyi %93'tür. Kural 18'e göre; S&P TSX, NYSE Composite ve FTSE 100 borsa endeksindeki artışın 498 kez birlikte hareket ettiği görülmüştür, bu birlikteliğe CAC 40 borsa endeksi 460 kez artış göstererek eşlik etmiştir, güven düzeyi %92'dir. Kural 19'a göre; S&P TSX, DAX ve CAC 40 borsa endeksi 510 kez artış göstererek birlikte hareket etmiştir, NYSE Composite borsa endeksi 471 kez artış göstererek bu birlikteliğe eşlik etmiştir, güven düzeyi %92'dir. Kural 20'ye göre; FTSE MIB ve CAC 40 borsası endeksi 618 kez birlikte artış göstermiştir, bu birlikteliğe DAX borsa endeksi 570 kez artış göstererek eşlik etmiştir, güven düzeyi %92'dir. Geri kalan 22 Kural da benzer şekilde yorumlanmıştır.

SONUÇ

Yatırımcıların borsaları birlikte değerlendirmesi uluslararası portföy çeşitlendirme stratejileri açısından önemlidir. Portföy yatırımcıları borsaların endeks hareketlerini yani artış ve azalışları dikkate alarak diğer borsalar hakkında öngöründe bulunabilir ve portföy çeşitlendirmesi yaparak risklerini azaltarak getirilerini artırabilirler.

Bu çalışmada, Türkiye BIST TUM borsa endeksi ile G-7 ülkeleri borsa endeksleri arasındaki birliktelik hareketleri incelenmiştir. Birliktelik hareketlerini tespit etmek için ML algoritmalarından FP-Growth algoritmasından yararlanılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, BIST TUM endeksinin G-7 ülkeleri borsa endeksleri ile birliktelik kuralında yer almadığı görülmüştür. NIKKEI225 borsa endeksi, CAC40 ve DAX borsa endeksi ile birliktelik gösterirken, NIKKEI225 borsa endeksi, BIST TUM, NYSE Composite, FTSE100, FTSE MIB ve S&P TSX borsa endeksleri ile herhangi bir birliktelik göstermemiştir. Sonuç olarak birlikte hareket etmeyen borsalarda yani BIST TUM ve G-7 ülkeleri borsa endeksinden oluşan bir portföye yatırım yapılarak portföy riskinin azaltılabileceği, benzer şekilde NIKKEI225 borsa endeksi ile BIST TUM, NYSE Composite, FTSE100, FTSE MIB ve S&P TSX borsa endekslerinden oluşan bir portföye yatırım yapılarak da portföy çeşitlendirmesi ile riskin azaltılabileceği söylenebilir.

Ahmed vd. (2018) gelişmiş ve gelişmekte olan ülke piyasaları için korelasyon analizi yaparak aralarında anlamsız bir ilişki tespit etmişlerdir, bu çalışmada da BIST TUM borsa endeksi ve G-7 ülkeleri borsa endeksleri arasında birlikteliklerin görülmemesi açısından benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Ulusoy (2019), Türkiye ile G7 ülkelerinin borsa endeksleri arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri incelemiş ve Türkiye ile G7 ülkelerinin borsa endeksleri arasında tam bir entegrasyon olmadığı sonucuna varmıştır, bu çalışmada da yine BIST TUM borsa endeksi ve G-7 ülkeleri borsa endeksleri arasında birlikteliklerin görülmemesi açısından benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Ayaydın vd. (2020), Türkiye ile G-7 ülkeleri arasında çeşitli borsa endeksleri ile uzun dönemli ilişkiler incelenmiş, Türkiye (BIST100) ile Japonya (NIKKEI225), İngiltere (FTSE100) Fransa (CAC40) ve İtalya (FTSE MIB) borsa endeksleri arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisi olmadığı sonucuna varılmıştır, bu çalışmada da Türkiye (BIST TUM) ile FTSE100, CAC40 ve FTSE MIB borsa endeksleri arasında birlikteliklerin olmaması açısından benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Münyas (2020), Türkiye (BIST100) ile gelişmiş ülkelerin borsa endeksleri arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler incelenmiş, Türkiye ile ABD (Dow Jones), Almanya (DAX), İtalya (FTSE Italia), Fransa (CAC40), Norveç (OSE Benchmark) ve Avustralya (S&P/ASX 200) borsa endeksleri arasında anlamlı ve pozitif yönde uzun dönemli ilişkiler bulunmuştur, oysa bu

çalışmada Türkiye ile Almanya ve Fransa borsa endeksleri arasında birlikteliklerin olmaması açısından farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışmada, NIKKEI 225 borsa endeksinin, diğer G-7 ülkeleri borsa endeksleri ile olan birlikteliklerinin daha sınırlı olduğu görülmüştür. NIKKIE 225 borsa endeksi ile sadece CAC 40 ve DAX borsa endeksleri birlikte hareket etmiştir. Bu bulgu, Peker vd. (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmadan elde edilen bulguyla benzerdir yani K-means ve TwoStep kümeleme analizleri, CAC 40, DAX ve NIKKIE 225 endekslerinin risk ve getiri özellikleri bakımından aynı grupta sınıflandırıldığını göstermiştir.

Bu çalışmalardan da anlaşılabileceği üzere sonuçlar farklılık göstermiştir bunun nedeninin yöntemin, değişkenlerin ve kullanılan verilerin dönemlerinin farklılık göstermesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Elde edilen sonuçların, bireysel ve kurumsal yatırımcıların piyasa dinamiklerini daha iyi anlamalarına, portföylerini risk yönetimi açısından daha dengeli bir şekilde oluşturmalarına ve uluslararası portföy çeşitlendirmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Gelecekte yapılacak çalışmalara öneri olarak, farklı borsa endeksleri, farklı ML algoritmaları ile analizler yapılarak bu çalışma sonuçları ile karşılaştırılabilir, böylece optimal portföy oluşturma açısından elde edilecek sonuçlar, uluslararası yatırımcıların portföy çeşitlendirmesinde riski minimize, getiriye maksimize etme açısından önemli bilgiler sunabilecektir.

REFERANSLAR

- Arafah, A. A., ve Mukhlash, I. (2015). The application of Fuzzy Association Rule on co-movement analyze of Indonesian stock price. *Procedia Computer Science*, 59, 235–243. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.07.541>.
- Abdelkefi, S. Z., ve Khoufi, W. (2015). Stock markets linkages before, during and after subprimes crisis: Bivariate BEKK GARCH (1, 1) and DCC models. *International Journal of Economics Finance and Management Sciences*, 3(3), 213-230. <https://doi.org/10.11648/j.ijefm.20150303.18>.
- Agrawal, R., Imieliński, T., ve Swami, A. (1993). Mining association rules between sets of items in large databases. *ACM SIGMOD Record*, 22(2), 207–216. <https://doi.org/10.1145/170036.170072>.
- Ahmed, R. R., Vveinhardt, J., Štreimikienė, D., Ghauri, S. P., ve Ashraf, M. (2018). Stock returns, volatility and mean reversion in emerging and developed financial markets. *Technological and Economic Development of*

- Economy*, 24(3), 1149-1177. <https://doi.org/10.3846/20294913.2017.1323317>.
- Akbaş, K. E., Kivrak, M., Arslan, A. K., Yakinbař, T., Korkmaz, H., Önalán, E., ve Çolak, C. (2022). Assessment of association rule mining using interest measures on the gene data. *Medical Records*, 4(3), 286-292. <https://doi.org/10.37990/medr.1088631>.
- Ayaydın, H., Barut, A., ve Pala, F. (2020). Long-term relationship between G-7 country's stock markets and BIST100: Fourier Approach. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 24-34.
- Aydın, Z. B., ve Gündoğdu, E. (2024). Borsa İstanbul endekslerinin Dolar, Euro, Altın ve Brent Petrol değışkenleriyle birliktelik analizi. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 105-118. <https://doi.org/10.37093/ijsi.1339748>.
- Benli, Y. K. (2014). Türkiye Borsasının Gelişmekte Olan Ülkeler Borsaları ile eşbütünleşme analizi. *Journal of Management and Economics Research*, 12(23), 18-32. <https://doi.org/10.11611/jmer273>.
- Borgelt, C. (2012). Frequent item set mining. *Wiley Interdisciplinary Reviews Data Mining and Knowledge Discovery*, 2(6), 437-456. <https://doi.org/10.1002/widm.1074>.
- Bozma, G., ve Başar, S. (2018). Türkiye, Romanya, Polonya, Macaristan ve Ukrayna Borsaları arasındaki oynaklık geçişkenliğinin M-GARCH modeli ile analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(4), 1-15. <https://doi.org/10.17065/huniibf.346119>.
- Çal, D. Y., ve Karaatlı, M. (2024). Kümeleme ve Birliktelik Kuralları Analizi ile Borsa İstanbul 100 Endeksinde yer alan hisse senetlerinin incelenmesi. *Ekoist Journal of Econometrics and Statistics*, 0(41), 34-53. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2024.41.1487849>.
- Dai, L., Huang, C., Yu, C., ve Gu, S. (2024). A novel discovery model for revealing substitution relationships from international stock markets: with association rule analysis. *Heliyon*, 10(20), e38774. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e38774>.
- Deniz, S. S. (2018). Fp-Growth algoritması-Weka uygulaması. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)*, 4(14), 1186-1190.
- Fang, L., ve Qizhi, Q. (2012). The study on the application of data mining based on association rules. *International Conference on Communication Systems and Network Technologies*, 477-480. <https://doi.org/10.1109/csnt.2012.108>.
- Gopalan, N. P., ve Sivaselvan, B. (2009). *Data mining: Techniques and trends*. PHI Learning Pvt. Ltd.
- Gökalp, Ö. M. (2022). Makine öğrenmesi. *Gazi Üniversitesi, Gazi Bilişim Enstitüsü, Adli Bilişim Bölümü*, 1-14.
- Güneş, H. (2024). Borsa endeksleri arasında uzun dönemli ilişkinin tespiti. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 1-18. <https://doi.org/10.52736/ubeyad.1352446>.
- Hahsler, M. (2015). A probabilistic comparison of commonly used interest measures for association rules. *United States. Southern Methodist University*, 27.
- Han, J., Kamber, M., ve Pei, J. (2012). Data mining: Concepts and techniques. *Choice Reviews Online*, 49(06), 49-3305. <https://doi.org/10.5860/choice.49-3305>.

- Han, J., Pei, J., ve Tong, H. (2022). *Data mining: Concepts and techniques*. Morgan Kaufmann.
- Han, J., Pei, J., Yin, Y., ve Mao, R. (2004). Mining Frequent Patterns without candidate generation: A Frequent-Pattern Tree approach. *Data Mining and Knowledge Discovery*, 8(1), 53-87. <https://doi.org/10.1023/b:dami.0000005258.31418.83>.
- Hasan, M. M., ve Mishu, S. Z. (2018). An adaptive method for mining frequent itemsets based on Apriori and FP Growth algorithm. *2018 International Conference on Computer, Communication, Chemical, Material and Electronic Engineering (IC4ME2)*, 1-4. <https://doi.org/10.1109/ic4me2.2018.8465499>.
- Investing.com. (2025). *BIST Tüm Endeksi (XUTUM)*. <https://tr.investing.com/indices/ise-all-shares> adresinden 18 Şubat 2025 tarihinde alınmıştır.
- Investing.com. (2025). *NYSE Composite Endeksi (NYA)*. <https://tr.investing.com/indices/nyse-composite> adresinden 18 Şubat 2025 tarihinde alınmıştır.
- Investing.com. (2025). *DAX Endeksi (GDAXI)*. <https://tr.investing.com/indices/germany-30> adresinden 18 Şubat 2025 tarihinde alınmıştır.
- Investing.com. (2025). *CAC 40 Endeksi (FCHI)*. <https://tr.investing.com/indices/france-40> adresinden 18 Şubat 2025 tarihinde alınmıştır.
- Investing.com. (2025). *FTSE 100 Endeksi (UK-100)*. <https://tr.investing.com/indices/uk-100> adresinden 18 Şubat 2025 tarihinde alınmıştır.
- Investing.com. (2025). *FTSE MIB Endeksi (FTMIB)*. <https://tr.investing.com/indices/it-mib-40> adresinden 18 Şubat 2025 tarihinde alınmıştır.
- Investing.com. (2025). *NIKKEI 225 Endeksi (N225)*. <https://tr.investing.com/indices/japan-ni225> adresinden 18 Şubat 2025 tarihinde alınmıştır.
- Investing.com. (2025). *S&P/TSX Composite Endeksi (GSPTSE)*. <https://tr.investing.com/indices/s-p-tsx-composite> adresinden 18 Şubat 2025 tarihinde alınmıştır.
- Jalpa, P., ve Rustom, M. (2017). A novel hybrid method for generating association rules for stock market data. *International Journal of Latest Technology in Engineering, Management and Applied Science: 3rd Special Issue on Engineering and Technology*, 6(7), 6-15.
- Karaatlı, M., Kocabıyık, T., Çal, D. Y., ve Çolak, M. (2021). BIST-30 Endeksinde yer alan payların ortak hareketlerinin veri madenciliği kapsamında birliktelik kuralı ile incelenmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 548- 71. <https://doi.org/10.14784/marufacd.976609>.
- Karahan, F. (2023). BIST 100 Endeksinin uluslararası hisse senedi endeksleri ile ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 78, 448-458. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1363099>.
- Karpio, K., Łukasiewicz, P., Orłowski, A., ve Ząbkowski, T. (2013). Mining associations on the Warsaw Stock Exchange. *Acta Physica Polonica A*, 123(3), 553-559. <https://doi.org/10.12693/aphyspola.123.553>.

- Kartal, B., Sert, M. F., ve Kutlu, M. (2022). Determination of the world stock indices' co-movements by association rule mining. *Journal of Economics Finance and Administrative Science*, 27(54), 231-246. <https://doi.org/10.1108/jefas-04-2020-0150>.
- Kaya, E. (2015). Borsa İstanbul (BIST) 100 Endeksi ile Zımnı Volatilite (VIX) Endeksi arasındaki eş-bütünleşme ve Granger nedensellik. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2015(1), 1-6. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.24268>.
- Kaya, T. (2016). 2008 Küresel Ekonomik Kriz sonrası BIST ve Dünya Borsaları ilişkisi: Kriz ilişkileri etkiledi mi? *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (618), 9-30.
- Kiraz, A., ve Deliismail, İ. (2018). İnternette yapılan alışverişlerin veri madenciliği teknikleri ile analizi ve depo süreçlerinin iyileştirilmesi. *Bayburt Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 1(1), 28-41. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/604853>.
- Kocabıyık, T., Dağ, O., ve Karaatlı, M. (2021). Borsa İstanbul endekslerinin birlikte hareketi: Fp Growth algoritması ile bir uygulama. *International Journal of Business Economics and Management Perspectives*, 2(2), 659–672. <https://doi.org/10.29228/ijbemp.52518>.
- Li, H., Wang, Y., Zhang, D., Zhang, M., ve Chang, E. Y. (2008, October). Pfp: Parallel FP-Growth for query recommendation. In *Proceedings of the 2008 ACM Conference on Recommender Systems*, 107-114).
- Liao, S., ve Chou, S. (2013). Data mining investigation of co-movements on the Taiwan and China stock markets for future investment portfolio. *Expert Systems with Applications*, 40(5), 1542-1554. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2012.08.075>.
- Mahgoub, H., Rösner, D., Ismail, N., ve Torkey, F. (2008). A text mining technique using association rules extraction. *International Journal of Computational Intelligence*, 4(1), 21-28.
- Markowitz, H. (1952). Portfolio selection/H. Markovitz. *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91.
- Masum, Z. H. (2017). Mining stock category association on Tehran stock market. *Soft Computing*, 23(4), 1165–1177. <https://doi.org/10.1007/s00500-017-2835-9>
- Matar, A., Al-Rdaydeh, M., Ghazalat, A., ve Eneizan, B. (2021). Co-movement between GCC stock markets and the US stock markets: A wavelet coherence analysis. *Cogent Business & Management*, 8(1). <https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1948658>.
- Münyas, T. (2020). Türk sermaye piyasalarının gelişmiş ülke borsaları ile entegrasyonu üzerine ampirik bir araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, 7(9), 222-234. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1248120>.
- Na, S. H., ve Sohn, S. Y. (2011). Forecasting changes in Korea Composite Stock Price Index (KOSPI) using association rules. *Expert Systems with Applications*, 38(7), 9046-9049. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2011.01.025>.
- Qiu, Y., Lan, Y. J., ve Xie, Q. S. (2004). An improved algorithm of mining from FP-tree. In *Proceedings of 2004 International Conference on Machine*

Learning and Cybernetics (IEEE Cat. No. 04EX826) (Vol. 3, 1665-1670). IEEE.

- Olgun, S., ve Polat, M. (2024). Volatility and international interactions in financial markets: An analysis of the Turkish Stock Exchange and G7 countries. *Trends in Business and Economics*, 38(2), 102-112. <https://doi.org/10.16951/trendbusecon.1468689>.
- Omojefe, G., ve Gregory, B. (2020). Measuring co-movement in International Portfolio Diversification. *NIU Journal of Social Sciences*, 5(4), 25-34.
- Peker, S., Aktan, B., ve Tvaronaviciene, M. M. (2017). Clustering in key G-7 stock market indices: An innovative approach. *Marketing and Management of Innovations*, 1, 300-310. <https://doi.org/10.21272/mmi.2017.1-27>.
- Polat, M., ve Gemici, E. (2017). Analysis of the relationship between BIST and BRICS stock markets in terms of portfolio diversification: Cointegration analysis with ARDL boundary test. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 4(4), 393-403.
- Prajapati, D. J., Garg, S., ve Chauhan, N. (2017). Interesting association rule mining with consistent and inconsistent rule detection from big sales data in distributed environment. *Future Computing and Informatics Journal*, 2(1), 19-30. <https://doi.org/10.1016/j.fcij.2017.04.003>.
- Rao, S., ve Gupta, P. (2012). Implementing improved algorithm over APRIORI data mining association rule algorithm. *International Journal of Computer Science and Technology (IJCT)*, 3(1), 489-493. <http://www.ijct.com/vol31/3/sanjeev.pdf>.
- Sabah, L., ve Bayraktar, H. (2020). Veri madenciliği birliktelik kuralları ile binaların risk durumlarının analizi: Kaynaşlı, Düzce örneği. *Gazi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 6(1), 70-78.
- Sahabuddin, M., Islam, M. A., Tabash, M. I., Anagreh, S., Akter, R., ve Rahman, M. M. (2022). Co-movement, portfolio diversification, investors' behavior and psychology: Evidence from developed and emerging countries' stock markets. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(8), 319. <https://doi.org/10.3390/jrfm15080319>.
- Sayıl, G. B., ve Korhan, E. (2025). XAKUR Endeksinde yer alan hisselerin ortak hareketlerinin Birliktelik Kural Analizi ile belirlenmesi. *Sosyoekonomi*, 33(63), 365-385. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2025.01.17>.
- Shawkat, M., Badawi, M., El-Ghamrawy, S., Arnous, R., ve El-Desoky, A. (2022). An optimized FP-Growth algorithm for discovery of association rules. *The Journal of Supercomputing*, 78(4), 5479-5506. <https://doi.org/10.1007/s11227-021-04066-y>.
- Sheikh, L., Tanveer, B., ve Hamdani, M. (2004). Interesting measures for mining association rules. *8th International Multitopic Conference, 2004*. 641-644. <https://doi.org/10.1109/inmic.2004.1492964>.
- Sidhu, S., Meena, U. K., Nawani, A., Gupta, H., ve Thakur, N. (2014). FP Growth algorithm implementation. *International Journal of Computer Applications*, 93(8), 6-10.
- Srikant, R., ve Agrawal, R. (1997). Mining generalized association rules. *Future Generation Computer Systems*, 13(2-3), 161-180. [https://doi.org/10.1016/s0167-739x\(97\)00019-8](https://doi.org/10.1016/s0167-739x(97)00019-8).

- Syahrir, M., ve Mardedi, L. Z. A. (2023). Determination of the best rule-based analysis results from the comparison of the Fp-Growth, Apriori, and TPQ-Apriori algorithms for recommendation systems. *Matrix Jurnal Manajemen Teknologi Dan Informatika*, 13(2), 52-67. <https://doi.org/10.31940/matrix.v13i2.52-67>.
- Şencan, İ. (2022a). The dynamic interaction of CIVETS stock market indices. *Econder International Academic Journal*. <https://doi.org/10.35342/econder.943472>.
- Şencan, İ. (2022b). MINT Ülkeleri Borsa endekslerinin entegrasyon karşılaştırması. *Beykoz Akademi Dergisi*, 10(2), 155-167. <https://doi.org/10.14514/beykozad.1084254>.
- Takma, Ç., ve Hızlı, H. (2022). Veri madenciliğinde karar ağacı öğrenme algoritmaları. In *Veri Madenciliği ve Makine Öğrenmesi ile Farklı Alanlarda Uygulamalar*, 1-44. Holistence Publications.
- Templeton, J. (2014). Diversification, portfolios of risky assets, and the efficient frontier. In *Handbook of Market Risk*, 59-100, John Wiley & Sons.
- Uçar, İ. H., ve Alsü, E. (2022). Borsa İstanbul ile gelişmiş Avrupa hisse senedi piyasaları arasındaki uzun dönem ilişkisi. *Kapanaltı Dergisi*, (2), 37-53.
- Ulusoy, M. K. (2019). Borsa İstanbul'un küresel piyasalarla entegrasyonu. *Third Sector Social Economic Review*, 54(4), 1643-1653.
- Ünsal, Ö. (2020). Veri madenciliği teknikleri ile hisse senetleri arasındaki fiyat etkileşimlerinin belirlenmesi. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 8(5), 106-112. <https://doi.org/10.21923/jesd.834105>.
- Vuran, B. (2010). IMKB 100 endeksinin uluslararası hisse senedi endeksleri ile ilişkisinin eşbütünleşim analizi ile belirlenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(1), 154-168.
- Wang, B., ve Xiao, Y. (2023). Risk spillovers from China's and the US stock markets during high-volatility periods: Evidence from East Asian stock markets. *International Review of Financial Analysis*, 86, 102538. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102538>.
- Yıldız, A., ve Aksoy, E. (2014). Morgan Stanley Gelişmekte Olan Borsa Endeksi ile BIST Endeksi arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin analiz edilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 1-23.
- Yüksel, T., ve Zontul, M. (2019). Dağıtık sistemlerde birliktelik kuralları ile sepet analizi. *AURUM Journal of Engineering Systems and Architecture*, 3(1), 65-77.
- Zhang, S., ve Wu, X. (2011). Fundamentals of association rules in data mining and knowledge discovery. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*, 1(2), 97-116.
- Zhang, W., Liao, H., ve Zhao, N. (2008, December). Research on the FP Growth algorithm about association rule mining. In *2008 international seminar on business and information management* (Vol. 1, 315-318). IEEE.

Sağlıklı Yaş Almada Gastronominin Sosyal ve Kültürel Rolü

Ekin AKBULUT¹

Uğur LOKMAN²

Burcu KAYA³

Şeyma ANDAŞ⁴

ÖZET

Bu çalışma, sağlıklı yaş alma sürecinde gastronominin çok katmanlı rolünü, gıda bilimi, sosyoloji ve gerontoloji gibi farklı disiplinlerin kesişiminde, bütüncül bir bakış açısıyla ele almaktadır. Küresel nüfusun hızla yaşlanması, 21. yüzyılın en önemli demografik dönüşümlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu demografik değişim, yaşlı bireylerin beslenme, sosyal katılım ve psikolojik iyi oluş gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasını kritik bir halk sağlığı meselesi haline getirmektedir. Fiziksel değişikliklere bağlı olarak gelişen yetersiz beslenme, tat ve koku duyularında azalma, sosyal yalnızlık ve kültürel izolasyon gibi faktörler, yaşlı bireylerde sadece fiziksel sağlık sorunlarına değil, aynı zamanda depresyon, bilişsel gerileme ve yaşamdan zevk alamama gibi psikolojik durumlara yol açarak yaşam kalitesini ciddi şekilde olumsuz etkilemektedir. Bu noktada gastronomi, yalnızca fizyolojik ihtiyaçları karşılayan bir eylem olmaktan öte, paylaşılan yemek deneyimleri, geleneksel mutfak uygulamaları ve toplumsal etkinlikler aracılığıyla sosyal bağları güçlendiren, bireylerin aidiyet duygusunu pekiştiren ve kuşaklararası bilgi aktarımını sağlayan kritik bir kültürel araç olarak ele alınmaktadır. Çalışma, ortak sofralar, yemek atölyeleri ve nesiller arası etkileşim programları gibi gastronomi temelli müdahalelerin, yaşlı bireylerin aktif katılımını teşvik ederek yalnızlık ve depresyon riskini önemli ölçüde azalttığını savunmaktadır. Araştırma, yerel yönetimler, gıda sektörü ve akademi iş birliğiyle geliştirilecek kapsayıcı gastronomi politikalarının, yaşlı dostu uygulamaların yaygınlaştırılmasında temel bir rol oynayacağını önermektedir. Sonuç olarak, gastronomi, yaşlı bireylerin fizyolojik, psikolojik ve sosyokültürel ihtiyaçlarını bütüncül bir şekilde karşılayarak sağlıklı yaşlanma sürecinin anahtar bir bileşeni olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler – Sağlıklı Yaş Alma, Gastronomi, Sosyal İzolasyon, Kültürel Kimlik, Yaşam Kalitesi.

GİRİŞ

21. yüzyılda sağlık alanındaki ilerlemeler, özellikle yaşlılar arasında ölüm oranlarını düşürmüştür, bu nedenle çoğu insanın altmışlı yaşlara ve sonrasında kadar yaşayabileceği öngörülmüştür. Nitekim kentleşme, yüksek öğrenim, doğum oranının azalması ve daha az sayıda aile sayısı gibi faktörlerden dolayı genç nüfusu azalmış ve 60 yaş ve üzeri bireylerin sayısı artmıştır. Dolayısıyla dünya genelinde 60 yaş ve üzeri insan sayısının 2023'te 1,1 milyardan 2030 yılına kadar 1,4 milyara çıkması öngörülmektedir (WHO, 2025).

Uluslararası demografik çalışmalarda, 65 yaş ve üzeri nüfus, yaşlı grup olarak kabul edilmektedir. 2022'de kıtalar bazında yapılan araştırmaya göre

Kuzey Amerika'nın %17'si, Güney Amerika'nın %9'u, Avrupa'nın %19'u, Afrika'nın %4'ü, Asya'nın %9'u ve Okyanusya'nın ise %13'ü yaşlı nüfustan oluşmaktadır. Ayrıca araştırma sonuçları neticesinde yaşlı nüfusunun 2030'da %12,9, 2040'ta %16,3, 2060'ta %22,6 ve 2080 yılında ise %25,6 olacağı tahminin bulunulmuştur (Anadolu Ajansı, 2022).

WHO, her ülkede sağlıklı yaşlanmayı teşvik ederek daha uzun yaşam ile daha sağlıklı yaşam arasındaki farkı kapatmak için Üye Devletler, BM kuruluşları ve çeşitli sektörlerden çeşitli paydaşlarla birlikte çalışmaktadır. WHO bu çalışmaları, yaşlıların, ailelerinin ve yaşadıkları toplumların yaşamlarını iyileştirmek için çeşitli sektörleri ve paydaşları bir araya getiren küresel bir iş birliği olan Birleşmiş Milletler Sağlıklı Yaşlanma On Yılı (2021-2030) doğrultusunda yürütmektedir. DSÖ, BM Sağlıklı Yaşlanma On Yılı'nın Sekreteryası olarak hizmet vermektedir (WHO, 2025).

Yetersiz beslenme, enerji, protein ve diğer besin öğelerinin eksikliği, fazlalığı veya dengesizliğinin vücut formu, işlevi ve klinik sonuçlar üzerinde olumsuz etkilere neden olduğu bir durum olarak tanımlanır. Yetersiz beslenme yaşlı nüfusta daha yaygındır (Ahmed ve Haboubi, 2010, s. 207). Sağlıklı beslenme alışkanlıklarının geliştirilmesi, sağlıklı yaşlanmayı teşvik etmek için temel önleyici stratejilerden biridir. Yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve sürdürülebilmesi, her yaşta olduğu gibi yaşlılık döneminde de doğru beslenmeye bağlıdır. Dengeli bir beslenme düzeni, bireylerin sağlığını geliştirmenin, iyileştirmenin ve hastalıklardan korunmanın temelini oluşturur. (Rakıcıoğlu, 2009, s. 105).

Beslenme, normal yaşlanma sürecinde ortaya çıkan fizyolojik, fiziksel, psikolojik, kognitif, sosyal ve çevresel değişimlerden etkilenmektedir. Yaşlı nüfusta fonksiyonel sağlığın ve yaşam kalitesinin korunması temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Genç yetişkinlerle karşılaştırıldığında "sağlıklı olma" durumu yaşlı bireylerde farklılık göstermekte, yaştan ilerlemesiyle birlikte genel sağlık durumunda ve fonksiyonlarda azalma gözlenmekte, ayrıca kronik hastalıkların görülme sıklığı artmaktadır. Yaşlı nüfusun artışı, bakım ihtiyacını ve buna bağlı sağlık harcamalarını da artırmaktadır (Fulden Saraç ve Yılmaz, 2015, s 2).

Yaşlılığa bağlı hastalıkların önlenmesinde, geciktirilmesinde ve tedavisinde beslenme belirleyici bir role sahiptir. Yeterli ve dengeli beslenme, yaşlı bireylerde mental sağlığın korunmasına, fiziksel fonksiyonların devamlılığına, kronik hastalık riskinin azaltılmasına ve fonksiyonel yetersizliklerin engellenmesine katkı sağlamaktadır (Fulden Saraç ve Yılmaz, 2015, s 2). Çiğneme ve yutma güçlüklerine karşı çiğnenebilir ve yumuşak besinler, ağız kuruluğu olduğunda çorbalar, sulu sebze yemekleri ve hoşaf, açlık hissinin azaldığında küçük hacimli yüksek besin ögesi içeriği olan yiyecekler tüketilebilir. Ayrıca bilişsel bozulma kaynaklı yemek yemeyi unutma durumunda aileyle yemek yeme ve huzurlu bir yemek ortamı sağlanabilir (Gençer Bingöl ve Bekar, 2021, s. 59).

Yüksek kaliteli yerel mutfağa duyulan arzu, zengin ve gastronomi mirasına sahip bölgelerin popüleritesi, sağlıklı bir yaşam tarzı sürdürme isteğini de beraberinde getirmektedir (Fanelli, 2020, s. 1). Yiyecekler sosyal hayatı üzerinde de etkilere sahiptir dolayısıyla yemek yemek, sosyalleşmenin önemli bir parçasıdır. Bu nedenle gastronomi çeşitli topluluklarla sosyal ilişkiler kurmada bir aracı olabilmektedir (leong vd. 2017; Fanelli, 2020). Ancak yemek sosyal hayatta sosyal amaçlarla da kullanılabilir. Örneğin İtalyan şef Massimo Bottura tarafından sosyal amaçlarla kurulmuş olan Food for Soul Foundation’da yaşlılara yönelik yemek pişirme atölyeleri bulunmaktadır (Eris vd. 2022). Bu bölümün amacı yaşlı bireylerde sağlıklı ve güvenilir gıdanın gastronomik açıdan değerlendirilmesidir.

SAĞLIKLI YAŞLANMA VE BESLENME İLİŞKİSİ

Yaşlanan nüfus, tarihsel bağlamda incelendiğinde görece yeni bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Rudnicka, ve diğerleri, 2020). Küresel ölçekte doğum oranlarının azalması, ekonomik kalkınmanın yükselmesi, etkin tıbbi müdahale yöntemlerinin geliştirilmesi, hijyen standartlarına verilen önemin artması, beslenme koşullarındaki iyileşmeler, yaşam tarzındaki değişimler ve koruyucu sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması gibi etkenler sonucunda 65 yaş üzerindeki nüfus dünya genelinde hızlı bir biçimde artış göstermektedir (Kieft-de Jong, Mathers, & Franco, 2014). Bu gelişmeler, demografik dönüşümün en önemli unsurlarından birini oluşturarak toplumların sosyal, ekonomik ve sağlık politikalarının yeniden şekillenmesini zorunlu kılmaktadır (Rudnicka, ve diğerleri, 2020). Bu bölümde, yaşlanan nüfusun artışıyla birlikte sağlıklı yaşlanma kavramı ve bu sürecin beslenme, yaşam tarzı ve sosyal faktörlerle ilişkisi ele alınmaktadır. Sağlıklı yaşlanmayı destekleyen beslenme alışkanlıkları, kronik hastalık risklerinin azaltılması, bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi ve yaşam kalitesinin artırılması bağlamında incelenmekte; ayrıca yetersiz beslenmeye yol açabilen fizyolojik, çevresel ve sosyoekonomik etkenler üzerinde durulmaktadır.

Sağlıklı yaşlanma faktörleri hakkında bilgi toplamak, farkındalık yaratmak ve politika geliştirmek amacıyla çeşitli uluslararası programlar ve girişimler yürütülmektedir. Bu kapsamda, “Aktif ve Sağlıklı Yaşlanmada Avrupa Inovasyon Ortaklığı” ile “Avrupa’da Sağlık, Yaşlanma ve Emeklilik Araştırması (SHARE)” bu girişimlere örnek olarak gösterilebilmektedir. Avrupa Birliği, 2020 yılına kadar yaşlı dostu bir Avrupa hedefi doğrultusunda “Nesiller Arası Aktif Yaşlanma ve Dayanışma Avrupa Yılı 2012” kampanyasını başlatmıştır. Bu kampanya ile bireysel ve toplumsal düzeyde

kısıtlamaların en aza indirilmesi, aktif yaşama katılımın teşvik edilmesi ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi gibi hedefler ortaya konulmuştur (Fuchs, ve diğerleri, 2013). Türkiye’de ise 2021-2026 yıllarını kapsayan “Türkiye Sağlıklı Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama Programı” Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanarak bu alanda ulusal düzeyde bir çerçeve oluşturulmuştur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), sağlıklı yaşlanma kavramını ileri yaşlarda refahın sağlanmasına olanak tanıyan işlevsel yeteneklerin geliştirilmesi ve sürdürülmesi süreci olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, sağlıklı yaşlanmanın yalnızca kronik hastalıkların yokluğu ya da geciktirilmesi anlamına gelmediğini, aynı zamanda bireylerin yaşlanma süreci boyunca bağımsızlıklarını sürdürebilmeleri, yaşam kalitelerini koruyabilmeleri ve toplumsal yaşama etkin biçimde katılabilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. İşlevsel yetenek kavramı, bireyin fiziksel ve zihinsel kapasitesinin yanı sıra içinde bulunduğu çevresel koşullar, sosyal etkileşim biçimleri ve bu etkileşimlerden doğan uyum süreçlerini de kapsamaktadır (World Health Organization, 2020). Bu çerçevede sağlıklı yaşlanma, yalnızca biyolojik sağlık göstergelerinin olumlu seyretmesi değil, aynı zamanda bireylerin çevreleriyle kurdukları ilişkiler, toplumsal faaliyetlere katılım düzeyleri, sosyal destek sistemleri ve psikososyal durumları gibi çok boyutlu unsurların bir bütün olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, sağlıklı yaşlanma süreci bireyin içsel (fiziksel, bilişsel ve ruhsal) kapasitesinin yanı sıra dışsal (çevresel, sosyal ve kültürel) faktörlerle de doğrudan ilişkili olup, bu durum yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin artırılması ve sürdürülebilir refahın sağlanması açısından kritik önem taşımaktadır (Kieft-de Jong, Mathers, & Franco, 2014).

İleri yaştaki bireylerde, yaşam tarzı faktörlerinin etkisiyle gelişebilecek Tip 2 diyabet ve kardiyovasküler hastalıklar gibi riskleri en aza indirmek amacıyla sağlıklı beslenme alışkanlıklarının benimsenmesi ve düzenli fiziksel aktiviteye yönelmesi temel bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Agarwal, Miller, Yaxley, & Isenring, 2013). Literatür incelendiğinde, fiziksel aktivitenin ileri yaştaki bireyler için çok yönlü yararlarını ortaya koyan çok sayıda araştırma bulunduğu görülmektedir. Bu araştırmalar, düzenli fiziksel aktivitenin yalnızca fiziksel sağlık göstergeleri üzerinde değil, aynı zamanda psikososyal iyilik hâli üzerinde de olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Bu bağlamda, ileri yaşlarda fiziksel aktiviteye katılımın kardiyovasküler hastalıklar, Tip 2 diyabet ve hipertansiyon gibi kronik rahatsızlıkların görülme sıklığını azalttığı, depresyon, stres ve anksiyete gibi ruh sağlığını olumsuz etkileyen durumların iyileşmesine katkı sunduğu, fiziksel kabiliyet ve dayanıklılığı artırdığı, bilişsel gerilemenin yavaşlamasına ve mental işlevlerin korunmasına yardımcı olduğu ortaya konulmaktadır (Hollmann, Strüder, Tagarakis, & King, 2007; Musich, Wang, Hawkins, & Greame, 2017).

İleri yaşlarda sağlığın korunmasına katkı sağlayan bir diğer önemli unsur ise bireylerin beslenme alışkanlıklarıdır. Beslenme ve sağlıklı yaşlanma

arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır (Kieft-de Jong, Mathers, & Franco, 2014). Beslenmenin bağışıklık sistemi üzerindeki etkisi uzun yıllardır bilimsel olarak incelenmektedir. İleri yaşlarda önerilen diyet miktarının, enerji gereksinimlerinin genç bireylere kıyasla daha düşük olduğunu göstermesine karşın, mikro besin öğelerine olan gereksinimin büyük ölçüde benzerlik gösterdiği bilinmektedir. Özellikle yaşlı bireylerde E vitamini, karotenoidler ve çinko gibi mikro besin öğeleri bağışıklık sisteminin korunması ve güçlendirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, düşük gıda alımı ile doğrudan ilişkili olarak mikro besin eksiklikleri de sık görülmekte ve özellikle kalsiyum, demir, çinko, B grubu vitaminleri ve E vitamini alımındaki yetersizlikler ileri yaşlardaki bireyler için önemli bir risk faktörü oluşturmaktadır (Shao, ve diğerleri, 2021).

Yapılan araştırmalar, belirli beslenme tiplerinin içerik özellikleri bakımından çeşitli hastalık ve rahatsızlıkların ortaya çıkma riskini azaltabileceğini ortaya koymuştur. Bu kapsamda, özellikle Akdeniz diyetinin epidemiyolojik, klinik, beslenme ve fizyolojik boyutlarda çok sayıda çalışmaya konu olduğu ve sağlık üzerindeki olumlu etkilerinin bilimsel olarak defalarca incelendiği ifade edilebilmektedir. Bu diyet modelinin farklı besin gruplarını dengeli şekilde içermesi, koruyucu ve önleyici sağlık yaklaşımlarında örnek bir model olarak değerlendirilmektedir (Bozok & Andaş, 2025). Bu diyete uygun beslenme biçimini benimseyen bireylerde ise kalp-damar hastalıkları riskinin daha düşük olduğu belirlenmiştir (Shao, ve diğerleri, 2021). Farklı beslenme tipleri incelendiğindeyse, Asya ve Batı mutfakları arasında kullanılan temel gıda maddeleri, pişirme yöntemleri ve beslenme alışkanlıkları açısından belirgin farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Bu temel gıdalardaki çeşitlilik ve farklı pişirme teknikleri, besin bileşimini ve genel beslenme düzenini önemli ölçüde etkilemektedir. Asya’da orta yaş döneminde beslenme alışkanlıklarının ileri yaşlardaki sağlıklı yaşlanma üzerindeki olası etkilerini inceleyen bir çalışmada, orta yaşta sebze, meyve, kuruyemiş, baklagiller, çay, süt ve süt ürünleri gibi sağlıklı gıda gruplarının daha sık tüketilmesinin, ilerleyen yaşlarda sağlıklı yaşlanma ile olumlu yönde ilişkili olduğu saptanmıştır. Çalışmada ayrıca, orta yaşta uygulanan beslenme düzeninde besin çeşitliliğinin yüksek olması ve diyetin toplam antioksidan kapasitesinin güçlü bir şekilde sağlanmasının, ileri yaşlarda sağlıklı yaşlanma olasılığıyla anlamlı biçimde ilişkili olduğu belirlenmiştir (Zhou, Song, Pan, & Koh, 2023). Bu bulgular, orta yaşta benimsenen sağlıklı beslenme davranışlarının yalnızca o dönemin sağlık göstergelerini değil, aynı zamanda yaşlılık sürecindeki refah ve yaşam kalitesini de destekleyebileceğini ortaya koymaktadır.

Ek olarak, yetersiz beslenme durumu; sağlık, çevre ve sosyal koşullar gibi çeşitli değişkenlerle yakından ilişkili olabilmektedir. Dış kayıpları, tat alma duyusunun azalması ve hareket kabiliyetindeki kısıtlılıklar gibi fizyolojik ve fonksiyonel olumsuzluklar, yaşlı bireylerin beslenme düzenlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Yetersiz beslenmeyi etkileyen sosyal

faktörler arasında ise yaşam tarzı, yalnızlık, sosyal izolasyon, medeni durum, eğitim düzeyi, sosyoekonomik durum ve ikamet edilen yer gibi değişkenler önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla yaşlı bireylerde yetersiz beslenme riskinin azaltılabilmesi için bu riski oluşturan veya artırabilecek sosyal ve ekonomik belirleyicilerin ayrıntılı biçimde analiz edilmesi ve değerlendirilmesi önem arz etmektedir (Besora-Moreno, Llauradó, Tarro, & Solà, 2020).

GASTRONOMİNİN SOSYAL, TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL ROLÜ

Gastronomi, besin sağlama gibi temel işlevini aşarak, yaşlı bireyler için sosyal, toplumsal ve kültürel yaşamın kritik bir bileşeni haline gelmektedir. Bu bölüm, paylaşılan yemeklerin ve geleneksel gıda yollarının aidiyet duygusunu beslemede, hafıza aracılığıyla kişisel kimliği pekiştirmede ve genel psikolojik iyi oluşu geliştirmede nasıl güçlü araçlar olarak hizmet ettiğini incelemektedir.

Gastronomi, yalnızca fizyolojik olarak besin sağlamanın ötesinde, insan deneyiminin, kültürün ve kimliğin çeşitli boyutlarını kapsayan çok yönlü bir olgudur. Zengin bir semboller ve anlamlar bütünü olarak, toplumsal değerleri, bireysel kimlikleri ve kültürel anlatıları yansıtmaktadır. Bu sembolik derinlik, özellikle toplulukların mutfak anlayışlarını ifade etmek için kullandıkları metaforik dilde belirginleşmektedir (Göktaş, 2025). Örneğin, Lee (2022) yiyeceğin, mutfak sanatçılarının izleyicileriyle yemek aracılığıyla bir diyalog kurduğu bir sanat biçimi olarak nasıl kavramsallaştırılabileceğini inceler. Bu bakış açısı, mutfak deneyimlerinin sadece duygusal tada indirgenemeyeceğini; aynı zamanda duygusal ve estetik bir etkileşimi de içerdiğini ve yeme eylemini kişisel ve kolektif kimlikle derinden yankılanan derin bir deneyime dönüştürdüğünü vurgulamaktadır. Nihayetinde, gıdanın sembolik doğası hem bireysel hem de grup kimliklerinin şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır.

Sofraların Yaşlı Bireyler İçin Sosyal Bağ, Paylaşım ve Aidiyet Alanı Olması

Yemek yeme eylemi, insanlık tarihi boyunca bir topluluk faaliyeti olarak kabul edilmiştir. Yaşlılıkta, sosyal izolasyonun ve yalnızlık duygusunun yaygın bir sorun olduğu düşünüldüğünde, sofraların sağladığı sosyal ortamların önemi artmaktadır (Dellmar-Walker, 1991). Ortak sofralar, yaşlı bireyler için birer sosyal ağ kurma ve sürdürme alanı işlevi görmektedir. Aile üyeleri, arkadaşlar veya komşularla paylaşılan öğünler, bireylerin sosyal

çevreleriyle iletişimlerini güçlendirerek, aidiyet duygularını pekiştirmektedir. Bir yemeği birlikte hazırlamak veya tüketmek, sohbeti, duygusal desteği ve kuşaklararası bilgi aktarımını teşvik eden doğal bir ortam yaratmaktadır (Björnwall vd., 2021).

Literatür, ortak öğünlerin yaşlı bireylerin beslenme durumunu iyileştirmesinin yanı sıra, depresyon ve anksiyete gibi psikolojik sorunları azaltmada da etkili olduğunu göstermektedir. Yalnızca fiziksel doygunluk sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda sosyal sermayenin ve karşılıklı desteğin de temelini oluşturan bu deneyimler, yaşlıların yaşamdan duyduğu memnuniyeti artırmaktadır (Görgünbaran, 2008). Gastronomi, bu yönüyle, yaşlı bireylerin sosyal hayattan kopmalarını önleyen ve onları aktif birer katılımcı olarak konumlandıran güçlü bir araç olarak görülmektedir.

Gastronomide Kültürel Boyut: Geleneksel Yemeklerin Kimlik, Hafıza ve Kültürel Sürekliliğe Katkısı

Gastronominin kültürel boyutu, bir toplumun değerlerini, inançlarını ve tarihini yansıtan mutfak gelenekleri aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Geleneksel yemekler, yaşlı bireyler için yalnızca birer yiyecek değil, aynı zamanda kimliklerinin, aile bağlarının ve geçmişlerinin somut birer sembolüdür (Agobe ve Franck, 2025). Çocukluk anıları, özel gün kutlamaları veya belirli yörelerle özdeşleşen lezzetler, yaşlı bireylerin anılarını canlandırarak bilişsel işlevlerini destekleyebilir. Bu "anımsatıcı besinler", kişisel ve kolektif belleği harekete geçirir ve geçmişle olan bağın korunmasına yardımcı olur (Özgüneş, 2020).

Geleneksel bir yemeğin hazırlanışı ve tariflerinin genç kuşaklara aktarılması, yaşlı bireylere bir bilgelik ve kültürel miras taşıyıcısı olma rolü vermektedir. Bu süreç, onların toplumsal statüsünü pekiştirir ve kültürel sürekliliğin sağlanmasına doğrudan katkıda bulunur. Kendi kültürel mutfaklarına sahip çıkan yaşlı bireyler, kimliklerini ve köklerini korurken, aynı zamanda bu birikimi yeni nesillere aktararak gelecek için bir köprü görevi üstlenirler (Ohm, 2020).

Toplumsal Etkinliklerde Gastronomi

Gastronomi, bireysel deneyimlerin ötesinde, organize edilmiş toplumsal etkinlikler aracılığıyla da yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırabilir. Ortak yemek atölyeleri, yerel gıda kooperatifleri veya düzenli olarak yapılan ortak öğün programları, bu tür etkileşimlerin en önemli örnekleridir. Bu programlar, yaşlı bireylere yeni beceriler kazanma, sosyal çevrelerini genişletme ve üretken hissetme fırsatı sunar. Bu tür etkinliklere katılım, yalnızca fiziksel aktiviteyi (yemek hazırlama) teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda bilişsel uyarımı (tarifleri hatırlama, yeni bilgiler öğrenme) ve duygusal iyiliği de destekler. Yemek yapma ve paylaşma sürecinin getirdiği başarı ve takdir duygusu, bireylerin öz saygısını artırarak yaşam sevinci üzerinde pozitif bir etki yaratır (Balderas-Cejudo, 2022). Bu etkinlikler, aynı

zamanda yaşı bireylerin toplumun üretken bir parçası olarak kalmasına yardımcı olur, onları pasif alıcı konumundan aktif katılımcı konumuna taşır.

Yaşı bireyler için geliştirilen yenilikçi uygulamalar, geleneksel evde yemek servisi hizmetlerinin ötesine geçerek, sosyal etkileşimi artırmaya odaklanmaktadır. Bu yaklaşımlar arasında, yemeklerin topluluk merkezlerinde veya ortak alanlarda sunulduğu "toplu yemek programları" bulunmaktadır. Ayrıca, bireylerin kendi yemeklerini hazırlayabilmeleri için gıda bağışı ve bakkal alışverişi hizmetleri gibi kişiselleştirilmiş yaklaşımlar da geliştirilmiştir. Bu hizmetler, yalnızca beslenme ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, sosyal izolasyonu azaltmak ve yaşlıların yaşamlarına anlam katmak amacıyla, gönüllülere memnuniyet anketleri yapmak veya günlük telefon görüşmeleri gibi farklı roller de sunmaktadır. Kuşaklararası programlar, "Meals on Wheels" gibi yaklaşımlar, genç gönüllülerin yemek hazırlama ve dağıtım süreçlerine dahil edilmesiyle, yaşlılar ve gençler arasında anlamlı sosyal etkileşimin teşvik edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu yenilikçi modeller, yaşlılıkta beslenmenin yalnızca fizyolojik değil, aynı zamanda psikososyal bir olgu olduğunu teyit etmektedir (Winterton vd., 2013).

Bulgular, yaşlılık öncesi bireylerin ve yaşlıların dünya genelinde en önemli segmentlerden biri haline geldiğini ve yemek yapmanın, özgüven, sosyal etkileşim ve sağlıklı beslenme konularında ek faydalar sağlayan ilgi çekici bir eğitim ve eğlence faaliyeti olduğunu düşündürmektedir. Yemek yapmanın, dinamik ve bağımsız bir yaşam sürdürmek için temel becerilerden biri olması nedeniyle, yaşı bireylere yönelik özel yemek dersleri oluşturma ve grupları bu sürece dahil etme potansiyeli taşıyan fırsatlar öngörülmelidir. Gastronomi, sağlıklı yaş alma sürecinde yalnızca beslenme ihtiyaçlarını karşılayan basit bir araç değil, aynı zamanda yaşı bireylerin sosyal katılımını ve psikolojik iyiliğini destekleyen çok yönlü bir güçtür. Sofralar, paylaşım ve aidiyetin mekânı olurken, geleneksel yemekler kültürel kimliğin ve hafızanın korunmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Düzenli topluluk etkinliklerinin ise, yaşı bireylerin yaşam kalitesini artırarak onları yalnızlık ve depresyon gibi risklerden koruduğu görülmektedir. Bu bağlamda, gastronomiye yönelik programların ve politikaların, yaşı bireylerin bütüncül refahı için stratejik birer araç olarak ele alınması gerekmektedir.

SONUÇ

Yaşlanma, biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutlarıyla insan yaşamının doğal ve kaçınılmaz bir sürecidir (Yaylagül vd., 2016). Bireyin zamanla fizyolojik kapasitesinde azalma, hücresel düzeyde değişim ve yaşam biçiminde dönüşüm yaşaması, yaşlanma sürecinin temel göstergeleri arasında yer almaktadır. Ancak yaşlanma yalnızca bir biyolojik gerileme süreci olarak değil, aynı zamanda bireyin yaşam deneyimlerinin birikimiyle şekillenen, toplumsal rollerin yeniden tanımlandığı ve kimlik algısının dönüştüğü bir dönem olarak da değerlendirilmelidir. Bu nedenle yaşlanma, çok boyutlu bir olgu olup, bireyin sağlık durumu, çevresel koşulları, sosyoekonomik yapısı ve kültürel bağlamı ile yakından ilişkilidir. Yaşlı nüfusun dünya genelinde hızla artması, yalnızca sağlık hizmetlerinin değil, aynı zamanda yaşam kalitesini arttırmaya yönelik sosyal ve kültürel politikaların da yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün “aktif yaşlanma” modeli, yaşlı bireylerin fiziksel, zihinsel ve sosyal açıdan sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için bütüncül bir yaklaşım önermektedir (DSÖ, 2008). Bu bağlamda, beslenme ve gastronomi, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini doğrudan etkileyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu çalışma, yaşlı bireylerin sağlıklı yaşlanma sürecinde gastronominin sosyal, kültürel ve beslenme temelli katkılarını çok boyutlu bir yaklaşımla ele almayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda literatürden ilgili kavramlar ortaya konarak, kavramlar arasındaki ilişkiler doğrultusunda sağlıklı yaşlanma ve gastronomi ilişkisini ortaya konmuştur.

Yaşlılık döneminde karşılaşılan fizyolojik değişimler—örneğin iştah kaybı, tat ve koku duyularında azalma, malnütrisyon riski, kronik hastalıklar ve vitamin-mineral eksiklikleri—beslenme davranışlarını olumsuz etkileyebilmektedir (Büken ve Büken, 2003). Rakıcıoğlu (2009), yaşlılık döneminde fizyolojik değişimlerin beslenme davranışlarını olumsuz etkilediğini; tat ve koku duyularındaki azalma, mide fonksiyonlarında yavaşlama, diş kaybı ve çiğneme güçlüğü gibi faktörlerin besin alımını sınırladığını belirtmektedir. Bu durum, yaşlı bireylerin hem fiziksel sağlıklarını hem de psikososyal iyilik hallerini tehdit etmektedir. Kızıl vd., (2025) çalışmasında, 65 yaş üstü bireylerin besin tüketimi ile yaşam kalitesi arasındaki ilişki incelenmiş; özellikle karbonhidrat ve yağ tüketiminin fiziksel yaşam kalitesiyle negatif, mental yaşam kalitesiyle ise pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu bulgular, beslenmenin yalnızca fiziksel sağlık değil, aynı zamanda ruhsal ve bilişsel iyilik hali üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda gastronomi, yalnızca besin alımını değil, aynı zamanda yemeklerin hazırlanış biçimi, pişirme teknikleri, sunumu ve duysal zenginliği ile yaşlı bireylerin yemek deneyimini daha cazip hale getirebilmekte; böylece besin alımını teşvik edici bir araç olarak değerlendirilmektedir (Özden vd. 2018). Özellikle görsel sunum, kokusal uyaranlar ve geleneksel tatların yaşlı bireylerin iştahını artırdığı ve beslenme

motivasyonunu güçlendirdiği çeşitli çalışmalarda ortaya konmuştur. Ayrıca gastronomik deneyimler, yaşlı bireylerin sosyal etkileşimlerini artırmakta, yalnızlık ve izolasyon gibi psikososyal sorunların önlenmesine katkı sağlamaktadır (Kaya ve Yakut Aymankuy, 2025). Ortak öğünler, yemek atölyeleri ve kooperatif temelli gastronomi etkinlikleri, yaşlı bireylerin toplumsal katılımını destekleyen önemli araçlar olarak öne çıkmaktadır.

Literatürde gastronominin yaşlı bireylerin duyuşal ihtiyaçlarını karşılamadaki rolü de vurgulanmaktadır. Gastronominin sosyal ve kültürel boyutları da yaşlı bireylerin yaşam kalitesine önemli katkılar sunmaktadır (Özden vd., 2019). Sofralar, yaşlı bireyler için yalnızca bir beslenme alanı değil, aynı zamanda sosyal bağ kurma, paylaşım ve aidiyet hissi geliştirme ortamı olarak işlev görmektedir. Geleneksel yemeklerin hazırlanması ve paylaşılması, yaşlı bireylerde kimlik duygusunu pekiştirmekte, kültürel hafızayı canlı tutmakta ve kuşaklar arası etkileşimi desteklemektedir. Pektaş ve Adabalı (2023) tarafından yapılan sosyolojik analizde, gastronominin tarihsel gelişimi ve kültürel bağlamı ele alınmış; yemeklerin yalnızca fiziksel ihtiyaçları karşılamadığı, aynı zamanda bireylerin sosyalleşme süreçlerinde merkezi bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Çalışmada, yemeklerin hazırlanışı ve paylaşımı sürecinin bireyler arasında bağ kurma, kültürel değerleri aktarma ve aidiyet hissi oluşturma açısından önemli olduğu belirtilmiştir. Bu durum, özellikle yaşlı bireyler için yemek deneyiminin bir sosyal ritüel haline gelmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda gastronomi, yaşlı bireylerin toplumsal katılımını artıran, yalnızlık ve izolasyon gibi psikososyal sorunların önlenmesine katkı sağlayan bir sosyal araç olarak değerlendirilmektedir. Özellikle yemek atölyeleri, ortak öğün organizasyonları ve kooperatif temelli gastronomi etkinlikleri, yaşlı bireylerin aktif sosyal yaşamlarını destekleyen uygulamalar olarak öne çıkmaktadır.

Sağlıklı ve güvenilir gıdanın temini kadar, bu gıdanın nasıl sunulduğu, hangi kültürel bağlamda tüketildiği ve ne tür sosyal ilişkilerle desteklendiği de yaşlı bireylerin yaşam kalitesi üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu nedenle gastronomi, yaşlı bireylerin yalnızca fizyolojik değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyokültürel ihtiyaçlarını karşılamada stratejik bir araç olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin yaşlı dostu mutfaklar ve yemek merkezleri kurarak sosyal gastronomi temelli etkinlikleri desteklemesi, yaşlı bireylerin toplumsal yaşama daha aktif katılımını sağlayacaktır. Aynı şekilde gıda sektörünün, yaşlı bireylerin duyuşal ve fizyolojik ihtiyaçlarına uygun ürünler geliştirmesi; ambalaj, içerik ve sunumda yaşlı dostu tasarımlar benimsemesi gerekmektedir. Bu tür uygulamalar, yaşlı bireylerin gıdaya erişimini kolaylaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda yemek deneyimini daha keyifli ve anlamlı hale getirecektir. Akademik alanda ise gastronomi, beslenme, gıda bilimi ve gerontoloji disiplinleri arasında daha fazla iş birliği yapılması, yaşlı bireylerin duyuşal, kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını gözetken beslenme ve gastronominin birlikte ele alındığı modellerinin geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Yaşlı

bireylerin gastronomik deneyimlerinin yaşam kalitesi üzerindeki etkisini ölçen nicel ve nitel araştırmaların artırılması, bu alandaki bilgi birikimini derinleştirecek ve politika yapıcılar için daha sağlam veri temelli öneriler sunulmasına olanak sağlayacaktır. Ayrıca geleneksel yemeklerin yaşlı bireylerde hafıza ve kimlik üzerindeki etkisinin kültürel antropoloji ve psikoloji perspektifleriyle incelenmesi, gastronominin kültürel boyutunu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Çalışma kapsamında, gastronominin yaşlı bireylerin yaşam sevinci, sosyal etkileşimleri ve kültürel süreklilik açısından çok yönlü bir rol oynadığı ortaya konmaktadır. Ancak bu çalışma ampirik sonuçlar ortaya koymamaktadır. Yaşlı bireylerin sağlıklı yaşlanma kapsamında yaşlılık dönemlerinin etkin bir şekilde ilerlemesi kapsamında gastronominin önemi tartışılmakta ve ortaya konmaktadır. Böylelikle bu çalışma hem sektörel hem de akademik birçok katkı sunmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma gastronominin yaşlı bireylerin yaşamında yalnızca bir beslenme aracı değil, aynı zamanda sosyal bağ kurma, kültürel kimliği sürdürme ve yaşam sevinci kazanma açısından çok yönlü bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın ortaya koyduğu en temel katkılardan biri, yaşlı bireylerin yaşamına gastronomi yoluyla dokunmanın, onların yalnızca sağlıklarını değil, aynı zamanda yaşamla kurdukları anlam ilişkisini de güçlendirebileceğini göstermesidir. Özellikle geleneksel yemeklerin yaşatılması, kuşaklar arası etkileşimi teşvik eden sofraların kurulması ve yaşlı bireylerin üretken roller üstlenebileceği gastronomi temelli sosyal etkinliklerin yaygınlaştırılması, yaşlılık deneyimini daha kapsayıcı ve onarıcı bir sürece dönüştürebilir. Sağlıklı yaşlanma politikalarının gastronomi temelli sosyal programlarla entegre edilmesi, yaşlı bireylerin aktif katılımını destekleyen projelere öncelik verilmesi ve bu alanda disiplinlerarası akademik çalışmaların teşvik edilmesi, hem bireysel hem toplumsal düzeyde yaşlılık deneyimini daha nitelikli hale getirecektir.

REFERANSLAR

- Agobe, A. J., ve Franck, O. Y. (2025). Food and Sport as Vectors of Sociability among Senior Citizens: Between Tradition, Innovation and Isolation.
- Agarwal, E., Miller, M., Yaxley, A., ve Isenring, E. (2013). Malnutrition in the elderly: A narrative review. *Maturitas*, 76, 296-302. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.maturitas.2013.07.013
- Ahmed, T., ve Haboubi, N. (2010). Assessment and management of nutrition in older people and its importance to health. *Clinical interventions in aging*, 207-216.
- Anadolu Ajansı (2022). *Dünya genelinde yaşlı nüfus oranı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunyayaslaniyor-yuzde-19-ile-yasli-nufus-orani-en-yuksek-kita-avrupa/2542113> adresinden 15 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.
- Balderas-Cejudo, A., Alava, J. I., ve Zurbitu-Aldama, I. (2022). Discovering silver market segments in cooking courses: The case of Basque Culinary Center. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 28, 100496.
- Besora-Moreno, M., Llauredó, E., Tarro, L., ve Solà, R. (2020). Social and Economic Factors and Malnutrition or the Risk of Malnutrition in the Elderly: A Systematic Review and Meta-Analysis of Observational Studies. *Nutrients*, 12(737). doi:http://dx.doi.org/10.3390/nu12030737
- Björnwall, A., Mattsson Sydner, Y., Koochek, A., ve Neuman, N. (2021). Eating alone or together among community-living older people—a scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(7), 3495.
- Büken, N. Ö., ve Büken, E. (2003). Yaşlanma olgusu ve tıp etiği. *Turkish Journal of Geriatrics*, 6(2), 75-79.
- Dellmar Walker, R. D. (1991). The relationship of loneliness, social isolation, and physical health to dietary adequacy of independently living elderly. *Journal of the American Dietetic Association*, 91(3), 300-304.
- Dünya Sağlık Örgütü (WHO). (2008). *Healthy Ageing Profiles*. WHO Europe
- Eris, E. D., Pirnar, I., ve Celebi, D. (2022). Experimental social entrepreneurship model in gastronomy: The case of Ebru Baybara Demir as a social gastronomy entrepreneur. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 27, 100474.
- Fanelli, R. M. (2020). Seeking gastronomic, healthy, and social experiences in Tuscan agritourism facilities. *Social Sciences*, 9(1), 2.
- Gençer Bingöl, F., ve Bekar, C. (2021). Yaşlılıkta Beslenme. *YAŞLILIK, YARDIM VE BAKIM-Türkiye Gerontoloji Serisi*, 55.
- Göktaş, L. S. (2025). Gastronomi Nasıl Algılanıyor? Metaforik Algı Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(4), 231-245.
- Görgünbaran, A. (2008). Yaşlılıkta sosyalizasyon ve yaşam kalitesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1(2), 86-97.
- Kaya, B. ve Yakut, Aymankuy, Ş. (2025). *Aşçıların Sosyal Gastronomi Olgusuna Bakış Açısı: İzmir Depremi Örneği*. Aydın Gastronomi Dergisi.
- Kızıl, M., Çamlıbel, B., İşeri, C., Öztürk, E., Şahin, S. M., ve Akbulut, G. (2025). Yaşlı bireylerde besin tüketimi ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. 14. Ulusal Sağlıklı Yaşam Kongresi.

- Kieft-de Jong, J. C., Mathers, J. C., ve Franco, O. H. (2014). Nutrition and healthy ageing: the key ingredients. *Proceedings of the Nutrition Society*, 73(2), 249 - 259. doi:<https://doi.org/10.1017/S0029665113003881>
- Lee, K. S. (2022). Culinary aesthetics: World-traveling with culinary arts. *Annals of Tourism Research*, 97, 103487. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2022.103487>
- Leong, Q. L., Ab Karim, S., Awang, K. W., ve Abu Bakar, A. Z. (2017). An integrated structural model of gastronomy tourists' behaviour. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 11(4), 573-592.
- Ohm, S. (2020). *More than a meal: Senior women connecting through food in a community space* (Doktora tezi). Mount Saint Vincent University.
- Özden, O., Sünnetçioğlu, S., ve Özkök, F. (2019). Gastronomideki Umut: Bir Sosyal Girişimcilik Örneği Olarak Hayata Sarıl Lokantası. *Journal of Awareness*, 3(5), 41-52.
- Özgüneş, R. E. (2020). Geçmiş özlemi lezzetlerde yaşamak: Gastronomistalji. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 60-75.
- Rakıcıoğlu, N. (2009) Yaşlılık Döneminde Sağlıklı Beslenme. Erişim adresi: https://e-kutuphane.teb.org.tr/pdf/tebakademi/geriatri_2009/20.pdf.
- Rudnicka, E., Napierała, P., Podfigurna, A., Męczekalski, B., Smolarczyk, R., ve Grymowicz, M. (2020). The World Health Organization (WHO) approach to healthy ageing. *Maturitas*, 139, 6-11. doi:<https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2020.05.018>
- Pektaş A. M., ve Adabalı, M. M. (2023). Gastronominin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi. *Sosyal & Beşerî Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar II*. 149-172.
- Saraç, Z. F., ve Yılmaz, M. (2015). Yaşlılık ve sağlıklı beslenme. *Ege Tıp Dergisi*, 54.
- Shao, T., Verma, H. K., Pande, B., Costanzo, V., Ye, W., Cai, Y., ve Bhaskar, d. L. (2021). Physical Activity and Nutritional Influence on Immune Function: An Important Strategy to Improve Immunity and Health Status. *Frontiers in Physiology*, 12(751374). doi:<https://doi.org/10.3389/fphys.2021.751374>
- Winterton, R., Warburton, J., ve Oppenheimer, M. (2013). The future for Meals on Wheels? Reviewing innovative approaches to meal provision for ageing populations. *International Journal of Social Welfare*, 22(2), 141-151.
- World Health Organization. (2020). *Decade of Healty Ageing BAseline Report*. Geneva: World Health Organization.
- World Health Organization (2025). *Dünya Sağlık Organizasyonu*. https://www.who.int/newsroom/questions-and-answers/item/population-ageing?utm_source=chatgpt.com adresinden 16 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.
- Yaylagül, N. K., Gündüz, G., ve Güzeller, C. O. (2016). Yaşlanmadan Yaşamak: Farklı Gelir Düzeyindeki Kadınların Anti-Aging Davranışları Üzerine bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 36(2), 393-410.
- Zhou, Y.-F., Song, X.-Y., Pan, A., ve Koh, W.-P. (2023). Nutrition and Healthy Ageing in Asia: A Systematic Review. *Nutrients*, 15(3153). doi:<https://doi.org/10.3390/nu15143153>

Galata Bankerleri: Osmanlı Mali Sisteminde Finansal Aracılar, Devlet İlişkileri ve Modern Bankacılığa Geçiş

M. Özgür YANARDAĞ¹

¹ Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0003-4696-318X>, ozguryanardag@adu.edu.tr

GİRİŞ

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu, art arda yaşanan savaşlar, iç isyanlar ve siyasi çözülme süreçleri sonucunda derin bir mali bunalıma sürüklenmiştir. Bu dönemde klasik tımar ve dirlik sistemi zayıflamış, devlet gelirlerinin sürdürülebilirliği tehlikeye düşmüş, dolayısıyla yeni finansal kaynak arayışları ön plana çıkmıştır (İnalcık, 1997; Genç, 2000). Devletin bütçesini dengeleyebilmek adına başvurduğu başlıca araçlar arasında malikane ve iltizam sistemleri ile birlikte, iç borçlanmaya dayalı çeşitli mali uygulamalar yer almıştır (Akyıldız, 2001). Bu yeni mali sistemde, Osmanlı'nın geleneksel mali aktörleri olan sarrafların etkisi artmış, ancak bu işlev zamanla daha karmaşık bir yapıya dönüşerek "Galata Bankerleri" adı verilen güçlü bir finansal sınıfın doğmasına neden olmuştur.

Galata bankerleri, adlarını aldıkları İstanbul'un Galata semtinde yoğunlaşan, çoğunluğu gayrimüslim cemaatlerden gelen ve özellikle Ermeni, Rum ve Yahudi toplulukları içeren bireylerden oluşan özel sermaye sahipleri idi (Baer, 2004). Bu bireyler, başlangıçta klasik sarraflık faaliyetleri ile ilgilenmiş; altın, gümüş ve para işlemlerinde aracılık yapmışlardır. Ancak 18. yüzyıl sonlarına doğru devletin artan nakit ihtiyacı, bu sarrafların kredi verme, borç senedi satışı ve vergi tahsilatı gibi kamu maliyesine doğrudan müdahil oldukları daha geniş çaplı işlevleri üstlenmelerine neden olmuştur (Birdal, 2010; Darling, 1996).

Bankerlerin mali yükselişi, Osmanlı maliyesindeki dönüşümün yalnızca ekonomik bir tercih değil, aynı zamanda kurumsal bir zorunluluk olduğuna işaret etmektedir. Klasik dönemde doğrudan devlet kontrolünde olan mali işleyiş, 18. yüzyıldan itibaren yerel ve bireysel aktörlerin denetimine açılmış; böylece sarraflar ile devlet arasında güvene ve kişisel ilişkilere dayalı bir kredi ilişkisi doğmuştur (Toprak, 1981). Bu süreçte bankerler yalnızca mali kaynak sağlayıcılar değil, aynı zamanda siyasi otoriteyle doğrudan temas kurabilen güç odakları haline gelmişlerdir. Sadrazamların, hazine kethüdalarının ve hatta padişahların "özel sarraf" edindikleri bu yapı, bireysel çıkarların devlet maliyesiyle iç içe geçtiği bir dönemi temsil etmektedir (Ortaylı, 2000).

19. yüzyıla gelindiğinde ise Galata Bankerlerinin etkisi daha da artmış ve devletin dış borçlanma politikalarının temel taşıyıcıları haline gelmişlerdir. 1854 yılında başlayan dış borçlanma süreci, özellikle Kırım Savaşı'nın maliyetlerini karşılamak için başvurulmuş bir yöntem olmakla birlikte, Osmanlı'nın Avrupa mali çevrelerine açılmasını da beraberinde getirmiştir (Pamuk, 1987). Ancak Avrupalı kreditorlerin Osmanlı maliyesine doğrudan güven duymamaları nedeniyle, Galata bankerleri bu borçların temini

sürecinde aracı kurumlar olarak kritik roller üstlenmişlerdir (Birdal, 2010; Eldem, 1999).

Galata Bankerleri, yalnızca parasal kaynak sağlamakla kalmamış, aynı zamanda kamu gelirlerinin teminat altına alınması, esham senetlerinin düzenlenmesi ve gümrük gelirlerinin tahsili gibi stratejik mali fonksiyonları da üstlenmişlerdir (Demir, 2014; Pamuk, 2004). Bu süreçte esham² gibi iç borçlanma araçları, bankerlerin finansal güçlerini daha da artırmış; bir anlamda devlet gelirlerinin alınıp satıldığı bir piyasa düzeni oluşmuştur (Baer, 2004). Ancak bu yapı, aynı zamanda devletin kendi mali kaynakları üzerindeki kontrolünü büyük ölçüde yitirmesine ve özel sermayeye bağımlı hale gelmesine neden olmuştur.

Osmanlı'daki ortaklık yapılarının Avrupa ile karşılaştırmalı olarak evrimini ele alan Çizakça (1996), İslam hukuku çerçevesinde gelişen mali kurumların uzun vadeli kurumsallaşma açısından sınırlı kaldığını vurgular. Bu analiz, Galata bankerlerinin bireysel sermaye temelli ve gayri resmi yapısının neden kurumsal bankacılığa evrilemediğini anlamak açısından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, Galata Bankerlerini yalnızca tarihi bağlamda değil, aynı zamanda iktisadi, siyasi ve kurumsal yönleriyle incelemektir. Bankerlerin Osmanlı mali sistemi içindeki işlevleri, dış borçlanma sürecindeki aracılık rolleri, kurumsal bankacılığın ortaya çıkışına katkıları ve nihayetinde sistemden dışlanmaları kapsamlı bir tarihsel analizle ele alınacaktır. Bu analizde yalnızca iktisadi veriler değil, aynı zamanda dönemin devlet-sermaye ilişkileri, etnik yapıdaki değişimler, hukuki dönüşümler ve uluslararası finansal gelişmeler de göz önünde bulundurulacaktır.

Ayrıca özellikle çalışmanın amaçlarından biri de; 200 yılın üzerinde bir sürenin geçmesine rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı niteliğindeki Türkiye Cumhuriyeti'ndeki borç olgusunun farklı dinamiklerde devam etmesidir. Dolayısıyla bu borç olgusu kavramını sonuç ve değerlendirmeler kısmında, tarihsel perspektifti göz önünde bulundurarak farklı dönemler arası karşılaştırmalı analizini gerçekleştirmektedir.

Çalışma boyunca başta İnalçık (1997), Pamuk (1987, 2004), Birdal (2010), Quataert (2005), Toprak (1981), Eldem (1999), Kuran (2011) gibi araştırmacıların değerlendirmeleri ışığında tarihsel-kurumsal bir perspektif izlenecek; Galata Bankerlerinin yalnızca bir dönemlik finansal figürler değil, modern Türkiye'nin iktisadi kurumlarının gelişiminde dolaylı etkiler yaratan

² Esham Usulü, Osmanlı Devleti zamanında görülen bir iç borçlanma çeşididir. Devletin ekonomik yapısında meydana gelen bozulmalar nedeniyle oluşan para ihtiyacını gidermek için III. Mustafa zamanında çıkarılmış ve I.Abdülhamit döneminde uygulanmaya başlamıştır. Esham kelimesi, pay ve hisse gibi anlamlara gelmektedir.

yapılar olduğu ortaya konacaktır. Özellikle Cumhuriyet döneminin iktisadi yapısında görülen devlet-sermaye ilişkilerinin şekillenmesinde bu tarihi tecrübenin dolaylı etkileri göz ardı edilemez (Tezel, 1986; Ortaylı, 2000).

Bu bağlamda çalışma, Galata Bankerlerini Osmanlı maliyesinin krizler karşısında geliştirdiği geçici çözümler değil, sistemin bir parçası ve dönüşümün taşıyıcısı olan aktörler olarak değerlendirmekte; aynı zamanda modern Türkiye'deki finansal kurumlaşmanın tarihsel izlerini de bu geçmişte aramaktadır.

OSMANLI MALİ YAPISININ EVRİMİ VE KRİZ DİNAMİKLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönem mali sistemi, aslında merkeziyetçi bir yapıya sahip olup, üretim ve tahsilat süreçlerinde devletin doğrudan kontrolüne dayanmaktaydı. Bu sistemin temel taşıyıcısı olan tımar rejimi, sipahi sınıfı aracılığıyla taşrada askeri ve mali işlevlerin eş zamanlı yürütülmesini sağlamaktaydı (İnalçık, 1997). Tımar sahipleri, kendilerine tahsis edilen topraklardan vergi toplarken aynı zamanda seferberlik dönemlerinde asker temin etmekle yükümlüydüler. Bu yapı, 16. yüzyılda zirveye ulaşmış; ancak 17. yüzyıldan itibaren çözülme sürecine girmiştir.

Bu çözülmenin başlıca nedenlerinden biri, Osmanlı ordusunun artan masrafları ve sürekli savaş hali nedeniyle merkezi maliyetlerin dramatik biçimde yükselmesidir (Darling, 1996). Devlet, taşrada merkezi otoritesini sürdüremedikçe gelir toplama işlevlerini sarraflar ve iltizam sahipleri gibi yarı-özerk aktörlere devretmiştir. İltizam sistemi, vergi toplama yetkisinin belirli bedeller karşılığında mültezimlere verilmesiyle işlerlik kazandı; bu ise devletin sabit ve öngörülebilir bir gelir yerine tek seferlik nakit elde etmesini sağladı (Akyıldız, 2001).

Ancak iltizam sisteminin de süreklilik sağlamaması, daha kalıcı bir mali düzen arayışını doğurmuş ve malikâne sistemi 1695'ten itibaren uygulamaya sokulmuştur (Genç, 2000). Malikane, belirli bir gelirin uzun yıllar boyunca (bazen ömür boyu) bir kişiye devredilmesidir. Bu sistem, devletin nakit ihtiyacını karşılamak adına taşra gelirlerinin uzun vadeli ipotek altına alınması anlamına geliyordu. Bu yönüyle, modern anlamda iç borçlanmanın ilk örneği sayılabilecek bir yapının da temelini atmıştır (Darling, 1996).

18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı mali yapısı ciddi yapısal kırılmalar yaşamaktaydı. Özellikle savaş ekonomisinin baskısı, maliye üzerinde kalıcı bir yük oluşturmuş; bu durum devleti yeni finansman modellerine yönlendirmiştir. Bu bağlamda geliştirilen esham senetleri, devletin iç borçlanmaya kurumsal bir zemin kazandırma çabasının sonucudur (Demir, 2014). İlk kez 1775 yılında uygulamaya konulan esham sistemi, belirli bir gelir kaynağının yıllık paylar hâlinde satılmasını ve bu gelirlerin faiz benzeri getiri sağlamasını öngörüyordu. Bu senetler, doğrudan bireylerin ya da aracılardan satın aldığı ve genellikle yüksek gelir gruplarına hitap eden bir yatırım aracıydı.

Esham sisteminde en aktif aktörler Galata bankerleri olmuştur. Bu bankerler, devletin ihraç ettiği senetleri topluca satın alarak piyasaya sürmüş, faiz oranlarını fiilen belirlemiş ve devlet gelirlerinin spekülasyon nesnesi haline gelmesine neden olmuşlardır (Pamuk, 2004). Böylece klasik vergi toplama yöntemlerinden sapılarak finansal piyasaların ilk örnekleri oluşmaya başlamıştır.

Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin merkezi maliyesi de zayıflamış, mali bürokrasi giderek bankerlerin denetimine girmiştir. Devlet çoğu zaman asker maaşlarını ya da memur ücretlerini doğrudan bankerler aracılığıyla ödemek zorunda kalmış; bu da kamu hizmetlerinin özel sermaye eliyle yürütüldüğü bir yapıyı doğurmuştur (Birdal, 2010; Baer, 2004).

Klasik dönemde “devletin hazinesi halkın malıdır” anlayışı hakimken, 18. ve 19. yüzyılda bu anlayış yerini hazineye borç veren ayrıcalıklı grupların kontrolüne bırakmıştır (Kuran, 2011). Bu dönüşüm yalnızca mali değil, aynı zamanda siyasal bir kırılmayı da beraberinde getirmiştir. Bankerler, devlete mali kaynak sağladıkları ölçüde siyasi imtiyazlar da elde etmişler; maden işletmeleri, vergi muafiyetleri ve ticaret ruhsatları gibi birçok stratejik alanda söz sahibi olmuşlardır (Eldem, 1999; Toprak, 1981).

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin mali krizleri, yalnızca içsel yapısal sorunlardan değil, aynı zamanda dünya ekonomisinin merkezileşmesi ve Avrupa'daki sanayi devriminin doğurduğu rekabet baskısından da etkilenmiştir. Osmanlı, sanayi malları üretiminde Avrupa ile rekabet edemez hâle gelmiş; ithalat ihracattan daha fazla artmış, dolayısıyla gümrük gelirleri zayıflamıştır (Quataert, 1994). Artan dış ticaret açığı, devletin yeni borçlanma modellerine yönelmesini zorunlu kılmış; bu da Galata bankerlerinin yükselmesini hızlandırmıştır.

Özetle, Osmanlı mali yapısının klasik dönemden 19. yüzyıla geçişi; merkezîyetçi, askeri odaklı ve toprak temelli bir sistemden; bireysel aktörlerin etkin olduğu, finansallaşmış ve dışa bağımlı bir mali yapıya evrilmiştir. Bu

süreçte Galata bankerleri, devletin içinde bulunduğu mali boşluğu doldurmuş, ancak aynı zamanda mali egemenliğin parçalanmasına da zemin hazırlamışlardır (Pamuk, 1987; Birdal, 2010).

GALATA BANKERLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE SOSYOEKONOMİK TEMELLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Galata bankerlerinin ortaya çıkışı, yalnızca bir ekonomik zorunluluğun sonucu değil, aynı zamanda sosyal, kurumsal ve uluslararası dinamiklerin kesişiminde gelişen çok katmanlı bir dönüşümün ürünüdür. 18. yüzyılın sonlarına doğru sarraflık sisteminin evrilmesiyle ortaya çıkan bu grup, kısa sürede Osmanlı maliyesinin en güçlü özel aktörleri hâline gelmiş; devletin borçlanma, ödeme ve gelir tahsilatında kilit roller üstlenmiştir (Birdal, 2010; Eldem, 1999).

1. Sarraflıktan Bankerliğe Geçiş

Klasik Osmanlı döneminde sarraflar, ağırlıklı olarak kuyumculuk, altın ve gümüş ticareti, para bozma ve küçük ölçekli kredi verme işlevleriyle tanınan yerel finansal araçlardı. Ancak 17. ve 18. yüzyılda sarraflar, özellikle taşra beylerinin, mültezimlerin ve hatta merkezdeki yüksek bürokrasinin bireysel mali ihtiyaçlarını karşılamak üzere daha büyük ölçekli işlemlere yönelmeye başlamışlardır (Toprak, 1981; Akyıldız, 2001). Bu geçiş, sarrafların yalnızca ticaretle sınırlı kalmayan, aynı zamanda politik nüfuz sağlayan bir pozisyona evrilmelerini beraberinde getirmiştir.

Sarrafların bankerlik işlevi kazanmalarında, malikane sistemi ve esham uygulamalarının büyük etkisi olmuştur. Bu sistemler, devletin sabit bir geliri peşin bir ödemeye uzun süreli olarak devretmesine dayandığı için, yüksek miktarda nakit sermaye gerektiriyordu. Sarraflar, bu sermayeyi bireysel yatırımcılardan toplayarak veya doğrudan kendileri finanse ederek devlete kredi sağlayan yeni bir sınıfa dönüşmüşlerdir (Genç, 2000; Demir, 2014).

2. Galata'nın Sosyo-Ekonomik Konumu ve Devletle Kurulan Kişisel Finansal İlişkiler

İstanbul'un Galata semti, Bizans'tan itibaren ticaretin merkezi olmuş; Osmanlı döneminde de Avrupa ticaret ağlarıyla bütünleşmiş bir liman bölgesi olarak önemini korumuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Galata, Batı Avrupa'dan gelen ticaret sermayesinin ve Avrupalı tüccarların faaliyet gösterdiği bir merkez hâline gelmiş; bu da finansal aktörlerin burada yoğunlaşmasına neden olmuştur (Eldem, 1999; Quataert, 2005).

Galata bankerleri, bu finansal ekosistemde faaliyet gösteren, çoğunluğu gayrimüslim cemaatlere (özellikle Ermeni, Rum ve Yahudi) mensup olan kişilerdi (Baer, 2004). Osmanlı millet sistemi çerçevesinde, bu cemaatlerin ekonomik hayatta daha aktif rol üstlenmeleri mümkün olmuştur. Özellikle Ermeni bankerler, hem yüksek sermaye birikimine sahip olmaları hem de Batılı finans çevreleriyle kurdukları ilişkiler sayesinde önemli bir avantaj elde etmişlerdir (Kuran, 2011).

Bankerlerin devletle ilişkileri, sistematik değil kişisel temellere dayanıyordu. Sadrazamlar, vezirler, hatta padişahlar; maaş ödemeleri, sefer masrafları ya da saray harcamaları için kişisel bankerlerden kredi alıyorlardı. Bu durum, bankerlerin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasi bir güç odağı hâline gelmelerini sağlamıştır (Birdal, 2010; Ortaylı, 2000). Bankerler, bu kredi ilişkileri karşılığında çeşitli imtiyazlar, gümrük ayrıcalıkları, vergi muafiyetleri ve bazı durumlarda devlet işletmelerinin yönetim hakkını almışlardır.

Bu dönemde bankerler devlete altın, gümüş ve para temin ederken aynı zamanda esham senetlerini piyasaya süren, faiz oranlarını belirleyen ve devlet gelirlerini ipotek altına alan bir mali aristokrasi oluşturmuşlardır (Pamuk, 2004; Baer, 2004). Bu yapının en çarpıcı özelliği, devletin mali bağımsızlığının giderek özel sermaye aktörlerine devredilmesidir.

3. Uluslararası Sermayele Bağlantılar, Bankerlerin Toplumsal Konumları ve Eleştiriler

19. yüzyıl başlarından itibaren bankerler yalnızca iç piyasada değil, dış piyasalarla da doğrudan ilişkiler geliştirmeye başlamışlardır. Londra, Paris ve Viyana gibi Avrupa finans merkezlerinde faaliyet gösteren bankalarla kurulan ilişkiler, bankerlerin dış borçlanmada aracı rol üstlenmelerini kolaylaştırmıştır (Pamuk, 1987; Tuncer, 2015). Bu durum, bankerlerin yalnızca yerli sermayeyi yöneten aktörler değil, aynı zamanda küresel sermaye ağlarına entegre olmuş “finansal aracı kurumlar” hâline gelmelerini sağlamıştır.

1860’lardan itibaren bankerlerin Avrupa bankalarıyla kurduğu bu iş birliği, özellikle Osmanlı’nın dış borç senetlerinin pazarlanmasında önemli bir avantaj sağlamıştır. Galata bankerleri, bu senetlerin İstanbul piyasasında işlem görmesini sağlarken aynı zamanda faiz oranları ve ödeme garantileri konusunda Avrupalı kreditorlerin Osmanlı’ya güven duymasına katkı sunmuşlardır (Birdal, 2010).

Bankerlerin artan etkisi, toplumun farklı kesimlerinde tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle yüksek faiz oranları, maaşların zamanında ödenmemesi, spekülasyon işlemleri ve bazı bankerlerin devlet gelirleri üzerindeki fiili denetimi, halk arasında “tefecilik” ve “ahlaki yozlaşma” algılarını pekiştirmiştir (Baer, 2004; Quataert, 2005). Özellikle Müslüman tüccar sınıfı içinde bankerlerin hakimiyetine karşı bir hoşnutsuzluk oluşmuş; bu durum daha sonraki yıllarda ekonomik milliyetçilik politikalarının zeminini hazırlamıştır (Tezel, 1986).

Öte yandan, Galata bankerlerinin Osmanlı ekonomisinde sermaye birikimi, piyasalaşma ve finansallaşma süreçlerine katkısı yadsınamaz. Bu aktörler, bugünkü anlamda finansal aracılık fonksiyonunu üstlenmiş; devletin mali krizlerine karşı geçici ama etkili çözümler üretmişlerdir (Birdal, 2010; Eldem, 1999).

FINANSAL FAALİYETLER VE DEVLETLE İLİŞKİLER

Galata bankerleri, Osmanlı maliyesinde yalnızca sermaye sağlayıcı değil, aynı zamanda kamu maliyesiyle doğrudan bütünleşmiş yarı-resmi aktörler olarak işlev görmüşlerdir. Bu bağlamda bankerlerin faaliyetleri, klasik sarraflık anlayışından büyük ölçüde farklılaşarak modern anlamda finansal aracılığın ilk örneklerini sunmuştur (Birdal, 2010). Bankerlerin üstlendiği işlevler, yalnızca devletin borç ihtiyacının karşılanmasıyla sınırlı kalmamış; maaş ödemeleri, tahsilat işlemleri, para arzı, senet satışı ve gümrük gelirlerinin kontrolü gibi çok çeşitli alanlara da yayılmıştır (Pamuk, 2004; Eldem, 1999).

1. Devlete Nakit Temini ve Borç İlişkileri

Osmanlı hazinesinin likidite sıkıntısı yaşadığı dönemlerde bankerler, devletin nakit ihtiyacını karşılamak üzere kısa vadeli ve yüksek faizli borçlar vermektedir. Bu borçlar genellikle esham senetleri, maden gelirleri veya gümrük gelirleri gibi kamu varlıklarının teminat gösterilmesiyle gerçekleştirdi (Demir, 2014). Devlet ile bankerler arasındaki bu borç ilişkisi, zamanla karşılıklı bağımlılık hâline gelmiş ve bankerler mali sistemin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Pamuk'a (1987) göre, bu tür borç ilişkileri yalnızca mali değil, aynı zamanda politik bir bağ kurmaktaydı. Bankerlerin sağladığı finansal destek karşılığında devletten aldıkları ayrıcalıklar, bankerlerin yalnızca finans piyasasında değil, kamu idaresinde de etkin hâle gelmelerini sağlamıştır. Özellikle saray çevresindeki yüksek rütbeli bürokratlar, “özel sarraf” sahibi olmaksızın mali faaliyetlerini sürdüremez hâle gelmişlerdir (Ortaylı, 2000).

Bankerlerin mali sistemdeki en belirgin faaliyet alanlarından biri, esham senetlerinin piyasaya sürülmesi ve bu senetler üzerindeki ticari kontrolüydü. Esham, belirli kamu gelirlerinden pay alma hakkı sağlayan ve yıllık faiz benzeri ödemeler getiren iç borçlanma senetleriydi. Bankerler bu senetleri toplu olarak satın alıp İstanbul piyasasında alım-satımına aracılık etmişlerdir (Demir, 2014; Baer, 2004).

Bu sistem, Osmanlı iç borçlanmasının piyasa aracılığıyla işlediği ilk örneklerden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak faiz oranlarının belirlenmesi ve senetlerin dağılımı büyük ölçüde bankerlerin kontrolündeydi. Bu durum, bankerleri iç borç piyasasında tekelleşmiş aktörler konumuna getirmiştir (Birdal, 2010).

2. Gümrük, Maden Gelirleri Üzerindeki Denetim ve Askeri-Sivil Maaş Ödemeleri

Devletin dış ticaretten elde ettiği gelirler, özellikle 19. yüzyılda giderek önem kazanmıştır. Galata bankerleri, devletin gümrük gelirleri ve maden işletmelerinden doğan alacaklarını teminat olarak kullanarak kredi sağlamış; hatta bu gelirlerin toplanmasında doğrudan görev almışlardır (Eldem, 1999). Bu, özellikle Avrupa'dan alınan dış borçların teminatlandırılmasında önemli bir araç olarak kullanılmıştır (Tuncer, 2015).

Bazı banker aileleri, Osmanlı gümrüklerinin fiilî işletmecisi hâline gelmiş; Karadeniz ve Akdeniz limanlarında tahsilat yetkilerini ellerinde bulundurmışlardır. Bu uygulama, devletin mali kaynaklarının özel sermaye eliyle yönetildiği bir yapı yaratmıştır (Pamuk, 2004).

Bankerlerin finansal faaliyetlerinin bir diğ er önemli yönü, devlet memurlarının ve askerlerin maaş ödemelerinde aracılık yapmalarıdır. Özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren devlet, maaşları zamanında ödeyemez hâle gelmiş ve bu yükümlülük bankerler aracılığıyla yerine getirilmiştir (Birdal, 2010). Bankerler, bu maaş ödemelerini kendi sermayeleriyle karşılamakta, karşılığında ise devlet gelirlerinden alacaklı konuma ge mekteydiler.

Bu durum, maaşlarını zamanında almak isteyen memur ve askerlerin doğrudan bankerlerle temas kurmalarına neden olmuş; böylece finansal sistem, yalnızca devleti değil, halkı da bankerlerle doğrudan ilişkilendirir hâle getirmiştir. Bu yapı, halk arasında bankerlerin hem korkulan hem de muhtaç olunan figürler olarak algılanmasına yol açmıştır (Baer, 2004).

3. Faaliyetlerin Hukuki Temeli ve Denetimsizlik

Galata bankerlerinin devletle olan mali ilişkileri büyük ölçüde yazılı sözleşmelere değil, karşılıklı güven ve kişisel bağlılıklara dayanıyordu. Bu durum, bankerlerin faaliyetlerinde keyfiliğe ve belirsizliğe açık bir ortam yaratmıştır (Darling, 1996). Osmanlı maliyesinde bankerlerin faaliyetlerine dair sistematik bir düzenleme bulunmadığı için, bankerler bazen devletin mali yükümlülüklerini yerine getirememesi durumunda tek taraflı olarak faizleri artırmakta, ödeme sürelerini uzatmakta ya da kamu gelirlerine fiilen el koymaktaydılar (Birdal, 2010).

Bu denetimsizlik ortamı, bankerlerin bir tür “devlet içinde mali devlet” hâline gelmesine neden olmuş; bu da halk ve bazı bürokratik çevreler arasında tepkilere yol açmıştır. Özellikle Müslüman-Türk tüccar çevrelerinde bankerlerin devlete karşı kazandığı g  , etnik ve sınıfsal gerilimleri artırmış ve bu durum sonraki yıllarda ekonomik milliyetçilik politikalarının yükselmesine zemin hazırlamıştır (Tezel, 1986).

DIŞ BORÇLANMA VE DÜYUN-U UMUMİYE'YE GİDEN SÜREÇ

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu, ekonomik yapısında yaşanan kırılmalar ve dış politika baskılarının etkisiyle iç borçlanma sınırlarını aşarak dış mali piyasalara yönelmek zorunda kalmıştır. Özellikle sanayi devrimini tamamlamış Avrupa ülkeleriyle ticari rekabette zayıflayan Osmanlı, hem ticaret açığını finanse etmek hem de artan savaş giderlerini karşılamak için dış kaynak arayışına girmiştir (Quataert, 1994; Pamuk, 1987). Bu süreç, Osmanlı mali yapısının yalnızca iç dinamiklerle değil, küresel finansal dalgalanmalarla da şekillendiği yeni bir dönemin habercisi olmuştur.

1. Dış Borçlanmanın Başlangıcı: 1854 Kırım Savaşı ve Galata Bankerlerinin Aracılık Rolü

Osmanlı Devleti ilk dış borcunu 1854 yılında, Kırım Savaşı'nın maliyetlerini karşılamak amacıyla İngiltere ve Fransa'dan almıştır. Bu borçlanma girişimi, yalnızca mali bir çözüm arayışı değil, aynı zamanda Batılı müttefiklerle siyasi iş birliğinin bir uzantısıydı (Birdal, 2010). Ancak borçların yüksek faiz oranları ve karmaşık geri ödeme koşulları, borç çevrimini kısa sürede sürdürülemez kılmıştır.

Galata bankerleri bu dönemde, Avrupa finans çevreleriyle Osmanlı Devleti arasında aracılık işlevi görmüşlerdir. Özellikle Londra ve Paris bankaları ile Osmanlı hazinesi arasındaki bağlantıların kurulmasında bankerler, dil ve ticaret bilgileri, güvenilirlikleri ve yerel teminat kapasiteleri sayesinde kritik bir rol oynamışlardır (Eldem, 1999; Tuncer, 2015).

Galata bankerleri, dış borç senetlerinin satışında ve yeniden yapılandırılmasında önemli görevler üstlenmiş; hem Batılı kreditorler nezdinde güven kazanmak hem de devletin bu borçlara erişimini kolaylaştırmak açısından vazgeçilmez hâle gelmişlerdir (Pamuk, 2004). Ancak bu aracılık rolü, aynı zamanda bankerlerin finansal ve siyasal etkilerinin daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Örneğin bankerler, alınan dış borçların iç piyasada likiditeye çevrilmesinde aktif olmuş, ayrıca senetlerin faiz oranlarının belirlenmesinde fiilî etki sahibi olmuşlardır. Bu süreçte bankerler devletin borçlarına kefil olmuş, karşılığında kamu gelirlerinin bir kısmı üzerindeki denetimlerini artırmışlardır (Birdal, 2010).

2. Borç Sarmalı, 1875 Moratoryumu ve 1881 Düyun-u Umumiye'nin Kurulması

1854 ile 1874 yılları arasında Osmanlı, toplam 15 ayrı dış borçlanma anlaşması imzalamış ve borç stoku hızla artmıştır. Özellikle altyapı projeleri, savaş harcamaları ve faiz ödemeleri gibi kalemler, borçların yeni borçlarla çevrilmesini zorunlu hâle getirmiştir (Pamuk, 1987). 1875 yılına gelindiğinde Osmanlı, yıllık bütçesinin yarısından fazlasını faiz ödemelerine ayırmak zorunda kalmış ve bu durumun sürdürülemezliği karşısında borç ödemelerini askıya aldığını ilan etmiştir (Birdal, 2010).

Bu moratoryum, hem Avrupa finans piyasalarında hem de iç piyasada büyük bir güven kaybına yol açmış; Osmanlı dış borçlanma piyasalarında “yüksek riskli” ülke kategorisine düşmüştür. Galata bankerleri, bu gelişmeden en fazla etkilenen aktörler olmuş; hem dış piyasadaki teminat işlevlerini hem de iç piyasadaki itibari rollerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir (Quataert, 2005).

1875 krizi sonrası, Avrupa kreditorleri Osmanlı üzerinde doğrudan mali kontrol talep etmeye başlamışlardır. Bu talepler, 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi ile resmileşmiş ve ardından Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Bu kurum, Osmanlı'nın ödeyemediği dış borçların tahsilini ve yönetimini üstlenmiş; başta tuz, tütün, ipek, damga vergisi ve bazı gümrük gelirleri olmak üzere birçok önemli gelir kalemini doğrudan idaresine almıştır (Tuncer, 2015).

Düyun-u Umumiye'nin kurulması, Galata bankerlerinin sistemdeki rollerini büyük ölçüde sonlandırmıştır. Artık devlet, borçlanma işlemlerini doğrudan Avrupalı kreditorlerin atadığı yöneticiler aracılığıyla yürütüyor; bankerlerin geleneksel aracılık faaliyetleri işlevsiz hâle geliyordu (Birdal, 2010; Quataert, 2005).

3. Mali Egemenliğin Yitimi ve Bankerlerin Dışlanması

Düyun-u Umumiye'nin varlığı, Osmanlı mali egemenliğinin uluslararası sermaye lehine parçalanmasının kurumsal ifadesi olmuştur. Bu yapı, devletin iç ve dış gelirlerini kendi kontrolünden çıkararak, alacaklı devletlerin gözetimine bırakmıştır (Pamuk, 2004). Galata bankerleri ise bu süreçte sistemin dışına itilmiş; çoğu iflas etmiş, bazıları ise faaliyetlerini Avrupa bankalarının yerel şubelerinde sürdürmeye çalışmıştır (Eldem, 1999).

Tezel'e (1986) göre, bu dışlanma yalnızca finansal bir çöküş değil, aynı zamanda sosyal ve siyasal bir konum kaybıydı. Bankerlerin devletle kurduğu geleneksel patronaj ilişkileri sona ermiş, yerlerini kurumsal, şeffaf ve

uluslararası denetime tabi mali aktörler almıştır. Bu geçiş, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan finansal modernleşme sürecinin de öncülü olmuştur.

BANK-I OSMANİ'NİN KURULUŞU VE FONKSİYONU

Osmanlı'daki ilk kurumsal bankacılık girişimi, 1856 yılında kurulan Bank-ı Osmani ile başlamıştır. İngiltere sermayesiyle kurulan bu banka, para basma yetkisine sahipti ve devletin mali işlemlerine aracılık ediyordu. Ancak banka, kısa sürede Avrupalı alacaklıların çıkarlarını koruyan bir yapıya dönüştü. 1863 yılında yeniden yapılandırılan banka, bu kez Fransız sermayesinin de ortak olduğu Bank-ı Osmanî-i Şahane adını aldı (Eldem, 1999).

Bu bankanın kuruluşu, Osmanlı Devleti ile Batılı sermayedarlar arasındaki mali ilişkinin kurumsallaştığını gösterirken; aynı zamanda Galata bankerlerinin mali işlevlerinin kurumsal bir yapıya devredildiğinin de kanıtıdır (Pamuk, 2004). Banka, dış borçların yönetimi, iç borçların yeniden yapılandırılması, vergi gelirlerinin toplanması ve kamu harcamalarının denetimi gibi görevleri üstlenmiş, bu görevler daha önce bankerlerin bireysel olarak yürüttüğü işlemlerdi (Birdal, 2010).

1. Bankerlerden Bankalara Geçişin Nedenleri

Galata bankerlerinin yerine kurumsal bankacılık yapılarının geçmesinde üç temel faktör etkili olmuştur. Birincisi, bankerlerin faaliyetlerinin büyük ölçüde kişisel temellere dayanması ve kurumsal denetimden uzak olmasıydı. Avrupalı kreditorler, bankerlerle yürütülen işlemlerin belirsizlik ve keyfilik içerdiğini düşündüklerinden, daha şeffaf ve kurallı bir yapıyı tercih etmişlerdir (Birdal, 2010; Tuncer, 2015).

İkinci neden, bankerlerin toplumsal meşruiyet kaybıdır. Faiz oranlarının yüksekliği, esham spekülasyonları ve devlet gelirlerine el koyma uygulamaları bankerlerin toplum nezdindeki itibarını sarsmış, özellikle Müslüman-Türk tüccar sınıfı tarafından “devletin kanını emen” figürler olarak görülmelerine neden olmuştur (Baer, 2004; Tezel, 1986).

Üçüncü faktör ise, devletin modernleşme vizyonudur. II. Abdülhamid dönemiyle birlikte merkezîleşen maliye politikası, bireysel çıkar gruplarına değil, düzenli işleyen kurumsal yapılara dayanmak istemiştir (Ortaylı, 2000). Bu politikalar çerçevesinde devlet, bankerlerle olan mali ilişkilerini sınırlandırmış; yerine yabancı sermayeli bankalarla daha kurumsal ve uzun vadeli ilişkiler kurmayı tercih etmiştir.

2. Kurumsal Bankaların Genişlemesi, Taşra Etkisi Kurumsal Bankacılığın Hukuki-Mali Alt Yapısı ve Galata Bankerlerinin Sistemdeki Son Rolü

Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin başarısı, Osmanlı'da diğer yabancı sermayeli bankaların da faaliyet göstermesine zemin hazırlamıştır. Özellikle Credit Lyonnais, Deutsche Bank ve Banque de Salonique gibi Avrupalı kuruluşlar, hem İstanbul hem de taşrada şubeler açarak yerel piyasalarda Galata bankerlerinin boşluğunu doldurmuşlardır (Quataert, 2005; Pamuk, 1987).

Bu bankalar yalnızca para transferi, kredi verme ve mevduat toplama gibi klasik bankacılık işlevlerini değil, aynı zamanda dış ticaret finansmanı ve büyük altyapı projelerinin finansmanını da üstlenmişlerdir. Böylece bankerlerin sınırlı sermaye ve ilişkisel yapılarına karşın, bu bankalar daha geniş bir müşteri portföyüne ve küresel finansal ağa sahip oldukları için devlet nezdinde daha güvenilir sayılmışlardır (Kuran, 2011).

Osmanlı'da kurumsal bankaların faaliyetlerini yürütebilmesi için hukuki altyapının da yeniden inşa edilmesi gerekmiştir. Bu çerçevede 19. yüzyılın sonlarında çıkarılan ticaret ve bankacılık kanunları, yabancı sermayenin faaliyetlerini yasal zemine oturtmuş; bankerlerin kişisel inisiyatife dayalı faaliyetlerini işlevsiz kılmıştır (Darling, 1996). Bu dönüşüm, mali sistemin Batı hukuk normlarına ve finansal kurallarına uyum sürecini başlatmıştır.

Ayrıca Düyun-u Umumiye'nin kurulmasıyla birlikte devletin en stratejik gelirleri doğrudan Avrupalı yetkililerin kontrolüne geçince, bankerlerin finansal aracı işlevi ortadan kalkmış; bu işlev artık Düyun'a entegre bankalar tarafından üstlenilmiştir (Tuncer, 2015; Birdal, 2010).

Bankacılık sisteminin kurumsallaşması ve yabancı sermayenin Osmanlı maliyesine doğrudan müdahalesiyle birlikte Galata bankerleri, sistemin dışında kalan figürler hâline gelmiştir. Bazı bankerler Avrupa bankalarının yerli şubelerinde memur olarak görev almış; kimileri ise iflas etmiş ya da taşraya çekilmiştir (Eldem, 1999). Bu süreç, yalnızca bireysel bir

sermaye grubunun tarih sahnesinden çekilişı değil; Osmanlı finansal yapısının kişisel ağlardan kurumsal yapılara dönüşümünün de sembolü olmuştur.

Toprak’a (1981) göre, bankerlerin yerini alan bu yeni yapı, Osmanlı maliyesini daha kurallı ama aynı zamanda dışa bağımlı bir modele taşımıştır. Dönüşüm, yerli sermaye birikimi sürecini kesintiye uğratmış; bu durum Cumhuriyet döneminde izleri görülen ekonomik milliyetçiliğin nedenlerinden biri olmuştur (Tezel, 1986).

KRİZ, DÖNÜŞÜM VE ÇÖKÜŞ SÜRECİ

Galata bankerlerinin yükselişı, Osmanlı maliyesinin iç borçlanmaya ve bireysel sermayeye bağımlı hâle geldiğı bir dönemin ürünüken, bu yükselişin çöküşle sonuçlanması ise hem içsel yapısal dönüşümlerin hem de uluslararası mali gelişmelerin doğrudan sonucudur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bankerlerin rolünü sınırlayan kurumsal, siyasal ve ekonomik gelişmeler hız kazanmış; bankerler kısa sürede sistem dışına itilmişlerdir (Birdal, 2010; Pamuk, 2004).

1. Borç Krizlerinin Derinleşmesi, Güven Erozyonu ve Dış Borç ve Düyun-u Umumiye’nin Etkisi

Bankerlerin özellikle esham senetleri ve vergi gelirleri üzerinden sağladıkları mali hâkimiyet, 1860’lardan itibaren devletin mali açıdan daha da sıkışmasıyla sorgulanır hâle gelmiştir. Bankerler devletin kısa vadeli likidite sorunlarını çözmekte etkili olmuşlarsa da, bu çözümler sistematik değildi ve yüksek faizli kredi pratikleriyle toplumsal hoşnutsuzluk yaratmaktaydı (Baer, 2004).

Devletin bankerlerle yaptığı kredi anlaşmaları çoğunlukla kişisel güvencelere dayandığı için, herhangi bir siyasi kriz ya da yönetim değışikliği bankerler açısından mali belirsizlik yaratıyordu. Ayrıca faiz oranlarının kamuoyu nezdinde fahiş olarak algılanması, bankerlerin toplumsal meşruiyetini hızla erozyona uğrattı (Quataert, 2005).

1875 yılında ilan edilen moratoryumla birlikte, Osmanlı dış borçlarını ödeyemeyeceğini resmen kabul etmiş; bu durum Galata bankerlerini hem iç hem dış piyasada itibarsızlaştırmıştır (Pamuk, 1987). Özellikle dış borç senetlerinin teminat gösterildiği işlemlerde bankerlerin aracı pozisyonu anlamını yitirmiş; yerlerini Düyun-u Umumiye gibi doğrudan Avrupalı gözetim kurumlarına bırakmışlardır (Tuncer, 2015).

1881’de kurulan Düyun-u Umumiye, Osmanlı mali sisteminde bir tür mali vesayet dönemi başlatmış; tuz, tütün, damga vergisi gibi stratejik gelir kalemlerini doğrudan kendi denetimi altına almıştır. Bu gelişme, Galata bankerlerinin devlet gelirlerine aracılık etme fonksiyonunu ortadan kaldırmış; gelir yönetimi doğrudan Avrupalı temsilcilerin kontrolüne geçmiştir (Birdal, 2010; Eldem, 1999).

2. Yabancı Bankaların Yayılması, Yerli Sermayenin Geri Çekilişi, İflaslar ve Sosyal Gerileme

Bank-ı Osmanî-i Şahane’nin güç kazanmasıyla birlikte, bankerlerin devletle yürüttükleri işlemler kurumsal bankalara kaydırılmıştır. Özellikle taşrada şubeleşen Fransız ve Alman bankaları, bankerlerin geleneksel olarak işledikleri alanları doğrudan devralmış; kredi sistemini daha kurallı ve denetlenebilir hâle getirmişlerdir (Quataert, 2005). Bu süreç, Galata bankerlerinin yalnızca merkeze değil, taşraya da hâkimiyet kurma şansını ellerinden almıştır.

Bankerlerin Batı sermayesine karşı rekabet edememesi, sermaye birikimlerinin sınırlı oluşu, hukuki teminatlardan yoksun olmaları ve sistem dışı örgütlenmeleri, bu süreçte ayakta kalmalarını zorlaştırmıştır. Yabancı bankaların Osmanlı devletine sundukları kredi koşulları, bankerlerin sağladıklarına göre çok daha cazip ve düşük faizlidir (Pamuk, 1987).

Bankerlerin düşüş süreci yalnızca ekonomik anlamda değil, sosyal konumları bakımından da büyük bir gerilemeyi beraberinde getirmiştir. Osmanlı aristokrasisinin çevresinde yer alan bu gruplar, siyasi destekten yoksun kaldıklarında hızla çökmüşlerdir. Bazı banker aileleri, iflas etmiş ya da Avrupa’ya göç etmiş; bazıları ise Avrupalı bankaların yerli temsilciliklerinde düşük pozisyonlarda çalışmaya başlamışlardır (Eldem, 1999).

İflas eden bankerlerin malları müsadere edilmiş, bazıları borçlarından ötürü hapis cezası almış; halk arasında bankerlerin çöküşü sevinçle karşılanmıştır. Bu sosyal duygu, bankerlerin yalnızca mali değil, kültürel bir antitez olarak da konumlandırıldığını gösterir (Baer, 2004). Tezel (1986), bu

dönemin Cumhuriyet sonrası ekonomik milliyetçilik politikalarının psikolojik zeminini oluşturduğunu ileri sürer.

3. Kurumsal Bellekte Silinme ve Tarihsel Miras

Galata bankerlerinin düşüşü, Osmanlı iktisadi tarihinde bireysel sermaye sahipliğinden kurumsal maliyet sistemine geçişin sembolüdür. Ancak bu geçiş, yerli sermaye birikimi ve finansal bağımsızlık açısından ciddi bir boşluk yaratmıştır. Bankerlerin ortadan kalkmasıyla birlikte, yerli özel sermaye girişimi uzun yıllar boyunca yerini alamamış; devletçi ekonomik yapı Cumhuriyet döneminde baskın hâle gelmiştir (Toprak, 1981; Tezel, 1986).

Her ne kadar bankerlerin faaliyetleri bugün geride kalmış olsa da, onlar Osmanlı maliyesinin kriz anlarında nasıl yeniden yapılandığını, bireysel sermayenin ne tür devlet fonksiyonlarını üstlenebildiğini ve kurumsal dönüşümlerin hangi şartlarda mümkün olabildiğini gösteren eşsiz örneklerdir.

GALATA BANKERLERİNİN OSMANLI VE MODERN TÜRKİYE EKONOMİSİNE MİRASI

Galata bankerleri, Osmanlı mali tarihinde yalnızca bir dönemin “kriz çözücüsü” olarak değil; aynı zamanda sermaye birikiminin, finansal aracılığın, kurumlaşmanın ve devlet-sermaye ilişkilerinin dönüşümünde etkili bir yapı olarak ele alınmalıdır. 18. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl sonlarına kadar geçen süreçte bu aktörler, Osmanlı maliyesinde modernleşme sürecinin taşıyıcıları olmuş; bireysel sermayenin kamu maliyesiyle bütünleşebileceğini gösteren tarihsel bir deneyim sunmuşlardır (Birdal, 2010; Eldem, 1999).

Galata bankerleri, henüz bankacılık kurumlarının yerleşmediği bir dönemde finansal işlemleri yürüten, kamu borçlanmasına aracılık eden ve yatırım projelerine kaynak sağlayan aktörler olarak modern bankacılığın işlevlerini bireysel olarak üstlenmişlerdir. Bu yönleriyle, kurumsal bankacılığın öncülleri oldukları söylenebilir (Pamuk, 2004; Quataert, 2005).

Esham sisteminde senet alım-satımı, gümrük gelirlerine dayalı finansman, maaş ödemelerine kredi temini gibi işlevler, bankerlerin bireysel düzeyde yürüttüğü ama modern bankaların devraldığı işlemlerle paraleldir (Demir, 2014). Bu durum, Türkiye’de kurumsal bankacılığın toplumsal ve tarihsel zemininde bankerlerin dolaylı bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Osmanlı’da sermaye birikimi süreçleri genellikle devlet odaklı olmuş; ancak Galata bankerleri bu durumu kırarak özel sermayenin mali sistemde etkin olabileceğini göstermiştir (Kuran, 2011). Devletin krediye muhtaç olduğu dönemlerde kaynak sağlayan bu aktörler, kendi risklerini yöneten, mali portföy oluşturan ve likidite sağlayan öncü girişimcilerdi.

Bu deneyim, Cumhuriyet’in ilk yıllarında uygulanan devletçi kalkınma modellerinde olmasa da, daha sonraki özel bankacılık girişimlerinde dolaylı bir “geçmiş referansı” olarak varlığını sürdürmüştür. Özellikle 1950 sonrası Türkiye’de gelişen özel bankacılık uygulamaları, bankerlik döneminin bireysel mali girişimcilik pratiğiyle benzerlikler taşımaktadır (Toprak, 1981).

Galata bankerlerinin büyük ölçüde gayrimüslim topluluklardan gelmesi, Osmanlı’daki etnik ekonomi yapısını da belirlemiştir. Özellikle Müslüman-Türk tüccar ve esnaf kesimlerinde, bankerlerin sahip olduğu imtiyazlar ve mali güç ciddi rahatsızlık yaratmıştır (Baer, 2004). Bu durum, daha sonraki dönemlerde yükselen ekonomik milliyetçilik politikalarının zeminini oluşturmıştır.

Cumhuriyet döneminde uygulanan devletçi kalkınma modeli, hem bu tarihsel mirası silmeye yönelik bir refleks hem de yerli sermayenin güçlendirilmesine yönelik bir strateji olarak gelişmiştir (Tezel, 1986). Galata bankerlerinin deneyimi, özel sermayeye dayalı ekonomik yapıların sınırlılıklarını ve devlet denetiminin zorunluluğunu göstermesi bakımından bu politikaların ideolojik gerekçesini beslemiştir.

Tarih yazımı açısından Galata bankerleri uzun süre görmezden gelinmiş veya yalnızca “tefecî” kimliğiyle anılmıştır. Oysa bu grup, Osmanlı mali yapısının dönüşümünde ve devletin modern finansal araçları tanınmasında belirleyici bir işlev üstlenmiştir (Birdal, 2010; Eldem, 1999). Son yıllarda artan akademik ilgiler sayesinde bankerlerin faaliyetleri daha nesnel bir bakış açısıyla değerlendirilmeye başlanmıştır (Pamuk, 2004; Quataert, 2005).

Bu değerlendirmeler, yalnızca tarihsel bir aktör grubunu tanımakla kalmayıp, Türkiye’de finansal kurumların gelişim seyrini anlamak açısından da önemlidir. Kurumsal bellek, bankerlik deneyimini hem eleştirel hem de öğretici bir miras olarak değerlendirmelidir.

Bankerlerin kurumsallaşmamış ama işlevsel faaliyetleri, Türkiye’de bugün hâlâ varlığını sürdüren bazı finansal davranış biçimlerine ışık tutar. Örneğin kısa vadeli borçlanma eğilimi, kişisel teminatlara dayalı kredi ilişkileri, finansal ilişkilerde bireysel güvenin önemi gibi unsurlar, geçmişten bugüne uzanan sosyokültürel kalıntılar olarak görülebilir (Darling, 1996; Kuran, 2011).

Ayrıca bankerlerin kamu ile olan ilişkilerinin mahiyeti, bugünkü devlet-sermaye ilişkileri tartışmalarına da örnek teşkil eder. Özellikle devlet destekli projelerde yer alan özel sermaye gruplarının kamu kaynakları üzerindeki etkisi, tarihsel açıdan bankerlik dönemini çağrıştıran bir yapıya sahiptir (Ortaylı, 2000).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. ve 19. yüzyılda yaşadığı mali dönüşüm sürecinde Galata bankerlerinin tarihsel rolünü çok boyutlu bir çerçevede ele almıştır. Bankerlerin ortaya çıkışı, klasik Osmanlı mali yapısının bozulduğu ve merkezî idarenin ekonomik gücünün zayıfladığı bir döneme denk gelmektedir. Bu bağlamda bankerler, yalnızca ekonomik boşlukları dolduran birer “mali aracı” değil, aynı zamanda tarihî olarak belirli bir dönemin sosyal, siyasi ve finansal yeniden yapılanmasının sembol figürleridir (Pamuk, 2004; Birdal, 2010).

Osmanlı’da devletin mali yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için iç borçlanmaya yönelmesi, Galata bankerlerinin sistemde yükselmesini mümkün kılmıştır. Esham senetleri gibi finansal araçların geliştirilmesi, doğrudan bankerlerin mali operasyonlarıyla bağlantılıdır. Bu senetler, devletin belirli gelir kaynaklarını teminat göstererek bireylere borçlanmasını sağlayan ilk iç borçlanma mekanizmalarındandır. Galata bankerleri, bu süreçte devletle finansal iş birliği yaparak hazineye likidite sağlamış, karşılığında ise devlet gelirleri üzerinde büyük bir etki elde etmiştir (Toprak, 1981).

Bankerlerin yalnızca ekonomik değil, siyasal düzeyde de etkinlik kazanması, Osmanlı'daki merkezi iktidarın mali krizleri çözme yöntemlerinin doğrudan bir sonucudur. Sadrazamların, padişahların ve üst düzey bürokratların bankerlerle doğrudan borç ilişkisi içinde olmaları, bu mali araçlara yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda politik bir güç de kazandırmıştır. Bu durum, Osmanlı'da modern devlet ile sermaye sınıfı arasındaki ilişkinin ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

19. yüzyılda Osmanlı'nın dış borçlanmaya yönelmesiyle birlikte Galata bankerleri daha da önemli hâle gelmiş; Avrupalı finans çevreleri ile devlet arasında bir köprü işlevi görmüşlerdir. Bu süreçte bankerler yalnızca teknik aracı olarak değil, aynı zamanda siyasi güvenilirlik sağlayan yerel aktörler olarak da ön plana çıkmışlardır (Quataert, 2005). Ancak bu rol, 1875 moratoryumu ve 1881'de kurulan Düyun-u Umumiye ile birlikte sona ermiştir. Bankerlerin finansal sistem üzerindeki hâkimiyetleri, uluslararası denetimin ve kurumsal bankacılığın gelişmesiyle büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Bu bağlamda Galata bankerlerinin çöküşü, sadece bireysel bir iflas öyküsü değil; aynı zamanda bir yapısal dönüşümün işaretidir. Yerel sermaye sınıfının dışlanması ve yerine Batı merkezli kurumsal finans sistemlerinin geçmesi, Osmanlı'nın ekonomik bağımsızlığını yitirme süreciyle paralel gelişmiştir. Bu durum, finansal özerkliğin devletin siyasi egemenliği üzerindeki etkisini anlamak açısından da öğreticidir. Tunaya (1989), II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet arasındaki siyasal dönüşümler bağlamında Osmanlı'nın ekonomik yapılarına da ışık tutar; Galata bankerleri örneğinde olduğu gibi, mali bağımlılık ilişkilerinin devletin siyasal meşruiyeti üzerindeki etkilerini erken dönemde fark etmiş ve bu bağlamı siyasî yapı analizine dâhil etmiştir.

Bununla birlikte, Galata bankerlerinin bıraktığı miras, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin ekonomik yapılanmasında dolaylı ama güçlü biçimde hissedilmiştir. Kurumsal bankacılığın temelini atan uygulamalar, bireysel sermaye birikimi ve piyasa düzenlemeleri konusunda ilk örnekleri ortaya koymuşlardır. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki devletçi sanayileşme politikaları, yerli finansal kaynakların kullanımında bankerlik döneminin deneyimlerinden faydalanmıştır (Birdal, 2010).

Galata bankerlerinin tarihî tecrübesi, günümüz açısından da önemli dersler barındırmaktadır. İlk olarak, mali sistemlerin sadece ekonomik değil, siyasi güç dengeleriyle de şekillendiği gerçeği net biçimde ortaya çıkmaktadır. Devletin mali kriz dönemlerinde sermaye sahipleriyle kurduğu ilişkiler, kamu düzeni ve sosyal meşruiyet üzerinde doğrudan etkilere sahiptir. İkincisi, finansal aracılık faaliyetlerinin şeffaf, denetlenebilir ve kurumsal yapı içinde gerçekleşmemesi, zamanla sistemik kırılganlıklara yol açmaktadır. Osmanlı

örneğinde olduğu gibi, bankerlerin piyasayı tekelleştirmesi ve faiz oranlarını keyfî belirlemesi, mali disiplini zayıflatmış ve finansal istikrarsızlığa neden olmuştur.

Üçüncü olarak, Galata bankerleri örneği, ekonomik etkinin aynı zamanda bir sosyal güç alanı olduğunu göstermektedir. Gayrimüslim cemaatlerden gelen bankerlerin güç kazanması, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal yapı içinde sınıfsal ve etnik gerilimlerin de kaynağı olmuştur. Bu da sermaye sahiplerinin yalnızca ekonomik değil, kültürel ve siyasal bağlamda da analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Baer, 2004).

Bugün Türkiye’de kamu maliyesi, sermaye piyasaları ve özel bankacılık sistemlerinin tarihsel kökenlerini analiz etmek isteyen araştırmacılar için Galata bankerleri, çok katmanlı bir örnek sunmaktadır. Devletin borçlanma pratikleri, özel sermayeyle kurulan ilişkiler, dış borçlanmanın kurumsallaşması ve finansal denetimin dışsallaşması gibi başlıklar, bankerlik döneminde şekillenmiş; bu yapıların kalıntıları modern finans sisteminde dolaylı biçimde varlığını sürdürmüştür.

Galata bankerleri Osmanlı mali tarihinin yalnızca bir dönemini temsil etmekle kalmamış, aynı zamanda bu tarihin biçimlenmesinde aktif rol oynamışlardır. Onların faaliyetleri, modern mali kurumların Osmanlı coğrafyasındaki ilk örneklerini oluşturmuş hem başarıları hem de başarısızlıkları, finansal modernleşmenin olanaklarını ve sınırlarını göstermiştir. Bu nedenle Galata bankerleri, yalnızca tarihsel bir merak konusu değil, aynı zamanda bugünkü finansal kurumlar, kamu borçlanma politikaları ve devlet-sermaye ilişkilerinin tarihsel temellerini anlamak için de vazgeçilmez bir inceleme alanıdır.

Ancak nihai olarak değerlendirildiğinde; Osmanlı İmparatorluğu 1699 Karlofça Antlaşması ile ilk toprak kaybını yaşamış bu tarihten sonra askeri ve sosyo-ekonomik olarak aydınlanma ve akabinde sanayi devrimini yaşayan Avrupa’dan geri kalmıştır. Bundan sonra da gerek içerideki isyanlar ve gerek dışarıda başta Rusya olmak üzere savaşlar ve mücadelelerde yıkıldığı 19. y.y. birinci çeyreğine kadar büyük sıkıntılar yaşayıp topraklar kaybetmiştir. Bu toprak kayıplarını engellemek için 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren yenileşme hareketleri adı altında bir dönem başlatmıştır.

Bunun zımni olarak asıl amacı, ordunun güçlenmesini sağlayıp isyanları bastırmak ve savaşlardaki mağlubiyetleri engelleyip imparatorluğun devamını sağlamaktır. Ancak sanayi devrimi treninin; eğitime, bilime yapılmayan destekler kaçması neticesinde Osmanlı İmparatorluğu ürettiği malları katma değeri yüksek ürünlere dönüştürememiştir. Dolayısıyla da Avrupa’nın yarattığı sermaye birikimini yaratamamıştır. Ve neticesinde yıkılana kadar bir

tarım toplumu olarak kalmıştır. Bundan dolayı da gelirler artmadığı için askeri ve iāşe giderlerini vergi artışlarıyla, para basarak, tağşış yöntemiyle ya da borç alarak sübvānse etmek zorunda kalmıştır.

Savaşlar ve savaşların getirdiğı iāşe sorunlarının yarattığı maliyetler ilk başlarda para arzını artırarak veya tağşış yöntemleriyle kapatılmaya çalışılmıştır. Ancak bunun alternatif maliyeti yüksek enflasyonlar neticesi ekonomik krizler ve toplumdan yükselen tepkiler olmuştur. Bu tepkilerden ders çıkarıp tecrübe eden Osmanlı merkezi yönetimini o dönemdeki yöneticileri bu yollardan vazgeçmişlerdir. Vergi artırımı veya borç alma yolunun kendileri için daha rasyonel tercihler olduğunu düşünmüşlerdir. İşler sarp sarmaya başlarsa da akılcı davranıp vergiler açısından bir sıkıntı olursa bölgelerdeki ayanlarla veya mültezimlerle anlaşmışlar, borçlar açısından bir sıkıntı olduğunda da bankerlerle anlaşma yolunu seçmişlerdir. Yani ülkenin belli varlıklarını, kendi varlıklarını sürdürmek için teminat göstermekten veya O'nlara devretmekten kaçınmamışlardır.

Burada işin içine girenler, dışarıdan pazar arayışında olan sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa ülkeleri, içeriden de Galata bankerleri gibi borç verenler devreye girmiştir. Bunun temeli de üretilenden fazlası tüketildiğı için yani bir bakıma da kamu bütçe dengesi sağlanamadığı için (G-Govenment, T-Vergilerden büyük olduğu için) maalesef borç almaya dayanmaktadır. Bu borçlar zamanında ödenmediğı için Ponzi Effect (Ponzi Etkisi) yani borcun borçla ödenmesine dayanan bir yapı devreye girmiştir. Yani Osmanlı İmparatorluğu varlığını sürdürmek için borçlarını borç alarak kapatma durumuna düşmüştür. Bu borçlarda Avrupa ülkelerinin finans kurumlarından veya Galata Bankerlerinden alınmıştır. Ama bu sistem bir şekilde iflas etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu yıkılmıştır.

Osmanlı'da bu olumsuz süreçler 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması, Demiryolları Antlaşması, 1854 Düyun-u Umumiye İdaresi ile başlamıştır. Yabancılar ve bankerlere çok büyük imtiyazlar ve teminatlar verilmiş ve sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu ne yazık ki bu ekonomik olumsuzlukları getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir nevi devamı niteliğinde 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan bu borçlar ve verilen imtiyazlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla kendi ekonomi politikasını kendi iradesiyle ancak 1929 yılından itibaren uygulamaya başlamıştır. Bu yüzden Türk iktisat tarihi literatüründe 1923-1929 dönemi zorunluluktan dolayı yani borçlar ve imtiyazlardan dolayı liberal dönem olarak adlandırılır. Daha sonra 1930-1939 Devletçilik döneminde bu borçlar ödenmiş ve imtiyazlar terk edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 tarihinden günümüze yani 2025 yılına kadar olan süreçte ülke aynı Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi ekonomik ve siyasi anlamda birçok içsel ve dışsal şoka maruz kalmıştır. Bunların çok çeşitli dinamikleri söz konusudur. Burada makalenin konusu olan finans kavramı üzerinden oluşan borç kavramı analiz edildiğinde; yaklaşık 200 yıl önce Galata bankerlerinden alınan borçların çeşitliliği özellikle 1980 sonrası neoliberal politikalar ile başlayan finans kapitalizmi kavramıyla çok fazla çeşitlenmiş ve artmıştır.

1923-2025 arası Türkiye Cumhuriyeti'nin borç stoku değerlendirildiğinde özellikle 1980 sonrası Türkiye'nin iç ve dış borcu artarak devam etmiştir. Yine 1980 yılından itibaren kamu kaynaklarının etkinsiz kullanılmasından dolayı Türkiye ekonomik krizler yaşamıştır. Bu krizler aynı Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi vergilerin arttırımı veya borçların yükselmesi ile sonuçlanmıştır. Bu borçlar belirli faizlere katlanılarak veya ülkenin belirli varlıklarının belirli yüzdeleri teminat gösterilerek tıpkı Galata bankerlerindeki gibi günümüzün daha büyük finans kurumlarından veya servet olarak yüksek gelirli kişilerin kurumlarından alınmıştır, alınmaktadır. Bu yüksek faizle alınan borçların alternatif maliyeti genel olarak sabit gelirli kesimin katlandığı, katlanacağı vergi oranlarının artmasıyla sonuçlanmıştır ve böyle borçla devam edilirse sonuçlanacaktır. Böyle bir borç ekonomisi yani ürettiğinden daha fazlasını tüketen yani gelirinden daha fazlasını harcayan bir ülkenin vatandaşlarının kişisel gelirlerinin düşmesi yani fakirleşmesidir. Bu senaryonun farklı düzlemdeki bir boyutu 200 yıl önce de gerçekleşmiştir.

Makalenin yazım amacı da aslında nispeten bu uzun süreyi göz önüne alarak tarihsel perspektifte Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti için Galata bankerleri üzerinden borç alma kavramını karşılaştırmak, analiz etmek ve önceden yapılan hataların yapılmaması gerektiğini göstermektir. Türkiye Cumhuriyeti büyük, köklü bir devlet anlayışı, kültür birikimi olan bir ülkedir. Gelecekte de bu kavramlara sahip olabilmesi için güçlü bir ekonomik altyapıya sahip olması önemli gerek şartlardan biridir. Bunun yolu da borç ekonomisi değil üretim ekonomisidir. Bu da 4. Sanayi devriminin yaşandığı günümüz dünyasında katma değeri yüksek ürünler üretmekten geçmektedir. Bunun için de en önemli hususlar sağlam bir hukuk sistemi, eğitim politikası ile bilime önem vermektir.

Türkiye'nin sahip olduğu bütün varlıkların yani ulusal varlık fonlarının (sovereign wealth fund) içine giren, Türkiye Varlık Fonunun etkin bir şekilde kullanılıp ekonomik büyüme-kalkınma ve refah seviyesini arttırmak için kullanılmalıdır. Bu yüzden Türkiye Varlık Fonunun mutlaka mali disiplini, şeffaflığı ve hesap verebilirliği yüksek olmalıdır. Ülkenin bütün varlığını kapsayan bu fonlar, Galata bankerleri ve Avrupa ülkelerinden alınan borç dönemlerinde olduğu gibi borç karşılığı teminat gösterilmemelidir. Bu gibi

olası olumsuzluklar Türkiye Varlık Fonunun kuruluş amacına hizmet etmeyeceği gibi Türkiye Ekonomisine, Osmanlı İmparatorluğu'nun döneminde olduğu gibi faydadan daha fazla zarar da getirebilir. Dolayısıyla, önümüzdeki zamanlarda ülke siyasi otoritelerinin alacağı ekonomik kararlar ve davranışlar Türkiye Varlık Fonu veya diğer kuruluşların yönetilmesi konusunda önemli olacaktır. Siyasi otoriteler kritik iki soru karşısında zamanlar arası faydalarını, gelirlerini maksimize etmek için seçim yapacaklardır. Bu da ülkenin geleceğini belirleyecektir. Birinci soru; kamu kaynaklarını verimsiz kullanılıp, geçmişte de uygulanıp defalarca başarısız olunmuş, sadece belli bir kitleye servet transferleri yaparak avantaj sağlamış, Galata bankerleri gibi kişi veya kurumlardan alınan paralarla yaratılan borç ekonomisi mi? Alternatif olarak da (ikinci soru); sağlam bir eğitim, bilim, hukuk sistemi ışığında sağlıklı büyüme-kalkınma sonuçlu refah artışı yaratan üretim ekonomisi mi? Siyasi otoritelerin bu sorulardan hangisini seçeceği ülkenin kaderini belirleyecektir. İzlenecek yöntem ve stratejiler ülkenin refahı için son derece kritik olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akyıldız, A. (2001). Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması (1695–1793). Eren Yayıncılık.
- Baer, G. (2004). Ottoman Finances in the Nineteenth Century: A Study of Galata. In D. Quataert (Ed.), Ottoman Economy and Society (pp. 153–174). SUNY Press.
- Birdal, M. (2010). The Political Economy of Ottoman Public Debt: Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century. I.B. Tauris.
- Çizakça, M. (1996). A Comparative Evolution of Business Partnerships: The Islamic World and Europe, with Specific Reference to the Ottoman Archives. Brill.
- Darling, L. T. (1996). Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560–1660. Brill.
- Demir, M. (2014). 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İç Borçlanma Aracı: Esham Sistemi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(35), 124–138.
- Eldem, E. (1999). Bankers, Pashas, and Foreign Capital: Ottoman Finance in the Late Nineteenth Century. In E. Eldem, D. Goffman, & B. Masters (Eds.), The Ottoman City between East and West (pp. 102–125). Cambridge University Press.
- Genç, M. (2000). Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi. Türkiye Ekonomi Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 15–48. Hacettepe Üniversitesi.

- İnalçık, H. (1997). Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi. Eren Yayıncılık.
- Kuran, T. (2011). The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East. Princeton University Press.
- Ortaylı, İ. (2000). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1987). The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820–1913: Trade, Investment and Production. Cambridge University Press.
- Pamuk, Ş. (2004). Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820–1913. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Quataert, D. (1994). Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution. Cambridge University Press.
- Quataert, D. (2005). The Ottoman Empire, 1700–1922 (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Tezel, Y. S. (1986). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923–1950). Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1981). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Bankacılık. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tuncer, A. C. (2015). Sovereign Debt and International Financial Control: The Middle East and the Balkans, 1870–1914. Palgrave Macmillan.
- Tunaya, T. Z. (1989). Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876–1938). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Globalleşme ve Gastronomi; Küresel Etkileşim ve Değişen Tüketim Alışkanlıkları

Meryem SET¹

1- Öğr. Gör. : Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ogrtsetmrym@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-7662-5240

ÖZET

Globalleşme, kültürel sınırların giderek daha geçirgen hale gelmesine neden olarak gastronomi alanında da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Dünya mutfakları arasındaki etkileşim artarken, farklı kültürlerle ait yemekler daha geniş kitlelere ulaşmış ve tüketim alışkanlıklarında çeşitlilik meydana gelmiştir. Uluslararası ticaret, göç hareketleri, medya ve dijital platformlar sayesinde hem geleneksel yemek tarifleri küreselleşmiş hem de yeni hibrit mutfaklar ortaya çıkmıştır. Globalleşme ile birlikte gastronomi sadece bir beslenme biçimi değil, aynı zamanda kültürel bir paylaşım ve etkileşim alanı haline gelmiştir. Küresel etkileşimlerin artmasıyla birlikte yemek kültürleri arasındaki sınırlar belirsiz hale gelmiş, farklı coğrafyalara ait lezzetler hızla yayılmış ve tüketim alışkanlıklarında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu bağlamda, fast food zincirlerinin yaygınlaşması, etnik mutfakların popülerleşmesi ve yerel mutfakların küresel pazarda yeniden konumlandırılması gibi olgular detaylı biçimde incelenmektedir. Aynı zamanda, küreselleşmenin yerel gıda üretimi, sürdürülebilirlik ve kültürel kimlik üzerindeki etkileri de tartışılmaktadır. Bu bölümde, küreselleşmenin gastronomi üzerindeki etkileri çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bölüm, gastronomi alanında ortaya çıkan yabancılaşma, standardizasyon ve direnç uygulamalarını analiz ederek, küresel dinamiklerle şekillenen yeni gastronomik değerleri anlamaya yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Çalışmada küresel etkileşim ve değişen tüketim alışkanlıkları üzerine literatür taraması yapılmış ve bilimsel gastronomi boyutunda yorumlanmıştır. Toplum açısından, farklı mutfakların bir araya gelmesi kültürel etkileşimi artırmakta, çok kültürlü yapının güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Ancak bu durum, yerel mutfak kültürlerinin unutulma riskini de beraberinde getirmektedir. Yapılan araştırmalarda globalleşme ile şekillenen yeni gastronomi anlayışı, sadece bir yemek kültürü meselesi değil, aynı zamanda küresel sorumluluk ve sürdürülebilir gelecek açısından da stratejik bir öneme sahiptir sonucuna ulaşılabilmektedir.

Anahtar Kelimeler- Globalleşme, Gastronomi, Etkileşim, Tüketim, Alışkanlık.

GİRİŞ

21.yüzyılın başlarından itibaren hız kazanan küreselleşme süreci, sadece ekonomik yapıları değil, aynı zamanda bireylerin yaşam biçimlerini, değer sistemlerini ve özellikle tüketim alışkanlıklarını köklü bir biçimde dönüştürmüştür. Küresel etkileşim, farklı coğrafyalardaki kültürel, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin daha önce hiç olmadığı kadar iç içe geçmesini sağlamış; bireylerin neyi, nasıl ve neden tükettikleri sorularına verilen yanıtlar da bu etkileşim ağında yeniden şekillenmiştir (Özaydın ve Yalçın, 2025: 116). Geleneksel tüketim kalıplarının yerini giderek daha çok küresel

normlarla uyumlu, dijitalleşmenin yön verdiği ve hızla değişen tercihler alırken; tüketim artık sadece bir ihtiyaç giderme aracı olmaktan çıkıp, kimlik inşası, aidiyet gösterimi ve sosyal statü ifadesi haline gelmiştir (Bahtiyar Sarı vd., 2019: 241). Dijital medya, e-ticaret platformları ve çok uluslu markaların yaygın etkisiyle, yerel kültürler küresel değerlerle etkileşime girerken; bu durum hem homojenleşme eğilimlerini hem de yerel kimliğin korunmasına yönelik dirençleri beraberinde getirmiştir (Bingör, 2016).

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte yerel mutfaklar, hem korunma çabası hem de dönüşüm süreci içerisinde önemli bir değişim geçirmektedir. Artan kültürel etkileşim ve dijital platformlar sayesinde dünya mutfaklarına erişim kolaylaşmış, bu durum farklı kültürlerle ait tatların yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu yaygınlaşma, yerel mutfakların özgünlüğünü tehdit edebileceği gibi, aynı zamanda onları küresel pazarın bir parçası hâline getirerek yeniden yorumlanmalarına da neden olmuştur (Çetinkaya vd., 2024: 516). Örneğin geleneksel tarifler, uluslararası damak zevkine uyarlanarak sunulmakta; fast food zincirleri yerel malzemeleri kullanarak "melez" menüler geliştirmektedir. Bu süreçte yerel mutfaklar, bir yandan kimliğini korumaya çalışırken, diğer yandan küresel taleplere göre şekillenmektedir. Sonuç olarak, küresel etkileşim yerel mutfakları homojenleştirme tehlikesi taşıırken, aynı zamanda onları uluslararası düzeyde tanınır ve ekonomik olarak değerli kılma potansiyeline de sahiptir.

Küresel etkileşim, gastronomi turizminin yükselişinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Artan uluslararası ulaşım olanakları, dijital medya ve kültürel merak, bireyleri sadece bir yerin doğal veya tarihi güzelliklerini değil, aynı zamanda mutfak kültürünü de deneyimlemeye yönlendirmektedir. Özellikle sosyal medya platformlarında paylaşılan yerel yemekler, sokak lezzetleri ve özgün mutfak deneyimleri, destinasyon seçiminde etkili bir faktör hâline gelmiştir. Bu durum, yerel mutfakların turizm stratejilerinin merkezine yerleştirilmesine yol açmakta ve gastronomi, kültürel kimliğin küresel ölçekte tanıtılmasında güçlü bir araç olarak kullanılmaktadır (Karim ve Chi, 2010: 531). Ancak bu süreç, otantik tatların korunması ile turist taleplerine göre uyarlanması arasında hassas bir denge kurulmasını da zorunlu kılmaktadır. Gastronomi turizmi, küresel etkileşim sayesinde ekonomik fırsatlar sunarken, aynı zamanda yerel gıda mirasının sürdürülebilirliği açısından da dikkatle yönetilmesi gereken bir alandır.

Globalleşme, gastronomi alanında kültürel sınırların giderek daha geçirgen hâle gelmesine neden olmuş, farklı coğrafyalara ait yemek kültürlerinin dünya genelinde yayılmasını ve benimsenmesini hızlandırmıştır. Uzak Doğu mutfağından Latin Amerika sokak lezzetlerine kadar pek çok yerel tat, artık dünyanın dört bir yanında tüketicilerle buluşabilmekte, hatta farklı mutfakların sentezlendiği füzyon gastronomi akımları ortaya çıkmaktadır. Bu durum, bireylerin damak zevklerinin çeşitlenmesine katkı sağlarken, aynı zamanda geleneksel beslenme alışkanlıklarının dönüşmesine de zemin hazırlamaktadır (Halis, 2015:1185).

Uluslararası gıda zincirlerinin küresel pazarlarda yaygınlaşması, standartlaşmış tatların tüketimini artırırken, yerel mutfakların özgünlüğü üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Öte yandan, globalleşme sayesinde yerel gastronomiler de dünya sahnesine çıkma ve kültürel tanıtım aracı olma imkânı bulmakta, bu da gastronomiyi hem ekonomik hem kültürel bir değer olarak ön plana çıkarmaktadır.

1. Küreselleşme Kavramı ve Gıda Etkileşimi

Küreselleşme, mal, hizmet, bilgi, kültür ve insan hareketliliğinin ulusal sınırları aşarak dünya genelinde daha bütünleşik bir yapı oluşturmasını ifade eden çok boyutlu bir süreçtir (İçli, 2001:163). Ekonomik, kültürel, teknolojik ve politik alanlarda etkisini gösteren bu süreç, ülkeler arasındaki etkileşimi artırarak, yerel yaşam tarzlarının ve tüketim alışkanlıklarının dönüşümüne zemin hazırlamaktadır (Bayar, 2008: 26). İletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve uluslararası ticaretin serbestleşmesi, küreselleşmenin hız kazanmasına katkı sağlamış; bu da dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan bireylerin benzer ürünleri tüketmesine, ortak kültürel semboller etrafında birleşmesine yol açmıştır. Ancak küreselleşme yalnızca homojen bir güç olarak değil, aynı zamanda yerel kimliklerin yeniden tanımlanmasına ve kültürel çeşitliliğin görünür hâle gelmesine de neden olmuştur (Kaygusuz, 2011: 5). Bu bağlamda küreselleşme, hem bir buluşma hem de farklılaşma süreci olarak, günümüz tüketim kültürünün şekillenmesinde merkezi bir rol oynamaktadır.

Beslenme, yalnızca biyolojik bir ihtiyaç olmanın ötesinde, kültürel kimliğin temel yapı taşlarından biridir. Toplamların tarihsel süreçte geliştirdiği beslenme alışkanlıkları; coğrafi koşullar, inanç sistemleri, ekonomik yapılar ve toplumsal değerlerle şekillenerek kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu yönüyle yemek kültürü, bir toplumun yaşam tarzını, sosyal ilişkilerini ve hatta dünya görüşünü yansıtan güçlü bir göstergedir (Uçuk ve Buyruk, 2020: 270). Örneğin, bazı toplumlarda paylaşım ve topluluk bilinci sofranın etrafında pekişirken, bazı kültürlerde bireysel yemek yeme biçimleri daha yaygındır. Küresel etkileşimlerin artmasıyla birlikte farklı kültürlerin beslenme pratikleri birbirinden etkilenmekte; bu da hem geleneksel yemek kültürlerinin dönüşmesine hem de kültürlerarası gastronomik etkileşimin artmasına neden olmaktadır (Dikme ve Akar Şahingöz, 2023:1990). Sonuç olarak, beslenme kültürü, küreselleşme karşısında hem değişen hem de direnç gösteren dinamik bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küreselleşme, gıda üretimi süreçlerinde önemli yapısal dönüşümlere yol açmış ve tarımsal üretimin yerel ölçekten çıkarak küresel bir sistemin parçası hâline gelmesini sağlamıştır. Gelişen ulaşım ve lojistik ağları sayesinde mevsimsel ürünler yılın her döneminde farklı coğrafyalarda tüketilebilir hâle gelirken, çok uluslu gıda şirketleri dünya genelinde standartlaşmış üretim ve dağıtım modelleriyle piyasaya yön vermektedir (Hoşcan, 2018: 390). Bu durum, bir yandan gıda erişimini kolaylaştırıp

ekonomik büyümeye katkı sağlarken, öte yandan küçük ölçekli üreticilerin rekabet gücünü zayıflatmakta ve yerel tarım pratiklerinin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir . Ayrıca, küresel ölçekte artan işlenmiş gıda tüketimi; doğal kaynakların aşırı kullanımı, biyolojik çeşitliliğin azalması ve çevresel bozulma gibi sorunları da beraberinde getirmiştir (Nützenadel and Trentmann, 2008: 1). Dolayısıyla küreselleşme, gıda üretimini sadece ekonomik değil, aynı zamanda ekolojik ve sosyo-kültürel boyutlarıyla da derinden etkilemektedir.

2.Küreselleşmenin Yerel Mutfak Kültürü İle Etkileşimi

Küreselleşme süreci, yerel mutfak kültürlerini hem tehdit eden hem de dönüştürerek zenginleştiren çift yönlü bir etki yaratmaktadır. Küresel ölçekte yaygınlaşan yabancı gıda markaları, fast food zincirleri ve endüstriyel üretim modelleri; yerel mutfakların özgün tatlarını ve geleneksel yemek pişirme yöntemlerini gölgede bırakma riski taşımaktadır. Özellikle genç kuşakların hızlı ve pratik tüketime yönelmesi, geleneksel yemeklerin gündelik yaşamdan uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Öte yandan, küresel etkileşim sayesinde yerel mutfaklar uluslararası düzeyde tanıtılmakta, gastronomi turizmi ve dijital medya aracılığıyla dünya genelinde ilgi görmektedir. Bu durum, yerel tatların korunarak yeniden yorumlanmasına ve farklı kültürlerle etkileşime girerek gelişmesine olanak tanımaktadır (Yavuz, 2018: 123). Dolayısıyla küreselleşme, yerel mutfak kültürünü tek tip hâle getirme riski taşısa da, aynı zamanda bu kültürlerin görünürlüğünü artırarak onları küresel bir değer hâline getirebilme potansiyelini de barındırmaktadır.

Yemeklerin globalleşmesi, farklı coğrafyalara ait yemek kültürlerinin sınırları aşarak dünya genelinde yayılması ve tüketilmesi sürecini ifade eder. Bu süreçte iletişim teknolojilerinin gelişmesi, uluslararası göç hareketleri ve turizmin artışı belirleyici rol oynamıştır (Ateş ve Sunar, 2021: 9). Sushi, pizza, taco veya döner gibi yemekler, artık sadece ait oldukları ülkelere özgü tatlar olmaktan çıkmış; dünyanın dört bir yanında tüketilen küresel lezzetler hâline gelmiştir. Bu durum, kültürel etkileşimi artırarak damak tatlarının çeşitlenmesine katkı sağlarken, aynı zamanda bazı yemeklerin orijinallliğini kaybetmesine veya yerel unsurlarla yeniden yorumlanmasına da yol açmaktadır. Globalleşen yemek kültürü, bir yandan ortak bir dünya mutfağı algısını beslerken, diğer yandan kültürel kimliklerin yumuşamasına ve gastronomide standardizasyon riskine zemin hazırlamaktadır (Chandon ve Wansink, 2012: 571). Yine de yemeklerin globalleşmesi, kültürler arası diyalogun ve karşılıklı anlayışın gelişmesinde güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır.

3- Küreselleşme ve Gastronomi Turizmi

Küreselleşme, gastronomi turizmini hem şekillendiren hem de besleyen temel dinamiklerden biri hâline gelmiştir (Rinaldi, 2017: 1748). Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde insanlar artık

dünyanın dört bir yanındaki mutfak kültürlerine kolayca erişebilmekte, farklı lezzetleri yerinde deneyimlemek amacıyla seyahat etmektedir. Bu durum, yerel mutfakların sadece bir beslenme biçimi olarak değil, aynı zamanda kültürel bir deneyim olarak pazarlanmasına olanak tanımıştır (Alonso and Liu, 2011: 974). Sosyal medya, dijital içerik üreticileri ve uluslararası yemek festivalleri sayesinde yerel yemekler küresel ölçekte tanınırlık kazanmakta, bu da destinasyonların turistik cazibesini artırmaktadır. Ancak bu gelişme, gastronomi turizmini teşvik ederken aynı zamanda yerel mutfakların ticarileşmesi ve otantik yapılarının bozulması riskini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle gastronomi turizmi, küresel etkileşimler ışığında hem kültürel sürdürülebilirlik hem de ekonomik fırsatlar açısından dikkatle yönetilmesi gereken bir alandır (Paolo and Fontefrancesco, 2019: 209).

Sürdürülebilir gastronomi, sadece lezzetli ve estetik açıdan tatmin edici yemekler sunmayı değil, aynı zamanda çevresel, ekonomik ve kültürel açıdan sorumlu bir gıda sistemini desteklemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır (Nistor and Dezi, 2022: 16954). Bu anlayış, yerel ve mevsimlik ürünlerin kullanımını teşvik ederek karbon ayak izini azaltmayı, geleneksel tarım ve üretim yöntemlerini koruyarak biyolojik çeşitliliği sürdürmeyi hedefler. Ayrıca gıda israfının önlenmesi, adil ticaretin desteklenmesi ve topluluk temelli üreticilerin güçlendirilmesi gibi unsurlar da sürdürülebilir gastronominin temel bileşenlerindendir (Lopes vd., 2019: 19). Tüketicilerin bilinçlenmesiyle birlikte restoranlar, oteller ve gastronomi turizmi işletmeleri de menülerini bu ilkelere göre yeniden yapılandırmaya başlamıştır. Sürdürülebilir gastronomi, küresel gıda krizlerine karşı duyarlılık geliştirilmesini sağlarken, aynı zamanda kültürel mirasın korunmasına ve yerel ekonomilerin güçlenmesine katkıda bulunan bütüncül bir model sunmaktadır (Ruiz Molina vd., 2022: 462).

4. Küresel Gıdalar ve Özellikleri

Global gıdalar, dünya genelinde farklı coğrafyalarda yaygın olarak tanınan, tüketilen ve ticareti yapılan gıda ürünleri ve yemeklerdir. Bu gıdalar, genellikle hızlı tüketim, kolay ulaşılabilirlik, kültürel adaptasyon yeteneği ve standart üretim yöntemleri sayesinde uluslararası pazarda yer edinmiş ürünlerdir (Bayar, 2008: 25). Küresel gıdaların en belirgin özelliği, farklı kültürleri aşabilmeleri ve birçok ülkede benzer şekilde hazırlanıp sunulabilmeleridir. Örneğin hamburger, pizza, sushi, tavuk nugget, kola, çikolata, kahve ve dondurma, dünya genelinde tüketilen küresel gıdalar arasında yer alır. Bu ürünler, genellikle simgeler ve global gıda ağları aracılığıyla yayılmış; tüketici alışkanlıklarını da etkileyerek yerel mutfaklarla rekabet eder hâle gelmiştir (Tağraf, 2002: 33) . Ayrıca bu gıdalar, endüstriyel tarım ve üretimle bağlantılı olarak tek biçim, dayanıklı olması, raf ömrünün uzun olması gibi teknik özellikler de taşır. Bununla birlikte, küresel gıdaların yerel kültürlerde uyarlanarak "melez" hâle gelmesi de sık rastlanan bir durumdur (Aytekin, 2013: 123). Örneğin Japonya'daki

teriyaki soslu burger ya da Hindistan'daki vejetaryen pizza çeşitleri, küresel gıdaların yerel damak tadına uyarlanmasının örnekleridir.

Küresel gıdaların ortaya çıkışı, sanayileşme, kentleşme, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte hız kazanan küreselleşme sürecinin bir sonucudur. 20. yüzyılın ortalarından itibaren çok uluslu gıda şirketlerinin büyümesi, uluslararası ticaretin artması ve dünya genelinde benzer yaşam tarzlarının benimsenmesi, belirli gıda ürünlerinin sınırları aşarak küresel ölçekte yayılmasına olanak sağlamıştır (Akyol, 2020: 16). Özellikle fast food zincirleri, hazır gıda markaları ve ambalajlı ürünler, hem düşük maliyetli hem de pratik tüketim sundukları için farklı toplumlarda hızla benimsenmiştir. Ayrıca turizm, göç hareketleri ve medya aracılığıyla farklı kültürlere ait yemeklerin tanıtılması, bu süreci daha da pekiştirmiştir. Hamburger, pizza, kahve, çikolata ve gazlı içecekler gibi ürünler, bu dönemde sadece gıda olarak değil, aynı zamanda modern yaşamın bir simgesi olarak da küresel düzeyde yer edinmiştir. Böylece küresel gıdalar, ekonomik olduğu kadar kültürel bir yayılmanın da parçası hâline gelmiştir (Özcan ve Çakır Sümer, 2015: 238).

Küresel gıdaların yükselişinde birçok ekonomik, teknolojik ve kültürel etken birlikte rol oynamıştır. Özellikle 20. yüzyılda artan sanayileşme ve şehirleşme, hızlı ve pratik tüketime olan talebi artırmış; bu da hazır ve standartlaştırılmış gıdaların yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Çok uluslu gıda şirketlerinin agresif pazarlama stratejileri, televizyon, internet ve sosyal medya gibi kitle iletişim araçlarıyla birleşerek küresel gıdaların tanıtımını ve tüketimini büyük ölçüde artırmıştır (Collison vd., 2019: 102). Ucuz maliyetli üretim teknikleri, uzun raf ömrü sağlayan ambalajlama sistemleri ve gelişmiş lojistik ağlar sayesinde bu ürünler dünyanın hemen her noktasına ulaştırılabilir hâle gelmiştir. Ayrıca uluslararası göç, turizm ve kültürel etkileşimler, farklı ülkelerin damak tatlarını birbirine yaklaştırarak, pizza, hamburger, kahve gibi küresel gıdaların farklı toplumlarca benimsenmesini kolaylaştırmıştır (Jagtap vd., 2021: 1). Tüm bu faktörler, küresel gıdaların yalnızca beslenme alışkanlıklarını değil, aynı zamanda küresel tüketim kültürünü de şekillendirmesine neden olmuştur.

Franchising sistemi, küresel yemek markalarının dünya genelinde hızlı ve etkili bir şekilde yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu sistem sayesinde, belirli bir markaya ait ürünlerin, hizmet standartlarının ve işletme modelinin farklı ülkelerde lisanslı girişimciler aracılığıyla sunulması mümkün hâle gelmiştir. Özellikle fast food sektöründe faaliyet gösteren McDonald's, KFC, Burger King ve Subway gibi markalar, franchising yoluyla dünyanın dört bir yanında benzer ürünleri benzer deneyimle sunarak küresel yemek kültürünün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Franchising, yerel pazarlara kolayca adapte olabilme esnekliği sunduğundan, bu markalar çoğu zaman menülerini yerel damak tadına uygun şekilde çeşitlendirerek tüketicilerle daha güçlü bir bağ kurabilmiştir (Özcan ve Çakır Sümer, 2015: 238). Bu durum, hem küresel markaların yerelleşmesini hem de yerel

tüketim alışkanlıklarının dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak franchising, global yemek kültürünün standardizasyonunu sağlarken, aynı zamanda bu kültürün farklı coğrafyalarda yeniden şekillenmesine de olanak tanımaktadır.

5. Küresel Etkileşim ve Global Yemeklerin Mutfak Kültürüne Katkıları

Küresel etkileşim, turizmin gelişimini hem nicel hem de nitel olarak derinden etkilemiş ve dönüştürmüştür. Ulaşım, iletişim ve dijital teknolojilerdeki ilerlemeler sayesinde insanlar artık dünyanın en uzak köşelerine bile kolayca seyahat edebilmekte, farklı kültürlerle birebir temas kurabilmektedir. Bu durum, turizmi yalnızca bir eğlence veya dinlenme etkinliği olmaktan çıkarak kültürel paylaşım, ekonomik etkileşim ve hatta diplomatik ilişkilerin bir aracı hâline getirmiştir. Küresel medya, sosyal ağlar ve dijital içerikler aracılığıyla farklı destinasyonların tanıtımı yapılmakta, bu da bireylerin seyahat tercihlerini şekillendirmektedir. Aynı zamanda, turizm sektörünün küresel ölçekte büyümesi, yerel kültürlerin, mutfakların ve yaşam biçimlerinin uluslararası ziyaretçilere sunularak ekonomik değere dönüştürülmesini de sağlamıştır. Ancak bu etkileşim, bazı durumlarda kültürel yozlaşma, kimlik kaybı veya aşırı ticarileşme gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle küresel etkileşim ve turizm arasındaki ilişki, hem fırsatlar hem de riskler barındıran çok yönlü bir süreçtir.

Global ölçekte popülerlik kazanan yemekler, ait oldukları mutfak kültürlerine önemli faydalar sağlamaktadır. Öncelikle, bu yemekler sayesinde yerel mutfaklar uluslararası alanda tanınır hâle gelmekte; kültürel kimlikler gastronomi aracılığıyla görünürlük kazanarak küresel sahnede yer bulmaktadır (Ateş ve Sunar, 2021:9). Örneğin, Japon mutfağının simgesi hâline gelen sushi ya da İtalyan mutfağının küresel elçisi sayılan pizza, bu kültürlerin dünya çapında bilinirliğini artırmış ve gastronomi turizminin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu sayede, sadece söz konusu yemekler değil, onları çevreleyen tarihsel, kültürel ve sosyal bağlam da daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Ayrıca global başarı elde eden yemekler, yerel üreticiler, şefler ve işletmeler için yeni ekonomik fırsatlar yaratmakta; yöresel malzemelerin ve geleneksel tariflerin değer kazanmasını sağlamaktadır (Chandon and Wansink, 2012: 571). Bu durum, mutfak kültürünün yaşatılmasına, korunmasına ve yaratıcı biçimlerde yeniden yorumlanmasına olanak tanıyarak kültürel sürdürülebilirliği desteklemektedir.

6. Küresel Etkileşimde Değişen Tüketim Alışkanlıkları

Küresel gıda entegrasyonu, farklı coğrafyalara ait yiyeceklerin sınırları aşarak dünya genelinde ulaşılabilir hale gelmesini ifade eder. Bu entegrasyon sayesinde Tay mutfağından İtalyan mutfağına, Meksika yemeklerinden Japon suşisine kadar birçok lezzet, artık farklı ülkelerde

kolaylıkla bulunabilmektedir. Küreselleşme, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, bu süreci hızlandırarak kültürel etkileşimi artırmıştır. Ancak bu durum, yerel mutfakların özgünlüğünü koruma konusunda bazı endişeleri de beraberinde getirmektedir (Ritzer, 2016: 47). Yine de küresel gıda entegrasyonu, gastronomik çeşitliliği artırmakta, farklı tatları bir araya getirerek yeni mutfak kültürlerinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Son yıllarda gastronomi alanında değişen tüketim alışkanlıkları, bireylerin yaşam tarzlarındaki dönüşümlerle yakından ilişkilidir. Artık insanlar yalnızca karın doyurmak için değil, deneyim yaşamak, sağlıklı beslenmek ve çevreye duyarlı tercihler yapmak amacıyla yemek tüketmektedir. Organik, yerel ve sürdürülebilir ürünlere olan ilgi artarken, fast food gibi geleneksel hızlı tüketim alışkanlıkları yerini daha bilinçli ve dengeli beslenme biçimlerine bırakmaktadır. Ayrıca dijitalleşmenin etkisiyle sosyal medyada paylaşılan yemek görselleri ve gastronomi içerikleri, bireylerin damak tadı kadar estetik tercihlerine de yön vermektedir (Karyelioğlu, 2021: 1). Bu değişimler, restoranların menülerinden market raflarına kadar geniş bir yelpazede kendini göstermekte ve gastronomi dünyasında köklü bir dönüşümü beraberinde getirmektedir.

Globalleşme ve gastronomi kapsamında değişen gıda tüketim anlayışı, birey, toplum ve çevre üzerinde derin ve çok boyutlu etkiler yaratmaktadır.

Birey düzeyinde, globalleşme sayesinde farklı kültürlerin yemeklerine ulaşmak kolaylaşmış, bu da bireylerin damak tadında çeşitlilik yaratmış ve gastronomiye olan ilgiyi artırmıştır. Ancak bu çeşitlilik, geleneksel beslenme alışkanlıklarının geri planda kalmasına da neden olabilmektedir. Aynı zamanda fast food ve işlenmiş gıdaların küresel ölçekte yayılması, sağlıksız beslenme ve obezite gibi sağlık sorunlarının artmasına yol açmaktadır. Öte yandan, global sağlık trendleri sayesinde bireyler organik, vegan ve sürdürülebilir beslenme gibi daha bilinçli tercihlere de yönelmektedir (Aksoy ve Üner, 2019: 10).

Toplum açısından, farklı mutfakların bir araya gelmesi kültürel etkileşimi artırmakta, çok kültürlü yapının güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Ancak bu durum, yerel mutfak kültürlerinin unutulma riskini de beraberinde getirmektedir. Gıda üretim ve tüketimindeki küresel standartlar, yerel üreticilerin rekabet gücünü zorlayabilirken, aynı zamanda yeni ekonomik fırsatlar da yaratabilmektedir (Erdem ve Akyürek, 2017: 103).

Çevresel etkiler ise oldukça belirgindir. Küresel ölçekte artan gıda talebi, endüstriyel tarımı ve hayvancılığı teşvik ederek doğal kaynakların aşırı kullanımına, ormansızlaşmaya ve sera gazı emisyonlarının artmasına neden olmaktadır. Öte yandan, sürdürülebilir tarım ve yerel ürünlerin desteklenmesi gibi çevre dostu tüketim anlayışları da globalleşmenin getirdiği bilgi paylaşımı sayesinde yaygınlaşmaktadır. Globalleşmenin

etkisiyle dünya mutfakları arasındaki sınırlar giderek belirsizleşmiş, bu durum hem tüketim alışkanlıklarında hem de gastronomik üretim süreçlerinde önemli dönüşümlere yol açmıştır.

SONUÇ

Globalleşme, gastronomi dünyasında kültürel etkileşimi artırarak hem zenginlik hem de dönüşüm yaratmıştır. Farklı coğrafyalara ait yemeklerin yaygınlaşması, damak tatlarının çeşitlenmesine katkı sağlarken, yerel mutfakların kimliğini koruma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, geleneksel tatların korunması, sürdürülebilir gıda üretimi ve bilinçli tüketim alışkanlıklarının teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır. Gastronomi, sadece bir beslenme aracı değil; aynı zamanda kültürel bir ifade biçimi ve toplumsal kimliğin bir parçası olarak, globalleşmenin etkisiyle yeniden şekillenmektedir. Bu nedenle, küresel etkileşim içinde yerel değerlerin yaşatılması, gastronominin geleceği açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Globalleşme ile birlikte gastronomi alanında yaşanan dönüşüm, yalnızca sofralardaki çeşitliliği artırmakla kalmamış, aynı zamanda bireylerin tüketim alışkanlıklarını, toplumsal değerleri ve çevresel duyarlılığı da derinden etkilemiştir. Kùltürler arası etkileşim sayesinde dünya mutfakları bir araya gelmiş, yeni tatlar ve beslenme biçimleri ortaya çıkmıştır. Ancak bu sürecin yerel gıda kùltürleri üzerindeki baskısı, sürdürülebilirlik ve kimlik koruma açısından dikkatle ele alınmalıdır. Tüketicilerin bilinçli tercihlerde bulunması, hem kültürel mirasın korunmasına hem de çevresel dengeye katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla globalleşme ile şekillenen yeni gastronomi anlayışı, sadece bir yemek kùltürü meselesi değil, aynı zamanda küresel sorumluluk ve sürdürülebilir gelecek açısından da stratejik bir öneme sahiptir.

Gastronomide küreselleşmenin etkilerini daha sağlıklı ve sürdürülebilir bir şekilde yönetebilmek için bazı stratejik adımların atılması gerekmektedir. Öncelikle, yerel mutfak kùltürlerinin korunması ve tanıtılması yönünde politikalar geliştirilmeli; gastronomi turizmi aracılığıyla bu kùltürlerin uluslararası düzeyde görünürlüğü artırılmalıdır. Eğitim kurumları, gastronomi programlarında küresel mutfakların yanı sıra yerel ürünlerin ve geleneksel pişirme tekniklerinin önemini vurgulamalıdır. Ayrıca, tüketicilerin bilinçlendirilmesi amacıyla sürdürülebilir tarım, mevsimsel ürün kullanımı ve yerel üreticiden alışveriş gibi konularda farkındalık kampanyaları düzenlenmelidir. Son olarak, dijital medya ve

sosyal platformlar aracılığıyla hem yerel lezzetlerin küresel arenada tanıtımı hem de bilinçli tüketim alışkanlıklarının yaygınlaştırılması sağlanabilir. Bu öneriler, gastronomi alanında küresel etkileşim ile yerel değerler arasında dengeli bir ilişkinin kurulmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, M., ve Üner, E. H. (2019). “Rafine Mutfağın Doğuşu ve Rafine Mutfağı Şekillendiren Yenilikçi Mutfak Akımlarının Yiyecek İçecek İşletmelerine Etkileri”. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (6), 1-17.
- Akyol, Z. (2020). Kültürel Emperyalizmin Göstergebilimsel İncelemesi: McDonald’s Örneği. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 2 (1), 16-28.
- Alexander, N., ve Frank T. (2008) ed., Food and Globalisation. Consumption, Markets and Politics in the Modern World, Oxford, Berg Publishers, a paraître en mai, 1-22
- Alonso, A. D., ve Liu, Y. (2011). The potential for marrying local gastronomy and wine: The case of the ‘fortunate islands’. *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 974-981.
- Ateş, A., ve Sunar, H. (2021). “Gastronomi Pazarlaması”. *Pazarlamada Güncel Yaklaşımlar* (Ed. A. Ateş, B. Erdem) içinde. İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Aytekin, İ. (2013). “Küreselleşme ve Ekonomik Küreselleşme”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 123-134.
- Bahtiyar Sarı, D., ve Şahin, İ., Gülmez, M. (2019). “Küreselleşmenin Ekonomik ve Sosyolojik Etkileri: 1997’den Günümüze Bibliyografi Tabanlı Sistematik Derleme Çalışması”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (1), 241-259.
- Bayar, F. (2008). “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”. *Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 32 (4), 25-34.
- Bingör, B. (2016). *Küreselleşmenin Yemek Kültürüne Etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sosyoloji Bilim Dalı, İstanbul.
- Chandon, P. ve Wansink, B. (2012). “Does Food Marketing Need to Make Us Fat? A Review and Solutions”. *Nutrition Reviews*, 70 (10), 571-593.
- Collison, M., Collison, T., Myroniuk, I., Boyko, N., ve Pellegrini, G., (2019). Transformation Trends in Food Logistics for Short Food Supply Chains-What is New?. *Studies in Agricultural Economics*, 121, 102-110.
- Çetinkaya T., Gül K., ve Can C. (2024). Kültürel Uyum Yeteneğinin Türk Mutfağının Küreselleşme Algısına Etkisi (The Impact Of Cultural Adaptability On The Perception Of Turkish Cuisine Globalization. *Journal Of Gastronomy, Hospitality And Travel*, 7(2), 516-526.
- Erdem, B., ve Akyürek, S. (2017). “Yeni Bir Mutfak Akımı: Yaşayan Mutfaklar”. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (2), 103-126.

- Halis, M. (2015). The effects of globalization on identity perception: A study on university students in Kyrgyzstan. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), 1185-1202.
- Hoşcan, N. (2018). Küreselleşme Sürecinde Yöresel Gastronomik Ürünlerin Üretiminde ve Pazarlanmasında Kooperatifçilik Üzerine Bir Model Önerisi. *GüncelTurizmAraştırmalarıDergisi*, 2(Ek.1), 390-413.
- İçli, G. (2001). “Küreselleşme ve Kültür”. *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (2), 163-172.
- Jagtap, S., Bader, F., Garcia-Garcia, G., Trollman, H., Fadiji, T., ve Salonitis, K. (2021). Food Logistics 4.0: Opportunities and Challenges. *Logistics*, 5 (2), 1-19.
- Karim, A. S. ve Chi, C. G. Q. (2010). Culinary Tourism as a Destination Attraction: An Empirical Examination of Destinations Food Image, *Journal Of Hospitality Marketing & Management*, 19 (6): 531-555.
- Karyelioğlu, S. (2021). “Yemek ve Göç: Türkiye’ye göç Etmiş Suriye’lilerin Yemek İle İlgili Kültürel ve İktisadi Deneyimleri”. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 8, 1-22.
- Kaygusuz, İ. (2011). *Küreselleşme Sürecinin Yerel Kültürler Üzerindeki Etkisi: Konya Örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sosyoloji Bilim Dalı, Sakarya.
- Lopes, C. B., Guerra, I. C. D., Oliveira, M. D. Q., ve Brito, E. D. S. (2019). Sustainable gastronomy: use of green coconut pulp as an alternative for income generation. *Applied Tourism*, 4(2), 19-24.
- Nistor, E. L., ve Dezsi, Ş. (2022). An Insight into Gastronomic Tourism through the Literature Published between 2012 and 2022. *Sustainability*, 14(24), 16954.
- Özaydın, E.C. ve Yalçın, İ. (2025). Küreselleşme Teorileri Çerçevesinde Türk Mutfak Kültürünün Dönüşümü. *Journal of New Tourism Trends*, 6(1), 116-129.
- Özcan, A., ve Çakır Sümer, G. (2015). “Küreselleşmenin Kimliksiz Kentleri ve McDonalds Kent Kültürü”. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7 (13), 238-256.
- Paolo, C., ve Fontefrancesco, M. F. (2019). Sustainable gastronomic tourism. In *The Routledge handbook of gastronomic tourism* (pp. 209-216). Routledge.
- Rinaldi, C. (2017). Food and gastronomy for sustainable place development: A multidisciplinary analysis of different theoretical approaches. *Sustainability*, 9(10), 1748.
- Ritzer, G. (2016). *Toplunun McDonalddlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ruiz Molina, M. E., Belda-Miquel, S., Hytti, A., ve Gil-Saura, I. (2022). Addressing sustainable food management in hotels: proposing a framework and examining hotel groups. *British Food Journal*, 124(2), 462-492.
- Tağraf, H. (2002). “Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi”. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (2), 33-47
- Uçuk, C., ve Buyruk, L. (2020). “Postmodernizmin Türk Mutfak Kültürüne Etkileri Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme”. *Gastoria: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 4 (2), 270-286.
- Yavuz, C. (2018). “Turistik Destinasyonların Tanıtılmasında Yerel Mutfaklar: Ordu Vejetaryen Mutfacı”. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 123-141.

Phokaia'dan Bir Grup Krater

Kenan DOĞAN*

Murat FIRAT**

* Kenan Doğan, YL Arkeolog, İBB, Tarihsel Çevre ve Kültür Varlıkları Şube Müdürlüğü, İzmir / TÜRKİYE, Orcid: 0009-0007-3770-5716.

** Prof. Dr. Murat FIRAT, SDÜ İTBF Arkeoloji Bölümü Isparta / TÜRKİYE, Orcid: 0000-0002-5747-0869.

ÖZET

Foça İlçesinde farklı mahallerde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında pek çok arkeolojik eser ortaya çıkarılmıştır. İsmetpaşa Mahallesi 1056 ada 13 parselde yürütülen benzer nitelikli bir çalışmada da, Geç Roma Dönemi kırmızı astarlı seramikleri ve Roma Dönemi kaba mutfak seramik parçaları ile birlikte daha alt kodlarda Klasik - Hellenistik Dönem siyah firnisli ve kalıp yapımı seramik örnekleri ele geçer. Bu çalışmaya konu edinilen 5 parça ise Krater formuna ait örnekler olması nedeniyle ayrıca değerlendirilir. Bahsi geçen krater parçaları MÖ 6. - 5. yüzyıllara tarihlendirilirler. Phokaia'da saptanan bu eserlerden kil ve firnis yapıları dikkate alındığında 1 - 2 ve 4 - 5 numaralı örneklerin Attika üretimi ithal parçalar oldukları anlaşılr. 3 numaralı krater parçasının ise yoğun mikalı hamur ve mat siyah firnisli boyaması nedeniyle Attika üretiminden çok uzak olduğu, yerel bir atölyede üretildiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Phokaia, Seramik, Siyah Firnis, Krater.

GİRİŞ¹

İzmir İli Foça ilçesi modern yerleşim altında kalan antik dünyanın en önemli kentlerinde Phokaia buluntusu bir grup krater bu çalışmada irdelenecektir. Foça İlçesi İsmetpaşa Mahallesi, 1056 ada 13 parselde 2009 yılında gerçekleştirilen kazı faaliyetleri sırasında saptanan siyah firnisli seramik grupları içerisinde kraterler toplam adet örnekle temsil edilirler. Bu parçalar *Destekli* (Sütunlu) ve *Çan* (Bell) kraterlerine ait ağız ve kaide parçalarından oluşurlar. Bu bağlamda öncelikle kısa biçimde skraterler hakkında bilgi verilecektir. Ardından asıl konumuzu oluşturan örnekler tiplere göre ayrıştırılıp sırasıyla tanıtılacaktır. Kısa bir değerlendirme ile de çalışmamız tamamlanmış olacaktır.

İsmi, Grekçe *karıştırma* anlamına gelen *κράτης* kelimesinden üretilen kraterler, açık kap formları arasında yer almakta olup; oldukça geniş ağız tablalı, derin gövdeli, karşılıklı çift kulplu ve yüksek kaideli formlardandırılar (Geniş bilgi için bkz. Beazley 1927: 351; Beazley 1941, 597; Kent Hill 1947: 255; Amyx 1958: 198; Amyx - Lawrence 1975, 81-82). Bu formlar, şarap ve suyu karıştırmak için üretildiler (Hürmüzlü 1995: 48). Kraterlerde karıştırılan şarap, başka bir kap aracılığıyla alınır ve servis edilirdi. Figüratif bezemeli bu kaplar pişmiş toprak, mermer veya çeşitli madenlerden yapılmış örnekleri bilinmektedir. Ana kullanım amacı dışında dinsel amaçlı törenlerde, mezarlarda ve Roma Dönemi'nde süs olarak vazo olarak kullanıldıkları da gözlenmektedir (Saltuk 1993: 104).

¹ Bu çalışma, Sayın K. Doğan'ın yüksek lisans tezinin bir bölümünün yeniden ele alınması sonucunda oluşturulmuştur. Bkz. Doğan 2013, *Phokaia Siyah Firnisli Seramikleri*, Bölüm 3.26, 173-177.

Bu formun 4 alt tipi bilinmektedir: Destekli (Column), Çan (Bell), Volütlü (Volute) ve Calyx (Attika krater tipleri için bkz. Moore - Philippides 1986: 23-27). Bahsi geçen kraterler arasında yer alan *Destekli* ve *Çan* tipi örneklerin yaygın biçimde siyah firnisli olarak üretildikleri ve Attika'da sıklıkla kullandıkları bilinmektedir. *Volütlü* ve *Calyx* tiplerin ise siyah firnisli örnekleri tanınmasına karşın yağın biçimde figürlü olarak üretildikleri gözlenmekte olup, aynı zamanda ihraç ürünü olarak üretildikleri de bilinmektedir (Sparkes - Talcott 1970: 54; Coşkun 1999: 51, Rotroff 2006, 105-108).

Destekli Kraterler (Kat. No. 1-3)

Foça İlçesi İsmetpaşa Mahallesi, 1056 ada 13 parselde gerçekleştirilen kazı faaliyetleri sırasında saptanan destekli kraterler 1 numaralı sondaj ile 1 ve 2 numaralı sondajlar arasında ve 2 numaralı sondajın hemen güneyinde yapılan kesit genişleme çalışmalarında ele geçmiştirler. Phokaia buluntusu üç adet destekli krater, iki ağız kenarı (**Kat. No. 1-2**) ve bir kaide parçasından (**Kat. No. 3**) oluşmaktadır.

Phokaia buluntusu destekli kraterlerinde içinde bulunduğu grup daha çok siyah firnisli örnekleriyle tanınan destekli kraterlerdir ve isimlerini omuz ile ağız tablası arasında yer alan destekten alırlar² (Form gelişimi ve örnekler için bkz. Sparkes - Talcott 1970: 54-55; Hürmüzlü, 1995: 50-51; Zeren, 2004: 83-85). Bazı araştırmacılar tarafından geleneksel Korinth tipinin Attika versiyonu şeklinde tanımlanan (Retroff 2006, 105) ve figürlü örneklerinin çok sık ele geçmediği bu kraterlerin, Attika'da daha çok günlük kullanıma yönelik olarak üretildiği düşünülmektedir (Figürlü örnekler için bkz., Boardman 2003: Res. 65, 75; Moore - Philippides 1986: Pl. 43-45, No. 436 (a-b), 461, 471 (a-d); Retroff 2006, 105-108, Pl. 29-32). Antik merkezlerde yapılan kazı çalışmalarında, Attika üretimi siyah firnisli destekli kraterlerin az sayıda ele geçmesi, bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Bu durumun, çan kraterler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Destekli ve çan kraterlerin bu özellikleri, özenle yapılan ve bezenen volütlü ve calyx kraterlerden ayrılmasını sağlar (Örnek için bkz. Sparkes -Talcott, 1970: Pl. 3, Fig. 2, No. 54-58; Hürmüzlü 1995: Lev. 12-13, No. 50-52; Boulter 1953: Pl. 33, No. 98-99; Roberts - Glock 1986: Pl. 9, Fig. 22, No. 70-71).

Phokaia buluntusu olan ilk destekli krater parçası dışa çekik ve de düz bir ağız tablasıyla dikkat çeker (Kat. No. 1, Lev. 1). Ağızdan boyuna içbükey bir geçiş izlenir. Kabın ağız iç kısmında, yine içbükey bir profil ile gövdede geçiş görülür. Destekli krater parçasının iç ve dış yüzeyi rezerve bırakılmış, ağız tablasının üst kısmı ise mat siyah firnis boyanmıştır. 1 numaralı bu eser, profil özellikleri ve diğer merkezlerde bulunan benzerlerinden hareketle, MÖ

² MÖ 7. yüzyıldan itibaren üretilen destekli kraterler, antik isminden de anlaşılacağı üzere, Korinth ürünü olarak çok yaygın olduğu ve ilk defa bu merkezde ortaya çıktığı görülmektedir (İsim için bkz. Beazley 1927: 351; Beazley 1941, 597; Kent Hill 1947: 255; Amyx 1958: 198).

6. yüzyıla tarihlendirilebilir (Benzer örnekler için bkz., Uzun, 2007: fig. 115, no. 6. Ayrıca 5. ve 4. yüzyıl örnekleri için bkz. Hood vd. 1954: pl. 7- d, fig. 5, no. 80; Hasdağlı 2010: şek. 74, no. Kra 2).

Phokaia buluntusu diğer bir destekli krater parçası çalışmamızda 2 numara ile yer alır (Kat. No. 2, Lev. 2). Dışa çekik ve hafif biçimde aşağı sarkık ağız tablası ve içbükey profilli bir boyuna sahiptir. Eserin, iç ve dış yüzeyi ile ağız tablasının üst ve alt yüzeyi parlak siyah firnisle kaplıdır (Benzer örnekler için bkz., Sparkes - Talcott 1970: pl. 3, no. 58; Uzun 2007: fig. 126, no. H19; Tuna-Nörning 1999: abb. 14, no. 545; Hürmüzlü 1995: lev. 15, no. 59; Coşkun 2004: lev. 20, fig. 8, no. 84). Çalışmamızda yer verdiğimiz bu destekli krater parçasının, gerek profil özellikleri ve gerekse diğer merkezlerde bulunan benzerleri dikkate alındığında, MÖ. 550-500 yıllarına tarihlenmesi yanlış olmayacaktır.

3 numaralı destekli krater parçası yüksek ve dışa çekik halka kaidedir. Oturma düzlemi geniş tutulan bu kaidenin gerek dış gerekse iç kısmında kademeli geçişlerle detaylandırmaya gidilmiştir. Parçanın iç ve dış yüzeyi ile kaide çemberi mat siyah firnisle kaplıdır (Benzer örnekler için bkz., Sparkes - Talcott, 1970: fig. 2, no. 54; Coşkun 2004: lev. 20, fig. 8, no. 85). Phokaia buluntusu olan bu kaide, profil özellikleri ve diğer merkezlerde saptanan benzerlerinden hareketle MÖ. 520-480 yılları aralığına tarihlendirilebilir.

Çan Krater (Kat. No. 4-5)

Çan kraterleri ters duran çan görüntüsü veren gövde profilleri nedeniyle bu isim ile anılırlar. Siyah firnisli Attika buluntusu bu kraterlerin daha çok iç tüketime yönelik üretildiği savlanır ve bundan dolayı da çan kraterlerinin, bezemeli örneklerinin oldukça az ele geçtiği düşüncesi ileri sürülür³. MÖ 5. yüzyılın ortalarından itibaren üretildikleri bilinen siyah firnisli çan kraterler her ne kadar az sayıda üretilmiş olsalar da, siyah firnisli destekli kraterlere oranla daha yaygın olarak ele geçerler. (Er 2006: 220). Bu erken örneklerin, diğer kraterlerde olduğu gibi, ağız kenarının aşağıya çekik ve hafif yuvarlatılmış olduğu görülür. MÖ 4. yüzyılda da devam eden bu özelliğin yanı sıra, kırmızı figürlü, parlak dışa çekik ağız kenarlı ve/veya yukarıya doğru kıvrık kulpları bulunan yüksek ayaklı çan kraterlerin de üretildiği bilinmektedir (McPhee 2011, 41-54, Pl. 8-11; McPhee 2019, 121-174). Bu kraterlerin, MÖ. 330-320 yıllarına kadar üretimlerinin devam ettiği ileri sürülür (Sparkes - Talcott 1970: 55, pl. 3, fig. 2, no. 59-61).

Çan kraterler kulp yapılarına göre kulplu ve tutamaklı olarak iki alt grupta incelenmektedir (Tutamaklı tip: Sparkes - Talcott 1970: pl. 3, fig. 2, no. 59; Kulplu tip: Sparkes - Talcott 1970: pl. 3, fig. 2, no. 60-61). Bu alt tiplerin kökeni noktasında, iki farklı öneri ileri sürülür (Amyx 1958: 189,

³Bu tip kraterlerin ele geçen bezemeli örnekleri, genellikle kırmızı figür tekniği ile boyanmış olan figürlü vazolardır. Bkz., Carpenter 2007: Res. 338; Boardman 2002: Res. 335, 1-2; Weinberg 1948: 231, Pl.85, No. E2; Corbett 1949: Pl. 75-77, No. 2-3; Boulter 1953: Pl. 23-25, No. 5-7.

dipnot. 80). Batı Anadolu antik kentleri ve olasılıkla Miletos, kulplu tipin üretim sahası olarak önerilirken; tutamaklı tip için ise Atina kökenli olduğu ve ahşap prototipten türetildiği düşüncesi öne çıkmaktadır (Boardman 2002: 209).

Foça İlçesi İsmetpaşa Mahallesi, 1056 ada 13 parselde yapılan kazılarda, çan kraterlere ait iki parça (Kat. No. 4-5) el geçer. Ağız ve kaide parçaları şeklinde saptanan bu iki örnek 1 ve 5 numaralı sondajlarda yapılan kazılarda açığa çıkarılır. Oturma düzleme dışa çekik-aşağı sarkık ve hafif yuvarlatılmış ağız kenarına sahip olan 4 numaralı parçada, aşağı doğru daralarak devam eden konik bir gövde yapısı izlenir. Gövdeden ağız kenarına geçişte hafif bir dışbükey profil gözlenir. Ağız kenarının altında ise ince bir yiv bulunmaktadır. Kabın korunan kısmının tamamı siyah firnisle kaplıdır (Kat. No. 4, Levha 4). Ayrıca kabın dışında, ağız kenarının hemen altında altı adedi korunmuş, bir bant içerisinde dil motifi takip edilir. Bu tarz bezemeye sahip parçalar başka kazılarından da tanınır (Tuna Nörling 1999: Taf. 41-42, No. 620, 630A). Phokaia buluntusu bu parça, gerek profil özellikleri gerekse bezeme detayı dikkate alındığında ve ayrıca diğer merkezlerde ele geçen benzerlerinden hareketle MÖ. 450-425 yıllarına tarihlenmesi yanlış olmayacaktır (Tuna Nörling 1999: Taf. 35, Abb. 16, No. 571-572; Hood vd. 1954: Pl. 7-a, Fig. 5, No. 26; Boulter 1953: Pl. 24, No. 6; Alkaç 2006: 27-28, No. 87).

5 numaralı örnek dışa çekik ve yüksek bir halka kaide parçasıdır (Kat. No. 5, Levha 5). Oturma düzlemi oldukça geniştir. Kaidenin iç kısmı koyu kahverenginde firnisle kaplıdır. Dış yüzeyinde ise pembe ve kahverengi arasında değişen tonlarda firnis izlenir. Ayrıca üç farklı renk kullanılarak oluşturulmuş ve kırmızımsı kahverengi firmise sahip bantlar da yine kaide üzerinde görülmektedir. Phokaia buluntusu bu kaide parçası profil özellikleri ve Girit-Aphrati'de bulunan benzer bir örnekten (Erickson 2002: 66, Fig. 19, No. 82) hareketle, MÖ. 425-400 yılları arasına tarihlendirilebilir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Phokaia antik kenti bulguları Foça İlçesinin değişik mahallerinde yürütülen çalışmalarda (inşaat, alt yapı vb.) sırasında kısmen de ortaya çıkarılmaktadır. İsmetpaşa Mahallesi 1056 ada 13 parselde yürütülen benzer nitelikli bir çalışmada da 20 farklı sondajda, Geç Roma Dönemi kırmızı astarlı seramikleri ve Roma Dönemi kaba mutfak seramik parçaları ile birlikte daha alt kodlarda Klasik - Hellenistik Dönem siyah firnisli ve kalıp yapımı seramik örnekleri saptanır. Bu eserlerden bir bölümü bu çalışmaya konu edinilmiştir.

Bu çalışmaya konu edinilen ve yukarıda tanıtılan 5 parça ise Krater formuna ait örnekler olması nedeniyle ayrıca değerlendirilir. Bu eserler, MÖ 6. - 5. yüzyıllara tarihlendirilirler. Phokaia buluntusu destekli kraterlerden, kil ve firnis yapıları dikkate alındığında 1 ve 2 numaralı örneklerin Attika üretimi ithal seramikler olduğu sonucuna varılır. 3 numaralı parçasının ise yoğun mikalı hamur ve mat siyah firnisli boyaması nedeniyle Attika üretiminden çok uzak olduğu, yerel bir atölyede üretildiği anlaşılmaktadır. 4 ve 5 numaralı kap parçalarının yine kaliteli kil ve firnis yapıları yanı sıra özenli bir bezeme ve boyama tekniğine de sahip olmaları nedeniyle Attika'dan ithal seramikler oldukları ileri sürülebilir.

Phokaia'nın seramik üretimi noktasında ulaştığı seviye iyi bilinmektedir. Bu konuda pek çok çalışma ortaya konmuş ve kentin Hellenistik ve Roma dönemleri boyunca yoğun biçimde seramik kap ürettiği hususu açıkça ispatlanmıştır (Fırat, 2011; Okan vd. 2018; Civelek, 2004; Civelek, 2021; Özelve, 2021; Uğuz Yapıcı, 2024, Fırat 2024). Bu çalışmalarda kentin hamur özelliklerine değinilmiş ve üretim olanakları derinlemesine tartışılmıştır. Çalışmamızda yer verdiğimiz örneklerin her ne kadar daha fazla arkeometrik analize ihtiyaç duyulduğu görülse de, mevcut veriler dâhilinde Batı Anadolu ve belki de Phokaia üretimi olduğu, sonucuna ulaşılır.

KAYNAKÇA

- Alkaç, E. (2006). Nagidos Antik Kentinin Klasik Dönem Seramiği. (Yayımlanmamış YL Tezi). Mersin Üniversitesi SBE Arkeoloji ABD. Mersin.
- Amyx, D. A. (1958). The Attic Stelai, Part III. Vases and Other Containers, *Hesperia* 27/3, 163-254.
- Amyx, D. A. - Lawrence, P. (1975). Archaic Corinthian Pottery and the Anaploga Well, *Corinth* Vol. 7, No. 2. Glockstadt: J. J. Augustin.
- Beazley, J. D. (1927). Some Inscriptions on Vases, *AJA* 31/3, 345-353.
- Beazley, J. D. (1941). Some Inscriptions on Vases IV, *AJA* 45/4, 593-602.
- Boardman, J. (2003). Siyah Figürlü Atina Vazoları. (Çev. Gürkan Ergin), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Boardman, J. (2002). Kırmızı Figürlü Atina Vazoları: Arkaik Dönem, (Çev. Gürkan Ergin), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Boulter, C. G. (1953). Pottery of the Mid-Fifty Century from a Well in the Athenian Agora. *Hesperia* 22/2, 59-115.
- Carpenter, T. H. (2007). Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji. (Çev.

- Bensen B. M. Ünlüoğlu, İstanbul: Homer Kitapevi ve Yayıncılık.
- Civelek, A. (2004). Phokaia Hellenistik Dönem Kalıp Yapımı Kâseleri. *OLBA* 9, 123-142.
- Civelek, A. (2021). Phokaia Sahil yolu Kırmızı Astarlı Seramikleri. *ARMA* I, 41-65.
- Corbett, P. E. (1949). Attic Pottery of the Later Fifth Century from the Athenian Agora. *Hesperia* 18/4, 298-351.
- Coşkun, G. (1999). Daskyleion Siyah Firnisli Attika Seramikleri. (Yayımlanmamış YL Tezi). Ege Üniversitesi SBE Arkeoloji ve Sanat Tarihi ABD. İzmir.
- Coşkun, G. (2004). Daskyleion'da M.Ö. 5. Yüzyıl Siyah Firnisli Attika Seramikleri. *Olba* X, 89-134.
- Doğan, K. (2013). Phokaia Siyah Firnisli Seramikleri. (Yayımlanmamış YL Tezi). Gazi Ü. SBE Arkeoloji ABD. Ankara.
- Er, Y. (2006). Klasik Arkeoloji Sözlüğü, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Fırat, M. (2011). Phokaia Geç Roma Dönemi Mutfak Kapları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi SBE Arkeoloji ABD. İzmir.
- Fırat, M. (2024). Phokaia'da Roma Dönemi Seramik Üretimi: Üretim Alanları ve Buluntular Üzerine Bir Değerlendirme. *SRMKA* 6, 71-85.
- Hasdağlı, İ. (2010). Klazomenai HBT Sektörü Klasik Dönem Tabakalarının Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi SBE Arkeoloji ABD. İzmir.
- Hood, M. S. F., Boardman, J., Anderson, J. (1954). Excavations on the Kofina Ridge, Chios. *BSA* 49, 123-182.
- Hürmüzlü, B. (1995). Klazomenai'de M.Ö. 7. ve 6. yüzyıl Bezemeli Vazo Formları. (Yayımlanmamış YL Tezi). Ege Üniversitesi SBE Arkeoloji ve Sanat Tarihi ABD. İzmir.
- Kent Hill, D. (1947). The Technique of Greek Metal Vases and Its Bearing on Vase Forms in Metal and Pottery, *AJA* 51/3, 248-256.
- McPhee, I. (2011). Two Attic Bell-Kraters from the Petworth Group: A Bellerophon and Stheneboia, and a Sacrificial Procession. *Antike Kunts* 54, 41-54, Pl. 8-11.
- McPhee, I. (2019). An Attic Red-figured Bell-krater from Corinth and the Painter of Athens 1472. *Studi Miscellanei di Ceramografia Grecia* (eds. E. Giudice, G. Giudice, G. Sanfilippo Chiarello), Catania: 121-174.
- Moore, M. B. - Philippides, M. Z. P. (1986). Attic Black-Figured Pottery, The Athenian Agora, Vol. XXIII. New Jersey: American School of Classical Studies at Athens.
- Okan, E., Atila, C. Akyol, A. (2018). The Greco-Italic Amphorae Found on Maltepe Tümülüs in Phocaea. *OLBA* XXVI, 117-214.
- Özelce, İ. (2022). Geç Antik Dönem'de Phokaia Terrasigilata Üretimi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Roberts, S. R. - Glock, A. (1986). The Stoa Gutter Well a Late Archaic Deposit in the Athenian Agora. *Hesperia* 55/1, 1-74.
- Rotroff, S. I. (2006). Hellenistic Pottery The Plain Wares. The Athenian Agora, Vol. XXXIII. New Jersey: American School of Classical Studies at Athens.

- Saltuk, S. (1993). Arkeoloji Sözlüğü. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Sparkes, B. A. - Talcott, L. (1970). Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.. The Athenian Agora Vol. XII, New Jersey: American School of Classical Studies at Athens.
- Tuna Nörling, Y. (1999). Daskyleion I: Die Attische Keramik. *Arkeoloji Dergisi* 6, 1-8.
- Zeren, S. M. (2004). Klazomenai'de Ele Geçen M.Ö. 4. Yüzyıl Kap Formları. (Yayımlanmamış YL Tezi). Ege Üniversitesi SBE Arkeoloji ABD. İzmir.
- Uğuz Yapıcı, G. (2024). M.S. 3.-5. Yüzyıllarda Phokaia'daki Seramik Üretimi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi SBE Arkeoloji ABD. İzmir.
- Uzun, K. (2007). Klazomenai Dalgalı Çizgi Bezekli Seramiği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi SBE Arkeoloji ABD. İzmir.
- Weinberg, S. S. (1948). A Cross-Section of Corinthian Antiquities (Excavations of 1940). *Hesperia* 17/3, 197-241.

KATALOG

Destekli Kraterler

Kat. No. 1 Levha 1

Phokaia 2009, İsmetpaşa Mah., 1056 Ada, 13 Parsel, H2-H3 Kareleri, 1 No.lu Sondajda bulunan duvar üstünden ve içinden gelen seramikler. **Seviye** : 2.28-1.80 m
Ağız R. 22.8 cm., **Kaide H.** 3.2 cm.

Hamur : Kalsit ve kum katkılı, orta sertlikte açık kırmızımsı kahverengi (2.5YR 7/4) renkte.

Boya : Ağız tablasında çok koyu gri (10 YR 3/1) renkte boya izleri.

Kat. No. 2 Levha 2

Phokaia 2009, İsmetpaşa Mah., 1056 Ada, 13 Parsel, G3 Karesi, 2 No.lu Sondajın güneyinde bulunan duvarın yanından gelen seramikler.

Seviye : 1.80-1.50 m

Ağız R. 13.4 cm., **Kaide H.** 1.6 cm.

Hamur : Kalsit ve kum katkılı, orta sertlikte, açık kırmızı (2,5 YR 7/6) renkte.

Boya : İç ve dış yüzey siyah (2.5Y 2.5/1) renkte firnisli.

Kat. No. 3 Levha 3

Phokaia 2009, İsmetpaşa Mah., 1056 Ada, 13 Parsel, H2-H3 Kareleri, 1 ve 2 No.lu Sondajlar arasından gelen seramikler.

Seviye : 2.40-2.20 m

Kaide R. 12.8 cm., **Kaide H.** 3.5 cm.

Hamur : Mikalı, kalsit ve kum katkılı, orta sertlikte, kırmızımsı sarı (5 YR 6/6) renkte.

Boya : İç ve dış yüzey çok koyu gri (10 YR 3/1) renkte boyalı.

Çan Kraterler

Kat. No. 4 Levha 4

Phokaia 2009, İsmetpaşa Mah., 1056 Ada, 13 Parsel, D2-D3 Kareleri, 5 No.lu Sondajdan gelen seramikler.

Seviye : 1.60-1.30 m.

Ağız R. 26.8 cm, **Kaide H.** 3.3 cm

Hamur : Kum ve kalsit katkılı, orta sertlikte, açık kırmızı (2.5 YR 7/8) renkte.

Boya : İç ve dış yüzey mat siyah (2.5 Y 2.5/1) renkte firnisli.

Kat. No. 5 Levha 5

Phokaia 2009, İsmetpaşa Mah., 1056 Ada, 13 Parsel, H2 Karesi, 1 No.lu Sondajda 2. duvarın kuzeybatısından gelen seramikler.

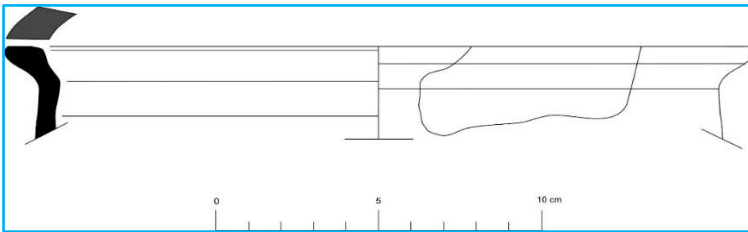
Seviye : 2.06-1.86 m

Kaide R. 12.4 cm., **Kaide H.** 3.15 cm.

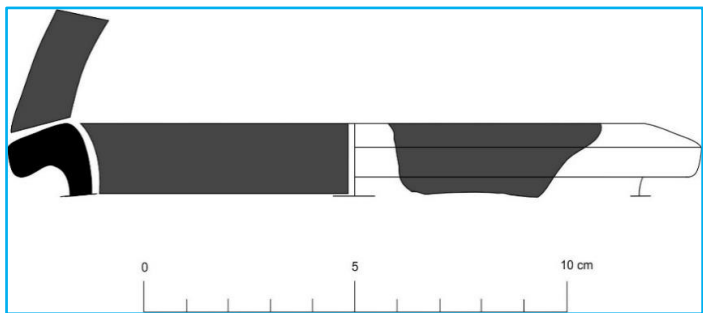
Hamur : Kum ve kalsit katkılı, orta sertlikte, açık kırmızı (2.5YR 7/8) renkte.

Boya : Gövde içi koyu kahverengi (7.5YR 3/3) renkte. Kaide üzeri pembe (7.5YR 7/4) ve kahverengi (7.5YR 4/3) arasında değişen renkte firnisli. Ayrıca kaide üzerinde 3 farklı renk kullanılarak yapılmış bantlar yer alır. Bu bantlar kırmızımsı kahverengi (2.5YR 5/3) renkte firnisli.

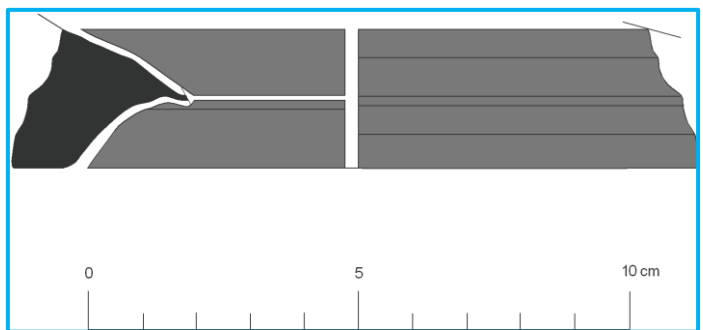
LEVHALAR

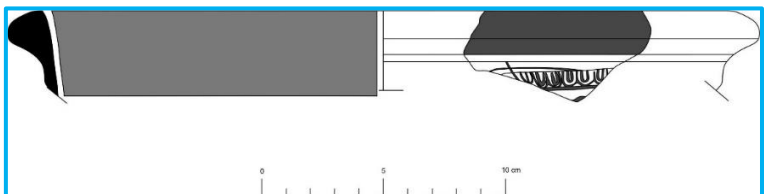
Levha 1

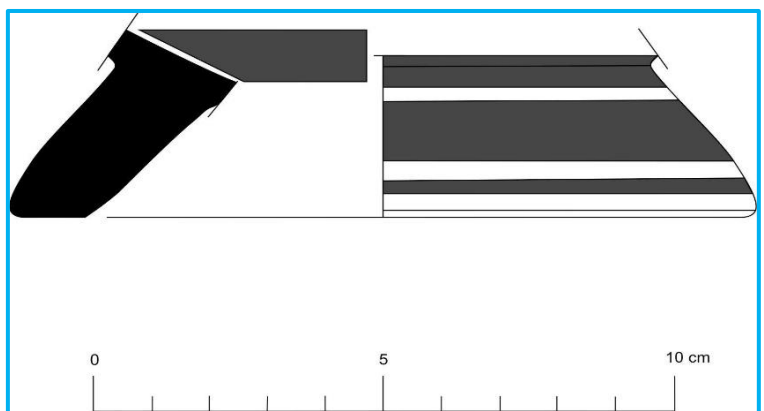
Levha 2

Levha 3

Levha 4

Levha 5

2000–2025 Döneminde Türkiye Ekonomisine Bir Bakış: Krizler, Dönüşümler ve Politika Tepkileri

**Muzaffer Özgür YANARDAĞ¹
Özge ER²**

¹ Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, <https://orcid.org/0000-0003-4696-318X>, ozguryanardag@adu.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, 2434400109@stu.adu.edu.tr

GİRİŞ

2000’li yıllardan itibaren Türkiye ekonomisi, çeşitli ekonomik dalgalanmalar, yapısal dönüşümler ve finansal krizlerle şekillenmiştir. Özellikle 2001 yılında yaşanan ciddi ekonomik kriz, makroekonomik kırılganlıkları gün yüzüne çıkarmış ve kapsamlı yapısal reformların gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu dönemin ardından küresel ölçekte etkili olan 2008 finansal krizi, Türkiye ekonomisini doğrudan ve dolaylı yollarla etkilemiş; özellikle dış ticaret hacmi ve sermaye akımları üzerinden ekonomik performans üzerinde baskı oluşturmuştur. 2010’lu yıllarda ise ekonomik büyümenin niteliği ve sürdürülebilirliği tartışma konusu haline gelmiş; buna ek olarak siyasi istikrarsızlıklar ile dış politika kaynaklı riskler, ekonomik karar alma süreçlerini önemli ölçüde etkilemiştir.

2013 yılı itibarıyla Türkiye ekonomisi, artan siyasi belirsizlikler, küresel sermaye hareketlerinde gözlenen yön değişimleri ve ülke genelinde yaşanan toplumsal protestoların etkisiyle daha derin bir kırılganlık sürecine girmiştir. 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi ve sonrasında ilan edilen olağanüstü hâl uygulamaları, yatırımcı güvenini zedeleyerek ekonomik istikrarı olumsuz etkilemiştir. 2018 yılında ise yapısal sorunlarla birleşen döviz kuru şoku, ekonomide ciddi bir daralma sürecini tetiklemiştir. Küresel ölçekte etkili olan 2020 yılı COVID-19 pandemisi ise hem arz hem de talep taraflı şoklar yoluyla Türkiye ekonomisini derinden etkilemiş ve bu dönemi önemli bir dönüm noktası haline getirmiştir.

2021 ve 2022 yıllarında benimsenen Heterodoks³ nitelikli para ve maliye politikaları, yüksek enflasyon, döviz kuru oynaklığı ve negatif reel faiz ortamını beraberinde getirmiştir. 2023 yılında meydana gelen Kahramanmaraş merkezli yıkıcı depremler ile aynı yıl yapılan genel seçimler, kamu maliyesi üzerinde ilave baskılar yaratmış ve makroekonomik dengeleri zorlamıştır. Bu dalgalı dönemin ardından, 2024–2025 yıllarında ekonomi yönetimi daha geleneksel, yani Ortodoks⁴ politikalar çerçevesinde şekillendirilmiş; bu dönemde enflasyonla mücadeleye öncelik verilmiştir.

Bu çalışma, 2000–2025 yılları arasında Türkiye ekonomisinde meydana gelen temel ekonomik krizleri, reform süreçlerini ve makroekonomik göstergelerdeki yapısal eğilimleri analiz etmeyi amaçlamakta; böylelikle Türkiye’nin ekonomik kırılganlıklarını ve krizlere karşı direnç kapasitesini bütüncül bir çerçevede değerlendirmeyi hedeflemektedir.

³ Heterodoks iktisat, ortodoks iktisadi düşünce okullarıyla çelişen veya neoklasik iktisadın ötesinde olabilecek herhangi bir iktisadi düşünce veya teoridir.

⁴ Ortodoks, Yunanca orthos (doğru) ve doxa (inanç, öğreti) sözcüklerinden oluşan doğru inanç anlamına gelen bir sözcüktür. Ekonomi alanında geleneklere, genel kabul görmüş görüşlere bağlı olan uygulamalara denir.

1. 2000-2001 Krizi

2001 yılında Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ekonomik kriz, uzun yıllara yayılan yapısal zafiyetlerin, sürdürülebilirlikten uzak kamu maliyesi politikalarının, kırılgan bir bankacılık sisteminin ve siyasi istikrarsızlıkların birleşik etkisiyle meydana gelmiştir. 2000 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) desteğiyle yürürlüğe giren ve enflasyonla mücadeleyi hedefleyen istikrar programı, sabit kur rejimi aracılığıyla fiyat istikrarını sağlamayı amaçlamış; ancak, finansal sektörde gerekli düzenlemeler yapılmadan uygulamaya alınması nedeniyle program kırılgan bir zeminde ilerlemiştir. Bu dönemde programın sürekliliği büyük ölçüde kısa vadeli portföy yatırımlarına ve piyasa güvenine bağımlı hale gelmiştir.

Kasım 2000'de Demirbank'ın likidite sıkıntısı yaşaması ve ardından gelen finansal paniğin etkisiyle bankacılık sektörü içerisinde güven erozyonu başlamış; döviz talebi hızla artarken, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın rezervleri ciddi biçimde azalmıştır. 19 Şubat 2001 tarihinde yaşanan ve kamuoyunda "Anayasa kitapçığı krizi" olarak bilinen siyasi gerilim, zaten zedelenmiş olan güven ortamını tamamen ortadan kaldırmış; bu gelişme sonucunda yoğun sermaye çıkışları yaşanmıştır. 21 Şubat'ta Türk lirasının dalgalı kura geçmesiyle birlikte para birimi bir günde yaklaşık %40 oranında değer kaybetmiş, faiz oranlarında sert artışlar görülmüş, çok sayıda işletme iflas etmiş ve bankacılık sistemi ciddi şekilde sarsılmıştır. Aşağıda, Türkiye'nin 2000 ve 2001 yıllarına ait temel makroekonomik göstergeleri tablo halinde sunulmaktadır.

Tablo 1. 2000 ve 2001 Yılları Makroekonomik Göstergeler Tablosu

GÖSTERGE	2000	2001	DEĞİŞİM (%)
GSYH Büyüme Oranı (%)	%6,3	-%5,7	▼ -%12,0 puan
TÜFE (Yıllık Enflasyon, %)	%39,0	%68,5	▲ %75,6 artış
ÜFE (Yıllık Enflasyon, %)	%32,7	%88,6	▲ %171 artış
İşsizlik Oranı (%)	%6,5	%8,4	▲ %29 artış
Döviz Kuru (TL/USD, yıl sonu)	671.000	1.439.000	▲ %114 artış (devalüasyon)
Cari Denge / GSYH (%)	-%4,9	%2,4	▲ +7,3 puan (fazlaya döndü)
Kamu Borcu / GSYH (%)	%55 (yaklaşık)	%78 (yaklaşık)	▲ %41,8 artış
MB Kısa Vadeli Faizi (%)	%38–40	%120+	▲ ~%200 artış

Kaynak: TÜİK. (2002). 2001 Yılı Yıllık Ekonomik Göstergeler Raporu. Türkiye İstatistik Kurumu

Bu kriz sonucunda, 2001 yılı içerisinde Türkiye ekonomisi %5,7 oranında daralırken, tüketici fiyat endeksi (TÜFE) bazlı yıllık enflasyon %69 seviyesine ulaşmıştır. Krizin ardından, dönemin Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Kemal Derviş öncülüğünde, yapısal reformlara odaklanan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın kurumsal bağımsızlığı yasal güvence altına alınmış, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) faaliyete geçirilmiş, kamu bankalarının görev zararları kaldırılmış ve genel olarak ekonomik istikrarı tesis etmeye yönelik önemli reform adımları atılmıştır (Akyüz & Boratav, 2003; Uygur, 2001).

Tablo 1 incelendiğinde, GSYH büyüme oranı 2000 yılında %6,3 iken, 2001 yılında-%5,7’ye gerilemiş ve bu durum ekonomide yaklaşık 12 puanlık keskin bir küçülmeyi göstermektedir. TÜFE yıllık enflasyon oranı %39’dan %68,5’e çıkarak %75,6 oranında artış göstermiştir. Benzer şekilde ÜFE yıllık enflasyonunda %32,7’den %88,6’ya yükseliş yaşanmış, bu da %171 oranında ciddi bir artış anlamına gelmektedir. İşsizlik oranı %6,5’ten %8,4’e çıkarak %29 artış göstermiştir. Döviz kuru 671.000 TL/USD seviyesinden 1.439.000 TL/USD seviyesine yükselmiş ve %114 oranında devalüasyon gerçekleşmiştir. Cari denge ise açık durumundan (%-4,9) fazla verir hale (%2,4) gelmiştir. Kamu borcu, GSYH’ye oranla %55’ten %78’e çıkarak

yaklaşık %41,8 artış göstermiştir. Merkez Bankası kısa vadeli faiz oranları ise %38–40 seviyelerinden %120'nin üzerine çıkarak yaklaşık üç kat artış göstermiştir. Bu göstergeler ekonomik kriz ortamında büyümenin durduğunu, enflasyon ve işsizliğin ciddi biçimde arttığını, dövizde değer kaybı ve kamu borcunda yükseliş yaşandığını net olarak ortaya koymaktadır.

2. 2008-2009 Küresel Krizin Yansımaları

2007 yılının ortalarında ABD'de konut piyasasında yaşanan sorunlarla başlayan ve 2008 yılının son çeyreğinde küresel ölçekte etkisini hissettiren ekonomik kriz, 2009'un ilk çeyreğinde en yüksek seviyesine ulaşarak dünya ekonomileri üzerinde ciddi üretim ve refah kayıplarına yol açmıştır. Bu süreçte ABD ekonomisi, Aralık 2007 ile Haziran 2009 tarihleri arasında belirgin bir şekilde artan resesyon⁵ ile karşı karşıya kalmıştır. Krizin merkez üssü olan ABD'den, güçlü finansal bağlantılar aracılığıyla özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkeleri başta olmak üzere diğer gelişmiş ekonomilere de hızlı bir şekilde yayılım gerçekleşmiştir.

Gelişmekte olan ekonomilerin, 2008 küresel finansal krizinden gelişmiş ülkelere kıyasla daha sınırlı ölçüde etkilendiği gözlemlenmiş olsa da kriz sürecinde yaşanan gelişmelerin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler üzerinde önemli ekonomik etkiler yarattığı bir gerçektir. ABD'de ortaya çıkan ve zamanla küresel ölçekte yaygınlaşan finansal kriz, Yunanistan, İrlanda, İspanya ve Portekiz gibi bazı Avrupa ülkelerinde yaşanan borç krizleriyle daha da derinleşmiştir. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok ülke, söz konusu krizin etkilerini özellikle finansal piyasalar aracılığıyla; riskli varlıkların uluslararası dolaşımı, kredi mekanizmalarında yaşanan daralmalar ve dış ticaretin hacmindeki düşüş gibi temel kanallar üzerinden hissetmiştir (Kara & Yalçın, 2011).

Kriz, küresel düzeyde ekonomik beklentilerdeki bozulma, kredi kanallarının işlevsizleşmesi ve tüketici ile yatırımcı talebinde yaşanan sert düşüşlerin bir sonucu olarak, iflaslar, üretimde gerileme ve istihdam kayıpları şeklinde somut etkiler yaratmıştır. Her ne kadar kriz 2008 yılında küresel ölçekte etkili olmuşsa da ilk sinyalleri 2006 yılının ikinci çeyreğinde ABD konut piyasasında yaşanan bozulmalarla kendini göstermeye başlamıştır. 2006 sonlarından itibaren ise, ABD'de bazı büyük finansal kuruluşların iflasları kamuoyunun dikkatini çekmiş ve kriz sürecinin başlangıcını işaret etmiştir.

İktisat literatüründe bu krize yol açan nedenler üzerine genel bir uzlaşa bulunmakta olup, iki temel unsur öne çıkmaktadır: birincisi, konut sektöründe gözlenen aşırı kredi genişlemesi (Mortgage bazlı finansman büyümesi); ikincisi ise konut fiyatlarında ortaya çıkan yapay artış, yani “balon” oluşumudur. Bu yapısal kırılganlıkların temelinde ise sermaye piyasalarında yapılan yanlış risk fiyatlamaları yer almaktadır. Özellikle düşük risk primleri ve sınırlı piyasa oynaklığı, yatırımcılar nezdinde finansal istikrar algısını

⁵ Resesyon ya da durgunluk, ekonomik faaliyetlerde genel bir düşüş olduğunda ortaya çıkan bir iş döngüsü daralmasıdır.

pekiştirmiş; bu durum, düşük faiz ortamında riskli kredilerin yaygınlaşmasına ve varlık fiyatlarının aşırı şişmesine zemin hazırlamıştır.

ABD konut piyasasında 2006 yılı başlarında gözlemlenen fiyat düşüşü ile konut balonunun patlaması süreci başlamış; bu gelişme 2007 yılı sonlarında sanayi üretimindeki daralma ve işsizlik oranlarındaki artışla birlikte daha sistematik bir ekonomik çöküşe dönüşmüştür. Krizin küresel ticaret üzerindeki yıkıcı etkisi ise özellikle 2008 yılının ikinci yarısında belirginleşmiş; dünya mal ticaretinde dikkat çekici bir gerileme yaşanmıştır (Özatay, 2009: 9-23).

2008 yılında küresel ölçekte etkili olan finansal kriz, Türkiye'nin Mortgage piyasasında doğrudan bir yer almaması nedeniyle başlangıçta sınırlı bir etki yaratmış gibi görünse de dış ticaret hacmi, yatırım eğilimleri ve sermaye akımlarındaki değişim yoluyla ekonomiyi dolaylı ancak güçlü biçimde etkilemiştir. Özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin krizden derin şekilde etkilenmesi, Türkiye'nin bu bölgeye olan ihracatında ciddi bir daralmaya yol açmış; bunun sonucunda sanayi üretiminde belirgin bir yavaşlama gözlemlenmiştir. Söz konusu olumsuz gelişmeler karşısında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), faiz oranlarını düşürerek genişlemeci bir para politikası uygulamış, aynı zamanda hükümet kamu harcamalarını artırarak maliye politikası aracılığıyla ekonomik faaliyetleri canlandırmayı hedeflemiştir. Bu politika bileşimi, toplam talebi desteklemek amacıyla devreye sokulmuş olsa da küresel koşulların ağırlığı nedeniyle sınırlı etki yaratabilmiştir.

2009 yılının ilk çeyreğinde Türkiye ekonomisi %14,5 gibi keskin bir daralma yaşamış, yıl genelinde ise Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) yaklaşık %4,8 oranında küçülmüştür. Aynı dönemde işsizlik oranı da ciddi bir artış kaydederek %14 seviyelerine ulaşmış, işgücü piyasasında önemli yapısal sorunlar belirginleşmiştir. Küresel finansal koşulların bozulması ve risk iştahındaki azalma, Türkiye'den portföy yatırımlarının çıkışını hızlandırmış; bu durum döviz piyasalarında baskı yaratmış ve Türk lirasında önemli değer kayıplarına neden olmuştur.

Sonuç olarak, Türkiye 2008 küresel finansal krizine doğrudan değil, ancak ekonomik entegrasyon düzeyinin yüksek olması nedeniyle dolaylı kanallar aracılığıyla güçlü bir şekilde maruz kalmıştır. Bu süreç, ekonomik büyümede ciddi bir gerilemeye, istihdam kayıplarına ve finansal istikrarsızlıklara yol açmıştır (Yılmaz & Demir, 2010: 253-274).

Aşağıda, Türkiye'nin kriz dönemine ait temel makroekonomik göstergelerini içeren bir tablo sunulmaktadır.

Tablo 2. 2008 ve 2009 Yılları Makroekonomik Göstergeler Tablosu

GÖSTERGE	2008	2009	DEĞİŞİM (%)
GSYH Büyüme Oranı (%)	+0.8	-4.8	-5.6 puan
TÜFE (Yıllık Enflasyon, %)	10.1	14.0	+3 puan
ÜFE (Yıllık Enflasyon, %)	8.1	5.9	Düşüş
İşsizlik Oranı (%)	11.0	14.0	+3 puan
Döviz Kuru (TL/USD, yıl sonu)	1.29 TL	1.55 TL	+20% (TL değer kaybetti)
Cari Denge / GSYH (%)	-5.7	-2.3	İyileşme (ithalat daralması nedeniyle)
Kamu Borcu / GSYH (%)	39.5	45.5	+6 puan (büyüme düşüşü ve artan harcamalar)
MB Politik Faizi (%)	16.75 (2008 sonu)	6.50 (2009 sonu)	-10.25 puan (agresif faiz indirimi)

Kaynak: TÜİK. (2010). 2009 Yılı Ekonomik Göstergeleri. Türkiye İstatistik Kurumu.

2008 küresel finansal krizinin etkilerinin yoğunlaştığı 2009 yılı, Türkiye ekonomisinde ciddi bir daralma dönemine işaret etmektedir. 2008 yılında %0,8 oranında büyüme kaydeden Türkiye ekonomisi, 2009 yılında %4,8 oranında küçülerek toplamda 5,6 puanlık bir büyüme kaybı yaşamıştır. Bu keskin daralma, kriz sürecinde hem iç hem dış talepteki zayıflama ile ilişkilendirilebilir. Aynı dönemde tüketici fiyat endeksi (TÜFE) yıllık bazda %10,1'den %14,0'a yükselmiş ve 3 puanlık bir artış göstermiştir. Bu durum, kriz koşullarında talep daralmasına rağmen bazı maliyet kaynaklı enflasyonist baskıların sürdüğüne işaret etmektedir. Buna karşın üretici fiyat endeksi (ÜFE) %8,1'den %5,9'a gerilemiş ve bu alanda düşüş eğilimi gözlenmiştir; bu da üretim maliyetlerindeki belirli bir gevşemenin sinyali olabilir.

İşsizlik oranı ise aynı dönemde %11,0 seviyesinden %14,0'e yükselerek 3 puanlık artış göstermiş ve işgücü piyasasında belirgin bir

bozulmaya işaret etmiştir. Bu artış, ekonomik küçülmenin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Döviz kuru açısından bakıldığında, Türk lirasının ABD doları karşısında yıl sonu itibarıyla 1,29 TL'den 1,55 TL'ye değer kaybettiği, yani yaklaşık %20 oranında nominal bir kur artışı yaşandığı görülmektedir. Bu gelişme, kriz sürecinde sermaye çıkışları ve küresel risk algısındaki bozulma ile ilişkilendirilebilir.

Cari denge verilerinde ise dikkat çekici bir iyileşme söz konusudur: 2008'de GSYH'nin %5,7'si kadar açık veren cari denge, 2009'da %2,3'e gerilemiştir. Bu iyileşmenin temel nedeni, ithalat hacmindeki daralmadır. Kriz koşullarında gerileyen iç talep, ithalatı sınırlamış ve dış dengenin daha az açık verir hale gelmesini sağlamıştır. Kamu borcunun GSYH'ye oranı da 2008'deki %39,5 seviyesinden 2009'da %45,5'e yükselmiştir. Bu artış hem kamu harcamalarındaki genişlemeyi hem de GSYH'deki daralmayı yansıtmaktadır. Son olarak, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) uyguladığı para politikasında agresif bir genişleme gözlemlenmiştir. 2008 yılı sonunda %16,75 olan politika faizi, 2009 yılı sonunda %6,50 seviyesine kadar indirilmiş ve bu süreçte 10,25 puanlık keskin bir faiz indirimi gerçekleştirilmiştir. Bu durum, kriz döneminde para politikasının ekonomik faaliyetleri desteklemek amacıyla genişlemeci yönde kullanıldığını göstermektedir (TÜİK, 2010).

3. 2013: Gezi Olayları ve FED Tapering Etkisi

2013 yılı, Türkiye ekonomisinin hem iç dinamikler hem de küresel gelişmeler bağlamında önemli baskılarla karşı karşıya kaldığı kritik bir eşik olmuştur. Bu dönemde, ABD Merkez Bankası (FED) Başkanı Ben Bernanke'nin Mayıs ayında yaptığı açıklama ile parasal genişleme programının (quantitative easing) kademeli olarak azaltılabileceği sinyalini vermesi, küresel finansal piyasalarda ciddi türbülanslara neden olmuştur. Bu açıklamalar, gelişmekte olan ekonomilerden sermaye çıkışlarını tetiklemiş; özellikle cari açığı yüksek ve dış finansmana bağımlı olan Türkiye gibi ekonomilerde finansal kırılganlıkları görünür kılmıştır. Aynı döneme denk gelen Gezi Parkı olayları⁶, Türkiye'deki siyasi risk algısını artırarak, doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki baskıyı derinleştirmiştir. TL'nin yıl içerisinde Amerikan doları karşısında önemli ölçüde değer kaybetmesi, politika faizlerinin yükselmesi ve Borsa İstanbul'daki sert değer kayıpları, piyasalardaki kırılganlığın boyutunu ortaya koymuştur. Yıl sonunda gündeme gelen 17-25 Aralık yolsuzluk soruşturmaları ise siyasi belirsizlikleri daha da derinleştirerek ekonomik güven ortamını olumsuz etkilemiştir. Bu gelişmelerin sonucunda, Türkiye ekonomisi "kırılgan beşli" (Fragile Five) olarak adlandırılan ülkeler grubunda yer almaya başlamıştır (Yeldan, 2014).

⁶ 28 Mayıs 2013'ün sabah saatlerinde, Taksim Yayalaştırma Projesi kapsamında Taksim Gezi Parkı'nın bir duvarının yıkılmaya başlanması ve bazı ağaçların sökülmesi üzerine başlayan ve polis tarafından müdahaleye uğrayan protesto gösterileridir.

"Kırılğan Beşli" terimi, 2013 yılında Morgan Stanley tarafından ortaya atılmış olup; küresel parasal sıkılaştırma sürecine karşı ekonomik yapıları itibarıyla hassas olan beş gelişmekte olan ülkeyi tanımlamak üzere kullanılmıştır. Bu ülkeler; Türkiye, Brezilya, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika'dır. Ortak paydaları arasında yüksek cari açık oranları, dış finansmana duyulan bağımlılık, yapısal reform eksiklikleri ve yüksek enflasyon oranları yer almaktadır. FED'in parasal genişlemeyi sonlandırma sinyaliyle birlikte, bu ülkelerde döviz piyasalarında ciddi dalgalanmalar yaşanmış, yatırımcı güveninde azalma gözlenmiş ve kısa vadeli sermaye çıkışları hızlanmıştır.

Türkiye, bu beş ülke arasında özellikle cari işlemler açığı ve döviz kuru oynaklığı bakımından öne çıkmıştır. Bu kırılğanlıklar, dış finansman ihtiyacının karşılanmasını hem daha maliyetli hem de daha riskli hale getirmiştir. Dolayısıyla, "Kırılğan Beşli" kavramı, gelişmekte olan ekonomilerin küresel likiditeye bağımlılığını ve makroekonomik dengesizliklerin uluslararası yatırımcı davranışları üzerindeki etkisini analiz etmede önemli bir çerçeve sunmuştur (Morgan Stanley, 2013; Akyüz, 2014).

4. 2016: 15 Temmuz Darbe Girişimi

15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişimi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde siyasi istikrarı doğrudan hedef alan en kritik olaylardan biri olmuş; ekonomik sistem üzerinde de hem kısa vadeli hem de kalıcı etkiler bırakmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesindeki bir grubun anayasal düzeni ortadan kaldırmaya yönelik bu kalkışması başarısızlıkla sonuçlansa da ekonomik piyasalarda yarattığı şok etkisi hızlı ve sert olmuştur.

Girişimin hemen ardından finansal piyasalarda büyük çaplı oynaklık gözlemlenmiş, Türk lirası uluslararası para birimleri karşısında önemli ölçüde değer kaybetmiş, Borsa İstanbul'da yoğun satış baskısı yaşanmıştır. Kredi derecelendirme kuruluşları Türkiye'nin kredi notunu düşürmüş, bu durum ülkenin dış borçlanma maliyetlerini artırarak risk algısını daha da derinleştirmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), finansal istikrarı korumak adına piyasalara müdahale etmiş; bankacılık sistemine likidite sağlamak ve yatırımcı güvenini yeniden tesis etmek üzere çeşitli adımlar atmıştır.

Ancak darbe girişiminin ardından ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL)⁷ uygulaması, hukuk devleti ilkesine dair uluslararası düzeyde endişeleri artırmış ve özellikle doğrudan yabancı yatırımların akışında duraksamalara neden olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin risk priminde artışa yol açmış ve makroekonomik kırılğanlıkların derinleşmesine neden olmuştur. Buna karşılık olarak, hükümet kısa vadede ekonomik büyümeyi desteklemek amacıyla kamu harcamalarını artırmış ve vergi teşvikleri, kredi garanti programları gibi politikalarla iç talebi canlandırmayı hedeflemiştir. Bu

⁷ Olağanüstü hâl ya da kısa adıyla OHAL, olağanüstü bir yönetim düzeninin gerekli olduğu doğal afet, tehlikeli salgın hastalık, ekonomik bunalım, kamu düzenini tehlike altına sokan yaygın şiddet vakaları gibi durumlarda başvuru alan uygulamadır.

önlemler, ekonomik aktivitede geçici toparlanmalar sağlasa da uzun vadeli yapısal sorunların çözümüne dair yeterli ilerleme kaydedilememiştir (Demiralp, 2017).

Aşağıdaki tabloda, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi öncesi ve sonrası Türkiye'nin temel makroekonomik göstergeleri sunulurken, yaşanan şokun ekonomik etkileri daha somut biçimde ortaya konulmaktadır.

Tablo 3. 2016 Darbe Önce ve Sonrası Makroekonomik Göstergeler Tablosu

GÖSTERGE	DARBE GİRİŞİMİ ÖNCESİ (OCAK-HAZİRAN 2016)	DARBE GİRİŞİMİ SONRASI (TEMMUZ-ARALIK 2016)
GSYH Büyüme Oranı	Ortalama %4,5	3. çeyrekte %-1,8 küçülme, yıl sonunda %2,9
Döviz Kuru (USD/TRY)	~2,90–3,00	Yıl sonu: 3,52 TL
BIST 100 Endeksi	~82.000–85.000	15 Temmuz sonrası ~71.000'e düştü, sonra toparlandı
Yabancı Sermaye Girişi	İlk 6 ayda dengeliydi	%30'a yakın azalma
Tüketici Güven Endeksi	~70–75 puan	60 puan seviyelerine kadar geriledi
İşsizlik Oranı	%10,1	%12'ye yaklaştı (Kasım 2016'da %12,1)
Enflasyon (TÜFE)	%6,57 (Haziran 2016)	%8,53 (Aralık 2016)
Kamu Harcamaları	Görece dengeliydi	Olağanüstü harcamalarda artış

Kaynak: TCMB. (2017). 2016 Yılı Para Politikası Gelişmeleri Raporu. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

2016 yılının ilk yarısında ortalama %4,5 seviyelerinde seyreden GSYH büyüme oranı, üçüncü çeyrekte %-1,8 oranında daralma göstermiş ve yıl sonunda büyüme %2,9 ile sınırlı kalmıştır. Bu süreçte döviz kuru da önemli ölçüde dalgalanmış; Ocak–Haziran döneminde 2,90–3,00 TL aralığında seyreden USD/TRY kuru, yıl sonunda 3,52 TL'ye yükselmiştir. Finansal piyasalarda da belirgin etkiler gözlenmiş; BIST 100 endeksi darbe sonrası yaklaşık 71.000 puana kadar gerileyerek yatırımcı güveninde sert bir düşüşe işaret etmiş, ancak yıl sonunda kısmen toparlanmıştır. Yabancı sermaye girişi %30'a varan bir azalma göstermiş ve bu durum finansman kanallarında daralmaya neden olmuştur. Tüketici güven endeksi, yılın ilk yarısında 70–75

puan bandında iken, darbe sonrası güven kaybıyla 60 puan seviyelerine kadar düşmüştür. Aynı şekilde işsizlik oranı da yükselmiş; Haziran 2016'da %10,1 olan işsizlik, Kasım 2016 itibarıyla %12,1 seviyesine çıkmıştır. Tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ise Haziran'daki %6,57 seviyesinden aralık ayında %8,53'e yükselerek enflasyonist baskıların arttığını göstermiştir. Kamu harcamaları ise olağanüstü güvenlik ve yeniden yapılandırma ihtiyaçları doğrultusunda yılın ikinci yarısında artış göstermiştir. Bu göstergeler, darbe girişiminin Türkiye ekonomisi üzerinde hem güven hem büyüme dinamikleri açısından kısa vadede önemli bir şok etkisi yarattığını ortaya koymaktadır (TCMB, 2017).

5. Türkiye Ekonomik Krizi

2018 yılı, Türkiye ekonomisinin hem içsel yapısal zayıflıklarının hem de dışsal siyasi ve ekonomik şokların birleşimiyle ciddi bir finansal türbülansa sürüklendiği bir dönüm noktası olmuştur. Uzun yıllar boyunca sürdürülen dış borç odaklı büyüme modeli, artan cari açık ve Merkez Bankası'nın politika bağımsızlığına dair zayıflayan güven, kırılganlıkların temel nedenleri arasında yer almıştır. Özellikle özel sektörün yüksek düzeyde kısa vadeli döviz cinsinden borç yükü taşıması ve bu yükümlülüklerin yeterli döviz geliriyle desteklenememesi, Türkiye ekonomisini kur dalgalanmalarına karşı son derece hassas bir konuma getirmiştir.

2017 yılı sonundan itibaren hız kazanan iç talep artışı, kredi genişlemesi ve düşük faiz politikasının devamı, enflasyonist baskıları önemli ölçüde artırmıştır. Bu kırılgan yapı üzerine, 2018 yaz aylarında ABD ile yaşanan Rahip Andrew Brunson krizi⁸, ABD Başkanı Donald Trump'ın Türkiye'ye yönelik yaptırım ve gümrük vergisi açıklamalarıyla birleşerek piyasalarda ani bir güvensizlik dalgası yaratmıştır. Ağustos 2018'de Türk lirası, Amerikan doları karşısında %40'tan fazla değer kaybetmiş ve ekonomi hızla kur şokuna sürüklenmiştir.

Bu gelişmelerin ardından Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) bazında enflasyon oranı %25'in üzerine çıkarken, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Eylül 2018'de politika faizini %17,75'ten %24'e çıkararak agresif bir parasal sıkılaştırmaya gitmiştir. Ancak bu sert önlem bile piyasalarda güveni tam olarak yeniden tesis edememiştir. Kur şokunun etkisiyle birlikte birçok şirketin borç ödeme kapasitesi zayıflamış, özellikle döviz açık pozisyonuna sahip inşaat, enerji ve perakende sektörlerinde konkordato başvurularında artış yaşanmıştır. Bu dönemde işsizlik oranı genel düzeyde yükselmiş, genç işsizlik ise %20 sınırına dayanarak işgücü piyasasında ciddi daralmalara işaret etmiştir.

Ayrıca, uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları Türkiye'nin kredi notunu "yatırım yapılabilir" seviyenin altına düşürmüş ve bu durum ülkeye yönelik dış finansman akışını olumsuz etkilemiştir. Tüm bu gelişmeler

⁸ 9 Ağustos'ta Donald Trump, Türk ürünlerine ilişkin gümrük vergilerini artırdı. Erdoğan ise bu yaptırımları, ABD menşeli ürünlere uygulanan vergileri artırarak takip etti. 12 Ekim 2018'de Brunson, Türk makamları tarafından teröre destek vermekle suçlandı ve 3 yıl 1 ay 15 gün hapis cezasına çarptırıldı.

ışığında, 2018 krizi yalnızca bir döviz kuru şoku değil, aynı zamanda Türkiye ekonomisinin yapısal kırılganlıklarının derinleştiği ve yatırımcı güveninin ciddi biçimde sarsıldığı bir dönem olarak değerlendirilmiştir (Binicioğlu & Ekinci, 2019: 7-22).

Aşağıda, 2018 yılına ilişkin makroekonomik göstergelerde yaşanan değişimleri yansıtan tabloya yer verilmektedir.

Tablo 4. 2018 Kriz Süreci Göstergelerdeki Değişim

GÖSTERGE	OCAK 2018	AĞUSTOS 2018 (KRİZ ZİRVESİ)	ARALIK 2018
USD/TRY kuru	3,78	7,20	5,26
TÜFE (yıllık)	%10,35	%17,90	%20,30
Politika Faizi	%8,00	%17,75 → %24,00	%24,00
Büyüme (GSYH)	%7,4 (2017)	Küçülme başladı	%2,8 (yıl geneli)
İşsizlik	%10,1	Artış başladı	%11,0 (ortalama)

Kaynak: TÜİK. (2019). 2018 Yılı Ekonomik Göstergeleri. Türkiye İstatistik Kurumu.

2018 yılında Türkiye ekonomisi, özellikle Ağustos ayında zirveye ulaşan döviz kuru krizi ile makroekonomik göstergelerde belirgin bir bozulma sürecine girmiştir. Ocak 2018’de 3,78 TL seviyesinde bulunan USD/TRY kuru, Ağustos ayında 7,20 TL’ye kadar yükselmiş ve yıl sonunda 5,26 TL seviyesine gerilemiştir. Bu hızlı değer kaybı, enflasyon üzerinde ciddi baskı oluşturmuş; TÜFE Ocak ayında %10,35 düzeyindeyken, Ağustos ayında %17,90’a ve Aralık sonunda %20,30’a ulaşmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), bu gelişmelere yanıt olarak politika faiz oranını %8,00 seviyesinden önce %17,75’e, ardından Eylül ayında %24,00’e yükseltmiştir. Kur ve enflasyondaki şokların etkisiyle ekonomik büyüme performansı da olumsuz etkilenmiş; 2017 yılında %7,4 olan GSYH büyüme oranı, 2018’in ikinci yarısında küçülmeye dönmüş ve yıl genelinde %2,8’e gerilemiştir. Aynı dönemde işsizlik oranı da yukarı yönlü bir seyir izlemiş; yıl başında %10,1 düzeyinde olan işsizlik, yıl sonunda ortalama %11,0’a yükselmiştir. Bu gelişmeler, 2018 krizinin Türkiye ekonomisinde hem fiyat istikrarı hem büyüme hem de istihdam kanalları üzerinden geniş çaplı bir tahribat yarattığını göstermektedir (TÜİK, 2019).

6. COVID-19 Pandemi Etkileri

2019'un sonlarında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve 2020 yılı itibarıyla küresel bir salgın halini alan COVID-19 pandemisi, Türkiye ekonomisini hem arz hem de talep yönlü şoklarla sarsarak önemli ekonomik zorluklara yol açmıştır. Pandeminin yayılmasıyla alınan karantina önlemleri, seyahat kısıtlamaları ve sosyal mesafe kuralları hem tüketici davranışlarını hem de üretim süreçlerini derinden etkilemiştir. Türkiye'de özellikle hizmet sektörüne bağlı faaliyetlerde sert daralmalar yaşanırken, küresel tedarik zincirindeki aksamalar üretim süreçlerinin sektöre uğramasına neden olmuştur (Aydın ve Akçabelen, 2021; Utkulu, 2022).

A. Talep Taraflı Şoklar

Pandemi döneminde Türkiye'nin iç talebinde ciddi bir daralma meydana gelmiştir. Hane halklarının gelir beklentilerindeki olumsuz gelişmeler, artan belirsizlik ve yükselen işsizlik oranları, tüketim harcamalarının gerilemesine yol açmıştır. Özellikle turizm, ulaşım, konaklama ve yeme-içme gibi hizmet sektörleri, uygulanan kısıtlamalardan en fazla etkilenen alanlar olmuştur. 2020 yılında Türkiye'nin turizm gelirlerinde yaklaşık %65'lik bir azalma kaydedilmiştir (Öztürk ve Acar, 2020). Gelecek dönem beklentilerindeki belirsizlik nedeniyle bireyler harcamalarını ertelemiş, bu da hizmet sektörü istihdamında belirgin kayıplara yol açmıştır (Aysan ve Ünlü, 2021: 65-80).

B. Arz Taraflı Şoklar

COVID-19 pandemisi, Türkiye ekonomisinde arz yönlü şoklar açısından da çeşitli zorluklara sebep olmuştur. Küresel tedarik zincirindeki aksamalar, ithal girdiye bağımlılığı yüksek olan sektörlerde üretim faaliyetlerinde duraksamalara yol açmıştır. Bu durum, sanayi üretiminde aksaklıklar yaratırken, ithalata bağımlı sektörlerde üretim maliyetlerini artırmış ve bazı alanlarda geçici arz sıkıntıları ortaya çıkarmıştır (Yücel ve Erdoğan, 2021: 59-78). Tarım ve gıda sektörlerinde ise lojistik engeller, mevsimlik işgücünün hareketliliğinin kısıtlanması ve taşımacılıkta yaşanan gecikmeler arz sorunlarını tetiklemiştir. Bu sorunlar, özellikle temel gıda ürünlerinde fiyat artışlarına yol açarak gıda arzının sürekliliği konusundaki riskleri artırmıştır (Karabulut, 2021: 90-106). Sonuç olarak, COVID-19 pandemisi, Türkiye ekonomisinde arz ve talep dengesizliklerini eş zamanlı olarak derinleştirerek büyüme üzerinde baskı yaratmıştır. Aşağıda, Covid-19 pandemisinin Türkiye makroekonomik göstergelerindeki etkisi tablo halinde verilmiştir.

Tablo 5. Covid-19 Pandemisinin Türkiye’de Makroekonomik Değişkenlere Etkisi

GÖSTERGE	2019	2020 (PANDEMİ YILI)	PANDEMİ ETKİSİ
GSYH Büyüme Oranı (%)	0,9	1,8	2. çeyrekte %10,4 daralma, yılın son çeyreğinde kredi destekli toparlanma yaşandı.
TÜFE (Enflasyon) (%)	11,8	14,6	Döviz kuru artışı ve arz şoklarıyla yükseldi.
İşsizlik Oranı (%)	13,7	13,2 (resmi)	Kısa çalışma ödeneğiyle artış sınırlı; geniş tanımlı işsizlik %24’ü aştı.
Döviz Kuru (USD/TRY)	5,95	7,43	TL’nin güven kaybı ve sermaye çıkışları nedeniyle sert değer kaybı yaşandı
Cari Denge (milyar \$)	+1,7	-36,7	Turizm gelirlerinde büyük düşüş, ithalata bağımlılık açığı artırdı.
Kamu Borcu/GSYH (%)	32,6	39,5	Harcama artışı ve gelir düşüşü ile kamu borcu arttı.
Bütçe Açığı / GSYH (%)	2,9	3,4	Mali destek paketleri bütçe açığını büyüttü.
Turizm Geliri (milyar \$)	34,5	12,1	Turist sayısı %70’e yakın düştü, döviz girdisi ciddi şekilde azaldı.
Sanayi Üretimi (Yıllık)	+0,6	-0,3	İlk yarıda düşüş, yıl sonunda ihracatla kısmi toparlanma görüldü.

Kaynak: TÜİK. (2021). Pandemi Dönemi Ekonomik Göstergeler Raporu.

Covid-19 pandemisi, Türkiye ekonomisinde çeşitli makroekonomik göstergelerde önemli değişimlere neden olmuştur. 2019 yılında %0,9 olan Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYH) büyüme oranı, 2020 yılında %1,8’e yükselmiştir. Ancak bu artış, yılın ikinci çeyreğinde yaşanan %10,4’lük daralmanın ardından, yılın son çeyreğinde uygulanan kredi destekli

politikalarla sağlanan toparlanmanın bir sonucudur. Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) bazında enflasyon oranı, 2019'daki %11,8 seviyesinden 2020 yılında %14,6'ya yükselmiştir. Bu artışta döviz kuru şokları ile arz yönlü kısıtlar etkili olmuştur. İşsizlik oranı ise resmi verilere göre 2019'da %13,7 iken, 2020'de %13,2 olarak kaydedilmiştir. Ancak, kısa çalışma ödeneği uygulaması sayesinde bu artış sınırlı kalmış; buna rağmen geniş tanımlı işsizlik oranı %24'ü aşmıştır.

Döviz kuru (USD/TRY) açısından bakıldığında, 2019'da 5,95 olan kur, 2020'de 7,43'e yükselmiştir. Bu yükseliş, Türk lirasının güven kaybı yaşaması ve sermaye çıkışlarıyla açıklanmaktadır. Cari denge açısından 2019 yılında 1,7 milyar dolar fazla verilirken, 2020 yılında 36,7 milyar dolar açık oluşmuştur. Bu durum, özellikle turizm gelirlerindeki büyük düşüş ve ithalata olan bağımlılıkla ilişkilidir. Kamu borcunun GSYH'ye oranı 2019'da %32,6 iken, 2020 yılında %39,5'e çıkmıştır. Pandemi döneminde kamu harcamalarının artması ve gelirlerin azalması, bu artışın temel nedenleri arasında yer almıştır. Bütçe açığının GSYH'ye oranı ise 2019'da %2,9 iken, 2020 yılında %3,4'e yükselmiştir. Mali destek paketleri, bütçe açığının artmasına yol açmıştır. Turizm gelirleri açısından 2019'da 34,5 milyar dolar olan gelir, 2020 yılında 12,1 milyar dolara düşmüştür. Bu düşüş, turist sayısındaki yaklaşık %70 oranındaki azalma ile ilgilidir. Sanayi üretimi ise 2019 yılında %0,6 artış göstermişken, 2020 yılında %0,3 oranında azalmıştır. Sanayi üretimi, yılın ilk yarısında gerilemiş ancak yıl sonunda ihracata dayalı kısmi bir toparlanma gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021).

7. 2021-2022 Türkiye Ekonomik Krizi

2021–2022 döneminde Türkiye ekonomisi, yüksek enflasyon oranları, döviz kuru dalgalanmaları, negatif reel faiz politikaları ve artan dış finansman baskıları nedeniyle önemli bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. 2021 yılının son çeyreğinden itibaren Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), yükselen enflasyona karşın politika faizinde indirimle gitmiş ve bu durum, döviz kurlarında hızlı artışa sebep olmuştur. Öyle ki, 2021 yılsonunda USD/TRY kuru 13'ü aşarken, 2022 içinde 18 seviyesinin üzerine çıkmıştır (Esen ve Özkan, 2022). Faiz indirimlerine paralel olarak devreye alınan “Kur Korumalı Mevduat” (KKM)⁹ sistemi, kısa vadede dövizde olan talebi sınırlamakla birlikte, uzun vadede kamu maliyesine ek yük getirerek enflasyon baskılarını hafifletmede yetersiz kalmıştır (Demiralp, 2022).

Tüketici fiyat endeksine (TÜFE) dayalı yıllık enflasyon, 2022 yılında %85 seviyesine ulaşarak son 24 yılın en yüksek düzeyini görmüş; bu süreçte gıda, enerji ve konut kiralari gibi temel ihtiyaç kalemlerinde belirgin fiyat artışları yaşanmıştır (TÜİK, 2023). Hızla artan enflasyon, hanehalklarının alım gücünü ciddi şekilde azaltmış, gelir dağılımında bozulmaya ve yoksulluk

⁹ Kur Korumalı Mevduat, Türk Lirası cinsinden açılan vadeli mevduat hesaplarının döviz kurundaki artışa karşı koruma altına alınmasını sağlayan bir sistemdir. Kısaca, yatırımcının TL mevduatı vade sonunda hem faiz gelirinden hem de döviz kurundaki artıştan faydalanır.

oranında artışa neden olmuştur. Bu dönemde reel ücretler, enflasyon karşısında erozyona uğrayarak çalışanların satın alma gücünü düşürmüştür (Yentürk, 2022: 203-225).

Aynı zamanda dış ticaret açığı genişlemiş, enerji ve ara malı ithalatına olan bağımlılık nedeniyle cari açık artmış ve döviz rezervleri üzerindeki baskı yoğunlaşmıştır (IMF, 2023). Hükümet, yüksek enflasyona rağmen maliye politikasını sıkılaştırmak yerine büyümeyi destekleyen para politikalarını sürdürmüş ve bu tercih, Türkiye'nin geleneksel (ortodoks) ekonomi politikalarından uzaklaştığı yönünde uluslararası düzeyde ciddi eleştirilere yol açmıştır (OECD, 2022).

Sonuç olarak, 2021–2022 ekonomik krizi, Türkiye ekonomisinde mevcut yapısal kırılğanlıkları derinleştirmiş, ekonomik karar alma süreçlerinde öngörülebilirliği azaltmış ve finansal istikrara yönelik riskleri daha görünür hale getirmiştir.

Aşağıda 2021-2022 Türkiye Makroekonomik Göstergeler tablosu detaylı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 6. 2021-2022 Makroekonomik Göstergeler Tablosu

GÖSTERGE	2021	2022	AÇIKLAMA
GSYH Büyüme Oranı	%11,4	%5,6	İç talep ve ihracat destekli büyüme devam etti
TÜFE (Yıl sonu)	%36,1	%64,3	2022 ortasında %85'e kadar çıktı
Dolar/TL (Yıl sonu)	13,30	18,70	TL değer kaybı sürdü
Cari Açık	-13,6 milyar \$	-48,8 milyar \$	Enerji ithalatı ve dış açık arttı
İşsizlik Oranı	%11,2	%10,2	Genç ve kadın işsizliği hâlâ yüksek
Asgari Ücret (net, TL)	2.825 TL	5.500 TL (Temmuz: 6.471 TL)	Reel alım gücü düşmeye devam etti
Enflasyon Beklentisi	%15 civarı (2021)	%40-50 bandı (2022)	Güvensizlik ve belirsizlikle yukarı yönlü

Kaynak: TÜİK. (2023). 2021 ve 2022 Yılı Ulusal Hesaplar. Türkiye İstatistik Kurumu.

2021 ve 2022 yılları, Türkiye ekonomisinde yüksek büyüme oranlarının yanı sıra makroekonomik dengesizliklerin belirgin şekilde arttığı bir dönem olmuştur. 2021 yılında Türkiye ekonomisi %11,4 oranında büyümüş, bu büyüme büyük ölçüde iç talep ve güçlü ihracat performansına dayalı olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılında ise büyüme hızı %5,6'ya gerilemiş olmakla birlikte pozitif seyrini sürdürmüştür. Ancak bu büyüme, fiyat istikrarının kaybolduğu ve gelir dağılımının bozulduğu bir ortamda gerçekleşmiştir.

Enflasyon, bu iki yılda Türkiye ekonomisinin temel sorunlarından biri hâline gelmiştir. 2021 yıl sonunda Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) %36,1'e ulaşmış, 2022 sonunda ise %64,3'e tırmanmıştır. Hatta 2022 ortasında yıllık enflasyon %85 düzeyine kadar yükselmiştir. Enflasyondaki bu yükseliş, döviz kurundaki dalgalanma, enerji fiyatlarındaki artış, maliyet yönlü baskılar ve genişlemeci para politikalarının etkisiyle şekillenmiştir. Bu dönemde Türk lirası, ABD doları karşısında ciddi şekilde değer kaybetmiş; 2021 sonunda 13,30 seviyesinde olan dolar kuru, 2022 sonunda 18,70'e yükselmiştir. Kur korumalı mevduat gibi araçlarla dövize olan talep yönetilmeye çalışılsa da TL'deki değer kaybı durdurulamamıştır.

Cari açık ise bu iki yılda dramatik biçimde artmıştır. 2021'de -13,6 milyar dolar olan cari açık, 2022 yılında -48,8 milyar dolara yükselmiştir. Bu durum, özellikle enerji fiyatlarındaki küresel artış ve Türkiye'nin enerji ithalatına yüksek bağımlılığı ile açıklanmaktadır. İşsizlik oranı 2021'de %11,2 iken, 2022'de %10,2 olarak kaydedilmiştir. Ancak genç işsizlik ve kadın işsizliği gibi kırılgan gruplarda oranlar yüksekliğini korumuştur. Asgari ücret, bu süreçte iki kez artırılmış; 2021 sonunda 2.825 TL olan net asgari ücret, 2022 yılı sonunda 5.500 TL'ye, Temmuz ara zammı ile 6.471 TL'ye çıkarılmıştır. Ancak bu artışlara rağmen yüksek enflasyon nedeniyle reel alım gücü gerilemeye devam etmiştir (DİSK-AR, 2023). Enflasyon beklentileri ise 2021'de %15 civarında iken, 2022 yılı için %40–50 bandına yükselmiştir. Bu da ekonomik aktörler arasında ciddi bir güvensizlik ve belirsizlik ortamına işaret etmektedir.

8. 2023 YILI: Deprem ve Seçimin Etkileri

2023 yılı, Türkiye ekonomisi için hem büyük çaplı bir doğal afet hem de önemli siyasi dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 6 Şubat 2023'te merkez üssü Kahramanmaraş olan ve 11 ili etkileyen depremler, yalnızca insani bir kriz yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda ciddi ekonomik etkiler de doğurmuştur. Ülke nüfusunun yaklaşık %15'inin yaşadığı ve GSYH'nin %10'unun üretildiği bu bölgede meydana gelen yıkımın, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından açıklanan doğrudan ekonomik maliyeti 104 milyar dolar olarak hesaplanmıştır (HMB, 2023). Depremin ardından başlatılan yeniden inşa çalışmaları ve sosyal destek harcamaları, 2023 yılı bütçesinde olağanüstü bir açık meydana getirmiş; yapılan ek bütçe düzenlemeleri neticesinde bütçe açığının GSYH'ye oranı %5,1 seviyesine yükselmiştir. Artan kamu

harcamaları ve inşaat yatırımları, iç talebi canlı tutsa da deprem bölgesinde üretim ve ihracatta yaşanan kesintiler makroekonomik dengeler üzerinde çift yönlü baskı yaratmıştır (Erdoğan ve Yılmaz, 2023: 110-134).

Aynı yılın Mayıs ayında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimler öncesinde uygulanan ekonomi politikaları ise büyük ölçüde genişleyici nitelikte olmuştur. Kamu çalışanlarının ve emeklilerin maaşlarında yapılan artışlar, emeklilikte yaşa takılanlar (EYT) düzenlemesiyle artan emekli sayısı, vergi afları ve benzeri uygulamalar, bütçe üzerinde ilave yükler oluşturmıştır.

Seçim sürecinde Türkiye’de kredi genişlemesine dayalı büyüme politikaları uygulanmaya devam etmiş ve bu durum iç talepte geçici bir canlanma yaratmıştır (Özatay, 2023). Ancak seçimlerin ardından ekonomi yönetiminde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Mehmet Şimşek’in Hazine ve Maliye Bakanı olarak göreve gelmesi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) başkanlığında yapılan değişikliklerle birlikte, ekonomi politikalarında daha rasyonel ve sıkı bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu çerçevede politika faizi kademeli bir şekilde %8,5’ten %50’ye çıkarılmış ve parasal sıkılaştırma süreci başlatılmıştır (TCMB, 2024). Yeni dönemde öncelikli hedef enflasyonla mücadele olmuştur. Ancak geçiş sürecinde yapılan fiyat ayarlamaları ve beklenti yönetimindeki eksiklikler nedeniyle enflasyon baskıları varlığını sürdürmüştür. Ayrıca, kur korumalı mevduat (KKM) sisteminin kamu maliyesine getirdiği yük, döviz rezerv yönetimi ve yabancı sermaye girişleri açısından sürdürülebilirlik tartışmalarını gündeme taşımıştır.

Aşağıda bu dönemin daha iyi anlaşılabilmesi için gösterge tablosu verilmiştir.

Tablo 7. 2023 Yılı Makroekonomik Göstergeler Tablosu

GÖSTERGE	DEĞER
GSYH Büyüme Oranı	%5,1
Kişi Başına Düşen GSYH	15.461 ABD doları
Yıllık Enflasyon (TÜFE)	%64,3 (Aralık 2023)
İşsizlik Oranı	%9,1 (Eylül 2023)
USD/TRY Kuru	27,9 TL (Ekim 2023)

Kaynak: TÜİK. (2023). Makroekonomik Göstergeler ve Deprem Etkisi Değerlendirme Raporu.

2023 yılı makroekonomik göstergeleri değerlendirildiğinde, Türkiye ekonomisinin %5,1 oranında büyüdüğü görülmektedir. Bu büyüme oranı, yıl boyunca yaşanan siyasi gelişmelere ve Kahramanmaraş merkezli depremin ekonomik etkilerine rağmen ekonominin canlı kaldığını göstermektedir. Kişi başına düşen GSYH 15.461 ABD doları olarak gerçekleşmiş; bu durum,

nominal düzeyde refah artışı anlamına gelse de enflasyon etkisiyle reel anlamda sınırlı bir iyileşme ifade etmektedir. Yıllık tüketici enflasyonu (TÜFE), Aralık 2023 itibarıyla %64,3 olarak kaydedilmiş ve fiyat istikrarı üzerindeki baskının sürdüğü gözlemlenmiştir. İşsizlik oranı Eylül 2023 verilerine göre %9,1 seviyesine gerilemiş, bu durum istihdam piyasasında kısmi bir toparlanmaya işaret etmektedir. Döviz kuru tarafında ise Türk lirasının değer kaybı devam etmiş ve USD/TRY kuru Ekim 2023 itibarıyla 27,9 TL seviyesine ulaşmıştır. Bu göstergeler, 2023 yılında Türkiye ekonomisinin yüksek enflasyon ve kur oynaklığı gibi temel dengesizliklerle birlikte büyümesini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

9. 2024-2025 Yılları Arası Türkiye Ekonomisi

2024 ve 2025 yılları, Türkiye ekonomisinde makroekonomik istikrar arayışlarının devam ettiği; ancak yüksek enflasyon, faiz oranları ve dış ticaret dengesizliklerinin belirleyici olduğu iki zorlu dönem olarak öne çıkmıştır. 2024 yılında Türkiye ekonomisi, iç talep ve kamu destekli teşviklerin sınırlı katkısıyla %3,2 oranında büyüme kaydetmiştir. Ancak bu büyüme oranı, yüksek enflasyonist baskılar, sıkılaşan para politikaları ve döviz kuru oynaklıkları nedeniyle potansiyelin altında gerçekleşmiştir. Tüketici enflasyonu, Aralık 2024 itibarıyla %40 seviyesine ulaşmış olup, bu durum özellikle gıda ve enerji fiyatlarındaki artışlar ile döviz kurunun fiyatlar üzerindeki geçişken etkisine bağlanmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), fiyat istikrarını sağlamak amacıyla politika faizini %45 seviyesine kadar yükseltmiş ve bu sıkılaştırıcı para politikası, ekonomik büyüme üzerinde sınırlayıcı bir etki yaratmıştır (TCMB, 2024).

2024 yılı boyunca işsizlik oranı %9,1 düzeyine yükselerek işgücü piyasasında sıkılaşmayı işaret etmiştir. Aynı yıl dış ticaret açığı 55,1 milyar dolara ulaşmış; bu durum, ithalata olan bağımlılığın devam etmesi ve döviz kurundaki artışın ithalat maliyetlerini yükseltmesiyle daha da derinleşmiştir. Buna karşın ihracat 255 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, ancak sanayi üretimi yıllık bazda yalnızca %1,4 oranında artış gösterebilmiştir. Artan maliyet baskıları ve dış talepteki sınırlı büyüme, sanayi üretim performansının zayıf kalmasına neden olmuştur. Kapasite kullanım oranı ise %77,2 ile sınırlı bir üretim eğilimini ortaya koymuştur (Erdoğan ve Yalçın, 2024: 15-38).

2025 yılı ise küresel ekonomik belirsizliklerin ve yüksek faiz oranlarının etkisiyle Türkiye ekonomisinde daha temkinli bir büyüme sürecinin izlendiği bir dönem olmuştur. Yıl genelinde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) büyüme oranı %2,6 seviyesinde gerçekleşmiş ve bu büyüme düşük yatırım eğilimleri ile iç talepteki zayıflık çerçevesinde şekillenmiştir. Tüketici enflasyonu, %37,8'e gerileyerek bir önceki yıla kıyasla düşüş göstermiş olsa da fiyat istikrarının sağlanması açısından ciddi bir sorun olmaya devam etmiştir. Aynı dönemde işsizlik oranı %8,5'e gerilemiş ve bu durum, istihdam piyasasında görece bir toparlanma yaşandığını ortaya koymuştur (Kara ve Ateş, 2025: 52-75).

Ancak dış ticaret açısından tablo daha olumsuz bir seyir izlemiştir. 2025 yılında Türkiye'nin dış ticaret açığı 62,4 milyar dolara yükselmiş; bu artış, ihracattaki sınırlı büyüme (265 milyar dolar) karşısında ithalat hacminin daha hızlı genişlemesinden kaynaklanmıştır. Döviz kurundaki dalgalanmalar ve yüksek enerji fiyatları, ithalat maliyetlerini artırarak dış ticaret dengesinde bozulmaya neden olmuştur. Sanayi üretimi, 2025 yılı başında %1,2 oranında daralmış ve bu durum üretim faaliyetlerinde daralmaya işaret etmiştir. Bu gelişmeler hem iç talebin baskılanması hem de yatırım iştahındaki zayıflık nedeniyle sanayi sektöründe beklenen toparlanmanın gerçekleşmediğini göstermektedir.

Aşağıda 2024-2025 Türkiye Makroekonomik göstergeler tablosu verilmiştir.

Tablo 8. 2024-2025 Türkiye Makroekonomik Göstergeler Tablosu

GÖSTERGE	2024	2025
GSYH Büyüme Oranı	%3,2 (2024)	%2,6 (2025)
Yıllık Enflasyon (TÜFE)	%40,0 (Aralık 2024)	%37,8 (Nisan 2025)
İşsizlik Oranı	%9,1 (Ocak 2024)	%8,5 (Mart 2025)
Dış Ticaret Açığı	55,1 milyar \$ (2024)	62,4 milyar \$ (2025)
Sanayi Üretimi	%1,4 (Ocak 2024, yıllık artış)	%1,2 (Şubat 2025, yıllık değişim)
Kapasite Kullanım Oranı	%77,2 (Mart 2024)	%74,4 (Mart 2025)
İhracat	255 milyar \$ (2024 tahmin)	265 milyar \$ (2025 tahmin)
İthalat	325 milyar \$ (2024 tahmin)	330 milyar \$ (2025 tahmin)

Kaynak: TÜİK. (2025). 2024 ve 2025 İlk Çeyrek Ekonomik Göstergeleri. Türkiye İstatistik Kurumu.

2024 ve 2025 verileri, Türkiye ekonomisinde büyümenin yavaşladığını, enflasyonun yüksek seyrini koruduğunu ve dış ticaret açığının arttığını göstermektedir. 2024'te %3,2 olan büyüme oranı, 2025'te %2,6'ya gerilemiştir. Enflasyon her iki yılda da %40'a yakın seyrederek fiyat istikrarı sorununu sürdürmüştür. İşsizlik oranı düşüş eğiliminde olsa da (%9,1'den %8,5'e), istihdam artışı sınırlı kalmıştır. Dış ticaret açığı büyümeye devam etmiş, ithalatın ihracattan daha hızlı artması bu farkı büyütülmüştür. Sanayi üretimi zayıflamış, kapasite kullanım oranı düşerek üretim gücündeki durgunluğu yansıtmıştır.

SONUÇ

2000–2025 dönemi, Türkiye ekonomisi açısından istikrarsızlık ve dönüşüm süreçlerinin iç içe geçtiği, oldukça karmaşık ve çalkantılı bir dönem olmuştur. Bu çeyrek yüzyıllık süreçte hem yapısal zafiyetler hem de küresel ve yerel kaynaklı şoklar Türkiye ekonomisini derinden sarsmış; ekonomik yönetim yaklaşımlarında sık sık değişiklikler gözlenmiştir. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz, Türkiye’nin kamu maliyesindeki zayıflıkları, finansal sistemdeki kırılganlıkları ve siyasi belirsizlikleri açıkça ortaya koyarak, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” kapsamında kapsamlı yapısal reformların hayata geçirilmesine zemin hazırlamıştır. Bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması, Merkez Bankası’nın bağımsızlığının güçlendirilmesi ve kamu borç yönetiminin disipline edilmesi gibi adımlar, sonraki yıllarda ekonomik büyüme ve fiyat istikrarının sağlanmasına katkıda bulunmuştur.

2008 küresel finansal krizi ise Türkiye ekonomisini doğrudan etkilememekle birlikte, dış ticaret ve sermaye hareketleri kanalıyla dolaylı bir etki yaratmış; bu dönemde uygulanan genişlemeci maliye ve para politikaları kısa vadeli toparlanmayı sağlarken, yapısal sorunların çözümünü ertelemiştir. 2010’lu yıllar, Türkiye ekonomisinin bir yandan yüksek büyüme oranları yakaladığı, diğer yandan ise siyasi istikrarsızlıklar, dış politika gerilimleri ve kurumsal zayıflıklar nedeniyle kırılganlıklarının derinleştiği bir dönem olmuştur. 2013’teki Gezi Parkı olayları ve aynı yıl ABD Merkez Bankası’nın (FED) parasal sıkılaştırma sinyalleri, Türkiye’nin küresel finansal koşullara olan bağımlılığını açıkça ortaya koymuştur ve Türkiye’yi “kırılgan beşli” ülkeler arasında ön plana çıkarmıştır.

2016 yılında yaşanan darbe girişimi, siyasi istikrarı ve ekonomik güveni olumsuz etkilemiş; sonrasında ilan edilen olağanüstü hâl (OHAL) uygulamaları, yatırım ortamında belirsizlikleri artırmıştır. 2018’deki döviz kuru krizi, Türkiye’nin dış borca dayalı büyüme modelinin sınırlarını, Merkez Bankası bağımsızlığına yönelik güven kaybını ve yetersiz rezerv politikalarının sonuçlarını açık bir şekilde ortaya koymuş; yüksek enflasyon, artan işsizlik ve büyüme hızında yavaşlama gibi sorunları beraberinde getirmiştir. 2020 yılında ortaya çıkan COVID-19 pandemisi ise Türkiye ekonomisini de küresel düzeyde yaşanan arz ve talep şoklarına maruz bırakmıştır. Hizmet sektöründe daralma, turizm gelirlerinde sert düşüş ve tedarik zinciri aksaklıkları ekonomik dengeyi bozarken, kamu maliyesi üzerindeki baskıyı artırmıştır. Pandemi sürecinde uygulanan kredi teşvikleri kısa vadeli toparlanmayı desteklemiş olsa da enflasyonist baskılar ve döviz kuru oynaklığı gibi yeni sorunlar yaratmıştır.

2021–2022 döneminde ise Türkiye’de ekonomi politikaları, Heterodoks yaklaşımlarla şekillenmiş; negatif reel faiz oranları ve kur korumalı mevduat gibi alışılmadık dışı uygulamalar gündeme gelmiştir. Bu politikalar, kısa vadede büyümeyi desteklerken, orta vadede yüksek enflasyon,

Türk lirasında hızlı değer kaybı ve gelir dağılımında bozulma gibi olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

2023 yılı, hem büyük çaplı depremler hem de seçim süreci nedeniyle Türkiye ekonomisi açısından kritik bir yıl olmuştur. 6 Şubat'ta meydana gelen ve 11 ili etkileyen Kahramanmaraş merkezli depremler hem insani hem de ekonomik açıdan ağır maliyetler doğurmuştur. Depremin ardından yürütülen yeniden inşa çalışmaları ve sosyal destekler, kamu bütçesi üzerinde ciddi bir yük oluşturmuş; seçim öncesinde uygulanan mali genişleme politikaları ise bütçe dengelerini daha da zorlamıştır. Seçimlerin ardından ekonomi yönetiminde rasyonel ve Ortodoks politikalara dönüş sinyalleri verilmiş; bu kapsamda faiz oranlarının artırılması ve sıkı para politikası uygulamalarına başlanmıştır. Ancak bu politikalar, kısa vadede fiyat istikrarını desteklerken ekonomik büyüme üzerinde daraltıcı etkiler yaratmıştır.

2024 ve 2025 yılları ise Türkiye ekonomisinde büyümenin yavaşladığı, yüksek enflasyonun devam ettiği, dış ticaret açığının genişlediği ve sanayi üretiminin zayıfladığı bir dönem olarak öne çıkmıştır. İşsizlik oranlarında görülen kısmi düşüş, istikrarlı ve sürdürülebilir bir toparlanmanın değil, büyük ölçüde düşük baz etkisinin sonucu olarak değerlendirilmiştir.

Genel bir bakışla, 2000–2025 dönemi Türkiye ekonomisi, içsel kırılğanlıklar ve dışsal şokların kesişiminde şekillenmiştir. Bu süreçte dönemsel olarak yüksek büyüme oranları yakalansa da bu büyümenin sürdürülebilir, kapsayıcı ve dengeli olmadığı; aksine kırılğanlıkları daha da derinleştirdiği görülmektedir. Önümüzdeki dönemde Türkiye ekonomisinin dayanıklılığını artırmak için enflasyonla mücadele, mali disiplin, kurumsal bağımsızlık, hukuk devleti ilkeleri ve öngörülebilir ekonomi politikalarının önceliklendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti büyük, köklü bir devlet anlayışı, kültür birikimi olan bir ülkedir. Gelecekte de bu kavramlara sahip olabilmesi için güçlü bir ekonomik altyapıya sahip olması önemli gerek şartlardan biridir. Bunun yolu da borç ekonomisi değil üretim ekonomisidir. Bu da 4. Sanayi devriminin yaşandığı günümüz dünyasında katma değeri yüksek ürünler üretmekten geçmektedir. Bunun için de en önemli hususlar sağlam bir hukuk sistemi, eğitim politikası ile bilime önem vermektir. Türkiye'nin varlıklarının etkin bir şekilde kullanılıp ekonomik büyüme-kalkınma ve refah seviyesini arttırmak için kullanılmalıdır.

Dolayısıyla, önümüzdeki zamanlarda ülke siyasi otoritelerinin alacağı ekonomik kararlar ve davranışlar bu varlıkların yönetilmesi konusunda önemli olacaktır. Siyasi otoriteler kritik iki soru karşısında zamanlar arası faydalarını, gelirlerini maksimize etmek için seçim yapacaklardır. Bu da ülkenin geleceğini belirleyecektir. Birinci soru; kamu kaynaklarını verimsiz kullanılıp, geçmişte de uygulanıp defalarca başarısız olunmuş, sadece belli bir kitleye servet transferleri yaparak avantaj sağlamış, borç ekonomisi mi? Alternatif olarak da (ikinci soru); sağlam bir eğitim, bilim, hukuk sistemi ışığında sağlıklı büyüme-kalkınma sonuçlu refah artışı yaratan üretim

ekonomisi mi? Siyasi otoritelerin bu sorulardan hangisini seçeceği ülkenin kaderini belirleyecektir. İzlenecek yöntem ve stratejiler ülkenin refahı için son derece kritik olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. & Boratav, K. (2003). *Türkiye’de Ekonomik Kriz ve IMF Politikaları*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Akyüz, Y. (2014). *Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi: Kırılganlıklar ve Sınırlar*. İstanbul: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. & Akçabelen, L. (2021). COVID-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 11(2), 34–48.
- Aysan, A. F. & Ünlü, H. (2021). Pandemi Sürecinde Türkiye’de Tüketici Davranışları ve Talep Şokları. *Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 65–80.
- Binicioğlu, S. & Ekinci, A. (2019). 2018 Türkiye Döviz Krizi: Nedenleri ve Sonuçları. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 56(649), 7–22.
- Çiçen, Y. B. (2018). 2000’lerde Türkiye ekonomisi performansı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 73–81.
- Demiralp, S. (2017). Darbe Girişiminin Ekonomik Yansımaları. *Koç Üniversitesi Ekonomi Raporları Serisi*, Rapor No: 2017/03.
- Demiralp, S. (2022). Heterodoks Politikalar ve Enflasyon Sarmalı. *TÜSİAD Ekonomik Araştırmalar Serisi*, İstanbul.
- DİSK-AR (2023). *Türkiye’de Asgari Ücretin Reel Alım Gücü Raporu*. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (DİSK-AR).
- Erdoğan, M. & Yalçın, S. (2024). 2024 Türkiye Ekonomisi: Sıkılaştırma Politikalarının Etkileri. *Ekonomi ve Strateji Dergisi*, 12(1), 15–38.
- Erdoğan, M. & Yılmaz, H. (2023). 2023 Depreminin Ekonomik Etkileri: Bölgesel Üretim ve Bütçe Dengesi Üzerine Bir İnceleme. *Sosyoekonomi Dergisi*, 31(1), 110–134.
- Esen, E. & Özkan, S. (2022). Türkiye’de 2021 Krizi ve Kur Politikalarının Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 178, 25–46.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (HMB). (2023). *2023 Deprem Ekonomik Etki Raporu*. Ankara.
- IMF. (2023). *Turkey: 2023 Article IV Consultation Report*. International Monetary Fund, Country Report No. 23/197.
- Kara, H. & Yalçın, C. (2011). Küresel Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *TCMB Çalışma Tebliğleri Serisi*, No: 11/15.
- Kara, M. & Ateş, R. (2025). 2025 Türkiye Ekonomisine Genel Bakış: Dış Ticaret ve Sanayi Göstergeleri. *Ekonomi Gündemi Dergisi*, 8(2), 52–75.
- Karabulut, G. (2021). Pandemi Sürecinde Tarım-Gıda Arz Zinciri ve Fiyat Dinamikleri. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 90–106.

- Mangır, F. (...). *Finansal deregülasyonun (1989–2001) Türkiye ekonomisi üzerine etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri*. Yüksek lisans tezi özeti, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Morgan Stanley. (2013). *The Fragile Five Report*. New York: Morgan Stanley Research Division.
- OECD. (2022). *Turkey Economic Outlook 2022*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Özatay, F. (2009). Küresel Kriz: Nedenler ve Türkiye’ye Yansımaları. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 24(282), 9–23.
- Özatay, F. (2023). Seçim Ekonomisi ve Türkiye’nin Geleceği. *Ekonomist Dergisi*, Mayıs 2023 sayısı.
- Öztürk, H. & Acar, M. (2020). Turizmde Pandemi Şoku ve Ekonomik Etkileri. *Turizm ve Ekonomi Dergisi*, 5(2), 20–39.
- Pişkin, A. (2008). *Türkiye ekonomisinde 2000 yılı sonrası uygulanan iktisat politikaları çerçevesinde Türk vergi sisteminin gelir dağılımı üzerindeki etkileri*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sungur, O. (2015). 2000 sonrası Türkiye ekonomisi: Büyüme, enflasyon, işsizlik, borçlanma ve dış ticarete gelişmeler. *Toplum ve Demokrasi*, 9(19–20), 243–269.
- T.C. Merkez Bankası (TCMB). (2017). *2016 Yılı Para Politikası Gelişmeleri Raporu*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- T.C. Merkez Bankası (TCMB). (2024). *2024 Para Politikası Raporu – 1. Çeyrek*. Ankara.
- Tunç, M., & Karabulut, K. (2024). 2002 sonrası Türkiye ekonomisi. *Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 124–145.
- TÜİK. (2002–2025). *Yıllık Ekonomik Göstergeler ve Ulusal Hesaplar Raporları*. Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- Utkulu, U. (2022). Küresel Salgının Ekonomi Politığı: Türkiye Örneği. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 43(1), 1–28.
- Uygur, E. (2001). Krizden Krize Türkiye: 2000–2001 Krizi. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, No: 2001/01.
- Yeldan, E. (2014). Kırılgan Beşli’nin Hikâyesi: Türkiye Neden Kırılgan? *Ekonomi Notları*, TEPAV, 2014-08.
- Yentürk, N. (2022). Enflasyon ve Gelir Dağılımı: Türkiye’de Son Dönem Eğilimleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 71(2), 203–225.
- Yılmaz, K. & Demir, M. (2010). Küresel Finansal Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 253–274.
- Yücel, G. & Erdoğan, M. (2021). Pandemi Sürecinde Türkiye’de Arz Şokları ve Sanayi Üretimi. *Sanayi Politikaları Dergisi*, 3(1), 59–78.

Dijital Çağda Yerelin Yeniden İnşası: Sakarya'da Kimlik ve Mekân

Nihat KURT¹

1- Dr. Öğretim Üyesi; Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Hendek Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü. nkurt@subu.edu.tr ORCID No: 0000-0003-3890-5895

ÖZET

Bu çalışma, dijitalleşmenin kent kimliği ve yerel değerlerin yeniden üretimi üzerindeki etkilerini kuramsal ve uygulamalı bir çerçevede ele almaktadır. Modern kent teorileri üzerinden geliştirilen tartışmalar, dijitalleşmenin yalnızca teknik altyapıları değil, aynı zamanda mekânın toplumsal üretim süreçlerini de dönüştürdüğünü göstermektedir. Lefebvre'in mekânın üretimi yaklaşımı, Harvey'in kapitalist kentleşme eleştirisi ve Castells'in ağ toplumu perspektifi, kentlerin fiziksel varlıkların ötesinde ekonomik, kültürel ve toplumsal ilişkilerle yeniden şekillendiğini *ortaya* koymaktadır. Bu bağlamda dijital teknolojiler, bir yandan kentsel hizmetlerin verimliliğini artırmak, karar alma süreçlerini şeffaflaştırmak ve katılımı desteklemek gibi fırsatlar sunarken; diğer yandan kültürel değerlerin standartlaştırılması, yerel özgünlüklerin zayıflaması ve dijital uçurumun derinleşmesi risklerini beraberinde getirmektedir. Araştırma kapsamında, dijitalleşmenin kentlere özgü değerlerin korunması ve yeniden üretimi açısından nasıl işlediği incelenmiştir. Bu çerçevede Sakarya ili örnek alınarak belediye uygulamaları, stratejik planlar ve dijital projeler değerlendirilmiştir. Bulgular, dijital araçların yalnızca hizmet sunumunu kolaylaştırmakla kalmadığını, aynı zamanda kültürel hafızanın korunmasına, yerel kimliğin görünür kılınmasına ve vatandaşların yönetim süreçlerine katılımına imkân tanıdığını göstermektedir. Bununla birlikte, dijital altyapı eksiklikleri, siber güvenlik sorunları ve erişim eşitsizlikleri, bu sürecin sürdürülebilirliğini sınırlandıran başlıca engeller olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler – Dijitalleşme, Kentsel Mekân, Kent Kimliği, Yerel Değerler, Kentsel Üretim.

GİRİŞ

Modernitenin mekân üzerindeki dönüştürücü etkisi, kentlerin sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarında tarihsel süreç boyunca derin izler bırakmıştır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında küreselleşmenin yarattığı hız ve yoğunluk, 21. yüzyılda dijitalleşme olgusuyla yeni bir boyuta evrilmiştir. Dijitalleşme yalnızca kentlerin fiziksel altyapılarını değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin örgütlenme biçimlerini, kültürel üretim pratiklerini ve kimlik inşa süreçlerini yeniden tanımlayan belirleyici bir faktör haline gelmiştir. Manuel Castells'in "ağ toplumu" kavramsallaştırması, bu dönüşümü anlamlandırmak için kritik bir perspektif sunmakta; kentleri salt coğrafi ve mekânsal varlıklar olmaktan çıkarak küresel dijital ağların stratejik düğüm noktaları olarak konumlandırmaktadır.

Bu bağlamda, kentlerin özgün kimliği, teknolojik modernleşmenin homojenleştirici baskısı altında önemli bir tartışma alanı olarak öne çıkmaktadır. David Harvey'in mekânın yeniden üretimine ilişkin analizleri,

yerel değerlerin korunmasının tek başına yeterli olmadığını; bu değerlerin değişen toplumsal ve ekonomik bağlamlarda yeniden tanımlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Dijitalleşme, kültürel mirasın görünür kılınmasından kent belleğinin dijital arşivlerle yeniden inşasına kadar geniş bir imkân alanı yaratmaktadır. Sanal gerçeklik tabanlı deneyimler veya artırılmış gerçeklik uygulamaları, geçmişin mekânlarını yalnızca korumakla kalmayıp onları yeni kuşaklar tarafından farklı bağlamlarda keşfedilebilir hale getirmektedir. Bu süreç, yalnızca kültürel aktarımın teknik bir aracı değil, aynı zamanda yerel kimliklerin küresel dijital ağlarda yeniden müzakere edildiği dinamik bir toplumsal pratik olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla özgün şehirlerin geleceği, teknolojik modernleşmenin tek yönlü ilerleyişi ile yerel değerlerin çok katmanlı sürekliliği arasındaki etkileşimde şekillenmektedir. Henri Lefebvre'in "mekânın toplumsal üretimi" yaklaşımının da ortaya koyduğu üzere, kent yalnızca fiziksel bir alan değil; ekonomik faaliyetlerin, kültürel pratiklerin ve toplumsal ilişkilerin sürekli yeniden üretildiği bir toplumsal zemindir.

Bu nedenle dijitalleşme çağında kentleri yalnızca akıllı altyapılarla donatılmış teknik merkezler olarak değil, özgünlüklerini koruyarak ve yerel değerlerini yeniden üreterek küresel ağlarla etkileşime giren kültürel aktörler olarak görmek gerekmektedir. Dijitalleşme sürecinin yarattığı hibritleşme, kentleri salt fiziksel bir varlık olmaktan çıkarıp sanal, etkileşimli ve çoğul mekânsallıklarla örülü alanlara dönüştürmektedir. Lefebvre'in mekân teorisi, bu hibritleşmenin yalnızca yapısal değil aynı zamanda toplumsal boyutlarını görünür kılarak, dijitalleşmenin özgün şehirler için teknik bir yenilikten öte, kimlik ve aidiyet bağlamında bir yeniden üretim süreci anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Harvey'nin kapitalist modernleşmeye ilişkin mekân analizleri, dijitalleşmenin küresel sermaye akışlarının kentleri standartlaştırıcı etkisine açık hale getirdiğini; ancak aynı zamanda yerel kültürlerin yeni bağlamlarda temsiline aracılık ederek özgünlüğün korunması için bir fırsat yarattığını göstermektedir.

Castells'in ağ toplumu yaklaşımı, bu ikili süreci açıklamada kritik önemdedir. Kentler, artık yalnızca kendi sınırları içinde işleyen sosyal ve ekonomik yapılar değil, küresel ölçekte dijital ağların omurgasını oluşturan düğüm noktalarıdır. Bu noktada özgünlük, yalnızca tarihsel mirasın korunmasına indirgenemeyecek; dijitalleşmenin sunduğu olanaklar çerçevesinde yeniden tanımlanabilecek dinamik bir kimlik unsuru olarak ele alınmalıdır. Dijitalleşmenin yarattığı çift yönlü etki, özgün şehirler için hem risk hem de imkân barındırmaktadır. Küresel standartların dayattığı homojenleşme, kentlerin birbirine benzeyen kimlikler geliştirmesine yol açabilir. Özellikle akıllı şehir projelerinin dünya genelinde birbirine benzer tasarım mantıklarıyla kurgulanması, yerel bağlamların geri plana itilmesine sebep olabilmektedir. Buna karşılık, aynı teknolojilerin yerel bağlama özgü biçimde kullanımı, kent kimliklerinin güçlendirilmesi için yeni fırsatlar sunmaktadır. Dijital arşivlerle korunan kültürel miras, çevrimiçi ortamlarda

görünürlük kazanan yerel festivaller veya dijital pazarlarla buluşturulan geleneksel üretim biçimleri bu bağlamda dikkat çekici örneklerdir. Richard Florida'nın yaratıcı sınıf kuramı, dijitalleşmenin kültürel ekonomiyle kesiştiği noktalarda özgün şehirlerin ekonomik rekabet avantajı elde edebileceğini göstermektedir.

Dolayısıyla özgün şehirlerin geleceğine ilişkin tartışma, yalnızca teknolojik yeniliklerin uygulanmasıyla sınırlı tutulmamalıdır. Esas mesele, bu yeniliklerin toplumsal ve kültürel bağlamlarda nasıl anlam kazandığını, nasıl yeniden müzakere edildiğini ve nasıl bir kimlik inşasına aracılık ettiğini ortaya koymaktır. Kentlerin dijitalleşmeye verdikleri yanıt, onların özgünlüklerini güçlendirerek mi yoksa küresel bir homojenleşmeye eklemlenerek mi ilerleyeceklerini belirlemektedir. Bu noktada yerel yönetimlerin stratejik yönelimleri belirleyici hale gelmektedir. Kültürel mirasın dijital ortama aktarılmasına, yaratıcı sektörlerin desteklenmesine ve kent belleğinin korunmasına yönelik politikalar, dijital çağda kentlerin ayırt edici kimlikler geliştirmesine katkı sağlayabilmektedir. Böylelikle teknoloji, kentleri tek tip kimliklere yönlendiren bir araç olmaktan çıkarılıp özgünlükleri görünür kılan ve güçlendiren bir imkân olarak değerlendirilebilecektir. Bu durum, şehirleri dijitalleşmenin pasif nesneleri olmaktan çıkarıp, kendi kimliklerini aktif biçimde yeniden üreten ve küresel ölçekte farklılıklarıyla varlık gösteren aktörler haline getirmektedir.

Bu çalışma, mekân, teknoloji ve toplum arasındaki dinamik ve karşılıklı ilişkiyi kuramsal bir çerçevede ele almayı ve bu üçlü etkileşimi anlamak için Henri Lefebvre'nin mekansal üretim kuramı, Manuel Castells'in ağ toplumu ve dijital mekân hakkındaki görüşleri gibi temel kuramları inceleyerek, içinde yaşadığımız çağı anlamlandırmaya yönelik bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Henri Lefebvre'nin mekânın toplumsal üretimi, Manuel Castells'in ağ toplumu kuramı ve David Harvey'in neoliberal kentleşme analizleri, dijitalleşmenin yalnızca teknik bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal ilişkileri ve kent mekânlarını yeniden örgütleyen bir süreç olduğunu göstermektedir.

Araştırmada, niteliksel içerik analizi ile Sakarya şehri odağa alınmış ve bu konuda hazırlanmış resmi raporlar, belediye strateji belgeleri, projelerin yanı sıra, yazılım ve dijital uygulamalar incelenmiştir. Elde edilen bulgular, dijitalleşmenin kentlerin ekonomik ve mekansal örgütlenmesini hızlandırdığı kadar, yerel değerlerin kimi zaman silikleşmesine kimi zaman da yeni biçimlerde görünürlük kazanmasına yol açtığını ortaya koymaktadır. Dijital platformlar aracılığıyla mutfak kültürleri, zanaatlar ve kent belleğine bağlı anlatılar küresel dolaşıma girmekte; ancak bu süreç aynı zamanda otantiklik, temsil ve ticarileşme gibi tartışmalı boyutları da gündeme taşımaktadır. Böylece kentler yalnızca dijital altyapılar üzerinden değil, aynı zamanda kültürel özgünlüklerini küresel ağlarda yeniden inşa etme çabaları üzerinden rekabet etmektedir. Bulgular, dijitalleşmenin kentsel özgünlükleri dönüştürürken aynı zamanda yerel kimliklerin yeniden üretilmesine yol

açtığını göstermektedir. Özgün şehir olgusunun geleceği, bu çerçevede, tek yönlü bir homojenleşmeden ziyade, dijital ortamların sunduğu çok katmanlı yeniden keşif imkânlarıyla şekillenmektedir.

KENTSEL MEKÂNIN DÖNÜŞÜM DİNAMİKLERİ: LEFEBVRE, CASTELLS VE HARVEY PERSPEKTİFLERİ

Kentsel mekânın dönüşümü, yalnızca fiziksel yapıların değişimiyle sınırlı kalmayıp toplumsal ilişkilerin, ekonomik faaliyetlerin ve kültürel pratiklerin sürekli yeniden üretildiği karmaşık bir süreç olarak ele alınmalıdır. İnsanlık tarihinin her döneminde mekân, toplumsal yaşamın temel bir bileşeni olagelmıştır; ancak dijital teknolojilerin hızla yaygınlaştığı günümüzde, fiziksel ve sanal olanın iç içe geçtiği yeni bir mekânsallık deneyimi ortaya çıkmaktadır. Geleneksel olarak mekân, yalnızca fiziksel sınırlarla tanımlanan pasif bir yer olarak görülürken, günümüz düşüncesinde teknoloji aracılığıyla sürekli yeniden üretilen, dönüştürülen ve tartışılan aktif bir süreç olarak kavranmaktadır. Akıllı şehirlerden metaverse evrenlerine, sosyal ağların kamusal alanı yeniden şekillendirişinden üretim süreçlerindeki mekânsal dönüşümlere kadar bu kesişim, modern toplumun yapıtaşlarını temelden değiştirmektedir.

Henri Lefebvre'in mekânın toplumsal üretimi yaklaşımı, bu süreci anlamak için kritik bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Lefebvre, mekânı salt bir coğrafi alan veya fiziksel yapı bütünü olarak görmekten ziyade, toplumsal ilişkilerin ve güç dinamiklerinin somutlandığı bir üretim süreci olarak tanımlar. Mekânın toplumsal üretimini açıklarken onu üç boyutlu bir yapıda ele almıştır: birincisi, gündelik yaşam pratiklerinin ve rutinlerinin gerçekleştiği algılanan mekân; ikincisi, iktidar ve toplumsal ilişkiler tarafından şekillendirilen tasarlanan veya soyut mekân; üçüncüsü ise, toplumsal süreçlerin deneyimlendiği ve farklılaşmanın, özgürleşmenin ortaya çıktığı yaşanan mekândır. Bu üçlü yapı, mekânın birbirinden bağımsız olmayan ve birbirini sürekli etkileyen bileşenler olarak var olduğunu gösterir. Lefebvre'e göre, mekânın bu biçimleri, toplumsal yaşamın üretimi ve yeniden üretimi sürecinde sürekli etkileşim hâlinindedir; böylece mekân hem gündelik pratiklerle hem de toplumsal temsillerle örülmüş çok katmanlı bir yapı olarak ortaya çıkar (Lefebvre, 2014, s. 63). Bu çerçevede, kent mekânı, toplumsal talepler, ekonomik zorunluluklar ve kültürel pratikler aracılığıyla sürekli olarak yeniden biçimlenir; mekânın biçimi, işlevi ve anlamı, toplumsal süreçlerin bir yansıması olarak ortaya çıkar. Bu yaklaşım, mekânın tarihsel, kültürel ve ekonomik bağlamlarda nasıl şekillendiğini ve

yeniden üretildiğini anlamada önemli bir temel sağlar. Aynı zamanda kentsel dinamiklerin mekânsal ve sembolik etkilerini çözümlemekte güçlü bir araç sunar; fiziksel kentsel alanın yanı sıra dijital ortamlar, kentli deneyimleri, kültürel temsilleri ve toplumsal hafızayı yeniden inşa eden birer mekânsal düzlem olarak işlev görür. Lefebvre, mekânı yalnızca fiziksel bir alan olarak değil, toplumsal ilişkilerin ve güç dinamiklerinin somutlandığı bir üretim süreci olarak tanımlar (Lefebvre, 2020, s. 56). Lefebvre'in mekân anlayışının merkezinde, mekânın toplumsal üretimi yer alır. Ona göre, mekân, toplumların üretim ilişkileri ve güç yapılarına bağlı olarak sürekli olarak üretilir ve yeniden şekillenir. Bu süreç, mekânın yalnızca fiziksel bir varlık değil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olarak ele alınmasını gerektirir (Lefebvre, 2020, s. 61). Toplumlar geliştikçe ve dönüşüm süreçlerinden geçtikçe, toplumsal mekânın üretimi de eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle mekân, durağan bir yapıdan ziyade, sürekli hareket ve değişim hâlinde olan dinamik bir olgu olarak değerlendirilebilir. Mekânın kendine özgü bir geçmişi ve tarihsel bağlamı bulunduğundan, onu anlamak için toplumsal üretim ilişkilerinin ve toplumların geçirdiği tarihsel süreçlerin incelenmesi gerekmektedir. Mekânın üretim süreçleri var oldukça, bu süreçlerin tarihsel bir zemini de mevcuttur (Lefebvre, 2014, s. 75). Bu bakımdan, kent mekânı, Lefebvre'in öne sürdüğü mekân üçlemesini katmanlı bir biçimde bünyesinde barındırmakta ve kentli aktörler tarafından sürekli olarak deneyimlenmektedir. Ancak bu deneyim, yalnızca kent öznelerinin mekânı pasif bir biçimde algılamasıyla sınırlı değildir; tam tersine, süreç karşılıklı bir etkileşim dinamiği çerçevesinde ilerlemektedir. Kent özneleri, mekânla kurdukları ilişkiler aracılığıyla zaman ve mekânı birbirine bağlayarak, tüm tarafların etkileşimli biçimde kendilerini ve çevrelerini yeniden ürettiği dinamik bir sürecin parçası hâline gelmektedir (Karaçizmeli, 2021, 174). Kentsel dönüşüm süreci, mekân üretiminde yeni araçlar ve uygulamalar sunarak mevcut üretim süreçlerini yeniden şekillendirmektedir. Zaman içinde ortaya çıkan değişen toplumsal ihtiyaçlar, teknolojik gelişmelerle sağlanan imkânlar ve yeni talepler, yaşanan mekânlarda farklı kullanım biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmakta ve kentte yaşayan bireylerin gündelik yaşamlarını doğrudan etkilemektedir. Algılanan mekân içinde hareket eden kent özneleri hem mekânı dönüştüren hem de mekânın etkisi altında biçimlenen karşılıklı etkileşim sürecinin bir parçasıdır. Lefebvre'in mekânsal üçlemesi bu dinamiği kavramsallaştırmada ve mekânın tarihsel ve toplumsal bağlamda nasıl şekillendiğini anlamada önemli bir araç sunmaktadır; mekânın üretimi yalnızca fiziksel kentsel yapıların inşasıyla sınırlı kalmayıp, bireylerin günlük yaşam pratikleri aracılığıyla da sürekli olarak yeniden üretilir. Bu perspektif, kentlerin sürekli yenilenen ve dinamik bir yapı olarak işleyen süreçlerini anlamak ve analiz etmek açısından Lefebvre'in teorisinin işlevsel önemini ortaya koymaktadır.

David Harvey, 1973 yılında yayımlanan *Sosyal Adalet ve Şehir* adlı eserinde kent mekânını, sermaye ilişkileri çerçevesinde kapsamlı bir şekilde

ele almıştır. Bu çalışmada Harvey, ekonomik, politik ve tarihî verileri kapitalist üretim ve tüketim süreçleri bağlamında değerlendirerek, kent mekânının yapısını ve işleyişini analiz etmiştir. Daha sonra, 2008 tarihli Kent Hakkı adlı çalışmasında, sermayenin örgütlenme biçimleri ile kentsel mekânın örgütlenişi arasındaki karşılıklı ilişkiye dikkat çekmiştir. Harvey, kent analizine katkıda bulunan önemli bir kavram olan "kent hakkı"nı Henri Lefebvre'den devralır ve genişletir. Kent hakkı, yalnızca kente fiziksel erişim hakkı değil, aynı zamanda onu dönüştürme ve yeniden tanımlama hakkıdır. Harvey bu hakkı, "kent yaşamını ve toplumsal ilişkileri kökten yeniden şekillendirme talebi" olarak yorumlar. Harvey'e göre, kent yapıları bir kez kurulduğunda, üretim süreçleri belirli bir düzen içinde işler hâle gelmekte ve bu durum sosyal ilişkilerin gelecekteki gelişimlerini şekillendirmektedir. Kent formunda meydana gelen değişimler ise, doğrudan gelir dağılımı ve sosyal adalet mekanizmalarını etkileyen bir tetikleyici rol üstlenmektedir (Harvey, 1999, s. 272).

David Harvey'in analizleri ise, kentsel mekânın dönüşümünü yalnızca fiziksel veya tasarımsal bir olgu olarak değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal güç ilişkileri bağlamında ele alır. Kentin, sermayenin örgütlenme biçimleri ve üretim süreçleriyle doğrudan ilişkili olduğunu vurgular; kentsel yapı bir kez kurulduğunda, üretim ve tüketim mekanizmaları belirli bir düzen içinde işler hâle gelir ve sosyal ilişkilerin gelecekteki gelişimini şekillendirir. Bu bağlamda, kentsel mekân, kapitalist üretim ilişkilerinin hem ürünü hem de yeniden üretildiği bir alan olarak görülür. Harvey'in neoliberal kentleşme eleştirisi, mekânın ekonomik süreçlerle nasıl biçimlendiğini ve toplumsal eşitsizliklerin mekânsal dağılımını ortaya koyar (Harvey, 2012, s. 64). Kent planlaması ve kentsel dönüşüm projeleri, sermayenin birikim stratejilerini desteklerken, aynı zamanda gelir dağılımı ve toplumsal adalet açısından belirleyici etkiler yaratmaktadır. Bu durum, kentsel mekânın yalnızca fiziksel bir yapı değil, sosyal ilişkilerin ve güç dinamiklerinin görünür hâle geldiği bir sahne olduğunu gösterir. Harvey'e göre kentsel mekânın üretimi, mekânın toplumsal ve ekonomik işleyişine dair sürekli bir müzakere sürecidir. Kent formundaki değişimler, yalnızca fiziksel alanın yeniden düzenlenmesi değil, aynı zamanda toplumsal yapı ve ekonomik ilişkilerin yeniden yapılandırılması anlamına gelir. Örneğin, kentsel dönüşüm projeleri veya finansal yatırım kararları, mekânın işlevselliğini ve kullanım biçimlerini dönüştürürken, yerel toplulukların sosyal deneyimlerini ve ekonomik fırsatlarını doğrudan etkiler. Bu perspektif, Lefebvre'in mekânın toplumsal üretimi yaklaşımıyla paralellikler taşır; ancak Harvey, özellikle kapitalist sistemin mekân üzerindeki belirleyici etkilerini ve sosyal adalet sorunlarını daha açık bir biçimde vurgular. Kent, bu bakış açısıyla yalnızca bir yaşam alanı değil, aynı zamanda ekonomik çıkarlar, toplumsal güç ve politik stratejilerle sürekli şekillenen dinamik bir süreç olarak anlaşılır. Böylece Harvey'in kuramsal çerçevesi, dijitalleşme çağında bile kentsel mekânın ekonomik ve toplumsal bağlamlarda yeniden üretildiğini

çözümlemede işlevsel bir araç sunmaktadır. Eşitsiz kentsel gelişim, Harvey'in analizinde merkezi bir öneme sahiptir. Kapitalist kentleşmenin kaçınılmaz olarak mekânsal ve sosyal eşitsizlikler ürettiğini vurgular. Soylulaştırma, lüks konut projeleri ve altyapı yatırımları, belirli bölgelerin değerini artırırken, diğer alanları marjinalleştirir ve yerinden eder (Harvey, 2008, s. 33). Bu durum, sermayenin mekânsal hareketliliği ile sınırlı olan yerel toplulukların yaşam alanları üzerindeki kontrol kaybıyla sonuçlanır. Harvey, bu süreci "mülksüzleştirme yoluyla birikim" kavramıyla açıklar. Kamusal alanların, konut stokunun ve ortak kaynakların özelleştirilmesi, kapitalist birikimin sürekliliğini sağlamak için kullanılan temel mekanizmalardır (Harvey, 2005, s. 160-165).

David Harvey'in kent perspektifi, kentsel olguları kapitalist sistemin yapısal dinamikleriyle ilişkilendiren bütüncül bir çerçeve sunar. Kent, sermaye birikiminin bir aracı, eşitsizliğin üretildiği bir mekân ve aynı zamanda toplumsal mücadelenin potansiyel bir odağıdır. Harvey'in çalışmaları, kentleşme süreçlerinin arkasındaki ekonomik ve sınıfsal mantığı ortaya koyarak, eleştirel kent çalışmalarına önemli bir teorik katkı sağlamaktadır.

Manuel Castells ise, kuramını yapısalcı Marksist bir perspektifle şekillenmiş olup kenti, kapitalist sistemin yeniden üretim sürecinde işlev gören bir toplumsal ürün olarak ele alır. Kentsel mekânı anlamak için kollektif tüketim (collective consumption) kavramını merkeze yerleştirir. Buna göre, konut, ulaşım, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetler, özel sermayenin kâr motivasyonu ile yeterince sağlayamadığı alanlardır ve bu nedenle devlet eliyle örgütlenir veya sübvans edilir. Kent, bu kollektif tüketim süreçlerinin mekânsal örgütleniş biçimi ve birimi olarak belirir (Castells, 1977, s. 445, 460). Bu yapısal düzenleme, kentsel alanı, farklı sınıf ve grupların bu kaynaklara erişim ve kontrol için mücadele ettiği temel bir çatışma odağı hâline getirir.

Castells (1983, 319), kentsel sosyal hareketleri, yapısal baskılara karşı bir direniş ve toplumsal dönüşüm aracı olarak analiz eder. Ona göre, kent sakinleri yalnızca maddi kaynaklar için değil, aynı zamanda kültürel kimlik, yerel özerklik ve yaşam kalitesi talepleri için de mobilize olur; böylece kent, yapısal determinizm ile insanın dönüştürücü eylemi (agency) arasındaki diyalektiğin sahnelendiği bir arena olur. Sonraki çalışmalarında ise Castells (2000, 408), küresel ölçekte yaşanan teknolojik dönüşümlerin kentler üzerindeki etkisini inceler. Akışlar mekânı" (space of flows) ile "yerler mekânı" (space of places) arasındaki gerilimin, günümüz kentlerindeki eşitsizlik, kimlik politikaları ve mekânsal parçalanmayı anlamak açısından merkezî önem taşıdığını savunur. Böylece, kentsel dinamiklerin yerel ve küresel güçler arasındaki etkileşimle şekillendiği bütüncül ve evrimleşmiş bir kuramsal çerçeve sunar.

Henri Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey'in kent kuramları, kapitalist kentleşme sürecini analiz etmek için farklı ancak birbirini tamamlayıcı kavramsal çerçeveler sunar. Lefebvre'nin mekânın

üretimi ve kent hakkı vurgusu, mekânsal pratiklerin sınıf mücadelesi ve gündelik hayattaki yabancılaşma bağlamında ele alınmasına olanak tanır. Castells ise kollektif tüketim ve kentsel sosyal hareketler odaklı analiziyle, devletin rolünü ve yapısal çelişkiler karşısında örgütlü toplumsal direnişin dinamiklerini merkeze yerleştirir. Harvey'in sermaye birikimi, mekânsal sabiteler ve kent hakkı kavrayışı ise kentsel dönüşümü, kapitalizmin içsel kriz eğilimlerini yönetme stratejisinin bir parçası olarak açıklar. Nihayetinde, her üç perspektif de kentsel mekânın kapitalist üretim ilişkilerinin bir yansıması olduğu kadar, aynı zamanda bu ilişkilere karşı mücadelenin ve toplumsal dönüşüm talebinin en canlı şekilde yeşerdiği diyalektik bir alan olduğu ortak kabulünde birleşir.

Bu kuramsal miras, dijitalleşme çağında özgün kentlerin geleceğini düşünürken de kritik bir çerçeve sunar. Zira günümüzde kent mekânı, yalnızca maddi değil aynı zamanda veri tabanlı bir meta olarak da üretilmekte; kuramlar kentlerin her daim bir mücadele alanı olduğunu gösterir. Dijitalleşme, bu mücadeleyi yeni bir boyuta taşımaktadır. Bir yanda, kentlilerin hareketlerini izleyen, verilerini metalaştıran ve kültürü standartlaştıran küresel teknoloji platformları; diğer yanda ise, bu yeni gözetim ve homojenleştirme biçimlerine direnerek kent hakkını dijital alanda da talep eden yerel topluluklar bulunur. Bu nedenle, özgün kentlerin ve yerel değerlerin geleceği, bu teknolojik araçlara kimin, nasıl hükmettiğine bağlıdır. Dijitalleşme, yerel kimlikleri silmek yerine, onları güçlendirmek için de kullanılabilir. Açık kaynaklı dijital platformlar, katılımcı haritalama ve veri kooperatifleri aracılığıyla kent sakinleri, kendi hikayelerini anlatabilir, kültürel miraslarını koruyabilir ve kentsel dönüşümüne dair kararlara gerçek anlamda dahil olabilir. Sonuç olarak, dijital çağda özgün bir kent olmak, teknolojiyi reddetmek değil, onu yerel ihtiyaçlara, kültüre ve topluluk değerlerine hizmet edecek şekilde demokratikleştirmek ve kent hakkını bu yeni alanda da talep etmektir.

DİJİTALLEŞMENİN KENTSEL YÜZÜ: FIRSATLAR VE TEHDİTLER

Dijital dönüşüm, örgütlerin toplumsal taleplerin dinamik yapısına uyum sağlamak amacıyla, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeleri kurumsal yapılarına entegre ederek gerçekleştirdikleri kapsamlı bir yenilenme süreci olarak tanımlanabilir (Taş vd., 2017, s. 2307). Kent yönetimleri bağlamında dijitalleşme, yalnızca hizmet sunumunu dönüştüren

bir araç değil, aynı zamanda yerel ekonomik yapının işleyişini doğrudan etkileyen stratejik bir unsur niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede, çok büyük hacimli verilerin belirli amaçlar doğrultusunda analiz edilip anlamlı bilgilere dönüştürülmesini ifade eden büyük veri, günümüzde karar alıcılar ve politika yapıcıların daha rasyonel, kanıta dayalı ve etkin politikalar geliştirmelerinde vazgeçilmez bir referans kaynağına dönüşmüştür (Gül, 2018, s. 13)

Kent yönetimlerinde dijitalleşme uygulamaları, yönetsel süreçlerin şeffaflığını artırarak karar alma mekanizmalarının daha erişilebilir ve hesap verebilir bir yapıya kavuşmasına olanak tanımaktadır. Dijital teknolojilerin sunduğu olanaklar, zaman ve mekân kısıtlarının ortadan kaldırılmasıyla birlikte hizmet sunumunun etkinliğini yükseltmekte, maliyetleri azaltmakta ve böylece hem kamu yönetimi hem de vatandaşlar açısından ekonomik yükün hafiflemesine katkı sağlamaktadır. Aracı aktörlerin devreden çıkmasıyla personel giderlerinde tasarrufun mümkün hale gelmesi, dijitalleşmenin kurumsal verimlilik boyutunu güçlendirmektedir. Ayrıca, küresel ölçekte giderek artan bir olgu haline gelen dijitalleşme, kamusal çıkarların daha etkin biçimde korunmasına imkân tanımakta ve bu süreç yönetim-vatandaş ilişkilerinde güvenin kurumsallaşmasına zemin hazırlamaktadır (Henden ve Henden, 2005, s. 59) Öte yandan bu uygulamalar sayesinde kent yönetimleri, yerel işletmelerin dijital pazarlara erişimini kolaylaştırarak ekonomik çeşitliliği artırmakta ve küçük ölçekli üreticilerin rekabet gücünü yükseltmektedir. E-ticaret platformları, mobil ödeme sistemleri ve dijital tanıtım araçları, yerel ürünlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra kent yönetimleri, veri analitiği ve dijital takip sistemleri aracılığıyla kaynak dağılımını optimize ederek maliyetleri azaltmakta ve ekonomik planlamada etkinliği artırmaktadır.

Kültürel açıdan dijitalleşme, yerel değerlerin korunması ve görünürlüğünün artırılması sürecinde kritik bir rol oynamaktadır. Kent yönetimleri, dijital arşivler, sanal müzeler, çevrimiçi sergiler ve sosyal medya platformları aracılığıyla tarihî ve kültürel mirası hem yerel halk hem de turistler için erişilebilir hâle getirmektedir. Bu süreç, genç kuşakların kent kültürü ile etkileşimini artırmakta ve kültürel kimliğin dijital ortamda yeniden üretimine katkı sağlamaktadır. Dijital teknolojiler, aynı zamanda kültürel etkinliklerin planlanması, katılımın ölçülmesi ve geri bildirim mekanizmalarının kurulmasında yönetime veri sağlamaktadır (Sakarya Büyükşehir Belediyesi, 2023, s. 18).

Toplumsal etkiler açısından dijitalleşme, kent yönetimlerinin vatandaşlarla etkileşim biçimlerini dönüştürmektedir. Nitekim belediyeler birçok hizmeti dijital platformlara taşımış ve vatandaşların bu uygulamalar üzerinden bilgilenmesi ile hizmetlere ulaşmasını hedeflemiştir. Bu yeni koşulların bir gereği olarak, yönetimlerin temel amacı; vatandaşların süreçlere doğrudan dâhil olduğu, şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim anlayışını tesis etmek olmuştur. Dijital yönetim modelleri olan e-belediye

uygulamaları, vatandaşların politika yapım süreçlerine aktif olarak görüş ve katkı sunabildiği etkileşimli platformlara dönüşmüştür (Utlı & Er, 2021: 106).

Kentsel dijitalleşme, 21. yüzyıl kentlerini hem dönüştüren hem de yeniden şekillendiren çift yönlü bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sürecin sunduğu fırsatlar ve beraberinde getirdiği tehditler, kentlerin geleceğini anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

Dijitalleşmenin kentsel yaşama sunduğu en önemli fırsat, kaynak yönetiminde optimizasyon ve verimlilik artışıdır. Akıllı şebekeler, entegre ulaşım sistemleri ve enerji yönetim çözümleri sayesinde kentler kaynak israfını azaltabilir ve sürdürülebilirliği artırabilir. Ayrıca, dijital platformlar katılımcı demokrasiyi güçlendirme potansiyeli taşımaktadır. Vatandaşların kentsel karar alma süreçlerine doğrudan dâhil olabileceği dijital araçlar, şeffaflığı ve hesap verilebilirliği artırarak kent yönetiminde yeni bir dönem başlatabilir (Townsend, 2013, 32,145, 275).

Bununla birlikte, dijitalleşme vaatleri beraberinde önemli toplumsal ve siyasi riskleri de getirmektedir (Greenfield, 2017, 228). Akıllı kent teknolojileri yalnızca teknik altyapı sorunlarını çözmekle kalmayıp, aynı "gündelik hayatın derinliklerine nüfuz eden bir yönetim biçimi" olarak işlev görebilir. Buna göre, sensör ağları ve veri toplama mekanizmaları aracılığıyla kentsel yaşamın sürekli izlenmesi, bireylerin davranışlarının öngörülüp yönlendirilebileceği bir "davranışsal yönetim" (behavioural governance) sistemine kapı aralamaktadır. Bu durum, kaynak verimliliği ve katılım iddialarının ötesinde, kent sakinlerinin özerkliğini ve mahremiyetini tehdit eden yeni bir iktidar ve kontrol rejimini temsil etmektedir. Dijitalleşme sürecindeki kentlerin, bu konudaki dönüşümden kaynaklanabilecek güvenlik risklerine karşı önlem alması hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda, iki temel ihtiyaç öne çıkmaktadır: operasyonel güvenlik ve veri güvenliği. Operasyonel güvenlik, kent altyapılarını ve teknolojilerini siber tehditlere karşı korumayı gerektirir. Veri güvenliği ihtiyacı ise, bu altyapılar aracılığıyla üretilen ve paylaşılan verilerin korunmasını kapsar. Bu verilerin güvenliği, büyük ölçüde kullanılan işletim sistemlerinin güvenliğine bağlıdır. Dolayısıyla, akıllı kent uygulamalarında kullanılan verilerin hukuki çerçevesinin de güçlendirilmesi elzemdir. Özel hayatın gizliliği, devlet sırları ve ticari gizlilik gibi hassas verilerin toplanması ve paylaşımının her açıdan güvence altına alınması büyük önem arz etmektedir (Köseoğlu, 2019: 37). Ayrıca, dijital uçurum olgusu kentsel eşitsizlikleri derinleştirme riski taşımaktadır. Dijital okuryazarlık ve teknolojiye erişim imkânlarındaki farklılıklar, kent sakinleri arasında yeni bir eşitsizlik katmanı oluşturabilmektedir (Graham & Marvin, 2001, 209). Kentsel dijitalleşmenin bir diğer olumsuz etkisi de mekânsal özgünlüğün kaybolması tehlikesidir. Küresel akıllı şehir şirketlerinin standart çözüm paketleri, kentler arasında mimari ve kentsel doku açısından tekdüzeliğe yol açabilmekte; aynı zamanda, özel şirketlerin elinde toplanan kentsel verilerin

ticarileştirilmesi, kent hizmetlerine erişimde parasal durumu öne çıkaran yeni eşitsizlikler yaratabilmektedir (Greenfield, 2017, 228).

Kentsel dijitalleşmenin yönü, kent yöneticilerinin uyguladığı politika ve stratejiler ile toplumsal denetim mekanizmalarının etkinliğiyle doğrudan ilişkilidir. Dijital teknolojiler yalnızca altyapı ve hizmet süreçlerini dönüştürmekle kalmaz; aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel yapılar üzerinde de etkili olur. Teknolojik determinizm yaklaşımı, teknolojinin toplum ve kültürün yapısını belirlediğini iddia eden bir yaklaşımdır (Hallström, 2022, s. 22). Teknolojiyi toplumsal değişimin tek belirleyeni olarak görür ve insan ile kurumların rolünü göz ardı eder. Oysa kentsel dijitalleşmenin kapsayıcı ve işlevsel biçimde ilerleyebilmesi, teknolojinin sunduğu araçların, kent sakinlerinin ihtiyaçları ve yerel yönetimlerin stratejik hedefleri çerçevesinde şekillendirilmesiyle mümkün olur. Bu perspektif, dijital altyapı ve hizmetlerin yalnızca teknik bir yatırım değil, aynı zamanda toplumsal ilişkiler ve yönetim süreçleri ile bütünleşen bir dönüşüm aracı olarak ele alınmasını gerektirir.

KOD İLE KÜLTÜRÜN KESIŞTİĞİ YER: DİJİTAL DÖNÜŞÜMDE YEREL KİMLİK

Dijital teknolojiler, yerel değerlerin dönüşümünde salt araçsal işlevleriyle değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlarda tetikledikleri yeniden yapılanma süreçleriyle dikkat çekmektedir. Yerel kimlik ve hafıza, bu bağlamda korunması gereken statik unsurlar olmaktan ziyade, dijital ortamla kurdukları dinamik etkileşimler üzerinden sürekli yeniden inşa edilmektedir. Bu durum, teknolojinin sadece bir aracı değil, aynı zamanda toplumsal ilişkileri ve kültürel anlam üretim süreçlerini yeniden şekillendiren bir “ortam” olarak ele alınmasını gerekli kılar.

Dijital teknolojilerin kullanımının yaygınlaşması, kültürel mirasın korunması, tanıtımı ve erişilebilirliğinde dikkate değer bir artış sağlamıştır. Söz konusu teknolojiler; kültürel mirasın belgelenmesi, arşivlenmesi, korunması ve görsel, işitsel ya da yazılı biçimlerde sunulmasıyla anlaşılmasına imkân veren çok yönlü uygulamalar sunmaktadır. Teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte kültürel mirasın dijital ortama aktarılması, arşivlenmesi ve korunması daha kolay hale gelmiş, bunun sonucunda geniş ölçekli kültürel miras verisi ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu teknolojiler,

arkeolojik alanların yanı sıra eserlerin restorasyon ve onarım süreçlerinde de etkin biçimde kullanılabilir (Büyükkuru, 2023, 136).

Ekonomik açıdan, dijital platformlar yerel üreticilerin ve zanaatkârların küresel pazarlara açılmasına aracılık eder. Geleneksel üretim biçimleri, dijitalleşme sayesinde pazarlama ve dağıtım stratejileriyle hibritleşerek sürdürülebilir bir ekonomik yapı kazanır. Örneğin, el sanatları üreten küçük ölçekli işletmeler, e-ticaret siteleri ve sosyal medya aracılığıyla kendi kentlerinin kültürel ürünlerini geniş kitlelere ulaştırabilmektedir. Ancak bu noktada, ürünlerin salt metalaşması riskine karşı “dijital hikâyeleştirme” önemli bir stratejik rol üstlenir. Bir Kastamonu çarık üreticisinin yalnızca ürünü değil, üretim sürecini ve zanaatkârlık geleneğini dijital içeriklerle paylaşması, tüketicinin somut olmayan kültürel mirasa ortak olmasına imkân tanır. Dijital hikâyeleştirme yaklaşımı, ürün ve hizmetlerin daha geniş kitlelere ulaşmasında ve müşteri deneyiminin zenginleştirilmesinde etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Tüketici tercihlerindeki değişimlere uyum sağlamak ve kültürler arası etkileşimi güçlendirmek amacıyla bu yaklaşımdan yararlanılmaktadır. Bu yöntem sayesinde yalnızca pazara erişim kolaylaşmakla kalmamakta, aynı zamanda müşteri ile kurulan etkileşim derinleşmektedir. Ayrıca dijital hikâyeleştirme; hedef pazarlara ulaşma, sürdürülebilir turizmi teşvik etme, hedef kitleyle duygusal bağ kurma ve yerel kültürel değerlerin görünürlük kazanmasını sağlama gibi amaçlara hizmet etmektedir (Yeşilçimen, 2024, 98).

Kültürel miras alanlarının ve eserlerinin korunması ile tanıtımı günümüzde modern teknolojilerin sunduğu olanaklar sayesinde daha etkili bir biçimde gerçekleştirilmektedir. Bu durum, mekânsal sınırlılıkları ortadan kaldırarak miras unsurlarına erişimi kolaylaştırmakta, aynı zamanda bu unsurların etkileşimli, ilgi çekici ve eğitsel yöntemlerle deneyimlenmesine imkân tanımaktadır. Dijital teknolojiler, kültürel mirasa yönelik erişim olanaklarını genişleterek daha önce ulaşılması mümkün olmayan kitlelere hitap etmeyi sağlamaktadır. Sanal platformlar aracılığıyla kültürel miras unsurlarına erişim sağlanabilmekte; böylelikle yalnızca somut kültürel varlıklar değil, aynı zamanda dini ve kültürel pratikler de video ve canlı yayınlar üzerinden aktarılabilen, bu süreçte katılımcılar mekânın atmosferini dolaylı olarak deneyimleme olanağı bulmaktadır (Büyükkuru, 2023, 137).

Kültürel boyutta, dijital teknolojiler yerel hafızayı salt bir arşiv olmanın ötesine taşıyarak, etkileşimli ve deneyimsel bir sürece dönüştürmektedir. Bu süreç, Pierre Nora’nın (1989, 12) “hafıza mekânları” (lieux de mémoire) kavramıyla ifade ettiği, kolektif kimliği korumaya yönelik fiziksel ve sembolik mekânların dijital ortamda yeniden üretimi anlamına gelir. Bununla birlikte, dijitalleştirilmiş hafıza mekânları, orijinal bağlamından koparılma, standartlaştırma ve ticarileştirilme riski taşımaktadır. Dolayısıyla, dijital hafıza mekânlarının, Nora’nın işaret ettiği yapaylık ve temsiliyet sorununu aşmak yerine daha da derinleştirme tehlikesi

bulunmaktadır. Sonuç olarak, bu teknolojiler, hafızayı koruma ve yayma potansiyeli taşıırken, aynı zamanda onu kimin nasıl şekillendirdiği, hangi hikâyelerin anlatıldığı veya hangilerinin dışarıda bırakıldığına dair eleştirel soruları da acilen gündeme getirmektedir. Örneğin, bir artırılmış gerçeklik (AR) uygulaması aracılığıyla Efes'i sanal olarak gezmek, kullanıcıya tarihsel bir deneyim sunarken, algoritmalar tarafından öne çıkarılan belirli anlatılar tarihsel çoğulculuğu ve eleştirel yorumu sınırlayabilir. Bu bağlamda, dijital hafızanın toplumsal ve kültürel değer üretiminde işlevsel olabilmesi, yalnızca teknolojiye dayalı bir temsil değil; içerik üretiminde aktörler arası etkileşimi, bağlamsal doğruluğu ve anlatı çeşitliliğini gözetten sistematik bir tasarım yaklaşımıyla mümkündür. Böylece dijital platformlar, yerel hafızayı yeniden üretirken hem katılımcılığı artırabilir hem de tarihsel deneyimlerin eleştirel ve çoğulcu biçimde aktarılmasına imkân tanıyabilir.

Toplumsal düzeyde, dijital teknolojiler katılım ve etkileşim mekanizmalarını demokratikleştirir. Yerel yönetimler, dijital anketler ve katılım platformları aracılığıyla kent sakinlerini karar alma süreçlerine dahil edebilir. Vatandaş odaklı uygulamalar ve platformlar (örneğin, Decidim) sayesinde kentsel dönüşümden kültür politikalarına kadar birçok alanda kolektif bir zekâ inşa edilebilir. Bu süreç, Habermas'ın (1989) "kamusal alan" kavramının dijital bir uzantısı olarak görülebilir. Barcelona'da 2017 yılında yürütülen karar verme (Decidim) uygulamasında yaklaşık 40.000 vatandaş çevrimiçi ve yüz yüze katılım yoluyla öneriler üzerinde tartışmış, böylece müzakereci demokrasi pratiği güçlenmiştir (Calvo, 2020). Ancak bu katılımın sembolik düzeyde kalmaması, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleriyle desteklenmesi gerekir. Aksi takdirde, dijitalleşme toplumsal katılımı derinleştirmek yerine yüzeyselleştirme riski taşır.

Öte yandan, dijitalleşmenin sunduğu fırsatların yanı sıra beraberinde getirdiği sorumluluklar da dikkate alınmalıdır. Veri güvenliği, doğru bilgi sunumu ve kültürel mahremiyet gibi boyutlar, somut olmayan kültürel mirasın dijital ortama aktarılması sürecinde temel öneme sahiptir. Bu bağlamda, dijitalleşmenin etkilerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmek ve sürdürülebilir bir dijital kültürel miras yönetimi için en uygun uygulama ve stratejileri belirlemek, sürecin etkinliği açısından kritik bir adım olarak öne çıkmaktadır (Yıldız, 2023, 7).

Dijital dönüşüm süreci, yerel kültürel değerlerin yeniden üretiminde önemli fırsatlar sunmakla birlikte, toplumsal eşitsizlikleri pekiştirme potansiyeli de taşımaktadır. Dijital uçurum, özellikle yaşlı bireyler, düşük gelir grupları ve sınırlı teknolojiye erişimi olan topluluklar açısından katılım engelleri yaratmaktadır. Bu durum, dijitalleşmenin demokratikleştirici etkisinin sınırlı kalmasına neden olabilir. Öte yandan, küresel dijital platformların içerik sıralama ve öneri sistemleri, yerel kültürlerin özgünlüklerini ve bağlamsal anlamlarını standartlaştırma eğilimi gösterebilir. Örneğin, belirli bir yöresel lezzetin veya el sanatının algoritmalar aracılığıyla küresel bir eğilim hâline gelmesi, bu öğelerin tarihsel ve kültürel bağlamdan

koparılmasına yol açabilir; otantik pratikler, ticarileştirilmiş bir gösteri biçimine indirgenebilir (Zuboff, 2019, 3–4). Bu bağlamda, dijital dönüşümün yerel kültürlerle olan etkileşimi, yalnızca teknolojik araçların sağladığı erişimle değil, aynı zamanda bağlamsal farkındalık ve etik yönetim çerçevesinde tasarlanmış stratejilerle anlam kazanır.

Tüm bu olanaklar ve riskler, dijital dönüşümün yerel kimlik üzerindeki etkisinin çok katmanlı ve etkileşimli doğasını göstermektedir. Dijital teknolojilerin yerel kültürel değerleri yalnızca görünür kılmakla kalmayıp, onları küresel bilgi ve iletişim ağlarıyla bağlayacak biçimde yapılandırılması, sistematik bir tasarım yaklaşımını zorunlu kılar. Bu süreç, kapsayıcı dijital altyapıların kurulmasını, yerel toplulukların dijital okuryazarlık düzeylerinin yükseltilmesini ve veri etik ilkelerinin uygulanmasını gerektirir. Aynı zamanda, yazılım ve platform ekosistemleri, yerelin özgün mantığını ve deneyimsel hafızasını koruyacak biçimde tasarlanmalıdır. Aksi takdirde, kültürel değerlerin ticarileştirilmesi, standartlaştırılması veya dijital erişim farklılıkları, toplumun belirli kesimlerini bu dönüşümden dışlayarak yerel kimliğin parçalanmasına yol açabilir. Dolayısıyla, Dijital dönüşümün yerel kimlik üzerindeki etkisi, sadece teknolojik araçların devreye alınmasıyla değil; toplumsal etkileşimleri, yerel bağlamı ve farklı aktörlerin perspektiflerini dikkate alan bir uygulama çerçevesiyle belirginleşir. Bu perspektif, kod ile kültürün etkileşiminden doğan yeni sentezlerin, hem yerelin özgünlüğünü hem de küresel etkileşimleri dikkate alacak biçimde geliştirilmesini olanaklı kılar.

SAKARYA'DA YEREL KİMLİĞİN DİJİTAL YOLLARLA YENİDEN İNŞASI

Sakarya, Marmara Bölgesi'nde ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan çeşitlilik gösteren bir kent olarak yerel değerlerin dijital yollarla yeniden inşası açısından uygun bir vaka teşkil etmektedir. Kentin sanayi ve eğitim altyapısının yanı sıra kültürel mirası ve topluluk yapısı, dijitalleşme süreçlerinin yerel değerler üzerindeki etkilerini gözlemlemek için elverişli bir ortam sunmaktadır. Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin strateji belgeleri, dijital kent projeleri ve e-belediyecilik uygulamaları, kent yönetiminin yerel değerleri dijital platformlarda görünür kılma çabalarını somutlaştırmaktadır. Bu çabalar kapsamında yerel kültürel ve tarihi değerlerin dijital kayıtlarının oluşturulması ve sosyal medya ile mobil uygulamalar aracılığıyla paylaşılması hedeflenmektedir. Kültürel açıdan mevcut envanter dijital

içeriklerle desteklenerek genç kuşakların ilgisi artırılmakta ve kentsel cazibe oluşturacak değerler öne çıkarılmaktadır. Ekonomik açıdan ise yerel ürünlerin dijital platformlarda tanıtılması ve e-ticaret kanallarının geliştirilmesi, kent ekonomisine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte bilgiye erişim eşitsizliği ve teknolojik altyapı eksiklikleri, dijitalleşme sürecinde sınırlılık oluşturan temel faktörler arasında yer almaktadır.

Sakarya’da son yıllarda hız kazanan dijital dönüşüm süreçleri, yerel değerlerin yeniden inşasında farklı ölçeklerde işlev görmektedir. Kentin tarihsel, kültürel ve sosyal hafızası yalnızca arşivleme ya da tanıtım faaliyetleriyle sınırlandırılmamakta; dijital platformlar aracılığıyla etkileşimli, katılımcı ve dinamik bir yapıya kavuşmaktadır. Örneğin, dijital kent rehberleri ve mobil tabanlı uygulamalar, mekânsal hafızanın yeniden kurgulanmasına aracılık etmekte, kentin kültürel katmanlarını hem yerel halk hem de ziyaretçiler için erişilebilir kılmaktadır. Bu süreçte öne çıkan temel unsur, dijital teknolojilerin yerel değerleri durağan bir miras unsuru olarak değil, toplumsal pratikler içinde yeniden üretilen canlı bir unsur olarak konumlandırmasıdır. Kentlilerin katkısına açık dijital envanterler ve çevrim içi katılım mekanizmaları, yerel değerlerin tek yönlü aktarımına değil, çok sesli bir yeniden üretim sürecine olanak tanımaktadır. Böylece, kültürel miras yalnızca korunmakla kalmamakta, aynı zamanda güncel toplumsal ihtiyaçlar ve kentsel dinamiklerle uyumlu bir şekilde dönüştürülmektedir.

1.Resmî ve Yerel Kurum Raporlarında Gelişmeler

1.1. Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2025–2029 Stratejik Planı

Sakarya Büyükşehir Belediyesi’nin 2025–2029 dönemini kapsayan stratejik planında, dijital dönüşüm ve akıllı şehir uygulamaları önemli bir yer tutmaktadır. Plan kapsamında, şehrin dijital altyapısının güçlendirilmesi, veriye dayalı yönetim anlayışının benimsenmesi, akıllı şehir projelerinin hayata geçirilmesi ve vatandaş odaklı dijital hizmetlerin yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Stratejik planda dijitalleşme, yerel değerlerin korunması ve yeniden inşası için temel bir unsur olarak ele alınmaktadır. Akıllı şehir uygulamaları, dijital katılım mekanizmaları ve coğrafi bilgi sistemleri gibi teknolojiler, hem kent sakinlerinin yaşam kalitesini yükseltmekte hem de kültürel sürekliliğin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Örneğin, SAKUS, SAKBİS gibi dijital platformlar, vatandaşların hizmetlere erişimini kolaylaştırarak kent kimliğinin güçlenmesine aracılık etmektedir (Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2025-2029 Stratejik Planı, 2025; 55, 61).

Bunun yanı sıra sosyal medya ve mobil uygulamalar, kentlilerin yönetime doğrudan katılımını artırmakta ve dijital okuryazarlık düzeyinin gelişmesine katkı sunmaktadır. Bu durum, yerel kültürün dijital ortamlarda görünürlük kazanmasına ve kentsel kimliğin çağdaş teknolojiler aracılığıyla yeniden üretilmesine imkân tanımaktadır. Ancak, akıllı şehir teknolojilerinin yüksek maliyetleri, siber güvenlik tehditleri ve entegre olmayan dijital

çözümlerin kaynak israfına yol açabilmesi gibi sorunlar, dijital dönüşümün sürdürülebilirliğini sınırlandıran faktörler olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, yerel değerlerin dijital yollarla yeniden inşası sürecinde teknolojik fırsatlar ile potansiyel risklerin dengeli şekilde yönetilmesi gerekmektedir (Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2025-2029 Stratejik Planı, 2025; 86-87).

1.2. Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2024 Faaliyet Raporu

Dijitalleşmeyle ilgili faaliyetler dahil olmak üzere, yıl boyunca gerçekleştirilen hizmet ve projelere dair ayrıntılı veriler içerir. Sakarya Büyükşehir Belediyesi, “yenilikçi, akıllı şehircilik anlayışıyla kalkınmayı hedefleyen” bir vizyon benimsemiştir Stratejik plan kapsamında akıllı şehir uygulamalarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Bilgi işlem ve teknoloji altyapısı, mevcut donanım, yazılım ve dijital uygulamalarla güçlendirilmiş, gelişen bilgi ve teknolojilerin adaptasyonuna yönelik güncellik sağlanmaktadır (Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2025-2029 Stratejik Planı, 2025, 8, 17, 18)

1.3. Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2024 Performans Programı

Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin performans programı, kurumsal yapıyı güçlendirmeye yönelik kapsamlı bir strateji ortaya koymaktadır. Bu stratejinin temelini, kamu iç kontrol standartlarına uyum ve bilgi teknolojileri altyapısının etkinliğini artırma hedefleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda, bilgi sistemlerinin sürekliliği, veri güvenliği ve erişim kontrollerine yönelik düzenlemelerin hayata geçirilmesi öngörülmektedir. Ayrıca, hizmet sunumunda dijital dönüşümü hızlandırmak amacıyla e-belediye uygulamalarının yaygınlaştırılması ve mekânsal veri altyapısının güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Akıllı şehir çalışmalarının koordinasyonu ve bu alandaki kapasite geliştirme faaliyetleri de kurumsal amaçlar arasında öne çıkmaktadır. Nihai olarak, tüm bu çabalar, destek hizmetlerindeki iç müşteri memnuniyet oranını artırmaya yönelik bir yaklaşımla desteklenmektedir (Sakarya Büyükşehir Belediyesi Performans Programı 2024, 150-155). Belediyenin dijital dönüşüm yol haritası; e-belediye hizmetlerinin sürdürülmesi, coğrafi bilgi sistemleri tabanlı akıllı şehir uygulamalarının hayata geçirilmesi ve birimlerin ihtiyaç duyduğu yazılımsal çözümlerin geliştirilmesiyle şekillenmektedir. Aynı zamanda, elektronik belge yönetim sisteminin etkinleştirilmesi ve siber güvenlik tedbirlerinin sistematik olarak uygulanması da önemli alt başlıklar olarak öne çıkmaktadır. Akıllı şehir stratejilerinin izlenmesi, ulusal ve uluslararası iş birliklerinin takip edilmesi ve bu alandaki proje üretim kapasitesinin geliştirilmesi de kurumun dijital olgunluk seviyesini yükseltmeye yönelik adımlar olarak değerlendirilebilir. Tüm bu çabalar, nihai olarak bilişim

destek hizmetlerinden kaynaklanan iç memnuniyetin artırılmasına ve kurumsal verimliliğin sürdürülebilir kılınmasına hizmet etmektedir.

1.4.Sakarya Akıllı Şehir Stratejisi ve Eylem Planı (2019-2023)

Sakarya'nın dijitalleşme ve akıllı şehir dönüşümü açısından yol haritası niteliğinde bir belge olarak geliştirilmiştir. Bu planda, mevcut altyapı ve teknolojik durumun analizi yapılarak “akıllı yönetim, akıllı ulaşım, altyapı veri entegrasyonu, e-hizmetlerin yaygınlaştırılması” gibi alanlarda stratejik hedefler belirlenmiş; farklı kamu kurumları ve altyapı hizmet birimleri ile ortak veri paylaşımı ve sistem entegrasyonu vurgulanmıştır. Bu süreçte, vatandaşın kolay erişimi, kamusal kaynakların daha verimli kullanımı, akıllı sistemlerle operasyonel maliyetlerin azaltılması gibi amaçlar ön plana çıkmıştır (Sakarya Büyükşehir Belediyesi, 2019)

2023-2028 dönemi için hazırlanan “*Sakarya Akıllı Şehir Stratejisi ve Yol Haritası*” revize çalışmaları ise yerel paydaş katılımını artırarak, daha güncel veri temelli ihtiyaç analizleri üzerinden stratejiler formüle etmeye yöneliktir. Bu revize çalışmaları kapsamında ilçe belediyeleri, merkezi devlet kurumları ve altyapı sağlayıcıları ile bilgilendirme toplantıları yapılmış, ortak veri platformları ve veri paylaşımı mekanizmalarının geliştirilmesi planlanmış ve şehrin ihtiyaçlarına özgü teknoloji çözümleri belirlenmeye çalışılmıştır. Özellikle şehirdeki mevcut dijital sistemlerin entegrasyonu, paydaşların koordinasyonu ve veri odaklı karar mekanizmalarının güçlendirilmesi temel eksenler olarak benimsenmiştir (Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2023).

2.Yazılım ve Dijital Uygulamalar

Sakarya Büyükşehir Belediyesi, dijital dönüşüm ve akıllı şehir uygulamalarını stratejik öncelikleri arasına almıştır. Teknoloji altyapısı, yazılım sistemleri, veri yönetimi ve akıllı ulaşım çözümleriyle vatandaş odaklı, erişilebilir ve sürdürülebilir bir kent yönetimi hedeflenmektedir (Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2025-2029 Stratejik Planı, 2025, 13).

Belediye, vatandaş odaklı hizmet sunumu için çeşitli yazılım sistemleri kullanmaktadır. Bu sistemlerle vatandaşlara erişilebilir, şeffaf ve etkin hizmet sunulması amaçlanmıştır. Ulaşım Dairesi Başkanlığı, akıllı ulaşım çözümleri geliştirmekte ve toplu taşıma sistemlerini dijital olarak yönetmektedir. Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı bünyesinde “Sürdürülebilir Akıllı Şehirler Şube Müdürlüğü” bulunmaktadır. Bu birim, akıllı şehir stratejilerinin geliştirilmesi, eylem planlarının hazırlanması ve dijital dönüşüm projelerinin koordinasyonundan sorumludur. “Veri Analizi ve Risk Yönetimi Şube Müdürlüğü” kurum genelinde veriye dayalı karar alma süreçlerini desteklemekte ve akıllı şehir uygulamaları için veri

analizleri yapmaktadır. Belediye, E-Devlet kapısı üzerinden vatandaşlara entegre hizmet sunmakta ve dijital dönüşümü desteklemektedir.

Sakarya Büyükşehir Belediyesi, dijital belediyecilik anlayışı doğrultusunda çok sayıda bilgi sistemi ve mobil uygulamayı aktif biçimde kullanmaktadır. Kurum bünyesinde hizmetlerin verimli yürütülmesi ve vatandaşların erişiminin kolaylaştırılması amacıyla geliştirilen bu sistemler arasında; Açık Veri Platformu (Açık Veri Bilgi Sistemi), AYKOME (Altyapı Koordinasyon Sistemi), BELOS (Belediye Otomasyon Yönetimi), Bütçe Yönetimi Bilgi Sistemi, CV Bankası (Özgeçmiş Sistemi), 153 Çözüm Masası, Denetim (İdari Ceza Bilgi Sistemi), E-Belediye (Dijital Belediyecilik Sistemi), E-Bilet (Elektronik Bilet Sistemi), EBYS (Elektronik Belge Yönetim Sistemi), E-Personel (Kurumsal Personel Bilgi Sistemi), E-Meclis (Elektronik Meclis Sistemi), EYS (Etkinlik Yönetim Sistemi), Gelir Yönetimi Bilgi Sistemi, İKY (İnsan Kaynakları Yönetimi), İtfaiye Bilgi Sistemi, İTS (İş Takip Sistemi) ve İTS-Proje, İSG (İş Sağlığı ve Güvenliği), KABİS (Kalite Bilgi Sistemi), Maaş Bilgi Sistemi, MEBİS (Mezarlık Bilgi Sistemi), Muhasebe Bilgi Sistemi, SABİM (Bilgi İşlem Sistemi), SAKUS (Akıllı Ulaşım Sistemi), SAMAK (Makine İkmal Bilgi Sistemi), SAÇEV (Çevre Koruma Bilgi Sistemi), SAHAF (Kütüphane Otomasyon Sistemi), SAKGSM (Gayri Sıhhi Müesseseler Yazılımı), SAKMED (Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı Yazılımı), SEMOS (Muhtarlık Otomasyon Sistemi), SİMOS (Taşınmaz Bilgi Sistemi), SODOKU (Sosyal Doku Uygulama Sistemi), TAMU (Tarımsal Hizmetler ve Muhtarlık İşleri Yazılımı), Taşınır Mal (Satınalma Sistemi), Taşınmaz Mal (Emlak Bilgi Sistemi), TEBİS (Trafik Envanter Bilgi Sistemi), TUBİS (Turuncu Bisiklet Sistemi) ve Veri Analizi (Yönetici Bilgi Sistemi) bulunmaktadır. Bunun yanında, belediye hizmetlerinin mobil cihazlardan da erişilebilir olması için SBB Çözüm Masası, SBB Kurumsal, ULAKBEL ve SBB Mobil uygulamaları geliştirilmiştir. Ayrıca, sakarya.bel.tr kurumsal web sitesi üzerinden vatandaşlara bilgi ve hizmet sunumu yapılmaktadır. Vatandaşların talep, öneri ve şikâyetlerini iletebileceği Çözüm Masası sistemi de çağrı merkezi ve çevrimiçi kanallar üzerinden faaliyet göstermektedir (Sakarya Büyükşehir Belediyesi Performans Programı, 2024, 19-20).

- **KENT REHBERİ:** Sakarya Büyükşehir Belediyesi, şehir içi bilgiye erişimi kolaylaştırmak amacıyla geliştirdiği "Kent Rehberi" dijital platformu ile vatandaşların şehre dair ihtiyaç duydukları bilgilere hızlı ve güvenilir bir şekilde ulaşmalarını sağlamaktadır. Platform, nöbetçi eczaneler, otoparklar, hastaneler, afet rehberi ve bisiklet yolları, imar planları gibi çeşitli hizmetleri kapsamaktadır ve kullanıcıların şehirle ilgili günlük yaşamlarını kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Ayrıca, "Kent Rehberi" mobil uygulaması, IOS ve Android cihazlarla entegre çalışarak platformun erişilebilirliğini artırmakta ve kullanıcı deneyimini güçlendirmektedir (Sakarya Büyükşehir Belediyesi, 2025, 20 Mayıs). Bu dijital uygulama, kent yönetiminde bilgiye dayalı karar alma süreçlerini desteklemenin yanı sıra, şehir sakinleri ile yerel

yönetim arasında daha etkin bir iletişim kanalı oluşturulmasına da katkı sunmaktadır.

SAKUS: Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin geliştirdiği *SAKUS mobil uygulaması*, kent içi ulaşımında dijital ödeme kolaylıkları sunarak kullanıcı deneyimini dönüştürmektedir. Vatandaşlar toplu taşıma araçlarında *sanal kart* ve *QR kod* ile temassız ödeme yapabilmekte, bu da kart taşımaya gerek kalmadan hızlı ve güvenli biniş imkânı sağlamaktadır. Uygulama aynı zamanda bakiye yükleme, seyahat geçmişi görüntüleme ve kart yönetimi gibi işlevleriyle dijitalleşmenin kent yaşamına doğrudan yansımaları ortaya koymaktadır. Bu sistemin avantajları arasında hız, erişilebilirlik ve nakitsiz işlem kolaylığı öne çıkarken; internet erişiminin kesilmesi, dijital okuryazarlığı düşük kullanıcıların adaptasyon zorlukları ve siber güvenlik riskleri gibi sınırlılıklar da bulunmaktadır. Dolayısıyla SAKUS, hem teknolojik fırsatların hem de dijital dönüşümün potansiyel risklerinin bir arada yönetilmesi gereken örneklerinden biridir (Sakarya Büyükşehir Belediyesi, 2025).

- **SAMUS:** Akıllı Ulaşım Sistemi, AMUS (Sakarya Akıllı Ulaşım Sistemi), (<https://sakus.sakarya.bel.tr/>) Sakarya Büyükşehir Belediyesi tarafından hayata geçirilen, kenti daha yaşanabilir ve sürdürülebilir bir hale getirmek amacıyla tasarlanmış kapsamlı bir ulaşım entegrasyon projesidir. Bu sistem, trafik yoğunluğunu anlık olarak izleyen ve trafik ışığı sürelerini bu verilere göre dinamik olarak optimize eden akıllı kavşak yönetimi, araç içi ve yaya güvenliğini artırmaya yönelik teknolojiler ile elektronik ücret toplama sistemlerini bir araya getirir. SAMUS, sadece özel araç trafiğini değil, aynı zamanda toplu taşıma araçlarının konum takibini ve sefer sıklığının ihtiyaca göre ayarlanmasını da kapsayarak ulaşımın tüm paydaşları için entegre bir çözüm sunmayı hedefler. Projenin en dikkat çeken bileşenlerinden biri, vatandaşların seyahatlerini gerçek zamanlı olarak planlayabilmelerini sağlayan dijital uygulamalardır. Sakarya'da toplu taşıma kullanıcıları, otobüslerin anlık konumlarını, varış sürelerini ve hat bilgilerini akıllı telefon uygulamaları veya elektronik duraklar aracılığıyla takip edebilmektedir. Bu sayede bekleme süreleri azalmakta, aktarmalar kolaylaşmakta ve toplu taşımanın tercih edilirliliği artmaktadır. SAMUS, topladığı büyük veriyi analiz ederek trafikteki darboğazları tespit etmekte ve geleceğe yönelik altyapı yatırımları için karar destek mekanizması oluşturmaktadır. Böylece Sakarya'nın ulaşım sorunlarına teknoloji odaklı, veriye dayalı ve akıllı çözümler getirmektedir.

- **ATLAS: (Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kurumsal Coğrafi Bilgi Sistemi Uygulaması)**

Sakarya Büyükşehir Belediyesi, kent yönetimini ve hizmetlerini dijitalleştirme hedefi doğrultusunda, "yerel" ve "milli" değerleri ön plana çıkaran öncü bir uygulamayı hayata geçirmiştir. "ATLAS" isimli, tamamen

yerli imkânlarla geliştirilmiş Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS), şehrin dijital dönüşümündeki en stratejik adımlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu uygulama, sadece teknolojik bir altyapı projesi olmanın ötesinde, yerel yönetimlerde milli yazılım kullanımının bir modeli olarak tasarlanmıştır. Yerel değerlerin dijitalleşme sürecindeki en kritik bileşenlerinden biri olan "veri egemenliği", ATLAS ile kurumsal düzeyde tesis edilmektedir. Sistem, kurumun spesifik ihtiyaçlarına göre yapılandırılarak, dışa bağımlılığı azaltan ve yerel teknik kapasiteyi güçlendiren bir araç haline getirilmiştir. ATLAS'ın en dikkat çekici yönü, merkezi devlet kurumlarıyla (Mekansal Adres Kayıt Sistemi - MAKS, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü - TKGM) entegre olmasıdır. Bu entegrasyon, merkezi ile yerel arasındaki veri akışını yeniden yapılandırarak, vatandaşa sunulan hizmetlerin daha hızlı, doğru ve entegre bir şekilde yürütülmesini sağlamaktadır. Tapu ve adres kayıtları gibi temel kamusal verilerin tek bir dijital platformda buluşması, kentlinin gündelik ihtiyaçlarına yönelik süreçlerin dijital bir ekosistem içinde yeniden inşa edilmesi anlamına gelmektedir (Sakarya Büyükşehir Belediyesi, 2024). Sistemin içerdiği katman tanımlama, tematik analizler, 3D harita görüntüleme ve dinamik içerik yönetimi gibi gelişmiş özellikler, kent yöneticileri için veriye dayalı karar alma süreçlerini güçlendirmektedir. Bu durum, şehrin fiziki ve sosyal dokusuna ilişkin derinlemesine bir kavrayış sunarak, yerel değerlerin ve ihtiyaçların planlamaya doğrusal yansımaya olanak tanımaktadır. Sonuç olarak, ATLAS projesi, Sakarya özelinde teknolojiyi ithal etmek yerine yerel ihtiyaçlara göre milli kaynaklarla üretmek, merkezi ve yerel veriyi entegre ederek vatandaş odaklı yeni bir hizmet modeli inşa etmek ve kentin mekânsal ve idari dinamiklerini dijital bir platformda birleştirerek veri odaklı yönetişimi güçlendirmek yoluyla yerel değerlerin dijital dönüşüm sürecinde nasıl merkeze alındığını gösteren somut bir örnek teşkil etmektedir. Uygulamanın ilerleyen dönemlerde yeni özelliklerle geliştirilecek olması, bu dijital inşa sürecinin dinamik ve sürekli bir evrim içinde olduğunu göstergesidir.

- **EPYS:** Elektronik Belge Yönetim Sistemi, Sakarya Büyükşehir Belediyesi tarafından kullanılan Elektronik Belge Yönetim Sistemi (EPYS), kurum içi yazışma süreçlerini tamamen dijital ortama taşıyarak kâğıt tüketimini azaltan, iş akışlarını hızlandıran ve evrak takibini merkezileştiren bir kurumsal yazılım çözümüdür. Bu sistem sayesinde, gelen-giden evraklar, iç yazışmalar, onay süreçleri ve arşivleme işlemleri elektronik ortamda yönetilmekte; böylece işlem süreleri kısalmakta, operasyonel maliyetler düşmekte ve bilgiye erişim kolaylaşmaktadır. EPYS, 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na uygun güvenli yapısı ile veri güvenliğini sağlarken aynı zamanda kurumsal hafızanın etkin ve düzenli bir şekilde saklanmasına da olanak tanımaktadır.

- **SAKBİS:** Vatandaş taleplerinin takip sistemi, vatandaşların belediyeye ilettiği her türlü talep, şikâyet ve önerilerin dijital ortamda kaydedildiği, ilgili birimlere aktarıldığı ve süreçlerin anlık olarak takip edilebildiği bir vatandaş ilişkileri yönetimi platformudur. Bu sistem, başvuruların merkezi bir platformda toplanarak kaybolmasını veya unutulmasını engeller, işlem süreçlerini şeffaf hale getirir ve vatandaşlara başvurularının hangi aşamada olduğuna dair geri bildirim sağlar. SAKBİS, belediyenin hizmet kalitesini artırmak, vatandaş memnuniyetini yükseltmek ve iletişim süreçlerini standartlaştırmak amacıyla tasarlanmıştır. Vatandaşlar, bu sisteme hem resmî web sitesi üzerinden hem de mobil uygulamalar aracılığıyla erişebilmekte ve başvurularını takip numaraları ile sorgulayabilmektedir.
- **AÇIK VERİ PLATFORMU:** Belediyenin ürettiği ve topladığı çeşitli veri kümelerini (ulaşım, çevre, altyapı, sosyal hizmetler vb.) şeffaf bir şekilde paylaşarak vatandaşlar, araştırmacılar, geliştiriciler ve diğer paydaşların erişimine ve kullanımına sunan dijital bir platformdur. Bu platform, veriye dayalı karar alma süreçlerini desteklemeyi, yenilikçi uygulamaların ve araştırmaların geliştirilmesine olanak sağlamayı ve şeffaflığı artırarak katılımcı yönetişimi güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Kullanıcılar, platform üzerinden çeşitli formatlarda (CSV, JSON, XML vb.) indirilebilen veri kümelerine erişebilir, bu verileri analiz edebilir ve görselleştirme araçlarıyla yorumlayabilirler. Ayrıca, API entegrasyonu sayesinde geliştiriciler bu verileri kullanarak mobil uygulamalar veya web servisleri oluşturabilmektedir (<https://veri.sakarya.bel.tr/>)

Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin dijital dönüşüm projeleri, yerel değerlerin teknoloji ile nasıl yeniden şekillendirilebileceğine dair önemli bir model sunmaktadır. Bu sistemler, salt bürokratik işleyişi kolaylaştırmakla kalmamış; aynı zamanda şehrin sosyal, ekonomik ve idari dokusunu dijital bir ekosistemde birleştirerek katılımcı, şeffaf ve veriye dayalı bir yönetim kültürünü inşa etmiştir. Bilginin kamusal bir değere dönüştürülmesi ve yerel toplumun taleplerine yönelik hizmetlerin dijital altyapıyla desteklenmesi, Sakarya'yı bir "dijital kent kimliği" ile buluşturmuştur. Sonuç olarak, Sakarya örneği; teknolojinin, yerel değerleri yok eden değil, onları daha erişilebilir, sürdürülebilir ve çağdaş bir çerçevede yeniden üreten bir araç olabileceğini göstermektedir. Bu dijital dönüşüm hamleleri, şehirlerin geleceğini inşa ederken geleneksel ile modern olanı birleştiren bir köprü vazifesi görmektedir.

SONUÇ

Dijitalleşme çağında kentlerin özgün kimliklerini koruma ve yeniden üretme süreçleri, yalnızca teknik altyapılarla sınırlı olmayan, toplumsal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla çok katmanlı bir dönüşümü ifade etmektedir. Kentlerin mekânsal dinamikleri, tarihsel süreç boyunca çeşitli güç ilişkileri ve toplumsal pratiklerle şekillenmiştir; günümüzde ise bu dönüşüm, dijital teknolojilerin sunduğu olanaklar aracılığıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Mekânın toplumsal üretimine odaklanan yaklaşımlar, kentlerin yalnızca fiziksel varlıklar olmadığını, aynı zamanda gündelik yaşam pratikleri, üretim ilişkileri ve kolektif hafızanın bir aradalığında yeniden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bakış açısı, dijital teknolojilerin sunduğu hibrit mekânsallıkların, kentsel kimliğin geleceğinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, dijitalleşmenin kentsel yaşamda ikili bir etki doğurduğunu ortaya koymuştur. Bir yandan veriye dayalı yönetim, akıllı ulaşım sistemleri, dijital hizmetler ve açık veri platformları gibi uygulamalar aracılığıyla kaynak yönetiminde verimlilik artmakta, karar alma süreçlerinde şeffaflık güçlenmekte ve vatandaş katılımı desteklenmektedir. Öte yandan bu dönüşüm, kentlerin birbirine benzeyen standart modeller üzerinden şekillenmesi, yerel kültürel değerlerin ticarileştirilmesi ve toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi riskini de beraberinde taşımaktadır. Bu durum, dijitalleşmenin yalnızca teknik bir gelişme değil, aynı zamanda sosyal adalet, katılım ve kimlik inşasıyla doğrudan ilişkili bir süreç olduğunu göstermektedir. Araştırmada Sakarya örneği üzerinden incelenen veriler, yerel yönetimlerin dijitalleşmeyi yalnızca kurumsal verimlilik aracı olarak değil, aynı zamanda kültürel sürekliliği destekleyen bir stratejik unsur olarak benimsediğini ortaya koymaktadır. Kent Rehberi, SAKUS, ATLAS, Açık Veri Platformu ve çeşitli mobil uygulamalar, dijital teknolojilerin yerel bağlama özgü şekilde kullanılabileceğini göstermektedir. Bu uygulamalar, kentlilerin gündelik yaşamına pratik katkılar sağlarken aynı zamanda yerel kimliğin dijital ortamda yeniden üretimine aracılık etmektedir. Böylece kültürel miras durağan bir envanter olmanın ötesine geçerek, katılımcı, etkileşimli ve yaşayan bir unsur olarak yeniden konumlanmaktadır. Bu noktada dijital platformların, yalnızca bilgi sunan araçlar değil, aynı zamanda hafıza mekânlarını çoğulcu biçimde yeniden inşa eden kamusal alanlar işlevi gördüğü söylenebilir. Resmi belgeler ve strateji planları, dijitalleşmenin kentsel yönetim açısından taşıdığı fırsat ve sınırlılıkları görünür kılmıştır. Kent yönetiminin vizyon belgelerinde yer alan akıllı şehir projeleri, veriye dayalı karar mekanizmaları ve e-belediye uygulamaları, dijitalleşmenin kurumsal düzeyde ne denli kapsamlı bir dönüşüm süreci doğurduğunu göstermektedir. Ancak aynı belgelerde vurgulanan güvenlik riskleri, yüksek maliyetler ve dijital altyapı eksiklikleri, bu sürecin sürdürülebilirliğini tehdit eden unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla

kentlerin dijitalleşme süreçlerinde yalnızca teknolojik araçlara değil, aynı zamanda toplumsal kapsayıcılığa, kültürel özgünlüğün korunmasına ve etik yönetim ilkelerine odaklanması gerektiği açıktır.

Elde edilen sonuçlar, özgün şehirlerin geleceğinin dijitalleşme ile yerel değerler arasındaki etkileşimde belirleneceğini göstermektedir. Dijital teknolojilerin demokratikleştirici, kapsayıcı ve kültürel sürekliliği destekleyici bir araç olarak kullanılması, kentlerin farklılıklarını görünür kılacak; buna karşılık teknolojinin salt piyasa odaklı ve standartlaştırıcı bir mantıkla uygulanması, özgünlüklerin silikleşmesine yol açacaktır. Bu nedenle, dijitalleşmenin yönü, yerel yönetimlerin stratejik tercihleri, toplumsal katılımın düzeyi ve kültürel bağlamı gözeten uygulamalarla doğrudan ilişkilidir. Ayrıca, kentlerin dijitalleşme sürecinde pasif birer nesne değil, aktif özne olarak konumlandırılması gerekmektedir. Teknolojiyi yalnızca teknik bir yatırım olarak görmek yerine, toplumsal etkileşimleri, kültürel sürekliliği ve katılımcı yönetimi güçlendiren bir süreç olarak değerlendirmek, özgün şehirlerin geleceğini belirleyecek temel yaklaşım olacaktır. Sakarya örneği, bu bağlamda dijitalleşmenin riskler ve fırsatlar arasında nasıl dengelenebileceğini, yerel değerlerin çağdaş teknolojiler aracılığıyla nasıl yeniden üretilebileceğini göstermesi bakımından dikkat çekici bir model sunmaktadır. Dijital çağda özgün bir kent kimliği inşa etmek, teknolojiyi reddetmek değil, onu demokratikleştirerek yerelin ihtiyaçlarına ve toplumsal taleplerine hizmet edecek biçimde dönüştürmekle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Benjamin, W. (2008). *The work of art in the age of mechanical reproduction* (J. A. Underwood, Çev.). Penguin. (Orijinal yayın 1936).
- Büyükkuru, M. (2023). Kültürel mirasın aktarımında dijital teknolojilerin kullanımı. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı, 134-150. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1309699>
- Calvo, M. (2020). *Decidim: Political participation and open-source technology*. Barcelona City Council.
- Castells, M. (1977). *The urban question: A Marxist approach* (A. Sheridan, Çev.). Edward Arnold. (Orijinal eser 1972).
- Castells, M. (1983). *The city and the grassroots: A cross-cultural theory of urban social movements*. University of California Press.

- Castells, M. (2000). *The rise of the network society* (2. baskı). Blackwell Publishers. (İlk baskı 1996).
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class*. Basic Books.
- Graham, S., & Marvin, S. (2001). *Splintering urbanism: Networked infrastructures, technological mobilities and the urban condition*. Routledge.
- Greenfield, A. (2017). *Radical technologies: The design of everyday life*. Verso Books.
- Güç, A. (2024). Yerel yönetimlerde dijital dönüşüm: Kavramsal çerçeve ve uygulamalar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 65-78. <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/84389/1430710>
- Hallström, J. (2022). Embodying the past, designing the future: Technological determinism reconsidered in technology education. *International Journal of Technology and Design Education*, 32(1), 17-31.
- Harvey, D. (1999). *Sosyal adalet ve şehir* (M. Morali, Çev.). Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2005). *The new imperialism*. Oxford University Press.
- Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review*, 53, 23-40.
- Harvey, D. (2012). *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*. Verso Books.
- Hoskins, A. (2016). Digital network memory. In A. Erll & A. Rigney (Eds.), *Mediation, remediation, and the dynamics of cultural memory* (ss. 91-106). De Gruyter.
- Karaçizmeli, M. (2021). Lefebvre ve Foucault'da mekân: Kuramsal bir tartışma. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(52), 166-178. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.996269>
- Köseoğlu, Ö., & Demirci, Y. (2018). Akıllı şehirler ve yerel sorunların çözümünde yenilikçi teknolojilerin kullanımı. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 40-57.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2020). *Mekânın üretimi* (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7-24.
- Sakarya Büyükşehir Belediyesi. (2019). *Sakarya Akıllı Şehir Stratejisi ve Eylem Planı 2019-2023* [PDF]. <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/Lm9uovzWve.pdf>
- Sakarya Büyükşehir Belediyesi. (2023). *SAKBİS: Sakarya Belediye İletişim Sistemi*. Vatandaş İlişkileri Dairesi Başkanlığı. <https://www.sakarya.bel.tr/sakbis>
- Sakarya Büyükşehir Belediyesi. (2024). *Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2024 performans programı*. <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/YqbwYGdWUK.pdf>
- Sakarya Büyükşehir Belediyesi. (2024, 16 Mayıs). Büyükşehir'den dijital bir hamle daha: Yerli ve milli uygulama 'ATLAS'ı geliştirdiler [Haber bülteni]. <https://www.sakarya.bel.tr/1/Haber/buyuksehir-den-dijital-bir-hamle-daha-yerli-ve-milli-uygulama-atlasi-gelistirdiler/24601>
- Sakarya Büyükşehir Belediyesi. (2025). *2025-2029 Stratejik Planı*. Sakarya: Sakarya Büyükşehir Belediyesi. <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/NaNCU6FUbK.pdf>
- Sakarya Büyükşehir Belediyesi. (2025, 20 Mayıs). Büyükşehir size tek tıkla 'yol' gösterecek: Kent Rehberi dijital platforma taşındı [Haber bülteni].

- <https://sakarya.bel.tr/entemap/Haber/buyuksehir-size-tek-tikla-%E2%80%98yol-gosterecek-kent-rehberi-dijital-platforma-tasindi/24513>
- Sakarya Büyükşehir Belediyesi. (2025, 22 Ocak). Büyükşehir’den ulaşımda dijital kolaylık [Haber bülteni]. <https://www.sakarya.bel.tr/a/Haber/buyuksehir-den-ulasimda-dijital-kolaylik/24912>
- Sakarya Büyükşehir Belediyesi. (2024). *Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2024 faaliyet raporu*.
- Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (2023). *Sakarya Akıllı Şehir Stratejisi ve Yol Haritası 2023-2028*. Akıllı Şehirler Portalı. <https://www.akillisehirler.gov.tr/proje-envanteri/sakarya-akilli-sehir-stratejisi-ve-yol-haritasi-2023-2028/>
- Taş, İ. E., Uçacak, K., & Çiçek, Y. (2017). Türk kamu yönetiminde yaşanan dijital dönüşümün bürokratik işlemlerin azaltılması üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Özel Sayı), 2303-2319.
- Townsend, A. M. (2013). *Smart cities: Big data, civic hackers, and the quest for a new utopia*. W. W. Norton & Company.
- Utlı, E., & Er, A. (2021). Yerel katılım bağlamında dijital dönüşümden dijital yönetişime belediyeler: Uygulamalar, imkânlar ve öneriler. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41(1), 97-110.
- Yeşilçimen, P. (2024). Konaklama işletmelerinde yenilikçi tasarım aracı olarak hikâyeleştirme kullanımı. *Uluslararası Akademik Çalışmalar Dergisi*. DOI: 10.29228/jacademia.79357
- Yıldız, T. (2023). Somut olmayan kültürel mirasın kayıt altına alınması: Katılımlı, yaşayan dijital envanterler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*(36), 754-766. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1372407>
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

Kur’ân’ı Kerîm’e Göre Din Eğitiminde Örnek Bir Aile: İbrahim Ailesi*

Ramazan GÜREL¹

* Bu kitap bölümü, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Eğitimi Bilim Dalı’nda Prof. Dr. Bayraktar BAYRAKLI danışmanlığında 28.06.2011 yılında tamamlanan, Ramazan GÜREL’in “Din Eğitimi Açısından Kur’ân’da Hz. İbrahim (a.s.)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı, ramazan.gurel@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9096-9098.

ÖZET

Kur'ân'da yer alan peygamberler kıssaları, geçmiş ümmetler hakkında bilgi vermenin yanında her dönemde muhataplarına örnek davranış modelleri göstermeyi de hedeflemektedir. Bu davranış modellerinin sunulduğu temel alanlardan birisi de aile hayatıdır. Toplumun temeli olarak kabul edilen aile, aynı zamanda insanın sosyalleştiği ve ilk eğitimi aldığı en esaslı kurum olma özelliğini tarih boyunca muhafaza etmiştir. Bu önemine binaen Kur'ân-ı Kerîm çeşitli vesilelerle aile kurumuna temas etmiş, sağlam bir ailenin inşası için gereken hususları örnek şahsiyetler olan peygamberler ve aileleri üzerinden insanlığa sunmuştur. Söz konusu örnek ailelerden birisi de Hz. İbrahim'in ailesidir. Bu çalışmada Hz. İbrahim'in, ailesinde gerçekleştirdiği din eğitimi faaliyetinin temel özelliklerine işaret etmek; bu kapsamda, İbrahim ailesinin sahip olduğu üstün niteliklerden hareketle günümüz aile anlayışı ve ailede din eğitimi uygulamalarına yönelik mukayese ve değerlendirmeler yapmak amaçlanmıştır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılarak veriler elde edilmiştir. Toplanan verilerin analiz ve değerlendirilmesinde ise, yine nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizine başvurulmuştur. Araştırma sonucunda, Hz. İbrahim'in evlatlarına yönelik din eğitimi bağlamında çocuk özlemi, son ana kadar çocuklarının din eğitimine ilgi, sonraki nesil kaygısı, çocuklarına olan şefkat ve merhameti ile ailede ibadet eğitimine öncelik vermesi başlıkları öne çıkmıştır. İbrahim ailesinin tamamı da fedakâr ve itaatkâr olma, ödüllere bereketli kılınma, Allah yolunda hicret etme, Kâbe'ye hizmetkâr olma ve misafirperver olma gibi özellikleriyle günümüz ailelerine model gösterilebilecek bir ailedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Din Eğitimi, Hz. İbrahim, Kıssa, Model Davranışlar.

GİRİŞ

Bütün varlık âlemini bir gaye doğrultusunda vücuda getirmiş olan yüce Yaratıcı, insanın dünya ve ahiret mutluluğu için belirlediği yolun en önemli durağını, en özel anlarını aile sistemiyle programlamıştır. Tarihte nerede bir kabile veya insan topluluğu görülmüşse orada ailenin bulunduğu tespit edilmiş, ailenin menşei ve ilk şekilleri araştırılınca ailesiz bir topluluğa rastlamanın mümkün olmadığı belirtilmiştir (Freyer, 1967:27). Sosyal bir müessese olarak aile, “insanın en derin ve köklü, kısmen organik nitelikteki özelliklerine dayanan, bütün insan toplumlarında bulunan bir ilk grup ve evrensel kurum” (Dönmezer, 1982:214) olarak tanımlanır. Ferdin sosyal münasebetlere giriştiği ilk topluluk ailedir (Bilgiseven, 1982:263). Buna göre aile, sosyal manada ferdin eğitiminin ilk yapı taşlarının konulduğu sosyal oluşumdur. Aile, sosyalleştirme, şahsiyeti geliştirme ve eğitime görevini yerine getiren toplumun en temel yapı taşı olma vasfını sürdürmektedir. Gerek

sosyal, gerek kültürel, gerekse dini değerler kişiye ilk etapta aile tarafından aktarılmaktadır (Bayraklı, 2002:39). Bir “paylaşım merkezi” olan aile, din eğitiminin verildiği ilk mektep olup bu mektebin eğitimcileri de anne-babadır. Ailede alınan din eğitimi, bireyin sonraki hayatına yön ve şekil verecek maya hükmündedir. Bu yüzden ailede alınacak din eğitiminin kalitesinin yüksek olması, sonraki süreçlerin üzerine bina edileceği bir temel olması nedeniyle çok önemlidir.

Ailenin bu önemli işlevine bağlı olarak Kur’ân-ı Kerîm, örnek model ve şahsiyetlerden söz ettiği gibi örnek aileleri de konu edinir. Kur’ân-ı Kerîm’de Yakup ailesi kendilerine verilen nimetlerle (Yusuf, 6); Davut ailesi şükür için çalışan bir aile olmakla (Sebe, 13); İmran ailesi ise seçilmiş bir aile olmakla öne çıkarılmış (Âl-i İmran, 33-34) ve model aileler olarak sunulmuştur. Firavun ailesi ise Allah’ın ayetlerini yalanlayan kötü bir örnek olarak gösterilir (Bakara, 11; Enfâl, 54). Kur’ân-ı Kerîm’in model olarak tanıttığı ailelerden biri de Hz. İbrahim ve ailesidir. Yüce Allah, İbrahim ailesi hakkında, “*Şüphesiz ki Allah, Âdem’i, Nuh’u, İbrahim ailesini, İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı...*” (Âl-i İmran, 34); “*...Oysa biz İbrahim’in soyuna kitap ve hikmet verdik ve onlara büyük bir hükümlerlik bahsettik.*” (Nisâ, 54) buyurarak bu ailenin kendi katındaki itibarını ortaya koymuş, bir “şahsiyet geliştirme okulu” olarak bize İbrahim ailesini örnek göstermiştir.

Kur’ân-ı Kerîm, Hz. İbrahim’in aile içi ilişkilerini ve ailesindeki din eğitimi faaliyetlerini iki şekilde ele almaktadır: Öncelikle o, bir evlat olarak babasının önderliğindeki ailenin bir ferdi konumunda karşımıza çıkar. Daha sonra kendi ailesini kurarak onun reisi olmuş ve ailesinin din eğitiminin kusursuz olması için çabalamıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. İbrahim’in ilk olarak bulunduğu aile ortamının bireylerinden sadece babasıyla olan ilişkilerine ve diyaloglarına yer verilmiştir. İkinci aile çevresini oluşturan eşlerinin, oğulları İsmail (a.s.) ve İshak’ın (a.s.) ve yeğeni Lut’un (a.s.) kıssaları ise farklı noktalar öne çıkarılarak birden fazla yerde nakledilir. Allah katında seçkin bir konuma sahip olan peygamberlerin aile hayatlarından kesitler sunan Kur’ân-ı Kerîm, aslında muhataplarının yaşantılarında o modelleri inşa etmeyi amaçlamaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de bütün yaşayışıyla ve kendisine iman edenlerle birlikte en güzel örnek (üsve-i hasene) olarak aktarılan (Mümtehine, 4) Hz. İbrahim’in aile yapısının, aile içi ilişkilerinin ve bu süreçteki din eğitimi faaliyetlerinin iz düşümlerini yine Kur’ân-ı Kerîm’den takip etmek en isabetli yol olacaktır. Buradan hareketle araştırmanın problem cümlesi, “Hz. İbrahim’in, ailesinde yürüttüğü din eğitimi faaliyetinin mahiyet ve keyfiyeti, temel alanları ve bu ailenin öne çıkan özellikleri nelerdir?” şeklinde tespit edilmiştir.

Yöntem kapsamında ilk olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi vasıtasıyla çalışmanın verileri toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılmak istenen durum ya da olgulara ilişkin bilgileri ihtiva eden yazılı materyallerin analizini içermektedir. Bu metot

aracılığıyla, bir araştırmanın problemiyle ilgili birden fazla kaynak tarafından ortaya konulmuş, üretilmiş dokümanların muayyen bir zaman diliminde analizi mümkün olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016:187-207). Bu meyanda Hz. İbrahim'in, ailesinde din eğitimi faaliyeti ve İbrahim ailesinin sahip olduğu niteliklere ilişkin kaynaklardaki veriler doküman analizi yoluyla tespit edilmiş, söz konusu verilerden hareketle ilkeler belirlenmiş ve bu ilkeler çalışmanın başlıklarına göre tematik olarak sınıflandırılmıştır. Devamında verilerin tahlil ve değerlendirmesine geçilmiş, bu aşamada ise bir diğer nitel araştırma yöntemi olan içerik analizinden istifade edilmiştir. İçerik analizi, bir metnin içeriğini oluşturan temel unsurları tespit etme, tasnif etme ve yorumlama maksadıyla kullanılan tutarlı, sistemli, metodolojik ve objektif bir metot olarak tanımlanmaktadır. Bu yöntem, bir metnin muhtevasında sistematik olarak sınırları tespit edilip netleştirilen kategorilerin/kodların varlığını çözümlemek için uygulanmaktadır (Alanka, 2024:69). Araştırmanın problemi Hz. İbrahim'in, ailesinde din eğitimi faaliyetine yoğunlaştığı için bu kapsamda ilk olarak ilgili literatürden elde edilen bilgiler analiz edilmiş, bunun neticesinde çalışmada yer verilen ana ve alt başlıklar belirlenmiştir. Ardından her bir başlığa bir kod verilmiş, bu başlıklar klasik ve modern kaynaklardan ve din eğitimi alanyazınından elde edilen bilgilerle zenginleştirilmiştir. Söz konusu metinlerin tamamından elde edilen verilerin metin içinde sunulma biçimi, kimi zaman doğrudan alıntı yapma şeklinde, bazen de ilgili ifadeyi tırnak içinde vermek suretiyle olmuştur. Verilerin analizi sonucu ulaşılan neticeler ise makalenin “sonuç” bölümünde, günümüz aile yapısına da bakan yönleriyle, tartışarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

BABA OLARAK HZ. İBRAHİM ve DİN EĞİTİMİ FAALİYETİ

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İbrahim'i evlat hasreti çeken bir baba olarak bize tanıtır. Hz. İbrahim Allah'a, kendisine salih bir evlat nasip etmesi için dua etmiş (Saffât, 100), şayet bir çocuğu olacak olursa onu Allah'a kurban etme sözü vermiştir. Yüce Allah, onun duasını kabul edince (Saffât, 101) evladını hiç düşünmeden Allah yolunda kurban etmeye teşebbüs etmiş (Saffât, 102-107), ancak ilahi müdahale bu durumun önüne geçmiştir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'den anlaşıldığı üzere Hz. İbrahim'e, oğulları Hz. İsmail ve Hz. İshak'ın verilmesi, onun ileri yaşlarda olduğu bir döneme tekabül etmektedir. Hz. İbrahim'in *“İhtiyarlık çağında bana İsmail ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun!...”* (İbrahim, 39) şeklindeki duası bu hususu göstermektedir. Hz. İbrahim, evlat sahibi olma hususunda yaşı ilerlemiş olmasına rağmen daima ümidini canlı tutmuş, bu konuda Allah'tan ümit kesmeyi “sapıklık” olarak

nitelendirmiştir (Hicr, 56). Yüce Allah, onun bu tutumuna karşılık bir ödül olarak ona önce İsmail'i, sonra İshak'ı vermiş, fazladan da Yakup'u (a.s.) bahşetmiştir (Hûd, 71; Enbiyâ, 72; Ankebût, 27). Bu bilgi, Hz. İbrahim hayattayken Hz. Yakup'un dünyaya gelmiş olduğunu göstermektedir. Böylece uzun süre evlat hasreti çeken Hz. İbrahim'e Yüce Allah, torun sevgisini de tatmayı nasip etmiştir. İlgili ayetlerde Hz. İbrahim'in erkek evlatlarının isimleri sayılmış olmakla birlikte kız evladı olup olmadığına dair net bir bilgi verilmemiştir. Ancak onun yapmış olduğu şu dua, bizde kız evladı olmadığı hissini uyandırmaktadır: *“Ey Rabbim! Bu şehri güvenli kıl! Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!”* (İbrahim, 35). Bu duada Hz. İbrahim'in, “evlatlarım” ya da “oğullarım ve kızlarım” ifadeleri yerine sadece “oğullarım” (beniyye) ifadesini kullanmış olması onun kız evladı olmadığına bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Zira tevhit inancı hususundaki titizliğini hayatının her aşamasıyla bize gösteren Hz. İbrahim'in, putlara tapmaktan uzak olma gibi bir konuda yüce Allah'a dua ederken kız evlatlarını bu duanın dışında bırakması uzak bir ihtimaldir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim ile ilgili bahisler incelendiğinde aileyi ilgilendiren ilahi düsturların birçoğunun onun şahsı ile ilgili olarak örgülenip işlendiği görülür. Çocuklarının eğitimi ile ilgili örnek eylemleri konu edinen ayetler, Hz. İbrahim'in bir peygamber olmasının yanında nasıl bir baba olduğunun ipuçlarını da vermektedir. Bu bölümde bir baba olarak Hz. İbrahim'in evlatları ile olan ilişkisine ve onlara verdiği din eğitiminin mahiyetine dair bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağız.

1.Hz. İbrahim'in Çocuk Talebi / Hayırlı Evlat İçin Dua Etmesi

Neslini devam ettirecek bir evlada sahip olamamak insan için üzücü bir durumdur. Her ne kadar Kur'an-ı Kerim'de açıkça ifade edilmemiş olsa da muhtemelen Hz. İbrahim de bu üzüntüyü kendi içinde yaşamış (Tekvin, 15:1-5), bu nedenle ihtiyar haline rağmen yüce Allah'a, kendisine bir çocuk vermesi için dua etmeye devam etmiştir. Yüce Allah, onun duasına karşılık vererek öncelikle kendisine İsmail'i lütfetmiş ve onu “yumuşak huylu bir evlat” olarak nitelendirmiştir (Saffât, 100-101). Hz. İbrahim'in ilk çocuğunun adının “İsmail” olması, duasına icabet edildiğinin gösterilmesi açısından önemlidir. Zira ayette *“Şüphesiz Rabbim duayı iştedir.”* (İbrahim, 39) denilmektedir. “İsmail” kelimesi, İbranicede “Allah işitti” anlamına gelmektedir (el-Endelüsi, 1984:1/154). Sanki bu ayetle, “duamı işitip ona icabet ederek bana İsmail'i veren, sonra da İshak'ı bağış olarak lütfeden Allah'a hamdolsun!” denilmektedir. Hz. İbrahim, gücünü aşan bir konuda ilahi müdahaleyi devreye sokabilmek adına duaya başvurmuş, yaratıcısıyla iletişime geçmiştir. Gönlünde kodladığı “halim çocuk” mesajını dua kanalı ile Allah'a arz etmiş, yüce Allah'ın onun neslinden peygamberler göndermesiyle geri bildirim gerçekleşmiş ve iletişim başarılı bir şekilde tamamlanmıştır (Bayraklı, 2009:59).

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'e iki müjde verildiği görülür: Bunlardan biri, duası karşılığı yapılan “halim bir çocuk” müjdesidir. Diğer bir

müjde ise, bir dua neticesi olmayan İshak müjdesidir. Ayetlerde Hz. İshak'ın müjdelenmesinde bir dua veya beklenti söz konusu edilmez. Hz. İshak'ı müjdelemek üzere kendisine gelen meleklerle Hz. İbrahim'in, "...*Beni neyle müjdeliyorsunuz?*" (Hicr, 54) sorusunu sorması, onun bu hususta herhangi bir duasının olmadığını göstermektedir. Buna göre, Hz. İbrahim' in çocuk talebi için yapmış olduğu dua, ilk evladı olan İsmail'e yönelik bir duadır. Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrahim'e İshak'ın verilmesinin nedeni, putperest babasının yanından ayrılıp Allah'a yönelmesi olarak gösterilir (Meryem, 48-49). Bununla yüce Allah'ın, yanından ayrılmak suretiyle kaybettiği babasına karşılık bir oğul ihsan etmekle Hz. İbrahim'i teselli etmek istemiş olması muhtemeldir.

Din eğitimi açısından önemli olan husus, Hz. İbrahim'in hangi çocuğu için dua etmiş olması değil, bu hususta dua metodunu aktif bir tarzda kullanmış olmasıdır. Çocuk gelişimine ilişkin çalışmalar, yakın zamana kadar çocuğun eğitiminin doğumla birlikte başlatılmasını uygun görürken, son zamanlarda elde edilen bilgiler, doğumdan sonraki gelişimini etkilemesi nedeniyle doğumdan önceki dönem ve hamilelik dönemlerine önem verilmesinin gereğini ortaya çıkarmıştır (Yavuzer, 1982:32). Çünkü çocuğun gelişiminin boyutları, onu dünyaya getiren ilk hücre tarafından önemli ölçüde belirlenir. Bu boyutların bilinmesi, göz önünde bulundurulması gereklidir (Jersıld, 1979:20). Doğru eş seçimi, annenin helal lokmayla beslenmesi vs. gibi hamilelik öncesi birtakım tedbirlerin doğru alınması yanında hamilelik esnasında annenin psikolojisinin en uygun düzeyde olmasına dikkat etmek önemlidir. Bize göre, Hz. İbrahim'in yüce Allah'a dua ederek O'ndan salih evlat talep etmesi, çocuğun hayırlı olması konusunda ilahi müdahaleye başvurmanın yanı sıra, hamilelik esnasında çocuk için en uygun ortamın oluşmasını sağlamaya yönelik bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Çocuğun ilerideki eğitimi konusunda ana-babanın hamilelik dönemindeki ilk büyük sorumluluğu, psikolojik olarak doğum ve sonrasına hazır olmaktır. Gelecekte çocuğun bazı olumlu davranışları kazanabilmesi için, bu dönemim anne ve babanın gerginlikten uzak, sükûnet içinde geçirmesi, ruhsal hayatlarının dengede olması ve aynı zamanda çocuklarının iyi bir insan olacağına dair olumlu düşünceler taşımaları gerekmektedir (Dodurgalı, 1999:54). Evlat sahibi olmadan ya da hamilelik esnasında yapılacak duanın anne-babada dingin ve sakin bir psikoloji oluşturması ve bu sayede ileride çocuğun salim ve yumuşak huylu olması muhtemeldir. Zira dua, genel olarak insanın bütün ruhi faaliyetlerine bir güç ve canlılık sağlamaktadır. Dua vasıtasıyla Allah ile kurulan ilişki ve iletişim sayesinde sıkıntılı ve bunalımlı durumlarda yatışma ve ruh dinginliği meydana gelmekte, duanın bu sükûnet temin edici etkisi, dua eden kişiyi psikolojik olarak rahatlatmaktadır (Hökelekli, 2001:228-229). Kur'ân-ı Kerim'e göre bu psikolojik ortam, anne ve babanın çocuklarının iyi ve yararlı bir birey olması hususunda yüce Allah'a dua ve niyazda bulunmaları sonucu oluşur. Konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerim'in sunduğu birkaç örnekten (A'raf, 189; Meryem, 5-6) biri de Hz. İbrahim ve

yapmış olduğu duadır. O, muhtemelen hem eşinin hamile kalmasından önce hem de hamileliği esnasında hayırlı bir evlat için dua etmeye devam etmiş, bu sayede hem kendisinin hem de eşinin psikolojisini ve ümidini canlı tutmuştur. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm, daha önce de değindiğimiz üzere, çocuk sahibi olma hususunda Hz. İbrahim’in ümidini hiç kaybetmediğini haber vermektedir (Hicr, 56). Onun ümidini canlı tutan unsurlardan birinin yapmış olduğu dualar olması muhtemeldir. Duanın oluşturduğu psikolojik rahatlık ve buna bağlı olarak oluşan huzurlu ortamda doğacak çocuk hem yüce Allah’ın himayesine teslim edilmiş olmakta hem de şeytanın etkisine karşı korunmuş olmaktadır. Yüce Allah, Hz. İbrahim’in çocuk sahibi olmak için yapmış olduğu duaya Kur’ân-ı Kerîm’de yer vermek suretiyle bizlere rehberlik etmekte, annelere doğum öncesi ve hamilelik esnasında nasıl davranmaları gerektiğinin eğitimini vermektedir.

2.Son Ana Kadar Evlatlarının Din Eğitimine İlgî Göstermesi

Din eğitiminin mahiyeti ile ilgili olarak karşımıza çıkan ilkelere biri, din eğitimi faaliyetinin bir süreç işi olması, belli bir devamlılığı gerektirmesidir. Din eğitimi, muayyen bir zaman dilimine has, geçici bir alaka olmayıp “beşikten mezara” devam eden bir nitelik arz eder. İnsanın din ile ilişkisinin, dini tavır ve yaşantılarının hayat boyu devam etme özelliğinden ve değişen şartlar karşısında dini inanç ve yaşantılarının sürekli canlılığını koruması ihtiyacından dolayı (Cebeci, 2005:210) din eğitimi faaliyetinin hayat boyu tazelenmesinin gereği açıktır. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. İbrahim, birçok konuda olduğu gibi, aile reisinin diğer aile bireyleri özellikle de evlatları karşısındaki eğitici görevi ve sorumlulukları hususunda örnek olarak gösterilir. Bu hususta işlenen ana tema, “evlatların hayatlarının sonuna kadar dini istikameti muhafaza etmeleri için onlara yakından ilgi göstermek, bu konuda gereken tedbirleri almak”tır (Canan, 2004:208).

Hız. İbrahim’in Kur’ân-ı Kerîm’de sunulan hayatı incelendiğinde, evlatlarının dini eğitimi hususunda hiçbir boşluk bırakmadığı net bir şekilde görülür. O, bu kaygıyı öylesine derinden yaşamıştır ki daha doğumlarından önce yüce Allah’a dua ederek evlatlarının her yönden yetişmiş birer birey olmaları sürecini ilahi gözetim altında başlatmak istemiştir. Kur’ân-ı Kerîm, Hız. İbrahim’in son nefesinde dahi evlatlarını düşünerek onlara vasiyette bulunduğunu şöyle haber verir: “*Hani Rabbi İbrahim’e ‘Teslim ol!’ deyince, o da ‘Âlemlerin Rabbine teslim oldum.’ demişti. Bunu İbrahim, oğullarına da vasiyet etti. Yakup da, ‘Ey oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti. O halde Müslüman olarak ölünüz!’ dedi.*” (Bakara, 131-132). Ayette Hız. İbrahim’in evlatlarına yaptığı vasiyet, bütün hayatı boyunca onlara aşılamaaya çalıştığı tevhit inancı ve yaratıcıya teslimiyettir. O, son anında bile kendisinden sonra evlatlarının halini dert edinmiş, bu kaygı onun evlatlarına yaptığı son vasiyetin de konusu olmuştur. Hız. İbrahim, son vasiyetinde tevhidî konu edinerek daha önce yaptığı çeşitli tavsiye ve uyarılara titizlikle uyulmasını ve kendisinden sonra da dinin elden bırakılmamasını hatırlatmak için son nefesinde bile

oğullarına bir kere daha aynı vasiyeti hatırlatmak gereği duymuştur. O, gerçekten Allah'a bağlı bir kul olduğunu ve İslam üzere ölmenin önemini kendi şahsında örnek olarak göstermiştir (Yazır, 1994:1/412).

K. Kerim, sadece Hz. İbrahim'in değil torunu Hz. Yakup'un evlatlarına yaptığı vasiyete de yer verir. Bu hususun din eğitimi açısından önemi, tevhit eğitiminin ve bu eğitimin sonraki nesillere miras bırakılmasının bir süreç olarak nesilden nesle devam ettirilmiş olmasıdır. Bu durum, Hz. İbrahim'in, evlatları yanında torunu Hz. Yakup'a da ne kadar sağlam bir din eğitimi vermiş olduğunu göstermektedir. Hz. Yakup, dedesinden aldığı vasiyetin gereği olarak son anında evlatlarına tevhitte ayrılmama uyarısını şu şekilde yapmıştır: *"Yoksa Yakup'a ölüm geldiğinde siz orada mıydınız? O zaman Yakup oğullarına, 'Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?' diye sormuştu. Onlar da, 'Senin ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek ilaha kulluk edeceğiz. Biz sadece O'na teslim olmuşuz.' diye cevap vermişlerdi."* (Bakara, 133). Yüce Allah, Hz. İbrahim'in evlatlarıyla olan ilişkisini ve onlara yaptığı vasiyetini gündeme getirmekle ailede din eğitimi faaliyetinin bir süreç, sabır ve süreklilik işi olduğunun eğitimi vermektedir. Din eğitiminde süreklilik, ana-baba ve din eğitimcilerinin göz önünde bulundurmaları gereken bir ilke olup çocukların yetiştirilmesi hususunda sabırla ve azimle hareket etmeyi içerir (Savard, 1976:43). Ayrıca Hz. İbrahim'in vasiyetini aktarmakla Kur'an-ı Kerim, eğitimci ve nasihatçi durumunda olan büyüklerin, önemli hususları son nefese kadar evlatlarına anlatmaktan geri durmamalarını hatırlatmaktadır.

3. Sonraki Nesil Kaygısı Taşınması

Hz. İbrahim'in aile bireylerine yönelik yürüttüğü din eğitimi faaliyeti, yalnızca onların yaşadığı dönemle sınırlı kalmamıştır. Kur'an'ı Kerim'de ifadesini bulan bazı dualarında Hz. İbrahim'in, sadece evlatları için değil kendi soyundan daha sonra gelecek nesillerin iyi yetişmeleri, doğru eğitim almaları için de yüce Allah'a yalvardığı görülür. Yani Hz. İbrahim, din eğitimi sürecini yalnızca kendi yaşadığı dönemle sınırlamamış, son derece ileri görüşlü bir tavırla kendisinden sonra soyundan gelecek kuşaklar için de bu kaygıyı taşımıştır. Nitekim Rabbinin kendisine uyguladığı birtakım imtihanları başarılı bir şekilde verdiği zaman Rabbi mükâfat olarak ona insanlara önder/imam olmayı teklif ettiğinde, Allah nezdinde elde etmiş bulunduğu bu itibarı kendi neslinden gelecekler lehine de değerlendirme gayretine girmiş (Canan, 2004:192); beşeri fitratı gereği çocukları ve torunları yolu ile bu olumlu durumun devamını arzulamıştır (Kutup, 1979:1/238). Sonraki neslin iyi eğitilmiş, kaliteli bireyler olmasına yönelik olarak Hz. İbrahim' in, yüce Allah'tan talebini en açık şekilde oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltirken beraber yapmış oldukları şu duada görmek mümkündür: *"Ey Rabbimiz! Bizi, sana teslim olanlardan kıl! Neslimizden de sana teslim olan bir ümmet yetiştir!"*; *"Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin ayetlerini okuyacak, kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir*

peygamber gönder! Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan sensin.” (Bakara, 128-129). Bu dualarında Hz. İbrahim, sonraki neslin eğitimi hususunda şu temel konuları gündeme getirmektedir: “Din eğitimi görevini üstlenecek şahsın, insanlara Allah’ın ayetlerini okuması, onları her yönden temizlemesi, onlara kitap ve hikmeti öğretmesi ve kendi içlerinden gönderilmiş olması.” Bu hususların her biri, din eğitimi-öğretimi açısından son derece önemlidir. Tevhit inancının karşısında yer alan her türlü unsurla mücadele etmenin yolu, eğitim ve öğretimden geçmektedir.

İnsanları bilgilendirmek, hakikatin bilgisiyyle tanıştırmak en etkili metot olduğu için Hz. İbrahim, yüce Allah’tan öncelikle ayetlerini sonraki nesillere okuyup öğretecek bir peygamber göndermesini istemiştir. Okumanın, her şeyden önce bir eğitim-öğretim faaliyeti olduğu unutulmamalıdır (Bayraklı, 2013:4/446). Okumaya konu teşkil eden metin Allah’ın ayetleri olduğunda elbette din eğitimi ve öğretimi kavramları akla gelecektir. Hz. İbrahim’in yüce Allah’ tan talep ettiği ikinci husus olan sonraki neslin her yönden temizlenmesi isteği, ayetlerin öğretilmesi faaliyetini takip eder. Buradan, temizlenme eylemi ile öğretim faaliyeti arasında sıkı bir ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Allah’ın ayetlerinin insanlara okunması din öğretiminin, onları temizleme eylemi ise din eğitiminin alanına girmektedir (Bayraklı, 2013:4/446). Kitabın (ilahi vahiy) ve hikmetin öğretilmesi ise en son aşamayı oluşturmakta, bu sayede din eğitimi-öğretimi faaliyetinin en mükemmel şekle ulaşması amaçlanmaktadır. Hz. İbrahim, duasında kendisinden sonra gelecek nesli eğitecek şahsın, onların içinden gönderilmesini de istemektedir. Buradan hareketle din eğitimi açısından insanlara bu hizmeti verecek kişilerin, içinde yaşadığı toplumun problemlerini bilen ve bu hususu dert edinen biri olması önem arz eder. Her millet kendi öğretmenini kendi içinden seçmeli, topluma din eğitimi sunacak din eğitimcileri de o toplumla aynı kültürden yetişen kimseler arasından seçilmelidir. Kur’ân-ı Kerîm’de neslinin iyi yetişmesiyle ilgili kaygıları olan Hz. İbrahim’in bu kaygılarının yüce Allah tarafından ortadan kaldırıldığı ve duasının kabul edildiği muhtelif ayetlerde şöyle ifade edilir: “Allah, birbirinden gelen bir nesil olarak Âdem’i, Nuh’u, İbrahim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Allah iştiridir, bilendir.” (Âl-i İmran, 33-34). “...Muhakkak ki İbrahim’in soyuna kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümlerlik bahsettik.” (Nisa, 54). “Andolsun ki içlerinden kendilerine Allah’ın ayetlerini okuyan, onları temizleyip kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur...” (Âl-i İmran, 164). Bu ayetler, Hz. İbrahim’in taşıdığı sonraki nesil kaygısını göstermesi yanında onun bu husustaki duasının yüce Allah tarafından kabul edildiğinin en açık kanıtlarıdır.

Hz. İbrahim’in yüce Allah’a, kendisinden sonra gelecek nesilleri hususunda dua etmesi, bu kaygıyı gönlünde taşıması, din eğitiminin sosyolojik boyutuna da işaret etmektedir. Asaletin, yetişmişliğin ve manevi kültürün nesilden nesle aktarılması din eğitimi vasıtasıyla gerçekleşmekte, bu durum din eğitiminin sosyolojik boyutunu oluşturmaktadır. Seçkin insan

olmanın kökeninde neslin, onun da kökeninde ailenin olduğuna işaret eden Hz. İbrahim'in bu örnekliği, ailenin ve neslin önemini vurgulamakta, eğitimin değer aktarımı fonksiyonuna dikkat çekmektedir (Bayraklı, 2013:4/60). Hz. İbrahim'in sonraki nesil için olan talebi şu gerçeği de gösterir: Peygamber bile olsa babanın, çocuğunun veya kendisinden sonraki neslin temiz şahsiyetli yetişmesi için gücü yeterli değildir. Bu nedenle, gelecek nesillerin istenilen şahsiyette yetiştirilebilmesi için yüce Allah'ın yardımı istenmeli, din eğitiminde dua metodu aktif ve sürekli bir tarzda kullanılmalıdır.

4.Evlatlarına Şefkatli Olması

Ömrünün son demlerine kadar çocuk özlemiyle yanıp tutuşan bir baba olarak Hz. İbrahim'in, evlatlarına olan şefkat ve merhametinin boyutları hakkında fikir yürütebilmek çok zor olmasa gerektir. Din eğitiminin temelinde yer alan şefkat ve merhamet duyguları, katı kalpleri yumuşatan, nefretin yerine muhabbeti getiren, insanları kaynaştıran temel duygulardır. Şahsiyetlerin teşekkülünde ve ferdin sosyalleşmesinde en önemli faktörlerden olan bu duygular (Maslow, 2001:26-27; Pars ve Ciritli, 1967:17), bireylerin zekâ ve kapasitelerinin serbestçe gelişimini sağlar (Russell, 1954:44). Bu nedenle din eğitimcileri, muhataplarına şefkat ve merhametle davranmayı merkeze almak zorundadır. Din eğitimi vazifesini yüklenen şahsın şefkat ve merhametinin tezahürü iki türlü ortaya çıkar: 1- Tatlı söz, 2- Hoşgörü ve yumuşak davranış (Dodurgalı, 2002:63). Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in evlatlarına olan şefkat ve merhametini konu edinen ayetler incelendiğinde bu iki boyut özellikle vurgulanmıştır. Hz. İbrahim'in evlatlarına olan şefkat ve merhametini göstermesi açısından onun, evladını kurban etmek istemesi olayı Kur'ân'ı Kerim'de ön plana çıkarılmış, bu hadise “apaçık bir imtihan” olarak nitelenmiştir (Saffât, 116). Yüce Allah, bu hadiseyi şöyle haber vermektedir: “...*(İbrahim) ‘Ey Rabbim! Bana salihlerden olacak bir çocuk ver!’ dedi. Bunun üzerine ona (İbrahim’e) yumuşak huylu bir erkek çocuk müjdeledik. Babasıyla beraber yürüyüp gidecek çağa erişince (İbrahim ona): ‘Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum. Bir düşün! Ne dersin?’ dedi. O da, ‘Babacığım! Emredildiğin şeyi yap! İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın.’ diye cevap verdi. Her ikisi de Allah’ın emrine teslim olunca, babası onu yan üstü yatırdı. Biz ona şöyle seslendik: ‘Ey İbrahim! Sen kesinlikle rüyanı doğruladın. İşte biz, iyileri böyle ödüllendiririz. Şüphesiz bu, büyük bir imtihandır. Biz ona kurtuluş bedeli olarak büyük bir kurban verdik.’*” (Saffât, 100-107). Bu ayetlerde Hz. İbrahim'in, evladına olan şefkat ve merhametini gösteren önemli ipuçları vardır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi onun şefkat ve merhametinin ilk tezahürü, evladına tatlı sözle hitapta kendisini göstermiştir. O, evladına “yavrucuğum” anlamına gelen “ya büneyye” lafzıyla hitap etmektedir. Bu ifade Arapçada ism-i tasğir kalıbı olup “tahkir ve azlık” manaları yanında “merhamet” manasını da içerir (Çörtü, 2008:487). Bu tarz bir üslup, insanın şahsiyetine saygıyı barındıran bir hitap tarzı olduğundan Hz. İbrahim,

evladına olan şefkat ve merhametini ona seslenişine, onunla konuşmasına yansıtmıştır. Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim ile evladı arasında geçen konuşmanın lafızlarına bu denli detaylı inmesi, din eğitimi açısından bize bir edep öğretimi olmaktadır (Bayraklı, 2005:16/174). Bu ayetler, baba-çocuk ilişkisinde çocuğa nasıl hitap edilmesi gerektiğini Hz. İbrahim örneğiyle ele alarak bize öğretmektedir.

Kanaatimizce Hz. İbrahim'in evladını (et-Taberî, 2000:23/82-89) kurban etmek istemesi hadisesinde onun evladına olan şefkat ve merhametine işaret eden hassas bir nokta da şudur: Yüce Allah, Hz. İbrahim'in evladını kurban edeceği yere getirdiğinde onu sırt üstü değil de yanı üzere, alnının bir tarafı yere gelecek şekilde (Yazır, 1994:6/443) yatırdığını haber verir (Saffât, 103). Bize göre Hz. İbrahim, bu uygulamasıyla evladıyla göz göze gelmeyi engellemek istemiş olabilir. Zira göz göze geldiği anda ona olan şefkat ve merhametinin, Allah'a vermiş olduğu kurban etme sözünü yerine getirmesine engel olacağını düşünmüş olması muhtemeldir. Zira gözler, insanın dili olmadan konuşan uzuvları ve iç dünyasının dışa açılan penceresidir. Korku, heyecan, sevgi, şefkat, hüzn gözlerden okunur. En etkin geri bildirim ve en canlı empatik ilişki gözlerle sağlanır. Her ne kadar insanlar, iletişimi sözlerle kuruyor olsa da konuşanlar arasındaki zihinsel bağlantıyı sağlayan köprü büyük ölçüde gözler olmaktadır (Cebeci, 2015:264). Bu nedenle Hz. İbrahim, evladını kurban edeceği esnada onu, göz teması olmayacak şekilde yanı üzere yere uzatmıştır.

Bu noktada din eğitimi açısından şöyle bir soru akla gelebilir: Evladına şefkat ve merhameti söz konusu edilen Hz. İbrahim'in onu kurban etmek istemesi, bu şefkat ve merhametle nasıl bağdaştırılabilir? Salt bu soru bile Hz. İbrahim'in evladını kurban etme hadisesinin basit bir olay olmadığını, Kur'ân-ı Kerîm'in tabiriyle "büyük bir imtihan" olduğunu göstermektedir. Bize göre kurban hadisesi, Hz. İbrahim ve evladının Allah'a olan teslimiyeti ve bağlılığını göstermesi yanında bir eğitim faaliyetidir. Bu hadiseyle yüce Allah, hayvanın insan yerine kurban edilmesini kurbanın amaçlarından biri olarak belirlemektedir. Kurban kesenler, saldırganlık içgüdülerini terbiye edip kontrolleri altına alacak ve böylece insan kanı akıtmaktan uzaklaşmış olacaklardır (Bayraklı, 2005:16/177). Tarih boyunca insanlar, Tanrı'ya değişik türde şeyleri kurban olarak sunmuşlardır. Öte yandan insanların, pek yaygın olmasa da kendilerini veya hemcinslerini de kurban olarak takdim ettikleri görülmektedir (Harman, 2001:98). İbranilerde de insan kurbanı uygulaması vardır. İsrailoğulları, Ken'an ülkesine girişlerinden Bâbil esaretine kadar zaman zaman insan kurbanı uygulamasını tatbik etmişlerdir (Tekvin, 22; Hâkimler, 11/30-40). Bu perspektiften bakıldığında Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etme hadisesi daha da önem kazanmaktadır. Hz. İbrahim'in sadakat ve teslimiyetinin denenmesi ve o dönemde var olan insan kurban etme uygulamasının önlenmesi ve ortadan kaldırılması açısından bu olay, hayati önem taşımaktadır. İşte böyle önemli bir amaca hizmet ettiği ve insanlık için önemli bir eğitim faaliyeti olduğu için Hz. İbrahim'in, oğlunu

kurban etmek istemesi, bu amacı gerçekleştirmede bir vasıta olarak görülmüştür. Yoksa bu olay, onun evladına olan şefkat ve merhametinin azlığına delalet etmez. Hz. İbrahim'in evlatlarına yönelik din eğitimi faaliyetlerinin tamamı onun, çocuklarına olan şefkat ve merhametinin tezahürleridir. Evlada şefkat ve merhamet, onun başına hoş olmayan bir durumun gelmesini önlemeye çalışmak, böyle bir durumla karşılaştığı zaman ise o durumu bertaraf edebilmesi için ona yardımcı olmaktır (Kınalızâde, 2007:115). Öyleyse evlatlara karşı duyulan şefkat ve merhametin gerektirdiği en makul iş, onların dünya ve ahiretlerini kurtaracak tedbirleri almaktır. Sadece dünyevi hayata yönelik endişe ve tedbirler yeterli değildir. Bu nedenle Hz. İbrahim, evlatlarına olan o engin şefkatinin sonucu olarak onların dünyevi ve uhrevi terbiyelerini birlikte ele almış, uhrevi terbiyelerine öncelik vermiş ve böylece bizlere din eğitiminde takip edilmesi gereken ideal yolu göstermiştir (Canan, 2004:196).

5.İbadet Eğitimine Öncelik Vermesi

Örnek tavırlarıyla Kur'an-ı Kerim'in model bir şahsiyet olarak takdim ettiği Hz. İbrahim, aile içi bazı uygulamaları ve dualarıyla özellikle namaz ibadetini öncelemiş, bu ibadete ayrı bir önem atfetmiştir. O, aile bireylerini Kâbe'nin yanındaki ekin bitirmeyen bir araziye yerleştirirken bu yaptığına gerekçe olarak “namazı dosdoğru kılmalarını” göstermiş (İbrahim, 37), yapmış olduğu duada hem kendisini hem de evlatlarını namazı kılan kimseler haline getirmesini Allah'tan istemiştir (İbrahim, 40). Kur'an'da özel olarak konu edinilen Hz. İbrahim'in aile bireylerinden bir kısmını Kâbe'nin yanına yerleştirmesi uygulaması da mescide yakın olmaya bağlı olarak namaz ibadeti bilincinin evlatlarında gelişmesine yönelik bir hareket olarak görünmektedir. Hz. İbrahim'in bu uygulamaları, namaz ibadetini merkeze alan, onun önemini daha bir öne çıkaran uygulamalardır.

Hız. İbrahim'in, kendisinin ve neslinin namaz ibadetinde devamlı olmalarını talep etmesi, namaz ibadetinin onun dininde de olduğunu göstermektedir. Bunun yanında söz konusu talep, din eğitime bakan yönüyle şu ilkeyi de bünyesinde barındırır: “Hz. İbrahim, kendisinin aksatmadan namazı devamlı kılabilmesi için yüce Allah'a dua etmekte, kendi adına yaptığı duanın ardından soyu için de aynı duayı yapmaktadır. Önce kendisini tercih etmesinin altında önemli bir eğitim kuralı yatmaktadır. Buna göre bir kimse, kendisinin tatbik etmediği bir hususu evlatlarından ve diğer muhataplarından yapmalarını isteyemez.” (Bayraklı, 2004:10/246). İşte bu kural gereği Hz. İbrahim, önce kendisi için dua etmekte, namaz kılanlardan olmayı öncelikle kendisi için istemektedir. Namazını kılmayan bir baba, çocuklarına ne kadar namazı öğütse de eğitim açısından başarılı olma şansı çok azdır. Buna göre bir din eğitimcisi, muhataplarına tavsiye edeceği hususları önce kendisi yerine getirmeli, hem sözleri hem de davranışlarıyla onlara örnek teşkil etmelidir. Ayrıca Hz. İbrahim'in “devamlı namazı kılanlardan olma” isteği, namaz

ibadetinin bir süreklilik arz ettiğini, aynı zaman da bir sabır eğitimi gerektirdiğini de göstermektedir.

Kur’ân-ı Kerîm, Hz. İbrahim’in evlatlarından Hz. İsmail’i tanıtırken onun, aile fertlerine namazı emrettiğini haber vermektedir (Meryem, 55). Bu bilgi, Hz. İbrahim’in namaz şuuru hususunda evlatlarını ne derece başarılı bir şekilde bilinçlendirdiğinin, onlara bu şuuru aşılayıp namaz eğitimi en mükemmel şekilde verdiğinin en sağlam delilidir. Babasından aldığı eğitimle Hz. İsmail, aynı bilinci kendi aile fertlerine aşılama çabası içerisinde olmuş, din eğitiminin kuşaklar arası bir aktarım olduğu gerçeğine bu davranışıyla örnek teşkil etmiştir. Yüce Allah, Hz. İsmail’in namazı emrettiği muhatap kitle için “ehl” kelimesini kullanmaktadır. Bu kelimeyi din eğitimi tebliği açısından “aile fertleri” anlamında anlayabileceğimiz gibi genel anlamda “halk” olarak anlamamız da mümkündür. Eğer bu kelimeyi “halk” anlamında alırsak ayetten şu mesajı çıkarabiliriz: “Din eğitimcileri, görevlileri ve âlimleri, kendi aile bireyleri yanında muhataplarına namaz kılmayı öğretmeli, namazın önemini anlatmalı ve dindeki yerini onlar için iyice tespit etmelidir (Bayraklı, 2005:12/153).

Namaz ibadetinin eğitimi çok boyutlu bir nitelik arz eder. Çocuğun çok küçük yaşlarda bu ibadete alıştırılması (Ebû Davut, “Salât”, 25), namazla ilgili birçok örneklerle karşılaşabileceği bir çevrede yetişmesi, zaman zaman taklit yoluyla birtakım hareketleri öğrenmesi, namaz eğitiminin çıkış noktalarıdır (Ayhan, 1997:166-174; Bilgin, 1997:16-164; Dodurgalı, 1999:238). Yine ebeveynin çocuklarını sık sık mescide götürmeleri, onlara namaz kılınan mekânları gezdirmeleri önemlidir. Hz. İbrahim’in, kendisi ve evlatlarının namazı devamlı kılmaları için yaptığı dua, muhtemelen daha evlatları küçük yaşlardayken yüce Allah’a kendisi ve onlar adına bir yönelişin ifadesi olmaktadır. Duasına bu hususu konu edinen Hz. İbrahim’in, evlatlarının namaz bilinci kazanması hususunda onlara örnek davranışlar sunmuş olması ihtimali son derece kuvvetlidir. O, yalnız sözle talep etmekle kalmayarak evlatlarının model davranışları görerek namaz bilincine ulaşmaları için onları mescidin yanına yerleştirmiştir. İlk aşamasından son basamağına kadar namaz eğitimi hususunda alınması gereken bütün tedbirleri alan Hz. İbrahim, ferdin davranışlarını disipline edip onu olgunlaştıran, onda bir üst-benin oluşmasını sağlayacak olan namaz şuurunu (Dodurgalı, 1999:236) evlatlarında eksiksiz olarak tesis etmiş, bu hususta hiçbir durumu olurluna bırakmamıştır.

EŞ OLARAK HZ. İBRAHİM ve DİN EĞİTİMİ FAALİYETİ

İnsanın iyi bir eğitim almasının ön şartlarından biri, mutlu ve huzurlu bir aile hayatıdır. Bu da büyük oranda anne ile baba arasındaki iyi geçime bağlıdır. Ailede eğitim açısından istenilen bir ortamın varlığını oluşturmada hem annenin hem de babanın sorumlulukları büyüktür. Çocuğun eğitimini aile içerisinde fiilen gerçekleştiren annedir. Aile içi uygulamalar büyük çapta anne tarafından yürütülmektedir. Bu nedenle annenin almış olduğu eğitimin seviyesi, çocuğun gelişimi açısından önem arz eden bir durumdur. Bu hususta babaya düşen görev, anneye yardımcı olmak, çocuğun eğitimi konusunda annenin gerekli donanımıyla yetişip eğitilmesini sağlamaktır. Çocuk eğitimi bir sanat ve bilgi konusu olduğundan bu bilgileri edinmek mecburiyeti vardır. Annenin bu konuda eksikliği varsa bir şekilde bu eksikliğin giderilmesi baba için bir görevdir (Dodurgalı, 1999:172).

Hız. İbrahim, evlatlarının yanı sıra eşlerinin eğitimiyle de özel olarak ilgilenmiştir. Bir kısmı Kur'ân-ı Kerîm'de bir kısmı da diğer kaynaklarda geçen bazı pasajlar, din eğitimi açısından onun eşleriyle olan ilişkileri hususunda bazı veriler sunmaktadır. İslam tarihi kaynakları, Hız. İbrahim'in eşlerini Sâre ve Hâcer olarak takdim eder (et-Taberî, 2012:1/249; İbn Kesir, 2021:1/104). K. Kerim' de ise Hız. İbrahim'in eşlerinin adları anılmaz. Bazı ayetlerde “onun hanımı” şeklinde isim vermeksizin eşlerine işaret edilir (Hûd, 71; Zâriyât, 29). Yukarıda da işaret edildiği üzere Kur'ân-ı Kerîm Hız. İbrahim'in, aile fertlerinden bazılarını Kâbe'nin yanına, çorak bir araziye yerleştirmesinden ve bu esnada yaptığı duadan bahseder (İbrahim, 35-41). Ancak Hız. İbrahim'in neden böyle bir uygulamaya başvurduğu sorusunun cevabı Kur'ân'da olmayıp diğer kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu bilgiler, Hız. İbrahim'in, eşlerinin eğitimi hususunda gösterdiği gayreti, onlara sabrı, fedakârlığı, Allah'a teslimiyeti ne derece benimsettiğini göstermesi açısından çok değerlidir. Kaynakların verdiği bilgiler özetle şöyledir: “Hâcer, Sâre'nin cariyesi idi. Sâre, çocuk sahibi olamadığı için Hâcer'i Hız. İbrahim ile evlendirdi. Hâcer de İsmail'i doğurdu. Hâcer'i kıskanan Sâre, Hız. İbrahim'den Hâcer ve çocuğunu kendisinden uzaklaştırmasını istedi. O da süt emme çağında olan İsmail ile annesi Hâcer'i Mekke'ye götürüp bıraktı. Yanlarına içinde hurma bulunan bir torba ile içinde su bulunan bir kırba koydu. Hız. İbrahim geri dönüp giderken Hâcer arkasından koştu ve içinde hiç kimsenin bulunmadığı bir vadide “Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?” diye seslendi ve bunu defalarca tekrarladı. Hâcer, kendilerini oraya bırakmasını Hız. İbrahim'e Allah'ın emredip emretmediğini sordu. “Evet” cevabını alınca Hâcer: “Allah bizi zayi etmez.” dedi ve yerine döndü.” (Buhârî, “Enbiyâ”, 9; İbn Kesir, 2021:1/154; el-Mesûdî, 2005:1/46).

Kaynakların sunduğu bu bilgiler dikkatle incelendiğinde Hız. İbrahim'in, iki eşinin de bazı özellikleriyle öne çıktığı görülecektir. Öncelikle Hız. Sâre, eşine bir çocuk verememenin üzüntüsünü içten içe hep hissetmiş olacak ki, çocuk sahibi olması için Hız. İbrahim'i cariyesi Hâcer ile evlenmeye

yine kendisi teşvik etmiştir. Bir kadın için, eşinin başka bir kadınla evlenmesinin ne zor bir hadise olduğu düşünülürse, onun yaptığı fedakârlığın büyüklüğü anlaşılır (Canan, 2004:213). Hz. Sâre'nin böylesine bir fedakârlığı göstermesinde, kendi kişiliğinin yanında hiç şüphesiz eşinden almış olduğu eğitimin de payı büyüktür. Yüce Allah, belki de bu sabrına ve fedakârlığına karşılık mükâfat olarak ona, yaşlı ve kısır bir kadın olmasına rağmen Hz. İshak'ı müjdelemiştir (Hûd, 21; Zâriyât, 29). Ailenin saadeti için gerek Hz. İbrahim'in gerekse eşlerinin katlanmış olduğu fedakârlıklar, din eğitimi açısından günümüz aileleri için canlı bir örnek olarak durmaktadır. Hz. İbrahim'in, Hz. Sâre'yi Allah'ın hükmüne teslimiyet hususunda da mükemmel bir şekilde eğittiğini Kur'ân-ı Kerîm'den anlamaktayız. Hz. Sâre, ilerlemiş yaşına rağmen Hz. İshak ile müjdelenince o müjdeyi getiren elçilere, *“Olacak şey değil! Ben bir kocakarı, bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Bu gerçekten şaşılacak bir şey.”* (Hûd, 72) diyerek bu husustaki hayretini dile getirmiş, hatta sözle kalmayıp ellerini yüzüne vurup çığlık atmak suretiyle beden diliyle de şaşkınlığını göstermiştir (Zâriyât, 29). Aynı müjde Hz. İbrahim'e verildiğinde o sadece *“Beni neyle müjdeliyorsunuz?”* sorusunu sormuş, yaşı geçtiği halde çocuk sahibi olabilmenin Allah'ın bir rahmeti olduğunu, bundan da asla ümidini kesmeyeceğini ifade etmiştir (Hicr, 54-56). Hz. İbrahim'in bu tavrı, teslimiyeti ve sözleri, muhtemelen o an orada bulunan Hz. Sâre üzerinde etkili olmuş, onun da Allah'ın hükmüne boyun eğmesini kolaylaştırmıştır. Bize göre Hz. İbrahim bu noktada, hem sözü hem de tutumuyla eşini eğitmiş, ona teslimiyet şuurunu aşılamıştır.

Diğer eşi Hz. Hâcer ile olan ilişkilerinde de Hz. İbrahim'in son derece eğitici bir kimliğe büründüğü görülür. Yukarıda da değindiğimiz üzere eşlerinin arasında baş gösteren bir kıskançlık nedeniyle Hz. İbrahim, eşi Hâcer'i ve oğlunu Mekke'ye, Kâbe'nin yanına getirip yerleştirmiştir. Bize göre bu kıskançlık, Hz. Hâcer ve oğlunun Mekke'ye yerleştirilmesi hadisesinin görünen sebebidir. Aslında bu olayın arkasında geleceğe ait, özellikle Kâbe'nin ve Mekke'nin eğitim fonksiyonuna yönelik çok önemli hikmetler vardır. Yoksa Hz. İbrahim gibi şefkat ve merhamette önde giden bir şahsın, eşini ve çocuğunu çorak bir çöle terk etmesinin esprisini hiçbir şekilde açıklamak mümkün olmaz. Yüce Allah, Hz. İbrahim'den ailesini Mekke'ye yerleştirmesini isteyerek Kâbe'yi bir eğitim merkezi haline dönüştürmeyi, buranın ilk eğitimcilerinin de İbrahim ailesi olmasını istemiştir. Tıpkı Hz. Sâre'de olduğu gibi Hz. Hâcer'in de Allah'a teslimiyette zirve bir hanım olduğu görülür. Hz. İbrahim, onu ve çocuğunu ıssız, çorak bir çöle terk ettiği vakit Hz. Hâcer, ona bunun nedenini sormuş, Allah'ın emri olduğu cevabını alınca kayıtsız şartsız teslimiyetle *“Allah bizi zayı etmez!”* demiştir. Bu durum, bizi şu sonuca götürür: Hz. İbrahim, Allah'a güven şuurunu her iki hanımını da sağlam temellerle benimsetmiş, Allaha kayıtsız şartsız teslim olma ruhuna sahip olabilmeyi kendisi ve ailesi için ön planda tutmuştur.

Din eğitimi açısından aile yönetiminde, eşle iyi geçinmenin ve onun haklarını en güzel tarzda yerine getirmenin dışında eşlere düşen bir diğer görev de birbirleriyle istişare etmeleri, aileyi ilgilendiren durumlarda karşılıklı danışmayla karar almalarıdır (Arpaçukuru, 2009:82). Hz. İbrahim'in eşleriyle olan paylaşımlarında bu hususu da ihmal etmediği görülür. Burada akla Hz. İbrahim'in, evladını kurban etmek istemesi hadisesi gelmektedir. Her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm, kurban edilmek istenen evladın ismini vermese de genel kabule göre bu evlat, Hz. İsmail'dir (Harman, 2001:121-126). Kur'ân-ı Kerîm'de bu hadise esnasında baba ve oğlun tavırlarına yer verilirken annenin tavrı belirtilmemiştir. Hz. İbrahim'in, ailenin bütün fertlerini ilgilendiren böyle ciddi bir kararda, en azından ikna etmek için, meseleyi eşiyle istişare etmediğini, evladını annesinden gizlice kaçırarak kurban mahalline götürdüğünü söylemek pek mümkün görünmemektedir (Canan, 2004:221). Bu durumda Hz. Hâcer, tıpkı başlangıçta çöle yapayalnız bırakılmalarına Allah'ın emri olarak boyun eğdiği gibi, evladının Allah yolunda kurban edilmesine de razı olup teslim olmuştur. Böylece bir babanın, eşine ve çocuklarına vereceği teslimiyet, sabır ve fedakârlık eğitiminin en güzel örneklerini Hz. İbrahim ve ailesinde görmek mümkün olmaktadır.

DİN EĞİTİMİ SÜRECİNDE MODEL AİLE OLARAK İBRAHİM AİLESİNİN ÖZELLİKLERİ

Önceki satırlarda Hz. İbrahim'in, aile bireyleriyle olan eğitim ilişkilerine yer verdik. Bu bölümde ise Hz. İbrahim'in ailesinin, kendilerine verilen eğitim sonucunda kazandığı birtakım özelliklere değineceğiz. Kur'ân-ı Kerîm'de model şahsiyet olarak tanıtılan Hz. İbrahim, kurmuş olduğu aile yapısıyla da örnek gösterilmiştir. Onun, Allah'a koşulsuz bağlılığın, fedakârlığın, sevgi ve merhametin merkezi haline getirdiği yuvası, aynı zamanda tevhit bayrağının dalgalandığı, aile içi sıcak ilişkilerin yaşandığı bir eğitim mekânı konumundadır. Bütün hayatını tevhit inancını insanların gönlünde yerleştirmeye adanmış bu ailenin bireyleri, erkek olsun kadın olsun en küçüğünden en büyüğüne kadar tevhide davetçi birer fert olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in bize hem kendisini hem de etrafındaki insanları en iyi örnek olarak tanıttığı Hz. İbrahim'in, çevresindeki grubu oluşturanlar bireylerin en önde gelenleri hiç şüphesiz aile fertleridir. Bu bağlamda İbrahim ailesi, Kur'ân-ı Kerîm'in kendileri için atfetmiş olduğu seçkin konumu hak etmektedir. Onları bu konuma erıştiren başlıca hususiyetleri şu başlıklarla tespit etmek mümkündür:

1. Fedakâr ve İtaatkâr Aile

Kur'ân-ı Kerîm'e göre dünya, bir imtihan yurdu olarak yaratılmıştır (Âl-i İmrân, 186). İnsanın, malları ve evlatları üzerinden imtihana tabi tutulması, dünya hayatının açık gerçeklerindendir (Enfâl, 28; Teğâbun, 15). Yüce Allah, bu imtihanlara sabredenleri müjdelemekte, mükâfatını er-geç göreceklerini haber vermektedir (Bakara, 155). Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İbrahim'in de birtakım imtihanlara tabi tutulduğunu ve bunları başarıyla sonuçlandığını bildirir (Bakara, 124). Hz. İbrahim'in imtihan konularından biri, yüce Allah'a vermiş olduğu sözün bir gereği olarak evladını kurban etmesi meselesi olmuştur. Bu olay, aynı zamanda İbrahim ailesinin tek tek bireylerinin teslimiyet ve fedakârlığını da ortaya koyar. Bu hadisede yüce Allah, Hz. İbrahim'e "rüya" yoluyla yani dolaylı biçimde hitap etmektedir. Bu hitabın asıl maksadı –ki daha sonraki bir ayette Allah onu "İbrahim'i açıkça sınamak" şeklinde açıklar– (Saffât, 106) rüyada ortaya çıkan "oğlunu kurban etme" imgesinin ardında belirsiz bir şekilde durmaktadır. Bu durumda Hz. İbrahim'in hitaba ne şekilde cevap verebileceği, yine onun ve oğlunun yorum, irade, karar ve eylemine bağlı bir husustur. İşin açıkçası, hitabın rüyada ortaya çıkışından, bu manada dolaylı oluşundan ve asıl maksadın başlangıçta gizli kalmasından kaynaklanan kısmi belirsizliğine rağmen Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail'in "kurban etme" imgesinde beliren ilahi hitaba kusursuz sadakat ve teslimiyetleri (Tatar, 2006:215-216), ilahi sınanmaya verilebilecek en mükemmel karşılık olarak görünmektedir. Çocuğunu Allah'ın emri doğrultusunda kurban etmek isteyen bir baba olarak Hz. İbrahim, herhangi bir tereddüt ve itiraza mahal bırakmadan durumu kabullenen oğlu Hz. İsmail ile beraberce fedakârlığın zirvesinde durmaktadır. Hz. İbrahim'in fedakârlığı, yaratıcısına karşı itaatle birleşmektedir. Zira bir insanın kendi çocuğunu kurban etmekle imtihan edilmesi, olabilecek en ağır imtihanlardan biridir. Hz. İsmail'in tavrı da göz önüne alındığında burada sergilenen baba-evlat duruşu, ailedeki karşılıklı itaatin en yüce mertebesinin bir göstergesi olmaktadır. Bu olayda, oğlunun kurban edilmesi emrine itaat ederek fedakârca tavır takınan Hz. Hacer de ailenin özverili bayan üyesi olarak parçaları tamamlamaktadır.

Aslında Hz. İbrahim'in tebliğ hayatının bütün sahneleri, birer fedakârlık manzarası olarak gözlerimizin önündedir. Babasına, yanından kovulmak, kendisini tamamen kaybetmek pahasına tebliğine devam etmesi, kavmi tarafından öldürülmekle tehdit edilip ateşe atılmasına rağmen asla geri adım atmaması, Allah yolunda hicret ederek Onun dinini daha iyi yaşamak uğruna çevresini ve kavmini terk etmesi, bu fedakârlık sahnelerinden sadece birkaçıdır. Din eğitimi açısından, özellikle çocukların eğitiminde, daha küçük yaşlarda onlara fedakârlık duygusunu aşılama Hz. İbrahim'in yaşamı boyunca sergilediği örneklerden istifade edilebilir.

Hz. İbrahim'in yüce Allah'a olan koşulsuz teslimiyetini ifade eden pasaj ve diyaloglar, Kur'ân-ı Kerim'de yerini almıştır: "*Hani Rabbi İbrahim'e, 'Teslim ol!' deyince, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti.*" (Bakara, 131) ayeti bunlardan birisidir. Ayetin lafzında bu teslimiyet,

“esleme” fiilinin lam harf-i ceriyle kullanılmasıyla ifade edilmiştir. Arapçada bu kullanım, tam teslimiyeti ve itaati ifade eder (Yazır, 1994:1/409). Aynı kullanım Hz. İbrahim’in, oğlu İsmail ile birlikte Kâbe’yi inşa ederken, *“Bizi sana teslim olanlardan (müslimeyni leke) kıl! Soyumuzdan da sana teslim olan bir topluluk (ümmeden müslimeten leke) oluşturun!”* (Bakara, 128) şeklinde yapmış oldukları duada da görülür. Burada dikkati çeken husus, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’in yüce Allah’a teslimiyeti sadece kendileri için değil sonraki nesilleri için de talep etmiş olmalarıdır. Allah’a hakkıyla teslimiyetin öneminin bilincinde olarak Hz. İbrahim, bu önemli özelliği sonraki nesli için de istemiş, onların bundan mahrum olmasına gönlü razı olmamıştır. Yüce Allah’ın “teslim ol!” emrine Hz. İbrahim’in, “sana teslim oldum” demeyip “Âlemlerin Rabbine teslim oldum” cevabını vermesi, onun Allah’a teslimiyetinin kemalini göstermektedir (es-Sâbûnî, 2006:1/82). Yüce Allah’ın “Rab” ismini gündeme getiren Hz. İbrahim, onun kullarını eğitici olma özelliğini öne çıkarmış, Ona olan teslimiyetini bu özellikten hareketle ifade etmiştir. Başka bir ayette de Hz. İbrahim, yüce Allah’a teslimiyetini ve yönelişini ifade ederken onun yoktan var edici olma özelliğini (fatır) şu sözleriyle ifade etmektedir: *“Ben, benliğimi tamamen gökleri ve yeri yoktan var eden Allah’a çevirdim...”* (En’am, 79). Böylece o, yüce Allah’a olan teslimiyetinin nedenlerinden ikisini Onun Rab olması ve yoktan var edici olması olarak belirlemiştir. İşte her ferdiyle İbrahim ailesinin Allah’a olan teslimiyetinin altında yatan anlayışı bu ayetler ortaya koymaktadır.

İnsanın yaratıcıya olan itaatini dile getiren Kur’ânî terimlerden birisi de “kânit” kelimesidir. Sözlükte, “itaat etmek, huşu” üzere olmak, ibadet etmek, ayakta durmak” gibi anlamlara gelen “kunut” mastarından türeyen bu kelime (el-Cevherî, 2009:969), Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. İbrahim’in Allah’a teslimiyetini vurgulamak için yer verilen kavramlardan biridir. Yüce Allah, Hz. İbrahim hakkında, *“...(O), Allah’a itaat eden (kânit) bir kimseydi...”* (Nahl, 120) ayetinde ifadesini bulan övgüsüyle onun teslimiyetinin kuvvetini ve derecesini gözler önüne sermekte, bireysel düzeyde ulaşılması gereken itaati onun şahsında muhataplarına hatırlatmaktadır. Bu bireysel itaatın ailenin diğer fertlerine aşılacağı olduğu da Kur’ân-ı Kerîm’den anlaşılmaktadır. Allah’a koşulsuz itaat ve onun yolunda fedakârlık, biri diğerinin sonucu olan kavramlardır. Eğer Allah’a koşulsuz itaat varsa sadece orada hakiki fedakârlıktan söz edilebilir. Bu hususta en güzel örneklerden biri Hz. İbrahim ve ailesidir. Kur’ân-ı Kerîm’de yüce Allah, İbrahim ailesinin bu özelliklerini bize anlatarak benliğimizde teslimiyet ve fedakârlık şuurunu oluşturmayı amaçlamakta, Rab olma özelliğiyle bizleri eğitmektedir.

2. Seçkin, Müjdelenmiş ve Ödüllerle Bereketli Kılınmış Aile

Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli vesilelerle ve farklı pasajlarda yüce Allah, hem Hz. İbrahim’in şahsını hem de diğer aile fertlerini seçkin bireyler olarak bize tanıtmaktadır. *“İbrahim’in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir? Muhakkak biz onu dünyada seçtik. Şüphesiz o, ahirette de*

iyilerdendir.” ayeti, Hz. İbrahim’in şahsının yüce Allah’ın katındaki seçkin yerini ifade etmektedir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de İbrahim ailesinin bireyleri tek tek yüce Allah’ın övgüsüne mazhar olmuş, seçkin ve iyi kullar olarak şu şekilde tanıtılmıştır: *“Kuvvetli ve basiretli kullarımız İsmail, İshak ve Yakub’u da hatırla! Biz, onları daima ahireti düşünen ihlaslı kullar kıldık. Şüphesiz onlar, katımızda seçkin ve iyi kullardır. İsmail’i, Elyesa’yi, Zülkişl’i de hatırla! Hepsi de iyi kullardandı.”* (Sâd, 45-48). Kur’ân-ı Kerîm, İbrahim ailesinin mümtaz konumunu övmeyi bu kadarla da bırakmamış, bireylerinden hareketle başlattığı bu durumu özelden genele giden bir tarzda ailenin tamamını da içine alacak şekilde tamamlamıştır: *“Allah, birbirinden gelme bir nesil olarak Âdem’i, Nuh’u, İbrahim ailesini, İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı.”* (Sâd, 45-48); *“İbrahim’e, İshak ve Yakub’u başışladık. Hepsini doğru yola ilettik... İsmail’i, Elyesa’yi, Yunus ve Lut’u da doğru yola ilettik. Hepsini âlemlere üstün kıldık. Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını üstün meziyetler verdik. Onları seçkin kıldık ve doğru yola ilettik.”* (En’âm, 84-87).

Hemen belirtmek gerekir ki çalışmamızın bu kısmındaki İbrahim ailesinden kastımız, dar anlamda Hz. İbrahim, eşleri ve çocuklarından oluşan ailedir. Yoksa Hz. İbrahim’in soyunun tamamının seçkin, müjdelenmiş ve bereketli olduğunu iddia etmek Kur’ân-ı Kerîm’e aykırıdır. Yüce Allah, Hz. İbrahim’in soyundan zalimler çıkacağını hatta onların çoğunun fâsık olacağını şu ayetlerde haber verir: *“...Allah İbrahim’e, ‘Ben, seni insanlara önder yapacağım.’ deyince İbrahim, ‘Soyumdan da yap!’ dedi. Allah da ‘Ahdim zalimlere ermez.’ diye cevap verdi.”* (Bakara, 124); *“...İbrahim’in soyundan bir kısmı ona inandı, kimi de ondan yüz çevirdi...”* (Nisâ, 55); *“...İbrahim’in soyundan iyiler olduğu gibi kendine zulmedenler de vardı.”* (Saffât, 113); *“Muhakkak ki biz, Nuh ve İbrahim’i de gönderdik. Onların soylarına peygamberlik ve kitap verdik. Onun soyundan doğru yolda olanlar vardı ancak çoğu fâsık kimselerdi.”* (Hadîd, 26). Bu ayetler, Hz. İbrahim’in soyunun tamamının değil, bir kısmının seçkin, bereketli ve müjdelenmiş olma özelliklerine sahip olduğunu göstermektedir.

İbrahim ailesinin bazı fertlerinin seçkin insanlardan oluştuğunu ifade eden bu ayetler, din eğitimi açısından “en iyiyi seçmek” kavramını ve anlayışını akla getirmektedir. Peygamberlerin, insanlığın öğretmenleri olduğu gerçeğinden hareket edilirse, eğitim- öğretim faaliyetini yürütecek olan kimselerin, insanların en zekilerinden, en kabiliyetlilerinden ve en güçlü şahsiyete sahip olanlarından seçilmesi gerektiği sonucuna ulaşılır. Eğitimde başarı ve kalite, ancak her yönden iyi seçilmiş insanların öğretmen yapılmasıyla mümkün olabilir (Bayraklı, 2013:4/59). Yüce Allah, insanları eğitime vazifesini yüklediği peygamberleri en yetkin kulları arasından seçmiştir. Hz. İbrahim ve oğulları Hz. İsmail ve Hz. İshak ile onların soylarından gelen birçok peygamber de bu seçkinler sınıfı içerisinde yerlerini almışlardır.

Çeşitli müjdeler ve ihsanlarla ödüllendirilmiş olması, İbrahim ailesinin Kur'ân-ı Kerim'de öne çıkarılan bir diğer özelliğidir. Bu aile, hem Hz. İbrahim'in şahsından kaynaklanan hem de yüce Allah'ın ihsanı olarak birçok özel durum ve ödülle mükâfatlandırılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de bunun gerekçesi, İbrahim ailesinin Allah'ın razı olduğu iyi işler yapan kimseler olmaları şeklinde ortaya konulmuştur (Saffât, 110). Yüce Allah'ın bu uygulaması, din eğitiminde önemli bir hususa ışık tutmaktadır. Buna göre iyi ve faydalı işler muhakkak ödüllendirilerek taçlandırılmalı, din eğitimcileri bu hususu göz ardı etmemelidir. İslam eğitiminin tavsiye ettiği eğitim yollarından biri olan mükâfatlandırma, iyi görülen bir davranışa aynısı veya fazlasıyla mukabele etmektir (Kınalızâde, 2007:116). Bir teşvik unsuru olarak mükâfat, çocuk eğitiminin de üzerine oturtulması gereken temellerden birisidir (Dodurgalı, 1999:96). Ödül, iyi davranışların tekrarlanarak alışkanlık haline getirilmesinin önemli etkenlerindendir. Öyleyse çocukta gördüğümüz olumlu davranışları ona tekrarlattırarak bunları alışkanlık haline getirmesinde ödül vaat etmek ve gerektiğinde vermek etkili bir yoldur (Gazâlî, 2004:3/73; Çelebi, 1976:277; Ay, 2023:41 vd.) Yüce Allah, İbrahim ailesinin bir kısmına vermiş olduğu ödülleri hatırlatarak bizleri, tıpkı İbrahim ailesi gibi, yararlı işler yapmaya teşvik etmeyi ve iyi işler yapmanın bizde alışkanlık haline gelmesini hedeflemektedir.

Hız. İbrahim ve ailesine verilen mükâfatlar, çeşitli ayetlere konu olmuştur. Yüce Allah bunları, kitap, hikmet, büyük bir hükümlanlık ve peygamberlik verilmesi (Nisâ, 54; Ankebût, 27; Hadîd, 26), vahye mazhar olmaları (Nisâ, 63), dünya mükâfatını elde etmeleri (Ankebût, 27) olarak saymaktadır. Ayrıca evlatları İsmail ve İshak'ın da, İbrahim ailesine verilmiş ödülleri olduğu Kur'ân-ı Kerim'de özellikle vurgulanır (Hûd, 71; Enbiyâ, 72; Ankebût, 27, 31). Buna göre anne-babalar ve din eğitimcileri, çocukların kendilerine verilmiş ilahi bir mükâfat olduğunu daima akılda tutarak onların eğitimiyle özenle ilgilenmelidir. Böylesine özel ödülleri yüce Allah tarafından ödüllendirilen İbrahim ailesi, bereketli bir aile olarak ilgili ayetlerde anılmakta (Yûsuf, 6; Saffât, 113), bu hususu en güzel ifade eden ayetlerden biri şu ifadelerle konuyu netleştirmektedir: *“Melekler şöyle dedi: ‘Allah'ın emrine mi şaşırıyorsunuz? Ey ev halkı! Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizdedir.’ Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, iyiliği boldur.”* (Hûd, 74). Ayetteki “ev halkı / ehl-i beyt” kavramı, İbrahim ailesine yapılan ihsanın özel bir lütuf olduğunun birebir ifadesi olmaktadır. Ayrıca ayette “ehl-i beyt” kavramına yer verilmesi, bu ifadenin sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ailesi için değil Hz. İbrahim'in ailesi için de kullanıldığını göstermektedir (Bayraklı, 2003:9/246). Yüce Allah, İbrahim ailesinin bu özelliklerini bize aktarmakla ideal bir İslam ailesi modelinin sınırlarını ve özelliklerini tespit etmekte, bugün ve yarın aile kuracak muhataplarına rehberlik etmektedir.

3. Muhacir Aile

Hicret kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de birkaç farklı boyutta ele alınan bir kavramdır. Hz. İbrahim ve ailesi için söz konusu olduğunda bu kavram, inanç uğruna eş, dost, vatan, mal ve gerektiğinde hayatın arkada bırakılması, terk edilmesi anlamı yanında manevi anlamda ilişkiyi kesip tavır koyma anlamını da yüklenmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in ifadelerinden anlaşıldığı üzere Hz. İbrahim, aile bireyleriyle Allah yolunda hicreti gerçekleştiren ilk ailedir. Tarihi kaynaklar İbrahim ailesinin Şam, Filistin, Harran ve Mısır'a olan göçlerinden bahseder (İbn Sa'd, 1985:1/46 vd.). Kur'ân'da ise onun, aile bireylerinden bazılarını Mekke'ye, Kâbe'nin yanına yerleştirmek için yapmış olduğu hicreti konu edilmiştir (İbrahim, 35-41). Aslında Hz. İbrahim'in hayatı titizlikle incelendiğinde onun bir iman ve aksiyon adamı olduğu hemen fark edilir. Onun hayatında yerini aldığı şekliyle hicret, basit bir yer değiştirme olmadığı gibi herhangi bir olumlu sonuç doğurmayan, başarısız gayretler sonucu sığınılan bir kaçış da değildir. Bize göre Hz. İbrahim'in uygulaması olan hicret, önemli bir eğitim faaliyeti olarak görülmelidir.

Hız. İbrahim'in aile fertlerini de kapsayacak şekilde gerçekleştirmiş olduğu hicret faaliyetinin Kur'ân'daki en çarpıcı örneği, aile bireylerinden bazılarını Kâbe'nin yanına yerleştirmesidir. Yüce Allah'ın emriyle Hz. İbrahim, aile bireylerini eğitim açısından daha elverişli bir muhite götürüp onlar için çevre şartlarını daha müsait hale getirmek seçeneğine başvurmuş, adeta bir “çevre terapisi”ni (Çağlar, 1974:218) andıran bu uygulamasıyla eğitimin işlevselliğinin çevre şartlarıyla ilişkisini ortaya koymuştur. Kur'ân-ı Kerim, Hz. İbrahim'in Kâbe'nin yanına yerleştirdiği aile bireylerinin isimlerinden söz etmez. Tarihi kaynaklar bu bireylerin eşi Hâcer ve oğlu İsmail olduğunu belirtir (İbn Sa'd, 1985:1/50; et-Taberî, 2012:1/247-250). Yüce Allah, Hz. İbrahim'e kendi evi olan Kâbe'nin yanına bir kadının, bir annenin evini inşa etmesini emretmektedir. Hâcer kelimesinin Habeşistan dilinde sahip olduğu anlam, hicretle ve onun eğitime bakan yönüyle sıkı ilişki içindedir. Habeş dilinde Hâcer kelimesi kök olarak “kent” anlamına gelmektedir. Buna göre muhacir, Hâcer gibi olan, kendini Hacer'e benzeten kimse demektir. Hicret ise, bir yerden başka bir yere yapılan basit bir göç değil, her yönden uygarlığa ve kentleşmeye doğru yapılan bir atılımdır (Şeriatî, 2005:156). Kelime Arapçaya geçerken de bu anlamını korumuştur. Zira Araplara göre de hicret kelimesi, “köyden çıkıp şehre gitmek” anlamındadır (İbn Manzûr, 2003:7/30). Buna göre Arapçada da hicret kelimesi, daha uygar ve kentleşmiş bir yere yapılan göç hareketini ifade etmektedir. Hicretin eğitim açısından yüklendiği anlam bu noktada daha da belirgin bir halde ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hz. İbrahim'in, Hz. Hâcer ve evladını Kâbe'nin yanına yerleştirmesinden sonra yaptığı duayla birlikte Mekke, Hâcer kelimesinin taşıdığı manayla da uyumlu olarak, hızla uygarlaşan, gelişen bir kent haline dönüşmüş, özellikle hac ibadeti bunda önemli etken olmuştur. Hâcer kelimesinin bu kök anlamı dikkate alındığında, din eğitimi açısından Hz. İbrahim'in, aile bireylerinden bazılarını Kâbe'nin

yanına yerleştirmesinin, özellikle Mekke'nin, ilahi eğitim programının merkezi olacak uygar bir kent olmasına yönelik gayesini anlayabilmek daha da kolaylaşmaktadır. Sonuç olarak Kur'an'da Hz. İbrahim'in hicret faaliyetine dair uygulamaları onun, aile bireyleriyle gerektiği zaman bu eğitim şekline başvurduğunu göstermektedir. Böylece hicret edilen yere uygarlık götürülmektedir. Aynı şekilde Hz. Muhammet de (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye hicret ederek Yesrib'i, Medine'ye, medeniyetin olduğu yere dönüştürmüştür.

4. Kâbe'nin Hizmetkârı Aile

İnsanlık tarihinde bazı zaman dilimlerine ve mekânlara, kendilerine yüklenen değer açısından özel önem atfedilmiştir. Mekke'de bulunan ve yüce Allah'ın, insanlık için ilk inşa edilen mabet olarak tanıttığı Kâbe (Âl-i İmrân, 96), bu mekânların en önemli örneğini teşkil eder. Kur'an-ı Kerîm'de Kâbe, bazı yerlerde Hz. İbrahim ve ailesiyle aynı konu içinde ele alınmış, inşa edilmesinden temiz tutulmasına kadar İbrahim ailesiyle birlikte anılmıştır. Hz. İbrahim, oğlu Hz. İsmail ile birlikte Kâbe'nin yapımında bizzat çalıştığı gibi (Bakara, 127) onun temiz tutulması görevini de bizzat yüce Allah'ın emriyle yüklenmiştir (Bakara, 125; Hac, 26). Konuyla ilgili bütün ayetler birlikte düşünüldüğünde İbrahim ailesi, kendisini Kâbe'nin hizmetine adanmış bir aile portresi çizmektedir.

Kur'an-ı Kerîm, Kâbe'nin insanlık için inşa edilen ilk mabet olduğunu belirtmiş ancak onun ilk defa kim tarafından yapıldığına değinmemiştir. Bu nedenle Kâbe'yi ilk kez inşa edenin Hz. Âdem mi yoksa Hz. İbrahim mi olduğu tartışılmıştır. Bize göre, insanlık için inşa edilen ilk mabedin Kâbe olduğu bilindiğine göre (Buhârî, “Enbiyâ, 10; Müslim, “Mesâcid”, 5), ilk mabedin ilk dinle dolayısıyla ilk insanla birlikte var olması gerekir. Buna göre Kâbe'yi ilk yapanın Hz. Âdem (el-Kurtubî, 2007:2/500) olması daha doğru görünmektedir. Her ne kadar Bakara 127'de Kâbe'yi Hz. İbrahim'in yaptığı ifade ediliyorsa da biz, Kâbe'yi ilk yapanın Hz. Âdem olduğu, Hz. İbrahim'in ise aynı mabedi, yıkılması veya harap olması sebebiyle- tekrar yaptığı görüşünü (Bayraklı, 2003:4/248) benimsiyoruz. Muhtemelen yüce Allah, Hz. İbrahim'e yıkılan Kâbe'nin yerini yeniden göstermiş (Hac, 26), o da eski temelleri üzerine oğluyla birlikte Kâbe'yi yeniden inşa etmiştir (Bakara, 127). Burada asıl dikkat çekilmesi gereken husus, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi ilk kez yapan kişi olup olmadığı değil, onun Kâbe'nin kuruluşundan bir eğitim merkezi haline gelişine kadar geçen süreçte aile bireyleriyle aktif bir rol oynamasıdır.

Kâbe'nin din eğitimi açısından önemi, onun insanlar için kurulmuş ilk ibadethane ve ilk üniversite olmasıdır. Ayetteki “insanlar için” ifadesi, Kâbe'de yapılan öğretimin bütün evrensel değerleri kapsadığına işaret etmektedir. Onun belli bir gruba değil tüm insanlığa faydalı olacak işlevlere tahsis edilmesi önerilmektedir. Kâbe üniversitesinde üretilecek bilgi ve değerleri bütün insanlık paylaşacaktır. Buna göre Kâbe'nin üstünlüğü, ilk

olmasından ve bütün insanlığa yararlı olacak bilgiler, değerler üretilen bir mekân olmasından kaynaklanmaktadır. Bakara 125“te ifadesini bulan “mesabeten” kelimesini de “insanların toplanıp sevap işledikleri, doğru bilgi ürettikleri yer” (Bayraklı, 2003:4/249) olarak anlamamız mümkündür. Yüce Allah, Kâbe’de İbrahim’in makamının (Makam-ı İbrahim) bulunduğunu haber vermektedir (Âl-i İmrân, 97). Bu makamın, Hz. İbrahim’in Kâbe’yi inşa ederken yahut insanları hacca davet ederken üzerine çıktığı taşın bulunduğu yer (Yazır, 1994:1/407) olduğu ifade edilmiştir. Bütün bu unsurlar, Kâbe’nin aslında bir eğitim merkezi olduğunu göstermektedir.

İbrahim ailesi, çalışkan aile fertleriyle Kâbe’nin temiz tutulması görevini de yerine getirmiştir. Yüce Allah bu emri, Hz. İbrahim’in hem kendisine (Hac, 26) hem de oğlu Hz. İsmail ile beraber olmak üzere ikisine birlikte vermiştir (Bakara, 125). Bir ibadet ve eğitim merkezi olarak Kâbe, gerek maddi gerekse manevi kirlilerden temizlenmiş bir mekân olması durumunda işlevini tam olarak yerine getireceğinden onun temiz tutulması emri, yüce Allah tarafından tekrarlanmıştır. Kâbe’nin putlardan, şirk izlerinden temizlenmesi, onun maddi kirlilerden arındırılmasını ifade ederken (el-Kurtubî, 2007:6/356); Kâbe’nin inşa sebebi olan insanın gönül evinin şirkten temizlenmesi, oraya tevhit inancının yerleştirilmesi de manevi temizlik olmaktadır. Gönülünü şirkin pisliklerinden temizleyerek Kâbe’ye gelen insandan başkasının, Kâbe’nin eğitici fonksiyonundan faydalanması mümkün değildir. Kâbe, “tavaf edenler, itikâfta bulunanlar, rükû ve secde yapanlar” için temiz tutulmalıdır (Bakara, 125; Hac, 26). Tavaf, itikâf, rükû ve secde birer ibadet olmaları yanında insana disiplin, sabır, bağlılık, birliktelik gibi birçok değeri öğreten birer eğitim faaliyetidir. Bu faaliyetlerin gereği gibi yerine getirilmesi, ibadet ve eğitim mekânının her türlü kirden arındırılmasıyla mümkündür. İşte İbrahim ailesi, bütün insanlık adına bu önemli vazifeyi üstlenmiştir. Kâbe’nin temiz tutulması emrinin bizzat bir peygamber olan Hz. İbrahim’e verilmiş olması önemlidir. Her biri Kâbe’nin birer şubesi olan camilerimizi temizleme görevinin Allah’a inananlarca yerine getirilmesi, hem zorunlu hem de kutsal bir vazife olmaktadır. Yüce Allah, mescitlerin kendisine ait olduğunu ilan etmiş (Cin, 18), oraları imar edip yaşatma görevinin iman edenlere ait olduğunu şöyle ifade etmiştir: “*Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve âhiret gününe iman edenler, namazını dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola erenlerden olmaları umulanlar bunlardır.*” (Tevbe, 18). Mescitlerin temiz tutulması, onları imar etmenin önemli bir parçasıdır. Bu mühim sorumluluğu yüce Allah ilk olarak, bütün bireyleriyle imanın zirvesinde duran İbrahim ailesine emretmiştir. Mescitleri imar ve ihya etme görevi iman edenlere verilmiş olduğuna göre, bu vazifeyi üstlenmeye en layık olan aile, hiç şüphesiz duruşuyla, yaşayışıyla, örnekliliğiyle İbrahim ailesidir. Bugün din eğitimcilerinin en önemli görevlerinden biri, İbrahim ailesinin örnekliliğini rehber edinerek Kâbe ve onun şubeleri olan camilerin ayakta tutulmasının önemini zihinlere kazımdır.

5. Misafirperver Aile

Yüce Allah, misafire ikramda bulunmaya özel önem atfetmiş, bu hususta uyulması gereken adaba dair birtakım inceliklere dikkat çekmiştir. Bu durumu ifade etmek üzere Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan en güzel ve mesaj yüklü misallerden biri Hz. İbrahim ve ailesinin, ansızın gelen ve hiç tanımadığı kimseleri en layık oldukları şekilde ağırlamak isteyişi, bu amaçla gösterdiği çabadır. Kur'ân'da Hz. İbrahim'in misafirlerine muamelesinin dört ayrı yerde ele alınması, İbrahim ailesinin cömertliğini ve misafirperverliğini gösteren en önemli kanıttır. Konunun önemine vurgu yapmak amacıyla yüce Allah, Hz. İbrahim'in misafirlerine olan ikramına muhtelif pasajlarda ve küçük farklılıklarla yer vermiştir. Kaynaklarda da Hz. İbrahim'in misafirperverliği dile getirilmiş, onun misafirle yemek yemekten zevk aldığı, misafir bulmak için yol kavşaklarında beklediği nakledilmiştir. "Halil İbrahim sofrası", "Halil İbrahim bereketi" gibi halk arasında meşhur olan tabirler de Hz. İbrahim'in, misafire ikramı çok sevdiğinin diğer bir göstergesidir.

Kurân-ı Kerîm, Hz. İbrahim'in misafirperverliğinin anlatılmasını istemekte (Hicr, 51), kendisine gelen konukları da "ikrama mazhar olmuş misafirler" (Zâriyât, 24) olarak nitelemektedir. Konuyu ele alan ayetlerin genelinden Hz. İbrahim'e gelen misafirlerin melekler olduğu anlaşılmaktadır. Yüce Allah, Lut kavminin layık olduğu cezayı onlara vermek üzere meleklerini göndermiş, bu melekler öncelikle Hz. İbrahim'e misafir olmuşlardır. Bu esnada görevli melekler, Hz. İbrahim ve eşine Hz. İshak'ı ve Hz. Yakup'u müjdelemişlerdir (Hûd, 71). Kur'ân'ın açıklamalarından, Allah tarafından gönderilen bu elçilerin İbrahim ailesinin hanesine konuk olup orada çok iyi şekilde ağırlandıkları net olarak anlaşılmaktadır. Bize göre yüce Allah, bu olayı Hz. İbrahim'den asırlar sonra Kur'ân'da anlatmakla onun ve ailesinin misafirperverliğiyle ilgili birtakım ipuçları vermek yanında misafirlik adabı hakkında bir eğitim vermeyi de hedeflemektedir. Hz. İbrahim ve konuklarından bahseden ayetlerden misafirlik adabı ile ilgili tespit edeceğimiz bazı ilkeler şunlardır:

Öncelikle görevli melekler, Hz. İbrahim'e misafir olurken onun evine selam vererek girmişlerdir. "*Andolsun elçilerimiz İbrahim'e müjde getirdiler ve 'Selam!' dediler...*" (Hûd, 69); "*Onlara İbrahim'in misafirlerini anlat! Hani onlar (İbrahim'in) huzuruna girmişler ve 'Selam!' demişlerdi...*" (Hicr, 51-52); "*Sana İbrahim'in ikrama mazhar olmuş misafirlerinin haberi geldi mi? Onlar (İbrahim'in) huzuruna girip 'Selam!' dediler...*" (Zâriyât, 24-25). Bu ayetler, misafirlikte ilk adabın misafirin kendisine ait olduğunu göstermekte, bunu da ev sahibine selam vermek olarak tespit etmektedir (Ayrıca bkz. Nûr, 27). Hz. İbrahim, kendisine verilen selamı "Selam!" diyerek almıştır. Onun bu tarz bir ifade kullanması, meleklerin selamına daha güzel bir selamla karşılık vermesi olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Hz. İbrahim, selamı isim cümlesi kullanarak almıştır. İsim cümlesi ise Arapçada süreklilik ifade ettiğinden (Yazır, 1994:7/260) verilen selamın daha güzeliyle alınması anlamına gelir. Nitekim yüce Allah, verilen selama aynıyla ya da daha

güzeliyle karşılık verilmesini emretmiştir (Nisâ, 86). Hz. İbrahim'in uygulaması da bu emirle örtüşmüştür. Buradan misafir adabıyla ilgili ev sahibine düşen ilk vazifenin, gelen konukların selamını alıp onları güler yüzle karşılamak (Gazâlî, 2004:2/18) olduğu anlaşılmaktadır.

Gelen konuklarının selamını aldıktan sonra Hz. İbrahim kendilerini tanımamış (Zâriyât, 25), buna rağmen onlara ikramdan da geri durmamıştır. Hiç tanımadığı bu konuklarına karşı üstün bir ev sahipliği göstermiş olan Hz. İbrahim, bu davranışıyla bir başka misafirlik adabını tespit etmektedir. Buna göre ev sahibi, misafirlerini hiç tanımasa dahi onlara hizmette kusur etmemelidir. İlk karşılamanın ardından Hz. İbrahim, misafirlerinin yanından ayrılıp eşinin yanına gitmiş (Zâriyât, 26), onları bir müddet yalnız bırakmıştır. Ayette bu durumu ifade eden “râğa” fiili, “gizlice sıvışmak” anlamında olup (İbnü'l-Cevzî, 1978:8/36) istirahat etmeleri ve de ev sahibinin yanında çekilmelerinden dolayı yerine getiremeyecekleri bazı ihtiyaçlarını yerine getirmeleri için normal bir süre misafiri yalnız bırakmayı da ifade etmektedir (er-Râzî, 2009:28/214). Bu uygulama, hem uzak yoldan gelen misafirin istirahat etmesine hem de ev sahibinin misafiri için hazırlık yapmasına fırsat vereceğinden (Duman, 2002:300) misafir ağırlamada önemli bir adap olmaktadır. Hz. İbrahim, misafirlerine “aç mısınız?” sorusunu sormadan hemen onlar için yemek hazırlamaya koyulmuştur. Üstelik bir yemek hazırlığı yaptığını onlara fark ettirmemiştir. Çünkü misafir, yemek yeme ihtiyacı olduğunu dile getirmekten çekinebilir. Hz. İbrahim'in yemeği sezdirmeden hazırlatması, misafirlere duyulan saygının ve alakanın bir göstergesidir. Aynı zamanda bu davranış, peygamber ahlakının bir parçası olmaktadır (Bayraklı, 2003:9/241). Ardından Hz. İbrahim, konuklarına “semiz, kızartılmış bir buzağı” ikram etmiştir. Bu da sunulan yemeğin son derece leziz ve güzel olduğuna işaret eder. Misafirlerine olabilecek en uygun ziyafeti hazırlayan Hz. İbrahim, misafire ikram hususunda en iyi yemeğin ikram edilmesinin gereğini ortaya koymaktadır. Ayetteki “semin” kelimesi, “besili, semiz” anlamlarına gelirken; “hanîz” kelimesi ise, “taş üzerinde kızartılmış, yağı damlayan” anlamlarına gelir (ez-Zemahşerî, 2003:2/409). Hem semiz hem de kızartılmış buzağı eti o günün şartlarına göre oldukça iyi bir menü sayılabilir. Bu menünün mahiyeti, Hz. İbrahim ve ailesinin cömertliğinin yanı sıra mali durumunun da oldukça iyi olduğunu anlayabilme imkânı sunmaktadır.

Yüce Allah Hz. İbrahim'in, misafirlerine yemeği takdim etme şeklini de özel olarak ifade etmiş, dikkatleri bu noktaya çekmek istemiştir. Ayetteki “(İbrahim) yemeği onlara yaklaştırdı...” (Zâriyât, 27) ifadesi, yemeği misafirlerin bulunduğu yere getirmenin daha doğru bir davranış olacağına işaret eder (Râzî, 2009:28/214). Çünkü yemeğin misafirin önüne ev sahibi tarafından getirilip konulması, hem misafirde kendisine değer verildiği duygusunu nu uyandıracak hem de onun için daha az zorluğa sebep olacaktır. Bu nedenle Hz. İbrahim, ikramı misafirlerine yaklaştırıp önlerine kendisi koymuştur. Bu durum, misafire ikramın bizzat ev sahibi tarafından yapılmasının daha güzel olacağını göstermektedir. Ayrıca Hz. İbrahim, bir

peygamber olarak misafire ikram vazifesini başkasına bırakmamıştır. Böylece bize lisan-ı haliyle şu eğitimi vermektedir: “Peygamber bile olsa insan, misafirlerine kendisi hizmet etmeli, onlara ikramda bulunmalı, onlar için sofra kurmalıdır. Statüsü yüksek insanlar da Hz. İbrahim’i örnek alarak aynı şekilde davranmalıdır.”

Kur’ân-ı Kerim, konuklarına yemeği takdim ederken Hz. İbrahim’in, “*Yemez misiniz?*” (Zâriyât, 27) şeklinde nazik bir üslup kullanmasına da dikkat çeker. “Haydi, yiyin, buyurun!” gibi tabirler, normal bir davet şekli olarak kabul edilmesine rağmen bunlar yerine ifade tarzlarının en güzeli seçilmiş, “buyurmaz mısınız, yemez misiniz?” şeklindeki mütevazı davetin daha kibar olacağına vurgu yapılmıştır (Râzî, 2009:28/214). Yüce Allah, bu ifade tarzına Kur’ân’da yer vererek Hz. İbrahim’in şahsında, misafirler yemeğe buyur edilirken kullanılacak hitap şeklinin eğitimi vermektedir. Hz. İbrahim, konuklarına ikramda bulunduktan sonra yanlarından ayrılmamış, yemek esnasında onlarla ilgilenmeye devam etmiştir. Böylece o, misafirlik adaplarından bir diğerini, yemek esnasında misafirle ilgilenmek olarak belirlemektedir. Yemek esnasında sezdirmeden misafirleri kontrol edip varsa ihtiyaçlarını hemen karşılamak ve yiyip yemediklerine bakmak, yemeleri için teşvikte bulunmak da yine ev sahipliğinin adabındandır (Duman, 2002:304). Zira Hz. İbrahim’in korkuya kapılması bu kontrol neticesinde olmuştur.

“(Misafirlerin) yemeğe ellerini uzatmadıklarını görünce içinde bir korku hissetti...” (Hûd, 70) ayeti bir yönüyle de bu noktaya işaret eder (el-Kurtubî, 2007:9/65). Çünkü Hz. İbrahim, misafirlerinin yiyip yemediklerine dikkat etmemiş olsaydı yemediklerinin farkına varmayacak ve korku duymayacaktı. Buradan hareketle yemek esnasında da Hz. İbrahim’in, misafirleriyle ilgilenmeye devam ettiği sonucuna ulaşmamız mümkündür. “*Hanımı ayakta idi...*” (Hûd, 71) ifadesinden Hz. İbrahim’in eşinin, misafirlerini karşıladığı anlaşılmaktadır. Buna göre evin hanımı, gelen misafirlerini karşılamalı, onlara ikramda bulunurken kocasıyla beraber yanlarında olmalıdır. Hz. İbrahim’in hanımı, kocasıyla beraber misafirlerine ikramda bulunmuş, onu yalnız bırakmamıştır (el-Kurtubî, 2007:9/68; Yazır, 1994:7/259). Bu adabı, Hz. İbrahim’in hanımı bize öğretmekte ve Kur’ân bunu bize nakletmektedir. İşaret ettiğimiz bütün bu noktalar, İbrahim ailesinin misafirperverliğinin ulaştığı boyutları göstermekte, aynı zamanda bu ailenin misafirperverlik adabını en ince ayrıntılarına kadar bilip uyguladıklarının delili olmaktadır. Bu ayetlerle yüce Allah, her dönem aileleri için misafirperverlik eğitimi yapmakta, bizlere misafir ağırlamanın adabını, Hz. İbrahim ve ailesini örnek göstererek öğretmektedir. Sonuç olarak yüce Allah İbrahim ailesinin, kendilerine verilmiş olan eğitimle fedakâr ve itaatkâr bir aile olma özelliğini kazandığını, Allah yolunda hicret edip Kâbe’nin bütün hizmetlerini gören bir aile olduğunu, misafirperverlikte üstün bir seviyeye ulaştığını belirterek din eğitimi açısından ideal ailesini portresini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Aile kurumu, geçmişten bugüne toplumlar için önemini muhafaza eden köklü bir yapılanmadır. Kur'ân-ı Kerîm'de de aile müessesesi merkezi bir konumda yer almış, ailenin daha da geliştirilmesi adına peygamberlerin özel hayatlarından önemli anlatılar ayetlerde yerini almıştır. Bu konudaki örnek ailelerden birisi de İbrahim ailesidir. Bu bağlamda Hz. İbrahim'in ailesinde yürüttüğü din eğitimi faaliyeti günümüz aile yapısına yönelik mesajlar içermektedir. Hz. İbrahim, uzun süre çocuk sahibi olamamış, buna rağmen ümitsizliğe kapılmayarak hayırlı bir evlat için dua etmeye devam etmiştir. Onun bu hali günümüzde uzun süre çocuk sahibi olamayan eşler için bir örneklik teşkil etmektedir. Evlat sahibi olmanın, belli bir noktadan sonra insanın gücünü aşan bir yönü vardır. Bu aşamada ilahi yardımı talep etmek, umutsuzluğa düşmeden dua etmek anne-baba adaylarını psikolojik açıdan rahatlatacak bir uygulamadır. Gelişen ve değişen şartlara bağlı olarak ailede din eğitimi meselesi günümüzde eskiye nazaran biraz daha karmaşık, takibi güç ve belli bir istikrar yakalamanın daha zor olduğu bir yapıya dönüşmüştür. Bu bağlamda Hz. İbrahim'in, evlatlarının din eğitimine olan ilgisinin son ana kadar devam etmesi, bugünün ebeveynlerine hem çok şey söylemekte hem de sorumluluklarının ne kadar ağır olduğunu hatırlatmaktadır. Üstelik Hz. İbrahim, sadece hayatta olan çocuklarını değil sonraki neslini de önemsemiş, onların dini anlamda iyi yetişebilmeleri için erkenden tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu örnek olma halleri, sadece evlatlarının değil onların çocuklarının dahi dini anlamda nasıl yetişecekleri konusunun anne-babaların her daim gündeminde olmasının, bu kaygının canlı bir motivasyon olarak varlığını sürdürmesinin bir zorunluluk olduğunu göstermektedir. Benzer bir motivasyon, ailede ibadet eğitimi için de gereklidir. Özellikle namaz, oruç, Kur'ân öğretimi gibi çocukların küçük yaşlardan itibaren alıştırılması gereken ibadetlerin ilk temelleri çoğu zaman ailede atılmaktadır. Bu hususta Hz. İbrahim'in gösterdiği titiz tavır ve hassasiyet de çağları aşan bir nitelikte günümüz aileleri için rehberlik görevi görececek ilkeler sunmaktadır.

İbrahim ailesinin genel olarak sahip olduğu üstün vasıflar da her dönemde bir ailenin değerini artıracak, manevî konumunu yükseltecek mahiyettedir. Buna göre, Allah yolunda türlü fedakârlıklar gösterip onun emirlerine itaat edebilmek, Allah'ın maddi-manevî ödülleriyle mazhar olabilmek, cömert ve misafirperver bir aile olabilmek, Allah'ın kutsallarına hürmet edip hizmet edebilmek, şartlar gerektirdiğinde Allah için bir şeylerden vazgeçebilmek gibi özellikler İbrahim ailesinin şahsında somutlaştırılıp örnek gösterilen üstün meziyetlerdir. Hz. İbrahim'in, ailesinde din eğitimine dair Kur'ân'da yer bulan anlatımların tamamı, bu üstün niteliklerin ulaşılmaz özellikler olmadığını kanıtlamakta, bugünün ailelerine gerçekçi ve uygulanabilir hedefler göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Alanka, D. (2024). Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi* 1(1), 62-82.
- Arpaçukuru, O. (2009). Âyet ve Hadisler Işığında Ailenin Yönetimi, Geçimi, Çocuk Bakımı, Ev İşleri. *Kur'ânî Hayat* 1(6), 79-87.
- Ay, M. E. (2003). *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*. Bursa: Sena Kitapları.
- Ayhan, H. (1997). *Din Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Bayraklı, B. (2009). *Din ve İletişim*. İstanbul: Bayraklı Yayınları.
- Bayraklı, B. (2002). *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*. İstanbul: Sidre Yayıncılık.
- Bayraklı, B. (2003-2013). *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. 21 cilt. İstanbul: Bayraklı Yayınları.
- Bilgin, B. (1997). *İslam ve Çocuk*. Ankara: DİB Yayınları.
- Bilgiseven, A. K. (1982). *Genel Sosyoloji*. İstanbul: Divan Yayınları.
- Canan, İ. (2004). *Hız İbrahim'den Mesajlar*. İstanbul: Işık Yayınları.
- Cebeci, S. (2005). *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cebeci, S. (2015). *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Cevherî, İ. B. H. (2009). *Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhü'l-Arabîyye*. Kahire: Dâru'l-Hadis.
- Çağlar, D. (1974). *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*. Ankara: AÜEF Yayınları.
- Çelebi, A. (1976). *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*. çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Çörtü, M. M. (2008). *Arapça Dil Bilgisi (Sarf)*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Dodurgalı, A. (1999). *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Dodurgalı, A. (2002). *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Dönmezer, S. (1982). *Sosyoloji*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Duman, M. Z. (2002). *Kur'an-ı Kerim'de Âdâb-ı Muâşeret*. İstanbul: İpek Yayınları.
- Ebu Davut, S. İ. E. S. (2010). *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Buhârî, M. B. İ. (2009). *el-Câmiu's-Sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl.
- el-Endelüsî, İ. A. (1984). *el-Muharrarü'l Vecîz fî Tefsîri'l Kitâbi'l Aziz*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye.
- el-Kurtubî, M. B. E. (2007). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*. 7 cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis.
- el-Mesû'dî, E. H. A. İ. H. (2005). *Mürûcû'z- Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- er-Râzî, F. M. Ö. (2009). *et-Tefsîru'l-Kebîr*. 33 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye.
- es-Sâbûnî, M. A. (2006). *Safvetü't -Tefâsîr*. 3 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- ez-Zemahşerî, C. M. Ö. (2003). *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vil*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye.
- Freyer, H. (1967). *Sosyolojiye Giriş*. çev. Nermin Abadan. Ankara: Sevinç Matbaası.

- Gazâlî, M. A. (2004). *İhyâ-ü Ulûmi'd-Dîn*. 5 cilt. thk. Abdu'l-Muti' ve Emin Kalacı. Beyrut: Daru's-Sadr.
- Harman, Ö. F. (2001). Hz. İbrahim ve Kurban. *Hz. İbrahim'in İzinde*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı.
- Hökelekli, H. (2001). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbn Kesîr, E. İ. Ö. (2021). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 21 cilt. Beyrut: Dâr-ı İbn Kesîr.
- İbn Manzur, M. M. (2003). *Lisânü'l-Arab*. 9 cilt. Kahire: Daru'l-Hadîs.
- İbn Sa'd, E. A. M. (1985). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 8 cilt. thk. Muhammed Abdülbekir el-Bekrî. Beyrut: Dâru Sâdr.
- İbnü'l-Cevzî. E. F. C. A. (1978). *Zâdü'l Mesîr fî İ'lmi't-Tefsîr*. 12 cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l- İlmiyye.
- Jersild, A. (1979). *Çocuk Psikolojisi*. çev. Gülseren Günçe. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Kınalızâde, A. Ç. (2007). *Ahlâk-ı Âlâî*. haz. Mustafa Koç. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kutup, S. (1979). *Fî Zilali'l Kur'ân*. 16 cilt. çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa. İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Maslow, A. (2001). *İnsan Olmanın Psikolojisi*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- Müslim, B. H. K. (2009). *el-Câmiu's-Sahîh*. Beyrut: Dâru-l-Ceyl.
- Pars, V. B. ve Ciritli, H. (1967). *Eğitim Psikolojisi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Russell, B. (1954). *Terbiyeye Dair*. çev. Hamit Dereli. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Savard, C. (1976). *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler*. çev. Nejat Yüzbaşıoğulları. İstanbul: MEB Yayınları.
- Şeriatî, A. (2005). *Hz. İbrahim ile Buluşmak*. çev. Mustafa S. Altunkaya. Ankara: Fecr Yayınları.
- Taberî, E. C. M. C. (2012). *Târihu'l Ümem ve'l Mülûk*. 10 cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbûât.
- Taberî, E. C. M. C. (2013). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*. 16 cilt. Kahire: Âlemü'l-Kütüb.
- Tatar, B. (2006). "İman-Ahlak İlişkisi". *İslam'a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: DİB Yayınları.
- Yavuzer, H. (1982). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yazır, E. M. H. (1994). *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 cilt. İstanbul: Azim Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi: Neoliberal Dönüşüm, Depolitizasyon ve Hegemonya İnşası

Ramazan İZOL

GİRİŞ

12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye siyasi tarihinin en kritik dönemeçlerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Bu müdahale, yalnızca anayasal düzenin askıya alınması anlamına gelmemiş; devlet-toplum ilişkilerinden siyasal kültüre, ekonomik yönelimlerden kurumsal yapılara kadar uzanan çok katmanlı bir dönüşüm sürecini de beraberinde getirmiştir. Darbenin arka planında, iç siyasette giderek derinleşen kutuplaşma, ekonomik darboğazlar, artan şiddet olayları ve hükümet krizleri önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte, Soğuk Savaş'ın şekillendirdiği uluslararası güç dengeleri de 12 Eylül'ün gerçekleşmesinde belirleyici faktörlerden biriydi (Ahmad, 1993; Zürcher, 2017). Bu nedenle darbeyi yalnızca iç politik dinamiklerle açıklamak eksik bir yaklaşım olacaktır.

1970'li yıllar, Türkiye ekonomisi açısından ciddi bir tıkanmanın yaşandığı bir dönemdi. İthal ikameci sanayileşme modelinin sürdürülemez hale gelmesi, enflasyon oranlarının yüzde seksenleri aşması (IMF, 1981) ve temel tüketim mallarındaki kıtlıklar, gündelik hayatı giderek zorlaştırıyordu. Dönemin gazetelerinde “yağ ve tüp kuyrukları”, “artan enflasyon” ya da “çözülemeyen hükümet krizleri” manşetleri sık sık yer buluyordu. Milliyet gazetesinin 5 Ocak 1979 tarihli sayısındaki “Yağ ve tüp kuyrukları uzadı, hükümet çıkış yolu arıyor” başlığı, bu atmosferi oldukça çarpıcı biçimde yansıtır (Milliyet, 1979, s. 1). Artan şiddet, kısa ömürlü koalisyonlar ve kurumsal zafiyetler devletin otoritesini zayıflatırken, 24 Ocak 1980 kararlarının uygulanmasını da neredeyse imkânsız hale getirmişti. Bu koşullar altında darbe, bir yandan siyasal istikrarı sağlama iddiasıyla meşrulaştırıldı; diğer yandan da neoliberal ekonomi politikalarının güçlü bir siyasi irade eşliğinde hayata geçirilmesine olanak tanıdı. Sonuçta neoliberal paradigma darbe sonrasında kurumsallaşmış, Türkiye IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans çevreleriyle daha sıkı bir entegrasyona girmiştir (Boratav, 2012; Öniş, 1991).

12 Eylül'ü, dönemin uluslararası bağlamından bağımsız düşünmek de mümkün değildir. İran İslam Devrimi'nin ardından ABD ve Batı bloku, Ortadoğu'daki çıkarlarını koruma konusunda daha hassas hale gelmişti. Türkiye, hem NATO üyeliği hem de jeostratejik konumu sayesinde Batı açısından kritik bir ülke konumundaydı. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 1980 yılı değerlendirmelerinde 12 Eylül müdahalesi “güvenlik açısından olumlu” bir gelişme olarak kaydedilmiştir (U.S. Department of State, 1981). Dolayısıyla darbe, yalnızca iç politik krizlere verilmiş bir yanıt değil, aynı zamanda Türkiye'nin Batı ittifakıyla uyumlu neoliberal dönüşümünü hızlandıran bir araç işlevi de görmüştür (Hale, 2013; Yalman, 2002).

Darbe sonrasında şekillenen yeni düzen, sadece anayasa ya da siyasal kurumların yeniden yapılandırılmasıyla sınırlı kalmadı. Toplumun hareket alanı daraldı, muhalefet etkisizleştirildi ve ideolojik bir hâkimiyet inşa edildi. Üniversiteler bu dönüşümün en görünür alanlarından biri oldu; özerkliklerini kaybederek devletin ideolojik aygıtlarından birine dönüştüler. Böylece 12 Eylül, yalnızca bir iktidar değişikliğinin ötesine geçerek, ekonomik, toplumsal ve ideolojik alanlarda eşzamanlı olarak yürütülen kapsamlı bir yeniden yapılandırma sürecine dönüştü.

Bu makale, 12 Eylül darbesini klasik anlamda otoriter bir rejim değişikliği olarak değil; neoliberal dönüşüm, siyasetin depolitizasyonu ve hegemonya inşası süreçlerinin kesiştiği çok katmanlı bir tarihsel moment olarak ele almaktadır. Temel argüman, darbenin ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlarda eşzamanlı biçimde yürüttüğü politikalar aracılığıyla Türkiye’de neoliberal otoriter bir rejimin altyapısını oluşturduğudur.

Çalışmanın literatüre üç katkı sunması hedeflenmektedir: İlk olarak, ekonomik yeniden yapılanma ile toplumsal dönüşüm arasındaki bağı güçlendirerek neoliberal süreci bütüncül bir çerçevede tartışmak. İkinci olarak, depolitizasyonu yalnızca seçmen ilgisizliği ya da gençlik apatisiyle sınırlamayıp; düşünce özgürlüğü, örgütlenme hakkı ve toplumsal muhalefetin sistemli biçimde daraltılması üzerinden ele almak. Son olarak, Gramsci’nin hegemonya kavramını Türkiye bağlamında değerlendirerek, devlet–toplum ilişkilerinde rızanın özellikle tehdit söylemleri üzerinden nasıl yeniden üretildiğini tartışmak (Gramsci, 1971; Keyder, 1987).

DARBİYİ ANLAMININ TEORİK ÇERÇEVELERİ

12 Eylül 1980 darbesini anlamak, onu yalnızca askerî zor kullanımıyla sınırlı bir müdahale olarak değil; devletin yapısı, otoriterleşme biçimleri ve kapitalist yeniden yapılanma süreçlerinin kesişim noktasında değerlendirmekle mümkündür. Darbeyi bu çerçevede ele almak, özellikle “rıza üretimi”nin nasıl işlediğini dikkate almayı gerektirir. Antonio Gramsci’nin hegemonya kavramsallaştırması bu noktada önemli bir analitik zemin sunar. Gramsci’ye göre devlet, yalnızca baskı yoluyla değil, aynı zamanda toplumun rızasını üreterek işler (Gramsci, 1971/2005; Hall, 1986). Eğitim, medya ve hukuk gibi ideolojik aygıtlar, “düzen” ve “güvenlik”

söylemleri aracılığıyla bu rızayı inşa eder. Nitekim Milli Güvenlik Konseyi'nin 12 Eylül 1980 tarihli ilk bildirisinde yer alan “Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke çapında anarşi ve terörü sona erdirmek, millî birliği ve beraberliği yeniden tesis etmek azmindedir” ifadesi, darbenin meşruiyetini güçlendirmek için zora eşlik eden bir rıza üretimi çabasının açık örneğidir.

Darbeyi anlamak açısından bir diğer önemli yaklaşım, Guillermo O'Donnell'in geliştirdiği “bürokratik otoriterlik” modelidir. O'Donnell (1973/2010), ekonomik kriz dönemlerinde orduların teknokratik kadrolarla iş birliği yaparak “rasyonel yönetim” iddiası altında siyaseti toplumsal taleplerden yalıtmaya eğiliminde olduklarını vurgular. Latin Amerika'daki askeri rejimlerin ekonomi politikasını açıklamak için geliştirilen bu yaklaşım, Türkiye örneğinde de otoriter modernleşme dinamiklerini anlamak açısından son derece işlevseldir (Collier, 1979; Stepan, 1988). Cumhuriyet gazetesinin 14 Eylül 1980 tarihli haberinde MGK'nın yeni yönetimi “ekonomiyi disipline edecek, gereksiz harcamaları kesecek ve rasyonel yönetim anlayışını tesis edecektir” ifadeleriyle tanıtması, bu modelin Türkiye bağlamındaki somut karşılıklarından biridir. Darbe sonrasında Turgut Özal'ın ekonomide üstlendiği rol de bu çerçeveye tam bir uyum içindedir.

Neoliberal dönüşüm literatürü, 12 Eylül'ü yalnızca bir yönetim değişikliği değil, aynı zamanda ekonomik ve ideolojik bir projenin taşıyıcısı olarak görür. David Harvey (2005), neoliberalizmi salt bir ekonomi politik tercih değil; sermaye birikimini kolaylaştıran ve devleti piyasa lehine yeniden yapılandıran bir ideolojik proje olarak tanımlar. Bu bakımdan Türkiye'de 24 Ocak kararlarının darbe sonrasında hızla uygulanmaya başlaması tesadüf değildir. Milliyet gazetesinin 15 Eylül 1980 tarihli haberinde “24 Ocak kararlarının uygulanması için gerekli ortam sağlanmış, ihracat seferberliği ve dış ticaretin serbestleştirilmesi hükümetimizin öncelikleri arasındadır” ifadeleri yer alır. Bu durum, neoliberal paradigmanın darbe aracılığıyla hızla kurumsallaştığını gösterir (Jessop, 2002).

Poulantzas'ın (1978/2000) sınıf ilişkilerine dayalı devlet kuramı da bu süreci anlamada önemli bir araç sunar. Poulantzas'a göre devlet, sınıf ilişkilerinden bağımsız değildir; aksine sermaye birikim koşullarını şekillendiren bir rol oynar. 12 Eylül rejiminin sendikal hareketi bastırması, bu sınıfsal karakteri açıkça ortaya koymuştur. Hürriyet gazetesinin 16 Eylül 1980 tarihli “DİSK yöneticileri hakkında dava açıldı, sendika merkezlerinde aramalar yapıldı” haberi, bu yönelimin somut bir göstergesidir. Sendikal örgütlenmenin zayıflatılması, yalnızca otoriterleşmenin değil, sermaye lehine ekonomik yeniden yapılanmanın da bir parçasıydı (Bianchi, 1984). Benzer şekilde gençlik ve sivil toplum literatürü, bu dönemde yaşanan depolitizasyonu basit bir “ilgisizlik” olarak değil; gündelik yaşam pratiklerini

ve kültürel normları dönüştüren, devlet eliyle yürütülen bir mühendislik süreci olarak ele alır (Göle, 1991; Lüküslü, 2009).

Son yıllarda yapılan çalışmalar, Türkiye’nin 1980 sonrası dönüşümünü “otoriter neoliberalizm” kavramı çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu literatüre göre, piyasalaşma adımları, yürütme erkinin merkezileşmesi ve toplumsal muhalefetin kurumsal kanallarının daraltılması, eşzamanlı bir süreç olarak ilerlemiştir (Altınörs, 2022; Borsuk, Dinç, Kavak & Sayan, 2022). Bu yaklaşım, Türkiye’nin deneyimini Latin Amerika’daki benzer otoriter neoliberal rejimlerle karşılaştırarak daha geniş bir teorik bağlama oturtur (Robinson, 2006). Dolayısıyla 12 Eylül darbesi, sadece geçmişe ait bir askerî müdahale değil, Türkiye’nin neoliberal dönüşümünün kurucu aşamasını temsil eden çok katmanlı bir tarihsel momenttir.

12 EYLÜL ÜZERİNE AKADEMİK BİRİKİM: GÜVENLİKTEN NEOLİBERALİZME

12 Eylül 1980 darbesine dair akademik literatür, zaman içerisinde önemli bir dönüşüm geçirmiştir. İlk dönem çalışmalar, darbeyi daha çok güvenlik eksenli bir perspektifle ele almış; askerî müdahaleyi iç siyasal krizlere ve artan şiddet ortamına verilen “zorunlu bir devlet refleksi” olarak yorumlamıştır (Hale, 1994; Ahmad, 1993). Bu yaklaşım, dönemin resmî söylemiyle de örtüşür. Nitekim Milli Güvenlik Konseyi’nin 12 Eylül 1980 tarihli ilk bildirisinde “anarşi ve terörün sona erdirilmesi” vurgusu dikkat çeker (MGK Bildirisi, 1980). Erken dönem araştırmaları, darbeyi “devletin bekçiliği” misyonu ile meşrulaştırılmış bir düzen sağlama girişimi olarak görürken, yapısal dönüşüm boyutuna ikincil bir önem atfetmiştir (Heper & Evin, 1988).

1990’lardan itibaren bu çerçeve değişmeye başlamış; araştırmalar, 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlatılan neoliberal politikalar ve bunların askerî vesayet koşullarında uygulanma biçimlerine odaklanmıştır. Öniş (1991), ekonomik kararların darbe ortamında uygulanabilirlik kazandığını ortaya koyarken, Buğra (1994) iş dünyası–devlet ilişkilerinin nasıl yeniden şekillendiğini detaylı biçimde analiz etmiştir. Milliyet gazetesinin 15 Eylül 1980 tarihli manşetinde “24 Ocak kararlarının uygulanması için gerekli ortam sağlanmıştır; ihracat seferberliği başlatılacaktır” ifadeleri yer almış; bu da

ekonomik dönüşümle askerî müdahalenin eşzamanlı ilerlediğini göstermiştir (Milliyet, 15 Eylül 1980). Bu dönemde literatür, 12 Eylül’ü giderek daha fazla neoliberal dönüşümün kurucu momenti olarak konumlandırmaya başlamıştır (Keyder, 1987).

2000’li yıllarla birlikte literatürde karşılaştırmalı perspektif güçlenmiş, 12 Eylül’ün etkileri yalnızca iktisadi alanla sınırlı tutulmayarak siyasal ve toplumsal dönüşümlerle birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Akçay (2018), neoliberal popülizmin krizini 1980 sonrası kurumsal mirasla ilişkilendirmiş; Atasoy (2009) ise neoliberal devletin toplumsal alanı nasıl yeniden düzenlediğini incelemiştir. Bu dönem araştırmaları, depolitizasyonun örgütlü muhalefeti kalıcı biçimde zayıflattığını (Ahmad, 1993) ve 1980 sonrası dönemde kimlik ve dini hareketlerin, siyasal boşlukların açtığı yeni zeminlerde yükseldiğini göstermiştir (Göle, 1991). Tuğal (2009), bu sürecin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda ideolojik bir boyut taşıdığını vurgulayarak neoliberal otoriterliğin dinsel söylemlerle eklemlenerek dönüştürücü bir kapasite kazandığını savunmuştur. Öniş & Şenses (2007) ise neoliberalizmin Türkiye’de yalnızca ekonomi politikalarına indirgenemeyeceğini; siyasal kültürün ve toplumsal alanın yeniden inşasını da içeren çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koymuştur.

Cumhuriyet gazetesinin 14 Eylül 1980 tarihli haberinde “yeni düzenin ideolojik temelinin birlik, düzen ve güvenlik olduğu” vurgusu bu hegemonik dönüşümün erken işaretlerinden biridir (Cumhuriyet, 14 Eylül 1980). Bu bakış açısından özetle, literatür zaman içinde 12 Eylül’ü salt güvenlik merkezli açıklamaların ötesine taşıyarak, neoliberal küreselleşmenin Türkiye’ye özgü eklemlenme biçimlerini ve sivil alanın yeniden kurgulanmasını merkeze almıştır (Boratav, 2012). Bu makalenin kuramsal çerçevesi de tam olarak bu çok katmanlı literatürden beslenmektedir.

ÇALIŞMADA İZLENEN YOL VE YÖNTEM

Bu çalışma, nitel bir tarihsel–sosyolojik araştırma tasarımı üzerine inşa edilmiştir. Temel veri kaynakları olarak, dönemin birincil belgeleri ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Bunlar arasında Milli Güvenlik Konseyi (MGK) bildirileri, 1982 Anayasası ve hazırlık süreçlerine ait belgeler, Türkiye

Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanakları, dönemin önde gelen gazeteleri (Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet) ve uluslararası kuruluşların raporları (IMF, Dünya Bankası) yer almaktadır. Bu zengin arşiv materyali, hem darbenin ideolojik temsillerini hem de neoliberal dönüşümle kurumsal bağlarını anlamak açısından analizin omurgasını oluşturmuştur.

Analitik yaklaşım olarak iki yöntem birlikte kullanılmıştır. İlk olarak, eleştirel söylem analizi uygulanmıştır. Bu yöntem aracılığıyla “düzen”, “güvenlik”, “birlik”, “terör” ve “bölünme” gibi kilit temaların tehdit söylemlerine dönüştürülerek toplumsal rıza üretimine nasıl kanalize edildiği incelenmiştir. Böylece darbe döneminde devlet söyleminin meşruiyet yaratma biçimleri çözümlenmiştir. İkinci olarak, karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede Türkiye deneyimi, Şili (1973) ve Yunanistan (1967–1974) darbeleriyle yan yana getirilmiş; benzer kalıplar ve farklı patikalar ortaya konmuştur (Clogg, 1987). Bu yöntemsel çift yönlülük, çalışmanın hem söylemsel hem de yapısal boyutları kavramasına olanak tanımıştır. Ayrıca, literatürdeki temel akademik katkılardan (Hale, 1994; Buğra, 1994; Öniş, 1991; Öniş & Şenses, 2007; Atasoy, 2009; Akçay, 2018; Tuğal, 2009 vb.) yararlanılarak bulguların kuramsal çerçeveye ilişkisi güçlendirilmiştir.

Araştırmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Çalışma büyük ölçüde basılı arşiv kaynakları, MGK belgeleri ve uluslararası kuruluş raporlarına dayanmaktadır. Buna karşılık, bireysel tanıklıklar, sözlü tarih verileri ve yerel basın gibi daha mikro düzeydeki kaynaklar kapsam dışında bırakılmıştır. Benzer şekilde, karşılaştırmalı analiz Şili ve Yunanistan örnekleriyle sınırlı kalmış; Latin Amerika ve Güney Avrupa dışındaki darbelerle sistematik bir karşılaştırmaya gidilmemiştir. Bu sınırlılıklar çalışmanın temel bulgularının geçerliliğini zayıflatmamakla birlikte, ileride yapılacak araştırmalar için önemli genişleme alanları sunmaktadır. Özellikle sözlü tarih çalışmaları ve farklı coğrafyalarla karşılaştırmalı analizler, 12 Eylül’ün hem içsel hem de küresel bağlamlarını daha derinlikli anlamaya katkı sağlayabilir.

12 EYLÜL'ÜN KATMANLI ETKİLERİ: SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM

1. Siyasal Alanın Yeniden Düzenlenmesi

12 Eylül darbesinin en belirleyici etkilerinden biri, siyasal alanın yapısal olarak yeniden tasarlanmasıdır. Bu dönüşümün merkezinde 1982 Anayasası yer alır. Yeni anayasa, yürütmeye olağanüstü yetkiler tanıırken, cumhurbaşkanlığı makamını güçlendirmiş; yasama organını zayıflatmış ve yargıyı yürütmenin denetimine açık hâle getirmiştir. Parti kapatma uygulamaları, siyasi parti kurma süreçlerindeki ağır kısıtlamalar ve seçim sistemi düzenlemeleri, rekabeti dar bir çerçeveye sıkıştırmıştır. Bu düzenlemeler, askeri vesayetın kalıcı bir şekilde kurumsallaşmasına ve demokratikleşme çabalarının uzun süre sınırlı kalmasına yol açmıştır (Özbudun, 2011). Literatürde 1982 Anayasası'nın yalnızca otoriter bir hukuk düzeni inşa etmediği; aynı zamanda neoliberal dönüşümün siyasal çerçevesini kurumsallaştırdığı sıkça vurgulanır (Turan, 1989).

Bu çerçeveyi derinleştiren çalışmalardan biri İzol'un (2014) Türkiye'de ordunun siyasal varlık sebeplerine dair analizidir. İzol, ordunun meşruiyetini yalnızca kendi içsel kapasitesinden değil, toplumun ideolojik beklentilerinden de aldığını savunur. Ona göre “ordu, Türkiye’de siyasal istikrarın sağlanmasında ve ulus-devletin bütünleyici yapısının korunmasında bir araç olarak görülmüştür” (s. 195). “Komünizm, bölücülük ve laiklik karşıtı hareketler” gibi tehdit algıları, ordunun toplumun bazı kesimleri nezdinde “tehditlere karşı koruyucu güç” olarak konumlanmasına imkân tanımıştır (s. 200–205). Bu yaklaşım, devlet–toplum ilişkilerinde rızanın yeniden üretimi meselesini anlamak açısından oldukça açıklayıcıdır (Migdal, 2001).

2. Neoliberal Dönüşümün Kurumsallaşması

12 Eylül, ekonomik alanda da köklü bir kırılmaya işaret eder. Darbe öncesinde alınan 24 Ocak 1980 kararları, siyasi istikrarsızlık nedeniyle uygulanamamıştı. Askeri yönetimin kurulmasıyla birlikte sendikal faaliyetler durdurulmuş, toplumsal muhalefet bastırılmış ve teknokratik kadrolar öne çıkarılmıştır. Bu ortam, neoliberal programın uygulanması için gerekli siyasal zemini hazırlamıştır. DİSK-AR'ın verilerine göre, 12 Eylül sonrasında “tüm sendikal faaliyetler askıya alınmış, grev ve toplu pazarlık hakları durdurulmuş, DİSK yöneticileri tutuklanmış ve yüzlerce sendika şubesi kapatılmıştır” (DİSK-AR, 2020, s. 5). Cumhuriyet gazetesi de 13 Eylül 1980 tarihli manşetinde “Sıkıyönetim uygulamaları çerçevesinde tüm sendikal faaliyetlerin durdurulduğunu” yazmıştır (Cumhuriyet, 1980, s. 1).

Bu süreçte Turgut Özal'ın askeri yönetimde üstlendiği kilit rol, neoliberal program ile askerî vesayet arasındaki doğrudan bağı görünür kılmıştır (Öniş & Şenses, 2007). Döviz kuru serbestleştirilmiş, dış ticaret liberalleştirilmiş, finansal piyasalar deregülasyona açılmış ve yabancı sermaye teşvik edilmiştir. Sonuç olarak Türkiye, sosyal devletin zayıfladığı, gelir dağılımı eşitsizliklerinin derinleştiği yeni bir ekonomik modele yönelmiştir (Boratav, 2011). Polanyi'nin (2001) “çifte hareket” kavramıyla bakıldığında, piyasaların serbestleşmesi toplumsal koruma mekanizmalarının tasfiyesiyle el ele gitmiştir. Yacan'ın (2023) yeni arşiv belgelerine dayanan çalışması da, 24 Ocak kararlarının güçlü bir yürütme olmaksızın uygulanamayacağını; 12 Eylül sonrasında bu kararların “disiplin altında” hayata geçirildiğini ayrıntılı biçimde gösterir.

3. Toplumsal Alanın Daraltılması ve Depolitizasyon

Darbe sonrasında siyasal alanın daraltılması yalnızca kurumsal düzenlemelerle sınırlı kalmamış; toplumsal düzeyde geniş kapsamlı bir depolitizasyon süreci başlatılmıştır. TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu'nun verilerine göre 650 binden fazla kişi gözaltına alınmış, 1 milyon 683 bin kişi fişlenmiş ve yüz binlerce yurttaşa siyasi yasak getirilmiştir (TBMM, 2012, s. 57). Milliyet gazetesinde 16 Eylül 1980'de “Siyasi yasaklıların listesi genişliyor” başlığıyla bu durum duyurulmuştur (Milliyet, 1980, s. 3).

Üniversiteler YÖK çatısı altında merkezi denetime alınmış, özerklik ortadan kaldırılmış; sendikal hakların kısıtlanması işçi sınıfının siyasal gücünü önemli ölçüde geriletmiştir. DİSK-AR (2020, s. 8), 12 Eylül döneminde bütün grevlerin yasaklandığını, sendikaların mal varlıklarına el konulduğunu ve sendika liderlerinin uzun süreli hapis tehdidiyle karşı karşıya kaldığını belirtir. Bu tablo, Foucault'nun (2008) biyopolitika kavramıyla da okunabilir: devlet yalnızca bastırıcı değil, aynı zamanda toplumsal davranışları disipline eden bir iktidar biçimi kurmuştur.

Yakın dönem araştırmalar, üniversitelerdeki kurumsal yeniden yapılanmanın yalnızca iktidarın bir yansıması değil, otoriterleşmenin kurucu unsuru olduğunu ortaya koyar (Alemdaroğlu, 2022). 2024 tarihli gençlik çalışmaları ise siyasete olan ilgi ile gelecek beklentileri arasındaki açığın büyüdüğünü; gençlerin önemli bir bölümünde “ülkeden ayrılma isteği”nin belirginleştiğini göstermektedir (FES Youth Study Türkiye, 2024).

4. Uluslararası Boyut ve Kürt Meselesi

12 Eylül söyleminin merkezinde “anarşi ve terörle mücadele” iddiası yer alır. Ancak literatür, bu söylemin aynı zamanda toplumsal rızayı yeniden

üretmeye yarayan hegemonik bir araç olduğunu gösterir (Ahmad, 1993). Darbe, Batı ittifakının stratejik çıkarlarıyla büyük ölçüde uyumlu bulunmuş; IMF ve Dünya Bankası'yla yeni anlaşmalar yapılmış, Türkiye NATO içindeki rolünü güçlendirmiştir (Erdoğan, 2023). MGK yönetiminin ilk dış politika hamlelerinden biri, siyasi partilerin uzun süre karşı çıktığı Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşüne onay vermek olmuştur. Bu adım, ABD'nin darbeye hızlı destek vermesinin arkasındaki temel faktörlerden biri olarak değerlendirilmiştir (Sayarı, 1987; Armaoğlu, 1999). ABD Dışişleri Bakanı Edmund Muskie'nin açıklamaları da bu çizgiyi yansıtır (The New York Times, 14 Eylül 1980).

Kürt meselesi, darbenin en sert biçimde hissedildiği alanlardan biridir. 19 Ekim 1983 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 2932 sayılı yasa ile Kürtçe'nin kamusal alanda kullanımı yasaklanmış; MGK bildirilerinde “bölücü faaliyetlere karşı sıfır tolerans” vurgusu yapılmıştır (Resmî Gazete, 1983). Bu baskıcı yaklaşım, 1980'lerin sonlarından itibaren silahlı çatışmaların tırmanmasına zemin hazırlamış ve meselenin çözümünü zorlaştırmıştır (Yadirci, 2017; Güneş, 2012).

5. Karşılaştırmalı Perspektif

Şili (1973) ve Yunanistan (1967–74) örnekleri, otoriter rejimlerin neoliberal reformlara nasıl zemin hazırladığını anlamak için önemli karşılaştırma noktaları sunar. Pinochet rejiminde muhalefetin sert biçimde bastırılması, hızlı ve kapsamlı özelleştirmelerin önünü açmıştır. Yunanistan'da Albaylar Cuntası, NATO çerçevesinde güvenlikçi bir otoriterlik üretmiş ve parlamenter siyaseti askıya almıştır (Clogg, 1987). Türkiye deneyimi, bu örneklerle bazı ortak kalıplar paylaşmakla birlikte, özellikle kurumsal mirasın devamlılığı ve sivil alanın mühendisliği bakımından kendine özgü bir seyir izlemiştir. Bu karşılaştırmalar, Türkiye'de otoriter neoliberalizmin hem evrensel hem de yerel dinamikler içerdiğini gösterir (Robinson, 2006).

SONUÇ

12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye'nin siyasi tarihinde yalnızca bir iktidar değişikliğine değil, devlet-toplum ilişkilerinde köklü bir yeniden yapılanma sürecine işaret eder. Müdahale, kısa vadede “anarşiyi sona erdirmeye” ve “istikrar sağlama” söylemleriyle meşrulaştırılmış olsa da, uzun vadede siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda birbiriyle bağlantılı dönüşümlerin önünü açmıştır. Siyasal düzlemde vesayet mekanizmalarının kurumsallaşması, ekonomik alanda neoliberal politikaların uygulanmaya başlanması ve toplumsal alanda depolitizasyonun kalıcı hâle gelmesi, bu yeniden yapılanmanın üç temel eksenini oluşturur. Bu nedenle 12 Eylül, demokratikleşme sürecinde yalnızca bir kesinti değil, aynı zamanda otoriter modernleşmenin yeniden inşa edildiği bir kırılma noktası olarak değerlendirilir (Heper & Evin, 1988).

12 Eylül üzerine gelişen literatür, darbeyi artık sadece askerî bir müdahale olarak değil, kimlik inşası ve hegemonya üretimiyle iç içe geçmiş bir süreç olarak ele almaktadır. Cingöz ve arkadaşlarının (2024) ontolojik güvenlik yaklaşımı, darbelerin yalnızca stratejik hamleler olarak değil, devletin kimliğini, sürekliliğini ve meşruiyetini yeniden üretmesinde kritik bir rol üstlendiğini ortaya koyar. İzol'un (2014) ordunun siyasal varlık nedenlerine ilişkin değerlendirmeleri de bu tabloyu destekler: Darbeler, tepeden inen güç gösterilerinden ibaret değildir; aynı zamanda toplumun belirli ideolojik beklentileriyle örtüşen dönüşümler biçiminde gerçekleşir. Bu açıdan 12 Eylül, güvenlikçi söylemlerle neoliberal politikaları bir araya getirerek hem kurumsal hem ideolojik düzeyde kapsamlı bir yeniden yapılanmayı mümkün kılmıştır (Jessop, 2002).

Siyasal alanda, 1982 Anayasası yürütme erkini güçlendirirken yasama ve yargı üzerinde daha sıkı bir denetim kurmuş, demokratikleşme sürecine kalıcı sınırlamalar getirmiştir. Ekonomik düzlemde, 24 Ocak kararları darbenin sağladığı otoriter istikrar ortamında hızlı biçimde uygulanmış; sendikaların bastırılması ve toplumsal muhalefetin susturulması, sermaye birikim süreçlerini kolaylaştırmıştır. Bu neoliberal dönüşüm, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri derinleştirmiş, sosyal devletin alanını daraltmış ve Türkiye'yi küresel kapitalist sistemin çevresinde istikrarlı bir pazar ekonomisine dönüştürmüştür. Toplumsal düzeyde ise YÖK'ün kurulmasıyla üniversiteler merkezî denetim altına alınmış, sendikal faaliyetler kısıtlanmış, medya üzerindeki baskılar artmış ve siyasal katılımın kurumsal kanalları önemli ölçüde daralmıştır. Kürt meselesinde uygulanan sert güvenlik politikaları, kimlik taleplerini bastırmayı hedeflerken toplumsal kutuplaşmayı da derinleştirmiştir (Yadigri, 2017; Güneş, 2012). Uluslararası düzlemde ise darbe, Türkiye'nin NATO içindeki konumunu pekiştirmiş ve Batı dünyasında

genel olarak olumlu bir gelişme olarak karşılanmıştır (Sayarı, 1987; Fuller, 1988).

Bu tablo, Türkiye’yi Latin Amerika’daki otoriter neoliberal dönüşüm örnekleriyle aynı bağlama yerleştirirken, ülkenin tarihsel mirası ve toplumsal dinamikleri bu sürece kendine özgü bir karakter kazandırmıştır. 12 Eylül, yalnızca kısa vadeli bir istikrar arayışının değil, uzun vadeli bir siyasal, ekonomik ve toplumsal yeniden yapılanma projesinin dönüm noktasıdır. Bugün bile, 12 Eylül, Türkiye’nin siyasal kültürünü, kurumsal yapısını ve toplumsal dinamiklerini anlamak açısından temel bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

Dahası, darbenin açtığı kurumsal ve ideolojik kanallar, sonraki yıllarda farklı aktörler tarafından yeniden üretilmiştir. Demokratikleşme yönündeki girişimler ise çoğu zaman bu mirasın çizdiği sınırları aşmakta zorlanmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmaların, bu mirasın zaman içindeki dönüşümünü, farklı toplumsal kesimlerin bu mirasa verdikleri tepkileri ve siyasal kültür üzerindeki etkilerini ayrıntılı biçimde ele alması, literatüre önemli katkılar sağlayacaktır. Özellikle genç kuşakların siyasete katılım biçimleri, kimlik temelli hareketlerin yükselişi ve sivil toplumun yeniden şekillenmesi gibi alanlar, 12 Eylül’ün uzun vadeli etkilerini anlamak açısından kritik önemdedir. Bu nedenle 12 Eylül, yalnızca geçmişe ait bir olay değil, bugünün Türkiye’sini şekillendirmeyi sürdüren kurucu bir momenttir (Zürcher, 2017).

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1993). *The making of modern Turkey*. Routledge.
- Akçay, Ü. (2018). Neoliberal populism in Turkey and its crisis. *South European Society and Politics*, 23(2), 205–224. <https://doi.org/10.1080/13608746.2018.1473344>
- Alemdaroğlu, A. (2022). University under authoritarian neoliberalism in Turkey. *British Journal of Sociology of Education*, 43(6), 889–906. <https://doi.org/10.1080/01425692.2022.2077977>
- Armaoğlu, F. (1999). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914–1995)*. Alkım.

- Atasoy, Y. (2009). *Islam's marriage with neoliberalism: State transformation in Turkey*. Palgrave Macmillan.
- Bianchi, R. (1984). *Interest groups and political development in Turkey*. Princeton University Press.
- Boratav, K. (2012). *Türkiye iktisat tarihi: 1908–2009* (16. bs.). İmge Kitabevi.
- Borsuk, İ., Dinç, P., Kavak, S., & Sayan, P. (Eds.). (2022). *Authoritarian neoliberalism in Turkey: Construction, consolidation, and contestation*. transcript Verlag.
- Buğra, A. (1994). *State and business in modern Turkey: A comparative study*. SUNY Press.
- Cingöz, M., Özkan, F., Alkan, Y. S., & İzol, R. (2024). Iran's axis of resistance through the lens of ontological security. *Third World Quarterly*, 45(13), 1963–1980. <https://doi.org/10.1080/01436597.2024.2398613>
- Clogg, R. (1987). *Parties and elections in Greece: The search for legitimacy*. Hurst.
- Collier, D. (1979). The bureaucratic-authoritarian model: Synthesis and priorities for future research. In D. Collier (Ed.), *The new authoritarianism in Latin America* (pp. 363–398). Princeton University Press.
- DİSK-AR. (2020). *12 Eylül ve sendikal haklar raporu*. DİSK-AR Yayınları.
- Erdoğan, U. (2023). Liberalizm, neoliberalizm ve Türkiye’de 12 Eylül askeri darbesi sonrası dönüşüm. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 286–304.
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979* (G. Burchell, Trans.). Palgrave Macmillan.
- Friedrich-Ebert-Stiftung. (2024). *FES youth study Türkiye 2024*. Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Fuller, G. E., & Lesser, I. O. (1993). *Turkey's new geopolitics: From the Balkans to Western China*. Westview Press/RAND Corporation.
- Göle, N. (1991). *Modern mahrem: Medeniyet ve örtünme*. Metis.
- Gramsci, A. (2005). *Selections from the prison notebooks* (Q. Hoare & G. Nowell-Smith, Eds. & Trans.). Lawrence & Wishart. (Orijinal çalışma yayımlandı 1971)
- Güneş, C. (2012). *The Kurdish national movement in Turkey: From protest to resistance*. Routledge.
- Hale, W. (1994). *Turkish politics and the military*. Routledge.
- Hall, S. (1986). Gramsci's relevance for the study of race and ethnicity. *Journal of Communication Inquiry*, 10(2), 5–27. <https://doi.org/10.1177/019685998601000202>
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Heper, M., & Evin, A. (Eds.). (1988). *State, democracy and the military: Turkey in the 1980s*. Walter de Gruyter.
- IMF. (1981). *International financial statistics yearbook*. International Monetary Fund.
- İzol, R. (2014). Türkiye’de ordu’nun siyasi varlık sebepleri. *Mülkiye Dergisi*, 26(235), 193–215.
- İzol, R., & Cingöz, M. (2022). Iran-Saudi Arabia Rivalry and the Yemen Crisis. *Gazi Akademik Bakış*, 16(31), 345–360. <https://doi.org/10.19060/gav.1217296>
- Jessop, B. (2002). *The future of the capitalist state*. Polity Press.
- Keyder, Ç. (1987). *State and class in Turkey: A study in capitalist development*. Verso.
- Lüküslü, D. (2009). *Türkiye’de “gençlik miti”: 1980 sonrası Türkiye gençliği*. İletişim Yayınları.
- Migdal, J. S. (2001). *State in society: Studying how states and societies transform and constitute one another*. Cambridge University Press.

- O'Donnell, G. (1973). *Modernization and bureaucratic authoritarianism*. University of California, Institute of International Studies.
- Öniş, Z. (1991). The logic of the developmental state in Turkey. *Comparative Politics*, 24(2), 109–126. <https://doi.org/10.2307/422231>
- Öniş, Z., & Şenses, F. (2007). Global dynamics, domestic coalitions and a reactive state: Major policy shifts in post-war Turkish economic development. *METU Studies in Development*, 34(2), 251–286.
- Özbudun, E. (2011). *The constitutional system of Turkey: 1876 to the present*. Palgrave Macmillan.
- Polanyi, K. (2001). *The great transformation: The political and economic origins of our time*. Beacon Press. (Orijinal çalışma yayımlandı 1944)
- Robinson, W. I. (1996). *Promoting polyarchy: Globalization, US intervention, and hegemony*. Cambridge University Press.
- Sayarı, S. (1988). Politics and the military in Turkey, 1960–1980. In M. Heper & A. Evin (Eds.), *State, democracy and the military: Turkey in the 1980s* (pp. 151–169). Walter de Gruyter.
- Stepan, A. (1988). *Rethinking military politics: Brazil and the Southern Cone*. Princeton University Press.
- Turan, İ. (1989). The evolution of political culture in Turkey. In R. Ward & D. A. Rustow (Eds.), *Political modernization in Japan and Turkey* (pp. 454–482). Princeton University Press.
- Yacan, C. (2023). A process analysis: 24 January decisions in the field of social struggle. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 93–109.
- Yadigri, V. (2017). *The political economy of the Kurds of Turkey: From the Ottoman era to the present*. Cambridge University Press.
- Yalman, G. L. (2002). Tarihsel bir perspektiften Türkiye’de devlet ve burjuvazi: Rölatif bir paradigma mı hegemonya stratejisi mi? *Praksis*, 5, 173–201.
- Zürcher, E. J. (2017). *Turkey: A modern history* (4th ed.). I.B. Tauris/Bloomsbury Academic.

Grafitinin Basit Tarihi: Grafik Sanat Mı, Kentsel Bozucu Unsur Mu?

Semih DELİL¹

1- Doç.; Ankara Hacı Bayram Veli Sanat ve Tasarım Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü.
semih.delil@hbv.edu.tr ORCID No: 0000-0003-0358-2344

ÖZET

Bu çalışma, grafitinin modern kent yaşamındaki ikili konumunu incelemektedir. Bir yandan tipografik biçim denemeleri ve estetik yenilikleriyle grafik sanat alanına katkı sağlayan grafiti, diğer yandan izinsiz uygulamalarıyla kent dokusu için maliyetli ve kalıcı sorunlar üretmektedir. New York çıkışlı imzalama kültüründen Avrupa metropollerine yayılan bu pratik, müzeler ve galeriler aracılığıyla sanat piyasasına dâhil olurken aynı zamanda kamu otoritelerinin temizlik, onarım ve caydırıcılık politikalarının hedefi hâline gelmiştir. Avrupa'daki belediye ve demiryolu işletmeleri verileri, grafitinin her yıl milyonlarca avroluk temizlik ve bakım yükü oluşturduğunu göstermekte; koruma bilimi literatürü ise gözenekli taş ve tuğla yüzeylerde temizlik sonrası bile geri dönüşsüz izler kaldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda grafiti, estetik potansiyeli ile kentsel sürdürülebilirlik arasındaki gerilimi somutlaştırmaktadır. Çalışma, izinsiz grafitiye karşı hızlı kaldırma ve yüzey koruma önlemlerinin sürdürülmesini; ifade özgürlüğünün korunması adına ise yasal duvarlar ve siparişe dayalı duvar resimleri gibi açıkça tanımlanmış üretim alanlarının teşvik edilmesini önermektedir.

Anahtar Kelimeler – Grafiti, Kent Estetiği, Tipografi, Koruma Bilimi, Kamu Politikaları.

GİRİŞ

Grafitiyi yalnızca çağdaş sokak pratiği olarak tanımlamak, tarihselliğini ve çok katmanlılığını özelinde bir daraltma yapmak anlamına gelmektedir; çünkü duvar yazısı ve kazıma resimler, Avrupa'da antik dönemden Orta çağa uzanan uzun bir süreci oluşturmaktadır. İtalya'da Napoli yakınlarındaki antik kent Pompei'de, duvarlara kazınmış kısa notlar, şiirler ve gündelik ilanlar kendine özgü bir “görsel sohbet” oluşturmaktadır. Bu yazı ve çizimler, yüzeyi bütünüyle kaplamak yerine, mekânla konuşur gibi küçük izler bırakma mantığıyla var olmaktadır (Benefiel, 2010). Bu bulgular, antik grafitinin sosyal iletişim işlevine dikkat çekerken, modern aerosol grafitinin yüzeye boya tabakası halinde nüfuz eden ve geniş alanları örten karakterinden ayrılmaktadır. Antik duvar yazılarını bugün spreyle boyayla yapılan duvar yazılarıyla aynı görmek, zamanı karıştırmaya (geçmiş bugünün ölçüleriyle okumaya) yol açar; bu yüzden “grafi” sözcüğünün farklı dönemlerde farklı anlamlar taşıdığını en başta belirtmek gerekmektedir.

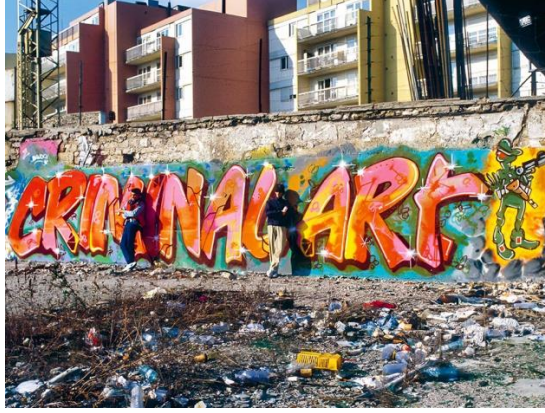
Modern grafitinin kökeni, 1960'ların sonu–1970'lerin başında New York metrosunda ortaya çıkan grafiti imzalama kültürüne uzanır; burada amaç, seçilen mahlası/imzayı (tag) şehir genelinde olabildiğince görünür kılmaktır

(“getting up” = imzayı şehirde yayma ve görünürlüğü artırma). Bu kültürde üreticiler, hızlı atılan imzaların yanı sıra daha büyük, boyalı kompozisyonlar (piece) yaparak harf biçimlerini ve kişisel yazı üslubunu merkez alan bir stile dayalı alt kültür inşa etmişlerdir (Castleman, 1982). Uygulama kısa sürede Avrupa’ya yayılmıştır; 1980’lerde özellikle Londra ve Berlin’de grafiti, bir yandan sokakta izinsiz üretilen bir yeraltı ifadesi, öte yandan galeriler ve müzelerce sergilenerek sanat alanına eklemlenen ikili bir görsel pratik hâline gelmiştir (Macdonald, 2001; Young, 2014). 1984’te The New Yorker’da yer alan değerlendirme, 1983’te Sidney Janis Gallery’deki “Post-Graffiti” sergisini—sokak estetiğini tuvale taşıyan işler—grafitinin sanat piyasasına girişinde simgesel bir eşik olarak anarken; aynı dönemde kamu otoritelerinin temizlik ve caydırıcılık önlemlerini de sertleştirdiğini göstermektedir. Böylece grafiti, aynı anda hem ticarileşen bir sanat dili hem de yönetilmesi gereken bir kentsel sorun başlığına dönüşmüştür (The New Yorker, 1984; Castleman, 1982; Young, 2014).

Kaynak: 1960’lı yıllardaki Amerika grafiti örnekleri urbaneez.art

Bu bölümün amacı, grafitiyi grafik tasarım tarihi içinde tipografik/kompozisyonel bir deney olarak meşrulaştıran söylemleri ayrıntılı biçimde ele alırken, Avrupa kent dokusuna ve altyapısına verdiği somut zararları teknik, ekonomik ve yönetsel kanıtlarla irdelemektir.

Kaynak: Seksenlerin sonunda Bando ve Doc tarafından yapılan “Criminal Art”, Paris'in Stalingrad-La Chapelle bölgesindeki çorak arazinin en ikonik grafiti duvar resmi olarak kabul ediliyor (Claude Abbron). urbaneerz.art

Grafiti doğası gereği özellikle kent yapısında gözenekli taş ve tuğla yüzeylerde boya pigmentlerinin derine işlemesi sonucu temizlik sırasında geri döndürülemez malzeme kayıpları; demiryolu ve metro işletmelerinde araçların hizmetten çekilmesiyle doğan işgücü ve kapasite kayıplarını beraberinde getirmektedir. Bu durum koruma bilimi çalışmalarından ulaştırma ve belediye raporlarına uzanan literatür içerisinde bu etkilerin kalıcı ve maliyetli olduğunu göstermektedir (Carmona-Quiroga, Jacobs, Martínez-Ramírez & Viles, 2017; Gomes, Dionísio & Pozo-Antonio, 2017).

KISA TARİHİ

Antik Avrupa’da grafiti, bugünkü gibi duvarı boyayla kaplayıp ele geçirmekten çok, duvara küçük yazılar ve çizimler bırakarak mekânla “konuşma” biçimiydi. Pompei’de ev duvarlarına kazınan kısa notlar, küçük çizimler ve ilanlar, gündelik hayatın izlerini göstermiştir. Bu çizimler küçük ölçekliydi; çoğu kazıyarak ya da kolay silinen malzemelerle yapıldığı için yüzeye verdiği zarar da sınırlı kalmaktaydı (Benefiel, 2010). Orta çağ İngiltere’indeki kilise grafitileri üzerine geniş envanter çalışmaları, dua formülleri, gemi resimleri ve kötülük savar işaretlerin taş yüzeylerle kurduğu ritüel ilişkileri detaylandırır; burada da amaç, yüzeyi tamamen örtmekten ziyade işaretlemek ve mekânla bağ kurmaktır (Champion, 2015). Bu tarihsel

katman, modern aerosol grafitinin teknik ve ölçek açısından radikal farklılığını kavramak için önemlidir.

Modernist dönemin yüksek sanat anlayışına bir tepki olarak doğan postmodernizm ile sanat ve tasarımdaki tüm katı kurallar yıkılmış, gündelik hayattan herhangi bir unsurun sanat objesi olarak kullanılabilmesi mümkün olmuştur (Çeken, B., ve Esan M. 2019). Modern grafitide harf biçimleri üzerinden işleyen bir üslup düzeni vardır; imza (tag), çabuk atılan büyük harfli imza (throw-up) ve büyük boyalı kompozisyon (piece) gibi türler bu düzenin temelini oluşturmaktadır. Okunaklılık ile biçimi aşırı süsleme arasındaki gerilim, çoğu zaman okunması zor bir yazı estetiği üretir; tren vagonları ve köprü ayakları gibi geniş yüzeyler de bu yazıların yayılabildiği alanlardır. Castleman, New York metrosunda grafiti imzalama kültürünün risk, hız ve görünürlük üzerine kurulu olduğunu; aynı yerlere tekrar tekrar iz bırakma alışkanlığıyla beslendiğini göstermiştir (1982). Bu anlayış Avrupa'ya aktarılırken özellikle Londra–New York hattı öne çıkmaktadır: Macdonald, iki şehirde genç erkeklik, yüzeyi kaplama ve itibar ilişkisini karşılaştırmalı olarak açıklamaktadır (2001). Sonuçta 1980'lerden itibaren Avrupa kentlerinde bir yandan müzeler ve galeriler bu işi sergilemeye başlarken, öte yandan belediyeler temizlik ve caydırma önlemlerini güçlendirir; yani grafiti hem kültür alanında kabul görür hem de kent yönetimi için sürekli bir müdahale konusu hâline gelmiştir (Young, 2014; The New Yorker, 1984).

Avrupa ölçeğinde kamu işletmeleri ve yerel yönetimler, grafitiyi operasyonel bir problem olarak ele almak zorunda kalmıştır. Almanya'da Deutsche Bahn (DB) 2022 yılı için grafiti kaynaklı ülke çapı zararı 12,1 milyon avro olarak açıklamıştır. Vakaların önemli bir bölümü Berlin–Brandenburg'daki S-Bahn/Bölgesel hatlarda yoğunlaşmıştır (Deutschlandfunk, 2023; FAZ, 2023). İspanya'da Renfe, 2023–2024 döneminde trenlerinden temizlenen grafiti yüzeyinin 90.000 m²'ye ulaştığını; yıllık temizlik harcamasının yaklaşık 25 milyon avro olduğunu belirtmiştir (Railmarket News, 2025; Railway PRO, 2025). Paris'te RATP, genel temizlik bütçesine (yaklaşık 46 milyon €; 2017 verisi) ek olarak metro için günlük grafiti temizliği ve anti-grafiti korumaları uyguladığını kurumsal olarak duyurmuştur. 2025'te Paris belediyesi grafitiye karşı daha sert bir hukuki takip süreci başlattığını açıklamıştır (RATP, t.y.; The Guardian, 2025). London TfL (Transport for London) ise grafiti temizlik maliyetlerini ayrı kalemden takip etmese de milyonlarla ifade etmiştir (TfL, 2024). Bu veriler, modern grafitinin Avrupa'da tarihsel bir ifade biçimi olmaktan ziyade süregelen bir bakım/onarım yükü ürettiğini ortaya koymaktadır.

Kaynak: 1985 yılında, Berlin'de yasadışı grafiti sanatının altın çağında, Blash (solda) ve Loomit'in Geltendorf tren istasyonunda bir trene grafiti yaparken çekilmiş bu tarihi fotoğraf (©Cheech H/ From Here To Fame Publishing) urbaneez.art

İskandinavya'daki yönetsel çerçeve, grafitinin şehir politikalarıyla gerilimli ilişkisini berraklaştırmaktadır. Stockholm'de 2007'de kodifiye edilen nolttolerans (sıfır tolerans) ilkesinin; izinsiz grafitinin hızla kaldırılması, yasal–yarı yasal üretimlerin kriminalize edilmesi ve kamu desteklerinin kısıtlanması gibi bileşenlerle işlediği, akademik ve popüler kaynaklarda ayrıntılı biçimde anlatılmıştır (Centea, 2022). 2015'ten itibaren politika kısmen yumuşarken, “24 saatte kaldırma” standardı korunmuştur. Böylece Avrupa bağlamında grafiti, kültürel ifade mi yoksa kentsel bozulma mı sorusunu sürekli yeniden açan bir pratik olarak yerleşmiştir.

GRAFİTİNİN “GRAFİK SANAT” OLARAK KONUMLANDIRILMASI

Grafiti, tipografiyle doğrudan ilişki kuran bir stildir. Sıklıkla kaligrafi ile karıştırılan bu tasarım alanının temel farkı yazı yazmanın ötesinde çizim ya da resimleme kaygısı taşımasıdır (Ersan, M. 2020). Harf biçimlerini esnetme, ritim ve karşıtlık oluşturma, okunurluğu sınama gibi süreçlerle üretimini gerçekleştirmektedir. Okunması güç, birbirine dolanan harf düzenleri için kullanılan “wildstyle” (karmaşık, çözümlenmesi zor yazı örgüsü) bu ilişkinin uç örneklerindendir. Hukuk ve estetik literatürü, bu görsellerin kamusal alanda dikkat ve şaşkınlık yaratarak algıyı

dönüştürebildiğini belirtmektedir (Young, 2014). Ancak bu estetik üretim çoğu zaman izinsiz uygulama, hız ve görünürlük arayışı gibi koşullara dayanır; dolayısıyla mülkiyet ve yetki sorunlarını beraberinde getirmektedir. Bu nedenle galerilerde/siparişle üretilen işler ile kamusal yüzeye izinsiz müdahaleler arasında açık bir ayrım yapmak gerekir; 1983'teki "Post-Graffiti" sergisi, bu ayrımın sanat alanında nasıl kurulduğuna dair erken bir örnektir (The New Yorker, 1984).

Kaynak: Graffiti wildstyle örneği cooltourspain.com

Graffitiyi estetik gerekçelerle savunan yaklaşım çoğu zaman yüzey ve malzeme gerçeğini görememektedir. Sprey boya kireçtaşı, kumtaşı, traverten gibi gözenekli taşlara ve tuğlaya derinlemesine işleyen bir malzemedir. Temizlemek için çözücü kullanımı, basınçlı su uygulaması ya da çok ince aşındırma gerekmektedir. Bu işlemler yüzeyin rengini kalıcı olarak değiştirebilir, pürüzlülüğü artırabilir ve su iticilik ile ışık yansıtma özelliklerini düşürebilir. Koruma bilimi çalışmaları, grafitiye karşı kullanılan koruyucu kaplamaların bile dış ortamda ve UV altında sararma, koyulaşma ve yapışma kaybı gösterdiğini ortaya koymaktadır. Tekrarlanan temizlik döngülerinde performans daha da düşmektedir (Carmona-Quiroga ve diğerleri, 2017) ve (Gomes ve diğerleri, 2017). Bu nedenle özellikle kültürel miras niteliğindeki yüzeylerde uygulanmış grafitiler hem teknik hem de etik açıdan sorun olmaktadır.

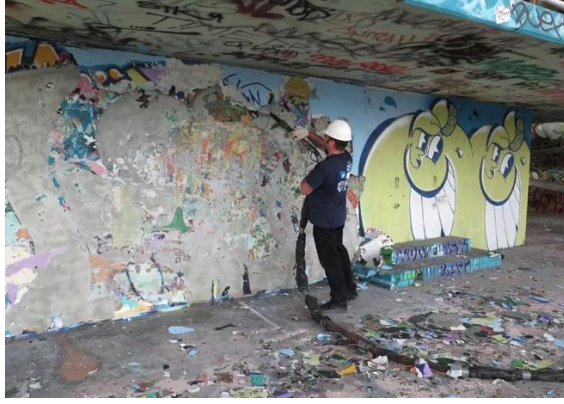
Grafitinin harf biçimleri üzerinde yenilik üretme gücü, fotoğraf, fanzin ve çevrimiçi arşivler gibi dolaşım ve belgeleme yollarıyla tasarım tarihine girebilir. Ancak bu içerik çoğu zaman kamusal yüzeyi kaplayan çok katmanlı imza birikimiyle birlikte var olabilmektedir. Bu birikim kentte güçlü bir görsel gürültü üretmektedir. Tek bir çalışmanın estetik değeri, yüzlerce küçük müdahalenin üst üste binmesiyle oluşan kentsel yükü çoğu zaman karşılayamamaktadır. Bu nedenle kent yönetimleri hızlı kaldırma ve önleyici koruyucu kaplama politikalarını birlikte uygular. Bu bağlamda amaç yalnızca beğeni değildir. Amaç algısal düzeni ve işleyişi korumaktır (RATP, t.y.). Sanat ile vandallık arasında gidip gelen bir algı yerine, izinli ya da

siparişli duvar resimleri ile yasal duvarları açıkça tanımlamak ve izinsiz grafitiden ayırmak hem estetik üretimi teşvik eder hem de kamusal yüzeyi korur.

Son olarak, sanat dünyasının grafitiye verdiği kurumsal onay, izinsiz müdahaleleri dolaylı olarak teşvik edebilmektedir. 1980’lerde New York’ta görünür olup ardından Avrupa’ya taşınan galeri çevresinde, sokaktan gelen eski grafiti imzacılarının tuvale uyarlanmış işleri başarı kazandıkça, aynı üslubun metro vagonlarında, köprülerde ve tarihi cephelerde tekrar edilmesi gençler için cazip bir başlangıç eşiği hâline gelebilmektedir. Bu yüzden sanat kurumlarının programlarını “izinli üretim” ve “kamu yararı” ilkeleriyle açıkça tanımlaması gerekmektedir. İzinsiz grafitiye karşı da aynı açıklıkta karşı bir tutum almaları, politika tutarlılığı sağlamaktadır (The New Yorker, 1984) ve (Young, 2014).

ŞEHİR VE ŞEHRİN YAPISINA ETKİSİ

Avrupa’da raylı sistem ve metro işletmeleri her yıl grafiti nedeniyle temizlik ve onarım için milyonlarca avro harcamaktadır. Almanya’da DB (Deutsche Bahn), 2022’de grafiti kaynaklı ülke çapındaki zararı 12,1 milyon € olarak açıklamıştır. Yaklaşık 24–35 bin olayın grafitiyle ilişkili olduğu ve Berlin–Brandenburg bölgesinde yoğunlaştığı bildirilmiştir (Deutschlandfunk, 2023 ve FAZ, 2023). İspanya demir yolu Renfe, 2023–2024 arasında trenlerden 90 bin m² grafitinin temizlendiğini ve yıllık harcamanın yaklaşık 25 milyon € olduğunu belirtmiştir (Railmarket News, 2025 ve Railway PRO, 2025). Paris’te belediye, 2025’te merkez bölgelerdeki “grafiti dalgasına karşı daha sıkı hukuki takip başlatmış ve yıllık zararı yaklaşık 6 milyon € olarak açıklamıştır (The Guardian, 2025). Bu bağlamda grafitinin şehrin korunmasına verdiği maddi zarar ortaya çıkmaktadır.

Kaynak: Bir koruma uzmanı, Miami Marine Stadyumu'nda kuru buz kullanarak kalın grafiti katmanlarını temizleme işlemini gösteriyor. www.nps.gov

İkinci boyut malzeme ve yüzeydir. Grafiti, taş ve tuğla gibi gözenekli kültürel miras yüzeylerine kimyasal ve fiziksel olarak işlemektedir. Temizlik sırasında kullanılan çözücüler, basınçlı su ve mikro aşındırma gibi yöntemler yüzeyde renk değişimi, parlaklık kaybı ve doku bozulması yaratabilmektedir. PLOS ONE’da yayımlanan deneysel çalışma, iki farklı anti-grafiti kaplamanın hızlandırılmış ve doğal yaşlandırma koşullarında sararma, koyulaşma ve yapışma kaybı gösterdiğini bildirmiştir (Carmona-Quiroga ve diğerleri, 2017). Kapsamlı bir inceleme ise çözücü-jel, mikro aşındırma, basınçlı su ve lazer kombinasyonlarının başarı ve kayıp düzeylerinin boya türüne ve taşın özelliklerine göre değiştiğini, yanlış uygulamalarda geri döndürülemez hasar oluşabileceğini vurgulamıştır (Gomes ve diğerleri 2017). Lazerle desteklenen düşük toksisiteli çözücü karışımlarının bazı durumlarda işe yaradığını gösteren çalışmalar vardır ancak her taş ve boya eşleşmesi için hassas ayar gerekmektedir (Ricci ve diğerleri, 2020). Kısa vadede görünürde temizlik sağlansa bile yüzeyin özgün rengi ve dokusu bozabilmektedir.

Üçüncü boyut görsel bütünlük ve algıdır. Çok sayıdaki küçük yazının kısa sürede yayılması kamusal yüzeyde görsel karmaşa üretmektedir. Bu durum yerli veya turist kişiler üzerinde “bakımsızlık” izlenimini güçlendirir ve kullanıcı davranışını ile güvenlik duygusunu olumsuz etkileyebilmektedir.

Kaynak: 1973 yılında grafitiyle kaplı metroda seyahat eden New Yorklular.
nytimes.com

Dördüncü boyut idari kapasite ve fırsat maliyetidir. Berlin Senatosu'nun 2024 tarihli yanıtına göre BVG'nin (Berlin Transport Company) grafiti temizliği 2020–2023 arasında yılda 0,45–0,6 milyon € düzeyindedir. Genel istasyon temizliği 12–13 milyon € civarındadır. DB'nin Berlin ölçeğinde istasyon temizliği 17–21 milyon € aralığındadır ve vandalizm zararları 5–6 milyon € seviyesinde sabitlenmiştir (Berlin Senatosu, 2024). Bu tutarlar yalnızca nihai faturalar değildir. Temizlik planlaması, ihaleler, gözetim ve raporlama gibi idari iş akışları için de sürekli kapasite ayrılmaktadır. Bu kaynaklar erişilebilirlik iyileştirmeleri ya da düzenli restorasyon gibi başka önceliklerden pay almaktadır. Bu yüzden grafiti yalnızca “estetik” bir sorun değil, kent hizmetleri içinde kalıcı bir fırsat maliyetidir.

Kaynak: Melbourne Belediyesi, temizlik ekipleri grafiti temizlik çalışması

SANAT VE VANDALİZM ARASINDAKİ ÇİZGİ

Grafitinin sanat olarak kabul edilmesi ile vandallık olarak yönetilmesi Avrupa kentlerinde çoğu zaman aynı anda karşılık bulmaktadır. Young'un hukuk ve estetik yazınındaki değerlendirmesi, kamusal sanata temasın kentte "hayranlık" ve dikkat etkisi yaratabildiğini ve gündelik algıyı yerinden oynatabildiğini söylemektedir. Ancak kamusal alanın kimin ifadesine açık olduğu sorusu izinsiz üretimde mülkiyet ve yetki sorunlarıyla çakışır. Bir duvarın sahibi çoğu kez kamudur. Grafiti imzacısı ile mülk sahibi arasında uzlaşma yoksa iş estetik açıdan etkileyici olsa bile hukuken müdahaledir. Bu gerilim, belediyelerin "yasal duvarlar" ve "sipariş üzerine yapılan duvar resimleri" gibi karma çözümler üretmesine yol açmaktadır (Young, 2014 ve Centea, 2022).

Kaynak: Paris'teki Place de la République meydanındaki anıta grafiti. Fotoğraf: NurPhoto/Getty Images

Grafiti kültürü, risk alıp hızlıca hareket ederek her yerde görünür olma isteğine dayanır ve bu durum çoğu zaman genç erkeklerin cesaret ve itibar gösterme çabalarıyla bağlantılıdır. (Macdonald, 2001). Bu iç dinamik çoğu zaman "daha geniş bir yüzeyi daha hızlı işaretleme" oyununa dayanır. Ortaya çıkanların önemli bir kısmı düşük nitelikli imza birikimidir. Bu nedenle Avrupa'daki "yasal duvar" uygulamaları hem ifade alanı açmayı hem de izinsiz müdahalenin çekiciliğini azaltmayı hedefler. Stockholm'de 2007'de başlayan "sıfır tolerans" ilkesi 2015 sonrası kısmen yumuşamıştır. Kent yine de "24 saat içinde kaldırma" standardını sürdürür. Malmö'de "kırık pencereler" yaklaşımıyla yürüyen kampanyalar da benzer bir görsel düzen arayışına dayanmaktadır (Centea, 2022 ve OECD/ITF, 2003).

Sanat piyasasının grafitiyi içeri alması izinsiz uygulamalar için bir meşruiyet yanılsaması yaratabilir. 1983'te Sidney Janis Gallery'deki "Post-Graffiti" sergisi ve ardından gelen Avrupa sergileri sokaktan gelen eski grafiti imzacılarının galeri ortamına kabulünü simgelemektedir. Bu başarı aynı

üslubun metro vagonlarında, köprülerde ve tarihi cephelerde tekrar edilmesini gençler için cazip bir başlangıç eşliğine dönüştürebilir. Bu nedenle kamusal sanat programlarında net çizgiler konulmalıdır. İzinli ve siparişli üretim desteklenmeli, izinsiz grafitiye karşı “hızlı kaldırma” ve “hukuki takip” birlikte ve tavizsiz uygulanmalıdır. Bu tutum kültür politikası ve kent yönetimi açısından daha tutumlu olmaktadır (The New Yorker, 1984 ve The Guardian, 2025).

Kaynak: Fransa'nın Paris kentinde, iki belediye çalışanı Place de la Republique meydanındaki heykelin üzerindeki grafitiyi temizliyor. Fotoğraf: Thomas Samson/AFP/Getty Images

Bir başka gerilim hattı turizm ve kent markalaşması ile yerel yaşam kalitesi arasındadır. Bazı şehirler grafitinin yoğun olduğu bölgeleri “yaratıcı mahalle” diye pazarlamaya eğilimlidir. Aynı mahallelerde yaşayanlar ise kirlenme ve yıpranmanın günlük yükünü taşımaktadır. Paris Belediyesi’nin 2025’te başlattığı yeni hukuki takip dalgası bu çelişkinin keskinleştiği merkez akslarda yoğunlaşır ve yazı profiline karşı veriyle izleme yöntemlerini denemektedir (The Guardian, 2025). Bu uygulama sanat ve yaratıcılık söyleminden çok tekrar ve yüzey işgali dinamiğiyle beslenen bir olguya yanıt vermeyi amaçlamaktadır. Kent yönetimi bu nedenle maliyet–yarar hesabı yaptığında bu politik yönelimi anlaşılır bulmaktadır.

ETKİLERİ VE GÜNCEL DURUM

Grafitinin grafik tasarım tarihine katkısı, harf biçimlerinde sınırları zorlayan denemeler ve kentte dolaşıma giren güçlü yazı enerjisidir. Fakat bu katkının yüzeylere ve kent belleğine ciddi bedelleri vardır. Gözenekli taşlarda boya pigmentleri derine işler ve çözücülerle temizlikten sonra bile “hayalet” izler kalabilir. Lazer ya da mekanik temizlik yöntemleri renk değerlerinde ve yüzey dokusunda geri döndürülemez değişiklikler yaratabilir (Carmona-Quiroga ve diğerleri 2017) ve (Ricci ve diğerleri, 2020). Bu nedenle özellikle korunması gereken alanlarda izinsiz grafitinin “sanatsal değer” iddiası koruma etiği açısından zayıftır. Grafitiye karşı kullanılan koruyucu kaplamalar bile dış ortam ve ultraviyole ışık altında zamanla sararır, koyulaşır ve yüzeye tutunma gücünü yitirebilir. Temizlik tekrarlandıkça performans daha da düşer (Gomes ve diğerleri, 2017). Bu süreç yalnızca para harcatmaz. Kimyasal kullanımı ve enerji tüketimi nedeniyle çevresel yük de üretmektedir.

Öte yandan grafitiyi bütünüyle suç olarak görmek kamusal alandaki ifade imkânını daraltmaktadır. Bu çelişki ikili bir yaklaşımı gerektirir. Bir yanda hızlı kaldırma, hasar tazmini ve yüzeye uygun koruma protokolleri ile izinsiz müdahale caydırılmalıdır. Öte yanda yasal duvarlar, siparişe yapılan duvar resimleri ve eğitsel programlar ile estetik üretim belirli alanlara yönlendirilmelidir. Stockholm’de sıfır toleransın 2015 sonrası kademeli olarak yumuşaması bu bakımdan öğreticidir (Centea, 2022). Bu modelin işlemesi için izinli üretimin sınırları açık olmalı ve izinsiz grafitiye karşı hızlı ve tutarlı müdahale sürmelidir.

Grafitiyi tipografik yenilik üretimi olarak belgelerken bu yeniliklerin yüzey üzerindeki etkilerini teknik bulgular ve maliyet verileriyle birlikte okumak gerekmektedir. Başka bir deyişle biçim, malzeme ve yönetim boyutlarını aynı anda ele almak gerekmektedir. Aksi hâlde “yaratıcı enerji” vurgusu, kültürel mirasın ve kamusal altyapının bakım gerçekliğini örter. Kanıtlar, grafitinin “grafik sanat” olarak meşrulaştırılmasının kent ölçeğinde sürdürülemez bir temizlik ve onarım döngüsü ürettiğini göstermektedir.

SONUÇ

Avrupa bağlamında grafitinin izinin, Antik Çağ ve Orta çağdaki “iz bırakma” uygulamalarından günümüzde spreyle boyayla yapılan yüzey kaplama pratiğine uzandığı gösterilmiştir. Estetik meşrulaştırma söylemleri, malzeme bilimi ve kamu işletmeciliği bulguları ile değerlendirilmiştir. Antik ve Orta çağ duvar yazılarının mekânla etkileşimli ve küçük ölçekli niteliğinin, modern grafitinin malzemeye nüfuz eden ve geniş alanları kaplayan karakteriyle uyuşmadığı ortaya konulmuştur (Benefiel, 2010; Champion, 2015). Özellikle Avrupa kamu işletmeleri ile yerel yönetim kayıtlarının, grafitinin sürekli bir bütçe ve kapasite yükü oluşturduğunu doğruladığı; koruma bilimi literatürünün ise temizlik işlemlerinin teknik ve etik maliyetlerini belgelediği saptanmıştır (Carmona-Quiroga et al., 2017; Gomes et al., 2017). Bu bulgular ışığında, izinsiz grafitiye karşı hızlı kaldırma, hasar tazmini ve yüzey koruma adımlarının tutarlı biçimde uygulanması önerilmektedir. İfade alanı olarak yasal duvarların ve siparişe dayalı işlerin açık kurallarla işletilmesi gerekmektedir. Böyle bir çerçevenin, grafitinin tasarım tarihi içindeki yerini korurken kentsel doku ile kamusal kaynakların sürdürülebilir biçimde korunmasını destekleyeceği değerlendirilmektedir (OECD/ITF, 2003; The Guardian, 2025; Berlin Senatosu, 2024).

Bu bağlamda grafiti kent dokusuna zarar verdikçe sanat mı vandalizm mi sorularını beraberinde getirmektedir. Bu etki özellikle insanların yoğun bulunduğu kent dokularında görsel karmaşalara neden olmakta ve şehirler konusunda bakımsızlık ya da güvensizlik duygusunu beraberinde getirmektedir. Grafitinin bir hobi olmak yerine kurallar çerçevesinde grafik bir tasarım ya da sanat sürecine girmesi gerekmektedir. Özellikle mekânın anlık tercihle seçilmesi yerine bir plan çerçevesine dayanması gerekmektedir. Bu durumda gelişmiş güzel karalamaların sanat olup olmaması tartışmalarından çok şehrin sanata olan dönüşünü kontrol altında tutulmalıdır.

REFERANSLAR

- Austin, J. (2001). *Taking the train: How graffiti art became an urban crisis in New York City*. Columbia University Press. (Arkaplan için)
- Baird, J. A., & Taylor, C. (Eds.). (2011). *Ancient graffiti in context*. Routledge.
- Benefiel, R. R. (2010). Dialogues of ancient graffiti in the House of Maius Castricius in Pompeii. *American Journal of Archaeology*, 114(1), 59–101. <https://doi.org/10.3764/aja.114.1.59>
- Berlin Senatosu. (2024). Müll, Vandalismus und teure Kunst (Schriftliche Anfrage 19/18243, 29.02.2024). Abgeordnetenhaus von Berlin.
- Carmona-Quiroga, P. M., Jacobs, R. M. J., Martínez-Ramírez, S., & Viles, H. A. (2017). Durability of anti-graffiti coatings on stone: Natural vs accelerated weathering. *PLOS ONE*, 12(2), e0172347. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0172347>
- Castleman, C. (1982). *Getting up: Subway graffiti in New York*. MIT Press.
- Centea, S. (2022). *Public space negotiation around Stockholm's open graffiti walls* (Master's thesis). KTH/Stockholm University.
- Champion, M. (2015). *Medieval graffiti: The lost voices of England's churches*. Ebury Press.
- Çeken, B. ve Ersan M. (2019). Günümüz İllüstrasyon Sanatı ve Geleneksel İllüstrasyonda Sıra Dışı Yaklaşımlar. *Asos Journal*, Vol.7, No.97, 318-328.
- Deutschlandfunk. (2023, June 19). Rund 12,1 Millionen Euro Schäden bei der Bahn durch Graffiti.
- Ersan, M. (2020). Günümüz Grafik Tasarımında Harflemenin Yeri Ve Kullanım Alanları. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 10(3), 244-253.
- FAZ – Frankfurter Allgemeine Zeitung. (2023, June 19). Graffiti und Vandalismus kosten die Bahn 12,1 Millionen Euro.
- Gomes, V., Dionisio, A., & Pozo-Antonio, J. S. (2017). Conservation strategies against graffiti vandalism on cultural heritage stones: Protective coatings and cleaning methods. *Progress in Organic Coatings*, 113, 90–109. <https://doi.org/10.1016/j.porgcoat.2017.08.010>
- Macdonald, N. (2001). *The graffiti subculture: Youth, masculinity and identity in London and New York*. Palgrave Macmillan.
- OECD/International Transport Forum. (2003). *Vandalism, terrorism and security in urban public passenger transport* (Report by J. Stafford). OECD Publishing.
- RATP. (t.y.). *Is the metro ever cleaned?* (Kurumsal sayfa; erişim 2025).
- Railmarket News. (2025, March 18). Graffiti removal costs Renfe €25 million a year.
- Railway PRO. (2025, March 18). Renfe spends EUR 25 million annually on graffiti removal.
- Ricci, C., et al. (2020). Enhancement of graffiti removal from heritage stone by synergistic low-toxic solvents and Nd:YAG laser. *Journal of Cleaner Production*. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124507> (özet sayfası)
- The Guardian. (2025, April 17). 'They act with total impunity': Paris city hall declares war on graffiti vandals.
- The New Yorker. (1984, March 19). Up from the I.R.T. (Grafitinin sanat piyasasına geçişine dair çağdaş gözlem).

Transport for London (TfL). (2024, June 25). RE graffiti and defacement of London Underground trains (FOI-0772-2425)..

Sinema ve Mitoloji: Felsefe Üzerinden Bir İnceleme

Züleyha KAZAR¹
Suat Soner ERENÖZLÜ²

- 1- Yüksek Lisans Öğrencisi.; Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü. zuleyhakazar23@gmail.com ORCID No: 0009-0004-3254-8684
- 2- Doç. Dr.; Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü. suaterenozlu@sdu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-7789-7675

ÖZET

Antik Yunan tragedyalarını önemli ölçüde etkisi altına alan mitoslar, on dokuzuncu yüzyılın hemen ardından tıpkı tragedyada olduğu gibi sinema sanatına da kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla sinemanın bu hikâyelerinin gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak mitolojiyle iç içe geçmesi bir tesadüf değildir. Sinema sanatı, yaşamın yeniden üretilmesiyle imkân bulmasından dolayı yaşam dünyasına felsefi bir bağ ile bağlıdır. Bununla birlikte hikâye anlatıcılığına olan eğiliminden dolayı sinema, sadece yaşanmış bir hikâyeyi anlatmada değil, yeni bir hikâye yazmada da çaba içerisinde olmuştur. İşte bu çaba, sinemayı mitosun dilini kullanmakla birlikte yeni bir mitos yazma konusunda da teşvik etmiştir. Sinemanın bu anlatım diliyle kendini ifade etme çabası, aynı dönemin yaygın anlatım biçimlerinden birisi olan felsefi düşünce çevresiyle etkileşim içine girmesiyle sonuçlanmıştır. Bu bağlamda sinemanın anlatım dili mitolojiden beslenirken aynı zamanda felsefenin formuna bürünmüştür. On dokuzuncu yüzyılın bilimsel, sanatsal, siyasi ve ekonomik yaşantısının sonucu olarak ortaya çıkan bu üçleme, birbirinin nedeni olarak varlık kazanmaktadır.

Bu çalışma sinema ve mitoloji ilişkisini incelemiş ve felsefenin projeksiyonu olmadan ne mitolojinin ne de sinemanın kendi başına gerçek anlama kavuşamayacağını iddia etmiştir.

Anahtar Kelimeler – Sinema, Mitoloji, Felsefe, Sanat, Estetik.

GİRİŞ

Doğayı, yaradılışı, kaderi ve bunlarla birlikte insanlığın var oluştaki yerini anlamlandırma çabası olarak doğan mitoloji, birçok kültür ve medeniyette önemli bir yer bulmuştur. Bugünün dünyasında onun varlığına tanıklık edilen pek çok inanç, tören, yasa, kural ve ilkeye rastlanırken, milliyetlerin kökenlerinde mitolojik bir zemin dikkatleri çekmektedir. İnsanın tarihsel ve kültürel belleği üzerinde inkâr edilemez etkileri bulunan mitler, günümüzde varlığını çeşitli sanat dalları aracılığıyla ortaya koymaktadır. Campbell'e göre mitoloji, "yeryüzünde ikamet edilmiş her yerde, bütün çağlarda ve her koşulda, insana ait mitler türemiştir ve bu mitler insanın vücudunun ve aklının eylemleriyle ortaya çıkan ne varsa hepsinin esin kaynağıdır" (2021:13). Mitler, Tanrısal olanın insan yaşamına dahil edilmesinde büyük bir rol oynarken, konusunu da genellikle kahramanlık öykülerinden alır. Başlangıçta *rhapsod* olarak adlandırılan söylemlere dayanan ve bir din olarak kabul edilen bu gelenek, günümüz dünyasında mitolojik şiirler, mitolojik romanlar vb. çeşitli sanat dalları üzerinden varlığını sürdürmektedir. Diğer yandan Antik Yunan'da mitoloji, geleneğin yaşaması, aktarılması ve unutulmaması için önemli bir araç olarak tarihte

yerini almış, bu bağlamda da Batı sanatının köklerini meydana getirmiştir. Zaman içerisinde sanatlar insanlık tarihine göre şekil almış; antik çağlardan itibaren felsefeyi, matematiği ve konuşma sanatını (*retorik*) da içine alan *Özgür Sanatlar (Seven Liberal Arts)* günümüzün sanat ortamının ve felsefesinin temellerini atmıştır. Antik Çağ ve Orta Çağ'da felsefe ve sanat ortamı kendisini bir bütün olarak özgür sanatlarda gösterirken zamanla ayrılmış, güzel sanatlar formunu almış ve bununla birlikte her sanat kendi özgün alanını yaratma fırsatı bulmuştur. Modern Çağ'a kadar sanat, belirli türler üzerinden kategorize edilmiş ve bu yolda da ilerlemiştir. Bu açıdan bakıldığında sinemanın ortaya çıkmasıyla birlikte sanatın tarihsel seyri de değişmiş, kendine farklı bir yol bulmuştur.

Sinema, fotoğrafın keşfiyle birlikte tarih sahnesinde yerini almış, modern sanat dalları arasında güçlü bir görsel ve işitsel dil geliştirmiş, evrensel temaları izleyiciyle paylaşan önemli bir sanat formu olmuştur. André Bazin'in "Fotoğraf, açıkça, plastik sanatlar tarihindeki en önemli hadisedir. Aynı zamanda Batı resmini, kesin bir şekilde, gerçeklik saplantısından kurtarıp, onun estetik özerkliğini yeniden tesis etmesini sağladığından, bir özgürleşme ve bir tamamlamadır" (2023:24) diyerek belirttiği fotoğrafın keşfi, kuşkusuz Fransız girişimci Lumière Kardeşlerin gerçekleştirdiği sinematografik deneyimin ortaya çıkmasındaki büyük etkenlerinden biridir. Lumière Kardeşlerin kendi geliştirdikleri sinematograf makinesiyle çektikleri *L'Arrivée d'un Train en Gare de la Ciotat (Bir Trenin Gara Girişi, 1895)* adlı sinematografik gösterimle ilk defa sahneye çıkan sinema, zamanla gelişerek popülerliğini artırmıştır. Kendisinden önce var olduğu kabul edilen altı sanatın (dans, mimari, müzik, şiir, heykel, resim) birleşiminden doğan ve 1919-1923 yıllarında Ricciotto Canudo tarafından yedinci sanat olarak adlandırılan sinema, (Yıldırım, 2023:63) kategorik olarak tek tek bu sanatlarla birlikte varlık kazanmıştır. Bu bağlamda sinema sanatı, özgünlüğüyle olduğu kadar bu yedi sanatı kapsayan yapısından dolayı sanat tarihinde yeni bir sayfa açmıştır.

Yirminci yüzyılda gerek felsefe gerekse sanatlar, modern dünyanın sınırlarını zorlarken sinema sanatı, sanatların birleşiminden aldığı güçle ve felsefenin bir amaca dönüşmesiyle birlikte dikkatleri çekmiştir. Danto'nun ifadesine göre sanat tanımları, özellikle yirminci yüzyılla birlikte ortaya çıkan *hazır-nesne (ready-made)* sanat anlayışıyla sona ermiştir (2013:42). Yeni sanat anlayışı, gündelik kullanılan bütün nesneleri kapsayan *hazır-nesne* üzerinden kendisini göstermiştir. Postmodern sanatların *hazır-nesne'leri* sanatla ilişkilendirmesi, sinemanın da *hazır-nesne'leri* kullanması bakımından sanatla kuracağı organik bağı kolaylaştırmıştır. Çünkü sinema ekseriyetle hayatı bu eşyalar aracılığıyla anlatmakta, hayatın kendisini bu şekilde perdeye yansıtmaktadır.

Yirminci yüzyıl sanat ve felsefe çeşitliliğinin içinde sinema, hızlı bir şekilde popülerleşmiştir. Lumière Kardeşlerin ilk sinematografik gösterim olarak gerçekleştirdikleri, trenin gara girmesi veya fabrikadan çıkan işçilerin

görüntülerinin büyük bir perdede yeniden üretilmesi, izleyiciler tarafından ilgiyle karşılanmış, ancak zaman içinde geleceğinin olmayacağı kanaatini uyandırmıştır. Bu görüş anlatıma dayanan filmlerin üretilmesiyle son bulmuş ve bunun tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır (Danto, 2013:19). Dolayısıyla sinemanın geleceği teknik imkânlardan çok anlatım becerisine dayandığı ortaya çıkmış, bunun sonucunda da sinemanın henüz emekleme döneminde bile film üreticilerinin büyük oranda anlatılacak hikâyelere odaklanma zorunluluğu belirmiştir. Bu hikâye anlatıcılığı zaman içinde Antik Yunan mitoslarının çağa uyarlanması, mitolojik konuları, motif ve arketipleri görsel bir anlatım yoluyla günümüz izleyicisiyle buluşturan bir sanat formuna dönüşmüştür.

Sinema sanatında mitoloji; ilk olarak mitoslarla seyirciyi doğrudan karşılaştıran hikâye anlatımıyla, ardından tanrılara veya kahramanlara yönelen arketip karakterlerle, üçüncü olarak da güncel hikâyeler üzerinden mitosların yeniden üretimiyle gerçekleşmektedir. Mitoloji, felsefe ve sanatın ilişkisi tek taraflı olarak kalmamış, birbirlerini dönüştürerek ve yeniden üretilerek var oluşlarını karşılıklı etkilemişlerdir. Günümüzde ise sinema, mitoloji aracılığı ile bir çeşit felsefe yapma ve felsefeyi somutlaştırma gibi bir işleve sahip olmaktadır. Gündoğan'a göre "Sinema, kolektif rüya mekânımız, insanlık dışı varlıkların imgelerini, anlatılarını, diğer dünya yaratıklarını, kahraman figürlerini ve olası insan kaderlerini anlatır" (2021:89). Gündoğan'ın da belirttiği gibi sinemanın imgesel oluşu, kahramanlık figürlerini içinde barındırıyor olması ve yazgılardan bahsetmesi onun mitolojiyle olan benzerliklerinden biridir ve aynı zamanda onunla kurduğu bağı da bizlere göstermektedir. Sinemanın ortaya çıkışı ile mitoloji arasındaki bağı Bazin aşağıda açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

"O zaman, sinemanın icadına rehberlik eden mit, on dokuzuncu yüzyıldaki gerçekliğin mekanik yeniden üretiminin fotoğraftan fonografa tüm tekniklerine, yani, tümleşik bir gerçekçiliğe, dünyanın kendi imgesinde bir yeniden yaratımına, sanatçının ya da zamanın geri döndürülemezliğinin yorumlama özgürlüğünce yükünden kurtarılmış bir imgeye az ya da çok müphem bir biçimde hükmeden şeyin başarılmasıdır" (Bazin, 2023:29).

Kendisine rehberlik eden mitoslar gibi sinema da özgün hikâyeler anlatır, bunu yaparken kendi mitlerini yaratmaktan kaçınmaz. Dolayısıyla özellikle yeni mitler yaratan veya mitleri kendi çağına göre yorumlayan bir sanata dönüşmüştür. Buna örnek olarak Wachowski Kardeşlerin 1999 ile 2021 yılları arasında bir seri olarak gösterime giren *Matrix* sinema filmleri gösterilebilir. Wachowski Kardeşler bu seride bir simülasyonda yaşadığımızı öne sürerek, bir çeşit modern bir mit yaratmışlardır. Bu modern mitin ortaya çıkışı, binlerce yıllık mitos geleneği ile doğrudan bağlantılıdır. Öztat'a göre "Matrix'te tekrarlanan aynı olaylar, insanları kurtarmaya çalışan bir önder, gerçeği vaat eden bir insan; bize dinler tarihi ve mitoloji ile ilgili ipuçları

sunmaktadır” (2019:319). Matrix filminin bu mitolojik evreni, sinema ve mitolojinin karşılıklı etkileşimiyle birlikte, modern mitolojinin sinema yoluyla klasik mitolojiden nasıl beslendiğini anlatması açısından hem sinema tarihinde hem de felsefe tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

Mitolojiye sinemanın karşılıklı etkileşim içine girmiş olduğu bu ilişki; sinemada anlatım veya karakterlerle birlikte birtakım arketip, motif ve temalar kullanılarak görünürlük kazanmaktadır. Sinemanın zaman içinde felsefeyi de kendi içinde somutlaştırması, sinemanın *yedinci Sanat* olarak bütün sanatları içine alması gibi; konusu itibariyle edebiyatı, anlamı itibariyle felsefeyi ve mitolojik temalarda görüldüğü gibi kültür ve tarih disiplinleriyle birlikte bir bütünü ifade etmektedir.

Mitolojik Arketiplerin Sinemada Kullanımı

Arketip terimi, ilk örnek ya da ilk model anlamına gelir ve psikoloji, edebiyat, mitoloji ve sanat gibi birçok alanda kullanılan bir kavramdır. Bu tanımlama, özellikle Carl Gustav Jung'un (1875-1961) analitik psikoloji kuramında önemli bir yer kaplar. Arketipler, “temelde bütün insanların ortak davranış özelliklerini başlatır. Jung'un arketip olarak adlandırdığı şey, yaşamı, insanlığın geçmiş dönemlerince koşullanmış bir şekilde kavramak ve bu durumu yaşamak eğilimidir” (Gündoğan, 2021:40). Arketipler, insanın kolektif bilinçaltında yer alan, evrensel olarak paylaşılan simgesel figürler ve motiflerdir. Mitolojik öyküler, edebi eserler ve sinema gibi sanat dallarında sıkça kullanılan arketipler insanın iç dünyasını, psikolojik gelişimini ve toplumsal yapılarla olan ilişkisini açıklamada önemli bir araçtır. Sinema sanatında karakterlerin büründüğü arketipler ekseriyetle kahraman, akıl hocası, eşik muhafızı, haberci, şekil değiştiren, gölge ve üç kağıtçı, vb. olarak sıralanabilir (Yurtseven, 2023:20-21). Mitolojik arketipler kahraman, fedakâr, kibirli, bilge vb. gibi sembolik figürlerdir. Sinema filmleri büyük oranda kahramanlık öyküsü olarak görülmekte, bu bağlamda mitolojinin motifleriyle ilişkilendirilmektedir. Yönetmenler bu sembolleri kullanarak bireyin geçirdiği dönüşüm ve varoluşsal sorgulamaları izleyicisine aktarır. Mitolojik sembol ve ifadeler filmlerde azımsanmayacak bir yer kaplamakta ve seyircinin bilinçaltında var olan birtakım arketipleri açığa çıkartmayı hedeflemektedir.

Sinematografik karakterinin mitolojik karakterlerle ilişkisini yansıtan bir film örneği olan *Force Majeure* (Turist, Ruben Östlund, 2014), mitolojik bir arketip üzerinden kahramanlığı sorgularken aynı zamanda kahramanlığın dönüşümünü ortaya koymaktadır. Yapay bir çığ anında korkarak eşini ve çocuklarını terk eden bir baba olan Tomas'ın, yaşadığı dönüşüm ve kabulleniş filmin ana fikrini oluşturur. Tomas'ın hikayesi bir bağlamda kahramanın yolculuğudur. Çünkü filmin başındaki karakter ile filmin sonundaki karakter aynı değildir. Ana karakterlerden biri olan Tomas, bu serüvenin sonunda dönüşmüştür. Jungçu bir bakış açısıyla ele alındığında burada rastlanılan arketipler; persona ve gölgedir. Bireyin personası, yani

topluma karşı takındığı maske ile gölgesi, bilinçdışına ittiği karanlık tarafı arasındaki gerilim ve çatışmayı burada bulmamız mümkündür. Tomas bir baba ve erkek olarak kendisinden beklenen toplumsal rolü çığ anında reddederek ve benliğini seçerek olay anında gölge tarafını gösterip, toplumun beklentisi olan personasını yitirir. Bu durum toplumsal rollerin belirlediği personası ile benliğinde sahip olduğu gölge tarafı arasında bir çatışmaya neden olur. Toplumun beklediği baba, kurtarıcı kahraman rolü ile ailesini olay anında terk edip bencilliğini seçmesinin yarattığı kriz ve bunun sonuçları film boyunca izleyiciye eleştirel bir bakış açısıyla sunulur.

William Shakespeare'in (1564-1616) ünlü oyunundan sinema filmi olarak uyarlanan *Romeo ve Juliet* (Baz Lhurmann, 1996), yoğun bir şekilde işlenen aşk teması ve trajik finaliyle Yunan mitolojisinde yer alan Pyramus ile Thisbe aşkına benzer bir içeriğe sahiptir. Birbirlerinde diğer yarılarını bulup âşık olan bu iki genç, ailelerinin baskı ve yasaklarıyla karşılaşp, aşkları için mücadele etmiştir. “Evlenmek İstediler, anneleri, babaları bırakmadı. Ama aşk yasak tanır mı hiç? Alevi ne kadar örtülse ateşi o kadar yakıcı olur. Tutuşan yürekler soğur mu bir daha?” (Erhat, 1996:259-260). Jung'un önemli arketiplerinden biri olan Anima¹ ve Animus², bireyin ruhsal bütünlüğüne ulaşmasında önemli bir rol oynar (Gündoğan, 2021:48-50). Bu arketipler, bireyin cinsiyet kimliğinin bilinçdışındaki yansımasıdır. Mitolojide Anima, dişil ilkeyi, bilgeliği, sezgiyi ve doğurganlığı temsil ederken; Animus, eril ilkeyi, aklı, gücü ve var olan sistemi ifade eden figürlerle karşımıza çıkar. Romeo ve Juliet'in temel unsuru olan, trajik bir sonla tamamlanan bu aşk ilişkisi, sadece bir aşk hikâyesi değil, Jung'un Anima ve Animus arketipleriyle birlikte mitolojik aşk anlatılarının da sinemaya modern bir yansımasıdır.

Sinemada Hikâye Olarak Mitoloji

Sinema sanatı her ne kadar gösterim odaklı bir sanat görüntüsü verse de onun asıl odağı geçmişin kendisidir. Bu bağlamda sinema sürekli olarak geçmiş zamanla bağlantılıdır, onun *görme* edimi aslında *görmüş-olma* edimidir (Gönen, 2004:74). Dolayısıyla da Sinemanın ortaya çıkmasının ilk koşulu anlatacak bir hikâyesinin olmasıdır. Bu bağlamda Faure'un “sinema her şeyden önce plastiktir” (2006:37) ifadesi artık geçerliliğini yitirmiş, özellikle çağımızda anlatım, sinemayı var eden bütün elementlerin ortaya çıkacağı zemini belirlemiştir. Bir filmin henüz ortaya çıkmadan önceki teorik oluşumu veya başka bir deyişle senaryosu, bir proje olarak sinemanın evrenini belirler. Bu evren zamanı, mekânı, kullanılan malzemeleri, ışığı vb. sinematografiyi var eden şeyleri belirlediği kadar bütün bunların var olma koşulu olarak hikâye (konu) evrenini de belirlemektedir. Bu sinematografik evrenin teorik varoluşu, temel olarak mitosların teorik dünyasıyla benzerlik göstermektedir. Günümüzde mitolojiyle yakın bağ kurabilecek en elverişli

¹ Anima: Jung'a göre erkeğin içindeki dişil enerjidir (Tecimer, 2005:101).

² Animus: Jung'a göre kadının kolektif bilinçaltındaki eril yanısıdır (Tecimer, 2005:101).

sanat opera, tiyatro müzik vb. gibi sanatlarla birlikte sinema sanatı gelmektedir.

Mitolojinin, sinema filmlerinde hikâye olarak kendisini gösterdiği uyarlamalara rahatlıkla rastlanabilir. Örneğin, *Clash of the Titans (Titanların Savaşı)*, Desmond Davis, 1981; Louis Leterrier, 2010), filminde Zeus'un oğlu Perseus'un kahramanlık öyküsünü anlatır. Yönetmenliğini Wolfgang Petersen'in yaptığı *Troy (Truva)*, 2014) filmi, Homeros'un İlyada destanından uyarlanarak, mitolojik bir savaş öyküsünü modern sinemanın diliyle izleyiciye sunmuştur. Bu tür filmler, sadece mitolojik hikâyeleri betimlemekle kalmaz, aynı zamanda modern seyirciye bu mitlerin içerdiği değerleri ve konuları da sunar. Gündoğan'a göre, "İlyada'nın tüm içeriğini, sinemanın can damarı olarak kabul görenler de vardır. Büyük bir savaş kahramanını, komutanından aldığı kötü muamelenin öfkesini taşıyan askerleri ve büyük bir aşkın etkilerini ve daha fazlasını içerisinde barındırır" (2021:92). İlyada destanında neredeyse insan yaşamının içindeki tüm kavram ve olguları bulmak mümkündür. Örnekte yer alan İlyada destanı, her ne kadar Yunan mitolojisine ait olsa da sinema tarihinde sadece Yunan değil İskandinav, Kelt, Uzak Doğu mitolojilerine de yer verilmektedir. Ancak sinemanın büyük oranda tercihi, genel olarak Yunan ve onun devamı olan Roma mitolojileri olmuştur. Bu durumu Gariper şöyle dile getirmektedir, "Klasik Yunan mitolojisindeki Olympos dağının simgesel değerinin modern mitoloji anlatıcısı sinema kanalıyla Hollywood'a taşındığı söylenebilir" (2022:134). Bu bağlamda 1910'lu yıllarda sinema sanatının önemli bir türü olarak ortaya çıkan ve sanattan çok endüstrileşmeyi önemseyen Hollywood sinemasının (Gönen, 2007:30) Yunan mitolojisiyle olan alakası kendisini açık bir şekilde göstermeye başlamıştır.

Doğrudan mitolojik bir öyküyü konu edinmeyen filmlerde dahi modern mitolojik anlatıya rastlamak mümkündür. Sinemanın bu yeni mitosları, nasyonal bir merkezîyetçilik ekseninde olmaktan ziyade kendine özgü bir üslupta önceki mitosların karışımıyla ortaya çıkan modern bir hikâye çıkartmayı misyon olarak belirlemişlerdir. İlk olarak 1977 yılında gösterime giren ve bilim kurgu türünün en önemli örneklerinden birisi olan, *Star Wars (Yıldız Savaşları)*, George Lucas), Campbell'in kahramanın yolculuğu tanımlamasına birebir uyan bir hikâye ve kurguya sahiptir. Filmin ana karakterlerinden biri olan Luke Skywalker kahraman olarak karşımıza çıkarken, filmin teması olan iyiler ve kötüler arasındaki mücadeleyi güçlendirir. Bahse konu olan filmde yeni bir mitos yaratma durumu da söz konusudur. Bugün artık tüm dünyanın bildiği, tanıdığı, benimsediği hatta kimi bireylerin kendini ait hissettiği bir *Star Wars* evreninden söz etmek çok abartılı olmayacaktır. *Star Wars* karakterlerinin basılı olduğu tişörtler, o karakterlerden üretilen oyuncak bebekler, günümüz dünyasında mitolojik birer karakter olarak modern mitosları yaratmaktadır.

2006 yılında gösterime giren *Pan'in Labirenti (El Laberinto del Fauno)*, Guillermo Del Toro) filmi de mitolojik öğeler içeren başka bir filme

örnek olarak verilebilir. Fantastik olarak nitelendirilen film, İspanya iç savaşı zamanında geçmektedir. Ofelia adında küçük bir kızın ailesiyle birlikte taşındığı evlerinde geçen film, evde bulunan gizemli labirente karşılaştığı doğaüstü bir varlık olan Pan’la yakınlığı filmin konusunu oluştururken, Ofelia’nın değişim ve dönüşümü anlatımı önemli ölçüde etkilemektedir. *Pan’ın Labirenti* filminde, hayatla yeni yüzleşmeye başlayan küçük kız çocuğunun yaşadığı mekân ve zaman ile gerçeküstü dünya arasındaki yolculuğu, mitolojik bir hikâyeye dönüşmüştür. Bununla birlikte “film antik Yunan ve Roma mitolojisinden birçok referans içermekte olup, labirent, faun, peri ve canavar gibi mitolojik unsurları barındırmaktadır” (Öztürk, 2025:10). Filmde, Pan olarak adlandırılan ve aynı zamanda Latin mitolojisinde faun (Erhat, 1996:235) olarak geçen figür, Ofelia’nın, başka bir ifadeyle kahramanın yolculuğunda yol gösterici olan mitolojik bir varlıktır. Pan, mitolojide doğanın koruyucusu ve aynı zamanda kaos ve paniğin tanrısıdır. Ayrıca, Ofelia’nın geçtiği sınavlar, mitolojik kahramanların zorlu, acılı yolculuklarıyla benzerlik gösterir (Öztürk, 2024:11).

Sinemanın İdeasında Mitoloji ve Felsefe

Günümüz sinemasında, felsefi ve psikolojik alt metinler birleştirilerek mitolojik öge ve unsurların işlendiğine sıklıkla rastlanabilir. Ruben Östlund’un yönetmenliğini yaptığı *Force Majeure* (Turist, 2014) filmi modern toplumda erkeklik, kahramanlık, babalık miti üzerine bir sorgulama sunarken, aynı zamanda çağdaş toplumların mitlere duydukları inançları eleştirmektedir. Denis Villeneuve’ün yönettiği *Dune (Çöl Gezegeni, 2021)* uyarlamasında, Paul Atreides’in baharat gezegeni Arrakis’i ele geçirme ve kontrol altına alma mücadelesini anlattığı filmde seçilmiş kişi miti temele alınarak eleştirel bir yaklaşımda bulunmuştur. Sinemada işlenen konular genellikle bir kahramanın yolculuğuna işaret eder. Klasik mitolojiyi temel alan sinema örneklerinden biri de *Gladiator (Gladyatör, Ridley Scott, 2000)* filmidir. Film, Roma dönemi ekseninde mitolojik kahraman kavramını yeniden üretmiştir. Kahramanın özgürlüğü ve ailesinin intikamı için yaptığı dramatik yolculuk, *Prometheus* mitinden esinlenen bir özveri temasıyla işlenmiştir.

Karşıt kavramlardan ortaya çıkan düalizm hem mitosların hem de sinemanın anlatımını büyük oranda belirlemektedir. Tüysüz’ün ifadesine göre, “Anlamanın ögeler arasındaki yapısal karşıtlıklar sonucu ortaya çıktığını savunan Levi-Strauss’un belirttiği gibi, hayat ve ölüm başta olmak üzere, iyi/kötü, kadın/erkek, doğa/kültür, kaos/düzen gibi temel ikili karşıtlıklar mitler aracılığıyla sıklıkla karşımıza çıkmaktadır” (2019:337). Beyaz perdede bu anlamda karşıtlıkları yansıtan biri diğer örnek ise *The Dark Knight (Kara Şövalye, Christopher Nolan, 2008)* verilebilir. Bu filmde ortaya çıkan düalizm, kaos ve düzen üzerinden kendisini göstermektedir. Nietzsche *Tragedya’nın Doğuşu* adlı eserinde kaos ve düzeni iki Yunan

tanrısının üzerinden açıklar. Şarap ve eğlence tanrısı Dionysos, başına buyruklu ve anarşiyi simgelerken; Doğruluğun ve bilgeliğin tanrısı Apollon ise mevcut kurulu düzeni, denge ve mantığı ifade etmektedir (Nietzsche, 2010:75). Filmde karanlık ve sağı solu kestirilemez bir karakter olan Joker, tamamen isyankâr ve kaosla örülü biri olarak Dionysos'u izleyiciye aktarırken, Batman ise kurulu sistemin koruyucusu ve bir anlamda kahraman olan Apollon arketipiyle eşleşmektedir. Mitolojideki bitmek tükenmek bilmeyen kaos ve düzen arasındaki çatışma filmi tamamen kapsarken, zıt kavramların düalizmini, başka bir ifadeyle zıtlıktan çıkan uyumu mitolojik bir anlatımla gözler önüne serilmektedir.

Sürgün ve bitmek bilmeyen bir yolculuk hikâyesinin anlatıldığı, *Taxidi Sta Kythira (Kitera'ya Yolculuk*, Theo Angelopoulos, 1984) filmi ise, adını Yunan mitolojisinde geçen Kitera'dan alarak, filmin başlı başına mitolojik bir hikâyeden yola çıktığını göstermektedir. “Yunan mitolojisinde Kitera, insanın mutluluğun peşinden gideceği, mutluluğu bulacağı bir düş adası olarak tasvir edilir” (Körük, 2022:92). Uzunca bir süre devam eden bir sürgünün ardından evine dönen ya da döndüğünü sanan bir adamın, döndüğünde bıraktığı gibi bulamadığı yuvasında kabul görmemesi, bunun ardından tekrar yola revan olmasının anlatıldığı bir hikâyedir. Bu yolculuk, Odysseus'un evine yani İthaka'ya geri dönüş yolculuğuna benzetilir. Filmin ana karakteri, Homeros'un Odysseus karakteri gibi bir eve varış yolculuğundadır, ancak döndüğü yer artık onun evi değildir. Angelopoulos anlatılanın, filmin içindeki bir filmin eve dönüş öyküsü olduğunu, *Nostos* denilen bu türden öykülerin Odysseia'yı temsil ettiğini şu sözlerle açıklar;

“Nostos, bizim kültürel geleneğimizin bir parçasıdır. Homeros eve dönüşten söz ediyordu: Nostimon İmar. Yunanlılar her nedense hep diaspora'da olmuşlardır. Tabiatları gereği seyyahırlar ve ayak bastıkları her yerde bir koloni kurarlar. Bu yaşlı adamın karakterinde de yansıtılan eski bir hikâyedir” (Gül, 2018:140).

Angelopoulos bahsi geçen filmde mitoslardan etkilenmiş, modern bir Odysseia uyarlamasını uzun araştırmalar sonucunda beyaz perdeye aktarmıştır. Angelopoulos, yönettiği bu filmde mitolojiye önemli bir yer ayırmış ve eve dönüş mitini çağdaş anlamda sinema aracılığıyla yeniden yorumlamıştır.

Mitolojinin modern dünyaya uyarlanmasıyla ortaya çıkan bu anlatı evreni, Sinema, mitoloji ve felsefe arasındaki dinamik ve süre giden ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İster bir hikâye anlatımı olarak mitosun orijinaline sadık kalınsın ister modern dünyanın mitoslara uyarlanması olsun veya yeni modern bir mitolojinin kurulması olsun hiç fark etmez, felsefenin ilkeleri üzerinde temellenen sinema sanatı, son tahlilde mesaj içeren argümanını yine felsefi bir temayülle yapılandırır. Erenözlü'ye göre “Felsefi bir deneyim olarak sinemanın felsefeyle arasında benzersiz bir ilişki vardır. Bundan dolayı da sinema sanatı felsefi bir deneyim olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Başka bir ifadeyle sinema felsefi bir durumun kendisidir” (2023:273).

Hollywood sinemasının büyük bir oranda ele aldığı, mitoslarla kurulan kurtarıcı hikâyeleri bilinçaltındaki kahramanlık arketipine seslenir. Fakat bazı filmler vardır ki; ne kadar mitolojik bir anlatıma odaklanmış gibi görünse de onları bu kategoriye sokmak zorlaşır. Bazen sinemanın felsefi anlatımı hem teknik olarak sinemanın hem de anlatım olan konusunun önüne geçer. Son söz olarak adeta sinematografik felsefi bir kuramı işaret eder. Bu filmlerden en önemlilerden biri de başta bir mitoloji temalı kurtarıcı hikâyesi gibi görülse de (özellikle ilk filmde) filmin devam serilerinde ve derinine inildiğinde böyle olmadığı anlaşılan *Matrix* film serisidir³.

“Anlatılan bir kurtarıcı hikâyesi değil, tam tersine kurtarıcı fikrine muhtaç olan bir sistemin hikâyesiydi. *Matrix Reloaded* ve *Matrix Revolutions*’ı tek bir film olarak düşünürsek ilk filmin muştuladığı her şeyin aslında kandırmaca olduğunu söyleyen bir devam filmi izlemiştik. Wachowskiler ilk filmdeki kahraman mitini yıkmakla kalmayıp kendi sinemalarını da tersyüz etmiş oldular. Mimar’ın da dile getirdiği üzere, seçilmiş olan diye bir şey hiçbir zaman olmadı, Zion dâhil her şey sistemin işlemesi için vardı. Sistem seçilmiş kişi hikâyesine ihtiyaç duyuyordu.” (Cömert, 2019).

Serinin ilk filmin aksine diğer filmler ele alındığında *Matrix*’in; kahramanlık mitiyle dalga geçtiği ve kahramanın mevcut düzenin bir parçası olduğu, sistemin bir kurtarıcı fikrine ihtiyaç duyduğu, bu fikir ve idealden beslendiği öne sürülebilir. Filmin vermek istediği mesajların en başında bir simülasyonda yaşadığımız iddiasıdır. *Matrix*’in açılış sahnesinde Neo’nun bilgisayar ekranından “Uyan!” diye uyarılmasını izleriz ve film içinde sık sık bir simülasyon evreninde yaşadığımıza dair diyalog ve göndermelere rastlarız. Simülasyon evreninde yaşadığımız fikrinden yola çıkılarak oluşturulan hikâye, sanal gerçekliğe hapsolmuş bir dünyadan bahseder. Film içinde açıkça ima edilen, Jean Baudrillard’ın (1929-2007) *Simülakrlar ve Simülasyon* adlı kitabı, filme esin kaynağı olan eserlerden biridir. Görgülü’ye göre, “Postmodern Batı Dünyasına dair eleştirel bir analiz ortaya koyan Baudrillard, yaşamımızın teknolojinin gelişmesiyle değişime uğradığını, gerçekliğin yitirildiğini, medya ve iletişim araçlarıyla simüle edilmiş bir gerçeklik yaşadığımızı söylemektedir” (2022:730).

Morpheus’un Neo’yu 2199 yılındaki dünyayla yüzleştirdiği sahnede kullandığı şu cümleler dikkat çekicidir: “Gerçeğin çölüne hoş geldin”. Bu dört kelimeden oluşan cümleyle filmin ana felsefesi adeta özetlenmektedir. Burada gerçeğe ait hiçbir şey yok denilirken sanal bir gerçeklikten bahseder. Sinemanın mitolojik evreninin felsefeye yönelişi Gordon’un ifadesiyle

³ Serinin ilk filmi *Matrix (Matrixs)*, Lana Wachowski, Lilly Wachowski, 1999), serinin ikinci filmi *The Matrix Reloaded (Matrix Reloaded)*, Lana Wachowski, Lilly Wachowski, 2003), serinin son filmi *The Matrix Revolutions (Matrix Revolutions)*, Lana Wachowski, Lilly Wachowski, 2003).

“sanal gerçeklikteki varoluş Platon’un mağarasındaki hayatı andıracaktır; gölgeler dünyasında yaşanan ikinci-el bir varoluş” (2003:99) olarak kendisini gösterecektir. Yanılsamadan ibaret bir dünyada yaşadığımız iddiası Platon’un mağara alegorisi ile benzer bir bakış açısıdır. Platon’un *Devlet* adlı eserinin yedinci bölümünde insanların yaşadıkları dünyanın gerçek olmadığı, bir yanılsamadan, bir yansımadan ibaret olduğu anlatılır. Sırtları ışığa dönük, yüzleri mağara duvarına çevrili insanlar, dışarıdaki dünyadan mağara duvarına yansıyan ışığın yarattığı gölgeleri gerçek zannetmektedirler (Platon, 2022). Hakikatten bihaber yaşayan insanlar *Matrix*’tedirler. Platon’un da bahsettiği bir noktada budur; yaşadığı dünyayı gerçek sanan insanlar hakikatten yoksundurlar. *Matrix*’in temel aldığı iki benzer konu hakkında bu aşamada bir şeye dikkat çekilmelidir; Baudrillard’ın simülasyon kavramıyla, Platon’un Mağara Alegorisi her ne kadar benzeşse de birebir aynı olduklarını söylemek zordur.

“Baudrillard’ın sanal evreni her ne kadar Platon’un idealar dünyasına benziyor gibi görünse de temel bir farkla idealizmden ayrılmaktadır. Baudrillard’ın simülasyon evreninin göndermede bulunduğu bir hakikat yoktur. O kendisini hakikatin temsili olarak ortaya koymamaktadır. Göndermede bulunduğu tek şey kendisidir, yani simülasyondur” (Aydın, 2019:353).

Matrix filminde makinelerin köleleri haline gelmiş, iradeleri ellerinden alınmış, yaşadığı gerçeklik içinde hapsolmuş, bunun dışında bir gerçeklikten habersiz ve uykuda resmedilen insanlar, günümüz yaşantısına dair felsefi bir sorgulamadır. “Hakikat nedir?” temele alınan soru gibi görünmektedir. Ve insanların yaşadıkları gerçekliğe mahkûm olup, onun içinde çaresizce varoluşu filmde resmedilir. Ana karakter olan Neo’nun bilgisayar ekranında aniden gördüğü “Uyan” sözcüğü ile aklı karışan, zihni bulanık karakterin uyanışı aktarılır. Bazı işaret ve uyarıcılardan rahatsız olan Neo, sorgular ve gerçeğin peşine düşer. Ve bu uyanış, kendini aramaya, benliğini bulmaya çıkılan yolculuk, bir nevi felsefe yapma biçimidir. Sinemanın aslında bir nevi felsefe yapma yolu olduğunu bu film özelinde görmek mümkündür.

SONUÇ

İnsanlığın tarih sahnesinde yer almasından bu yana oldukça eski ve kadim bir gelenek olan mitoloji, insanoğlunun serüvenlerini, sahip olduğu değerleri, kural ve yasaları belirlemesi ve açıklaması yönünden yadsınamaz bir olgudur. İnsan yaşamının neredeyse her aşamasında kendisinden izler bulduğumuz mitoloji sözlü bir gelenek olarak başlayan hikâye anlatıcılığı ile doğmuş, ardından bu geleneği yazılı olarak aktarmış, kendini çeşitli sanat dalları; dans, mimari, müzik, şiir, heykel, resim ile ifade etme şansı bulmuştur. Bu sanat dallarından yedinci bir sanat olarak doğan sinema için mitoloji, vazgeçilmez bir faktör olmuştur. Mitoloji; olay örgüsü, anlattığı hikâyeler, içerisinde barındırdığı motif ve arketiplerle sinemaya ilham kaynağı olmuş, kendisini de bu çağdaş sanatın içinde yeniden yorumlanıp, yeniden üretilirken bulmuştur. Sinema var olan mitolojik öykü ve öğeleri yorumlayarak onu dönüştürmesinin yanında, kendince yeni mitler üreterek bir yerde bu kadim geleneğin varoluşunu farklı boyutlarda sürdürmesine olanak sağlamıştır. Yıllanmış kadim öyküler, öğeler, motifler sinema gibi çağdaş bir sanat aracılığıyla, modern bir şekilde yorumlanıp, kitlelere yeniden sunulmuştur. Mitoloji ve sinema hikâye anlatıcılıkları bakımından da benzerlikler göstererek birbirini tamamlayan iki unsura dönüşmüştür.

Yüzyıllardır süre gelen mitolojik öyküler, karakterler, olgular ve değerler sinemanın çatısı altında insana seslenmeyi sürdürmüşlerdir. Binlerce yıldır mitolojiyle birlikte süregelen hayaller, mücadeleler, var olma çabaları, sinema sanatıyla devam etmektedir. Sinema ve mitoloji arasındaki bu bağ, insanlığın öykülerinin çağdaş bir şekilde yeniden yorumlanmasını sağlamaktadır.

Sinemanın mitolojiyle olduğu kadar felsefeyle de yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Günümüz dünyasında Antik Yunan'daki kadar hayatın içinde varlık gösteremeyen felsefe, sinemanın kendisini somutlaştırmasıyla kendisine yaşam alanı bulmuştur. Sinemada daha çok karşımıza çıkan felsefi içerikler ise varoluşsal sorgulamalar, gerçeğin peşine düşmek, varlığa anlam vermek gibi arayışlar olmuştur. Bu perspektiften bakıldığında ise; felsefenin de sinemaya konu alanı açması açısından ciddi bir katkısı olmuştur. Sinema felsefi birtakım olgu ve kavramları ele alarak izleyicisine sunarken bu sunumuyla hem görsel bir haz duygusu hem de derin birtakım düşünsel uyanışlara neden olabilmektedir. Özetlemek gerekirse; sinema anlamsal ve kavramsal açıdan bir kaynak olarak felsefeden faydalanmıştır. Bu onun ele aldığı konulara farklı bir boyut, çeşitlilik kazandırmış, bu da seyircinin beğenisine, ilgisine görsel bir sunumla aktarılmıştır.

Sonuç olarak, sinema için felsefe ve mitolojinin büyük bir önem taşıdığı, sözlü bir gelenekten doğan mitolojinin günümüz dünyasında sinemada var oluşunu gerçekleştirdiği, mitolojik öge ve unsurların sinemayı nasıl çeşitlendirip, yaratıcılık konusunda desteklediği açık bir şekilde ortaya konulmuştur. İkisinin de birbirlerini besleyip yeniden yarattıkları ve

felsefenin ise sinema yoluyla somutlaşıp, hayatımıza dahil edildiği, sinemanın da işlediği temalar açısından felsefeden beslendiği noktası da özellikle belirtilmiştir. Görülen de odur ki; sinema sanatı, çağın teknolojik gelişmelerine yenik düşmez ve varlığını sürdürmeye devam edebilirse; mitoloji ve felsefeyi de kendi varoluşuyla birlikte yaşatmaya devam edecektir. Sinema var oldukça; seyirci kimi zaman kendini mitolojik bir hikâyenin içinde, kimi zamansa felsefi bir sorgulamanın içinde bulacaktır.

REFERANSLAR

- Aydın, H. (2019). Baudrillard'ın Simülasyon Kuramında Kitle İletişim Araçlarının Yeri. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 5(11), 347-358.
- Bazin, A. (2023). Sinema Nedir?. (İ. Mutlu, Çev.). Dorlion Yayınları.
- Campbell, J. (2021). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (S. Gürses, Çev.). İthaki Yayınevi.
- Cömert, H. (2019, Ağustos 21). "Matrix Serisini Hatırlamak: Sinemada Devrimin Yirminci Yılı". *Altyazı*. <https://altyazi.net/yazilar/elestiriler/matrix-serisini-hatirlamak-sinemada-devrimin-yirminci-yili/>. Adresinden 10 Ocak 2025 tarihinde alınmıştır.
- Danto, A. C. (2013). *Sanat Nedir*. (Z. Baransel, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Erenözlü, S.S. (2023) Felsefi Boyutlarıyla Sinema Sanatı. *SineFilozofi*, 8 (16), 263-278. <https://doi.org/10.31122/sinefilozofi.1175587>
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Faure, E. (2006). *Sinema Sanatı*. (M. Gönen, Çev.). ES Yayınları.
- Gordon, A. (2003). Matrix: Postmodernizmin paradigması mı yoksa entelektüel bir yapmacıklık mı?. İçinde Glenn Yeffeth (Eds.) *Kırmızı hapı yutmak Matrix'te bilim, felsefe ve din*. (A. Ergenç, Çev.). (ss. 97-119). Gelenek Yayıncılık.
- Gönen, M. (2007) *Hollywood Sineması*. ES Yayınları.
- Gönen, M. (2004) *Paradoksal Sanat Sinema*. ES Yayınları.
- Görgülü, E. (2022). Jean Boudrillard'ın Simülasyon Kuramı Bağlamında Metaverse ve Gerçeklik. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (74), 727-738. <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-10-74-03>
- Gül, U. (2018). Modern sinema ve mitoloji: Angelopoulos sinemasında Yunan mitolojisinin izleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Gündoğan, R. (2021). *Mitoloji ve sinema ilişkisi*. Klaros Yayınları.
- Körük, T. (2022). Kitera'ya yolculuk: Göç ve nostalji. *Anthropology*, (43), 89-96. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1059439>

- Nietzsche, F. (2010). *Tragedya'nın doğuşu*, (M. Tüzel, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öztat, F. (2019). Gerçeklik, İktidar ve Beden Kavramları Işığında Matrix Filimi. *Selçuk İletişim Dergisi*, 12 (1), 312-324.
- Öztürk, A. (2024). Sinema ve Mitoloji İlişkisi: Pan'ın Labirenti Filmi Üzerine Bir İnceleme. *Ekev Akademi Dergisi*, (99), 1-22.
- Platon (2022). *Politika*. (S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tüysüz, D. (2019). Mitolojinin sinemada modern yorumu: “Nerdesin Be Birader” ve “Kutsal Geyiğin Ölümü” filmlerinde çağdaş Odysseus ve Agamemnon hikâyeleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 323-341.
- Yıldırım, T. (2022). Sinemanın “Yedinci Sanat” Olma Niteliği: Ricciotto Canudo'nun Schopenhauer ve Hegel Felsefelerinden İlham Aldığı Bütüncül Sanat Görüşü Üzerine Bir İnceleme. *SineFilozofi*, 7(Özel Sayı (4), 55-72.
- Yurtsever, H. (2022). Sinemada anlatı yapısı ve mitolojik öğeler: Guillermo Del Toro sineması örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı ve Etkisinin Araştırılması: Kahramanmaraş Depremi Örneği^{1, 2}

Mehmet Sinan TAM³
Sinem KUZU⁴

- 1- Bu çalışma yazarların 2023-2025 yılları arasında TÜBİTAK tarafından desteklenen projesinden üretilmiştir.
- 2- Yöntem kısmına kadar olan bölüm 2. Yazar, yöntem ve sonrasındaki kısım ise 1. Yazar tarafından yazılmıştır.
- 3- Doç. Dr. ; Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler Reklamcılık Bölümü. mtam@bandirma.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9897-0803
- 4- Öğrenci; Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler Reklamcılık Bölümü. sinemkuzu5@gmail.com

ÖZET

Bu çalışma, 2023 Kahramanmaraş depremi sürecinde Z kuşağının sosyal medya kullanım davranışlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi'nde 18-27 yaş aralığındaki 625 katılımcı ile yapılan anket çalışmasında, Spialek ve Houston'ın Afet İletişimi Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma, Z kuşağının afetin öncesi, sırası ve sonrasında sosyal medyayı işlevsel olarak farklılaştırdığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar günlük kullanımda Instagram'ı tercih ederken, kriz anında bilgi alma ve koordinasyon için X (Twitter) platformuna yönelmiş ve bu platformu %62,4 oranında güvenilir bulmuştur. Bulgular, Z kuşağının afet öncesinde sosyal medyayı proaktif bir hazırlık aracı (risk araştırma, tatbikat öğrenme) olarak kullandığını göstermiştir. Afet sırasında ise platform, dezenformasyonla mücadele (bilgi düzeltme), yakınlarıyla bağlantı kurma ve bilgi teyit etme işlevleriyle aktif bir dijital dayanışma ağına dönüşmüştür. Afet sonrasında ise sosyal medya, yardım organizasyonu, travma sonrası iyileşmeyi destekleyici iyimser içerik paylaşımı ve kolektif hafıza oluşturma (hikâye anlatımı) amacıyla kullanılmıştır. Çalışma, Z kuşağının dijital vatandaşlık becerileri kapsamında sosyal medyayı etkin bir kriz yönetimi ve toplumsal dayanışma platformu olarak benimsediğini kanıtlamaktadır. Ancak, bu potansiyelin dezenformasyon riskini de beraberinde getirdiği vurgulanarak, resmî kurumların bu dijital dayanışma ağlarına entegre olması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu süreçte bireylerin medya okuryazarlığı ediminin de önemi tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Afet İletişimi, Kahramanmaraş Depremi, Sosyal Medya, Kriz Yönetimi, Dijital Vatandaşlık.

GİRİŞ

Meydana gelen herhangi bir afet durumu sonrasında gerçekleştirilen iletişim ve buna bağlı stratejiler afet iletişimi şeklinde ifade edilmektedir (Taşkıran, 2023, s. 259). Afet sonrası gerçekleştirilen bu iletişim biçimi, toplumun tüm tabakalarını doğrudan etkileyen, politik ve etik yönden değerlendirilmelidir (Akcan, Merdin ve Erdoğan, 2023, s. 278). Afet iletişimi; anında ve hemen müdahale için gerekli koordinasyonu sağlama, afetzedelerin en temel ihtiyaçlarını karşılama ve yaralarını sarma, yanlış haberlerin önüne geçmek adına kamuoyunun bilgilendirilmesi ve afet sürecindeki ilgili kurum ve kuruluşlarla etkili bir koordinasyon sağlamak gibi karakteristik özellikleri bulunmaktadır (Bor ve Avşar, 2023, s. 31). Bu özellikleri aynı zamanda afet iletişiminin kamu veya kurumların toplumla olan ilişkilerini de güçlendirir (Yıldırım, 2024, s. 21).

Teknolojinin ve medyanın hızla gelişmesiyle afet iletişiminde yeni bir dönem başlamıştır. Günümüz afet iletişimi açık, tutarlı ve erişilebilir iletişim ihtiyacını karşılayacak şekilde tasarlanmalıdır. Öte yandan bu iletişim sürecinde birçok disiplinin bir araya getirilmesinin yanında sosyal medya platformlarının da bu iletişim sürecine entegre edilmesi gerekir (Nazlı, 2024, s. 385). Örneğin; X (Twitter) gibi sosyal mecraların kullanılması sadece daha çok kişiye ulaşmak amacıyla değil aynı zamanda sosyal platformlardaki afet gündemini yönetme noktasında da kullanılabilir (Toker, 2016, s. 262). Bu tarz platformlar sadece afet anında değil aynı zamanda afet öncesi dönemde de afet farkındalığını artırmada işlev görebilir.

Afet iletişimindeki en temel nokta, afet öncesi dönemde bu iletişim faaliyetinin yürürlüğe konulmasıdır. Burada uygulayıcılar süreci; süreklilik, stratejik ve uygulama gerektiren bir bütünlüğe kavuşturmalıdır (Taşkıran, 2023, s. 362). Ancak afet iletişimi sadece bilgilendirmeye de sınırlı değildir. Ne çeşit bir bilgi ihtiyacı olduğu göz önüne alınmalı, ardından kullanıcıların ihtiyaçlarına uygun iletişim kanalları tespit edilerek bilgilendirmeler yapılmalıdır (Baechler, 2018, s. 811).

SOSYAL MEDYA VE AFET YÖNETİMİ İLİŞKİSİ

Afet durumları genelde toplumun tamamını ilgilendirir. Bu nedenle afet iletişiminde medyanın rolü yadsınamaz bir gerçektir. Geleneksel medyanın yapısal sınırlılıkları kullanıcıları bu tarz durumlarda sosyal medya platformlarına yönelmektedir. Bu platformlar aynı zamanda konu hakkında bir veri de ortaya koyabilmektedir. Bu noktada veri toplama bu verileri analiz etme yöntemlerinin de afet iletişimi uygulayıcıları tarafından bilinmesi gerekmektedir (Cvetković, Nikolić ve Ivanov, 2023, s. 104).

Afet dönemlerinde yaşanan krizler toplumda düzeni bozduğundan vatandaşlar ve kuruluşlar arasındaki etkileşimi yok etmektedir. X'in hızlı yanıt alabilme özelliği afet zamanlarında tüm dünyada tercih edilmesine olanak tanımıştır (Apuke ve Tunca ,2018, s. 209). Örneğin Amerika'daki vatandaşların %24'lük kısmı, ülkedeki online kişilerin de %31'lik kısmı sosyal medya araçlarını yakınlarına güvende olduklarını haberdar etmek için kullanırlar. Yaşanan felakette insanlar yakınlarının bulundukları yeri sosyal medyada görünce daha olumlu düşünebilir (Çanakçı, Öztürk ve Şaşmazlar, 2022, s. 886).

Türkiye'de 23 Ekim 2011 yılında meydana gelen Van depreminde sosyal medyanın afet anında ne denli büyük bir etki alanına sahip olduğu

keşfedilmiştir. Bu dönemde başta Facebook ve X, Van depremine ait kampanyaların birçoğunu başlatmış bu afetzedelere yardımlarına ulaşmasına aracılık etmiştir (Şahinsoy, 2017, s. 14-16). Fakat sosyal medya uygulamalarının bu tarz olumlu yanlarının yanı sıra afet süreçlerini negatif yönde etkileme potansiyeli de bulunmaktadır. Söz gelimi; 30 Ekim 2020 tarihli İzmir depreminde sosyal medya platformlarında nefret söylemleri, özel hayatın gizliliğine ilişkin bilgilerin açıklanması, yanıltıcı ve çarpıtıcı içeriklerle kamuoyunun manipüle edilmeye çalışıldığı görülmüştür (Serçelik ve Kasimoğlu, 2022, s. 138-199). Sosyal medyanın kendine has özellikleri veya bu platformları kullanan kesimden çok, Türkiye’de özellikle afet dönemlerinde politize içerikler üzerinden süreç tartışılmaktadır. Bu tartışmanın bir tezahürü de sosyal medya platformları üzerinde farklı ideolojik veya yaşam tarzına sahip insanlar arasında gerçekleşmektedir. Özellikle kamuoyunun suçlu bulma konusundaki aceleciliği genellikle politikacılara uzanmaktadır. Bu da taraflar ve taraftarları arasında yeni bir krizi doğurmaktadır.

Afet süresince ve sonrasında yaşanabilecek olan en temel gereksinimlerin karşılanabilmesi için afet yönetim sistemlerinin vatandaşlar için kolay ulaşılabilir ve kullanılabilir olması bu zamanlarda önem taşımaktadır (Ortaç ve Kaplan, 2021, s. 322). Geleneksel medya araçlarının sunduğu kısıtlı imkanlar, sosyal medya uygulamalarıyla ortadan kaldırabilir (Aslantaş, 2023, s. 785). Sosyal medya afetlerden etkilenenlere ulaşmada hızlı iletişim aracıdır. Afet yönetiminde sosyal medyayı düzgün kullanabilmek için halkı bilgilendirmemiz gerekir. Kriz anlarında sosyal medyanın nasıl kullanılması gerektiği bilinmemektedir. Bu durum sosyal medyada kaosa sebep olabilmektedir. Herhangi bir kaosu oluşmaması için yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları sosyal medya hesaplarını aktif ve güncel bir şekilde bilgi akışı vatandaşlarla sağlanmalıdır. Twitter’da açılan hashtaglerin doğru bilgi içermediğinden ayıklanması için afet bölgesi dışındakilere kısıtlama getirilebilir. Bu gibi durumların yaşanmaması için kurumlar ve halk iş birliği içinde olmalıdırlar (Çanakçı, Şaşmazlar ve Öztürk, 2022 s. 895). Aktarılan bilginin tarafsız ve güvenilir şekilde olmalı. Vatandaşa doğru iletişim araçlarını kullanarak aktarılmalıdır (Pazarbaşı, 2023, s. 728). 6 Şubat 2023 tarihinde yaşamış olduğumuz Kahramanmaraş depreminde vatandaşlara ulaşmakta zorluk yaşanmıştır. Depremde kara ve hava yolu ulaşımı zorlaştığı için aksaklıklar meydana gelmiştir. Görevli birimler sınırlı müdahale etmişlerdir. Yaşanılan depremden sonra iletişim sıkıntısı yaşanmıştır. Gsm operatörleri bölgeye özel SMS ve interneti tanımlayarak vatandaşların ailelerine ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Böylelikle iletişim kanalları sürekli iletişim halinde olarak bilgi akışı sağlanmıştır (Bozkurt ve Demir, 2023, s. 28). Sosyal medyada erişilebilirliğin artmasıyla birlikte, bilgi hızlı biçimde kitlelere ulaştırılmada önemli bir unsurdur. Acil bir durum oluştuğunda ya da kargaşa anlarında kaosu yönetmek ve kitleleri zarardan korumak adına etkili iletişim aracı olduğunu söyleyebiliriz (Oran ve

Akan, 2021, s. 1373). Küreselleşen dünyada neoliberal politikalarla ortaya çıkan, toplumsal yapıda halen var olan öğütlü bir şekilde hareket etme davranışının törpülenmesiyle oluşan bireysel davranış işin içine sosyal medya girdiğinde bu hareket yerini toplumsal harekete bırakmaktadır. Kitlese hareketlerde genelde sosyal medyanın çoğunu ilgilendiren siyasi, kültürel ya da toplumsal konulara yöneliktir. Afet yönetimi kamusal sorumluluk getireceğinden dolayı pek çok kurum bu zamanlarda iş birliği içerisinde olmalı ve yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ya da medya gibi pek çok taraflar bulunur (Mavi, 2020, s. 41). Afet yönetiminde gelişen olayları kolaylaştırmak adına bütün dijital cihazlarda siber altyapının bir araya getirilmesiyle oluşturulan mobil cihazlar, anlık olarak konumlarını görebileceği ve coğrafi doğrulama gerektirerek kurumlarla paylaşarak doğru, hızlı bir şekilde müdahale yapılacaktır (İrdem ve Mert, 2023, s. 264). 3 Ağustos 2011 tarihinde ABD’de meydana gelen 5.8 büyüklüğünde deprem meydana gelmiştir. Yaşanılan olaydan hemen sonra polis ve yardımcı personeller Twitter üzerinden gönderdikleri kısa mesajlarla birbirleriyle haberleşmeye çalışmışlardır. Türkiye’de ise 2011 yılında Van Depremi meydana gelmiştir. Facebook ve Twitter gibi uygulamalarda deprem haberleri paylaşılmıştır. Sosyal medya bu zamanlarda yardımlaşmanın ve haberleşmenin destekçisi konumunda rol almıştır. Sosyal medya kanalları üzerinden yardımlaşma kampanyaları düzenleyerek yaşanan afet hakkında toplumsal bir bilinç oluşturulmak istenmiştir. Yaşanılan olayda sosyal medya üzerinden gerçekleşen bu durumda afet yönetiminin ne denli büyük bir rol oynayacağını bizlere göstermektedir (Soydan ve Alpaslan, 2014, s. 62).

YÖNTEM

2023 yılında Türkiye’de meydana gelen Kahramanmaraş depreminin konu edildiği bu araştırmada, Z kuşağını deprem öncesi, deprem süreci ve deprem sonrası farkındalığının ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Z kuşağı yaş aralığına sahip bireylerden hareketle anket verileri toplanmıştır. Araştırmaya ait sorular Spialek ve Houston’ın Afet iletişim değerlendirmelerinin geliştirilmesi ve geçerliliğinin tespit edilmesine yönelik ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın örnekleminin Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi öğrencilerinin oluşturduğu tabakalı örneklem çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Araştırma, 18-27 yaş aralığındaki Z kuşağını temsil eden 625 katılımcıyla yapılmış. Yaş dağılımı homojen olmamakla birlikte ağırlıklı olarak 19-22 yaş arası kişiler katılım sağlamıştır. Katılımcıların %53.1'i kadın, %46.9'u erkektir. Ölçeğe ilişkin cronbach's alpha güvenirlik değeri ise %87,4 şeklinde ortaya çıkmıştır.

Z kuşağının genel kullanımında en çok zaman geçirdiği platform Instagram (%44.6). Bu, platformun günlük sosyalleşme ve içerik tüketimindeki hakimiyetini göstermektedir. "Deprem döneminde daha fazla sosyal medyada vakit geçirdim" diyenlerin oranının %94.6 olması, sosyal medyanın artık sadece bir eğlence aracı değil, bir kriz yönetimi ve hayatta kalma platformu haline geldiğinin en net göstergesi olmuştur. Bu, iletişim literatüründe "kriz iletişimi" ve "acil durum medyası" kavramlarının dijital dönüşümüne de işaret etmektedir. Katılımcıların %62.4'ü haber alma kaynağı olarak X platformunu güvenilir buluyor. Buna karşılık, günlük hayatta en çok zaman geçirilen platform olan Instagram'ı güvenilir bulanların oranı sadece %24.8. Bu durum, Z kuşağının platformları işlevsel olarak net bir şekilde ayırdığını göstermektedir. Burada Instagram; sosyalleşme, kişisel içerik paylaşımı ve eğlence için, X (Twitter) ise anlık, doğrulanmış (veya doğrulanmaya çalışılan) bilgi akışı, kamuoyu oluşumu ve kriz anında koordinasyon için "haber/enformasyon" medyası olarak konumlanmıştır. Bu bulgu, "gündüz takipçisi/gece takipçisi" veya "bağlamsal platform kullanımı" teorilerini desteklemektedir. Kullanıcılar, farklı ihtiyaçları için farklı platformları tercih etmekte ve bir platforma ayırdıkları *zaman* ile ona duydukları *güven* arasında doğrusal bir ilişki kurmaktadır. X platformu, kriz anında gerçek zamanlı bilgi akışı, resmi/kurumsal hesapların varlığı ve hashtag (#deprem, #yardım) odaklı iletişim yapısı nedeniyle birincil güven odağı haline gelmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri ve Sosyal Medyaya Ait Temel Bulguları

Cinsiyet	N	%	En Çok Zaman Geçirilen Platformlar		N	%
Erkek	293	46,9%	Instagram		279	44,6%
Kadın	332	53,1%	X		118	18,9%
	Yaş		YouTube		54	8,6%
18,00	24	3,8%	WhatsApp		26	4,2%
19,00	144	23,0%	TikTok		95	15,2%
20,00	113	18,1%	Telegram		53	8,5%
21,00	119	19,0%	Haber Alma Kaynağı Güvenilir Bulunan Sosyal Medya Platformları			
22,00	97	15,5%	Instagram		155	24,8%
23,00	47	7,5%	X		390	62,4%
24,00	47	7,5%	YouTube		18	2,9%
25,00	22	3,5%	WhatsApp		5	0,8%
26,00	9	1,4%	TikTok		37	5,9%
27,00	3	0,5%	Telegram		20	3,2%
Depremle İlgili Haberlere Verilen Tepkiler			Depremin Takip Edildiği Platformlar			
Beğendim	276	44,2%	Instagram		195	31,2%
Paylaştım	259	41,4%	X		337	53,9%
Sosyal Ortamlarda Dile Getirdim	90	14,4%	YouTube		12	1,9%
Deprem Döneminde Daha Fazla Sosyal Medyada Vakit Geçirdim			WhatsApp		3	0,5%
Evet	591	94,6%	TikTok		45	7,2%
Hayır	34	5,4%	Telegram		33	5,3%
Toplam	625	100%	Toplam		625	100%

Depremle ilgili haberlere verilen tepkiler, Z kuşağının edilgen bir tüketici olmadığını, aksine aktif bir dijital vatandaşlık sergilediğini göstermektedir. Beğendim (%44.2) ve Paylaştım (%41.4) oranlarındaki yüksek değerler, kullanıcıların bilgiyi sadece tüketmekle kalmayıp, onu yayarak görünür kıldığını ve bir anlamda "algoritmik aktivizm" sergilediğini göstermektedir.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun deprem öncesi dönemde sosyal medyayı risk algısı, hazırlık ve bilgilenme amacıyla yoğun bir şekilde kullandığını göstermektedir. Dolayısıyla elde edilen veriler Z kuşağının edilgen bir bilgi tüketicisi değil, aktif bir araştırmacı ve iletişimci kimliklerinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 2’de en yüksek ortalama olan "Felaket sırasında nasıl tahliye olacağı" (4.42) ve "Bir afet olur diye beklenen şey hakkında konuşma" (4.44) ifadeleriyle Z kuşağının en çok somut, acil ve kişisel hayat kurtarıcı bilgilere odaklandığını göstermektedir. Bu, temel güvenlik ihtiyacının bir

yansıması olarak yorumlanabilir. Bu bulgular, Koruyucu Motivasyon Teorisi (Protection Motivation Theory) ile uyumludur. Tehdidin ciddiyetinin ("afet olur diye bekleme") ve kişinin kendini etkili bir şekilde koruyabileceğine dair inancın ("nasıl tahliye olacağını araştırma") bir davranışa (sosyal medyada araştırma) dönüştüğünü göstermektedir. Sosyal medya, bu süreçte bir tehdit değerlendirmesi ve başa çıkma değerlendirmesi aracı olarak işlev görmüştür.

Afet öncesi afet uygulamalarına erişim faktöründeki ifadeler ("uygulamayı indirdim", "kullandım", "teşvik ettim"), Z kuşağının sadece bilgi toplamakla kalmayıp, somut eylemlere yöneldiğini de göstermektedir. Ortalamaların yine 4.25 civarında olması, bu davranışsal niyetin yüksek olduğunu kanıtlar. "Teşvik ettim", "anlattım", "paylaştım" gibi ifadeler, sosyal medyanın sosyal öğrenme ve davranış yayılımı için bir kanal görevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Birey, edindiği bilgiyi çevresine yayarak bir kolektif hazırlık bilinci oluşturmaya çalışmaktadır. Bu durum Sosyal Öğrenme Teorisi (Social Learning Theory) bağlamında değerlendirilebilir.

Afet öncesi hasarların azaltılmasındaki "Evcil hayvanıyla ne yapacağını bilgilendirme" ifadesinin ortalamasının (4.16) nispeten daha düşük olması anlamlıdır. Bu, hazırlık sürecinde insan odaklı önlemlerin, evcil hayvan gibi diğer canlılara yönelik önlemlerden daha öncelikli olduğunu düşündürebilir. "Evleri yapısal olarak güvenli hale getirme" ve "acil tahliye planı" gibi ifadeler, Z kuşağının bireysel çabaların ötesinde, yapısal ve organizasyonel çözümlere olan ihtiyacın farkında olduğunu göstermektedir.

Afet öncesi afet uygulamalarına erişim faktöründeki ifadeler ("uygulamayı indirdim", "kullandım", "teşvik ettim"), Z kuşağının sadece bilgi toplamakla kalmayıp, somut eylemlere yöneldiğini de göstermektedir. Ortalamaların yine 4.25 civarında olması, bu davranışsal niyetin yüksek olduğunu kanıtlar. "Teşvik ettim", "anlattım", "paylaştım" gibi ifadeler, sosyal medyanın sosyal öğrenme ve davranış yayılımı için bir kanal görevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Birey, edindiği bilgiyi çevresine yayarak bir kolektif hazırlık bilinci oluşturmaya çalışmaktadır. Bu durum Sosyal Öğrenme Teorisi bağlamında değerlendirilebilir.

Tablo 2: Afet Öncesi Boyutları ve Ortalama Değerleri

FAKTÖR	İFADELER	N	Ortalama	Std. Dev.
Afet Öncesi Risk ve Hazırlık Durumu	Yaşadığım coğrafyada bir felaketin meydana gelme olasılığı hakkında sosyal medyada araştırma yaptım	625	4,2512	,45917
	Felaket sırasında nasıl tahliye olacağı konusunda sosyal medyada araştırma yaptım	625	4,4272	,55605
	Bir afet olur diye beklenen şey hakkında birisiyle sosyal medyada konuştum	625	4,4448	,60757
	Ev afet çantasına hangi malzemelerin dahil edilmesi gerektiği hakkında sosyal medyada araştırma yaptım	625	4,3104	,62247
	Ev afet çantasının nerede saklanacağı hakkında sosyal medyada araştırma yaptım	625	4,2272	,65747
	Bir felaketin meydana gelmesi durumunda nelerin olacağına dair sosyal medyada araştırma yaptım	625	4,2448	,65480
	Bir afete nasıl hazırlanılacağı hakkında sosyal medyada araştırma yaptım	625	4,2816	,64852
	Sosyal medyada bir felaketin meydana gelme olasılığı hakkında konuştum	625	4,2528	,63556
	Sosyal medyada birisiyle bir felakete nasıl hazırlanılacağı hakkında konuştum	625	4,2640	,60901
	Sosyal medyada ciddi bir felaket riski hakkında birileriyle konuştum	625	4,3008	,63479
	Bir felaketi simüle eden bir tatbikatı sosyal medyada öğrendim	625	4,2496	,63431
	Sosyal medya hesabımda çevremi bir afet uygulamasını indirmeye teşvik ettim	625	4,2528	,61245
	Sosyal medyada gördüğüm bir afet uygulamasını telefonuma indirdim	625	4,2560	,64430
	Sosyal medyada gördüğüm bir afet uygulamasını kullandım	625	4,2704	,60883
Afet Öncesi Afet Uygulamalarına Erişim	Afet uygulamasının özelliklerini sosyal medyadaki arkadaşlarımla konuştum	625	4,2704	,61668
	Bir felaket uygulamasının nasıl faydalı olabileceği konusunda birileriyle sosyal medyada konuştum	625	4,2384	,60643
	Sosyal medya hesabımda birine afet uygulamasını nasıl kullanılacağını tarif ettim	625	4,2656	,60169
	Sosyal medyadaki arkadaşlarıma afet uygulamalarını kullanmaya teşvik ettim	625	4,2768	,61903
	Bir felaket olması durumunda evleri yapısal olarak güvenli hale getirmenin yolları hakkında birisiyle sosyal medyada konuştuk	625	4,2304	,63400
	Sosyal medya hesabımda arkadaşlarıma acil tahliye planı geliştirmeye teşvik ettim	625	4,2336	,61485
	Bir afet olur diye, sosyal medyadaki arkadaşlarıma evlerini yapısal olarak güvenli hale getirmeye teşvik ettim	625	4,2800	,58012
	Sosyal medyadaki arkadaşlarıma önemli belgelerin kopyalarını çıkartması gerektiğini söyledim	625	4,2640	,61945
	Sosyal medyada afet anında evcil hayvanıyla ne yapacağımı bilmesi için birini bilgilendirdim	625	4,1600	,66986
Afet Öncesi Hasarların Azaltılması				

Afet öncesi hasarların azaltılmasındaki "Evcil hayvanıyla ne yapacağını bilgilendirme" ifadesinin ortalamasının (4.16) nispeten daha düşük olması anlamlıdır. Bu, hazırlık sürecinde insan odaklı önlemlerin, evcil hayvan gibi diğer canlılara yönelik önlemlerden daha öncelikli olduğunu düşündürülebilir. "Evleri yapısal olarak güvenli hale getirme" ve "acil tahliye planı" gibi ifadeler, Z kuşağının bireysel çabaların ötesinde, yapısal ve organizasyonel çözümlere olan ihtiyacın farkında olduğunu göstermektedir.

Bu tablo (3), 2023 Kahramanmaraş depremi sırasında Z kuşağının sosyal medya kullanım davranışlarını ortaya koymakta ve önceki tabloda görülen proaktif hazırlık davranışının, kriz anında aktif müdahale ve dayanışma davranışına nasıl dönüştüğünü göstermektedir. Tüm faktörlerdeki yüksek ortalamalar (4.12 - 4.43 aralığı) ve düşük standart sapmalar, Z kuşağının deprem anında sosyal medyayı sadece bir bilgi kaynağı olarak değil, aynı zamanda bir dayanışma, koordinasyon ve toplumsal sorumluluk platformu olarak kullandığını kanıtlıyor. Bu, "dijital vatandaşlık" kavramının en olumlu tezahürlerinden biri olarak yorumlanabilir.

Afet süresince bilgi düzeltme faktörü, en dikkat çekici bulguyu sunmaktadır. Ortalamaların 4.26 ile 4.43 arasında olması, Z kuşağının dezenformasyonla aktif mücadele ettiğini ortaya koyuyor. "Sosyal medyada bir felaket dedikodusunu düzelttim" (4.43): Bu, Z kuşağının edilgen bir bilgi tüketicisi olmadığını, aksine dijital kamusal alanın aktif bir bekçisi rolü üstlendiğini ve bir dijital etik ve sosyal sorumluluk ediminin olduğunu ifade etmektedir. "Birisini yanlış bilgileri yaymamaya ikna ettim" (4.42) ve "düzeltmeye teşvik ettim" (4.35): Bu ifadeler, bireysel düzeltmenin ötesine geçerek sosyal etki oluşturma ve topluluk temelli bir doğrulama mekanizması oluşturma çabasını yansıtmaktadır. Bu bulgular, Z kuşağının bir "infodemi" (bilgi kirliliği salgını) ile karşı karşıya kalındığında, kolektif bir "bağışıklık tepkisi" geliştirdiğini düşündürmektedir.

Afet süresince bağlantıya geçme faktörü, sosyal medyanın en temel işlevi olan iletişimin, kriz anında nasıl hayati bir role büründüğünü ortaya koyuyor. "Güvende olduğumu bildirdim" (4.22) ve "İyi olup olmadığını sordum" (4.24) tarzı davranışlar, sosyal medyanın bir "dijital hayat" platformu olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Geleneksel iletişim kanalları kesintiye uğradığında, sosyal medya aile ve sosyal bağların sürdürülmesini sağlamıştır.

Afet süresince teyit etme davranışında; "Raporların doğru olup olmadığını teyit edecek bilgileri aradım" (4.25) ve "Neler olup bittiğini öğrenmek için araştırma yaptım" (4.24) ifadeleriyle; Z kuşağının eleştirel medya okuryazarlığı becerilerine işaret etmektedir. Kullanıcılar tek bir kaynağa bağlı kalmamakta, bilgiyi çapraz doğrulama yapma eğilimindedir. "Sosyal medya üzerinden bir afet uyarısı aldım" (4.12) ifadesinin ortalamasının diğerlerine göre biraz daha düşük olması anlamlıdır. Bu, katılımcıların afet uyarılarını daha çok resmî kurumların SMS'leri veya uygulamaları gibi diğer kanallardan aldığını, ya da sosyal medya

algoritmalarının bu tür hayati uyarıları herkese iletmekte yetersiz kaldığını düşündürebilir.

Tablo 3: Afet Süresince Faktör Boyutları ve Ortalama Değerleri

FAKTÖR	İFADELER	N	Ortalama	Std. Dev.
Afet Süresince Bilgi Düzeltme	Sosyal medyada bir felaket dedikodusunu düzelttim	625	4,4384	,51869
	Sosyal medyada birisini felaketle ilgili söylentileri yaymamaya ikna ettim	625	4,4208	,54937
	Sosyal medyada birisini felaketle ilgili yanlış bilgileri düzeltmeye teşvik ettim	625	4,3584	,60674
	Sosyal medyada felaketle ilgili yanlış bilgileri düzelttim	625	4,2640	,65222
	Felaketi yaşadığımı sosyal medyadan birilerine bildirdim	625	4,2128	,63384
	Sosyal medya vasıtasıyla birisine güvende olduğumu bilmesini sağladım	625	4,2256	,62428
Afet Süresince Bağlantıya Geçme	Sosyal medyadaki afetle ilgili haberlerin doğru olup olmadığını teyit etmek için birisiyle konuştum	625	4,2752	,61585
	Felaketin ardından iyi olup olmadığını öğrenmek için birisiyle sosyal medya vasıtasıyla konuştum	625	4,2432	,60584
	Felaket sırasında birini sosyal medya üzerinden teselli ettim	625	4,2480	,61049
	Felaketle ilgili raporların doğru olup olmadığını teyit edecek bilgileri sosyal medyada aradım	625	4,2528	,59654
	Afet sırasında neler olup bittiğini öğrenmek için sosyal medyada araştırma yaptım	625	4,2464	,63049
	Felaket anında sosyal medya üzerinden bir afet uyarısı aldım	625	4,1200	,51266

Önceki tablolarda görülen proaktif hazırlık ve aktif müdahale davranışlarının, sonrasında iyileştirici ve anlamlandırıcı bir faza evrildiği tablo 4’de görülmektedir. Tüm faktörlerdeki yüksek ortalamalar (4.04 - 4.44 aralığı), Z kuşağının sosyal medyayı; afet sonrası psiko-sosyal toparlanma, dayanışmanın sürdürülmesi ve travmatik deneyimin anlamlandırılması için etkin bir şekilde kullandığını göstererek bu aşamada sosyal medyanın bir toplumsal terapi ve dayanıklılık inşa aracı işlevi gördüğü söylenebilir.

Afet sonrası yardımcı olma; Z kuşağının somut eylem ve yardım odaklı yaklaşımını sürdürdüğünü ve afet sonrası belirsizlik ortamında yapılandırılmış bir katkı süreci oluşturma çabası hakim kılınmaya çalışılmıştır. "Afetzedelere nasıl yardım edilebileceğime dair araştırma yaptım" (4.44); ifadesiyle Z kuşağının çaresizlikten ziyade çözüm arayışına odaklandığının güçlü bir göstergesidir. Edilgen bir acıma duygusundan çok, aktif bir yardım etme niyeti öne çıkmaktadır. "Nereye bağış yapılır", "ne bağışlanır", "gönüllülük yolları" ifadeleri, yardım etme

isteğinin rasyonel, araştırılmış ve organize bir şekilde kanalize edildiğinin kanıtları olabilir. Bu, dijital neslin yardımı kişiselleştirilmiş ve bilinçli bir

Tablo 4: Afet Sonrası Faktör Boyutları ve Ortalama Değerleri

FAKTÖR	İFADELER	N	Ortalama	Std. Dev.
Afet Sonrası Yardımcı Olma	Afetzedelere nasıl yardım edilebileceğime dair sosyal medyada araştırma yaptım	625	4,4448	,57505
	Afetten kurtulanlara yardım etmek için ne bağışlanabileceği konusunda birisiyle sosyal medyada konuştum	625	4,3392	,61249
	Afetten kurtulanlara yardım etmek için nereye bağış yapılabilceği konusunda birisiyle sosyal medyada konuştum	625	4,3200	,62017
	Afet sonrasında gönüllülüğün önemi hakkında birisiyle sosyal medyada konuştum	625	4,2048	,68382
	Afetzedelere yardım etmek için ne bağışlanabileceğine dair sosyal medyada araştırma yaptım	625	4,2256	,64945
	Sosyal medyada afet sonrası gönüllü olmanın yollarını aradım	625	4,3120	,61779
	Sosyal medyada birisiyle bir afet yardım kuruluşuna nasıl bağış yapılacağı hakkında konuştum	625	4,2368	,63417
	Yaşanan afetten nasıl bir iyi bir ders alacağımız konusunda sosyal medyada içerikler paylaştım	625	4,2400	,65535
	Sosyal medya hesabımda felaketin büyümeye nasıl neden olabileceği hakkında paylaşımlar yaptım	625	4,2480	,62347
	Sosyal medya paylaşımlarımda çevremdekilere felaket nedeniyle yaşanan güzel şeyleri (birlik olma vb.) düşünmeye teşvik ettim	625	4,1488	,65187
Afet Sonrası Optimist Yaklaşım	Paylaştığım içeriklerle çevremdekileri felakete olumlu bir açıdan bakmasını sağladım	625	4,1776	,65448
	Sosyal medya hesabımda afetle ilgili hikayeler anlattım	625	4,2048	,61731
	Felaketin ardından yaşadıklarımı sosyal medya hesabımda paylaştım	625	4,1872	,64188
	Sosyal medyada felaketle ilgili hikayeler anlatan birisini dinledim	625	4,0432	,53684
Afet Sonrası Hikayeleştirme				

temelde gerçekleştirdiğini düşündürmektedir.

Afet sonrası optimist yaklaşımda Z kuşağının travmanın oluşturduğu olumsuz duygularla baş etmek için pozitif psikoloji temelli stratejiler geliştirdiğini ortaya koyuyor. "İyi bir ders alma" (4.24), "büyümeye neden olma" (4.24) gibi ifadeler, "travma sonrası büyüme" kavramıyla doğrudan

örtüşmektedir. Bireyler, travmatik deneyimi sadece bir kayıp olarak değil, aynı zamanda kişisel ve toplumsal gelişim için bir fırsat olarak çerçevelemektedir.

Afet sonrası hikayeleştirme, afetin bireysel ve kolektif hafızasının oluşturulmasında sosyal medyanın oynadığı role işaret etmektedir. "Hikayeler anlattım" (4.20), "yaşadıklarımı paylaştım" (4.18) ifadeleriyle travmatik deneyimin anlatıya dökülerek duygusal boşalımın sağladığı bir süreç olmuştur. "Hikayeler anlatan birisini dinledim" ifadenin ortalamasının diğerlerine göre biraz daha düşük olması anlamlıdır. Bu, kullanıcıların kendi hikayelerini anlatmaya, başkalarının hikayelerini dinlemekten daha istekli olduğunu gösterebilir. Alternatif olarak, algoritmaların kişinin kendi çevresinden gelen paylaşımları öne çıkarmasıyla da açıklanabilir.

SONUÇ

Bu veriler ışığında, 2023 depreminde Z kuşağının davranışını şu şekilde özetlemek mümkün:

1. Z kuşağı, platformları amaçlarına göre net bir şekilde ayırmıştır. Eğlence = Instagram, Kriz Yönetimi/Haber = X.
2. Edilgen bir izleyici kitlesi olmaktan çıkıp, bilgiyi paylaşan, yayan ve tartışan aktif bir rol üstlenmişlerdir. Bu, "dijital vatandaşlık" kavramının yeni bir boyutudur.
3. Kriz anında güven, platformun "popüler" olmasından değil, "hızlı, doğrulanabilir ve işlevsel" bilgi sunma kapasitesinden gelmektedir. X, bu anlamda bir "acil durum altyapısı" işlevi görmüştür.
4. %94.6'lık bir kesimin bilgi kaynağı olarak sosyal medyaya yönelmesi, aynı zamanda dezenformasyon, manipülasyon ve aşırı bilgi yükü (infodemic) risklerini de barındırmaktadır. Bu, medya okuryazarlığının ve eleştirel düşüncenin ne kadar hayati olduğunu bir kez daha göstermektedir. Sosyal medyanın bu olumlu rolü, resmi kurumların doğru bilgiyi bu platformlarda etkin bir şekilde yaymasıyla anlam kazanacaktır.
5. Z kuşağı, olağanüstü bir dönemde (deprem tehdidi), belirsizliği azaltmak için sosyal medya sistemine yoğun bir bağımlılık geliştirmiştir. Aynı zamanda, Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi bağlamında, sosyal medyanın "güvenlik ihtiyacını" gidermek gibi yeni ve hayati bir işlevi olduğu görülmektedir.
6. Sosyal medya pasif bir platform değil, aktif bir "Dijital Ekosistem"dir. Bu çalışma, kriz anında sosyal medyanın Z kuşağı

için interaktif bir ekosistem haline geldiğini gösterirken bu ekosistemde kullanıcılar sadece "tüketmez"; aynı zamanda "üretir" (bilgi düzeltme), "paylaşır" (durum bildirme) ve "düzenler" (teyit etme).

7. Z kuşağı, merkezi olmayan, kullanıcı-temelli bir "kolektif zeka" ve "dayanışma ağı" oluşturmuştur. Bu ağ, resmi kanalların yetersiz kaldığı noktada devreye girerek hem enformasyonel hem de duygusal bir destek işlevi görmüştür.
8. Kullanıcılar, bilgiye olan güvenlerini tek bir otoriteden (geleneksel medya veya devlet) ziyade, sosyal bağlara ve çapraz doğrulama süreçlerine dayandırmıştır. Bu, ağ toplumunda güvenin parçalı ve ilişkisel doğasını da yansıtmaktadır.
9. Bu bulgular, afet yönetimi stratejilerinin artık sosyal medyayı dışarıda bırakamayacağını gösteriyor. Resmî kurumlar, Z kuşağının bu dijital dayanışma potansiyelini tanımalı, onlarla iş birliği yapmalı ve doğru bilgiyi bu platformlarda etkin bir şekilde yaymalıdır. Aksi takdirde, bu boşluk dezenformasyonla doldurulacaktır.
10. Afet sonrasında sosyal medyanın birbiriyle iç içe geçmiş üç kritik işlevi ortaya çıkmıştır. Bunlar; koyar: Pratik/Eylemsel Rol, Psikolojik/Duygusal Rol ve Kültürel/Anlatısal Rol.
11. Afet sonrası psiko-sosyal destek ve iletişim stratejileri, Z kuşağının bu doğal eğilimlerini dikkate aldığını ortaya koymaktadır. Resmî kurumlar ve sivil toplum kuruluşları, bu organik dayanışma ağlarını desteklemeli, doğru bilgiyle beslemeli ve onlara entegre olmalıdır. Örneğin, güvenilir yardım kanallarını bu dijital hikâye anlatımlarının içine yerleştirmek etkili olabilir.

Elde edilen veriler Z kuşağının sosyal medyayı etkin bir risk iletişimi aracı olarak benimsediğini göstermektedir. Ancak, bu potansiyelin doğru bilgiyle beslenmesi ve yapısal önlemlerle desteklenmesi, gelecekteki afetlerde can kaybını azaltmak için hayati öneme sahiptir. Bu bulgular, afet yönetimi ve iletişimi politikalarının gençleri de kapsayacak şekilde dijital kanallar üzerinden yeniden tasarlanması gerektiğine işaret etmektedir. Dahası Z kuşağının bir kriz anında sosyal medyayı nasıl etkili, sorumlu ve duyarlı bir şekilde kullandığını da araştırma ortaya koymaktadır. Bu, dijital neslin sorun çözme kapasitesi ve dijital kamusal alana sahip çıkma bilinci hakkında umut vericidir, ancak bu potansiyelin doğru kanalize edilmesi için eğitim ve kurumsal iş birlikleri şarttır. Sonuç olarak Z kuşağının bir afet sonrasında sergilediği olgunluk, organizasyon becerisi ve psiko-sosyal farkındalığın bir kanıtı olarak çalışma okunabilir. Sosyal medya, bu bağlamda, umutsuzluk değil, eylem, umut ve anlam arayışının dijital zemini olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bulgular, dijital platformların toplumsal zorluklar karşısındaki potansiyel olumlu rolüne dair önemli argümanlar da sunmaktadır.

REFERANSLAR

- Akcan, B., Merdin, M., & Gençyürek Erdoğan, M. (2023). Afet iletişimi, politik tüketim ve sosyal medya: 6 Şubat Kahramanmaraş örneği. *Yeni Medya* (14), 266-283. DOI: 10.55609/yenimedya.1269516
- Akkoyun, T. (2023). Afet realitesi kapsamında iletişim faktörü. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 845-849.
- Apuke, O. D., & Tunca, E. A. (2018). Social media and crisis management: a review and analysis of existing studies. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 199-215.
- Aslantaş, M. (2023). Geleneksel medyadan sosyal medyaya afet iletişimi, toplum ve afet ilişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(2), 776-789.
- Baechler, N. C. (2018, May). Afet risk ve zarar azaltmada iletişim stratejisinin rolü. In *2nd International Symposium on Natural Hazards and Disaster Management, Sakarya University Culture and Congress Center, Sakarya-Turkey 04-06 May 2018*
- Bozkurt, Y., & Demir, T. (2023). Afet yönetiminde iletişim ve medya üzerine bir değerlendirme: Kahramanmaraş merkezli depremler. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, (11), 22-32.
- Boztepe Taşkıran, H. (2023). Afet iletişimi nedir, ne değildir? *Yeni Medya* (14), 359-363.
- Boztepe Taşkıran, H., & Ağca, M. E. (2023). Kamusal halkla ilişkiler perspektifinden afet iletişimi ve sosyal medya kullanımı: Orman yangınları üzerine bir inceleme. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*(11), 1-25. DOI: 10.56676/kiad.1251910
- Cvetković, V., Nikolić, A., & Ivanov, A. (2023). The role of social media in the process of informing the public about disaster risks. *Journal of Liberty and International Affairs*, 9(2), 104-119.
- Çanakçı, M., Şaşmazlar, C., & Öztürk, S. (2022). Afet ve kriz yönetiminde sosyal medyanın kullanımı üzerine bir araştırma: Twitter örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(3), 882-897. DOI: 10.37989/gumussagbil.1136584
- İrdem, İ., & Mert, E. (2023). Deprem, dirençli kent ve acil afet yönetimi: Türkiye örneği. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 4(2), 241-276.
- Mavi, E. E. (2020). Afet kriz yönetiminde medya: 30 Ekim 2020 İzmir depremi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 31-53.
- Oran, F. Ç., & Akan, B. B. (2021). Pandemi döneminde afet yönetimi açısından risk iletişimine ilişkin bir değerlendirme: sosyal medya paylaşımları içerik analizi. *Selçuk İletişim*, 14(3), 1371-1397.
- Ortaç, G., & Yılmaz-kaplan, D. (2021). Afet yönetimi ve kablosuz iletişim sürekliliğine genel bakış. *Türk Doğa ve Fen Dergisi*, 10(1), 316-326.
- Bor, O., & Avşar, Z. Afetzedeler ile yüz yüze iletişim. *İletişim ve Diplomasi*, (10), 23-46.
- Pazarbaşı, B. (2023). Afet odaklı iletişim. *TRT Akademi*, 8(18), 726-733.
- Serçelik, H. & Kasımoğlu, S. (2022). Yeni medyada etik ihlaller: izmir depremi örneği. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Sanat Araştırmaları*, 1(1), 128-141.
- Soydan, E., & Alpaslan, N. (2014). Medyanın doğal afetlerdeki işlevi. *İstanbul Journal of Social Sciences* (2014) Summer, 7, 53-64.

- Şahinsoy, K. (2017). Kriz yönetimi açısından geleneksel ve sosyal medya. İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 9(4), 1-19. DOI: 10.17932/IAU.IAUD.13091352.2017.9/36
- Toker, H. (2016). Bütünleşik afet yönetimi. Doğal Afetler, İletişim ve Medya içinde, (Ed. ZT Karaman, A. Altay), İzmir: İlkem Yayınları.
- Yıldırım, A. (2024). Afet yönetiminde kriz iletişimi: Afet ve acil durum yönetim başkanlığı (afad) tarafından 2023 Kahramanmaraş depremlerinde yayınlanan basın bültenlerinin analizi. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 1-23.

Yapılandırmacı Eğitim Yapılandırmacı Yöntemle Anlatılıyor Mu?

Öztürk MURAT¹

- 1- Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Eğitim Bilimleri Bölümü / Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temellere Anabilim Dalı, murat@iuc.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9855-9782>

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye eğitim sisteminin 2006 sonrası yapılandırmacılığa geçiş sürecinde karşılaştığı temel metodolojik paradoksu incelemektedir. Çalışmanın amacı, eğitim fakültelerinde ders veren öğretim üyelerinin, yapılandırmacı öğrenme kuramını yine geleneksel, düz anlatımcı yöntemlerle aktarmalarının, öğretmen adaylarının mesleki pratiklerinde neden olduğu derin pratik ve davranışsal eksikliği analiz etmektir.

Çalışma, kuramsal bir yaklaşımla yapılandırmacılığın yalnızca bilişsel bilgi değil, rehberlik, üst düzey soru sorma ve otantik etkinlik tasarlama gibi yüksek düzeyli bilişsel alışkanlıklar gerektiren bir davranış pratiği olduğunu savunur. Metin, yıllardır yerleşik olan geleneksel öğretim alışkanlıklarının (nöron patikaları) direncini aşarak yeni davranışsal kalıpların edinilmesinin, ancak defalarca tekrarlanan pratik ile mümkün olabileceği nörobilişsel temellerine vurgu yapar.

Temel bulgu ve tartışma, öğretim üyelerinin yerleşik klasik alışkanlıkları nedeniyle, kuramın gerektirdiği pratik alışkanlıkları (düşündürücü soru sorma, karmaşık deneyim tasarlama) öğretmen adaylarına davranışsal modelleme yoluyla aktaramamasıdır. Öğrenciler, yapılandırmacılığı ruhuna aykırı bir şekilde yalnızca teorik bilgi olarak almakta, bu da mezun olduklarında kuramı yüzeysel uygulamalarla sınırlamalarına yol açmaktadır.

Sonuç olarak, yapılandırmacı eğitim reformunun başarısı, müfredat değişikliğinden ziyade, öğretmen yetiştiren akademisyenlerin kendi pedagojik davranış alışkanlıklarını değiştirmesini gerektirir. Bu değişim, zorunlu, uygulamaya dayalı ve tekrarlı hizmet içi eğitimlerle desteklenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Eğitim Felsefesi, Yapılandırmacı Eğitim, Eğiticinin Eğitimi, Deneyim.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, 2006 yılından itibaren uygulamaya koyduğu eğitim reformlarıyla, geleneksel, davranışçı eğitim modelinden yapılandırmacı öğrenme kuramına dayalı yeni bir sisteme geçiş yapmıştır. Bir öğretim kuramından çok, bilginin doğasına ilişkin bir felsefi yaklaşım ve öğrenme kuramı olarak ele alınan yapılandırmacılık (Hove ve Berv, 2000), 1990'lardan sonra eğitim programı desenlemesini ve öğretim uygulamalarını etkileyen güçlü bir akım haline gelmiştir (Brooks ve Brooks, 1993; Glatthorn ve Jailall, 2000; Marzano, 2000).

Yapılandırmacılık, bilgiye nesnelci bakış açısına alternatif olarak geliştirilmiş bir epistemolojik temel olarak (Duffy ve Jonassen, 1992), bir

anlam oluşturma süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımda öğrencilere bilgilerin hazır sunulmasından çok, öğrencilerin belli bir konuda bir anlayış yaratmaları için kendi deneyimlerini kullandıkları bir öğrenme yaklaşımı (Doğanay ve Tok, 2010, s.217) merkeze alınır. Yapılandırmacılık, öğrencilerin öğrenmeleri gereken bilgiye, öğretmenin oluşturduğu etkin öğrenme çevresinde ve öğretmenin rehberliği altında kendi kendilerine ulaştıkları, bu bilgiyi ön yaşantılarına bağlı olarak anlamlandırıp yorumladıkları bir öğrenme anlayışıdır (Doğanay ve Sarı, 2012). Bu anlayışa göre öğrenme, önceki bilgi ve deneyimlerle yeni bilgi ve deneyimlerin etkileşimi sonucunda, öğrenen tarafından etkin olarak zihinde yeniden yapılandırılır (Ünal ve Akpınar, 2006). Yager (1991) ise yapılandırmacı öğrenme modelini, bilim eğitiminde gerçek bir reforma doğru atılmış bir adım olarak görmektedir.

Bu köklü felsefi geçiş, okul müfredatlarının yeniden düzenlenmesini sağlamış olsa da, uygulamanın beklenen derinlik ve yaygınlığa ulaşamaması, sistemin en büyük ikilemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmalar, sınıf öğretmenlerinin yapılandırmacı ortam düzenleme becerilerinin incelenmesi gibi konularda uygulamada halen sorunlar olduğunu göstermektedir (Turan ve Erden, 2010). Yapılandırmacı eğitim ortamının temel özellikleri arasında sorgulamaların, araştırmaların, düşünme, uslamlama ve sorun çözme becerilerinin geliştirildiği bir yer olması gerektiği düşünöldöğünde, bu becerilerin öğretim sürecine tam olarak entegre edilemediği görölmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, yapılandırmacı eğitim yönteminin başarılı olması için olmazsa olmaz olan davranış alışkanlıklarının (işlemsel yapılar), yalnızca öğrencilerde değil, öğretmen adaylarında ve onları yetiştiren eğitim fakölteesi akademisyenlerinde de geliştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktır. Uzun yıllardır geleneksel yöntemlerle öğrenim görmüş ve bu yöntemin davranış alışkanlıklarını benimsemiş olan eğitim fakölteesi öğretim elemanlarının, yapılandırmacı eğitimin felsefesini ve kuramını yine geleneksel anlatımcı yöntemlerle aktarması, çalışmanın odağındaki temel sorunu oluşturmaktadır.

Bu durum, öğretmen adaylarının yapılandırmacılığın yalnızca kuramsal bilgilerini alırken, bu kuramın gerektirdiği pratik düşünme ve uygulama alışkanlıklarını edinmesini engellemektedir. Sonuç olarak, öğretmenler hizmete başladıklarında yapılandırmacı kuramı kendi alışılagelemiş geleneksel öğretim yaşantılarına göre yorumlayıp yüzeyselleştirmektedir. Bu çalışma, yapılandırmacı eğitimin başarısı için olmazsa olmaz olan uygulama çalışmalarının, onu öğretmekle yükümlö olan akademisyenler ve eğitimcilerle yeterince yapılıp yapılmadığını tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

DAVRANIŞ ALIŞKANLIĞI VE BEYİN TEMELLİ ÖĞRENMENİN ENGELİ

Yapılandırmacılığın gerektirdiği öğrenci merkezli yaklaşım, rehberlik etme, sorgulama ve problem çözmeye dayalı etkinlikler tasarlama gibi öğretmen tutumları, geleneksel davranışçı eğitimin aktarıcı öğretmen rolünden tamamen farklıdır. Uzun yıllar geleneksel eğitim sisteminde bulunmuş bir kişinin, bu sistemin zihninde yapılandığı düşünme ve davranış alışkanlıklarını, özel bir çaba ve pratik olmadan değiştirmesi, nörobilişsel açıdan oldukça zordur.

1.İşlemsel Yapılar ve Nöron Patikalarının Direnci

Düşünme alışkanlıkları, zihinde sürekli tekrar eden deneyimlerle inşa edilmiş olan işlemsel yapılardır. Bu işlemsel yapıların fiziksel karşılığı, beyinde elektriksel sinyallerin daha kolay ve hızlı akmasını sağlayan nöron patikalarıdır (Hart, 1983).

Yapılandırmacı eğitime geçişin zorluğu tam olarak bu nörobilişsel prensipte yatmaktadır: Beyinde yıllardır kullanılan "bilgiyi aktar/bilgiyi al" patikaları kalınlaşmışken, "sorgula/probleme rehberlik et/öğrenciyi düşünmeye zorla" gibi yapılandırmacı patikaların ince ve zayıf olmasıdır. Zihinde oluşan elektriksel sinyaller, doğal olarak kalın olan patikalardan akacaktır. Kişinin yapılandırmacı kuramın ilkelerini teorik olarak bilmesi (bilişsel patika), bu bilginin derste uygulamaya konulması (davranışsal patika) anlamına gelmez. Bir işlemsel yapının (örneğin derinlemesine sorgulama) güçlenmesi için, o işlemin defalarca yapılması, yani pratiğin tekrar edilmesi gerekmektedir. Teorik bilgi, bu pratik eylemin yerini asla alamaz.

YAPILANDIRMACI EĞİTİMDE EKSİK KALAN PRATİK: HANGİ BECERİLER GELİŞTİRİLMELİDİR?

Yapılandırmacı eğitimin amacı, bilginin kendisini değil, bireyin bilgiyi yorumlama ve oluşturma sürecini (Piaget, 1984; Glasersfeld, 2013) geliştirmektir. Bu nedenle yapılandırmacı eğitimde geliştirilmesi gereken temel beceriler, yüksek düzeyde bilişsel işlem yapmayı gerektirir. Bir bireyin yorum yapabilmesi, sorun çözebilmesi ve yaratıcı olabilmesi, ancak bu yüksek düzeyli işlemsel yapıların pratikle güçlenmesiyle mümkündür.

1. Düşünmeye Sevk Eden Soru Sorma Alışkanlığının Pratiği

Yapılandırmacı eğitim felsefesi, öğretmenin rolünü bilgi sağlayıcı olmaktan çıkararak bir kolaylaştırıcıya dönüştürür. Brooks ve Brooks'a (1993) göre yapılandırmacı öğretmen, problemi öğrenciler için çözmek yerine, öğrencilerin problemi çözmeleri için ortamlar yaratır ve bunu yaparken öğrencilere düşündürücü sorular sorar. Ancak, yapılandırmacı bir sınıfta sorulan soru türü, geleneksel eğitimdeki basit bilgi hatırlama sorularından kökten farklıdır.

Geleneksel eğitimde sorular, genellikle bilginin aktarılıp aktarılmadığını kontrol eden, tek doğru cevaba odaklı, düşük düzeyli bilişsel işlemleri gerektiren araçlardır. Buna karşılık, yapılandırmacı eğitimde soru sorma, öğrencilerin zihnindeki çelişkileri ve eksik ilişkileri ortaya çıkaracak, onları bilişsel dengesizlik (cognitive disequilibrium) durumuna düşürerek yeni bağlantılar kurmaya zorlayacak bir araçtır (Piaget, 1984). Öğrencinin zihni dengesizlik durumuna düştüğünde, tekrar dengeye ulaşmak için daha kapsamlı ve tutarlı bir yapı kurmaya çalışır. Bu nedenle, yapılandırmacı sorunun temel işlevi, aktarmak değil, düşünsel bir süreci başlatmaktır.

Bu kritik farklılık, öğretmenlik davranışında da farklı bilişsel yapılar gerektirir. Soru sorma eylemi, sadece teorik bir bilgi değil, bir işlemsel alışkanlık olarak ele alınmalıdır. Uzun yıllar boyunca, bilginin aktarılmasını esas alan geleneksel yöntemlerle ders anlatmış olan öğretim üyeleri için, ders esnasında anlık ve doğru soruları üretebilmek, kalınlaşmış olan eski davranış patikalarının direncini aşmayı gerektirir. Bilişsel bilginin (soru sormanın iyi olduğu ve etkili olduğu) davranışsal alışkanlığa dönüşebilmesi, yalnızca soru sormanın etkili olduğu bilgisine sahip olmakla değil, bu davranışın defalarca pratik edilmesiyle mümkündür. Bu bağlamda, (Udall ve Daniels, 1991) aktif düşünenler yaratmak için kullanılabilecek stratejileri vurgulayarak, öğretmenlerin bu işlemsel alışkanlığı geliştirmesinin zorunluluğunu teyit etmektedir.

Doğru soruyu uygun yerde sorabilmek, hangi soruların öğrencinin problem yaşamasını sağlayacağını bilmek, yapılandırmacı eğitimi uygulayabilmek için en gerekli olan becerilerden biridir. Bu, öğretmenin bir soru taksonomisi oluşturabilmesini ve her öğrenme anında uygun düzeyi seçebilmesini gerektirir: Basit sorular genellikle bilginin sadece hatırlanıp hatırlanmadığını teyit eder. "Nasıl olur?", "Eğer X yoksa ne olurdu?" gibi orta düzey sorular, öğrencinin mevcut bilgiyi kullanmasını ve hemen bir düşünsel sürecin içine girmesini sağlar. "Bu her durum için geçerli mi?", "Bu görüşün sınırlılıkları nelerdir?" gibi üst düzey ve sofistike sorular ise öğrencinin önceki bilgileriyle tutarlılık sergileyip sergilemediğine bakmasını, mevcut bilgiyi sorgulamasını ve uzun soluklu bir araştırma sürecini başlatmasını sağlar. Bu kalıpların farklı bağlamlarda yüzlerce kez sorulmasıyla ve sonuçlarının tartışılmasıyla, öğretmen de gerekli durumlarda gerekli soruları sorabilmek için, bu soru kalıplarını uygulama düzeyinde öğrenmeli ve bu yönde işlemsel yapısını kalınlaştırmalıdır. Aksi takdirde,

öğretim üyesinin bilgi eksikliğinden değil, yerleşmiş davranış kalıbının gücünden dolayı derslerde eski tip, düşük düzeyli sorular baskın kalacaktır. Bu pratik eksikliği, öğretmen adaylarının da bu kritik beceriyi modelleyerek öğrenmesini engeller.

2. Yüksek Düzeyli Etkinlik Tasarlama Pratiği: Deneyimi Yapılandırmak
Yapılandırmacılığın temelinde deneyim yatar. Öğrenmenin gerçekleşebilmesi için, öğrencinin aktif olarak katıldığı, bilgiyi zihninde yeniden yapılandırmaya zorlandığı bir deneyimin yaşanması gerekir. Bu nedenle, yapılandırmacı eğitimin temel araçları olan etkinlikler, ders esnasında yaşanacak bütün bu deneyimlere imkan sağlayan düzenlemelerdir. Öğretmenlerin yapılandırmacı ortam düzenleme becerilerinin incelenmesi üzerine yapılan çalışmalar, bu alanın uygulama düzeyinde halen sorunlu olduğunu göstermektedir (Turan ve Erden, 2010).

Mevcut algıda etkinlik, ne yazık ki, genellikle yüzeysel bir kavram olarak ele alınmakta ve öğretmenin ders esnasında doğaçlama olarak düşünebileceği, kağıt dağıtmakla sınırlı basit bir araç olarak görülmektedir. Oysa yapılandırmacı eğitim felsefesine uygun bir etkinlik, rastgele veya doğaçlama bir eylem değil, deneyim ve alışkanlıkların birikimi ile ortaya çıkan titiz bir çalışma gerektirir. Yanpar'ın (2005) sosyal bilgiler dersinde oluşturmacı yaklaşımda öğrencilerin etkinlik dosyalarını yordayan değişkenler üzerine yaptığı çalışma, etkinliğin yüzeysellikten uzak, derinlemesine bir süreç yönetimi gerektirdiğini dolaylı olarak işaret etmektedir.

Yüksek düzeyli etkinlik tasarlamak, başlı başına bir deneyim, alışkanlık ve titiz bir çalışma gerektiren, karmaşık bir düşünme yöntemidir. Etkinlik tasarımında temel geliştirilmesi gereken bilişsel yapılar ve bilgiler merkeze alınmalı, bu amaca ulaşmayı engelleyecek detaylar ayıklanmalıdır. Bu tasarım süreci, klasik pedagojik planlamanın çok ötesindedir ve şu aşamaları içerir:

1. Öğretim Hedefinin Belirlenmesi ve Analizi: Tasarımın ilk adımı, "Öğrencinin hangi bilgiyi, hangi beceriyi kullanarak kendi zihninde inşa etmesini istiyorum?" sorusuna odaklanır.
2. Gerçek Koşulların Modellenmesi: Bu sorunun yanıtını ararken, insanlığın öğretilmek istenen şeyi bulması ve geliştirmesini gerektiren gerçek koşulların analiz edilmesi gerekir. Yani, öğrencilerin kazandırılmak istenen bilgi ve becerilere nerede ihtiyaç duyacağını düşünerek, etkinliği otantik bir ihtiyaç anı yaratacak şekilde tasarlamak esastır (Tenenbaum vd., 2001).
3. Bilişsel Yükün Ayıklanması: Etkinliğin içinde yer alan görevin bilişsel yükü, öğrencinin asıl geliştirilmesi gereken becerilerin ve bilgilerin gelişmesi için o alanlar dışında başka şeylerle uğraşmasına imkan vermeyecek şekilde titizlikle ayıklanmalıdır. Öğrenci, kazanılacak beceriyi odaklanmaya zorlanmalıdır.

4. Sınıf Ortamında Modelleme: Analiz edilen bu gerçek koşulların sınıf ortamında nasıl modelleneceğinin, grup büyüklüklerinin ve işbirliği rollerinin nasıl kararlaştırılacağına belirlenmesi gerekir. Bu detaylı tasarım, öğrencileri aktif kılacak ve gerekli olan bilişsel yapıları kullanmasını sağlayacak, hatta zorunda bırakacak etkinliklerin temelini oluşturur.

Bu düzeyde bir etkinlik tasarlama becerisinin, öğretmen eğitiminde pratik yoluyla kazandırılmaması, yapılandırmacı eğitimin sadece çalışma kağıdı dağıtmak gibi yüzeysel, "Hadi söyleyin bakalım" doğaçlamalarına dayalı sığ bir uygulama olarak kalmasının en önemli nedenlerinden biridir. Bu bilişsel bir beceri olarak, tasarlama işleminin defalarca tekrar edilmesini ve geri bildirim almayı gerektirir.

UYGULAMA ENGELİNİN KÖKLERİ

Yapılandırmacı eğitimdeki pratik eksikliğinin asıl kaynağı, öğretmen adaylarını yetiştiren eğitim fakültesi öğretim elemanlarının yapılandırmacılığın felsefesine uygun eğitim alışkanlıklarını geliştirmemiş olmalarıdır.

1. Kuramın Geleneksel Yöntemle Aktarılması İkilemi

Yapılandırmacılığın temel ilkesi, bilginin öğretmenin masasından öğrencilerin sıralarına pasif olarak aktarılamayacağıdır. Bu ilke, hem öğrencilerin hem de onları eğiten akademisyenlerin öğrenme biçimi için geçerlidir.

Öğretim üyelerinin büyük bir kısmının kendi akademik çalışma alanlarına odaklanmış olmaları ve yapılandırmacı eğitim pratiğini yaşamamış olmaları, bir paradoks yaratmaktadır. Öğretim üyesi, kendi dersini, yapılandırmacılığın gerektirdiği öğrenci merkezli, sorgulamaya dayalı, keşfedici bir yöntemle işlemek yerine; zaman kısıtlılığı ve kendi yerleşik klasik alışkanlıkları nedeniyle, kuramı yine sunum ve düz anlatım odaklı yöntemlerle aktarmayı tercih etmektedir.

Bu durumun sonucu, öğretmen adayının yapılandırmacı kuram hakkındaki bilgiyi ezberleyerek ve geleneksel sınavlara hazırlanarak edinmesidir. Başka bir deyişle, yapılandırmacılığın ruhuna tamamen zıt bir yöntemle yapılandırmacılık öğretilmektedir.

2. Davranışsal Modelleme Eksikliği

Eğitim fakültesi öğrencileri, yapılandırmacı eğitimi teorik bir bilgi olarak alırken, bu bilginin pratikte nasıl uygulanacağını görecekları ve taklit edecekleri bir davranışsal modelleme fırsatından mahrum kalmaktadırlar. Öğretmen adayı, kendi öğretim üyesinin dersi geleneksel yöntemlerle işlediğini gördüğünde, yapılandırmacı kuramın önemine ne kadar inanırsa insın, kendi zihninde bir mesleki davranış alışkanlığı olarak yerleşen, gözlemleyerek öğrendiği geleneksel yöntem olmaktadır.

Bu durum, Gür, Duran ve Arseven'in (2010) çalışmasında da vurgulandığı gibi, öğretmenlerin yeni yönteme geçişte bilişsel ve davranışsal zorluklar yaşadığını göstermektedir. Mezun olduktan sonra ise, edindikleri teorik bilgiyi, yıllardır zihinlerinde kalınlaşmış olan geleneksel patikalar üzerinden yorumlayarak, yapılandırmacılığı sadece proje ödevi vermek gibi birkaç yüzeysel uygulamayla sınırlandırmaktadırlar.

SONUÇ

Yapılandırmacı eğitim sistemine geçişte yaşanan temel sorun, bir davranış alışkanlığı ve bilişsel pratik eksikliğidir. Yıllardır klasik öğretme yönteminin davranış alışkanlıklarını benimsemiş olan öğretmenlerin ve onları eğiten akademisyenlerin başka bir eğitim yönteminin gerektirdiği bilişsel patikaları geliştirmeleri özel bir çaba ve tekrarlı pratik gerektirmektedir. Bu nedenle, yapılandırmacılığın başarısı yalnızca müfredatın değişimiyle değil, bu değişimi hayata geçirecek aktörlerin davranışsal dönüşümüyle mümkündür.

Bu dönüşümü sağlamak için, öğretmen yetiştiren tüm öğretim elemanlarına yönelik, kendi derslerini yapılandırmacı ilkelere göre nasıl tasarlayacaklarını ve uygulayacaklarını gösteren, pratiğe dayalı, zorunlu ve kapsamlı bir hizmet içi eğitim programı uygulanmalıdır. Bu eğitimler, teorik bilgi sunmaktan ziyade, sorgulayıcı soru sorma ve yüksek düzeyli etkinlik tasarlama gibi yapılandırmacı becerileri geliştiren, belli aralıklarla tekrar edilen ve öğrencilerin işlem yapmasını zorunlu kılan egzersizler şeklinde düzenlenerek, öğretmen yetiştirme programlarının çekirdeği haline getirilmelidir. Zira, yapılandırmacı metodun gerektirdiği işlemsel yapıların güçlenmesi, ancak sürekli pratik ile mümkündür. Ayrıca, uygulamadaki kalitenin sürdürülebilirliği için, üretilen soruların ve etkinliklerin hedefine ne kadar ulaştığının değerlendirildiği, akran değerlendirmesine dayalı çevrimiçi tartışma ve değerlendirme grupları kurulması faydalı olacaktır. Son olarak, hem eğitimcilerin hem de öğretmen adaylarının, beynin bilgiyi ve

alışkanlıkları nasıl kaydettiği (nöron patikaları) konusundaki nörobilişsel temeller hakkında bilgilendirilmesi, davranışsal değişimin neden bu kadar zor olduğunu anlamalarına ve kişisel çabalarını bu yönde bilinçli olarak yoğunlaştırmalarına yardımcı olacaktır (Hart, 1983; Udall ve Daniels, 1991). Kısacası, yapılandırmacı eğitimin teorisi, kendi ruhuna uygun, deneyime dayalı yöntemlerle aktarılmadıkça, sistemdeki metodolojik ikilem çözilemeyecek ve beklenen nitelikli öğretmen nesli yetiştirilemeyecektir.

REFERANSLAR

Brooks, J. G., & Brooks, M. G. (1993). *In search of understanding: The case for constructivist classrooms*. Association for Supervision and Curriculum Development.

Doğanay, A., & Sarı, M. (2012). *Yeni öğretim programlarına göre öğretmenlik*. Anı Yayıncılık.

Doğanay, A., & Tok, H. (2010). Öğrenme öğretme yaklaşımı olarak yapılandırmacılık. In A. Doğanay (Ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* (ss. 217–251). Pegem Akademi.

Duffy, T. M., & Jonassen, D. H. (1992). Constructivism and the technology of instruction: A conversation. In T. M. Duffy & D. H. Jonassen (Eds.), *Constructivism and the technology of instruction: A conversation* (pp. 1–16). Lawrence Erlbaum Associates.

Glaserfeld, E. Von. (2013, July 15). *Ernst von Glasersfeld on teaching and radical constructivism* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=YozoZxbIQx8>

Gür, T., Duran, T., & Arseven, A. (2010). Geleneksel yaklaşımdan yapılandırmacı yaklaşıma geçişte öğretmen adaylarının görüş ve değerlendirmeleri: Bir söylem analizi. *Dergi Karadeniz*, (18), 1–15.

Hart, L. A. (1983). *Human brain and human learning*. Longman.

Hove, S. D., & Berv, H. (2000). Social constructivism, *Counseling and the constructivist perspective* (pp. 25–46). SAGE Publications.

Meyer, S., Meyer, R., Nabb, K., Connell, M., & Avery, M. (2013). The construction of a tool to measure preservice science teachers' use of inquiry-based instruction during lesson planning. *Journal of Science Teacher Education*, 24(8), 1185–1205.

Piaget, J. (1984). *Genetik epistemoloji* (A. Cengizkan, Çev.). Birey ve Toplum Yayıncılık.

Tenenbaum, G., Naidu, S., Jegede, O., & Austin, J. (2001). Constructivist pedagogy in conventional on-campus and distance learning practice: An exploratory investigation. *Learning and Instruction*, 11(1), 87–111.

Turan, H., & Erden, M. (2010). Sınıf öğretmenlerinin yapılandırmacı ortam düzenleme becerilerinin incelenmesi. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 5(4), 1572–1582.

Udall, A. J., & Daniels, J. E. (1991). *Creating active thinkers: 9 strategies for a thoughtful classroom*. Zephyr Press.

Ünal, G., & Akpınar, E. (2006). To what extent science teachers are constructivist in their classrooms. *Journal of Baltic Science Education*, 10(2), 40–50.

Yager, R. E. (1991). The constructivist learning model: Towards real reform in science education. *The Science Teacher*, 58(6), 52–57.

Yanpar, T. (2005). Sosyal bilgiler dersinde oluşturmacı yaklaşımda öğrencilerin etkinlik dosyalarını yordayan değişkenler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(2), 513–526.

Aziz Nesin’in “İhtilali Nasıl Yaptık?” Adlı Hikâye Kitabında Devlet – Toplum İlişkisi

Ahmet USLU¹

1- Doç. Dr.; Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
ahmet.uslu@dpu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9014-9797

ÖZET

Aziz Nesin'in *İhtilali Nasıl Yaptık* adlı hikâye kitabı, Türk edebiyatında mizah aracılığıyla toplumsal eleştiri geleneğinin güçlü bir örneğini sunar. Nesin, eserinde devletin birey üzerindeki baskıcı yapısını, işçi sınıfının maruz kaldığı ekonomik adaletsizlikleri ve toplumsal hiyerarşinin bireyler üzerindeki yıkıcı etkilerini mizahi bir dille ortaya koyar. Yazar, mizahı yalnızca güldürü unsuru olarak değil, aynı zamanda eleştirel düşüncüyü derinleştiren bir araç olarak kullanır.

Kitapta devlet, bireylerin özgürlüklerini sınırlayan, onların kimliklerini ve toplumsal rollerini şekillendiren merkezi bir otorite olarak betimlenir. Bürokrasi, halkın günlük yaşamını kolaylaştırmak yerine karmaşıklaştıran ve onları çaresiz bırakan bir mekanizma şeklinde sunulur. İşçi sınıfı ise düşük ücretler, ağır çalışma koşulları ve işverenlerin sömürücü tavırları karşısında sürekli bir mücadele içindedir. Bu mücadele, toplumsal yapının işçi haklarını görmezden gelen yapısıyla birleşerek bireylerin adalet arayışını başarısızlığa sürükler.

Nesin'in hikâyelerinde toplumsal hiyerarşi, bireylerin kendi kimliklerini inşa etmelerini engelleyen ve onların adalet taleplerini bastıran bir unsur olarak öne çıkar. İhtilal olgusunun ironik başarısızlığı, toplumsal değişimin halkın katılımı olmaksızın gerçekleşemeyeceği düşüncesini vurgular. Dolayısıyla eser, bireylerin ve alt sınıfların toplum içindeki konumunu sorgulayan, ekonomik ve politik yapıya dair sert bir eleştiri niteliği taşır. Nesin, mizahi üslubu ile toplumsal adaletsizliklerin derinliklerini gözler önüne sererek edebiyatı toplumsal bilinç için etkili bir araç hâline getirir.

Anahtar Kelimeler – Yeni Türk Edebiyatı, Aziz Nesin, İhtilali Biz Yaptık, Mizah, Eleştiri.

GİRİŞ

Aziz Nesin'in hikâyeciliği, Türk edebiyatında mizahın bir sanat dalı olarak ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu kanıtlayan önemli bir örnektir. Nesin, toplumsal çarpıklıkları mizahi bir dille işleyerek, dönemin sosyal sorunlarını ele almış ve bu sayede okuyucusunu güldürürken düşündürmeyi başarmıştır. Onun hikâyeleri, sade dili, güçlü karakterleri ve toplumsal eleştiriye başarıyla harmanlaması ile tanınır.

Aziz Nesin'in hikâyelerinde yapı, basit ama etkili bir anlatım tekniğine dayanmaktadır. Onun hikâyelerinde mizah, olay örgüsünün merkezine oturur ve mantıksal düzen ile desteklenir. Eserlerinde gerçek hayatta karşılaşılabilecek tipler ve olaylar ön plandadır. Nesin'in amacı okuyucuyu sadece güldürmek değil, aynı zamanda düşündürmek olduğu için hikâyelerinde güçlü bir yapısal bütünlük görülür. Nesin'in hikâyeleri

genellikle bir ana çatışma etrafında şekillenir ve bu çatışma toplumsal sorunlara dayandırılır.(Balaban, 2006)

Nesin'in hikâyelerinde kullanılan mizah, Türk halk gülmecesinden beslenir ve çağdaş dünya sorunlarına değinir. Geleneksel mizah anlayışını modern bir bakış açısıyla harmanlayan Nesin, özellikle bireysel ve toplumsal yabancılaşmayı gözler önüne sermeyi amaçlar. Bu yapı, onun eserlerinde sanatsal öğeler arasında bir denge kurmasına olanak sağlar (Yağcı, 1999)

Aziz Nesin'in hikâyelerinde işlenen ana temalar arasında toplumsal çarpıklıklar, adaletsizlikler ve insan doğasının zayıflıkları ön plandadır. Onun eserlerinde toplumsal eleştiri önemli bir yer tutar. Toplumun her kesiminden insanın yaşamına mizahi bir pencereden bakan yazar, insanın eksikliklerini, zaaflarını ve toplumun aksaklıklarını ele alır. Nesin'in amacı okuyucusunu sadece güldürmek değil, onları düşündürmektir. Onun hikâyelerinde umutsuzluk ve çaresizlik temaları da sıkça işlenir, ancak bu temalar her zaman bir umut ışığı ile dengelenir (Gezen, 2003). Nesin, umudun en zor koşullarda bile hayatta kalmanın bir gereği olduğunu savunur ve bu temayı hikâyelerinde sıklıkla işler (Apaydın, 1995).

Nesin'in hikâyelerinde kullanılan dil, sade ve akıcıdır. Onun eserlerinde olayların kendiliğinden geliyormuş izlenimi veren bir anlatım tarzı bulunur. Bu sade ve akıcı dil, okurun hikâyeye daha kolay kapılmasını sağlar. Nesin, aynı zamanda mizahi öğelerle mantıksal düzeni bir arada kullanarak, eserlerinde kıssadan hisse çıkarılabilecek yapılar kurar. Bu özellik, onun hikâyelerini evrensel kılan unsurlardan biridir (Alangu, 1966).

Aziz Nesin, hikâyeleriyle Türk mizah edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. Onun eserleri, toplumun aksaklıklarını eleştiren, bireyin zayıflıklarını mizahi bir dille işleyen ve okuyucusunu düşünmeye sevk eden güçlü anlatılar olarak öne çıkar. Mizahı sadece güldürmek için değil, düşündürmek için bir araç olarak kullanan Nesin, toplumsal eleştirinin bir sanat haline nasıl gelebileceğini göstermiştir. Onun sade dili, güçlü temaları ve yapısal bütünlüğü, Türk edebiyatında eşsiz bir yer edinmesini sağlamıştır.

1. İhtilali Nasıl Yaptık?

Aziz Nesin'in "İhtilali Nasıl Yaptık" kitabı, toplumsal ve ekonomik meseleleri mizahi bir üslupla ele alarak okuyuculara derinlemesine bir eleştiri sunar. Nesin, bu hikâyelerde devlet, birey, işçi, ekonomi ve halk ilişkilerini inceliklerle işlerken, Türkiye'nin sosyal ve politik yapısına dair keskin gözlemler yapar. Her hikâye, aslında birer toplumsal eleştiri niteliğinde olup, mizahı bir araç olarak kullanarak ciddi sorunları daha hafif bir dille ifade etmektedir. Nesin'in kullandığı dil, onun topluma karşı

duyduğu sorumluluğu ve eleştirel bakış açısını yansıtırken, karakterler aracılığıyla toplumun çeşitli kesimlerini temsil eden figürler sunar.

Hikâyelerde öne çıkan temalardan biri devletin birey üzerindeki baskıcı ve denetleyici yapısıdır. Nesin'in eserlerinde devlet, genellikle güçlü ve merkezi bir otorite olarak betimlenir. Devletin, bireyin yaşamına müdahale eden ve özgürlük alanlarını kısıtlayan bir güç olduğu, hikâyelerdeki çeşitli olay örgüleri ve karakterler üzerinden işlenir. Örneğin, "İhtilali Nasıl Yaptık" adlı hikâyede, devletin kontrolcü yapısının halk üzerinde yarattığı baskı mizahi bir dille anlatılır. Burada devlete karşı yapılan bir ihtilalin nasıl absürt ve plansız bir şekilde geliştiği tasvir edilerek, devletin gücünün bir yanılsama olduğu ima edilir (Nesin, 1965).

İşçi sınıfı ve emek mücadelesi de Nesin'in hikâyelerinin önemli bir diğer temasını oluşturur. Sanayi devrimi sonrası Türkiye'de değişen işçi profili ve işçi sınıfının karşı karşıya kaldığı ekonomik sıkıntılar, Nesin'in eserlerinde sıklıkla gündeme gelir. "Buyrun Cenaze Namazına" adlı hikâyede, işçi sınıfının ekonomik baskılar karşısındaki çaresizliği ve işverenlerin duyarsızlığı, ironik bir dille ele alınır. Fabrika işçilerinin kötü çalışma koşullarına ve düşük ücretlerine rağmen işlerine tutunma çabaları, ekonomik adaletsizliklerin işçi sınıfı üzerindeki yıkıcı etkisini gözler önüne serer. Nesin, bu hikâye aracılığıyla, kapitalist sistemde işçinin emeğinin sömürüldüğünü ve bu sömürünün sıradanlaştırıldığını vurgular (Nesin, 1965).

Ekonomik yapının toplumsal eşitsizlikleri derinleştiren bir unsur olarak öne çıktığı Nesin'in hikâyeleri, halkın gündelik yaşamında karşılaştığı sorunları ve bu sorunlarla baş etme yöntemlerini mizah yoluyla işler. "İnsan Sarrafı Köpek" hikâyesinde, toplumun alt sınıflarının ekonomik güvensizlik içinde yaşam mücadelesi verirken, toplumsal statü kazanma çabaları hicvedilir. Nesin, ekonomik eşitsizliklerin bireylerin yaşamlarındaki etkilerini ironik bir dille betimlerken, ekonomik yapıdaki bozulmaların bireylerin insani değerlerini nasıl aşındırdığını gösterir (Nesin, 1965).

Bu bağlamda, Aziz Nesin'in eserleri sadece birer mizahi anlatı değil, aynı zamanda ciddi toplumsal sorunlara yönelik güçlü bir eleştiridir. Devletin baskıcı yapısından, ekonomik sistemin adaletsizliklerine kadar pek çok farklı temayı işleyen Nesin, mizahı bir direniş aracı olarak kullanarak okuyucuyu düşünmeye ve sorgulamaya sevk eder. Nesin'in hikâyelerinde mizah, sadece güldürmek için kullanılan bir araç değil, aynı zamanda derin bir toplumsal eleştiriyi de beraberinde getirir.

1.1.Devletin İdeolojik Baskısı ve Birey Üzerindeki Etkileri

Aziz Nesin'in *İhtilali Nasıl Yaptık?* kitabındaki hikâyeler, devleti birey üzerinde baskı uygulayan bir otorite olarak ele alır. Nesin, bu otoritenin

bireylerin düşünce ve davranışlarını nasıl şekillendirdiğini mizahi bir dille anlatırken, devletin ideolojik baskısının toplum üzerindeki etkilerini de gözler önüne serer. Bu bağlamda, Nesin'in hikâyeleri hem devletin bireyler üzerindeki kontrolünü hem de bireylerin bu kontrol karşısında verdikleri tepkileri ortaya koyar. Nesin, bu temaları işlerken devletin baskıcı yapısını ve bireyin bu baskı karşısındaki konumunu ironik ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirir.

1.2. Devletin Kontrol Mekanizmaları ve Birey Üzerindeki Baskı

Aziz Nesin'in hikâyelerinde devlet, bireyin yaşamına doğrudan müdahale eden ve özgürlük alanlarını daraltan bir güç olarak karşımıza çıkar. Özellikle "İhtilali Nasıl Yaptık" adlı hikâyede, devlete karşı yapılan absürt ve başarısız bir ihtilal girişimi üzerinden devletin kontrolcü yapısı hicvedilir. Bu hikâyede devlete karşı yapılan ihtilal, plansız ve gelişigüzel bir şekilde başlar ve sonunda başarısız olur. Nesin, burada devletin baskıcı gücünün halk üzerindeki etkisini ironiyle anlatırken, bireylerin devlete karşı koymaya çalışırken bile nasıl başarısızlığa uğradıklarını gösterir. Bu hikâye, devletin birey üzerindeki ideolojik baskısının, bireylerin kendi özgürlüklerini kazanma çabalarını nasıl engellediğini ve onları bir çıkmaz içine sürüklediğini ortaya koyar (Nesin, 1965).

Nesin'in anlatımında, devletin bireyler üzerindeki kontrol mekanizmaları sadece fiziksel baskı ve zor kullanımıyla sınırlı değildir. Devlet, bireylerin düşünce dünyalarını ve hareket alanlarını da şekillendiren bir güç olarak karşımıza çıkar. "İhtilali Nasıl Yaptık" hikâyesinde, devlete karşı bir başkaldırının ne denli plansız ve kaotik bir şekilde gerçekleştiği, bireylerin devletin baskısı altında nasıl kontrolsüz ve başarısız olduklarını göstermektedir. Devletin bu baskıcı yapısı, bireylerin özgür iradeleriyle hareket etmelerini engelleyerek, onları devlete bağımlı hale getiren bir mekanizma olarak tasvir edilir. Bu da devletin birey üzerindeki ideolojik baskısının ne kadar derin olduğunu ortaya koyar (Nesin, 1965).

1.3. Bürokrasi ve İktidarın Birey Üzerindeki Etkisi

Devletin birey üzerindeki baskısının bir diğer boyutu, bürokratik yapının bireylerin yaşamına olan etkileridir. Nesin, devletin bürokratik mekanizmalarının bireylerin hayatını nasıl yönlendirdiğini, özgürlüklerini nasıl kısıtladığını ve onları nasıl sınırladığını ironik bir şekilde ele alır. "Buyrun Cenaze Namazına" adlı hikâye, devletin bürokratik yapısının işçi sınıfı üzerindeki etkilerini gözler önüne serer. Bu hikâyede işçilerin çalışma koşulları ve ekonomik hakları, devletin kontrolü altındaki bir sistemde işverenler tarafından sömürülür. Devletin belirlediği yasal düzenlemeler ve bürokratik yapı, işçilerin ekonomik özgürlüklerini sınırlayan bir araç olarak işlev görür (Nesin, 1965).

Hikâyede işçiler, devletin bürokratik mekanizmalarıyla sınırlı bir hayat sürdürmektedirler. Ekonomik olarak zor durumda olan işçiler, devletin belirlediği yasalar çerçevesinde çalışmak zorunda bırakılırken, bu yasaların onların haklarını nasıl kısıtladığı da açıkça ortaya konulur. Devletin bürokratik yapısı, bireylerin ekonomik özgürlüklerini ve toplumsal konumlarını belirleyen bir otorite olarak işlev görürken, bireylerin bu yapı karşısında nasıl çaresiz kaldıkları da hikâyenin ana temasını oluşturur. Nesin, bu durumu ironik bir dille işlerken, devletin bürokratik yapısının toplumsal adaletsizlikleri derinleştiren bir araç olduğunu eleştirir (Nesin, 1965).

1.4. Devletin Toplumsal Roller Üzerindeki Etkisi

Aziz Nesin, devletin bireyler üzerindeki ideolojik baskısını ele alırken, bu baskının toplumsal roller üzerindeki etkilerini de detaylı bir şekilde işler. "Efendi Oğlum!" adlı hikâyede, devletin bireylere dayattığı toplumsal roller ve bu rollerin bireyler üzerindeki etkisi ele alınır. Hikâye, bir bürokratin oğlunun, babasının izinden giderek toplumda belirli bir statü elde etme çabasını konu alır. Burada devlet, bireylere toplumsal hiyerarşideki yerlerini belirleyen ve onları bu hiyerarşik düzen içinde hareket etmeye zorlayan bir güç olarak karşımıza çıkar. Bireyler, devletin belirlediği bu toplumsal rollere uygun hareket etmek zorunda kalırken, bu durum onların özgürlüklerini kısıtlayan bir unsur haline gelir (Nesin, 1965).

Nesin, hikâyede bireyin toplum içindeki yerini ve toplumsal rollerin devlet tarafından nasıl şekillendirildiğini ironik bir şekilde işler. Devletin bireylere dayattığı bu roller, bireylerin özgür iradeleriyle hareket etmelerini engellerken, onları toplum içinde belirli kalıplara uymaya zorlar. Bu durum, bireylerin kendi kimliklerini ve özgürlüklerini ortaya koymalarını zorlaştırır ve onları devletin belirlediği normlara uygun davranmaya mecbur bırakır. Nesin, bu durumu eleştirirken, devletin bireyler üzerindeki baskısının ne kadar geniş bir alana yayıldığını ve toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğini gözler önüne serer (Nesin, 1965).

1.5. Bireysel Özgürlüklerin Kısıtlanması

Aziz Nesin'in hikâyelerinde devletin birey üzerindeki ideolojik baskısının en açık şekilde görüldüğü unsurlardan biri de bireysel özgürlüklerin kısıtlanmasıdır. "Bıyıklı Tevfik Efendi" hikâyesi, bireylerin fiziksel ve düşünsel özgürlüklerinin devlet tarafından nasıl sınırlandırıldığını gözler önüne serer. Tevfik Efendi, toplum tarafından dışlanan bir karakter olarak, devletin bireyler üzerindeki ideolojik baskısının bir örneğidir. Bıyıkları nedeniyle toplumdan dışlanmış olan Tevfik Efendi, devletin bireylere dayattığı toplumsal normlara uymadığı için toplumdan soyutlanmış bir birey olarak tasvir edilir (Nesin, 1965).

Nesin, bu hikâyede bireylerin kimliklerini özgürce ifade etmelerini engelleyen bir devlet yapısını eleştirir. Devletin dayattığı toplumsal normlar, bireylerin fiziksel görünüşlerinden davranış biçimlerine kadar birçok alanda özgürlüklerini kısıtlayan bir yapı olarak karşımıza çıkar. Tevfik Efendi, bu yapı içinde kendine yer bulamayan ve dışlanan bir birey olarak, devletin bireyler üzerindeki baskısının ne kadar geniş bir alana yayıldığını ve bireylerin yaşamlarını nasıl etkilediğini gösterir. Nesin, bu durumu eleştirirken, bireylerin devletin baskıcı yapısı karşısında nasıl yalnızlaştıklarını ve özgürlüklerini kaybettiklerini ironik bir dille anlatır (Nesin, 1965).

Devletin birey üzerindeki ideolojik baskısının toplumsal normlar üzerindeki etkisi, bireylerin sadece fiziksel olarak değil, aynı zamanda düşünsel olarak da sınırlandırılmalarına yol açar. Nesin'in hikâyelerinde devlet, bireylerin özgür iradelerini ortaya koymalarını engelleyen bir otorite olarak tasvir edilir. Bu otorite, bireylerin toplumsal kimliklerini şekillendiren ve onları belirli normlara uymaya zorlayan bir güçtür. Bireylerin bu normlara uymak zorunda kalmaları, onların özgürlük alanlarını daraltırken, devletin birey üzerindeki ideolojik baskısının ne kadar güçlü olduğunu da gözler önüne serer.

Aziz Nesin'in **İhtilali Nasıl Yaptık** kitabındaki hikâyeleri, devletin birey üzerindeki ideolojik baskısını mizahi bir dille ele alırken, bireylerin bu baskı karşısındaki çaresizliğini de gözler önüne serer. Nesin, devleti bireylerin yaşamına doğrudan müdahale eden ve onların düşünce ve davranışlarını şekillendiren bir otorite olarak ele alır. Devletin birey üzerindeki ideolojik baskısı

2. *İşçi ve Emekçinin Söylemdeki Yeri: Toplumdaki Hak Arayışı*

Aziz Nesin'in **İhtilali Nasıl Yaptık** adlı eserindeki hikâyeler, işçi sınıfının toplumsal yapıdaki yerini ve emekçilerin hak arayışlarını mizahi bir dille ele alır. Nesin'in eserlerinde işçi ve emekçilerin söylemi, toplumsal adaletsizliklere karşı bir eleştiri niteliğindedir ve işçilerin yaşadığı zorlukları ironi ve kara mizah aracılığıyla ifade eder. Özellikle, işçi sınıfının ekonomik sıkıntıları ve işverenler ile devletin işçilere karşı tavırları hikâyelerde önemli bir yer tutar. Bu bağlamda, işçi ve emekçilerin toplumdaki yerleri, hak arayışları ve ekonomik adaletsizlikler Nesin'in eleştirel üslubuyla detaylandırılır.

2.1. *İşçi ve Emekçinin Toplumsal Konumu*

Aziz Nesin, eserlerinde işçi sınıfının toplumsal konumunu belirgin bir şekilde ele alır. İşçiler, ekonomik olarak baskı altında olan ve toplumun alt sınıflarında yer alan bireyler olarak tasvir edilir. Bu durumu ironiyle ele alarak, işçilerin ekonomik sıkıntıları ve sosyal statüleri arasındaki uçurumu

vurgular. Nesin, işçilerin karşı karşıya kaldıkları bu zorlukları mizahi bir dille anlatırken, işçi sınıfının toplum içindeki zayıf konumunu eleştirir. Örneğin, "Buyrun Cenaze Namazına" adlı hikâyede işçilerin yaşadığı ekonomik sıkıntılar ve işverenlerin duyarsızlığı açıkça gözler önüne serilir. Hikâyede işçi sınıfının zorluklarla dolu hayatı, devletin ve işverenlerin sömürüsü altında nasıl ezildiği ironik bir anlatımla sunulur (Nesin, 1965).

Bu hikâyede işçilerin çalışma koşulları, devletin ve işverenlerin işçilerin haklarına olan ilgisizliği üzerinden ele alınır. İşçiler, düşük ücretlerle ve zor şartlar altında çalışmaya zorlanırken, bu ekonomik baskı karşısında çaresiz kalırlar. Nesin, işçi sınıfının toplumda nasıl marjinalize edildiğini, onların hak arayışlarını mizahi bir üslupla anlatarak, işçilerin yaşadığı zorlukları ve adaletsizlikleri eleştirir. İşçiler, sistemin işleyişi içinde sömürülen bireyler olarak yer alırken, işverenler ve devlet tarafından sürekli baskı altında tutulur.

2.2. Ekonomik Adaletsizlikler ve İşçi Sınıfı

Nesin'in eserlerinde işçi sınıfının toplumsal konumu, ekonomik adaletsizliklerin bir yansıması olarak ele alınır. İşçiler, ekonomik sistemin en alt kademesinde yer alan bireyler olarak, sürekli olarak haklarını aramak zorunda kalır. Bu mücadele, hikâyelerde işçilerin hak arayışları, ekonomik adaletsizlikler ve işverenlerin işçilere karşı uyguladığı baskılar aracılığıyla ifade edilir. Özellikle "İhtilali Nasıl Yaptık" hikâyesi, işçi sınıfının toplumsal bir başkaldırı girişimi ve bu başkaldırının başarısızlığı üzerinden ekonomik yapının adaletsizliklerini hicveder (Nesin, 1965). Hikâyede ihtilali gerçekleştiren karakterler, devletin ve ekonomik sistemin işçiler üzerindeki baskısını ortadan kaldırmayı amaçlasalar da sonunda başarısız olurlar. Bu durum, işçi sınıfının toplumsal yapıda güçlü bir konuma sahip olmadığını ve sistem karşısında zayıf kaldığını göstermektedir.

Bu hikâye, işçilerin hak arayışlarının toplum tarafından nasıl görmezden gelindiğini ve işçi sınıfının ekonomik adaletsizlikler karşısındaki çaresizliğini gözler önüne serer. Nesin, işçilerin bu çaresizliğini mizahi bir şekilde işleyerek, toplumdaki sınıfsal farkların işçiler üzerindeki etkisini vurgular. İşçilerin ekonomik sistemde maruz kaldıkları bu baskı, onların hak arama çabalarını zayıflatırken, devletin ve işverenlerin bu süreçteki rolü de açıkça eleştirilir.

2.3. İşçilerin Hak Arayışı ve Sınıfsal Mücadele

Aziz Nesin, işçi sınıfının hak arayışını toplumsal adaletsizlikler bağlamında ele alır. Nesin'in hikâyelerinde işçilerin hak arayışı, sınıfsal mücadele ve ekonomik özgürlükler çerçevesinde değerlendirilir. "İnsan Sarrafı Köpek" adlı hikâyede, toplumun alt sınıflarının yaşadığı ekonomik zorluklar ve işçilerin bu zorluklara karşı verdikleri mücadele mizahi bir dille anlatılır.

Hikâyede işçilerin ekonomik sıkıntıları, onların toplumsal statü elde etme çabalarını engelleyen bir unsur olarak tasvir edilir (Nesin, 1965). Nesin, bu durumu eleştirirken, işçi sınıfının hak arayışının nasıl zorlaştığını ve toplumsal yapının işçilerin bu çabalarını nasıl engellediğini gözler önüne serer.

İşçiler, bu hikâyede toplumsal yapının en alt katmanında yer alan bireyler olarak, ekonomik güvensizlik içinde yaşamlarını sürdürmek zorunda bırakılırlar. İşçilerin toplumsal statü elde etme çabaları, sürekli olarak ekonomik engeller ve toplumsal baskılarla sınırlanırken, devletin bu duruma müdahale etmemesi de eleştirilir. Nesin, işçilerin hak arayışını ele alırken, devletin ve toplumun bu süreçteki rolünü de ironi ve eleştiriyle işler. İşçilerin sınıfsal mücadeleleri, hikâyede ekonomik adaletsizlikler karşısındaki çaresizlikleriyle birleşerek, onların toplumdaki hak arayışını daha da zorlaştırır.

2.4. Devletin İşçilere Karşı Tavrı

Nesin'in eserlerinde devlet, işçilere karşı baskıcı ve ilgisiz bir tavır sergileyen bir otorite olarak tasvir edilir. Devlet, işçilerin hak arayışları ve ekonomik adaletsizliklere karşı verdikleri mücadelede onlara yardımcı olmak yerine, işverenlerin ve sistemin yanında yer alır. Bu durum, Nesin'in hikâyelerinde devletin işçi sınıfı üzerindeki baskıcı rolü ve işçilerin haklarını elde etmekte karşılaştıkları zorluklar üzerinden ele alınır. "Emekli Bir Paşanın Çizmesi" hikâyesinde, devletin bürokratik yapısının işçi sınıfı üzerindeki baskısını eleştiren bir anlatım yer alır (Nesin, 1965). Hikâyede, işçi sınıfının talepleri ve beklentileri devletin ilgisizliğiyle karşılaşır ve bu durum işçilerin hak arayışlarını daha da zorlaştırır.

Devletin işçilere karşı olan bu baskıcı tavrı, işçilerin ekonomik özgürlüklerini elde etme çabalarını engelleyen en önemli unsurlardan biri olarak tasvir edilir. Nesin, bu durumu eleştirirken, devletin işçi sınıfına karşı olan ilgisizliğini ve işçilerin hak arayışlarına olan duyarsızlığını gözler önüne serer. Devletin bu süreçteki rolü, işçilerin sınıfsal mücadelesini zorlaştırırken, işçilerin toplumsal yapıda haklarını aramaya çalışmalarının ne denli güç olduğunu da göstermektedir.

2.5. İşverenlerin Sömürücü Tavrı

Nesin, eserlerinde işverenlerin işçilere karşı olan sömürücü tavırlarını da eleştirir. İşverenler, hikâyelerde işçilerin haklarını hiçe sayan, onların emeğini sömüren ve ekonomik özgürlüklerini engelleyen bireyler olarak tasvir edilir. Bu durum, işçilerin işverenler karşısındaki zayıf konumunu ve işverenlerin ekonomik adaletsizliklere olan katkısını ortaya koyar. "Keçi Kuyruğu ile Pusula Mücadelesi" adlı hikâyede işçilerin işverenler tarafından nasıl sömürüldüğü ve işverenlerin işçilere karşı olan duyarsızlığı mizahi bir

dille işlenir (Nesin, 1965). Nesin, işverenlerin bu sömürücü tavrını eleştirirken, işçilerin haklarını elde etmek için verdikleri mücadelenin ne denli zor olduğunu da gözler önüne serer.

İşverenler, hikâyede işçilerin ekonomik taleplerine karşı duyarsız kalırken, onların emeğini sömüren bir yapı olarak karşımıza çıkar. Nesin, bu durumu eleştirirken, işçilerin işverenler karşısındaki güçsüzlüğünü ve hak arayışlarını ironiyle anlatır. İşçilerin bu süreçte karşılaştıkları zorluklar, işverenlerin ekonomik baskılarıyla birleştiğinde, işçi sınıfının haklarını elde etme mücadelesinin ne kadar güç olduğu daha da belirgin hale gelir. Nesin, bu durumu eleştirirken, işverenlerin toplumsal yapıda işçilere karşı olan bu tavırlarını sert bir şekilde ele alır.

Aziz Nesin'in *İhtilali Nasıl Yaptık* adlı eserindeki hikâyeler, işçi sınıfının toplumsal yapıda yaşadığı ekonomik adaletsizlikleri ve hak arayışlarını mizahi bir dille ele alır. Nesin, işçi sınıfının zorluklarını ironi ve kara mizah aracılığıyla anlatırken, işçilerin hak arayışlarını engelleyen toplumsal yapıyı ve bu yapının işverenler ve devlet tarafından nasıl şekillendirildiğini gözler önüne serer. İşçiler, bu hikâyelerde sürekli olarak ekonomik zorluklarla mücadele eden, toplumsal yapıda marjinalize edilmiş bireyler olarak tasvir edilirken, onların hak arayışları ise devlet ve işverenlerin baskılarıyla engellenir. Nesin, işçi sınıfının bu mücadelesini eleştirirken, ekonomik adaletsizlikler ve toplumsal yapının işçi sınıfı üzerindeki etkilerini eleştirel bir üslupla anlatır.

3. Ekonomik Yapının Eleştirisi: Azınlıkların Hayatta Kalma Savaşı

Aziz Nesin'in *İhtilali Nasıl Yaptık* adlı kitabındaki hikâyeler, Türkiye'nin sosyal, politik ve ekonomik yapısına dair güçlü eleştiriler içerir. Nesin, toplumsal eleştirilerini mizah ve ironi yoluyla sunarken, özellikle ekonomik yapıdaki adaletsizlikleri ve bu yapı içinde ezilen bireylerin hayatta kalma mücadelesini gözler önüne serer. Hikâyelerinde azınlıklar, alt sınıflar ve ekonomik olarak dezavantajlı bireyler, bu yapının en çok baskı altında tuttuğu ve sömürdüğü kesimler olarak tasvir edilir. Nesin'in anlatışında, azınlıkların hayatta kalma savaşı, ekonomik sistemin işleyişine ve bu işleyişin yarattığı adaletsizliklere dair sert eleştirilerle bir arada sunulur.

3.1. Ekonomik Yapının Bireyler Üzerindeki Etkisi

Nesin'in eserlerinde ekonomik yapı, bireyler üzerinde büyük bir baskı unsuru olarak karşımıza çıkar. Bu yapının en çok zarar verdiği kesimler ise toplumun azınlıkları ve yoksul sınıflarıdır. Nesin, hikâyelerinde bu kesimlerin ekonomik yapının içinde nasıl hayatta kalmaya çalıştıklarını ve bu mücadelede nasıl yenildiklerini mizahi bir üslupla işler. Özellikle "Buyrun Cenaze Namazına" adlı hikâyede, işçi sınıfının ve ekonomik olarak dezavantajlı bireylerin maruz kaldığı sömürü sistemi, hikâyenin ana

temalarından biridir. Hikâyede işçilerin ekonomik sistemde nasıl ezildikleri, düşük ücretlerle çalışmaya mecbur bırakıldıkları ve ekonomik yapının kendilerine dayattığı şartlar altında hayatta kalmaya çalıştıkları anlatılır. Nesin, burada ekonomik yapının bireyler üzerindeki etkisini eleştirirken, bu sistemin adaletsizliklerine dikkat çeker (Nesin, 1965).

Nesin'in anlatışında, ekonomik sistem sadece bir gelir dağılımı mekanizması olarak değil, aynı zamanda bireylerin yaşamlarını yönlendiren bir güç olarak da karşımıza çıkar. Bu sistem, bireylerin kimliklerini, sosyal statülerini ve toplum içindeki yerlerini belirler. Azınlıklar ve yoksul sınıflar, bu yapının en çok zarar verdiği gruplar olarak, sürekli bir hayatta kalma mücadelesi içindedirler. Nesin, bu kesimlerin ekonomik yapıya karşı verdiği mücadeleyi ironik ve eleştirel bir dille anlatırken, onların yaşadığı çaresizliği de gözler önüne serer.

3.2. Azınlıkların Hayatta Kalma Mücadelesi

Nesin'in hikâyelerinde, azınlıklar ekonomik sistemin en zayıf halkaları olarak tasvir edilir. Azınlık grupları, ekonomik yapının dayattığı eşitsizlikler karşısında hayatta kalmaya çalışırken, sürekli olarak sömürüye ve dışlanmaya maruz kalırlar. "İnsan Sarrafı Köpek" adlı hikâyede, toplumun en alt sınıfında yer alan bireylerin yaşadığı ekonomik zorluklar ve bu zorluklarla başa çıkma çabaları ironik bir dille işlenir. Nesin, azınlıkların ve yoksul sınıfların yaşadığı bu ekonomik mücadeleyi anlatırken, onların sürekli olarak sistem tarafından dışlandığını ve ekonomik yapının dışında bırakıldığını vurgular (Nesin, 1965).

Bu hikâyede ekonomik yapı, bireylerin toplumsal statüsünü belirleyen en önemli unsur olarak karşımıza çıkar. Azınlıklar, bu yapının en altında yer alan gruplar olarak, toplumsal ve ekonomik sistemin dışında kalırlar. Nesin, bu durumu eleştirirken, azınlıkların hayatta kalma mücadelesinin ne kadar zor olduğunu ve sistemin onlara sunduğu fırsatların ne kadar sınırlı olduğunu gözler önüne serer. Ekonomik yapı, azınlıkları sürekli olarak marjinalize eden ve onların toplumsal yapıya dahil olmalarını engelleyen bir güç olarak işlev görür.

3.3. Ekonomik Adaletsizlikler ve Azınlıkların Maruz Kaldığı Sömürü

Nesin'in hikâyelerinde ekonomik adaletsizlikler, azınlıkların ve alt sınıfların yaşamlarını belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Nesin, ekonomik sistemin adaletsizliklerini eleştirirken, bu yapı içinde en çok zarar gören kesimlerin azınlıklar ve ekonomik olarak dezavantajlı bireyler olduğunu vurgular. "Bıyıklı Tevfik Efendi" adlı hikâyede, ekonomik yapının bireyler üzerindeki baskısı ve azınlıkların bu yapı içinde hayatta kalma çabası, hikâyenin ana temasını oluşturur. Tevfik Efendi, toplumun dışında bırakılan

ve ekonomik olarak marjinalize edilen bir birey olarak, sistemin kendisine dayattığı şartlar altında hayatta kalmaya çalışır (Nesin, 1965).

Nesin, bu hikâyede ekonomik adaletsizliklerin bireyler üzerindeki etkisini eleştirirken, azınlıkların bu yapıya karşı verdikleri mücadeleyi de gözler önüne serer. Tevfik Efendi, ekonomik yapının içinde yer bulamayan ve bu yapı tarafından dışlanan bir birey olarak, sistemin kendisine sunduğu sınırlı fırsatlar içinde hayatta kalmaya çalışır. Nesin, ekonomik sistemin bireyler üzerindeki baskısını ve bu yapının azınlıklar üzerindeki sömürü mekanizmalarını eleştirirken, azınlıkların toplumsal yapıda marjinalize edilmesini de gözler önüne serer.

3.4. Devletin Rolü ve Ekonomik Eşitsizlikler

Nesin'in hikâyelerinde ekonomik adaletsizliklerin en önemli unsurlarından biri de devletin bu süreçteki rolüdür. Devlet, ekonomik yapının işleyişinde merkezi bir rol oynar ve bu yapının işçi sınıfı ve azınlıklar üzerindeki baskısını artıran bir mekanizma olarak işlev görür. "Keçi Kuyruğu ile Pusula Mücadelesi" adlı hikâyede, devletin ekonomik yapının içinde nasıl bir rol oynadığı ve bu yapının azınlıklar üzerindeki etkisi mizahi bir dille işlenir. Hikâyede devlet, ekonomik adaletsizlikleri artıran ve azınlıkların toplumsal yapıda yer bulmalarını engelleyen bir güç olarak tasvir edilir (Nesin, 1965).

Nesin, bu hikâyede devletin ekonomik sistemde oynadığı rolü eleştirirken, devletin azınlıklar üzerindeki baskısını da gözler önüne serer. Devlet, ekonomik yapının içinde azınlıkların hayatta kalma mücadelesini zorlaştıran ve onların toplumsal yapıda yer bulmalarını engelleyen bir mekanizma olarak işlev görür. Nesin, bu durumu eleştirirken, devletin ekonomik adaletsizlikler karşısındaki sorumluluğunu da sorgular ve devletin bu yapıyı koruyan bir unsur olarak nasıl işlediğini gözler önüne serer.

3.5. Ekonomik Yapının Bireylerin Kimliği Üzerindeki Etkisi

Nesin'in hikâyelerinde ekonomik yapı, bireylerin kimliğini şekillendiren en önemli unsurlardan biridir. Bireyler, ekonomik sistemin içinde yer buldukları konuma göre toplumsal statülerini belirlerler. Ancak azınlıklar ve yoksul sınıflar, bu yapının en alt kademelerinde yer aldıkları için, kimliklerini ve toplumsal statülerini ekonomik olarak dezavantajlı bir konumda şekillendirmek zorunda kalırlar. "Efendi Oğlum!" adlı hikâyede, bireylerin ekonomik yapı içinde nasıl yer aldıkları ve bu yapının onların kimlikleri üzerindeki etkisi ele alınır. Hikâyede bireyler, ekonomik sistemin içinde yer buldukları konuma göre toplumsal rollerini belirlerken, azınlıklar ve alt sınıflar bu yapı içinde marjinalize edilir (Nesin, 1965).

Nesin, bu hikâyede ekonomik yapının bireylerin kimliği üzerindeki etkisini eleştirirken, azınlıkların ve yoksul sınıfların bu yapıya karşı verdikleri

mücadeleyi de gözler önüne serer. Bireylerin kimliği, ekonomik yapı içinde yer buldukları konuma göre şekillenirken, azınlıklar bu yapının en altında yer alan gruplar olarak sürekli olarak dışlanır. Nesin, bu durumu eleştirirken, ekonomik yapının bireylerin kimliklerini nasıl belirlediğini ve bu yapının azınlıklar üzerindeki baskısını gözler önüne serer.

3.6. Azınlıkların Toplumsal Yapı İçindeki Yeri

Aziz Nesin'in hikâyelerinde azınlıklar, toplumsal yapının en alt katmanında yer alan bireyler olarak tasvir edilir. Nesin, bu durumu ekonomik yapı içindeki adaletsizlikler ve eşitsizlikler üzerinden ele alırken, azınlıkların toplumsal yapıda nasıl marjinalize edildiğini de gözler önüne serer. "İhtilali Nasıl Yaptık" adlı hikâyede, azınlıkların toplumsal yapıdaki yeri ve ekonomik sistem içinde nasıl dışlandıkları anlatılır. Nesin, bu hikâyede azınlıkların toplumsal yapıda marjinalize edilmesini ve ekonomik sistemin onları nasıl dışladığını eleştirirken, onların hayatta kalma mücadelesini de mizahi bir dille işler (Nesin, 1965).

Nesin, azınlıkların toplumsal yapıda yer bulma çabalarını anlatırken, ekonomik sistemin bu kesimlerin toplumsal yapıda yer bulmalarını nasıl engellediğini gözler önüne serer. Azınlıklar, toplumsal yapının en alt katmanında yer alan bireyler olarak sürekli olarak dışlanırken, ekonomik yapı bu durumu daha da derinleştirir. Nesin, bu durumu eleştirirken, azınlıkların hayatta kalma mücadelesinin ne kadar zor olduğunu ve toplumsal yapının bu kesimlere karşı olan duyarsızlığını gözler önüne serer.

Aziz Nesin'in *İhtilali Nasıl Yaptık* kitabındaki hikâyeleri, ekonomik yapının adaletsizliklerini ve bu yapı içinde ezilen azınlıkların hayatta kalma mücadelesini mizahi ve eleştirel bir dille ele alır. Nesin, ekonomik yapının bireyler üzerindeki baskısını, azınlıkların toplumsal yapıda marjinalize edilmesini ve bu kesimlerin hayatta kalma mücadelesini anlatırken, ekonomik adaletsizlikleri ve devletin bu süreçteki rolünü eleştirir. Azınlıklar ve alt sınıflar, Nesin'in hikâyelerinde ekonomik yapının en çok zarar verdiği kesimler olarak karşımıza çıkarken, onların hayatta kalma mücadelesi, toplumsal yapının adaletsizlikleriyle birleşir. Nesin, bu mücadeleyi ironik bir üslupla ele alarak, ekonomik yapının bireyler üzerindeki etkisini gözler önüne serer.

4. Devlet ve Bürokrasinin İşleyişi: Halk ve Yönetim İlişkisi

Aziz Nesin'in *İhtilali Nasıl Yaptık* adlı eserindeki hikâyeler, devletin bürokratik yapısını ve halk ile devlet arasındaki ilişkiyi hicveden güçlü temalar içerir. Nesin, bu hikâyelerde devletin bürokratik mekanizmalarını ve bu mekanizmaların halk üzerindeki etkisini ironi ve mizah yoluyla işler. Devlet, bireylerin yaşamını şekillendiren ve denetleyen bir otorite olarak karşımıza çıkarken, halk ise bu bürokratik yapının içinde sıkışıp kalan ve

kendi haklarını elde etmekte zorlanan bir toplumsal sınıf olarak tasvir edilir. Nesin, devlet ve bürokrasi arasındaki ilişkileri ele alırken, bu yapının işleyişinde karşılaşılan aksaklıkları ve halkın bu süreçte maruz kaldığı haksızlıkları eleştirir.

4.1 Devletin Bürokrasisinin İşleyişi

Aziz Nesin'in hikâyelerinde bürokrasi, devletin halk üzerindeki kontrolünü sağlayan bir araç olarak işlev görür. Devletin karmaşık ve hantal bürokratik yapısı, halkın yaşamını zorlaştıran bir unsur olarak hikâyelerde sıklıkla karşımıza çıkar. Özellikle "Buyrun Cenaze Namazına" adlı hikâyede, devletin bürokratik yapısının işleyişi ve bu işleyişin halk üzerindeki etkisi mizahi bir dille işlenir. Hikâye, bir fabrikada meydana gelen bir ölüm sonrası düzenlenen cenaze töreni etrafında şekillenir ve bu süreçte devletin bürokratik işleyişi ve işçilerin karşılaştığı zorluklar gözler önüne serilir. Nesin, bu hikâyede devletin bürokratik yapısının işleyişini eleştirirken, işçilerin bu süreçte nasıl çaresiz kaldıklarını ve devletin bu yapıyı nasıl sürdürdüğünü ironiyle anlatır (Nesin, 1965).

Devletin bürokratik yapısı, hikâyelerde genellikle halkın sorunlarına çözüm üretmek yerine, onların yaşamını daha da karmaşık hale getiren bir mekanizma olarak karşımıza çıkar. Bürokrasinin işleyişi, halkın taleplerini ve ihtiyaçlarını göz ardı eden, hantal ve etkisiz bir sistem olarak ele alınır. Nesin, bu durumu eleştirirken, devletin bürokratik yapısının halkın günlük yaşamını nasıl olumsuz etkilediğini ve bu yapının halk ile devlet arasındaki ilişkileri nasıl zayıflattığını gözler önüne serer. Halk, bu bürokratik yapı içinde kendi haklarını elde etmekte zorlanırken, devletin işleyişindeki aksaklıklar halkın güvenini sarsan bir unsur olarak anlatılır.

4.2. Bürokratik Mekanizmanın Halk Üzerindeki Baskısı

Nesin'in hikâyelerinde bürokrasi, halkın yaşamını zorlaştıran ve onları devletin kontrolü altında tutan bir araç olarak tasvir edilir. Bürokrasinin karmaşıklığı, halkın devlet ile olan ilişkilerini zayıflatan ve onların haklarını elde etmelerini engelleyen bir unsur olarak karşımıza çıkar. "İhtilali Nasıl Yaptık" adlı hikâyede, devletin bürokratik yapısı ve halkın bu yapı karşısında yaşadığı zorluklar ele alınır. Hikâyede devlete karşı gerçekleştirilen bir ihtilal girişimi üzerinden, devletin halk üzerindeki baskısı ve bu baskının bürokratik yapının bir sonucu olarak nasıl ortaya çıktığı mizahi bir dille anlatılır (Nesin, 1965).

Hikâye, devlete karşı bir başkaldırının nasıl başarısızlıkla sonuçlandığını ve halkın devletin bürokratik yapısı karşısındaki çaresizliğini gözler önüne serer. Devletin bürokratik yapısı, halkın kendi iradesini ortaya koymasını engelleyen ve onları sürekli olarak kontrol altında tutan bir mekanizma olarak işlev görür. Nesin, bu durumu eleştirirken, bürokrasinin halk

üzerindeki baskısının ne kadar derin olduğunu ve halkın bu yapı karşısında nasıl sıkışıp kaldığını gözler önüne serer.

4.3. Halk ve Devlet Arasındaki İletişim Kopukluğu

Nesin'in hikâyelerinde devlet ile halk arasındaki en önemli sorunlardan biri, iletişim kopukluğudur. Devletin bürokratik yapısı, halkın taleplerini ve ihtiyaçlarını anlamakta yetersiz kalırken, halk da devletin bu yapısına ulaşmakta zorlanır. "Bıyıklı Tefik Efendi" adlı hikâyede, devletin halk ile olan iletişim kopukluğu ve bu kopukluğun halk üzerindeki etkileri mizahi bir dille işlenir. Hikâyede Tefik Efendi, toplum tarafından dışlanan bir karakter olarak, devletin kendisine dayattığı bürokratik normlar ve toplumsal yapının baskısı altında yaşamını sürdürmeye çalışır. Devlet ile halk arasındaki iletişimsizlik, Tefik Efendi'nin toplumdan dışlanmasına ve bu yapının bir parçası olamamasına neden olur (Nesin, 1965).

Nesin, bu hikâyede devletin halk ile olan iletişim eksikliğini eleştirirken, halkın bu süreçte nasıl yalnızlaştığını ve devletin bu yapısının halk üzerindeki baskısını artırdığını gözler önüne serer. Devlet, halkın taleplerine ve ihtiyaçlarına cevap vermek yerine, onları kendi bürokratik yapısına uygun hareket etmeye zorlar. Bu da halkın devlet ile olan ilişkisini zayıflatan ve devletin halk üzerindeki kontrolünü artıran bir unsur olarak karşımıza çıkar. Nesin, bu durumu eleştirirken, devletin bürokratik yapısının halk ile olan iletişimini nasıl kopardığını ve bu kopukluğun halk üzerindeki etkilerini mizahi bir dille işler.

4.4. Devletin Bürokratik İktidarı ve Halkın Sıkışmışlığı

Aziz Nesin'in hikâyelerinde devletin bürokratik iktidarı, halkın kendi haklarını elde etme mücadelesini zorlaştıran bir mekanizma olarak tasvir edilir. Devlet, halkın yaşamını denetleyen ve onların taleplerini karşılamaktan çok, bürokratik kuralları uygulayan bir otorite olarak işlev görür. "Efendi Oğlum!" adlı hikâyede, devletin bürokratik yapısı ve bu yapının bireyler üzerindeki etkisi anlatılır. Hikâye, bir bürokratin oğlunun, babasının izinden giderek toplumsal bir statü elde etme çabası etrafında şekillenir. Bu süreçte devletin bürokratik yapısı, bireyin toplumdaki yerini belirleyen ve onun toplumsal hiyerarşide nasıl hareket etmesi gerektiğini şekillendiren bir güç olarak karşımıza çıkar (Nesin, 1965).

Nesin, bu hikâyede devletin bürokratik iktidarının halk üzerindeki etkisini eleştirirken, bu yapının halkı nasıl sıkıştırdığını ve onların kendi haklarını elde etme mücadelesini nasıl zorlaştırdığını gözler önüne serer. Devlet, bireylerin toplumsal yapıda yer bulmalarını ve haklarını elde etmelerini engelleyen bir otorite olarak tasvir edilirken, halk bu bürokratik yapının içinde kendi kimliğini ve haklarını aramak zorunda kalır. Nesin, bu durumu eleştirirken, devletin bürokratik yapısının halk üzerindeki baskısının ne

kadar güçlü olduğunu ve halkın bu yapı içinde sıkışıp kaldığını mizahi bir dille işler.

4.5. Devletin Bürokratik Yapısındaki Aksaklıklar

Aziz Nesin'in hikâyelerinde devletin bürokratik yapısındaki aksaklıklar, halkın devlet ile olan ilişkilerini zayıflatan en önemli unsurlardan biri olarak ele alınır. Devletin karmaşık ve hantal bürokratik yapısı, halkın haklarını elde etme sürecini zorlaştıran ve onları sürekli olarak engelleyen bir mekanizma olarak işlev görür. "Emekli Bir Paşanın Çizmesi" hikâyesinde, devletin bürokratik yapısındaki aksaklıklar ve bu aksaklıkların halk üzerindeki etkileri anlatılır. Hikâyede bir emekli paşanın, bürokratik yapının karmaşıklığı ve devletin işleyişindeki aksaklıklar nedeniyle yaşadığı zorluklar mizahi bir dille işlenir (Nesin, 1965).

Nesin, bu hikâyede devletin bürokratik yapısındaki aksaklıkları eleştirirken, halkın bu yapının içinde nasıl kaybolduğunu ve kendi haklarını arama sürecinde nasıl zorlandığını gözler önüne serer. Devletin karmaşık ve hantal bürokratik yapısı, halkın taleplerini karşılamaktan çok, onların haklarını engelleyen bir mekanizma olarak işlev görür. Nesin, bu durumu eleştirirken, devletin bu yapısının halk ile olan ilişkilerini nasıl zayıflattığını ve halkın bu yapı içinde nasıl çaresiz kaldığını mizahi bir dille işler.

Aziz Nesin'in *İhtilali Nasıl Yaptık* kitabındaki hikâyeleri, devletin bürokratik yapısını ve halk ile devlet arasındaki ilişkiyi mizahi ve eleştirel bir dille ele alır. Nesin, devletin bürokratik yapısının halk üzerindeki baskısını ve bu yapının halk ile olan ilişkilerini nasıl zayıflattığını anlatırken, devletin karmaşık ve hantal yapısındaki aksaklıkları da eleştirir. Halk, bu bürokratik yapı içinde kendi haklarını elde etme mücadelesi verirken, devletin işleyişindeki aksaklıklar ve bu yapının halk üzerindeki etkileri, hikâyelerde önemli bir tema olarak karşımıza çıkar. Nesin, devletin bürokratik yapısını eleştirirken, halkın bu yapı karşısındaki çaresizliğini ve devletin bu yapı içindeki rolünü mizahi bir dille anlatır.

5. Aziz Nesin'in Mizahıyla Halkın Ekonomik Mücadelesi

Aziz Nesin'in mizahı, toplumsal olayları ve halkın yaşadığı ekonomik zorlukları ele alırken derin bir eleştirel yaklaşım sergiler. Nesin, mizahi öyküleri aracılığıyla ekonomik eşitsizlikler, adaletsizlikler ve sömürü düzenine karşı sert bir tavır alır. "İhtilali Nasıl Yaptık" adlı eserinde de bu eleştiriler hem bireysel hem de toplumsal düzeyde, halkın çektiği ekonomik sıkıntıları ve bu sıkıntılara karşı geliştirdikleri tepkileri mizahi bir dille aktarır. Nesin'in bu eleştirilerini değerlendirirken, eserinde yer alan hikâyeler üzerinden halkın ekonomik mücadelesini anlamak mümkündür.

5.1. Halkın Ekonomik Gerçekliği ve Nesin'in Mizahi Anlatımı

Aziz Nesin'in eserlerindeki karakterler, çoğunlukla sıradan insanlar, köylüler, işçiler ve yoksullardır. Bu karakterler, dönemin ekonomik şartları altında ezilmiş, sistemin adaletsizlikleriyle yüzleşen bireylerdir. Nesin, bu karakterleri mizahi bir çerçeve içinde anlatırken, aslında onların ekonomik çaresizliğini gözler önüne serer. Örneğin, "Buyrun Cenaze Namazına" adlı hikâyesinde bir fabrikanın işçileri, patronlarının ne denli varlıklı olduğunu anlamaya çalışırken kendi ekonomik durumlarıyla yüzleşirler. Şakir Bey karakteri, büyük bir iş adamı olarak yüceltilirken, işçiler patronun fabrikada sağladığı iş imkânlarını bir lütuf olarak kabul ederler. Ancak, Nesin burada ince bir eleştiri sunar; işçilerin düşük ücretlerle çalışıp, patronlarına olan minnetleri, onların ekonomik çaresizliğini ve sınıfsal farkları gösterir. Nuri Usta'nın işçileri bilinçlendirme çabaları ve işçi ücretlerinin artırılmasını talep etmesi de bu mücadeleyi gözler önüne serer.

İşçiler arasındaki bu mücadelenin simgesi, işçi sınıfının ekonomik eşitsizlikle olan savaşını temsil eder. Nuri Usta'nın, işçilerin haklarını savunma amacıyla başlattığı harekete, daha önce mevcut düzeni kabul etmiş olan işçiler bile bir süre sonra katılırlar. Nuri Usta'nın talepleri, sadece ücretlerin artırılmasıyla sınırlı değildir; o, aynı zamanda fazla mesai ücretlerinin de verilmesini talep eder. Bu talep, işçilerin yalnızca temel yaşam standartlarını sürdürmeye çalışmadığını, aynı zamanda daha adil bir çalışma düzeni için mücadele ettiklerini gösterir.

5.2. Ekonomik Mücadelede Mizahın Gücü

Nesin'in mizahı, ekonomik adaletsizliğe dair halkın yaşadığı çaresizlikleri ironik bir şekilde ele alırken, okurun bu sorunlar üzerine düşünmesini sağlar. "İhtilali Nasıl Yaptık" hikâyesinde, bir grup insanın hükümeti devirmek için başlattığı ihtilal, aslında dönemin siyasi ve ekonomik sistemine karşı bir başkaldırıyı simgeler. Ancak bu başkaldırı, ironik bir şekilde başarısızlıkla sonuçlanır çünkü ihtilali yapanlar, halkı bu değişimden haberdar edemez. Bu hikâye, ekonomik ve siyasi güçlerin halktan nasıl kopuk olduğunu, halkın yaşadığı sorunların iktidar tarafından nasıl göz ardı edildiğini gösterir. Hükümetin devrilmesine rağmen, halkın bu devrimden habersiz olması, ekonomik sömürünün ne denli yaygın olduğunu gözler önüne serer.

Nesin, mizahi anlatımıyla halkın çaresizliğini ve ekonomik mücadelesini yansıtırken, bu hikâyeler aracılığıyla toplumsal eleştiriye de derinleştirir. Halkın ekonomik sorunlarını mizahi bir dille anlatması, aslında bu sorunların ciddiyetini hafifletmez, aksine bu çelişki, okuyucunun durumun vahametini daha iyi anlamasına olanak tanır. "İhtilali Nasıl Yaptık" hikâyesinde olduğu gibi, devrimin ironik bir şekilde başarısız olması, aslında ekonomik

mücadelenin ne kadar zor olduğunu ve sistemin halk üzerindeki baskısını simgeler.

5.3. Halkın Ekonomik Mücadelesinde Sınıf Çatışması

Aziz Nesin'in hikâyelerinde, sınıf çatışması önemli bir tema olarak karşımıza çıkar. "Efendi Oğlum" hikâyesinde, bir işçinin patronu olan Efendi'ye olan minnettarlığı, aslında sınıfsal farkların bir yansımasıdır. Efendi Oğlum karakteri, işçilere lütufkâr bir şekilde yaklaşırken, onların ekonomik çaresizliğini görmezden gelir. Nesin, bu hikâye ile zenginlerin halkın emeğini sömürmesine karşı bir eleştiri sunar. İşçiler, Efendi'nin kendilerine sağladığı iş imkânına minnet duyarlar, ancak bu minnet aslında onların ekonomik olarak ne kadar zor durumda olduklarını ve başka bir seçeneklerinin olmadığını gösterir.

Sınıf çatışması, yalnızca işçiler ve patronlar arasındaki farkları değil, aynı zamanda işçilerin birbirleri arasındaki farklılıkları da gözler önüne serer. "Gelin Diye Kullanılan Piyano" hikâyesinde, işçiler arasında bile sınıf farkları ve rekabet olduğu görülür. Zengin sınıfa duyulan hayranlık ve onların yaşam tarzını taklit etme çabası, işçilerin ekonomik olarak ne kadar zor durumda olduklarını ortaya koyar. Nesin, bu hikâyede işçilerin kendi içlerindeki sınıf farklarını mizahi bir şekilde ele alır ve onların ekonomik çaresizliğini gözler önüne serer.

Aziz Nesin'in mizahi hikâyeleri, halkın ekonomik mücadelesini, sınıfsal farkları ve sistemin adaletsizliklerini derinlemesine ele alan güçlü birer toplumsal eleştiri sunar. Nesin, halkın yaşadığı ekonomik sıkıntıları mizahi bir dille anlatarak, bu sorunların ne kadar derin ve yaygın olduğunu gözler önüne serer. Halkın ekonomik mücadelesi, Nesin'in hikâyelerinde sadece bireysel bir sorun olarak kalmaz; aynı zamanda toplumsal bir sorun haline gelir. Nesin'in bu mizahi anlatımı, halkın ekonomik çaresizliğini ve sınıf çatışmalarını anlamak için önemli bir araçtır.

6. İnsanın Toplum İçindeki Yeri: Toplumsal Hiyerarşi ve Adalet Arayışı

Aziz Nesin, Türk toplumunun farklı katmanlarını mizahi bir dil ile eleştirirken, özellikle bireyin toplum içindeki yerini, toplumsal hiyerarşiyi ve adalet arayışını sıkça gündeme getirir. "İhtilali Nasıl Yaptık" adlı eserinde yer alan hikâyeler, bireylerin sosyal sınıflar arasındaki yerlerini sorguladıkları, toplumun adaletsizlikleriyle yüzleştikleri ve hiyerarşinin baskısı altında ezildikleri temaları işler. Nesin, hikâyeleri aracılığıyla bireyin toplumdaki konumunu eleştirirken, toplumsal eşitsizliklerin yol açtığı adalet sorunlarını gözler önüne serer. Bu çalışma, Nesin'in hikâyelerinden alıntılarla, bireyin toplumdaki yeri, hiyerarşi ve adalet arayışını değerlendirmektedir.

6.1. Toplumsal Hiyerarşi ve Bireyin Konumu

Aziz Nesin'in "İhtilali Nasıl Yaptık" adlı eserindeki hikâyelerde, bireyler sürekli olarak toplumsal hiyerarşi tarafından sınırlanmış ve belirlenmiş roller içinde hareket ederler. Bu hiyerarşi, sınıfsal farklar, ekonomik durumlar, mesleki konumlar ve toplumsal statü ile belirlenir. Nesin, bu hiyerarşik yapıyı mizahi bir şekilde ele alarak, bireylerin bu yapı içindeki yerlerini sorgular.

Örneğin, "Buyrun Cenaze Namazına" adlı hikâyede, Şakir Bey'in fabrikasındaki işçiler, kendilerine dayatılan toplumsal sınırlamalardan ve hiyerarşik düzenden şikayetçidir. Şakir Bey, büyük bir işadamı olarak fabrikada her şeyi kontrol ederken, işçiler onun kontrolü altında yaşamlarını sürdürmek zorundadır. Nesin bu durumu ironik bir şekilde aktarır: "Şakir Bey büyük bir işadamı olarak yüceltilir, ama ne yapsın, kendi büyük, memleket küçük ve kısır" (Nesin, 1983, s. 9). Bu alaycı anlatım, Şakir Bey'in sınıfsal gücünün sadece kendi kişisel yeteneklerine değil, aynı zamanda toplumdaki hiyerarşik düzene dayandığını gösterir.

İşçiler, bu hiyerarşik yapıda kendilerine yer bulamazken, üst sınıfın sağladığı kısıntılarla yetinmek zorunda kalırlar. Nesin, bireylerin toplum içindeki yerlerini ve sınıf farklarını bu hikâyede gözler önüne sererken, aslında bu hiyerarşik yapının ne kadar adaletsiz olduğunu gösterir. Şakir Bey, işçilere minnetle yaklaşır, fakat bu minnet aslında onların sömürülmesine dayalıdır. İşçilerin, bu duruma karşı koymak yerine, işverenlerine minnet duyması, toplumsal hiyerarşinin nasıl derinleştiğini ve adaletin sağlanamadığını açıkça ortaya koyar (Nesin, 1983, s. 10).

6.2. Adalet Arayışı ve Eşitsizliklerin İronisi

Aziz Nesin'in hikâyelerinde sıkça işlenen temalardan biri de bireylerin adalet arayışıdır. Nesin, adalet arayışını bazen trajik, bazen de komik bir şekilde işler. Toplumsal adaletsizliklerin mizah yoluyla aktarılması, Nesin'in eleştirel gücünü artıran önemli bir yöntemdir. "İhtilali Nasıl Yaptık" adlı hikâyede, bireylerin adalet talebi ve toplumsal düzeni değiştirme çabaları ironi ile anlatılır. Hikâye, bir grup insanın hükümeti devirmek için ihtilal başlattığı ancak bu devrimin halk tarafından fark edilmediği bir olay üzerinden ilerler: "Devrim olmuş ama halkın haberi yok. Çünkü ihtilalciler, devrimi halka duyuramamış" (Nesin, 1983, s. 77). Bu durum, bireylerin adalet arayışındaki çaresizliğini ve toplumsal yapının bu arayışı nasıl bastırdığını gösterir.

Nesin, burada toplumsal hiyerarşinin, bireylerin adalet taleplerine nasıl kulak tıkadığını ve bu taleplerin üst sınıflar tarafından nasıl göz ardı edildiğini mizahi bir dille eleştirir. İhtilalcilerin başarısızlığı, aslında toplumun adalet arayışının önündeki büyük engelleri simgeler. Toplumsal düzenin, bireylerin

adalet taleplerine kapalı olduğu bu anlatıda, devrimin başarısızlığı bir eleştiri aracı olarak kullanılmıştır. Nesin, adalet arayışının ironik bir şekilde boşa çıkışını göstererek, bireylerin toplumsal yapı içinde ne denli etkisiz kaldıklarını ortaya koyar.

6.3. Hiyerarşik Baskının Toplumsal Adaletsizlik Üzerindeki Etkisi

Toplumsal hiyerarşi, Nesin'in hikâyelerinde sadece bireyler arası ilişkilerde değil, aynı zamanda kurumlar ve toplumsal yapılar üzerinde de etkili bir güç olarak karşımıza çıkar. "Efendi Oğlum" hikâyesi, bireylerin hiyerarşi karşısındaki çaresizliğini ve adalet arayışını ele alır. Bu hikâyede, bir işçi olan Fahri Usta, patronu Efendi'ye olan minnettarlığını dile getirirken, aslında hiyerarşik düzenin kendisini nasıl ezdiğini fark edemez. Nesin bu durumu şu şekilde anlatır: "Patron, her şeyini kendisine borçlu olduğu işçisine bir lütuf gibi yaklaşır, ama bu lütuf aslında işçilerin boyun eğmesine dayalıdır" (Nesin, 1983, s. 66). Nesin, burada işçi ve patron arasındaki ilişkiyi toplumsal hiyerarşi üzerinden eleştirir ve bu hiyerarşinin adaletsizliği nasıl meşrulaştırdığını gözler önüne serer.

Hiyerarşik baskı, bireylerin adalet taleplerini de bastıran bir unsur olarak hikâyelerde öne çıkar. Özellikle işçi sınıfı, bu baskı karşısında çaresizdir. İşçilerin, patronlarına karşı minnet duyması ve bu minnetin onları pasif hale getirmesi, toplumsal hiyerarşinin adalet arayışını nasıl yok ettiğini gösterir. Bu durumu "Bıyıklı Tevfik Efendi" hikâyesinde de görmek mümkündür. Tevfik Efendi, hiyerarşik düzenin üstünde gibi görünür, fakat aslında o da sistemin bir parçasıdır ve bu sistemin kurbanıdır: "Bıyıklı Tevfik Efendi, ne kadar güçlü görünse de, sistemin içindeki bir dişli olduğunu fark edemez, çünkü sistem onun adalet arayışını bastırır" (Nesin, 1983, s. 141).

6.4. Bireylerin Toplumdaki Yeri ve Kimlik Arayışı

Aziz Nesin'in hikâyelerinde, bireylerin toplumdaki yerlerini sorgulaması ve bu sorgulama sürecinde kimlik arayışına girmeleri sıkça karşılaşılan bir temadır. Toplumsal hiyerarşinin bireyler üzerindeki etkisi, onların kimliklerini bulma çabalarını da şekillendirir. "Medeniyet Gibi Var Mı?" hikâyesi, bireylerin toplumdaki yerlerini bulma çabasını ironik bir şekilde ele alır. Bu hikâyede, bireyler Batılılaşma ve modernleşme süreçleriyle kimliklerini bulmaya çalışırken, aslında toplumsal hiyerarşi tarafından yönlendirildiklerinin farkında değildirler: "Bireyler, medeniyetin simgeleriyle kendilerine yeni kimlikler inşa ederken, aslında bu kimlikler hiyerarşik düzene hizmet eder" (Nesin, 1983, s. 107).

Bu kimlik arayışı, bireylerin toplumsal düzen içinde kendilerini nasıl konumlandıklarını da belirler. Özellikle işçi sınıfı ve alt tabakadan gelen bireyler, bu arayış sürecinde toplumsal hiyerarşinin baskısıyla karşılaşır. "Keçi Kuyruğu ile Pusula Mücadelesi" hikâyesinde, bireylerin kimliklerini

bulma çabaları, toplumsal yapı ve geleneklerle çatışır: “Bireyler, kimlik arayışında toplumsal baskılarla yüzleşirler ve bu baskılar onları sürekli olarak bir kalıba sokmaya çalışır” (Nesin, 1983, s. 101). Nesin, bu hikâyesinde bireylerin kimliklerini bulma sürecinde yaşadıkları içsel çatışmaları ve bu çatışmaların toplumsal yapıyla nasıl çeliştiğini gözler önüne serer.

6.5. Toplumsal Adaletin Elde Edilemeyişi ve Hiyerarşik Engeller

Aziz Nesin’in eserlerinde, bireylerin toplumsal adalete ulaşma çabaları genellikle başarısızlıkla sonuçlanır. Bu başarısızlık, toplumsal hiyerarşinin bireyler üzerindeki baskısı ve bu baskının onların adalet taleplerini engellemesi ile açıklanabilir. Nesin, bireylerin bu taleplerinin nasıl sistematik bir şekilde bastırıldığını mizahi bir dille eleştirir. “Gelin Diye Kullanılan Piyano” hikâyesinde, alt sınıftan bireyler, zengin sınıfa hayranlık duyarak onların yaşam tarzını taklit etmeye çalışır, ancak bu çaba, sınıfsal eşitsizlikler nedeniyle başarısız olur: “İşçiler, üst sınıfın yaşamını taklit etmeye çalışır, fakat toplumsal hiyerarşi, onların bu çabasını boşa çıkarır” (Nesin, 1983, s. 93).

Nesin’in hikâyelerinde bireylerin adalet arayışlarının engellenmesi, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de bir sorun olarak ele alınır. Toplumsal adaletin sağlanamaması, bireylerin hiyerarşi içinde sıkışıp kalmalarına ve bu hiyerarşinin adalet taleplerini bastırmasına neden olur. Nesin, bu durumu “İhtilali Nasıl Yaptık” hikâyesinde de gösterir; ihtilalin başarısız olması, aslında toplumsal yapının bireylerin adalet taleplerini nasıl yok ettiğinin bir simgesidir. Toplumsal hiyerarşi, bireylerin adalet taleplerini sürekli olarak geri plana iten bir yapı olarak karşımıza çıkar.

Aziz Nesin’in “İhtilali Nasıl Yaptık” adlı eserinde yer alan hikâyeler, toplumsal hiyerarşi ve adalet arayışı temalarını derinlemesine ele alan güçlü anlatılar sunar. Nesin, bireylerin toplum içindeki yerlerini mizahi bir dille eleştirirken, toplumsal hiyerarşinin bireylerin adalet arayışını nasıl engellediğini gösterir. Bu hiyerarşik yapı, bireylerin toplumsal düzen içinde pasif hale gelmelerine ve adalet taleplerinin boşa çıkmasına neden olur. Nesin’in hikâyeleri, bireylerin toplumsal hiyerarşi içindeki çaresizliğini ve adalet arayışındaki başarısızlıklarını gözler önüne sererken, aynı zamanda bu durumun mizahi ve ironik bir şekilde anlatılması, okuyucunun bu sorunlar üzerine düşünmesine olanak tanır.

7. İhtilal Kavramı

7.1.İhtilal Kavramı: Toplumun Dönüşümüne Dair Bir Alegori

Aziz Nesin, Türk mizahının en önemli isimlerinden biri olarak, toplumun sorunlarına mizahi bir yaklaşımla eleştirel bakışlar getirmiştir. Eserlerinde sıkça toplumsal eşitsizlikler, adaletsizlikler ve baskılar gibi temaları ele alan Nesin, bu konuları mizah yoluyla hem eğlenceli hem de düşündürücü bir biçimde sunar. "İhtilali Nasıl Yaptık" adlı kitabı ise, özellikle ihtilal kavramı üzerinden toplumun dönüşümüne dair derin bir alegori sunar. Nesin, bu eserinde ihtilali sadece siyasi bir kavram olarak değil, aynı zamanda toplumsal değişim ve bireyin bu değişim karşısındaki konumunu sorgulayan bir metafor olarak ele alır. İhtilalin başarısızlığı, halkın bu dönüşümden habersiz kalışı ve toplumsal düzenin değişmemesi gibi unsurlar, eserde sıkça işlenen ana temalardır. Bu çalışmada, Aziz Nesin'in "İhtilali Nasıl Yaptık" kitabındaki hikâyelerden yola çıkarak ihtilal kavramı ve bu kavramın toplumun dönüşümüne dair alegorik anlamları değerlendirilecektir.

7.2.İhtilal Kavramının Mizahi Bir Eleştirisi

Aziz Nesin, ihtilal kavramını ele alırken, bu kavramın sıradan insan için ne anlama geldiğini sorgular ve toplumun bu kavrama yaklaşımını mizahi bir biçimde eleştirir. "İhtilali Nasıl Yaptık" adlı hikâyede, bir grup insanın hükümeti devirmek için başlattığı ihtilalin, aslında toplumda büyük bir yankı uyandırmadığını ve halkın bu devrimden habersiz olduğunu görürüz. Nesin, bu durumu şu şekilde ifade eder: "Devrim olmuş ama halkın haberi yok. Çünkü ihtilalciler, devrimi halka duyuramamış" (Nesin, 1983, s. 77). Bu ifade, ihtilal kavramının toplumsal bağlamdaki yerini sorgulayan derin bir mizah içerir. Nesin'e göre, ihtilal sadece bir grup entelektüel ya da siyasi liderin başlattığı bir süreç değildir; toplumun tüm kesimlerinin bu değişime katılması ve destek vermesi gerekir. Ancak, halkın bu sürece dahil olmaması, ihtilalin başarıya ulaşmasını engelleyen en önemli faktördür.

Hikâyede geçen olaylar, ihtilalin sadece bir güç değişimi değil, aynı zamanda toplumsal bir farkındalık ve bilinçlenme süreci olduğunu gösterir. Ancak bu farkındalık eksikliği, devrim sürecini ironik bir şekilde başarısızlığa götürür. Nesin, ihtilalin toplumda nasıl karşılık bulmadığını göstererek, halkın toplumsal değişime olan ilgisizliğini ve bu değişimden nasıl kopuk olduğunu gözler önüne serer. Bu durum, aslında toplumsal dönüşümün sadece siyasi bir liderlik meselesi olmadığını, aynı zamanda halkın bu süreci sahiplenmesi gerektiğini vurgular.

7.3.Toplumsal Dönüşümün İronik Yüzü

Aziz Nesin, "İhtilali Nasıl Yaptık" adlı kitabında yer alan hikâyelerde, toplumsal dönüşümün ironik yüzünü ortaya koyar. İhtilal, toplumsal düzenin

değişmesi ve halkın daha adil bir sisteme kavuşması amacıyla yapılan bir harekettir. Ancak, Nesin'in hikâyelerinde bu hareketler genellikle başarısızlıkla sonuçlanır ve toplumsal dönüşüm gerçekleşemez. "İhtilali Nasıl Yaptık" hikâyesinde, devrimciler iktidarı ele geçirmiş olmalarına rağmen, halkın bu değişimden habersiz olması, devrimin aslında bir dönüşüm sağlayamadığını gösterir: "İhtilal oldu ama halk bunun farkında değil; çünkü devrimciler halkı bilgilendirmeyi başaramamış" (Nesin, 1983, s. 78).

Bu hikâye, toplumsal dönüşümün sadece iktidarın el değiştirmesiyle sağlanamayacağını, halkın bu değişim sürecine aktif olarak katılması gerektiğini vurgular. Devrimcilerin halkı bilgilendirememesi ve halkın bu süreçten habersiz kalması, aslında toplumsal değişimin neden gerçekleşemediğini açıklayan önemli bir metafordur. Nesin, ihtilal kavramını eleştirirken, toplumsal dönüşümün sadece siyasi bir hareket olmadığını, aynı zamanda bireylerin bu sürece nasıl dahil olacağını da sorgular.

7.4. Bireyin İhtilal Karşısındaki Konumu

Aziz Nesin'in hikâyelerinde, bireylerin toplumsal değişim ve ihtilal karşısındaki konumları da sıklıkla sorgulanır. "İhtilali Nasıl Yaptık" hikâyesi, bireylerin bu süreçteki rollerini ve toplumdaki yerlerini anlamlandırma çabalarını ironik bir şekilde ele alır. Hikâyede, ihtilalciler, devrimin bir parçası olarak gördükleri halkı bu değişime katılmaları için motive etmeye çalışırlar, ancak bu çaba başarısızlıkla sonuçlanır. Halkın devrime karşı ilgisizliği ve kayıtsızlığı, bireylerin toplumsal değişim süreçlerinde ne kadar etkisiz kaldıklarını gösterir.

Nesin, bireylerin bu süreçteki konumlarını eleştirirken, onların adaletsizlikler ve toplumsal baskılar karşısında ne denli pasif hale geldiklerini vurgular. Halkın ihtilale olan ilgisizliği, aslında bireylerin toplumsal düzeni değiştirme konusundaki isteksizliğini ve mevcut sisteme olan boyun eğişini simgeler. Nesin'in bu eleştirisi, sadece siyasi bir eleştiri değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel bir sorgulamadır. İhtilal, toplumsal düzenin değiştirilmesi için yapılan bir hareketken, halkın bu hareket karşısındaki kayıtsızlığı, toplumsal değişimin önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkar.

7.5. İhtilalin Başarısızlığı ve Toplumsal Yapının Devamlılığı

Aziz Nesin'in hikâyelerinde ihtilal kavramının başarısızlıkla sonuçlanması, aslında toplumsal yapının devamlılığını simgeleyen bir metafor olarak kullanılır. "İhtilali Nasıl Yaptık" hikâyesinde ihtilalin başarısızlığı, toplumsal yapının ne kadar güçlü olduğunu ve bu yapının kolayca değiştirilemeyeceğini gösterir. Nesin, toplumsal düzenin değişmesi için sadece iktidarın değişmesinin yeterli olmadığını, halkın bu değişime olan inancının ve katılımının da önemli olduğunu vurgular: "Devrim yapmak

kolaydır, ancak bu devrimi halkın anlamasını ve benimsemesini sağlamak zordur” (Nesin, 1983, s. 80).

Nesin’in bu eleştirisi, toplumsal yapının dönüşümünün bireylerin bilinçlenmesi ve toplumsal farkındalıklarının artmasıyla mümkün olduğunu gösterir. Ancak hikâyelerde gördüğümüz gibi, bu bilinçlenme süreci genellikle başarısız olur ve toplumsal yapı olduğu gibi devam eder. İhtilalin başarısızlığı, aslında bireylerin bu değişime olan inançsızlıklarını ve mevcut sisteme olan bağımlılıklarını gösterir. Nesin, toplumsal dönüşümün sadece devrimci hareketlerle değil, aynı zamanda halkın bu harekete olan inancı ve katılımıyla sağlanabileceğini vurgular.

7.6. Toplumsal Devrim ve İktidar Mücadelesi

Aziz Nesin, ihtilal kavramını ele alırken, aynı zamanda iktidar mücadelesini de sorgular. "İhtilali Nasıl Yaptık" hikâyesinde, devrimciler iktidarı ele geçirmiş olmalarına rağmen, bu iktidarın toplumsal bir dönüşüm sağlayamadığını görürüz. Nesin, iktidar mücadelesinin toplumsal dönüşüm üzerindeki etkisini eleştirirken, aslında bu mücadelenin ne denli yüzeysel kaldığını gözler önüne serer. Devrimcilerin iktidarı ele geçirmeleri, sadece gücün el değiştirmesini sağlar; ancak toplumsal yapının değişmesi için bu yeterli değildir.

Nesin, toplumsal devrimin sadece siyasi bir süreç olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir bilinçlenme ve adalet arayışı olduğunu vurgular. İktidar mücadelesi, bireylerin toplumsal dönüşüm sürecine katılmalarını engelleyen bir araç olarak kullanıldığında, devrim başarıya ulaşamaz. Bu durumu hikâyede şu şekilde ifade eder: “İktidar el değiştirir, ancak toplumsal adalet sağlanamazsa, devrim amacına ulaşamaz” (Nesin, 1983, s. 82).

7.7. İhtilal Alegorisi: Toplumsal Yapının Eleştirisi

Aziz Nesin’in "İhtilali Nasıl Yaptık" adlı eseri, ihtilal kavramını toplumsal yapının bir alegorisi olarak ele alır. Nesin, ihtilal aracılığıyla toplumsal düzenin nasıl işlediğini ve bu düzenin nasıl değiştirilebileceğini sorgular. Ancak hikâyelerde gördüğümüz gibi, toplumsal yapı çok güçlüdür ve bu yapı kolayca değiştirilemez. Nesin, bu durumu eleştirirken, ihtilal kavramını toplumsal dönüşüm için bir metafor olarak kullanır. İhtilal, sadece siyasi bir hareket değil, aynı zamanda toplumsal düzenin adalet ve eşitlik temelinde yeniden inşa edilmesi gereken bir süreçtir.

Hikâyelerde, bireylerin bu sürece katılmaları ve toplumsal yapıyı sorgulamaları gerektiği vurgulanır. Ancak bireylerin bu sorgulama sürecine dahil olmamaları, toplumsal yapının devam etmesine ve adaletin sağlanamamasına yol açar. Nesin, ihtilalin başarısızlığını eleştirirken, aslında

toplumsal yapının ne kadar dirençli olduğunu ve bu yapının bireyler tarafından değiştirilemediğini gösterir.

Aziz Nesin'in "İhtilali Nasıl Yaptık" adlı eseri, ihtilal kavramını toplumsal yapının bir alegorisi olarak ele alır ve bu kavram üzerinden bireylerin toplumsal değişime olan yaklaşımlarını sorgular. Nesin, ihtilal kavramını eleştirirken, toplumsal dönüşümün sadece siyasi bir hareketle değil, halkın bu sürece olan inancıyla sağlanabileceğini vurgular. İhtilalin başarısızlığı, aslında toplumsal yapının ne kadar güçlü olduğunu ve bireylerin bu yapıyı değiştirme konusundaki yetersizliklerini gösterir. Nesin, mizahi anlatımıyla toplumsal düzenin değişmesi gerektiğini savunurken, bireylerin bu değişime katılmalarını teşvik eder ve adaletin sağlanması için toplumsal farkındalığın önemini vurgular.

SONUÇ

Aziz Nesin'in hikâyeciliği, Türk edebiyatında mizah ve toplumsal eleştiriye başarıyla bir araya getiren nadir örneklerden biridir. Hikâyelerinde sade ama güçlü bir dil kullanarak toplumun aksaklıklarını, bireylerin zayıflıklarını ve toplumsal yapının çarpıklıklarını ele almıştır. Nesin, hikâyelerinde mizahi unsurların yanı sıra derin bir toplumsal farkındalık ve eleştirel bakış açısını ön plana çıkararak, toplumun farklı kesimlerinden karakterler aracılığıyla sosyal meseleleri işlemiştir. Onun hikâyeleri, dönemin sosyo-ekonomik ve politik yapısını da yansıtarak, geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmeyi başarmıştır.

Bu çalışma kapsamında, Aziz Nesin'in hikâyeciliği, yapı ve tema açısından ele alınmıştır. Nesin, eserlerinde mizahı sadece güldürmek amacıyla kullanmamış, aksine bu güldürme unsurlarını toplumsal eleştiriye güçlendirmek için bir araç olarak değerlendirmiştir. Mizahi üslubu, Türk halk kültüründen beslenerek modern dünyadaki toplumsal sorunları ele almış ve bu doğrultuda bireysel ve toplumsal temaları derinlemesine işlemiştir. Nesin'in hikâyelerinde sıkça karşılaşılan toplumsal eleştiri, özellikle bireyin topluma karşı yabancılaşması ve sistemin birey üzerindeki baskısı gibi konular üzerinden işlenmiştir.

Sonuç olarak, Aziz Nesin'in hikâyeleri hem yapısal hem de tematik açıdan incelendiğinde, toplumsal farkındalığı artırmayı amaçlayan ve mizahı etkili bir eleştiri aracı olarak kullanan önemli edebi eserler olarak değerlendirilebilir. Nesin'in toplumsal eleştiriye mizahi bir dille ustaca birleştirmesi, onu Türk edebiyatının en önemli yazarlarından biri yapmıştır.

REFERANSLAR

- Alangu, T. (1966). Aziz Nesin ve Halk Masalları. *Yeni Dergi*, 2(23), 122-131.
- Apaydın, T. (1995). Aziz Nesin. *Öğretmen Dünyası Dergisi*, 16(188), 4-5.
- Balaban, F. (2006). Aziz Nesin'in hikâyelerinde yapı ve tema. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Gezen, M. (2003). *Arkadaşım Aziz Nesin*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Nesin, A. (1965). *İhtilali nasıl yaptık?* Adam Yayınları.
- Yağcı, Ö. (1999). *Aziz Nesin Aydınlığı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dijital Çağda Bilgi Kirliliği ve Medya Okuryazarlığı

Betül SABAHÇI¹

¹ Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, betul.sabahci@bozok.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-4178-5353.

ÖZET

Dijitalleşme süreciyle birlikte bilgi üretimi ve paylaşımı yapısal bir dönüşüm geçirmiş; sosyal medya platformları bu sürecin merkezine yerleşmiştir. Ancak bu değişim, bilgi kirliliği ve yanlış bilginin yayılımı gibi ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir. Dezenformasyon ve misenformasyon, bireylerin gerçeklik algısını çarpıtmakta ve toplumsal kutuplaşmayı tetiklemektedir. Bu makale, medya okuryazarlığını dijital bilgi ekosisteminde bireylerin bu tür tehditlere karşı geliştirebileceği bir direnç mekanizması olarak ele almaktadır. Literatür taramasına dayalı çalışmada, sosyal medya algoritmaları, bilgi doğrulama araçları ve medya okuryazarlığının işlevi güncel örnekler üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak, medya okuryazarlığının hem bireysel hem toplumsal düzeyde dijital çağın sorunlarıyla başa çıkmak için vazgeçilmez bir yetkinlik olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Çağ, Bilgi Kirliliği Ve Medya Okuryazarlığı.

GİRİŞ

Dijital dönüşüm, özellikle sosyal medya platformlarının yükselişiyle birlikte, bireylerin haber alma, bilgiye erişme ve gündem takibi alışkanlıklarını köklü biçimde değiştirmiştir. Sosyal medya, yalnızca bireyler arası iletişim aracı olmanın ötesine geçerek, haberlerin üretildiği, paylaşıldığı ve tartışıldığı başat bir mecra hâline gelmiştir. Ancak bu yapısal dönüşüm, bilgi ekosisteminde ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir. Artık bilgi üretimi yalnızca gazeteciler, akademisyenler ya da uzmanlar tarafından değil, internet erişimi olan herkes tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Bu durum, bilgi çeşitliliğini artırırken aynı zamanda doğruluk, güvenilirlik ve kaynağın denetlenebilirliği açısından ciddi tehditler yaratmaktadır. Bilginin yayılım hızı artarken, sosyal medya platformları dezenformasyon ve misenformasyon gibi yanlış bilgi biçimlerinin hızla dolaşıma girmesine de zemin hazırlamaktadır. Özellikle son yıllarda yaygınlaşan bu tür yanlış bilgiler, bireylerin gerçeklik algısını çarpıtmakta, kamuoyunu yanıltmakta ve toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmektedir.

Bu bağlamda medya okuryazarlığı, bireylerin dijital bilgi ortamında eleştirel düşünme, doğruluk kontrolü ve içerik analizi becerileri kazanarak bilgi kirliliğine karşı direnç geliştirebilmeleri açısından hayati bir rol üstlenmektedir.

Bireylerin yazılı, görsel ve işitsel medya mesajlarına erişmesi ve medya araçlarından gelen mesajların analizinin doğru bir biçimde yapılarak, medyanın etkin bir şekilde kullanılabilmesi medya okuryazarlığı eğitiminin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Diğer yandan, medya kaynaklarından farklı ve yoğun formatlarda gelen mesajların, bilgilerin, içeriklerin, haberlerin doğru bir şekilde anlaşılıp daha faydalanılabilir hale getirilmesi, medya

okuryazarlığı eğitimi için önemlidir. Özellikle de son yirmi yılda iletişim araçlarında yaşanmış olan çok boyutlu gelişmeler, medya alanının yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Bu gelişmeler ışığında medya okuryazarlığı medya araçlarından gelen farklı formatlardaki bilgilere erişme ve onları çözümleme, analiz etme, değerlendirebilme ve kendi medya mesajını oluşturup iletebilme yeteneğidir (Çimen, 2020: 121).

Bu çalışma, sosyal medyada yayılan yanlış bilgi sorununu dezenformasyon ve misenformasyon kavramları çerçevesinde ele almakta ve medya okuryazarlığının bu tehditlerle mücadeledeki çok boyutlu işlevini tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış; literatür taraması yolu ile medya okuryazarlığı, dezenformasyon ve misenformasyon konularına ilişkin akademik kaynaklar, raporlar ve güncel örnekler incelenerek kuramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu yöntemle, medya okuryazarlığının dijital bilgi ortamındaki yanlış bilgiyle mücadelede nasıl bir direnç aracı işlevi gördüğü bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmektedir. Literatür taraması yapıldığında, bu konuda fazlaca çalışma yapılmış olduğu görülmüştür. Ancak bu çalışmada, dezenformasyon ve misenformasyon kavramlarının medya okuryazarlığıyla ilişkisi dijital okuryazarlık bağlamında ele alınmıştır. Çalışmanın bu noktada önemli olduğu ve diğer çalışmalardan farklı olduğu düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Medya Okuryazarlığı ve Sosyal Medya Okuryazarlığı

Bireylerin medya içeriklerini analiz etme, kaynakları değerlendirme, manipülasyonu fark etme ve gerektiğinde bu içeriklere karşı bilinçli tepki verebilme kapasitesi durumu medya okuryazarlığı olarak tanımlanmaktadır. Bu yetkinlik, sadece pasif bir izleyicilikten sıyrılarak aktif ve bilinçli medya kullanıcılarına dönüşmeyi sağlar.

Medya okuryazarlığı, kişilerin medya mesajlarını anlama, analiz etme, eleştirme ve değerlendirme yetisini kazanmalarını sağlayan bütüncül bir yeterlik alanıdır (Livingstone, 2004). Dijitalleşmeyle birlikte bu kavram, kişilerin yalnızca tüketici değil, ayrıca mesaj üreticisi oldukları dijital medya evreninde bilinçli hareket etmelerini sağlayan temel beceriler arasında yer almıştır (Buckingham, 2013: 35).

Sosyal medya okuryazarlığı ise bireyin sosyal medya platformlarındaki içerikleri eleştirel bir bakış açısıyla incelemesi ve doğru şekilde değerlendirebilmesini ifade eder. Bu okuryazarlık türü, bireyin sosyal medya üzerindeki bilgi akışını sorgulama, bilgi kaynaklarını analiz etme ve olası dezenformasyon içeriklerine karşı farkındalık geliştirmesi açısından büyük önem taşır (Hobbs, 2010: 26). Bu bağlamda, sosyal medya okuryazarlığı, dijital vatandaşlık becerilerinin ayrılmaz bir parçası şeklinde kabul edilmektedir. Sosyal medya okuryazarlığı, bireyin sosyal medya içeriklerini eleştirel bir süzgeçten geçirme, dijital etkileşimde etik davranma ve paylaşılan bilginin doğruluğunu sorgulama becerisidir. Bu beceri, bilgi üretiminin merkezileştiği dijital ortamda hem bireyin kendini korumasını hem de toplumsal sorumluluk taşımasını sağlar. Rheingold (2012), bu yetkinliği “dijital zekâ”nın temel bileşenlerinden biri olarak tanımlamaktadır.

Dezenformasyon ve Misinformasyon Kavramları

Misinformasyon, kasıt içermeyen fakat hatalı, eksik ya da bağlam dışı bilginin paylaşılmasıdır. Kullanıcılar, bu bilgileri genellikle iyi niyetle ve doğru olduğunu düşünerek paylaşırlar. Yanlış bilgi yayılımı bağlamında, misinformasyon ve dezenformasyon kavramları arasında net bir farklılık bulunmaktadır. Misinformasyon, yanlış veya eksik bilginin kasıtlı olarak paylaşılmasıdır. Bu tür içerikler genellikle iyi niyetle ve doğru olduğuna inanılarak yayılır (Wardle & Derakhshan, 2017: 27). Örneğin, COVID-19 pandemisi döneminde sarımsağın virüse karşı koruyucu olduğu yönündeki bilimsel temelden yoksun bilgilerin yayılması misinformasyona örnek teşkil etmektedir.

Dezenformasyon ise kamuoyunu yanıltma amacı taşıyan, kasıtlı olarak üretilmiş yanlış bilgidir. Politik kampanyalar, kriz dönemleri ve toplumsal hassasiyetlerin olduğu süreçlerde sıkça karşılaşılmaktadır. Dezenformasyonun hedefi çoğu zaman algı yönetimi ve kamuoyunu manipüle etmektir (Posetti & Matthews, 2018). Misinformasyon genellikle “yanlışlıkla” yayılırken, dezenformasyon stratejik bir amaca hizmet ederek ve belirli bir gündem oluşturmayı ya da belli bir etki oluşturmayı hedeflemektedir.

Dezenformasyonun propagandadan farkı ise, propaganda da iddi edilen noktalar gerçek olabilir ancak öyle bir inandırma politikası uygulanır ki bu politikalar yanlış olabilir ve bireyler manipüle edilir.

Son zamanlarda, dezenformasyonla mücadele etmek, gerçek kontrolü yoluyla yanlış bilgileri tespit edip çürütmek ve doğru bilgileri paylaşmak amacıyla gerçek kontrol platformları kurulmuştur. Küresel alanlarda ve ülkelerde kurulan birçok gerçek kontrol platformu, toplumu ilgilendiren ve tartışılan birçok konuda paylaşılan iddiaları inceleyerek doğruluk derecesini belirlemektedir. Bu açıdan bakıldığında, tüm bilgileri doğrulamak mümkün olmasa da gerçek kontrol platformları doğru bilgilerin yayılmasında ve

dezenformasyonun yayılmasının önlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Budak & Baloğlu, 2025).

Sosyal Medyada Bilgi Kirliliğinin Dinamikleri

Sosyal medya platformları, algoritmalar aracılığıyla bireylere sadece ilgi duydukları içerikleri sunarak yankı odaları (echo chambers) ile filtre balonları (filter bubbles) yaratır (Pariser, 2011). Bu durum, bireylerin farklı görüşlere maruz kalma ihtimalini düşürür ve mevcut inanç sistemlerini pekiştirerek bilgi kirliliğini artırır. Ayrıca, duygusal olarak yüklü içeriklerin algoritmik olarak öne çıkarılması, yanlış bilgilerin doğrulardan daha hızlı ve geniş kitlelere yayılmasına sebep olmaktadır (Vosoughi, Roy & Aral, 2018: 1148).

Sosyal medya araçlarında dezenformasyonun yayılımını kolay hale getiren diğer bir önemli nokta ise otomatik hesaplar (botlar), sahte kullanıcı profilleri ve otomatik içerik üreten yazılımlardır. Bu araçlar, özellikle seçim süreçlerinde seçmen davranışlarını yönlendirmek, kriz anlarında paniği tetiklemek veya belirli bir anlatıyı güçlendirmek gibi çeşitli manipülasyon süreçlerinde aktif olarak kullanılmaktadır (Ferrara, Varol, vd., 2016: 99). Bot ağları, sahte gündemler oluşturarak ve belirli anahtar kelimeleri veya hashtag'leri manipüle ederek kamuoyunun algısını değiştirebilmektedir.

Sosyal medyada doğruluğu test edilmeyen ve kaynağı belli olmayan yüzlerce haber ve bilgi her gün, daima karşımıza çıkmaktadır. Medya okuryazarlığı yetkinliğine sahip olmayan medya üreticileri ve tüketicileri, sosyal medyada karşılaştıkları doğruluk payı olmayan mesajların büyük bir kısmına inandıkları veya çıkarlarına uygun düşmesi nedeniyle bu mesajları paylaşmaktadır (Fletcher, 2018: 46).

Özellikle ülke gündeminde olan herhangi bir olayla ilgili konular, sosyal medyada çokça konuşulmaktadır. Üzerinde yeterince bilgi sahibi olunmayan bu konular, birçok kullanıcı tarafından yorumlanmaktadır. Bu konular içerisinde en fazla yorumu alan konular deprem, pandemi, sel, yangın gibi olumsuz konular olmaktadır. Medya okuryazarlığını geliştiremeyen kullanıcılar, paylaşılan mesajları değerlendirmeden ve sorgulamadan inanmaktadır ve tekrardan paylaşımına sunmaktadır.

Dezenformasyonun Algı Yönetimindeki Rolü

Tarih boyunca özellikle askeri alanda kullanılan algı yönetimi konusu, propaganda ile psikolojik savaş terimlerini de içinde barındırmaktadır. Zihinleri ve kalpleri ele geçirmek adına savaş meydanlarında sıkça kullanılan algı yönetimi, savaşlarda düşman ordusunu yenmenin ötesine geçerek, günümüzde bireylerin özgür iradesini ellerinden alan bir saldırı boyutuna ulaşmıştır. 21.yüzyılda algıların yönetilmesi noktasında medya başat rol oynamakta, kitle iletişim teknolojileri aracılığı ile kitlelere ulaşan mesajlar

sayesinde inançlarımız, değerlerimiz, arzularımız, kültürümüz yeniden şekillenmekte ve dönüşüme uğramaktadır (Utma, 2022: 62).

Sosyal medya, sahip olduğu gündem oluşturma gücü sayesinde algı yönetiminin başlıca mecralarından biri hâline gelmiştir (McCombs & Shaw, 1974). Hashtag kampanyaları, viral içerikler ve manipülatif görsellerle toplumsal algılar yönlendirilebilmekte; kamuoyu baskısı oluşturulabilmektedir. Bu durum, özellikle siyasi iletişimde ve marka yönetiminde sıkça gözlemlenmektedir (Bennett & Livingston, 2018: 175).

Dezenformasyonun amacı ise yanlış bilgiyi yayılmasını sağlayarak belli bir algı oluşturmak ya da eylemleri manipüle etmektir. Sosyal medya platformları yanlış bilginin hızlı bir şekilde yayılmasına imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, I. ve II. Dünya Savaşlarında propaganda amacı ile kullanılan medyanın etkileri üzerine kurulmuş olan ve günümüzde geçerliliği halen sorgulanan bu konular, günümüz sosyal medya araçlarındaki propaganda ve manipülasyon alanlarında yeniden değerlendirilmektedir (Özgür, 2024: 11).

Siyasi partiler, ekonomik çıkar grupları ya da ideolojik örgütlenmeler, sosyal medya aracılığıyla kitlelerin düşünce yapısını ve davranışlarını etkileyebilir. Bu süreçte dezenformasyon içerikleri, stratejik olarak kullanılan manipülasyon araçlarına dönüşür. Manipülatif içerikler, hedef kitlenin duygusal tepkilerini tetikleyerek rasyonel düşünmeyi engellemeyi ve ön yargıları pekiştirmeyi amaçlar (Kahan, 2017).

Sosyal medya araçlarında dezenformasyon, genelde korku oluşturmak, siyasi hedefler gütmek ve de ekonomik kazançlar sağlamak için üretilmektedir. Korku oluşturma, toplumda panik ve güvensizlik yaratarak belli mesajların yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Siyasi amaçlar, rakipleri zayıf hale getirmek ve kamuoyunu manipüle etmek amacıyla yanlış bilgi kampanyalarının uygulanmasını içermektedir. Ekonomik kazanç durumu ise sahte bilgiler ve skandal konular aracılığı ile gelirlerin artırılmasını ya da ürünlerin tanıtımını amaçlamaktadır. Özellikle afet ve kriz zamanlarında bu motivasyonlarla sosyal medya araçlarında sıkça dezenformasyon yapılmaktadır (Güngör & Eşiyok, 2025: 165).

Sosyal medyanın sağlamış olduğu imkânlar kapsamında kaynağı belirli olmayan, doğruluğu teyit edilmeden paylaşılan yanlış bilgiler fazlaca bulunmaktadır. Misenformasyon ve dezenformasyon konularının sayısız örneklerine sosyal medya araçlarında rastlanabilmektedir. Bu bağlamda, dezenformasyona uğramış olan bu mesajlar algı yönetimini de kolay hale getirmekte, algının yeniden inşa edilmesine olanak sağlamaktadır. Bilinen bir gerçek olarak söylenebilir ki algı yönetimi günümüzde sıklıkla tartışıl原因 bir noktadır. Özellikle iletişim araçlarında yaşanmakta olan gelişmeler ve sosyal medya araçlarındaki kullanımın artması bu süreci daha önemli hâle getirmiştir. Bu durumda belirgin hale getirilmesi gereken bir husus, bireylerin

çevrelerinde gerçekleşmekte olan olaylara karşı kayıtsız kalamamalarıdır (Geneş & Taydaş, 2024: 13).

Doğrulama Araçları ve Medya Okuryazarlığı Yoluyla Mücadele

Dezenformasyonla mücadelede medya okuryazarlığı eğitimi kadar, çeşitli dijital doğrulama araçlarının ve platformlarının etkin kullanımı da kritik bir rol oynamaktadır. Sosyal medyada hızla yayılan yanlış bilgilerin tespiti ve düzeltilmesi, yalnızca bireysel çabalarla değil, aynı zamanda uzmanlaşmış doğrulama kuruluşlarıyla da mümkün hâle gelmektedir. Bu doğrulama platformları, özellikle açık kaynak istihbaratı (OSINT) tekniklerini kullanarak içeriklerin doğruluğunu analiz etmekte ve bulgularını şeffaf biçimde kamuoyuyla paylaşmaktadır (Bradshaw & Howard, 2018: 5).

Bu bağlamda ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren birçok doğrulama platformu öne çıkmaktadır. Türkiye merkezli *Teyit.org*, sosyal medyada dolaşan haber, görsel ve videoların doğruluk kontrolünü yapan bağımsız bir platformdur. *Doğruluk Payı* ise özellikle siyasetçilerin açıklamalarını ve kamuya açık iddiaları veriye dayalı analizlerle değerlendiren bir oluşumdur. Uluslararası alanda ise *PolitiFact*, *FactCheck.org* ve *Snopes* gibi araçlar, küresel ölçekte dolaşıma giren dezenformasyon içeriklerini analiz ederek kullanıcıları bilgilendirmeyi amaçlamaktadır.

Bireysel düzeyde de doğrulama süreçlerine katkı sağlamak mümkündür. Google Görsel Arama ve *TinEye* gibi tersine görsel arama motorları, bir görselin daha önce nerede ve ne bağlamda kullanıldığını ortaya koyarak manipüle edilmiş içeriklerin teşhisinde kullanılan önemli araçlardır. Video içeriklerinin analizinde ise *InVID* gibi dijital araçlar, videonun kaynağını, çekim zamanını ve olası manipülasyonlarını ortaya çıkarma konusunda kullanıcıya yardımcı olur. Ayrıca, metin izleme ve veri madenciliği gibi yöntemler de içeriklerin doğruluğunu değerlendirmede destek sağlayan teknikler arasında yer alır.

Bu araçların etkin ve eleştirel biçimde kullanılabilmesi, doğrudan bireylerin medya okuryazarlığı becerilerine bağlıdır. Dolayısıyla medya okuryazarlığı yalnızca bir eğitim konusu değil, aynı zamanda dijital vatandaşlık bilincinin temel unsurlarından biridir. Eğitim mecralarında medya okuryazarlığı derslerinin daha yaygın hale getirilmesi ve bu becerilerin müfredata entegrasyonu, özellikle genç kuşakların dijital dünyada daha bilinçli, sorgulayıcı ve dirençli bireyler olarak yetişmesini sağlayacaktır (Potter, 2013).

Türkiye ve Dünya'dan Örnekler

Türkiye, 2023 seçim sürecinde sosyal medyada dolaşıma sokulan sahte anket sonuçları ve yapay zekâ destekli uydurma video montajları, dezenformasyonun kamuoyunu etkileme kapasitesini gözler önüne sermiştir.

Dünyada COVID-19 salgını döneminde aşı karşıtı komplo teorilerinin ve bilimsel dayanaktan yoksun tedavi yöntemlerinin yayılımı, küresel halk sağlığı üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratmıştır (Baines & Elliott, 2020: 5). ABD seçimlerinde ortaya atılan "oy hilesi" iddiaları ve savaş dönemlerinde kullanılan manipülatif görüntü ve videolar, sosyal medya temelli bilgi kirliliğinin küresel boyutta siyasi ve toplumsal istikrarı nasıl tehdit ettiğini göstermektedir (Marwick & Lewis, 2017: 1148).

Türkiye'de 2023 yılında yaşanan Kahramanmaraş depremlerinden sonraki dönemlerde gerçekliği olmayan birçok konu paylaşımına sunulmuştur ve birçok kişi bu paylaşımlara inanmıştır. Örneğin, Kayseri'de deprem olacak, depremler sonrası birçok yerde tsunami olacak gibi konular günlerce konuşulmuş ve yorumlanmıştır.

Günümüzde ise ülkemizde gündemde olan siyasi olaylar medya kullanıcıları tarafından yorumlanmaktadır. Örneğin, belediye başkanlarının aldığı cezalar, kimisinin hapiste olması, cumhurbaşkanı adaylığı, erken seçim olacak mı sorusu gibi konular, sosyal medyada sıkça tartışıldığı için gündemden de düşmemektedir.

Dünyadan örnek vermek gerekirse olimpiyatlar ve sonuçları ile ilgili konular ve Gazze-İsrail Savaşı sosyal medyada tartışılmaktadır. Kullanıcılar, bu konularda yeterince bilgi sahibi olmasalar da birçok mesaj paylaşmakta, bu paylaşımları okuyan birçok birey de araştırmadan inanmakta ve tekrar dolaşıma sokmaktadır.

Bu örnekler, bilgi kirliliğinin sadece bireysel ve toplumsal düzeyde değil, bunların yanı sıra ulusal ve küresel düzeyde toplumsal güveni, siyasi süreçleri ve kriz yönetimini nasıl olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır.

TARTIŞMA

Sosyal medya platformlarının sunduğu eşsiz iletişim olanakları, bilginin hızlı ve geniş kitlelere yayılımını sağlamakla birlikte, dezenformasyon ve misinformasyon gibi ciddi sorunları da birlikte oluşturmuştur. Bu çalışmada ele alınan kavramsal çerçeve, sosyal medyanın yapısal dinamikleri ve pratik örnekler, bu tehdidin çok boyutluluğunu ortaya koymaktadır.

Yankı odaları ve de filtre balonları, kişilerin yalnızca kendi görüşlerini desteklemekte olan içeriklere maruz kalmasını sağlayarak, yanlış bilgilerin pekişmesine ve farklı bakış açılarının oluşmasının engellenmesine neden olmaktadır (Sunstein, 2001). Algoritmaların duygusal olarak yüklü içerikleri önceliklendirmesi, dezenformasyonun hızla viral hale gelmesini teşvik etmektedir. Bu durum, eleştirel düşünme yeteneği gelişmemiş bireyler için ciddi bir risk oluşturmaktadır.

Bot ağları ve sahte profiller gibi manipülatif araçlar, dezenformasyonun yayılımını hızlandırarak kamuoyunu kasıtlı olarak yanıltma potansiyeli taşımaktadır. Özellikle siyasi süreçlerde ve kriz anlarında bu tür manipülasyonlar, toplumsal kutuplaşmayı artırabilir ve demokratik karar alma süreçlerini sekteye uğratabilir. Bu bağlamda, medya okuryazarlığı, bireylerin bu tür manipülatif girişimleri fark etme ve sorgulama yeteneğini geliştirmesi açısından merkezi bir rol oynamaktadır.

Bilgi doğrulama platformları ve bireysel doğrulama araçlarının önemi, dezenformasyonla mücadelede pratik bir çözüm sunmaktadır. Ancak bu araçların etkin kullanımı, bireylerin medya okuryazarlığı becerilerine sahip olmasını gerektirir. Sadece araçlara erişim sağlamak yeterli değildir; bu araçları eleştirel bir yaklaşımla kullanma yeteneği de esastır.

Türkiye ve dünya genelindeki örnekler, dezenformasyonun siyasetten halk sağlığına, afet yönetiminden toplumsal güvene kadar geniş bir yelpazede yıkıcı etkilere sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Bu durum, medya okuryazarlığının sadece bireysel bir beceri olmaktan çıkarak, toplumsal bir gereklilik haline geldiğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilginin hızla yayıldığı sosyal medya çağında, dezenformasyon ve misinformasyon konuları, toplumsal güveni zedeleyen, kamu düzenini bozan ve bireysel karar süreçlerini manipüle eden tehditler hâline gelmiştir. Bu tehditlerle mücadelede medya okuryazarlığı; bireylere eleştirel düşünme, sorgulama ve doğrulama yetisi kazandırarak bu bilgi kirliliğine karşı onların direnç geliştirmelerini sağlamaktadır.

Bu bağlamda, dijital dünyada daha bilinçli ve sorumlu bir toplumsal yapı inşa etmek amacıyla çeşitli adımların atılması elzemdir:

Eğitim politikalarının yeniden yapılandırılması: Medya okuryazarlığı derslerinin ilkokuldan yükseköğretime kadar bütün eğitim kademelerinde zorunlu hâle getirilmesi ve müfredatların güncel dijital trendlere göre sürekli güncellenmesi gerekmektedir. Bu, genç kuşakların dijital ortamlardaki bilgi akışını eleştirel bir gözle değerlendirmelerini sağlayacaktır (Livingstone, 2004).

Doğrulama platformlarının desteklenmesi: Bağımsız bilgi doğrulama kuruluşlarının mali ve teknolojik açıdan desteklenmesi, erişilebilirliklerinin artırılması ve medya kuruluşları ile iş birliklerinin teşvik edilmesi önemlidir. Bu platformlar, güvenilir bilgiye erişimde kritik bir rol oynamaktadır (Graves, 2017: 522).

Sosyal medya algoritmalarının şeffaflaştırılması: Sosyal medya şirketlerinin algoritmalarının işleyişi hakkında daha fazla şeffaflık sağlaması ve zararlı içeriklerin yayılımını engellemeye yönelik daha proaktif mekanizmalar geliştirmesi beklenmektedir. Bu, platformların bilgi kirliliğinin yayılmasındaki sorumluluğunu artıracaktır (Gillespie, 2018: 141).

Kullanıcı bilinçlendirme kampanyaları: Kamu spotları, sosyal medya uygulamaları ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla dezenformasyonun zararları ve doğrulama yöntemleri hakkında geniş kitlelerin bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Toplumun her kesiminin bu konuda eğitilmesi, kolektif bir direnç oluşturacaktır.

Dijital çağın getirdiği bu zorluklarla başa çıkabilmek için medya okuryazarlığının temel bir vatandaşlık becerisi olarak benimsenmesi ve yaygınlaştırılması şarttır. Ancak bu sayede, daha bilgili, eleştirel düşünebilen ve manipülasyonlara karşı dirençli bir toplum inşa edilebilir.

REFERANSLAR

- Baines, D., & Elliott, R. J. (2020). Defining misinformation, disinformation and malinformation: An urgent need for clarity during the Covid-19 infodemic. *Discussion papers*, 20(06), 20-06.
- Bennett, W. L., & Livingston, S. (2018). Social media and fake news: A conceptual framework for studying information disorders. *Political Communication*, 35(2), 173-192.
- Budak, E. & Baloglu, E. (2025). Accurate information sharing and combating disinformation on climate change: a comparison of Climatefeedback.org and Teyit.org. *Türk Kütüphaneciliği*, 39 (3), 265-287.
- Bradshaw, S., & Howard, P. N. (2018). Challenging truth and trust: A global inventory of organized social media manipulation. *The computational propaganda project*, 1, 1-26.
- Buckingham, D. (2013). Media education: Literacy, learning and contemporary culture. John Wiley & Sons.
- Çimen, Ü. (2020). Yöndeşen medyayı doğru algılama bağlamında medya okuryazarlığı eğitimi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 117-137.
- Fletcher, C. (2018). Sosyal medyada tarih yazımı: Bilgi kirliliğini okuryazarlıkla aşmak. *History*, 7(2), 252.
- Ferrara, E., Varol, O., Davis, C., Menczer, F., & Flammini, A. (2016). The rise of social bots. *Communications of the ACM*, 59(7), 96-104.
- Geneş, M. & Taydaş, O. (2024). Dezenformasyon ile algı yaratmak ve bilgi kontrolü: İsrail-Filistin savaşı örneği. *İletişim ve Diplomasi*, (12), 5-24.
- Gillespie, T. (2018). Custodians of the Internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media. Yale University Press.
- Graves, L. (2017). Anatomy of a fact check: Objective practice and the contested epistemology of fact checking. *Communication, Culture & Critique*, 10(3), 518-537.
- Güngör, M., & Eşiyok, K. (2025). Sosyal medyada dezenformasyonun yayılması, motivasyonları ve düzeltme zorlukları üzerine bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 12(1), 159-186.
- Hobbs, R. (2010). *Digital and Media Literacy: A plan of action. A White Paper on the Digital and Media Literacy Recommendations of the Knight Commission on the Information Needs of Communities in a Democracy*. Aspen Institute. Dupont Circle NW Suite 700, Washington, DC 20036.
- Kahan, D. M. (2017). Misconceptions, misinformation, and the logic of identity-protective cognition.
- Livingstone, S. (2004). What is media literacy?. *Intermedia*, 32(3), 18-20.
- Marwick, A., & Lewis, R. (2017). Media manipulation and disinformation online. *New York: Data & Society Research Institute*, 359, 1146-1151.
- McCombs, M., & Shaw, D. L. (1974). A Progress Report on Agenda-Setting Research.
- Özgür, Ö. F. (2024). Algı yönetimi bağlamında X platformunun dezenformasyonla mücadelede bir araç olarak kullanımı: Dezenformasyonla mücadele merkezi örneği. *İletişim ve Diplomasi*, (13), 5-28.
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. penguin UK.
- Posetti, J., & Matthews, A. (2018). A short guide to the history of 'fake news' and disinformation. *International Center for Journalists*, 7(2018), 2018-07.

- Potter, W. J. (2013). *An analysis of thinking and research about qualitative methods*. Routledge.
- Rheingold, H. (2012). *Net smart: How to thrive online*. Mit Press.
- Sunstein, C. R. (2001). *Designing democracy: What constitutions do*. Oxford University Press.
- Utma, S. (2022). *Medyada gerçeklik algısının dönüşümü medya ve dezenformasyon*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *science*, 359(6380), 1146-1151.
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking* (Vol. 27, pp. 1-107). Strasbourg: Council of Europe.

Sanat Tarihi ve Güzel Sanatlarla İlgilenenler İçin Yeni Bir Çalışma Alanı: Adli Sanat

Derya UZUN AYDIN¹

¹ Doç. Dr. Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü,
derya.uzunaydin@batman.edu.tr ORCID NO: 0000-0001-8063-2144

ÖZET

Adli bilimler, içerisinde çok çeşitli birimleri barındıran ve hukuk sisteminin önemli bir parçası kabul edilen işlenmiş suçları analiz etmek ve adalet unsurunu sağlamak amacıyla teknik uygulamalardan multidisipliner olarak yararlanan geniş ve kapsamlı bir terim ve eğitim bölümlerindendir. Özellikle yurtdışında birçok üniversitede eğitim birimleri olarak işlev halinde olan bu bölüm ülkemizde yaygınlaşmaya devam etmektedir. Adli tıptan bağımsız olamayan Adli bilimlere ilginin artmasında ister istemez günümüz dünyasında benzer örneklerle çok sayıda örnek içeren TV dizilerinin, belgesellerin ya da filmlerin payı da büyüktür. Nitekim bu serilerde anlatılanlar veya kurgulananlar seyircinin ilgisini çekmektedir. Özellikle kriminal olaylara yaklaşımlar, katilin kimliğinin tespit edilmesi yöntemleri özellikle de izleyenlerini sonuca odaklayacak ipuçları ile onların da birer araştırmacı gibi tahmin etme yeteneklerini ortaya çıkartma ve varsayımlara yönlendirilmesinin sağlandığı gerçeğiyle karşı karşıya getirmektedir.

Bizlerin bu çalışmadaki amacı ise, bu bilim dalına oldukça katkı sağlayan arkeolojiden antropolojiye ve özellikle yeni bir sanat disiplini olarak gündem oluşturan adli sanatı, sanatla ilgilenen tüm araştırmacılara ve güzel sanatlar öğrencilerine tanıtmaktır.

Yöntem olarak kapsamlı bir literatür çalışması yapılan bu çalışmada, kısaca arkeolojik ve antropolojik olgular üzerine anlatılara değinilmiş, akabinde ağırlık adli sanatı tanımlayıcı ve bölümlerini-içeriklerini geniş çerçevede değerlendiren örnek kaynaklardan faydalanılmıştır. Neticede adli sanat, sanattaki hemen her branştan yararlanmakta özellikle “yeniden yüzlendirme” çalışmaları ile heykel sanatının ve heykel sanatçılarının yeni bir iş sahası olarak önem kazanmaktadır. Örnekler kimi zaman göstergebilimin gösterenleri olarak yer yer çalışmadaki yerini alarak görsel betimler bazında çalışmayı zenginleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler – Adli Bilimler, Arkeoloji, Antropoloji, Adli Sanat, Yeniden Yüzlendirme.

GİRİŞ

Çalışmada asıl ana temaya ulaşmadan önce, Adli Bilimlerden kısaca bahsetmek gerekecektir. Geçmişten günümüze işlenen sayısız kriminal suçlar, tecavüzler, cinayetler vb. bir çok suçun çözülmesinde, emniyet teşkilatının çoğunlukla adli birimler ile bu suçluları bulmaya yönelik organize çalışmaları beraber yürütme gereksinimleri kaçınılmazdır. Hukukun ve adaletin sağlanmasında her türden suçu kapsamlı olarak araştırmak ve sonuca ulaşmak için multidisiplinel yollardan çalışmalar yapan Adli Birimlere, delillere ulaşmada ve bunları kapsamlı çerçevede incelemede

arkeologlar, antropologlar, diş hekim uzmanları, adli tabibler, kimyagerler, biyologlar vb. çok çeşitli birim ya da bölümler yardımcı olmaktadır. Özellikle adli sanat da bunlar arasında önemi hızla yayılan bir bilim dalı olarak dikkat çeker. Günümüzde sanatla ilgilenen çoğu gencin henüz tanışmadığı/tanımadığı veya hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığı bir bilim dalı olarak adli sanatı asıl tema olarak anlatmak bu konunun özünü oluşturmaktadır. Ayrıca bu çalışma ile sanat tarihçilerinden güzel sanatlara eğitim gören veya görmek isteyen öğrenci veya akademisyenleri bu programın lisans veya master programlarına dâhil olmaları ile kendilerinin iş sahalarında istihdam bulmalarının önünü daha da açmayı sağlayacağımız umuyoruz (Karabaş, 2023: 51).

Arkeoloji ve Antropoloji Bağlamında Çalışmaya Katkı

Günümüzde çoğu cinayet vakası çözümlemelerinde mezarların açılma gerekliliği oluşmakta ya da eski buluntular adına yapılan arkeolojik kazılar çerçevesinde ortaya çıkan iskeletler üzerinden kişinin tesbit edilmesinde yeni ölen veya yıllardır ölü kalmış olan kişilerin, öncelikle kim olduklarının tesbit edilmesi için çalışmalar yapılması gerekmektedir. Kişilerin tanımlanmasında, evrim veya irksal olgular göz ardı edilmeden karakterisitk özelliklere değinmek büyük önem taşır. Yakın tarihli bir ölüm vakasında o kişinin yakın çevresi ve akrabaları karşılaştırma yapmak için ise ayrıca önemlidir. Büyük vakalarda ceset tanınmayacak halde ise morfolojik testlere tabii tutulmalıdır (Bayru, 2019: 4).

Bu çalışmaları yürütmeye ölenin cinsiyet, yaş vb. özelliklerine ulaşmak adına özellikle kafatası ölçümlerine gerek duyulmakta arkeolog, antropologlar hatta diş hekimlerine de iş düşmektedir. Nihayetinde farklı disiplinlerin birlikteliğinin önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Elbet adli bilim uzmanları için bu birimlerin, yardımcı alt bilim dalları olduğunu unutmamak gerekir (Yedekçi, 2025: 139-151).

Zaman olgusunun hızla devam ettiği gerçeği ile dolaylı olarak insanların, çoğunlukla da doğal etkenlerin yeryüzünde katmanlar oluşturması ve bunların üstüste yığılması zamanımıza kadar gelmesi arkeologların çalışma alanını belirlemektedir. Tesadüfi buluntularla çok eski tarihli bir insan iskeletine ulaşıldığında delilleri sağlıklı bir biçimde toplamak gerekir ki, ölen kişinin kim olduğu tesbit edilebilsin. Bu kurallar silsilesini ihlal etmeden çalışmanın öneminden bahsetmeye gerek yoktur. Adli çalışmalarda arkeologlar da kazı bilimi tekniklerini kullanarak olay yerinde çalışmalarını yürütürler. Kişilerin ölüm sebeplerinden hastalıklarına veya yakın akrabaların tesbitinden ırk ve kültürel benzerlikler veya farklılıklara kadar ortaya net sonuçlar çıkarma gayretinde arkeologlara, yan dallardan birisi olan antropoloji de destek vermektedir. Mezar odalarının analizi, nitelikleri hatta gömü gelenekleri bir bilgi birikimini zorunlu kılar. Araştırmalar DNA tesbit çalışmalarına kadar geniş sahaya yayılabilmektedir (İşcan ve Konyar, t.y: 89-100).

Antropologlar da arkeolojiye benzer destekler sağlarlar ve özellikle iskeletler üzerinde kimlik tesbitinde çeşitli yöntemler kullanırlar. Yanmış, çürümüş ve kimliği belirlenemeyen nice vaka için, adli birim uzmanlarınca beraber yürütülen ortak çalışmalarla sonuca ulaşmaya çalışılmaktadır. Öncelik anatomi uzmanının işi olarak görülse de, ölen kişilerin kimlik tespitlerinde en çok kullanılan “yeniden yüzlendirme” işlemi temel olarak aslında antropolojinin alanı içerisine girmektedir. Bunu takiben alan farklı disiplinlerle ortak çalışmaları gerektirmiş ve adli sanat uzmanları ve özellikle heykel alanında çalışanların önemi bir kez daha anlaşılmıştır (Altunöz, 2014: 162-174).

Sanat Tarihi ve Güzel Sanatlarla İlgilenenler İçin Yeni Bir Çalışma Alanı: Adli Sanat

Adli sanatı tanımadan ve tanıtmadan evvel, sadece günümüze ait bir araştırma ya da uygulama programı/bölümü olmadığını söylemeden geçemeyiz. Uzun yıllardan beri aslında adli vakalarda bu sanat türünün yardımına ihtiyaç duyulmuştur. Örneklendirmek gerekirse, tarihler 1881’i gösterdiği yılda

Scotland Yard’da her şey bir “aranıyor poster” ile başlamıştır. Aranan suçlunun ismi Percy Lefroy Mapleton’dır. Posterin karikütere edilmiş bir çizim olduğu görülmektedir. Akabinde ünlü isim "Karindeşen Jack" tarafından öldürülmüş bir kurbana ait bir çizim daha bilinmektedir. Bu çizim bir patalog olan Dr. F. Gordon Brown’ aittir. Bu gerçek çizimlere en yakın olanı olup, özellikle vücut yaralarını göstermedeki ustalığı tarihe geçmesine neden olmuştur. 1900’lü yıllarda da örnekler mevcut olup, çalışmalar adli sanatın uygulamalarını içermektedir (Çağdır ve Yazıcı, 2003: 26-29).

Adli sanat kavramsal olarak “kısaca sanat ve bilimin keşiştiği- içiçe geçtiği” bir alandır. Adli bilimlerde, olayların tesbitinde gerekli ilkelerin uygulanmasına görsel yollarla eşlik etme ihtiyacından da ortaya çıktığı söylenebilir. Mağdur olan kişilerin betimlemelerine, güçlü ifadesel yaklaşımlarla destek vermesiyle de gelişmiştir. Suçluların tespitinden cinayetlerin sebeplerine ve oluş biçimlerine göre tanımlamalar yapma ve özellikle de vakaya maruz kalanların kimliklerinin belirlenmesinde rol oynayan bir sanat dalı olarak da bugün dahi önemini korumaktadır. Kısaca görsel bilgi sunmak tabiri ile tanımlanabilir (Altunöz, 2019: 69-78).

Türkiye’de sanat literatüründe adına çok fazla rastlanmasa da adli bilimlere yardımcı bir dal olan adli sanat özellikle resim, grafik, fotoğraf, heykel gibi alanlarla hızla önemini arttırmaktadır. Kimlik çalışmalarında özellikle yeniden yüzlendirme (yapılandırma) çalışmaları, bir kimliği adeta yeniden inşaa etmek sayılır. Ve bu bölümün özellikle yüksek öğretimin lisans üstü programlarında hızla çoğalması veya yayılması sanatla ilgilenen öğrenciler için de iş imkanları adına büyük önem taşır. Bu programdaki çalışmaların bilimsel veriler ışığında ve etik değerlerle adli bilimlere hizmeti, sanatın her alandaki gücünü bir kez daha ortaya koyar. Adli sanatlar

alanındaki uzmanlar, elbet diğer disiplinler gibi sanat uzmanlık alanlarını adli antropologlar, arkeologlar, adli tabipler, diş hekimleri, kimyagerler, pataloglar vb gibi birçok uzmanın denetimi ve yardımcılığı ile adli vakalarda görev alabilirler (Altunöz, 2019: 69-78; Çağdır ve Yazıcı, 2003: 26-29; Karabaş, 2023: 51).

Bu program genel hatlarıyla; Tanımlama Çizimleri, Demonstratif Çizimler, Fotoğraf İncelemeleri ve son olarak Kimliklendirme Uygulamaları olmak üzere kategorize edilmiştir (Çağdır ve Yazıcı, 2003: 26-29).

Adli sanatın özellikle Kimliklendirme çalışmalarında yüzün yeniden şekillendirilmesi, çürümüş, biçimi bozulmuş hallerdeki vakalara kadar iskeletler üzerinden uygulamalar yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Bunun sonucunda kişilerin kimlik tespiti veya teşhisi yapılarak kayıp kişilere ulaşma imkânı da sağlanmış olur.

Alttaki uygulamada önce bir kafatası fotoğrafı gösterilmekte, ortada adli sanat uygulayıcısı olan Lois Gibson tarafından pastel boyalarla çizilmiş kadının portresi yer almakta, sağ taraftaki son görüntüde ise kadının haberlere yansması sonrasında onu tanıyan akrabalarının ulaştırdığı fotoğrafı bulunmaktadır (Karabaş, 2023: 45).

Şekil 1. Kimliklendirme aşamaları örnek (Görsel Karabaş, 2023: 45'den alınmıştır).

Görüntü tespitlerinde uygunsuzluk, çözümlenememe durumları söz konusu olursa sanatçıların otopsilerden aldıkları fotoğraf görüntüleri de çalışmalara destek olur. Özellikle yumuşak dokuların varlığı ve iskeletlerin kalıntıları ile yeniden inşaa yapılır ve ölünün kim olduğu tesbit edilmeye çalışılır. Bu rekonstrüksiyon çalışmaları, hem çizim yolu ile hem fotografik düzenlemelerle hem de grafik yazılım teknikleri yardımıyla gerçekleştirilebilir. Photoshop veya dijital ortamda iki veya üç boyutlu hale getirme çabaları da kimliklendirmeye yardımcı işlemlerdir (Karabaş, 2023: 46).

Yeniden yüzlendirme, kimlik belirlemede en sık kullanılan adli sanat uygulaması olarak bilinmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere, ölen kişilerin kimliğinin belirlenebilmesi adına özellikle kafataslarından yola çıkarak yaşamış olduğu dönemdeki kişiyi ve kim olduğunu ortaya çıkarmaya yarar. İki boyut çalışmalarda, kişinin temsili resim olarak çizilirken, üç

boyutlu çalışmalarda ise heykeltıraşlara iş düşmektedir. Bu çalışmalar için öncelikle, gerekli veriler elde edilmelidir; kişinin yaşı, cinsiyeti, ırkı gibi...

Yeniden yüzlendirmelerde yüz doku kalınlıklarının alınması önemlidir. Doğru veriler doğru sonuçlara ulaştıracaktır. Bu nedenle işinin ehli sanatçıların bu çalışmalarda yer alması oldukça önemlidir (Çağdır ve Yazıcı, 2003: 26-29).

Üç boyutlu bir kimlik tespiti olarak adlandırabileceğimiz yeniden yüzlendirme, yeniden yapılanlandırma, yeniden inşaa (rekonstrüksiyon) şeklinde de ifade edilmektedir. Uygulamalarda kaynaklar tarafından belirlenen üç metot bilinmektedir. Bunlar anatomik bilginin ve deneyimin önemini içeren Rus (Mikhail Gerasimov) Metodu, bahsedilen yumuşak dokuların kalınlığına göre tesbit etme yöntemi olarak Amerikan Metodu ve Kombine (Richard Neave) metodudur. Bu metodun diğer ismi İstanbul Metodu olarak da bilinir.

Aşamalı olarak işlemler yürütülürken öncelikle bir montaj işlemi yapılmaktadır. Kafatasının yeniden restore edilmesi ya da kafatasına çenenin monte edilmesi işlemi olarak bilinen bu çalışmaları takiben baş ve omuz bağlantılarının Frankfurt Yatay Düzleminde çok iyi sabitlendirilmeleri gerekmektedir. Doku kalınlığı işlemi için, belirli uzunluklardaki sağlam plastik çubuklar yumuşak dokuların belirlenen yerlerine sabitlendirilir. Ve mutlaka bu yerler ve çubuklar numaralandırılmalıdır. Yapıştırma evresinde zarar görmeyecek bir şekilde kafatası örneği üzerinde çalışılabilir ya da asetonda çözülebilen yapıştırıcılar da kullanılabilir. Gözlerin göz çukurlarına yerleştirilmesi en yakın açıyla sağlanmalıdır. Göz rengine kadar belirlenebilecek protez yerleştirmeler gerçeğe yakınlığı arttıracaktır. Dokuların kalınlık noktalarını birleştirmek için de yumuşak dokulara yerleştirilmiş olan çubuklar diğer adıyla viniller, birbirleri arasında en uygun bir biçimde bağlantıyı sağlayabilmelidir. Bunun gerçekleştirilmesi için kil malzemelere veya plastirlere gerek duyulacaktır. Buralarda herhangi bir tümseklik, farklı yükseklik oluşmamasına ise özenle dikkat edilmelidir. Numaralandırma işlemleri bu aşamalarda önemli diğer unsurlardır. Çok fazla detaya girmemek adına bu kısım kısaca açıklanmıştır. Bu türden sanatsal uygulamalar, arkeoloji ve antropoloji gibi bilimlerden farklı olgular olarak sanatçının yeteneğini ön plana çıkarmaktadır (Altunöz, 2014: 162-174).

Şekil 2.İki boyutlu çizim örneği-Karakalem çizim (Görsel Bayru, 2019: 18'den alınmıştır).

Üç boyutlu yeniden yüzlendirmelerde, bugünün teknolojik uygulamalarından faydalanan adli sanatçılar, bu işlemler için bilgisayardan faydalananarak 3D yeniden yüzlendirmeye yönelmişlerdir. Tekniğin ilk kez Britanya'da, Universty College'deki bilim adamları tarafından uygulandığı bilinmektedir. İşlem daha az müdahalelere gereksinim duyulması ve insan yüzünün en az hata ile yeniden kimliklendirilmesi bakımından bugün daha çok tercih edilmektedir (Bayru, 2019: 20).

Bu işlemlerde yine teknolojik elemanlardan faydalanılır ve bilgisayarlı tomografilere, lazer video kameralarına ihtiyaç duyulur. Akabinde üç boyut halinde görselin yüzeye yansıtılmasıyla işlem devam eder. Burada yapılan yerleştirmelerde ise operatörlerin becerileri devreye girer. “Hacim Deformasyonu” adıyla başlayan bu işlemler bugünkü işlemlerin prototipi olarak kabul edilebilir. Bugün Sefalometrik Radyografi Tekniği, USG Tekniği, MRG ve BT gibi teknikler ile yeniden yüzlendirme çalışmaları daha kısa yollar olarak tercih edilmektedir (Bayru, 2019: 24-28).

Şekil 3. Kadavra üzerinden fiziksel ölçüm alınımı (Görsel Bayru, 2019: 24'ten alınmıştır).

Şekil 4. Yeniden yüzlendirme çalışması (Görsel Altunöz, 2014: 162-174'ten alınmıştır).

Şekil 5. 3D modelleme örneği (Görsel Bayru, 2019: 21'den alınmıştır).

Gerek ülkemizde gerekse dünyada, ünlü isimlerin yeniden yüzlendirilme çalışmalarında önemli bir isim ile karşılaşılacaktır. Ressam Raffaello, Korkunç Ivan ve ülkemizde bulunmuş olan Kral Midas Richard Neave tarafından yüzlendirilen bir kaç isimdir. Midas, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Veli Sevin, Prof. Dr E. Bostancı ile Prof. Dr. B. Alpagut işbirliği ve Neave ile Prag'ın ortaklaşa çalışmaları ile bu işleme tabii tutulmuştur (Altunöz, 2019: 69-72).

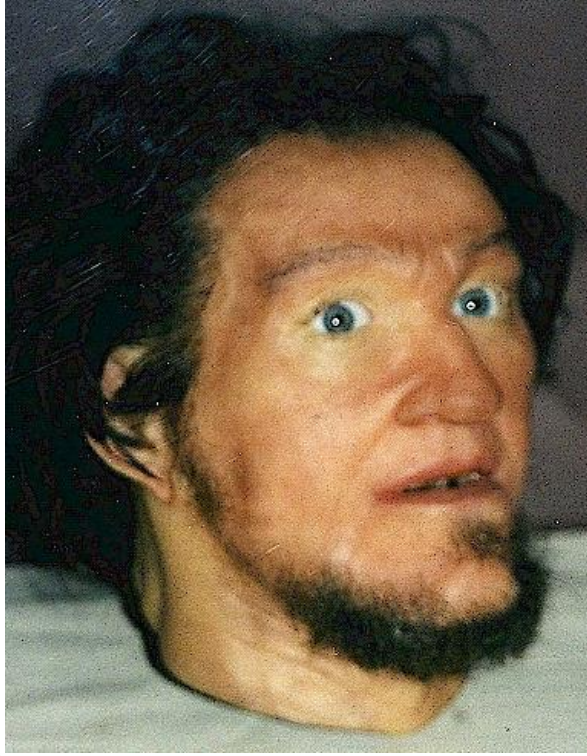
Şekil 6. Sol: Kral Midas'a ait kafatası. Sağ: Kral Midas Yüzlendirmesi (Görsel Altunöz, 2019: 69-7'den alınmıştır)

Ülkemiz de Sadi Çağdır, Sema Aka ve Ufuk Şakul, Özgür Bulut ve Abdullah Bayru'nun bu alanda isim yapmış sanatçılar olarak bu işe gönül verdikleri bilinmektedir (Bayru, 2019: 53).

Ancak yeniden yüzlendirme çalışması denilince sanırım her daim ilk akla gelecek isim Buz Adam Ötzi olmaktadır. Genç yaşında omzuna almış olduğu bir ok ile yaralanan ve kan kaybından öldüğü varsayılan bu kişi, Hollandalı heykeltıraş Adrie ve Alfons Kennis kardeşler tarafından yeniden yapılandırılmış olup bugün Tirol Arkeoloji Müzesinde sergilenmeye devam etmektedir (Altunöz, 2019: 69-72).

Şekil 7. Buz Adam Ötzi (Görsel Altunöz, 2019: 69-72'den alınmıştır).

Şekil 8. Ötzi yüzlendirmesi 1993 (Görsel Bayru, 2019'dan alınmıştır)

Şekil 9. Ötzi yüzlendirmesi 1998 (Görsel Bayru, 2019'dan alınmıştır)

Şekil 10. Ötzi yüzlendirmesi 2011 (Görsel Bayru, 2019: 13’den alınmıştır)

SONUÇ

Bu çalışmadaki asıl amaç Aysun Altunöz’ün deyişi ile (2019), “simülatif görüntüye ruh vermek veya görünenden haz almak değildir. Amaç bilim ve sanatın disiplinlerarası ortak çalışma alanına dikkat çekmek ve literatüre yeni bir örnek kazandırmaktır”.

Çalışma sayesinde genel sanat kapsamında ve sanat tarihi disiplinde, adli sanat çalışmasının alana kazandırılması, genç yeteneklere, akademisyen arkadaşlara ve ilgi alanı olanlara bir yenilik ve yeni bir alan ile çığır açma çabasını görmek mümkün olacaktır. Alan üzerine yapılan araştırmalar, literatür taramalarından oluşmakta ve göstergebilimin gösterenleri olarak yer yer görsel betimlemelerden yararlanmayı da gerekli kılmıştır.

Çalışmada öncelikle multidisiplinel alanlarla birlikte çalışan adli bilimlerden bahsedilmiş ve ona yardımcı olan arkeoloji, antropoloji gibi branşların hizmetleri de kısaca çalışmadaki yerini almıştır. Asıl konuyu oluşturan adli sanat ise daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Şunu belirtmede fayda vardır ki adli sanatın alt grupları teknik detay boyutunda okuyucuların anlayabileceği ölçüde aktarılmaya gayret edilmiştir.

Adli sanat kavramsal olarak “kısaca sanat ve bilimin keştiği- içiçe geçtiği” bir alandır. Adli bilimlerde, olayların tesbitinde gerekli ilkelerin uygulanmasına görsel yollarla eşlik etme ihtiyacından ortaya çıktığını söylesek yanlış olmayacaktır. Mağdur olan kişilerin betimlemelerine, güçlü ifadesel yaklaşımlarla destek vermesiyle büyük önem arz eder. Suçluların tespitinden cinayetlerin sebeplerine ve oluş biçimlerine göre tanımlamalar yapma ve özellikle de vakaya maruz kalanların kimliklerinin belirlenmesinde rol oynayan bir sanat dalı olarak da bugün dahi önemini korumaktadır. Görsel bilgi sunmak tabiri ile adli sanatı kısaca tanımlanabilmekteyiz.

Bu program genel hatlarıyla; Tanımlama Çizimleri, Demonstratif Çizimler, Fotoğraf İncelemeleri ve son olarak Kimliklendirme Uygulamaları şeklinde bölümlere ayrılmıştır.

Kimlik çalışmalarında özellikle yeniden yüzlendirme (yapılandırma) çalışmaları, bir kimliği adeta yeniden inşaa etmek sayılır. Üç boyutlu bir kimlik tespiti olarak adlandırabileceğimiz yeniden yüzlendirme, yeniden yapılanlandırma, yeniden inşaa (rekonstrüksiyon) şeklinde de ifade bulunmaktadır. Uygulamalarda kaynaklar tarafından belirlenen üç metodun varlığı bilinmektedir. Bunlar, Rus (Mikhail Gerasimov) Metodu, bahsedilen yumuşak dokuların kalınlığına göre tesbit etme yöntemi olarak Amerikan Metodu ve Kombine (Richard Neave) metotlarıdır. Bu metodun diğer ismi İstanbul Metodu olarak da bilinir.

Üç boyutlu yeniden yüzlendirmelerde, bugünün teknolojik uygulamalarından faydalanan adli sanatçılar, bu işlemler için bilgisayardan faydalananarak 3D yeniden yüzlendirmeye yönelmişlerdir.

Ülkemizde henüz yaygınlaşmamış adli sanat, yurtdışındaki birçok ülkede adli kurum ve bilimler içerisinde önemini sürdürmektedir. İki veya üç boyutlu çalışmalar ile kendisini gösteren bu sanat disiplini sanat, heykel sanatı ve antropoloji/arkeoloji gibi yakın branşlar ile çalışmalarına destek sağlar.

Türkiye’de yapılan web tabanlı literatür çalışmalarına göre, Atılım Üniversitesi Adli Sanat Lisans bölümü’nün varlığı bilinmektedir. Son elde edilen bulgulara göre Cerrahpaşa Hastanesi Adli Bilimler Enstitüsü’nün de Adli Sanat’ı ileride açmayı düşündüğü bilgi olarak bizlere ulaşmıştır.

Ülkemizde son yıllarda sıklıkla yaşanan kayıp ya da bulunamamış insanların varlığı düşünüldüğünde, adli sanat ve sanatçılara duyulan ihtiyacın gerekliliği bir kez daha anlaşılmaktadır. Bölümün ülkemiz üniversitelerinde lisans veya lisans üstü derecelerde ne kadar fazla yer bulması, günümüz gençlerinin çeşitli sahalarda o kadar iş imkanına sahip olacağı anlamına gelecektir. Bu durumun en kısa sürede gerçekleşmesi ve yaygınlaşması ise en büyük temennilerimiz arasındadır.

REFERANSLAR

- Altunöz, A. (2014). Adli sanat: yeniden yüzlendirme. Akdeniz Sanat Dergisi, 7(13), 162-174.
- Altunöz, A. (2019). Disiplinler arası etkileşim: Müze bağlamında adli sanat ve yeniden yüzlendirme, Inönü University Journal of Art and Design, 69-72.
- Bayru, A. (2019). Heykel uygulamasında yeniden yüzlendirme (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Çağdır, A.S. ve Yazıcı, Y.A. (2003). Adli tıp ve sanat. Dirim Dergisi, 26-29.
- Karabaş, O.(2023). Olay yerinin belgelendirilmesinde adli sanat uygulamaları (Dostoyevski'nin suç ve ceza romanı örneği) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Yaşar, M.Y. ve Konyar E. (t.y). Adli arkeoloji: olay yerine arkeolojik yaklaşım, Arkeoloji ve Sanat, 120, 89-100.
- Yedekçi, B. (2025). Adli estetiğin yeni paradigması: Dijital dönemde fotoğraf ve temsili. Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 34, 139-151.

Kaynak Bağımlılığı Kuramı Bağlamında Toyota Firmasının İncelenmesi

Serkan CANKURT¹
Hasan Hüseyin UZUNBACAK²

- 1- Yüksek Lisans Öğrencisi; Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
y12330264005@ogr.sdu.edu.tr ORCID No: 0009-0001-1627-3914
- 2- Doç. Dr.; Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü.
hasanuzunbacak@sdu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-3297-1659

ÖZET

Bu çalışma, örgütlerin dış çevreleriyle kurdukları karşılıklı bağımlılık ilişkilerini açıklayan Kaynak Bağımlılığı Kuramı çerçevesinde Toyota firmasını incelemektedir. Pfeffer ve Salancik (2015) tarafından geliştirilen kuram, örgütlerin varlıklarını sürdürebilmek için kontrol edemedikleri dış kaynaklara olan bağımlılıklarını ve bu bağımlılıkların yönetiminde güç ilişkilerinin rolünü vurgular. Çalışmada, Toyota örneği üzerinden dikey (simbiyotik) ve yatay (rekabete dayalı) bağımlılık türlerinin nasıl yönetildiği analiz edilmiştir. Toyota'nın Plasmar firmasını satın alarak gerçekleştirdiği geriye doğru dikey bütünleşme, hammadde tedarikinde özerklik sağlarken; bayi ağı aracılığıyla doğrudan satış yapması ileriye doğru dikey bütünleşme örneği olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, firmanın 2010 yılındaki büyük ölçekli geri çağırma kararı, itibar yönetimi kapsamında güven temelli bir bağımlılık stratejisini yansıtmaktadır. Toyota'nın Keiretsu sistemi, tedarikçileriyle uzun vadeli iş birlikleri kurarak karşılıklı faydaya dayalı simbiyotik ilişkiler oluşturduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, Sabancı Holding ile yaptığı ortaklık, çevresel bağımlılıkların yerel bilgi ve yasal düzenlemeler üzerinden nasıl yönetildiğini örneklemektedir. Çalışma sonucunda, Toyota'nın kaynak bağımlılıklarını stratejik bütünleşme, itibar yönetimi ve iş birliği modelleriyle dengelediği, bu sayede çevresel belirsizlikleri azaltarak sürdürülebilir rekabet avantajı elde ettiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler – Kaynak, Kaynak Bağımlılığı Kuramı, Bağımlılığın Yönetimi, Toyota, Keiretsu Sistemi.

GİRİŞ

Küresel rekabetin giderek yoğunlaştığı günümüz iş dünyasında örgütlerin varlıklarını sürdürebilmeleri, yalnızca iç kaynaklarını etkin biçimde kullanmalarına değil, aynı zamanda dış çevreleriyle kurdukları ilişkileri stratejik olarak yönetebilmelerine de bağlıdır. Örgütler, faaliyetlerini sürdürebilmek ve rekabet avantajı elde edebilmek için çeşitli kaynaklara ihtiyaç duyarlar. Ancak bu kaynaklar, çoğu zaman örgütlerin doğrudan kontrolü dışında olup farklı aktörlerin elinde bulunmaktadır. Bu durum, örgütler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkilerini kaçınılmaz hale getirir. Dolayısıyla örgütlerin dış çevreleriyle olan etkileşimleri, örgütsel davranış, stratejik karar alma ve güç dengeleri açısından kritik bir öneme sahiptir.

Bu bağlamda Kaynak Bağımlılığı Kuramı (Resource Dependence Theory), örgütlerin çevreleriyle olan ilişkilerini açıklamada önemli bir teorik çerçeve sunar. Jeffrey Pfeffer ve Gerald Salancik (2015) tarafından geliştirilen bu kuram, örgütlerin ihtiyaç duydukları dış kaynakları elde etmek

için diğer örgütlerle kurdukları ilişkilerin onların yapısını, stratejilerini ve karar alma süreçlerini şekillendirdiğini ileri sürer. Kuram, örgütlerin tamamen bağımsız olamayacağı; dış çevre koşullarına, kaynak sahiplerine ve çevresel belirsizliklere bağlı olarak faaliyet göstereceği varsayımına dayanır. Bu nedenle örgütlerin başarısı, dış kaynaklara olan bağımlılıklarını nasıl yönettiklerine bağlıdır. Kuramı, klasik örgüt teorilerinden farklı olarak örgütleri kapalı sistemler değil, sürekli çevresiyle etkileşim içinde bulunan açık sistemler olarak görür (Hillman, Withers & Collins, 2009). Bu yaklaşım, örgütlerin çevresel dinamikleri anlaması, belirsizlikleri azaltması ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesi açısından büyük önem taşır. Özellikle günümüzde küresel tedarik zincirlerinin karmaşıklığı, çok uluslu şirketlerin farklı coğrafyalarda faaliyet göstermesi ve ekonomik bağımlılık ilişkilerinin yoğunlaşması, bu kuramın açıklayıcılığını daha da güçlendirmektedir.

Toyota örneği, kaynak bağımlılığı kuramının işletme pratiğinde nasıl somutlaştığını anlamak açısından oldukça değerli bir model sunmaktadır. Toyota, uzun yıllardır geliştirdiği Keiretsu sistemiyle tedarikçileriyle karşılıklı güvene dayalı simbiyotik ilişkiler kurmuş, aynı zamanda geriye ve ileriye doğru bütünleşme stratejileriyle dış kaynaklara olan bağımlılığını azaltmıştır. Bu yönüyle firma, hem kaynak bağımlılığı yönetimini hem de güç dengelerini etkin biçimde dengeleme becerisine sahiptir.

Bu araştırmanın temel amacı, Kaynak Bağımlılığı Kuramı çerçevesinde Toyota firmasının dış çevresiyle olan ilişkilerini, bağımlılık düzeylerini ve bu bağımlılıkları yönetme stratejilerini incelemektir. Çalışmada Toyota'nın tedarik zinciri, ortaklık yapısı, itibar yönetimi ve stratejik bütünleşme politikaları analiz edilerek, firmanın çevresel belirsizlikleri nasıl yönettiği ve kaynak bağımlılıklarını nasıl dengelediği ortaya konulmaktadır. Araştırmanın bir diğer amacı, kaynak bağımlılığı yönetiminin yalnızca kaynak teminiyle sınırlı olmadığını; aynı zamanda güç ilişkilerinin, kurumsal itibara dayalı stratejilerin ve uzun vadeli iş birliklerinin bütüncül bir biçimde ele alınması gerektiğini göstermektir. Toyota örneği üzerinden yapılan değerlendirmeler, çok uluslu şirketlerin karmaşık çevresel koşullar altında nasıl stratejik dayanıklılık geliştirdiklerine dair somut ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışmanın önemi, Kaynak Bağımlılığı Kuramı'nın soyut teorik çerçevesini somut bir uygulama örneğiyle ilişkilendirmesi ve böylece kuramın pratik geçerliliğini göstermesinden kaynaklanmaktadır. Toyota gibi küresel ölçekte faaliyet gösteren bir işletmenin, dış kaynaklara olan bağımlılığını nasıl yönettiği, yerel ortaklıklarla nasıl denge kurduğu ve çevresel baskılara karşı nasıl uyum sağladığı, diğer örgütler için önemli bir öğrenme alanı oluşturmaktadır. Ayrıca araştırma, Türkiye'de faaliyet gösteren çok uluslu firmalar açısından da yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Toyota'nın Sabancı Holding ile gerçekleştirdiği stratejik ortaklık, yerel bilgi ve yasal çevreye erişim konusunda kaynak bağımlılığı

yönetiminin önemini somut biçimde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çalışma, hem kuramsal açıdan kaynak bağımlılığı literatürüne katkı sağlamakta hem de uygulamada örgütlerin çevresel ilişkilerini yönetmede kullanabilecekleri stratejik yaklaşımlar geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.

Sonuç olarak bu araştırma, örgütlerin çevresel bağımlılıklarını azaltma, güç ilişkilerini dengeleme ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etme süreçlerinde Kaynak Bağımlılığı Kuramı'nın yönlendirici potansiyelini vurgulamaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kaynak Bağımlılığı Kuramı

Örgütlerin sürdürülebilirliğini sağlayabilmesi, farklı kaynaklara erişim ve bu kaynakların etkin yönetimiyle yakından ilişkilidir. Ancak örgütler, ihtiyaç duydukları tüm kaynakları kendi bünyelerinde üretme ya da tamamen kontrol etme olanağına sahip değildir. Bu durum, onları kaynakları elinde bulunduran dış aktörlerle etkileşim kurmaya zorunlu kılar. Dolayısıyla örgütler, çevrelerinden bağımsız hareket edemezler ve çevresel koşullar karşısında belirli bir bağımlılık ilişkisi içinde bulunurlar. Kaynakların temin edilme süreci ise çoğu zaman belirsizlik ve risk barındırır; özellikle kıt kaynakların söz konusu olduğu durumlarda, bu kaynakları kontrol eden aktörlere duyulan güven sınırlıdır. Örgütler, temel kaynak ihtiyaçlarını karşılayabilmek için dış çevreyle çeşitli ilişkiler kurarken, bu süreçte güç dengeleri de ortaya çıkar. Kaynakları kontrol eden taraflar, örgütler üzerinde belirli bir etki gücü kazanır. Bu nedenle, örgütün varlığını devam ettirebilmesi, büyük ölçüde çevresel koşullara uyum sağlama kapasitesine ve gerekli kaynakları temin edebilme becerisine bağlıdır. Bu bağlamda, kaynakların sürekliliğini sağlamak için yürütülen müzakereler, birçok örgütsel faaliyetin temelini oluşturur (Pfeffer ve Salancik, 2015).

Bu kuramsal açıklamadan hareketle, öncelikle “kaynak” ve “bağımlılık” kavramlarının Kaynak Bağımlılığı Kuramı çerçevesinde ele alınması yararlı olacaktır. Yuchtman ve Seashore’a (1967) göre kaynaklar, sosyal örgütler tarafından kontrol edilme veya kullanılma olasılığı bulunan varlıklardır. Örgütün çevresiyle kurduğu ilişkilerde bu kaynaklar belirleyici bir rol oynar (s. 900). Kaynaklar, mübadele edilebilirlik durumuna göre likit; temin sıklığına göre süreklilik; bulunabilirlik durumuna göre ise kritik olarak sınıflandırılabilir (s. 900–901).

Emerson (1962) tarafından yapılan çalışmada ise bağımlılık ilişkilerinin mantığını açıklamak amacıyla basit bir çerçeve sunulmuştur. Emerson'a (1962) göre birbirine bağımlı iki aktör arasındaki ilişkide, bir aktörün gücü diğer aktörün kendisine olan bağımlılığına bağlıdır. Başka bir ifadeyle güç ile bağımlılık arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki, iki aktör arasındaki güç-bağımlılık dinamiklerini şekillendiren temel ilkedir.

1.2. Kaynak Bağımlılığının Temel Bileşenleri

Raymond Duvall'a (1978) göre bağımlılık, bir etki durumunu tanımlayan nedensel bir algı içinde, bir şeyin başka bir şarta bağlı olma hâlidir. Keohane ve Nye'in (1973) bakış açısından ise bağımlılık, dış aktörlerin bir örgüt üzerinde önemli ölçüde etki yaratabilme durumunu ifade etmektedir (s. 122).

Pfeffer (2015), kaynak bağımlılığı perspektifini temel hatlarıyla açıklarken örgütleri izole edilmiş birimler olarak değil, sürekli etkileşim içinde bulunan ve kaynak alışverişi yapan dinamik yapılar olarak değerlendirmiştir. Bu bakış açısına göre örgütler arası mübadele ilişkileri, kuramın analiz düzeyinin merkezinde yer alır. Örgütlerin birbirlerine olan bağımlılığı, bu ilişkilerin karmaşıklığını ve sürekli değişen doğasını ortaya koyarken; güç dengeleri, bu dinamik yapının belirleyici unsurlarından birini oluşturur.

Örgütler, çevrelerinden bağımsız olarak varlık gösteremezler. Hayatta kalmak, faaliyetlerini sürdürmek ve rekabet avantajı elde edebilmek için dış çevreyle etkileşim hâlinde olmak zorundadırlar. Çevredeki kaynakların sınırlılığı, örgütleri iş birliği yapmaya, rekabet etmeye veya pazarlık süreçlerine girmeye yönlendirir. Bu durum, örgütlerin çevreleriyle olan ilişkilerinin, onların varlık nedenleri açısından ne kadar kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Kaynak bağımlılığının örgütsel kararlar üzerindeki etkisini azaltmak isteyen örgütler, dış kaynaklara olan bağımlılıklarını en aza indirmek ve daha fazla kontrol sağlamak amacıyla çeşitli stratejiler geliştirirler. Bu stratejiler arasında kaynakları doğrudan üretme, çeşitlendirme, kontrol altına alma veya kaynakların önemini azaltma gibi yöntemler yer almaktadır. Böylece örgütler, çevresel baskılara karşı daha dirençli hâle gelmekte ve özerkliklerini koruyabilmektedir.

Bununla birlikte, kaynak bağımlılığından tamamen kurtulmak pratikte mümkün değildir. Örgütler, sürekli değişen çevresel koşullar, belirsizlikler ve dışsal kısıtlamalarla karşı karşıyadır. Bu nedenle önemli olan, bağımlılığı ortadan kaldırmak değil, onu etkin biçimde yönetebilme becerisini geliştirmektir. Çevresel değişimlere uyum sağlayabilen, esnek ve yenilikçi örgütler bu süreci daha başarılı şekilde yönetebilmektedir.

Kaynak bağımlılığı aynı zamanda örgütler arası ve örgüt içi güç ilişkilerinin temelini oluşturur. Örgütler, kaynakları kontrol altına almak ve güç dengesini korumak için iş birliği, rekabet, pazarlık veya baskı gibi farklı

stratejilere başvurabilirler. Benzer şekilde, örgüt içinde kaynaklara erişim sağlayan ya da bu kaynakları yöneten bireyler veya birimler, diğerlerine kıyasla daha fazla güç sahibi olurlar. Bu nedenle güç ilişkileri, örgütlerin sürdürülebilirliği ve rekabet avantajını belirleyen temel dinamiklerden biridir.

Hillman ve çalışma arkadaşlarının (2009) belirttiği üzere, kaynak bağımlılığı kuramı özellikle çevresel belirsizlikler ile örgütlerin dış çevreden temin ettiği kaynaklara olan bağımlılığın örgütsel davranış üzerindeki etkilerini açıklamaya odaklanmaktadır (s. 1404).

1.3. Kaynak Bağımlılığı ve Çevre

Genel anlamda çevre, faaliyetleri devam ettirmekte olan bir örgütü etkileyen tüm faktörleri kapsar. Birkaç temel noktada farklılıklar olabilir, ancak günümüzde örgütler genellikle çevrelerinden girdi alır ve bu girdileri amaçlarını gerçekleştirmek için çıktılara dönüştüren bir açık sistem olarak kabul edilirler. Bu nedenle, örgütlerin sürekliliği, çevreleriyle uyum sürecine bağlıdır. Çünkü çevredeki artan karmaşıklık ve değişim, örgütleri çevrelerine duyarlı olmaya ve daha büyük bir uyum kapasitesine sahip olmaya zorlar (Naktiyok ve Kök, 2006).

Örgüt, faaliyetlerini sürdürdükçe, kendi içinde doğrudan etkisi olan bir iç çevre ile örgüt bünyesi dışında yer alan ve örgütün geleceğini etkileyen bir dış çevreye sahiptir. Dış çevre, örgüte olan yakınlık ve etki derecesine göre genel çevre ve iş çevresi olarak iki ana kategoriye ayrılmıştır (Can vd., 2013).

Örgütün iç çevresini oluşturan temel unsurlar genellikle üç kategoride incelenir. Bu unsurlar; yönetim, çalışanlar (işgücü) ve örgüt kültürüdür. Bu unsurlar sürekli olarak birbirleriyle etkileşim halinde olduklarından, birbirinden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir (Can vd., 2013).

Çevresel bağımlılık, bir örgütün koordine etmek ve yönetmek zorunda olduğu bağlantıların ve ilişkilerin sayısına ve çeşidine işaret eder. Bu sayı ne kadar fazla ve bu ilişkiler ne kadar çeşitli ise, örgüt bu ilişkilere yön vermekte ve onları kontrol etmekte o kadar zorlanır (Child, 1972, Akt.: Yolsal). Aldrich'e (1979) göre, çevresel dinamizm, bir örgütün çevresinin hangi hızda ve ne ölçüde değiştiğiyle ilgilidir. Eğer bir örgüt, ihtiyaç duyduğu kaynakları nasıl ve nereden temin edebileceği, hangi müşteriye hangi fiyattan satabileceği konusunda uzun vadeli tahminler yapabilir ve bunları stratejik planlar dâhilinde başarılı bir şekilde uygulayabilirse, o zaman çevrenin durağan olduğunu ve çevresel dinamizmin düşük olduğunu söyleyebiliriz (s. 56, Akt.: Yolsal).

Çevresel açıdan zengin bir ortamda, bir örgütün ihtiyaç duyduğu kaynaklar geniş bir şekilde bulunmaktadır. Bu durum, örgütün kaynak edinme konusunda diğer örgütlerle rekabet etme zorunluluğunu ortadan kaldırır. Öte yandan, çevresel fakirlik kavramı, kısıtlı kaynaklar için örgütleri rekabet içine sokar. Çevresel fakirliğin temel sebepleri ise şunlardır: Örgüt, faaliyet gösterdiği bölgede ihtiyaç duyduğu kaynakların

kısıtlı olduğu bir ortama sahiptir ve bu bölgede diğerk aktörlerin de aynı sınırlı kaynaklara ulaşma isteğı bulunmaktadır (Aldrich, 1979, s. 57, Akt.: Yolsal).

1.4. Kaynak Bağımlılığı ve Güç

Örgüt yazınında güç, genellikle bağımlılıkla özdeşleştirilse de farklı bakış açılarına dayanan başka tanımlamalar da bulunmaktadır. Astley ve Sachdeva (1984), gücü sosyal aktörlerin istenen hedeflere ulaşmak için diğerk sosyal aktörlere karşı uyguladığı direnç olarak tanımlar (Astley ve Sachdeva, 1984, s. 104, Akt.: Kızınoıklı vd.). Pfeffer ve Salancik'e (2015) göre ise güç, bir aktörün diğerk aktörlerin ihtiyaç duyduğu kaynaklar üzerinde kontrol elde etme kapasitesidir.

Kaynak bağımlılığı kuramının perspektifine göre, örgütler arası kritik kaynak transferini devam ettirebilmek için çevresel etkileşimlerden doğan örgütler arası güç farklılıkları ve çevresel belirsizlik, kuramın merkezi unsurlarından biridir. Örgütler arası güç farklılıkları, kaynak sağlama süreçlerinde diğerk birimlere olan bağımlılığı artırarak ortaya çıkar ve zamanla bu karşılıklı bağımlılık güç kaynağına dönüşür (Pfeffer, 2005). Örgütler, amacına ulaşmak için çevresel belirsizlikleri minimize etme çabalarının yanı sıra, aynı şekilde gelecekte ortaya çıkabilecek riskleri azaltmak adına örgütler arası güç farklılıklarını yönetmeye çalışırlar.

Bağımlılık ilişkisi, bir örgütün diğerk bir örgüt, grup veya aktöre olan bağımlılığını ifade eder. Bağımlılık ilişkisi içindeki örgütler arasındaki bağımlılık derecesi, ilişkideki güç dinamiklerini belirler. Bu derece, simetrik veya asimetrik olabilir; yani örgütler arasındaki ihtiyaçlar, kaynaklar ve etkileşim biçimleri, bir tarafın diğerkine göre daha fazla kontrol veya etki sağlamasına neden olabilir. Bağımlılığın düzeyinin belirleyicisi yine bağımlılığın tanımlanmasında kullanılan kriterlerdir.

Örgütler arasındaki işleme konu olan kaynağın önemi ve kaynak üzerindeki kontrolün yoğunluğu, birlikte, bir örgütün diğerk bir örgüt, grup veya aktöre olan bağımlılığını ifade etmektedir. Dolayısıyla, belirli bir kaynağın örgütün girdi veya çıktısı için önemli olması ve söz konusu kaynağın görece az örgüt tarafından kontrol edilmesi bağımlılığın düzeyini belirleyen faktörlerdir. Bu durumda örgütler arasındaki bağımlılık derecesi ve bu derecedeki farklılıklar, ilişkinin simetrik veya asimetrik olduğunu belirler. (Öztürk, vd., 2019)

Örgüt içi güç kavramı ise, örgütlerin içindeki karşılıklı ilişkileri anlamak için incelenmesi gereken temel birimdir. Örgüt içi güç ilişkileri, örgütler arası güç ve güç ilişkilerini ifade edebilmek için örgüt içi güç ilişkileri temel alınmıştır. Örgüt içi güç ilişkilerinde, her iki tarafın da kaynaklarını elde etmek için çaba göstermesi ve karşı tarafın baskısına boyun eğmemesi beklenir.

1.5 Kaynak Bağımlılığı Türleri

Kaynak bağımlılığı kuramı, örgütlerin çevreleriyle olan ilişkilerinde ortaya çıkan bağımlılık biçimlerini anlamak için çeşitli kategorilerde incelenmektedir. Kuramın kurucularından biri olan Pfeffer (1972), örgütler arası bağımlılığın temelde iki türde gerçekleştiğini belirtmiştir: simbiyotik (dikey) bağımlılıklar ve rekabete dayalı (yatay) bağımlılıklar. Bu iki bağımlılık türü, örgütlerin kaynaklara erişim biçimlerini, çevresel aktörlerle kurdukları ilişkilerin niteliğini ve güç dengelerini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Simbiyotik bağımlılıklar genellikle karşılıklı faydaya dayanan tedarikçi-müşteri ilişkilerinde ortaya çıkarken, yatay bağımlılıklar aynı sektördeki aktörlerin sınırlı kaynaklar için girdikleri rekabet ilişkilerini yansıtır.

Kaynak bağımlılığının her iki türü de örgütlerin çevreleriyle olan ilişkilerini şekillendiren temel dinamikleri temsil etmektedir. Dikey bağımlılıklar daha çok karşılıklı iş birliği ve tedarik ilişkilerini tanımlarken, yatay bağımlılıklar rekabet ve güç mücadelesi temelli bir ilişki biçimini yansıtır. Etkin bir kaynak bağımlılığı yönetimi, bu iki bağımlılık türü arasındaki dengeyi kurarak örgütün sürdürülebilirliğini güvence altına alır.

1.5.1. Dikey (Simbiyotik) Bağımlılıklar

Kaynak bağımlılığı açısından simbiyotik bağımlılık, bir örgütün ihtiyaç duyduğu kaynaklara erişim sağlamak amacıyla başka bir örgüt veya aktöre bağımlı hâle gelmesi durumudur (Özalp, 2022). Bu bağımlılık türü, genellikle tedarikçi-müşteri ilişkilerinde veya üretim zincirinin farklı aşamalarında faaliyet gösteren örgütler arasında görülür. Dikey bağımlılıklar, örgütlerin faaliyetlerini sürdürebilmek için birbirlerine olan işlevsel bağımlılıklarını ifade eder.

Simbiyotik bağımlılıklar, çoğu zaman karşılıklı yarar esasına dayanır. Örneğin, bir otomotiv üreticisi motor parçalarını tedarik eden bir firmaya ihtiyaç duyarken, tedarikçi firma da bu üreticiye bağlı olarak gelir elde eder. Bu karşılıklı ilişki, her iki tarafın da varlığını sürdürmesi açısından gereklidir. Ancak bu tür bir bağımlılık, güç dengesizliklerine de yol açabilir. Kaynağı kontrol eden taraf, diğer örgüt üzerinde stratejik bir üstünlük elde edebilir.

Ayrıca simbiyotik ilişkiler, örgütlerin kaynakların değerini ve etkinliğini artırmalarını sağlayabilir. Örgütler, bu ilişkiler aracılığıyla maliyetleri düşürebilir, bilgi paylaşımını kolaylaştırabilir ve üretim süreçlerinde verimlilik elde edebilirler. Bununla birlikte, aşırı simbiyotik bağımlılık durumlarında örgüt, dış kaynağa fazlasıyla bağlı hâle gelir ve bu durum stratejik esnekliği azaltabilir. Kaynak çeşitliliğinin azalması, örgütün çevresel değişimlere uyum kapasitesini zayıflatır. Dolayısıyla, örgütlerin bu tür ilişkileri dengeli bir biçimde yönetmeleri, hem iş birliğini hem de özerkliği koruyabilmeleri açısından önemlidir.

1.5.2. Yatay (Rekabete Dayalı) Bağımlılıklar

Yatay bağımlılıklar, aynı sektörde faaliyet gösteren örgütlerin, kıt veya sınırlı kaynaklara ulaşma çabalarından kaynaklanır (Jones, 2004). Bu durum, benzer üretim alanlarında faaliyet gösteren firmalar arasında rekabetin yoğunlaşmasına neden olur. Özellikle hammadde, teknoloji, nitelikli iş gücü veya pazar payı gibi stratejik kaynakların kısıtlı olduğu sektörlerde yatay bağımlılıklar daha belirgindir.

Yatay bağımlılık, örgütler arasında doğrudan rekabet ilişkisi yaratmakla birlikte, aynı zamanda iş birliği gereksinimini de beraberinde getirebilir. Firmalar, rekabet baskısını azaltmak veya piyasadaki güç dengesini korumak amacıyla stratejik ittifaklar, ortak girişimler veya ticaret birlikleri oluşturabilirler. Böylelikle, hem kaynaklara erişim kolaylaşır hem de belirsizlikler daha etkili biçimde yönetilebilir. Ancak yatay bağımlılıklar çoğu zaman istikrarsız bir dengeye dayanır. Kaynaklar üzerindeki rekabetin artması, firmalar arasında çatışma potansiyelini yükseltebilir. Bunun sonucunda, piyasada fiyat savaşları, pazar paylaşımı mücadeleleri veya teknoloji geliştirme yarışları ortaya çıkabilir. Bu nedenle yatay bağımlılıkların yönetimi, örgütlerin hem rekabetçi stratejilerini hem de iş birliği politikalarını dengeleme yeteneğine bağlıdır.

1.6. Kaynak Bağımlılığını Yönetimi

Kaynak bağımlılığının yönetimi, örgütlerin dış çevrelerinden temin ettikleri kaynaklara olan bağımlılıklarını dengelemeye ve bu ilişkiler üzerinde stratejik kontrol sağlamaya yönelik süreçleri kapsar. Örgütler, çevrelerindeki aktörlerle karşılıklı etkileşim içinde olduklarından, kaynak temininde tam bağımsızlık elde etmeleri çoğu zaman mümkün değildir. Bu nedenle, kaynak bağımlılığı yönetimi; belirsizlikleri azaltmak, güç ilişkilerini dengelemek ve örgütsel özerkliği korumak açısından kritik bir öneme sahiptir. Etkin bir yönetim yaklaşımı, örgütlerin dış kaynaklara olan hassasiyetini azaltarak hem çevresel riskleri minimize eder hem de sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerine katkı sağlar.

Kaynak bağımlılığının yönetimi, kaynak bağımlılığının türleri olan dikey ve yatay bağımlılıklara göre yapılmaktadır.

1.6.1 Dikey Bağımlılık Yönetimi

1.6.1.1. Geriye / İleriye Doğru Dikey Bütünleşme

Dikey bütünleşme, bir örgütün tedarik zincirindeki farklı aşamaları kontrol etme stratejisidir. Bu strateji, örgütün dış kaynaklara olan bağımlılığını azaltmayı ve kaynak erişimini güvence altına almayı amaçlar (Pfeffer & Salancik, 2015). Dikey bütünleşme stratejileri, örgütlerin çevresel belirsizlikleri azaltmalarına ve kaynak bağımlılıklarını yönetmelerine yardımcı olur (Nienhüser, 2008).

Geriye doğru dikey bütünleşme, bir örgütün tedarik zincirinin yukarı yönünde yer alan tedarikçileri veya ham madde sağlayıcılarını bünyesine katmasıdır (Hillman, Withers & Collins, 2009). Bu yaklaşım, tedarik

sürekliliğini sağlamak, maliyetleri kontrol etmek ve kaliteyi güvence altına almak için kullanılır. Örneğin, bir otomobil üreticisinin, motor parçalarını üreten bir fabrikayı satın alması geriye doğru dikey bütünleşmeye örnektir (Nienhüser, 2008).

İleriye doğru dikey bütünleşme ise bir örgütün, ürün veya hizmetlerini dağıtan veya satan dağıtım kanallarını veya perakende satış noktalarını kontrol etmesidir (Pfeffer & Salancik, 2015). Bu strateji, pazar üzerindeki kontrolü artırmak, müşteri geri bildirimlerine doğrudan erişim sağlamak ve rekabet avantajı elde etmek amacıyla kullanılır. Örneğin, bir gıda üreticisinin kendi perakende mağazalarını açması ileriye doğru dikey bütünleşmeye örnektir (Hillman, Withers & Collins, 2009).

1.6.1.2. İtibar Yönetimi

İtibar yönetimi, bir örgütün dış çevresindeki paydaşlar nezdinde güvenilirlik ve saygınlık kazanma sürecidir. Kaynak Bağımlılığı Teorisi çerçevesinde, örgütlerin kritik kaynaklara erişim sağlamak için itibarlarını stratejik bir araç olarak kullanmaları önemlidir (Pfeffer & Salancik, 2015).

Yüksek itibara sahip örgütler, tedarikçiler, müşteriler ve yatırımcılar gibi paydaşlar tarafından daha güvenilir kabul edilir ve bu da kaynak temin süreçlerinde avantaj sağlar (Hillman, Withers & Collins, 2009). Örneğin, güçlü bir markaya sahip bir teknoloji şirketi, yatırımcılar ve iş ortakları tarafından güvenilir görülür ve kaynak temin süreçlerinde pazarlık gücünü artırır (Nienhüser, 2008). Bu durum, örgütün çevresel belirsizlikleri azaltmasına ve stratejik kaynaklara erişimini güvence altına almasına yardımcı olur (Pfeffer & Salancik, 2015).

1.6.3. Kooptasyon

Kooptasyon, örgütlerin dış çevresindeki belirsizlik yaratan paydaşları kendi karar süreçlerine dahil etme stratejisidir (Pfeffer & Salancik, 2015). Bu yöntem, örgütlerin çevresel belirsizlikleri kontrol etmelerine ve stratejik kaynaklara erişimlerini güvence altına almalarına yardımcı olur (Hillman, Withers & Collins, 2009).

Kooptasyon, genellikle yönetim kurulu üyelikleri veya stratejik komitelerde paydaşların yer alması yoluyla gerçekleştirilir (Nienhüser, 2008). Bu sayede örgüt, kritik bilgi ve bağlantılara doğrudan erişim sağlar ve dış çevredeki belirsizlikleri kontrol edebilir (Pfeffer & Salancik, 2015). Örneğin, bir enerji şirketinin regülasyon otoritelerinden eski yöneticileri yönetim kuruluna dahil etmesi, örgütün politika ve karar süreçlerini etkileyebilmesini sağlayan bir kooptasyon örneğidir (Hillman, Withers & Collins, 2009).

1.6.2. Yatay Bağımlılık Yönetimi

Yatay bağımlılık yönetimi, aynı sektörde faaliyet gösteren ve birbirleriyle rekabet eden firmaların kaynak bağımlılığını minimize etmek amacıyla geliştirdiği stratejileri kapsar. Bu stratejiler, firmaların piyasadaki

belirsizlikleri yönetmelerine, rekabet avantajı elde etmelerine ve stratejik karar süreçlerini güçlendirmelerine olanak tanır. Yatay bağımlılık, özellikle pazardaki rakipler arasındaki güç dengeleri ve kaynak paylaşımı açısından kritik öneme sahiptir.

1.6.2.1. Yatay Bütünleşme

Yatay bütünleşme, aynı sektörde faaliyet gösteren iki veya daha fazla şirketin birleşmesi veya satın alınması sürecidir. Bu tür birleşmeler, firmalara ölçek ekonomisi, pazar payı artışı ve rekabet avantajı sağlar. Örneğin, otomotiv sektöründe iki rakip firmanın birleşmesi, üretim kapasitesini artırırken maliyetleri düşürür ve pazardaki etkinliği yükseltir (Hillman, Withers & Collins, 2009).

Yatay bütünleşme, yalnızca maliyet avantajı sağlamakla kalmaz; aynı zamanda piyasa üzerindeki kontrolü artırır ve kaynak bağımlılığı kuramı perspektifinde rakiplere olan bağımlılığı azaltır. Birleşme veya satın alma süreçleri, rekabetçi baskıyı minimize ederek firmanın stratejik hareket alanını genişletir ve belirsizlikleri azaltır.

1.6.2.2. Rekabeti Kısıtlayıcı Anlaşmalar

Bazı firmalar, piyasadaki diğer rakipleri zayıflatmak veya rekabeti sınırlamak amacıyla açık veya gizli anlaşmalar yapabilirler. Bu anlaşmalar, fiyat sabitleme, pazar paylaşımı veya üretim kotaları gibi stratejileri içerebilir. Ancak gizli anlaşmalar etik olarak uygun değildir ve çoğu ülkede kanunlar aracılığıyla yasaklanmıştır (Porter, 1980).

Rekabeti kısıtlayıcı anlaşmalar, kaynak bağımlılığı açısından firmaların rakipler üzerindeki kontrolünü artırmayı ve stratejik kaynaklara erişimde avantaj sağlamayı hedefler. Etik ve yasal sınırlar çerçevesinde yapılan stratejik iş birlikleri, yatay bağımlılığın yönetiminde etkili bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

1.6.2.3. Ticaret Birlikleri

Ticaret birlikleri, faaliyet alanları veya ürün segmentleri açısından benzerlik gösteren firmaların ortak amaçlar doğrultusunda bir araya gelerek oluşturdukları yapıları ifade eder. Bu birlikler, standartları belirleme, pazarlama stratejilerini koordine etme ve sektör politikalarını etkileme gibi hedeflerle faaliyet gösterir (Hillman, Withers & Collins, 2009).

Ticaret birlikleri, özellikle küçük ve orta ölçekli firmalar için kritik kaynaklara erişimi kolaylaştırır ve sektörel belirsizliklerin etkilerini azaltır. Ayrıca, bilgi paylaşımı ve ortak stratejiler aracılığıyla sektör içinde güç dengeleri daha öngörülebilir hale gelir.

1.6.2.4. Yönetim Kurulları

Pfeffer (1972, Akt.: Yolsal) tarafından yapılan araştırmaya göre, firmanın dış çevresel faktörlere bağımlılığı ile yönetim kurulunun büyüklüğü ve yapısı arasında güçlü bir ilişki vardır. Dış çevresel bağımlılığın artması,

yönetim kurulunun daha fazla üyeden oluşmasını ve dışarıdan gelen üye oranının artmasını gerektirir.

Kaynak bağımlılığı kuramı perspektifinde, yönetim kurullarının yapısı, firmaların çevresel belirsizlikleri yönetme kapasitesini doğrudan etkiler. Büyük ve çeşitli yönetim kurulları, farklı uzmanlık alanları ve bağlantılar sayesinde çevresel değişimlere daha hızlı ve etkili yanıt verilmesini sağlar.

1.6.2.5. Üst Düzey Yönetici Değişimi

Firmalar, çevresel değişikliklere ve stratejik fırsatlara daha hızlı yanıt verebilmek için üst düzey yönetici değişiklikleri yapabilirler. Yeni liderlik, örgütün stratejik yönelimini ve adaptasyon kapasitesini şekillendirir (Hillman, Withers & Collins, 2009).

Üst düzey yönetici değişimi, aynı zamanda örgütün kaynak bağımlılığını yönetme yeteneğini artırır. Yeni liderler, hem iç kaynakları yeniden konumlandırabilir hem de dış paydaşlarla ilişkileri güçlendirebilir. Türkiye’de Toyota’nın CEO değişikliği örneğinde görüldüğü gibi, yerel yöneticilerin terfi ettirilmesi, örgütsel bilgi ve tecrübeyi korurken çevresel belirsizliklere karşı dayanıklılığı artırmaktadır (Toyota Türkiye, 2025).

1.6.2.6. Politik Faaliyetler

Firmalar, çevresel baskılara karşı aktif bir tutum sergilemek için politik faaliyetler ve lobi çalışmaları yürütebilirler. Bu faaliyetler, hükümet politikalarını şekillendirmek, sektörel düzenlemeleri etkilemek ve stratejik kaynaklara erişimi güvence altına almak amacıyla yapılır (Pfeffer & Salancik, 2015).

Politik faaliyetler, kaynak bağımlılığı kuramı açısından, dış çevreye olan bağımlılığı azaltan ve firmanın güç dengesini yeniden yapılandıran önemli bir araçtır. Türkiye’de otomotiv sektöründe uygulanan lobi ve sektör birlikleri aracılığıyla şirketler, düzenleyici süreçlerde etkili bir pozisyon elde edebilir ve stratejik kaynaklara erişimlerini güvence altına alabilir.

KAYNAK BAĞIMLILIĞI YÖNETİMİ VE TOYOTA FİRMASININ İNCELENMESİ

2.1. Toyota’nın Kuruluşu

Toyota, Japonya merkezli bir otomobil üreticisidir ve 1937 yılında bağımsız bir şirket olarak faaliyete geçmiştir. Firmanın kökeni, 1933 yılında Toyoda Otomatik Dokuma İşleri’nin Otomotiv Üretim Bölümü’ne

dayanmaktadır. Kurucusu Kiichiro Toyoda, 1929'da Avrupa ve Amerika'ya giderek otomobil üretim süreçlerini incelemiş ve 1930'da benzinli motorlar üzerinde araştırmalar yapmıştır (Toyota Global, 2025). Toyota, kuruluşundan itibaren üretim verimliliği, teknoloji ve müşteri odaklı yönetim stratejileri ile öne çıkmıştır.

Türkiye'de Toyota'nın faaliyetleri ise 1984 yılında Sabancı Holding ile kurulan ortaklık ile başlamıştır. Bu ortaklık, yabancı yatırımcı olan Toyota'nın yerel pazar bilgisine ve yasal bağlantılara erişmesini sağlamış, aynı zamanda üretim teknolojisi ve know-how'ın Türkiye'ye transferini mümkün kılmıştır (Güner-Gürler, 2011). 2010 yılında Türkiye'de üst düzey yönetici değişimi yapılmış ve yerel yöneticilerden biri CEO olarak atanmıştır (Toyota Türkiye, 2025). Böylece Toyota, hem uluslararası bilgi ve teknolojiyi hem de yerel pazar dinamiklerini etkin bir şekilde yönetmeye başlamıştır.

Bu çalışma, Toyota'nın kaynak bağımlılığı kuramı çerçevesinde faaliyetlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Sektör büyüklüğü, uluslararası faaliyetleri ve geniş tedarikçi ağı göz önüne alındığında, Toyota, kaynak bağımlılığının farklı boyutlarını yönetmede kapsamlı bir örnek teşkil etmektedir. Araştırmada, firmanın resmi internet sitesi, akademik yazın, açık haber kaynakları ve ticari veri tabanları kullanılmıştır.

2.2. Toyota'nın Uyguladığı Kaynak Bağımlılığı Stratejileri

2.2.1. Geriye ve İleriye Doğru Dikey Bütünleşme

Toyota, üretim sürecinde kritik hammadde ve parçaları kendi bünyesinde kontrol ederek dışa bağımlılığı azaltmayı stratejik bir öncelik olarak benimsemiştir. Bu kapsamda, Türkiye'deki Plasmar firması ile 2014 yılında yapılan anlaşma kapsamında büyük hisseler satın alınmış ve plastik hammadde üretimi doğrudan kontrol altına alınmıştır (Sabah, 2014). Bu hamle, geriye doğru dikey bütünleşme olarak adlandırılır ve tedarik zincirinde güvenliği, kaliteyi ve maliyet kontrolünü artırır.

Geriye doğru dikey bütünleşme, sadece maliyet avantajı sağlamaz; aynı zamanda üretim sürecinde esneklik kazandırır, tedarikçi performansını sürekli izlemeye imkân verir ve arz kesintilerinin önüne geçer. Toyota, kritik kaynaklara sahip tedarikçileri kontrol ederek üretim planlamasında öngörülebilirliği artırır. Bu yaklaşım, kaynak bağımlılığı kuramı perspektifinde, dış çevreye olan bağımlılığı minimize etmek için kritik bir stratejik araç olarak kabul edilir (Hillman, Withers & Collins, 2009).

Ayrıca, Toyota'nın Plasmar yatırımı, yerel üretim kapasitesini artırmakla kalmayıp aynı zamanda Türkiye'de tedarik zinciri üzerindeki kontrolünü güçlendirmiştir. Bu, uluslararası faaliyetlerde dikey bütünleşmenin sadece üretim verimliliği değil, aynı zamanda stratejik bağımlılık yönetimi açısından da önemli olduğunu göstermektedir.

Toyota'nın dünya genelindeki yaygın satış ve servis ağı, ileriye doğru dikey bütünleşme stratejisinin somut bir örneğidir. Türkiye'de 2023

Aralık itibariyle 62 bayisi bulunan firma (Toyota Türkiye, 2025), müşterilere doğrudan satış ve servis hizmeti sunmaktadır. Bu uygulama, aracı firmalara olan bağımlılığı ortadan kaldırır ve firmanın pazar üzerindeki kontrolünü güçlendirir.

İleriye doğru dikey bütünleşme, müşteri geri bildirimlerinin hızlı bir şekilde üretim ve tasarım süreçlerine entegre edilmesine olanak tanır. Toyota, bu sayede ürün kalitesini artırmakta, müşteri memnuniyetini maksimize etmekte ve pazardaki rekabet avantajını korumaktadır. Ayrıca, doğrudan dağıtım ağı, firmanın stratejik karar alırken pazar dinamiklerine hızlı uyum sağlamasına imkân verir. Bu durum, kaynak bağımlılığı kuramı bağlamında, çevresel belirsizlikleri etkin şekilde yönetebilme kapasitesinin bir göstergesidir (Pfeffer & Salancik, 2015).

Türkiye örneğinde ileriye doğru dikey bütünleşme, yerel satış ve servis ağına geliştirilmesiyle pazar tepkilerini hızlı değerlendirme imkânı sunarken, aynı zamanda marka itibarının ve müşteri sadakatinin güçlenmesini sağlar. Bu strateji, küresel operasyonlarda kaynak bağımlılığının kontrol edilmesine yönelik pratik bir uygulama olarak öne çıkar.

2.2.2. İtibar Yönetimi

Toyota, müşteri güveni ve marka itibarı konusunda proaktif bir yaklaşım sergiler. 28 Ocak 2010'da yaklaşık 2,3 milyon araç, gaz pedalı sorunu nedeniyle geri çağırılmıştır (Yener, 2014). Bu geri çağırma, Toyota'nın kaliteye verdiği önemi ve müşteri sadakatini koruma stratejisini ortaya koyar.

İtibar yönetimi, kaynak bağımlılığı kuramında kritik bir stratejidir. Yüksek itibara sahip firmalar, tedarikçiler, iş ortakları ve yatırımcılar tarafından güvenilir olarak görülür; böylece stratejik kaynaklara erişim süreçlerinde avantaj elde ederler (Hillman, Withers & Collins, 2009). Toyota, kriz durumlarında şeffaf ve hızlı geri bildirim sağlayarak müşterilerle güven ilişkisini güçlendirir ve üretimden satışa kadar tüm süreçlerde stratejik kaynakları güvence altına alır.

Etik ve sorumlu davranışlar, firmanın marka değerini artırmakta ve uzun vadede sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamaktadır. Türkiye'de gerçekleştirilen geri çağırımlar ve müşteri iletişim süreçleri, firmanın itibar yönetimi stratejilerini yerel pazara uyumlu bir şekilde uyguladığının göstergesidir.

2.2.3. Tedarikçi Yönetimi ve Keiretsu Sistemi

Toyota'nın Keiretsu sistemi, tedarikçileri ile uzun vadeli, karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkiler geliştirmesine olanak tanır. Firma, tedarikçilerde azınlık hissesi edinerek kontrol sağlar ve üretim süreçlerine katılım imkânı sunar (Aoki, 1988, Akt. Yolsal).

Bu yaklaşım, tedarikçi performansının iyileştirilmesini, maliyetlerin düşürülmesini ve kalite standartlarının korunmasını sağlar. Keiretsu

çerçevesinde tedarikçilere adil davranılması, hem etik bir yaklaşımı yansıtır hem de kaynak bağımlılığı yönetiminde firmanın çevresel belirsizlikleri minimize etmesine yardımcı olur.

Tedarikçi firmalar, ürün tasarım süreçlerine dahil edilerek uzun vadede üretim kalitesine katkı sağlar. Böylece Toyota'nın üretim süreçleri daha öngörülebilir ve verimli hale gelir. Türkiye'deki tedarikçi ilişkilerinde de aynı prensipler uygulanmakta, yerel tedarikçilerle karşılıklı faydaya dayalı işbirlikleri geliştirilerek üretim verimliliği artırılmaktadır.

2.2.4. Ortaklıklar ve Stratejik İş Birlikleri

Toyota, farklı ülkelerde stratejik iş birlikleri ve ortak girişimler yoluyla yerel pazarlara erişim sağlamaktadır. Türkiye'de Sabancı Holding ile 1984'te kurulan ortaklık, kaynak bağımlılığı kuramı açısından önemli bir örnektir. Başlangıçta yabancı ortak (Toyota), yerel ortağın (Sabancı) pazar bilgisine ve yasal bağlantılara bağımlıdır. Zamanla, yabancı ortak üretim teknolojisi ve know-how'a sahip olarak kritik kaynakların kontrolünü ele alır ve müzakere gücü dengesi değişir (Güner-Gürler, 2011).

Bu tür ortaklıklar, firmanın yerel pazar koşullarına uyum sağlamasına ve stratejik kaynakları etkin kullanmasına olanak tanır. Ortaklıklar yoluyla bilgi paylaşımı, teknoloji transferi ve üretim süreçlerinin optimize edilmesi sağlanır. Kaynak bağımlılığı kuramı perspektifinde, bu strateji çevresel belirsizlikleri azaltır ve örgütün güç dengesini yeniden şekillendirir. Türkiye örneğinde, ortaklık yerel pazar bilgisi ile teknolojik kaynakların karşılıklı entegrasyonunu mümkün kılmıştır.

2.2.5. Örgüt İçi Yönetim ve İnsan Kaynakları Stratejileri

Toyota, Türkiye'de 1 Temmuz 2010'da üst düzey yönetici değişimine gitmiş ve daha önce genel müdür yardımcısı olan bir yöneticiyi CEO olarak atamıştır (Toyota Türkiye, 2025). Bu strateji, iç kaynak yönetimi ve örgüt içi yetkinliklerin korunmasını göstermektedir.

İç kaynak yönetimi, kritik yönetim kaynaklarının organizasyon içinde geliştirilmesi ve korunması açısından önemlidir. Toyota, mevcut yöneticilerin terfi ettirilmesiyle hem deneyimli kadroları korumuş hem de örgütsel belirsizlikleri azaltmıştır. Bu uygulama, örgütün çevresel bağımlılıklara karşı dayanıklılığını artırmakta ve kaynak bağımlılığı kuramı perspektifinden stratejik bir karar olarak değerlendirilmektedir. Türkiye örneğinde, bu uygulama yerel yöneticilerin deneyim ve yetkinliklerinden faydalanmayı sağlayarak uluslararası standartlarla uyumlu bir yönetim yaklaşımı sunmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, kaynak bağımlılığı yönetimi kuramını temel alarak, örgütlerin kaynaklara olan bağımlılıklarını nasıl etkin bir şekilde yönetebileceklerini detaylı bir biçimde ele almıştır. İnceleme kapsamında özellikle Toyota'nın iş stratejileri ve uygulamaları örnek vaka olarak değerlendirilmiş ve dikey ile yatay bağımlılık yönetimi bağlamında önemli çıkarımlar elde edilmiştir. Toyota örneği, kaynak bağımlılığı stratejilerinin pratikte nasıl uygulandığını gösteren somut bir model sunmaktadır.

Kaynak bağımlılığı, örgütlerin varlıklarını sürdürmeleri ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmeleri açısından dış çevreleriyle olan ilişkilerinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, örgütler kaynak bağımlılıklarını yönetmek amacıyla çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Etkin bir kaynak bağımlılığı yönetimi, hem örgütün stratejik esnekliğini artırmakta hem de çevresel belirsizliklere karşı dayanıklılık sağlamaktadır.

Kaynak bağımlılığı, genel olarak simbiyotik (dikey) bağımlılıklar ve rekabete dayalı (yatay) bağımlılıklar olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Toyota örneğinde, dikey bağımlılık yönetiminde geriye ve ileriye doğru dikey bütünleşme, itibar yönetimi, kooptasyon ve stratejik iş birlikleri öne çıkmıştır. Örneğin, Türkiye'de Plasmar firmasıyla 2014'te yapılan yatırım sayesinde kritik plastik hammadde üretimi kontrol altına alınmış ve tedarik zincirinde güvenlik ile kalite artırılmıştır (Sabah, 2014).

İleriye doğru dikey bütünleşme, Toyota'nın dünya genelindeki yaygın satış ve servis ağı ile somutlaşmaktadır. Türkiye'de 2023 Aralık itibarıyla 62 bayi aracılığıyla doğrudan müşteri hizmeti sağlanması, aracı firmalara olan bağımlılığı ortadan kaldırmış ve firmanın pazar kontrolünü güçlendirmiştir (Toyota Türkiye, 2025). Bu yapı, müşteri geri bildirimlerinin hızlı üretim ve tasarım süreçlerine entegre edilmesine imkân vererek kalite ve müşteri memnuniyetini maksimize etmektedir.

İtibar yönetimi, Toyota örneğinde kriz yönetimi ve müşteri güvenini koruma stratejileriyle görünür hâle gelmiştir. 2010 yılında yaklaşık 2,3 milyon aracın gaz pedalı sorunu nedeniyle geri çağırılması (Yener, 2014), firmanın kalite ve müşteri güvenine verdiği önemi göstermektedir. Keiretsu sistemi ise tedarikçi ilişkilerinde uzun vadeli ve karşılıklı bağımlılığa dayalı yapılar kurarak üretim kalitesini artırmış ve kaynakların etkin yönetimini mümkün kılmıştır (Aoki, 1988, Akt. Yolsal). Türkiye'deki üretim ve tedarik süreçlerinde de bu yaklaşım uygulanmış, yerel tedarikçilerle uzun vadeli işbirlikleri tesis edilmiştir.

Yatay bağımlılık yönetiminde ise Toyota, stratejik iş birlikleri ve ortaklıklar aracılığıyla yerel pazar koşullarına uyum sağlamış, Sabancı

Holding ile 1984 yılında kurulan ortaklık örneğinde olduğu gibi kritik kaynaklar üzerindeki kontrolünü güçlendirmiştir (Güner-Gürler, 2011). Bu tür ortaklıklar, bilgi paylaşımı, teknoloji transferi ve üretim süreçlerinin optimizasyonunu mümkün kılarak çevresel belirsizlikleri azaltmaktadır.

Sonuç olarak, Toyota örneği, dikey ve yatay bağımlılık yönetiminde kullanılan stratejilerin uygulanabilirliğini ve etkinliğini göstermektedir. Firma, geriye ve ileriye doğru dikey bütünleşme, itibar yönetimi, Keiretsu sistemi ve stratejik iş birlikleri ile kaynak bağımlılığını minimize ederken rekabet avantajını artırmıştır. Bu çalışma, örgütlerin kaynak bağımlılığı yönetimindeki stratejik çabalarını daha iyi anlamalarına ve geliştirmelerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aldrich, H. E. (1979). *Organizations and environments*. New Jersey: Prentice Hall.
- Aoki, M. (1988). *Information, incentives and bargaining in the Japanese economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Astley, W. G., & Sachdeva, P. S. (1984). Structural sources of intraorganizational: Power: A theoretical synthesis. *Academy of management review*, 9(1), 104-113. <https://doi.org/10.5465/amr.1984.4278071>
- Can, E., Büyükbacı, P., & Bal, Y. (2013). *İşletme bilimine giriş*. Ankara: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Child, J. (1972). Organizational structure, environment and performance: The role of strategic choice. *Sociology*, 6(1), 56-57. <https://doi.org/10.1177/003803857200600101>
- Duvall, R. D. (1978). Dependence and dependencia theory: Notes toward precision of concept and argument. *International Organization*, 32, 51-78. <https://doi.org/10.1017/S0020818300003866>
- Emerson, R. M. (1962). Power-dependence relations. *American Sociological Review*, 27(1), 31-41.
- Güner, S., & Gürler, G. (2011). Kaynak bağımlılığı teorisi çerçevesinde stratejik işbirliklerinin değerlendirilmesi: Örnek olay çalışması olarak Toyota - Honda vakaları. 3. *Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi* (pp. 701-705). Saraybosna.
- Hillman, A. J., Withers, M. C., & Collins, B. J. (2009). Resource dependence theory: A review. *Journal of Management*, 35(6), 1404-1427. <https://doi.org/10.1177/0149206309343469>
- Jones, G. R. (2004). *Organizational theory, design and change*. Londra: Pearson Publishing.

- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1973). *World politics and the international economic system*. Lanham: Lexington Books.
- Kızanıklı, M. M., Koç, H., & Kılıçlar, A. (2016). Örgütsel güç ve gücün kaynakları üzerine kavramsal bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 448–504. <https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/368>
- Nakıtyok, A., & Kök, S. B. (2006). Çevresel faktörlerin iç girişimcilik üzerine etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 77-96. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akuiibfd/issue/1632/20468>
- Nienhüser, W. (2008). Resource dependence theory – How well does it explain behavior of organizations? *Management Revue*, 19(1+2), 9–32. <https://doi.org/10.5771/0935-9915-2008-1-2-9>
- Özalp, B. (2022). Kaynak bağımlılığı kuramı ve sınıf hegemonyası kuramı kapsamında Türkiye’de kilit yöneticilerin işlevleri. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 51, 93–115. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1088181>
- Öztürk, O., Dil, E., & Özer, M. (2019). Kaynak bağımlılığı kuramı çerçevesinde bağımlılık kavramına ilişkin bir araştırma: Türkiye otomotiv sektöründe faaliyet gösteren ana firma-tedarikçiler arasındaki satın alma süreçleri üzerine nitel bir analiz. *International Journal of Social Inquiry*, 12(2), 681–718. <https://doi.org/10.37093/ijisi.659029>
- Pfeffer, J. (2005). Developing resource dependence theory: How theory is affected by its environment. In K. G. Smith & M. A. Hitt (Eds.), *Great minds in management: The process of theory development* (pp. 436–459). Oxford: Oxford University Press.
- Pfeffer, J. (1972). Merger as a response to organizational dependence. *Administrative Science Quarterly*, 17(3), 382–394. <https://doi.org/10.2307/2392151>
- Pfeffer, J., & Salancik, G. R. (2015). External control of organizations—Resource dependence perspective. In *Organizational behavior 2* (pp. 355–370). Oxford: Routledge.
- Porter, M. E. (1980). Industry structure and competitive strategy: Keys to profitability. *Financial Analysts Journal*, 36(4), 30–41. <https://doi.org/10.2469/faj.v36.n4.30>
- Sabah. (2014, November 5). Japon sanayi devi Toyota Plasmara’ya ortak oluyor. <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/11/05/japon-sanayi-devi-toyota-plasmara-ortak-oluyor>
- Toyota Global. (2025). Downloadable assets. <https://global.toyota/>
- Toyota Türkiye. (2025). Bayimizi bulun. <https://www.toyota.com.tr/iletisim/bayimizi-bulun>
- Toyota Türkiye. (2025). Toyota Türkiye’de görev değişikliği. <https://www.toyotatr.com/toyota-turkiyede-gorev-degisikligi>
- Yener, T. O. P., & Karabınar, S. (2014). Dış başarısızlık kalite maliyetleri ve Toyota araçlarının geri çağırılması örneği. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 2(4), 58–67. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumusgiebs/issue/7492/98714>
- Yolsal, M. (t.y.). Kaynak bağımlılığı kuramı. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.25328.81926>

Yuchtman, E., & Seashore, S. E. (1967). A system resource approach to organizational effectiveness. *American Sociological Review*, 32(6), 891–902.
<https://doi.org/10.2307/2092843>

Tedarik Zinciri Yönetiminde Dijitalleşme: Eğilimler, Hedefler ve Zorluklar*

Hüseyin BALCI¹

Hasan AYYILDIZ²

* Bu çalışma birinci yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Öğr. Gör. Dr.,; Karadeniz Teknik Üniversitesi, Araklı Ali Cevat Özyurt MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Trabzon, Türkiye. E-posta: huseyinbalci@ktu.edu.tr
Orcid no: 0000-0002-9135-3551

² Prof. Dr.,; Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Trabzon, Türkiye. E-posta: ayyildiz@ktu.edu.tr
Orcid no: 0000-0003-1954-6719

ÖZET

Dijitalleşme, günümüz lojistik hizmet işletmeleri için yalnızca teknolojik bir gelişim değil, aynı zamanda sürdürülebilir rekabet avantajı yaratmada stratejik bir kaldıraç haline gelmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle giderek daha karmaşık hale gelen tedarik zinciri süreçleri, işletmeleri dijital teknolojilere entegre olmaya yönlendirmekte ve operasyonel verimliliğin artırılmasında dijital çözümler önemli roller üstlenmektedir. Bu bağlamda, dijital dönüşüm süreci, lojistik sektöründe hızla yaygınlaşmakta ve sektör dinamiklerini yeniden şekillendirmektedir.

Bu çalışma, dijitalleşmenin lojistik hizmet işletmelerinin performansı üzerindeki etkilerini kapsamlı biçimde değerlendirmektedir. Özellikle esneklik, şeffaflık, kalite ve kârlılık gibi temel performans göstergelerindeki artış, dijitalleşmenin stratejik önemini ortaya koymaktadır. İşletmelerin organizasyonel yapıları, faaliyet alanları ve ölçeklerine göre değişen dijital adaptasyon düzeyleri, sektör genelinde güçlü bir dönüşüm eğilimini işaret etmektedir. Dijitalleşmenin sunduğu veri temelli karar alma süreçleri, sadece operasyonel iyileşmeleri değil, aynı zamanda ileriye dönük stratejik planlamaları da desteklemektedir.

Elde edilen bulgular, dijital teknolojilerin lojistik sektöründe çok boyutlu bir katma değer sağladığını göstermektedir. Gelişmiş bilgi sistemleri, yapay zekâ, büyük veri analitiği ve Nesnelerin İnterneti gibi teknolojiler, işletmelerin hem iç süreçlerini optimize etmesine hem de dış paydaşlarla daha etkin iş birliği kurmasına imkân tanımaktadır. Bu dönüşüm, müşteri memnuniyetini artırmanın yanı sıra, çevik ve sürdürülebilir iş modellerinin inşasına da zemin hazırlamaktadır.

Sonuç olarak, çalışma, dijitalleşmenin lojistik sektöründeki yükselen etkisini çarpıcı biçimde ortaya koymakta ve işletmelerin bu süreçten maksimum fayda sağlamaları için stratejik bir perspektif sunmaktadır. Dijitalleşmenin sağladığı fırsatlar, lojistik hizmet işletmeleri için yeni açılımlar yaratmakta ve sektördeki rekabet gücünü ileriye taşımaktadır. Bu yönüyle çalışma, hem akademik literatüre katkı sağlamakta hem de uygulayıcılar için ilham verici bir yol haritası sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Tedarik Zinciri, Lojistik Sektörü, Dijitalleşme, Lojistik 4,0, Lojistik Performans

GİRİŞ

Dijitalleşme, günümüz ekonomisinde yalnızca teknik bir evrim değil; aynı zamanda işletme modellerinin yeniden tanımlanmasına, örgütsel yapıların dönüşümüne ve sektörler arası rekabet paradigmalarının yeniden kurgulanmasına neden olan köklü bir değişim süreci olarak

konumlanmaktadır. Artık dijitalleşme, işletmelerin çevresel belirsizlikleri yönetme kapasitesinin ve pazardaki konumlarını sürdürülebilir biçimde güçlendirme yeteneklerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Lojistik sektörü özelinde bakıldığında ise bu dönüşüm; karmaşık, zaman duyarlı ve çok aktörlü yapıları dijital sistemler aracılığıyla daha izlenebilir, esnek ve proaktif hale getirme ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Büyüközkan ve Göçer, 2018: 159).

Tarihsel bir perspektifle ele alındığında, sanayi devrimleri çerçevesinde dijitalleşmenin izleri dört aşamada izlenebilmektedir. Buhar gücüyle üretimin başladığı Birinci Sanayi Devrimi'nden, elektrifikasyonla seri üretimi mümkün kılan İkinci Sanayi Devrimi'ne; ardından mikroelektronik ve otomasyon temelli Üçüncü Sanayi Devrimi'nden, nihayetinde yapay zekâ, nesnelerin interneti (IoT), büyük veri, siber-fiziksel sistemler ve bulut bilişim gibi teknolojilerin bütüncül entegrasyonunu içeren Dördüncü Sanayi Devrimi'ne geçilmiştir (Lu, 2017; Müller vd., 2019; Ivanov ve Dolgui, 2020). Bu dönüşüm yalnızca üretim süreçlerini değil; aynı zamanda yönetimsel sistemleri, karar alma modellerini ve değer yaratma zincirlerini de temelden etkilemektedir.

Dördüncü Sanayi Devrimi'nin lojistik sektöründeki yansıması “Lojistik 4.0” kavramı ile ifade edilmektedir. Bu kavram, dijital teknolojiler aracılığıyla tedarik zincirlerinin yeniden yapılandırılmasını ve akıllı sistemlerle optimize edilmesini kapsamaktadır. Yapay zekâ tabanlı rota ve yük planlaması, otomatik depo sistemleri, gerçek zamanlı izleme çözümleri, otonom taşıma araçları, drone teslimatları ve bulut tabanlı platform entegrasyonları bu dönüşümün temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu teknolojilerin sağladığı kazanımlar yalnızca operasyonel etkinlikle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda müşteri memnuniyetini, veri doğruluğunu, süreç şeffaflığını ve karar alma hızını da önemli ölçüde artırmaktadır.

Bu bağlamda dijital tedarik zinciri, üretimden son kullanıcıya kadar olan tüm sürecin dijital platformlar üzerinden senkronize biçimde yönetilmesini ifade eden kapsamlı bir model olarak öne çıkmaktadır. SCOR (Supply Chain Operations Reference) modeli ekseninde; planlama, tedarik, üretim, teslimat ve iade gibi temel süreçler, dijital çözümlerle görünür, izlenebilir ve ölçülebilir hale getirilerek kurumsal çevikliğe ve stratejik karar desteğine katkı sağlamaktadır (APICS, 2017; Öztemel ve Gürsev, 2018). Bu dönüşüm, yalnızca içsel süreçleri değil; tedarikçiler, lojistik sağlayıcılar, müşteriler ve regülasyon kurumları arasındaki etkileşimleri de yeniden biçimlendiren sistematik bir değişimi beraberinde getirmektedir.

Gelişmekte olan ekonomilerde yapılan ampirik çalışmalar, dijital dönüşüm sürecinin sektörel ve ölçek temelli farklılıklar içerdiğini göstermektedir. Büyük ölçekli firmalar, dijital sistemlere entegrasyon konusunda daha avantajlıyken; küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler), finansal kaynaklara erişimdeki kısıtlar, dijital yetkinlik eksiklikleri ve dönüşüme yönelik organizasyonel direnç nedeniyle bu sürece sınırlı düzeyde

katılım gösterebilmektedir. Bu durum, dijital uçurumun sadece bireyler arasında değil, kurumlar ve sektörler arasında da derinleştiğini göstermektedir. Ayrıca dijitalleşme sürecinde insan sermayesinin niteliği, dijital liderlik ve dönüşüm stratejilerinin organizasyonel yapılara entegrasyonu, başarının belirleyici bileşenleri arasında yer almaktadır.

Diğer yandan, dijital dönüşüm yalnızca teknoloji eksenli bir yaklaşım değil; yönetim, etik, regülasyon, birlikte çalışabilirlik ve sürdürülebilirlik boyutlarını da içeren bütüncül bir sistem yaklaşımı gerektirmektedir. Dijital sistemlerin başarısı, büyük ölçüde dijital altyapıların yetkinliğine, veri güvenliğine, sistem standardizasyonuna ve paydaşlar arası entegrasyon düzeyine bağlıdır. Bu bağlamda yalnızca teknolojik yatırımlar değil; aynı zamanda dijital iş gücünün yetkinleştirilmesi, dijital kültürün içselleştirilmesi ve çok paydaşlı stratejik iş birliklerinin geliştirilmesi de dönüşümün sürdürülebilirliğini sağlamada kritik bir rol oynamaktadır.

Dijital tedarik zincirinin gelişimi; hız, esneklik, şeffaflık, güvenlik, kalite, ölçülebilirlik ve çevresel sürdürülebilirlik gibi performans göstergeleri etrafında şekillenmektedir. Bu göstergeler, dijitalleşmenin lojistik sektöründe yalnızca mevcut sistemleri iyileştirmekle kalmayıp, aynı zamanda yeni nesil iş modellerinin (örneğin döngüsel ekonomi, paylaşım ekonomisi, platform temelli tedarik ağları) ortaya çıkmasına da zemin hazırladığını göstermektedir. Dolayısıyla dijitalleşme, lojistik sektörünün geleceğini şekillendiren dinamik bir değişim sürecinin merkezinde yer almakta ve bu sürecin stratejik düzeyde yönetilmesi, yalnızca rekabet avantajı yaratmakla kalmayıp; aynı zamanda dirençli, kapsayıcı ve sürdürülebilir tedarik zincirlerinin kurulmasını da mümkün kılmaktadır.

TEDARİK ZİNCİRİNDEKİ DİJİTAL EĞİLİMLER

Dijital tedarik zinciri, bir üretim ve dağıtım süreci olarak dijital teknolojileri kullanarak veri toplama, işleme ve paylaşma işlemlerini yöneten bir sistemdir. Dijital tedarik zinciri, genellikle çeşitli veri türlerini içeren büyük veri kümelerini işleyerek, çeşitli sonuçlar elde etmeyi amaçlar. Dijital tedarik zinciri eğilimleri örnekleri aşağıda tanımlanmıştır;

Arttırılmış Gerçeklik (AR) Teknolojisi: Arttırılmış Gerçeklik (AR) teknolojisi, gerçek dünya ortamlarına sanal öğeler ve bilgilerin entegre edilmesiyle kullanıcıya zenginleştirilmiş bir deneyim sunan bir teknolojik yaklaşımdır. Bu teknoloji, bilgisayar tarafından üretilen grafikler, sesler ve diğer algısal verilerin fiziksel dünya ile etkileşime girmesini sağlar, böylece dijital dünyanın gerçek dünya ile birleştiği etkileşimli bir ortam yaratılır

(Banger, 2017: 157-159). AR, özellikle lojistik sektöründe, operasyonel süreçleri daha verimli hale getirmek ve etkileşimi artırmak açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu teknoloji, lojistik alanında depolama yönetimi, dağıtım süreçleri, iş süreçlerinin otomatikleştirilmesi, eğitim uygulamaları ve müşteri deneyimi gibi kritik alanlarda önemli avantajlar sağlamaktadır.

Depolama ve stok yönetiminde, AR, çalışanlara sanal yönlendirmeler sunarak, ürünlerin doğru ve hızlı bir şekilde yerleştirilmesini sağlar. Bu, stok hatalarının ve zaman kayıplarının önemli ölçüde azalmasına olanak tanır. Dağıtım süreçlerinde, AR cihazları kullanılarak çalışanlar en verimli rotaları görebilir ve gerçek zamanlı olarak yönlendirilir, böylece teslimat süreleri kısılır ve operasyonel maliyetler azalır. Ayrıca, iş süreçlerinin otomatikleştirilmesinde AR'nin sunduğu katkılar da büyüktür. Örneğin, paketleme, etiketleme ve sevkiyat gibi işlemler AR rehberliğiyle daha hatasız ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilir (Çujan vd., 2020: 114). Eğitim ve öğretim alanında, AR teknolojisi, çalışanlara sanal eğitim materyalleri sunarak gerçek dünya ortamında becerilerinin geliştirilmesine olanak sağlar, böylece eğitim süreçleri hızlanır. Müşteri deneyimini iyileştirme noktasında, AR, özellikle online alışverişlerde, müşterilere ürünlerin nasıl görüneceği konusunda etkileşimli bilgiler sunar ve bu, satın alma kararlarını kolaylaştırır. Teslimat süreçlerinde ise AR kullanımı, müşterilere şeffaf bir izleme deneyimi sunarak, müşteri memnuniyetini artırır. İşletmeler arası iletişimde AR, farklı lokasyonlarda bulunan ekiplerin daha verimli bir şekilde işbirliği yapmasını sağlar ve böylece operasyonel süreçler daha hızlı ve hatasız bir şekilde yönetilir.

Büyük Veri: Büyük veri, genellikle çok büyük miktarlarda verinin toplandığı, saklandığı ve işlendiği veri kümelerini tanımlar. Bu veriler, farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerle birleşerek, genellikle veri tabanları, dosyalar ve diğer depolama alanlarında saklanır (Görçün, 2017: 167). Büyük veri, metinler, resimler, sesler, videolar gibi çok çeşitli veri formatlarını içerir ve bu veriler genellikle pazarlama, müşteri hizmetleri, üretim ve ürün geliştirme gibi çeşitli sektörlerde kullanılmaktadır. Lojistik sektöründe de büyük veri, operasyonel süreçleri daha verimli hale getirmek ve stratejik kararları daha isabetli bir şekilde almak için kritik bir kaynak oluşturur. Büyük veri analitiği, lojistik şirketlerinin taşıma rotalarını optimize etmelerine, envanter yönetimini iyileştirmelerine ve süreçleri daha verimli hale getirmelerine olanak tanır.

Büyük veri analitiği, lojistik firmalarına geçmiş verilere dayalı olarak gelecekteki talep, hava koşulları ve tedarik zincirindeki olası aksaklıklar hakkında öngörülerde bulunma imkanı verir. Bu öngörüler, lojistik süreçlerin daha iyi bir şekilde planlanmasını ve kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlar. Ayrıca, büyük veri, lojistik firmalarının müşteri davranışlarını analiz etmelerini ve bu sayede müşterilere daha kişiselleştirilmiş hizmetler sunmalarını mümkün kılar. Bu da müşteri memnuniyetinin artırılmasına yardımcı olur. İş süreçleri analiz edilerek, hangi aşamalarda verimsizlik

yaşandığı tespit edilir ve sürekli bir iyileştirme süreci başlatılır. Büyük veri ayrıca, tedarik zincirindeki aksaklıklar, hava koşulları veya diğer dışsal faktörler gibi riskleri erken aşamalarda tespit etme imkanı sunarak, lojistik firmalarına riskleri minimize etme fırsatı verir. Bu teknolojinin sunduğu analiz imkânları, lojistik şirketlerinin stratejik kararları daha doğru ve hızlı almasını sağlar, böylece işletmeler rekabetçi bir avantaj elde eder (Görçün, 2017: 167).

Büyük veri, lojistik sektörüne yalnızca operasyonel verimlilik sağlamakla kalmaz, aynı zamanda her aşamada daha derinlemesine analiz yapma olanağı sunar. Bu veriler etkin bir şekilde kullanıldığında, lojistik firmalarına süreçlerini optimize etme, maliyetleri düşürme ve müşteri taleplerine hızlı yanıt verme yeteneği kazandırır. Sonuç olarak, büyük veri teknolojisinin sunduğu fırsatlar, lojistik sektörünü daha dinamik, esnek ve akıllı bir yapıya dönüştürür (Januszka ve Moczulski, 2010: 2).

Bulut Bilişim: Bulut bilişim, internet aracılığıyla erişilebilen, paylaşılan bir bilgi işleme sistemidir. Bu teknoloji, verilerin depolanması, işlenmesi ve uygulamaların çalıştırılması gibi işlemleri, herhangi bir fiziksel altyapıya ihtiyaç duymadan internet üzerinden kullanıcıya sunar (Mell ve Grance, 2011: 13). Dijitalleşme süreci ile birlikte, bulut bilişim sistemleri, geniş kaynak ve sınırsız erişim imkanları sağlayarak iş dünyasında dijital dönüşümün ivmesini hızlandırmıştır. Özellikle lojistik sektörü, karmaşık tedarik zinciri yapıları ve çok sayıda paydaşı içermesi nedeniyle, bulut bilişim teknolojilerinden fayda sağlayan sektörlerin başında gelmektedir (Gomez vd., 2015: 4).

Bulut bilişim, geleneksel bilgi işleme sistemlerine kıyasla daha esnek ve ölçeklenebilir bir yapıya sahiptir. Ayrıca, genellikle abonelik esasına dayalı ödeme modeli ile kullanıcılara hizmet verir, bu da sadece ihtiyaç duyulan hizmetler için ödeme yapılmasını sağlar ve işletme maliyetlerini önemli ölçüde azaltır. Bu esneklik ve verimlilik, lojistik sektöründe veri depolama, yönetim ve analiz süreçlerinin daha etkin bir şekilde yapılabilmesine olanak tanır. Bulut bilişim sistemlerinin lojistik alanına sunduğu başlıca avantajlar arasında şunlar yer almaktadır (Ramachandran ve Chang, 2016; Wu, 2011; Dillon, Wu ve Chang, 2010):

- Veri Depolama ve Yönetimde Esneklik: Lojistik süreçlerin her aşamasında veri depolama ve yönetim daha verimli hale gelir.
- İşlem Hızının Arttırılması: Gerçek zamanlı veri işleme, hızlı karar almayı kolaylaştırır.
- Maliyet Tasarrufu: Fiziksel altyapı yatırımlarının azalmasıyla işletme maliyetlerinde ciddi tasarruf sağlanır.
- Erişilebilirlik Artışı: Çevrimiçi erişim sayesinde lojistik operasyonları her yerden kolaylıkla yönetilebilir.
- İşbirliği ve İş Sürekliliği: Bulut tabanlı platformlar, ekipler arası işbirliğini artırırken operasyonel sürekliliği de sağlar.

- Güncelleme ve Bakım Kolaylığı: Merkezi olarak yapılan güncellemeler ve bakımlar, kullanıcılar için ekstra yük yaratmaz.
- Ölçeklenebilirlik: İhtiyaç duyuldukça sistem kapasitesi kolayca artırılabilir veya azaltılabilir.
- Güvenlik Artışı: Bulut servis sağlayıcıları, veri güvenliği konusunda yüksek standartlar sunar.
- Analitik Kolaylığı: Gelişmiş analitik araçlarla veri analizleri hızlanır ve daha doğru kararlar alınır.
- Mobilite: Mobil cihazlarla her an her yerden erişim imkanı sağlar.
- Küreselleşme: Küresel operasyonlar, bulut bilişim sayesinde daha verimli yönetilebilir.

Nesnelerin İnterneti (IoT): Nesnelerin İnterneti (IoT), fiziksel cihazların internet aracılığıyla birbirleriyle veri alışverişinde bulunabilmesini sağlayan bir teknolojidir (Görçün, 2017: 147). IoT, cihazların birbirleriyle bağlantı kurmasını ve senkronize bir şekilde çalışmasını sağlar, böylece daha verimli ve akıllı bir sistem yaratılır. Özellikle lojistik sektörü, IoT teknolojilerinden fayda sağlayarak tedarik zinciri süreçlerinin her aşamasını daha etkin bir şekilde yönetebilmektedir.

IoT teknolojisinin lojistikte kullanımı, stok yönetimi, araç ve filo izleme, gerçek zamanlı veri toplama ve karar alma süreçlerini iyileştirir. Örneğin, taşımacılık araçları ve depolardaki ürünlerin izlenmesi IoT sayesinde daha verimli hale gelir. Ayrıca, bu teknolojiler lojistik süreçlerinde daha hızlı, güvenli ve düşük maliyetli çözümler sağlar (Xu vd., 2014: 2235). IoT'nin lojistik sektörüne sunduğu başlıca avantajlar şunlardır (DHL, 2020: 61):

- Kişiselleştirilmiş teslimat seçeneklerinin sunulması.
- Lojistik süreçlerin şeffaflık, takip edilebilirlik ve erişilebilirliğinin artırılması.
- Makine arasında veri iletişimi sayesinde zaman kayıplarının azaltılması.
- Hizmet kalitesinin artırılması ve operasyonel verimliliğin iyileştirilmesi.
- Tedarik zincirinin esnekliğinin artırılması ve yanıt sürelerinin kısaltılması.
- Rotaların optimize edilmesi.
- Kapasite kullanımının daha etkin hale getirilmesi.

Nanoteknoloji: Nanoteknoloji, nanometre ölçeğinde (bir metrenin milyarda biri) çalışan ve üretilen teknolojiler bütünüdür. Bu teknoloji sayesinde, birçok farklı sektörde verimlilik artırılmakta ve çevresel etkiler azaltılabilmektedir. Günümüzde, nanoteknoloji tabanlı çözümler lojistik süreçlerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Akıllı ambalaj malzemeleri ve nanoteknoloji destekli sensörler, ürünlerin taşınması ve depolanması süreçlerinde hem güvenliği artırmakta hem de operasyonel verimliliği iyileştirmektedir. Ayrıca, hafif ve dayanıklı nano malzemelerin kullanımı

enerji tüketimini azaltarak sürdürülebilir lojistik çözümlerine katkıda bulunmaktadır.

Nanoteknolojinin lojistik sektöründeki bir diğer önemli katkısı ise sürdürülebilirlik alanında ortaya çıkmaktadır. Enerji tasarrufu sağlayan ve çevre dostu malzemelerle geliştirilen çözümler sayesinde, lojistik operasyonların çevresel etkileri azaltılabilmektedir. Bu durum, maliyetleri düşürmenin yanı sıra şirketlerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarını da desteklemektedir. Gelecekte, nanoteknolojinin lojistikteki kullanımının daha da yaygınlaşması, sektörde yenilikçilik ve verimlilik düzeylerini artıracaktır.

Omni Kanal: "Omni" kelimesi Latince kökenli olup "bütün," "genel" veya "kapsamlı" anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda, **omni kanal** yaklaşımı, bir şirketin tüketicilere hizmet sunarken birden fazla iletişim ve satış kanalını entegre bir şekilde kullanması anlamına gelmektedir (Lazaris ve Vrechopoulos, 2014: 117). Omni kanal stratejisi sayesinde, tüketiciler bir şirketle farklı kanallardan (fiziksel mağaza, internet sitesi, mobil uygulama vb.) sorunsuz bir şekilde etkileşim kurabilir.

Müşteriler, satın alma kararlarını vermeden önce ürün özellikleri, fiyat karşılaştırmaları ve mağaza konumları hakkında bilgi toplamak amacıyla çeşitli kaynaklardan yararlanmaktadır (Park ve Lee, 2017: 1399). Omni kanal müşterileri, diğer müşterilerden farklı olarak, ürün ve hizmetle ilgili her türlü bilgiye farklı kanallardan anında ulaşmayı beklemektedirler. İster çevrimiçi, ister fiziksel mağazadan, isterse mobil uygulamalardan alışveriş yapabilmektedirler (Yurova vd., 2016: 273).

Omni kanal sisteminin lojistik süreçlerle entegrasyonu, tüketicilerin ürün seçiminden teslimat yöntemine kadar olan tüm süreçlerde esneklik sağlamaktadır. Ürünün internetten satın alınması durumunda, lojistik süreçler aracılığıyla ürün tüketiciciye ulaştırılmaktadır. Benzer şekilde, ürünün mağazaya tedariki ve mağaza içi satış işlemleri de lojistik operasyonlarla desteklenmektedir. Bu entegrasyon sayesinde, tüketicilerin ihtiyaçları daha hızlı ve etkin bir şekilde karşılanabilmekte, böylece müşteri memnuniyeti artırılmaktadır.

Robotik Teknolojiler: Robotik teknolojiler, önceden programlanmış görevleri otomatik olarak yerine getirebilen cihazlar ve sistemlerdir. Bu teknolojiler, verimliliği artırmak, insan kaynaklı hataları azaltmak ve süreçlerde sürekliliği sağlamak amacıyla birçok sektörde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Lojistik sektörü de bu teknolojilerin sunduğu avantajlardan yoğun şekilde yararlanmaktadır. Özellikle depo yönetimi, ürün paketleme, dağıtım ve teslimat gibi süreçlerde robotlar kritik roller üstlenmektedir.

Günümüzde, gelişmiş sensör sistemleri, yapay zekâ algoritmaları ve yüksek işlem kapasiteleri sayesinde, son derece esnek ve bilişsel yeteneklere sahip robotlar geliştirilmektedir (Hohenstein ve Wagner, 2017: 3). Bu robotlar, lojistik operasyonlarda hız, doğruluk ve süreklilik sağlayarak tedarik zincirinin genel verimliliğini artırmaktadır. Aynı zamanda, bulut bilişim, mobil cihazlar ve yapay zekâ destekli sistemlerle entegre çalışan robotik

çözümler, süreçlerin daha esnek ve verimli yönetilmesini mümkün kılmaktadır (Tekin vd., 2018: 3).

Robotik teknolojiler; insan kaynaklı hataların azaltılması, karmaşık sistemlerin yönetimi, ölçme ve değerlendirme kapasitesinin artırılması gibi birçok alanda avantaj sağlamaktadır. Ayrıca, hesap yapabilme gücü, sensörlerle donatılmış otomasyon sistemleri, minimum hataya duyarlı barkodlama sistemleri ve bilgi güvenliği gibi uygulamalar, lojistik süreçlerin etkinliğini artırmaktadır (Aylak vd., 2020: 101). Robotik ve otomasyon teknolojileri sayesinde, işletmeler kaynak kullanımında etkinlik sağlamakta ve operasyonel maliyetlerini önemli ölçüde azaltabilmektedir. Bu da firmaların rekabet güçlerini artırarak pazarda daha güçlü bir konum elde etmelerine yardımcı olmaktadır.

Sensör Teknolojisi: Sensör teknolojisi, endüstriyel uygulamalarda ve tedarik zinciri yönetiminde veri toplama ve ölçüm yapma kapasitesiyle süreçlerin etkinliğini artırmaktadır (Parizi vd., 2018: 5). Lojistik süreçlerde sensörler, özellikle stok yönetimi, depo operasyonları ve ürün dağıtımı gibi kritik alanlarda operasyonel mükemmelliği desteklemektedir.

Depo ve stok yönetiminde kullanılan sensörler, stokların anlık olarak izlenmesini sağlayarak fazla stok birikimini önler ve operasyonel maliyetlerin düşürülmesine katkıda bulunur (Wang vd., 2020: 4). Teslimat süreçlerinde ise, ürünlerin gerçek zamanlı izlenmesi sayesinde lojistik yöneticilere operasyonel esneklik kazandırılmakta, teslimat rotaları optimize edilmekte ve müşteri taleplerine hızlı yanıt verilmektedir (Kamble vd., 2018: 508).

Bunun yanı sıra, sensör teknolojisinin bulut bilişim, yapay zeka ve mobil cihazlarla entegrasyonu, büyük veri analizi ve karar destek sistemlerini güçlendirerek süreçlerin daha verimli yönetilmesine olanak sağlamaktadır (Zhang vd., 2019: 3; Li vd., 2021: 631). Bulut platformları verileri depolarken, yapay zeka bu verileri analiz ederek anlamlı çıktılar üretir. Mobil cihazlar ise saha ekiplerine anlık bilgi erişimi ve hızlı iletişim avantajı sunar.

Günümüz dijital tedarik zinciri eğilimleri, sensör teknolojisinin lojistik alanında daha da kritik bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bu teknolojinin etkin kullanımı, işletmelerin operasyonel verimliliğini artırmalarına ve rekabet avantajlarını korumalarına yardımcı olmaktadır.

Tedarik Zinciri İşlemleri Referansı: Tedarik zinciri işlemleri, bir ürünün veya hizmetin hammaddeden başlayarak nihai tüketiciye ulaşana kadar geçen üretim, depolama, taşıma, dağıtım ve satış sonrası hizmetler gibi tüm aşamalarını kapsayan geniş bir süreci ifade eder (Kim vd., 2007: 14). Bu süreçlerin temel amacı, ürün ve hizmetlerin mümkün olan en düşük maliyetle, en yüksek verimlilik ve müşteri memnuniyeti sağlanarak yönetilmesidir.

Tedarik zinciri işlemleri referansı ise, bu karmaşık süreçleri daha sistematik ve verimli hale getirmek için geliştirilen bilgi kaynakları, standartlar, metodolojiler ve en iyi uygulamalar bütünüdür (Lai vd., 2002: 440). Bu referanslar, işletmelere süreç optimizasyonu, maliyet kontrolü,

tedarikçi ilişkilerinin güçlendirilmesi ve risk yönetimi konularında kapsamlı bir rehberlik sunar.

Günümüzde yaygın olarak kullanılan bazı popüler tedarik zinciri işlemleri referansları arasında APICS (American Production and Inventory Control Society) tarafından sunulan CPIM (Certified in Production and Inventory Management) ve CSCP (Certified Supply Chain Professional) sertifikasyonları, SCOR (Supply Chain Operations Reference) modeli ve Gartner tarafından sunulan tedarik zinciri yönetimi çerçeveleri bulunmaktadır.

Bu referans kaynakları, şirketlere aşağıdaki temel alanlarda yol göstermektedir (Schmorte, 2016: 2):

- Tedarikçi Yönetimi: Güvenilir tedarikçi seçimi, performans değerlendirmesi ve uzun vadeli işbirliği geliştirme.
- Talep Tahmini ve Planlama: Müşteri taleplerini doğru tahmin ederek envanter seviyelerini ve üretim kapasitelerini optimize etme.
- Üretim Planlama: Kaynakları etkin kullanarak üretim süreçlerini zamanında ve maliyet etkin şekilde yürütme.
- Lojistik ve Dağıtım: Ürünlerin doğru zamanda ve doğru yerlere ulaştırılmasını sağlama.
- İşbirliği ve Bilgi Paylaşımı: Tedarik zincirindeki tüm paydaşlar arasında şeffaf bilgi akışı ve koordinasyonu artırma.

Tedarik zinciri işlemleri referansları, sadece mevcut süreçlerin iyileştirilmesine değil, aynı zamanda değişen pazar dinamiklerine hızlı uyum sağlamaya da yardımcı olur. Bu kaynaklar, şirketlerin yenilikçi çözümler geliştirmelerini, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarını ve rekabet avantajlarını güçlendirmelerini destekler.

Sektöre özel uygulamalar da önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin; perakende sektöründe hızlı yanıt verebilen esnek tedarik zinciri yapıları tercih edilirken, otomotiv sektöründe ise üretim ve teslimatın hatasız ve zamanında olması ön plandadır. Bu bağlamda, tedarik zinciri işlemleri referansları, farklı sektörlerin kendine özgü ihtiyaçlarına göre özelleştirilebilir.

Sonuç olarak, etkin bir tedarik zinciri yönetimi için, işletmelerin güvenilir tedarik zinciri işlemleri referanslarına dayalı stratejiler geliştirmeleri kritik önem taşımaktadır. Bu kaynaklar, şirketlerin operasyonel mükemmelliğe ulaşmalarını ve uzun vadeli başarı elde etmelerini destekleyen temel araçlardır.

Otonom Araçlar: Teknolojik ilerlemeler sayesinde lojistik sektörü, geleneksel manuel sürüşten bilgisayar sistemleri tarafından yönlendirilen otonom araçlara doğru önemli bir dönüşüm süreci yaşamaktadır (Anderson vd., 2016: 65). Akıllı sensörler, gelişmiş işlemciler, entegre veri sistemleri ve nesnelerin interneti (IoT) gibi teknolojilerin desteğiyle, otonom araçlar çevrelerini algılayabilmekte ve bu bilgileri kullanarak yönlerini belirleyebilmektedir (Horenberg, 2017: 35). Özellikle konum belirleme, yol tarama ve navigasyon gibi lojistik faaliyetlerde otonom sistemlerin kullanımı

giderek yaygınlaşmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018). Otonom araçlar sürüş seviyelerine göre aşağıdaki şekliyle sınıflandırılmaktadır:

- Seviye 0: Tamamen manuel kontrol, otomasyon bulunmamaktadır.
- Seviye 1: Yalnızca hız veya yön gibi tek bir kontrol fonksiyonunda sürücüyü destek sağlanmaktadır.
- Seviye 2: Hem hız hem de yön kontrolü otonom sistem tarafından sağlanmakta olup, sürücünün sürekli gözetimi gereklidir.
- Seviye 3: Belirli şartlar altında tam otomasyon sağlanmakta, sürücü gerekli olduğunda müdahale etmektedir.
- Seviye 4: Araçlar, belirli koşullarda insan müdahalesi olmadan çalışabilmektedir.
- Seviye 5: Araçlar tüm yol ve trafik koşullarında tamamen sürücüsüz şekilde hareket edebilmektedir. Ancak bu seviye tam anlamıyla henüz gerçekleştirilememiştir (Taştan ve Kaymaz, 2021; Özarpa vd., 2021).

Otonom araçların lojistik sektöründe kullanımı çeşitli avantajlar sağlamaktadır:

- Verimlilik artışı ile süreçlerin hızlanması,
- Hataların azalması sayesinde operasyonel güvenliğin artması,
- İş gücü maliyetlerinin düşmesi yoluyla ekonomik katkı sağlanması,
- Çevre dostu çözümler sunarak karbon ayak izinin azaltılması.

Bu avantajlar, lojistik operasyonlarının daha etkin, güvenli ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasına imkan tanımaktadır.

İnsansız Hava Araçları (İHA'lar): İnsansız hava araçları (İHA'lar), insan müdahalesi olmaksızın uzaktan kumanda veya otonom sistemlerle çalışan hava taşıtlarıdır (Eisenbeiss, 2004: 112). Görüntüleme sistemleri, radarlar ve ultrasonik sensörler gibi teknolojilerle donatılan İHA'lar, çevre algılama, haritalama ve otonom hareket planlama yeteneklerine sahiptir (Katrakazas vd., 2015: 418).

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) tarafından İHA'lar, azami kalkış ağırlıklarına göre aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır (Tunalı, 2017; akt. Çalışkan ve Erturgut, 2022):

- İHA0: 500 gram – 4 kilogram arası,
- İHA1: 4 kilogram – 25 kilogram arası,
- İHA2: 25 kilogram – 150 kilogram arası,
- İHA3: 150 kilogram ve üzeri.

Başlangıçta askeri amaçlarla kullanılan İHA'lar, 2010'lu yıllardan itibaren sivil kullanım alanlarında da hızla yaygınlaşmıştır. Film, tarım, inşaat, enerji, madencilik, telekomünikasyon ve lojistik gibi sektörlerde etkin biçimde kullanılmaktadır (Dilbaz, 2019; akt. Çalışkan ve Erturgut, 2022).

İHA'ların lojistik sektöründe kullanımına bağlı olarak çeşitli avantajlar ortaya çıkmaktadır:

- Hızlı ve etkin dağıtım imkanı sunarak teslimat sürelerini kısaltması,
- İş gücü maliyetlerinde tasarruf sağlaması,
- Zorlu arazi ve koşullarda operasyonel esneklik sunması,
- Düşük karbon emisyonu ile çevreye olan etkilerin azaltılması.

Bu avantajlar, lojistik süreçlerde İHA kullanımının hem operasyonel hem de çevresel açılardan önemli fırsatlar sunduğunu göstermektedir. Ancak İHA'ların yaygın kullanımında güvenlik, veri gizliliği ve hava sahası düzenlemeleri gibi faktörler de dikkate alınmalıdır.

Üç Boyutlu (3D) Yazıcılar: 1980'li yıllarda geliştirilen ve patenti alınan üç boyutlu (3D) yazıcılar, bilgisayar destekli üretim teknolojilerinin önemli bir örneğini oluşturmaktadır. Bu teknoloji, hızlı prototipleme olanakları sunarak tasarıma dayalı üretimi katman katman gerçekleştirmekte ve üretim süreçlerine yüksek esneklik kazandırmaktadır (Hakan vd., 2016: 4). Endüstri 4.0'ın getirdiği dönüşümle birlikte, 3D yazıcılar yalnızca üretim sektöründe değil, tedarik zinciri ve lojistik süreçlerinde de köklü değişimlere öncülük etmektedir (Mohr ve Khan, 2015: 22).

3D yazıcılar, küresel ölçekte üretim anlayışını dönüştürerek geleneksel kitlesel üretimden bireyselleştirilmiş ve hızlı üretime geçişi mümkün kılmıştır. Hızlı prototipleme yetenekleri, müşteri odaklı üretim taleplerine anında yanıt verebilme kabiliyeti ve özelleştirilebilir üretim modelleri, tedarik zincirlerinde esnekliği artırmakta ve lojistik operasyonları yeniden şekillendirmektedir (Wieczorek, 2017: 444).

Lojistik sektöründe 3D yazıcıların sunduğu katkılar çeşitli başlıklarda toplanabilir:

- **Yük Güvenliği:** Depo ve lojistik merkezlerinde ihtiyaç duyulan yardımcı malzemeler (örneğin takozlar ve ayırıcılar) anında üretilmekte, böylece taşıma ve depolama süreçlerinde yüklerin zarar görmesi önlenmektedir.
- **Özel Ürün Üretimi:** Müşteri taleplerine özel çözümler hızlı bir şekilde geliştirilebilmekte ve ürün teslim süreleri önemli ölçüde kısaltılmaktadır. Bu durum, müşteri memnuniyetini artıran stratejik bir avantaj sunmaktadır.
- **Depolama Alanı ve Stok Yönetimi:** Talep üzerine üretim sayesinde depolarda büyük miktarda ürün stoklama gereksinimi azalmakta, bu da hem alan tasarrufu hem de maliyet avantajı sağlamaktadır.
- **Uzak Bölgelere Dağıtım:** 3D yazıcılar, uzak veya erişimi güç bölgelerde yedek parça ya da özel ürün üretimini mümkün kılarak lojistik süreçlerin verimliliğini ve hızını artırmaktadır.

Bu gelişmeler, 3D yazıcı teknolojisinin yalnızca üretim maliyetlerini azaltmakla kalmayıp, aynı zamanda lojistik ağların daha esnek, daha hızlı ve

müşteri odaklı bir yapıya dönüşmesine önemli katkılar sunduğunu göstermektedir.

TEDARİK ZİNCİRİNİN DİJİTALLEŞMEYLE ULAŞMAYI AMAÇLADIĞI HEDEFLER

Dijital teknolojilerin tedarik zinciri yönetimine entegrasyonu, geleneksel süreçlerin sınırlarını aşarak daha verimli, esnek ve müşteri odaklı bir yapı ortaya çıkarmıştır. Dijital tedarik zinciri, üretimden dağıtım, satıştan satış sonrası hizmetlere kadar tüm aşamalarda verinin toplanması, analiz edilmesi ve bu veriler ışığında karar süreçlerinin optimize edilmesini esas almaktadır. Bu bağlamda, dijital tedarik zinciri yalnızca operasyonel bir dönüşüm değil, aynı zamanda rekabet avantajı elde etmeye yönelik stratejik bir araç olarak da değerlendirilmektedir.

Dijitalleşme sayesinde tedarik zincirinde elde edilen verilerin hızlı bir şekilde işlenmesi ve paylaşılması, hem iç süreçlerin uyumunu kolaylaştırmakta hem de dış paydaşlarla olan etkileşimleri daha etkin hale getirmektedir. Böylelikle şirketler, belirsizliklerin yüksek olduğu dinamik piyasa koşullarında daha çevik hareket edebilmekte ve değişen müşteri beklentilerine daha hızlı yanıt verebilmektedir. Bu bağlamda dijital tedarik zincirinin temel hedefleri arasında hız, esneklik, uygun maliyet, küresel bağlantı, gerçek zamanlı envanter, akıllılık, şeffaflık, ölçülebilirlik, yenilikçilik, proaktiflik, çevre dostu olmak, kalite ve güvenlik kavramları öne çıkmaktadır.

Hız: Dijital tedarik zincirinde hız, üretimden teslimata kadar tüm süreçlerin minimum sürelerde ve maksimum verimlilikle gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Hızın artırılması, müşteri taleplerine zamanında ve doğru bir şekilde yanıt verilmesini sağlarken, işletmelere pazarda önemli bir rekabet üstünlüğü de kazandırmaktadır. Özellikle sipariş yönetimi, üretim planlaması ve lojistik operasyonlarında dijital çözümlerin kullanılması, süreçlerin manuel müdahaleye olan bağımlılığını azaltarak zamansal verimliliği artırmaktadır.

Dijital tedarik zinciri yönetim sistemleri, veri paylaşımını gerçek zamanlı hale getirerek tedarikçi, üretici ve müşteri arasındaki bilgi akışını hızlandırmaktadır. Bu da ürünlerin daha hızlı sevk edilmesini, tedarik sürelerinin kısaltılmasını ve müşteri memnuniyetinin artırılmasını mümkün

kılmaktadır. Anlık veri işleme yetenekleri sayesinde envanter yönetimi daha etkin hale gelirken, üretim planları talep değişimlerine göre hızlıca güncellenebilmektedir. Dijital teknolojiler sayesinde hızlanan tedarik süreçleri, operasyonel maliyetlerde düşüşe ve şirketlerin pazar paylarında artışa doğrudan katkı sağlamaktadır (Öztemel ve Gürsev 2018: 146).

Hızın artırılması, yalnızca verimlilik açısından değil, aynı zamanda kriz yönetimi ve tedarik zinciri risklerinin azaltılması bakımından da kritik öneme sahiptir. Tedarik zincirinin farklı aşamalarında meydana gelebilecek gecikmelerin önceden tespit edilip müdahale edilebilmesi, dijital teknolojilerin sunduğu anlık izleme ve raporlama sistemleri sayesinde mümkün olmaktadır. Böylelikle tedarik zinciri, daha dayanıklı ve kesintisiz bir yapıya kavuşmaktadır.

Esneklik: Dijitalleşen tedarik zincirlerinde hız kadar önemli bir diğer kavram da esnekliktir. Esneklik, bir işletmenin üretim ve dağıtım süreçlerini değişken müşteri talepleri ve piyasa koşullarına hızlı ve etkin bir şekilde uyarlayabilme kapasitesini ifade etmektedir. Dijital teknolojiler, şirketlere pazar sinyallerini gerçek zamanlı algılayarak bu sinyallere uygun stratejiler geliştirme imkânı sunmaktadır. Böylece talep dalgalanmaları, ani tedarikçi değişiklikleri ya da lojistikte meydana gelen aksaklıklar karşısında şirketler, operasyonlarını esnek bir şekilde yeniden düzenleyebilmektedir.

Esnekliğin sağlanmasında, dijital veri analitiği, yapay zeka destekli tahmin sistemleri ve bulut tabanlı tedarik zinciri yönetim platformları önemli rol oynamaktadır. Bu teknolojiler, üretim planlamasının ve envanter yönetiminin talebe göre dinamik olarak ayarlanmasını mümkün kılarken, tedarikçilerle ve müşterilerle sürdürülen işbirliklerinin de daha proaktif bir zemine oturmasını sağlamaktadır. Esneklik yalnızca rekabet avantajı sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda kriz dönemlerinde işletmelerin sürdürülebilirliğini koruması açısından da stratejik bir öneme sahiptir (Taşkın ve Durmaz 2012: 49).

Dijital tedarik zincirinde esnekliği artırmak için önceden yapılan planlamalar, iş süreçlerinin otomatikleştirilmesi ve tedarikçilerle sürekli veri paylaşımı temel stratejiler arasında yer almaktadır. Böylece şirketler, değişken talep yapıları karşısında daha düşük maliyetle ve daha kısa sürede üretim ve dağıtım düzenlemeleri yapabilmektedir. Esnek bir yapı, ayrıca yeni ürün geliştirme ve piyasaya sürme süreçlerini de hızlandırmakta; böylece işletmelerin yenilikçi çözümler sunarak pazardaki konumlarını güçlendirmelerine imkân tanımaktadır.

Uygun Maliyet: Dijital tedarik zincirinde uygun maliyet kavramı, bir işletmenin ürün ve hizmetlerinin üretim ve dağıtım süreçlerinde minimum maliyetle maksimum verim elde etmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, işletmenin rekabetçiliğini artırmakta ve kârlılığını önemli ölçüde yükseltmektedir (Ayaydın, 2017: 3). Geleneksel tedarik zincirlerine kıyasla, dijital tedarik zincirleri maliyet optimizasyonunu daha sistematik ve sürdürülebilir bir biçimde gerçekleştirme imkânı sunmaktadır.

Dijital tedarik zincirinde maliyetleri düşürmek için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır (Horenberg, 2017). Bunlar arasında dijital tedarik zinciri yönetim sistemlerinin kullanılması, tedarikçi ve müşteri iletişiminin dijital platformlar üzerinden yürütülmesi, iş süreçlerinin otomatikleştirilmesi, önceden planlama yapılması, anlık veri paylaşımı sağlanması ve tedarikçi yönetiminin dijital ortamda gerçekleştirilmesi öne çıkmaktadır. Bu uygulamalar sayesinde tedarik zincirinde meydana gelebilecek zaman kayıpları azaltılmakta, verimsizlikler minimize edilmekte ve dolayısıyla maliyetler önemli ölçüde düşürülmektedir.

Uygun maliyetin sağlanmasında etkili olan diğer yöntemler ise şunlardır:

- **Stok Yönetimi:** Dijital sistemler sayesinde stokların anlık takibi yapılmakta, gereksiz stok bulundurma maliyetleri azaltılmakta ve tedarik süreçleri optimize edilmektedir.
- **Üretim İşlemlerinin Optimize Edilmesi:** Üretim hatlarının dijitalleşmesi ve süreçlerin otomatik hale getirilmesi, insan hatalarını minimize ederek üretim maliyetlerini düşürmektedir.
- **Dijital Tedarikçi Seçimi:** Dijital platformlar üzerinden tedarikçi değerlendirmeleri yapılarak, maliyet avantajı sunan tedarikçilerle işbirlikleri kurulabilmekte, böylece kaynak kullanımında etkinlik sağlanmaktadır.
- **Dijital Müşteri İletişimi:** Müşteri taleplerinin hızlı bir şekilde alınması ve bu taleplere uygun çözümler üretilmesi, müşteri memnuniyetini artırırken, gereksiz operasyonel maliyetlerin de önüne geçmektedir.
- **Dijital Ürün ve Hizmet Sunumu:** Ürünlerin ve hizmetlerin dijital kanallar üzerinden sunulması, pazarlama ve dağıtım maliyetlerinde önemli tasarruflar sağlamaktadır.
- **Dijital Ürün Tasarımı:** Ürün tasarım süreçlerinin dijital ortama taşınması, tasarım maliyetlerini düşürmekte ve ürün geliştirme süresini kısaltmaktadır.
- **Dijital Üretim Planlama:** Üretim planlarının dijital platformlar aracılığıyla yapılması, kaynak kullanımını optimize ederek üretim süreçlerinin daha etkin yönetilmesini sağlamaktadır.

Tüm bu yöntemler, dijitalleşmenin tedarik zincirine sağladığı en önemli katkılardan biri olan maliyet avantajını güçlendirmekte ve şirketlerin küresel rekabet ortamında daha güçlü bir konuma ulaşmalarına yardımcı olmaktadır.

Küresel Bağlantı: Dijitalleşen tedarik zincirlerinde küresel bağlantı kavramı, ürün ve hizmetlerin dünya genelinde üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin bütünleşik bir şekilde yönetilmesini ifade etmektedir. Dijital tedarik zinciri, üretimden tüketiciye kadar olan tüm aşamaları kapsayan ve bu aşamalar arasında kesintisiz bilgi ve veri akışı sağlayan bir yapı sunmaktadır. Bu sayede şirketler, uluslararası tedarikçiler, üreticiler ve lojistik sağlayıcılar

ile etkin bir iletişim ve işbirliği ağı kurabilmektedir (Szymańska vd., 2017: 304).

Dijital tedarik zincirleri ve küresel bağlantıların sağladığı başlıca avantajlar şunlardır:

- **Görünürlük ve İzlenebilirlik:** Dijital teknolojiler, gerçek zamanlı veri paylaşımı ve gelişmiş analitik araçları sayesinde tedarik zincirinin her aşamasının izlenmesini ve yönetilmesini mümkün kılmaktadır. Bu durum, envanter seviyelerinin optimize edilmesine, talep tahminlerinin doğruluğunun artmasına ve müşteri hizmetlerinin iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır.
- **Verimlilik Artışı:** Dijital tedarik zincirleri, otomatik veri alışverişi, akıllı envanter yönetimi, dinamik planlama ve üretim optimizasyonu gibi süreçler yoluyla iş süreçlerini hızlandırmakta ve kaynak kullanımını etkinleştirmektedir. Küresel bağlantılar ise sınır ötesi operasyonların entegrasyonunu kolaylaştırarak, süreçlerin kesintisiz ve daha verimli işlemesine imkân tanımaktadır.
- **Risk Yönetiminin Güçlendirilmesi:** Dijital teknolojiler, risk analizi, tahminleme ve erken uyarı sistemleri gibi araçlarla tedarik zincirinde oluşabilecek aksaklıkların önceden tespit edilmesini ve hızlı önlemler alınmasını sağlamaktadır. Küresel bağlantı ise farklı coğrafyalardaki tedarikçi ağlarının çeşitlendirilmesini destekleyerek, olası tedarik risklerine karşı daha dirençli bir yapı oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır.

Dijital teknolojiler ve küresel bağlantılar, modern tedarik zincirlerinin daha görünür, verimli ve dayanıklı olmasını sağlamakta ve şirketlerin dinamik küresel piyasalarda rekabet avantajı elde etmelerine önemli katkılar sunmaktadır.

Gerçek Zamanlı Envanter: Dijital Tedarik Zinciri (DTZ) uygulamalarında gerçek zamanlı envanter yönetimi, işletmelere stok seviyelerini anlık olarak izleme ve yönetme olanağı tanıyarak tedarik zincirinin çevikliğini ve etkinliğini artırmaktadır. Bu teknoloji, üreticilerin müşteri taleplerine hızla yanıt verebilmesine, teslimat sürelerini minimize etmesine ve stok maliyetlerini azaltmasına imkân sağlamaktadır. Gerçek zamanlı veriye dayalı karar alma süreçleri, hem operasyonel verimliliği yükseltmekte hem de müşteri memnuniyetini artırmaktadır (Davenport, 2016: 48).

Bu sistemlerin etkin kullanımı, yalnızca mevcut stok yönetimini iyileştirmekle kalmamakta, aynı zamanda tedarik zinciri genelinde performans artışı sağlamaktadır. Gerçek zamanlı envanter verileri, tedarik zincirindeki darboğazların, eksikliklerin ve potansiyel risklerin erken aşamada tespit edilmesine olanak tanıyarak, işletmelere süreçlerini sürekli optimize etme fırsatı sunmaktadır. Böylece işletmeler, dinamik piyasa koşullarına ve değişken müşteri taleplerine daha hızlı uyum sağlayarak rekabet avantajı elde etmektedir.

Gerçek zamanlı envanter yönetimi, işletmelere önemli stratejik faydalar da sağlamaktadır. Bu sistemler, fazla stokların önlenmesine yardımcı olurken, kaynakların etkin kullanımını teşvik ederek maliyetlerin düşürülmesini sağlar. Ayrıca, doğru zamanlı ve doğru miktarda ürün tedariki sayesinde satış kayıpları minimize edilmekte ve müşteri sadakati güçlendirilmektedir.

Bununla birlikte, gerçek zamanlı envanter uygulamaları sürdürülebilirlik hedefleri açısından da kritik bir rol üstlenmektedir. Etkin stok yönetimi, üretim ve lojistik süreçlerinde atık miktarının azaltılmasına ve karbon ayak izinin düşürülmesine katkı sağlamaktadır. Böylece, işletmeler yalnızca ekonomik verimlilik değil, aynı zamanda çevresel sorumluluk alanında da önemli kazanımlar elde etmektedir.

Son olarak, gerçek zamanlı envanter verilerinin analizi, işletmelere ileri düzeyde analitik yetenekler kazandırmaktadır. Büyük veri analitiği ve yapay zekâ destekli tahminleme modelleri sayesinde tüketici davranışları daha isabetli şekilde öngörülebilme; pazar eğilimlerine ilişkin stratejik kararlar daha hızlı ve doğru biçimde alınabilmektedir. Bu bağlamda, gerçek zamanlı envanter yönetimi yalnızca bir operasyonel araç değil, aynı zamanda rekabet üstünlüğü sağlayan stratejik bir unsur haline gelmiştir.

Akıllılık: Dijital dönüşüm sürecinde akıllı tedarik zinciri kavramı, tedarik zinciri süreçlerine yapay zekâ, büyük veri analitiği, otomasyon sistemleri ve diğer ileri dijital teknolojilerin entegre edilmesiyle birlikte öne çıkmaktadır. Akıllı tedarik zinciri, verinin etkin bir biçimde toplanması, analiz edilmesi ve süreç yönetiminde kullanılması yoluyla yüksek düzeyde verimlilik, esneklik ve öngörülebilirlik sağlamaktadır (Tang ve Veelenturf, 2019: 3).

Bu çerçevede, akıllı tedarik zincirinin temel bileşenleri şunlardır (Barreto vd., 2017: 1247):

- **Veri Toplama ve İzleme:** Sensörler, RFID etiketleri ve IoT tabanlı izleme sistemleri aracılığıyla ürünlerin konumu, durumu ve çevresel değişkenlere ilişkin veriler anlık olarak toplanmakta ve izlenmektedir. Bu veri akışı, tedarik zinciri süreçlerinde tam görünürlük ve izlenebilirlik sağlamaktadır.
- **Veri Analitiği ve Tahmin:** Toplanan verilerin gelişmiş analitik yöntemlerle işlenmesi, talep tahmini, envanter optimizasyonu, lojistik planlama ve tedarikçi değerlendirmesi gibi kritik alanlarda karar destek mekanizmalarının güçlenmesine olanak tanımaktadır. Yapay zekâ algoritmaları, olası risklerin ve eğilimlerin önceden tespit edilmesine yardımcı olmaktadır.
- **Otomasyon ve Süreç Optimizasyonu:** Robotik süreç otomasyonu (RPA) ve makine öğrenmesi teknikleri kullanılarak, operasyonel süreçler otomatikleştirilmekte; böylece verimlilik artmakta, hata oranları azalmakta ve insan kaynaklı operasyonel riskler minimize edilmektedir.

- İleri Lojistik ve Ulaşım Yönetimi: Akıllı lojistik uygulamaları, güzergâh optimizasyonu, teslimat sürelerinin kısaltılması ve blok zinciri teknolojileriyle güvenli veri paylaşımı gibi konularda tedarik zincirinin etkinliğini artırmaktadır.

- İşbirliği ve Ağ Entegrasyonu: Dijital platformlar üzerinden sağlanan veri paylaşımı ve eş zamanlı iletişim, tedarik zinciri aktörleri arasındaki işbirliğini derinleştirmekte, tedarik zincirinin bütünsel bir yapı olarak daha esnek ve dayanıklı olmasını sağlamaktadır.

Ayrıca akıllı tedarik zinciri yönetimi, yalnızca operasyonel süreçlerin iyileştirilmesine değil, aynı zamanda stratejik rekabet avantajı yaratılmasına da hizmet etmektedir. Dijital teknolojilerin sağladığı öngörü, esneklik ve hız, işletmelere sadece mevcut piyasa koşullarına uyum sağlama değil, aynı zamanda yeni iş modelleri geliştirme ve sektörlerinde lider konuma yükselme imkânı sunmaktadır.

Şeffaflık: Dijital Tedarik Zinciri (DTZ) bağlamında şeffaflık, tedarik zincirinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin açık, izlenebilir ve doğrulanabilir bir şekilde yönetilmesini ifade eder. Şeffaflık, tedarik zincirinin tüm katılımcıları arasında güvenin tesis edilmesine, operasyonel risklerin azaltılmasına ve işbirliği düzeyinin artırılmasına katkı sağlar. Şeffaf bir yapı, bilgi asimetrisini azaltarak karar verme süreçlerinin etkinliğini artırır ve operasyonel süreçlerdeki belirsizlikleri minimize eder. Dijital tedarik zincirlerinde şeffaflığın sağlanması, çeşitli dijital teknolojilerin entegrasyonu ile mümkün olmaktadır. Özellikle blok zinciri (blockchain) teknolojisi, işlemlerin değiştirilemez ve şeffaf kayıtlarının tutulmasına imkân sağlayarak, tedarik zinciri süreçlerinde güvenlik ve doğruluk standartlarını yükseltmektedir (Tekin vd., 2020: 580). Bu teknoloji, veri manipülasyonuna karşı yüksek direnç göstererek süreçlerin güvenilirliğini artırır.

Şeffaflık, yalnızca işlemlerin görünürlüğünü sağlamanın ötesinde, iş süreçlerinin verimliliğini, rekabet gücünü ve sürdürülebilirliğini de artıran kritik bir unsurdur (Pagano ve Liotine, 2020: 7). Ayrıca şeffaf bilgi paylaşımı, müşteri memnuniyetinin artırılması ve tedarik zinciri aksamalarının önlenmesi açısından da önemli bir rol üstlenir.

- Dijital tedarik zincirinde şeffaflığın sağladığı katkılar şu başlıklar altında sınıflandırılabilir:

- Ürün ve Malzeme İzlenebilirliği: Barkodlar, QR kodlar ve Radyo Frekansı ile Tanımlama (RFID) gibi teknolojiler aracılığıyla ürünlerin tedarik zincirindeki tüm hareketleri izlenebilir hale gelir. Bu durum, ürünlerin kaynağı, üretim süreçleri, lojistik aşamaları ve depolama koşulları hakkında doğrulanabilir bilgi sunarak kalite güvencesini destekler.

- Veri Paylaşımı ve İletişim: Bulut tabanlı veri yönetim sistemleri ve entegre platformlar sayesinde tedarik zinciri aktörleri arasında gerçek zamanlı veri paylaşımı sağlanır. Bu durum, bilgiye eş

zamanlı erişimi kolaylaştırarak karar alma süreçlerinin hızını ve doğruluğunu artırır.

- Risk Yönetimi ve Kalite Kontrol: Tedarik zincirindeki şeffaf veri akışı, risk faktörlerinin erken tespit edilmesini ve kalite yönetiminin sistematik bir biçimde sürdürülmesini mümkün kılar. Aynı zamanda, sürdürülebilirlik ve etik tedarik uygulamaları konusunda hesap verebilirliği artırır.

- Müşteri Güveni ve Memnuniyeti: Şeffaf bir tedarik zinciri, müşterilerin ürün geçmişine ilişkin bilgi edinmesini sağlar. Bu bilgi açıklığı, müşteri güvenini artırır ve markaya yönelik algıyı olumlu yönde etkiler.

Şeffaflık genel itibariyle dijital tedarik zincirlerinin etkinliğini artıran, sürdürülebilirlik hedeflerini destekleyen ve rekabet avantajı sağlayan temel bir ilkedir. Bu kapsamda, şeffaflık hem operasyonel mükemmeliyet hem de paydaşlar arası güvenin tesisi açısından vazgeçilmezdir.

Ölçülebilirlik: Dijital Tedarik Zinciri (DTZ) kapsamında ölçülebilirlik, tedarik zinciri süreçlerinin performansının ve çıktılarının nicel verilere dayanarak izlenmesi, analiz edilmesi ve değerlendirilmesi sürecini ifade eder. Ölçülebilirlik, süreçlerin etkinliğinin nesnel bir şekilde analiz edilmesine ve sürekli iyileştirme mekanizmalarının etkin bir biçimde işletilmesine olanak sağlar. Ölçülebilirlik, tedarik zincirinin her aşamasında veri toplanması, analiz edilmesi ve raporlanması yoluyla gerçekleştirilir. Bu süreçte kullanılan temel performans göstergeleri aracılığıyla teslimat süreleri, maliyet etkinliği, stok devir hızları ve müşteri memnuniyeti gibi kritik metrikler değerlendirilir (Barreto vd., 2017: 1250). Ölçülebilirlik, yalnızca operasyonel verimliliği artırmakla kalmaz, aynı zamanda süreçler arası uyumu geliştirir ve tedarik zinciri boyunca şeffaflığı güçlendirir.

DTZ'de ölçülebilirliğin başlıca katkıları aşağıda özetlenmiştir:

- Performans Ölçütleri ve Değerlendirme: Belirlenen KPI'lar doğrultusunda tedarik zinciri performansı düzenli olarak izlenir. Teslimat süreleri, üretim verimliliği ve envanter seviyeleri gibi ölçütler üzerinden yapılan değerlendirmeler, operasyonel iyileştirmelere zemin hazırlar.

- Veri Analitiği ve Karar Destek Sistemleri: Büyük veri analitiği ve iş zekâsı araçları kullanılarak elde edilen veriler, tedarik zinciri performansını optimize etmek amacıyla kapsamlı analizlere tabi tutulur. Veri odaklı yaklaşım, süreçlerin daha öngörülebilir ve yönetilebilir hale gelmesini sağlar.

- Hedef Belirleme ve Sürekli İyileştirme: Ölçülebilirlik, belirlenen performans hedeflerine ulaşılmasını kolaylaştırır. Hedeflere yönelik sapmaların tespiti, iyileştirme odaklı müdahaleleri mümkün kılar ve süreçlerin dinamik bir şekilde geliştirilmesini sağlar.

- Tedarik Zinciri İzlenebilirliği: Dijital teknolojiler aracılığıyla ürün ve malzeme akışının izlenebilir olması, süreçlerin optimizasyonunu

kolaylaştırır ve tedarik zincirinin her aşamasında şeffaf veri üretimini destekler.

Ölçülebilirlik dijital tedarik zincirlerinde performans yönetimi, karar destek sistemlerinin güçlendirilmesi ve süreç iyileştirme çabalarının temel dayanağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ölçülebilirlik dijital dönüşüm süreçlerinin vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Davenport, 2016: 28:28).

Yenilikçilik: Dijital Tedarik Zincirlerinin evrimi, geleneksel tedarik zinciri yönetim anlayışlarını dönüştürmekte ve bu dönüşüm, organizasyonların işleyişinde köklü değişikliklere yol açmaktadır. Dijitalleşme, otomasyon, büyük veri analitiği ve yapay zeka gibi teknolojik gelişmeler, tedarik zincirlerinin daha esnek, verimli ve duyarlı hale gelmesini sağlayarak performansı önemli ölçüde artırmaktadır. Yenilikçilik, dijital tedarik zincirindeki aktörler arasında yeni çözümler geliştirilmesi, bu çözümlerin paylaşılması ve yaygınlaştırılmasını ifade etmektedir. Yenilikçilik, organizasyonların verimlilik, rekabetçilik ve sürdürülebilirlik düzeylerini artırmakla kalmaz, aynı zamanda tedarik zinciri içindeki işbirliği düzeylerini de iyileştirir.

Yenilikçiliğin etkili bir şekilde teşvik edilmesi için, tedarik zincirindeki tüm aktörler arasında ortak bir yenilik kültürünün oluşturulması ve bu süreçlerin desteklenmesi gereklidir. Yenilikçi bir ortam, tüm aktörlerin yeni fikirleri test etmelerini, potansiyel çözümleri uygulamalarını ve bu çözümleri daha geniş bir ağda yaymalarını sağlayarak dijital tedarik zincirinin etkinliğini artırır (Güzel ve Korkmaz, 2020:67). Ayrıca, dijitalleşme sayesinde sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak daha mümkün hale gelmektedir. Dijital teknolojilerin entegrasyonu, çevresel etkiyi azaltmayı ve kaynak verimliliğini artırmayı mümkün kılarken, aynı zamanda müşteri memnuniyetini ve organizasyonların rekabetçi avantajlarını pekiştirmektedir (Dibrell, Craig ve Neubaum, 2014:2023).

Proaktiflik: Proaktiflik, dijital tedarik zincirlerinin sürdürülebilir başarısını sağlamak adına kritik bir unsurdur. Bu kavram, organizasyonların gelecekteki potansiyel riskleri önceden tahmin ederek bu risklere karşı stratejik önlemler alması anlamına gelir. Proaktif bir yaklaşım, tedarik zincirinin daha esnek, dayanıklı ve müşteri odaklı olmasına olanak sağlar (Bilgiç, Türkmenoğlu ve Koçak, 2020:63). Bu bağlamda, proaktifliğin dijital tedarik zincirine etkilerini şu şekilde kategorize edebiliriz:

- Risk Yönetimi: Proaktif yaklaşımlar, tedarik zincirindeki risklerin önceden tespit edilmesini ve yönetilmesini sağlar.
- Müşteri Memnuniyetinin Artırılması: Müşteri ihtiyaçlarının ve beklentilerinin zamanında ve doğru bir şekilde karşılanması, müşteri sadakatini artırır.
- Aksamaların Azaltılması: Proaktif stratejiler, tedarik zincirindeki olası aksaklıkları minimize eder.

- Verimlilik Artışı: İş süreçlerinde zaman kayıplarını önleyerek daha verimli bir operasyon sağlar.

Proaktiflik, sadece mevcut sorunları çözmekle kalmaz, aynı zamanda gelecekteki fırsatları da keşfetmeye yardımcı olur. Bu perspektif, yeni stratejiler geliştirmeyi, daha iyi planlama yapmayı ve işbirliklerini artırmayı sağlayarak inovasyonu teşvik eder (Karcıoğlu ve Temelli, 2014:28).

Çevre Dostu Olma: Çevre dostu uygulamalar, dijital tedarik zincirlerinin sürdürülebilirliğini artıran önemli bir faktördür. Bu, organizasyonların çevresel etkilerini azaltma ve kirleticilerden kaçınma çabalarını içerir. Çevre dostu olmak, dijital tedarik zincirinin verimliliğini artırmanın yanı sıra organizasyonların rekabetçi avantajlarını pekiştiren bir dizi fayda sağlar (Bilgiç vd., 2020:62). Çevre dostu uygulamaların dijital tedarik zincirindeki etkilerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Müşteri Memnuniyeti: Çevre dostu ürün ve hizmetler, çevresel duyarlılığı yüksek müşterilerin beklentilerini karşılar ve müşteri memnuniyetini artırır.
- İşletme İmajı: Sürdürülebilir uygulamalar, organizasyonun çevre dostu bir imaj geliştirmesine katkı sağlar.
- Aksaklıkların Azaltılması: Çevre dostu tedarikçilerin seçilmesi ve sürdürülebilir yönetim uygulamaları, tedarik zincirindeki aksaklıkları azaltır.
- Verimlilik Artışı: Çevre dostu tedarik zinciri yönetimi, süreçlerin daha verimli ve sürdürülebilir hale gelmesini sağlar.
- Maliyet Azaltma: Çevre dostu uygulamalar, uzun vadede maliyetlerin düşmesini sağlar ve organizasyonun kârlılığını artırır.
- Rekabet Gücü: Sürdürülebilir ürünlerin üretimi, organizasyonun rekabet gücünü artırır ve pazar payını genişletir.

Bu doğrultuda, çevre dostu uygulamalar yalnızca çevresel faydalar sağlamakla kalmaz, aynı zamanda organizasyonların finansal ve operasyonel performansını da olumlu yönde etkiler.

Kalite: Kalite, genellikle ürün ya da hizmetlerin, kullanıcı beklentilerini karşılaması ve aşması ile ilişkilendirilen bir kavramdır. Dijitalleşme, tedarik zincirlerinde kalite yönetimini köklü bir şekilde yeniden şekillendirmiştir. Dijital teknolojiler, tedarik zincirlerinin daha şeffaf ve izlenebilir olmasını sağlayarak, kalite standartlarının yükseltilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, dijitalleşme işletmelere tedarikçi performansını izleme, stok seviyelerini optimize etme ve lojistik süreçleri iyileştirme fırsatları sunar. Dijital teknolojiler ayrıca, müşteri taleplerini daha hızlı ve doğru bir şekilde karşılayarak müşteri memnuniyetini artırır.

Dijitalleşmenin kalite yönetimine katkıları, özellikle veri analitiği ve yapay zekâ uygulamaları aracılığıyla kalite hatalarını minimize etmekte ve sürekli iyileştirme süreçlerini desteklemektedir. Bu süreçler, tedarik zincirlerinin genel performansını artırırken, kaliteyi sağlamada önemli bir rol

oynamaktadır. Kalitenin dijital tedarik zincirine katkıları şu şekilde sıralanabilir (Okumuşoğlu, 2022:24-24):

- Müşteri Memnuniyeti: Yüksek kalite, müşteri memnuniyetini artırır ve sadakat oluşturur.
- İşletme İmajı: Kaliteli ürünler ve hizmetler, organizasyonun prestijini artırır.
- Aksamaların Azaltılması: Kalite yönetimi, tedarik zincirindeki aksaklıkları en aza indirger.
- Verimlilik Artışı: Kalite süreçlerinin dijitalleşmesi, organizasyonun verimliliğini artırır.
- Maliyet Azaltma: Kalite iyileştirmeleri, maliyetlerin düşürülmesine katkı sağlar.
- Rekabet Gücü: Kalite, organizasyonların piyasada rekabet avantajı elde etmelerine yardımcı olur.
- Sürdürülebilirlik: Kaliteli süreçler, organizasyonların sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarına olanak tanır.

Güvenlik: Dijitalleşme, tedarik zincirlerinin yapısal dinamiklerini köklü bir biçimde dönüştürmekte ve işletmelere operasyonel etkinlik, maliyet optimizasyonu ve müşteri memnuniyetinde artış gibi çok boyutlu fırsatlar sunmaktadır. Ancak bu dönüşüm, aynı zamanda veri güvenliği açıkları, siber saldırılar ve bilgi ihlalleri gibi ciddi riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, dijital tedarik zincirlerinde güvenlik, yalnızca teknik bir önlem seti değil, işletmelerin stratejik sürdürülebilirliği açısından kritik bir zorunluluk haline gelmiştir.

Güvenlik, tedarik zincirinin yalnızca bir halkasında değil, sistemin bütününde sağlanmalıdır. Bu bağlamda, işletmelerin kendi iç süreçlerinde olduğu kadar, tedarikçiler, lojistik ortakları ve diğer tüm iş birliği aktörleri arasında da yüksek güvenlik standartlarının tesis edilmesi zorunludur. Bütüncül bir güvenlik yaklaşımı benimsenmediği takdirde, zincirin en zayıf halkası tüm sistemin güvenliğini tehdit eder hale gelebilir. Dolayısıyla güvenlik, tedarik zincirinde yatay ve dikey entegrasyonun ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmalıdır.

Dijital tedarik zincirlerinde güvenliğin etkin bir şekilde yönetilmesi, yalnızca operasyonel risklerin azaltılmasını sağlamakla kalmamakta; aynı zamanda organizasyonların piyasa güvenilirliğini, rekabetçiliğini ve uzun vadeli büyüme potansiyelini de doğrudan etkilemektedir. Nitekim, siber güvenlik ihlallerinin doğurduğu finansal zararlar, itibar kayıpları ve hukuki yaptırımlar, dijitalleşme ile elde edilmesi hedeflenen kazanımları büyük ölçüde sekteye uğratabilmektedir. Bu nedenle güvenlik, reaktif bir savunma mekanizmasından ziyade, proaktif ve öngörülü bir stratejik yönetim unsuru olarak konumlandırılmalıdır.

Güvenlik odaklı bir dijital tedarik zinciri tasarımı, işletmelere sadece mevcut tehditlere karşı koruma sağlamakla kalmaz; aynı zamanda değişen pazar dinamiklerine hızlı uyum, krizlere karşı direnç geliştirme ve yeni fırsat

alanlarını güvenli bir şekilde değerlendirme imkânı da sunar. Bu doğrultuda, güvenlik uygulamalarının sürekli olarak güncellenmesi, çalışanların siber güvenlik farkındalığının artırılması ve ileri düzey teknolojik çözümler (örneğin blockchain, yapay zekâ tabanlı tehdit analizi) ile desteklenmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Dijital tedarik zincirlerinde güvenlik, yalnızca teknik bir yükümlülük değil; işletmelerin rekabet üstünlüğü, müşteri güveni ve uzun vadeli sürdürülebilirliği için vazgeçilmez bir stratejik kaldıraçtır. Bu bağlamda, güvenlik eksenli bir yönetim anlayışı geliştirmek, dijital dönüşüm sürecinin başarısında belirleyici bir rol üstlenmektedir.

TEDARİK ZİNCİRİ UYGULAMALARINDA DİJİTALLEŞMENİN ZORLUKLARI

Dijital tedarik zinciri uygulamaları, işletmelere sürdürülebilir rekabet avantajı sağlama ve operasyonel etkinliği artırma potansiyeli sunmaktadır. Ancak bu teknolojik dönüşüm süreci, yalnızca fırsatlar değil, aynı zamanda çok çeşitli zorluk ve engeller de barındırmaktadır. Başarılı bir dijital dönüşümün önünde; planlama eksiklikleri, veri bütünlüğü ve güvenliği ile ilgili riskler, yanlış talep tahminleri, tedarik zinciri görünürlüğü ve izlenebilirliği eksikliği gibi kritik sorunlar yer almaktadır.

Bunlara ek olarak, işletmelerin dijital çözümlerde tek bir “ideal” yöntem arayışına yöneldiği, sihirli değnek yanılgısı, sistemlerin yeterince çevik ve esnek olmaması, yüksek piyasa oynaklığına karşı kırılganlık, tedarikçilere aşırı bağımlılık, entegrasyon eksiklikleri, yetersiz teknolojik altyapı, yazılım ve veri standardizasyonundaki uyumsuzluklar ile yönetim ve iş süreçlerindeki direnç gibi çok boyutlu sorunlar da dijital dönüşüm çabalarını olumsuz etkileyebilmektedir.

Bu başlıklar altında ele alınacak zorlukların kapsamlı biçimde analiz edilmesi, dijital tedarik zinciri sistemlerinin sürdürülebilir ve etkin biçimde yapılandırılmasına katkı sağlayacaktır. Zira bu sorunların doğru yönetilmesi, yalnızca teknolojik adaptasyonu değil, aynı zamanda işletmelerin uzun vadeli stratejik başarısını da doğrudan etkilemektedir.

Planlama Eksikliği: Dijital tedarik zinciri uygulamalarında karşılaşılan temel sorunlardan biri, planlama eksikliğidir. Etkin bir tedarik zinciri yönetimi, rekabet avantajını sürdürebilmek açısından işletmeler için

stratejik bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamda, planlama süreçlerinin doğru kurgulanması, zincirin tüm halkalarında verimliliği artırmak için kritik öneme sahiptir. Ancak, yetersiz ya da hatalı planlama, operasyonel aksamalar ve hedeflere ulaşmada ciddi engeller doğurabilir. Planlama eksiklikleri çoğunlukla talep tahmini ve stok yönetimi gibi temel süreçlerde belirginleşir. Doğru biçimde öngörülemeyen müşteri talepleri, hem gereksiz stok birikimine hem de arz yetersizliğine neden olabilir (Chopra ve Meindl, 2015:48). Yanlış talep tahminleri yalnızca stok düzeylerini etkilemekle kalmaz; üretim kapasitesinin hatalı planlanmasına ve maliyet artışlarına da yol açar.

Benzer biçimde, etkisiz stok yönetimi, sadece maliyetlerin yükselmesine değil, aynı zamanda müşteri memnuniyetinin azalmasına ve zincirin diğer bileşenlerinde aksamaya neden olabilir (Sanders, 2012:87-92). Özellikle yanlış ya da eksik verilere dayalı karar süreçleri; üretim planlaması, tedarikçi ilişkileri ve lojistik faaliyetlerde bozulmalar yaratabilmektedir. Planlamadaki bu zayıflıkların ardında çoğunlukla bilgi paylaşımındaki kopukluk, teknolojik altyapı yetersizlikleri ve departmanlar arası koordinasyon eksiklikleri yer alır. Geleneksel yöntemlerin esnek olmaması, değişken pazar dinamiklerine karşı hızlı adaptasyonu zorlaştırmakta; manuel veri girişleri ve bölümler arası iletişim kopuklukları ise hata riskini artırmaktadır (Simchi-Levi vd., 2008:71).

Bu sorunların aşılması için, dijital tedarik zinciri planlamasında yapay zeka, veri analitiği ve ileri tahminleme araçlarının entegrasyonu kritik rol oynamaktadır. Bu tür teknolojiler, belirsizlikleri minimize ederken karar alma süreçlerini de güçlendirmektedir (Gedik, 2021:835). Ayrıca, iş birimlerinin entegrasyonu ve veri paylaşımının artırılması, daha sağlıklı ve senkronize planlama süreçlerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak, planlama eksikliği, dijital tedarik zinciri yönetiminde karşılaşılan temel yapısal sorunlardan biridir. Bu sorunun sistematik şekilde ele alınması, işletmelerin değişen piyasa koşullarına hızlı yanıt verebilmesini ve operasyonel mükemmelliği sürdürebilmesini mümkün kılacaktır.

Veri Bütünlüğü ve Güvenliği Zorlukları: Dijital tedarik zinciri sistemlerinin başarısı, büyük ölçüde veri bütünlüğü ve veri güvenliğinin sağlanmasına bağlıdır. Bu iki unsur, yalnızca operasyonel verimliliği değil, aynı zamanda zincirin genel güvenilirliğini de doğrudan etkileyen kritik bileşenlerdir. Verilerin doğruluğu, tutarlılığı ve güncelliği sağlanmadığında, alınan kararlar yanıltıcı olabilir ve stratejik planlama süreçleri ciddi zarar görebilir (Chopra ve Sodhi, 2004:54).

Veri bütünlüğü, tedarik zincirinde dolaşan bilgilerin doğru şekilde üretilmesi, iletilmesi ve saklanmasıyla doğrudan ilişkilidir. Yanlış envanter seviyesi, hatalı tedarikçi bilgisi veya eski sipariş verileri gibi hatalar, zincirin sorunsuz işlemlerini engelleyebilir. Bu tür aksaklıklar, yalnızca operasyonel gecikmelere değil, müşteri memnuniyetinin düşmesine ve maliyet artışlarına da neden olabilir. Bununla birlikte, dijital ortamda veri güvenliği de giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Tedarik zinciri boyunca farklı paydaşlarla

paylaşılan büyük miktarda verinin, yetkisiz erişim, veri sızıntısı veya siber saldırı gibi tehditlere karşı korunması hayati bir gerekliliktir. Paydaşlar arasındaki farklı güvenlik standartları ve sistemler arası uyumsuzluklar, bu süreci daha da karmaşık hale getirmektedir (Chen ve Paulraj, 2004:122).

Özellikle çok katmanlı tedarik zincirlerinde, sistemler arası veri uyumsuzlukları ve standart farklılıkları, hem veri bütünlüğünü hem de güvenliğini zayıflatabilir (Osei ve Kagnicioglu, 2018:22). Farklı altyapılara sahip iş ortaklarının, veri paylaşımında ortak bir güvenlik çerçevesi benimsememesi, hem veri kalitesini düşürmekte hem de sistemleri dış tehditlere karşı savunmasız bırakmaktadır. Bu sorunların önüne geçebilmek için işletmelerin; şeffaf, güncel ve güvenli veri yönetimi politikaları geliştirmesi gerekmektedir. Gelişmiş siber güvenlik önlemleri, erişim denetimleri, şifreleme teknolojileri ve düzenli güvenlik denetimleri bu stratejinin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Ayrıca, endüstri standartlarına ve regülasyonlara uygun veri güvenliği protokolleri belirlenmeli ve sürekli güncellenmelidir. Böylece dijital tedarik zincirlerinin güvenilirliği sağlanabilir ve artan veri hacmi karşısında sürdürülebilir bir yapı oluşturulabilir.

Yanlış Talep Tahmini: Talep tahmini, tedarik zincirinin sorunsuz işleyişi açısından kritik öneme sahiptir. Ancak bu tahminlerin hatalı yapılması, işletmeler için önemli operasyonel ve finansal riskler doğurabilmektedir (Sanders, 2012:87-92). Yanlış tahminler, hem arz-talep dengesini bozmakta hem de stok yönetimi, üretim planlaması ve lojistik faaliyetleri olumsuz etkilemektedir. Talebin fazla tahmin edilmesi, gereksiz stok birikimine ve artan depolama maliyetlerine yol açarken; yetersiz tahmin, stok eksikliğine neden olabilir. Bu durum, müşteri taleplerinin karşılanamaması ve dolayısıyla müşteri memnuniyetinin azalması gibi sonuçlar doğurur (Mentzer ve Bienstock, 1998:26-32). Benzer şekilde, hatalı tahminler üretim süreçlerini de sekteye uğratar; fazla üretim maliyetleri artırırken, düşük üretim ise acil ve plansız müdahalelere neden olabilir.

Yanlış tahminler aynı zamanda lojistik süreçlerde de verimsizliklere yol açar. Gereksiz taşıma ve depolama faaliyetleri, zaman ve kaynak israfına neden olur. Öte yandan, yetersiz tahmin durumunda gecikmeli sevkiyatlar ya da teslimat sorunları müşteri sadakatini olumsuz etkileyebilir (Croston, 1972:292). Bu sorunların aşılabilmesi için, işletmelerin gelişmiş veri analitiği tekniklerine ve yapay zekâ destekli tahmin modellerine yönelmeleri gerekmektedir. Tarihsel verilere dayalı algoritmalar, talep değişkenliklerini daha doğru analiz edebilir ve belirsizlikleri azaltabilir. Ayrıca, tedarik zinciri paydaşlarıyla iş birliğine dayalı planlama yaklaşımları benimsenerek, daha tutarlı ve gerçekçi tahminler yapılabilir. İşletmelerin, talep tahmini süreçlerini sürekli olarak gözden geçirmesi ve iyileştirmesi; maliyet kontrolü, müşteri memnuniyeti ve rekabet gücü açısından büyük önem taşımaktadır.

Tedarik Zinciri Görünürlüğü ve İzlenebilirlik Zorlukları: Günümüzün küreselleşmiş ve karmaşık tedarik zinciri ağlarında, görünürlük

ve izlenebilirlik; operasyonel esneklik, risk yönetimi ve müşteri memnuniyeti açısından vazgeçilmez unsurlardır. Ürünlerin ve bilgi akışlarının tüm süreç boyunca takip edilebilmesi, hem karar alma süreçlerini güçlendirir hem de olası gecikmelerin önüne geçilmesini sağlar (Chopra ve Meindl, 2015:40-45). Ancak, bu şeffaflığı sağlamak çoğu zaman kolay değildir. Tedarik zinciri boyunca yer alan çok sayıda paydaşın, süreçlerin ve teknolojik altyapının uyumsuzluğu, görünürlük önünde ciddi bir engel oluşturur. Üretici, tedarikçi, lojistik sağlayıcı ve perakendeci gibi farklı aktörlerin farklı sistemler kullanması, veri paylaşımında kopukluklara yol açabilir. Bu durum, özellikle gerçek zamanlı bilgiye erişimi zorlaştırarak, karar süreçlerinde gecikmelere neden olur (Lee ve Padmanabhan, 1997:96).

Ayrıca, ürünlerin fiziksel hareketliliğinin yüksek olduğu uluslararası tedarik zincirlerinde, gümrük işlemleri, transit süreleri ve mevzuat farklılıkları gibi unsurlar izlenebilirliği daha da karmaşık hale getirebilir. Entegre olmayan bilgi sistemleri ve manuel veri girişleri, görünürlüğün kaybolmasına ve hata oranlarının artmasına sebep olabilir. Bu zorlukların üstesinden gelmek için işletmelerin, tedarik zinciri boyunca bütüncül ve entegre bir veri yönetimi altyapısı kurmaları gerekmektedir. Gelişmiş yazılımlar, otomatik tanıma sistemleri (RFID, barkod teknolojisi vb.) ve merkezi izleme panelleri sayesinde süreçler daha şeffaf hale getirilebilir (Shapiro, 2000:28). Aynı zamanda, paydaşlar arası iş birliğinin güçlendirilmesi ve bilgi paylaşımının teşvik edilmesi de sürecin başarısını destekleyen önemli faktörlerdendir. Tedarik zincirinin her aşamasında görünürlüğün sağlanması, olası aksamaların önlenmesi, müşteri taleplerine daha hızlı yanıt verilmesi ve genel operasyonel verimliliğin artırılması açısından kritik bir gerekliliktir.

Sihirli Değnek Yanılgısı: Bu kavram, organizasyonların karmaşık problemleri tek bir teknolojik çözümle ortadan kaldıracabilecekleri yönündeki yanılsamayı ifade eder (Ross vd., 2006:2018). Bu anlayış, özellikle dijital dönüşüm süreçlerinde yaygın olup, işletmelerin bütün operasyonel sorunlarını sihirli bir araçla çözeceklerine dair hatalı bir beklenti geliştirmelerine yol açar. Oysa tedarik zinciri gibi çok katmanlı sistemlerde, bu tür tekil yaklaşımlar çoğu zaman yetersiz kalmaktadır.

Tedarik zinciri yönetimi, farklı paydaşları, süreçleri ve teknolojileri bir araya getiren dinamik ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla, tek bir yazılım ya da sistemin tüm ihtiyaçları karşılayacağı varsayımı gerçek dışıdır. Örneğin, kapsamlı bir tedarik zinciri yazılımının bile, her işletmenin kendine özgü iş yapısı, öncelikleri ve süreç farklılıkları nedeniyle tüm gereksinimlere yanıt vermesi mümkün değildir. Bunun yanı sıra, sihirli değnek yanılgısı, teknolojiyi insan unsurunun yerine ikame edecek bir çözüm olarak görme hatasını da beraberinde getirir. Oysa karar alma, strateji oluşturma ve kriz yönetimi gibi karmaşık süreçlerde insan zekâsı ve deneyimi hâlâ vazgeçilmezdir. Teknoloji bu süreçleri yalnızca destekleyici bir rol üstlenebilir (Bager vd., 2022:64-66).

Etkin bir dijital dönüşüm için teknolojinin, işletmenin genel stratejisine ve operasyonel yapısına uygun şekilde entegre edilmesi gerekir. Bu noktada organizasyonların, öncelikle kendi ihtiyaçlarını kapsamlı biçimde analiz etmesi ve sonrasında uygun teknolojik çözümleri dikkatli bir değerlendirme süreciyle belirlemesi büyük önem taşır (LaValle vd., 2011:24). Ayrıca, teknolojinin verimli kullanılabilmesi için çalışanların bu araçları doğru anlayıp uygulayabilecek bilgi ve beceriye sahip olmaları gerekir. Bu da sürekli eğitim, kurumsal öğrenme ve değişime açık bir örgüt kültürü ile mümkündür (Chopra ve Meindl, 2015:32-35). Sihirli değnek yanılgısı, işletmeleri gerçek sorunları analiz etmekten uzaklaştırabilir ve kaynakların yanlış alanlara yönlendirilmesine neden olabilir. Bu nedenle dijital çözümlerin, tüm sorunları çözecek tekil bir reçete değil; bütüncül stratejilerin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çeviklik ve Esneklik: Küresel ölçekte hızla değişen pazar dinamikleri, tedarik zinciri yönetiminde çeviklik ve esneklik kavramlarını stratejik bir öncelik haline getirmiştir. Çeviklik; işletmenin değişen müşteri taleplerine ve piyasa koşullarına hızlı ve etkili biçimde yanıt verebilme kapasitesini ifade ederken, esneklik; beklenmedik durumlara uyum sağlama ve farklı senaryolara karşı hazırlıklı olma yeteneğini tanımlar (Fawcett ve Magnan, 2002:345). Bu iki kavram birlikte ele alındığında, dijital tedarik zincirlerinin belirsizlik ortamında sürdürülebilirliğini ve rekabet gücünü koruyabilmesi açısından kritik rol oynar (Christopher ve Peck, 2004:4).

Çeviklik ve esnekliğin sağlanması, yalnızca teknolojik altyapıya değil; aynı zamanda süreç tasarımına, tedarikçi ilişkilerine ve organizasyonel esnekliğe de bağlıdır. Özellikle dijital sistemlerin yeterince modüler olmaması, değişen taleplere karşı zamanında tepki verilmesini zorlaştırabilir (Swink ve Hegarty, 1998:381-385). Bu tür altyapı yetersizlikleri, tedarik zinciri operasyonlarının gecikmesine, maliyetlerin artmasına ve müşteri memnuniyetinin azalmasına neden olabilir. COVID-19 pandemisi gibi öngörülemeyen krizler, çeviklik ve esnekliğin işletme performansındaki etkisini açık biçimde ortaya koymuştur. Bu süreçte birçok organizasyon, tedarik zincirinde yaşanan ani değişimlere karşı yeterince hızlı tepki verememiş; bu durum da operasyonel aksamalara ve stratejik kayıplara neden olmuştur. Kriz zamanlarında çevik ve esnek bir yapı sergileyebilen firmalar ise tedarik kesintilerini daha kolay yönetebilmiş ve faaliyetlerini sürdürülebilir kılabilmıştır.

Bu bağlamda, dijital tedarik zinciri sistemlerinin tasarımında modüler, ölçeklenebilir ve uyarlanabilir teknolojilerin tercih edilmesi büyük önem taşımaktadır. İşletmelerin, yalnızca teknolojik yatırımlara değil, aynı zamanda insan kaynağının yetkinliğine, süreçlerin esnekliğine ve tedarikçi ağlarının çeşitliliğine de odaklanmaları gereklidir. Ayrıca, çevik ve esnek bir yapı inşa edebilmek için sistemlerin sürekli izlenmesi, geri bildirim mekanizmalarının güçlendirilmesi ve öğrenen organizasyon yaklaşımının benimsenmesi önerilmektedir. Çeviklik ve esneklik, yalnızca olağanüstü durumlarda değil,

aynı zamanda dalgalı talepler, değişen müşteri beklentileri ve küresel rekabet karşısında da işletmelerin ayakta kalabilmesi için temel yetkinlikler arasında yer almaktadır. Bu nedenle, dijital tedarik zinciri uygulamalarının seçiminde ve uygulama stratejilerinde bu iki unsurun öncelikli olarak değerlendirilmesi büyük önem taşır.

Yüksek Oynaklık: Tedarik zinciri yönetiminde yüksek oynaklık, pazar ve talep koşullarında ani ve öngörülemeyen değişimlerin meydana gelmesiyle ortaya çıkan karmaşık bir sorunsaldır. Bu durum, arz-talep dengesini bozarak stok yönetimi, üretim planlaması ve lojistik süreçlerde ciddi belirsizliklere yol açar (Ivanov vd., 2016:9). Özellikle küresel pazarlarda faaliyet gösteren işletmeler için, farklı coğrafyalarda değişen ekonomik, kültürel ve politik faktörlere uyum sağlamak, süreci daha da karmaşık hale getirmektedir.

Talep düzeylerindeki dalgalanmalar, stokların aşırı ya da yetersiz tutulmasına neden olabilir. Beklenmedik talep artışları üretim kapasitelerinin yetersiz kalmasına, ani düşüşler ise atıl kaynaklara ve maliyet artışına yol açabilir (Chopra ve Meindl, 2015:45). Bu tür dengesizlikler sadece maliyetleri artırmakla kalmaz, aynı zamanda müşteri memnuniyetini ve hizmet düzeyini de olumsuz etkiler. Öte yandan, fiyat dalgalanmaları ve rekabet baskısı gibi dışsal faktörler de tedarik zinciri üzerinde ciddi stres yaratır. Fiyatların hızlı değişmesi, marjların daralmasına neden olabilirken; rekabet, işletmeleri daha kısa teslimat süreleri ve daha düşük maliyetli hizmetler sunmaya zorlayabilir.

Oynaklık, yalnızca iç operasyonları değil; aynı zamanda tedarikçi ağları ve müşteriye kadar uzanan tüm süreçleri etkileyen sistemik bir sorundur. Bu bağlamda, özellikle küresel ölçekte hizmet veren firmaların, her bölgeye özgü koşulları doğru analiz edebilmesi ve buna uygun esnek stratejiler geliştirebilmesi önem kazanmaktadır (Lee ve Padmanabhan, 1997:96). Aksi takdirde, merkezi ve standart planlama yaklaşımları, yerel pazarlardaki oynaklığa yeterince hızlı ve etkili tepki veremeyebilir. Yüksek oynaklıkla başa çıkabilmek için, işletmelerin esnek ve çevik tedarik zinciri yapıları kurmaları gerekmektedir. Bu yapılar, belirsizlikleri yönetebilmek ve hızlı kararlar alabilmek için uygun zemin sunar. Ayrıca, veri analitiği, makine öğrenmesi ve simülasyon tabanlı öngörü sistemleri gibi dijital teknolojiler, talep tahminlerinin doğruluğunu artırarak planlama hatalarını azaltabilir. Sonuç olarak, yüksek pazar ve talep oynaklığı, tedarik zinciri planlamasını ve operasyonel verimliliği ciddi şekilde tehdit eder. Bu bağlamda, işletmelerin yalnızca teknolojik yatırımlarla değil; aynı zamanda stratejik çeviklik, bölgesel adaptasyon ve dijital karar destek sistemleriyle bu belirsizlik ortamına hazırlıklı olmaları büyük önem taşır.

Tedarikçilere Aşırı Güven: Tedarik zinciri yönetiminde, tedarikçilere aşırı bağımlılık önemli bir risk unsuru olarak öne çıkar. Özellikle kritik ürün ve hizmetlerin tek bir tedarikçiden temini veya sınırlı tedarikçi kullanımı, tedarik zincirinin kırılganlığını artırarak olası kesintilere karşı organizasyonları savunmasız bırakır (Monczka vd., 2015:86-94). Bu tür aşırı

güven, risk yönetimi stratejilerinin etkin şekilde uygulanmasını zorlaştırır ve tedarik zinciri dayanıklılığını olumsuz etkiler.

Tek tedarikçiye bağlı işletmeler, bu tedarikçide yaşanabilecek sorunlar karşısında alternatif kaynaklara hızla yönelme imkânı bulamaz. Böylece üretim süreçleri aksayabilir, stok seviyeleri düşebilir ve müşteri taleplerinin karşılanmasında ciddi güçlükler ortaya çıkabilir (Ivanov vd., 2016:14). Bu durum, operasyonel sürekliliği tehdit ederek rekabet avantajının kaybedilmesine neden olabilir. Bununla birlikte, tedarikçilere aşırı güven sadece operasyonel değil, finansal riskleri de beraberinde getirir. Tedarik zincirinde yaşanan aksaklıklar maliyet artışlarına ve gelir kayıplarına yol açarak işletmelerin kârlılığını zayıflatabilir (Kraljic, 1983:111). Dolayısıyla, bu riskler hem kısa vadeli operasyonları hem de uzun vadeli finansal performansı etkiler.

Bu risklerin azaltılması için işletmelerin çoklu tedarikçi stratejileri benimsemeleri önemlidir. Alternatif tedarik kaynakları oluşturmak ve yedek planlar geliştirmek, tedarik zincirindeki bağımlılığı azaltarak dayanıklılığı artırır. Ayrıca, öngörü analitiği ve erken uyarı sistemleri gibi teknolojik çözümler risk yönetiminde etkinlik sağlar (Hendricks ve Singhal, 2003:508). Bu yaklaşım, tedarik zincirinin esnekliğini ve sürdürülebilirliğini güçlendirir. Tedarikçilere aşırı güven, tedarik zinciri yönetiminde kritik bir kırılganlık kaynağıdır ve hem operasyonel hem finansal açıdan ciddi riskler doğurabilir. İşletmelerin bu riski minimize etmek için çoklu tedarikçi yapıları oluşturmaları, risk yönetimi uygulamalarını güçlendirmeleri ve teknolojik araçlardan faydalanmaları gerekmektedir.

Entegrasyon Eksikliği: Modern tedarik zinciri yönetiminde entegrasyon ve uyum sorunları, işletmelerin operasyonel verimliliklerini önemli ölçüde düşüren temel engellerden biridir. Etkin bir tedarik zinciri yönetimi; tedarikçiler, üreticiler, lojistik hizmet sağlayıcıları ve perakendeciler gibi farklı paydaşlar arasında uyumlu bir entegrasyon gerektirir. Ancak, bu paydaşların farklı yazılım sistemleri ve bilgi altyapıları kullanması, veri formatları ve süreçler arasındaki uyumsuzluklar nedeniyle iletişim zorluklarına yol açmaktadır (Bowersox, Closs ve Cooper, 2020:65).

Entegrasyon problemlerinin temel kaynaklarından biri, tedarik zinciri bileşenlerinin kullandığı sistemlerin veri formatlarındaki farklılıklardır. Örneğin, bir tedarikçinin ERP sistemi ile alıcının farklı bir yazılım kullanması, veri alışverişinde kesintilere ve uyumsuzluklara sebep olabilir. Ayrıca, her paydaşın kendi iş süreçlerine göre optimize ettiği farklı uygulamalar arasında koordinasyon sağlamak da karmaşık bir süreçtir (Gunasekaran ve Ngai, 2004:271).

Bu uyumsuzluklar, veri bütünlüğü ve doğruluğunu da tehdit eder; yanlış veya eksik veriler, talep tahmini, stok yönetimi ve üretim planlaması gibi kritik karar süreçlerinde hatalara yol açabilir. Bu nedenle, işletmelerin entegrasyon sorunlarını aşmak için standart veri formatları ve iletişim protokolleri kullanması, süreç uyumluluğunu artıracak stratejiler geliştirmesi

gerekmektedir. Teknolojik çözümlerle desteklenen güçlü işbirlikleri ve açık iletişim kanalları, entegrasyon zorluklarını minimize edebilir (Monczka vd., 2015:38). Sonuç olarak, entegrasyon eksikliği, tedarik zinciri performansını olumsuz etkileyen önemli bir engeldir. Bu sorunun üstesinden gelmek için uyumlu teknolojilerin kullanımı, iş süreçlerinin senkronize edilmesi ve paydaşlar arası işbirliğinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Böylece tedarik zincirinin verimliliği ve rekabet gücü artırılabilir.

Teknoloji ve Altyapı Zorlukları: Dijitalleşmenin yükselişiyle birlikte tedarik zinciri yönetiminde teknoloji ve altyapı sorunları, dijital dönüşümün önünde önemli bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Tedarik zinciri bileşenlerinin farklı teknolojik altyapılar kullanması, uyumsuz veri formatları ve iletişim protokolleri nedeniyle entegrasyon ve veri akışında kesintilere neden olabilir (Gunasekaran ve Ngai, 2004:271). Bu da dijital tedarik zinciri uygulamalarının etkinliğini azaltır. Ayrıca, dijital dönüşüm için gerekli teknoloji yatırımları yüksek maliyetlere sahiptir ve bütçe kısıtlamaları, mevcut altyapının yetersizliği gibi nedenlerle birçok organizasyon bu yatırımları yapmakta zorlanabilir. Yatırımın geri dönüş süresi ve finansal getirilerinin belirsizliği, karar alma süreçlerinde tereddütlere yol açabilir (Chopra ve Meindl, 2015:38).

Bunun yanında, teknolojiye karşı organizasyon içi direnç ve dijital kültür eksikliği, yeni dijital uygulamaların benimsenmesini engelleyebilir. Bu nedenle, teknoloji yatırımları yalnızca altyapı olarak değil, aynı zamanda eğitim ve kültür değişimi boyutlarıyla da ele alınmalıdır. Teknoloji ve altyapı zorluklarının aşılması için, uyumlu ve entegre sistemlerin kurulması, dikkatli planlama ve stratejik yatırımlar gereklidir. Mevcut altyapının modernize edilmesi ve dijitalleşmeye uyum sağlanması, işletmelerin rekabet avantajı kazanmasında kritik rol oynar (Simchi-Levi vd., 2008:28). Bu sayede, tedarik zinciri operasyonlarının dijitalleşmesi desteklenir, verimlilik artar ve sürdürülebilir büyüme sağlanabilir.

Yazılım ve Veri Standardizasyonu Zorlukları: Yazılım ve veri standardizasyonu, dijital tedarik zinciri yönetiminde karşılaşılan en kritik ve karmaşık zorluklardan biridir. Tedarik zinciri bileşenleri arasında etkin ve hatasız veri alışverişi için uyumlu bir veri ve iletişim standardının sağlanması şarttır. Ancak farklı yazılım sistemlerinin farklı veri formatları kullanması, veri uyumsuzluklarına ve iletişim problemlerine yol açarak operasyonel verimliliği düşürür (Chen ve Paulraj, 2004:121). Örneğin, bir tedarikçi tarafından gönderilen verinin alıcı tarafından doğru şekilde işlenememesi, veri bütünlüğü ve doğruluğunu riske atar. Bu sorunlar, büyük organizasyonlarda farklı departman veya tedarik zinciri birimlerinin farklı yazılımlar kullanmasıyla daha da derinleşir. Yazılımlar arası uyumsuzluk ve veri erişim farklılıkları, veri standardizasyonunu ve sistem entegrasyonunu zorlaştırır (Gunasekaran ve Ngai, 2004:271). Ayrıca, veri formatlarındaki farklılıklar tedarik zinciri analitiği ve raporlama süreçlerini olumsuz etkileyerek karar

alma süreçlerinde gecikmelere veya hatalı kararlara neden olabilir (Chopra ve Meindl, 2015:33).

Bu zorlukların aşılması için standart veri formatları ve iletişim protokollerinin benimsenmesi önemlidir. Aynı zamanda, yazılım seçiminde ve entegrasyonunda dikkatli planlama ve departmanlar arası koordinasyon gereklidir. Organizasyonlar uyumlu bir yazılım ekosistemi oluşturmak amacıyla işbirliğini artırmalı ve tedarik zinciri ihtiyaçlarını önceliklendirmelidir. Sonuç olarak, yazılım ve veri standardizasyonu sağlandığında, tedarik zinciri operasyonları daha etkin yönetilebilir ve rekabet avantajı elde edilebilir.

Yönetim ve İş Süreçleri Zorlukları: Dijital tedarik zinciri uygulamalarının başarılı entegrasyonu ve sürdürülebilirliği, yönetim ve iş süreçlerindeki zorlukların etkin yönetilmesine bağlıdır. Bu zorluklar, değişim yönetimi, iş süreçlerinin yeniden yapılandırılması ve organizasyonel kültür dönüşümü gibi kapsamlı alanları kapsar. Dijitalleşme süreci, mevcut iş süreçlerinin gözden geçirilmesini, yeniden tasarlanmasını ve teknolojiye uyum sağlanmasını gerektirir (Bowersox vd., 2020:42). Ancak, bu süreçler genellikle karmaşık ve zaman alıcıdır.

Değişim yönetimi, dijital uygulamaların benimsenmesi için kritik bir faktördür. Organizasyonel liderlik, etkili iletişim, çalışan eğitimi ve motivasyon, dijital dönüşümün başarısını belirler. Teknoloji ve yeni süreçlerin kabulü için çalışanların desteğinin kazanılması ve değişimin tüm organizasyonda benimsenmesi şarttır. İş süreçlerinin yeniden yapılandırılması, dijital tedarik zinciri performansını artırır; verimliliği yükseltir, maliyetleri azaltır ve rekabet avantajı sağlar (Swink ve Harvey Hegarty, 1998:381). Örneğin, manuel işlemlerin otomasyonu ve verimli lojistik yaklaşımların benimsenmesi, operasyonel hızı ve etkinliği artırabilir.

Organizasyonel kültür dönüşümü ise teknoloji benimsenmesini destekler. Yenilikçilik, işbirliği, esneklik ve sürekli öğrenme gibi değerlerin güçlendirilmesi, değişime adaptasyonu hızlandırır (Monczka vd., 2015:47). Ancak, bu dönüşüm süreçleri mevcut alışkanlıkların kırılmasını gerektirdiğinden dirençle karşılaşabilir ve zaman gerektirebilir. Yönetim ve iş süreçleri zorluklarının aşılması için liderlik desteğinin artırılması, çalışanların eğitimi, açık iletişim kanalları ve işbirliği teşviki önem taşır. Ayrıca, sürekli iyileştirme ve geri bildirim mekanizmalarının kurulması da süreci destekler (Gedik, 2021:842). Bu sayede dijital tedarik zinciri uygulamalarının başarısı sağlanabilir, organizasyonlar etkinliklerini artırabilir ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilir.

SONUÇ

Küresel rekabetin yoğunlaştığı, belirsizliklerin arttığı ve teknolojik değişimin hız kazandığı günümüz iş dünyasında, dijitalleşme, tedarik zinciri yönetiminin hem yapısal hem de işlevsel paradigmalarını köklü biçimde dönüştürmektedir. Bu çalışma, dijital tedarik zinciri kavramını yalnızca teknolojik bir dönüşüm olarak değil, aynı zamanda stratejik yönetim, organizasyonel davranış ve sistem mühendisliği gibi çok disiplinli bir perspektiften ele alarak kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Bulgular, dijitalleşmenin sağladığı potansiyelin etkin bir şekilde değerlendirilmesinin; teknoloji, insan, süreç ve kültür boyutlarında bütüncül bir dönüşüm stratejisi gerektirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Dijital tedarik zinciri uygulamaları, yalnızca otomasyon ve veri toplama kapasitesini artırmakla kalmamakta; aynı zamanda karar verme süreçlerinin öngörüye dayalı olarak yeniden tasarlanmasını, organizasyonların daha çevik ve uyarlanabilir hale gelmesini ve tedarik ağlarının dinamik olarak yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak bu dönüşüm, karmaşık sistemler teorisinin de öngördüğü gibi, çoklu aktörler arası etkileşimlerin optimize edilmesini ve yapısal koordinasyon mekanizmalarının güçlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle dijitalleşme süreci, yalnızca teknolojik adaptasyon değil; aynı zamanda organizasyonel öğrenme, stratejik hizalama ve kültürel değişim dinamikleriyle birlikte ele alınmalıdır.

Çalışmanın bulguları doğrultusunda, dijital tedarik zinciri uygulamalarının başarısı; büyük veri, nesnelerin interneti (IoT), yapay zekâ, artırılmış gerçeklik ve otonom sistemler gibi ileri teknolojilerin adaptasyon hızından çok, bu teknolojilerin organizasyonel süreçlerle ne ölçüde entegre edildiğine bağlıdır. Özellikle “sihirli değnek yanılgısı” olarak tanımlanan tekil teknolojilere aşırı güvenme eğilimi, birçok işletmeyi kısa vadeli çözümlere yönlendirmekte; bu da sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayacak derin yapısal dönüşümleri sektöre uğratmaktadır. Bu bağlamda, teknolojik yatırımların etkili olabilmesi için yönetsel kabiliyetler, dijital yetkinlikler ve kurumsal dönüşüm kapasitesiyle desteklenmesi gerekmektedir.

Pandemi sonrası dönemde yaşanan küresel arz-talep dengesizlikleri, lojistik darboğazlar ve tedarik sürekliliği sorunları, tedarik zincirlerinde esneklik, çeviklik ve dirençlilik (resilience) kavramlarının ne denli kritik olduğunu açıkça göstermiştir. Bu bağlamda, dijitalleşme süreci; sadece teknoloji merkezli değil, aynı zamanda insan-merkezli bir dönüşüm olarak değerlendirilmelidir. Tedarikçi ilişkilerinin dijital platformlar üzerinden yeniden yapılandırılması, süreçlerin uçtan uca izlenebilirliğinin sağlanması ve karar verme mekanizmalarının veri-temelli hale getirilmesi, bu dönüşümün temel yapı taşlarını oluşturmaktadır.

Ancak dijitalleşme sürecinin başarıya ulaşabilmesi için yalnızca dışsal teknolojik yatırımlar yeterli değildir. İçsel organizasyonel dönüşüm, liderlik vizyonu, kültürel açıklık ve stratejik uyum da sürecin vazgeçilmez bileşenleridir. Aksi takdirde, teknolojik araçların sahip olduğu potansiyel,

organizasyonel direnç, süreç uyumsuzluğu, yazılım standartlarındaki heterojenlik ve altyapı yetersizlikleri nedeniyle etkisiz kalmaktadır.

Bu çerçevede işletmelerin dijital tedarik zinciri dönüşümünü etkin biçimde yönetebilmeleri için aşağıdaki stratejik ilkeleri benimsemeleri önerilmektedir:

- **Kurumsal dijital vizyon**, tüm organizasyonel katmanlarla uyumlu biçimde inşa edilmeli ve dijital dönüşüm, işletmenin genel stratejik hedeflerine entegre edilmelidir.
- **Veri analitiği, yapay zekâ ve karar destek sistemleri**, yalnızca operasyonel raporlama aracı olarak değil, stratejik tahminleme, senaryo analizi ve risk yönetimi süreçlerinin temel bileşenleri olarak kullanılmalıdır.
- **Esnek ve modüler dijital altyapılar**, platformlar arası entegrasyon kolaylığı sağlayacak biçimde tasarlanmalı; birlikte çalışabilirlik, yazılım uyumluluğu ve veri standardizasyonu esas alınmalıdır.
- **Tedarikçi ve paydaş ilişkileri**, dijital ağlar üzerinden yeniden tanımlanmalı; şeffaflık, izlenebilirlik ve gerçek zamanlı bilgi paylaşımı öncelikli hale getirilmelidir.
- **Organizasyonel kültür**, dijital yetkinliklerin sürekli geliştirildiği, yenilikçiliğin ödüllendirildiği ve değişimin teşvik edildiği bir yapıya dönüştürülmelidir.

Sonuç olarak, dijital tedarik zinciri yönetimi; yalnızca teknolojik bir reform değil, aynı zamanda örgütsel zekânın, süreç esnekliğinin ve kültürel dönüşümün eşgüdüm içerisinde yönetilmesini gerektiren stratejik bir yeniden yapılanma sürecidir. Bu süreci başarıyla yöneten organizasyonlar, sadece operasyonel mükemmellik ve maliyet avantajı elde etmekle kalmayacak; aynı zamanda krizlere karşı dirençli, müşteri odaklı ve sürdürülebilir rekabet gücüne sahip yapılar inşa edebileceklerdir. Aksi takdirde, dijitalleşme yatırımları yüzeysel kazanımlarla sınırlı kalacak ve beklenen sistemsel etkiyi yaratamayacaktır.

REFERANSLAR

- Anderson, J., Kalra, N., Stanley, K., Sorensen, P., Samaras, C. ve Oluwatola, O. (2016). Autonomous vehicle technology: a guide for policymakers, Santa Monica, California: Rand.
- APICS, (2017). SCOR Version 12.0 <http://www.apics.org/docs/default-source/scortraining/scor-v12-0-framework-introduction.pdf?sfvrsn=2>
Erişim:05.03.2024
- Ayaydın, H. (2017). İlişkisel Analiz Yöntemiyle Türkiye'deki Lojistik Firmalarında Performans Ölçümü. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 8(21). <https://doi.org/10.17823/Gusb.2590>
- Aylak, B. L., Kayıkçı, Y. ve Taş, M. A. (2020). Türkiye'de Lojistik Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Dijital Trendlerinin İncelenmesi, Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 15 (57), 98-116 . DOI: 10.19168/jyasar.569599
- Bager, S., Singh, C., ve Persson, U. M. (2022). Blockchain is not a silver bullet for agro-food supply chain sustainability: Insights from a coffee case study. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 42, 64–78. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2021.11.003>
- Banger, G. (2017). Endüstri 4.0. Ankara: Dorlion Yayınları.
- Barreto, L., Amaral, A. ve Pereira, T. (2017). Industry 4.0 implications in logistics: an overview. *Procedia Manufacturing*, 13, 1245–1252.
- Bilgiç, E., M. A. Türkmenoğlu ve A. Koçak (2020). Dijitalleşmenin Lojistik Yönetimi Bağlamında İncelenmesi. BEÜ İİBF AİD., 5(1), 56-69.
- Bowersox, D. J., Closs, D. J. ve Cooper, M. B. (2020). Supply Chain Logistics Management, McGraw-Hill Education
- Büyüközkan, G., Göçer, F., (2018). Digital Supply Chain: Literature review and a proposed framework for future research, *Computers in Industry*, Volume 97, Pages 157-177, ISSN 0166-3615, <https://doi.org/10.1016/j.compind.2018.02.010>.
- Chen, I.J. and Paulraj, A. (2004) Towards a Theory of Supply Chain Management: The Constructs and Measurements. *Journal of Operations Management*, 22, 119-150. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jom.2003.12.007>
- Christopher, M. and Peck, H. (2004), “Building the Resilient Supply Chain”, *The International Journal of Logistics Management*, Vol. 15 No. 2, pp. 1-14. <https://doi.org/10.1108/09574090410700275>
- Chopra, S. and Meindl, P. (2015) Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation, 6th Edition, Pearson, London.
- Croston, J.D. (1972) Forecasting and Stock Control for Intermittent Demands, *Operational Research Quarterly*, 23, 289-303. <http://dx.doi.org/10.2307/3007885>
- Çalışkan, T. B. ve Erturgut, R. (2022). Lojistik Faaliyetlerde İha Kullanımı: İha Pilotları Üzerinde Bir Araştırma, *Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-16.
- Čujan, Z., Fedorko, G. ve Mikuřová, N. (2020). Application of virtual and augmented reality in automotive, *Open Engineering*, 10, 113-119.
- Davenport, T. (2016). Big Data, İstanbul: Türk Hava Yolları Yayınları.
- DHL. (2020). The Logistics Trend Radar: 5th Edition. DHL Trend Research. <https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/core/documents/pdf/glo->

corelogistics-trend-radar-5thedition.pdf adresinden Erişim Tarihi: 15 Kasım 2022

- Dilbaz, A. (2019). Gezin Drone Geliştirilmesi Ve Kontrolü, Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Dillon, T., Wu, C. ve Chang, E. (2010). Cloud Computing: Issues and Challenges. 2010 24th IEEE International Conference on Advanced Information Networking and Applications, (s. 1-3).
- Eisenbeiss, H. (2004) “A Mini Unmanned Aerial Vehicle (Uav): System Overview And Image Acquisition”, International Archives Of Photogrammetry, Remote Sensing And Spatial Information Sciences, Vol. Xxxvi, Part 5/W1, On Cd-Rom.
- Erturgut, R. (2016). Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara
- Fawcett, S. E. ve Magnan, G. M. (2002). The rhetoric and reality of supply chain integration, International Journal of Physical Distribution ve Logistics Management, 32(5), 339-361.
- Gedik, Y. (2021). Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi Ve Sürdürülebilirliğin Tedarik Zincirleri Üzerindeki Etkileri: Kavramsal Bir Değerlendirme, International Journal of Management Economics ve Business / Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 17(3), 830–860. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.780246>
- Gomez, Marisabel, Shanti Grand and Stella Gatzu Grivas (2015) “Digitalisation in Logistics and the Role of Cloud Computing”, Logistics Innovation, 2, pp. 4-7.
- Görçün, Ö. (2017) Dördüncü Sanayi Devrimi Endüstri 4.0 İstanbul, Beta Yayıncılık.
- Gunasekaran, A. and Ngai, E.W. (2004) Information Systems in Supply Chain Integration and Management. European Journal of Operational Research, 159, 269-295. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ejor.2003.08.016>
- Güzel, D., Korkmaz, G. (2020). Supply chain coordination and innovativeness: a social contagion and learning perspective. KAUJEASF, 11(21), 64-84.
- Hakan Ezgi, Verdu Martinez ve Emre Can (2016) “Bilgisayar Destekli Seramik Üretim Yöntemi Olarak Üç Boyutlu Yazıcılar ve Günümüz Koşullarında Uygulama Örneği”, Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 6(1), ss. 1-15.
- Hendricks, K. B. ve Singhal, V. R. (2003). The Effect of Supply Chain Disruptions on Long-term Shareholder Value, Profitability, and Share Price Volatility. Journal of Operations Management, 21(4), 501-522.
- Hohenstein, Frank and Ole Wagner (2017) Robots in Picking Logistics, Miebach Consulting Research Report, München
- Horenberg, D. (2017). Applications within Logistics 4.0: A research conducted on the visions of 3PL service providers. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, University of Twente, Netherlands.
- Horenberg, D. (2017). Applications within Logistics 4.0: A research conducted on the visions of 3PL service providers. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, University of Twente, Netherlands.
- Ivanov, D. ve Dolgui, A., (2020): A digital supply chain twin for managing the disruption risks and resilience in the era of Industry 4.0, Production Planning ve Control, 31(10), 847-864 DOI: 10.1080/09537287.2020.1768450
- İvanov, D. ve Pavlov, A. ve Dolgui, A. ve Pavlov, D. ve Sokolov, B., (2016). “Disruption-driven supply chain (re)-planning and performance impact

- assessment with consideration of pro-active and recovery policies,” *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, Elsevier, vol. 90(C), pages 7-24. DOI: 10.1016/j.tre.2015.12.007
- Januszka, M. ve Moczulski, W. (2010). Augmented reality for machinery systems design and development. In *New World Situation: New Directions in Concurrent Engineering: Proceedings of the 17th ISPE International Conference on Concurrent Engineering* (pp. 91-99). Springer London. p. 1-8.
- Kalkınma Bakanlığı (2018). Lojistik hizmetlerin geliştirilmesi: özel ihtisas komisyonu raporu. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.
- Kamble, S. S., Gunasekaran, A. ve Arha, H. (2018). Role of information technology in logistics and supply chain management. *The International Journal of Logistics Management*, 29(2), 505-533.
- Karcioğlu, R. , Temelli, F. (2014). Lojistik Faaliyetler Ve Yönetimi: Erzurum’daki Lojistik Kargo Firması Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 23-42. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/issue/3708/49079>
- Katrakazas, C., Quddus, M., Chen, W. H. ve Deka, L. (2015). Real-time motion planning methods for autonomous on-road driving: State-of-the-art and future research directions. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 60, 416–442.
- Kim, H., Park, J., Chang, T. W., Jeong, H., Kim, K. T. ve Park, J. (2007). “ A Model and Analysis of the Bullwhip Effect Using a SCOR-Based Framework”, *Asia Simulation Conference*, 5(1), 12-20,
- Kraljic, P. (1983). Purchasing Must Become Supply Management. *Harvard Business Review*, 61(5), 109-117.
- Lai, K., E. W. T. Ngai. ve T. C. E. Cheng. (2002). “Measures for evaluating supply chain performance in transport logistics”, *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 38(6), 439-456.,
- LaValle, S., Hopkins, M. S., Lesser, E. ve Shockley, R. (2011). Big Data, Analytics and the Path From Insights to Value. *MIT Sloan Management Review*, 52(2), 21-32.
- Lazaris, C. ve Vrechopoulos, A. (2014). From Multichannel to “Omnichannel” Retailing: Review of the Literature and Calls for Research. 2nd International Conference on Contemporary Marketing Issues (ICCMi), Athens.
- Lee, H. L. ve Padmanabhan, V. (1997). The Bullwhip Effect in Supply Chains. *Sloan Management Review*, 38(3), 93-102.
- Lu, Yang (2017) “Industry 4.0: A Survey on Technologies, Applications and Open Research Issues”, *Journal of Industrial Information Integration*, 6, pp. 1-10. doi: 10.1016/j.jii.2017.04.005
- Mell , P. ve Grance , T. (2011). The NIST Definition of Cloud Computing - Recommendations of the National Institute of Standards and Technology. Gaithersburg: NIST Special Publication 800-145 .
- Mentzer, J. T. ve Bienstock, C. C. (1998). *Sales Forecasting Management: Understanding the Techniques, Systems and Management of the Sales Forecasting Process*. Sage Publications. London
- Mohr, S. ve Khan, O. (2015). 3D printing and supply chains of the future. *Technology Innovation Management Review*, 5(11), 20.
- Monczka, R. M., Handfield, R. B., Giunipero, L. C. ve Patterson, J. L. (2015). *Purchasing and supply chain management*. Cengage Learning, Boston

- Müller, F., Jaeger, D. ve Hanewinkel, M. (2019). "Digitization in wood supply—A review on how Industry 4.0 will change the forest value chain." *Computers and Electronics in Agriculture* 162: 206-218.
- Okumuşoğlu, N. T. (2022). Tedarik Zinciri Yönetiminde Dijitalleşmenin Kalite Performansı Üzerindeki Etkisi: Üretim Sektörü Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama. *Balkan ve Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 8(3), 17-27.
- Osei, M.B, Kagniciogu, C.H. (2018). The impact of supply chain integration on firms' business and operational performance at the food retail sector/industry. *Journal of Management, Marketing and Logistics (JMML)*, V.5(1), 18-30. <http://doi.org/10.17261/Pressacademia.2018.804>
- Özarpa, C., Avcı, İ., Kara, S. A., 2021. Otonom araçlar için siber güvenlik risklerinin araştırılması ve savunma metotları, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (31), 242- 255.
- Öztemel, Ercan ve Samet Gürsev (2018) "Türkiye’de Lojistik Yönetiminde Endüstri 4.0 Etkileri ve Yatırım İmkanlarına Bakış Üzerine Anket Uygulaması", *Marmara Fen Bilimleri Dergisi*, 30(2), ss. 145-154. doi: 10.7240/marufbd.408560
- Pagano, A. M. ve Liotine, M. (2020). *Technology in supply chain management and logistics*. Cambridge MA, United States: Elsevier.
- Parizi, R. M., Dolci, F. ve Villani, L. (2018). A review on Internet of Things technologies for logistics. *Computers, Materials ve Continua*, 56(1), 1-26.
- Park, S. ve Lee, D. (2017). An Empirical Study on Consumer Online Shopping Channel Choice Behavior in Omni-Channel Environment. *Telematics and Informatics*, 34, 1398-1407.
- Ramachandran, M. ve Chang, V. (2016). Towards performance evaluation of cloud service providers for cloud data security. *International Journal of Information Management*, 624-625.
- Ross J. W. Weill P. ve Robertson D. (2006). *Enterprise architecture as strategy : creating a foundation for business execution*. Harvard Business School Press.
- Sanders, N. R. (2012). *Supply Chain Management: A Global Perspective*, 1st Edition, Wiley
- Schmortte, Rebecca (2016) *Logistics 4.0 – Smart, Connected, Digital*, Ehrhardt + Partner Technical Article, Montabaur
- Shapiro, J.F. (2000) *Modeling the Supply Chain*. Duxbury Press, Pacific Grove.
- Simchi-Levi, D., Kaminsky, P., and Simchi-Levi, E. (2008) *Designing and Managing the Supply Chain: Concepts, Strategies and Case Studies*. 3rd Edition, McGraw-Hill Irwin, Boston.
- Swink, M. and Harvey Hegarty, W. (1998), "Core manufacturing capabilities and their links to product differentiation", *International Journal of Operations ve Production Management*, Vol. 18 No. 4, pp. 374-396. <https://doi.org/10.1108/01443579810199748>
- Szymańska, O., Adamczak, M. ve Cyplik, P. (2017). Logistics 4.0 - A new paradigm or set of known solutions, *Research in Logistics and Production*, 7(4), 299–310.
- Tang, C. S. ve Veelenturf, L. P. (2019). The strategic role of logistics in the Industry 4.0 era. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 129, 1-11.
- Taşkın E. ve Durmaz Y. (2012). *Lojistik Faaliyetler*. Ankara: Detay Yayıncılık

- Taştan, Y. ve Kaymaz, H., 2021. Otonom araçların yaygınlaşmasının önündeki zorluklar, *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 33(2), 195-209.
- Tekin, M., Etlioğlu, M. ve Tekin, E. (2018). Endüstri 4.0 ve lojistik trendler. In *Conference: 4. Uluslararası Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu*, 1-14.
- Tekin, M., Öztürk, D. ve Bahadır, İ. (2020). Akıllı lojistik faaliyetlerinde blokzincir teknolojisi. *Journal of Urban Culture and Management*, 13(3), 570–583.
- Tunalı, S. (2017). “Drone Teknolojisi”. *Güvenlik Yönetimi Dergisi*, : 30.
- Wang, S., Wan, J., Zhang, D., Li, D. ve Zhang, C. (2020). Towards smart warehouse management: A self-adaptive and real-time storage management framework with RFID technology. *Future Generation Computer Systems*, 102, 419-429.
- Wieczorek, Adam (2017) “Impact of 3D Printing On Logistics”, *Research in Logistics ve Production*, 7(5), pp. 443-450. doi:10.21008/j.2083-4950.2017.7.5.5
- Wu, W.-W. (2011). Mining significant factors affecting the adoption of SaaS using the rough set approach. *Journal of Systems and Software*, 436.
- Xu, D. L., He, W. ve Li, S. (2014). “Internet of things in industries: A survey”, *IEEE Transactions on industrial informatics*, 10(4) 2233-2243.
- Yurova, Y., Rippe, C. B., Weisfeld-Spolter, S., Sussan, F. ve Arndt, A. (2016). Not all Adaptive Selling to Omni-Consumers is Influential: The Moderating Effect to Product Type. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 34, 271-277.
- Zhang, F., Yang, B., ve Zhu, L. (2023). Digital technology usage, strategic flexibility, and business model innovation in traditional manufacturing firms: The moderating role of the institutional environment. *Technological Forecasting and Social Change*, 194, 122726.

Vergi Gelirleri Ekonomik Büyüme Performansını Arttırır Mı? Türkiye İçin Ekonometrik Bir Cevap Arayışı

Kurtuluş BOZKURT¹

Aytaç PEKMEZCİ²

¹ Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, e-mail: kurtulus.bozkurt@adu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-9098-9208

² Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü, e-mail: aytac0803@mu.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4020-0069

ÖZET

Vergi gelirleri kamu finansmanının en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Özellikle verimli ve etkin kullanılan vergi gelirleri ekonomik büyüme performansı üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır. Diğer taraftan kamusal mal ve hizmetlerden yararlanmanın bir bedeli olarak tahsil edilen vergilerin gelir adaletini ve sosyo-ekonomik dengeleri bozmayacak şekilde vatandaşlar tahsil edilmesi ise ayrı bir tartışma konusudur. Literatür incelendiğinde; farklı ülke ve/veya ülke gurupları için yapılan çalışmalarda vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve negatif yönlü bir ilişki olduğunu bulan çalışmalar mevcuttur. Buna karşın her iki değişken arasında anlamlı bir ilişki tespit edemeyen çalışmalarda bulunmaktadır. Diğer taraftan vergi türlerine göre de farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Özellikle genel itibari ile dolaylı vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilirken, dolaysız vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre de farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bu noktada bu çalışmada; Türkiye için söz konusu iki değişken arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada 1990-2023 dönemini kapsayan bir zaman serisi oluşturulmuş ve kısa dönemli ilişkilerin tespiti için VECM Granger nedensellik analizi uzun dönemli ilişkinin tespiti için de Johansen eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda Türkiye için ilgili dönemde vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu, ayrıca her iki seri arasında kısa dönemde karşılıklı çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Gelirleri, Ekonomik Büyüme, Johansen Eşbütünleşme Analizi, Vecm Granger Nedensellik Analizi.

GİRİŞ

Vergiler bir ülkede kamusal mal ve hizmetlerin finansmanında kullanılan önemli bir maliye politikası aracıdır. Devlet bu aracı kullanarak kaynakların ve gelirin yeniden dağılımı noktasında önemli etkiler yaratabilir. Dolayısıyla toplam ekonomi içerisinde kamunun önemli bir ağırlığı olmasa bile vergi kanalıyla hükümetler ekonomik büyüme üzerinde etkili olabilirler. Bu bağlamda vergi politikaları ekonomi üzerinde doğrudan bir etki yaratma gücüne sahip politika araçlarıdır. Bu bağlamda vergileri ekonomi üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalara bakıldığında, farklı ülke gurupları ve zaman aralığı için farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bu çalışmaları sonuçları itibari ile üç guruba ayırmak mümkündür. Birinci gurupta vergiler ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulan çalışmalar yer alırken ikinci gurupta iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu tespit

eden çalışmalar bulunmaktadır. Üçüncü guruptaki çalışmalar ise iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşan çalışmalardır.

Vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi irdeleyen öncül ilk alışma Solow (1956) tarafından geliştirilen neo-klasik büyüme modelidir. Solow (1956) bu modelinde vergilerin uzun dönem büyümesi üzerinde her hangi bir etkisinin olmadığını ifade etmektedir. Buna karşın içsel büyüme modellerine bakıldığında ise vergilerin uzun dönem büyüme süreci üzerinde olumsuz bir etkisi olacağı ifade edilmiştir.

Yine söz konusu çalışmalara bakıldığında vergilerin türlerine göre de ekonomik büyüme üzerinde farklı sonuçlar yarattığı tespit edilmiştir. Örneğin gelir üzerinden alınan vergilerin büyümeyi olumsuz etkilediği tespit edilirken, tüketime dayalı vergilerin ve servet üzerinden alınan vergilerin tam tersi sonuçlar ortaya koyduğu, büyümeyi olumlu yönde etkileyebildiği ya da en azından etkilerinin gelir üzerinden alınan vergilere kıyasla daha sınırlı olduğu sonucuna söz konusu bu çalışmalarda ulaşılmıştır.

Bu bağlamda, bu çalışmada Türkiye için söz konusu iki değişken arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada 1990-2023 dönemini kapsayan bir zaman serisi oluşturulmuş ve kısa dönemli ilişkilerin tespiti için VECM Granger nedensellik analizi uzun dönemli ilişkinin tespiti için de Johansen eşbütünleşme analizi yapılmıştır.

LİTERATÜR

Yukarıda da ifade edildiği üzere vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki inceleyen öncül ilk alışma Solow (1956) tarafından geliştirilen neo-klasik büyüme modeli kapsamında olmuştur ve çalışma vergilerin uzun dönem büyümesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ifade etmiştir. Tam aksine içsel büyüme modeli kapsamında iki eğişken arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar ise vergilerin uzun dönem büyümesi üzerinde olumsuz etkilerinin olacağını ifade etmektedir.

Özellikle 70’li yıllarda ortaya çıkan arz yanlı iktisat yaklaşımı, vergilerin kaynak tahsisini bozucu etkileri nedeniyle üretim ve yatırım kararları üzerinde ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilerinin olacağını ifade etmektedir.

Diğer taraftan literatürdeki ampirik çalışmalara bakıldığında ise vergilerin türlerine göre ekonomik büyüme üzerinde farklı etkiler yarattığını ifade eden çalışmaların olduğu görölmektedir. İstisnalar olmakla birlikte genel olarak söz konusu çalışmaların ulaşmış olduğu ortak sonuç vergilerin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisinin olacağıdır. Bu bağlamda

söz konusu çalışmaların önerdiği ortak politik çıkarım vergi politikalarının etkinliğini ve bu politikaların refah kayıpları üzerindeki etkisini minimum kılacak politikaları uygulanmasıdır (Kirmanoğlu, 2009).

Dolayısıyla uygulamalı literatür incelendiğinde vergilemenin farklı enstrümanları için farklı örneklem ve dönemlerde vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri noktasında teorik literatürü destekleyen ya da farklı uygulama sonuçlarına ulaşılmakla birlikte genel kabul görmüş olan temel hipotez vergilerin ekonomik büyümeyi yavaşlattığıdır (Karabıyık vd., 2020). Bu bağlamda aşağıda Tablo 1’de söz konusu çalışmalara ilişkin özet bir literatür taraması sunulmuştur.

Tablo 1: Literatür Özeti

Çalışma	Veri Seti	Yöntem	Sonuç
Durkaya ve Ceylan (2006)	1980-2004/ Türkiye	Koentegrasyon ve Nedensellik Testi	Dolaysız Vergi Gelirleri ↔ Ekonomik Büyüme
Abdiyeva ve Baygonuşova (2016)	1995-2014/ Kırgızistan	VAR ve Granger Nedensellik Analizi	Dolaylı vergilerle ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki yok. Dolaysız vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü, ekonomik büyüme ve dolaylı vergi gelirleri arasında ise pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Vergi Gelirleri ↔ Ekonomik Büyüme
Terzi ve Yurtkuran (2016)	1980-2013/ Türkiye	VAR ve Nedensellik Analizi	
Kolçak ve Arpa (2017)	1976-2016/ Türkiye	ARDL	Ekonomik büyümeyi dolaylı vergiler olumlu etkilerken, dolaysız vergiler olumsuz etkilemektedir.
Sandalcı ve Sandalcı (2017)	1990-2014/ OECD Ülkeleri	Panel FMOLS ve Panel Nedensellik Analizi	Ekonomik büyüme ile dolaylı vergiler arasında pozitif uzun dönemli bir ilişki olduğu, dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında negatif uzun dönemli bir ilişki olduğu bulunmuştur.
Eren vd. (2018)	1975-2013/ Türkiye	Frekans Alanı Nedensellik Testi	Dolaylı Vergi Gelirleri ↔ Ekonomik Kalkınma
			Toplam Vergi Gelirleri → Ekonomik Kalkınma
			Dolaysız Vergi Gelirleri → Ekonomik Kalkınma
Akıncı (2019)	2006:Q1-2018:Q3/ Türkiye	Maki Eşbütünleşme Testi	Vergi gelirleri ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.
Polat (2019)	1960-2018/ Türkiye	Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi	Vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü uzun dönemli bir ilişki vardır.
Karabıyık vd. (2020)	1995-2017/32 OECD Ülkesi	Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi	Vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Kısa dönemde ise
Sağdıç vd. (2020)	1980-2018/ Kırılgan Beşli Ülke	Panel VECM Nedensellik Analizi	Vergi Gelirleri ↔ Ekonomik Büyüme. Vergi Gelirleri ↔ Ekonomik Büyüme
Boğa (2020)	1965-2018/ Türkiye	Doğrusal Olmayan ARDL (NARDL)	Vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki var.
Alancıoğlu ve Miçoğulları (2020)	1990-2018/Türkiye	ARDL Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuş ancak herhangi bir kısa dönemli bir ilişki bulunamamıştır.
Altuntaş vd. (2021)	1980-2018/ 24 OECD Ülkesi	Panel Eşbütünleşme Analizi	İsveç için ilişki bulunamamış, Yunanistan için ilişkinin yönü negatif iken diğer ülkeler için vergi gelirleri ile

			ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki vardır.
Öztürk (2021)	1965-2019/ Türkiye	Frekans Alanı Nedensellik Analizi	Dolaysız Vergi Gelirleri ↔ Ekonomik Büyüme ve Dolaylı Vergi Gelirleri → Ekonomik Büyüme
Çiğdem ve Altaylar (2021)	1985-2018/ Türkiye	Granger-Yoon Eşbütünleşme Analizi	Vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Atabey ve Şimşek (2022)	1970-2020/ G-7 Ülkeleri	Panel Eşbütünleşme Analizi	İki değişken arasında; Kanada, Fransa ve ABD için negatif, Almanya, İtalya ve Japonya için pozitif bir ilişki tespit edilmiş. Ancak İngiltere için herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.
Oğul (2022)	1995-2019/ 10 OECD Ülkesi	Panel Veri Analizi	Vergi gelirleri ve ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Güdelci vd. (2025)	1990-2022/ Türkiye	Maki (2012) Eşbütünleşme Testi	Vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
Akgöl ve Gök (2025)	1981-2017/ 5 Gelişmiş Ülke ve Türkiye	Bootstrap Nedensellik Testi	Vergi gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru negatif yönlü, ekonomik büyümeden vergi gelirlerine doğru pozitif yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Esener ve Yereli (2025)	1974-2022/ 19 OECD Ülkesi	Panel Granger Nedensellik Analizi	Belçika, İrlanda, Kore, Türkiye ve Norveç için dolaylı vergiler ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki vardır.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı 1990-2023 yılları arasında Türkiye için Ekonomik Büyüme (GDP)bağımlı değişkeni ile Vergi Gelirleri (Tax) bağımsız değişkeni arasında uzun ve kısa dönemli ilişki olup olmadığını belirlemektir.

Analize başlamadan önce serileri daha iyi incelemek ve uç değerlerin analize yaptığı etkiyi minimuma indirmek amacıyla en uygun modelin **Logaritmik-Logaritmik** olduğu görülmüştür. Bundan dolayı analizde verilerin logaritmik halleri kullanılmıştır.

Modelin kurulmasıyla beraber modeldeki değişkenlerin durağanlık derecelerini belirlemek amacıyla ADF ile PP birim kök testleri kullanılmış, Johansen eşbütünleşme testleri ($\lambda_{\max}$ ve λ_{trace}) ile uzun dönem ilişki olup olmadığı ve VECM Granger nedensellik analizi ile kısa dönemli ilişki olup olmadığı kontrol edilmiştir. Veriler dünya bankasının resmi veri tabanlarından

(www.worldbank.org) alınmıştır. Analizde kullanılan testlere ait yorum yapmak için literatürde en çok kullanılan %5 anlamlılık düzeyi tercih edilmiştir.

UYGULAMA SONUÇLARI

İncelediğimiz veri setimize göre model kurulumunda aranan kriterlerin kontrolü yapıldıktan sonra bağımlı değişken için **Logaritmik - Logaritmik** modelin en iyisi olduğu görülmüştür. Buna göre en uygun model Eşitlik (1)'deki gibidir.

$$\text{Log GDP} = 2,751 + 0,134 \text{ Log Tax} + u_t \quad (1)$$

Eşitlik 1 incelendiğinde GDP bağımlı değişkenini Tax bağımsız değişkenin pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Modeldeki değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2: Değişkenlere ait Tanımlayıcı İstatistik Değerleri

Değişkenler	Ortalama	Çarpıklık	Basıklık	Normallik (p)
Log GDP	4,185	0,379	2,719	0,208
Log Tax	10,734	-0,958	2,868	0,209

Tablo 2’ye göre Normallik (p) değerleri 0,05’den küçük olmadığından incelenen değişkenlerin normal dağıldığı görülmüştür. Log Tax değişkenin çarpıklık katsayısı negatif olduğundan sola çarpık, Log GDP çarpıklık katsayısı ise pozitif olduğundan sağa çarpık olduğu anlaşılmıştır. Değişkenlerin basıklık katsayıları 3’den küçük olduğundan normal dağılıma göre daha basık uçlu ve daha yaygın kuyruklara sahip olduğu görülmektedir. Buradan modeldeki değişkenler arasında ilişki olup olmadığını belirlemek için Tablo 3’te korelasyon katsayı değerleri verilmektedir.

Tablo 3: Değişkenlere ait Korelasyon Katsayı Değerleri

		Log Tax
	Korelasyon	0,803
Log GDP	t	7,355
	t(p)	0,000*

Tablo 3'e göre değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönde kuvvetli bir ilişki olduğu görülmüştür. Buradan ADF ve PP birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlık dereceleri için kullanılmıştır. Değişkenlerin incelediğimiz döneme ait süreci grafiksel incelendiğinde trend ve sabit terim olduğu görülmüştür. Buradan yola çıkarak değişkenler için Tablo 4'te ADF ve PP birim kök test istatistik olasılık değerleri verilmektedir.

Tablo 4: Değişkenlerin ADF ve PP Birim Kök Test İstatistik Olasılık Değerleri

	ADF		PP		Durağanlık
Değişkenler	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark	Derecesi
Log GDP	0,841	0,002*	0,818	0,003*	I(1)
Log Tax	0,284	0,000*	0,433	0,000*	I(1)

*: Serilerin hangi seviyede birim kök içermediği veya durağan olduğunu göstermektedir.

H_0 : Seri birim kök içerir yani durağan değildir.

ADF ve PP birim kök testleri ile değişkenlerin test istatistik olasılık değerlerine göre H_0 hipotezi test edilir. Seri eğer düzeyde durağan değilse birinci veya ikinci farkında durağan olup olmadığı kontrol edilmelidir. Böylece değişkenlerin durağanlık dereceleri tespit edilerek aynı dereceden durağan olup olmadığı incelenmelidir. Buna göre Tablo 4'e göre değişkenlerin düzey hallerinde olasılık değerleri 0,05'den büyük ancak birinci farkında 0,05'den küçük olduğundan durağanlık derecelerinin **I(1)** olduğu görülmüştür.

Aynı dereceden durağan değişkenler için Johansen eşbütünleşme testi ($\lambda_{\max}$ ve λ_{trace}) ile aralarında uzun dönemli ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Verilerimiz yıllık olduğu için maksimum gecikme uzunluğu 2 girilmiş ancak otokorelasyon probleminin olduğu görülmüştür. Bundan dolayı maksimum gecikme uzunluğu olarak 8 girildiğinde optimal gecikme uzunluğu olarak 6 belirlenmiş ve otokorelasyon probleminin olmadığı görülmüştür. Sonraki aşamada Johansen testi için literatürde en çok kullanılan AIC bilgi kriterine göre en uygun model tipi seçilmiştir. Seçilen en uygun modele göre Tablo 5'te değişkenler arasında eşbütünleşme test istatistik olasılık değerleri verilmektedir.

Tablo 5: Değişkenlerin Eşbütünleşme Test İstatistik Olasılık Değerleri

Max. Gecikme	Opt. Gecikme	Johansen Model Tipi	λ_{Max}	λ_{Trace}
8	6	Quadratic (Trend + Intercept)	0,001*	0,003*

*: Seriler arasında %5 anlamlılık düzeyine göre uzun dönem ilişki olduğunu göstermektedir.

H_0 : Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yoktur.

Johansen eşbütünleşme test istatistik olasılık değerlerine göre H_0 hipotezi test edilir. Tablo 5'e göre olasılık değerleri 0,05'den küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu görülmüştür.

Durağanlık dereceleri aynı değişkenler arasında kısa dönemli ilişki olup olmadığını tespit etmek için değişkenler arasında uzun dönemli ilişki saptandığından kısıtlanmış VAR (VECM) modeli tercih edilmiştir. Bunun için optimal gecikme uzunluğu ve en uygun Johansen model tipine göre VAR model kurulmuştur. Analiz sonucu Tablo 6'da değişkenler arasında VECM Granger nedensellik test istatistik olasılık değerleri verilmektedir.

Tablo 6: VECM Granger Nedensellik Test İstatistik Olasılık Değerleri

Log GDP → Log Tax	Log Tax → Log GDP
0,000*	0,009*

*: Seriler arasında %5 anlamlılık düzeyine göre kısa dönem ilişki olduğunu göstermektedir.

H_0 : Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yoktur.

VECM Granger Nedensellik test istatistik olasılık değerlerine göre H_0 hipotezi test edilir. Tablo 6'ya göre olasılık değerleri 0,05'den küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir ve değişkenler arasında çift yönlü (**Log Tax ↔ Log GDP**) kısa dönemli bir ilişki olduğu görülmüştür.

Aralarında kısa dönemli ilişki saptanan değişkenler için Tablo 7'de meydana gelen değişimin ne kadarının kendisinden, ne kadarının ise diğer değişkenden kaynaklandığını tespit etmek amacıyla Varyans Ayırıştırması verilmektedir.

Tablo 7: Değişkenler ait Varyans Ayırıştırması Analizi

Variance Decomposition of LOGGDP:			Variance Decomposition of LOGTAX:			
Period	S.E.	LOGGDP	Period	S.E.	LOGGDP	LOGTAX
1	0.030610	100.0000	1	0.060737	33.01907	66.98093
2	0.044330	99.78327	2	0.112748	27.03344	72.96656
3	0.046401	95.88027	3	0.166016	32.69456	67.30544
4	0.047530	93.93095	4	0.227321	41.57626	58.42374
5	0.052888	81.09936	5	0.255851	46.03005	53.96995
6	0.064064	64.38683	6	0.260997	45.79696	54.20304
7	0.070070	58.46471	7	0.261775	45.79334	54.20666
8	0.070857	57.48738	8	0.265754	46.56065	53.43935
9	0.073050	59.37896	9	0.269137	46.05024	53.94976
10	0.082684	62.93313	10	0.270806	46.15000	53.85000

(1)

(2)

Tablo 7 incelendiğinde 1 numaralı tablonun birinci dönemde GDP üzerindeki toplam değişimin tamamı kendisi tarafından açıklanmaktadır. Dönemler ilerledikçe GDP değişkeninin kendini açıklama yüzdesi düşerken Tax değişkeninin GDP değişkenindeki toplam değişimi açıklama yüzdesi artmıştır.

Bunun yanında GDP üzerindeki toplam değişimin on dönem içinde %37,07'si Tax değişkeni tarafından açıklanmıştır. 2 numaralı tablonun birinci dönemde Tax değişkeni üzerindeki toplam değişimin %66,98'i kendisi tarafından açıklanırken %33,02'si GDP değişkeni tarafından açıklanmaktadır.

Tax değişkeninin kendini açıklama yüzdesi bir artıp bir azalsa da dönemler ilerledikçe hemen hemen aynı kalarak stabilize olmuş ve onuncu dönemde hala yüksek açıklama yüzdesine sahip olduğu görülmüştür. Bunun yanında GDP değişkeninin Tax değişkeni üzerindeki toplam değişimi açıklaması bir azalıp bir artsa da dönemler ilerledikçe hemen hemen aynı kalarak stabilize olmuş ve onuncu dönemde hala yüksek açıklama yüzdesine sahiptir.

SONUÇ

Vergiler kamu finansmanının önemli unsurlarından biri olarak kamusal mal ve hizmetlerden yararlanmanın bedeli olarak tahsil edilen bir kavramdır. Ayrıca sosyal ve ekonomik adaleti sağlama noktasında da bir araç olarak kullanılır. Diğer taraftan vergiler, başta hane halkları ve firmalar olmak üzere diğer tüm iktisadi birimlerin tüketim, yatırım ve tasarruf gibi iktisadi karar verme süreçlerini doğrudan etkileyen bir kavramdır.

Bu noktada adil ve eşitlikçi bir vergi politikasının uygulanması bu tür iktisadi kararların rasyonel bir şekilde belirlenmesine katkı sunacaktır. Özellikle bireylerin yatırım ve tasarruf kararlarını kolaylaştıran, firmaların girişimcilik ve ilave yatırım kararlarını teşvik eden ve gelir dağılımını bozmayan bir vergi politikasının izlenilmesi hükümetler açısından kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Diğer taraftan büyümenin finansmanı açısından da vergi ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerinde durulan önemli hususlardan birisidir. Kamu harcamaları üzerinden ekonomik büyümenin devamlılığı noktasında vergi gelirlerinin etkinliği önemli bir husustur. Özellikle vergi yapısı ile ekonomik performans arasındaki ilişki üzerinde en çok durulan konulardan birisidir. Bu bağlamda ekonomik büyümeyi teşvik edecek bir vergi yapısının tasarlanması vergi politikalarının etkinliği açısından önemli bir husustur.

Bu bağlamda bu çalışmada, Türkiye için bağımlı değişken Ekonomik Büyüme ile bağımsız değişken vergi gelirleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenler arasında uzun ve kısa dönem ilişki olup olmadığı istatistiksel analizlerle test edilmiş ve elde edilen sonuçlar aşağıda belirtilmiştir:

- Anlamlı modeldeki değişkenlerin durağanlık dereceleri ADF ve PP birim kök testleri ile incelenmiş ve değişkenlerin birinci farkında durağan olduğu görülmüştür.

- Durağanlık dereceleri aynı değişkenlere Johansen $\lambda_{\max}$ ile λ_{trace} testlerine göre uzun dönemli ilişki olup olmadığı incelenmiş ve aralarında uzun dönemli ilişki saptanmıştır.

- Aralarında uzun dönemli ilişki çıktığından kısa dönemli ilişki VECM analizi ile incelenmiş değişkenler arasında çift yönlü kısa dönemli ilişki saptanmış ve her iki değişkenin birbirini etkiledikleri görülmüştür.

- Değişkenler arasında kısa dönemli ilişki saptandığından Varyans Ayırıştırma tablosu incelendiğinde GDP üzerindeki toplam değişimin on dönem içinde %0'dan yaklaşık %37'si Tax değişkeni tarafından açıklandığından Tax'dan GDP'ye doğru (**Log Tax** → **Log GDP**) tek yönlü kısa dönemli ilişki saptanmıştır. Ayrıca Tax üzerindeki toplam değişimin on dönem içinde yaklaşık %33'den %46'sı GDP değişkeni tarafından açıklandığından GDP'den Tax'a doğru (**Log GDP** → **Log Tax**) tek yönlü kısa dönemli ilişki saptanmıştır. Buradan hareketle, karşılıklı olarak çift yönlü kısa dönemli ilişki saptanmıştır.

Bu kapsamda özellikle vergi gelirlerinin verimsiz kamu harcamalarının finansmanında kullanılması ya da artan sosyal güvenlik açıkları ve refah

devletinin finansmanında vergi gelirlerinin bir finansman aracı gibi görülmesi büyümeyi olumsuz olarak etkileyecek ve ekonomik performansı azaltacaktır (Karabıyık vd., 2020).

Dolayısıyla vergi politikalarının mali disipline bağlı, makroekonomik dengeleri bozmayan, kamusal harcamalarda verimlilik esasına dayanan, kaliteli ve istikrarlı bir kamu finansman politikasının izlenilmesi büyüme performansının sürekliliği açısından önemli birer politika önerisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Karabıyık vd., 2020).

REFERANSLAR

- Abdiyeva, R. ve Baygonuşova, D. (2016). Geçiş Ekonomilerinde Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kırgızistan Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 53, 59-71.
- Akgöl, G. A. ve Gök, M. (2025). Vergileme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye ve Seçili Gelişmiş Ülkeler İçin Bir Analiz. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 23(57), 1501-1530.
- Akıncı, A. (2019). Vergi Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 100-106.
- Alanlıoğlu, E. ve Miçooğulları, S. A. (2020). Türkiye’de Vergi Geliri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Araştırma. *International Social Sciences Studies Journal*, 6 (56), 718-728.
- Altuntaş, M., Kılıç, E., Mercan, N. ve Yavuz, E. (2021). Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Panel Veri Yöntemiyle Analizi: OECD Ülkelerinden Kanıtlar. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, Özel Sayı: IERFM, 53-72.
- Atabey, A. Ö. ve Şimşek, M. H. (2022). Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: G-7 Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar (1970-2020). *Econder International Academic Journal*, 6 (2), 221-234.
- Boğa, S. (2020). Türkiye’de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişki: NARDL Eşbütünleşme Yaklaşımı. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(1), 487-507.
- Çiğdem, G. ve Altaylar, M. (2021). Nonlinear Relationship between Economic Growth and Tax Revenue in Turkey; Hidden Cointegration Approach. *İstanbul İktisat Dergisi*, 71(1), 21-38.
- Durkaya, M. ve Ceylan, S. (2006). Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme. *Maliye Dergisi*, Sayı 150, 79-89.
- Eren, M. V., Ünal, A. E. ve Aydın, H. İ. (2018). Türkiye’de Vergi Gelirleri ile Ekonomik Kalkınma Arasındaki İlişki: Frekans Alanı Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 19 (1), 1-18.

- Esener, S.Ç. ve A.B. Yereli (2025). OECD Üyesi Ülkeler ve Türkiye’de Dolaylı Vergiler, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arası Nedensellik İlişkisi Mevcut Mu?. *Sosyoekonomi*, 33(65), 449-480.
- Göktaş, P., Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2019). *Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Güdelci, E. N., Karhan, G. ve Şimşek, H. (2025). Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 32(2), 225-246.
- Karabıyık, İ., Bozkurt, K. ve Yanardağ, M. Ö. (2020). Vergiler ve Ekonomik Büyüme: OECD Ülkeleri İçin Bir Analiz. Editör: M. Özmen, *Güncel İktisat Çalışmaları II*, Akademisyen Kitabevi, 93 -103.
- Kirmanoglu, H. (2009). *Kamu Ekonomisi Analizi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kolçak, M. ve Arpa, T. (2017). Vergi Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi *Türkiye Örneği (1976-2016). *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 9 (33), 279-290.
- Mavrotas, G. ve Kelly, R. (2001). Old Wine in New Bottle: Testing Causality between Savings and Growth. *The Manchester School Supplement*, 97-105.
- Oğul, B. (2022). Vergi Geliri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 1-12.
- Öztürk, Ö. F. (2021). Dolaysız ve Dolaylı Vergi Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 8 (3), 430-442.
- Polat, M. (2019). Ekonomik Büyüme ile Vergi Gelirleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 1991-2009.
- Sağdıç, E.N., Yıldız, F. ve Sayın, H. (2020). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Vergi Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kırılgan Beşli Ülkeler Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11 (28), 680-699.
- Sandalcı, U. ve Sandalcı, İ. (2017). OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Vergi Gelirleri Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: 1990 – 2014. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 51-62.
- Solow, R. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Terzi, H. ve Yurtkuran, S. (2016). Türkiye’de Dolaylı/Dolaysız Vergi Gelirleri ve GSYH İlişkisi. *Maliye Dergisi*, 171, s. 19-33.

Fehîm-i Kadîm Divanındaki Kasidelerde Şikâyet

Mete Bülent DEGER¹
Fatma Saliha GÜNAY²

¹Doç. Dr. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, metebulentdeger@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001 9747-5181

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, fsgunay33@gmail.com, ORCID ID: 0009-0008-1248-650X

GİRİŞ

İnsanoğlu duygularını ifade etmek yüzyıllar boyunca farklı yollar ve araçlar kullanmıştır. Bazen söz bazen resim, müzik veya yazı duyguları ifade etmek için kullanılmıştır. Şiir de insanların kendini ifade etmek, hissettiklerini, üzüntü ve sevinçlerini, hayallerini, ümitlerini, korkularını anlatabilmek için bu ifade gayretinin bir ürünüdür. Farklı dönemler ve coğrafyalarda farklı edebi türlerde eserler ortaya konmuş, bazen sanatsal yönü olan bu eserler, bazen tarihi bazen de bilgiyi aktarmak için kullanılmıştır.

Klasik Türk Edebiyatı da ince, zevkli, sanatlı üslubu ile devrinin kültür ve medeniyetini günümüze taşımaktadır. Gelenek çerçevesinde işlenen konuları şairler kendi üsluplarıyla süsleyerek, birbirinden güzel eserler vermişler, sanat ve estetik konusunda birbirleriyle yarışmışlardır.

Klasik Türk Edebiyatı, dönemler arasında farklılıklar olsa da konu, çerçeve, dil, kalıplar ve belli kurallar çerçevesinde sınırların olduğu bilinmektedir. Klasik Türk Edebiyatında işlenen konulardan birisi de şikâyetlerdir. Şairler, kendi yaşadıkları sıkıntı ve zorluklardan şikâyet ettikleri gibi zaman zaman toplumsal meseleleri de ele almış, kişi ve kurumlara dair şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Klasik Türk Edebiyatının ince ve sanatlı üslubu şikâyetlere de yansımış, şairler şikâyetlerini estetik ve hoşça dile getirmişlerdir.

Arapça kökenli bir kelime olan şikâyet; Türk Dil Kurumuna göre “hoşnutsuzluk belirten söz veya yazı, yakınma, yakıntı, ağlantı, şekva.” (TDK Sözlük, 2005, s.1867), Kubbealtı lüğatinde “1. Durumundan memnun olmayıp yakınma veya başına gelen dertten sızlanma. 2. Bir kimsenin yaptığı haksızlık veya kötü işleri yazılı veya sözlü olarak bildirip çaresine bakılmasını isteme”(https://lugatim.com), Develioğlu’na göre “sızlanma, yakınma” (Develioğlu, 2020, s. 998) şeklinde tanımlanmaktadır.

İnsanoğlu yaratıldığı günden beri içinde bulunduğu durumdan, fiziken ve ruhen yaşadığı rahatsızlık ve sıkıntılardan şikâyet etmiştir. Şikâyet yerine göre içini, derdini döküp rahatlamak için bir yöntemdir. İnsanlar gerek kendileri ile ilgili gerek toplumsal meselelerle ilgili rahatsızlık duydukları konuları çeşitli şekillerde dile getirmişlerdir. “Derdini söylemeyen derman bulamaz” atasözümüz de insanın çözüm bulmak istiyorsa derdini, sıkıntısını dile getirmesi gerektiğini vurgular. Sanatçılar ve şairler de üzüntü, sıkıntı ve ızdıraplarını edebi eserlerinde, şiirlerinde dile getirmişlerdir. Türk edebiyatının bütün dönem ve türlerinde verilen edebî ürünlerde sanatçıların şikâyetlerini görmek mümkündür.

Divan Edebiyatı geleneğinde, müstakil şikâyet türleri kaleme alınmıştır. Bunlar şikâyetname ve hasb-i hâldir.

Şikâyetname, Klasik Türk Edebiyatında kullanılan nazım türlerinden biridir. Bazıları manzum bazıları mensur şekilde kaleme alınmıştır. Şikâyet şiirlerinde en fazla kullanılan nazım şekli kasidedir. Manzum şikâyetnameler divanların, mecmuaların içinde yer alabileceği gibi başka eserlerin içinde de

bulunabilir. Şikâyetnameler şairlerin yaşadıkları dönemde bazen kendi sıkıntıları bazen de toplumda gördükleri bozukluk ve aksaklıklarla ilgili şikâyetlerini dile getirdikleri için yazıldığı döneme ışık tutan hem öğreticilik hem de estetik yönü bulunan edebi ürünlerdir. Şikâyetnâme denilince ilk akla gelen eser Fuzûlî'nin mensur olarak kaleme aldığı Şikâyetnâme'sidir. Şairin en bilinen eserlerinden biri olan Şikâyetname, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı fethinden sonra, kendisine yörenin vakıf gelirlerinden ödenmek üzere bağlanan dokuz akçe tutarındaki maaşı alamaması sebebiyle Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi'ye yazdığı şikâyet mektubudur" (Karahan, 1948, s. 245-266).

Hasb-i hâl ise "Genel olarak şairin kendi durumunu ve hâlini anlattığı şiirlere denilmekle beraber divan şiiri geleneğinde farklı biçim ve özellikte hasb-i hâl örnekleri de vardır" (Batislam, 2007, s. 31). TDK sözlükte ise hasb-i hâl kelimesinin anlamı; "sohbet" (<https://sozluk.gov.tr/>) olarak karşımıza çıkar.

Klasik Türk Edebiyatında hasb-i hâl, şair veya yazarların içinde bulunduğu koşullarla ilgili şikâyetlerini, sıkıntılarını dile getirdiği eserlerin adıdır. Edebiyatımızda hasb-i hâl adını taşıyan müstakil eserlerin yanında mesnevîlerin içinde hasb-i hâl bölümleri de vardır. Hasb-i hâllerde şair, bazen kişisel sorunlarına bazen bireysel ve toplumsal eleştirilere bazen de övgü, hiciv gibi konulara yer vermektedir (Karakoç, 2021, s. 369)

Develioğlu'na göre "halin bildirilmesi, ne halde olduğunu bildirme; dilekçe" (2020, s. 50) anlamındaki arzuhal ise resmi belge niteliğinde bir şikâyet dilekçesidir. Kendisi yazamayan insanların şikâyet dilekçelerini ücret mukabilinde işi bilenlere yazdırmaları, arzuhalcilik mesleğini ortaya çıkarmıştır. Hasbihal, daha çok içini dökme, dertleşme iken arz-ı haller ise sıkıntının giderilmesi için resmi makamlara müracaatı ifade etmektedir. "Divanlarda bulunan arz-ı hâllerde şairler daha çok kendi durumlarını anlatmışlardır. Genellikle belirli kişi ve kurumlardan değil, kendi durumlarından şikâyet edip niteliklerini belirtmiş, padişah ya da devlet adamlarından uygun görevler istemişlerdir. İçinde bulundukları koşulların iyileştirilmesi için arz-ı hâl yazmışlardır" (Batislam, 2007, s. 31).

FEHİM-İ KADİM'İN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

Divanındaki kasideleri şikâyet yönünden incelediğimiz Fehîm-i Kadîm XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, dönemin gazel ustalarından ve öne çıkan şairlerindendir. “İstanbul’da doğmuştur. Asıl adı Mustafa Fehîm’dir. Babası gevrek ve kurabiye sattığı için Uncuzâde olarak bilinir. Arapça ve Farsçayı iyi bilmektedir. İranlı şairlerden Örf-i Şîrâzî’nin Divanı’nı istinsah etmiştir ve bu şairi beğenmektedir”(Mermer, 2020, s. 534). Şairle ilgili çok fazla bilgi yoktur, olanların çoğu ise kesin değildir. Kaynaklarda eğitimiyle ilgili bilgili bilgi bulunmayan Fehîm’in Halep asıllı bir aileden geldiği için Arapçayı, Örfî Divanı’nı istinsah etmesinden de Farsçayı iyi derecede bildiği anlaşılmaktadır.

“Doğum tarihi kaynaklarda 1037(1627) olarak gösterilmektedir. Fehîm’in yakın dostu olan Evliya Çelebi onun on yedi on sekiz yaşlarında divan tertip ettiğinden bahseder. Ayrıca Şehr-engiz’i 1401’de (1631) yazdığı göz önünde bulundurulursa doğum tarihini daha önceki yıllara götürmek icap eder” (Üzgör, 1995, s. 295-296).

Fehîm’in yaşadığı dönem olan “XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun her bakımdan gerilemeye başladığı dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu siyasal ve toplumsal olarak büyük bir çöküntü içinde olmakla birlikte, sanat ve edebiyat bir önceki yüzyıla göre daha yükselmiş ve gelişmiştir” (Dilçin, 2011, s. 119). “Divan edebiyatında XVII. yüzyıl, pek çok araştırmacı tarafından Klasik Türk edebiyatının tam anlamda kendi benliğini oluşturduğu yüzyıl olarak kabul edilmektedir” (Deger, 2022, s. 10). Bu dönem divan şiirinde yenilik arayışlarının olduğu ve Sebk-i Hindî ve Hikemî tarz gibi akımların ortaya çıktığı yüzyıldır. “Klasik Türk şiirinde Sebk-i Hindî etkisi XVII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamış ve XVIII. yüzyıl da dâhil olmak üzere pek çok şairin edebî şahsiyetinin teşekkülünde kısmen veya tamamen etkili olmuştur” (Deger, 2022, s. 13). Fehîm-i Kadîm böyle bir dönemde, divan şiirinde öne çıkan Sebk-i Hindî üslubunun önemli temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkar. Dilçin, Sebk-i Hindî’yi “şiire olağanüstü bir hayal zenginliği ve derinlik kazandıran bu üslup, Doğu sanat zevkinin, güzel sanatların her dalında ince süslemeciliğinin ve yaratıcılığının edebiyata yansması” (Dilçin 2011, s. 120) olarak değerlendirmektedir. “Sebk-i Hindî’nin en belirgin özelliği, anlamın söze göre üstün olması, yani anlama sözden çok önem verilmesidir. Hayal çok geniş hatta sınırsız olduğu için insan mantığını zorlamıştır. Sebk-i Hindî’de mübalağa sanatının yanında tezat sanatının da çok kullanılmasının nedeni budur”(Dilçin, 2011, s. 121). Bu bilgiler ışığında Fehîm’in şiirlerine baktığımızda hem dönemin özelliklerini hem de Sebk-i Hindî özelliklerini tam anlamıyla taşıdığı açıkça görülmektedir.

Divanındaki kasideleri şikâyet yönünden incelediğimiz Fehîm’in, hakkında bilgi veren kaynaklara bakarak şikâyetlerinin de sebebi olarak görülebilecek sıkıntılı bir hayat yaşadığını söylemek mümkündür. Çok genç yaşta vefat eden şairin hayatından ve yaşadıklarından kısaca bahsetmek

şikâyet söylemlerinin anlaşılması bakımından önemlidir. Zaman zaman gerçek hayattan kopuk olmakla eleştirilen divan edebiyatında durumun her zaman böyle olmadığına Fehîm'in gerçek hayatla bağlı olarak dertlerini dile getirdiği şiirlerini, şikâyetlerini ve yakınmalarını içeren beyitlerini delil olarak göstermek mümkündür.

“Evliya Çelebi ve Safâî tezkiresinde 17-18 yaşlarında iken divan tertip ettiği yazılıdır (Tokmak, 2018, s. 232). Fehîm'in doğum tarihi kaynakların hiçbirinde tam olarak verilememektedir. Mısır'a gidiş tarihini arkadaşı olan Evliya Çelebi 1054/1644 olarak vermektedir. Fehîm'in kısa hayatı talihsizlikler içinde geçmiş görünmektedir. Onun bir süre kâtiplik yaptığı, daha sonra Kudüs, Mekke, Medine, Edirne ve son olarak da Mısır'da bulunduğu bilinmektedir (Üzgör, 1995, s. 295). Üzgör'e göre, genç şairin Mısır'a gitmeden önce divan tertip ettiği ya da en azından şiirleriyle şöhrete ulaştığı kesindir. Çünkü böyle büyük bir seyahati fakir bir uncuzâdenin bir himaye, maddi bir destek olmadan karşılaması mümkün değildir. Mısır'da yaşadığı hayatla ilgili yazdığı şiirlerinde dile getirdiği fakr u zaruret, onun zengin bir aileye mensup ve varlıklı bir insan olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Fehîm'in İstanbul'da da maddi sıkıntı içinde olduğu şiirlerinden de anlaşılmaktadır. “Mısır'a gitmeden önce yazdığı şiirlerinde; bahttan, uğursuz Rum'da doğuşundan, bu yerin kötülüğünden, buradan kurtulma arzusundan, mevki sahiplerinin cimriliklerinden, zarafet ve anlayıştan uzak oluşundan, değer bilmeyişinden ve şairlerin rezilliklerinden şikâyet eder”(Üzgör 1991, s. 4). Bu sebeplerden olsa gerek kasidelerinin birçoğunda, bir hamiye övgüden ziyade gazel misali kendi hislerini dile getirdiği ve sıkıntı ve üzüntülerini içtenlikle anlattığı, şikâyetlerini mısralara döktüğü görülmektedir.

“Şairin, İstanbul'da arzu ettiği bir hayat seviyesine sahip olmadığını, hatta zaruret içinde yaşadığını söyleyebiliriz. Bunun neticesinde, Paşanın divan kâtibi Bosnevî Süleyman Mezâkî Efendi'nin teşvikiyle Mısır'a Vali olan Eyüp Paşa'nın maiyetine girerek Kahire'ye gittiğine hükmedebiliriz. “(Üzgör, 1991, s. 5). Ancak kaside 7/52'deki ifadelerinden yola çıkarak kısa sürede buradan da sıkıldığı ve İstanbul'a özlem duyduğu anlaşılmaktadır. İstanbul için kaside 17/13 bölümünde “Kâbe-i aslî” ifadelerini kullanır. Kaside 7/61'inci bölümünde vatan saydığı İstanbul'dan uzakta olmanın yani bir diğer ifadeyle gurbette olmanın acısını görürüz. “Bu hasret ve gurbet sebebiyle içkiye müptelâ olan Fehîm'in bu durumdan çevresindekiler rahatsız olmaya başlarlar ve onu valinin gözünden düşürürler” (Şentürk ve Kartal, 2019, s. 264). Bu olaylar neticesinde Fehîm gurbet elde yalnız ve hamisiz kalmıştır.

“Şairi Paşa'nın gözünden düşüren kimsenin şair ve hattat Süleyman Mezâkî-i Bosnevî olduğunu Evliya Çelebi tasrih etmektedir (Üzgör 1991, s. 6). Yazdığı yedinci kasideye rağmen Paşa'ya kendini affettiremediği ve maddi sıkıntılar içine düştüğü anlaşılmaktadır. Bu sebeple de Mısır'a nefreti giderek artar. Yaşadığı hayal kırıklığı, başına gelenler sebebiyle üzüntüsü,

gurbet elde çaresiz, hamisiz kalışı, vatan hasretinin verdiği ızdırap, sıla özlemi şikâyet olup mısralarına dökülmektedir (K. 15/26, s.191).

“Fehîm nihayet Mısır Kalesi Dizdarı Mehmed Ağa’nın sağladığı imkânlarla, Mısır hazinesini götüren bir kafileye katılır” (Şentürk ve Kartal, 2019, s. 264). XVI. kasidedeki ifadelerinden Kâbe-i aslîsi olan İstanbul’a dönüş yolculuğuna çıktığından ve yine kavuşamama korkusundan bahseder. Nitekim kavuşamamış yarı yolda vefat etmiştir. “Kendi ifadesiyle Mısır zindanından kurtulup vatan-ı aslî dediği İstanbul’a hareket eden Fehîm, bu arzusunı kavuşamama sıtma veya veba sebebiyle, 1057/1647 yılında Konya’nın Ilgın kazasında vefat eder” (Şentürk ve Kartal, 2019, s 264).

Bir divan şairi olarak Fehîm’in en büyük özelliği kendine has üslup sahibi olmasıdır” (Üzgör, 1995, s. 295-296). “Divan şiirinde genellikle kalıplaşmış biçimde tasvir edilen çevre bile onun gazellerinde pitoresk tasvirler ve günlük vak’alarla oldukça tabii bir şekilde yer alır. (Üzgör 1995, s.295-296). Sebki Hindî’nin önemli temsilcilerinden biri olan şairin üslubunda bu akımın etkisi açıkça görülür. Yeni anlatım şekilleriyle beraber, halkın yaşayış ve söyleyişini şiire sokar. “Söz sanatlarının yerine daha çok mana sanatlarını tercih eder. Şiirlerinde çoğunlukla kendi iç dünyasını ve hislerini anlatan şair, düşünce yerine hayali öne çıkarır. Dış dünyadan çok duygu ve hayaller onun esas temalarıdır. Redif ve kafiyelemlerindeki yenilikleri dikkat çeker” (Üzgör 1995, s. 295-296). Şiirlerindeki karamsar ve hüznü havanın, yaşadığı sıkıntıların ve duygusal mizacının tezahürü olduğunu söylemek mümkündür. Şiirlerinde ızdırabını guluve ve varan bir mübalağa ile hayal gücünün sınırlarını zorlayacak şekilde dile getirdiği görülmektedir. Fehîm’in şiirlerinin dikkat çeken bir yönü de divan şiiri hususiyetlerinden olan beyit bütünlüğü yerine, beyitlerin kimi zaman birbirinden ayrılması mümkün olmayacak şekilde bir anlam bütünlüğü içinde olmasıdır.

Fehîm’in elde bulunan en önemli eseri divanıdır. Söz konusu eser üzerinde çalışmalar yapılmış ve yayınlanmıştır (Sadettin Nüzhet Ergun, *Fehîm Divanı*, İst. 1934); (Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, AKM Yay. , Ank. 1991). Fehîm’in ayrıca bazı divan yazmalarının sonunda yer alan *Şehr-engiz*’i vardır. Müstehcen pek çok kelimeyi içeren *Şehr-engiz*’i edebî değere sahip değildir (Mengi, 2021, s. 209).

FEHÎM'İ KADÎM DİVANİ'NDAKİ KASİDELERDE ŞİKÂYETE DAİR KULLANIMLAR

Fehîm-i Kadîm Divanı'nda, en kıyası 18, en uzun 101 beyitten oluşan 17 kaside bulunmaktadır. Söz konusu kasidelerin içerikleri kısaca şu şekildedir: I. kaside, peygambere naattır. II. kaside, hâinden şikâyetle beraber şairin 44. ve 45. beyitlerde ifade ettiğı üzere naattır. III. kaside memduh belli değildir. Gazel ruhunda yazılmış bu şiirler şekil olarak kasidedir. IV. kasidede şair kendi hâlini anlatmakta ve kendisini kimselerin anlayamayacağını söyleyerek kendisini övmektedir. V. kaside, IV. Murad'a yazılmış Temmûziye'dir. Sıcaktan ve sıcakın sevgiliye zarar vermesinden şikâyet eden beyitlerle başlar. VI. kaside, Eyyüp Paşa'ya yazılmış medhiyedir. VII. Kaside, Eyyüp Paşa'ya kendisini affettirmek ve suçunun olmadığını ispat etmek için yazılmıştır. VIII. kaside, Mısır Kalesi Dizdarı Mehmed Ağa'ya, İstanbul'a dönüş için yardım talebi ile yazılmıştır. IX. kaside, Mehmed Ağa'ya övgü ve teşekkür mahiyetindedir. X. kaside defter emini Avni Efendi'ye yazılmıştır. XI. ve XII. kaside, gazel ruhunda yazılmıştır fakat şekil olarak kasidedir. XIII. kaside, bir Ramazâniye'dir. XIV. kaside, şairin hâlini anlattığı, şikâyet içeren ve kendisini övdüğü bir kasidedir. XV. kaside, şairin perişan hâlini anlattığı, iyilik sahiplerinden hem şikâyet ettiğı hem de yardım umduğı kasidesidir. XVI. kaside, İstanbul'a doğru yola çıkışı ve yolculuğun zahmetlerini, heyecanlarını ve zorluklara severek katlandığını anlattığı bir kasidedir. XVII. kaside kendinden, aklından, irfanından şikâyet ettiğı kasidedir.

Toplam 691 beyit olan bu kasideleri “şikâyet” yönünden incelediğimizde; 148 beyitte şairin çeşitli konulardan şikâyet ettiğini görürüz. Bu kasidelerin bazıları bir memduha yazılmış olmakla beraber, bazıları şekil olarak kaside, içerik olarak gazel anlayışındadır.

Çalışmanın bu bölümünde, Fehîm-i Kadîm divanında şikâyet ihtiva eden beyitler, şikâyet konuları bakımından on sekiz ana başlık ve buna bağlı alt başlıklar oluşturularak incelenmeye çalışılmıştır.

1. Hâinden Şikâyet

Fehîm-i Kadîm divanındaki kasidelerde yirmi beş beyitte hâinden şikâyet edildiğı tespit edilmiştir. İlgili beyitler şunlardır: K.4/1, 2, 8, 9, 10, 11, 12, 13; K.7/44, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55; K.8/29; K.12/11; K.14/8, 9, 20, 21, 23, 27; K.15/35. Ancak çalışmanın hacmi gereğı beş beyit incelenmiştir.

Ben âşık-ı âlüfte vü âşüfte-dimâgam
Âşüfte-dimâgân ya bu efkârı ne bilsün (K.4/10)

[Ben, akli karışık düşkün bir âşığım, akli karışık olanlar, bu fikirleri ne bilsin?]

Akıl ile insan iyiyi kötünden ayırır, meseleleri anlar ve kavrar. Delilik ise bunun zıddıdır, hukûken ve dînen sorumlu tutulmazlar. Şairin ise, aşk

yüzünden aklı karışmış dimağı perişan hâldedir. Her şeyi akıl edip anlayacak durumda olmadığını bu hâline bağlayarak özür beyan etmektedir.

Çeşmini iden her gice hem-hâbe-i gamze
Şeb-tâ-be-seher nâliş-i bîmârı ne bilsün (K.4/13)

[*Gözünü her gece gamzenin uyku yoldaşı eden, akşamdan sabaha kadar inleyen hastanın hâlini ne bilsin?*]

Âşık sevgiliden ayrı, sabaha kadar gönül derdinden inleyen bir hastadır. Divan edebiyatı geleneğinde âşığın sevgiliyle vuslatına nadir rastlanmaktadır. Rakibin-ağyarın ise sevgilinin iltifatına, yakınlığına mazhar olduğu görülür. Şair rakibe gönderme yaparak, sevgiliyle uyku yoldaşı olanların onu anlayamayacağını dile getirmektedir. Şair, sabaha kadar inleyen hasta hâlini ve anlaşılmamasının verdiği kederi dile getirmektedir.

Sözüm kec olsa da ma'zûr tut perîşânem
Ki güç gelür suhân-ı râst ehl-i sevdâya (K.8/29)

[*Sözüm eğri de olsa ma'zur tut, perişanım, üstelik sevda ehline sözü düzgün söylemek zor gelir.*]

Şairin hâli perişan olunca dilinde sitekler, âhlar ve şikâyetler vardır. Başındaki sevdâyı ve perişan hâlini öne sürerek sözünün eğriliğinden, üslûbundan dolayı şikâyet etmektedir.

Za'îf oldı tenüm meşk-i naleden o kadar
Ki mutrib-i ecele şimdi târ-ı tanbûram (K.14/23)

[*İnleyişi meşk etmekten vücudum o kadar zayıfladı (inceldi) ki ecel sazendesine tambur teliyim.*]

Şair bu beyitte inleyişi bir nağme, bir musiki parçası gibi görmektedir. Sanatta ustalaşmak için meşk edilmesi gibi o da inleyişi meşk etmektedir. Devamlı inlemekten zayıflamış incelmıştır. Burada “zayıflamak” kelimesi, çağrıştırdığı “incelmek” anlamında kullanılmıştır. İnleye inleye zayıflayan, incelen şair tambur teline dönmüştür. Ecel sazendesinin her an o teli titretmek üzere olduğunu söyleyerek, kendisini ölüme yakın hissettiğini dile getirmektedir.

Gurendeşîr-i kavî-pençeyem ne fâ'ide lik
Hemişe zahm-hor-ı nevk-i nâhun-ı mûram (K.14/8)

[*Pençesi güçlü kükremitmiş bir aslanım ama ne faydaki karıncanın ok gibi tırnağından yaralıyım.*]

Şair kendisini, pençesi güçlü, kükremitmiş bir aslana benzetir. Ancak bu aslan küçük bir karınca tarafından yaralanmıştır. Şair kendisinde bulunması gereken meziyetlere sahiptir fakat onun dengi olamayacak insanların kötülükleri onu yaralamaktadır. Kendisini yaralayan kötüler de karıncaya benzetir. Kıyas yoluyla kendi değerini ve düşmanlarının

değersizliğini de ortaya koymuştur. Yine de onu yaralayan kötülöklere karşı çaresiz kaldığından şikâyet etmektedir.

2. Sevgiliden Şikâyet

Sevgili, divan şiirinin en önemli figürü, başkarakteridir. Pala, sevgilinin özelliklerini “acı ve ızdırıp verici” olarak niteler. “cevr oku atar, cana kasteder, zulüm ve eziyette sınırları zorlar. Gönlü taştır, aşğa yar olmaz, ele geçmez, ağlayıp inlemek ona tesir etmez, merhametsizdir (Pala, 2020, s. 402). Bu özellikleriyle öne çıkan divan şiirindeki sevgili figürü, Fehîm divanında da benzer özellikler gösterir. Şikâyetlerin bazen sevgilinin kendisinden bazen de çeşitli özellikleri sebebiyle olduğu görülür.

Fehîm-i Kadîm divanındaki kasidelerde yirmi üç beyitte sevgiliden şikâyet ettiği tespit edilmiştir.

Fehîm-i Kadîm divanındaki kasidelerde K.17/84, 85, 98, 99, K.4/21, 22. beyitlerde sevgilinin kendisinden; K.12/16, 17, 18, 19, 20, 21. beyitlerde sevgilinin alay etmesinden; K.2/25, K.17/94. beyitlerde sevgilinin gamzesinden; K.2/26, K.11/14. beyitlerde sevgilinin zulmünden; K.10/3, 4. beyitlerde sevgilinin kan dökücülüğünden; K.4/11. beyitte sevgilinin anlayışsızlığından; K.6/5. beyitte sevgilinin kendini beğenmişliğinden; K.2/17, 18, 20. beyitlerde şairin sevgili için çektiklerinden şikâyet ettiği tespit edilmiştir.

Toplam yirmi üç beyitte sevgiliyle ilgili şikâyetler tespit edilmiş, ancak çalışmanın hacmi gereği, sevgilinin kendisinden şikâyet dört beyit, alay etmesinden iki beyit, zulmünden şikâyet iki beyit, kan dökücülüğünden iki beyit, sevgili için çektiklerinden iki beyit, gamzesinden şikâyet bir beyit, anlayışsızlığından bir beyit ve kendini beğenmişliğinden bir beyit örnek verilerek incelenmiştir.

Aşağıda sevgilinin kendisinden şikâyet edilen dört beyit örneği bulunmaktadır.

Ey gül-i bâğ-ı ahd ü peymânî
Nûkhet-âlûde-i peşîmânî (K.17/84)

Zülf-i cem’iyyet-âfetünle dilüm
Dudmân-zâde-i perîşânî (K.17/85)

[*Ey yemin bahçesinin pişmanlık kokusuna bulaşmış olan gülü, gönlüm âfetleri toplayan saçınla perişanlık kabilesinin oğludur.*]

Âşık sevgilinin aşkına tutulmakla bir nevi aşka ve sevgiliye bağıllık yemini etmiştir. Pişman olmuşsa da artık sevgili o yemin bahçesinin gülüdür. Perişan durumdaki âşık gönlünün hâlini sevgilinin bela olan saçlarında doğan, perişanlık kabilesinden olma bir çocuğa benzeterek anlatır. Her çocuğun anne ve babasının özelliklerini aldığı düşünülürse bu ifadelerle şair gönlünün belaya uğramış ve perişanlık içinde olduğunu dile getirmektedir.

Cismümi ol kadar za'if etdi
Aşkun ey âfet-i dil ü cânî (K.17/98)

Oldı âyîne-i vücûd içre
Peykerüm suret-i heyûlânî(K.17/99)

[*Ey gönül ve can âfeti! Aşkın, cismimi o kadar zayıflattı ki yüzüm vücut aynası içinde heyulaya döndü.*]

Sevgili, âşığın hem canı hem de gönlü için bir âfet, bela ve felakettir. Aşk yüzünden o kadar zayıflamıştır ki çehresi değişmiş, korkunç bir hâl almıştır. Şair bu hâli tasvir etmek için “ürkütücü hayali şey” anlamına gelen heyula kelimesini kullanır. Bu hastalığının ve zayıflığının tek sebebi ulaşamayacağı sevgilisinin aşkıdır.

Aşağıda sevgilinin alay etmesi ile ilgili iki beyit örneği bulunmaktadır.

Bir seher kûyına vardum didi bir mahremine
Bak şu divâneye kim ‘âşık-ı nâ-kâmumdur (K.12/16)

Bana mecnun geçinen bende Fehîm’dür bu
Beste-i silsile-i zülf-i dil-ârâmumdur (K.12/17)

[*Bir seher vakti sevgilinin köyüne gittim de bir yakınına beni göstererek, “Şu divaneye bak ki o benim nasipsiz âşığımdır. Benim aşkımdan aklını kaybetmiş, saçlarımın zincirine bağlı Fehîm kulumdur” dedi.*]

Âşık sevgilisini görmek için köyüne gider. Sevgiliyi görüp hasretini dindirmek istemektedir. Aşk hikâyesi kahramanlarından Mecnun, Leylâ’nın aşkıdan kendini bilmez bir deli hâline gelmesiyle bilinir. Âşık da sevgilinin aşkıyla aklını kaybetmiştir. Sevgili ona acıyacağına bir yakınına göstererek alay eder ve “nasipsiz âşığım” ifadesiyle ona ulaşmanın mümkün olmayacağını âşığa hatırlatır. Âşık sadece sevgilinin saçının zincirine bağlı zavallı bir köledir. K.12/18, 19, 20, 21. beyitlerde aynı şikâyetin devamı niteliğindedir.

Aşağıda sevgilinin zulmünden şikâyet edilen iki beyit örneği bulunmaktadır.

Divan şiirinde sevgilinin âşığa zulmetmesi alışılmış şeydir. Ona cevri ü cefâ sevgilinin huyudur. Sebepsiz yere âşığa zulmeder. Bu anlayışa paralel olarak Fehîm’in de sevgilinin zulmünden şikâyet ettiği görülmektedir.

Tevbe it zulm ü cevri yohsa
‘Arz-ı şâh-ı felek cenâb itdüm (K.2/26)

[*Bana zulüm ve eziyet etmekten vazgeç, yoksa seni feleğin de üstünde olan padişaha (Allah’a) şikâyet ederim.*]

Âşık sevgilinin zulüm ve eziyetinden bezmiş, yorulmuştur. Âşık sevgilisinin cefasına katlanır ama artık takati kalmamıştır. Sevgili âşığın

gözünde her şeyden ve herkesten üstündür. Âşık ancak onun kulu, kölesi olabilir. Âşık sevgilinin gözünde hor, hakir de olsa Allah'ın kuludur. Âşık, kulu olduğu Allah'ın kapısına giderek zulmeden sevgiliyi şikâyet etmekle tehdit eder.

Şeh-i cefâ-sipehâ dilber-i kazâ-nigehâ
Ki dest-i cevri-i müjenden ider figân âfet (K.11/14)

[*Ey cefâ askerlerinin padişahı, ey kaza bakışlı dilber! Bela, senin kirpiğinin zulüm elinden feryat eder.*]

Sevgili, bütün güzellik unsurlarıyla âşığa cefâ eder. Hatta bu hususta o kadar ileri gider ki adeta cefâ ordusunun padişahıdır. O öyle bir âfettir ki âfet bile onun kirpiğinin zulmünden feryat eder. Şair sevgili için kaza bakışlı ifadesini kullanmaktadır. Allah'ın kaza ve kaderinden kaçmak mümkün olmadığı gibi sevgilinin kaza bakışından da kaçmak mümkün değildir. Belanın kendisi bile sevgilinin kirpiğinin zulmünün elinden feryat etmektedir.

Aşağıda sevgilinin kan dökücülüğünden şikâyet edilen iki beyit örneği bulunmaktadır.

Gerçi kurbânın eder bismil o kattâlüm velî
San'atıyla ehl-i aşka tîg-i bürrân gösterür (K.10/3)
Öyle hûnîdür ki bir mir'âta etse ger nigâh
Rûh-ı kudsî 'aksini ol âyîne bî-cân gösterür (K.10/4)

[*Doğrusu o çok öldürücü olan sevgilim kurbanını keser, o hüneriyle aşk ehline keskin kılıcını gösterir. Öyle kan dökücüdür ki eğer bir defa aynaya baksa, o ayna ruhu mukaddes olan Cebrâil'in aksini cansız gibi gösterir.*]

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere sevgili kurban kesen kasap gibidir. Âşıklara keskin kılıcını gösterir. Hâlbuki kurbanlık hayvanlara bıçağı göstermemek İslami bir edeptir. Sevgili bunu önemsemez, o kan dökmekten çekinmeyen bir katildir. Sevgili ise öyle kan dökücü, öyle dehşetlidir ki onun baktığı ayna, değiştiği yere hayat getiren, rûh-ı kudsî olarak isimlendirilen Cebrâil'i bile cansız, ruhsuz gibi gösterir. Âşık sevgilinin dehşetli bir kan dökücü olduğunu ifade etmektedir.

Aşağıda âşığın sevgili için çektiklerinden şikâyet ettiği iki beyit örneği bulunmaktadır.

Fikridüp çeşm-i mestin ol şuhun
Meşreb-i tab'umı harâb itdüm (K.2/17)

[*O şuhun baygın, sarhoş gözünü düşünüp huyumu ve tabiatımı değiştirdim.*]

Âteşin hançer-i nigâhından

Sînem-i dûzah-ı ‘azâb itdüm (K.2/18)

[*Bağrımı, ateşli bakış hançerinden azapların cehennemi yaptım.*]

Âşık sevgilinin baygın bakışını düşünerek, ona hoş görünebilmek için huyunu tabiatını bile değiştirmiştir. Yine de sevgiliyi memnun edemez, sevgili hâlâ kırgındır, onun ateşli bakışları yakıcı ve yaralayıcıdır. O bakışın hançeriyle bağı önce delinmiş sonra aşk ateşiyle yanması sebebiyle cehenneme dönmüştür. Âşığın bağı adeta azap yeri olan cehennem hâline gelmiştir. Kaside 2/20. beyitte de şairin sevgili için çektiklerinden şikâyet ettiği tespit edilmiştir.

Aşağıda sevgilinin gamzesinden şikâyet edilen bir beyit örneği bulunmaktadır.

Bîm-i kâfir nigâh-ı gamzenden
Terk-i İslâm-ı bâ-savâb itdüm (K.2/25)

[*Senin gamzenin kâfir bakışının korkusundan, İslam’ın doğru yolunu terk ettim.*]

Gamze TDK Sözlükte, 2. esk.“Yan bakış, göz süzme, sitemli bakma” (2005, s. 726) anlamlarındadır. Pala ise gamzeyi “Sevgilinin süzgün veya manalı bakışı” (Pala, 2020, s. 162) olarak anlamlandırmaktadır.

Divan şiirinde âşıkları kirpik oku veya hançeriyle yaralayan öldüren bu gamze devamlı can yakan bir güzellik unsurudur. Kaşlar yay görevi görerek gamze oklarını âşığa atar. Gamzeden olumlu bir ifadeyle bahsedildiğine pek rastlanmaz. Avcıya, şahbaza benzetildiği de görülür. Gönül bu avcı kuş tarafından yakalanmaktadır.

Sevgilinin kâfir olan gamzesi âşığın ciğerini delen oklarıyla onu daima yaralar, bağrını kanatır, öldürür. Âşığın buna dayanacak gücü kalmamış hatta bu korku onu İslam’ın doğru yolundan saptırmıştır. Dinden dönmenin, küfre düşmenin, ebedî cehennemi hak edecek büyük bir günah olduğu fikriyle bu ifadeyi değerlendirdiğimizde, âşığın gamzeden cehenneme girmeyi göze alacak kadar korktuğu anlaşılır. Şair gamzeden korkusunu dinden dönmek ve cehenneme gitmek ile ilişkilendirerek ifade etmektedir. Kaside 17/94. beyitte de şairin gamzeden şikâyet ettiği tespit edilmiştir.

Aşağıda âşığın sevgilinin anlayırsızlığından şikâyet ettiği bir beyit örneği bulunmaktadır.

Dil bir sanemün ‘aşkı ile zâr u zebûndur
Ol dilber ise hâl-i dil-i zârı ne bilsün (K.4/11)

[*Gönül, put gibi bir güzelin aşkı ile inleyici ve acizdir, o dilber ise inleyen gönlün hâlini ne bilsin?*]

Âşığın gönlü sevgilinin aşkıyla güçsüzdür, zayıftır ve inlemektedir, o güzel sevgiliye bu inleyen gönlün hâlini bilmez, anlamaz. Âşık ne bu aşktan kurtulmaya ne de sevgiliye ulaşmaya gücü yetmediği için acizdir. Sevgili onun çaresiz, perişan, inleyip ağlayan hâlini bilmez, anlamaz. Bilse de umursamaz. Bu hâl âşığı daha da âciz ve çaresiz bir duruma düşürmektedir.

Aşağıda âşığın sevgilinin kendini beğenmişliğinden şikâyet ettiği bir beyit örneği bulunmaktadır.

Uşşâk feryâd itmede feryâd ile dâd itmede
Mestâne bidâd itmede her şûh-ı mağrûr-ı za'im (K.6/5)

[*Âşıklar, feryat ederek adalet istemekte fakat gurur sahibi güzel sevgililer sarhoşlara (âşıklara) zulmetmektedir.*]

Divan edebiyatı geleneğinde en önemli tiplerden biri olan âşığın feryadı hiç bitmez, hatta bu feryattan sevgilinin zevk aldığı dile getirilir. Bu beyitte de aşk sarhoşu âşıklar sevgililerinden adaletli olmalarını ve sevgilerinin karşılığını vermesini isterler. Sevgili ise kendi güzelliğinin ve vazgeçilmezliğinin farkındadır. Gururun verdiği üstünlük duygusuyla aşığa dönüp bakmamakta ve onu umursamamaktadır.

3. Felekten, Bahttan, Tâlihten Şikâyet

TDK sözlüğe göre “gökyüzü, sema” ve “dünya, âlem, devran” anlamlarına gelen felek kelimesi kimi zaman baht-tâlih anlamında da kullanılmaktadır. Gök katlarında yer alan yıldızların insanın kaderi üzerine etki ettiğinin düşünülmesinin bu anlam genişlemesine sebep olduğu söylenebilir. Divan edebiyatı geleneğinde şairlerin sık sık felekten, bahttan, tâlihten şikâyet ettiği görülmekle beraber, Fehîm'in şiirlerinde de bu şikâyetlere çokça rastlanmaktadır. Yakın anlamları olan, bazen de birbirinin yerine kullanılan bu ifadelerin yer aldığı beyitler aynı başlık altında incelendi.

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde dokuz beyitte felekten, on bir beyitte bahttan ve bir beyitte tâlihten olmak üzere toplam yirmi bir beyitte bu şikâyetlere yer verildiği tespit edilmiştir.

Şairin kasidelerinde ilgili şikâyetlerinin yer aldığı beyitler şunlardır: K.7/45, 46, 47; K.8/8; K.10/38; K.15/12; K.17/2, 3, 4. beyitlerde felekten, K.2/5, 6; K.3/14; K.10/37; K.12/11, 12; K.15/13, 25, 26, 43; K.17/5, 6. beyitlerde bahttan ve kötü talihinden şikâyet ettiği tespit edilmiş, çalışmanın hacmi gereği beş beyit incelenmiştir.

N'ola gurbetde gelse cân u dil feryâd u efgâna
Felek bî-rahm u külfet âşinâ vü 'ayş bigâne (K.7/45)

[*Can ve gönül, gurbette ağlayıp inlese ne olur? Zira felek acımasız, zahmet tanıdık, yaşama sevinci ise bana yabancısıdır.*]

Acımasızlığıyla kendinden şikâyet edilen felek şairin başına gelenlerin sorumlusu gibi ifade edilmektedir. Şairin can ve gönülünün gurbet elde ağlaması şaşılacak şey değildir. Zira felek ona acımaz, zahmetler ise dostu olmuştur. Yaşama sevincini de kaybeden şairin feleği suçladığı görülür.

Murâdumca felek devr eylemez eylese de bir dem
Tulû' eyler hezarân necm-i gâm burc-ı felâketden (K.15/12)

[*Felek dilediğimce dönmez, bir an dönecek olsa (o dönüşle) felaket burcundan binlerce gam yıldızı doğar.*]

Şairin iftiraya uğrayışını, gurbette hamisiz kalışını, maddi ve manevi olarak yaşadığı zorluk ve sıkıntıları feleğe bağladığı görülmektedir. Bu beytin dikkat çeken yönü, “yıldızların içinde bulunduğu gökyüzü” anlamıyla birlikte “işlerin ters gitmesine sebep olan manevi bir kuvvet” anlamının birlikte kullanımıdır. Felek onun istediği gibi dönmez, işleri yolunda gitmez, bazen istediği gibi dönecek olsa, onun dileği gerçekleşse de başka üzüntü ve sıkıntılar peş peşe gelmektedir.

Vatanda çekdiğüm sad-güne kürbet idi ey baht
Zihî himmet ki itdün vâyedâr âlâm-ı gurbetden (K.15/26)

[*Ey baht! Vatanda çektiğim yüzlerce çeşit gamdı, ne güzel himmet ettin de beni gurbet üzüntülerinden de nasıplendirdin.*]

Üzgör, şairin İstanbul’da arzu ettiği bir hayat seviyesinde olmadığını hatta zaruret içerisinde bulunduğunu dile getirir. Divanın geneli incelendiğinde çeşitli sebeplerle Rum’dan şikâyet ettiği görülen Fehîm’in, kendi isteği ile Eyüp Paşa’nın maiyetine girerek geldiği Mısır’da da farklı sıkıntılar yaşadığı anlaşılmaktadır. Şair ana vatanında yüzlerce gam çekmekteyken bunlar yetmezmiş gibi, bahtın himmeti ile artık gurbet elemelerini de tatmıştır. İstanbul’u vatan-ı aslî bilen şair, Mısır’da gurbet acısını da yaşamaktadır.

Veyletâ âfitâb-ı bahtum âh
Şeb gibi rûzum itdi zulmânî (K.17/5)

[*Eyvah ne yazık, bahtımın güneşi, günümü gece gibi kapkaranlık etti.*]

Beyitte baht güneşe benzetilmektedir. Baht güneşinin ışığıyla aydınlanmak, hayatta mutlu olmak ve işlerinin yolunda gitmesi anlamında düşünülürken, baht güneşinin ışığını göstermemesi şairin gündüzünü gece hâline getirmiş, işlerinin ters gitmesine, üzüntülerin peşini bırakmamasına sebep olmuştur. Yaşadığı sıkıntıların sebebi olarak bahtı gören şair, gündüz-gece, güneş-karanlık gibi zıtlıkları kullanarak sevinci ve üzüntüyü, mutluluk ve bedbahtlığı ifade etmektedir.

Bu tâlî’le egerçi eylemez dilber de lutf ammâ
Hakîkatde cefâ vü cevri yegdür lutf u şefkatden (K.15/43)

[Gerçi bu tâlihle dilber de iyilikte lütufta bulunmaz ama hakikatte (onun) eziyet ve zulmü şefkatinden daha iyidir.]

Şair tâlihinin kötülüğünden dert yanmaktadır. Onun kötü tâlihi hiçbir yerde yakasını bırakmadığı gibi sevgili de ona iltifat etmez. Âşık, sevgilinin zulmünü, acıyarak iyilik yapmasından yeğ tutmaktadır. Şairin lütf u şefkat ve cevri ü cefâ zıtlıklarını bir arada kullanarak anlamı güçlendirdiği görülmektedir.

K.7/46, 47; K.10/38; K.15/12; K.17/2, 3, 4.beyitlerde felekten, K.2/5, 6; K.3/14; K.10/37; K.12/11, 12; K.15/13, 25; K.17/6. beyitler de şairin bahttan ve tâlihten şikâyet ettiği tespit edilen diğer beyitlerdir.

4. Aklından, İrfanından, Şairliğinden Şikâyet

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde on iki beyitte kendisiyle ilgili özelliklerden; aklından irfanından şairliğinden şikâyet ettiği tespit edilmiştir.

İlgili beyitler şunlardır: K.15/ 27, 28, 29; K.17/ 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 18. beyitlerdir. Çalışmanın hacmi gereği beş beyit incelenmiştir.

Ne sevdâ-yı dil-efgânî-mahâl-dâd-ı Hudâ'dur bu
Bu mihnetler kişiye gelmez illâ şâ'iriyetden (K.15/27)

[Bu nasıl adaletsiz, gönül inleyen Allah vergisi bir sevdadır. Bu mihnetler kişiye ancak şairliğinden gelir.]

İnsanoğlu başına gelenler karşısında bazen başkalarını, bazen tâlihini vs. suçlamaktadır. Şair bu beyitte başına gelenleri şairliğine bağlamaktadır. Hayatına baktığımızda şairliğiyle yükselmiş ve himaye edilmiş olduğu, yine şairliği sebebiyle insanların çekememezliklerine ve iftiralarına maruz kaldığı düşünülürse, Fehîm'in bu sözleri mesnetsiz görünmemektedir. Hak etmediğin düşündüğü, Allah'tan geldiğini söyleyerek yüreğini hafifletmeye çalıştığı sıkıntıların sebebi olarak şairliğini görmektedir.

Yok yok estağfirullâh itdüm sehv
Eyledüm çarh u bahta bühtânı (K.17/7)

Bana hep cevri ma'rifet itdi
Al elümden Hudâ bu 'irfânı (K.17/8)

[Yok, yok, estağfurullah hata ettim, feleğe ve bahta iftira ettim. Bana zulmü hep marifet etti, ey Allah 'ım bu irfanı elimden al.]

Aynı kasidenin önceki beyitlerinde şairin felekten, bahttan şikâyet ettiği görülür. Felek ve bahtı kötü akıbetinin sebebi olarak görmektedir. Bu beyitlerde ise felek ve bahtı suçlamayı bırakarak sıkıntılarının sebebinin kendi ilmi, irfanı olduğunu söyler. Hatalı sözlerinden dolayı tövbe ederek bu irfanı elinden alması için Allah'a yalvarır. Çünkü bu irfan kendisinde olduğu müddetçe başının dertten kurtulmayacağını düşünmektedir.

Kâş akl-ı ma'âd yerine kâş
Olsa 'akl-ı ma'âş-ı nefsânî (K.17/14)

Kasabü's-sebk-ı hâme yerine kâş
Olsa destümde nây-ı çübânî (K.17/15)

[*Keşke manevi akıl yerine (geçimimi sağlayacağım) maddi akıl olsaydı. Keşke akranlarıma karşı üstünlük hediyesi olan kalem yerine elimde çoban kavalı olsaydı.*]

Şair maddi sıkıntılar ve zorluklar içindedir. İlmi, irfanı, yüksek anlayışı kimi zaman sıkıntılarının da sebebidir. Mânâ aklına sahip olmaktansa madde aklına sahip olmayı ve geçimini temin etmeyi istemektedir. Şairlik kabiliyeti akranlarına göre bir üstünlük hediyesi olsa da kalem yerine elinde geçimini sağlayacak bir çoban kavalı olmasını tercih eder. Kasidenin himayeden uzak kaldığı maddi sıkıntı içinde olduğu dönemde yazıldığını söylemek mümkündür. Mizacı gereği insanlardan yardım istemekten ve şiirleri karşılığında maddi kazanç beklemekten rahatsız olduğunu farklı şiirlerinde dile getiren Fehîm'e bu durumun ağır geldiği açıkça görülmektedir.

K.15/28, 29; K.17/9, 10, 16, 17, 18. beyitlerde şairin aklından, irfanından, şairliğinden şikâyet ettiği tespit edilen diğer beyitlerdir.

5. Değerinin Bilinmemesinden Şikâyet

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde on bir beyitte değerinin bilinmemesinden şikâyet ettiği tespit edilmiştir. İlgili beyitler, K.14/2, 3, 4, 5, 6, 7; K.15/30, 31, 32, 33, 34. beyitlerdir. Çalışmanın hacmi gereği dört beyit incelenmiştir.

Egerçi ma'den-i elmâs-ı şeb çerâgam hem
Billur âyine-veşlik mihr-i bî-nûram (K.14/4)

[*Gerçi ben, geceyi aydınlatan elmas madeni isem de lâkin billur bir ayna gibi ışıksız güneşim.*]

Şair geceyi aydınlatan bir elmas madeni olduğunu lakin ışıksız bir güneş olduğunu ifade etmektedir. Şair sanatını ortaya koyamadığından, değerinin anlaşılmadığından dertlidir. Yeteneklerinin fark edilmemesi ve hak ettiği değeri görememesinden kaynaklanan üzüntüsünü dile getirmektedir.

Hazef-veş olmadayam pâymâl-i bed-güherân
Dirîg bilmediler kim ne gence gencûram (K.14/6)

[*Ne yazık ki nasıl bir hazineye bekçilik ettiğim bilinmedi de değersiz çanak çömlek parçaları gibi ayaklar altında çiğnenmekteyim.*]

Şair aslında içi dolu bir hazinedir, oysa değeri bilinmemiş, sanki değersiz çanak çömlekmiş gibi mayası bozuk, kötü, kendini bilmez inanlar tarafından ezilmektedir. Bu beyitte şairin hem değerinin bilinmemesinden

hem de kötü insanların ezici ve incitici tavırlarından şikâyet ettiği görülmektedir.

Benem ol şâ'ir-i kâdir-beyân-ı tab'-ı kec-ayârân fark
Kelâmum eyledüm mu'ciz fesâhatle belâgatden (K.15/30)

Ne çâre eylemez mizân-ı tab'ıkec-'ayârân fark
Kıyâs-ı vezn-i eş'ârı selâsetle rekâketden (K.15/31)

[*Kelamını fesâhat ve belâgatten mucize hâline getiren, sihir gibi süsleyerek söz söylemeye muktedir olan şair benim. Ne çare ki tabiatı bozukların ayarı bunu tartamaz, şiirlerin veznini, akıcılık ve inceliğini anlayamazlar.*]

Fehîm'in genç yaşında divan tertip edecek kadar yetenekli bir şair olduğu bilinmektedir. Devrindeki pek çok büyük şairin arasından sıyrılarak öne çıkması da bunu gösterir niteliktedir. Genel olarak divan şairlerinin kendisini övdüğü gibi, Fehîm de bu beyitlerde önce kendisini över, sözü getirmek istediği yer ise o günkü hâlidir. Sihir gibi, mucize gibi söz söyleme kabiliyetine sahip olan şair, tabiatı ve ayarı bozukların kendisinin şiirlerini kıyaslayacak beceriden yoksun olduklarını söyleyerek değerini anlayamadıklarını vurgulamaktadır.

6. Toplum ve İnsanlardan Şikâyet

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde on bir beyitte toplum ve insanlardan şikâyet ettiği tespit edilmiştir. İlgili beyitler, K.14/11, 12, 13, 14, 16, 17; K.15/16, 18, 20, 21, 22. beyitlerdir. Çalışmanın hacmi gereği dört beyit incelenmiştir.

Beni bu kûr-dilân turma etmede pâmâl
Hazîz-î hâk-i mezelletde dürr-i mensûram (K.14/11)

[*Beni bu kör gönüllüler, cahiller durmadan çiğnemektedir, değersizlik toprağının en dibinde dağılmış bir inciğim.*]

Gerçek güzelliği ve hakikatleri ancak gönül gözü görenler anlayabilir. Şair “Ben gönül gözü kör ve cahillerin arasında kaldım. Onlar tarafından ezilip incitilmekteyim. Beni öyle bir hâle getirdiler ki her ne kadar inci de olsam, değersizlik toprağının dibinde dağılmış bir hâldeyim.” diyerek çevresinden gördüğü ezici incitici muameleden şikâyet etmektedir. Gerçek incinin değerini ancak sarraf anlayabilir. Şair çevresindekilerin ondaki mânâ incilerini anlamaktan uzak olduğunu da ifade etmektedir.

Ben ahterüm bilürem kimdür eyleyen menhus
Felekden itmez isem âh u şevke ma 'zûram (K.14/17)

[*Ben yıldızımı uğursuz hâle getirenin kim olduğunu da biliyorum, o hâlde felekten ah ve şikâyet etmiyorsam (haklıyım), mazurum.*]

16. beyitte şair eğer bahtı güneş gemisine kaptan olsa bile yine de karanlıklarda boğulacağını söyler ama arkasından 17. beyitte başına gelenlerde feleği ve bahtı suçlamaktan vazgeçtiği görülür. Yıldızını uğursuz hâle getiren biri olduğundan bahseder. Onun işini bozan, ayağını kaydıran birisi vardır. Fehîm’i “Paşa’nın gözünden düşürenin şair ve hattat Süleyman Mezaki-i Bosnevî olduğunu Evliya Çelebi tasrih etmektedir” (Üzgör, 1991, s. 6).

Vücûdum lâlezâr etrâfım oldu cümle kûhistan
O mecnûnam dahı kurtulmadum seng-i melâmetden (K.15/16)

[*Ayıplama taşlarından daha kurtulmamış o deliyim ki vücudum lale bahçesi, etrafım da dağlık oldu.*]

Deliler, akli olmamakla yaptıklarından dolayı sorumlu tutulup ayıplanmazlar. Şair üzüntüden, ızdıraptan delirmiştir ama toplum bu hâlin farkında değildir. Şairi eleştirip, kötü sözlerle dışlarlar, ayıplayarak incitirler. Hak etmediği bu kötü sözlerin acısını ifade için vücudunun lale bahçesi olduğunu söyler. Lale, divan edebiyatı geleneğinde ortasındaki karalık sebebiyle yanık yarasına benzetilir. Şairin vücudu, ayıplama taşlarından yanık yaralarıyla dolu olduğu hâlde dağ başında kalmıştır. Dağlık yer, dağ başı anlamına gelen “kuhistan” ifadesiyle şair, yalnızlığını, kimsesizliğini, terk edilmişliğini vurgulamaktadır.

Ümîddür ki hâlâs ide Dâver-i Kakhâr
Ki rûh-ı kudsîyem İblîs elinde makhûram (K.14/14)

[*Şeytan’ın elinde yenik düşmüş Cebrâil’im, kahredici olan Allah’ın kurtaracağı umuyorum.*]

Cebrâil, dört büyük melekten biri olarak bilinmektedir. Şeytan ise isyanı ile cennetten kovulmuş, âsilerin başıdır. Kendisini rûh-u kudsî olan Cebrâil’e düşmanlarını ise şeytana benzeten şair, şeytanın, rakibin, kötülerin elinde yenik düşmüş bir hâldedir. Onları Kakhâr olan Allah’a havale eder. Allah’ın onu kurtaracağını ümit eder. Şair kötülerin elinde tutsak olmasından şikâyet eder. İyiliğin simgesi olan melek ile kötülüğün simgesi olan şeytan imgelerini bir arada kullanarak, bu zıtlıklar üzerinden anlamı kuvvetlendirmektedir.

7. Güneş ve Sıcaktan Şikâyet

Fehîm Divanı’ndaki kasidelerde on bir beyitte güneş ve sıcaktan şikâyet ettiği tespit edilmiştir. 5. kaside IV. Murad’a yazılmış bir Temmûziye’dir. Altmış üç beyitten oluşan orta uzunluktaki bu kaside ilk yirmi yedi beyitte sıcaktan şikâyet içeren beyitlere yer verildiği görülür. Sıcaktan şikâyetin öne çıktığı beyitler ise K.5/1, 4, 7, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 26, 27. beyitlerdir. Çalışmanın hacmi gereği üç beyit incelenmiştir.

El-ataş geldi yine tâb-ı temmûz-ı şu’le-tâb

Reşk-i deşt-i Kerbelâ itdi zemîni âfitâb (K.5/1)

[İşte susuzluk, temmuz sıcağı yine ateşler saçarak geldi, güneş yeryüzünü Kerbelâ Çölü'nü kışkandıracak hâle getirdi.]

“Kerbelâ”, peygamberimizin torunu Hz. Hüseyin’in susuz bırakılarak acı bir şekilde şehit edildiği yerdir. Bu sebeple mâtem yeri anlamında da kullanılmaktadır. Sıcağın, güneşin yeryüzünü Kerbelâ’yı kışkandıracak hâle getirdiği ifadesini iki anlamda da değerlendirildiğinde uygun olduğu görülür. Güneşin dünyayı Kerbelâ çölünü kışkandıracak kadar yakıcı hâle getirdiği ve yine Kerbelâ’yı kışkandıracak bir mâtem yerine çevirdiği şeklinde yorumlamak mümkündür. Sıcaklığın dayanılmaz bir hâl aldığı anlatmak için günümüzde de “çöl sıcağı” ifadesi kullanılmaktadır.

Katre-i sîm-âb-veş bir yirde idüp ictimâ
Külçe oldu rîze-i sîm ahterân olup müzâb (K.5/4)

[Erimiş yıldızlar, bir yerde toplanan gümüş kırıntıları gibi cıva damlasından külçe hâline geldi.]

Şair birinci beyitte güneşin dünyayı getirdiği hâli Kerbelâ ile ilişkilendirerek anlatmıştı. Bu beyitte ise gecenin de gündüzün sıcağından farklı olmadığını ifade eder. Yakıcı güneş gece kaybolmuştur ama sıcak hâla devam etmektedir yeryüzünü çöle döndüren sıcaktan gökteki yıldızlar da nasibini almış, temmuzun sıcağı gökteki yıldızları bile eritmiştir. Şair ne yerde ne de gökte sıcaktan kurtulmanın mümkün olmadığını bu yolla anlatmaktadır.

Âlem-i cev kûh-ı Kâf’a döndi gerd-i tîreden
Kullesinden ejder-i âteş-feşânîdür sehâb (K.5/11)

[Gökyüzü kara tozdan Kafdağı’na döndü, bulut ise kulesinden ateş saçan ejderhadır.]

Sıcak, ateş, duman, gökyüzü, bulut gibi unsurlarla bir tablo çizen şair, Kafdağı ve ejderha gibi figürleri de ekleyerek masalsı bir atmosfer yaratmıştır. Gökyüzünü ateş yaratılışlı Ankâ kuşunun yaşadığı Kafdağı’na benzettir. Bulut ise yağmur getirmesi ve serinlik veren gölgesiyle bilinirken şair onu kulelerinden ateş saçan bir ejderhaya benzetmektedir. Beyitler bütün olarak değerlendirildiğinde, şairin âlemdeki her şeyin tabiatının, sıcak sebebiyle değiştiğini anlattığı görülmektedir.

8. Gamdan, Elemden, Mâtemden Şikâyet

Gam, tarama sözlüğüne göre “üzülmek, endişe etmek” (Dilçin, 2018, s. 102); elem, Kubbealtı lügatine göre (Ar. i) “ızdırap, keder, gam, tasa, hüzn”, (eski) “ağrı, acı, sancı, sızı”; mâtem, Kubbealtı Lügatine göre “sevilen bir kimsenin ölümünden büyük acı, yas”, “büyük dert ve felaketlerin sebep olduğu derin üzüntü, keder ve ümitsizlik.”(https://lugatim.com) anlamlarına gelmektedir.

Görüldüğü gibi yakın anlamları olan bazen de birbirinin yerine kullanılan bu ifadelerle ilgili şikâyet içeren beyitler aynı başlık altında incelenmiştir.

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde on beyitte gamdan, elemden ve mâtemden şikâyet edildiği tespit edilmiştir. İlgili beyitler, K.2/7, 8; K.14/19, 22, 24, 25; K.15/28, 32; K.16/9, 10. beyitlerdir. Çalışmanın hacmi gereği beş beyit incelenmiştir.

Hîre-mest-i siyâhi-i şebden
Meyl-i keyfiyet-i şarâb itdüm (K.2/7)

Eyleyüp şişesin şikest evvel
Nefes-i germ ile müzâb itdüm (K.2/8)

[*Gam şarabından öyle şaşkın (ve) sarhoşum ki, ne zaman şarabın keyfiyetine meyl ettiysem, evvela şişesini kırdım, sonra da nefesimin sıcaklığıyla onu erittim.*]

Şarap, içeni sarhoş eden keyif verici bir içecektir. Âşık ise gece gündüz gam şarabı içmektedir. Şaraptan değil gamdan, kederden, acıdan sarhoş, kendini bilmez hâldedir. Bu hâliyle zevk ve eğlence yeri olması gereken şarap meclisine giderek, şarapla keyiflenmek istese orayı da yıkar geçer, gam sarhoşluğuyla bulunduğu yere zarar verir. Şairin şaraptan teselli arama ümidi de kalmadığı anlaşılmaktadır.

Hazân-ı zerd-i gâm bâg-ı çihremün gülüdür
Bahâr-ı gülşen-i şâdiye fasl-ı bâhûram (K.14/24)

[*Gam solgunluğunun sonbaharı, yüz bahçemin gülüdür, (ben ise) mutluluk gül bahçesinin baharına yaz mevsimiyim.*]

Şair sonbaharda yaprakların solup sararmasıyla kendi çehresinin gamdan solmasını ilişkilendirir. Bahçeyi ve gülü sonbaharın soldurduğu gibi gam sonbaharı da onun çehre gülünü soldurmuştur. “Mutluluk gül bahçesinin baharına yaz mevsimi olmak” ifadesi yazın bahardan sonra gelmesi sebebiyle aşığın hiçbir zaman bahara kavuşamadığını ifade etmektedir.

Tûde-i rîg-sıfat gâh idüp cem ‘iyyet
Tünd-i bâr-ı gam ile gâh perîşân olarak (K.16/9)

Deşde itmedeyem hükm-i hevâ ile semâ’
Gird-bâd oldı tenüm bâdiye-gerdân olarak (K.16/10)

[*Kum taneleri gibi bazen toplanıp bazen de gam yükünün şiddetinden dağılarak, çölde havanın hükmüyle dönmekteyim, vücudum çöllerde dönen, dolaşan bir kasırğa oldu.*]

Bu beyitlerde şair gam yükünden ve çölün yakıcı havasından neredeyse dağılıp çölün kumlarına karıştığını, çöl rüzgârının tesiriyle semâ

eder gibi dönüp durduğunu anlatmaktadır. Şair, gam yükünün ağırlığını ifade etmek için kendisini küçük kum tanelerine benzetir. Çöl rüzgârının etkisiyle dönüp duran kum taneleri gibi o da kader rüzgârıyla iradesi dışında savrulup durmaktadır.

9. Ayrılıktan ve Hasretten Şikâyet

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde altı beyitte ayrılık ve hasretten şikâyet ettiği tespit edilmiştir. İlgili beyitler, K.14/1; K.15/14, 15; K.16/1, 2, 3. beyitlerdir. Çalışmanın hacmi gereği iki beyit incelenmiştir.

Figân ki âşık-ı nâ-dîde-kâram mehcûram
Figân ki lezzet-i dîdâr-i yârdan dûram (K.14/1)

[*Nâdide bir âşık olduğum hâlde sevgiliden ayrı düştüğüm için feryat! Sevgilinin yüzünü görme lezzetinden uzak kaldığım için feryat!*]

Şair kendisini nâdide bir âşık olarak niteler. Onun kendisi de aşkı da eşsiz, benzersiz, az bulunur mahiyettedir. Bir âşık olarak değerini ortaya koyar. Ne yazık ki bu büyük aşka rağmen sevgiliden ayrı kalmıştır. Genel olarak divan şairleriyle örtüşen bu şikâyeti, Fehîm'in yine kendine has üslubu ile dile getirdiği görülür.

Eylemem gerden-i cemmâzumı muhtâc-ı derây
Hasret-i yâr ile girdüm yola nâlân olarak (K.16/3)

[*Hızla koşan devenin boynunu çana muhtaç eylemem, çünkü ben sevgilinin hasretiyle inleyerek yola girdim.*]

Yukarıdaki beyit Fehîm'in Dizdar Mehmed Ağa'nın yardımıyla İstanbul'a doğru yola çıkışını ve yolculuğun zahmet ve sıkıntılarına severek katlandığını anlattığı kasideden alınmıştır. Bu yolculukta öne çıkan duygu vatan hasretidir. Develerin boynuna takılan çan onların yerini bulmak ve çöl fırtınası gibi durumlarda kaybolmalarını önlemek için takılmaktadır. Fehîm'in vatan hasretiyle devamlı inleyişi çanın yerini tutar. Devenin yerinin belli olması için çana ihtiyaç kalmamıştır. "Sevgili" den kastedilenin, hasreti çekilen vatan olduğu Fehîm'in diğer şiirlerindeki benzer ifadelerinden de anlaşılmaktadır.

10. Dünyâdan Şikâyet

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde dört beyitte dünyadan şikâyet ettiği tespit edilmiştir. İlgili beyitler, K.15/9, 10, 11; K.16/21. beyitlerdir. Çalışmanın hacmi gereği iki beyit incelenmiştir.

Dirigâ çârşû-yı rişti bâzâr-ı cihân içre
Hasır-i köhne-veş düşdüm ne çâre çeşm-i rağbetten (K.15/9)

[*Ne yazık, dünya pazarının iplik çarşısı içinde, eski bir hasır gibi rağbet gözünden düştüm.*]

Dür-i eşk-i yetîm-âsâ olursam n'olabî-ragbet
Düşürdi hâke dehr-i bî-basîret 'ayn-ı 'izzetten (K.15/10)

[Basîretsiz dünya beni kıymet gözünden yere düşürdü, yetimin gözyaşı incisi gibi değersiz hâle gelirse buna şaşılır mı?]

Divan şairlerinin, dünyadan şikâyet ettiği ne sıkça rastlanır. Fehîm, Paşa'nın gözünden düşerek itibarsız hâle gelmesiyle ilgili içini döktüğü beyitlerde, gözden düşüp değersiz hâle gelmesini dünyaya bağlar. Basîretsiz, anlamsız dünya onu kıymet gözünden düşürmüştür. "Kıymet gözü", ifadesiyle kastedilen, kişinin insanların gözündeki değeridir. Şair kendisini eski bir hasıra benzeterek insanların ona rağbet etmediğini anlatır.

11. Mevki Sahiplerinden Şikâyet

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde iki beyitte mevki sahiplerinden şikâyet ettiği tespit edilmiştir. İlgili beyitler, K.15/40, 45. beyitlerdir. Çalışmanın hacmi gereği bir beyit incelenmiştir.

Der-i erbâb-ı câha ilticâdan sana dermân yok
Gönül deryûze-i derd ile turma her bir âfetden (K.15/45)

[Ey gönül! Mevki sahiplerinin kapısına sığınmaktan sana derman yok, her bir âfet gibi güzel sevgiliden derdine derman dilenip durma.]

Fehîm'in on yedi kasidesinden sadece ikisinde talep ifadesi bulunmaktadır. Mizacı gereği insanlardan bir şey istemekten rahatsız olduğunu şiirlerinden anladığımız Fehîm'in talepte bulunduğu kişilerden olumlu bir cevap alamamış olması onu derinden yaralamıştır.

12. Oruçtan (Açlık ve Susuzluktan)Şikâyet

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde iki beyitte oruçtan (açlık ve susuzluktan) şikâyet ettiği tespit edilmiştir. İlgili beyitler, K.3/5, 9. beyitlerdir. Çalışmanın hacmi gereği bir beyit incelenmiştir

Feryâd k'oldı rûzeden ol mertebe za'îf
Âzürde eyler oldı girân-bârî-i sevâb (K.13/5)

[Feryat ki (sevgili) oruçtan o derece zayıfladı ki, sevabın ağırlığı bile onu incitir oldu.]

Âşığın sevgilisine kıyamamasıyla ilgili ifadelere, her edebî türde rastlamak mümkündür. Şair bu beyitte sevgilinin sevabı bile taşıyamayacak kadar zayıfladığından bahseder. Sevabın soyut bir kavram olduğu, fiziki bir ağırlığı bulunmadığı düşünüldüğünde, Fehîm'in mübalağa yoluyla anlamı kuvvetlendirmek için bu ilgiyi kurduğu söylenebilir.

13. Gurbetten Şikâyet

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde iki beyitte gurbetten şikâyet ettiği tespit edilmiştir. İlgili beyitler K./50, 61. beyitlerdir. Çalışmanın hacmi gereği bir beyit incelenmiştir.

Belâ-yı kürbet-i gurbet firâk-ı gülşen-i aslî
Yine eydür bu nagma bülbül-i tab'ı hûş-elhâna (K.7/61)

[*Asıl gül bahçesi olan vatanın ayrılığı ve gurbet tasasının belasına rağmen, hoş sesli tabiat bülbülümün nağmesi yine de iyidir.*]

Fehîm'in Divanı'nda İstanbul'dan Kâbe-i aslî diye bahsettiği görülür (K.16/13). Şair vatan-ı aslîsi olan İstanbul'dan uzakta gurbet elde yalnız ve hamisiz kalmıştır. Maddi bir destek bulamazsa kendi imkânlarıyla dönmesinin mümkün olmaması onun üzüntüsünü arttırmaktadır. Bunca kırıngılıkla yine de güzel sözler, şiirler söyleyebilmektedir. Tabiat bülbülünden hoş nağmeler yükselir. Bu durumu, gülün aşkıyla daha içli, daha yakıcı nağmelerle şakıyan bülbül ile ilişkilendirirsek, Fehîm'in de daha içli daha yanık ve güzel şiirler söylemesine vatan hasreti ve gurbette yaşadığı üzüntülerin getirdiği duygusallığın sebep olduğu söylenebilir.

14. Vefâsızlıktan ve İlgisizlikten Şikâyet

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde iki beyitte vefâsızlıktan ve ilgisizlikten şikâyet ettiği tespit edilmiştir. İlgili beyitler, K.15/36, 37. beyitlerdir. İki beyit de incelenmiştir.

Dirîgâ yok mıdır bu 'arsada bir merd-i himmet kim
Hâlâs ide girîbân-ı dilüm dest-i melâmetden (K.15/36)

[*Yazık, bu dünyada gönlümün yakasını ayıplanma elinden kurtaracak himmet ehli bir yiğit yok mudur?*]

Ya himmet eyledi terk-i diyâr-ı 'âlem-i imkân
Mürüvvet mün'adım oldı yahud erbâb-ı himmetden (K.15/37)

[*Ya iyilik imkân âlemini terk-i diyar etti, ya da iyilik erbâbından insanlık yok oldu.*]

Belli bir memduha hitap etmeyen 15. kasidede şairin kendisine yardım edeceğini ümit ettiği kişilerden umduğu yardımı göremediği anlaşılmaktadır. Vatandan fersah fersah uzaklıkta hamisiz kalan ve şairlikten başka bir kabiliyeti, bir meslek bilgisi olmayan Fehîm'in oldukça zor bir durumda kaldığı anlaşılmaktadır. Müracaat ettiği mevkii sahiplerinden de yardım göremeyince, ümidi kırılarak bu beyitleri yazdığı söylenebilir.

15. Mihnetten Şikâyet

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde iki beyitte mihnetten şikâyet ettiği tespit edilmiştir. İlgili beyitler K.15/1, 2. beyitlerdir. Çalışmanın hacmi gereği bir beyit incelenmiştir.

Benem ol bâğbân-ı gam ki dâmânum degül ancak
Giribânum bile çâk oldu dest-i hâr-ı mihnetten (K.15/2)

[*Ben mihnet dikeninin elinden sadece eteği değil yakası da yırtılan o gam bahçıvanıyım.*]

Fehîm, mihneti yırtıcı bir dikene benzetmiştir. Genel olarak dikenler, eteğe ve paçaya takılıp zarar verirler. Fakat şair “gam bahçıvanı” ifadesiyle eteğini ve yakasını yırtan dikenleri kendisinin yetiştirdiğini dile getirmektedir. Emek verip yetiştirdiği bahçenin dikenleri onun sadece eteğini değil yakasını da yırtarak bedenini yaralamaktadır.

16. Ümitsizlikten Şikâyet

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde iki beyitte ümitsizlikten şikâyet ettiği tespit edilmiştir. İlgili beyitler K.10/37, 38. beyitlerdir. Çalışmanın hacmi gereği bir beyit incelenmiştir.

Âtıfet-kârâ ‘aceb âyînedür bahtum benüm
Şâhid-i ümmîdi benden rûy-ı gerdân gösterür (K.10/37)

[*Ey ihsan sahibi koruyucu! Benim bahtım bir acayip aynadır ki, ümit dilberini benden yüz çevirmiş olarak gösterir.*]

Şair, baht aynasının acayipliğinden bahsetmektedir. Ayna, olanı olduğu gibi gösteren, yansıtan bir eşyadır. Ümidi kişiselleştirerek bir dilbere, güzele benzetir. Ümit güzeli, onun bahtının aynasında şairden yüz çevirmiştir. Yüz çevirmek deymi “gösterdiği ilgi ve yakınlığı kesmek” anlamındadır. Hayatında güzel şeyler olacağına dair ümidini kesen Fehîmhâlini bu dolaylı ifadelerle, kendine has üslubuyla anlatmaktadır.

17. Kimsesizlikten Şikâyet

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde bir beyitte kimsesizlikten şikâyet ettiği tespit edilmiştir. İlgili beyitler K.12/1. beyittir.

Mest-i aşkam bana hem-dem dil-i nâ-kânumdur
Özgedür dil yine hem sâkî vü hem cânumdur (K.12/1)

[*Ben aşk sarhoşuyum, bana yoldaş, murat olamamış gönlümdür. Başkadır, yine de gönül hem sakim hem kadeh arkadaşımıdır.*]

Fehîm'in yaşadığı üzüntüler sebebiyle içine kapandığı, yalnızlaşarakıçkiye yöneldiği söylenebilir. Eyyüp Paşa'ya da “müdmîn-i hamrdır” diye şikâyet edildiği Üzgör tarafından kaydedilmektedir (1991, s. 6). Âşığın kırık gönlünden başka kimsesi yoktur. O gönül ki hem arkadaşı

hem sakisi hem kadehi her şeyidir. Şair bu beyitte yalnızlığını, kimsesizliğini dile getirmektedir.

18. AğyardanŞikâyet

Fehîm Divanı'ndaki kasidelerde bir beyitte ağyardan şikâyet ettiği tespit edilmiştir. İlgili beyit K.9/15. beyittir.

Âhsad-âh ki bakmaz sana toyınca Fehîm
Havf eder havf ki ağyâr ola nâgâh âgâh (K.9/15)

[Ah! Yüzlerce ah ki, yabancılara anlayıvermelerinden korkar da Fehîm sana doya doya bakamaz.]

Sevgiliye doya doya bakmak isteyen âşık yabancılara anlamalarından ve bu aşkın ortaya çıkmasından korkmaktadır. Bu beyitlerde kastedilen kişinin muhabbetine mazhar olduğu bir devlet büyüğü olduğu da düşünülebilir. Bu anlam çerçevesinde değerlendirildiğinde Fehîm'in insanların çekememezliklerine maruz kalmamak için bu muhabbetin sezilmesini istemediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada divanındaki kasideleri şikâyetle dair unsurlar çerçevesinde incelediğimiz XVII. yüzyıl şairlerinden Fehîm-i Kadîm, genç yaşta vefat etmiş olması, kısa ömrünün çok farklı yerlerde, gurbette geçmesi hüznü, keder, gurbet acısı, vefasızlık, ilgisizlik, çaresizlik gibi duyguları oldukça derin yaşamış olmasıyla dikkat çeken bir şairimizdir. Genç yaşının ve mizacının verdiği duygusallık ile ve Sebk-i Hindî'nin de etkisiyle, şiirlerinde ızdırap terennümlerini yoğun, içli ve samimi bir şekilde ifade eden Fehîm'in şiirlerini şikâyet yönünden değerlendirmenin, divan edebiyatında "şikâyet" temasının araştırılması bağlamında önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmaya önce Fehîm'in şikâyetlerine sebep olan hayat hikâyesinin anlaşılmasına çalışılarak başlanmış, daha sonra divanındaki kasideler şikâyet unsurları yönünden ele alınmıştır. Şikâyetin "durumundan memnun olmayıp yakınma, başına gelen dertten sızlanma, yakınma, sızlanma, ağlantı, şekva" gibi farklı anlamları üzerinden kasideler incelenmiştir. Bu anlam çerçevesinde şikâyet ihtiva eden beyitler tespit edilerek sebeplerine göre tasnif edilmiştir. Çalışmanın hacmi gereği söz konusu beyitler içerisinden anlamca öne çıkanlar belirli sayıda örnek olarak seçilerek değerlendirilmiştir.

Fehîm-i Kadîm Divanı'nda, en kısası 18, en uzununu 101 beyitten oluşan 17 kaside bulunmaktadır. Toplam 691 beyit olan bu kasideler “şikâyet”e dair ifadelerin kullanımı çerçevesinde incelendiğinde aşağıdaki verilere ulaşılmaktadır:

Fehîm divanındaki kasidelerde şairin 25 beyitle en çok hâlden şikâyet ettiği tespit edilmiştir. Şairin en çok şikâyet ettiği ikinci konunun ise 23 beyitte farklı yönleriyle sevgiliyle ilgili olduğu görülmektedir. Şairin en çok şikâyet ettiği konulardan üçüncüsü ise 21 beyitle, felekten, bahttan, tâlihten şikâyetidir. Bunu 12 beyitle şairin aklından, irfanından ve şairliğinden şikâyet ettiği beyitler takip eder. Şikâyet içeren diğer beyitlerin tasnifi ise şu şekildedir: 11 beyitte değerinin bilinmemesinden, 11 beyitte toplum ve insanlardan, 11 beyitte sıcağın, 10 beyitte gamdan, kederden, mâtemden, 6 beyitte ayrılıktan ve hasretten, 4 beyitte dünyadan, 2 beyitte mevki sahiplerinden, 2 beyitte ramazandan, 2 beyitte gurbetten, 2 beyitte vefasızlık ve ilgisizlikten, 2 beyitte mihnetten, 2 beyitte ümitsizlikten, 1 beyitte yalnızlık ve kimsesizlikten, 1 beyitte ağyardan şikâyet eder. Toplam 148 beyitte şikâyet tespit edilmiştir.

Bu çalışmada divan şiirinin temel konularından biri olan şikâyetin Fehîm'in kasidelerindeki mahiyetinin görülmesi açısından faydalı olması amaçlanmıştır. Çalışmanın divan şiirinde şikâyet konusunda yapılacak diğer araştırmalara bir katkı sunması, dün ve bugün insanının duygu ve düşünce dünyasının, şikâyet meselelerinin ve şikâyetleri dile getiriş biçimlerinin ortaya konması bakımından faydalı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Batıslam, H. D. (2007). *Tarih ve kültür kaynağı olarak hasb-i hâller. TÛBAR-XXII-Güz, S.22, s. 29-42.*
- Deger, M. B. (2022). *Sebk-i Hindî'de oksimoron (Nâilî, Fehîm-i Kadîm, Neşâtî ve Şeyh Gâlib Divanları)* Ankara: Sonçağ Yayıncılık
- Develioğlu, F. (2020). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. 17. b., Ankara: Aydın Kitabevi
- Dilçin, C. (2018). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Dilçin, C. (2011). *Divan şiiri ve şairleri üzerine incelemeler*. İstanbul: Kalcı Yayınevi
- <http://lugatim.com/> (e.t.: 2025) (*Kubbealtı Lügati*)
- <https://sozluk.gov.tr/> (e.t.: 2025) (*Güncel Türkçe Sözlük*)

- Karahan, A. (1948) *Fuzuli'nin mektupları*, Cilt:2 Sayı: 3-4, s.245-266, İstanbul: TDED
- Karakoç, K. (2021). Divan şâiri Fevrî ve Şikâyetnamesi. *Jurnal of Language and Litarature*. Vol. 7/2, s. 367-388. DOI:10. 20322/littare. 877132
- Mengi, M. (2021). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mermer, A. (2020). *Üniversiteler için eski Türk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Pala, İ. (2020). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2019). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tokmak, N. (2018). *Dîvan edebiyâtı (muhtasar-örnekli-sözlüklü)*. İstanbul: Demavend Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük. 10. Baskı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Üzgör, T. (1991). *Fehîm-i Kadîm hayatı, sanatı, dîvânı ve metnin bugünkü Türkçesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Üzgör, T. (1995). Fehîm-i Kadîm. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 12, s. 295. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fehim-i-kadim>

Görsel Sanatlarda “Gerçekçilik, Temsiliyet, Hakikat” Kavramları ve 21. Yüzyıl Sanatına Yansımaları

Metin KUŞ¹

1- Doç.Dr.; İstanbul Gelişim Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, mkus@gelisim.edu.tr ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-3152-5235>

ÖZET

Görsel sanatlar alanında "gerçekçilik" "temsil" ve "hakikat" terimleri bu alandaki herhangi bir oluşumu açıklarken sıklıkla başvurulanan kavramlardır. Bu kavramlar arasındaki ayrım ve kapsadıkları içerik plastik sanatlar alanı için çok önemli ayrımları ve farkları ihtiva ediyor. Bazen birbirinin yerine yanlışlıkla kullanılabilen bu kavramların plastik sanatlar bağlamında kapsadıkları ve genel olarak ifade ettikleri alanları belirginleştirmek bu çalışmanın öncelikli amacıdır. Diğer bir amaç da bu kavramlardan her birinin görsel sanatlar alanında güncel ve tarihsel sürecinde de ne denli geniş alanları kapsadığını görünür kılmak ve vurgulamaktır. Buradan hareketle kavramların kapsamı ve önemine dair sanat tarihi sürecinden örneklemelerle, oluşturulan sanat eserini ve aynı zamanda sanat eserinin algılanmasını nasıl etkileyebildiğini gösterebilmek bir diğer amaç olarak düşünülmüştür. Bu amaçlar doğrultusunda 'gerçekçilik' ile ilgili olarak Roma Sanatı ve Fotorealizm, Hiperrealizm akımları örnek seçilmiştir. 'Temsil' kavramı ile ilgili, genel olarak Klasik Resim ve Sürrealizm, 'hakikat' kavramı için ise Antik Mısır Sanatı ve Kübizm, Fovizm, Ekspresyonizm akımları örnek seçilmiştir. Kavramların ilk bakışta birbirine çok yakın gibi görünen anlamları plastik sanatlar bağlamında ele alındığında çok önemli farklar içerdiği görülür. En dolaysız anlatımı ile gerçekçilik nesnelerin, doğanın nasıl görüldüğü ile ilgili iken 'temsil', oluşturulan görsel aracılığı ile örtük olarak anlatılmak istenene dair öncelikler taşır. 'Hakikat' kavramı ise görülenin ve örtük olarak anlatılanın ötesindeki özü keşfetmeyi ve ifadelendirmeyi amaçlar. Sanatçı bir sanat eseri oluştururken bunlardan birini diğerlerine göre önceliklendirebilir veya birini diğerlerine ulaşmak için kullanabilir. Natüralizm diye de adlandırılan doğa gözlemine dayalı sanat eserleri yapıları gereği doğayı dönüştürmek veya yorumlamaktan çok doğayı olduğu gibi yansıtmayı amaçlarlar. Platon'un kavramıyla 'mimesis'(taklit) yöntemi ile amaçlarını gerçekleştirirler. Temsil yolu ile anlatımda da yine doğa gözlemi ve doğaya öykünme vardır ancak bu kez doğa temsil edilmek istenen yapıya göre yeniden kurgulanır. Zamanda ve mekânda doğal olarak bir araya gelemeyecek şeyler temsiliyet için bir araya getirilebilir ve konunun gereklerine göre doğa arzu edildiği ölçüde dönüştürülebilir. Hakikatin görselle ilişkisi ise ortaya konmak istenen hakikat için, görsel kurgudan ve görselliğin kendine has anlatım zenginliğinden yararlanmak olarak ifadelendirilebilir. Bu köklü 'sanat tarihsel' içeriklerin günümüz sanatında tezahür eden boyutları bu çalışmanın ilgi alanına giren diğer bir boyutudur.

Anahtar Kelimeler – Gerçekçilik, Temsiliyet, Hakikat, Plastik Sanatlar, Resim.

GİRİŞ

Görsel sanatlarda "gerçeklik" "hakikat" ve "temsil" arasındaki ayrım, plastik sanatların neden sadece taklitten (mimesis) ibaret olmadığını anlamamıza yardımcı olan önemli ve merkezi bir kavramdır. Bu kavramlar günlük dilde sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da, görsel sanatlarda birbirinden çok farklı oluşumlara işaret ederler. Bu çalışmada bu kavramları tüm felsefi ve tarihsel derinliği ile ele almak ve açıklamak gibi bir niyetin bu çalışmanın kapsamını fazlasıyla aşacağı ve bu nedenle de bu kavramları daha indirgenmiş bir çerçevede ele alarak ve doğrudan uygulama süreçlerinden hareketle görsel örnekler üzerinden değerlendirmelere varmak amaçlanmıştır. Başka bir deyişle görsellik alanının oluşumlarını sadece felsefi ve sözel ifadelerle izah edebilmek edebiyatın veya felsefe alanının göze alabileceği güçlükleri içermektedir. Bu sözel alana ait güçlüklerin felsefi çözümlenmesine girişmek yerine, uygulamalı olan bu alanlarda pratik olarak yapılan karakteristik uygulamalar üzerinden bu farkları ele almanın ve bu uygulamalar üzerinden bu ayrımları belirginleştirmenin ele alınan konunun doğasına daha uygun olduğu düşünülmüştür. Çalışmada amaçlanan kapsam, bütün görsellik tarihi içinde oluşmuş sanat eserlerinin en genel anlamıyla gerçeklikle olan ilişkisi bağlamında temel dayanaklarına, karakteristik özelliklerine dair tespitlerde bulunmak ve buradan hareketle bazı sonuçlara ulaşmaktır. Yine de görsel sanatlar tarihinde bu kavramlarla yapılacak her türlü istisnai yorumu ve analizi haklı çıkarabilecek çok sayıda örnek bulabilmek mümkündür. Buna rağmen konu bağlamında herhangi bir sanat eseri kaçınılmaz olarak bu kavramların bir kombinasyonu olmak zorundadır. Bu nedenle bu çalışmada sözel kavramlar plastik sanatlar kapsamında yapılmış uygulamalar ve konu başlıklarına genel gönderme yapacak şekilde ele alınmıştır. Bu açıklamadan hareketle basitçe ifade etmek gerekirse: Gerçeklik, gözlemlenebilir dünyanın sadık bir görünümünü ifade eder ve şeylerin daha çok optik olarak nasıl göründükleri ile ilgilidir. Temsil, altta yatan bir öz'e, duyguya veya deneyimine karşılık gelebilecek görsel oluşumları ifade eder. Bu ifadelendirmede şeylerin daha derin bir düzeyde nasıl olduğu veya nasıl hissettirdiği kurgulanırken izleyicinin kabulleri, birikimi, inançları gibi eserin oluşturulduğu kültürün tüm unsurları göz önünde bulundurularak değerlendirilmesini gerektirir. Bu göz önünde bulundurma toplumun beklentilerini tamamıyla tatmin etmeyi de amaçlayabilir veya tam tersi bir başkaldırıyı, itirazı da temsiliyet yoluyla ortaya koyabilir. Bu hissedişte içinde bulunulan kültürün kabulleri, bilgi ve inanç sistemleri çok önemli rol oynar. Hakikat ise rasyonel ve deneysel kanıtlarla bir şeyin görünüşünün ve algılanmasının ötesinde ne olduğunun izahı ve ifadesidir, denebilir. Bir sanat eseri oluşturulurken sanatçı bunlardan birini diğerlerine göre önceliklendirebilir veya birini diğerlerine ulaşmak için kullanabilir. Bunu örneklerle açıklayalım:

Gerçekçilik: Tasvir

Bir sanat eserinin "gerçekliği" hedeflediğinde, birincil amacı gerçeğe benzerliktir; yani gerçekmiş gibi görünmesini sağlamaktır. Sanatçının, konuyu herhangi bir idealizasyona veya abartıya gitmeden, "olduğu gibi," tüm kusurlarıyla ve en doğru şekilde betimlemeye çalıştığı yaklaşımdır. Amaç, görsel bir dürüstlüktür. Bu durumda, sanatçının becerisi, gözünün gördüklerini ne kadar doğru bir şekilde kopyalayabildiğiyle ölçülür: dokular, ışık, gölge, biçim ve renk. Buradaki ana fikir: İzleyicide "Tıpkı gerçek bir kişi/yer/nesne gibi görünüyor." etkisini oluşturmaktır. Realizm, Fotorealizm, Klasik ve Akademik Sanat'ın büyük bir kısmı konumuz bağlamında bu temel ifade biçimini amaçlar.

Resim 1: Canaletto'nun bir tablosu

18. yüzyıl sanatçısı Canaletto'nun Venedik kanalını tasvir eden tablosu, gerçekliğin bir başyapıtıdır. Mimarisi kusursuz, sudaki yansımalar gerçekçi ve perspektif duygusu kusursuzdur. Tablo, fiziksel bir yerin sadık bir kayıdır. Başarısı, gözlemlenebilir dünyaya olan yüksek sadakatine bağlıdır. Gerçekliği tasvir eder. Canaletto'nun çalışması, sanatsal gerçekliği tasvir etmek için bir mihenk taştır.

Temsil

Resim sanatında temsil veya temsiliyet, en temel anlamıyla, sanat eserinin görünen dünyadan tanınabilir nesneleri, figürleri, sahneleri veya manzaraları sanatçının amaçladığı yeni ve farklı bir şekilde bir araya getirilerek izleyicide uyandırmak istediği etkiye göre yeniden kurgulamasıdır. Bu tanınabilir ve doğadan esinlenilmiş şeylerin bir araya getirilerek o eser için kurgulanmış olanı anlatabilmek için hayali bir sahneyi oluşturur. Amaç sadece bir fotoğraf gibi kopyalamak değildir. Bir sanatçı imgesel bir kurgu ile hikâye anlatmak, belgelemek, idealleri yansıtmak, duyguyu aktarmak, kavramları sorgulamak gibi şeyleri temsil yolu ile ifade etmek isteyebilir. Bu kavram için Rönesans döneminin en önemli sanatçılarından Raffaello'nun başyapıtlarından biri olan "Atina Okulu" freskini ele alabiliriz. Eser, çizgisel perspektifin en mükemmel uygulamalarından biridir. Yerdeki karolardan başlayıp arkadaki devasa kemerlere kadar uzanan tüm çizgiler, tablonun

merkezindeki Platon ve Aristoteles figürlerinin arasında birleşen bir kaçış noktasına doğru ilerler. Bu, sadece teknik bir başarı değildir; aynı zamanda rasyonel, düzenli, akılla kavranabilir ve uyumlu bir evrenin temsidir. Rönesans hümanizminin "insan aklı her şeyi ölçebilir ve anlayabilir" felsefesi, mekânın bu matematiksel temsiliyle somut ve görünür hale gelir.

Resim 2: Raffaello Sanzio, Atina Okulu

Kullanılan mimari, antik Roma hamamlarından ve bazilikalarından esinlenmiştir. Ancak bu, belirli bir yapının kopyası değil, klasik dünyanın ihtişamının ve düzeninin idealize edilmiş bir sentezidir. Mekânın kendisi, antik bilgeliğin yeniden doğduğu Rönesans'ın özgüvenini temsil eder. Raffaello, freskte antik dünyanın en büyük düşünürlerini bir araya getirirken, onları sıradan bir mekâna değil, Yüksek Rönesans'ın idealize ettiği bir mimarinin içine yerleştirir. Bu, temsilin ilk katmanı olarak rasyonel ve ideal bir evren görürüz, bununla birlikte rasyonel perspektifle insan merkezli bir dünya ve grekoromen tarihinden seçilmiş önemli düşünürlerin Rönesans döneminde yaşayan insanların suretinde canlandırılması ise freskin başka temsili katmanlarını anlatır. Mekânın temsiliyeti ise gerçekte var olmayan, idealize edilmiş mimari ile matematiksel perspektifin (dolayısıyla insan aklının) kutsanması olarak başka bir katman olarak okunabilir.

Hakikat

Bir sanat eseri "hakikati" hedeflediğinde, daha derin bir anlam ifade etmek için görünür gerçekliği isteyerek feda edebilir, dönüştürebilir veya tamamen terk edebilir. Bu, duygusal bir gerçek, psikolojik bir durum, ruhsal bir iç görü veya evrensel bir insan deneyimi olabilir. Sanatçı "Bu nasıl

görünüyor?" u araştırmak yerine "Bu nasıl hissettiriyor?" veya "Bunun özünde ne var?" sorularına cevaplar arayabilir. Optik görünürlüğün ötesinde "Bu eser bana sanatçının duygusunu hissettiriyor" veya "Bu, insanlık durumu hakkında derin bir şeyi ortaya koyuyor." etkisini veya benzeri etkileri uyandırıyorsa burada bir hakikat arayışından söz edilebilir. Ekspresyonizm, Soyutlama, Sürrealizm, Fovizm akımlarında sanatçıların konumuz bağlamında bu tür arayışlar içinde olduğu söylenebilir.

Resim 3: Edvard Munch, "Çılgılık"

Bu ikonik tablo, bir köprüdeki bir kişinin "gerçek" bir tasviri değildir. Renkler sarsıcı ve doğallıktan uzaktır, insan figürü hayaletimsi bir forma dönüşmüş ve manzara sinir bozucu bir enerjiyle girdaplanmıştır. Munch nesnel gerçekliği tamamen terk etmiştir. Neden? Güçlü ve evrensel bir duygusal gerçeği, modern ruhu saran ezici kaygı ve varoluşsal korku hissini aktarmak için. Resim gerçekçi olmasa da, o ham insani duyguya son derece sadık. Bu yoğun etkiyi elde edebilmek için görünür gerçeklikten uzaklaşıp hissedilen insani duygunun hakikatini yeniden kurabildiği için her izleyende çok yoğun duygular uyandırabilen bir 'eser'e dönüşmüştür. Buradan hareketle, şöyle söylenebilir: özünde, sanatta gerçeklik "ne" ise, hakikat "neden" veya "nasıl hissettirdiği"dir. Bunu daha iyi anlatabilmek için yine sanat tarihinden önemli bir resmi örnek olarak ele almalıyız.

Resim 4: Pablo Picasso, Guernica

Bir savaş bölgesinin fotoğrafı, olayın gerçekliğini gösterir: binalar, insanlar, yıkımın görüntüleri. Ancak Picasso'nun çılgılık atan figürler ve ölen hayvanlardan oluşan devasa, kaotik, siyah beyaz bir resim olan "Guernica"sı, olayın gerçekliğini, yani savaşın dehşetini, acısını ve acımasızlığını yansıtır. "Guernica" bombalanan gerçek bir kasaba gibi görünmese de, birçok fotoğraftan daha "gerçek" bir deneyim hissi verir.

Bulgular

Giriş kısmında kavramların bu çalışma kapsamında kullanılacak sınırlı ve kısıtlı tanımları yine sanat tarihinden en bilindik eserler örneklenerek yapılmıştır. Bu kavramların ışığında bütün sanat üretim süreçlerine bakıldığında bu üç kavramdan birinin ele alınan dönemde veya sanat eserinde daha baskın ve etkili diğer iki ögenin ise bu etkiyi pekiştirmek üzere daha ikinci planda bırakıldığı gözlemlenmektedir.

Tarihin büyük bir bölümünde (mağara resimlerinden 19. yüzyıla kadar) sanat, doğası gereği gerçekliği de belli ölçülerde yansıtmak zorundaydı. Bu yönüyle sanatın temel işlevi dünyayı farklı yöntemlerle yansıtmak, anlatmak ve belgelemektir. Tarihsel gelişim, değişim, dönüşüm süreçlerine farklı karakteristik özellikleri açısından kapsamı sınırlı tutmak için örnekleyerek bir seçim yaptığımızda bu başlık altında başlıca toparlanabilecek dönem ve eğilimler şöyle sıralanabilir.

Antik Roma, dünyevi, bireysel ve faydacı bir hakikat anlayışı oluşturdu. Yunanlıların felsefi idealizminden hareketle, daha faydacı ve dünyaya dönük bir kültür oluşturdular. Onlar için hakikat, bir kişinin soyu, karakteri, topluma hizmeti ve deneyimleriyle şekillenen bireysel bir gerçeklikti. Özellikle portre sanatında bu anlayış, "verizm" (aşırı gerçekçilik) akımına yol açtı. Yunan portreleri genellikle kişiyi idealize ederken, Roma Cumhuriyet Dönemi portreleri bir senatörün yüzündeki her kırışıklığı, sigili ve yorgunluk ifadesini acımasız bir dürüstlikle betimlediler. Bu "çirkinlik" bir kusur değil, o kişinin bilgeliğinin, deneyiminin, ciddiyetinin ve topluma adanmış bir ömrün kanıtıydı. Hakikat, ideal güzellikte değil, yaşanmışlıkta

gizliydi. İmparatorluk döneminde bu gerçekçilik, propaganda ile birleşti. Augustus gibi imparatorlar, kendilerini Yunan tanrıları gibi genç ve idealize edilmiş bir formda tasvir ettirerek ilahi bir meşruiyet "hakikati" yaratırken, aynı zamanda Roma'nın güçlü ve istikrarlı olduğunu da ilan ediyorlardı. Sanat, imparatorun istediği "hakikati" halka sunan bir araçtı. Pompei gibi şehirlerdeki evlerin duvarlarına yapılan resimler, mitolojik sahnelerin yanı sıra gündelik yaşamı, manzaraları ve natürmortları da içeriyordu. Bu, hakikatin artık sadece tanrılara veya devlet adamlarına ait olmadığını, sıradan yaşamın ve kişisel zevklerin de resmedilmeye değer bir "gerçeklik" olduğunu gösteriyordu. Bu yaklaşım tarzı Rönesans sanatında da farklı düzeylerde ama özellikle detay etütlerinde devam eden bir oluşum olarak varlığını hep sürdürdü. Gustave Courbet gibi sanatçıların öncülük ettiği 19. yüzyıl Realizmi, idealize edilmiş mitolojik veya aristokratik sahneler yerine, gündelik hayatın sıradanlığını, işçileri, köylüleri ve toplumsal gerçekleri tuvale taşımıştır. Buradaki "gerçekçilik", sadece teknik bir benzerlik değil, aynı zamanda konu seçiminde ve sosyal bir "hakikati" yansıtmaya arzusunda yatar. Ancak 19. yüzyılda fotoğrafın icadı, bu durumu kökten değiştirdi. Fotoğraf makinesi, dünyayı resimden çok daha hızlı ve "doğru" bir şekilde kopyalayabiliyordu. Bu gelişme, ressamı "Resim, sadece dünyayı kopyalamaksa, o zaman ne işe yarar?" sorusuyla baş başa bıraktı. Bu kriz, Empresyonizm'den başlayarak Kübizm ve Fovizm gibi akımlarla doğa referansına bağlı kalma kurallarını yıkan ve nihayetinde 20. yüzyıl başında tam soyut sanata yol açan devrimin kapısını araladı. Fotorealizm ve Hiperrealizm, bu "görüneni olduğu gibi aktarma" fikrini devralır ancak odak noktalarını ve yöntemlerini değiştirirler. Fotorealizm ve Hiperrealizm, 19. yüzyıl Realizm akımının "gerçeği olduğu gibi yansıtmaya" arzusunu miras alan ancak bunu 20. ve 21. yüzyılın teknolojik ve felsefi koşullarıyla yeniden yorumlayan iki modern sanat akımıdır. Realizm bağlamında bu iki akımı özetlemek, aralarındaki ince ama önemli farkları anlamaktan geçer. 1960'lar ve 70'lerde ortaya çıkan Fotorealizm, isminden de anlaşılacağı gibi, birincil kaynağı olarak fotoğrafı kullanır. Sanatçı, doğaya veya modele bakarak değil, bir fotoğrafa bakarak resim yapar. Amaç, bir fotoğraf karesini tüm detayları, renkleri, ışık-gölge oyunları ve hatta lensin yarattığı bozulmalarla (parlama, odak dışı alanlar vb.) birebir tuvale aktarmaktır. Buradaki virtüözlük, sanatçının el işçiliğini görünmez kılarak, resmin bir fotoğraf makinesi tarafından üretilmiş gibi görünmesini sağlamaktır. Fotorealizm, 19. yüzyıl Realizminin "nesnellik" arayışını miras alır. Ancak bu nesnellik, toplumsal bir gerçeğe değil, fotoğrafik gerçeğe yöneliktir. Sanatçı, yorumunu ve duygusunu ortadan kaldırarak adeta bir makine gibi çalışır. Chuck Close'un devasa portreleri veya Richard Estes'in parlak vitrinli, yansımali şehir manzaraları bu akımın en bilinen örnekleridir. Konular genellikle sıradan ve duygusal olarak mesafelidir. Özetle Fotorealizm "Gerçek nedir?" sorusuna, "Gerçek, fotoğrafın yakaladığı andır" cevabını verir ve bu anı teknik bir mükemmellikle kopyalamayı hedefler.

Fotorealizm'den sonra gelişen Hiperrealizm, fotoğrafı bir başlangıç noktası olarak kullanır ancak onun ötesine geçmeyi hedefler. Amaç, sadece bir fotoğrafı kopyalamak değil, gerçekliğin kendisinden bile daha "gerçek" görünen, yüksek çözünürlüklü bir yanılsama (simülasyon) yaratmaktır. Hiperrealist sanatçı, fotoğrafın yakalayamayacağı kadar ince detayları (ciltteki gözenekler, saç telleri, kumaş dokusu vb.) tuvale veya heykele ekler. Bu, izleyicide bir "gerçeklik şoku" veya "tuhaf gerçeklik" etkisi yaratabilir. Eser, gerçekliğin bir kopyası değil, onun abartılmış, yoğunlaştırılmış bir versiyonudur. Hiperrealizm, Realizmin "gözlem" ve "detaycılığı" alır ve bunu teknolojik olanaklarla en uç noktasına taşır. Ancak Fotorealizm'in aksine, Hiperrealizm genellikle duygusal, anlatısal ve psikolojik bir boyut içerir. Jean Baudrillard'ın simülasyon teorisinden etkilenen bu akımda, yaratılan "aşırı gerçeklik" izleyiciyi rahatsız edebilir, düşündürebilir veya bir hikayenin içine çekebilir. Ron Mueck'in devasa veya minyatür boyutlardaki, psikolojik olarak yoğun, heykelleri bu akımın en çarpıcı örnekleridir. Hiperrealizm Özetle "Gerçek nedir?" sorusuna, "Gerçek, bizim inşa edebileceğimiz kusursuz bir yanılsamadır" cevabını verir ve bu yanılsamayı izleyicide bir etki yaratmak için kullanır. Sonuç olarak, Fotorealizm ve Hiperrealizm, 19. yüzyıl Realizminin "gerçeği betimleme" misyonunu, fotoğraf ve dijital teknolojiler çağında devralan iki benzer akımdır. Fotorealizm fotoğrafın kendisine sadık kalarak nesnel bir "gerçekçilik" ararken, Hiperrealizm fotoğrafı aşarak duygusal ve psikolojik olarak daha yoğun bir "aşırı gerçekçilik" inşa eder.

Sanata temsiliyet kavramı açısından bakıldığında; sanatın temel işlevi hikâye anlatmak, belgelemek, idealleri yansıtmak, duyguyu aktarmak, kavramları sorgulamak gibi amaçları temsil ederek ifade etmek olduğunu söylemiştik. Bu temel başlıkları açmamız gerektiğinde:

-Hikâye Anlatmak: Tarihsel, mitolojik veya dini olayları izleyiciye aktarmak (Örn: Paolo Veronese'nin "Kana'da Düşün" tablosu).

-Belgelemek: Belirli bir kişinin (portre), yerin (manzara) veya anın (tarihsel resim) kaydını tutmak.

-İdealleri Yansıtmak: Görünen dünyayı kusurlarından arındırarak, mükemmel veya ideal bir versiyonunu sunmak (Örn: Rönesans dönemi resim anlayışı).

-Duyguyu Aktarmak: Bir nesne veya sahnenin sanatçıda uyandırdığı duyguyu, renk ve fırça darbeleriyle izleyiciye aktarmak (Örn: Vincent Van Gogh'un "Yıldızlı Gece"si).

-Kavramları Sorgulamak: Temsilin kendisini ve gerçeklikle olan ilişkisini sorgulamak (Örn: René Magritte'in "Bu bir pipo değildir" resmi) olarak özetlenebilir.

Rönesans resmi, "temsil" veya "temsiliyet" kavramının Batı sanat tarihindeki en büyük devrimlerinden birini yaşadığı, adeta yeniden tanımlandığı bir dönemdir. Rönesans'taki temsiliyet anlayışını yorumlamak, Orta Çağ'dan kopuşu ve modern dünyanın görsel temellerinin nasıl atıldığını anlamak

demektir. Rönesans'ın temsil anlayışı, kendinden önceki Orta Çağ'ın sembolik ve ruhani temsiliyetine bir başkaldırıdır. Bu devrimi birkaç temel başlık altında inceleyebiliriz. Öncelikle Orta Çağ sanatında temsilin amacı, Dünyayı olduğu gibi göstermek değil, ilahi hakikatleri ve dini dogmaları semboller aracılığıyla anlatmaktır. Bu nedenle figürler yassı, mekân derinliksiz ve oranlar hiyerarşıktı (önemli figürler daha büyük çizilirdi). Arka plan genellikle gerçek bir gökyüzü değil, cenneti simgeleyen altın bir yaldızdı. Amaç, izleyiciyi bu dünyadan koparıp ruhani bir âleme taşımaktır. Bu nedenle Orta Çağ'dan kopuş bir anlamda sembolik temsilden "İkna Edici" temsile geçiş sürecidir denilebilir. Yani Rönesans ilahi olanı sembollerle anlatmaz tam tersini hedefler: İlahi olanı bu dünyaya indirmek ve izleyiciyi gördüğü şeyin "gerçek" olduğuna ikna etmektir. Rönesans resmi, adeta dünyaya açılan bir pencere olmayı amaçlar. Bu, temsil anlayışındaki en köklü değişimdir. Bu yeni "ikna edici" Rönesans temsil anlayışı, birkaç devrimci yenilik üzerine inşa edilmiştir. Bunlardan birincisi ve en önemlisi Rönesans'ın temel felsefesi olan hümanizmdir. Hümanizm: insanın ve dünyanın insan aklı merkezli olarak yeniden keşfi olarak adlandırılabilir. Başka bir deyişle Rönesans, insanı ve onun aklını evrenin merkezine koydu. Bu felsefe, sanattaki temsile doğrudan yansıdı. Kutsal figürlerin insanlaşması bunun sonucudur. Meryem, İsa ve azizler artık soyut ve ulaşılmaz semboller değil, etten kemikten, duyguları olan, acı çeken, sevenen, gerçekçi insan figürleri olarak temsil edilmeye başlandı. Masaccio'nun "Cennet'ten Kovuluş" freskindeki Âdem ile Havva'nın utancı ve acısı, bu yeni insani temsilin ilk sarsıcı örneklerindendir. Diğer önemli değişiklik dünyevi mekânların tanrısal arka planların yerini almasıdır. Dini sahneler artık cenneti simgeleyen altın yaldızlı arka planlarda değil, Floransa sokakları, Toskana tepeleri gibi tanınabilir, gerçekçi mekânlarda geçmeye başladı. Rönesans düşüncesinin resme yansıyan diğer önemli bir özelliği de matematiksel düzen ve rasyonel perspektifin keşfidir. Çizgisel perspektifin icadı aynı zamanda Rönesans temsiline en büyük teknik devrimidir. Filippo Brunelleschi tarafından keşfedilen ve Leon Battista Alberti tarafından teorileştirilen bu sistem, iki boyutlu bir yüzeyde üç boyutlu mekân yansımalarını matematiksel bir kesinlikle yaratmayı sağladı. Bu çizgisel ve merkezi perspektif sayesinde resim yüzeyi, izleyiciyi merkeze koyarak, izleyicinin baktığı yere göre düzenlenmiş, rasyonel, ölçülebilir ve düzenli bir dünya sahnesine dönüştü. Raffaello'nun "Atina Okulu" freski, perspektifin bu düzenleyici ve felsefi gücünün zirvesidir. Tüm büyük filozoflar, mantıksal bir mimari içinde, uyumlu bir düzende bir araya getirilmiştir. Bir diğer önemli özellik doğa gözlemi, anatomi ve ışık-gölge (Chiaroscuro) tekniklerinin geliştirilmesidir. İkna edici bir temsil için figürlerin gerçekçi olması şarttı. Rönesans sanatçıları, bu amaçla bilim insanı gibi çalıştılar. Leonardo da Vinci ve Michelangelo gibi sanatçılar, insan vücudunun yapısını anlamak için kadvralar üzerinde çalıştılar. Bu sayede, kasların gerilimini, kemiklerin yapısını ve bedenin hareketini daha önce hiç

görülmemiş bir gerçekçilikle temsil ettiler. Sanatçılar, chiaroscuro (ışık-gölge) tekniğini ustalıkla kullanarak figürlere ve nesnelere hacim, ağırlık ve kütle kazandırdılar. Artık figürler, bir yüzeye yapıştırılmış gibi değil, mekân içinde yer kaplayan, ışık altında var olan üç boyutlu varlıklar gibiydi. Ama bu özelliklerin bütünü gerçek dünyayı anlatmak için değil anlatılan dinsel öykülerin ikna edici ve inandırıcı görünmesi için gerekiyordu. Bu nedenle Rönesans'ın temsil anlayışını "gerçekçi" olarak tanımlamak yetersiz kalır. Rönesans sanatçısı, dünyayı sadece olduğu gibi kopyalayan bir taklitçi değildi. O, aynı zamanda doğayı, dini anlatıları inandırıcı bir yapıda gösterebilmek için doğayı güzelleştiren, kusurlarından arındıran ve ideal bir forma ulaştıran bir tasarımcıydı. Platoncu bir yaklaşımla, sanatçı görünen dünyanın ardındaki mükemmel "idea"yı aradı. Raphael'in çizdiği Madonnalar, belirli bir modelin portresi değil, güzellik, saflık ve annelik "ideallerinin" bir sentezidir. Bu nedenle Rönesans temsiliyeti, gözlemin ve bilimin, ideal güzellik arayışıyla birleşimidir. Sonuç olarak, Rönesans resminde "temsil", Orta Çağ'ın sembolik dilinden koparak Hümanist, bilimsel ve idealist bir karaktere bürünmüştür. Amaç, izleyiciyi hem aklen hem de duygusal olarak ikna eden, düzenli, uyumlu ve insanı merkezine alan bir dünya yanılması yaratmaktır. Rönesans sanatçısı, bunu perspektif, anatomi ve ışık-gölge gibi bilimsel araçları kullanarak, ancak her zaman ideal bir güzellik ve harmoni süzgecinden geçirerek başarmıştır. Bu temsil anlayışı, sonraki 400 yıl boyunca Batı sanatının temelini oluşturacak ve ancak 19. yüzyılda modernizmin yükselişiyle sorgulanmaya başlanacaktır. Görsel sanatlarda temsil kavramının bir diğer yönünü ele almak için bu kez 20. Yy'dan önemli bir sanatçının önemli bir eserini ele alarak konuyu biraz daha derinleştirebiliriz. René Magritte'in "İmgelerin İhaneti" (La trahison des images) adlı bu çok bilinen eser serisinden "Bu Bir Pipo Değildir" resmi bu durumu vurgulayan bir eserdir. 1929'da yapılmış bu eser, 21. yüzyılın en temel sorunlarından birini, yani gerçeklik ve onun temsili arasındaki kopuşu, şaşırtıcı bir öngörüyle ele alır.

Resim 5: Rene Magritte, Bu bir pipo değildir.

Magritte'in yaptığı şey son derece basit ama felsefi olarak çok derindir: Bir pipo resmi çizmiş ve altına son derece dürüst bir cümle yazmıştır: "Ceci n'est pas une pipe." (Bu bir pipo değildir.) Bu ifade, kelimenin tam anlamıyla doğrudur. Tabloda gördüğümüz şey bir pipo değildir; bir piponun resmidir. Onu elinize alamaz, içine tütün dolduramaz ve yakıp içemezsiniz. O, boya ve tuvalden oluşan bir temsildir. "İhanet" tam da bu noktada yatar. Beynimiz, bir nesnenin resmini gördüğünde, otomatik olarak onu nesnenin kendisiyle birleştirme eğilimindedir. Resme bakar ve anında "pipo" diye düşünürüz. Magritte, bu şartlanmış aynı zamanda yanlış olan zihinsel süreci durdurur ve bizi uyarır: " Gördüğün şey sandığın şey değil. Temsil ile gerçeğin kendisi aynı şey değildir." Magritte'in yaptığı şey, görsel anlatımda yüzyıllar içinde oluşmuş bir yanılsamayı, temsil ile temsil edileni aynılaştırma sürecini yine çarpıcı bir görsel anlatımla sorgulamaya açmıştır. Temsiliyet, "fotoğrafik gerçekçilik" ile aynı anlama gelmez. Bir şeyi temsil etmenin birçok yolu vardır ve bu yollar sanat akımlarına göre değişir. Bu Rönesans'ta olduğu gibi, sanatçının, doğayı veya insan figürünü kusurlarından arındırarak onu daha mükemmel, estetik veya ahlaki olarak daha üstün bir forma soktuğu yaklaşım olabileceği gibi sanatçının, tanınabilir bir nesneyi kendi sanatsal üslubuna göre basitleştirdiği, abarttığı veya bozduğu yaklaşım da olabilir Nesne hala tanınabilir, ancak gerçekçi değildir. Stilizasyon denilen bu yaklaşım çok geniş bir yelpaze oluşturur. Sonuç itibarı ile temsiliyet; sanat eserinin gerçek dünyadan referanslar içeren, tanınabilir figür ve nesnelerden oluştuğu geniş bir kategoridir. Ancak bu temsil, birebir bir kopya olmak zorunda değildir; sanatçının amacına ve üslubuna göre gerçekçi, idealize edilmiş veya stilize edilmiş olabilir. Bu doğa referanslı figür ve nesneler doğada olduklarından çok farklı bağlamlarda ve kurgularda bir araya getirilerek amaçlanan etkiyi oluşturmak üzere birlikte düzenlenirler. Antik uygarlıklarda "hakikat" kavramı, günümüzün bilimsel ve nesnel tanımından çok farklıydı. Hakikat; ilahi düzen, toplumsal yapı, mitoloji ve felsefeyle iç içe geçmiş bir kavramdı. Bu nedenle, Sümer, Mısır, Yunan ve Roma'da sanat, özellikle de resim, görünen dünyayı anlık ve gerçekçi bir şekilde kopyalamak yerine, her medeniyetin kendi "hakikat" anlayışını yansıtmak ve kalıcı kılmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu birbirinden farklı uygarlıkların algılama ve yansıtma biçimlerine konumuz bağlamında kısaca değinmek gerekirse farklı şekillerde görsellik tarihi içinde kabul edilmiş "hakikatin" yansıtılması çabasının belirleyici ve karakteristik olduğu başlıklara bu örnekler verilebilir. Sümerler için ilahi düzenin ve toplumsal hiyerarşinin önemi büyüktü. Buradan hareketle Sümerler için hakikat, tanrıların belirlediği kozmik ve toplumsal düzendi. Her şeyin bir yeri ve sırası vardı; krallar tanrıların yeryüzündeki temsilcisi, toplum ise katı bir hiyerarşi içinde organize olmuştu. Sanatın görevi, bu ilahi ve toplumsal düzeni "doğru" bir şekilde tasvir ederek onu onaylamak ve sürdürmektir. Bu hakikat algısının görsel anlatıma yansması hiyerarşik oran (önem hiyerarşisi) olarak yansımıştır. Sümer sanatında bir

figürün boyutu, onun gerçek fiziksel boyutunu değil, toplumsal ve ruhani önemini yansıttı. Tanrılar ve krallar her zaman diğer insanlardan, kölelerden veya sıradan askerlerden çok daha büyük tasvir edilirdi. Bu, görsel bir "hakikat" ifadesiydi: Bu anlayışa göre önemli olan daha büyüktür. Bu algı biçiminin bir diğer yansıması şeritler halinde anlatımdır. *Uruk Vazosu* veya *Ur Standardı* gibi eserlerde olaylar, yatay şeritler halinde anlatılır. Her şerit, düzenli ve sıralı bir kozmos fikrini yansıtır. En alttaki şeritlerde bitkiler ve hayvanlar, ortada çalışan insanlar, en üstte ise tanrılara sunu yapan kral gibi en önemli figürler yer alır. Bu anlatım biçimi, kaosu karşıtı olan düzenli bir evren "hakikatini" görselleştirir. Bu sıralı anlatım şeklini silindirik mühürlerde de görmek mümkün. Kişisel mülkiyeti ve yasal belgeleri onaylamak için kullanılan silindirik mühürler, Sümerlerin düzen ve yasa karakteristiğinin mikro düzeydeki yansımalarıdır. Bu mühürlerin üzerine işlenen tanrılar, kahramanlar ve mitolojik sahneler, her işlemin tanrısal bir düzen içinde gerçekleştiği ve korunduğu "hakikatini" mühürlerdi. Antik Mısır Sanatı: İnsan figürünü, en bilinen açılarının birleşimiyle (baş profilden, göz cepheden vb.) temsil eden kavramsal bir Stilizasyon ile oluşturulurdu. Antik Mısır'da hakikat kavramının merkezinde Ma'at yer alırdı. Ma'at; adalet, doğruluk, denge ve evrenin başlangıcında yaratılmış olan kozmik düzenin kendisiydi. Firavunun en temel görevi, Ma'at'ı korumak ve kaosu galip gelmesini önlemektir. Mısır sanatı, bu ebedi ve değişmez düzeni yansıtmak ve ölümden sonraki yaşamda da sürdürmek için tasarlanmış işlevsel bir araçtı. Bu nedenle Mısır resim sanatı, bir anı veya bir perspektifi değil, bir şeyin "özünü" ve ebedi formunu tasvir etmeyi amaçlardı. Bu nedenle figürler, en belirgin ve tanınabilir açılarının birleşimiyle çizilirdi: Baş profilden, göz cepheden, omuzlar ve gövde cepheden, kalça ve bacaklar ise profildendi. Bu, anlık bir görüntü için "yanlış" olsa da, o kişinin tüm temel özelliklerini içeren ebedi bir "hakikat" için "doğru"ydü. Mısır resim ve heykellerindeki durağan, sağlam ve anıtsal formlar, Ma'at'ın değişmezliğini ve kalıcılığını simgeler. Figürler hareket halinde bile olsalar, bu hareket bir dinginlik ve denge içinde verilir. Amaç, geçici olanı değil, sonsuz olanı yakalamaktır. Bu nedenle mezar duvarlarına yapılan resimler, ölen kişinin öbür dünyada ihtiyaç duyacağı her şeyin ebedi birer kopyasıydı. Tarım, avcılık, ziyafet sahneleri, o anların bir hatırası değil, öbür dünyada sonsuza dek var olacak bir "hakikatin" sihirli bir şekilde yaratılmasıydı. Bir yönüyle Antik Mısır kültüründe bir şeyi resmetmek, neredeyse onu var etmekle eşdeğerdi. Antik Yunan'da hakikat kavramı, felsefenin yükselişiyle birlikte köklü bir dönüşüm geçirdi. "Aletheia" (gizli olanın açığa çıkması, hakikat) ve "Mimesis" (taklit, temsil) kavramları sanatın merkezine oturdu. Yunan sanatı, ilk başta Mısır gibi sert ve şematikken, Klasik Dönem'de insanı ve onun potansiyelini merkeze alarak, görünen dünyanın ardındaki ideal ve mükemmel "hakikati" aramaya yöneldi. Yunan sanatçıları, sıradan bir insanı tüm kusurlarıyla çizmek yerine, "insan" fikrinin en mükemmel halini aradılar. Vücutlar, matematiksel oranlara

dayanan, atletik, dengeli ve harmonik bir güzelliğe sahipti. Bu, basit bir gerçekçilik değil, felsefi bir hakikatin (insanın ideal formu) peşindeki bir idealizmdi. Arkaik dönemin sert "Kuros" heykellerinden Klasik Dönem'in eserlerine geçiş, hakikat algısındaki değişimi gösterir. Sanatçılar artık sadece bir formülü tekrarlamıyor, insan anatomisini ve hareketini dikkatle gözlemleyerek doğanın ardındaki dinamik "hakikati" yakalamaya çalışıyorlardı. Vazo resimlerinde ve heykellerde tanrılar ve kahramanlar, artık soyut semboller değil, insan duygularına (öfke, sevgi, acı) ve bedenine sahip varlıklar olarak tasvir edildi. Bu, hakikatin gökyüzünden yeryüzüne, insanın deneyimlediği dünyaya indirilmesi idi. Antik uygarlıkların her birinde, birbirinden farklı 'hakikat' algısı ve bu algının nasıl görsel sanatları etkilediğini konu bağlamında kısaca inceledikten sonra 'modern sanat' dediğimiz süreç ve öncesinde 'hakikatin' ele alınış biçimlerine baktığımızda sürecin en önemli unsuru olarak empresyonizm kabul edilir. Nesnel gerçeklikten öznel izlenime geçiş olarak ifade edilen bu dönem *Empresyonist Kırılma* olarak adlandırılır. 19.yüzyılın ortalarına kadar Batı sanatı, büyük ölçüde akademik kurallara bağlıydı. Bu kurallar, nesnelerin ve figürlerin gerçekçi bir şekilde, keskin hatlarla ve idealize edilmiş bir kompozisyonla tasvir edilmesini gerektiriyordu. Sanatçının görevi, görünen dünyayı "olduğu gibi" veya anlatılara uygun "temsil" yolu ile yansıtmaktı. Ancak Claude Monet, Pierre-Auguste Renoir ve Camille Pissarro gibi Empresyonist ressamlar, bu geleneğe uymayan resimler yapmaya başladılar. Onlara göre, bir nesnenin kendisi değil, o nesnenin belirli bir andaki ışık altında sanatçıda bıraktığı "izlenim" önemliydi. Atölyelerin kapalı ortamından çıkıp açık havada resim yapmaya başladılar. Amaçları, bir ağacın yapraklarını tek tek çizmek değil, günün değişen saatlerinde güneş ışığının o ağaç üzerinde yarattığı renk ve ışık oyunlarını, o anlık atmosferi yakalamaktı. Bu, devrimci bir yaklaşımdı çünkü "hakikat" artık tuvalde sabit ve değişmez bir olgu değil, sanatçının gözünden süzülen, anlık ve kişisel bir deneyime dönüşüyordu. Empresyonistler, keskin konturlar yerine hızlı ve kısa fırça darbeleri kullandılar. Renkleri paletlerinde karıştırmak yerine, tuvalde yan yana sürerek izleyicinin gözünde birleşmesini sağladılar. Bu teknik, resme bir canlılık ve anlık bir titreşim katarken, aynı zamanda nesnel detayı bulanıklaştırıyordu. Empresyonizmde gözlemlenen "gerçeklerin" kişisel bakışın prizmasından geçerek yeniden yorumlanması da doğanın kendisi de, sanatçının öznel ve duygusal filtresinden geçerek yeni bir "hakikate" dönüşüyordu. Bu bireyin hakikatinin ilk kez sanat alanında tezahür etmesi idi. Hakikate ilişkin bu radikal özelliği nedeniyle 20.yy da ortaya çıkacak olan tüm hareketlerin başlangıcıdır. Temel değişiklik artık ortak veya tüm antik uygarlıklarda olduğu gibi bir kolektif hakikat değil, tek bir bireyin hakikatinin tarih sahnesine çıkmasıdır. Empresyonizm ile başlayan bireyin kişisel hakikatinin resim sanatında dışa yansıtması süreci Post-Empresyonizm, Empresyonizm, Fovizm, Kübizm gibi 20.yy sanatının temel karakteristiğini oluşturan akımlar izledi. Empresyonizm, Fovizm ve

Kübizm, 20. yüzyılın başında sanatta "hakikat" algısını temelden sarsan akımlardır. Ekspresyonizm ile birlikte resmin içeriği, kolektif bellekte yer alan kamusal hikâyelerden koparak, daha önce sanatta hiç bu kadar merkezde olmamış bir alana, yani bireyin eşsiz ve öznel psikolojisine taşındı. Sanat, dış dünyaya tutulan bir ayna olmaktan çıkıp, sanatçının ruhundan dışarıya açılan bir pencereye dönüştü. Bu devrim, sanatın amacını "ne gördüğümüzü" anlatmaktan "ne hissettiğimizi" ifade etmeye kaydırarak, 20. yüzyıl sanatının ve sonrasının bireysel ve öznel karakterinin temelini atmıştır. Artık resmin hakikati, dışarıdaki dünyada değil, sanatçının içerisindeki bireysel evrende aranacaktı. Fovizm, ismini "vahşi hayvanlar" (*les fauves*) kelimesinden alır. Aşağılamak için kullanılan bu terim aslında geleneksel olarak ortak veya kamusal olan resim içeriğinin bu sanatçılarca bireyselleştirilip her şeyi istedikleri renkte boyamasından duyulan derin tepkinin ifadesidir. Kamusal olarak yeşil olarak kabul edilmiş bir ağacın bu sanatçılar tarafından kırmızı, mor, mavi olarak yansıtılması, ortak zeminin yok olması demektir. Ortak kabullere böylesine bir saldırıda bulunanlar ancak yırtıcı, vahşi hayvanlar olabilirlerdi, diye düşünülüyordu. Ama Henri Matisse, André Derain gibi sanatçılar için sanatın amacı, nesnel dünyayı görüldüğü gibi betimlemek değildi. Onlar için hakikat, sanatçının nesne karşısında hissettiği saf, coşkulu filtresiz ve bireysel duyguydu. Bir Fovist için ağacın gövdesinin kahverengi, yapraklarının yeşil olmasının hiçbir önemi yoktur. Eğer o ağaç sanatçıda coşkulu bir his uyandırıyorsa gövdesi kıpkırmızı, yaprakları masmavi olabilir. Renk, artık nesneyi tanımlayan bir özellik değil, sanatçının iç dünyasını, yani onun kişisel "hakikatini" dışa vuran bir araçtır. Geleneksel sanatın "görsel doğruluk" kuralı tamamen yıkılmıştır. Matisse'in "Yeşil Çizgili Kadın Portresi"nde eşinin yüzünden geçen yeşil çizgi, onun cildinin rengi değil, Matisse'in o anki duygusal ve sanatsal algısının bir "hakikati"dir. Kübizm, Fovizmin duygusal patlamasının aksine, daha entelektüel ve analitik bir devrimdir. Pablo Picasso ve Georges Braque önderliğindeki Kübistler, Rönesans'tan beri Batı sanatını yönlendiren tek noktalı perspektifin bir nesnenin hakikatini anlatmak için çok yetersiz ve yanıltıcı olduğunu savundular. Onlara göre bir nesneyi tek bir açıdan görmek, onun hakikatini anlamak için yeterli değildir. Hakikat, bir nesnenin tüm açılarının, tüm bilgilerinin zihinde birleştirilmiş halidir. Kübist bir sanatçı, bir vazoyu çizerken sadece karşıdan gördüğü yüzünü değil, aynı anda üstten görünüşünü, yan görünüşünü ve hatta arkasını da aynı resim üzerinde birleştirir. Nesneyi geometrik formlarına ayırır ve onu çoklu bakış açılarından yeniden inşa eder. Amaç, nesnenin geçici görünüşünü değil, onun zihindeki en tam, en "doğru" ve en "gerçek" halini, yani onun kavramsal hakikatini sunmaktır. Bu, görsel bir gerçeklik değil, entelektüel bir gerçekliktir.

SONUÇ

Sonuçta, en kalıcı sanat eserleri genellikle bu başlıklar altındaki oluşumlar arasında güçlü bir müzakere yolu bulur ve görünür dünyayı (gerçekliği), medyumun ifade olanakları (temsil), görünmez fikir ve duygu dünyasını (hakikat) temsil etmek için bir geçit olarak kullanır. Bu süreç, resim sanatının gerçekçilik ve temsiliyet üzerinden çıktığı yolculuk, hakikati yakalamak için atılan her adımın, aslında onu daha da parçaladığını gösteren ironik bir hikâyledir. Resim sanatının bu tarihsel serüveni, temsiliyet, gerçekçilik ve hakikat arasındaki dinamiğin sürekli yeniden tanımlandığı bir diyaloglar bütünü olarak okunabilir. Başlangıçta, ilahi veya idealize edilmiş bir hakikati görünür kılmanın aracı olan temsiliyet, Rönesans'ın bilimsel atılımlarıyla ikna edici bir dünya yansımaları yaratma becerisi kazandı. 19. yüzyılda ise Gerçekçilik (Realizm), bu beceriyi ideal olandan kopararak "hakikati" somut, sosyal ve çıplak gerçeklikle eşitledi. Bu tavır, temsilin yönünü gökyüzünden yeryüzüne çeviren radikal bir kırılmaydı. Ancak Modernizm'in yükselişiyle gördük ki, Gerçekçilik'in kendisi de bir "temsil" biçimiydi ve hakikatin yegâne sahibi değildi. Empresyonizm algısal hakikati, Dışavurumculuk duygusal hakikati, Kübizm ise kavramsal hakikati arayarak, temsilin tek bir hakikate hizmet etmek zorunda olmadığını kanıtladı. Her bir "izm", kendi hakikatini içindeki her bireyle ayrı ayrı kendi temsil araçlarıyla inşa etti. 21. yüzyılda realizm, temsil ve hakikat kavramlarının durumu, önceki yüzyıllardan kökten farklıdır. Bu değişimin arkasındaki ana itici güçler; dijital teknolojinin, internetin, sosyal medyanın ve yapay zekânın yükselişi ile "post-truth" (hakikat sonrası) olarak adlandırılan sosyo-politik iklimdir. 20.yüzyılda temsil, büyük ölçüde fiziksel dünyanın bir yansıması veya yorumuydu. 21. yüzyılda ise temsil edilen şeyin kendisi radikal bir şekilde değişti. Sanatçılar artık sadece fiziksel dünyayı değil, ondan daha "gerçek" görünen dijital ve medyatik dünyayı temsil ediyor. Jean Baudrillard'ın simülasyon teorisi, sanatın temel konusu haline geldi. Eserler, gerçeğin bir kopyasının kopyasını (simülakr) temsil ederek, orijinalin olmadığı bir dünyayı yansıtır. Temsilin mekânı artık sadece tuval veya kağıt değil. Sanatçılar 3D modelleme yazılımları, yapay zekâ ve sanal/artırılmış gerçeklik ortamlarında tamamen yeni dünyalar inşa ediyor. Bu, temsilin sadece bir yansıtma değil, bir dünya kurma eylemi olduğunu gösteriyor. Yapay zekâ programları, temsil eylemini insandan alıp algoritmalara devretti. Artık "temsil eden" irade, bir insanın gözlemi değil, milyonlarca veriyi işleyen bir makinenin "öğrenilmiş" estetiğidir. Bu durum, sanatçının rolünü, özgünlüğü ve temsilin doğasını temelden sorgulattır. Bu nedenlerle 21. yüzyılda tek bir "realizm" akımından bahsetmek imkânsızdır. Realizm, çağın parçalı doğasına uygun olarak farklı kollara ayrılmıştır. Fotorealizm'den doğan Hiperrealizm, teknik mükemmelliğini sürdürür. Ancak artık sadece bir fotoğrafı değil, dijital dünyanın kusursuzluğunu ve "gerçeküstü" netliğini referans alır. Bir diğeri Dijital Gerçekçilik: Tamamen

dijital ortamda üretilmesine rağmen, fotoğrafik gerçekliğe sahip eserlerdir. Sanatçılar, var olmayan, fantastik veya imkânsız sahneleri son derece "gerçekçi" bir dille yaratırlar. Buradaki realizm, tekniğin kendisindedir, konunun gerçekliğinde değil. Bazı sanatçılar, 19. yüzyıl Realizmi gibi, realizmin anlaşılır ve doğrudan dilini günümüzün sosyal ve politik sorunlarını eleştirmek için kullanır. İklim krizi, göçmen sorunu, dijital gözetim veya sosyal eşitsizlik gibi konular, herkesin anlayabileceği "gerçekçi" bir üslupla işlenir. Bir başka gerçekçilik ise 'sıradan olanın gerçekçiliğini işleyen' yaklaşımlardır. Gündelik hayatın en sıradan, en gözden kaçan anlarını (bir bilgisayar ekranı, bir süpermarket reyonu, dağınık bir oda) konu edinen, dijital çağın getirdiği yeni "sıradanlığı" belgeleyen bir realizm türüdür. 21.yüzyıl sanatının belki de en belirgin özelliği, "hakikat" kavramıyla kurduğu sorunlu ilişkidir. Post-truth çağında sanat, artık bir hakikati temsil etme iddiasında değildir; tam tersine, hakikatin kendisinin nasıl inşa edildiğini, manipüle edildiğini ve parçalandığını konu alır. Hakikat sanatın konusu olarak ele alındığında, sanatçılar, dezenformasyonu, "sahte haberleri", komplo teorilerini ve dijital manipülasyonu birer malzeme olarak kullanır. Amaçları bir gerçeği göstermek değil, gerçeğin nasıl bu kadar kolay buharlaşabildiğini sergilemektir. "Büyük anlatıların" çöküşüyle birlikte, evrensel bir hakikat arayışı yerini daha küçük, kişisel ve öznel hakikatlere bırakmıştır. Kimlik politikaları, kişisel tarih, hafıza ve travma gibi konular öne çıkar. Sanat, marjinalize edilmiş grupların kendi "hakikatlerini" dile getirdiği bir platforma dönüşür. Özetle, 21. yüzyılda bu üç kavram arasındaki istikrarlı ilişki tamamen dağılmıştır. Realizm, tek bir stil olmaktan çıkıp, hiper-simülasyondan yeni sosyal eleştiriye kadar uzanan parçalı bir yaklaşımlar bütününe dönüşmüştür. Temsiliyet, artık sadece fiziksel dünyayı değil, dijital, sanal ve algoritmik olanı da kapsar. Hakikat, sanatın ulaşmaya çalıştığı bir hedef değil, kendisi bir problem, bir soru işareti ve bir araştırma konusu haline gelmiştir. 21.yüzyıl sanatçısı, elindeki geleneksel ve dijital araçlarla, tek bir gerçekliği yansıtan bir ayna olmaktan çok, sayısız simüle edilmiş gerçeklik, öznel hakikat ve algoritmik temsil arasında yolunu bulan bir navigatördür. Sanatın en "gerçekçi" eylemi ise, içinde bulunduğumuz bu karmaşık ve belirsiz durumu dürüstçe temsil etmektir. Geldiğimiz noktada, sanatın bu uzun yolculuğu bize şunu öğretmiştir: Temsiliyet ve gerçekçilik hakikatin bir aynası olmak zorunda değildir; aksine, hakikatin ne olabileceğini sorgulayan, onu parçalayan ve yeniden inşa eden araçlardır. Günümüzün imge bombardımanı ve simülasyon ikliminde, sanatın bu tarihsel birikimi, bize her temsilin ardındaki niyeti, her gerçekçilik iddiasının ardındaki seçimi ve her hakikat beyanının ardındaki perspektifi sorgulama becerisi kazandıran en değerli rehberimiz olmaya devam etmektedir.

REFERANSLAR

- Alpay, Yalım, (2023), *Yalanın Siyaseti*, Destek Yayınları, İstanbul
- Bauman, Ziygmunt, Tim, May(2019), *Sosyolojik Düşünmek*, (Çeviri:Akın Emre Pilgir) (İstanbul, Ayrıntı
- Bauman, Z.(2011) *Postmodern Etik*, (A. Türker, Çeviri) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Ziygmunt. (2018), *Akışkan Hayat*, (Çeviri:Akın Emre Pilgir) İstanbul.
- Bloch. Ernst, (2002), *Rönesans Felsefesi Üstüne*, H.Portakal (Çev.).İstanbul: Cem Yayın.
- Ellul, Jacques, (2003),*Teknoloji Toplumu*, Bakış Yayınevi, İstanbul (çeviri: Musa Ceylan)
- E.H.Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, Remzi Kitabevi (Çev: Bedrettin Cömert)
- E.H Gombrich,.(1992). *Sanat ve Yanılsama*, Ahmet Cemal (Çev.). İstanbul: Remzi.
- Giddens, Anthony. (1994), *Modernliğin Sonuçları*, (E. Kuşdil, Çeviri) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, İthaki, (Çev. Alp Tümerterkin)
- Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, Sel, (Çev. Işık Ergüden)
- Heinrich Wölfling, *Sanat Tarihinin Temel Kavramları*, Remzi Kitabevi, (Çev. Hayrullah Örs)
- Jean François Lyotard, (2013), *Postmodern Durum*, Bilgesu Yayıncılık, (Çeviri: İsmet Birkan)Ayrıntı Yayınları.
- Myers, Bernard. (1994), *How To Look at Art*, Grolier Incorporated, Printed in Italy,
- Panofsky, Erwin. (2017), *Perspektif Simgesel Bir Biçim*, Yeşim Tükel (Çev.),
- Platon. (1958), *Devlet*, S.Eyüpoğlu, A.Cimcoz (Çev.) İstanbul: Remzi.
- Sanat Dünyamız*. (1995) *Dergi*, Avant-Garde, Sayı 59, Bahar. İstanbul.
- Read, Herbert. (1965), *Origins Of Western Art*, , Grolier, London
- İstanbul: Metis.

Seyyid Şerîf Cürçânî’de İmâmet/Siyâset Konusu

Muhammet AYDIN¹

¹ Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelâm ABD, maydin@gumushane.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-0099-9024

GİRİŞ

Siyaset Literatürüne Dair

Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 1413) onbeşinci yüzyılın önemli Eş'arî kelimcilerinden birisidir. Yaşadığı dönemin ayırıştırıcı özelliği yöntemsel bir bilimsel metoda dönüşen tahkik tavrının dönemin bütün bilgi alanlarına taşınmasıdır: “Tahkik, bir düşünceye ulaşılan yöntemi takip ederek, o düşüncenin doğruluk ve yanlışlığını delilleriyle birlikte ortaya koymaktır.” (Türker, 2015, 994). Düşünce geleneğimizde kelim-felsefe klasiği addedilen Şerhu'l-Mevâkıf adlı eserinde imâmet bahsini altıncı mevkıfın/ünitenin dördüncü mersadında/kısımında ele almaktadır. İmâmet bahsi esasında siyasete/yönetime dair anlatıların ve tartışmaların yer aldığı alandır. Döneminde yer verildiği haliyle mevkıf ve mersad terimleri muhtemelen literatürde günümüzdeki bölüm/ünite ve kısımlara tekabül etmekteydi. Biz bu çalışmada yazarın ele aldığı sistematik üzerinden imâmet ya da diğer adıyla siyaset bahsini nasıl temellendirdiğini belirlemek istiyoruz. Kitabının son cildinde yer verdiği bu bahsi yedi kısımda ele almaktadır. Önce Seyyid Şerif Cürçânî'nin İslam düşünce geleneğindeki önemini kısaca ele aldıktan sonra onun sistematigi üzerinden imâmet konusu ele alınacaktır.

Önce siyaset kavramına/mefhumuna kısaca bakmakta fayda vardır. Siyaset, bir eylemdir. Onun da belirleyicileri ve görüntüleri vardır. O, birinin ötekine bir çeşit özel otoriteyi, yönetim otoritesini uyguladığı iki taraf arasındaki güçlü ilişkiyi anlatan sosyal bir eylemdir. Nitekim Câbirî, bu yaklaşımını siyasal akıl olarak kavramlaştırır: “Bir toplumda uygulanan otorite oluşu açısından siyasi eylemin belirleyicileri ile sosyal karakterli teorik ve pratik görüntüleri, bir bütün olarak burada siyasi akıl dediğimiz nesnenin temelini oluşturur. Akıldır; çünkü siyasi eylemin belirleyicileri ve görüntüleri, bütünüyle hükmeden ve aralarındaki ilişkileri düzenleyen bir iç mantığa, temeli nitelenebilir ve çözümlenebilir prensipler ve işlevler olan bir mantığa uyar. Siyasidir; çünkü görevi bilgi üretmek değil, otoriteyi, yönetim otoritesini uygulamak veya uygulanma biçimini açıklamaktır.” (Câbirî, 1997, 14).

İslam siyaset düşüncesinin temelinde bir düzen ve uyum felsefesi bulunmaktadır. “Batılı siyasal anlayışın temelinde yer alan doğal hal fikri ile benzerlikler arz eden bu yaklaşımda bireyin iyiliği toplumsal iyilikle, toplumun iyiliği de düzenin varlığı ile ilişkilendirilmektedir. Burada kozmik düzen, insan bedeninin düzeni ve toplumsal düzen arasında bir bağlantı varsayılmaktadır. Nizâm-ı âlem olarak adlandırılan bu düzen fikri ileri düzeyde bir sembolizasyona sahiptir.” (Sunar, 2018, 350). Dile getirilen oldukça iyimser yaklaşıma karşılık konuya farklı açıdan bakanlar da bulunmaktadır. Şöyle ki, günümüzde İslam siyaset düşüncesi üzerinde yazılmış pek çok metnin, kuramsal düzeyde kaldığı ve yaşanan Müslüman realitesini göz ardı etmiş olduğu şeklinde yaklaşımlardan da söz edilmektedir. “Ütopik nitelikli ve idealize edilmiş bir İslam siyaset düşüncesi peşinde olan bu çalışmalar, Kur'an'dan aldıkları bazı terim ve ifadelere aşırı yorumlar yükleyerek onları yeniden tanımlayarak içeriklerini doldurmaktadırlar.”

(Evkuran, 2005, 15). Diğer taraftan Müslüman ortodoksiyi oluşturan Ehli sünnet, “Şiiilerin izlediği yolun tam tersine bir yol izleyerek imamet ve hilafet denilen devlet kurumunun dini açıdan birinci derecede önem taşıyan bir konu olmadığını, özellikle bunun itikad ve imanla bir ilgisi bulunmadığını açık ve kesin biçimde ortaya koymuş, fakat sosyal açıdan sem’an bu kurumun zorunluluğunu kuvvetle vurgulamıştır.” (Uludağ, 2008, 100).

SEYYİD ŞERİF CÜRCÂNÎ VE İMÂMET/SİYASET

İslam düşüncesinde varlık ve varlık arasındaki hiyerarşide uyum ve denge arayışı dikkat çekmektedir. Nitekim “siyaset kurumu Allah, insan, toplum ve tabiat arasındaki ilişkiye dair İslam’ın ontolojik tasavvuruna dayanır. Sadece değersel düzlemde mekanizmaya indirgenemeyen siyaset, modern sosyal bilimlerde olduğu gibi ekonomi ve hukuktan bağımsız bir disiplin olarak düşünülemez. İslam düşüncesinde bu alan ancak fıkıh, ahlak, kelam ve felsefenin içiçe olduğu bütünün bir parçası şeklinde anlaşılabilir. İslam’ın insan tasavvurunda kul olma bilincine sahip kişi, hür iradesiyle ve seçme yetisine sahip olarak yaptığı işlerden sorumlu tutulacağını bildiğinden; kendi içinde uyumlu ve dengeli bir yaşam kurmaya, bu uyumu toplum ve tabiatla ilişkisinde de gözetmeye çalışır.” (Köse, 2009, 37/295).

Seyyid Şerîf Cürcânî yaşadığı döneme kendi damgasını vuran ve sonraki dönemlerde de alanında bir otorite olarak etkisini devam ettiren çok yönlü bilginlerden birisidir. “Özellikle dil ve kelam alanlarındaki eserleriyle ilim dünyasında yetkin bir isim olarak düşüncelerinin, medreselerin bilimsel hayatında asırlarca süren etkileri söz konusudur. Etkisi sebebiyle *Cürcânî ekolü* şeklinde bir literatüre hayat verdiği bilinmektedir.” (Gümüş, 1993, 8/135).

Cürcânî de eserini kaleme alırken imâmet/siyaset konularından müstağni kalamamıştır. Bunu dönemin siyasal ve ideolojik şartlarıyla birlikte düşünmek gerekir. Diğer yandan literatürde farklı kavramlar tercih edilmiştir. Şöyle ki, “kelam ve fıkıh bilginleri, siyasi nazariyelerle ilgili görüşlerini genellikle imâmet başlığı altında incelerken; tarihçiler Hz. Ebû Bekir’den başlayıp Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar devam eden dönemi hilâfet kelimesiyle karşılamışlardır. Ancak imâmet daha çok nazari manayı imlerken; hilâfet fiili otoriteyi temsil etmektedir.” (Öz-İlhan, 2000, 22/201).

İMAM/YÖNETİCİ TAYİNİNİN VÂCIPLİĞİ HAKKINDA

Seyyid Şerîf Cürçânî meseleyi tartışırken öncelikle Şia'ya göndermede bulunmaktadır. O dönemlerde Şia'dan farklılığın zikredilmesi gerekli görülmekteydi. Şia'nın aksine bize göre imâmet, dinin esaslarından ve akidelerden değildir. Aksine mükelleflerin fiilleriyle ilgili ayrıntı meselelerdendir. Çünkü imam tayini bize göre ümmet üzerine dinen vâciptir. Hatta bu konuyu kelam ilminde kendilerinden öncekilere uymak adına ele aldıklarını ifade etmektedir. Şöyle ki, kelimacılar kitabın başında söylenen faydayı temin etmek amacıyla öteden beri kitaplarının sonunda imâmet bahsini ele almayı adet edinmişlerdir. Bu önemli uyarı ardından imam tayininin vâcipliği konusuna değinmektedir.

Konuya tarifile başlar. Ashaptan bir grup şöyle tanımlamıştır: “İmâmet, din ve dünya işlerinde bir şahsa ait genel yöneticilik demektir. En uygunu şöyle demektir: İmâmet, ümmetin tamamının tabi olması zorunlu olacak şekilde dinin ikamesi ve ümmetin korunması hususunda Hz. Peygamber'e hilâfet demektir.” (Cürçânî, 2015, 3/666).

İmam tayin etmenin zorunlu olup olmadığına ihtilaf olmakla birlikte bu zorunluluğun neyle sağlandığı konusu da tartışmalıdır. Yazar bunu şöyle dile getirmektedir: Bize göre imam tayini üzerimize naklen zorunludur. Mu'tezile ve Zeydiyye aklen zorunlu olduğunu söylemiştir. Mu'tezile'den diğer isimler olan Câhız, Ka'bî ve Ebu'l-Huseyn'e göre ise hem aklen hem de naklen zorunludur. Şia kanadından İmamiyye ile İsmailiyye ise imam tayin etmenin bize değil eksiklerden münezze olan Allah'a zorunlu olduğunu söylemiştir. Ancak buradaki zorunluluğun nedeni, şeriatın kurallarını ilave ve eksiklikle gerçekleştirecek değiştirmeden korumak olduğu söylenebilir. İsmailiyye'ye göre ise zorunluluğun nedeni Allah'ı ve onun sıfatlarını bildirmesidir. Yani onlara göre Allah'ı bilmek için bir muallim gerekir. Muallim de ümmetin ihtiyaç duyduğu konuları onlara talim ettirmelidir. Diğer taraftan Hariciler demiştir ki imam tayin etmek kesinlikle zorunlu değil aksine mümkündür. Onlardan kimi ayrıntıya da girmiştir. Şöyle ki, Hişam el-Fuvati ve takipçileri imamın fitne zamanında değil, emniyet anında zorunlu olduğuna kâildir. Ebû Bekir el-Esam ve takipçilerine göre ise tam tersine fitne zamanında zorunlu iken emniyet anında zorunlu değildir. Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkün görünmektedir. İmam tayininin zorunlu olma keyfiyeti ekollere göre farklı şekilde anlaşıldığına göre bu konunun bizatihi icthâdi karakterli olduğu söylenebilir.

Cürçânî meselenin sonunda kendi ekolünün düşüncelerine yer vermektedir. İmam tayin etmek Allah'a kesinlikle zorunlu değildir ve onlara göre aklen de zorunlu değildir. Çünkü Yüce Allah'a zorunluluk nispet edilemez ve akıl da bu konuda bir hükme varamaz. O halde geriye naklen zorunlu olma seçeneği kalmaktadır. Naklen zorunlu oluşunun ise iki gerekçesinden söz edilebilir: İlki, yazara göre imama seçiminde icmânın varlığıdır. Tevatür derecesinde ulaşmıştır ki Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk asırda Müslümanlar bir halife ve imamdan yoksun kalmanın imkânsız olduğunda icmâda

bulunmuşlardır.² Hatta ilk halife Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in vefatı anında şunu dile getirmiştir. Bilin ki Muhammed öldü ve bu dini ikame edecek biri gereklidir. Bunun üzerine herkes onun sözünü kabul etmiştir. Bu konuda görüş birliğinde bulunmuşlar ve hemen Benî Saîde çardağına gitmişlerdir. Bu işin aciliyetinden dolayı Hz. Peygamber'in defnini bırakmışlardır. Yazarın bu çıkarımına göre onlardan sonra insanlar bizim zamanımıza kadar her asırda tabi olunan bir imam tayin edegelmiştir. Diğer gerekçeye gelince; o da imam tayininde zanni bir zararın giderilmesi söz konusudur. Bu zanni zararın giderilmesi ise güçleri yettiği takdirde insanlara icmâyla zorunludur. Dile getirilen zararın giderilmesinin açıklaması şöyledir: Biz zorunluya yakın bir bilgiyle biliriz ki Şâriin muamele, evlilik, cihad, hadler, kıyaslarla ve bayramlar ve cumalarda dini sembollerin izharıyla ilgili hükümleri koymaktaki maksadı, insanların dünya ve ahiretteki maslahatlarıdır. Bu maksat ise ancak Şâri tarafından belirlenen ve insanların güçlük çektikleri hususlarda kendisine başvuracakları bir imamla/yöneticiyle gerçekleştirilebilir. Ne var ki, insanlar bu derece farklı arzulara ve farklı görüşlere sahipken ve aralarında kıskançlık varken birbirlerine nadiren boyun eğler. Bu ise çekişmeye ve saldırıya sebep olur, bazen de onların topluca helakine yol açar. Gerekçesi ise şöyle: “Yöneticiler öldüğünde bir diğeri belirleninceye kadar meydana gelen fitneler ve yaşanan tecrübe bunun şahididir. Bu fitneler uzayacak olsa hayat alt üst olur ve herkes kılıcını kuşanan birinin altında kendi malını ve canını korumakla uğraşır hale gelir. Bunun sonucunda da dinin ortadan kalkmasına ve bütün Müslümanların helakine yol açar.” (Cürçânî, 2015, 3/670). Görüldüğü üzere Cürçânî sosyo-politik mülâhazalarla konuya eğilmektedir. Böylece imam tayininde daha büyüğü düşünölemeyecek bir zararın giderilmesi söz konusudur. Bir adım daha atılarak imam tayini Müslümanların en tam maslahatlarından ve dinin en büyük maksatlarından. Bu sebeple bunun hükmü, nakli zorunluluk cinsindendir.

Eser farazi sorular ve onlara verilen cevaplar şeklinde ilerlemektedir. Söz gelimi imam tayininde bir takım zararların da olabileceği ileri sürölürse Cürçânî bu farazi soruya üç gerekçeyle cevaplar verir. Öncelikle şu bilinmelidir ki imam tayin edilmediğinde ortaya çıkan zarar, tayin edildiğinde ortaya çıkan zarardan çok daha fazladır. Gerekçelere gelince; birincisi, insanların kendilerini dünyevi maslahatlarına vermeleri ve dünyevi meşgalelerle uğraşlarında yardımlaşmaları, tabiatları ve dinlerinin sevkettiği bir durumdur. Dolayısıyla onların kendi başlarına yapabilecekleri hususlarda onlara tahakküm edecek birini belirlemeye ihtiyaçları yoktur. Sultanın idaresi dışında bulunan medeni ve bedevilerin yaşantılarının düzeni bunu yani imam

² İcma referansına zamanla literatürde çokça rastlanılmaktadır: “İmamın gerekliliği mezheplerin usul ve prensipleri zaviyesinden ele alınırken Şii iddialar meselenin çerçevesini belirlemiştir. İmametle ilgili, nass bulunmadığı ve imametın velayet ve veraset yoluyla intikal etmeyeceği güçlü şekilde vurgulanmıştır. İmamet bahislerinin kelam kitaplarında yer almaya başladığı dönemlerde ayet ve hadislerden hareketle temellendirilen imamın gerekliliği fikri özellikle imam nasbının itikadi bir mesele olmadığı tezinin güçlendiği dönemlerde yerini icmâyı bırakmıştır.” (Özdiç, 2018, 330).

tain etmeye ihtiyac olmadığını göstermektedir. Buna cevabı şöyle: İmamsız düzen her ne kadar aklen mümkün ise de deten imkânsızdır. Zira yöneticilerin ölümü esnasında fitneler patlak verir. Bundan dolayı göçebe ve bedevilerin birbirlerine yardımcı olmadıkları; gerek farzı gerek sünneti muhafaza etmedikleri bilinmektedir. Dnyalarında da dinlerinde de ileri bozulmuştur. Bundan dolayı kılıç ve ok, burhanın yapamadığını yapar, denmiştir. İkinci gerekçe ise şöyledir: İmamdan yararlanmak ancak ona ulamakla olur. Reaya fertlerinin sıkıntıya girdikleri her dünyevi ite imama ulaşmaları olağan şartlarda mteazzirdir. Dolayısıyla imam tayininin faydası yoktur ve zorunlu değil mümkündür. Buna cevabında der ki, biz imamdan faydalanmanın sadece ona ulamakla olacağını kabul etmeyiz. Aksine bunun yanı sıra sultanın hükümleri ve siyasetinin onlara ulaşması ve sultanın kendisine müracaat edebilecekleri birini görevlendirmesiyle olur.

Son gerekçeye gelince: “İmametın bir kısım şartları vardır. Bu artlar her asırda nadiren bulunur. İnsanlar ayet şartlardan yoksun birini imam tayin ederse kendilerine den görevi yerine getirmemiş olurlar; yoksun olanı tayin etmediklerinde de görevlerini terk etmiş olurlar. Buna cevabı şöyledir: Eğer onlar mteazzir olduğu ve imâmet şartları bulunmadığı için imam tayin etmeyi bırakmılarsa bu, vcibi terk değildir. Çünkü bu durumda onlara zorunluluk yoktur. Zorunluluk ancak şartlarını kendinde toplayan şey var olduğunda gerçekleşir. Bu durumda söz konusu terkte bir mahzur yoktur.” (Cürcânî, 2015, 3/672).

Bu kısımda ii gruplara da göndermede bulunduğu anlaşılmaktadır: “Onlar imam tayin etmenin Allah’a zorunlu olduğunu dile getirmişlerdir. Kulun itaate daha yakın ve isyandan daha uzak olmasına zemin hazırlayan bir luftur. Lütuf ise Allah’a zorunludur.” Cürcânî, öncelikle lütfun zorunlu oluşunu reddeder: “Lütuf, hadleri uygulayan, mazlumnun hakkını zalimden alan bir imamla gerçekleşir. Oysa siz, içinde bulunduğunuz zamanda olduğu gibi bunun Allah’a zorunlu olduğunu dnmyörsünüz; sizin zorunlu olduğunu düşündüğünüz şey gizli masum imam, lütuf değildir. Çünkü gizli imamın insanları iyiliğe yaklatırması ve bozgunculuktan uzaklatırması düşünülemez.” (Cürcânî, 2015, 3/674). Ehli-sünnete göre lütuf Allah’a vacip değildir. Gerçekleştirilen lütuflar, O’nun tercihli bir ikramı ve nimetidir. Sadece vaki olan lütuflarla kayıtlı olarak gerçekliği kesin anlamında bir vcbiyetten bahsedilebilir. Zira “Mu’tezile’nin dediği gibi ‘kudreti kapsamında olan her şeyi, tatine çağırdığı ve msiyetten dönmesini talep ettiği kişiye vermek’ ancak itaat edenin itaatine, düşmanın dmanlığından dönmesine muhtaç olan; yardımcılarının ve destekçilerinin çokluğuyla ve dostlarının fazlalığıyla gurur duyan; düşmanları çok olduğunda ise zelil olan bir hakme vcip olabilir. Yoksa bu vciplik, itaat edilmeye ihtiyaç duymayan, kendi ztıyla aziz olan, hkmranlığında güçlü olan, düşmanlarının çokluğundan zayıf dmeyen, dostlarının çokluğundan ise g bulmayan bir hkme (Allah’a) yönelik olamaz.” (ge, 2015, 56).

İMÂMETİN ŞARTLARI

Seyyid Şerîf Cürcânî imamda yani yöneticide öncelikle dini bilgide yeterliliği gündeme almaktadır. Çoğunluğa göre imamlığa ehil ve müstahak olan kişi, dini akideler hakkında deliller serdedip şüpheleri çözebilmek, ortaya çıkan sorunlarda ve vakıaların nasslarda geçen ve nasslardan çıkarılan hükümlerde kendi başına fetva vermek suretiyle din işlerini yürütmek için usûl ve furu'da müctehid olmalıdır. Çünkü “imametın maksatlarının en önemlisi, akidelerin korunması, davaların çözümü, hasımlıkların kaldırılmasıdır. Bu ise söz konusu edilen şart olmadan gerçekleşmez. Diğer yandan devlet işlerini yürütebilmesi için inisiyatif sahibi ve savaş-barış idaresini, ordular kurulmasını ve sınırların korunmasını bilen bir kimse olmalıdır. Temel yeterliklerin dışında mülke karşı saldırıları bertaraf edebilmesi ve harp meydanlarında sebat göstermek suretiyle İslam topraklarını koruması için cesaretli ve yürekli de olmalıdır.” (Cürcânî, 2015, 3/676).

Cürcânî'ye göre imamın zalim olmamak için zahirde adil olması gerekir. Çünkü fâsık kimse malları şahsi maksatları doğrultusunda kullanıp hakları zayi edebilir. Bunlara ilave olarak şer'î ve idari tasarruflara elverişli olmak için akıllı olmalıdır. Buluğa ermiş olmalıdır, zira çocuğun akı eksiktir. Erkek olmalıdır zira kadınlar akıl ve dince eksiktir.³ Hür olmalıdır ki efendisine hizmet, onu imamlık vazifelerinden alıkoymasın ve aşağılanıp isyan edilmesin. Çünkü hürler, köleyi hakir görürler ve ona itaat etmekten kaçınırlar.

Ardından yazar üzerinde ihtilaf edilen şartlara geçmektedir. Bunlardan ilki, imamın Kureyş'ten olmasıdır. Bu şartı Eş'arilerle Ebû Ali Cubbâî ve Ebû Hâşim Cubbâî şart koşmuştur. Haricilerle bir kısım Mu'tezile bu şartı reddetmiştir. Yazarın buna delili, Hz. Peygamber'e atfedilen “İmamlar Kureyş'tendir.” sözüdür. Sonra sahabe bu hadisin anlamıyla amel etmiştir. Hz. Ebû Bekir, Benû Sakîfe günü kendisiyle imamet hususunda tartışan Ensar'a karşı sahabenin huzurunda bu hadis ile delil getirmiştir. Onlar bunu kabul edince hadis üzerine icmâ etmişlerdir. Yazara göre “hadis, Kureyşli olma şartına ilişkin yakîn ifade eden kesin bir delil halini almıştır.” (Cürcânî, 2015, 3/678). Kureyş'ten olma şartını reddedenler, Hz. Peygamber'in bir başka sözyle delil getirirler: “Başınızda Habeşli bir köle de olsa dinleyip itaat edin.” Şerîf Cürcânî buna şöyle cevap verir. Bu hadis, imamın bir seriyyeye veya bir nahiye gibi başka bir şeye yönetici olarak atadığı kimse hakkındadır. O, bu hadis ile icmâ arasındaki çelişkiyi gidermek için hadisin böyle yorumlanması gerektiğine kanidir. Ayrıca hadiste varsayım yoluyla mübalağa sanatı da kullanılmış olabilir. Nitekim imamın köle olmasının icmâyla caiz olmaması da bunu teyid eder. İhtilafli şartlardan ikincisi imamın Haşimoğullarından olmasıdır ki bunu Şia şart koşmuştur. Üçüncüsü usulü ve furuyla bütün dini

³ Burada yazarın belirttiği şartları dönemin kültürel sosyal telakkilerinden kısmen anlayabilirsek de dile getirmiş olduğu “kadın aklının eksikliği” şeklindeki argümanlarına katılmak mümkün değildir. En azından erkek olma yönü daha kabul edilebilir bir gerekçeye bağlanabilirdi. Nitekim imamette zorunlu görülen kimi şartlar, zamanın reel-politiği gereği yumuşatılmıştır ki metinde buna temas edilecektir.

mesaleleri bilkuvve değil bilfiil bilmesidir. Bunu İmamîyye şart koşturmuş. Dördüncüsü mucize göstermesidir. Zira bunun sayesinde onun imamlık ve masumluk iddiasındaki doğruluğu bilinir. Bunu gulât yani sapkın Şîî gruplar dile getirmiştir. Yazar ihtilaflı şartlara ilk halife Ebû Bekir üzerinden cevaplar vermek suretiyle bu şartların geçersizliğini ifade etmektedir.

Ancak sözü edilen Kureyşilik şartı hakkında bir değerlendirmede bulunmak isabetli olacaktır. Kureyşilik şartına baktığımızda ilk temsilcilerin bu şartı akaid kitaplarına almadıkları görülür. Ebû Hanîfe, Eş'arî ve Mâtürîdî'nin meseleyi itikad kitaplarına dâhil etmemesi konunun itikâdi olarak görülmediğine delalet eder. Fakat diğer taraftan özellikle Şîa yüzyılı denen devre denk gelen dönemde Kureyşilik şartının kalam kitaplarına dâhil edildiği görülmektedir. Bunun sebepleri üzerine düşündüğümüzde Şîilik tehlikesine karşılık Sünnî siyaset tecrübesinin müdafaası karşımıza çıkmaktadır. Kureyşilik şartının ısrarla vurgulanmasının altında Kureyş içinden sadece Hâşimoğulları soyuna hilafetin inhisarına itiraz vardır. Diğer taraftan “Abbasi hilafetinin giderek zayıflaması ve otorite boşluğunun hilafetin doğrudan bir mücadele alanı haline gelmesini önlemeye matuftur. Bunun ötesinde metinlerde Kureyş vurgusu özellikle Ehli hadis geleneğine mensup olan veya Eş'ari gelenekte yer alan müelliflerce Kureyşilikle ilgili rivayetlere nispetle temellendirilirken zamanla siyaseti aktüel yönüyle daha yakın münasebetlere sahip olan ulemanın bu haberlerdeki illete/gerekçeğe yöneldikleri görülür. İlginçtir ki Ebu'l-Muîn en-Nesefî, bir soya hasredilen imaret vazifesinin, ümmet arasındaki mücadeleleri azaltacağı yönündeki umudu taşımaktadır.” (Özdiç, 2018, 211). Böylece konunun açıkça ictihâdi bir nitelikte olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır.

İMÂMET NASIL TAHAKKUK EDER?

Seyyid Şerîf Cürçânî burada imametın meşruiyeti konusuna geçmektedir. Haklı olarak kişi sadece imamete elverişli olması ve şartları taşımakla imam olmaz, demektedir. İmamet, Hz. Peygamber'in ve önceki imamın nassla tayiniyle gerçekleşir. Bu hususta icmâ vardır. Yine imamet, Ehlisünnet, Mu'tezile, Zeydiyye'den Salihîyye'ye göre ehli hal ve akdin biatıyla gerçekleşir. Bu konuda Şîa'nın çoğunluğu farklı düşünür. Zira onlar imametın nasstan başka yolu olmadığını söylemiştir. Bizim delilimiz, Hz. Ebû Bekir'in imametinin biatle sübut bulmasıdır. Onlar ise imametın biatla gerçekleşmediğine çeşitli deliller getirmiştir. Buna dair beş delil sunarlar. Bu deliller ve bizim cevabımız şöyledir.

Birincisi: “İmamet, Allah’a ve rasûlüne naiplikdir. Bundan dolayı biat etme ehliyetine sahip olan başkalarının sözüyle sabit olmaz. Zira eğer başkasının sözüyle sabit olsaydı imam, Allah ve rasûlünün değil, onun halifesi olurdu.” Şerîf Cürcânî bunu şöyle cevaplar: “Ehli biatın imamı seçmesi onun, Allah ve rasûlünün naibi olduğuna delildir. Allah ve rasûlü, tıpkı diğer hükümlerin alametleri gibi, bu seçimi, o kimsenin kendi naibleri olduğu hükmüne alamet yapmıştır. Bunun özlü ifadesi şudur: Biat bize göre imameti sabit kılan şey değildir ki sizin söylediğiniz isabetli olsun. Aksine biat, şer’î hükümlere delalet eden kıyas ve icmâlâr gibi imameti açığa çıkaran bir alamettir.” (Cürcânî, 2015, 3/682).

İkincisi, biat ehlinin başkalarında tasarruf etme yetkisi yoktur. Dolayısıyla onların fiili ve seçimi, başkalarına karşı delil olamaz. Bu gerekçeye şöyle deriz: Onların fiili ve biati, Allah ve rasûlü tarafından belirlenmiş bir alamet olup Allah ve rasûlü’nün, biat edilen kimsenin imamlığına hükmettiğine delalet ettiğinden bu söz düşer. Çünkü bu takdirde onların biati, Müslümanlara karşı bir hüccet haline gelir ve Müslümanların onlara tabi olması gerekir. Üçüncüsü, kaza ve hisbe tikel bir durumdur ve biatla tahakkuk etmez. Onunla bütün Müslümanları kuşatan genel imamet gerçekleşmez. Bu argümana cevabı şöyledir: Kaza ve hisbenin biatla tahakkuk etmediğini kabul etmiyoruz. Zira bunda görüş ayrılığı vardır. Bunların biatla gerçekleştiği kabul edilse bile bu, söz konusu önemli işte imam başvurma imkânından dolayı imamın varlığında olur. İmam bulunmadığı durumda da biatla imamet tahakkuk ettiğini söylemek gerekir ki ona bağlı maslahatlar gerçekleştirilsin ve kaza olmaksızın ortaya çıkabilecek mefsedetler giderilsin. Dördüncüsü, imamet biatla sübutu, fitneye yol açtığı şeklindedir. Çünkü bir kısım topluluklar birçok yerde çeşitli imamlara biat edebilir ve her bir topluluk kendi seçtiği imamın diğerlerinden evla olduğunu iddia edebilir. Buna cevabı ise şöyledir: Daha önce geçtiği üzere imam seçimini terk etmekten doğan zarar, imam tayininden doğan zarardan çok daha büyüktür. İki zarar çeliştiğinde de daha büyük olanın giderilmesi gerekir.

Son iddia masum imam mefhumuyla ilgilidir: “Dinin bütün meselelerini herhangi bir düşünme ve istidlale gerek kalmadan ayrıntılı olarak hepsi zihninde hazır bulunacak şekilde bilmek, masumluk ve küfrün olmaması imamet sahilik şartıdır. Oysa biat ehli bunu bilmez. Bundan ötürü onların biatıyla imamet sahilik olmaz.” Şerîf Cürcânî buna yaşanan tarihsel tecrübe ve siyasal pratik üzerinden cevaplar geliştirmektedir: “Biat, Allah ve rasûlü’nün biat sahibinin imamlığına hükmettiğine delalet eden bir emaredir. İmamet seçim ve biatla oluştuğu sabit olduğuna göre bil ki bu oluşma, ehli hal ve akdin tamamının yaptığı icmâya ihtiyaç duymaz. Ne var ki dile getirilen icmâ bir kişiyle dahi olsa geçerli sayılmaktadır. Ehli hal ve akitten bir-iki kişi imamet sübutu ve Müslümanların imama tabi olmalarının zorunluluğu için yeterlidir. Zira biliyoruz ki sahabiler, dindeki konumlarına ve şeriatın emirlerine hakkıyla uymada son derece dikkat göstermelerine rağmen imamet akdinde zikredilen bir-iki kişiyle yetinmişlerdir. Buna örnek, Hz. Ömer’in Hz. Ebû

Bekir'e biati ile Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Osman'a biatidir. Burada oldukça çarpıcı bir tespiti de yer vermektedir: “Bunun gerekçesi, onlar imamet akdinde İslam'ın belli başlı şehirlerinde yaşayan âlimler ve bütün bölgelerdeki müçtehitlerden oluşan ümmetin icmâ bir yana Medine'deki ehli hal ve akdin toplanması şartını bile koşmamışlardır.” (Cürcânî, 2015, 3/686). Bu tespit hakkında önce, ihtiyaç duyulduğunda ulemanın icmâyâ dair takındığı keyfî tutumlarına mı değinmek gerekir; yoksa öykünerek örnek verdikleri biçimde tek kişinin biatıyla akdedilen ve yönetime getirilen Hz. Osman'a yapılan göndermeyi ve onun yönetimiyle başlayan siyasal gelişmeleri veya büyük kaos ortamlarını mı hatırlatmak gerekir doğrusu bilemedik. Hâlbuki “sahabe dönemindeki bireysel ve kitlesel çatışmaların, siyasî bazda değerlendirilememiş olması önemli hatadır. Kendilerinden ders almak ve Kur'an'ın nakledilmesinde önemli bir halka konumunda olması gereken nesli, İslam'ın bir parçası durumuna getirilmesi İslam'ın da Müslümanların da hayrına olmamıştır.” (Akbulut, 2015, 282).

HZ. PEYGAMBER'DEN SONRA HAK İMAM KİMDİR?

Seyyid Şerif Cürcânî, Hz. Peygamber'den sonra hak imamın Hz. Ebû Bekir olduğunu düşünür. Şîa'ya göre ise bu Hz. Ali'dir. Bunun hakkında yazar iki gerekçeye sahiptir. İlki, imamet yolunun nass ya da biatla icmâ olduğu şeklindedir. Şîa'nın aksine bu konuda nass bulunmamaktadır. İcmâyâ gelince Hz. Ebû Bekir'den başkası üzerinde icma yoktur ve bu hususta ümmetin görüş birliği vardır. İkinci gerekçe ise şudur: “Hz. Ebû Bekir, Ali ve Abbas'tan birinin imamlığın hak olduğunun üzerine icmâdan söz edilir. Ali ve Abbas, Hz. Ebû Bekir'le herhangi bir çekişmeye girmemiştir. Eğer Hz. Ebû Bekir, hak imam olmasaydı onunla mücadele ederlerdi. Nitekim Ali, Muaviye ile mücadele etmiştir. Adet böylesi konularda mücadeleyi gerektirir. Mücadele imkânı varken mücadeleyi terk etmek, masumluğa zarar verir. Zira bu tutum, masumluğun zedelenmesini gerektiren büyük bir günahıdır. Masumluk da Şîa açısından zorunlu görüldüğünden bu iddiaları geçersizdir.” (Cürcânî, 2015, 3/688). Şîi çevreler Hz. Ebû Bekir'in başkanlığını Hz. Fatîma'ya tutumunu ileri sürmek suretiyle tartışmaya açmaktadırlar. Özellikle babasından kendisine kalan fedek arazisi hakkında halifenin tutumu malumdur. Karşı argüman oluştururken muhalifleri gibi bir rivayetten hareket eder: “Biz peygamberler topluluğuna mirasçı olunmaz. Geride bıraktıklarımız

sadakadır.” Bu rivayetten hareketle Fatıma hakkındaki tutumuyla halife, kararında isabetlidir.

Bir diğer iddia Hz. Ebû Bekir’e yöneticilikte tecrübesinin olmaması, Hz. Peygamber hayattayken onu şer’î kuralların uygulanması ve kalabalık bir kitleyi yönetmekle ilgili hiçbir işin başına getirmemiş olduğu şeklindedir. Seyyid Şerîf Cürcânî, buna tarihi tecrübeden hareketle cevap verir. Hz. Peygamber’in onu hiçbir işin başına getirmediyi kabul etmez. Aksine hicri sekizinci yılı ramazanında Mekke’nin fethinden sonra dokuzuncu yılın hac emiri olarak onu görevlendirmiştir. Vefatına yakın hastalığı sırasında da ona insanlara namaz kıldırmasını emretmiştir. Bunu da şu rivayetle pekiştirir: “Hz. Peygamber, Ebû Bekir’den başka ümmetinden hiç kimsenin ardında namaz kılmamıştır. Bir seferde Abdurrahman b. Avf’ın ardında bir rekât kılmıştır.” Bu rivayetler muhaliflerin iddialarını geçersiz kılar. Namaz imamlığının devlet başkanlığına referans sayılması hakkındaki sünni tavır, bazı âlimler tarafından eleştirilmiştir. Çünkü bu çıkarım, hilafetin kimin hakkı olduğu meselesinde delil olarak kullanılmıştır. “Ebû Zehra, Hz. Peygamber’in Hz. Ebû Bekir’i namaz kıldırma görevlendirmesinden, Müslüman devletin başına Hz. Ebû Bekir’in geçmesinin gerektiğinin çıkarılmasını eleştirerek, namaz imamlığı ile Müslümanların yöneticiliğinin farklı olduğunu, dünya siyasetinin ibadet işleri ile aynı olmayacağını açıklamaktadır.” (Akbulut, 2015, 48).

İmamette nass iddialarına gelince, yazar muhatapların birkaç iddiasına yer verir ve bunları cevaplar. Öncelikle sünni kesim, bu konuda nassın varlığını kesin dille reddeder. Açık nassın bulunmadığı kesin olarak bilinmektedir. Çünkü olsaydı tevatür yoluyla gelirdi ve gizlenmesi âdeten mümkün olmazdı. Nassın varlığı durumunda sahabenin tutumu da farklı olurdu. Şöyle ki, “dini desteklemek için mallarını ve canlarını harcamaları, ailelerini ve yurtlarını terketmeleri ve çocukları, babaları ve akrabalarıyla savaşmaları onların dine bağlılıklarının tanığıdır. Aynı şekilde Hz. Ali de onlara karşı bir nassın varlığından da söz etmemiştir.” (Cürcânî, 2015, 3/702).

Şiî çevrelerin Hz. Ali hakkında nassın varlığına dair dile getirdikleri ayetlere ve onların delaletlerine bakmak konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır. Yazar iki ayete yer verir. İlki “*ve bundan sonra inanıp da zulmün egemen olduğu diyardan göç edecek ve Allah yolunda sizinle birlikte çaba sarf edecek olanlar gelince, bunlar da sizdendirler; işte böyle sıkıca birbirine bağlanıp yakınlık kazananlar, Allah’ın koyduğu düstura göre birbirleri üzerinde temelden hak sahibidirler. Gerçek şu ki, Allah’tır her şeyin aslını bilen.*” (el-Enfâl, 8/75) Ayetin yorumlarına baktığımızda Şîa’nın iddia ettiği türden bir konuya delaleti uzak görülmektedir. Söz gelimi Esed ayeti şöyle yorumlar: “Yukarıdaki ayet miras hukukuyla ilgili herhangi bir ilke getirmiyor; önceki ayetlerde verilen öğretiyi hulasa ediyor; şöyle ki, bütün çağlarda tüm gerçek müminler kelimenin en derin anlamıyla tek bir cemaat oluştururlar; ve bu anlamda manevi düzeyde birbirleriyle sınıksız bağlar, yakınlıklar içine girmiş bulunan kimseler, Allah’ın “bütün müminler

kardeşirler” düsturu gereğince en ileri düzeyde birbirleri üzerinde hem hak sahibidirler, hem de birbirlerinden sorumludurlar.” (Esed, 2009, 422).

Sünni kanadın bir diğer büyük ismi Mâtürîdî ayette mirastan söz edildiğine katılır ancak imamet ya da velayetten asla söz etmemektedir: “Burada aralarında kan bağı bulunanların, birbirlerine mirasçı olmada ve miras malında diğer müminlerden daha yakın olmaları vardır. Eğer kan bağı olan kimse bulunmazsa müminlerin geneli daha yakındır. Eğer iman edip hicret etmişlerse birbirlerine daha yakındırlar. Çünkü iman edip hicret ettiklerinde onların daha önce akrabalıkları ve kan bağları bulunduğundan onlar, akrabalık ve kan bağı bulunmayan diğerlerinden daha yakın olurlar. Bunlarda kan bağı, destek, yardım, borç ve haklar birleştiğinde dört durum birlikte bulunmuş olur. Ötekilerde ise üç durum bulunmuş olur. Dolayısıyla bunlar diğerlerinden daha yakın olurlar. Bu, bizim belirtmiş olduğumuz yoruma göredir.” (Mâtürîdî, 2017, 6/302).

Şiî çevrelerin dile getirdiği nass şu ayettir: “*Unutmayın ki sizin yardımcılarınız sadece Allah ve Elçisi ve imana erenler olacaktır; yani namazlarında devamlı ve dikkatli olanlar, arındırıcı mali yükümlülüklerini yerine getirenler ve Allah’ın karşısında boyun eğenler. Çünkü Allah ve elçisi ve imana erenler ile dost olanlar; işte onlar Allah’ın taraftarıdır, onlardır zafere ulaşanlar!*” (el-Mâide, 85/55-56)

Ayetin muhtemel yorumlarına baktığımızda mesela Zemahşerî, bu ayetlerde Hz. Ali’den söz edildiğini kabul eder ancak konuyu velayetle ve imametle ilişkilendirmez: “Namazlarını kıldıklarında, rükû -yani Allah’a karşı huşû, samimiyet ve tevazu halinde yaparlar- demektir. Bunun ‘*zekâtı verirler*’ ifadesindeki zamirden hal olduğu da söylenmiştir. Yani onlar zekâtlarını namazda rükû halinde iken de verirler. Bu durumda ayet Hz. Ali hakkında inmiş olur. O, namazda iken bir dilenci gelmiş ve ondan sadaka istemiş, o da namazda rükû halinde iken yüzüğünü çıkarıp vermişti. Öyle anlaşıyor ki yüzük serçe parmağındaydı ve genişti, çıkarmak için namazı bozabilecek ölçüde ameli kesir sayılacak kadar meşgul olmamıştı. Ayetin çoğul kipte gelmesi, sebep her ne kadar tek bir kişi olsa da tüm insanların onun yaptığı gibi yapmalarını özendirmek için lafzın çoğul sığasıyla gelmesi yüzündendir. Böylece onun sevabı gibi onlar da sevap alsınlar istenmiş, ayrıca bir müminin karakterinin iyilik yapma ve ihsanda bulunma, yoksulları araştırma konusunda bu denli, hırslı olması gerektiği konusuna dikkat çekilmiş olmaktadır.” (Zemahşerî, 2017, 2/478). Son dönemin önemli yorumcularından Yazır, ayetin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali’yle ilişkilendirildiğini belirtir ancak bu konuda bir tahsisin doğru olmadığı kanaatini taşır: “Şîa Hz. Ali’nin imameti meselesinde bu ayetle istidlal etmek istemişlerdir. Şüphe yok ki Ebû Bekir ve Ali, ‘iman edenler’ cümlesindendirler fakat yalnız değil.” (Yazır, 2021, 2/671). Nitekim Cürcânî, ayette yer alan velayeti, siyasal anlamda değil de müminlerin birbirlerine karşı sevgi beslemeleri ve yardım etmeleri gerektiği şeklinde değerlendirmektedir. Yazarın muhataplarına cevap verirken haklı olarak dile getirdiği ancak zaman zaman kendisinin de uzak kalamadığı

metodik bir tespitine yer vermek isabetli olacaktır. Bilginler meseleleri rivayetler üzerinden tartışırken öznel tavırlara bürünebilmektedirler: “Onlar keyfi bir şekilde kendi görüşlerine uygun haberlerin mütevâtir olduğunu, aykırı olanların ise âhâd haber olduğunu iddia etmektedirler.” (Cürcânî, 2015, 3/714).

RASÛLULLAH’TAN SONRA İNSANLARIN EN ÜSTÜNÜ KİMDİR?

Seyyid Şerîf Cürcânî peygamberimizden sonra insanların en üstün olanının bize ve Mu’tezile’nin çoğunluğuna göre Ebu Bekir; Şia ve sonraki Mu’tezile’nin çoğuna göre Ali olduğunu belirtir. Yazarın sadece Kur’an’daki referansına yer vermek isteriz. Onun dışında birçok rivayete yer verir ki, dile getirdiği rivayetler Şia nezdinde zaten muteber sayılmadığı için yer vermeye gerek görmüyoruz. Yer verdiği ayet şöyle: “*Arınmak için malını veren takvalı kimse o ateşten uzak tutulacaktır.*” (Leyl, 92/17-18). Yazara göre müfessirlerin çoğu bu ayetin Ebu Bekir hakkında nazil olduğunu söylemiştir ve bilginler de buna itimat etmişlerdir: “Buna göre Ebu Bekir en takvalı kişidir ve en takvalı olan da Allah katında en üstün olandır. Şu halde Ebu Bekir ümmetin geri kalanından daha üstündür.” (Cürcânî, 2015, 3/718). Yazarın bu çıkarımının tamamen mezhebi odaklı bir şekilde dile getirildiğini ve öznel karakterli zan içeren bir hüküm olduğunu söylemekle yetinmek isteriz. Zira Ebu Bekir İslam tarihinin en önemli siyasal ve dini kişiliklerinden birisidir. Ancak ayette atıf yapılan kişi dolayısıyla onun ümmetin en takvalı olduğuna hükmetmenin öznel bir yargı taşıdığını düşünüyoruz. Diğer ayete gelince “*Onun katında hiç kimsenin karşılık verilecek bir nimeti yoktur.*” (Leyl, 92/19). Ayetin Ali’ye hamledilmesi doğru değildir yazara göre. Çünkü onun hakkında terbiye nimetinden söz edilme imkânı vardır. Zira Hz. Peygamber Ali’yi yetiştirmiştir. Bu, karşılık verilecek bir nimettir. Ayet Ali’ye hamledilmediğine göre Ebu Bekir’e yorulmalıdır. Ardından yazar muhaliflerin Ali’ye dair üstünlük niteliklerine yer verir. Onlara göre Ali ilim, zühd, cömertlik, şecaat, ahlak güzelliği, çok güçlü olması, hem nesep hem de hısımlık yoluyla Hz. Peygambere yakınlığı ve Fatıma’nın eşi ve Hasan ile Hüseyin’in babası olması gibi özelliklere sahiptir. İddiaların tamamına Cürcânî topluca şöyle cevap vermeyi seçer: “Bütün bunlar üstün olmaya delalet eder ama en üstün olmaya delalet etmez. Bizim konuştuğumuz anlamda en üstünlük, sevinin çokluğuna ve Allah katında şerefli olmaya varır. Bu ise ibadetleri ifa etmeye, ibadetlerde ihlaslı olmayı, İslam’ın desteklenmesi

ve dinin güçlendirilmesi uğruna sergilenen kahramanlıklara matuf hususlardır. Siyer kitaplarında malumdur ki Ebu Bekir Müslüman olduğunda Allah'a çağırmakla meşgul oldu. Osman b. Affan, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebu Vakkas ve Osman b. Mazûn onun eliyle Müslüman olmuştur. Bu sahabelerle İslam güçlenmiştir. Ebu Bekir Hz. Peygamberin hayatında ve vefatından sonra daima kâfirlerle mücadele ve Allah'ın dinini yüceltme işiyle meşgul olmuştur. Bunun ardından en üstün olanın bilinemezliğine sözü getirmektedir. Bil ki kimin daha üstün olduğu meselesinde kesin bir sonuca ulaşılamaz. Çünkü akıl, kendi başına sevabı çok olan anlamında en üstünün kim olduğunu bilemez. Aksine bunu bilmenin yolu nakildir. Bundan dolayı zanla yetinilmemeli." Burada bizce de bilimsel bir tavır sürdürmektedir: "İki taraftan da zikredilen nasslar çeliştikten sonra kesinlik ifade etmez. Bu insafı kimseye kapalı değildir. Çünkü nassların hepsi ya âhad haberdur ya da delaleti zannîdir. Ayrıca da çelişkilidir. Sevabı doğuran pek çok sebebe sahip olmak, sevabın artmasını kesin olarak değil, zannî olarak gerektirir." (Cürcânî, 2015, 3/734). Ne var ki, agnostik bir tutumla olmasa da selefe bağlılık ve icmâyla sözü sonlandırır: Biz selefin şöyle dediğini gördük. En üstün Ebu Bekir'dir, sonra Ömer, sonra Osman sonra Ali'dir. Onlar hakkında hüsnü zannımız şu sonuca götürdü: Eğer bunu bilmeselerdi bu hususta icma etmezlerdi. Dolayısıyla bizim bu söz hakkında onlara uymamız ve işin hakikatini Allah'a havale etmemiz gerekti.

Sahabeye Yaklaşım Nasıl Olmalı?

Seyyid Şerîf Cürcânî yedinci kısımda sözü sahabeye getirmekte ve onlar hakkında hâkim sünni tutumu devam ettirmektedir. Bütün sahabeyi yüceltmek ve onları eleştirmemek gerekir. Zira Allah, kitabının birçok yerinde onları yüceltmıştır: *"Muhacirler ve Ensardan ilk önce geçenler ile bunlara iyilikle uyanlar ... Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan."* (Tevbe, 9/100). *"Allah'ın peygamber ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde ... onların nuru önlerinden ve arkalarından koşar."* (Tahrim, 66/8). Ayrıca Hz. Peygamber de onları sevmiş ve birçok hadiste övmüştür. Yazarın sahabe hakkındaki tutumu nakillerde de görüldüğü üzere gayet olumludur ve onların eleştiri dışında tutulmasını önermektedir: "Sahabenin yaşantısını teemmül eden, onların din uğruna sergilediği kahramanlıklarına ve çabalarına, Allah ve rasûlünü desteklemek için mallarını ve canlarını vermelerine vâkıf olan kimse, onların şanını yüceltme ve haksızların yönelttiği eleştirilerden onların beri

olduğu hususunda hiç kuşku duymaz ve onların durumuna ilişkin bu yakîni bilgiyi, onu sahabe hakkındaki bu eleştirilerden alıkor ve bunun imana aykırı olduğunu görür.” (Cürcânî, 2015, 3/736).

Sonuç

Müslüman geleneğin siyaset yazın literatürüne baktığımızda konuları temellendirirken genellikle icmâ öğretisine yöneldikleri ve sığındıkları görülmektedir. Burada icmânın oldukça işlevsel bir aparata dönüştürüldüğünü söylemek mümkündür. Ehlişünnet geleneği açısından icmânın taşıdığı işlevsellik oldukça belirgindir. “Dinsel/siyasal bir merkezilik oluşturmada, Ortodoks bilinç oluşturmada ve onu devam ettirmede, ahlaki ve hukuki bir sistem kurmada Sünni düşünürler, icmânın teolojik ve kültürel gücünden yararlanmışlardır. Sünni bilinç ve sünni tarihsel kimlik büyük oranda icmâya dayanmaktadır. Dolayısıyla sünni siyaset kuramının en temel kavramları hilafet, icmâ ve biattır. Diğer taraftan tarihsel sürecin meşruiyetle özdeşleştirilmesine her zaman karşı çıkan Şîa’ya göre ise siyasetin dayanakları imâmet, velâyet ve ismettir.” (Evkuran, 2005, 230).

Seyyid Şerîf Cürcânî imamet ele alırken meselelerin birçoğuna temas etmeye çabalamıştır. Nakillerde bulunurken bilgi sahibi olduğu kaynaklara yer vermesi isabetli olmuştur. Konuları ve görüşleri değerlendirirken zaman zaman bağlı kaldığı ekolün fikri ve mezhebi sınırlarının dışına çıkamamıştır. Zaman zaman ise gayet bilimsel ve objektif sayılabilecek düşüncelere yer vermiştir. Söz gelimi ictihadi nitelikli sayılan konularda kesin ve mutlak konuşmanın mümkün olmadığını söyleyebilmiştir. Ancak kimi zaman da ictihadi olmasına rağmen bazı konularda tevakkuf ederek agnostik tutumu benimsemiştir. Kimi yorumlarında ise icmânın sağaltıcı karakterine sığınmıştır. Nitekim “İmamet düşüncesinde Eş’ari kelim geleneğinde ortaya konulan imamet anlayışının dışına çıkamamıştır. Hatta onun çözümlemeleri kendisinden sonra da devam etmiştir.” (Ünverdi, 2018, 1254).

Son olarak İslam siyaset tasavvuruna dair bir tespitle bitirmek isteriz. Belirttiğimiz gibi konu zatı itibarıyla insana bırakılmış bir alan olup ictihâdi niteliklidir. Konunun ictihâdi olduğu ve insana bırakıldığı gerçeği unutulmasaydı, belki de İslam siyaset düşüncesine dair daha nitelikli siyaset teorileri tartışılabilir ve alternatif kuramlar geliştirilebilirdi. Ancak yazılan literatüre baktığımızda siyasal geleneğimizde sağlıklı bir siyasal teorisinin kurulamadığı görülmekte; geçmiş ulemanın yaşanan reel politiği/pratiği

teorileştirdiği veya teorinin pratiğe yön vermesiyle siyasal tasavvurun belirlendiği söylenebilir. Ayrıca “sünnî yazarların toplumun istikrarını önceleyen teolojik bir söylem geliştirdiklerini” de eklemek gerekir. (Aydın, 2022, 311). Siyasal alanın sivilleşmesi gerektiğini, dinin siyasal alana da temel ilkelerle yaklaştığını, konuyu insana bıraktığını ve insanı daha aktif kılarak siyasal alanda biraz daha inisiyatif almak suretiyle sorunlara kalıcı çözümler getirilebileceğini belirterek çalışmayı tamamlamak istiyoruz.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ahmet. (2015). *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Yayınları.
- Aydın, Muhammet. (2022). “Mâverdî ve Siyasetnâmesi”. 8. *Mardin Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*. ed. Dr. Priya J. June 4-6. Mardin, Türkiye, 305-313.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid. (1997). *İslam'da Siyasal Akıl*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. (2015). *Şerhu'l-Mevâkıf (metin-çeviri)*. çev. Ömer Türker. ed. İbrahim Halil Üçer. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Esed, Muhammed. (2009). *Kur'ân Mesajı meal-tefsir*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Evkuran, Mehmet. (2005). *Sünni Paradigmayı Anlamak, Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Gümüş, Sadreddin. (1993). “Seyyid Şerîf Cürcânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/134-136. İstanbul: TDV Yayınları.
- Köse, Hızır Murat. (2009). “Siyaset”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/294-299. İstanbul: TDV Yayınları.
- Mâtürîdî, Ebu Mansûr. (2017). *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. cilt. 17, çev: Fadıl Aygân. ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Öge, Sinan. (2015). *İslam Kelamcılarında Lütuf Teorisi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Öz, Mustafa-İlhan, Avni. (2000). “İmamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özdiñç, Rıdvan. (2018). *İtikat ve Siyaset, Sünnî Kelamında İmamet-Hilafet Meselesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sunar, Lütfî. (2018). “Patrimonyalizmin Gölgesinde İslam Siyasal Sisteminin Anlaşılması Sorunu”. *İslam Siyaset Düşüncesi*. ed. Lütfî Sunar-Özgür Kavak. 297-360. Ankara: İlem Kitaplığı.
- Türker, Ömer. (2015). “Seyyid Şerîf Cürcânî”. *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. ed. İsmail Çalışkan. c. 6., 993-1024. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Uludağ, Süleyman. (2008). *İslam-Siyaset ilişkileri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ünverdi, Veysi. (2018). “Eş’arı Kelam geleneğinde İmamet Anlayışı: Seyyid Şerîf Cürcânî Örneği”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 10:4 (22), 1238-1257.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. (2023). *Hak Dini Kur’an Dili*. İnceleme-Tenkitli Metin. haz. Asım Cüneyd Köksal-Murat Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Zemahşerî, Ebu’l Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. (2017). *El-Keşşâf an Hakâ’iki Ğavâmidî’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl, Keşşâf Tefsiri*. çev. A Hatip – A Temizer - Ö Çelik – M Coşkun- M Erdoğan – A Enes Taş. ed. Murat Sülün, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Oyun Üretim Süreçlerinde Generative AI'nin Evrimi, Zorlukları ve Olanakları

Mustafa MERDİN¹

1- Arş. Gör. Dr.; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Grafik Tasarımı Bölümü. mustafa.merdin@hbv.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4698-0342

ÖZET

Bu çalışma, generative AI (üretken yapay zekâ) teknolojilerinin oyun üretim süreçlerindeki evrimini, sunduğu fırsatları ve karşılaşılan zorlukları incelemektedir. Oyun endüstrisinde yapay zekâ, başlangıçta yalnızca oyun içi karakter davranışlarını modelleyen bir araçken, günümüzde içerik üretimi, anlatı tasarımı, seviye oluşturma ve ses düzenleme gibi yaratıcı süreçlerin merkezine yerleşmiştir. Özellikle büyük dil modelleri, GAN'ler ve diffusion tabanlı sistemlerdeki gelişmeler, oyun üretimini hızlandırmış ve küçük ölçekli geliştiricilere geniş olanaklar sunmuştur. Bununla birlikte, generative AI'nin kullanımı telif hakları, etik sınırlar, özgünlük ve kalite kontrolü gibi tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Çalışmada, Steam platformundaki güncel veriler ışığında generative AI'nin oyun türlerine göre kullanım biçimleri, geliştirici rolleri üzerindeki etkisi ve oyun deneyimini kişiselleştirme potansiyeli detaylı olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak, üretken yapay zekâ teknolojileri oyun sektöründe teknik, estetik ve etik düzeyde yeni bir paradigma değişimini temsil etmektedir.

Anahtar Kelimeler – Üretken Yapay Zekâ, Oyun Geliştirme, Generative AI, Oyun Endüstrisi, Etik Sorunlar, Dijital İçerik Üretimi, Yapay Zekâ Destekli Tasarım.

GİRİŞ

Son yıllarda oyun endüstrisinde yaşanan teknolojik dönüşüm, yapay zekâ (YZ) tabanlı sistemlerin yalnızca teknik destek aracı olmaktan çıkıp yaratıcı üretim süreçlerinin merkezine yerleşmesine neden olmuştur. Özellikle generative AI (üretken yapay zekâ) teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte, oyun geliştirme alanında görsel içerik üretimi, seviye tasarımı, anlatı yazımı ve ses düzenlemeleri gibi pek çok yaratıcı süreç otomatikleştirilebilmiştir. 2025 yılı itibarıyla Steam platformunda yayımlanan oyunların yaklaşık %20'sinde generative AI kullanımının raporlanması, bu teknolojinin sektördeki etkisinin büyüklüğünü açıkça ortaya koymaktadır (TotallyHuman, 2024). Generative AI, oyun geliştiricilere özellikle prototipleme, içerik çeşitlendirme ve maliyet azaltma açısından önemli fırsatlar sunarken; aynı zamanda etik, kalite kontrolü, telif hakları ve kreatif özgünlük gibi konuları da yeniden tartışmaya açmaktadır (Afk Gaming, 2024). Bu bağlamda, üretken YZ'nin oyun sektöründe nasıl bir evrim geçirdiği, hangi alanlarda yaygınlaştığı ve geliştiriciler açısından sunduğu fırsatlar ve zorluklar ayrıntılı bir biçimde incelenmelidir.

OYUN SEKTÖRÜNDE YAPAY ZEKÂNIN GENEL EVRİMİ

Yapay zekâ, oyun sektöründe uzun yıllardır kullanılan bir teknoloji olmakla birlikte son yıllarda daha karmaşık işlevlerle donatılmıştır. Özellikle erken dönemlerdeki yapay zekâ uygulamaları, genellikle belirli kurallara dayalı ve öngörülebilir davranışlar sergileyen karakterlerle sınırlıyken, günümüzde bu yapı yerini daha dinamik, öğrenen ve çevreye uyum sağlayan sistemlere bırakmıştır (Le Monde, 2024; Tariq, 2024). Örneğin, klasik oyunlarda görülen düşman algoritmaları bugün yerini derin öğrenme ile desteklenen yapay zekâyâ bırakmakta, bu da oyuncu davranışlarına tepki veren daha gerçekçi deneyimler sunmaktadır (Jorapur, 2023). Bu dönüşüm, AI'nin artık sadece oyun içi davranışları değil, oyun evreninin yaratımını ve anlatı yapısını da etkileyen bir tasarım aracı hâline geldiğini göstermektedir.

Steam, dijital oyun sektöründe yalnızca bir dağıtım platformu değil, aynı zamanda oyun geliştiricileri ve akademisyenler için geniş veri seti sunan bir araştırma aracıdır. Kullanıcı yorumları, oynanış süreleri ve oyun etkileşimleri, makine öğrenmesiyle analiz edilerek oyunların başarı ölçütleri belirlenebilmektedir (Dayi et al., 2019). Son yıllarda yapılan çalışmalar, Steam üzerindeki oyun verilerinin oyun içeriğiyle korelasyonunun yüksek olduğunu ve bunun generative AI uygulamalarının etkisini ölçmek için elverişli bir ortam sağladığını göstermektedir (Thorhauge, 2023). Örneğin, "SteamVis" adlı bir araştırma aracı, generative AI kullanılan oyunların sayısını ve hangi içeriklerde kullanıldığını analiz ederek kullanıcı eğilimleri ile teknolojik geçişler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır (Lin, 2023).

GENERATIVE AI NEDİR?

Generative AI (üretken yapay zekâ), veri analizi yoluyla yeni içerikler (görsel, metin, ses, kod vb.) üretme yetisine sahip olan yapay zekâ türüdür. Geleneksel AI sistemleri belirli kurallara veya sınırlı veri kümelerine bağlı olarak tahmin yaparken, generative AI sistemleri bu verilerden öğrenerek özgün ve yaratıcı içerikler üretebilir (Goodfellow et al., 2014). Özellikle Generative Adversarial Networks (GANs), Variational Autoencoders (VAEs) ve Diffusion Models gibi mimariler, bu alanda dönüm noktası olmuştur. Bu modeller, sadece verileri sınıflandırmak veya tanımakla kalmayıp, yeni örnekler yaratmak için eğitilirler (Karras et al., 2019; Rombach et al., 2022).

Tarihsel olarak, üretken yapay zekânın temelleri 2010'lu yıllarda GAN'lerin tanıtılmasıyla atılmış, 2020 sonrası dönemde ise büyük dil modelleri (LLM), multimodal sistemler ve diffusion tabanlı yaklaşımlarla daha geniş kullanım alanlarına yayılmıştır. Bu teknolojik ilerleme, hem akademide hem de oyun,

sanat, reklam gibi yaratıcı endüstrilerde hızlı bir adaptasyona yol açmıştır (Bommasani et al., 2021).

Generative AI (üretken yapay zekâ), son yıllarda büyük dil modelleri (LLM'ler), GAN'ler ve diffusion modellerindeki ilerlemeler sayesinde oyun üretiminde büyük bir sıçrama yaratmıştır. Bu modeller, karakter, çevre, senaryo ve oyun mekaniği gibi içerikleri otomatik olarak oluşturabilmekte, bu da üretim süreçlerinde zaman ve maliyet avantajı sağlamaktadır (Huang et al., 2023). 2025 itibarıyla yayımlanan Steam oyunlarının yaklaşık %20'sinde generative AI kullanımının bulunması, bu teknolojinin sektördeki yaygınlaşmasını gözler önüne sermektedir (Tom's Hardware, 2025). Artan işlem gücü, düşük maliyetli API erişimi ve açık kaynak modellerin (ör. Stable Diffusion) yaygınlaşması, bu hızlı yükselişin temel nedenlerindendir (Sun & Shi, 2022).

Oyun sektöründe yapay zekâ genellikle düşman karakterlerin davranışlarını modelleme (NPC AI), oyun zorluğunu ayarlama veya oyuncu eylemlerini tahmin etme gibi görevlerde kullanılırken, generative AI bu yapıları bir adım öteye taşır. Generative AI, oyunların içeriğini—haritalar, seviyeler, karakter tasarımları, diyaloglar ve hatta görev zincirleri—otomatik olarak üretebilir (Summerville vd., 2018). Böylece geliştiricilerin manuel olarak oluşturması gereken içeriklerin üretim süresi kısalmış ve yaratıcı varyasyonların sayısı artar. Bu yönüyle generative AI, kural tabanlı klasik AI yaklaşımlarından hem işlev hem de esneklik açısından ayrışır (Hendrikx vd., 2013).

Generative AI, oyun içeriği üretiminde çok yönlü bir rol üstlenmektedir. Görsel üretim konusunda, Stable Diffusion ve Midjourney gibi modeller oyun konsept sanatı, karakter portreleri ve ortam tasarımları için kullanılmaktadır (Rombach vd., 2022). Metin üretiminde, GPT tabanlı sistemler, karakter diyalogları, görev betikleri veya oyun içi anlatım kurgusu oluşturmak amacıyla görev alır (Reed vd., 2022). **Ses üretimi** tarafında, AI destekli TTS (Text-to-Speech) sistemleri, gerçekçi seslendirmelerin maliyetini azaltırken, farklı dil ve aksan seçenekleri de sunarak yerelleştirme sürecini kolaylaştırmaktadır (Bena vd., 2021). **Seviye tasarımı** alanında ise, AI destekli procedural content generation (PCG) yaklaşımları, her oyuncuya özgü deneyimler sunabilecek dinamik yapılar inşa etme olanağı sağlar (Snodgrass & Ontañón, 2017).

Tüm bu üretim süreçlerinde generative AI, sadece geliştiriciye destek olmakla kalmayıp, aynı zamanda daha kişiselleştirilmiş, çeşitli ve erişilebilir oyun deneyimlerinin tasarlanmasına katkı sunmaktadır. Bu da sektördeki inovasyon hızını artırmakta ve küçük/orta ölçekli oyun stüdyolarına büyük ölçekli üretim imkânları sağlamaktadır (Lund & Aarseth, 2023).

OYUN TÜRLERİNE GÖRE AI ENTEGRASYONU

Generative AI, oyun endüstrisinde yaratıcı süreçleri dönüştüren çok boyutlu bir araç hâline gelmiştir. Özellikle bağımsız geliştiricilerden AAA stüdyolara kadar uzanan geniş bir yelpazede, oyunların içerik üretimi, test süreçleri ve kişiselleştirilmiş deneyim yaratımı alanlarında etkili biçimde kullanılmaktadır (Lund & Aarseth, 2023). Generative AI, geleneksel oyun içeriği üretim yöntemlerine kıyasla daha hızlı, daha çeşitli ve ölçeklenebilir çözümler sunarak yaratıcı iş akışlarını yeniden şekillendirmiştir.

Açık dünya oyunlarında generative AI, dinamik görev üretimi, NPC (non-player character) davranışları, çevre detayları ve hikâye ağacı üretimi gibi karmaşık yapıların otomatikleştirilmesinde kullanılmaktadır. Örneğin, *AI Dungeon* gibi yapımlar tamamen oyuncunun kararlarına göre şekillenen anlatılar oluşturmak için GPT-3 temelli sistemlerden faydalanır (Kiefer vd., 2022). Bu sayede tekrar oynanabilirlik ve oyuncu özgürlüğü artmaktadır.

Daha sınırlı oyun alanlarına sahip olan platform türlerinde, generative AI; seviye tasarımı, zorluk eğrisi ayarı ve otomatik test sistemleri ile entegrasyon sağlar. *Procedural Content Generation (PCG)* teknikleri, makine öğrenimiyle birleştiğinde, her oyuncu için farklı seviyeler oluşturulmasına olanak tanır (Snodgrass & Ontañón, 2017). Özellikle *Mario AI* gibi akademik projelerde, generatif modeller kullanılarak oynanabilir ama özgün seviye segmentleri oluşturulmuştur.

RPG türlerinde generative AI, diyalog yazımı, karakter arka planı oluşturma, dallanan anlatı yapıları üretme ve oyuncu-karakter etkileşimleri gibi alanlarda kullanılmaktadır. GPT tabanlı metin üreticiler, yazılı anlatı kurgularını otomatikleştirerek senaryo yazarlarına destek sağlar (Reed vd., 2022). Bununla birlikte, *Larian Studios* gibi bazı AAA geliştiriciler, generative AI ile oluşturulan metinleri daha sonra insan yazarlarla harmanlayarak doğruluk ve anlatı tutarlılığı sağlamayı hedeflemektedir.

Minecraft, Roblox gibi kullanıcı-yaratımı odaklı platformlar, generative AI'nin sandbox oyunlarda devrim yaratmasına olanak tanımaktadır. Kullanıcılar kendi oyunlarını yaratırken AI destekli araçlarla otomatik harita üretimi, 3D modelleme ve shader/texture üretimi gibi görevlerde destek alabilirler. Roblox Studio gibi sistemlere entegre edilen generative sistemler sayesinde oyun geliştirme süreci daha erişilebilir hâle gelmiştir (Bailey vd., 2023).

Generative AI, yalnızca oyun üretiminde değil; aynı zamanda oyun testi ve kullanıcı deneyimi analizinde de kullanılmaktadır. Yapay zekâ destekli otomatik beta test simülasyonları, olası hata senaryolarını önceden belirlemeye yardımcı olur. Ayrıca, oyuncu davranış verileriyle beslenen modeller, kişiselleştirilmiş oyun deneyimleri sunarak kullanıcı bağlılığını artırır (Justesen vd., 2018).

Tüm bu kullanım alanları, generative AI'nin oyun türlerine göre nasıl şekillendiğini ve her türde farklı bir üretim potansiyeli barındırdığını

ortaya koymaktadır. Önümüzdeki dönemde, oyunların her aşamasında bu sistemlerin daha derinlemesine entegre edilmesi beklenmektedir.

GENERATIVE AI'NIN OYUN ENDÜSTRİSİNDE YARATTIĞI DÖNÜŞÜMLER

Generative AI'nin oyun endüstrisinde yarattığı etkiler, yalnızca üretim süreçlerinde değil, oyuncu deneyimlerinde, geliştirici rollerde ve oyun ekonomisinin işleyişinde de derin dönüşümler meydana getirmiştir. Bu teknoloji, yaratıcı üretimi otomatize ederek geliştirme süreçlerini kısaltmakta, aynı zamanda oyunların kişiselleştirilebilirliğini artırarak kullanıcı deneyimini yeniden tanımlamaktadır (Lund & Aarseth, 2023).

Geleneksel oyun üretiminde, seviyeler, karakterler, görevler ve anlatılar çoğunlukla insan eliyle, sabit şablonlar üzerinden geliştirilirken; generative AI ile bu içerikler, kullanıcı etkileşimlerine ve oyun içi davranışlara göre dinamik biçimde şekillenebilir hâle gelmiştir. Bu durum, özellikle açık dünya ve RPG türlerindeki oyunlarda tekrarlanabilirliği ortadan kaldırarak benzersiz deneyimlerin yaratılmasına olanak sağlamaktadır (Snodgrass & Ontañón, 2017).

Bununla birlikte, yapay zekâ destekli otomasyon süreçleri oyun geliştirici ekiplerinin yapısını da dönüştürmektedir (Şohoğlu, 2024). Kodlama, seviye tasarımı, metin üretimi gibi alanlarda AI destekli araçların devreye girmesi, özellikle küçük stüdyoların büyük ölçekli projelere dahil olabilmesini mümkün kılmaktadır (Bailey vd., 2023). Bu erişilebilirlik, pazar rekabetini çeşitlendirmiş ve oyunculara daha zengin seçenekler sunmuştur.

Oyuncu tarafında ise, generative AI'nin sunduğu en önemli dönüşüm, kişiselleştirme ve etkileşim derinliğidir. Oyuncular, artık sadece önceden yazılmış senaryolara değil; kendi kararları doğrultusunda şekillenen diyaloglara, olay örgülerine ve karakter gelişimlerine maruz kalmaktadır (Kiefer vd., 2022). Bu da oyun deneyiminin lineer yapısını kırmakta ve daha organik bir akış yaratmaktadır.

Ancak bu dönüşüm yalnızca teknik boyutta kalmamaktadır. AI'nin oyun endüstrisinde bu denli yaygınlaşması, aynı zamanda telif, etik ve kullanıcı verisinin kullanımı gibi alanlarda da yeni tartışmaları gündeme taşımaktadır (Delil, 2024). Özellikle AI ile oluşturulan içeriklerin telif sahipliği, şeffaflığı ve etik kodlarla uyumluluğu gibi konular hâlâ belirsizliğini korumaktadır (Lund & Aarseth, 2023).

Sonuç olarak, generative AI, oyun endüstrisini hem üretici hem de tüketici açısından dönüştürmektedir. Geliştiriciler için maliyet ve zaman avantajı sunarken, oyuncular için daha etkileşimli, daha kişisel ve daha

sürükleyici deneyimlerin kapısını aralamaktadır. Bu dönüşüm, oyun sektöründe yeni normların ve iş modellerinin doğmasına öncülük etmektedir.

GELİŞTİRİCİLER İÇİN FIRSATLAR VE ZORLUKLAR

Generative AI'nin oyun endüstrisinde yükselişi, yalnızca büyük ölçekli stüdyolar için değil, özellikle bağımsız geliştiriciler (indie developers) açısından da dikkate değer fırsatlar ve beraberinde gelen zorluklar barındırmaktadır. Generative AI araçları sayesinde daha önce kodlama ya da ileri düzey teknik bilgiye sahip olmayan geliştiriciler bile kompleks oyun içerikleri oluşturabilir hâle gelmiştir (Frans vd., 2023). Bu durum, oyun geliştirme sürecini demokratikleştirmekte; aynı zamanda içerik üretim hızını ciddi biçimde artırmaktadır.

Bağımsız geliştiriciler için en büyük avantajlardan biri üretkenlik artışı ve maliyet avantajıdır. Geleneksel oyun geliştirme süreçleri, grafik tasarımı, hikâye yazımı, karakter animasyonu ve kullanıcı arayüzü gibi pek çok disiplinler arası katkı gerektirir. Ancak yapay zekâ destekli araçlar bu süreçleri otomatikleştirerek hem zamandan hem de finansal kaynaklardan tasarruf sağlar. Örneğin, Promethean AI, çevresel tasarımı otomatikleştiren yapay zekâ temelli bir araç olarak, 3D sahnelerin manuel olarak oluşturulması yerine bağlamsal nesne yerleştirme yaparak ciddi bir hız kazancı sunmaktadır (Promethean AI, 2023). Benzer şekilde, Scenario platformu, kullanıcıya özel karakter, arka plan ve simge tasarımları sunarak hızlı prototipleme imkânı tanır (Scenario, 2024).

Kod bilgisi gerektirmeyen yapılar da bu dönüşümün önemli bir parçasıdır. Yeni geliştiriciler ya da tasarımcılar, komut satırlarını bilmeden yalnızca metinsel açıklamalarla (promptlarla) karakter, seviye ya da diyalog üretebilmektedir. Inworld AI örneğinde olduğu gibi, yapay zekâ tabanlı karakterler, kişilik özellikleri, arka plan hikâyeleri ve dinamik diyalog sistemleri ile donatılabilmektedir (Inworld, 2024). Bu sistemler, oyunlara derinlik katarken, geliştirici üzerindeki senaryo yazımı yükünü de azaltır.

Ancak bu fırsatlara rağmen geliştiricilerin karşılaştığı önemli sınırlılıklar da bulunmaktadır. Özellikle overfitting (aşırı öğrenme) problemi, generative AI'nin eğitildiği veri setlerine fazla bağımlı hâle gelmesine neden olur. Bu durum, üretilen içeriklerin çeşitliliğini azaltabilir ve tekrar eden tasarımlar ortaya çıkabilir (Krenn vd., 2022). Ayrıca bazı modeller, kullanıcı girdisine bağlı olarak kontrolsüz ve uygunsuz içerikler de üretebilir. Özellikle etik sınırların tanımlanmadığı senaryolarda, şiddet, cinsiyetçilik

veya ayrımcılık gibi hassas konularda istenmeyen çıktılar oluşabilir (Birhane & Prabhu, 2021).

Bir diğer zorluk ise içerik üzerindeki kontrol ve düzenlenebilirlik eksikliğidir. AI tarafından üretilen görseller ya da animasyonlar, çoğu zaman düzenlemeye kapalı, sabit çıktılar şeklindedir. Bu da oyun tasarımcılarının yaratıcı süreçte detaylı ince ayar yapmasını zorlaştırabilir. Ayrıca bazı araçların “kara kutu” (black box) şeklinde çalışması, geliştiriciye çıktının nasıl üretildiğini şeffaf biçimde göstermemesi, güven sorunlarına neden olabilir (Binns, 2018).

Son olarak, bu sistemlerin ticari oyun projelerinde kullanımı hâlâ regülasyon ve telif hakkı tartışmalarına açıktır. Generative AI araçlarıyla üretilen içeriklerin yasal mülkiyeti, hem geliştiriciye hem platforma hem de kullanılan veri setlerine bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Bu nedenle geliştiricilerin yasal sınırlar içinde hareket etmesi ve kullandıkları AI sistemlerinin eğitildiği veri kaynaklarını iyi analiz etmesi önemlidir (Gervais, 2022).

Kısaca özetlemek gerekirse, generative AI araçları bağımsız oyun geliştiricileri için büyük bir yaratıcılık potansiyeli sunmakla birlikte; etik, teknik ve hukuki sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Bu araçların sağlıklı ve sürdürülebilir biçimde kullanımı, geliştiricilerin bu yeni teknolojileri sadece “kolaylaştırıcı” olarak değil, aynı zamanda sorumlu bir şekilde kullanmalarıyla mümkündür.

YAPAY ZEKA DESTEKLİ OYUNLAR

2025 yılı itibarıyla dijital oyun endüstrisinde yapay zekâ destekli içerik üretimi önemli bir yaygınlık kazanmıştır. Steam platformunda yayımlanan oyunların yaklaşık %20’sinde generative AI teknolojilerinin aktif biçimde kullanıldığı bildirilmektedir. Bu oranın yaklaşık %60’ı görsel varlık üretiminde, geri kalan kısmı ise ses tasarımı, hikâye yazımı ve kod üretimi gibi farklı altyapısal alanlarda gerçekleşmektedir (AFK Gaming, 2024). Bu durum, yapay zekânın oyun geliştirme süreçlerinde yalnızca teknik bir araç olmaktan çıkarak yaratıcı üretimin merkezine yerleştiğini göstermektedir. Özellikle bağımsız geliştiriciler için bu dönüşüm, maliyetleri azaltırken üretim hızını ve çeşitliliği artıran bir fırsat sunmaktadır.

Bağımsız oyun örnekleri incelendiğinde, The Great Rebellion ve Atman: Rebel Flame yapımları, generative AI’nin yaratıcı süreçlerde nasıl kullanıldığına dair çarpıcı örnekler sunmaktadır. The Great Rebellion’da bazı seviye arka planları ve sahneler ilk aşamada yapay zekâ tarafından üretilmiş, ardından sanatçılar tarafından manuel olarak düzenlenmiştir

(Totally Human Media, 2024). Bu yöntem, AI'nin taslak veya ilham kaynağı olarak işlev gördüğü hibrit bir üretim biçimini ortaya koymuştur. Benzer şekilde Atman: Rebel Flame oyununda, AI araçları tasarımcılara konsept geliştirme aşamasında yaratıcı referanslar sağlamış; bu referanslar profesyonel sanatçılar tarafından yeniden yorumlanarak özgün sanat eserlerine dönüştürülmüştür. Bu yaklaşım, insan yaratıcılığı ile yapay zekâ üretimi arasındaki işbirliğinin estetik bütünlüğü koruma açısından nasıl dengelenebileceğini göstermektedir.

AI tabanlı oyun prototipleri arasında öne çıkan bir diğer örnek Oasis adlı yapıdır. Minecraft benzeri bir oyun olarak geliştirilen Oasis, geleneksel kodlama yöntemlerinden ziyade milyonlarca saatlik oyun verisiyle eğitilmiş “next-frame prediction” sistemlerini kullanmaktadır (Vikipedi, 2024). Bu sistem, oyunun her karede kendini yeniden tahmin ederek oluşturduğu dinamik ve sürreal sahneler sayesinde “rüya benzeri” bir estetik deneyim sunmaktadır. Bu tür yapımlar, generative AI'nin yalnızca üretimi hızlandıran bir araç değil, aynı zamanda yeni sanatsal biçimlerin ortaya çıkmasına öncülük eden bir yaratım partneri hâline geldiğini göstermektedir.

Narratif içerik üretimi alanında öne çıkan PANGeA (Procedural Artificial Narrative) sistemi ise RPG (role-playing game) türündeki oyunlarda anlatı deneyimini dönüştürmektedir. PANGeA, büyük dil modelleri (LLM'ler) aracılığıyla diyaloglar, görev zincirleri ve NPC karakter profilleri oluşturarak oyun içi anlatıyı dinamik ve oyuncuya özgü bir hale getirmektedir (arXiv, 2024). Unity veya tarayıcı tabanlı sistemlerle entegre çalışabilen bu model, anlatı tasarımcılarına yaratıcı bir destek sunmakta ve her oyuncu için benzersiz hikâyeler geliştirme potansiyeli taşımaktadır.

Ancak, AI'nin oyun üretimindeki bu hızlı yükselişi bazı etik ve estetik tartışmaları da beraberinde getirmiştir. The Roottrees are Dead adlı oyun bu tartışmanın somut bir örneğini oluşturur. Oyunun ilk versiyonunda kullanılan AI tabanlı görseller, topluluk tarafından özgünlük ve kalite açısından eleştirilmiş; bunun üzerine geliştiriciler aynı sahneleri insan sanatçılara yeniden çizdirmiştir (The Verge, 2024). Bu yeniden düzenleme süreci, etik duyarlılığın ve sanatçı emeğinin oyun toplulukları nezdinde hâlen büyük bir değer taşıdığını ortaya koymuştur. Yenilenen sürümün Steam'de başarı elde etmesi, oyuncuların “insan dokunuşu” taşıyan sanatsal üretilere olan ilgisinin devam ettiğini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, generative AI destekli oyun örnekleri, yapay zekânın hem üretim süreçlerinde hız ve çeşitlilik kazandıran hem de sanatsal yaratıcılıkla etkileşime giren bir teknoloji olduğunu göstermektedir (Çeken & Terzi, 2024). Bununla birlikte, etik ilkeler, özgünlük ve kalite kontrolü gibi unsurların korunması, bu teknolojinin sürdürülebilir biçimde oyun endüstrisine entegre edilebilmesi için temel öneme sahiptir.

Tablo 1: Punto ve Yazı Tipi Özellikleri (Times New Roman)

Oyun Türü	Generative AI Kullanımı	Notlar
Indie Oyunlar	Arka plan görselleri, kreatif referans yaratımı	İyi düzenleme ile estetik bütünlük korunmuş
Sandbox / Simülasyon	Render motoru olmayan gerçek zamanlı dünya üretimi	Yaratıcılık örneği; görsel tutarsızlık mevcut
RPG / Anlatı Tabanlı	Dinamik görev ve diyalog üretimi (PANGeA)	Kurgusal çeşitlilik ve etkileşim artırıyor
Afiş / Pazarlama	AI görselleri tanıtımda, ardından insan düzenlemesi	AI üretimi + insan kalite dengesi

SONUÇ

Generative AI teknolojilerinin oyun endüstrisinde giderek artan biçimde kullanılması, hem bağımsız geliştiriciler hem de büyük stüdyolar açısından yeni bir yaratıcı çağın kapılarını aralamaktadır. Görsel içerik üretiminden anlatı tasarımına, oyun mekaniklerinin otomatik oluşturulmasından pazarlama materyallerinin geliştirilmesine kadar geniş bir yelpazede kullanılan bu teknolojiler, üretim süreçlerini hızlandırmakta ve maliyetleri düşürmektedir. Ancak bu avantajların yanı sıra, içerik kontrolü, estetik kalite, telif hakları ve özgünlük konularında halen çözülmeyi bekleyen önemli sorunlar da bulunmaktadır.

Özellikle Steam gibi büyük dijital oyun platformlarında generative AI kullanım oranının %20'ye ulaşması, bu teknolojinin yalnızca deneysel bir araç değil, aynı zamanda endüstriyel üretimin de bir parçası hâline geldiğini göstermektedir. Geliştiriciler için önemli bir rekabet avantajı sunan bu sistemlerin, gelecek yıllarda daha da sofistike hâle gelmesi ve yaratıcı üretim paradigmasını köklü biçimde dönüştürmesi beklenmektedir. Ancak bu dönüşümün sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için etik ilkeler, şeffaflık ve kullanıcıya karşı sorumluluk temelli bir yaklaşım benimsenmelidir. Sonuç olarak, generative AI teknolojilerinin oyun endüstrisine entegrasyonu hem teknik hem de kültürel bir devrim niteliği taşımaktadır.

REFERANSLAR

- Afk Gaming. (2024). *Understanding Generative AI in Video Games*. <https://afkgaming.com/global/understanding-generative-ai-in-video-games>
- Bailey, R., Frey, S., & Harrison, M. (2023). AI-Driven Game Creation on User-Generated Content Platforms: A Roblox Perspective. *International Journal of Game-Based Learning*, 13(1), 55–70.
- Bena, B., Zhu, Y., & Li, S. (2021). AI-powered voice synthesis in game development. *ACM Transactions on Multimedia Computing*, 17(3), 1–19.
- Binns, R. (2018). Algorithmic accountability and public reason. *Philosophy & Technology*, 31(4), 543–556. <https://doi.org/10.1007/s13347-017-0263-5>
- Birhane, A., & Prabhu, V. U. (2021). Large image datasets: A Pyrrhic win for computer vision? In *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency* (pp. 532–544). <https://doi.org/10.1145/3442188.3445923>
- Bommasani, R., Hudson, D. A., Adeli, E., vd. (2021). On the opportunities and risks of foundation models. *arXiv preprint*, arXiv:2108.07258. <https://arxiv.org/abs/2108.07258>
- Çeken, B., & Terzi, M. F. (2024). *Yapay Zeka, Grafik Tasarım ve İnsan Yaratıcılığı: İhâp Hulusi Görey'in Afişleri Üzerine Bir Deneme*. İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 13(26), 269-300.
- Dayi, E., Baysal, O., Godfrey, M. W., & Turetsky, E. (2019). An empirical study of game reviews on the Steam platform. *Empirical Software Engineering*, 24(3), 1553–1591. <https://doi.org/10.1007/s10664-018-9660-4>
- Frans, K., Pinkas, E., & Warstadt, A. (2023). AI-assisted creativity in game design: From procedural generation to neural authorship. *Journal of Interactive Media*, 12(3), 201–218.
- Gervais, D. J. (2022). The machine as author. *Iowa Law Review*, 107(2), 567–604.
- Goodfellow, I., Pouget-Abadie, J., Mirza, M., vd. (2014). Generative Adversarial Networks. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 27, 2672–2680.
- Hendrikx, M., Meijer, S., Van Der Velden, J., & Iosup, A. (2013). Procedural content generation for games: A survey. *ACM Transactions on Multimedia Computing, Communications, and Applications*, 9(1), 1–22.
- Huang, R., Shi, Y., & Zhang, T. (2023). Generative AI in Game Development: A Technical and Ethical Review. *Journal of Interactive Media*, 12(2), 88–105.
- Inworld AI. (2024). *AI-powered characters for games and simulations*. <https://www.inworld.ai>
- Jorapur, A. (2023). *The Evolution of Artificial Intelligence in Gaming*. San Jose State University ScholarWorks.
- Justesen, N., Bontrager, P., Togelius, J., & Risi, S. (2018). Deep learning for video game playing. *IEEE Transactions on Games*, 10(1), 1–20.
- Karras, T., Laine, S., & Aila, T. (2019). A style-based generator architecture for generative adversarial networks. *IEEE/CVF CVPR*, 4401–4410. <https://doi.org/10.1109/CVPR.2019.00453>
- Kiefer, C., Liao, S., & Clark, D. (2022). Interactive storytelling using GPT-3: Opportunities and ethical concerns. *Digital Creativity*, 33(3), 202–215. <https://doi.org/10.1080/14626268.2022.2061565>

- Krenn, M., Häse, F., Nigam, A., Friederich, P., & Aspuru-Guzik, A. (2022). On scientific understanding with artificial intelligence. *Nature Reviews Physics*, 4(6), 367–380. <https://doi.org/10.1038/s42254-022-00483-y>
- Le Monde. (2024, April 10). A short history of AI in video games: From Pac-Man to Dragon's Dogma 2. <https://www.lemonde.fr>
- Lin, D. (2023). SteamVis: A tool for collecting and analyzing data of the game distribution platform Steam. *ResearchGate*. <https://www.researchgate.net/publication/376215284>
- Lund, A., & Aarseth, E. (2023). Generative AI and game design: Democratizing creation or eroding creativity? *Games and Culture*, Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/15554120231161483>
- PANGeA. (2024). *Procedural Artificial Narrative Systems for RPGs*. arXiv:2404.19721
- Promethean AI. (2023). *World building with artificial intelligence*. <https://www.prometheanai.com>
- Reed, S., Zolna, K., Parisotto, E., vd. (2022). A Generalist Agent. *DeepMind*. <https://www.deepmind.com/publications/a-generalist-agent>
- Rombach, R., Blattmann, A., Lorenz, D., Esser, P., & Ommer, B. (2022). High-resolution image synthesis with latent diffusion models. *CVPR 2022*, 10684–10695. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2112.10752>
- Scenario. (2024). *AI-generated game assets for indie studios and AAA*. <https://www.scenario.com>
- Semih Delil. (2024). Grafik Tasarımın Sayısal Geleceğine Bir Bakış. *Social Sciences Studies Journal*, 10(8), 1467-1475. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13383926>
- Snodgrass, S., & Ontañón, S. (2017). Procedural level generation using multilayer level representations with recurrent neural networks. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence and Interactive Digital Entertainment (AIIDE)*.
- Şohoğlu, B. (2024). Dijital Çağda Tasarımcının Hakemlik Rolü / The Role of the Designer as Referee in the Digital Age. *Dijital Yansımalar*.
- Summerville, A., Snodgrass, S., Guzdial, M., vd. (2018). Procedural content generation via machine learning (PCGML). *IEEE Transactions on Games*, 10(3), 257–270. <https://doi.org/10.1109/TG.2018.2846639>
- Sun, L., & Shi, M. (2022). Understanding the role of generative AI in digital content creation. *AI and Society*, 37(4), 641–658. <https://doi.org/10.1007/s00146-022-01555-1>
- Tariq, M. (2024, April 4). The Rise of Generative AI in Video Games. *Cubix Blog*. <https://www.cubix.co/blog>
- The Verge. (2024). *AI art replaced with original illustrations after community backlash*. <https://www.theverge.com/ai-artificial-intelligence/686651/roottrees-ai-original-illustrator-replacement>
- Thorhauge, A. M. (2023). The Steam Platform Economy: From Retail to Player-driven Economies. *Digital Games Research Association*.
- Tom's Hardware. (2025, August). 1 in 5 Steam games released in 2025 use generative AI. <https://www.tomshardware.com>
- TotallyHuman. (2024). *The surprising number of Steam games that use GenAI*. <https://www.totallyhuman.io/blog/the-surprising-number-of-steam-games-that-use-genai>

Wikipedia. (2024). *Oasis (Minecraft clone)*.
https://en.wikipedia.org/wiki/Oasis_%28Minecraft_clone%29

Sosyal Medyada Linç Kùltürü: Tarihsel Köklerden Dijital Çağın Yargısız İnfaz Mekanizmasına

Onur BAYRAKCI¹

¹ Doç.Dr.Onur Bayrakcı, Bandırma Onyedİ Eylöl Üniversitesi, Şhmyo, obayrakci@bandirma.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-5300-8389

ÖZET

Sosyal medya, linç olgusuna dijital bir boyut kazandırarak geleneksel yargısız infaz pratiklerini sanal dünyaya taşımıştır. Tarihsel kökenleri 18. yüzyıl Lynch ailesi uygulamalarına dayanan bu kavram, günümüzde fiziksel şiddetin ötesine geçerek bireylere yönelik organize dijital nefret kampanyalarına dönüşmüştür. Sanal linç, fiziksel şiddet içermese de psikolojik etkileri, itibar suikastı ve toplumsal sonuçları açısından en az geleneksel linç kadar yıkıcıdır. Anonimlik, algoritmaların yayılım gücü ve içeriklerin kalıcılığı bu fenomeni özellikle tehlikeli kılmaktadır. Bu çalışma, linç olgusunun tarihsel evrimini, sosyal medyada nasıl bir dönüşüm geçirdiğini, psiko-sosyal dinamiklerini, birey ve toplum üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ayrıca, bu yeni çağ tehdidiyle mücadele etmek için platform sorumluluğu, yasal düzenlemeler, dijital okuryazarlık ve toplumsal duyarlılık bağlamında çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Sosyal Medya, Dijital Linç, Nefret Söylemi, Siber Zorbalık, Toplumsal Şiddet, Yargısız İnfaz.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca topluluklar, kendi normlarını ihlal ettiğini düşündükleri bireyleri cezalandırma eğiliminde olmuştur. Modern hukuk devletlerinde yargı yetkisi kurumsallaşmış olsa da, linç olgusu ortadan kalkmamış, sadece biçim değiştirmiştir. İnternet ve sosyal medyanın yükselişi, linç pratiğini fiziksel sınırlardan kurtararak onu dijital alemin sınırsız ve anonim ortamına taşımıştır. Geleneksel anlamıyla linç, bir topluluğun kendi adalet anlayışı doğrultusunda yargısız infaz gerçekleştirmesini ifade eder. Günümüzde ise sosyal medya platformları, bireylerin fiziksel görünümlerinden siyasi görüşlerine, cinsel yönelimlerinden gündelik davranışlarına kadar pek çok nedenden ötürü toplu şiddete maruz kalabildiği modern linç arenasına dönüşmüştür. Bu makale, linç olgusunun tarihsel kökenlerini inceleyerek, onun sosyal medya platformlarında "dijital linç" veya "çevrimiçi linç" adı altında nasıl yeniden üretildiğini ve yeni bir boyut kazandığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu tarihsel süreklilik içerisinde, linç pratiğinin temelindeki sosyal ve psikolojik mekanizmaları anlamak, onun dijital dönüşümünü çözümlemek için kritik bir öneme sahiptir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL KÖKENLER

“Linç” (lynching) terimi, etimolojik kökenini 18. yüzyıl Amerikan tarihinden alır. Yaygın kabul gören anlatıya göre, terim, Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783) döneminde Virginia’da yaşayan bir çiftçi ve milis komutanı olan Charles Lynch’ten (1736-1796) türemiştir. Lynch, İngiliz yanlısı olduğundan şüphelenilen kişileri, resmi bir yargılama süreci olmadan, kendi kurduğu gayriresmi mahkeme ile yargılayıp cezalandırırdı. Bu uygulama, “Lynch Yasası” (Lynch's Law) olarak anılmaya başlandı (Gorup, 2020, s. 821). Benzer şekilde, İrlanda’nın Galway kentinde yargıç James Lynch’in de oğlunu mahkum edip infaz ettiği tarihsel bir anlatı mevcuttur (Karaman, 2020).

Bu tarihsel örnekler, linç olgusunun yalnızca belirli bir coğrafyaya veya döneme özgü olmadığını, aksine toplumsal meşruiyet arayışı içindeki kolektif şiddetin evrensel bir tezahürü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu arka planı takiben, linç eyleminin ardındaki sosyal ve psikolojik mekanizmaların teorik çerçevesini incelemek gerekmektedir.

Ancak, linç olgusunun kendisi isimlendirilmesinden çok daha eskidir. Amerika’nın kolonyal döneminden itibaren yasa dışı ancak yerel bir kontrol mekanizması olarak işlev gören karmaşık bir şiddet biçimi olarak ortaya çıkmıştır (Carr, 2015, s.154-155). Orta Çağ’daki cadı avları, Fransız Devrimi’nin Terör Dönemi’ndeki kitlesel infazlar veya farklı kültürlerdeki kan davaları, linç mantığının tarihsel tezahürleri olarak görülebilir. Bu pratiklerin ortak noktası, devlet otoritesini veya yasal süreçleri bypass ederek, topluluğun kendi adalet anlayışını şiddet yoluyla tesis etme arzusudur (Berg & Wendt, 2011, s. 5- 6).

Bu evrensel ve tarihsel arka plan, linç kavramının modern tanımlarına da ışık tutmaktadır. Nitekim Türk Dil Kurumu (TDK)’na göre “linç” kelimesi; “Birden çok kişinin, kendilerine göre suç teşkil eden bir davranış nedeniyle, yargı sürecine başvurmadan, birini yasa dışı şekilde öldürmesi” anlamına gelmektedir. TDK’nın çevrimiçi sözlüğünde ise “linç etmek” ifadesi; “yargılamadan öldürmek” ve “yargılamadan cezalandırmak” şeklinde açıklanmaktadır.

Ancak, linç olgusunu salt bir şiddet eylemi olarak değil, toplumsal bir fenomen olarak anlamak için bu tanımların ötesine geçmek ve onun toplumsal dinamiklerini, motivasyonlarını ve işlevlerini incelemek gerekmektedir.

Klasik Linç: Toplumsal Dinamikler ve İşlevler

Klasik linç, fiziksel bir topluluk tarafından, fiziksel bir mekanda, genellikle aşırı şiddet ve ölümlle sonuçlanan bir eylemdir. Özellikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Amerika’nın güney eyaletlerinde, Afrika kökenli Amerikalılara yönelik linçler, bu olgunun en korkunç örneklerini oluşturur. Bu linçler sadece cezalandırma amacı taşıyor, aynı

zamanda ırksal bir hiyerarşiyi ve beyaz üstünlüğünü terör yoluyla yeniden tesis etme işlevi görüyordu (Tolnay & Beck, 1995, s. 25). Bu tür linçlerin toplumsal işlevlerini anlamak, olgunun neden yalnızca bir suç olmakla kalmayıp aynı zamanda derin sosyolojik bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim sosyolojik açıdan klasik linç, toplumsal düzeni sağlamak üzere işleyen karmaşık mekanizmalar barındırır ve Sosyolojik açıdan klasik linç şu işlevlere sahiptir: Sosyal Kontrol: Topluluk normlarını ihlal edenlere karşı gözdağı vererek, diğerlerinin bu normlara uymasını sağlamak; Grup Kimliğini Pekiştirme: Ortak bir düşmana karşı bir araya gelen kalabalığın, kendi içindeki dayanışma bağlarını güçlendirmek; İktidar Gösterisi: Devlet otoritesinin zayıf olduğu bölgelerde, topluluğun (veya topluluk içindeki baskın grubun) iktidarını göstermesinin bir yoludur (Demir ve Özcan, 2021, s.5- 6).

MODERN DÖNEMDE LİNCİN DÖNÜŞÜMÜ: MEDYADAN DİJİTALLEŞMEYE

Medya Linci: Aracı Kurum Olarak Televizyon

20. yüzyılın ortalarından itibaren, linç olgusu fiziksel şiddetten daha sembolik ve psikolojik bir forma doğru evrilmeye başladı. Kitle iletişim araçlarının, özellikle de televizyonun yaygınlaşması, toplumsal olayları ve bireyleri "halkın mahkemesi"ne çıkarma potansiyelini barındırıyordu. Medya linci, özellikle dijital çağda sosyal medya üzerinden yaygınlaşmış bir olgu olsa da, geleneksel kitle iletişim araçlarından televizyonun da bu süreçte aracı bir kurum olarak rolü bulunmaktadır. Televizyon, tek yönlü iletişim yapısıyla kitleleri belirli bir algı ve düşünce etrafında birleştirme potansiyeline sahiptir. Bu durum, özellikle toplumsal olaylar veya kişiler hakkında oluşturulan olumsuz kamuoyunun hızla geniş kitlelere ulaşmasında etkili olabilir. Geleneksel medyanın pasif izleyici kitlesi, sunulan içeriği sorgulamadan kabul etme eğiliminde olabileceğinden, televizyon aracılığıyla yayılan haber ve yorumlar, bir linç kültürünün oluşumuna zemin hazırlayabilir. Bu bağlamda, televizyonun haber seçimi, sunuş biçimi ve yorumları, hedef gösterilen kişi veya olaylara karşı toplumsal tepkinin şekillenmesinde önemli bir aracı rol oynar (Demir & Özcan, 2021, s. 2-3).

Dijital Çağda Linç: Sosyal Medya Platformları

İnternetin ve Web 2.0'ın yükselişi, linci radikal bir şekilde dönüştürmüştür. Sosyal medya linci, fiziksel bir topluluk yerine, dijital bir kalabalık tarafından, sanal bir mecrada gerçekleştirilir. Fiziksel şiddet yerine,

psikolojik şiddet, itibar suikastı, nefret söylemi, tehdit ve damgalama gibi taktikler kullanılır (Bayrak, 2017, s. 39).

Sosyal medya lincinin klasik linçten temel farklılıkları şunlardır: Anonimlik ve Yüzleşme Eksikliği: Failler, gerçek kimliklerini gizleyerek hareket edebilir, bu da pervasızlığı ve şiddetin dozunu artırır. Mağdur ile yüzleşme olmadığı için eylemin insani sonuçları kolayca göz ardı edilebilir; Hız ve Ölçek: Bir tweet veya paylaşım, saatler içinde milyonlarca kişiye ulaşabilir ve küresel bir linç kampanyasına dönüşebilir. Geleneksel medyanın filtresinden geçmediği için kontrol edilmesi neredeyse imkansızdır; Kalıcılık: İnternette yayılan bir bilgi veya iftira, dijital ayak izi olarak kalır. Mağdur için sürekli bir taciz ve ayrımcılık kaynağı olmaya devam eder; Algoritmaların Rolü: Sosyal medya platformlarının algoritmaları, duygusal ve kutuplaştırıcı içerikleri öne çıkarma eğilimindedir. Bu, linç kampanyalarının yayılma hızını ve etkisini katbekat artırır (Kaya, 2022, s. 169).

Sosyal medya platformları, doğası gereği anonimlik, hız ve geniş kitlelere ulaşma potansiyeli sayesinde linç kültürünün yayılması için uygun bir zemin sunmaktadır (Pandey & Pandey, 2019, s. 8404). Üsküdar Üniversitesi'nden yapılan bir açıklamada, anonimliğin şiddet içeren davranışları, dolayısıyla linç ve siber zorbalığı teşvik ettiği belirtilmiştir (Üsküdar Üniversitesi, 2024).

SOSYAL MEDYA LİNCİNİN PSİKO-SOSYAL DİNAMİKLERİ

Dijital lincin bu denli yaygınlaşmasının arkasında yatan birkaç temel psikolojik ve sosyal dinamik vardır: a) Çevrimiçi Kimiksizleşme (Online Deindividuation): Bireyler, kalabalık ve anonim bir grup içindeyken kişisel kimlik duygularını kaybederler. Bu durum, normlara uygun davranma baskısını azaltır ve inhibisyonları düşürerek saldırgan davranışları artırır (Postmes ve diğerleri, 1998, s. 697).

Sosyal medyada, bir hashtag etrafında toplanan binlerce kişi, bireysel sorumluluk hissetmeden kolektif bir saldırganlık sergileyebilir; b) Adalet Arayışı ve Ahlaki Heyecan: Birçok linç kampanyası, başlangıçta gerçek veya algısal bir haksızlığa karşı haklı bir öfke ile başlar. Bireyler, "adil" bir davaya katılarak ahlaki bir tatmin yaşarlar. Ancak bu ahlaki heyecan, eleştirel düşüncüyü bastırarak, olayın gerçek boyutlarını araştırmadan, hedef gösterilen kişiye karşı körlemesine bir nefretin gelişmesine neden olur (<https://mutluyasam.com.tr>, 2025); c) Sürü

Psikolojisi ve Dijital Kutuplaşma: Sosyal medya, algoritmalar sayesinde kullanıcıları benzer düşüncelere sahip olduğu yankı odalarına (echo chambers) hapseder. Bu odaların içinde belirli bir görüş sürekli güçlenir ve karşıt görüşler şeytanlaştırılır. Bir linç kampanyası başladığında, bu yankı odaları, karşıt kamptan birini cezalandırmak için hızla harekete geçen dijital sürülere dönüşür; d) Kolektif Güç ve Kimlik Oluşumu: Sosyal medya linçleri, bireysel etkidenden çok, toplu bir kimlik ve güç oluşturma durumu getiriyor. Bu toplu güç, hedef alınan kişi veya kurumların üzerindeki etkiyi artırıyor ve geleneksel güç yapılarının sınırlarını zorlayarak meydan okuyor (Gürsel, 2014, s.31- 32).

Küresel Bağlamda Dijital Linç: Karşılaştırmalı Örnekler ve Platform Politikaları

Dijital linç, evrensel bir fenomen olmakla birlikte, kültürel ve siyasi bağlama göre farklı tezahürler göstermektedir. Örneğin, Hindistan'da WhatsApp üzerinden yayılan, dinsel bağlamda kutsal sayılan "sığır eti yeme" söylentisi veya "çocuk kaçırma" söylentileri, fiziksel linçlere ve kitlesel şiddete yol açarken (Vasudeva & Barkdull, 2020, s. 2), Batı bağlamında linç kültürü daha çok "cancel culture" (iptal kültürü) olarak adlandırılan ve bireylerin geçmişteki hatalarının hesabını sormaya dayalı dijital itibar suikastları şeklinde ortaya çıkmaktadır (Ng, 2020, s. 621). Bu durum, dijital şiddetin yerel dinamiklerle nasıl şekillendiğini göstermesi açısından önemlidir. Hindistan'da dijital linç, toplumsal ve dini gerilimlerle iç içe geçmiş ve offline şiddeti tetiklerken, Batı'da daha çok bireysel kariyerlerin ve sosyal statünün sonlandırılmasına odaklanmıştır. Bu karşılaştırma, aynı dijital aracın farklı toplumsal yapılarda nasıl farklı sonuçlar doğurabileceğini anlamamızı sağlar.

Platformların bu olguyu yönetme biçimleri de coğrafyadan coğrafyaya değişiklik göstermektedir. Örneğin, Twitter ve Facebook gibi küresel platformlar, nefret söylemi politikalarını evrensel ilkeler çerçevesinde oluştursa da, yerel dildeki içeriği moderasyon etkinliği, kaynak ve personel yetersizliği nedeniyle sınırlı kalmakta, bu da Türkçe, Hintçe veya Arapça içeriklerin denetimden daha kolay kaçabilmesine olanak tanımaktadır (Klonick, 2018, s. 1603).

Türkiye'deki sosyal medya linçlerinde sıklıkla rastlanan "nefret suçu çağrıları" ² hedef gösterilen bireylerin kişisel bilgilerinin ifşası, platformların içerik kaldırma ve hesap askıya alma politikalarının etkinliği ile doğrudan

² Bu ifadeyle, Hazır Karalama Metinleri: Linç hedefi kişi hakkında yazılmış, kopyala-yapıştır yoluyla yayılan iftira ve nefret içeren metinler. Manipüle Edilmiş Görseller: Hedef kişiyi aşağılamak veya yanlış bilgi yaymak için photoshoplanmış veya bağlamından koparılmış fotoğraflar/videoalar. Kişisel Bilgi Şablonları: Hedefin adres, telefon, aile bilgileri gibi ifşası için hazırlanmış şablonlar. Bot Hesaplar için Talimatlar: Linç kampanyasını yaymak için kullanılan sahte hesapların nasıl davranacağına dair talimatlar. Bu terim, dijital linçlerin ne kadar örgütlü ve endüstriyel bir hale geldiğini gösterir. Nefret, spontane bir tepki olmaktan çıkıp; hazır malzemelerle, tıpkı bir üretim hattı gibi işleyen bir süreç dönüşmüştür. Platformların bu tür organize taktikleri tespit etmesi, tek tek nefret söylemlerini tespit etmekten daha zordur ve bu da mücadeleyi güçleştirmektedir (Ellis ve Hall, 2010).

ilişkilidir. Bu bağlamda, platformların küresel standartlar ile yerel gerçeklikler arasında denge kurması, dijital linçle mücadelede hayati bir öneme sahiptir. Şeffaf moderasyon politikaları, kullanıcı şikayet mekanizmalarının iyileştirilmesi ve yerel dillerde içerik denetimi için yapay zeka sistemlerinin geliştirilmesi, platform sorumluluğunun olmazsa olmazları arasındadır.

DİJİTAL LİNCİN MAĞDURLAR VE TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dijital linç, mağdurları üzerinde derin ve kalıcı izler bırakır. Psikolojik etkileri arasında şiddetli kaygı, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu, uykusuzluk ve sosyal izolasyon sayılabilir. İtibarın zedelenmesi, iş kaybına, ekonomik zorluklara ve sosyal ilişkilerin kopmasına yol açabilir. En trajik sonuç ise, mağdurların intihara sürüklenmesidir.

Toplum üzerindeki etkileri ise daha geniş ölçeklidir. Korku Kültürü: Dijital linç, toplumda ifade özgürlüğünü baskılayan bir korku kültürü yaratır. Bireyler, benzer bir saldırının hedefi olmamak için eleştirel veya farklı görüşlerini ifade etmekten çekinir hale gelir (Arjun ve Rai, 2018, s.37; Erem ve Hasdağ, 2024, s. 123); Güven Erozyonu: Sosyal medyaya ve dijital iletişime olan güveni aşındırır. İnsanlar, her an yanlış anlaşılabilceği veya bağlamından koparılacağı korkusuyla iletişim kurmaktan çekinebilir. Demokratik Tartışmanın Zedelenmesi: Sağlıklı bir demokrasinin olmazsa olmazı olan fikir ayrılıkları ve medeni tartışma ortamı, dijital linç tehdidi altında yok olur. Tartışma, argoya, hakarete ve tehdide dayalı bir iletişimsizliğe evrilir; Toplumsal Bölünme ve Düşmanlık: Nefret söylemleri, farklı topluluklar arasında kutuplaşma ve düşmanlık yaratır, toplumsal uyumu bozar; Sosyal Şiddetin Normalleşmesi: Dijital ortam, anonimlik ve uzaklık sayesinde şiddeti normalleştirebiliyor. Bu, sanal linçlerin geleneksel toplumlarda olduğu kadar tabu oluşturmada, daha kabul gören bir davranış biçimi haline gelmesine yol açıyor (Düzgün ve Özkan, 2017, s. 54).

MÜCADELE YÖNTEMLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Sosyal medya linciyle mücadele, çok boyutlu bir yaklaşım gerektirir: Platform Sorumluluğu: Sosyal medya şirketleri, algoritmalarını şeffaflaştırmalı, nefret söylemini ve organize taciz kampanyalarını tespit edip hızla müdahale edecek etkin ve insan merkezli moderasyon sistemleri kurmalıdır. Otomatik silme sistemleri yerine, bağlamı anlayabilen sistemler geliştirilmelidir.

Yasal Düzenlemeler: Mevcut yasalar, siber zorbalık ve dijital nefret söylemini açıkça tanımlayacak ve mağdurlara hızlı hukuki çözümler sunacak şekilde güncellenmelidir. Ancak bu düzenlemeler, ifade özgürlüğünü kısıtlayıcı bir sansür mekanizmasına dönüşmemelidir; Dijital Okuryazarlık ve Eğitim: Toplumda, özellikle de gençler arasında dijital okuryazarlık ve medya okuryazarlığı seviyesi yükseltilmelidir. Kaynak eleştirisi, doğrulama ve çevrimiçi etik konularında farkındalık yaratılmalıdır; Toplumsal Duyarlılık: Bireyler, sosyal medyada gördükleri her bilgiyi paylaşmadan önce durup düşünmeye, duygusal tepkilerini kontrol etmeye ve "dijital komşularına" karşı sorumlu davranmaya teşvik edilmelidir.

Dijital Linçle Mücadelede Etik ve Felsefi Bir Çerçeve

Dijital linçle mücadele, yalnızca hukuki ve teknolojik önlemlerle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda etik ve felsefi bir temele de oturtulmalıdır. Bu bağlamda, "dijital etik" kavramı öne çıkmaktadır. Dijital etik, bireylerin çevrimiçi ortamlardaki davranışlarını düzenleyen ahlaki ilkeler bütünüdür ifade eder (Özcan, 2021, s.93- 94). Sosyal medya platformları, kullanıcılarına yalnızca birer "kullanıcı sözleşmesi" sunmak yerine, dijital vatandaşlık ve etik iletişim konusunda eğitimler ve farkındalık kampanyaları düzenleyerek, topluluk içindeki sorumluluk bilincini artırabilir.

Ayrıca, dijital linç olgusunu anlamak için Fransız düşünür Michel Foucault'un "panoptikon" kavramına başvurulabilir. Foucault, panoptikon tasarımını, gözetlenen bireyin, her an izlendiği hissiyle kendi kendini disipline ettiği bir mekanizma olarak tanımlar (Foucault, 2011, s. 224). Sosyal medya, bu geleneksel panoptikondan çok daha ileri bir "çoklu panoptikon" veya "synoptikon" yapısına evrilmiştir. Artık sadece iktidar bireyleri gözetlemez; aynı zamanda kalabalıklar da (çokluk) hem iktidarı hem de birbirlerini gözetler ve yargırlarlar (Mathiesen, 1997, s. 219). Bu süreç, bireylerin sürekli bir sosyal denetim altında hissetmesine ve ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına neden olur. Dijital linç, bu çoklu gözetim mekanizmasının en acımasız tezahürüdür. Bu nedenle, mücadele stratejileri, yalnızca nefret söylemini kaldırmaya değil, aynı zamanda bu gözetim toplumu dinamiklerini dengelemeye ve bireyin dijital özerkliğini güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Bu da, mahremiyet hakkının güçlendirilmesi, kişisel verilerin korunması ve algoritmik şeffaflık taleplerini içeren daha geniş bir dijital haklar mücadelesinin parçasıdır.

Psiko-Sosyal Müdahale ve Direnç Geliştirme

Dijital linçe mücadelede teknolojik ve yasal önlemler kadar, mağdurların ve toplumun psiko-sosyal direncini artırmaya yönelik stratejiler de hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda, dijital dayanıklılık (digital resilience) kavramı öne çıkmaktadır. Dijital dayanıklılık, bireylerin çevrimiçi ortamlarda karşılaştıkları olumsuzluklarla başa çıkabilme, bu deneyimlerden öğrenerek kendini toparlayabilme ve dijital yaşamına sağlıklı bir şekilde devam edebilme kapasitesi olarak tanımlanabilir (<https://thinktech.stm.com.tr/>, 2023).

Bu kapasitenin geliştirilmesi için çok yönlü bir müdahale planı gereklidir: a) Mağdur Destek Mekanizmaları: Dijital linç mağdurları için acil psikolojik destek hatları, dijital güvenlik danışmanlığı ve hukuki yardım ofisleri oluşturulmalıdır. Mağdurlar, yaşadıkları travmanın geçici bir süreç olduğunu bilmeli ve profesyonel destek almaya teşvik edilmelidir. Sosyal medya platformları, kullanıcılarını hedef alan kitlesel bir nefret kampanyası tespit ettiğinde, bu kullanıcıya otomatik olarak destek kaynaklarına yönlendiren bir sistem geliştirebilir (Klonick, 2018, s. 1650); b) Toplumsal Empati ve Dijital Vatandaşlık Eğitimi: Müfredata, dijital empati ve etik iletişim becerilerini kazandırmaya yönelik eğitim programları entegre edilmelidir. Bireylere, bir paylaşım yapmadan veya yorum yazmadan önce "Acaba bu sözüm karşıdakini nasıl etkiler?" sorusunu sormayı öğreten dijital vatandaşlık eğitimleri, linç kültürünün önündeki en önemli psiko-sosyal bariyerlerden birini oluşturacaktır (Sevmiş, 2022, s. 178- 179, 2019); c) Medya Okuryazarlığı ve Bağlam Farkındalığı: Toplumun medya okuryazarlığı seviyesinin yükseltilmesi, dijital linç vakalarının önlenmesinde kritik bir rol oynar. Özellikle bağlamından koparılmış görüntülerin ve derin sahte içeriklerin linç aracı olarak kullanıldığı günümüz dijital ikliminde, kullanıcıların bir içeriğin doğruluğunu teyit etme alışkanlığı kazanması esastır. Okullarda ve yetişkin eğitim programlarında, bu becerileri geliştirmeye yönelik uygulamalı atölyeler düzenlenmelidir; d) Topluluk Tabanlı İyileşme ve Dijital Hijyen: Dijital linç, topluluklar arasında derin yaralar açar. Bu yaraların sarılması için, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler aracılığıyla diyalog toplantıları ve toplumsal uzlaş platformları oluşturulabilir. Ayrıca, bireylerin dijital hijyenlerini güçlendirmeleri, kişisel bilgilerini korumaları ve gizlilik ayarlarını etkin bir şekilde kullanmaları konusunda farkındalık yaratılmalıdır. Bu, bireyleri dijital linç girişimlerine karşı daha az savunmasız hale getirecektir.

Özetlersek, dijital linçe mücadele, yalnızca içerikleri kaldırmak veya hesapları askıya almakla sınırlı kalmamalıdır. Sorunun kökenindeki psiko-sosyal dinamikleri hedef alan, toplumu ve bireyleri güçlendiren, dayanıklılığı artıran ve nihayetinde daha sağlıklı bir dijital kamusal alan inşa etmeyi amaçlayan bütüncül bir yaklaşım benimsenmelidir.

SONUÇ

Bu çalışma, sosyal medyada tezahür eden dijital linç olgusunun, tarihsel kökleri olan "yargısız infaz" pratiğinin dijital çağdaki en güncel ve yıkıcı formu olduğunu ortaya koymuştur. Charles Lynch'in 18. yüzyıldaki gayriresmi mahkemelerinden, 20. yüzyılın ırksal terör amaçlı kitlesel linçlerine uzanan tarihsel seyir, linç olgusunun biçim değişirse de özünü koruduğunu gösterir: Kolektif şiddet yoluyla topluluk normlarını dayatma, sosyal kontrol sağlama ve bir grubun iktidarını teşhir etme. İnternet ve sosyal medya platformları, bu ilkel dürtülere, tarihte benzeri görülmemiş bir hız, ölçek ve kalıcılık kazandırarak, fiziksel şiddetin yerini psikolojik bir imha sürecinin aldığı "dijital bir linç arenasını" inşa etmiştir.

Araştırmanın temel bulguları, dijital lincin klasik linçten anonimlik, hız, küresel ölçek ve algoritmaların yönlendirici gücü gibi dinamiklerle radikal bir kopuş içinde olduğunu kanıtlamıştır. Fiziksel bir meydana toplanan kalabalığın yerini, bir hashtag etrafında örgütlenen dijital sürüler almış; sopa ve iplerin yerini, nefret dolu yorumlar, kişisel verilerin ifşası ve manipüle edilmiş görsellerden oluşan "hazır karalama metinleri" almıştır. Bu dönüşümün arkasındaki psiko-sosyal dinamikler incelendiğinde ise, çevrimiçi kimiksizleşme sürecinin bireysel sorumluluk hissini silikleştirdiği, ahlaki heyecanın eleştirel düşüncüyü bastırarak körlemesine bir nefreti meşrulaştırdığı ve algoritmik yankı odalarının dijital kutuplaşmayı derinleştirerek "öteki"ne yönelik saldırganlığı normalleştirdiği görülmüştür. Foucaultcu bir bakışla, sosyal medyanın geleneksel panoptikondan daha ileri bir "çoklu panoptikon" işlevi gördüğü, bireylerin sadece iktidar tarafından değil, aynı zamanda dijital kalabalıklar tarafından da sürekli gözetlendiği ve yargılandığı bir toplumsal denetim mekanizması yarattığı tespit edilmiştir.

Dijital lincin mağdurlar üzerindeki etkisi, fiziksel linçten geri kalmayacak düzeydedir. Çalışmada, bu etkilerin şiddetli kaygı, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu gibi psikolojik tahribatların yanı sıra, itibar suikastı, iş kaybı, sosyal izolasyon ve en trajik sonuç olarak intihara varan bir yelpazede seyrettiği ortaya konmuştur. Bireysel sonuçların ötesinde, dijital linç toplumun tamamını etkileyen sistemik bir tehdittir. Korku kültürü yaratarak ifade özgürlüğünü baskılamakta, sosyal medyaya ve dijital iletişime olan güveni aşındırmakta, demokratik tartışma zeminini hakaret ve tehdit diline teslim etmekte ve nihayetinde toplumsal kutuplaşma ve düşmanlığı besleyerek sosyal dokuyu zayıflatmaktadır. Hindistan'daki WhatsApp linçlerinden Batı'daki "iptal kültürüne" uzanan küresel karşılaştırma, bu olgunun evrenselliğini, ancak yerel sosyo-kültürel bağlamlara göre farklı maskeler takındığını açıkça göstermiştir.

Bu çağdaş tehditle mücadele, tek boyutlu bir yaklaşımla mümkün değildir. Çalışmada önerilen çözüm yolları, çok katmanlı ve paydaşlı bir strateji haritası sunmaktadır. Platform sorumluluğu, bu stratejinin

merkezinde yer almalıdır. Sosyal medya şirketleri, nefret söylemini ve organize taciz kampanyalarını tespit etmede daha etkin, bağlamı anlayabilen, şeffaf ve insan merkezli moderasyon sistemleri geliştirmeli; küresel standartları yerel dillerdeki içerik denetimiyle birleştirmelidir. Yasal düzenlemeler ise, mağdurlara hızlı hukuki koruma sağlayacak, siber zorbalığı ve dijital nefret söylemini açıkça tanımlayacak şekilde güncellenmeli, ancak bu düzenlemeler ifade özgürlüğünü kısıtlayan bir sansür aracına dönüşmemelidir.

Teknolojik ve yasal önlemler, sorunun semptomlarını hafifletmeye yönelikken, kalıcı çözüm, sorunun kökündeki psiko-sosyal dinamikleri hedef alan önleyici stratejilerden geçer. Bu noktada dijital okuryazarlık ve eğitim kilit rol oynar. Toplumun, özellikle de genç neslin, kaynak eleştirisi, bilgi doğrulama, dijital empati ve etik iletişim konularında bilinçlendirilmesi esastır. "Dijital vatandaşlık" bilincinin yerleştirilmesi, bireyleri bir paylaşım yapmadan önce duraksamaya ve düşünmeye sevk edecek en önemli içsel bariyeri inşa edecektir. Ayrıca, dijital dayanıklılığı artırmaya yönelik psiko-sosyal müdahaleler hayata geçirilmeli; mağdurlar için psikolojik destek, dijital güvenlik danışmanlığı ve hukuki yardım mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Özetle, dijital linç, teknolojik ilerlemenin karanlık yüzünü temsil eden, insanlığın tarihsel bir yarasının dijital çağda yeniden kanamasıdır. İnternet, insanlığın en yaratıcı, bağ kuran ve özgürleştiren yanlarını yansıtabileceği gibi, en ilkel, yıkıcı ve dışlayıcı içgüdülerine de ayna tutabilmektedir. Bu ikilemde tercihimiz, nasıl bir dijital toplum inşa etmek istediğimiz sorusuna verdiğimiz cevap tarafından belirlenecektir. Linç kültürüyle mücadele, yalnızca bireyleri korumanın ötesinde, demokratik değerleri, sivil diyalogu ve kamusal aklı koruma mücadelesidir. Geleceğin dijital kamusal alanını, nefretin değil, diyalogun; önyargının değil, anlayışın; anonimliğin pervasızlığının değil, hesap verebilirliğin hüküm sürdüğü bir mecra haline getirmek, teknoloji şirketlerinden hukukçulara, eğitimcilerden her bir dijital vatandaşa kadar uzanan kolektif bir sorumluluktur.

REFERANSLAR

- Arjun, S. & Rai, S. (2018). Crime by the Commons, Emerging Trend in Social Media. *Journal of Content, Community and Communication*, 4, 35-41. 10.31620/JCCC.12.18/07.
- Bayrak, T. (2017). Sosyal Medyada Dijital Etik: Twitter’da Şiddet İçerikli İletilerin İncelenmesi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 1(1), 32-46.
- Berg, M., & Wendt, S. (Eds.). (2011). *Globalizing Lynching History: Vigilantism and Extralegal Punishment from an International Perspective*. Palgrave Macmillan.
- Carr, J. (2015). The lawlessness of law: lynching and anti-lynching in the contemporary USA. *Settler Colonial Studies*, 6(2), 153–163. <https://doi.org/10.1080/2201473X.2015.1024381>
- Demir, S. T., & Özcan, A. (2021). Sosyal Medya ve Linç Kültürü. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (56), 1-22. <https://doi.org/10.47998/ikad.957544>
- Düzgün, Ü. A., & Özkan, K. (2017). Toplumsal Şiddet Eylemi Olarak Linç. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 19(3), 44-56.
- Ellis, T., & Hall, N. (2010). Hate crime. In *Criminology: A reader* (pp. 511-519). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511392604052>
- Erem, H. Ö. & Hasdağ, D. (2024). Sosyal psikolojik açıdan linç kültürü: İlişkili olduğu etmenler ve sonuçları açısından bir derleme. *Nesne*, 12(31), 110-129. DOI: 10.7816/nesne-12-31-08
- Foucault, M. (2011). *Büyük Kapatılma*. (F. Keskin, Dü., I. Ergüden, & F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Gorup M. The Strange Fruit of the Tree of Liberty: Lynch Law and Popular Sovereignty in the United States. *Perspectives on Politics*. 2020;18(3):819-834. doi:10.1017/S1537592720001255
- Gürsel, F. A. (2014). *Türkiye’de Sosyal Bir Olgu Olarak Linç’in Medyadaki Temsili Üzerine Eleştirel Bir İnceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi
- Karaman, B. (2020, Temmuz 07). *yenidüzen*. Haziran 09, 2025 tarihinde [yeniduzen.com](https://www.yeniduzen.com/yargic-lynch-olmak-15951yy.htm): <https://www.yeniduzen.com/yargic-lynch-olmak-15951yy.htm> adresinden alındı
- Kaya, S. (2022). Sosyal Medyada Anonim Olmanın Söylemler Üzerindeki Etkisinin Haber Yorumları Üzerinden İncelenmesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2022(60), 168-185. <https://doi.org/10.47998/ikad.1067590>
- Klonick, K. (2018). The New Governors: The People, Rules, and Processes Governing Online Speech. *Harvard Law Review*, 131*(6), 1598-1670.
- Mathiesen, T. (1997). The Viewer Society: Michel Foucault’s ‘Panopticon’ Revisited. *Theoretical Criminology*, 1*(2), 215–234. <https://doi.org/10.1177/1362480697001002003>
- Ng, E. (2020). No Grand Pronouncements Here...: Reflections on Cancel Culture and Digital Media Participation. *Television & New Media*, 21*(6), 621–627. <https://doi.org/10.1177/1527476420918828>
- Özcan, N. (2021). Dijital Etik Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 9(25), 89-108. <https://doi.org/10.52528/genclikarastirmalari.1004342>
- Pandey, S., & Pandey, P. K. (2019). Emerging trends of mob lynching: Does social media have a role in maintaining law and order issues. *Think India J*, 22, 8404-15.
- Postmes, T., Spears, R., & Lea, M. (1998). Breaching or building social boundaries? SIDE-effects of computer-mediated communication. *Communication Research*, 25(6), 689-715.

Sevmiş, B. Y. (2022). *Dijital Vatandaşlık Eğitimi*. B. G. Şen (Dü.) içinde, Dijital Eğitim ve Toplum (s. 173- 188). İstanbul: Efe Akademik Yayıncılık.

Tolnay, S. E., & Beck, E. M. (1995). *A Festival of Violence: An Analysis of Southern Lynchings, 1882-1930*. University of Illinois Press.

Thinktech. (2023, Ekim 05). Temmuz 27, 2025 tarihinde [thinktech.stm.com.tr: https://thinktech.stm.com.tr/tr/dijital-dayaniklilik](https://thinktech.stm.com.tr/tr/dijital-dayaniklilik) adresinden alındı

Mutlu Yaşam. (2025). Temmuz 17, 2025 tarihinde [mutluyasam.com.t: https://mutluyasam.com.tr/sosyal-medyada-linc-kulturu-cancel-culture-nedir/](https://mutluyasam.com.tr/sosyal-medyada-linc-kulturu-cancel-culture-nedir/) adresinden alındı

Üsküdar Üniversitesi. (2024, Ekim 8). Anonymity on social media fuels social lynching!. <https://uskudar.edu.tr/en/icerik/57045/anonymity-on-social-media-fuels-social-lynching>

Vasudeva, F., & Barkdull, N. (2020). WhatsApp in India? A case study of social media related lynchings. *Social Identities*, 26(5), 01- 16. <https://doi.org/10.1080/13504630.2020.1782730>

Dijital Oyun Oynama Ve Bağımlılık Üzerine Bir Analiz

Onur BAYRAKCI¹

¹-Doç. Dr. Bandırma Onyedİ Eylöl Üniversitesi; Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, obayrakci@bandirma.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-5300-8389

ÖZET

Dijital oyunların küresel çaptaki yaygınlaşması, eğlence, sosyal etkileşim ve hatta eğitim alanlarını dönüştürmüştür. Ancak bu faydaların yanında, aşırı oyun oynama ve potansiyel bağımlılık endişeleri de ortaya çıkmış; Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "Oyun Oynama Bozukluğu" (Gaming Disorder) olarak tanımlanmıştır. Bu makale, dijital oyunlar ile bağımlılık arasındaki ilişkiyi kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Makale, oyunların tarihsel bağlamını ve nasıl bu kadar bağlayıcı platformlara dönüştüklerini inceleyerek başlamaktadır. Ardından, bağımlılığın nörobiyolojik temellerini, risk faktörlerini (bireysel, oyunla ilgili ve sosyal) ve oyun mekaniklerinin davranışsal sömürdeki rolünü ele almaktadır. Son olarak, önleme ve müdahale stratejilerini tartışarak, dengeli bir dijital oyun ekosistemi için öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Oyun Bağımlılığı, Oyun Oynama Bozukluğu, Davranışsal Bağımlılık, Nörobiyoloji, Risk Faktörleri.

GİRİŞ

Teknolojik devrimle birlikte dijital oyun endüstrisi, küresel ölçekte benzeri görülmemiş bir büyüme kaydetmiş ve dijital oyunlar modern kültürün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde tahmini 3 milyardan fazla birey, çeşitli platformlar aracılığıyla dijital oyun deneyimini yaşamakta ve bu durum, beraberinde çok boyutlu sosyolojik, psikolojik ve fizyolojik sorunları getirmektedir. Dijital oyunların başta gençler, ergenler ve çocuklar olmak üzere bireyler üzerindeki olumsuz etkileri, disiplinlerarası bir perspektifle ele alınması gereken kritik bir halk sağlığı meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu makale, dijital oyunların bireylerin sosyal yaşamları, fiziksel ve mental sağlıkları üzerindeki olumsuz etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır.

Dijital oyun endüstrisinin 200 milyar doları aşan devasa boyutlara ulaşması, oyunların erişilebilirliğini artırmış ve oyuncu demografisini önemli ölçüde çeşitlendirmiştir (Berktaş, 2023). Akıllı telefonların yaygınlaşması, bulut oyun teknolojileri ve sosyal medya entegrasyonu, dijital oyunları günlük yaşamın her anına entegre etmiştir. Ancak, bu yaygınlaşma ve kolay erişilebilirlik, özellikle aşırı ve kontrolsüz oyun oynama davranışıyla ilişkili çok boyutlu riskleri de beraberinde getirmektedir (Yanık ve Özçiçek, 2021:178- 179. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2019'da "oyun oynama bozukluğu"nu resmi bir hastalık olarak sınıflandırması, bu risklerin ciddiyetini uluslararası düzeyde teyit etmiştir.

Sosyal etkileşim bağlamında, dijital oyunların bireyleri geleneksel yüz yüze etkileşimlerden uzaklaştırarak sosyal izolasyona, yalnızlık hissinin artmasına ve sosyal beceri eksikliklerine neden olduğu ampirik çalışmalarla

desteklenmektedir. Sanal etkileşimlerin geleneksel sosyalleşme biçimlerinin yerini alması, bireylerin sosyal-duygusal gelişimlerini olumsuz etkilemekte ve toplumsal bağların zayıflamasına yol açabilmektedir. Aile içi ilişkilerden akran etkileşimlerine kadar geniş bir yelpazede sosyal kopuşlar gözlemlenmekte ve bu durum özellikle gelişim dönemindeki bireyler için daha kritik sonuçlar doğurabilmektedir (Seki ve Kurnaz, 2021:25).

Fiziksel sağlık açısından bakıldığında, dijital oyunların tembel yaşam tarzını teşvik etmesi, obezite, kardiyovasküler hastalıklar, kas-iskelet sistemi bozuklukları, kas- iskelet problemleri ve görme kaybına varabilen rahatsızlıklar gibi ciddi sağlık sorunlarına zemin hazırlamaktadır. Uzun süreli hareketsiz kalmanın metabolik sendrom riskini artırdığı, motor becerilerin gelişimini olumsuz etkilediği ve ergonomik olmayan koşullarda oyun oynamanın iskelet sistemi üzerinde kalıcı hasarlar bırakabildiği bilimsel literatürde genişçe yer bulmaktadır. Mental sağlık alanında ise, dijital oyun bağımlılığının anksiyete, depresyon, sosyal fobi, uyku bozuklukları, dürtü kontrol problemleri ve dikkat eksikliği gibi psikiyatrik bozukluklarla güçlü bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Özellikle şiddet içerikli oyunların, ergen bireylerde saldırgan davranışların, düşmanca tutumların ve empati eksikliğinin gelişimine katkıda bulunduğu düşünülmektedir. Ayrıca, oyun içi mikro-işlemeler ve ganimet kutuları (loot box) mekaniklerinin sorumlu olmayan harcama alışkanlıklarına ve kumar benzeri davranışlara yol açtığına dair artan kanıtlar bulunmaktadır (Raner vd., 2022:13).

Bu makale, dijital oyunların bireyler üzerindeki sosyal ve sağlık yönünden olumsuz etkilerini bütüncül bir perspektifle ele alacak, ilgili literatürü sistematik bir şekilde inceleyecek ve söz konusu etkileri azaltmaya yönelik multidisipliner öneriler sunmayı hedefleyecektir. Çalışmanın temel amacı, dijital oyunların potansiyel risklerine dikkat çekmek, bu alanda kritik bir farkındalık oluşturmak ve dengeli, sağlıklı, sorumlu bir dijital oyun kullanımı için bilimsel temelli önleme ve müdahale stratejileri önermektir. Ayrıca, dijital oyunların olumsuz etkilerinin yanı sıra, kontrollü kullanım durumunda potansiyel yararlarına da değinerek dengeli bir bakış açısı sunmak hedeflenmektedir.

21. yüzyılın en belirgin kültürel fenomenlerinden biri, dijital oyun endüstrisinin benzeri görülmemiş yükselişidir. Teknolojik ilerlemeler, internetin yaygınlaşması ve akıllı telefonların evrenselliği, oyunları sadece çocuklar için bir eğlence olmaktan çıkarıp, her yaştan ve demografik gruptan milyarlarca insan için ana akım bir boş zaman aktivitesi haline getirmiştir (Newzoo, 2023). Bu etkileşimli ortamlar karmaşık hikayeler anlatmak, yaratıcılığı teşvik etmek ve dünyanın dört bir yanındaki oyuncular arasında sosyal topluluklar kurmak için güçlü platformlar sağlar.

Ancak, bu hızlı büyüme ve derinlemesine meşguliyet, önemli psikolojik soruları da beraberinde getirmiştir. Oyun oynamanın ne zaman sağlıklı bir uğraşan, kontrol edilemeyen ve hayatı olumsuz etkileyen bir

davranışa dönüştüğü, akademik ve klinik bir tartışma konusu olmuştur. 2018'de DSÖ'nün Uluslararası Hastalık Sınıflandırması'nın (ICD-11) 11. revizyonunda "Oyun Oynama Bozukluğu"nu resmen tanıması (WHO, 2018), bu durumun ciddiyetini teyit etmiş ve alandaki araştırmaları hızlandırmıştır. Bu küresel fenomenin boyutlarını daha iyi anlamak için, dijital oyunların tarihsel evrim sürecini incelemek yerinde olacaktır (Luo vd., 2022: 2).

Dijital oyunların tarihsel gelişimi

Dijital oyunların ilk denemesi, 1947'de Thomas T. Goldsmith Jr. ve Estle Ray Mann tarafından geliştirilen "Cathode-Ray Tube Amusement Device" kabul edilir. Bu cihaz, bir katot ışın tüpü ekranında hedeflere ateş eden bir topçu mermisini simüle ediyordu. Oyuncular, ekran üzerindeki plastik hedefleri vurmak için topuzlarla ayar yapabiliyordu; ancak etkileşim çok sınırlıydı. Bu nedenle birçok kesim tarafından tam bir dijital oyundan ziyade bir "deneme" olarak kabul edilir. Ayrıca, cihazın çok büyük ve pahalı olması nedeniyle ticarileşmesi mümkün olmadı ve akademik bir çalışma olarak kaldı (Yılmaz, 2022: 546). 1960'lı ve 1970'li yıllarda teknolojinin hızla ilerlemesiyle ilk arcade ve konsol oyunları ortaya çıkmış, 1968'de "Brown Box" adlı ilk oyun konsolu geliştirilmiş, 1972'de ise Nolan Bushnell'in Atari Inc. ile piyasaya sürdüğü "Pong" oyunu, dijital oyunların kitlesel ve eğlence sektörüyle bütünleşmesine zemin hazırlamıştır. 1980'ler ve 1990'larda Nintendo gibi şirketlerin piyasaya sürdüğü konsollar ve farklı türlerdeki oyunlar sektörün büyümesine öncülük ederken, grafik ve oyun içeriği teknolojisindeki büyük gelişmelerle çok oyunculu ve karmaşık yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Dijitalleşmenin artmasıyla 2000'li yıllarda mobil ve internet bağlantılı oyunlar öne çıkmış, bilgisayar, tablet ve akıllı telefonlar üzerinden oynanan oyunlar her yaştan ve farklı zevklere hitap eden çeşitli türlerde geliştirilerek sadece eğlenceli değil, aynı zamanda sosyal ve eğitsel amaçlar taşıyan araçlar haline gelmiştir. Böylece dijital oyunlar, başlangıçtaki bireysel ve basit yapılardan, çok oyunculu, yüksek grafikli, kurallarla ve özgür hayal gücüyle şekillenen karmaşık bir eğlence ve kültür alanına dönüşmüş, günümüzde ise büyük bir ekonomi oluşturan, sosyo-kültürel etkileri olan ve sürekli gelişen dinamik bir sektör haline gelmiştir (Uzunoglu, 2021: 122-123). Teknolojik evriminin yanı sıra, dijital oyunların şekillendirdiği düşünsel ve varoluşsal sorgulamalar da bu alanın bir diğer kritik boyutunu oluşturmaktadır.

Dijital oyunların felsefi boyutu

insanın varoluşu, bilinci, gerçeklik algısı, etik ve estetik değerler ile toplumsal etkileşimler gibi temel soruları içeren geniş ve çok katmanlı bir alanı kapsar. Bu bağlamda, oyunlar sadece eğlence ve boş zaman aktivitesi olmaktan öte, modern toplumların kültürel dinamiklerini, psikolojisini ve etik değerlerini şekillendiren araçlar olarak ele alınır.

İlk olarak, oyunlar aracılığıyla gerçeklik ve hayal dünyası arasındaki sınırların sorgulanması önemli bir felsefi konudur. Özellikle teknolojik ilerlemelerle birlikte, sanal gerçeklik ve yapay zekanın entegre edilmesi, insanların kendi gerçekliklerini yeniden kurgulama ve deneyimleme biçimlerini radikal biçimde değiştirmektedir. Bu durum, "gerçeklik" kavramının sınırlarını esnetirken, bilinç, kimlik ve özgür irade gibi temel varoluşsal soruları gündeme getirir. İnsanlar için, sanal dünyalarda yaşanan deneyimler, gerçeklikten bağımsız yeni yaşam alanları oluşturabilir (Suküt, 2023: 110) ve bu da varoluşun doğası üzerinde derin düşünceler uyandırır.

İkinci olarak, Dijital oyunlar, sadece eğlence aracı değil, aynı zamanda toplumsal ve etik konuları incelemek için bir alandır. Örneğin, oyunlardaki şiddetin gerçek hayattaki etkileri veya toplumsal cinsiyet, ırk gibi konuların oyunlarda nasıl temsil edildiği tartışılabilir. Bu açıdan bakıldığında, dijital oyunlar toplumdaki değerler ve normlar hakkında düşünmemizi sağlayan önemli birer araç haline gelir (Sicart,2013 8-10; Gray, 2014:1754),

Üçüncü olarak, Dijital oyunların yarattığı yeni deneyimler, insan doğası hakkında felsefi soruları da beraberinde getirir. Özellikle oyunlardaki karakterlerin ve dünyaların özerkliği, özgünlük ve yaratıcılık kavramlarını yeniden düşünmemizi sağlar. Bu durum, insan bilinci ve özgür irade üzerine olan tartışmaları dijital oyunlar bağlamında güncel kılar (Kirkpatrick,2011) . Son olarak, dijital oyunların global kültürel etkileri ve ekonomik yapıları da, felsefi açıdan bakıldığında, güç, kapitalizm ve tüketim kültürü gibi kavramların oyunlar aracılığıyla nasıl şekillendiği konularını gündeme getirir. Oyunlar, ekonomik çıkarlar ve kâr amacı güden sektörler tarafından yönetilirken, aynı zamanda kültürel kodların ve toplumsal değerlerin üretildiği alanlar olarak da görülür. Bu nedenle, oyunların toplumsal dönüşüm ve etik değerler açısından ne kadar etki yarattığı, bu etkilerin sınırları ve sorumlulukları, felsefi açıdan önemli tartışma konularıdır (Talay, 2022: 288- 290).

Dijital oyunların felsefesi, insanların bilinç, kimlik, gerçeklik ve etik değerler üzerine düşünmesine olanak tanırken, aynı zamanda teknolojik gelişmelerle şekillenen yeni deneyim alanlarının insanlık üzerindeki etkilerini anlamaya çalışır. Bu alanda, sadece oyunların kendisi değil, aynı zamanda onların toplumsal, kültürel ve varoluşsal boyutları da derinlemesine incelenir. Bu bağlamdaki çalışmalar, hem bireysel hem de kolektif anlamda insan deneyimlerini ve toplumsal yapıyı sorgulamayı ve şekillendirmeyi amaçlar.

Dijital oyunların felsefi boyutu, insan varoluşunun temel sorularını sanal ortamlarda yeniden yapılandırarak derinlemesine bir sorgulama alanı sunmakta ve salt eğlence aracı olmanın ötesine geçerek modern bireyin gerçeklik algısını, etik değerlerini ve toplumsal dinamiklerini şekillendiren önemli bir kültürel fenomen haline gelmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte sanal gerçeklik ve yapay zekânın oyun deneyimine entegrasyonu,

geleneksel gerçeklik kavramını dönüştürerek insanları "gerçek" ile "simüle edilmiş" arasındaki sınırları yeniden düşünmeye zorlamakta; bilincin doğası, kimlik inşası ve özgür irade gibi ontolojik soruları güncel tartışmaların merkezine taşımaktadır. Etik boyutta ise dijital oyunlar, şiddetin normalleştirilmesi, toplumsal cinsiyet stereotipleri, kültürel temsiliyet, yapay zekâ tabanlı karar mekanizmalarının ahlaki sonuçları ve oyun içi ekonomik sistemlerin kapitalist tüketim pratikleriyle olan ilişkisi üzerinden eleştirel bir bakış açısı gerektirmekte, aynı zamanda küresel kültürün taşıyıcıları olarak yerel değerlerle evrensel normlar arasındaki gerilimi yansıtan bir ayna işlevi görmektedir. Epistemolojik açıdan ise dijital oyunlar bilginin yeniden üretildiği ve dolaşıma girdiği alternatif bir öğrenme ekosistemi yaratarak oyuncuların sanal dünyalarda edindikleri deneyimlerin gerçek dünyadaki bilişsel süreçleri ve karar alma mekanizmalarını doğrudan etkilemesine olanak tanımakta, geleneksel bilgi edinme yöntemlerini dönüştürmektedir. Nihayetinde dijital oyunlar, postmodern toplumun karmaşık felsefi sorularını somutlaştırarak bireyleri hem oyuncu hem de düşünür konumuna yerleştiren benzersiz bir varoluş alanı sunmakta, insanlığın teknolojiyle olan ilişkisini yeniden tanımlarken geleneksel felsefi disiplinlerin sınırlarını genişleterek kültürel kodların, toplumsal değerlerin ve bireysel kimliklerin yeniden şekillendiği dinamik bir platform oluşturmaktadır (Sancaklı ve Sarı, 2025: 89-91).

Bu derin felsefi arka plan, oyunların bireyler üzerindeki psikolojik ve davranışsal etkilerini anlamamıza katkı sağlarken, aşırı kullanımın patolojik bir boyuta ulaştığı durumları tanımlamak için net kriterlere olan ihtiyacı da beraberinde getirmiştir.

Bağımlılıktan Oyun Bozukluğuna

Davranışsal bağımlılıklar kavramı, patolojik kumar üzerine yapılan araştırmalarla şekillenmiştir. Amerikan Psikiyatri Birliği'nin (APA) Tanı Ölçütleri (DSM-5-TR) içinde "Oyun Bozukluğu" (Internet Gaming Disorder) için ölçütler daha çok bir araştırma kategorisi olarak yer alır ve bu durumu madde kullanım bozuklukları ve kumar bozukluğu ile önemli ölçüde örtüşen bir çerçevede ele alır (American Psychiatric Association, 2022). DSM-5'e göre, bir yıllık bir süre içinde aşağıdaki dokuz ölçütten beşinin görülmesi tanı koymak için yeterlidir:

Oyunlarla aşırı meşgul olma.

Oyun oynamadığında yoksunluk belirtileri gösterme.

Oyun oynama süresini artırma ihtiyacı (tolerans).

Oyun oynamayı kontrol etme veya bırakma çabalarının başarısız olması.

Oyun dışındaki önceki hobilerden ve ilgi alanlarından vazgeçme.

Olumsuz sonuçlara rağmen oyun oynamaya devam etme.

Oyun oynamak için aile üyelerine, terapisteye veya başkalarına yalan söyleme.

Olumsuz duygulardan (örneğin, çaresizlik, suçluluk) kaçmak için oyun oynama.

Oyun oynamak yüzünden önemli bir ilişkiyi, işi veya eğitim fırsatını kaybetme veya tehlikeye atma.

DSM-5-TR'in ayrıntılı ve ölçüt bazlı bu yaklaşımına karşılık, Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) ICD-11 sınıflandırması konuya daha farklı ve basit bir çerçeveden yaklaşır. Öte yandan, DSÖ'nün ICD-11 tanımı daha basit ve klinik odaklıdır. Oyun oynama bozukluğunu, "oyun oynamaya verilen önceliğin, oyunun diğer yaşam ilgi alanlarına ve günlük aktivitelere göre önüne geçecek kadar artması ve olumsuz sonuçlara rağmen oyun oynamanın devam etmesi veya artması" şeklinde tanımlar. Bu davranış örüntüsünün, kişisel, aile, sosyal, eğitim, mesleki veya diğer önemli işlevsellik alanlarında önemli bozulmaya neden olacak kadar şiddetli olması ve en az 12 ay sürmesi gerekmektedir (WHO, 2018).

Bu iki sınıflandırma sistemi arasındaki farklar, durumun henüz tam olarak yerleşmemiş dinamik bir alan olduğunu göstermektedir. Ancak her iki yaklaşım da bağımlılığın temelindeki üç temel bileşene odaklanır: kontrol kaybı, önceliğin değişmesi ve olumsuz sonuçlara rağmen devam etme. Bu tanı kriterlerinin ötesinde, oyun bozukluğunun patofizyolojisini anlamak için nörobiyolojik mekanizmalara odaklanmak gerekir. Davranışsal belirtilerin altında yatan ortak neden, madde ve kumar bağımlılığında olduğu gibi, beyin ödül devrelerinin işlev bozukluğudur. Bu tanı kriterlerinin ötesinde, oyun bozukluğunun patofizyolojisini anlamak için nörobiyolojik mekanizmalara odaklanmak gerekir. Davranışsal belirtilerin altında yatan ortak neden, madde ve kumar bağımlılığında olduğu gibi, beyin ödül devrelerinin işlev bozukluğudur.

Nörobiyolojik Temeller: Beyin Ödül Devresinin Rolü

Dijital oyun bağımlılığının altında yatan mekanizmalar, madde bağımlılığında görülenlerle büyük ölçüde paralellik gösterir. Bu paralelliğin merkezinde, beynin mezolimbik dopamin yolu veya diğer adıyla beyin ödül devresi yer alır. Bu sistem, doğal olarak hayatta kalmamızı ve türümüzün devamını sağlayan yemek yeme, su içme ve sosyal etkileşim gibi davranışları ödüllendirmek için gelişmiştir (Wise & Koob, 2014: 258).

Bu nöral yolun oyunlar tarafından nasıl harekete geçirildiğine bakıldığında, bağımlılık geliştirme mekanizmasının ardındaki süreç daha net anlaşılabilir. Dijital oyunlar, bu eski ve güçlü nöral yolu "istismar edecek" şekilde tasarlanmıştır. Bir görevi tamamlamak, bir seviye atlamak, nadir bir eşya elde etmek veya çevrimiçi bir rakibi yenmek, beynin ventral tegmental alanından (VTA) nucleus accumbens'e dopamin salınımını tetikler. Bu salınım, zevk ve ödül hissi yaratarak, kişiyi bu davranışı tekrarlamaya iter (Kuss & Griffiths, 2012: 320). Zamanla, aşırı ve sürekli uyarım, beyinde nöroadaptasyona yol açar. Bu, aynı zevk seviyesine ulaşmak için daha uzun süre oyun oynamayı gerektiren bir tolerans gelişmesi anlamına gelir. Oyun oynanmadığında ise dopamin seviyeleri düşer, bu da huzursuzluk, sinirlilik,

anksiyete ve depresif duygudurum gibi yoksunluk belirtilerine neden olabilir (Weinstein, 2017: 10).

Ödül devresindeki bu dopaminerjik aktivite ve nöroadaptasyon, beynin dürtü kontrol merkezleri üzerinde de doğrudan bir etkiye sahiptir. Frontal korteks, özellikle de prefrontal korteks (PFC), dürtü kontrolü, karar verme, planlama ve sonuçları değerlendirme gibi yürütücü işlevlerden sorumludur. Kronik ve aşırı oyun oynama, PFC'de işlev bozukluğuna yol açabilir. Bu bozulma, kişinin oyun oynamanın olumsuz sonuçlarını anlamasına rağmen dürtüsel davranışını kontrol edememesiyle sonuçlanır; tıpkı madde bağımlılığında olduğu gibi (Yuan vd., 2011: 4- 5). Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme (fMRI) çalışmaları, oyun bağımlılığı olan bireylerde, ödül işleme ve dürtü kontrolü ile ilişkili beyin bölgelerinde madde bağımlılarına benzer aktivasyon paternleri olduğunu göstermiştir (Weinstein & Lejoyeux, 2020: 115- 118). Beyindeki bu nörokimyasal ve yapısal değişiklikler, oyun bağımlılığının biyolojik temelini oluştursa da, bu bozukluğun neden bazı bireylerde gelişip diğerlerinde gelişmediğini açıklamak için bireysel ve psikolojik faktörlerin de incelenesi gerekir. Beyindeki bu nörokimyasal ve yapısal değişiklikler, oyun bağımlılığının biyolojik temelini oluştursa da, bu bozukluğun neden bazı bireylerde gelişip diğerlerinde gelişmediğini açıklamak için bireysel ve psikolojik faktörlerin de incelenmesi gerekir.

Bireysel/Psikolojik Faktörler

Dijital oyun tasarımcıları, oyunculara çeşitli duygusal deneyimler yaşatabilecek gerçeğe yakın simülasyonlar aracılığıyla eğlence odaklı tasarımlar geliştirmektedir. Oyundaki avatar ve karakterlerin oyuncular tarafından uzun sürelerle geliştirilmesi, bireylere gerçek hayatta erişemedikleri başarı, değer görme ve aidiyet gibi duyguları deneyimleme fırsatı sunmaktadır. Ancak oyun içinde yaşanan kaybetme, başarma, mutluluk ve öfke gibi duyguların hızla değişen doğası, bireylerin oyun sürelerini artırarak bağımlılık riskini beraberinde getirebilmektedir. Kazanılan sanal ünvanlar, statüler ve başarılar, oyuncuları sürekli olarak oyunu oynamaya teşvik eden güçlü motivasyon kaynakları olarak işlev görmektedir. Oyuncular, en iyi olma ve bu konumlarını koruma arzusuyla sürekli oyun oynamaya devam edebilmekte, kontrol hissi, eğlence arayışı, kendini kaptırma ve merak gibi psikolojik faktörler de oyun başında geçirilen sürenin uzamasında önemli rol oynamaktadır. Bu dinamikler, dijital oyunların bireyler üzerindeki psikolojik etkisini ve potansiyel bağımlılık riskini anlamak açısından kritik öneme sahiptir (Koral ve Alptekin, 2023:290).

Bu psikolojik dinamiklerin oyun bağımlılığındaki rolünü daha iyi anlamak için, söz konusu mekanizmaların tasarım odaklı bir analizini yapmak önem taşımaktadır. Dijital oyunların psikolojik ve davranışsal etkilerine ilişkin bu analiz, öncelikle oyun tasarımının ardındaki psikolojik

temelleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Oyuncuları etkileyen duygusal tetikleyiciler ve tasarım mekanizmalarının incelenmesi, sanal ödül sistemlerinin bireyler üzerindeki etkisini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle sanal başarıların ve statülerin neden bağımlılık yaratabildiğinin analiz edilmesi, oyunlardaki hızlı duygu değişimlerinin oyun süresini nasıl artırdığını göstermektedir. Ayrıca, oyuncuların neden sürekli oyun oynamak istediğini psikolojik faktörlerle açıklayarak bağımlılık mekanizmalarını anlatmak da bir diğer önemli amaçtır. Bununla birlikte, insanların sanal dünyada aradığı değer ve başarı duygularının gerçek hayattaki eksikliklerle ilişkisini kurmak, bu analizin temel çıkarımlarından birini oluşturmaktadır. Nihayetinde, bu inceleme dijital oyunların insan psikolojisi üzerindeki hem olumlu (duygusal tatmin) hem de olumsuz (bağımlılık riski) etkilerini objektif bir şekilde ortaya koymayı hedeflemektedir.

Oyunların bu şekilde tasarlanmış olması, her oyuncuyu eşit derecede etkilemez; bireyin taşıdığı altta yatan psikiyatrik durumlar, bu tasarım öğelerine karşı hassasiyeti ve bağımlılık geliştirme riskini önemli ölçüde artırabilir. Psikiyatrik Birliktelik (Farklı tanıların klinik olarak bir arada bulunması): Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB), Depresyon, Sosyal Anksiyete Bozukluğu ve Otizm Spektrum Bozukluğu gibi durumlar, oyun bağımlılığı için önemli risk faktörleridir. Bireyler, olumsuz duygulardan kaçmak veya sosyal etkileşimde bulunmakta yaşadıkları zorlukların üstesinden gelmek için oyun dünyasına sığınabilirler (Zajac vd., 2017).

Psikiyatrik tanıların yanı sıra, belirli kişilik özellikleri de bireyleri oyun bağımlılığına karşı daha savunmasız hale getirebilmektedir. Kişilik Özellikleri: Yüksek düzeyde nörotisizm (duygusal dengesizlik), düşük öz-disiplin ve yüksek dürtüsellik, bağımlılığa yatkınlıkla ilişkilendirilmiştir (Müller vd., 2014: 133- 134).

Bireysel psikolojik faktörlere ek olarak, demografik özellikler de oyun bağımlılığı gelişiminde önemli bir rol oynar. Yaş ve Cinsiyet: Ergenlik ve genç yetişkinlik dönemi, beyin gelişiminin hâlâ sürdüğü, özellikle prefrontal korteksin olgunlaşmadığı ve dürtü kontrolünün zayıf olduğu bir dönemdir. Bu da gençleri özellikle savunmasız kılar. Epidemiyolojik çalışmalar, tanı alan varların büyük çoğunluğunun erkek olduğunu göstermektedir (Paulus vd., 2018: 650). Bireysel ve demografik yatkınlıkların yanı sıra, oyunların kendi yapısal özellikleri de bağımlılık gelişiminde kritik bir faktör oluşturmaktadır.

Oyunla İlgili Faktörler

Çok Oyunculu Çevrimiçi Rol Yapma Oyunları (MMORPG'ler): World of Warcraft veya League of Legends gibi MMORPG'ler ve MOBA'lar, sınırsız içerik, güçlü sosyal bağlar ve sürekli bir ilerleme hissi

sağlayarak, en yüksek bağımlılık potansiyeline sahip oyun türleri olarak öne çıkmaktadır (Hussain ve Griffiths, 2009: 750- 751).

Bu oyun türlerinin bağımlılık potansiyelini artıran şey, özellikle değişken oranlı pekiştirme gibi psikolojik prensiplere dayanan oyun mekanikleridir. Oyun Tasarımı ve "Bağlayıcı" Mekanikler: Oyunlar, "oyuncu tutunmasını" (player retention) maksimize etmek için psikoloji prensiplerini kullanacak şekilde tasarlanır. Bunlar arasında: Sürekli Ödüller (Variable Ratio Reinforcement): Kumar makinelerinde olduğu gibi, ödüllerin ne zaman geleceği belirsizdir. Bu belirsizlik, dopamin salınımını en üst düzeye çıkarır ve oyuncuyu "sadece bir sonraki" ödülü alana kadar oynamaya devam etmeye iter (King ve Delfabbro, 2019).

Sosyal baskı ve aidiyet ihtiyacıyla güçlendirilen bu mekaniklere ek olarak, oyun içi ilerleme sistemleri de bağımlılık döngüsünü pekiştiren önemli unsurlardır.

Sosyal Bağlılık

Klânlar, loncalar ve takımlar, oyuncular arasında gerçek bir aidiyet ve sorumluluk duygusu yaratır. Grubu hayal kırıklığına uğratma korkusu, oyuncuyu günlük görevleri yerine getirmeye ve oyuna geri dönmeye zorlar (Özkul ve Göktaş, 2023: 1361).

Sosyal mekanizmaların yanı sıra, oyun içi ilerleme sistemleri ve 'kaçırma korkusu' (FOMO) gibi psikolojik tetikleyiciler de bağımlılık döngüsünü derinleştiren önemli unsurlardır.

Sonsuz İlerleme ve "Fear Of Missing Out" (FOMO): Bitmeyen seviyeler, günlük görevler ve sınırlı süreli etkinlikler, oyuncunun geride kalma veya bir fırsatı kaçırma korkusu yaşamasına neden olur (Kaynar, 2023: 63). Bireysel ve oyun kaynaklı faktörlere ek olarak, sosyal çevre ve aile dinamikleri de dijital oyun bağımlılığının gelişiminde önemli bir rol oynar.

Sosyal ve Çevresel Faktörler

Çevresel faktörler arasında, aile yapısı ve aile içi ilişkilerin niteliği, bireyleri dijital oyunlara yönltebilecek en temel unsurlardan birini oluşturmaktadır. Aile Dinamiği: Ebeveynlerle zayıf ilişkiler, aşırı eleştirel veya ilgisiz ebeveynlik stilleri ve net sınırların konulmaması, çocukların stresle başa çıkmak için oyunlara yönelmesine yol açabilir (Schneider vd., 2017).

Aile içi ilişkilerdeki bu olumsuz durumlar, bireylerin gerçek hayatta sosyal ilişkiler kurmakta zorlanmasına ve dolayısıyla sanal dünyaya yönelmesine neden olabilmektedir. Sosyal İzolasyon ve Gerçek Hayattaki İlişki Eksikliği: Gerçek dünyada anlamlı ilişkiler ve sosyal destek ağı kuramayan bireyler, bu ihtiyaçlarını sanal dünyada karşılamaya çalışabilir. Çevrimiçi oyunlar, kimliklerini gizleyerek veya yeniden şekillendirerek güvenli bir sosyal alan sunar (Kowert vd., 2014: 53, 55).

Bireysel ve sosyal faktörlerin yanı sıra, geniş kültürel normlar ve ekonomik yapılar da oyun bağımlılığının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Kültürel ve Ekonomik Faktörler: Bazı kültürlerde, özellikle Doğu Asya'da, akademik başarıya yönelik yoğun baskı, gençler için bir kaçış mekanizması olarak oyun oynamayı teşvik edebilir. Ayrıca, profesyonel oyunculuk (e-spor) ve içerik üreticiliğinin yükselişi, oyun oynamayı potansiyel bir kariyer yolu haline getirerek, aşırı oyun oynamayı meşrulaştırabilir. Tüm bu bireysel, sosyal ve çevresel risk faktörleri, nihayetinde klinik olarak tanınabilir bir tablo ile sonuçlanır ve çeşitli olumsuz sonuçlara yol açar.

Klinik Görünüm ve Olumsuz Sonuçlar

Oyun oynama bozukluğu, kişinin hayatının neredeyse her alanında ciddi bozulmalara yol açar. Fiziksel sağlık alanında uzun süre hareketsiz kalma; obezite, kas-iskelet sistemi problemleri ve uyku düzeninin bozulmasına neden olurken, düzensiz beslenme ve kişisel hijyenin ihmal edilmesi de sık görülen durumlardır (Avcı vd., 2023: 1359). Bunun yanı sıra, artan anksiyete, depresyon, sosyal fobi, düşük öz-saygı ve duygudurum dalgalanmaları gibi psikolojik etkiler görülmekte; oyun dışındaki hayattan alınan zevkte belirgin bir azalma olabilmektedir (Arslan, 2024: 696). Akademik ve mesleki alanda ise derslere odaklanamama, devamsızlık, notlarda düşüş, işte verimlilik kaybı ve hatta işten çıkarılma en yaygın sonuçlardandır (Koral ve Alptekin, 2023: 292). Sosyal ilişkilerde aile üyeleri ve gerçek hayattaki arkadaşlarla çatışmalar artar, sosyal izolasyon derinleşir. Aynı zamanda, oyun içi satın alımlar, loot kutuları ve abonelik ücretleri önemli miktarda parasal kayba yol açabilmektedir. Dijital oyunlar ve kumar arasında, ödül ve dürtü kontrolü gibi ortak nörobiyolojik mekanizmalar bulunmakta; dijital oyunların bazı kişilerde kumar yapma riskini artırabildiği ve bağımlılık riski taşıdığı görülmektedir (Brand vd., 2019: 6). Oyun oynama bozukluğunun bu çok boyutlu olumsuz sonuçları, konunun önleme ve tedavi stratejileri açısından ele alınmasının ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Önleme ve Tedavi Stratejileri

Oyun bağımlılığıyla mücadelede önleme stratejileri, tedavi yaklaşımlarından daha etkili ve pratik bir yol olarak öne çıkmaktadır. Önleme çalışmaları kapsamında ebeveynlerin çocuklarını dikkatle gözlemlemesi, öz düzenleme yaklaşımları, oyun türü ve süresine sınır getiren psiko-eğitimler, sosyal beceri eğitimleri ve alternatif etkinliklere yönlendirme gibi yöntemler kullanılmaktadır.

Bu genel tedavi yaklaşımlarının yanı sıra, özellikle ergenlerde aile temelli müdahaleler tedavinin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Aile Terapisi: Özellikle ergenlerde, aile içi iletişimi güçlendirmek, çatışmaları

çözmek ve ebeveynlere destek sağlamak için çok önemlidir. Aile, tedavi sürecine aktif olarak dahil edilir (Demir, 2021: 137).

Aile dinamiklerinin iyileştirilmesinin ardından, bireyin kendi değişim motivasyonunu artırmaya yönelik müdahaleler tedavi sürecinde kritik bir rol oynar. Motivasyonel Görüşme (Motivational Interviewing): Değişim için motivasyonu düşük veya kararsız bireylerde, değişimin getireceği faydaları keşfetmelerine ve içsel motivasyonlarını artırmalarına yardımcı olan bir yöntemdir (Özcan ve Çelik, 2021: 259).

Tamamen oyun oynamayı bıraktırmamanın gerçekçi olmadığı durumlarda ise zarar azaltma yaklaşımı etkili bir alternatif oluşturabilmektedir. Harm Reduction (Zarar Azaltma): Tamamen bıraktırmak mümkün veya gerçekçi olmadığında, hedef, oyunun olumsuz sonuçlarını azaltacak şekilde kontrollü oyun oynamayı öğretmektir.

Tedavi aşamasında ise farmakolojik tedaviler (bupropion, antidepresanlar, metilfenidat), farmakolojik olmayan tedaviler (bilişsel davranışçı terapi ve çeşitli psikoterapi yöntemleri) ve bu ikisini birleştiren kombine tedaviler uygulanmaktadır. Kombine tedavilerin tek başına uygulanan tedavilere göre daha etkili olduğu görülmektedir. Ülkeler arasında tedavi uygulamaları farklılık göstermekte; Güney Kore'de yatarak tedavi, Japonya'da rehabilitasyon merkezleri, Türkiye'de ise internet bağımlılığı poliklinikleri öne çıkmaktadır. Ancak alandaki çalışmaların sınırlılıkları bulunmakta, özellikle yüksek kaliteli randomize kontrollü araştırmaların ve biliş temelli ölçümlerin yetersiz olduğu görülmektedir. Tüm tedavi yaklaşımlarının profesyonel sağlık çalışanları gözetiminde uygulanması gerekliliği vurgulanmaktadır (Keskin ve Aral, 2021: 335-336). Standart tedavi yöntemlerine ek olarak, oyun bağımlılığıyla mücadelede alternatif veya tamamlayıcı yaklaşımlar da giderek önem kazanmaktadır.

Diğer Yaklaşımlar

Oyun bağımlılığıyla mücadelede önleme stratejileri, tedavi yaklaşımlarından daha etkili ve pratik bir yol olarak öne çıkmaktadır. Önleme çalışmaları kapsamında ebeveynlerin çocuklarını dikkatle gözlemlemesi, öz düzenleme yaklaşımları, oyun türü ve süresine sınır getiren psiko-eğitimler, sosyal beceri eğitimleri ve alternatif etkinliklere yönlendirme gibi yöntemler kullanılmaktadır.

İlaç tedavisi, özellikle altta yatan psikiyatrik durumların varlığında tedavi yaklaşımlarının önemli bir parçasını oluşturabilmektedir. Farmakolojik Tedavi (İlaç): Oyun bağımlılığı için FDA onaylı özel bir ilaç bulunmamaktadır. Ancak, altta yatan DEHB, Depresyon veya Anksiyete Bozukluğu gibi komorbid durumları tedavi etmek için antidepresanlar (SSRI'lar) veya dürtü kontrolünü artıran ilaçlar (Atomoksetin) kullanılabilir.

Bu, oyun oynama dürtüsünü dolaylı olarak azaltabilir (Zajac vd., 2020). İlaç tedavisinin yanı sıra, yapılandırılmış rehabilitasyon programları da bağımlılıkla mücadelede önemli bir yer tutmaktadır. Dijital Detoks ve

Rehabilitasyon Programları: Bazı ülkelerde (özellikle Güney Kore ve Çin), internet ve oyun bağımlılığına özel kamplar ve rehabilitasyon merkezleri bulunmaktadır. Bunlar, yoğun terapi, grup çalışmaları ve fiziksel aktiviteler içeren yapılandırılmış programlar sunar (Bilge, 2025: 269-270).

Bireysel tedavi yaklaşımlarının ötesinde, hükümet politikaları ve düzenlemeleri oyun bağımlılığıyla mücadelede kritik bir rol oynamaktadır. Hükümet Düzenlemeleri: Güney Kore Hükümeti, internet ve oyun bağımlılığıyla mücadele kapsamında bu sorunu 5 aşamaya ayırmış ve her aşama için ayrı bakanlıklar görevlendirmiştir. Bilim, BİT (Bilgi İletişim Teknolojileri) ve Gelecek Planlama Bakanlığı, davranış bağımlılıklarıyla ilgili uygulamaları gözlemlemek ve stratejik gelişmeleri planlamakla sorumludur. Kültür, Spor ve Turizm Bakanlığı ise "Oyun Endüstrisini Teşvik Yasası" doğrultusunda bilinçlendirme kampanyaları, anket araştırmaları, teknoloji okuryazarlığı, eğitim programları ve ileri düzey bağımlılık durumlarında hastane bakımı süreçlerinin takibini yürütmektedir. Cinsiyet Eşitliği ve Aile Bakanlığı, "Çocuk Koruma Yasası" kapsamında gençlik danışma merkezleri ve yatılı okulların kurulması dahil olmak üzere yapılan işlemleri denetlemekte ve bağımlılıklara yönelik kısa süreli müdahaleleri gerçekleştirmektedir. Sağlık ve Refah Bakanlığı ise davranış bağımlılığı alanında tıbbi araştırmalar yapmak, tedavi modelleri geliştirmek ve ülke genelinde 200'den fazla ruh sağlığı kliniklerini denetlemekle görevlidir. Son olarak, Eğitim Bakanlığı da davranış bağımlılığıyla mücadelede okul temelli müdahalelerin geliştirilmesini sağlamaktadır (Bilge, 2025: 270).

Hükümet düzenlemelerine ek olarak, yaş derecelendirme sistemleri de ebeveynlerin bilinçli kararlar vermesine yardımcı olacak önemli araçlardır. Yaş Derecelendirme Sistemleri: PEGI (Avrupa) ve ESRB (Kuzey Amerika) gibi sistemler, ebeveynlere oyunların içeriği konusunda doğru bilgi sağlamalı ve "Oyun İçi Satın Alma" gibi özellikleri açıkça etiketlemelidir. Bazı ülkeler, özellikle gençleri korumak adına daha katı önlemler almaktadır. Çin'de uygulanan ve 18 yaş altı kullanıcıların hafta içi 3, hafta sonu 8 saat ile sınırlandırıldığı "aksiyam yasağı" en radikal örnektir. Daha hafif regülasyonlar, agresif pazarlama taktiklerini sınırlamayı ve loot kutularını kumar olarak düzenlemeyi içerebilir (Özhan, 2011).

Tedavi aşamasında ise farmakolojik tedaviler (bupropion, antidepresanlar, metilfenidat), farmakolojik olmayan tedaviler (bilişsel davranışçı terapi ve çeşitli psikoterapi yöntemleri) ve bu ikisini birleştiren kombine tedaviler uygulanmaktadır. Kombine tedavilerin tek başına uygulanan tedavilere göre daha etkili olduğu görülmektedir. Ülkeler arasında tedavi uygulamaları farklılık göstermekte; Güney Kore'de yatarak tedavi, Japonya'da rehabilitasyon merkezleri, Türkiye'de ise internet bağımlılığı poliklinikleri öne çıkmaktadır. Ancak alandaki çalışmaların sınırlılıkları bulunmakta, özellikle yüksek kaliteli randomize kontrollü araştırmaların ve biliş temelli ölçümlerin yetersiz olduğu görülmektedir. Tüm tedavi

yaklaşımlarının profesyonel sağlık çalışanları gözetiminde uygulanması gerekliliği vurgulanmaktadır (Keskin ve Aral, 2021: 335-336).

Tüm bu bulgular ışığında, oyun bağımlılığının çok boyutlu bir sorun olarak bireysel, sosyal, nörobiyolojik ve çevresel faktörlerin karmaşık etkileşiminden kaynaklandığı görülmekte olup, bu durum konunun tartışılmasını ve bütüncül bir değerlendirme yapılmasını gerekli kılmaktadır.

SONUÇ

Dijital oyunlar, 21. yüzyılın en hızlı büyüyen kültürel ve ekonomik fenomenlerinden biri olarak, milyarlarca insan için eğlence, sosyalleşme ve hatta kimlik inşası alanı sunmaktadır. Ancak, bu çalışmanın da detaylı bir şekilde ortaya koyduğu üzere, özellikle aşırı ve kontrolsüz kullanımda, bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal sağlığı üzerinde derin ve çoğunlukla olumsuz etkileri bulunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) “Oyun Oynama Bozukluğu”nu resmi bir hastalık olarak sınıflandırması, bu sorunun küresel bir halk sağlığı meselesi boyutuna ulaştığının en net göstergesidir.

Bu çalışma, dijital oyun bağımlılığının tek bir nedene indirgenemeyecek kadar karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Sorunun kökenleri, beyindeki ödül devresinin (mezolimbik yol) oyun mekanikleri tarafından istismar edilmesine, prefrontal kortekste ki dürtü kontrolünden sorumlu bölgelerdeki işlev bozukluklarına ve bireyin psikolojik yatkınlıklarına kadar uzanmaktadır. Özellikle MMORPG ve MOBA türündeki sınırsız içerik, sosyal bağlılık ve “kutucu açma” (loot box) gibi belirsiz ödül mekanikleriyle tasarlanmış oyunlar, bağımlılık potansiyelini en üst düzeye çıkarmaktadır. Bu durum, bağımlılığın sadece bireysel bir zayıflık olmadığını, aynı zamanda son derece sofistike ve planlı bir endüstriyel tasarımın ürünü olduğunu da gözler önüne sermektedir.

Bireysel risk faktörleri incelendiğinde, DEHB, depresyon, sosyal anksiyete ve yüksek nörotisizm gibi altta yatan psikiyatrik durumların, bireyleri olumsuz duygulardan kaçmak için oyun dünyasına sığınmaya ittiği görülmektedir. Sosyal ve çevresel faktörler ise, aile içi iletişim problemleri, gerçek hayatta anlamlı ilişkiler kuramama ve sosyal izolasyon ile birleştiğinde, bağımlılık için verimli bir zemin oluşturmaktadır. Özellikle ergenlik ve genç yetişkinlik döneminde, prefrontal korteksin henüz tam olarak gelişmemiş olması, bu grubu dürtü kontrolü zayıflığı nedeniyle özellikle savunmasız kılmaktadır.

Oyun bağımlılığının yol açtığı olumsuz sonuçlar hayatın her alanında kendini göstermektedir. Fiziksel sağlıkta sedanter yaşam tarzına

bağlı hastalıklar, psikolojik sağlıkta anksiyete ve depresyon, akademik ve mesleki hayatta performans düşüşü ve sosyal ilişkilerde ciddi kopuşlar, sorunun ne denli yıkıcı olabileceğinin kanıtlarıdır. Ayrıca, oyun içi mikro-işlemeler ve kumar benzeri mekaniklerin finansal sorunlara yol açabilmesi, bağımlılığın ekonomik boyutunu da ortaya koymaktadır.

Bu karmaşık sorunla mücadelede, tek tip bir çözüm yerine çok katmanlı ve multidisipliner bir yaklaşımın benimsenmesi elzemdir. Önleme stratejileri, ebeveyn eğitimleri, medya okuryazarlığı programları ve sorumlu oyun tasarımı prensiplerinin yaygınlaştırılması ile başlamalıdır. Oyun geliştiriciler, “bağlayıcı” mekaniklerin etik kullanımı konusunda sorumluluk almalı, harcama uyarı sistemleri ve zorunlu molalar gibi kullanıcıyı koruyucu tedbirleri entegre etmelidir. Regülasyonlar ise, özellikle gençleri korumak amacıyla yaş doğrulama sistemlerini güçlendirmeli ve kumar benzeri uygulamaları sıkı bir şekilde denetlemelidir.

Klinik düzeyde ise, Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) ve Aile Terapisi gibi psikoterapötik müdahaleler ile farmakolojik tedavilerin kombine edildiği kişiselleştirilmiş tedavi planları en etkili sonucu vermektedir. Motivasyonel Görüşme tekniği, değişim için içsel motivasyonu düşük bireylerde oldukça faydalı olabilir. Tamamen oyun oynamayı bıraktırmak her zaman gerçekçi bir hedef olmayabilir; bu nedenle “Zarar Azaltma” (Harm Reduction) stratejileri ile bireyin kontrollü bir oyun alışkanlığı edinmesi hedeflenmelidir.

Dijital oyunlar modern hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir ve tamamen ortadan kaldırılmaları söz konusu değildir. Asıl odaklanılması gereken nokta, dijital oyunların olumlu yönlerinden (eğlence, strateji geliştirme, sosyal bağ kurma) faydalanırken, bağımlılık riskini en aza indirecek şekilde “dengeli ve sağlıklı kullanım” kültürünü toplumun her katmanında yaygınlaştırmaktır. Bu, bireylerin, ailelerin, eğitimcilerin, oyun endüstrisinin, sağlık profesyonellerinin ve politika yapımcıların ortak sorumluluğundadır. Gelecekte yapılacak araştırmalar, özellikle uzun dönemli nöral değişiklikleri inceleyen longitudinal çalışmalara ve farklı kültürlerdeki tedavi yaklaşımlarının etkinliğini karşılaştıran araştırmalara odaklanarak, bu küresel sorunla mücadelede daha fazla katkı sağlayabilir.

REFERANSLAR

- American Psychiatric Association. (2022). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5).
- Arslan, A. (2024). Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Oyun Bağımlılıkları ile Sosyal Anksiyeteleri Arasındaki İlişki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 691-712. <https://doi.org/10.17679/inuefd.1436193> baskı, metin revizyonu).
- Avcı, P., Satılmış, N., Kılınçarslan, G., ... Bayraktar, I. (2023). Dijital Oyun Oynama Süresinin Günlük Yaşam Alışkanlıkları Üzerine Etkisi (Karma Yöntem Araştırması). *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(3), 1358-1366. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1320158>
- Berktaş, H. (2023, Temmuz 11). Bloomberg. Ağustos 18, 2025 tarihinde bloomberght.com: <https://www.bloomberght.com/kuresel-oyun-pazari-200-milyar-dolara-dayandi-2334436> adresinden alındı
- Bilge M. İnternet Bağımlılığını Önlemede Türkiye ve Güney Kore Uygulamalarının Karşılaştırılması. *Bağımlılık Dergisi*. Haziran 2025;26(2):264-273. doi:10.51982/bagimli.1573995
- Brand, M., Wegmann, E., Stark, Müller, Wölfling, A.K., Robbins, T. W., Potenza, M.N. (2019). The Interaction of Person-Affect-Cognition-Execution (I-PACE) model for addictive behaviors: Update, generalization to addictive behaviors beyond internet-use disorders, and specification of the process character of addictive behaviors, *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 104, 1- 10.
- Demir, Ü. (2021). Dijital Oyun Kullanımı ve Aile İletişimi: Çanakkale’de Üniversitede Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2021(56), 121-141. <https://doi.org/10.47998/ikad.951769>
- Gentile, D. A., Bailey, K., Bavelier, D., Brockmyer, J. F., Cash, H., Coyne, S. M., ... & Young, K. (2017). Internet gaming disorder in children and adolescents. *Pediatrics*, *140*(Supplement 2), S81-S85.
- Gray, K. L. (2014). Race, gender, and deviance in Xbox Live: Theoretical perspectives from the virtual margins. Oxford University Press.
- Griffiths, M. D., Kuss, D. J., & King, D. L. (2012). Video game addiction: Past, present and future. *Current Psychiatry Reviews*, *8*(4), 308-318.
- Hussain, Z., & Griffiths, M. D. (2009). The attitudes, feelings, and experiences of online gamers: A qualitative analysis. *CyberPsychology & Behavior*, *12*(6), 747-753.
- King, D. L., & Delfabbro, P. H. (2019). Video game addiction. In *The Cambridge handbook of technology and employee behavior* (ss. 678-702). Cambridge University Press.
- Keskin A, Aral N. Oyun Bağımlılığı: Güncel Bir Gözden Geçirme. *Bağımlılık Dergisi*. Eylül 2021;22(3):327-339. doi:10.51982/bagimli.880679
- King, D. L., Delfabbro, P. H., Wu, A. M., Doh, Y. Y., Kuss, D. J., Mentzoni, R., ... & Sakuma, H. (2017). Treatment of Internet gaming disorder: An international systematic review and CONSORT evaluation. *Clinical Psychology Review*, *54*, 123-133.
- Kirkpatrick, G. (2011). *Aesthetic Theory and the Video Game*, Publisher: Manchester University Press
- Koral, F., & Alptekin, K. (2023). DİJİTAL OYUN BAĞIMLILIĞI: BİR DERLEME ÇALIŞMASI. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*(11), 283-308. <https://doi.org/10.54557/karataysad.1237807>

- Kowert, R., Vogelgesang, J., Festl, R., & Quandt, T. (2014). Psychosocial causes and consequences of online video game play. *Computers in Human Behavior*, *45*, 51-58.
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2012). Internet gaming addiction: A systematic review of empirical research. *International Journal of Mental Health and Addiction*, *10*(2), 278-296.
- Müller, K. W., Beutel, M. E., Egloff, B., & Wölfling, K. (2014). Investigating risk factors for Internet gaming disorder: A comparison of patients with addictive gaming, pathological gamblers and healthy controls. *European Addiction Research*, *20*(3), 129-136.
- Newzoo. (2023). 2023 Global Games Market Report. <https://newzoo.com/resources/trend-reports/newzoo-global-games-market-report-2023-free-version>
- Özhan, S. (2011). Dijital Oyunlarda Değerlendirme ve Sınıflandırma Sistemleri ve Türkiye Açısından Öneriler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 25(25), 21-33. <https://doi.org/10.21560/spcd.72050>
- Özkul, R. F., & Göktaş, P. (2023). Dijital Oyun Oynayanların Kişilik ve Değerleri: Z Kuşağı Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(40), 1348-1367. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1219781>
- Kaynar, A. (2023). Sosyal Medya Uzmanlarında Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO). *ICOMS Uluslararası İletişim Bilimleri Sempozyumu 2023* (s. 63-64). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Luo T, Wei D, Guo J, Hu M, Chao X, Sun Y, Sun Q, Xiao S, Liao Y (2022). Diagnostic Contribution of the DSM-5 Criteria for Internet Gaming Disorder. *Front Psychiatry*. 2022 Jan 5;12:777397. doi: 10.3389/fpsy.2021.777397.
- Özcan, K., & Balcı Çelik, S. (2021). Motivasyonel Görüşme Tekniğine Dayalı Psiko-Eğitim Programının Lise Öğrencilerinin Çevrimiçi Oyun Bağımlılığı Düzeylerine Etkisi. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 40(1), 257-274.
- Paulus, F. W., Ohmann, S., von Gontard, A., & Popow, C. (2018). Internet gaming disorder in children and adolescents: a systematic review. *Developmental Medicine & Child Neurology*, *60*(7), 645-659.
- Raneri, P. C., Montag, C., Rozgonjuk, D., Satel, J., & Pontes, H. M. (2022). The role of microtransactions in internet gaming disorder and gambling disorder: A preregistered systematic review. *Addictive Behaviors Reports*, 15, 100415. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2022.100415>
- Sancaklı, P., & Sarı, Ü. (2025). DİJİTAL OYUNLARDA YAPAY ZEKA KULLANIMI VE GÜNCEL YÖNELİMLERE DAİR BİR İNCELEME. *Communicata*(29), 87-98. <https://doi.org/10.32952/communicata.1628205>
- Schneider, L. A., King, D. L., & Delfabbro, P. H. (2017). Family factors in adolescent problematic Internet gaming: A systematic review. *Journal of Behavioral Addictions*, *6*(3), 321-333.
- Seki, T., & Kurnaz, M. F. (2022). Bireylerin Dijital Bağımlılıkları ile Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması. *Educational Academic Research*(45), 24-34. <https://doi.org/10.54614/AUJKKEF.2022.991723>
- Sicart, M. (2013). Moral dilemmas in computer games. *Design Issues*, 29(3), 28-37. <https://doi.org/10.1145/2500499>

- Suküt, M. (2023). DİJİTAL OYUNLARDA İNŞA EDİLEN SOSYAL DÜNYA. Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 7(2), 104-128. <https://doi.org/10.55774/mikad.1371981>
- Talay, Ö. (2022). Dijital Oyunlarda Başarının Kestirme Yolu: Oyun İçi Ekonomik Etkinliklerde Güç ve Statü Alışverişi. Ankara Üniversitesi İlef Dergisi, 9(2), 286-311. <https://doi.org/10.24955/ilef.1208165>
- Uzunoglu, A. (2021). Dijital Oyun ve Bağımlılık. Yeni Medya, 2021(11), 116-131.
- Weinstein, A. M. (2017). An update overview on brain imaging studies of Internet gaming disorder. *Frontiers in Psychiatry*, *8*, 185.
- Weinstein, A., & Lejoyeux, M. (2020). Neurobiological mechanisms underlying Internet gaming disorder. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, *22*(2), 113-126.
- Wise, R. A., & Koob, G. F. (2014). The development and maintenance of drug addiction. *Neuropsychopharmacology*, *39*(2), 254-262.
- World Health Organization. (2018). International classification of diseases for mortality and morbidity statistics (11. baskı). <https://icd.who.int/browse11/l-m/en>
- Yanık, A., & Yanık, S. (2021). Akıllı Telefon Bağımlılığında Sosyal Medya ve Oyunların Etkilerini Anlamak. Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 4(7), 177-192.
- Yılmaz, E. (2022). Sokak Oyunlarından Sanal Oyunlara Dijital Oyunların Gelişimsel Süreçlerinin Çocuk Kullanıcıların Ahlaki Gelişimleri Açısından Değerlendirilmesi. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24(3), 545-557. <https://doi.org/10.17556/erziefd.1052883>
- Yuan, K., Qin, W., Wang, G., Zeng, F., Zhao, L., Yang, X., ... & Tian, J. (2011). Microstructure abnormalities in adolescents with internet addiction disorder. *PLoS One*, *6*(6), e20708.
- Zajac, K., Ginley, M. K., & Chang, R. (2017). Treatments of Internet gaming disorder: A systematic review of the evidence. *Expert Review of Neurotherapeutics*, *17*(4), 397-406.
- Zajac, K., Ginley, M. K., Chang, R., & Petry, N. M. (2020). Treatments for Internet gaming disorder and Internet addiction: A systematic review. *Psychology of Addictive Behaviors*, *34*(3), 425-439.

Girişimcilik Ekosistemleri ve İklim Değişikliği Eylemi

Ömer Faruk ALADAĞ¹

- 1- Doç. Dr.; İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü. omer.aladag@inonu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-5176-679X

ÖZET

Bu çalışma, girişimcilik ekosistemlerinin iklim değişikliğinin gerektirdiği dönüşümleri nasıl yönlendirebileceğini ve bunlara nasıl uyum sağlayabileceğini araştırmaktadır. Girişimcilik, düşük karbonlu inovasyonun temel bir etkeni olarak giderek daha fazla kabul görse de, ekosistem dinamikleri, yönetim yapıları ve kapasitelerin sürdürülebilir dönüşümleri teşvik etmek için etkileşime girdiği mekanizmalar henüz yeterince ele alınmamıştır. Çalışma, son dönemdeki temel literatürün kapsamlı bir incelemesine dayanarak girişimcilik ekosistemlerinin iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve uyum yeniliklerini teşvik edebileceği koşulları incelemektedir. Bulgular, birbiriyle ilişkili üç tema ortaya koymaktadır. İlk olarak, iş birliği ağları, politika uyumu ve kaynak kullanılabilirliği ile karakterize edilen ekosistem inovasyon dinamikleri, karbonsuzlaşmayı ilerleten iklim teknolojisi girişimlerinin ortaya çıkmasını mümkün kılmaktadır. İkincisi, parçalı düzenlemeler, finansman açıkları ve politika uyumsuzluğu gibi kurumsal ve yönetim zorlukları, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde bu tür yeniliklerin ölçeklendirilmesini kısıtlamaktadır. Üçüncüsü, ekosistemlerin uyum ve dönüşüm kapasiteleri, onların sistemik değişime uzun vadeli katkılarını belirlemektedir. Gelecekteki araştırmalar, iklim odaklı ekosistemlerin uzun vadeli ve karşılaştırmalı çalışmalarına odaklanmalıdır.

Anahtar Kelimeler – Girişimcilik Ekosistemleri, İklim Değişikliği, Sürdürülebilirlik Geçişleri, Yönetişim, Uyum Kapasitesi.

GİRİŞ

İklim değişikliği, 21. yüzyılın küresel düzeyde çevre, ekonomi ve toplum üzerinde yıkıcı etkileri olan en büyük sorunlarından biridir. Son bilimsel değerlendirmeler, bu krizin aciliyetini vurgulamaktadır (Zurek vd., 2022). Bu bağlamda, inovasyon ve girişimcilik önemli bir rol oynamaktadır. İklim değişikliğini frenlemek için yeni çözümler geliştirmek ve bunları yaygınlaştırmak çok önemlidir ve girişimciler, gerekli dönüşümü gerçekleştirmede kilit aktörler olarak görülmektedir (Li vd., 2023). Nitekim, kârın yanı sıra sosyal ve çevresel değeri de hedefleyen türden girişimcilik çabaları, iklim değişikliğiyle mücadele için gerekli olan düşük karbon teknolojileri ve dayanıklı iş modellerini sunmak için giderek daha önemli hale gelmektedir (Boasson & Huitema, 2017).

Ancak iklim dostu girişimlerin gelişmesi için destekleyici ortamlar gereklidir. Bu durum, girişimcilik ekosistemlerini sürdürülebilir inovasyon tartışmalarının ön saflarına taşımıştır. Girişimcilik ekosistemi kavramı genellikle, belirli bir konumda yeni girişimlerin kurulmasını ve büyümesini

toplu olarak destekleyen ve besleyen aktörler, kuruluşlar, kurumlar ve çevresel faktörlerin birbirine bağlı ağını ifade eder (Isenberg, 2014). Geleneksel girişimcilik ekosistemi yaklaşımı öncelikle yüksek büyüme potansiyeline sahip şirketlerin ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesine odaklanmış ve iş başarısını artırmak için finansmana, yeteneklere, pazarlara ve elverişli düzenlemelere erişim gibi unsurları vurgulamıştır (Igwe vd., 2020). Bu tür ekosistemler, inovasyon merkezlerinin ortaya çıkmasını desteklemek ve girişimcilik yoluyla bölgesel ekonomik büyümeyi teşvik etmekle tanınmaktadır (Kraus vd., 2021).

İklim değişikliği ve ilgili küresel sorunların aciliyeti artarken, akademisyenler ve politika yapıcılar, girişimcilik ekosistemlerinin sürdürülebilirlik hedefleri için kullanılıp kullanılamayacağını ve nasıl kullanılabileceğini giderek daha fazla sorgulamaktadır. Çevresel ve sosyal krizler, toplumsal ve ekolojik değer yaratmaya yönelik yeni girişimcilik biçimlerine ilgiyi artırmıştır. Bu değişim, sürdürülebilirlik için girişimcilik ekosistemleri üzerine yapılmış araştırmalarda da yansıtılmaktadır. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, iklim değişikliği gibi derin sorunların ele alınması için girişimcilik yoluyla kolektif eylemin gerekli olduğunu savunmaktadır (de Block vd., 2019; George vd., 2021). Ancak, girişimcilik ekosistemlerine yönelik bu sürdürülebilirlik odaklı bakış açısı yeni sorular da ortaya çıkarmaktadır: Başlangıçta girişimleri ve büyümeyi teşvik etmek için tasarlanan ekosistemler, iklim eylemine hizmet etmek üzere yeniden amaçlandırılabilir veya dönüştürülebilir mi? Girişimcilik ekosistemlerinin sürdürülebilir inovasyonu teşvik etmede etkili olabilmesi için teori ve uygulamada ne gibi ayarlamalar gereklidir?

Bu çalışma girişimcilik ekosistemleri ile iklim değişikliği arasındaki etkileşimi, ilgili dinamikler, zorluklar ve dönüşüm yollarına odaklanarak incelemektedir. Amaç, iklim değişikliğinin girişimcilik ekosistemlerini nasıl etkilediğini ve bu ekosistemlerin sürdürülebilir inovasyonu teşvik etmek için nasıl gelişebileceğini daha iyi anlamaktır. Bu çalışma hem teorik hem de pratik olarak katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Teori açısından girişimcilik, sürdürülebilirlik ve inovasyon çalışmalarından elde edilen içgörülerini birleştirerek iklim değişikliği altında girişimcilik ekosistemlerini anlamak için daha bütünsel bir çerçeve oluşturmaktadır. Pratik açıdan ise politika yapıcılar, bölgesel kalkınma ajansları ve ekosistem paydaşlarına iklim dostu girişimcilik ekosistemlerini nasıl geliştirebilecekleri konusunda öneriler sunmaktadır.

GİRİŞİMCİLİK EKOSİSTEMLERİ VE İKLİMSEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Girişimcilik ekosistemi teorisi, bölgesel veya toplumsal düzeyde girişimciliği etkileyen bağlamsal faktörleri anlamak için önemli bir çerçeve olarak ortaya çıkmıştır. Esasen bir girişimcilik ekosistemi, belirli bir bölgedeki girişimcilik faaliyetlerini destekleyen veya engelleyen tüm unsurları kapsar. Bu unsurlar hem aktörleri hem de bağlamsal koşulları içerir (Muldoon vd., 2024).

Sürdürülebilirlik veya iklim odaklı girişimler ikili bir görevle karşı karşıyadır: rekabetçi getiriler elde etmeleri ve çevresel veya sosyal fayda sağlamaları gerekmektedir (Rosario vd., 2022). Bu ikili hedef, yatırımların geri ödeme sürelerinin uzaması veya yeni çevre dostu ürünler için pazarlar yaratma ve eğitim verme ihtiyacı gibi gerilimler yaratabilir. Bu nedenle, sürdürülebilir girişimcilik, amaçlanan etkileri açısından geleneksel girişimcilikten farklıdır. Başarı sadece finansal ölçütlerle değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik hedeflerine katkılarla da ölçülür.

Son yıllarda, iklim girişimcilerini bir araya getirme ve destekleme çabalarını yansıtan iklim teknolojisi ekosistemi veya yeşil girişim ekosistemi gibi terimler ortaya çıkmıştır (Savastano vd., 2022). Yeşil inovasyona odaklanan özel hızlandırıcılar, kuluçka merkezleri ve yatırım fonları gibi mekanizmalar, geniş girişimcilik ekosisteminin bir kısmının sürdürülebilirliğe hizmet edecek şekilde geliştiğini göstermektedir (Ebrahimi & Mirbargkar, 2017). Girişimcilik faaliyetlerinin sadece iklim değişikliğinden etkilenmediği, aynı zamanda inovasyon yoluyla iklim değişikliğiyle mücadele için kritik bir mekanizma olduğu ortaya konulmaktadır (Pricopoaia vd., 2024).

Önceden de belirtildiği gibi girişimcilik ekosistemi, genellikle girişimlerin oluşturulması ve büyümesi açısından bölgesel destekleyici ortama odaklanır. Öte yandan, sürdürülebilirlik çerçeveleri, sosyo-teknik geçişlere ilişkin çok düzeyli perspektif (MLP) gibi yaklaşımları içerir (Geels, 2012). Bu yaklaşım, yeniliklerin nişlerden nasıl yükselerek daha geniş bir makro çevre baskısı altında mevcut rejimlere meydan okuduğuna odaklanır (Geels, 2011).

Girişimcilerin değişim aktörleri olarak rolü, kritik bir bağlantı noktasıdır. Sürdürülebilirlik geçişleri üzerine yapılan araştırmalar, girişimcilerin sürdürülebilirlik geçişleri için kilit aktörler olduğunu; gerekli yenilikleri geliştirdiklerini, pazarlar yarattıklarını ve mevcut aktörlere baskı uyguladıklarını giderek daha fazla kabul etmektedir (Neumann, 2022). Girişimciler sadece yeşil yenilikler getirmekle kalmaz, aynı zamanda mevcut uygulamaları sorgulayan yeni iş modelleri üretirler (Trapp & Kanbach, 2021). Ancak, bu girişimcilerin başarısı genellikle destekleyici ekosistem koşullarına bağlıdır.

Yakın zamanda yapılan bir araştırmada Chaudhary vd. (2023) girişimcilik ekosistemlerin nasıl daha sürdürülebilir hale getirilebileceği, bireysel girişimcilerin ekosistemi sürdürülebilirlik hedeflerine doğru itmedeki rolü, üniversiteler gibi kurumların sürdürülebilirlik odaklı girişimciliğin katalizörü olarak rolü ve sürdürülebilirlik etrafında tasarlanmış ekosistemlerin sonuçları gibi temaları belirlemişlerdir. Gregori vd. (2025) benzer şekilde, araştırmaların belirli ana temalarda birleştiğini savunmaktadır: özellikle ekosistemin temelini oluşturan değerler, ekosistemlerin dönüştürücü kapasitesi ve gerekli olan sınırları aşan doğa. Sürdürülebilirlik veya iklim eylemiyle uyumlu bir girişimcilik ekosistemi, birbirine bağlı unsurların benzer bir yapısını koruyacak, ancak teşvikleri ve ağları sürdürülebilir endüstrilere ve sonuçlara yönlendirecektir.

Çok düzeyli perspektif (MLP), bu entegrasyon için ek kavramsal araçlar sunmaktadır. MLP yerel girişimcilik çabalarının izole bir şekilde işlemediğini vurgulamaktadır. Bunlar, iklim değişikliği gibi makro eğilimlerden ve ulusal/uluslararası politika rejimlerinden etkilenmektedir. Girişimcilik ekosistemini iç içe geçmiş veya daha yüksek ölçeklerle etkileşim halinde ele alarak, örneğin, bir perspektif değişikliğinin mevcut endüstrilere nasıl baskı uygulayabileceğini ve girişimcilik tepkisini nasıl teşvik edebileceğini ve rejim düzeyindeki aktörlerin girişimlerle nasıl etkileşime girebileceği analiz edilebilir (Hörisch, 2015). Ayrıca, ekosistemlerin sürdürülebilirlik geçişleri için bölgelerinin ötesinde bağlantı kurmaları gerekebileceği durumlar da mevcut olabilir. Örneğin, bilgi paylaşan şehir düzeyinde yeşil ekosistemler ağı veya bir bölgedeki girişimlerin başka bir bölgenin rejimini etkilemek için ölçeklendirilmesi mümkündür. Çok ölçekli ve karşılaştırmalı analiz talepleriyle uyumlu olan bu yaklaşım, yerel ekosistemlerin sürdürülebilirlik bağlamında ulusal inovasyon sistemleri veya küresel değer zincirleriyle nasıl bağlantı kurulabileceğini inceleyebilir.

Özetle, girişimcilik ekosistemi teorisini çok düzeyli perspektif gibi sürdürülebilirlik çerçeveleriyle entegre etmek, girişimcilik ekosistemlerine daha nüanslı, dinamik ve misyon odaklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu, odağı “Daha fazla girişim ve ekonomik büyüme üreten bir ekosistemi nasıl inşa ederiz?” sorusundan “Sürdürülebilirlik geçişleri için gerekli olan doğru türde inovasyon ve girişimciliği üreten ekosistemleri nasıl geliştiririz?” sorusuna kaydırır.

Girişimcilik ekosistemlerini iklim değişikliği ve sürdürülebilirlikle ilişkilendirme konusunda ilerleme kaydedilmesine rağmen, kavramsal, ampirik ve politika alanlarında literatürde önemli boşluklar bulunmaktadır. Bu boşlukları belirlemek, gelecekteki araştırma gündemini belirlemek ve iklim eylemi için girişimciliği kullanmayı amaçlayan uygulayıcıları ve politika yapıcılarını bilgilendirmek açısından önemlidir.

EKOSİSTEM İNOVASYONU VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN HAFİFLETİLMESİ

Son yıllarda, iklim değışikliğı gibi acil çevresel sorunlar, girişimcilik faaliyetlerinde sadece ekonomik kazançtan ziyade doğa ve toplum için değeri yaratmaya doğru bir kaymaya neden olmuştur (Acs vd., 2013; Korsgaard & Anderson, 2011). Araştırmalar, girişimcilik ekosistemlerinin iklim değışikliğinin etkilerinin azaltılması için güçlü bir inovasyon motoru olabileceğini ortaya koymaktadır (Bakry vd., 2024; Fan vd., 2022).

Ampirik örnekler, destekleyici girişimcilik ekosistemlerinin iklim değışikliğıyle mücadele yeniliklerini nasıl hızlandırdığını vurgulamaktadır. Avrupa'da, Avrupa Yeşil Anlaşması kapsamındaki güçlü politika girişimleri, iklim odaklı dinamik girişim merkezlerinin oluşmasını teşvik etmiş ve sektörler arası iş birliğini kolaylaştırmıştır (Paleari, 2022). Avrupa ülkeleri bu yolla koordineli ağlar, finansmana erişim, yetenekli insan kaynakları ve cesur iklim hedefleri yoluyla sürdürülebilir girişimcilik için kasıtlı olarak elverişli koşullar yaratmıştır (Becker, 2024; Bogoslov vd., 2022). Bu koşullar, ekonomik, çevresel ve sosyal hedeflerin entegre edilmesine yardımcı olarak, girişimcileri Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile uyumlu yeşil iş modelleri peşinde koşturmayı teşvik etmektedir. 2050 yılına kadar iklim nötrlüğünü hedefleyen AB Yeşil Anlaşması, temiz enerji, sürdürülebilir ulaşım ve endüstrinin karbondan arındırılmasına yönelik çözümleri finanse eden çok sayıda inovasyon programını teşvik etmiştir (Pollex & Lenschow, 2018). Ekosistemin inovasyon çıktıları, girişimcilik fırsatları ile iklim değışikliğinin etkilerinin azaltılması politikası arasında amaçlı bir uyumu yansıtmakta ve yukarıdan aşağıya destek ile aşağıdan yukarıya inovasyonun birbirini nasıl güçlendirebileceğini göstermektedir (Wolf vd., 2021).

Ekosistem odaklı iklim inovasyonu sadece zengin bölgelerle sınırlı değildir. Gelişmekte olan pazarlarda da girişimcilik ekosistemleri, kalkınma açısından da fayda sağlayan azaltım çözümleri geliştirmektedir (Wei vd., 2025). Bu iklim odaklı girişimciler, kurumsal boşluklara rağmen ortaya çıkmakta ve genellikle uluslararası hızlandırıcılar veya etki yatırımcıları tarafından desteklenmektedir (Ge vd., 2019). Başarıları, girişimcilik ekosistemlerinin yerel ihtiyaçlara nasıl uyum sağlayabileceğini göstermektedir. Bu model, Küresel Güney'de yenilenebilir enerjinin benimsenmesini ve sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmede önemli bir rol oynamaktadır (Donovan & Nuñez, 2012; Kutan vd., 2018). Özetle, iklim değışikliğinin etkilerinin azaltılmasına yönelik ekosistem inovasyonu, destekleyici politikalar, finansmana erişim, bilgi akışı ve iş birliği ağlarının bir araya geldiğı durumlarda gelişmektedir. AB Yeşil Anlaşma merkezleri, İskandinav temiz teknoloji kümeleri ve Afrika'daki güneş enerjisi girişimlerinden alınan örnekler, bu ekosistem unsurları bir araya geldiğinde

giriřimcilik inovasyonunun dūřuk karbon ekonomisine geçiři önemli ölçüde hızlandırabileceğini göstermektedir.

KURUMSAL VE YÖNETİşİMSEL ENGELLER

Girişimcilik ekosistemleri iklim değişikliği sorununu çözmeye konusunda umut vaat etse de bulgular aynı zamanda bunların etkinliğini engelleyen önemli kurumsal ve yönetim sorunlarına da işaret etmektedir. Bu kapsamda net politikalar, düzenleyici çerçeveler, istikrarlı yönetim ve finansmana erişim gibi destekleyici kurumsal ortamlar, ekosistemlerin iklim inovasyonunu teşvik etmede başarılı olabilmesi için ön koşul olarak tespit edilmiştir (Munck af Rosenschöld vd., 2014). Tersine, zayıf veya uyumsuz kurumlar, iklim değişikliğine yönelik girişimcilik tepkilerini engelleyebilir. İklim odaklı girişimcilik ekosistemlerinin performansının, yönetim bağlamına büyük ölçüde bağlı olduğunu ve bölgeler arasında belirgin farklılıklar olduğu görülmektedir (Duijn & van Buuren, 2017; Wijen & Ansari, 2007).

Gelişmiş ekonomilerde, çok düzeyli yönetişimin iklim girişimciliğini desteklemek için uyumlu bir şekilde çalışmasını sağlamak bir zorunluluktur. Örneğin, Avrupa Yeşil Mutabakatı genel bir politika çerçevesi belirlemektedir, ancak bunun uygulanması ulusal ve bölgesel yetkililerin teşvikleri ve düzenlemeleri uyumlu hale getirmesine bağlıdır. AB içinde bile, sürdürülebilir girişimciliğin benimsenme hızında önemli farklılıklar vardır. İsveç, Finlandiya ve Danimarka gibi ülkeler proaktif temiz teknoloji politikaları ve kurumsallaşmış destek ağlarıyla öncülük ederken, bazı Güney ve Doğu Avrupa bölgeleri etkili mekanizmalar oluşturmada geride kalmaktadır (Coelho vd., 2025). Bu tür eşişsizlikler, girişimciler için parçalanmış pazarlar ve belirsizlik yaratabilir. Ayrıca, düzenleyici engeller ve bürokratik engeller yaygın sorunlar olmaya devam etmektedir (Biresselioglu vd., 2018). Yenilenebilir enerji teknolojileri veya sürdürülebilir ürünler kullanmayı amaçlayan girişimler, genellikle mevcut endüstriler için tasarlanmış karmaşık izin süreçleri, şebeke erişim kuralları veya standartlarla karşı karşıya kalmaktadır. Örneğin, rüzgâr ve güneş enerjisi projelerine izin verilmesi yavaş olabilir ve yenilikçi iklim teknolojileri belirsiz düzenleyici sınıflandırmalarla karşı karşıya kalabilir. Bu süreçler, inovasyonla birlikte gelişen çevik bir yönetişimin gerekliliğini vurgulamaktadır. Girişimciler sürdürülebilir inovasyonları ölçeklendirmeye çalışırken sınırlı finansman erişimi, külfetli düzenlemeler ve yetersiz altyapı

ile karşılaşmaktadır. Bürokrasiyi azaltmak ve hedefli teşvikler sağlamak için koordineli çabalar olmadan, iyi niyetli politikalar bile girişimci eyleme tam olarak dönüşmeyebilir. Bu nedenle, önemli bir yönetim zorluğu, üst düzey iklim hedeflerini girişimciler için basitleştirilmiş, somut desteklere dönüştürmektir. Örneğin, Yeşil Mutabakat programlarından sağlanan fonların yeni kurulan şirketler tarafından erişilebilir olmasını ve kamu alımlarının yenilikçi düşük karbonlu çözümleri tercih etmesini sağlamak gibi.

Kurumsal zorluklar, gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerde daha da belirgindir. Bu ülkelerde girişimcilik ekosistemleri genellikle kurumsal boşluklar veya istikrarsızlık bağlamında faaliyet gösterir ve bu da iklim odaklı girişimciliği ciddi şekilde engelleyebilir (Amini Sedeh vd., 2022). Yönetişim sorunları, yüksek riskli bir ortam yaratarak inovasyonu engelleyebilmektedir. Bulgular, yerel girişim finansman araçları oluşturmak, yeşil girişimlere vergi indirimleri veya garantiler sunmak ve istikrarlı enerji düzenlemeleri sağlamak gibi kurumsal desteklerin bu bağlamlarda kritik önem taşıdığını vurgulamaktadır (Alsagr, 2023; Ramos Farronan vd., 2025).

Bir başka yönetim zorluğu, iklim girişimciliğinde var olan çok sayıda paydaş ve çıkarın koordinasyonunda yatmaktadır. Düşük karbonlu bir ekonomiye geçiş, mevcut aktörleri rahatsız edebileceğinden, yönetim genellikle direnişi yönetmeyi ve çeşitli aktörleri uyumlu hale getirmeyi içerir (Balalaeva, 2015; Moe, 2012; Swainson & Mahanty, 2018). Güçlü yönetim, hedeflerin uyumlaştırılmasına ve kaynakların bir araya getirilmesine yardımcı olabilirken, zayıf yönetim, ayrık çabalar ve sinerji eksikliğiyle sonuçlanmaktadır (Bui vd, 2020; Dubash, 2021).

Özetle kurumsal bağlam girişimcilik ekosistemlerinin iklim değişikliği çözümlerine katkılarını kolaylaştırabilir ya da kısıtlayabilir. Temel ekosistem teorisi, ekosistemleri sadece girişimcilerden değil, onların davranışlarını şekillendiren resmi ve gayri resmi kurallardan da oluştuğunu kabul ederek, uzun zamandır kurumları temel bir bileşen olarak dahil etmiştir (Bamfo vd., 2023). Öngörülebilir, destekleyici politika rejimleri ve sağlam kurumlara sahip bölgeler daha canlı iklim girişimciliği görürken, kurumsal boşlukları olan bölgeler zorluklarla karşılaşmaktadır (Pinkse & Kolk, 2012). Burada belirlenen zorluklar politika yapıcılarının ve ekosistem kurucularının odaklanması gereken alanları göstermektedir. Bu yönetim sorunlarının ele alınması, iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için girişimcilik ekosistemlerinin tam potansiyelini ortaya çıkarmak için gerekli olmakla kalmaz, aynı zamanda yeşil ekonomiye geçişte eşit ve yaygın katılımı sağlamak için de gereklidir.

UYUM VE DÖNÜŞÜM KAPASİTELERİ

Çalışmadan elde edilen önemli bir bulgu, iklim değişikliğiyle karşı karşıya olan girişimcilik ekosistemlerinde uyum ve dönüşüm kapasitelerinin önemidir. Bu kapasiteler, ekosistemin değişime uyum sağlama ve öğrenme becerisini ve temel, sistemik değişimleri uyarma becerisini ifade etmektedir. İklim değişikliği hem uyum hem de dönüşüm gerektirdiği için benzersiz bir bağlamdır. Dirençli girişimcilik ekosistemleri şokları karşılayabilir, yön değiştirebilir ve yenilik yapabilir ve ayrıca geniş kapsamlı teknolojik ve davranışsal dönüşümleri teşvik edebilir.

Ekosistem bağlamında uyum kapasitesi, girişimcilik faaliyetlerini sürdürürken rahatsızlıkları veya krizleri atlatabilme anlamına gelir. Önceki araştırmalar, dirençliliği rahatsızlıklara uyum sağlama ve tepki verme yeteneği olarak tanımlamaktadır (Bahadur vd., 2013). İklim alanında, rahatsızlıklar arasında politika değişiklikleri, piyasa şokları veya fiziksel iklim etkileri sayılabilir. Bulgular, yoğun ağlara, çeşitlendirilmiş aktör tabanlarına ve bilgi alışverişi mekanizmalarına sahip ekosistemlerin bu tür değişikliklere daha iyi uyum sağladığını göstermektedir (Roundy vd., 2017). Benzer şekilde, iklimle ilgili olaylar hızlandıkça, yenilikçi ağları ve iş birliğini teşvik eden ekosistemler yeni fırsatlara veya çözümlere daha kolay yönelebilir. Yoğun bir şirket, kurum ve yetenek ağı, yedek kaynaklar ve öğrenme ortamı yaratarak şoklar sırasında ekosistemi çevik ve esnek hale getirir (Buratti & Menter, 2025). Ayrıca bazı küçük girişimci firmalar doğuştan gelen uyum avantajlarına sahiptir, koşullar değiştiğinde büyük yerleşik firmalardan daha çevik hareket edebilirler (Chaudhary vd., 2024). Simmie ve Martin'e (2010) göre bilgi yoğun girişimler hızla uyum sağlayabilir ve yenilik yapabilir, bu da nihayetinde bölgesel ekonominin dayanıklılığına katkıda bulunur. Bununla birlikte her girişimcilik ekosistemi dirençli veya uyum sağlayıcı değildir. Tek bir sektöre aşırı bağımlılık, ağ bağlantısının olmaması veya kilit paydaşların dışlanması gibi faktörler uyum kapasitesini zayıflatabilmektedir. Bu nedenle, uyum kapasitesini geliştirmek için ekosistem paydaşları aktif olarak ağlar kurmalı, ekonomik tabanı çeşitlendirmeli ve esnekliği artıran beceri ve teknolojilere yatırım yapmalıdır.

Dönüştürücü kapasite ise değişime ayak uydurmanın ötesine geçerek temel nitelikteki değişimi yönlendirmekle ilgilidir. Uyum, kademeli ayarlamalarla ilgiliyken dönüşüm ise sürdürülebilirlik arayışında sistemin temel yapısını veya işlevini değiştirmeyi gerektirir. İklim açısından bu, sadece iklim etkilerine tepki vermekle kalmayıp fosil yakıtların yerine temiz enerji, doğrusal tüketimin yerine döngüsel üretim gibi yeni rejimlere geçişi mümkün kılmak anlamına gelir. Girişimcilik ekosistemi perspektifi girişimcilerin, kurumların ve ağların alternatif gelecekleri hayal etme ve yaratma konusundaki kolektif yeteneklerine odaklanmaktadır. Literatürde dönüştürücü kapasite, uyum becerilerini ve sistemleri bozma ve yeniden icat

etme yeteneğini içermektedir (Sousa vd., 2024). Örneğin yeşil çelik girişimi dönüştürücüdür, sadece çelik üretimini biraz daha verimli hale getirmekle kalmaz, süreci temelden değiştirir ve potansiyel olarak tüm çelik değer zincirini yeniden şekillendirmektedir (Muslemanı vd., 2021). Bir başka örnek ise, Afrikalı güneş enerjisi girişimcilerinin toplu olarak kırsal elektrik dağıtım modellerini dönüştürme girişimleridir. Merkezi şebeke genişlemesini atlayan ve dağıtılmış güneş enerjisi sistemleri kuran bu girişim, geleneksel kamu hizmeti paradigmasının dışında yeni bir enerji modeli yaratmaktadır (Lee & Callaway, 2018). Ancak bu tür dönüşümleri büyük ölçekte gerçekleştirmek, genellikle mevcut sistemlerin direnciyle karşılaşmaktadır. Bu nedenle ekosistemde yüksek bir dönüşüm kapasitesi gereklidir. Bu, sadece teknolojik yenilikleri değil, aynı zamanda normları ve kuralları değiştirmek için anlatı değişikliğini, kurumsal girişimciliği ve koalisyon oluşturmayı da içermektedir. Örneğin, bir enerji sistemini dönüştürmek için girişimcilerin, pazarı açmak için politika yapımcılarla ve yeni çözümlere güven oluşturmak için tüketicilerle birlikte çalışması gerekebilir.

Bir ekosistemin kısa vadede deneme ve uyum sağlama yeteneği, uzun vadeli dönüşüm için ivme oluşturabilir. Benzer şekilde dönüşümcü bir vizyon, uyum sağlama çabalarını net bir hedefe yönlendirebilir (net zero). Sosyo-ekolojik sistemler üzerine yapılmış çalışmalar, temel sistem özelliklerinin değişip değişmediğine göre uyum ve dönüşümü birbirinden ayırır ancak her iki kapasitenin de sıklıkla örtüştüğünü ve uyumlu olmadıkları takdirde çatışabileceğini belirtir.

Son zamanlarda yapılan çalışmalar, girişimci ekosistemlerin nasıl evrimleştiğini ve dış şoklara veya mega trendlere nasıl tepki verdiğini incelemeyi gerektirmektedir. Pratikte bu, çerçevenin geri bildirim döngülerini ve çok düzeyli etkileşimleri içermesi anlamına gelebilir. Böylece, uyarlanabilir-dönüştürücü kapasite teması önceki temaları birbirine bağlar: inovasyon süreçlerini ve kurumsal bağlamı ekosistemin nihai gidişatına bağlar. Yüksek uyum kapasitesi, destekleyici kurumlar gerektirir ve yüksek dönüşüm kapasitesi genellikle ekosistemden kaynaklanan veya ekosistemden ilham alan kurumsal girişimcilik gerektirir.

SONUÇ

Bu çalışma, girişimcilik ekosistemlerinin iklim değişikliğinin zorunluluklarıyla nasıl kesiştiğini incelemiş ve yenilikçi dinamikler, yönetim zorlukları ve kapasite geliştirme ihtiyaçları arasında karmaşık bir etkileşim olduğunu ortaya koymuştur. İlk olarak, yenilikçilik açısından, iklim değişikliğinin ekosistemler içinde yeni girişimcilik fırsatları ve çözümleri teşvik ettiği vurgulanmıştır. İklim odaklı yeni girişimler, eski kısıtlamalardan bağımsız olarak temiz teknolojiler ve döngüsel iş modellerinde öncü rol oynayarak sürdürülebilirlik odaklı inovasyonu teşvik etmektedir. Bu girişimler, iklim dostu fikir ve uygulamaların yaygınlaşmasına yardımcı olan ekosistemin bilgi ağlarından ve iş birliğine dayalı ortamından yararlanmaktadır. Sonuç olarak, iklim değişikliğini hafifletmeyi veya buna uyum sağlamayı amaçlayan misyon odaklı inovasyonun giderek daha fazla öne çıktığı bir girişimcilik ortamı ortaya çıkmaktadır. Bu bulgu, yeni yeşil girişimleri destekleyerek sürdürülebilir kalkınmaya kendini adanmış, yerel olarak yerleşik aktör ağları olan sürdürülebilir girişimcilik ekosistemleri kavramıyla örtüşmektedir (Cohen, 2006).

İkincisi, girişimcilik ekosistemlerini iklim eylemine yönlendirmekte etkili yönetişimin kilit öneme sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Destekleyici kamu politikaları, stratejik yönlendirme ve sektörler arası ortaklıklar, ekosistem faaliyetlerini iklim hedefleriyle uyumlu hale getiren bağlantı noktaları görevi görmektedir. Bu tür yönetim düzenlemeleri, ortak vizyon ve koordinasyonun önemini yansıtmaktadır. Kurumlar net sürdürülebilirlik hedefleri ve kaynaklar sağladığında, girişimcilik ekosistemleri dönüşümsel sonuçlar elde etmek için organize olabilir ve kendi kendini düzeltebilir. Bu görüş, sağlam politika desteği ve altyapı kolaylaştırmasının daha yüksek sürdürülebilir inovasyon çıktıları ile güçlü bir ilişki içinde olduğunu gösteren araştırmalarla tutarlıdır. Özetle şehir girişimlerinden uluslararası ortaklıklara kadar iklim hususlarını entegre eden yönetim yapıları, kurumsal boşlukların üstesinden gelmek ve ekosistem aktörlerinin sürdürülebilir bir yörüngede uyumlu bir şekilde hareket etmesini sağlamak için gereklidir.

Üçüncüsü, çalışma, iklim değişikliği ortamında girişimcilik ekosistemlerinin gelişmesi için gerekli kapasite ve kaynaklara ışık tutmuştur. Yeterli finansal sermaye, iklim uzmanlığına sahip insan kaynağı ve bilgi alışverişi platformları, iklim girişimciliğinin kritik öncülleri olarak öne çıkmaktadır. Uzun vadeli sermaye ve hedefli destek programlarının daha fazla mevcut olduğu ekosistemlerin iklim teknolojisi girişimlerini daha iyi beslediği görülmektedir. Ekosistem içinde bilgi paylaşımı ve öğrenme kapasitesi de aynı derecede önemlidir. Güçlü ağlar, fiziksel merkezler ve dijital platformlar, sürdürülebilir girişimciler ve diğer aktörler arasında örtük bilgi ve teknik know-how akışını kolaylaştırarak inovasyonun yayılmasını hızlandırır.

Sonuç olarak, bu çalışmada geliştirilen içgörüler, iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve uyum için girişimciliği kullanmakla ilgilenen akademisyenler ve uygulayıcılar için bir temel oluşturmaktadır.

Gelecekteki araştırma yönelimleri hem gerekli hem de umut vericidir. Ekosistemlerin zaman içinde ve dış şoklar yoluyla nasıl geliştiğini gözlemlemek için uzunlamasına çalışmalar özellikle değerli olacaktır. Bu tür araştırmalar, örneğin, bölgesel bir iklim teknolojisi ekosisteminin on yıllık politika değişiklikleri veya teknoloji gelişmeleri boyunca nasıl olgunlaştığını izleyebilir ve geçiş sürecindeki zamansal dinamikleri, dönüm noktalarını ve geri bildirim döngülerini aydınlayabilir. Bir başka verimli yol da iklim teknolojisi ekosistem tipolojileri geliştirmektir. Bölgeler ve sektörler arasında karşılaştırmalı araştırmalar, iklim odaklı ekosistemlerin farklı modellerini sınıflandırabilir. Bu tipolojiler, bağlama özgü dinamikleri daha iyi anlamamızı sağlayacak ve düşük karbonlu inovasyonu teşvik etmede etkili ekosistem yapılarının hangileri olduğunu belirlememize yardımcı olacaktır. Son olarak dijital platformlar, yapay zeka, nesnelerin interneti ve veri analitiği, aktörleri birbirine bağlayarak, iş birliği engellerini azaltarak ve kaynak kullanımını optimize ederek iklim girişimcilerinin yeteneklerini önemli ölçüde artırabilir. Bu tür teknolojilerin sürdürülebilirlik geçişlerinde ekosistem performansını güçlendirmek için nasıl kullanılabileceğinin araştırılması, gelecekteki çalışmalara önemli bir boyut katacaktır. Sonuç olarak, bu araştırma yönlerini takip ederek, akademisyenler burada atılan kavramsal temeli kullanarak girişimcilik ekosistemleri ile iklim değişikliği arasındaki bağlantıları hem ampirik olarak doğrulayabilir hem de daha da geliştirebilirler.

REFERANSLAR

- Acs, Z. J., Boardman, M. C., & McNeely, C. L. (2013). The social value of productive entrepreneurship. *Small Business Economics*, 40(3), 785-796.
- Alsagr, N. (2023). Financial efficiency and its impact on renewable energy investment: empirical evidence from advanced and emerging economies. *Journal of Cleaner Production*, 401, 136738.
- Amini Sedeh, A., Pezeshkan, A., & Caiazza, R. (2022). Innovative entrepreneurship in emerging and developing economies: The effects of entrepreneurial competencies and institutional voids. *The Journal of Technology Transfer*, 47(4), 1198-1223.

- Bahadur, A. V., Ibrahim, M., & Tanner, T. (2013). Characterising resilience: unpacking the concept for tackling climate change and development. *Climate and development*, 5(1), 55-65.
- Bakry, D. S., Daim, T., Dabic, M., & Yesilada, B. (2024). An evaluation of the effectiveness of innovation ecosystems in facilitating the adoption of sustainable entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*, 62(2), 763-789.
- Balalaeva, D. (2015). Political competition, agenda power, and incentives to innovate: An empirical examination of vested-interest theory. *Review of Policy Research*, 32(4), 413-442.
- Bamfo, B. A., Asiedu-Appiah, F., & Amez-Xemalordzo, E. (2023). Developing a framework for entrepreneurship ecosystem for developing countries: The application of institutional theory. *Cogent Business & Management*, 10(2), 2195967.
- Becker, S. (2024). Supranational entrepreneurship through the administrative backdoor: The Commission, the Green Deal and the CAP 2023–2027. *Journal of Common Market Studies*, 62(3), 688-704.
- Biresselioglu, M. E., Nilsen, M., Demir, M. H., Røyrvik, J., & Koksvik, G. (2018). Examining the barriers and motivators affecting European decision-makers in the development of smart and green energy technologies. *Journal of Cleaner Production*, 198, 417-429.
- Boasson, E. L., & Huitema, D. (2017). Climate governance entrepreneurship: Emerging findings and a new research agenda. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 35(8), 1343-1361.
- Bogoslov, I. A., Lungu, A. E., Stoica, E. A., & Georgescu, M. R. (2022). European Green Deal impact on entrepreneurship and competition: A free market approach. *Sustainability*, 14(19), 12335.
- Bui, B., Houqe, M. N., & Zaman, M. (2020). Climate governance effects on carbon disclosure and performance. *The British Accounting Review*, 52(2), 100880.
- Buratti, M., & Menter, M. (2025). The resilience of entrepreneurial ecosystems: an analysis of ecosystem network structures. *Review of Managerial Science*, 1-33.
- Chaudhary, S., Dhir, A., Meenakshi, N., & Christofi, M. (2024). How small firms build resilience to ward off crises: a paradox perspective. *Entrepreneurship & Regional Development*, 36(1-2), 182-207.
- Chaudhary, S., Kaur, P., Alofaysan, H., Halberstadt, J., & Dhir, A. (2023). Connecting the dots? Entrepreneurial ecosystems and sustainable entrepreneurship as pathways to sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 32(8), 5935-5951.
- Coelho, C., Neves, C., & Cruz-Jesus, F. (2025). Exploring the EU sustainability divide: Analyzing disparities in climate investments. *Energy Policy*, 206, 114701.
- de Block, D., Feindt, P. H., & van Slobbe, E. (2019). Shaping conditions for entrepreneurship in climate change adaptation. *Ecology and Society*, 24(1).
- Donovan, C., & Nuñez, L. (2012). Figuring what's fair: The cost of equity capital for renewable energy in emerging markets. *Energy Policy*, 40, 49-58.
- Dubash, N. K. (2021). Varieties of climate governance: the emergence and functioning of climate institutions. *Environmental Politics*, 30(sup1), 1-25.

- Duijn, M., & van Buuren, A. (2017). The absence of institutional entrepreneurship in climate adaptation policy—in search of local adaptation strategies for Rotterdam's unembanked areas. *Policy and Society*, 36(4), 575-594.
- Ebrahimi, P., & Mirbargkar, S. M. (2017). Green entrepreneurship and green innovation for SME development in market turbulence. *Eurasian Business Review*, 7(2), 203-228.
- Fan, X., Shan, X., Day, S., & Shou, Y. (2022). Toward green innovation ecosystems: past research on green innovation and future opportunities from an ecosystem perspective. *Industrial Management & Data Systems*, 122(9), 2012-2044.
- Ge, J., Carney, M., & Kellermanns, F. (2019). Who fills institutional voids? Entrepreneurs' utilization of political and family ties in emerging markets. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 43(6), 1124-1147.
- Geels, F. W. (2011). The multi-level perspective on sustainability transitions: Responses to seven criticisms. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 1(1), 24-40.
- Geels, F. W. (2012). A socio-technical analysis of low-carbon transitions: introducing the multi-level perspective into transport studies. *Journal of Transport Geography*, 24, 471-482.
- George, G., Merrill, R. K., & Schillebeeckx, S. J. (2021). Digital sustainability and entrepreneurship: How digital innovations are helping tackle climate change and sustainable development. *Entrepreneurship theory and practice*, 45(5), 999-1027.
- Gregori, P., Schwarz, E., & Holzmann, P. (2025). Ageing entrepreneurial ecosystems for sustainability: A systematic review to rethink values, transformation, and boundaries: Ageing entrepreneurial ecosystems for sustainability. *Small Business Economics*, 1-36.
- Hörisch, J. (2015). The role of sustainable entrepreneurship in sustainability transitions: A conceptual synthesis against the background of the multi-level perspective. *Administrative Sciences*, 5(4), 286-300.
- Igwe, P. A., Odunukan, K., Rahman, M., Rugara, D. G., & Ochinanwata, C. (2020). How entrepreneurship ecosystem influences the development of frugal innovation and informal entrepreneurship. *Thunderbird International Business Review*, 62(5), 475-488.
- Isenberg, D. (2014). What an entrepreneurship ecosystem actually is. *Harvard Business Review*, 5(1), 7.
- Korsgaard, S., & Anderson, A. R. (2011). Enacting entrepreneurship as social value creation. *International Small Business Journal*, 29(2), 135-151.
- Kraus, S., McDowell, W., Ribeiro-Soriano, D. E., & Rodríguez-García, M. (2021). The role of innovation and knowledge for entrepreneurship and regional development. *Entrepreneurship & Regional Development*, 33(3-4), 175-184.
- Kutan, A. M., Paramati, S. R., Ummalla, M., & Zakari, A. (2018). Financing renewable energy projects in major emerging market economies: Evidence in the perspective of sustainable economic development. *Emerging Markets Finance and Trade*, 54(8), 1761-1777.
- Lee, J. T., & Callaway, D. S. (2018). The cost of reliability in decentralized solar power systems in sub-Saharan Africa. *Nature Energy*, 3(11), 960-968.

- Li, C., Asim, S., Khalid, W., & Sibt E. Ali, M. (2023). What influences the climate entrepreneurship? Chinese-based evidence. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 1051992.
- Moe, E. (2012). Vested interests, energy efficiency and renewables in Japan. *Energy Policy*, 40, 260-273.
- Muldoon, J., Lee, Y., Liguori, E. W., Sahoo, S., & Kumar, S. (2024). Mapping the entrepreneurship ecosystem scholarship: current state and future directions. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 20(4), 3035-3080.
- Munck af Rosenschöld, J., Rozema, J. G., & Frye-Levine, L. A. (2014). Institutional inertia and climate change: a review of the new institutionalist literature. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 5(5), 639-648.
- Muslemani, H., Liang, X., Kaeschage, K., Ascui, F., & Wilson, J. (2021). Opportunities and challenges for decarbonizing steel production by creating markets for 'green steel' products. *Journal of Cleaner Production*, 315, 128127.
- Neumann, T. (2022). Impact of green entrepreneurship on sustainable development: An ex-post empirical analysis. *Journal of Cleaner Production*, 377, 134317.
- Paleari, S. (2022). The impact of the European Green Deal on EU environmental policy. *The Journal of Environment & Development*, 31(2), 196-220.
- Pinkse, J., & Kolk, A. (2012). Multinational enterprises and climate change: Exploring institutional failures and embeddedness. *Journal of International Business Studies*, 43(3), 332-341.
- Pollex, J., & Lenschow, A. (2018). Surrendering to growth? The European Union's goals for research and technology in the Horizon 2020 framework. *Journal of Cleaner Production*, 197, 1863-1871.
- Pricopoaia, O., Lupasc, A., & Mihai, I. O. (2024). Implications of innovative strategies for sustainable entrepreneurship—solutions to combat climate change. *Sustainability*, 16(22), 9742.
- Ramos Farroñán, E. V., Farfán Chilicaus, G. C., Cruz Salinas, L. E., Correa Rojas, L., Chuquitucto Cotrina, L. K., Licapa-Redolfo, G. S., ... & Vera Zelada, L. A. (2025). Green Finance and the Energy Transition: A Systematic Review of Economic Instruments for Renewable Energy Deployment in Emerging Economies. *Energies*, 18(17), 4560.
- Rosário, A. T., Raimundo, R. J., & Cruz, S. P. (2022). Sustainable entrepreneurship: A literature review. *Sustainability*, 14(9), 5556.
- Roundy, P. T., Brockman, B. K., & Bradshaw, M. (2017). The resilience of entrepreneurial ecosystems. *Journal of Business Venturing Insights*, 8, 99-104.
- Savastano, M., Samo, A. H., Channa, N. A., & Amendola, C. (2022). Toward a conceptual framework to foster green entrepreneurship growth in the agriculture industry. *Sustainability*, 14(7), 4089.
- Simmie, J., & Martin, R. (2010). The economic resilience of regions: towards an evolutionary approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), 27-43.
- Sousa, A. R., Cruz, S. S., & Breda-Vázquez, I. (2024). Understanding transformative capacity to boost urban climate adaptation: A Semi-Systematic Literature Review. *Ambio*, 53(2), 276-291.

- Swainson, L., & Mahanty, S. (2018). Green economy meets political economy: Lessons from the “Aceh Green” initiative, Indonesia. *Global Environmental Change*, 53, 286-295.
- Trapp, C. T., & Kanbach, D. K. (2021). Green entrepreneurship and business models: Deriving green technology business model archetypes. *Journal of Cleaner Production*, 297, 126694.
- Wei, S., Boudreaux, C. J., Stenholm, P., Su, Z., & Zhang, Y. (2025). Climate risk and informal entrepreneurship in emerging economies: The moderating effects of entrepreneurs’ socio-cognitions. *Journal of Business Research*, 199, 115518.
- Wijen, F., & Ansari, S. (2007). Overcoming inaction through collective institutional entrepreneurship: Insights from regime theory. *Organization studies*, 28(7), 1079-1100.
- Wolf, S., Teitge, J., Mielke, J., Schütze, F., & Jaeger, C. (2021). The European Green Deal—more than climate neutrality. *Intereconomics*, 56(2), 99-107.
- Zurek, M., Hebinck, A., & Selomane, O. (2022). Climate change and the urgency to transform food systems. *Science*, 376(6600), 1416-1421.

Yapısal ve Liderlik Temelli Yalıtılmışlık: Silo Sendromu ve Mantar Yönetimi

Süreyya ECE¹

1- Doç. Dr.; Şırnak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü.
sureyyaece@yahoo.com ORCID No: 0000-0002-2110-8091

ÖZET

Bu çalışmada, örgütlerde iletişim eksikliği ve bilgi paylaşımının sınırlanmasından kaynaklanan yapısal ve yönetsel sorunlar kavramsal olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın odağını, örgütlerde yalıtılmışlık olgusunun iki farklı yansıması olan silo sendromu ve mantar yönetim kavramları oluşturmaktadır. Silo sendromu, örgütlerde departmanlar arası sınırların keskinleşmesiyle ortaya çıkan iletişim kopukluklarını ve bilgi akışındaki engelleri ifade ederken; mantar yönetim, yöneticilerin bilgi saklama eğiliminde olduğu, çalışanların bilinçli biçimde karanlıkta bırakıldığı bir yönetim anlayışını temsil etmektedir.

Çalışmada öncelikle silo sendromu ve mantar yönetim kavramları açıklanmış, ardından iki kavram arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Daha sonra, örgütsel yalıtılmışlığın mikro (bireysel) ve makro (örgütsel) düzeydeki sonuçları araştırılmıştır. Bu konuda yapılmış ampirik çalışmalar, her iki olgunun mikro düzeyde örgütsel sessizlik, örgütsel sinizm, iş stresi, tükenmişlik sendromu, bağlılıkta azalma, iş performansında düşüş gibi etkileri olduğunu göstermiştir. Makro düzeyde ise kollektif adalet algısı ve örgüte duyulan güvende azalma, örgütsel karamsarlıkta artış, yöneticilerde güç zehirlenmesi, maliyette artış, kalitede azalış, inovasyonun zarar görmesi, tüketici memnuniyetinin sağlanamaması, itibar kaybı gibi sonuçlara yol açtığı belirlenmiştir. Yalıtılmışlığın nedenleri temel alınarak silo sendromu ve mantar yönetimle mücadelede yöneticilere çeşitli öneriler sunulmaktadır. Bu kapsamda, iki yönlü iletişim kanallarının güçlendirilmesi, katılımcı ve paylaşımcı bir yönetim anlayışının benimsenmesi, dikey hiyerarşik yapılar yerine yatay hiyerarşili ekip çalışmalarının teşvik edilmesi, şeffaf ve güven veren, öğrenen ve iş birliğine açık bir örgüt kültürünün oluşturulması önerilmektedir. Bu yönüyle çalışma, örgütsel davranış literatürüne yalıtılmışlık olgusuna ilişkin bütüncül bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler – Silo Sendromu, Mantar Yönetim, Yalıtılmışlık, Örgüt Yapısı, Yönetim Tarzı.

GİRİŞ

Günümüzün hızla değişen ve dijitalleşen iş dünyasında örgütlerin sürdürülebilirliği, bilgi odaklı karar alma süreçleri ve güçlü iletişime öncelik vermelerini gerektirmektedir. Ancak örgütlerde iletişim kopuklukları, kısıtlı bilgi akışı ve departmanlar arası etkileşimin zayıflaması örgütsel yalıtılmışlık olarak adlandırılabilir bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Literatürde örgütsel yalıtılmışlığı açıklayan silo sendromu ve mantar yönetim kavramı öne çıkmaktadır. Silo sendromu, kurum içinde departmanlar arası iletişimsizlik, bilgi paylaşımının kısıtlanması ve iş

birliğinin zayıflaması olarak tanımlanırken, mantar yönetim ise yöneticiler tarafından bilgi akışının bilinçli bir şekilde kısıtlanarak ve çalışanların karanlıkta bırakılarak karar alma süreçlerinden dışlandığı bir yönetim biçimidir.

Bu çalışma, silo sendromu ve mantar yönetim kavramlarını kavramsal düzeyde inceleyerek örgütlerde yalıtılmışlığın nedenlerini, sonuçlarını ve bu iki olgunun birbirini nasıl beslediğini açıklamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, mikro ve makro düzeyde ortaya çıkan etkiler ele alınarak yöneticiler için kavramsal çözüm önerileri geliştirilmektedir. Çalışma, teorik bir çerçevede yürütölmüş olup, örgütsel davranış ve liderlik literatürüne kavramsal bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışmada öncelikle silo sendromu ve mantar yönetim kavramları açıklanmakta, ardından iki kavramın birbiriyle ilişkisi incelenmektedir. Daha sonra, yalıtılmışlığın mikro (bireysel) ve makro (örgütsel) düzeydeki sonuçlarına dair ampirik çalışmalar özetlenmektedir. Son bölümde genel bir değerdendirme ile yönetsel önerilere yer verilmektedir.

SİLO SENDROMU

Kelime anlamı olarak silo uzun ve silindirik yapı olarak ifade edilmiştir (Altınay vd., 2012). Silo, hasat sonrasında tahıl gibi emtiaları depolamak için kullanılan uzun ve kendi kendine yeten silindirik bir yapıdır. Aynı zamanda, aynı organizasyondaki diğer birimlerle koordinasyon kurma (hatta en kötü ihtimalle iletişim kurma) isteği veya motivasyonundan yoksun kurumsal birimler ve yönetim ekipleri için bir mecaz olarak da kullanılmaktadır (Serrat, 2017).

Silo zihniyeti, bir kurumsal yapının farklı bölümlerinde görev alan çalışanlar arasında bilgi paylaşımına yönelik içsel bir isteksizlik veya reddetme tutumunu ifade etmektedir (Guna vd., 2024). Bu zihniyet, örgütlerin farklı bölümlerinin departmanlara veya birimlere bölünmesiyle ortaya çıkan ve iletişim, bilgi paylaşımı ve iş birliğinin önünde engeller oluşturan kültürel bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Molek vd., 2023). Başka bir tanıma göre silo sendromu, bir örgüt içerisinde bir departmanın diğerlerinden izole bir şekilde çalışması, adeta görünmez duvarlar örerek iletişim ve iş birliğini engellemesi durumudur (Altınay vd., 2012). Bu bağlamda silo, aynı işletmedeki bazı departman veya grupların diğer bireylerle bilgi veya deneyim paylaşmaktan kaçınması durumunda ortaya çıkan bir tutum olarak da açıklanabilmektedir (Mohapeloa, 2017). Örgütsel silo metaforu, örgütsel birimlerin ve yönetim ekiplerinin genellikle aynı kuruluşdaki diğer birimlerle

koordinasyon (hatta en kötü ihtimalle iletişim) kurma isteğinden veya motivasyonundan yoksun olduğunu öne sürmektedir (Serrat, 2017: 525). Örgütsel anlamda "silo" terimi bağımsız olarak işlev gören ve bilgi alışverişini engelleme eğiliminde olan farklı bölümleri ifade ederken, silo zihniyeti, bireylerin veya bölümlerin bilgiyi yalnızca kendi amaçları için biriktirdiği bilişsel bir eğilimi ifade etmektedir (Guna vd., 2024). Bu metafor, büyük kuruluşlardaki yapısal engellerin, birimlerin birbirine karşı çalışmasına ve dolayısıyla bilgi paylaşımı, iş birliği ile örgütsel verimliliğin olumsuz etkilenmesine yol açabileceğini de vurgulamaktadır (Serrat, 2017: 711-712).

Hiç şüphesiz, bir örgütün yapısı yetki devrini kolaylaştırabilmekte veya engelleyebilmektedir. Örneğin, daha düz ve eşitlikçi örgütlerde, bireylerin geniş yetki alanlarına sahip olduğu yerlerde yetki devri yaygındır. Diğer taraftan hiyerarşik örgütler, sınırların doğasını ve gücünü ön plana çıkarabilir ve siloların oluşumunu destekleyebilmektedir (Serrat, 2017: 477). Silo sendromu işletmede dikey ve/veya yatay şekilde ortaya çıkabilmektedir. Hiyerarşik kademeler arasında bilgi paylaşımına yönelik isteksizlik olduğunda dikey silo sendromundan bahsedilebilmektedir. Bu durumun özellikle birbirini rakip olarak gören veya birbirinden farklı yönetim anlayışlarına sahip yöneticiler arasında görülebileceği düşünülmektedir. Departmanlar arasında bilgi paylaşmada isteksizlik gözlemlendiğinde ise yatay silo sendromu ortaya çıkmaktadır. Her departmanın diğer departmanlardan farklı yöntemler ve kültür geliştirmesi departmanlar arasında etkin bir iletişim kurulmasını zorlaştırabilmektedir. Örneğin pazarlama departmanı satılan ürünlere ilişkin geri dönüşleri üretim departmanına iletmemesi yatay silo sendromunun bir sonucu olabilir.

Silo yapıları örgütlerde departmanlar arasında oluşturulan 'su geçirmez' duvarlar nedeniyle departmanlar arasında iş birliği yapma gereği duyulmamakta (Dupuy, 2011: 42); bu nedenle aynı kuruluştaki bireyler veya bölümler, diğer bölümlerin faaliyetleri ve operasyonları hakkında yeterli farkındalığa sahip değildir (Guna vd., 2024).

Büyük ölçekli işletmelerin, küçük ölçekli işletmelere göre nispeten daha fazla silo sendromuyla karşı karşıya olduğu söylenebilmektedir (Yeşilyurt, 2021). Silo yapılarının oluşumu kimi zaman üst düzey yöneticiler arasındaki kişilerarası sorunlardan kaynaklanırken; bazen de yöneticilerin, kendileri ve çalışanları için iş birliğini destekleyici bir ortam sağlayamamasından ötürü kendiliğinden meydana gelebildiği öne sürülmüştür (Lencioni, 2006: 176). Bir işletmedeki her departman silosu, nihayetinde yönetici ekibi arasında var olması gereken karşılıklı bağımlılıkları anlayamayan veya bu karşılıklı bağımlılıkları kendi departmanındaki çalışanlara açık biçimde aktaramayan departman liderlerine dayanmaktadır (Lencioni, 2006: 177).

Silo sendromu belirtileri şu şekilde sıralanmıştır (Ensor, 1988):

- Güvene dayalı, yardımsever ve güçlendirici liderler yerine, yukarıdan aşağıya otoriter bir yönetim tarzının benimsenmesi.
- Güveni ve proaktif sorun çözme teşvik etmek yerine kontrolü sürdürmeye yönelik derin katmanlı dikey ve yatay bir hiyerarşilerin tasarlanması.
- Geniş, esnek, ödüllendirici işler yerine, denetlenmesi kolay olacak dar, sıkıcı ve uzmanlaşmış işlerin tasarlanması.
- Yönetim-sendika ilişkilerinin, geçmiş birikmiş sorunlara ve dar konulara odaklanan hukuki ve çatışmacı bir yaklaşımla yürütülmesi; bilgilerin sıklıkla bir silah gibi kullanılması ve taraf liderlerinin iş birliği yerine çatışmaları yönetme becerilerine göre seçilmesi.
- Performans standartlarının yalnızca yönetim tarafından belirlenmesi; bu durum sendikaların ve diğer paydaşların kendilerini yönetimin hamlelerine karşı pasif veya aktif bir savunma konumunda hissetmesine yol açması.

Silo tutumları tesadüfen ortaya çıkmaz, genellikle farklı liderlik perspektifleri ve hedeflerinin bir sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir. Gerilimler altta yatan yapılar nüfuz etmekte ve bireyler kendi çalışma birimlerinin dışındaki sosyal etkileşimlere katılmaya isteksiz davrandıklarında bir tedirginlik ortamı oluşmaktadır. Bürokratik sistem içinde düşmanlık ve şüpheciliğin sürekli bir olgudur (Guna vd., 2024: 18). Jeske ve Olson (2025) ise işletme büyüklüğü, büyüme hızı ve paydaş yönetimi gibi içsel faktörler ile ekipler arasındaki iletişim eksikliklerinin (ör. rol netliğinin olmaması, sorumluluk paylaşımındaki belirsizlikler) siloların oluşmasına ve sürmesine neden olabileceğini belirtmektedir. Bu durum, pandemi ve personel değişiklikleri gibi dışsal faktörlerden de etkilenebilmektedir.

Silo zihniyeti yalnızca işletmelerin yeteneklerini ve büyüme potansiyelini zayıflatmakla kalmaz; aynı zamanda işletme tarafından yaratılan her türlü değeri de yok eden bir darboğazdır (Mohapeloa, 2017). Pratikte, ekipler iletişimi kesme eğilimindedir; bu durum geri bildirim eksikliğine ve ardından yanlış anlamalar nedeniyle projelerin başarısız olmasına neden olur (Guna vd., 2024: 20).

Silo zihniyeti çoğu zaman küçük, fark edilmeyen sorunlardan doğar. Bölüm liderleri bu durum karşısında kayıtsız kaldıkça, bölümler arasında güvensizlik, alaycılık ve çatışmaların artması kaçınılmaz hâle gelebilmektedir. Bu nedenle yöneticilerin, silo zihniyetinin doğurabileceği olumsuz sonuçları azaltmak için etkili ve uygulanabilir stratejiler geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır (Guna vd., 2024: 21).

Silo sendromunun hem yapısal hem de kültürel boyutlarıyla örgütlerde iş birliği ve bilgi akışını sınırlayan bir olgu olduğu anlaşılmaktadır. Dikey ve yatay silolar, liderlik tarzları, departman kültürleri ve iletişim eksikliklerinden kaynaklandığı söylenebilmektedir. Bu kapsamda, mantar yönetim yaklaşımı, silo sendromuyla ilişkili olan bazı örgütsel dinamikler ve

yapısal özellikler açısından incelenerek bu yönetim anlayışının temel ilkeleri ele alınmaktadır.

MANTAR YÖNETİM

Mantar yetiştiriciliğinde mantarlar karanlıkta bırakılmakta, sadece büyümeleri için ihtiyaç duyduğu besinler verilerek beslenmeleri sağlanmaktadır. Benzer biçimde, örgütsel bağlamda da çalışanların yalnızca görevleriyle ilgili bilgilendirilmesi, bunun dışında herhangi bir bilginin paylaşılmaması “mantar yönetim” anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mantar yönetim, yöneticilerin çalışanlarından bilgi gizlediği ve açık iletişimi engelleyen bir yönetim biçimidir (Kılıç ve Olgun, 2017). Bu yönetim tarzı, genellikle katılımcı olmayan, merkeziyetçi ve otoriter bir yapıya sahiptir (Tutuş ve Düşükcü, 2025). Yalçın ve Poyraz (2023) mantar yönetimi, performans ve sonuç odaklı bir yönetim tarzı olarak tanımlamaktadır. Başka bir tanıma göre ise mantar yönetim çalışanların mantar yetiştiriciliğinde olduğu gibi karanlıkta tutulması ve performanslarını artırmak için onlara sınırlı bilgi verilmesidir (Külekçi vd., 2020). Böylece çalışanların yalnızca kendi görevlerine odaklanmaları ve sorumluluk alanlarının dışına çıkmamaları amaçlanmaktadır.

Birinciöğlü ve Tekin (2018), mantar yönetimin yöneticilerin güç ve bilgiyi tek elde toplama eğiliminde olduklarını, çalışanların sorgulamalarından hoşlanmadıklarını ve eleştiriden kaçındıklarını gösteren bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Mantar yönetim tarzının en belirgin özelliği çalışanların bilgiye erişiminin sınırlandırılmış olmasıdır. Katılımcı yönetim eksikliği, yetersiz iletişim ve yetersiz bilgi paylaşımı bu yönetim tarzının temel boyutları olarak ele alınmaktadır (Mumcu ve Aras, 2021). Mantar yönetim tarzında çalışanlar karanlıkta bırakılmakta ve yalnızca görevleri çerçevesinde bilgiye erişebilmektedir (Saed, 2025). Bu yönetim tarzında yönetici, çalışanlarla sağlıklı bir iletişim kurmamakta; bilgi tek yönlü olarak iletilmekte, geri bildirim mekanizmaları işletilmemekte ve çalışanlar çoğu konudan habersiz, belirsizlik içinde bırakılmaktadır (Öztürk ve Aras, 2021). Mantar yönetimi yaklaşımında, yöneticiler çalışanlara yapılan çalışmaların amacı veya nedeni hakkında bilgi vermemekte; bu durum da bilgi asimetrisine neden olabilmektedir (Aydın, 2022). Mantar yönetim metaforunda da yöneticiler, çalışanları adeta karanlıkta bırakmakta; onlarla karşılıklı iletişim kurmadan sadece onların ihtiyacı olan kaynakları sağlamak ve çalışanlarla bilgi paylaşımına gerek duymamaktadır. Bu

sürecin sonunda ise yöneticiler, çalışanlardan performans artışı beklemektedirler (Dinç ve Avanoğlu, 2021).

Bu yaklaşım, katılımcı ve şeffaf yönetim ilkeleriyle çelişmektedir (Kılıç ve Olgun, 2017). Şeffaf ve katılımcı yönetim anlayışlarının aksine mantar yönetim yaklaşımında çalışanların örgüte bireysel düzeyde katılımını destekleyen unsurlara yer verilmemekte; çalışanlar, daha çok mekanik bir sürecin işleyen parçaları olarak görev yapmaktadır (Akduru ve Arslantaş, 2021: 68). Yöneticilerin bilgiyi elinde tutmasından dolayı özerkliğin fazla olduğu bu tür örgütlerde, çalışanların kararlara katılma durumu oldukça sınırlı kalabilmektedir. Mantar yönetim, bilgi asimetrisi, tek yönlü iletişim, yetkinin merkezileşmesi ve gizlilik gibi özellikleriyle otokratik yönetim tarzına benzer yönler taşımaktadır (Yalap ve Poyraz, 2023: 40).

Mantar yönetim tarzının çalışanlarda olumsuz duyguların, güvensizliğin ve şüpheliğin artmasına yol açabileceği ileri sürülmüştür (Mumcu ve Aras, 2021). Bilgiyi bir tür güç (koz) unsuru olarak gören mantar yöneticiler, tıpkı mantar yetiştiriciliğinde olduğu gibi, çalışanlarıyla bilgi paylaşımından kaçınarak ve onları karanlıkta bırakmayı tercih etmektedirler (Tarcan vd., 2021).

Yöneticilerin mantar yönetim tarzını benimsemelerinin nedenleri şu şekilde sıralanmıştır (Kılıç ve Olgun, 2017; Kılıç, 2015):

- Kendilerini, başkalarını daha büyük başarılarla götüren biri olarak değil, her şeyi bilen biri olarak görmektedirler.
- Örgütün sahip olduğu patentler, yazılımlar, formüller ve teknik bilgi, gizlilikleri nedeniyle tüm çalışanlarla paylaşılmaması gerekmektedir.
- Yasal düzenlemeler nedeniyle, kuruma ve çalışanlara ilişkin bazı özel bilgiler (askeri ve sağlık kayıtları vb.) üçüncü taraflarla paylaşılmamaktadır.
- Yönetim ile bir çalışan ya da birim arasında yapılan özel bir anlaşma veya bir kişinin etik dışı bir davranışının diğer birimler tarafından öğrenilmesi, söz konusu birim üzerinde baskı yaratabilmekte ve bu gibi olaylar, çalışanlar arasında anlaşmazlıklara yol açabilmektedir.
- Örgüte ilişkin tüm bilgilerin herkesin erişimine açılması örgütün gizli kalması gereken bazı bilgilerinin ortaya çıkmasına ve örgütün itibarının olumsuz etkilenmesine yol açabilmektedir. Örneğin Ar-Ge başarısızlıkları, yöneticiler arası çekişmeler ya da mobbing oranları bu kapsama girmektedir.
- Yöneticiler, bilgi ve gücü merkezde tutarak çalışanların soru sormasını ve eleştirmelerini istemeyebilmektedir. Kurum ciddi ekonomik veya idari krizlerle karşı karşıya kaldığında, alt kademelerle paylaşılan bilgiler kurum içinde söylentilere yol açabilmekte ve bu durum motivasyon seviyesini düşürerek krizin

yükünü artırabilmektedir. Bu nedenle bilgilerin paylaşılmaması tercih edilebilmektedir.

Buna ek olarak, yöneticilerin, kendi çıkarlarını korumak ve çalışanları izolasyona sürüklemek için bilgi biriktirme eğiliminde oldukları öne sürülmüştür (Saed, 2025).

Mantar yönetimin iletişim ile yakından ilişkili olduğu ifade edilmektedir. İletişim açısından düşük erişimli ve yüksek erişimli olmak üzere iki tür örgüt olduğu ileri sürülmüştür. Düşük erişimli örgütlerde iletişim akışı kontrollü ve kısıtlıdır; bireyler iş tanımlarına, sıralamalara ve organizasyon şemasındaki konumlarına göre dar sınırlar içinde “mantarlara” benzer şekilde sıkışmış halde çalışmaktadırlar. Buna karşılık, yüksek erişimli örgütler bilgiyle beslenmekte ve bunu mümkün olan en üst düzeyde paylaşmaktadır (Smith, 2025).

Sözü geçen olumsuz taraflarına karşın, mantar yönetim tarzının bazı örgütsel bağlamlarda olumlu etkiler yaratabileceği de ifade edilmektedir. Bu olumlu nitelikler aşağıdaki şekilde özetlenebilmektedir (Akduru ve Arslantaş, 2021: 70):

- Asimetrik bilgi paylaşımı yönetici-çalışan arası ilişkilerin düzeyli kalmasını sağlamaktadır. Örneğin savunma sanayi gibi bazı sektörlerde formal ve hiyerarşik ilişkiler, faaliyetlerin etkin şekilde yürütülmesi açısından başarı sağlayabilmektedir. Bu tür kurumlarda bilgiler gizlidir ve paylaşılması menfaatlerle çatışabilmekte; bu nedenle çalışanlar yalnızca kendilerine verilen talimatları yerine getirmekle sorumludur.
- Çalışanlar, fazladan sorumluluk yüklenmeden sadece tamamlamaları gereken belirli süreli görevlerinden sorumludurlar.
- Çalışanların işletmenin gelecek planlarına dair bilgilendirilmemesi onları daima tasarruflu olmaya, birikim yapmaya ve yedek planlar hazırlamaya yöneltmektedir.
- Yöneticinin çalışanlarla sınırlı iletişim kurması, denetleniyor olma duygusunu azaltabilmektedir.

Bu çerçevede, mantar yönetim yaklaşımının örgütsel yapılar ve iletişim süreçleri ile ilgisi, silo sendromu ile benzerlikler ve farklılıklar açısından değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılabilenliği düşünülmektedir. Bir sonraki bölümde, bu iki yaklaşımın birbiri ile benzerlikleri ele alınmaktadır.

SİLO SENDROMU VE MANTAR YÖNETİM İLİŞKİSİ

Silo sendromu ve mantar yönetim, her ne kadar farklı kökenlerden gelen kavramlar olsa da, her ikisi de örgütlerde bilgi akışının engellenmesi ve güven ortamının zedelenmesi gibi benzer sonuçlara yol açabilmektedir. Silo sendromu genellikle örgütsel yapıdan ve departmanlar arası sınırların keskinliğinden kaynaklanırken, mantar yönetim daha çok liderlik tarzı ve yönetim anlayışındaki bilgi saklama eğiliminden beslenir. Bununla birlikte, iki kavramın da temelinde şeffaf olmayan iletişim süreçleri, kontrol odaklı yönetim kültürü ve örgütsel izolasyon bulunmaktadır. Bu benzerlikler, silo sendromu ve mantar yönetimin birbirini besleyen dinamikler olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Aşağıdaki tabloda, iki kavramın ortak ve farklı yönleri çeşitli temalar çerçevesinde karşılaştırmalı olarak sunulmuştur:

Tablo 1: Silo Sendromu ve Mantar Yönetimin Karşılaştırmalı Analizi

Faktörler	Silo Sendromu	Mantar Yönetim
Kültürel Faktörler	Departmanlar arası rekabet	Bilgi saklama kültürü
Yapısal Faktörler	Dikey hiyerarşi	Kontrol odaklı karar mekanizmaları
Liderlik Tarzı	Departman liderlerinin yalıtılmışlığı	Tek yönlü ve sınırlı iletişim

Silo sendromu ve mantar yönetimin benzerliklerinden biri kültürel faktörlerle açıklanabilmektedir. Rekabet kültürünün benimsendiği bir örgütte çalışanlar kendi departmanlarının diğer birimlerden daha başarılı olması için çaba sarf etme eğiliminde olabilmektedir. Bu durum her bölümün işletme içinde diğer bölümlerden adeta bağımsız bir birim gibi hareket etmesine yol açmakta ve bu da silo sendromunu ortaya çıkartacak ortamı oluşturmaktadır. Bölümler arasındaki rekabet, çalışanların paylaşımcı olmasını azaltırken bilgi gizliliğini yaygınlaştırmaktadır. Bu yapıları yönetecek yöneticinin de bilgi gizliliğine önem vermesi beklenmektedir. Çalışanlar diğer birimlerden bilgi ve tecrübelerini saklarken, yöneticiler de bu ortamda mantar yönetim tarzını uygulayarak çalışanların görevleri dışına çıkmaması sağlanabilmektedir.

Yapısal faktörler incelendiğinde dikey ve çok katmanlı hiyerarşik yapıya sahip örgütlerde departmanlar arasında kopukluklar oluşturabilmekte, bu kopukluklar da departmanları kendini izole etmesine yönlendirebilmektedir. Bu yapılarda katı bir hiyerarşinin olması, yöneticilerin kararlarda daha fazla aktif olmasına, kararlar merkez yönetimin sorumluluğunda olması da yöneticilerin diğer çalışanları bilgilendirme

gereksinimi duymamasına yol açabilmektedir. Bu durum da çalışanların karanlıkta bıraktığından mantar yönetim algısını arttırabilmektedir.

Liderlik tarzı, örgüt içi iletişimin niteliğini ve bilgi paylaşım düzeyini doğrudan etkileyebilmektedir. Örneğin otoriter veya kontrol odaklı liderlik anlayışının hâkim olduğu örgütlerde liderler, genellikle bilgi akışını merkezi biçimde yönetmekte ve çalışanların karar süreçlerine çalışan katılımını sınırlamaktadır. Bu durum, departman liderlerinin kendi birimlerini koruma eğilimine girmesine ve örgüt içi rekabetin artmasına yol açarak silo sendromunu tetikleyebilmektedir. Aynı zamanda bu tür liderlik anlayışlarında yöneticilerin astlarına sınırlı bilgi vermesi, çalışanların karar süreçlerinden dışlanmasına ve mantar yönetim algısının güçlenmesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla liderlik tarzı, hem dikey hem yatay iletişim kanallarını daraltarak her iki olgunun da ortaya çıkışında belirleyici bir rol oynamaktadır.

İki kavram benzerliklerine rağmen ortaya çıkış nedenleri, odak noktası, iletişim yapısı ve çalışan üzerindeki etkileri açısından farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklılıklar şu şekilde özetlenebilmektedir:

- Silo sendromu genellikle örgütün faaliyet alanı, pazardaki rekabet, örgüt kültürü gibi faktörler nedeniyle departmanlar arasında kendiliğinden oluşan bölünmeler sonucu ortaya çıkabilmektedir. Buna karşılık mantar yönetim yöneticinin tercihinin bağlı olarak gelişebilmektedir.
- Silo sendromu örgütte yatay ve/veya dikey bir yapısal olarak sorun olarak ortaya çıkarken, mantar yönetim bir yönetim tarzını temsil etmektedir.
- Silo sendromunda bölümler arası etkileşim eksikliği söz konusudur; mantar yönetimde ise bilgi, bilinçli olarak yönetimden çalışanlara doğru sınırlı biçimde aktarılmaktadır.

Genel olarak silo sendromu daha çok yapısal ve departman kaynaklı; mantar yönetim bilinçli, yöneticiden kaynaklı bir kontrol stratejisidir. Ayrıca mantar yönetimde çalışanlar adeta “bilgi karanlığında bırakılır”, silo sendromunda ise birimler arasında duvarlar oluşmaktadır. Ancak her iki yaklaşımda da bilgi akışının kısıtlanması ve etkileşimin sınırlandırılması, çalışanlar ve örgüt düzeyinde çeşitli olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle, bir sonraki bölümde silo sendromu ve mantar yönetimin yol açtığı yalıtılmışlık etkileri, mikro ve makro düzeyde ele alınmaktadır.

YALITILMIŞLIĞIN MİKRO VE MAKRO DÜZEYDE SONUÇLARI

1. Mikro Düzeyde Sonuçlar

Örgüt içinde yaşanan yalıtılmışlığın mikro düzeyde olumsuz sonuçları olabilmektedir. Bu konuda literatürde çok fazla olmasa da bazı çalışmalar bulunmaktadır. Kamu kurumlarında yapılan bir araştırmada mantar yönetim tarzının çalışanların performansını azaltmasının yanı sıra işten ayrılma niyetlerini de arttırdığı belirlenmiştir (Saed, 2025). Üniversite çalışanlarının dahil edildiği başka bir araştırmada mantar yönetim tarzının çalışanların performansını azalttığı belirlenmiştir (Tutuş ve Düşükcan, 2025). Buna karşılık Başka bir araştırma sonucunda mantar yönetim tarzının tek başına çalışanların performansı üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığı tespit edilmiştir (Tarcan vd., 2021). Sağlık çalışanları üzerinde yapılan bir çalışmada mantar yönetim tarzının çalışanların iş stresini ve işten ayrılma niyetlerini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Külekçi vd., 2020). Canatan ve Söyler (2025)'in sağlık çalışanları ile yaptığı araştırmada ise mantar yönetim tarzının tükenmişlik sendromunu arttırdığı belirlenmiştir. Ulu ve arkadaşlarının (2022) yaptığı çalışmada mantar yönetimin çalışanlarda örgütsel bağlılığı azalttığı sonucu elde edilmiştir. Öğretmenlerin dahil edildiği başka bir araştırmada öğretmenlerin algıladığı mantar yönetim tarzının örgütsel sessizliklerini arttırdığı tespit edilmiştir (Gündüz ve Özyer, 2022). Farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletme çalışanları üzerinde yapılan bir araştırma mantar yönetim tarzının çalışanların örgütsel bağlılıkları ile negatif; örgütsel sinizm düzeyleri ile pozitif ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır (Aydın, 2022). Muğla'da yürütülen bir çalışmanın sonuçlarına göre mantar yönetim yaklaşımı ile örgüte karşı sapkın davranışlar arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur (Akduru ve Arslantaş, 2021). Ergun (2021) tarafından yapılan araştırmada mantar tipi yönetimin yalnızlığı arttırdığı belirlenmiştir. Aydın'a (2022) göre mantar yönetimi tarzının bir sonucu olarak, çalışanlar değersiz ve anlamsız hissederler. Ayrıca, mantar yönetimi yaklaşımı olumsuz iş tutumlarına ve davranışlarına neden olabilmektedir.

Silo sendromunun mikro düzeyde sonuçlarına yönelik çok fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Genel olarak silo sendromunun hâkim olduğu yapılarda departmanlar arası izolasyon ve bunun bir sonucu olarak bilginin paylaşılmadığı, iletişim kanallarının kapalı olduğu veya çalışanların karar süreçlerinden dışlandığı ortamlarda bireyler kendilerini değersiz, dışlanmış ve önemsiz hissedebilmektedir. Mantar yönetim uygulamalarında yöneticilerin bilgi saklama eğilimi, çalışanlarda kontrolsüzlük ve belirsizlik hissi yaratarak psikolojik güvenliği zedelemektedir.

2. Makro Düzeyde Sonuçlar

Yalıtılmışlığın makro düzeyde sonuçlarına ilişkin mikro düzeye göre daha az çalışmaya rastlanmıştır. Bir üniversitede çalışan araştırma görevlileriyle yapılan bir çalışmada mantar yönetim tarzının örgütsel sinizmin boyutları (duygusal, bilişsel ve davranışsal) üzerinde pozitif; etkileşimsel adalet üzerinde ise negatif yönde bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Mumcu ve Aras, 2021). Demir ve Kılıç (2023) tarafından yapılan araştırmada mantar yönetim anlayışının çalışanların örgüte ve yönetime kolektif adalet algılarını azalttığı belirlenmiştir (Demir ve Kılıç, 2023). Said (2025) tarafından kamu kurumlarında yürütülen çalışmada mantar yönetim tarzının örgütsel güvenirliliğin azalması ve örgütsel karamsarlığın artmasına yol açtığı tespit edilmiştir. Mantar yönetim yaklaşımının yöneticilerin, çalışanların her şeyi bilmemesinden kaynaklı olarak güçlü olduğu algısını yaratabileceği ve bu durumun güç zehirlenmesine neden olabileceği ileri sürülmüştür (Birincioğlu ve Tekin, 2018). Üniversite öğrencilerinin dahil edildiği bir araştırma sonucunda mantar yönetimin örgütsel dedikoduyu pozitif yönde etkilediği bulunmuştur (Öztürk ve Aras, 2021). Denizli’de öğretmenler üzerinde yapılan bir araştırmada mantar yönetim tarzının örgütsel şarlatanlık düzeyini arttırdığı tespit edilmiştir (Ergun, 2021). Modern işletmecilik yaklaşımlarıyla bağdaşmadığından işletmenin çağdışı bulunmasına sebep olabilir, prestij kaybı yaşatabilir (Akduru ve Arslantaş, 2021: 71). Ancak Kılıç ve Olgun’a (2017) göre ise mantar yönetim tarzı kaosu önleme veya özel bilgileri koruma gibi durumlarda faydalı olabilir.

Silo sendromunun makro düzeyde etkilerine yönelik çok fazla ampirik çalışmaya rastlanmamıştır. Yeşilyurt (2021) silo sendromu sonucunda birimler ve çalışanlar arasında hiyerarşik bir ilişkinin olduğu görünmez duvarlar oluştuğunu ve bu duvarların genel olarak iş süreçlerini olumsuz etkilediğini öne sürmüştür. Bu durumun bir sonucu da verilen görevlerin zamanında yerine getirilememesi ya da eksik bir şekilde yerine getirilmesi olduğu ifade edilmiştir (Yeşilyurt, 2021). Dupuy (2011), silo tabanlı bölümlendirmenin işletmedeki departmanlar arasında iletişimsizliğe ve iş birliği eksikliğine yol açtığını ve bu durumun da maliyette artış ve kalitede azalışla sonuçlandığını ileri sürmüştür. Siloların varlığı, şirket içi rekabete yol açabilir ve üyeler arasındaki güveni zedeleyebilir. Kamu kurumlarında, sektörel egoların ve silo zihniyetinin varlığı, kurumun amaç ve hedeflerine ulaşmaya yönelik etkili stratejilerin uygulanmasının önünde bir engel oluşturabilir. Örneğin bilgi silosu zihniyetinin varlığı tüketici memnuniyetini önemli ölçüde bozabilir (Guna vd., 2024). Silolar kimlikleri şekillendirir ve organizasyon içinde kendilerini diğerlerinden farklı algılayan bireyler veya gruplar arasında bariyerler yaratır (Molek vd., 2023)

Silo sendromu nedeniyle beceriler ve bilgiler paylaşılmadığında müşteri taleplerinin karşılanamaması, değer zincirinin olumsuz etkilenmesi,

Çalışanlarda hayal kırıklığı ve temel performansta düşüş gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir (Mohapelo, 2017). Silo zihniyeti, inovasyonu engellemek, verimliliği düşürmek ve çalışan moralini düşürmek gibi çeşitli şekillerde bir kuruluşu olumsuz etkileyebilir (Molek vd., 2023: 3).

Genel olarak literatür incelendiğinde silo sendromu ve mantar yönetim kaynaklı yalıtılmışlığın mikro düzeyde çalışan davranışları ve makro düzeyde örgütsel yapılar üzerinde olumsuz etkiler yarattığı görölmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu alışma, silo sendromu ve mantar yönetim kavramlarını kavramsal düzeyde ele alarak örgütlerde yalıtılmışlığın farklı görünümlerini ve sonuçlarını açıklamayı amaçlamıştır. Her iki olgu da özünde bilgi akışının kısıtlanması, iletişim eksikliği ve güven ortamının zayıflaması gibi ortak dinamiklerden beslenmektedir. Silo sendromu daha çok yapısal ve örgütsel düzenlemelerin sonucu olarak ortaya çıkarken, mantar yönetim yönetim anlayışıyla ilişkilidir. Ancak iki durumda da sonuç benzer biçimde üretim karşıtı iş davranışları ile örgütsel izolasyon, düşük düzeyde kararlara katılım, inovasyon kapasitesinin zayıflaması gibi mikro ve makro düzeyde etkiler ortaya çıkabilmektedir.

Yalıtılmışlığın bir göstergesi olan silo sendromu ve mantar yönetimin mikro düzeyde örgütsel sessizlik (Gündüz ve Özyer, 2022), örgütsel sinizm (Aydın, 2022), iş stresi (Külekçi vd., 2020), tükenmişlik sendromuna yol açtığı (Canatan ve Söyler, 2025), örgütsel bağıllığı azalttığı (Ulu vd., 2022; Aydın, 2022) ve iş performansında da düşüşe neden olduğu (Tutuş ve Düşükcan, 2025) önceki araştırmalarda tespit edilmiştir. Makro düzeyde ise bu yaklaşımların örgüte yönelik kolektif adalet algısını (Demir ve Kiliç, 2023) ve örgüte duyulan güveni zayıflatabileceğı (Said, 2025); örgütte dedikodu ortamını artırabileceğı (Öztürk ve Aras, 2021) , örgütsel karamsarlığı güçlendirebileceğı (Said, 2025) ve özellikle yöneticilerde güç zehirlenmesine yol açabileceğı (Birincioğlu ve Tekin, 2018) belirtilmiştir. Ayrıca, örgütte görünmeyen duvarların iş süreçlerini olumsuz etkileyebileceğı (Yeşilyurt, 2021) ve bunun sonucunda maliyet artışı, kalite düşüşü (Dupuy, 2011), inovasyon eksikliği (Molek vd., 2023: 3), tüketici memnuniyetsizliği (Guna vd., 2024) ve itibar kaybı (Akduru ve Arslantaş, 2021: 71) gibi etkilerin ortaya çıkabileceğı öne sürölmektedir. Bu nedenle

silo sendromu ve mantar yönetim kaynaklı yalıtılmışlığı azaltmak işletme için büyük önem taşımaktadır.

Mantar yönetimin uygulandığı birçoğu hiyerarşik olan düşük erişimli örgütler değişime, dalgalanan müşteri ihtiyaçlarına ve modern iş yerinin akışkanlığına yanıt vermede daha fazla zorluk çekmekte ve değişime direnç gösterilmektedir. Oysa çalışanlar ne kadar çok bilgiye sahip olursa, müşterilerin ve çevrenin değişen ihtiyaçlarına o kadar hızlı yanıt verebilmektedirler (Smith, 2025). Silo sendromu ve mantar yönetimle mücadele için yeni karar verme araçları ve uygulamalarının benimsenmesi ve daha fazla bilgi alışverişi ve öğrenme fırsatlarının yaratılmasının yanı sıra, ekip çalışmalarında ekipler içinde daha fazla görünürlük, takdir, proaktif izleme ve kurumsal kimlik girişimlerini teşvik etmek önerilmiştir (Jeske ve Olson, 2025). Rahahleh vd. (2023) siloları ortadan kaldırmak için değerlere, liderliğe, işbirlikçi bir ortama, işbirlikçi bir işletim modeline ve çalışanların gelişimine yatırım yapmanın önem olduğunu, ancak özellikle işletim modeline ve çalışan ödüllendirme/gelişimine odaklanmanın, işletme performansını olumlu yönde etkileyeceğini ifade etmişlerdir. Algılanan yönetici desteğinin de mantar yönetim algısını azalttığı belirlenmiştir (Tarcan vd., 2021).

Silo sendromu ve mantar yönetim nedenleri de dikkate alınarak yöneticilere genel olarak iletişim ve örgüt yapısına ilişkin aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- İletişim: Üst yönetim, bilgi paylaşımını teşvik eden, iki yönlü iletişim kanallarını güçlendiren politikalar oluşturmalıdır.
- Katılımcı Bir Yönetim Yaklaşımı: Yöneticilerin güven temelli, çalışanların görüşlerini dikkate alan, paylaşımcı bir yönetim tarzı benimsemeleri gerekir.
- Yatay Yapı ve Ekip Kültürü: Katmanlı ve dikey hiyerarşik yapılar yerine yatay iletişim ve proje temelli ekip çalışmaları teşvik edilmelidir.
- Öğrenen Kurum Kültürü: Açıklık, güven ve karşılıklı öğrenme değerlerini merkezine alan bir kurum kültürü oluşturulmalıdır.
- Eğitim ve Farkındalık Programları: Yöneticilere silo davranışlarını fark etme, bilgi saklama eğilimlerini önleme ve iş birliği kültürünü geliştirme konularında farkındalık kazandırılmalıdır.

Bu çalışmada yalnızca mevcut literatür ve kavramsal kaynaklar üzerinden değerlendirme yapılmış olması; bu nedenle bulguların ampirik doğruluğu test edilmemesi çalışmanın kısıtlarından biridir. Ayrıca, inceleme belirli yönetim ve örgütsel davranış kuramlarıyla sınırlı kaldığından, diğer kuramsal perspektifler veya farklı kavramsal çerçeveler ele alınmamıştır. Gelecek çalışmalarda silo sendromu ve mantar yönetim kavramlarının yalıtılmışlık, bilgi akışı ve örgütsel performans gibi diğer örgütsel olgularla ilişkilerinin teorik modellerle test edilmesi; ayrıca kavramsal tartışmaların

farklı kültürel ve sektörel bağlamlarla genişletilmesi yoluyla literatüre katkı sağlanması mümkündür.

REFERANSLAR

- Akduru, H. E., ve Arslantaş, C. (2021). Mantar yönetim yaklaşımının örgüte karşı sapkın davranışlara etkisi üzerine sektörlerarası bir araştırma. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 9(2), 67-84.
- Altınay, A., Mercan, N., Aksanyar, Y., ve Sert, S. (2012). İşletme körlüğü, silo sendromu ve çözüm önerisi olarak örgütsel zeka. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 13-19.
- Aydın, E. (2022). *My supervisor keeps me in the dark: Mushroom management style, organizational commitment and organizational cynicism*. 4th International CEO Communication, Economics, Organization & Social Sciences Congress (s. 64-70). India: NCM Publishing House.
- Birincioglu, N., ve Tekin, E. (2018). Mantar yönetim ölçeği geliştirilmesi üzerine bir çalışma. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 169-185.
- Canatan, Ş., ve Söyler, S. (2025). The effect of mushroom management perception on burnout. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(1), 79-94.
- Demir, H., ve Kiliç, T. (2023). The relationship of mushroom management and collective justice in health institutions. *International Journal of Healthcare Management*, 1-15.
- Dinç, F., ve Avanoğlu, A. E. (2021). Gençlik ve Spor İl Müdürlüklerinde çalışanların mantar yönetim algısı üzerine bir çalışma (Niğde ili örneği). *Journal of Human Sciences*, 18(4), 772-781.
- Dupuy, F. (2011). *Business for the 21st century: Towards simplicity and trust*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ensor, P. S. (1988). *The functional silo syndrome*. AmE Target, 16.
- Ergun, H. (2021). The effect of mushroom manager behavior on organizational charlatan and organizational loneliness. *Journal of Education and Educational Development*, 8(2), 359-378.
- Guna, T. H., Suparno, ve Kertati, I. (2024). Breaking down barriers: Overcoming silo mentality in. *Journal of Sustainability, Society, and Eco-Welfare*, 16-28.
- Gündüz, S., ve Özyer, K. (2022). Mantar yönetim tarzı ve örgütsel sessizlik ilişkisi: Eğitim sektörü üzerine bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 324-338.
- Jeske, D., ve Olson, D. (2025). Silo mentality in teams: emergence, repercussions and recommended options for change. *Journal of Work-Applied Management*, 17(1), 20-33.
- Kılıç, T. (2015). Mushroom management theory; sample of health sector. *Academy of Strategic Management Journal*, 14, 83-89.

- Kılıç, T., ve Olgun, H. (2017). Mantar yönetim yaklaşımı. *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 106-113.
- Külekçi, M. K., Özbozkurt, O. B., ve Bahar, E. (2020). The mediating role of mushroom management within the impact of job stress on intention to leave. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 361-371.
- Lencioni, P. (2006). *Silos, politics, and turf wars: A leadership fable about destroying the barriers that turn colleagues into competitors*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Mohapelo, T. (2017). *Effects of silo mentality on corporate ITC's business model. The International Conference on Business Excellence* (s. 1009-1019). De Gruyter Open.
- Molek, N., Jager, J. E., ve Pucelj, M. (2023). Hero culture and silo mentality: a systematic literature review. *Journal of Universal Excellence*, 12(1), 1-17.
- Mumcu, A., ve Aras, M. (2021). The mediating role of the interactional justice on the effect of Mushroom management on organizational cynicism. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 300-316.
- Öztürk, İ., ve Aras, M. (2021). Mantar yönetim tarzı ve örgütsel dedikodunun bilgi paylaşımına etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22(2), 121-134.
- Rahahleh, N. A., Altawili, M., ve Bassam, T. A. (2023). Silo effects and financial performance: Evidence from an emerging market. *Global Business Review*, 1-27.
- Saed, A. (2025). Designing mushroom management style model in government organizations using the structural-commentary approach. *Public Organizations Management*, 71-86.
- Serrat, O. (2017). *Knowledge solutions: Tools, methods, and approaches to drive organizational performance*. Singapore: Springer Open.
- Smith, G. (2025). Human Resources. <https://www.hr.com/en?t=/blogs/blog.show&blogid=1119649628265&page=25> adresinden alındı
- Tarcan, G. Y., Erigüç, G., Kartal, N., Koca, G. Ş., ve Karahan, A. (2021). The effect of mushroom management style and perceived supervisor support on employee performance: 'An application with university hospital employees'. *The International Journal of Health Planning and Management*, 532-544.
- Tutuş, N., ve Düşükcan, M. (2025). Mantar yönetiminin çalışan performansı üzerindeki etkisi. *BMIJ*, 13(2), 540-552.
- Ulun, C., Ötken, C. Ç., ve Çolakoğlu, T. (2022). Kamu spor teşkilatı çalışanlarına yönelik bir inceleme: Mantar yönetimi ve örgütsel bağlılık ilişkisi. *Journal of Human Sciences*, 19(2), 221-230.
- Yalap, O., ve Poyraz, Z. Y. (2023). Sağlık çalışanlarının mantar yönetim algılarının demografik özellikler açısından incelenmesi. *Journal of Organizational Behavior Review*, 36-55.
- Yeşilyurt, Ö. (2021). Do hybrid managers in academia experience business blindness. *The Journal of Academic Social Science*, 119-126.

İşyeri Zorbalığı Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi: Biblioshiny ile Keşifsel Bir Araştırma (1997-2025)

Tahsin AKÇAKANAT¹

1- Doç. Dr.; Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü.
tahsinakcakanat@sdu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9414-6868

ÖZET

Bu çalışma, işyeri zorbalığı (workplace bullying) literatürünün bibliyometrik bir haritasını sunarak, alanın evrimini, üretkenlik eğilimlerini ve etki dinamiklerini sistematik olarak incelemektedir. Web of Science veri tabanından 2 Ekim 2025 itibarıyla indirilen 1072 İngilizce makale, derleme ve erken erişim belgesini temel alan analiz, Bibliometrix R paketi ve Biblioshiny arayüzüyle gerçekleştirilmiştir. Bulgular, 1997-2025 dönemini kapsayan 1072 belgenin %12,78 yıllık büyüme oranıyla dinamik bir literatürü yansıttığını göstermektedir. Ortalama belge yaşı 7,21 yıl ve atıf 30,5 olarak belirlenmiştir. En üretken dergiler arasında International Journal of Environmental Research and Public Health (29 makale) ve Frontiers in Psychology (25 makale) öne çıkarken, atıf bazlı liderler European Journal of Work and Organizational Psychology (1975 atıf) ve Work and Stress (1771 atıf) olarak sıralanmaktadır. Yazar analizleri, Ståle Valvatne Einarsen'in 58 makale ve 753 atıfı ile alandaki baskınlığını, Morten Birkeland Nielsen (35 makale, 485 atıf) ve Denise Salin (22 makale, 409 atıf) gibi isimlerin Avrupa odaklı iş birliklerini ortaya koymaktadır. Kurumlar düzeyinde University of Bergen (137 yayın) liderdir. Ülke bazlı dağılım ABD (%15,6) ve Norveç (%6,7) ağırlığını, atıf analizleri ise Finlandiya'nın (ort. 102,9 atıf) nitel üstünlüğünü işaret etmektedir. En etkili doküman, Nielsen ve Einarsen'in (2012) meta-analizidir (253 atıf). Keywords Plus bulutu, "work", "harassment" ve "health" gibi terimlerle temaları somutlaştırmaktadır. Bu çalışma, alanın olgunlaşmasını ve disiplinler arası potansiyelini aydınlatarak, gelecekteki ampirik ve teorik çabalara zemin hazırlamayı, daha adil ve sağlıklı çalışma ortamlarının inşasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler – İşyeri Zorbalığı, Çalışma Yaşamı, Web Of Science, Bibliyometrik Analiz, Biblioshiny.

GİRİŞ

Günümüz çalışma yaşamında rekabetin artması, iş yüklerinin ağırlaşması ve örgütsel baskıların yoğunlaşmasıyla birlikte çalışanlar arasındaki ilişkiler daha karmaşık bir hâl almıştır. Bu karmaşıklık, kimi zaman yapıcı bir iş birliği ortamı yaratmak yerine, çalışanlar arasında olumsuz ve yıkıcı davranışların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, son yıllarda örgütsel davranış literatüründe giderek daha fazla dikkat çeken işyerinde zorbalık kavramı, bireylerin psikolojik, sosyal ve mesleki iyi oluşunu tehdit eden önemli bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Literatürde zorbalık ve özellikle işyeri zorbalığı için tek bir tanım kullanılmamıştır. Genel olarak Namie (2003)'e göre zorbalık, kabalıkla başlayan, zorbalığa dönüşen ve işyerinde şiddetle sona eren bir sürecin parçası olarak görülmektedir. Literatürde, tanımlarda geçen anahtar

kelimeler arasında olumsuz davranışlar, güç kaynağı, hedefin kendini savunmakta zorluk çekmesi ve hedefe zarar verme niyeti bulunmaktadır. Bu literatürün sentezi, işyerinde zorbalığın, hedef kişinin kendini savunmakta zorluk çektiği, herhangi bir güç kaynağına sahip bir veya daha fazla kişi tarafından, hedef kişiye korku, sıkıntı veya zarar vermeyi amaçlayan, eleştiri ve aşağılama içerebilen, tekrarlanan istenmeyen olumsuz eylem veya eylemler (fiziksel, sözlü veya psikolojik sindirme) olarak görüldüğünü göstermektedir.

Einarsen vd. (2003) işyeri zorbalığını, mağdur ile fail arasında güç dengesizliği içeren ve mağdurun davranışı ve davranışın etkisini nasıl algıladığı konusunda öznellik unsuru barındıran, tekrarlanan ve uzun süreli bir eylem olarak tanımlamaktadır. Bir başka tanımda ise işyeri zorbalığı, bir çalışanın uzun bir süre boyunca üstleri, iş arkadaşları, astları ve/veya müşteriler/müşteriler tarafından kötü muameleye maruz kaldığını hissetmesi ve bu kötü muameleye karşı kendini savunmakta zorluk çekmesi olarak ifade edilmektedir (Olweus, 19993; Einarsen ve Skogstad, 1996).

İşyeri zorbalığı davranışları genellikle üç ana kategoride değerlendirilir (Einarsen vd., 2009): kişiyle ilgili davranışlar (dedikodu ve söylenti yaymak, aşağılama, sosyal dışlama), işle ilgili davranışlar (mantıksız iş baskısı, bilgi saklama, imkânsız teslim tarihleri belirleme) ve fiziksel olarak sindirme davranışları (sözlü ve fiziksel tehditler).

İşyeri zorbalığının teorik temellerine bakıldığında karşımıza Sosyal Öğrenme Teorisi çıkmaktadır. Teoriye göre bireyler, gözlem yoluyla başkalarının davranışlarını öğrenir. İşyerinde liderler veya kıdemli çalışanlar saldırgan davranışlar sergilediğinde, diğer çalışanlar bunu “norm” olarak benimseyip taklit edebilir. Bu bağlamda teori, başkalarının saldırgan davranışları nedeniyle ödüllendirildiği bir çalışma ortamında faaliyet gösteren bireylerin, kendileri de benzer davranışlarda bulunma olasılığının daha yüksek olduğunu öne sürmektedir (Bandura, 1973). Bir başka teorik dayanak olan Tajfel ve Turner’ın (1986) Sosyal Kimlik Kuramı’na göre bireyler, kendilerini ve başkalarını sosyal gruplar üzerinden tanımlar. İşyeri zorbalığı, “biz-onlar” ayrımının güçlenmesiyle, dış gruplara karşı olumsuz davranışların ortaya çıkmasına neden olabilir. Kurama göre farklı olmak, başkalarının o kişiyi “bizden biri” değil, “onlardan biri” olarak görmesine neden olabilir ve bu da belirli durumlarda, yabancı olarak görülen kişiye yönelik yer değiştirmiş saldırganlığa yol açabilir.

İşyeri zorbalığının örgütsel ve bireysel düzlemde bazı etkileri olmaktadır. Bu etkilerden ilki olan örgütsel etkiler Tablo 1 aracılığıyla özetlenmiştir.

Tablo 1: İşyeri Zorbalığının Örgütsel Etkileri

Verimlilik	Maliyet	Kültür	Hukuki	İtibar
Devamsızlık	Sağlık planı maliyetlerinde artış	Örgüt iklimi	Haksız fesih davaları	Müşteri ilişkileri
Düşen performans	İşe alım maliyetleri	Etkisiz kişilerarası ilişkiler (ast/üst)		
Çalışanların zamanı kötü kullanımı	İşgücü devri / çalışan tutma sorunları	Etkisiz ekip çalışması		
Yaratıcılık kaybı	Çalışan kaybı	Düşük moral		
Teslim tarihlerini kaçırma	İşçi tazminat talepleri	Örgütsel bağlılık		
İş hataları		İş ortamı		

Kaynak: Barlett ve Barlett, 2011: 76

Tablo 1, işyeri zorbalığının örgütler üzerinde yarattığı çok boyutlu olumsuz sonuçları ortaya koymaktadır. Öncelikle, üretkenlik boyutunda yer alan devamsızlık, performans düşüşü, yaratıcılığın azalması ve iş hatalarının artması, zorbalığın çalışan motivasyonu ve verimliliği doğrudan zedelediğini göstermektedir. Bu tür etkiler, çalışanların işe olan psikolojik bağlılıklarını azaltmakta ve örgütsel hedeflerin gerçekleştirilmesini güçleştirmektedir. Maliyet boyutunda, sağlık planı giderlerinde artış, işe alım ve tazminat maliyetleri gibi unsurlar, zorbalığın yalnızca bireysel değil aynı zamanda finansal bir yük oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Kültürel düzeyde ise örgüt ikliminin bozulması, etkisiz kişilerarası ilişkiler, düşük moral ve zayıflayan örgütsel bağlılık, zorbalığın kurum içi iletişim ve güven ortamını erozyona uğrattığını göstermektedir. Hukuki açıdan değerlendirildiğinde, zorbalığın işten çıkarma davaları gibi yasal sorunlara yol açabileceği görülmektedir. Son olarak, müşteri ilişkilerinin olumsuz etkilenmesi örgütün dış itibarı açısından da ciddi riskler yaratmaktadır. Dolayısıyla tablo, işyeri zorbalığının yalnızca içsel örgütsel süreçleri değil, aynı zamanda kurumun ekonomik sürdürülebilirliğini ve toplumsal imajını tehdit eden stratejik bir sorun olduğunu göstermektedir.

Tablo 2’de ise işyeri zorbalığının çeşitli alanlara göre bireysel etkileri gösterilmiştir. Tablo, işyeri zorbalığının bireyler üzerinde yarattığı kapsamlı fiziksel, duygusal ve psikolojik etkileri sistematik biçimde ortaya koymaktadır.

Tablo 2: İşyeri Zorbalığının Bireysel Etkileri

İş	Fiziksel Sağlık	Duygusal Sağlık	Duyuşsal Alan
Devamsızlık	Kardiyovasküler hastalık	Depresyon	Öfke
Tükenmişlik	Kronik hastalık	Psikolojik sağlık bozuklukları	Kaygı
Kariyer etkisi	Baş ağrısı	Travma sonrası stres bozukluğu	Konsantrasyon kaybı
Düşük bağlılık	Sağlıkta bozulma	İntihar	Kolay sinirlenme / gerginlik
Konsantrasyon kaybı	Yüksek vücut kitle indeksi		Yorgunluk
İş hataları	Artan sigara, alkol ve madde kullanımı		Korku
Gelir kaybı	Tıbbi giderler		Aşağılama
Eleştiriye tahammülsüzlük	Fiziksel sağlıkta kötüleşme		Sabırsızlık
Düşük iş tatmini	Hastalık izinleri		İzolasyon hissi
Endişe nedeniyle zaman kaybı	Uyku bozukluğu		Motivasyon kaybı
Moral düşüklüğü	Uyku ilaçları kullanımı		Güçsüzlük hissi
Düşen performans / üretkenlik			Üzüntü
İşten ayrılma / ayrılmayı düşünme			Özgüven kaybı
İş içi sosyal ilişkilerde azalma			İş dışı sosyal ilişkilerde azalma
Çalışma saatlerinde azalma			Stres

Kaynak: Barlett ve Barlett, 2011: 77

Tablo 2’ye göre iş boyutunda görülen devamsızlık, düşük iş tatmini, kariyer motivasyonunun azalması ve işten ayrılma eğilimi, zorbalığın mesleki kimlik ve iş bağlılığı üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Fiziksel sağlık açısından kardiyovasküler ve kronik hastalıklar, uyku bozuklukları ve artan madde kullanımı, stresin fizyolojik yansımalarını ortaya koymaktadır. Duygusal düzeyde depresyon, travma sonrası stres bozukluğu ve intihar eğilimi gibi unsurlar, zorbalığın bireyin ruh sağlığını tehdit eden ciddi bir psikososyal stres kaynağı olduğunu kanıtlamaktadır. Duyuşsal alandaki öfke, kaygı, korku, izolasyon hissi ve özgüven kaybı gibi tepkiler ise bireyin benlik algısında ve kişilerarası ilişkilerinde derin hasarlara yol açmaktadır. Bu bulgular, iş yerinde zorbalığın yalnızca geçici bir stres faktörü değil, uzun vadede bireyin

psikolojik iyi oluşunu, fiziksel sağlığını ve toplumsal işlevselliğini olumsuz etkileyen çok yönlü bir travma biçimi olduğunu göstermektedir.

YÖNTEM

Bu bibliyometrik çalışmada, işyeri zorbalığı (workplace bullying) literatürünün analizi için Web of Science (WoS) veritabanı kullanılmıştır. Clarivate Analytics'in WoS platformu, dünyanın önde gelen bilimsel atıf arama ve analitik bilgi platformudur. Çeşitli bilgi alanlarında çok sayıda bilimsel görevi destekleyen bir araştırma aracı olarak ve aynı zamanda büyük ölçekli veri yoğun çalışmalar için bir veri seti olarak kullanılmaktadır (Li vd., 2018).

WoS üzerinden tarama işlemi 2 Ekim 2025 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Dahil etme kriterleri bağlamında, başlık alanında "Workplace Bullying" teriminin yer aldığı dokümanları kapsayarak ilk taramada 1284 belgeye ulaşılmıştır. Buna ek olarak, yalnızca makale (article), derleme makale (review article) ve erken erişim (early access) türündeki dokümanlar seçilerek sayı 1109'a indirgenmiştir. Hariç tutma kriteri kapsamında ise, İngilizce olmayan dillerde yayımlanan çalışmalar elenerek nihai veri seti 1072 dokümana düşürülmüştür. Bu filtreleme süreci, bibliyometrik araştırmalarda standart olan şeffaflık ve yeniden üretilebilirlik ilkelerine uygun olarak yapılmış ve elde edilen veri seti Biblioshiny yazılımı ile işlenerek tematik, yazar bazlı ve atıf odaklı analizler gerçekleştirilmiştir.

Bibliyometrik analizler için literatürde pek çok yazılım aracı mevcut olsa da bu araştırmada R programlama diline dayalı Bibliometrix paketi ile entegre web tabanlı arayüzü Biblioshiny'nin kullanılması tercih edilmiştir. Bu araç, interaktif görselleştirmeler, temel istatistiksel metriklerin hesaplanması ve yazar/ülke bazlı iş birliği ağlarının haritalanması gibi işlevlerle bilimsel haritalama süreçlerini basitleştirmekte olup, kapsamlı bir analiz ortamı sunmaktadır (Aria ve Cuccurullo, 2017).

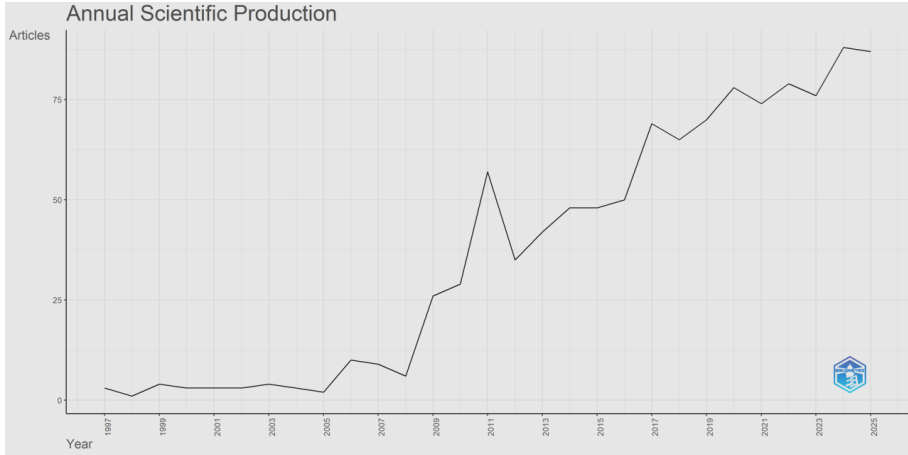
BULGULAR

Genel Bakış

Analiz edilen veri seti, 1997-2025 dönemini kapsayan 1.072 belgeyi içermektedir. Veri seti dahilinde 448 farklı kaynak bulunmaktadır. Yıllık büyüme oranı %12,78'tir. Belgelerin ortalama yaşı 7,21 yıl olup, literatürün görece genç ve dinamik olduğunu ortaya koymaktadır. Ortalama belge başına 30,5 atıf yapıldığı tespit edilmiştir. Toplamda taranan 1072 belge kapsamında 29.005 referans ise literatürün zengin bir bilgi ağına dayandığını göstermektedir. Keywords Plus 1.204, Author's Keywords 2.134 adet olup, anahtar kelime çeşitliliğinin yüksek bir seviyede olduğu söylenebilir. Toplam yazar sayısı 2.540 olarak tespit edilmiş olup, bunların 105'i tek yazarlı belgelerin (149 adet) sorumlusudur. %4,13'lük bu oran bireysel araştırmaların sınırlı kaldığını vurgulamaktadır. Veri setinde ayrıca belge başına ortalama 3,67 yazar düştüğü ve uluslararası iş birliği oranının %25,65 olduğu tespit edilmiştir.

Grafik 1, bilimsel üretim sayısının yıl bazında değişimini ortaya koymaktadır.

Grafik 1: Bilimsel Üretim Sayısının Yıllara Göre Değişimi

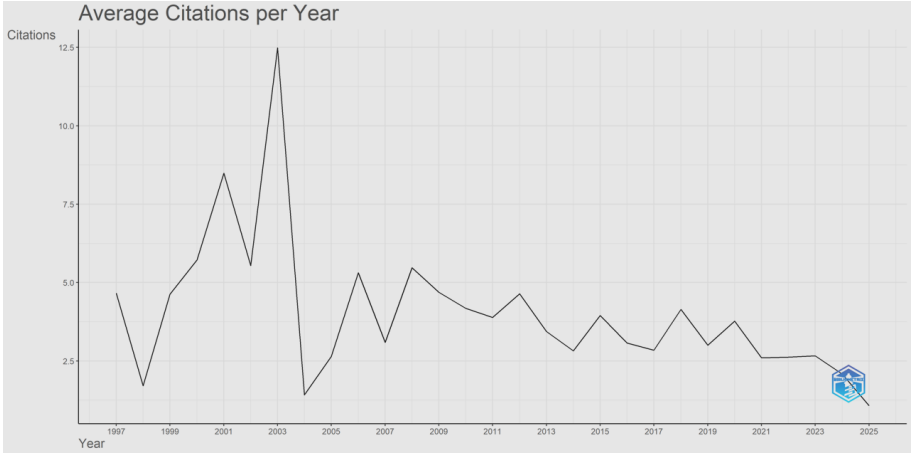

Analiz edilen dönem, 1997'den 2025'e uzanmakta olup, toplam 29 yılda 1.072 bilimsel yayın kaydedilmiştir. Bu, konunun disiplinlerarası bir ilgi odağı haline geldiğini ve özellikle son 15 yılda belirgin bir ivme kazandığını göstermektedir. Verilere göre, ortalama yıllık üretim 36,97 makale olarak hesaplanmıştır. Bileşik yıllık büyüme oranı (CAGR) %12,78 olarak belirlenmiştir. Son beş yılda (2021-2025) ortalama yıllık üretim ise 80,80'e yükselmiş olup, konunun olgunlaşma aşamasına girdiğini ve istikrar kazandığını göstermektedir. En yüksek yayın yılı 2024 (88 makale) olup, 2025 verileri (87 makale) bu seviyeyi koruduğunu teyit etmektedir.

Muhtemelen, yılın geri kalanında eklenecek yayınlarla birlikte 2025 yılı en yüksek makale üretilen yıl olarak kayda geçecektir.

Grafik 2’de ortalama atıf sayısının yıl temelli değişimine yer verilmiştir. Grafikten görülebileceği gibi erken dönem olarak tanımlayabileceğimiz 1997-2008 yılları arasında düşük hacimli keşif aşaması (ortalama 3,64 yayın/yıl, ~1,5 atıf/yıl) kavrama olan niş bir ilgiyle sınırlı kalmıştır. 2009-2011 arası dönem ise, hızlı yükseliş (ortalama 37 yayın/yıl, zirve 12,5 atıf/yıl) dönemidir ve kavrama ilişkin küresel farkındalık oluşup adeta patlama yaşanmıştır. Son dönem olarak tabir edilebilecek 2012-2025 arası ise, olgunlaşma ve istikrarlı büyüme (ortalama 77,78 yayın/yıl, ~2,0 atıf/yıl) dönemi olarak kendini göstermektedir. Bu üç trend dönemi, literatürün disiplinler arası olgunlaşmasını (psikoloji, yönetim, sağlık) ve etki dağılımının seyrelmesini (yüksek hacim düşük ortalama atıf) işaret etmektedir.

Grafik 2: Ortalama Atıf Sayısının Yıllara Göre Değişimi

Kaynaklara İlişkin Bulgular

Tablo 3’de işyeri zorbalığı kavramına ilişkin en çok yayın yapılan dergiler gösterilmiştir.

Tablo 3: Yayın Sayısı Açısından Dergilerin Sıralaması

Dergiler	Makale Sayısı
International Journal of Environmental Research and Public Health	29
Frontiers in Psychology	25
Journal of Nursing Management	22
Work and Stress	22
European Journal of Work and Organizational Psychology	20
International Archives of Occupational and Environmental Health	20
Employee Responsibilities and Rights Journal	17
Employee Relations	15
International Journal of Workplace Health Management	14
Journal of Business Ethics	13
Personnel Review	13
International Journal of Conflict Management	12
International Journal of Manpower	11
Journal of Interpersonal Violence	10
Journal of Occupational and Environmental Medicine	10

Tablo 3’de görüleceği üzere, International Journal of Environmental Research and Public Health (29 makale), Frontiers in Psychology (25 makale), Journal of Nursing Management (22 makale) ve Work and Stress (22 makale), European Journal of Work and Organizational Psychology (20 makale) ile International Archives of Occupational and Environmental Health (20 makale) ile en etikli dergiler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu dergilerin baş sıralarda yer alması, konunun ağırlıklı olarak halk sağlığı, endüstriyel/örgütsel psikoloji ve yönetim bilimleri disiplinlerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu dergilerin ardından, Employee Responsibilities and Rights Journal (17 makale), Employee Relations (15 makale), International Journal of Workplace Health Management (14 makale) ve Journal of Business Ethics (13 makale) gibi kaynaklar iş etiği ile insan kaynakları odaklı katkıları yansıtmaktadır. Personnel Review (13 makale), International Journal of Conflict Management (12 makale), International Journal of Manpower (11 makale), Journal of Interpersonal Violence (10 makale) ve Journal of Occupational and Environmental Medicine (10 makale) ise sıralamada daha alt sıralarda yer alan dergilerdir.

Tablo 4’de ise veri setinde yer alan dergilerin kaynakçalarında en çok atıf yapılan dergileri göstermektedir.

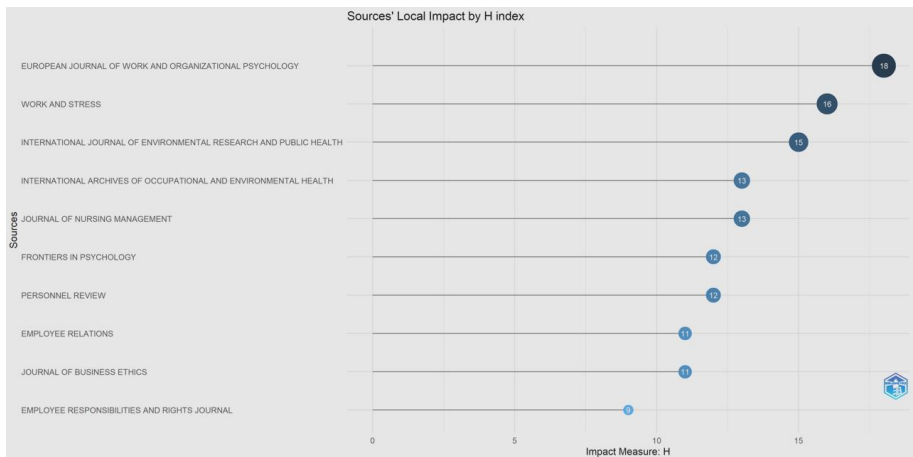
Tablo 4: En Çok Yerel Atıf Alan Kaynaklar

Dergiler	Makale Sayısı
European Journal of Work and Organizational Psychology	1975
Work and Stress	1771
Journal of Applied Psychology	1373
Journal of Business Ethics	693
Aggression and Violent Behavior	690
Human Relations	574
International Journal of Manpower	574
Journal of Nursing Management	565
Journal of Organizational Behavior	559
Journal of Occupational Health Psychology	528

Tablo 4'e göre, European Journal of Work and Organizational Psychology dergisi 1975 atıf ile açık ara önde olup, Work and Stress (1771 atıf) ve Journal of Applied Psychology (1373 atıf) dergileri onu takip etmekte ve ilk 3 sırayı oluşturmaktadır. İlk 3'teki dergilerin diğer dergilere nazaran atıf sayısında dramatik bir fark yarattıkları gözlenmektedir. Journal of Business Ethics ile Aggression and Violent Behavior dergileri sırasıyla 693 ve 690 atıf ile öne çıkan diğer dergiler olmuştur.

Grafik 3, veri setindeki dergilerin yerel etki faktörlerini göstermektedir. H indeksiyle ölçülen bu değer, derginin aldığı atıf sayısını ve etki alanını yansıtır. Yüksek h-indeksi, derginin alanında saygın ve etkili olduğunu belirtir.

Grafik 3: Kaynakların Yerel Etki Faktörü

Grafik 3 incelendiğinde, zirvede European Journal of Work and Organizational Psychology (H=18) dergisinin olduğu, Work and Stress

(H=16), International Journal of Environmental Research and Public Health (H=15), International Archives of Occupational and Environmental Health (H=13) ile Journal of Nursing Management (H=13) dergilerinin onu takip ettiği görülmektedir. Frontiers in Psychology (H=12), Personnel Review (H=12), Employee Relations (H=11), Journal of Business Ethics (H=11) ve Employee Responsibilities and Rights Journal (H=9) ise ilk 10 sırayı oluşturan diğer dergilerdir. En etkili 10 dergiden 9'unun yerel H indeksinin 10'un üzerinde (11-18 arası) olması, konunun farklı disiplinlerdeki olgunlaşmasını ve akademik etkisinin belirli alanlarda yoğunlaşmasını güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yazarlara İlişkin Bulgular

Tablo 5'te işyeri zorbalığı üzerine en çok yayın yapmış yazarlara ilişkin bulgular görülmektedir. Tablo, işyeri zorbalığı alanında en üretken araştırmacıları sıralayan bir özet niteliğinde olup, Ståle Valvatne Einarsen 58 makalesiyle listenin zirvesinde yer almaktadır. Bu Norveçli profesörün konudaki öncü rolünü ve geniş etki alanını vurgulayan bir sonuçtur. Onu 35 makaleyle Morten Birkeland Nielsen takip ederken, Elfi Baillien (23), Annie Høgh (22) ve Denise Salin (22) gibi Avrupa kökenli isimler orta yoğunlukta bir küme oluşturarak ilk 10'daki toplam 250 makalenin yaklaşık %60'ını kapsamaktadır. Bu dağılım, alanın olgunlaşmış olduğunu göstermekle birlikte, birkaç anahtar araştırmacının (özellikle Einarsen ve Nielsen'in) ağırlık taşıdığı bir yapıya işaret etmektedir. Tabloda yer alan diğer araştırmacılar Åse Hansen (21), Premilla D'Cruz (19), Michael Rosander (18), Guy Notelaers (17) ve Paul Maurice Conway (15) ürettikleri makalelerle kavramın gelişiminde önemli yer elde etmişlerdir.

Tablo 5: En Çok Yayına Sahip Yazarlar

Yazarlar	Makale Sayıları
Ståle Valvatne Einarsen	58
Morten Birkeland Nielsen	35
Elfi Baillien	23
Annie Høgh	22
Denise Salin	22
Åse Hansen	21
Premilla D'Cruz	19
Michael Rosander	18
Guy Notelaers	17
Paul Maurice Conway	15

Tablo 6, araştırmada kullanılan veri kümesindeki en fazla atıf toplayan yazarlara dair elde edilen sonuçları içermektedir.

Tablo 6: Yazarların Yerel Atıf Analizi

Yazarlar	Atıf Sayıları
Ståle Valvatne Einarsen	753
Morten Birkeland Nielsen	485
Denise Salin	409
Marko Elovainio	229
Mika Kivimäki	229
Anders Skogstad	215
Lars Glaso	211
Elfi Baillien	198
Helge Hoel	184
Lars Johan Hauge	158

İşyeri zorbalığı alanında en çok yerel atıf alan araştırmacıları listeleyen Tablo 6'da, Ståle Valvatne Einarsen 753 atıfı ile zirvede yer almaktadır. Aynı ismin bir önceki tabloda da açık farkla ilk sırada yer alması onun bu konudaki öncü ve etki yaratan rolünü perçinlemektedir. Einarsen'i Morten Birkeland Nielsen (485 atıf) ve Denise Salin (409 atıf) takip ederken, Marko Elovainio (229) ile Mika Kivimäki'nin (229 atıf), Anders Skogstad (215), Lars Glaso (211), Elfi Baillien (198), Helge Hoel (184) ve Lars Johan Hauge (158 atıf) gibi isimler de alana katkı veren önemli araştırmacılarıdır.

Tablo 7'de işyeri zorbalığı üzerine en fazla yayını olan kurumlar listelenmiştir.

Tablo 7: En Fazla Yayını Olan Kurumlar

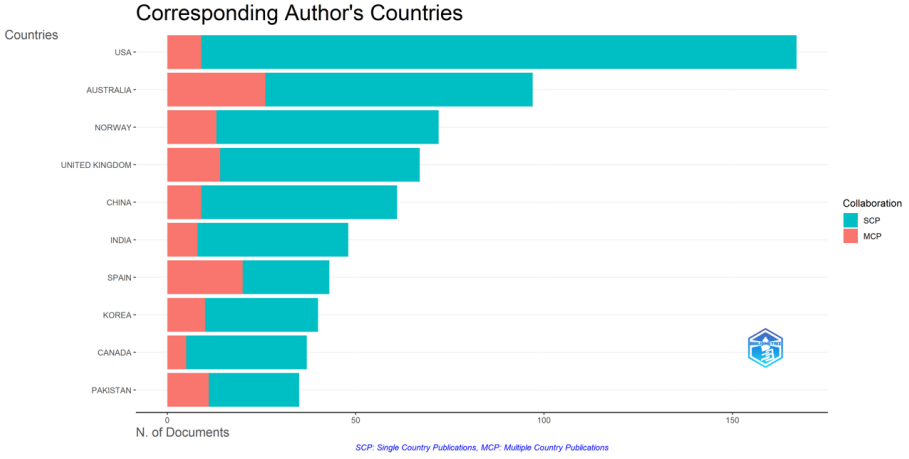
Kurumlar	Yayın Sayıları
University of Bergen	137
University of Copenhagen	80
National Institute of Occupational Health	55
Katholieke Universiteit Leuven	46
Linköping University	42
Massey University	33
National Research Centre for the Working Environment	31
Hanken School of Economics	29
University of Barcelona	28
University of Manchester	28

Tablo 7'de kurumların dağılımı incelendiğinde, işyeri zorbalığı alanında yapılan yayınların büyük ölçüde Avrupa merkezli üniversiteler tarafından üretildiği görülmektedir. Listenin başında 137 yayın ile University

of Bergen yer almakta, bu da Norveç'teki kurumun konuyla ilgili öncü bir araştırma merkezi konumunda olduğunu göstermektedir. Onu sırasıyla University of Copenhagen (80) ve National Institute of Occupational Health (55) izlemekte olup, bu durum İskandinav ülkelerinin işyeri zorbalığı literatüründe belirgin bir araştırma ağı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Katholieke Universiteit Leuven (46) ve Linköping University (42) gibi Avrupa'daki diğer araştırma kurumları da önemli katkılar sağlamaktadır. Massey University (33) ile National Research Centre for the Working Environment (31), konunun küresel ölçekteki akademik ilgisini yansıtırken; Hanken School of Economics (29), University of Barcelona (28) ve University of Manchester (28) gibi kurumlar ise onları takip etmektedir.

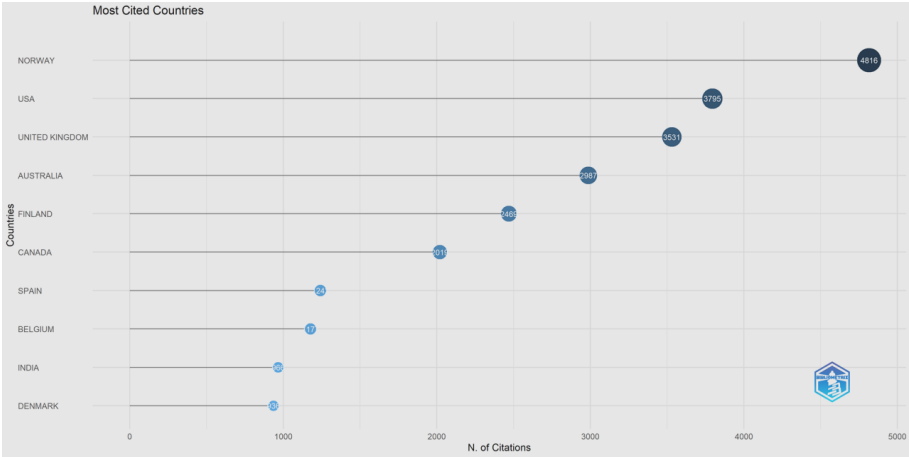
Grafik 4, sorumlu yazarın bağlı olduğu ülkeye göre yayın sayılarını göstermektedir. Grafikte tek ülke yayınları (SCP) mavi ile ve çok ülke yayınları (MCP) kırmızı ile gösterilmektedir. Analiz sonuçları, işyeri zorbalığı konusundaki bilimsel üretimin küresel ölçekte geniş bir coğrafi dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. ABD (15,6%) açık ara en fazla yayına sahip ülke olarak alandaki lider konumunu sürdürmektedir. Avustralya (9%) ve Norveç (6,7%) yüksek üretkenlik oranlarıyla öne çıkarken, özellikle Avustralya'nın çoklu ülke iş birliklerine (MCP %26,8) verdiği önem dikkat çekmektedir. Birleşik Krallık (6,3%) ve Çin (5,7%), hem ulusal hem de uluslararası düzeyde katkı sağlamışlardır; Birleşik Krallık'ın MCP oranı (%20,9) iş birliğine açık bir araştırma ortamını yansıtmaktadır. İspanya (4%), görece düşük toplam yayın sayısına rağmen çoklu ortak yazarlık oranının %46,5 olmasıyla uluslararası iş birliklerinde en aktif ülkelerden biridir. Hindistan (4,5%), Kore (3,7%), Kanada (3,5%) ve Pakistan (3,3%) gibi ülkeler ise gelişmekte olan bölgelerin bu alandaki artan akademik ilgisini göstermektedir. Genel olarak bu bulgular, işyeri zorbalığı araştırmalarının ağırlıklı olarak Anglo-Sakson ve İskandinav ülkelerinde yoğunlaştığını, ancak Asya ülkelerinin de giderek artan bir şekilde bu literatüre entegre olduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik 4: Sorumlu Yazarın Ülkesine Göre Yayın Sayıları

Grafik 5’de en fazla atıf alan ülkeler gösterilmiştir.

Grafik 5: En Fazla Atıf Alan Ülkeler

Grafik 5’teki analiz sonuçlarına göre işyeri zorbalığı alanında en fazla atıf alan ülkenin Norveç (4816 toplam atıf, ortalama 66,9 atıf) olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan bu sonuç, Norveç’in özellikle psikososyal çalışma ortamları ve örgütsel davranış konularındaki öncü araştırmalarıyla literatürde belirleyici bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. ABD’nin (3795 atıf, ort. 22,7) yüksek yayın hacmine rağmen ortalama atıf sayısının görece düşük olması, üretkenliğin nicel olarak fazla ancak etki düzeyinin daha dengeli olduğunu işaret etmektedir. Birleşik Krallık (3531 atıf, ort. 52,7) ve Avustralya (2987 atıf, ort. 30,8) uluslararası iş birlikleriyle desteklenen çalışmalar sayesinde alanda yüksek görünürlük elde etmiştir. Dikkat çekici biçimde, Finlandiya (2469 atıf, ort. 102,9) en yüksek ortalama

atıf sayısına sahip ülke olarak öne çıkmakta, bu da az sayıda ancak yüksek nitelikli araştırmaların etkisini ortaya koymaktadır. Kanada (ort. 54,6) ve Belçika (ort. 65,4) gibi ülkeler de benzer şekilde güçlü akademik etki düzeyine sahiptir. İspanya, Hindistan ve Danimarka gibi ülkeler ise toplam atıf sayısı açısından daha alt sıralarda yer almakla birlikte, işyeri zorbalığı konusundaki araştırma ilgisinin küresel ölçekte çeşitlendiğini göstermektedir. Genel olarak bu dağılım, İskandinav ülkelerinin hem üretkenlik hem de etki açısından alanda öncü bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Dokümanlara İlişkin Bulgular

Tablo 8’de veri seti içindeki en çok yerel atıf alan dokümanların analizine yer verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, işyeri zorbalığı literatüründe en fazla atıf alan çalışmaların, kavramın psikososyal etkilerini, örgütsel dinamiklerini ve sağlık sonuçlarını inceleyen öncü araştırmalar olduğu görülmektedir. Listenin başında Morten B. Nielsen ve Ståle Einarsen’in (2012) *Work and Stress* dergisinde yayımlanan meta-analitik incelemesi yer almakta ve 253 atıf ile literatürde merkezi bir konuma sahiptir; bu çalışma, zorbalığın bireysel ve kurumsal sonuçlarına ilişkin kapsamlı kanıtlar sunarak alanın teorik temelini güçlendirmiştir. Denise Salin’in (2003) *Human Relations*’da yayımlanan çalışması (201 atıf) ise işyeri zorbalığını ortaya çıkaran yapısal ve örgütsel faktörleri açıklayan çerçevesiyle öne çıkmaktadır. Mika Kivimäki ve çalışma arkadaşlarının *Occupational and Environmental Medicine* dergisinde yayımlanan iki makalesi (2000, 2003) zorbalığın fiziksel ve psikolojik sağlık üzerindeki etkilerini ampirik olarak ortaya koyarak literatüre klinik bir boyut kazandırmıştır. Bart Verkuil (2015) ve Lars Johan Hauge (2010) gibi araştırmacıların çalışmaları ise zorbalığın stres, ruh sağlığı ve işyeri ilişkileri bağlamındaki rolünü daha geniş ölçekli verilerle desteklemektedir. Ayrıca, Marjo-Riitta Parzefall & Denise Salin (2010) sosyal değişim teorisi perspektifiyle, Lyn Quine (2001) hemşirelik alanındaki örnek olaylarla, Helge Hoel (2010) liderlik stilleriyle ve Jacqueline Power (2013) kültürler arası bir bakış açısıyla literatürde önemli katkılar sunmuştur. Genel olarak bu bulgular, işyeri zorbalığı araştırmalarının disiplinler arası nitelikte geliştiğini ve özellikle İskandinav araştırmacıların (Einarsen, Nielsen, Salin, Kivimäki vb.) alanın entelektüel çekirdeğini oluşturduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Yerel Düzeyde En Çok Atıf Alan Dokümanlar

Yazarlar	Belge	Dergi	Yıl	Atıf Sayısı
Morten B. Nielsen ve Ståle Einarsen	Outcomes of exposure to workplace bullying: A meta-analytic review	Work and Stress	2012	253
Denise Salin	Ways of Explaining Workplace Bullying: A Review of Enabling, Motivating and Precipitating Structures and Processes in the Work Environment	Human Relations	2003	201
Mika Kivimäki vd.	Workplace bullying and the risk of cardiovascular disease and depression	Occupational and Environmental Medicine	2003	126
Mika Kivimäki vd.	Workplace bullying and sickness absence in hospital staff	Occupational and Environmental Medicine	2000	103
Bart Verkuil vd.	Workplace Bullying and Mental Health: A Meta-Analysis on Cross-Sectional and Longitudinal Data	PLOS One	2015	94
Lars Johan Hauge vd.	The relative impact of workplace bullying as a social stressor at work	Scandinavian Journal of Psychology	2010	78
Marjo-Riitta Parzefall ve Denise Salin	Perceptions of and reactions to workplace bullying: A social exchange perspective	Human Relations	2010	77
Lyn Quine	Workplace Bullying in Nurses	Journal of Health Psychology	2001	70
Helge Hoel vd.	Leadership Styles as Predictors of Self-reported and Observed Workplace Bullying	British Journal of Management	2010	65
Jacqueline L. Power vd.	Acceptability of workplace bullying: A comparative study on six continents	Journal of Business Research	2013	60

Şekil 1’de Keywords Plus’ta geçen terimlere göre oluşturulmuş olan kelime bulutu verilmiştir. Keywords Plus’a göre yapılan kelime bulutu analizinde en sık öne çıkan terimler, iş ortamında yaşanan olumsuzluklar ve bunların etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Work (372), Harassment (276), Exposure (192) ve Health (163) gibi yüksek frekanslı kelimeler, araştırmaların iş sağlığı ve güvenliği, özellikle işyerinde taciz ve strese maruz kalma gibi konulara odaklandığını göstermektedir. Stress (144), Impact (139), Prevalence (135), Aggression (123) ve Consequences (105) gibi terimler, işyeri davranışlarının çalışan sağlığı ve psikolojisi üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra Resources (90), Job-satisfaction

birikimi yansıtmaktadır. Anahtar kelime çeşitliliği (Keywords Plus: 1.204; Author's Keywords: 2.134) ise, zorbalığın "work", "harassment", "health" ve "stress" gibi çekirdek temalar etrafında şekillendiğini, ancak "leadership" ve "job-satisfaction" gibi yönetim odaklı kavramlarla genişlediğini göstermektedir.

Yayın kaynakları açısından, International Journal of Environmental Research and Public Health (29 makale) ve Frontiers in Psychology (25 makale) gibi dergilerin öncülüğü, konunun halk sağlığı ve endüstriyel/örgütsel psikoloji disiplinlerindeki yoğunlaşmasını yansıtmaktadır. Bu dergiler, işyeri zorbalığının epidemiyolojik ve bilişsel boyutlarını entegre ederek, alanın multidisipliner karakterini pekiştirmektedir. Atıf bazlı analizlerde ise European Journal of Work and Organizational Psychology'nin (1975 atıf) ve Work and Stress'in (1771 atıf) baskınlığı, İskandinav kökenli dergilerin teorik temelleri şekillendirmede kritik rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Yazar olarak Ståle Valvatne Einarsen'in 58 makale ve 753 atıfı zirvede yer almakta onu Morten Birkeland Nielsen (35 makale, 485 atıf) ve Denise Salin (22 makale, 409 atıf) gibi isimler izlemektedir. Bu sonuç Norveç ve Finlandiya merkezli bir çekirdek grubun literatürü domine ettiğini göstermektedir. Yazar bazlı değerlendirmede elde edilen sonuçlar ayrıca, bireysel üretkenliğin sınırlı (%4,13 tek yazar oranı) ancak işbirlikçi ağların güçlü (%25,65 uluslararası iş birliği) olduğu bir yapıyı işaret etmektedir.

Kurum ve ülke düzeyindeki bulgular, University of Bergen'in (137 yayın) liderliğini ve İskandinav ülkelerinin (Norveç: %6,7 yayın, 4816 atıf) entelektüel hegemonyasını doğrulamaktadır. Finlandiya ise ortalama 102,9 atıf/yayın sayısı ile, az sayıda ancak yüksek etkili araştırmalar yapması ile bu alandaki gücünü somutlaştırmaktadır. ABD'nin (%15,6 yayın) nicel üstünlüğüne rağmen ortalama atfının (22,7) görece düşük olması, üretkenliğin çeşitliliğini ifade etmektedir. Avustralya ve Birleşik Krallık'ın MCP (çok ülke yayınları) oranları (%26,8 ve %20,9) ise, küresel ağların önemini vurgulamakta olup bu ülkelerin farklı ülkelerle iş birliğine daha fazla meyilli olduğunu göstermektedir. Gelişmekte olan bölgelerdeki (Hindistan: %4,5; Çin: %5,7) artan katılım, konunun evrensel bir sorun haline geldiğini ve kültürel uyarlamalara ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir.

En etkili dokümanlar arasında Nielsen ve Einarsen'in (2012) meta-analizi (253 atıf), zorbalığın meta-analitik sonuçlarını sentezleyerek bireysel (depresyon, kardiyovasküler risk) ve örgütsel (işten ayrılma niyeti) etkileri aydınlatmakta; Salin'in (2003) yapısal açıklaması (201 atıf) ise, motivasyonel ve tetikleyici faktörleri teorik bir çerçeveye oturtmaktadır. Kivimäki ve arkadaşlarının çalışmaları (2000, 2003; 103 ve 126 atıf), klinik boyutları (hastalık izni, kalp hastalıkları) güçlendirirken, Verkuil'in (2015) meta-analizi (94 atıf) ruh sağlığı bağlantılarını genişletmektedir. Bu dokümanlar, literatürün İskandinav kökenli ampirik temellere dayandığını ve

Sosyal Değişim Teorisi (Parzefall ve Salin, 2010) ile liderlik modelleri (Hoel vd., 2010) gibi yaklaşımlarla zenginleştiğini göstermektedir.

Teorik çıkarımlar açısından, bu bibliyometrik harita, işyeri zorbalığının yalnızca bireysel bir patoloji değil, örgütsel bir fenomen olarak kavramsallaştırılmasını pekiştirmektedir. Pratikte, ulaşılan bulguların insan kaynakları yönetimine rehberlik etme potansiyeli taşıdığı değerlendirilmiş olup, önleme stratejilerinde liderlik stillerinin (Hoel vd., 2010) ve erken müdahalelerin (Quine, 2001) rolü ön plana çıkmıştır. Politika yapımcılar için ise, İskandinav modelleri (örneğin, Norveç'in ulusal rehberleri) emsal teşkil edebilecek niteliktedir. Pandemi sonrası bağlamda, uzaktan zorbalık ve sanal taciz temaları, Keywords Plus bulutundaki "exposure" ve "impact" frekanslarıyla uyumlu olarak, hibrit çalışma ortamlarında yeni riskleri işaret etmekte olup, bu, işyeri refahı politikalarının revize edilmesini zorunlu kılmaktadır.

Bununla birlikte, çalışmanın sınırlılıkları göz ardı edilmemelidir. Veri seti, yalnızca başlıkta "Workplace Bullying" terimini içeren İngilizce yayınlarla sınırlı tutulduğundan, eşanlamlı terimler (örneğin, "mobbing" veya "psychological aggression") veya İngilizce dilinde yayımlanmayan literatür dışlanmış olabilir. Biblioshiny'nin odaklandığı nicel metrikler, nitel derinliği (örneğin, vaka çalışmaları) ihmal etmekte olup, ayrıca atıf analizleri öz-atıf yanlılığına maruz kalabilmektedir. Gelecek araştırmalar, bu boşlukları gidermek üzere Scopus veya PubMed gibi veri tabanlarını entegre ederek karşılaştırmalı bibliyometrik çalışmalar yürütmelidir. Ayrıca disiplinler arası iş birlikleri teşvik edilerek, yönetim bilimleri ile halk sağlığı arasındaki köprüler güçlendirilmelidir. Örneğin, yapay zekâ destekli erken uyarı sistemleri geliştirilerek pratik uygulamalar geliştirmelidir.

Sonuç olarak, işyeri zorbalığı literatürü, Einarsen ve Nielsen gibi vizyonerlerin rehberliğinde, bireysel travmalardan örgütsel sürdürülebilirliğe uzanan bir yelpazede evrilmekte olup, bu bibliyometrik çerçeve, araştırmacılara ve uygulayıcılara stratejik bir pusula sunmaktadır. Bu çalışma, gelecekteki ampirik ve teorik çabalara zemin hazırlayarak, daha adil ve sağlıklı çalışma ortamlarının inşasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

REFERANSLAR

- Aria, M., ve Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bartlett, J. E., ve Bartlett, M. E. (2011). Workplace bullying: An integrative literature review. *Advances in Developing Human Resources*, 13(1), 69-84. <https://doi.org/10.1177/15234223114106>
- Einarsen, S., Hoel, H., ve Notelaers, G. (2009). Measuring exposure to bullying and harassment at work: Validity, factor structure and psychometric properties of the Negative Acts Questionnaire-Revised. *Work & Stress*, 23(1), 24-44. <https://doi.org/10.1080/02678370902815673>
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., ve Cooper, C. L. (2003). *The concept of bullying at work: The European tradition*. In S. Einarsen, H. Hoel and C. L. Cooper (eds.), *Bullying and emotional abuse in the workplace: International perspectives in research and practice* (pp. 3-30). London: Taylor and Francis.
- Einarsen, S., ve Skogstad, A. (1996). Bullying at work: Epidemiological findings in public and private organizations. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 185-201. <https://doi.org/10.1080/13594329608414854>
- Hauge, L. J., Skogstad, A., ve Einarsen, S. (2010). The relative impact of workplace bullying as a social stressor at work. *Scandinavian Journal of Psychology*, 51(5), 426-433. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2010.00813.x>
- Hoel, H., Glasø, L., Hetland, J., Cooper, C. L., ve Einarsen, S. (2010). Leadership styles as predictors of self-reported and observed workplace bullying. *British Journal of Management*, 21(2), 453-468. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2009.00664.x>
- Kivimäki, M., Elovainio, M., ve Vahtera, J. (2000). Workplace bullying and sickness absence in hospital staff. *Occupational and Environmental Medicine*, 57(10), 656-660. <https://doi.org/10.1136/oem.57.10.656>
- Kivimäki, M., Virtanen, M., Vartia, M., Elovainio, M., Vahtera, J. ve Keltikangas-Järvinen, L. (2003). Workplace bullying and the risk of cardiovascular disease and depression. *Occupational and Environmental Medicine*, 60(10), 779-783. <https://doi.org/10.1136/oem.60.10.779>
- Li, K., Rollins, J., ve Yan, E. (2018). Web of Science use in published research and review papers 1997-2017: A selective, dynamic, cross-domain, content-based analysis. *Scientometrics*, 115(1), 1-20. <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2622-5>
- Namie, G. (2003). Workplace bullying: Escalated incivility. *Ivey Business Journal*, 68(2), 1-6.
- Nielsen, M. B., ve Einarsen, S. (2012). Outcomes of exposure to workplace bullying: A meta-analytic review. *Work & Stress*, 26(4), 309-332. <https://doi.org/10.1080/02678373.2012.734709>
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing.

- Parzefall, M.-R., ve Salin, D. (2010). Perceptions of and reactions to workplace bullying: A social exchange perspective. *Human Relations*, 63(6), 761–780. <https://doi.org/10.1177/0018726709345043>
- Power, J. L., Brotheridge, C. M., Blenkinsopp, J., Bowes-Sperry, L., Bozionelos, N., Buzády, Z., Chuang, A., Drnevich, D., Garzon-Vico, A., Leighton, C., ve Nnedumm, A. U. O. (2013). Acceptability of workplace bullying: A comparative study on six continents. *Journal of Business Research*, 66(3), 374–380. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.08.018>
- Quine, L. (2001). Workplace bullying in nurses. *Journal of Health Psychology*, 6(1), 73–84. <https://doi.org/10.1177/135910530100600106>
- Salin, D. (2003). Ways of explaining workplace bullying: A review of enabling, motivating and precipitating structures and processes in the work environment. *Human Relations*, 56(10), 1213–1232. <https://doi.org/10.1177/00187267035610003>
- Tajfel, H., ve Turner, J. (1986) *The social identity theory of intergroup behavior*. In S. Worchel and W. G. Austin (eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7–24). Chicago: Nelson.
- Verkuil, B., Atasayi, S., ve Molendijk, M. L. (2015). Workplace bullying and mental health: A meta-analysis on cross-sectional and longitudinal data. *PLOS ONE*, 10(8), e0135225. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0135225>

Algılanan Aşırı Niteliklilik Literatürünün Biblioshiny Aracılığıyla Bibliyometrik Analizi

Tahsin AKÇAKANAT¹

1- Doç. Dr.; Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü.
tahsinakcakanat@sdu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9414-6868

ÖZET

Algılanan aşırı niteliklilik, bireylerin sahip oldukları bilgi, beceri ve yetkinliklerin iş gereksinimlerini aştığına dair öznel algılarını ifade eden bir kavramdır. Bu çalışma, algılanan aşırı niteliklilik literatürünü Biblioshiny aracıyla bibliyometrik analiz ederek, kavramın akademik evrimini ve eğilimlerini sistematik biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Yöntemsel olarak, Web of Science veri tabanından 1996-2025 dönemini kapsayan 285 İngilizce belge Biblioshiny ile analiz edilmiştir. Bulgular, alanın yıllık %11,5 büyüme oranıyla dinamik bir yükseliş gösterdiğini ortaya koymaktadır. 2020 yılından itibaren günümüze kadar yayın sayısında dramatik bir artış gözlenmektedir. İncelenen belgelerin çoğunluğu (%88,8) makalelerden oluşmakta olup %34,74'lük iş birliği oranı tespit edilmiştir. Yayınlar ağırlıklı olarak psikoloji ve yönetim dergilerinde yoğunlaşmış olup, "Current Psychology" en önde gelen kaynaktır. Yazarlar arasında Berrin Erdogan, en fazla yayını olan yazar olarak öne çıkmaktadır. Berrin Erdogan ayrıca en çok atıf alan isimdir. ABD ve Çin üniversiteleri bu alanda en çok yayın yapan üniversitelerdir. Sorumlu yazarın mensubu bulunduğu ülke açısından ise Çin birinci sırada yer alırken en çok atıf alan ülke ise ABD'dir. En çok atıf alan belge, Erdogan ve Bauer'in (2009) Journal of Applied Psychology dergisinde yayımlanan "*Perceived overqualification and its outcomes: The moderating role of empowerment*" isimli makaleleridir. Kelime bulutu, "underemployment" ve "big fish-small pond" gibi terimleri vurgulamakta, literatürün yetersiz istihdam ve davranışsal sonuçlara odaklandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler – Aşırı Niteliklilik, Algılanan Aşırı Niteliklilik, Çalışanlar, Bibliyometrik Analiz, Biblioshiny.

GİRİŞ

Algılanan aşırı niteliklilik, bireylerin sahip oldukları bilgi, beceri ve yetkinliklerin mevcut işin gereksinimlerini aştığına dair öznel algılarını ifade eden bir kavram olarak, günümüzün hızla değişen işgücü ortamında hem bireysel kariyer gelişimi hem de örgütsel performans açısından önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. Bu kavram, yalnızca iş-kişî uyumsuzluğunu işaret etmekle kalmaz; aynı zamanda çalışanların motivasyonu, iş tatmini, performansı ve işten ayrılma niyetleri gibi temel örgütsel çıktılar üzerinde de belirleyici rol oynar.

Literatürde algılanan aşırı niteliklilik farklı şekillerde tanımlansa da, özünde bireylerin sahip oldukları bilgi, beceri ve yeteneklerin işin gerektirdiği niteliklerin üzerinde olduğu yönündeki algılarıyla ilgilidir. Fine (2007: 61) bu durumu, "bireylerin kendilerini veya başkalarını işin gerektirdiği niteliklerden daha fazlasına sahip olarak algılama derecesi"

olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda aşırı niteliklilik, bireylerin eğitim, deneyim ve zihinsel kapasite gibi kaynaklarının işin ihtiyaçlarını aşması durumuna işaret etmektedir.

Kavramın boyutları Johnson ve Johnson (1997) tarafından “uyumsuzluk” ve “gelişmeme” olmak üzere iki ana göstergeyle ele alınmıştır. Uyumsuzluk boyutu, çalışanın eğitim ve deneyim gibi niteliklerinin işin gereklilikleriyle örtüşmemesi durumunu ifade ederken, gelişmeme boyutu çalışanın mevcut işinde öğrenme ve gelişim fırsatlarını yetersiz bulması ile ilgilidir. Johnson ve arkadaşlarının (2002: 426) belirttiği gibi, eksik istihdam çerçevesinde değerlendirilen uyumsuzluk, çalışanın işin gerekliliklerinden daha yüksek eğitim düzeyine ve daha fazla deneyime sahip olmasıyla ortaya çıkar. Öte yandan gelişmeme boyutu, çalışanların mevcut işlerinde öğrenme, kendini geliştirme ve değişim fırsatlarına dair algılarıyla ilişkilidir (Johnson ve Johnson, 1996: 437; Maynard vd., 2006: 512).

Kuramsal olarak aşırı niteliklilik, Görelî Yoksunluk Teorisi, Eşitlik Teorisi, Kişi-İş Uyumu Teorisi ve Çaba-Ödül Dengesizliği Modeli çerçevesinde açıklanmaktadır. Örneğin, Erdogan ve Bauer (2009: 558) aşırı nitelikli çalışanların görelî yoksunluk duyguları yaşayabileceğini ve bunun da iş tatminini düşürebileceğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde Adams’ın Eşitlik Teorisi, bireylerin girdileri ve çıktıları arasındaki dengesizlik durumunda iş tatmininin azalacağını ve performansın düşeceğini öngörmektedir (Karacaoğlu ve Arslan, 2019: 110).

Algılanan aşırı nitelikliliğin öncülleri ise oldukça çeşitlidir. Toker’e (2021) göre, yaş, kıdem, ücret, eğitim, işsizlik oranı, narsisizm, örgütsel adalet algısı, iş deneyimi, terfi kriterlerinin netliği ve algılanan örgütsel destek gibi faktörler aşırı nitelikliliğin ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir. Özellikle narsisizm ile aşırı niteliklilik arasında güçlü bir ilişki gözlemlenmiş; narsisizm arttıkça bireylerin aşırı nitelikli olduklarına dair algıları da artmaktadır (Harari vd., 2017). Ayrıca, yüksek işsizlik oranları döneminde bireyler, niteliklerinin altında işlerde çalışmak zorunda kalarak aşırı niteliklilik algısını artırabilmektedir (McKee-Ryan ve Harvey, 2011).

Sonuçlar açısından, algılanan aşırı niteliklilik genellikle olumsuz iş tutumlarıyla ilişkilendirilmiştir. Araştırmalar, bu algının işten ayrılma niyetleri ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir (Erdogan ve Bauer, 2009; Maynard ve Parfyonova, 2013; Harari vd., 2017). Benzer şekilde iş tatmini üzerinde de olumsuz etkiler görülmekte; yüksek aşırı niteliklilik algısı, iş tatminini azaltmaktadır (Harari vd., 2017; Erdogan ve Bauer, 2009). Öte yandan bazı çalışmalar, yüksek aşırı nitelikli bireylerin sahip oldukları bilgi, beceri ve yetkinlikleri iş süreçlerine daha etkin şekilde yansıtabilme potansiyeline sahip olduklarını ve bunun performansla olumlu katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır (Erdogan ve Bauer, 2009).

Özetle, algılanan aşırı niteliklilik, birey-iş uyumsuzluğunun kritik bir boyutu olarak örgütsel davranış ve işgücü yönetimi açısından önemli bir kavramdır. Doğru yönetildiğinde hem bireysel tatmin hem de örgütsel verimlilik açısından tehditten ziyade fırsat yaratabilecek dinamikler barındırmaktadır.

Bu çalışma, algılanan aşırı niteliklilik konusuna yönelik bilimsel üretim ve araştırma eğilimlerini sistematik bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle, son yıllarda bu alanda yayımlanan makalelerin sayısındaki artış ve kavramın farklı teorik çerçevelerle incelenmesi, alandaki bilgi birikimini değerlendirme ihtiyacını doğurmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada bibliyometrik analizler kullanılarak algılanan aşırı niteliklilik üzerine yayımlanmış akademik çalışmaların yayın yılı dağılımları, yazarlar, dergiler, ülkeler ve atıf ilişkileri gibi göstergeler incelenmiş; böylece kavramın gelişim süreci, araştırma boşlukları ve gelecek çalışmalar için öneriler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım, alandaki mevcut bilgi birikimini görselleştirerek hem araştırmacılara hem de uygulayıcılara, kavramın teorik ve uygulamalı boyutlarını daha iyi anlama imkânı sunmayı hedeflemektedir. Sonuç olarak, çalışma hem literatürün sistematik bir haritasını çıkarmayı hem de algılanan aşırı niteliklilik konusunun akademik önemini ve yönelimlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Literatürde bibliyometrik analiz için birçok yazılım bulunmakla birlikte, bu çalışmada Bibliometrix R paketi ve onun arayüzü Biblioshiny tercih edilmiştir. Biblioshiny, kullanıcı dostu yapısıyla bibliyometrik verilerin görselleştirilmesi, temel metriklerin analizi ve bilimsel üretkenlik ile iş birliği ağlarının değerlendirilmesine imkân tanımaktadır (Aria ve Cuccurullo, 2017).

Bu çalışmada veri kaynağı olarak, atıf analizinde yaygın şekilde kullanılan Web of Science veri tabanı tercih edilmiştir. Web of Science, bilimsel üretkenlik ve akademik etkiyi ölçmeye yarayan kapsamlı bibliyografik bilgileri içermektedir (Falagas vd., 2008). Araştırma kapsamında, 1 Ekim 2025 tarihinde Web of Science veri tabanı üzerinden “Başlık (Title)” filtresi seçilerek tarama gerçekleştirilmiştir. Çalışmada esas alınan dahil etme ve hariç tutma kriterleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Gerçekleştirilen tarama neticesinde başlangıçta 304 esere ulaşılmıştır. Ardından yayım dili “İngilizce” olmayan eserler hariç tutulduğunda sayı 290’a düşmüştür. Son olarak “*Makale, Erken Görünüm Makale, Derleme Makale, Bildiri, Kitap Bölümü*” haricindeki eserler de hariç tutulduğunda nihai rakam 285 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1: Dahil Etme ve Hariç Tutma Kriterleri

Dahil Etme Kriterleri	Web of Science veri tabanında yayımlanan tüm eserler Başlığında “Perceived overqualification”, veya “Perceived over-qualification” veya “Overqualification” veya “Over-qualification” kelimesinin yer aldığı eserler İngilizce dilinde yayımlanmış eserler
Hariç Tutma Kriterleri	Yayım dili İngilizce olmayan eserler Doküman tipi; Makale, Erken Görünüm Makale, Derleme Makale, Bildiri, Kitap Bölümü dışındaki eserler

Verilerin Biblioshiny’de analiz edilebilmesi için BibTeX formatında dışa aktarılması gerekmektedir. Bu doğrultuda gerekli işlem gerçekleştirilmiş ve ardından veri seti Biblioshiny’e tanıtılarak analiz aşamasına geçilmiştir.

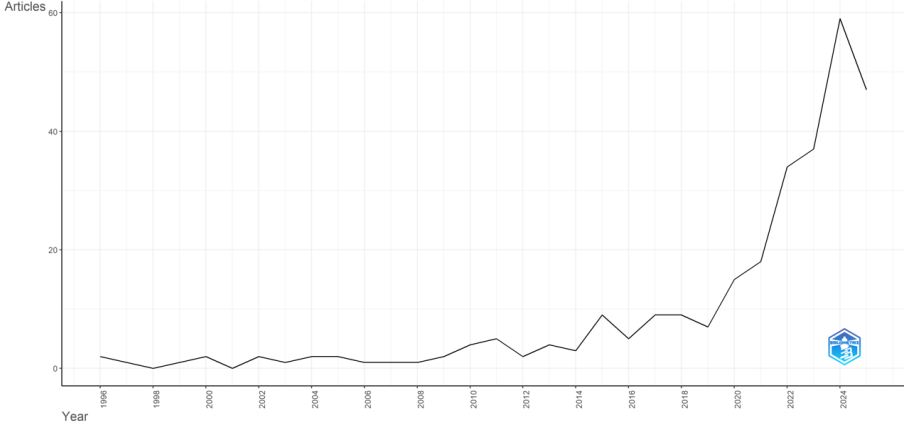
BULGULAR

Genel Bakış

1996-2025 dönemini kapsayan analiz, 140 farklı kaynaktan (dergi, kitap vb.) elde edilen 285 belgeyi incelemekte olup, yıllık %11,5 büyüme oranı ve 4,66 yıl ortalama belge yaşı ile alanın dinamik bir yükseliş sergilediğini ortaya koymaktadır. Belgeler ağırlıklı olarak makalelerden (%88,8; 253 makale) oluşurken, ortalama 23,52 atıf ve toplam 10.409 referans, literatürün etki gücünü ve entelektüel derinliğini yansıtmaktadır. Toplam 696 yazar tarafından üretilen belgelerde, belge başına 3,49 ortak yazar ve %34,74 uluslararası iş birliği oranı, iş birliğine dayalı bir bilimsel yapıyı işaret ederken, 602 Keywords Plus ve 821 Yazar Anahtar Kelimesi alanın terminolojik zenginliğini göstermektedir.

Grafik 1’de yıllara göre bilimsel üretim sayısının dağılımına yer verilmiştir.

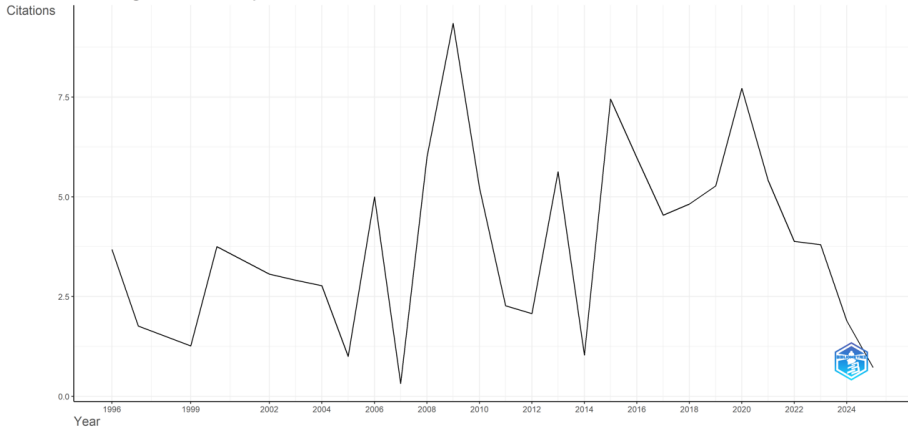
Grafik 1: Yıllık Bilimsel Üretim Sayısı
Annual Scientific Production

Grafik 1’de görülebileceği gibi başlangıçtaki durgunluğun ardından üstel bir büyüme eğilimi tespit edilmiştir. Yayın üretimi, 1996’dan yaklaşık 2015’e kadar genellikle yılda 10 makaleden az ve dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu temel aşamada, araştırma etkinliğinin sınırlı olduğu veya konuya ilginin az olduğu görülmektedir. 2017-2018 yılları civarında mütevazı bir artış gözlenirken, bu dönemden sonra keskin bir yükselişle 2024’te yaklaşık 60 makaleye ulaşılarak zirve görülmüştür. 2025’teki hafif düşüş ise analize tabi tutulan veri setinin 1 Ekim 2025 tarihli olup henüz yılın tamamlanmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Grafik 2’de yıllara göre ortalama atıf sayısının değişimine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Grafik 2: Yıllık Ortalama Atıf Sayısı
Average Citations per Year

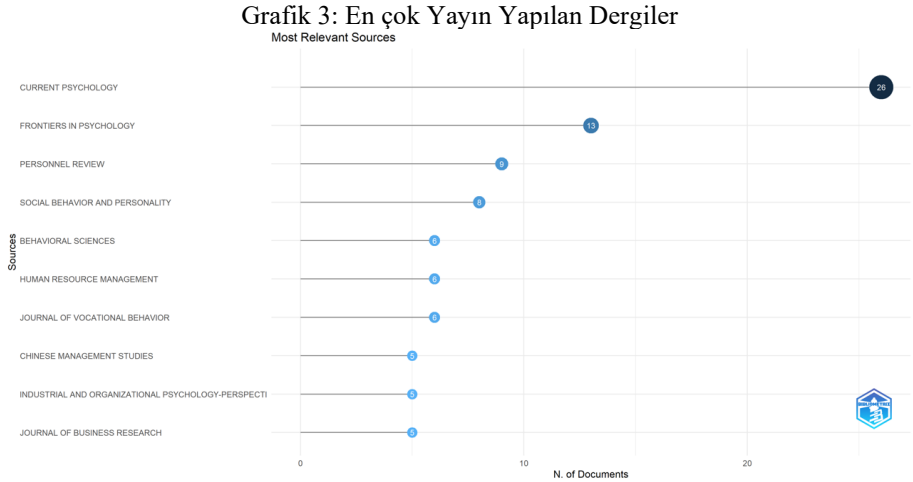

Grafik 2, 1996-2025 yılları arasında algılanan aşırı niteliklilik konusundaki yıllık ortalama atıf sayısını göstermektedir. Dalgalı bir seyir izleyen grafiğin erken dönemlerinde düşük seviyelerden (yaklaşık 2-4 atıf

arası) başlayıp 2000'lerin sonlarında (özellikle 2009 yılında ~10 atıf) zirveye ulaşan bir artış, ardından son yıllarda belirgin bir düşüş trendi gözlenmektedir. Bu dalgalanma, yayın sayısındaki üstel büyümenin (önceki grafikte görüldüğü üzere) atıf yoğunluğunu seyrelttiğine işaret ederken, erken yıllardaki yüksek ortalamalar sınırlı belge sayısından kaynaklanan niş etkiyi, son dönemdeki azalma ise yeni yayınların olgunlaşma sürecinde olduğunu göstermektedir.

Kaynaklara İlişkin Bulgular

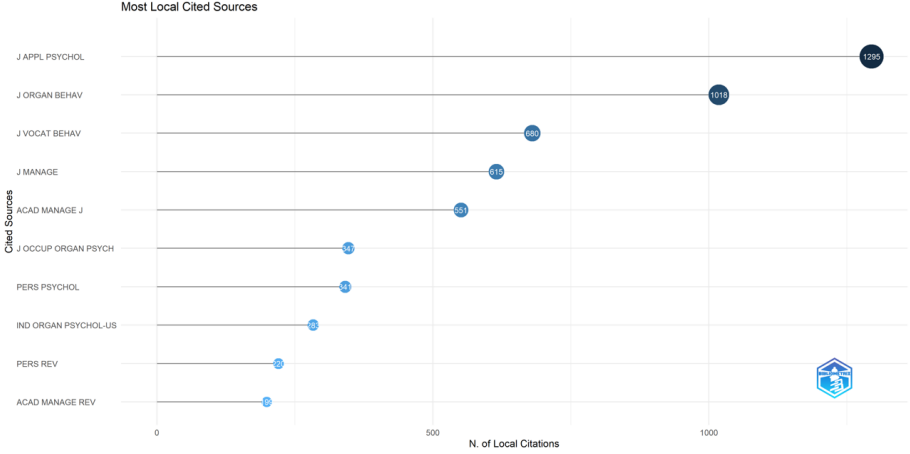
Bu başlık altında analiz kapsama alınan eserlerin yayımlandıkları dergilere ilişkin bilgilere yer verilecektir. Öncelikle, Grafik 3'te en çok yayın yapılan dergiler verilmiştir.

Grafik 3, algılanan aşırı niteliklilik konusundaki en ilgili kaynakları belge sayısına göre sıralamakta olup, "*Current Psychology*" dergisinin 26 belge ile baskın konumda olduğu tespit edilmiştir. Ardından "*Frontiers in Psychology*" (13 belge), "*Personnel Review*" (9 belge) ve "*Social Behavior and Personality*" (8 belge) gibi psikoloji odaklı yayınların ilk sıradaki dergiyi izlediği görülmektedir. Bu dağılım, toplam 140 kaynaktan seçilen en üst 10 kaynağın ağırlıklı olarak psikoloji (yaklaşık %50'si) ve yönetim/örgütsel davranış dergilerinden (örneğin, "*Human Resource Management*" ve "*Journal of Business Research*" ile sırasıyla 6 ve 5 belge) oluştuğunu göstererek, alanın multidisipliner yapısını –özellikle örgütsel psikoloji, insan kaynakları ve davranış bilimleri kesişimini– vurgulamaktadır.

Grafik 4 ise veri setinde yer alan dergilerin kaynakçalarında en çok atıf yapılan dergileri göstermektedir.

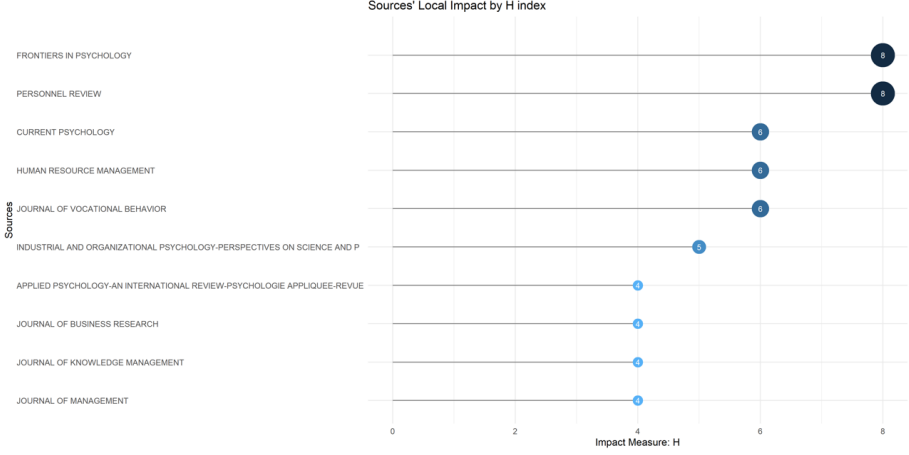
Grafik 4: Dergilerin Yerel Atıf Analizi

Grafik 4, algılanan aşırı niteliklilik konusundaki en çok yerel atıf alan kaynakları göstermekte olup, "*Journal of Applied Psychology*" dergisinin 1295 atıf ile açık ara önde olduğunu, "*Journal of Organizational Behavior*" (1018 atıf) ve "*Journal of Vocational Behavior*" (680 atıf) gibi örgütsel davranış ve meslek psikolojisi odaklı yayınların bunu takip ettiğini ortaya koymaktadır. Bu sıralama, "*Journal of Management*" (615 atıf) ve "*Academy of Management Journal*" (551 atıf) gibi yönetim bilimleri dergileriyle desteklenerek, alanın temel çekirdeğini psikoloji ve yönetim disiplinlerinin oluşturduğunu göstermektedir. Toplam atıf dağılımı, Bradford Yasası'na uygun olarak az sayıda kaynağın literatürün büyük bir kısmını domine ettiğini (örneğin, ilk iki kaynağın toplam atıfların yaklaşık %40'ını oluşturması) ve diğer kaynakların (örneğin, "*Personnel Psychology*" ile 347 atıf ve "*Industrial and Organizational Psychology*" ile 235 atıf) daha az etkili olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, alanın etki yoğunluğunun belirli prestijli dergilere yoğunlaştığını göstermekte ve disiplinlerarası bir akademik ağın varlığını desteklemektedir (Aria ve Cuccurullo, 2017).

Grafik 5'te, veri setindeki kaynakların etkisini ölçen yerel etki faktörü sonuçları gösterilmektedir. Bu metrik h-indeksi üzerinden değerlendirilmiş olup, yüksek bir h-indeksi derginin geniş etki alanına sahip olduğunu ve sıkça atıf aldığını göstermektedir. Bu durum, derginin yüksek kalite ve saygınlığını ortaya koymaktadır.

Grafik 5: Kaynakların Yerel Etki Faktörü

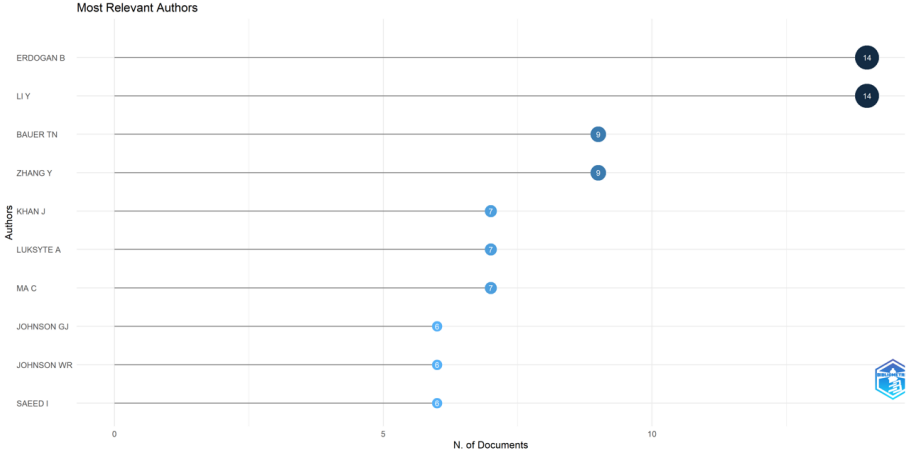

Grafik 5, analiz edilen alandaki kaynakların yerel etki indeksine (H indeksi) göre sıralı dağılımını göstermekte olup, "*Frontiers in Psychology*" ve "*Personnel Review*" dergilerinin her biri 8 H indeksi ile en yüksek etkiye sahip olduğunu, "*Current Psychology*" ve "*Human Resource Management*" gibi kaynakların 6 H indeksi ile bunu takip ettiğini ortaya koymaktadır. Bu sıralama, "*Journal of Vocational Behavior*" (6 H) ve "*Industrial and Organizational Psychology-Perspectives on Science and Practice*" (5 H) ile desteklenerek, alanın psikoloji ve insan kaynakları yönetiminin kesişiminde yoğunlaştığını ve toplam 140 kaynaktan seçilen bu üst düzey kaynakların disiplinlerarası bir etki yarattığını göstermektedir. Alt sıralarda yer alan "*Journal of Business Research*", "*Journal of Knowledge Management*" ve "*Journal of Management*" (her biri 4 H) ise daha sınırlı bir etkiyle literatürün tamamlayıcı bir kısmını oluştururken, H indeksinin 8 gibi nispeten düşük bir üst sınırdaki sabitlenmesi, alanın genç veya henüz olgunlaşmamış bir akademik topluluğa işaret edebilir.

Yazarlara İlişkin Bulgular

Grafik 6'da en fazla yayına sahip yazarlara ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

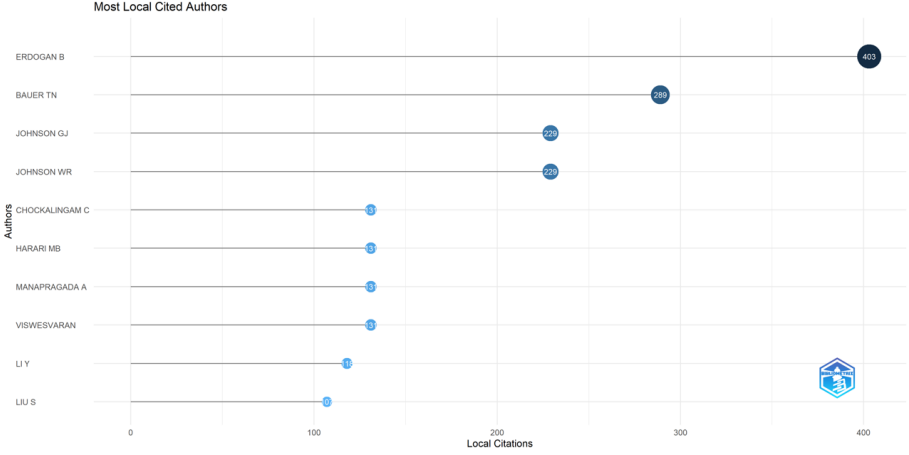
Grafik 6: En Fazla Yayını Olan Yazarlar

Grafik 6, algılanan aşırı niteliklilik alanında en çok yayını olan yazarları belge sayısına göre sıralamakta olup, Berrin Erdoğan (14 belge), Yi Li (14 belge), Talya N. Bauer (9 belge), Yajun Zhang (9 belge), Jawad Khan (7 belge), Aleksandra Luksyte (7 belge), Chao Ma (7 belge), Gloria J. Johnson (6 belge), W. Roy Johnson (6 belge) ve Imran Saeed (6 belge) gibi öncü araştırmacıların baskın konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yazarlar, literatürün temel ölçeklerini geliştirme (örneğin, SPOQ), meta-analizler gerçekleştirme ve moderatör etkileri (örneğin, yetkinlik, iş uyumu) ortaya koyma yoluyla alanın teorik ve ampirik evrimine önemli katkılar sağlamışlardır. Toplam 696 yazar arasından seçilen bu üst düzey bireylerin disiplinlerarası (örgütsel davranış, psikoloji ve yönetim) bir odakla literatürün çekirdeğini oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 7’de çalışmada kullanılan veri seti içindeki en çok atıf alan yazarlara ilişkin bulgular yer almaktadır.

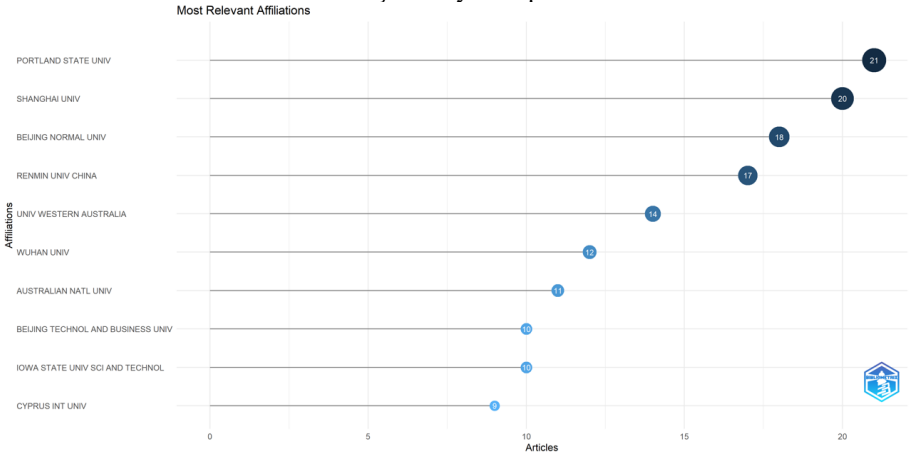
Grafik 7: Yazarların Yerel Atıf Analizi

Grafik 7, algılanan aşırı niteliklilik alanında en çok yerel atıf alan yazarları göstermekte olup, Berrin Erdogan (403 atıf), Talya N. Bauer (289 atıf), Gloria J. Johnson (229 atıf) ve W. Roy Johnson (229 atıf) gibi öncü araştırmacıların baskın konumda olduğunu, ardından Chockkalingam Viswesvaran (13 atıf), Michael B. Harari (13 atıf), Archana Manapragada (13 atıf), Yi Li (10 atıf) ve Songbo Liu (10 atıf) gibi yazarların onları izlediğini ortaya koymaktadır. Bu dağılım, literatürün meta-analizler (örneğin, POQ meta-analizi) ve ampirik modeller (örneğin, üretkenlik karşıtı iş davranışı ve iş performansı ilişkileri) yoluyla şekillendiğini göstererek, toplam 696 yazar arasından bu üst düzey bireylerin örgütsel davranış, psikoloji ve yönetim disiplinlerindeki teorik katkılarıyla alanın etki çekirdeğini oluşturduğunu vurgulamaktadır.

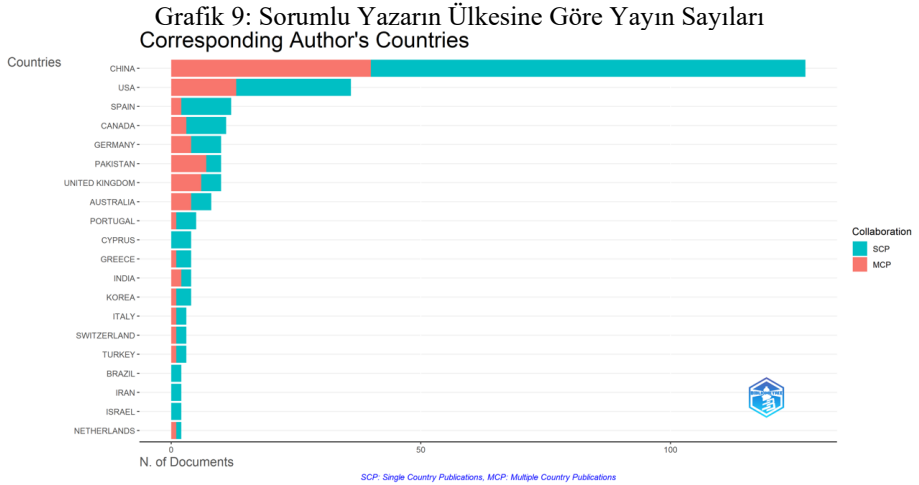
Grafik 8’de en çok yayın yapan kurumlar verilmiştir.

Grafik 8: En Çok Yayın Yapan Kurumlar

Grafik 8, algılanan aşırı niteliklilik alanında en çok yayın yapan kurumları belge sayısına göre sıralamakta olup, Portland State University'nin (ABD) 21 makale ile önde geldiğini, Shanghai University (Çin; 20 makale), Beijing Normal University (Çin; 18 makale) ve Renmin University of China (Çin; 17 makale) gibi kurumların bunu takip ettiğini ortaya koymaktadır. Bu dağılım, ilk 10'da yer alan toplam 140 kaynaktan çıkan literatürün ağırlıklı olarak Çin merkezli (yaklaşık %50'si) ve uluslararası (Avustralya, ABD, Kıbrıs) kurumlar arasında dağıldığını göstererek, alanın küresel iş birliği dinamiklerini –özellikle Asya-Pasifik ve Batı akademik ağlarının kesişimini– vurgulamakta ve %34,74'lük uluslararası ortaklık oranıyla uyumlu bir coğrafi çeşitliliğe işaret etmektedir.

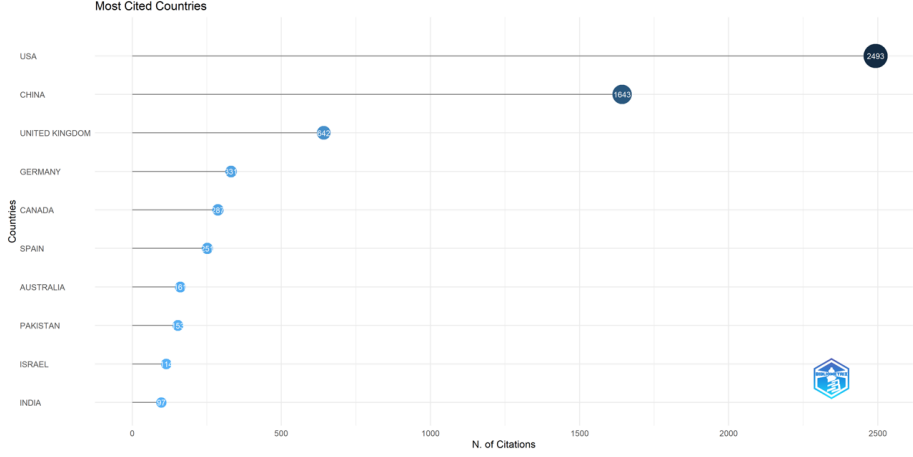
Grafik 9'da ise sorumlu yazarın mensubu bulunduğu ülkeye göre yayın sayıları gösterilmiştir.

Grafik 9, algılanan aşırı niteliklilik konusunda yayın yapan sorumlu yazarların (corresponding authors) ülkelerini tek ülke yayınları (SCP; mavi) ve çok ülke yayınları (MCP; kırmızı) olarak göstermektedir. Grafik, Çin'in hem SCP hem de MCP'de baskın konumda (toplamda en yüksek belge sayısı) olduğunu, ABD'nin önemli bir paya sahip olduğunu ve İspanya, Kanada, Almanya, Pakistan, Birleşik Krallık, Avustralya gibi ülkelerin daha mütevazı katkılarla onları izlediğini ortaya koymaktadır. Bu dağılım, literatürün Çin merkezli yoğunlaşmasını (%34,74'lük uluslararası iş birliği oranıyla uyumlu) ve küresel çeşitliliği (Avrupa, Asya, Kuzey Amerika ve sınırlı Güney Asya/Orta Doğu katılımı) yansıtırken, MCP'lerin görece düşük olması ulusal odaklı araştırmaların hâkimiyetini işaret etmekte ve alanın coğrafi dinamiklerini vurgulamaktadır.

Grafik 10'da en çok atıf alan ülkelere yer verilmiştir.

Grafik 10: En Çok Atıf Alan Ülkeler

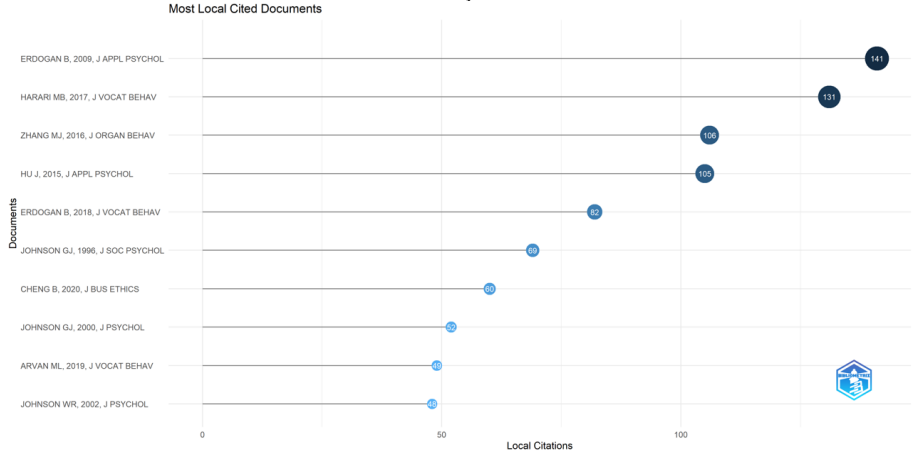

Grafik 10, algılanan aşırı niteliklilik konusunda en çok atıf alan ülkeleri toplam atıf sayısına göre sıralamaktadır. Grafik, ABD'nin 2493 atıf ile açık ara önde olduğunu, Çin'in 1643 atıf ile ikinci konumda bulunduğunu ve Birleşik Krallık (642 atıf), Almanya (331 atıf) ve Kanada (287 atıf) gibi Batı ülkelerinin bunları takip ettiğini ortaya koymaktadır. Alt sıralarda yer alan İspanya (251 atıf), Avustralya (161 atıf), Pakistan (153 atıf), İsrail (114 atıf) ve Hindistan (97 atıf) ise daha sınırlı etki gösterirken, bu dağılım literatürün geleneksel olarak ABD merkezli akademik liderliğini yansıtırken son yıllardaki Çin'in yükselişiyle küresel bir kaymaya işaret etmektedir.

Dokümanlara İlişkin Bulgular

Grafik 11'de çalışmada kullanılan veri seti içindeki en çok atıf alan dokümanların analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Grafik 11: Yerel Bazda En Çok Atıf Alan Dokümanlar

Şekil 1’de Keywords Plus’ta geçen terimlere göre oluşturulmuş olan kelime bulutu verilmiştir.

566

baskın konumda olduğunu, bunu "moderating role" (75), "performance" (69), "work" (66) ve "small pond" (63) gibi kavramların izlediğini ortaya koymaktadır. Bu dağılım, algılanan aşırı niteliklilik konusunun temel odaklarının yetersiz istihdam (underemployment ve overeducation), büyük balık-küçük gölet etkisi (big fish-small pond), moderatör etkiler (moderating role), iş performansı ve tutumları (performance, job-satisfaction, attitudes, outcomes), Kaynakların Korunması Teorisi (conservation of resources) ve davranışsal sonuçlar (behaviors, counterproductive work behaviors) etrafında yoğunlaştığını göstererek, toplam 602 anahtar kelime arasından bu terimlerin literatürün teorik ve ampirik çekirdeğini oluşturduğunu ve disiplinlerarası bağlantıları (örneğin, liderlik, kişilik ve göçmenlik) vurguladığını işaret etmektedir.

SONUÇ

Algılanan aşırı niteliklilik literatürünün Biblioshiny aracıyla gerçekleştirilen bibliyometrik analizi, kavramın 1996-2025 yılları arasındaki akademik evrimini ve işgücü yönetimi açısından önemini sistematik bir şekilde ortaya koymaktadır. Web of Science veri tabanından elde edilen 285 İngilizce belge, yıllık %11,5'lik büyüme oranıyla alanın dinamik bir yükseliş sergilediğini göstermektedir. Özellikle 2017 sonrası dönemde yayın sayısında gözlenen üstel artış, kavramın günümüz iş dünyasındaki değişen dinamiklere paralel olarak giderek daha fazla ilgi çektiğini ortaya koymaktadır. Bu artış, özellikle iş-kişî uyumsuzluğu, çalışan motivasyonu ve örgütsel performans gibi konuları ele alan araştırmaların çoğalmasıyla ilişkilendirilebilir.

Analiz, algılanan aşırı nitelikliliğin multidisipliner bir araştırma alanı olduğunu ve psikoloji, örgütsel davranış ile insan kaynakları yönetimi disiplinlerinin kesişiminde yoğunlaştığını göstermektedir. En çok yayın yapan dergiler arasında *Current Psychology* (26 belge) ve *Frontiers in Psychology* (13 belge) gibi psikoloji odaklı yayınların ön planda olması, kavramın bireysel algılar ve iş tutumları üzerine yoğunlaştığını doğrulamaktadır. Bununla birlikte, *Journal of Applied Psychology* ve *Journal of Organizational Behavior* gibi dergilerin yüksek atıf sayıları, alanın entelektüel çekirdeğinin prestijli ve etkili yayınlara dayandığını göstermektedir. Bradford Yasası'na uygun olarak, atıfların az sayıda

kaynakta yoğunlaşması, literatürün belirli dergiler etrafında şekillendiğini ve disiplinlerarası bir akademik ağına varlığını desteklemektedir.

Yazar bazında, Berrin Erdogan (403 atıf) ve Talya N. Bauer (289 atıf) gibi araştırmacılar, alanın teorik ve ampirik gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Bu yazarların çalışmaları, özellikle algılanan aşırı nitelikliliğin moderatör etkilerini (örneğin, güçlendirme ve kariyer merkeziliği) ve sonuçlarını (iş tatmini, işten ayrılma niyeti) inceleyen makalelerle literatürü şekillendirmiştir. Kurumsal düzeyde, Portland State University (21 belge) ve Shanghai University (20 belge) gibi kurumlar, uluslararası iş birliği oranı (%34,74) ile uyumlu bir şekilde, alanın küresel bir perspektife sahip olduğunu göstermektedir. Ülke bazında ise ABD (2493 atıf) ve Çin (1643 atıf) lider konumdadır; ancak İspanya, Kanada ve Almanya gibi ülkelerin katkıları, literatürün coğrafi çeşitliliğini artırmaktadır. Bu dağılım, kavramın özellikle Batı ve Asya-Pasifik akademik ağlarında güçlü bir yankı bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Kelime bulutu analizi, "underemployment", "big fish-small pond" ve "moderating role" gibi terimlerin literatürün temel odaklarını oluşturduğunu göstermektedir. Bu terimler, algılanan aşırı nitelikliliğin yetersiz istihdam, iş performansı ve moderatör etkilerle bağlantılı olduğunu; aynı zamanda Kaynakların Korunması Teorisi ve davranışsal sonuçlar gibi teorik çerçevelerle desteklendiğini ifade etmektedir. Ancak, atıf yoğunluğundaki son yıllardaki düşüş, yeni yayınların olgunlaşma sürecinde olduğunu ve gelecekte daha fazla etki yaratma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırma boşlukları açısından analiz, gelişmekte olan ülkelerdeki aşırı niteliklilik algısının daha fazla incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle kültürel faktörler, dijital dönüşüm ve otomasyonun işgücü üzerindeki etkileri, kavramın bağlamsal dinamiklerini anlamak için önemli alanlar olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, yüksek işsizlik oranlarının yaygın olduğu bölgelerde veya teknolojik değişimlerin iş gereksinimlerini hızla dönüştürdüğü sektörlerde algılanan aşırı nitelikliliğin öncülleri ve sonuçları farklılık gösterebilir. Ayrıca, narsisizm ve örgütsel adalet gibi bireysel ve örgütsel faktörlerin daha derinlemesine incelenmesi, kavramın çok boyutlu yapısını anlamada katkı sağlayabilir.

Pratik açıdan, algılanan aşırı niteliklilik, doğru yönetildiğinde örgütsel verimliliği artırabilecek bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Örgütler, aşırı nitelikli çalışanları güçlendirme stratejileri, öğrenme fırsatları ve terfi imkanlarıyla destekleyerek bu bireylerin bilgi ve becerilerini iş süreçlerine daha etkin bir şekilde entegre edebilir. Örneğin, Erdogan ve Bauer (2009) tarafından vurgulanan güçlendirme mekanizmaları, iş tatminini artırarak olumsuz tutumları azaltabilir. Bununla birlikte, kavramın olumsuz etkileri, özellikle işten ayrılma niyeti ve düşük iş tatmini gibi sonuçlar, insan kaynakları yönetimi politikalarının dikkatle tasarlanmasını gerektirmektedir.

Gelecek araştırmalar için, analiz Scopus veya PubMed gibi alternatif veri tabanlarını dahil ederek daha kapsamlı bir bibliyometrik harita çıkarabilir. Ayrıca, uzun vadeli etki analizleri ve karşılaştırılmal kùltürel çalışmalar, alanın küresel dinamiklerini daha iyi anlamayı sağlayabilir. Sonuç olarak, bu çalışma, algılanan aşırı nitelikliliğin birey-iş uyumsuzluğunun kritik bir boyutu olduğunu ve hem teorik hem de uygulamalı bağlamda fırsatlar barındırdığını vurgulamaktadır. Literatürün sistematik bir haritasını sunarak, araştırmacılara ve uygulayıcılara kavramın potansiyelini ve araştırma boşluklarını değerlendirme imkânı sağlamaktadır.

REFERANSLAR

- Aria, M., ve Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Erdogan, B., Tomás, I., Valls, V., ve Gracia, F. J. (2018). Perceived overqualification, relative deprivation, and person-centric outcomes: The moderating role of career centrality. *Journal of Vocational Behavior*, 107, 233-245. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.05.003>
- Erdogan, B., ve Bauer, T. N. (2009). Perceived overqualification and its outcomes: the moderating role of empowerment. *Journal of Applied Psychology*, 94(2), 557-565. <https://doi.org/10.1037/a0013528>
- Falagas, M. E., Pitsouni, E. I., Malietzis, G. A., ve Pappas, G. (2008). Comparison of PubMed, Scopus, Web of Science, and Google Scholar: Strengths and weaknesses. *The FASEB Journal*, 22(2), 338-342. <https://doi.org/10.1096/fj.07-9492LSF>
- Fine, S. (2007). Overqualification and selection in leadership training. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 14(1), 61-68. <https://doi.org/10.1177/1071791907304291>
- Harari, M. B., Manapragada, A., ve Viswesvaran, C. (2017). Who thinks they're a big fish in a small pond and why does it matter? A meta-analysis of perceived overqualification. *Journal of Vocational Behavior*, 102, 28-47. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2017.06.002>
- Hu, J., Erdogan, B., Bauer, T. N., Jiang, K., Liu, S., ve Li, Y. (2015). There are lots of big fish in this pond: The role of peer overqualification on task significance, perceived fit, and performance for overqualified employees. *Journal of Applied Psychology*, 100(4), 1228. <https://doi.org/10.1037/apl0000008>

- Johnson, G. J., ve Johnson, W. R. (1996). Perceived overqualification and psychological well-being. *Journal of Social Psychology*, 136(4), 435–445. <https://doi.org/10.1080/00224545.1996.9714025>
- Johnson, G. J., ve Johnson, W. R. (1997). Perceived overqualification, emotional support, and health. *Journal of Applied Social Psychology*, 27(21), 1906–1918. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1997.tb01631.x>
- Johnson, G. J., Morrow, P. C., ve Johnson, W. R. (2002). An evaluation of a perceived overqualification scale across work settings. *Journal of Vocational Behavior*, 60(3), 425–441. <https://doi.org/10.1080/00223980209604169>
- Karacaoğlu, K., ve Arslan, M. (2019). Algılanan aşırı niteliklilik ve iş tatmini ilişkisinde iyimserliğin aracı rolü: İstifa eden veya erken emekli olan subaylar üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 107-136.
- Maynard, D. C., ve Parfyonova, N. M. (2013). Perceived overqualification and withdrawal behaviors: Examining the roles of job attitudes and work values. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 86(3), 435–455. <https://doi.org/10.1111/joop.12006>
- Maynard, D. C., Joseph, T. A., ve Maynard, A. M. (2006). Underemployment, job attitudes, and turnover intentions. *Journal of Organizational Behavior*, 27(4), 509–536. <https://doi.org/10.1002/job.389>
- McKee-Ryan, F. M., ve Harvey, J. (2011). “I have a job, but...”: A review of underemployment. *Journal of Management*, 37(4), 962–996. <https://doi.org/10.1177/0149206311398134>
- Toker, B. (2021). Algılanan aşırı niteliklilik ile iş performansı arasındaki ilişkide dışsal prestij algısının düzenleyici rolü. *Yüksek Lisans Tezi*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zhang, M. J., Law, K. S., ve Lin, B. (2016). You think you are big fish in a small pond? Perceived overqualification, goal orientations, and proactivity at work. *Journal of Organizational Behavior*, 37(1), 61-84. <https://doi.org/10.1002/job.2024>

Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: OECD Ülkeleri İçin Bir Analiz ¹

Turan Arda AY²
Kurtuluş BOZKURT³

¹ Bu çalışma, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı kapsamında Yüksek Lisans Tezi olarak sunulan çalışmadan uyarlanmıştır.

² Öğretim Görevlisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Çiçekdağı Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon, Yerel Yönetimler Programı, Çiçekdağı/ turan.ay@ahievran.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-3691-4889

³ Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, Söke/Aydın, Türkiye. E-mail: kurtulus.bozkurt@adu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-9098-9208

ÖZET

Dünya nüfusunun hızla artması ve ülkelerin ekonomik büyümelerindeki ilerlemeler enerji ihtiyacını sürekli artırmaktadır. Fosil kökenli enerji kaynaklarının dünya üzerinde eşit bir şekilde dağılmadığı düşünüldüğünde bu kaynaklara yeterince sahip olmayan ülkelerin kaynaklara erişimi ekonomilerinde büyük maliyetlere sebep olmaktadır. Enerji kaynaklarına yeterince sahip olan ülkelerde ise, kaynakların sürekliliği, çevreye verdiği zararlar ve maliyetlerin yüksekliği gibi sorunları ortaya çıkartmaktadır.

Bu çalışmada yenilenebilir enerji talebi ile ekonomik büyümenin göstergesi olarak kullanılan kişi başına GSYİH arasındaki kısa dönemli ilişkinin var olup olmadığını panel nedensellik testi uygulayarak analiz etmek amaçlanmıştır. Araştırma kapsamına alınan 35 OECD ülkesinin ekonomik büyüme performanslarını ortaya koymak için kişi başına GSYİH; yenilenebilir enerji talebini ortaya koymak için de toplam nihai enerji tüketiminin yüzdesi olarak yenilenebilir enerji tüketimi (recoun) değişkenleri kullanılmıştır. Dünya Bankası İstatistiki veri tabanlarından elde edilen veriler ile veri seti oluşturulmuştur. Çalışmanın örneklem grubunu 35 OECD Ülkesi için 1990-2021 dönemini kapsayan bir panel veri seti oluşturulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Yenilenebilir Enerji, Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, OECD Ülkeleri, Panel Veri Analizi.

GİRİŞ

Enerji insanlığın yaşamını devam ettirebilmesi için önemli bir kaynaktır. İnsanlık geliştikçe enerjiye olan ihtiyaç da bu gelişmelere bağlı olarak hızla artmış ve insanlığın en önemli ihtiyaçlarından biri haline gelmiştir. Gerek sosyal hayatta gerekse ülke ekonomilerinde ihtiyaç duyulan enerji ülke ekonomilerinin sürdürülebilir bir büyüme sağlayabilmesinin ve toplumda bireylerin refah içinde yaşayabilmesinin en temel faktörlerinden biridir. Enerji geri dönüşümü olan ve geri dönüşümü mümkün olmayan enerji kaynakları şeklinde sınıflandırılabilir. Yenilenemeyen enerji kaynakları; kullanıldığında geri dönüşümü mümkün olmayan, yani bir kez kullanıldığında tükenen petrol, doğalgaz, kömür gibi fosil kökenli enerji kaynakları ve nükleer enerji kaynaklarıdır. Yenilenebilen enerji kaynakları ise; yeşil enerji olarak da nitelendirilen doğada sürekliliği olan, kullanıldığında devamı olan ve tükenmeyen enerjidir.

Dünya nüfusunun hızla artması ve ülkelerin ekonomik büyümelerindeki ilerlemeler enerji ihtiyacını sürekli artırmaktadır. Fosil kökenli enerji kaynaklarının dünya üzerinde eşit bir şekilde dağılmadığı düşünüldüğünde bu kaynaklara yeterince sahip olmayan ülkelerin kaynaklara erişimi, ekonomilerinde büyük maliyetlere sebep olmaktadır. Enerji

kaynaklarına yeterince sahip olan ülkelerde ise, kaynakların sürekliliği, çevreye verdiği zararlar ve maliyetlerin yüksekliği gibi sorunları ortaya çıkartmaktadır. Dünya da enerji ihtiyacının sürekli artması, artan enerji ihtiyacına doğru orantılı olarak enerji fiyatlarının yükselmesi, fosil enerji kaynaklarının, çevreye verdiği olumsuz etkiler ve oluşum hızının ihtiyaçları karşılayamayacak olması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını ön plana çıkartacak politikaların geliştirilmesine neden olmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının, sürekliliğinin olması, çevre kirliliğine yol açmaması ve doğa da serbest halde bulunan düşük maliyetli bir enerji kaynağı olması, kullanım alanlarının genişletilmesini ve bu kaynakların kullanım alanındaki teknolojilerin geliştirilmesini zorunluluk haleni getirmektedir.

Günümüzde enerji ihtiyacının büyük çoğunluğunun fosil kaynaklardan karşılanıyor olması çevre kirliliği ile insanlığı tehdit etmekte ve bir gün tükeneceği bilinciyle kıt olması enerji fiyatlarının yüksek olmasına neden olmaktadır. Bu olumsuz etkilerin sonucu olarak da fosil enerji kaynaklarının çevreye yol açtığı zararlar refahın azalmasına ve beraberinde insan sağlığı ve küresel ısınma gibi yaşam alanımız olan dünyayı olumsuz etkilemektedir. Fosil yakıtların fiyatlarının yüksek olması da enerjiyi dış ülkelere sağlamak zorunda olan ülkelerin kalkınmasında önemli engeller oluşturmaktadır. İthalatta dışa bağımlılık yaratması ve üretimde maliyetlerin yüksek olması gibi olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Enerjiyi dışarıdan temin eden ülkeler, enerji maliyetlerinin yüksek olması sonucunda üretimlerinde uluslararası piyasalarda rekabet güçlerini kaybetmektedirler. Bunların sonucu olarak yeni enerji kaynakları arayışına ve teknolojilerine yönelmeleri zorunluluk haline gelmiştir.

Çevre kirliliğine etkisi az olan ve devamlılığı sağlanabilen enerji kaynağı arayışları doğada hazır ve sürekliliği olan kaynakların kullanılmasıyla mümkündür. Doğada hazır olan bu kaynakların kullanılabilmesi için bir ücretin ödenmemesi ve sürekliliğinin olması ülkeleri bu kaynaklara yönlendirmektedir. Teknolojik ilerlemelerin de katkısıyla doğadaki bu kaynaklar yenilenebilir enerji kaynakları olarak enerji üretimde değerlendirilmekte ve geliştirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu kapsamda çalışmada öncelikle ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi ilişkisini inceleyen literatürdeki uygulamalı çalışmalar incelenmiştir. Dünya Bankası İstatistiki Veri Tabanlarından elde edilen veriler ile ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına GSYİH serisi, yenilenebilir enerji talebinin göstergesi olarak da yenilenebilir enerji tüketimi serisi kullanılmıştır. Çalışmanın örneklem grubunu OECD Ülkeleri oluşturmaktadır ve ilgili seriler kapsamında 35 OECD Ülkesi için (1990-2021) bir veri seti oluşturulmuştur. Analizlerde öncelikle serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediğine

bakılmıştır. Sonrasında her bir seri için durağanlık sınaması yapılmış, durağanlık sınamalarından sonra ise her iki seri gurubu için Panel Nedensellik ve Panel Eşbütünleşme Testleri uygulanmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Konuyla ilgili olarak ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi ilişkisini ampirik olarak ele alan çalışmalar ise aşağıda tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Ekonomik Büyüme ve Yenilenebilir Enerji Tüketimi: Uygulamalı Literatür Taraması

Yazar/lar	Örneklem/ Dönem	Yöntem	Sonuç
Farhani (2013)	MENA Ülkeleri/ 1975-2008	Panel Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme → enerji tüketimi
Pao ve Fu (2013)	Brezilya/ 1980-2010	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testi	Enerji tüketimi → ekonomik büyüme
Nasreen ve Anwar (2014)	Asya Ülkeleri/ 1980-2011	Panel Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme ↔ enerji tüketimi
Sebri ve Ben-Salha (2014)	BRICS Ülkeleri/ 1971-2010	Eşbütünleşme Vektör Hata Düzeltme Modeli ve ARDL Sınır Testi	Ekonomik büyüme ↔ enerji tüketimi
Akay vd. (2015)	Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri/ 1988-2010	Panel Vektör Otoregresyon	Ekonomik büyüme ↔ enerji tüketimi
Khobai ve Le Roux (2017)	Güney Afrika/ 1990-2014	DF-GLS, ADF, PP Birim Kök Testleri, ARDL, VECM	Ekonomik büyüme ↔ enerji tüketimi
İzgi ve Destek (2017)	BRICS ve MIST Ülkeleri/ 1992-2014	Panel Eş Bütünleşme ve Nedensellik	Ekonomik büyüme → enerji tüketimi
Şimşek ve Tuncer (2017)	BRICT Ülkeleri/ 1990-2015	Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme → enerji tüketimi
Yazdi ve Shakouri (2017)	İran/ 1992-2014	ARDL, VECM Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme ↔ enerji tüketimi
Saad ve Taleb (2018)	12 AB Ülkesi/ 1990-2014	Panel VECM, Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme ↔ enerji tüketimi
Durğun ve Durğun (2018)	Türkiye/ 1980-2015	ARDL, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Enerji tüketimi → ekonomik büyüme
Altınar ve Şimşek (2022)	BRICS Ülkeleri/ 1990-2018	Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi	Enerji tüketimi → ekonomik büyüme
Bayraç ve Çemrek (2022)	AB Ülkeleri / 1990-2018	Panel Veri Analizi	Enerji tüketimi → ekonomik büyüme
Han (2022)	E7 Ülkeleri/ 1990-2018	Panel Veri Analizi	Ekonomik büyüme ↔ enerji tüketimi

Eygü (2022)	Türkiye/ 1995-2020	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Enerji tüketimi → ekonomik büyüme
Emek ve Polat (2022)	15 Yükselen Piyasa Ekonomisi/ 1990-2018	Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi	Panel Ekonomik büyüme ↔ enerji tüketimi

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

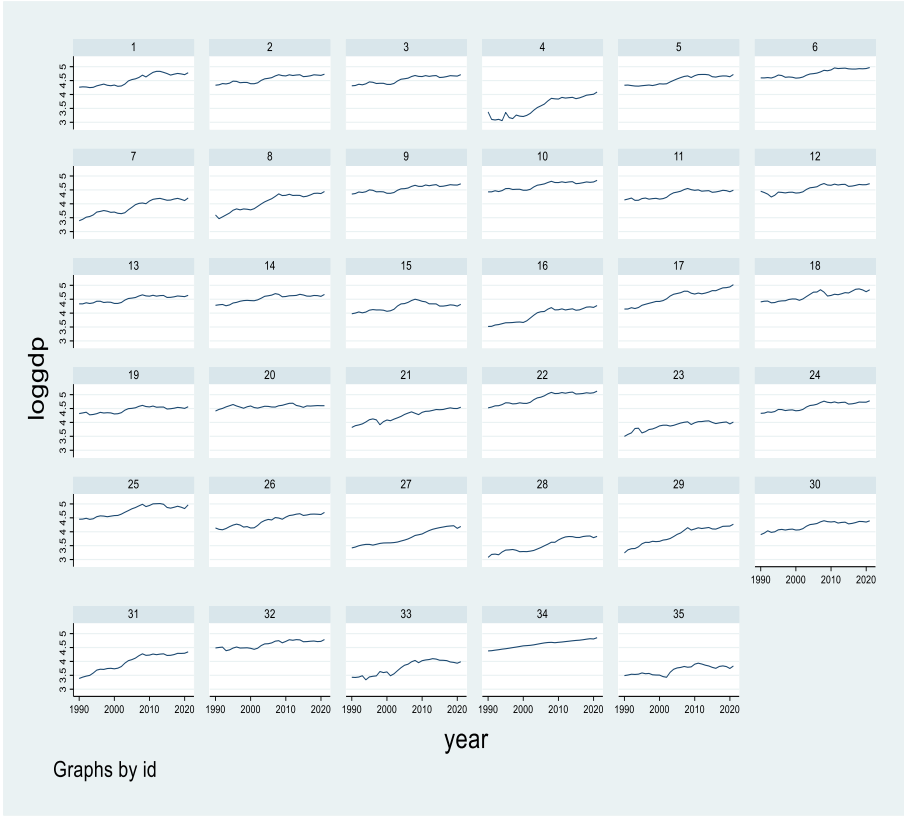
Çalışmada kullanılan veriler, Dünya Bankası İstatistiki Veri Tabanlarından elde edilmiştir. Kişi başına GSYİH serisi, ekonomik büyümenin göstergesi olarak, yenilenebilir enerji tüketiminin göstergesi olarak ta yenilenebilir enerji tüketimi serisi kullanılmıştır. Çalışmanın örneklem grubunu OECD Ülkeleri oluşturmaktadır ve ilgili seriler kapsamında sağlıklı verilere ulaşılabilen 35 OECD Ülkesi için bir veri seti oluşturulmuştur. Analizlerde serilerin logaritmik formları kullanılmıştır.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Değişkenlere İlişkin Bilgiler

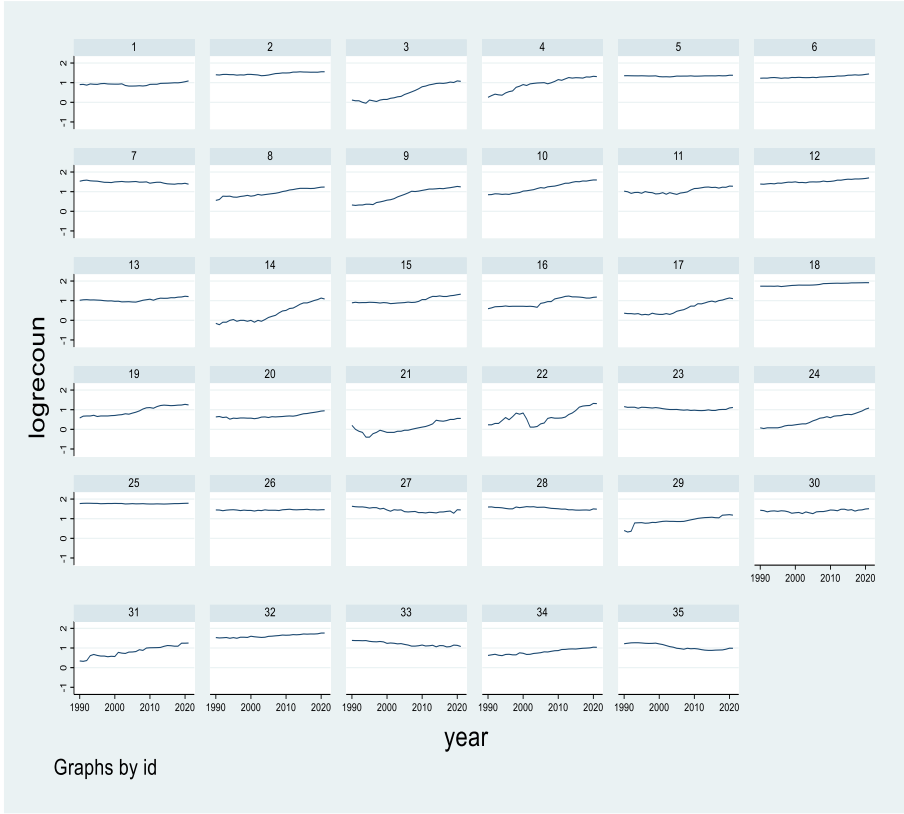
Değişken	Kısaltma	Kaynak
Kişi Başına GSYİH	loggdp	Dünya Bankası İstatistiki Veri Tabanları
Yenilenebilir enerji tüketimi (toplam nihai enerji tüketiminin yüzdesi)	logrecoun	Dünya Bankası İstatistiki Veri Tabanları
Örneklem	Avusturalya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Kanada, İsviçre, Şili, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Danimarka, İspanya, Finlandiya, Fransa, Birleşik Krallık, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Japonya, Güney Kore, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Norveç, Yeni Zelanda, Panama, Peru, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, İsveç, Türkiye, ABD ve Güney Afrika'dır.	

Uygulamada öncelikle Breusch Pagan LM Testi (1980) ile yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı test edilmiştir. Sonrasında Blomquist, Westerlund (2013) homojenlik sınaması yapılmıştır (Sain vd., 2024; Sain ve Bozkurt, 2023a; Sain ve Bozkurt, 2023b; Sain ve Bozkurt, 2023c; Sain ve Bozkurt, 2023d). Serlerin durağanlığı için CADF testi (Pesaran, 2007) yapılmıştır (Bozkurt, 2012; Bozkurt, 2013; Bozkurt ve Pekmezci, 2015; Bozkurt ve Pekmezci, 2018; Bozkurt ve Balmumcu, 2018; Bozkurt ve Yanadağ, 2017; Balmumcu ve Bozkurt, 2020; Bozkurt vd., 2021; Göktaş vd, 2018; Göktaş vd., 2019; Pekmezci ve Bozkurt, 2019; Pekmezci ve Bozkurt, 2021).

Araştırma, yenilenebilir enerji tüketimi ile kişi başına GSYİH değişkeni arasında kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin olabileceği temel varsayımına dayanmaktadır. Bu kapsamda yenilenebilir enerji tüketimi ile kişi başına GSYİH değişkeni arasında kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Her bir seriye ait grafikler ise aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. Kişi Başına GSYİH Serisinin Logaritmik Değerlerine Ait Grafikler (1990-2021)

Şekil 2. Yenilenebilir Enerji Tüketimi Serisinin Logaritmik Değerlerine Ait Grafikler (1990-2021)

UYGULAMA SONUÇLARI

Araştırmanın uygulama kısmında öncelikle 1990-2021 dönemini kapsayan ve yenilenebilir enerji tüketimi ile kişi başına GSYİH arasındaki kısa dönemli ilişkiyi test etmek için oluşturulan seriler için tanımlayıcı istatistiklere bakılmıştır. Araştırmada birinci örneklem gurubunda kullanılan her bir seriye ait istatistikler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Serilere Ait İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
loggdp	1120	4.307	0.419	3.060	5.126
logrecoun	1120	1.057	0.452	-0.397	1.918

Uygulamanın ikinci aşamasında Breusch Pagan LM (1980) Testi kullanılarak serilere ilişkin yatay kesit bağımlılığı sınaması yapılmıştır. Testin sonuçları Tablo 4’te verilmiştir. Tablo incelendiğinde tüm seriler için yatay kesit bağımlılığının varlığı kabul edilmiştir.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	Breusch Pagan LM Test İstatistiği	Olasılık Değeri
loggdp	15001.94	0,0000
logrecoun	12728.67	0,0000

Bir sonraki aşamada ise Blomquist ve Westerlund (2013) eğim heterojenliği testi yapılmıştır ve eğim homojenliği sıfır hipotezi test edilmiştir. Tablo 5’e bakıldığında modelin eğiminin heterojen olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Eğim Heterojenliği Testi

	Değer
$\hat{\Delta}$	-2.701***
$\tilde{\Delta}_{adj}$	-2.959***

Not: ***%1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Uygulamanın dördüncü aşamasında ise yatay kesit bağımlılığı nedeniyle Pesaran’a ait CADF Panel Birim Kök Testleri ile serilerin durağan olup olmadığı analiz edilmiştir. Sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir ve loggdp değişkeninin %1, logrecoun değişkenini de bir farkta %1 olasılık değerinde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6. Panel Birim Kök (CADF) Testi Sonuçları

Değişkenler		Z[t-bar]
loggdg	Düzeyde	-3.569***
logrecoun	Düzeyde	-0.865
	Bir Farkta	-24.687***

Not: ***%1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Son olarak kişi başına GSYİH ile yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki kısa dönemli ilişkiyi tanımlayabilmek adına Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Granger Nedensellik Testi yapılmıştır. Tablo 7'ye bakıldığında, kişi başına GSYİH serisi ile yenilenebilir enerji tüketimi serisi arasında çift taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Demitrescu & Hurlin (2012) Granger Panel Nedensellik Test Sonuçları

	1 Gecikme Uzunluğu			2 Gecikme Uzunluğu			3 Gecikme Uzunluğu		
	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}
loggdg → logrecoun	5.958	20.742***	17.877***	7.627	16.646***	13.602***	8.424	13.100***	9.952***
logrecoun → loggdg	1.440	1.842	1.331	3.776	5.256***	3.998***	5.064	4.985***	3.426***

Not: ***%1 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

SONUÇ

Dünya nüfusunun hızla artması ve ülkelerin ekonomik büyümelerindeki ilerlemeler enerji ihtiyacını sürekli artırmaktadır. Fosil kökenli enerji kaynaklarının dünya üzerinde eşit bir şekilde dağılmadığı düşünüldüğünde bu kaynaklara yeterince sahip olmayan ülkelerin kaynaklara erişimi ekonomilerinde büyük maliyetlere sebep olmaktadır. Enerji

kaynaklarına yeterince sahip olan ülkelerde ise, kaynakların sürekliliği, çevreye verdiği zararlar ve maliyetlerin yüksekliği gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Dünya da enerji ihtiyacının sürekli artması, artan enerji ihtiyacına doğru orantılı olarak enerji fiyatlarının yükselmesi, fosil enerji kaynaklarının, çevreye verdiği olumsuz etkiler ve oluşum hızının ihtiyaçları karşılayamayacak olması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını ön plana çıkartacak politikaların geliştirilmesine neden olmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının, sürekliliğinin olması, çevre kirliliğine yol açmaması ve doğa da serbest halde bulunan düşük maliyetli bir enerji kaynağı olması, kullanım alanlarının genişletilmesini ve bu kaynakların kullanım alanındaki teknolojilerin geliştirilmesini zorunluluk haleni getirmektedir.

Diğer taraftan, yenilenebilir enerji kaynaklarının tespit edilmesi ve insanların kullanımına hazır hale getirilebilmesi, önemli yatırımlara ve Ar&Ge harcamalarının yapılmasına bağlıdır. Halihazırda, klasik enerji kaynaklarının gerek arz cephesinin gerekse talep cephesinin çok büyük bir kısmını oluşturmaları ve her şeyden önemlisi de klasik enerji kaynaklarının aynı zamanda üretim sürecinde girdi olarak kullanılması, yenilenebilir enerjinin kullanım alanını kısıtlamaktadır.

Dünya’da yenilenebilir enerji yatırımlarını hızlandırmak için öncelikli olarak yapılması gereken yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının kolaylaştırılmasıdır. Yenilenebilir enerji kaynakları ile çalışan araç ve makinelerin enerjiye olan erişiminin kolaylaştırılması maliyetlerinin de düşük olması sebebi ile kullanımını yaygınlaştırarak bu araç ve makinelere olan talebi artıracaktır. Bu bağlamda elektrikli araçların şarj istasyonlarına kolay erişebilmesi, gelişen teknoloji ile birlikte daha pratik şarj imkanlarının geliştirilmesi, üretim çalışmaları devam eden ve çok ince bir malzemeden üretilen güneş panellerinin enerji ihtiyacı için bu araçlarda uygulanması gibi teknolojik projelerin hayata geçirilmesi sağlanabilir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının üretilmesini sağlayan teknolojik sistemlerin, üretilen enerjiyi elektrik enerjisine dönüştüren ve depolayan akülerin girişimcilere teşvikli bir şekilde temin edilmesi gerekmektedir. Bu teşviklerle fabrikaların ve üretim çiftliklerinin atıl konumdaki çatıları ve arazileri kullanılarak aynı zamanda enerji de üreten birer tesis haline getirilmeleri sağlanabilir. Ülke genelinde yeni yaşam alanları inşa edilirken yapılacak konutların yenilenebilir enerji üretimine ve kullanımına uygun olarak projelendirilmesini destekleyici ve özendirici politikaların uygulanması da yenilenebilir enerji kullanımının ve üretiminin yaygınlaşmasını sağlayacaktır.

Araştırmamız sonucunda elde ettiğimiz verilerden yola çıkarak ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji kaynakları arasındaki ilişki analiz edildiğinde ülkelerin ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmak için yenilenebilir enerji kaynaklarından daha fazla yararlanabilmesi gerekmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından daha fazla yararlanabilmek

için özendirici teşvik politikalarının hayata geçirilmesi, girişimcilere finansman desteği sağlanmalı ve yatırımların uzun dönemde karşılaşılabileceği riskleri azaltacak politikaların benimsenmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Akay, E. Ç., Abdieva, R. and Oskonbaeva, Z. (2015). Yenilenebilir Enerji Tüketimi, İktisadi Büyüme ve Karbondioksit Emisyonu Arasındaki Nedensel İlişki: Orta Doğu Ve Kuzey Afrika Ülkeleri Örneği. International Conference on Eurasian Economies, 628-636.
- Altınar, A. Şimşek, E. (2022). BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Üzerinde Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Etkisi. ODÜ Sosyal Bilimler Üniversitesi Araştırma Dergisi, 12(3), 1651-1668.
- Balmumcu, Ö., Bozkurt, K. (2020). Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi Üzerine Bir Panel Veri Analizi. Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 5(2), 292-307.
- Bayraç, H.N., Çemrek. (2022). Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Enerji Bağımlılığı Ve Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), 742-762.
- Blomquist, J., Westerlund, J. (2013). Testing Slope Homogeneity In Large Panels With Serial Correlation. Economics Letters, 121(3), 374-378. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2013.09.012>.
- Bozkurt, K., Tekin, H. A. ve Ergün, Z. C. (2021). An Investigation Of Demand And Exchange Rate Shocks In The Tourism Sector. Applied Economic Analysis, 29(86), 171-188. <https://doi.org/10.1108/AEA-05-2020-0051>
- Bozkurt, K., Balmumcu, Ö. (2018). Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Panel Veri Analizi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı, 391-405.
- Bozkurt, K. ve Pekmezci, A. (2015), Turizm Talebi ve Döviz Kuru Şokları: Türk Turizm Sektörü İçin Ekonometrik Bir Analiz. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 10(2), 91-105.
- Bozkurt, K. ve Pekmezci, A. (2018). Gelişmekte Olan Ülkelerde Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları (FSMH) ve İthalat: Bir Panel Veri Analizi. Bülent Ecevit Üniversitesi Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14(2), 505-516.
- Bozkurt, K., Yanardağ, Ö. (2017). Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Panel Eşbütünleşme Analizi. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 15(1), 194-213.

- Bozkurt, K. (2012). Dışsal Teknolojik Şokların Gelişmekte Olan Ülkelerin Büyüme Sürecine Etkileri. Doktora Tezi, Muğla Sıktı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Bozkurt, K. (2013). Dışsal Teknolojik Şoklar ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Ampirik Bir Analiz. Uluslararası Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi (ESAM), 4(1), 47-70.
- Breusch, T. S., Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test And Its Applications To Model Specification Tests In Econometrics. The Review of Economic Studies, 47(1), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Dumitrescu, E. I., Hurlin, C. (2012). Testing For Granger Non-Causality In Heterogeneous Panels. Economic Modelling, 29(4), 1450-1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- Durğun, B., Durğun, F. (2018). Yenilenebilir Enerji Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. International Review of Economics and Management, 6(1), 1-27. <https://doi.org/10.18825/iremjournal.347200>
- Emek, Ö. F., Polat, M. A. (2022). Enerji Tüketimi, Kürselleşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Seçilmiş Yükselen Piyasa Ekonomileri İçin Bir Nedensellik Analizi. İstanbul Üniversitesi İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, 9(2), 331-351.
- Eygü, H. (2022). Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1995-2020 Türkiye Örneği. Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, 8(2), 387-397.
- Farhani, S. (2013). Renewable Energy Consumption, Economic Growth And CO2 Emissions: Evidence From Selected MENA Countries. Energy Economics Letters, 1(2), 24-41.
- Göktaş, P., Pekmezci, A., Bozkurt, K. (2018). Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik İlişkileri. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Göktaş, P., Pekmezci, A., Bozkurt, K. (2019). Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik-Makroekonomik Verilerle Eviews Ve Stata Uygulamaları. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Han, A. (2022). E7 Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 18(3), 797-814.
- İzgi, B. B., Destek, G. (2017). BRICS ve MIST Ülkelerinde Yenilenebilir ve Yenilenemeyen Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 4(9), 14-23.
- Khobi, H., Roux, P. L. (2017). Does Renewable Energy Consumption Drive Economic Growth: Evidence From Granger-Causality Technique. MPRA 82464. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/82464/1/MPRA_paper_82464.pdf
- Nasreen, S., Anwar, S. (2014). Casual Relationship Between Trade Openness, Economic Growth And Energy Consumption: A Panel Data Analysis of Asian Countries. Energy Policy (69), 82-91.
- Pao, H. T., Fu, H. C. (2013). Renewable Energy, Non-Renewable Energy and Economic Growth In Brazil. Renewable and Sustainable Energy Reviews, (25), 381-392.
- Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2019). Energy Consumption and Economic Growth: An Econometric Analysis for Oecd Countries. In C. Aydın, ve B. Darici (Ed.), Handbook of energy and environment policy (pp. 55-70). Peter Lang.

- Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2021). COVID-19 Pandemisinin Petrol Fiyatları Üzerine Etkisinin Ekonometrik Bir Analizi. G. Atasever (Ed.), Pandemi sonrası ekonomik ve politik dönüşüm içinde (s. 79- 94). Gazi Kitapevi.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Saad, W., Taleb, A. (2017). The Casual Relationship Between Renewable Energy Consumption And Economic Growth: Evidence From Europa. *Clean Technologies Environmental Policy*, 2018(20), 127-136.
- Sain, K. Bozkurt, K. ve Yılmaz, E. A. (2024). The Impact of Higher Education on Global Competitiveness: A Panel Data Analysis for OECD Countries. *Panoeconomicus*, Doi: 10.2298/PAN221217010S
- Sain, K. ve Bozkurt, K. (2023a). The Effect of Human Capital as an Output of Education on Productivity: A Panel Data Analysis for Developing Countries. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 18(4), 7-31.
- Sain, K. ve Bozkurt, K. (2023b). Transformation of Knowledge into Economic Value in Higher Education and Global Competitiveness: A Panel Causality Analysis on OECD Countries. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 18(3), 223-251.
- Sain, K. ve Bozkurt, K. (2023c). The Effect of Education and Health as Fundamentals of Human Capital on Global Competition: A Panel Data Analysis on OECD Countries. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(3), 766-791.
- Sain, K. ve Bozkurt, K. (2023d). OECD Ülkeleri İçin Küresel Rekabet Gücü ve Beşeri Sermaye Arasındaki İlişkinin Analiz Edilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 30(3), 475-491.
- Sebri, M., Ben-Salha, O. (2014). On The Causal Dynamics Between Economic Growth, Renewable Energy Consumption, CO2 Emissions And Trade Openness: Fresh Evidence From BRICS Countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, (39), 14-23.
- Şimşek, T., Tuncer, İ. (2017). BRICT Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Petrol Fiyatları, CO2 Emisyonu, Kentleşme ve Ekonomik Büyüme Üzerine Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(3), 117-136.
- Yazdi, S. K., Shakouri, B. (2017). The Globalization, Financial Development, Renewable Energy And Economic Growth Energy Sources, Part B: Economics. *Planning and Policy*, 12(8), 707-714.

Türk Bankacılık Sektöründe Kredi Tahsisinde Aktarma ve Arındırma Uygulamalarının Rolü ve Önemi*

Aykut DERELİ¹
Ufuk ALKAN²

Çalışma, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü'nde Aykut DERELİ tarafından 22/05/2025 tarihinde savunulan ve kabul edilen yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

- 1- Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Bankacılık Anabilim Dalı. dereliaykut89@gmail.com, ORCID No: 0009-0002-4377-3946
- 2- Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Bankacılık Bölümü. ualkan@marmara.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-0586-8146

ÖZET

Kredi tahsisi, bankaların fon kaynaklarını en uygun şekilde yönlendirebilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Sürecin sağlıklı işletilebilmesi, firmanın mali yapısının doğru analiz edilmesine, piyasa istihbaratının titizlikle değerlendirilerek, aktarma ve arındırma işlemlerinin eksiksiz gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bu çalışma, Türk bankacılık sektöründe kredi tahsisi sürecinde aktarma ve arındırma işlemlerinin öneminin kredi riski üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle Türk bankacılık sektöründe kredi tahsis sürecine ilişkin genel çerçeve anlatılmıştır. Daha sonra kredi tahsisinde firmaların aktif ve pasif kalemlerinde yer alan finansal hesaplara yönelik aktarma ve arındırma işlemlerinde genel kabuller ortaya konulmuştur. Sonrasında aktarma ve arındırma uygulamalarının sektörel farklılıklar temelinde nasıl yürütüldüğü tartışılmıştır. Son olarak, sağlık, madencilik ve ulaştırma sektörlerinden seçilen firmalara ait mali veriler analiz edilmiş, aktarma-arındırma işlemleri öncesi ve sonrası karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, aktarma ve arındırma sonrası sağlık ve madencilik sektöründe yer alan firmalara yönelik kredi talebi olumlu, ulaştırma sektöründe yer alan firmaya yönelik kredi talebi ise olumsuz değerlendirilmiştir. Bulgular, doğru ve eksiksiz aktarma-arındırma işlemlerinin, firmaların mali yapılarını daha şeffaf kıldığını ve bu sayede kredi kararlarının daha isabetli alınmasına katkı sağladığını göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, literatüre hem uygulamalı hem de teorik katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Kredi Tahsisi, Aktarma-Arındırma İşlemleri, Kredi Riski, Finansal Analiz.

GİRİŞ

Kredi mekanizması, çağdaş finansal sistemlerin en temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Günümüz ekonomilerinde kredi, hem finansal piyasaların işleyişinin hem de reel sektörün sürdürülebilir büyümesinin vazgeçilmez bir unsurudur. İşletmeler açısından kredi, üretim, yatırım ve faaliyetlerin devamlılığını sağlayan bir finansman kaynağı iken; bankalar açısından, topladıkları mevduatların ve dış kaynakların ekonomik sistem içinde yeniden değerlendirilmesine imkân tanıyan ana işlevdir. Dolayısıyla kredi, finansal aracılık fonksiyonunun merkezinde yer almakta, kaynakların tasarruf sahiplerinden yatırımcılara etkin biçimde aktarılmasına aracılık etmektedir. Ancak bu süreç, yüksek getiri potansiyeli kadar önemli düzeyde risk unsurlarını da içinde barındırmaktadır.

Bankacılık sektörü açısından kredi, aynı zamanda önemli bir risk yönetimi alanıdır. Kredilerin geri ödenmemesi riski, bankaların finansal istikrarını doğrudan etkileyen en temel unsurlardan biridir. Bu nedenle kredi

tahsisi süreci, yalnızca bir kredi limiti belirleme veya fon tahsis işlemi değil, aynı zamanda riskin ölçülmesi, değerlendirilmesi ve minimize edilmesine yönelik sistematik bir süreçtir. Kredi talebinde bulunan bir işletmenin mali durumu, likidite yapısı, ödeme geçmişi, faaliyet alanı ve piyasa itibarı gibi çok sayıda unsurun bütüncül biçimde değerlendirilmesi gerekir. Bu değerlendirme sürecinin doğruluğu ve güvenilirliği, bankaların risk yönetimi performansının temel belirleyicisidir (BDDK, 2021:1).

Kredi tahsis sürecinin etkinliği, büyük ölçüde kullanılan verilerin kalitesine bağlıdır. Bankacılık faaliyetlerinde kullanılan finansal veriler, çoğunlukla farklı sistemlerden, dış kaynaklardan veya çeşitli muhasebe altyapılarından elde edilir. Bu durum, verilerin bütünlüğü ve doğruluğu açısından çeşitli sorunları da beraberinde getirebilmektedir. İşte bu noktada aktarma (transfer) ve arındırma (cleansing) işlemleri, kredi tahsis sürecinin sağlıklı biçimde yürütülmesinde kritik rol oynar. Aktarma işlemleri, Bilanço denkliliğini bozmadan, aktif veya pasif hesaplarda yer alan bir tutarın bir hesaptan düşülüp başka bir hesaba eklenmesi olarak ifade edilirken; arındırma işlemleri, bilançonun aktif ve pasif hesaplarında yer almaması gereken tutarların bulunması ve bunun bilanço büyüklüğünü gerçekte olması gerekenden yüksek göstermesi durumunda, aktif ve pasif hesaplardaki bu tutarların karşılıklı olarak düşülmesine yönelik süreçleri ifade eder (Akgüç, 2006).

Bankalar açısından aktarma ve arındırma uygulamaları, yalnızca teknik bir veri işleme süreci değil, aynı zamanda stratejik bir risk yönetimi aracıdır. Bu işlemler sayesinde, kredi tahsisine temel oluşturan finansal analizlerin doğruluğu artmakta, hatalı bilgiye dayalı karar verme riski azalmaktadır. Günümüzde finansal kurumların karar alma süreçlerinde dijitalleşme ve büyük veri analitiği giderek önem kazandığından, aktarma ve arındırma uygulamalarının etkinliği, doğrudan kredi riski performansına yansımaktadır (Ssekiziyivu vd., 2017:4)

Bu çalışma, Türk bankacılık sektöründe kredi tahsis süreçlerinde aktarma ve arındırma uygulamalarının rolünü ve önemini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel amacı, bu uygulamaların kredi tahsis sürecinin doğruluğu, hız ve etkinliği üzerindeki etkilerini ortaya koymak; ayrıca kredi riski yönetiminde sağladıkları katkıyı değerlendirmektir. Araştırma, hem teorik hem de uygulamalı bir yaklaşımı benimsemektedir. Teorik çerçeve kapsamında kredi tahsis süreci detaylandırılmış; uygulama kısmında ise Türkiye’de faaliyet gösteren seçili firmalara ilişkin bankaların kredi tahsis birimlerinde kullanılan aktarma ve arındırma süreçleri incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde kredi tahsis sürecinin işleyişi analiz edilmiştir. Bu süreçte firmaların mali analizlerinin nasıl yapıldığı, istihbarat bilgilerinin nasıl değerlendirildiği ve karar mekanizmasının hangi kriterlere dayandığı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, kredi tahsisinde aktarma ve arındırma uygulamalarının teknik ve operasyonel boyutları incelenmiştir.

Son olarak, Türkiye’de farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerden elde edilen örnek olaylar ve banka uzmanlarıyla yapılan görüşmeler aracılığıyla uygulamaya dayalı analizlere yer verilmiştir.

Kredi tahsisi sürecinde kullanılan verilerin kalitesi, alınan kararların doğruluğunu doğrudan etkiler. Eksik, hatalı veya güncel olmayan veriler, bankaları yanlış risk değerlendirmelerine yönlendirebilir. Bu durum hem kredi portföyü kalitesinin bozulmasına hem de artan donuk alacak oranlarına yol açabilir. Aktarma ve arındırma işlemleri, bu tür bilgi hatalarının ortadan kaldırılmasına ve karar süreçlerinin nesnel verilere dayanmasına katkı sağlar (BDDK, 2021:4). Dolayısıyla, çalışmamızın temel varsayımı; aktarma ve arındırma süreçlerinin etkin uygulanmasının, kredi tahsis sürecinin doğruluğunu ve bankaların risk yönetimi performansını artırdığı yönündedir.

Araştırmada hem nitel hem nicel yöntemlerden yararlanılmıştır. Nitel kısımda, özel bir bankanın kredi tahsis biriminde görev yapan uzmanlarla yapılan görüşmeler aracılığıyla aktarma ve arındırma işlemlerinin uygulamadaki işleyişi analiz edilmiştir. Nicel kısımda ise, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Türkiye Bankalar Birliği, akademik yayınlar, tezler ve sektörel raporlar gibi ikincil veri kaynaklarından elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, kredi tahsisi sürecinde veri yönetimi kalitesinin artırılmasının, kredi risk primlerinin düşürülmesi ve geri ödeme performansının iyileştirilmesi üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Türk bankacılık sektörü, 2001 krizi sonrasında uygulamaya konulan yeniden yapılandırma programlarıyla birlikte güçlü bir risk yönetimi kültürüne sahip olmuştur. Ancak dijital dönüşüm ve artan veri yoğunluğu, kredi değerlendirme süreçlerinde yeni zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, bankaların aktarma ve arındırma süreçlerini teknolojik altyapılarla desteklemesi, veri kalitesini sürekli izleyip güncellemesi ve bu verileri karar destek sistemlerinde etkin biçimde kullanması gerekmektedir (BDDK, 2021:10). Bu çalışma, söz konusu teknolojik ve analitik dönüşümün kredi tahsisi süreçlerine olan etkilerini de değerlendirmektedir.

Sonuç olarak, kredi tahsisi süreci yalnızca bir finansal karar mekanizması değil, aynı zamanda veri yönetimi ve risk kontrolü açısından bütünlüklü bir yapıdır. Aktarma ve arındırma uygulamalarının sistematik biçimde yürütülmesi, kredi değerlendirmelerinin doğruluğunu artırarak bankaların risk maruziyetini azaltmakta, finansal sistemin genel istikrarına katkı sağlamaktadır (Selimler, 2006:15). Bu bağlamda, çalışmamız hem uygulayıcılar hem de araştırmacılar açısından, kredi yönetiminde veri kalitesinin stratejik önemini vurgulamakta ve Türk bankacılık sektöründe sürdürülebilir bir kredi kültürünün geliştirilmesine yönelik öneriler sunmaktadır.

Bu çalışma, mevcut literatüre iki yönüyle katkı sağlamaktadır: Birincisi, kredi tahsis süreçlerinde kullanılan veri yönetimi tekniklerinin

akademik düzlemde sistematik biçimde analiz edilmesi; ikincisi ise, aktarma ve arındırma uygulamalarının bankacılıkta risk yönetimi üzerindeki etkilerini ölçümlemeye yönelik özgün bir çerçeve sunmasıdır. Böylece araştırma, kredi tahsis süreçlerinin yalnızca mali değil, aynı zamanda bilişimsel ve operasyonel yönlerine odaklanarak disiplinler arası bir bakış açısı geliştirmektedir.

Özetle, kredi tahsisinde aktarma ve arındırma uygulamalarının eksiksiz biçimde yürütülmesi, bankacılık sektöründe etkin risk yönetiminin temel koşullarından biridir. Veriye dayalı karar alma kültürünün gelişmesi, hem finansal kurumların sürdürülebilir kârlılığını hem de ülke ekonomisinin istikrarını güçlendirecektir.

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE KREDİ TAHSİS SÜRECİ

Kredi tahsisi, bankacılık faaliyetlerinin en temel ve en hassas alanlarından birini oluşturmaktadır. Bankalar açısından kredi tahsisi süreci, yalnızca bir müşteriye fon kullandırma kararı değil, aynı zamanda bankanın üstlendiği riskin yönetilmesi ve uzun vadeli sürdürülebilirliğin güvence altına alınması anlamına gelir. Bu nedenle kredi tahsisi, hem mikro düzeyde bir karar alma sürecidir hem de makro düzeyde finansal istikrarın korunmasında belirleyici bir rol oynar (Akman, 2012:1).

Kredi tahsisi süreci, bir müşterinin kredi talebinin alınmasıyla başlar ve bu talebin banka içi politikalar, yasal düzenlemeler ve risk yönetimi ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesiyle devam eder. Sürecin amacı, kredi talebinde bulunan kişi veya kurumun finansal yükümlülüklerini zamanında ve eksiksiz yerine getirme kapasitesini ölçmektir. Bu doğrultuda, bankalar tarafından yapılan analizlerde işletmenin mali tabloları, nakit akış yapısı, sektör konumu, teminat yeterliliği ve yönetsel yetkinliği ayrıntılı biçimde incelenir (Ssekiziyivu vd., 2017:5).

Etkin bir kredi tahsisi süreci, risklerin doğru tanımlanmasını, ölçülmesini ve fiyatlandırılmasını gerektirir. Bankalar, kredi değerlendirme sürecinde yalnızca borçlunun geçmiş performansına değil, aynı zamanda geleceğe yönelik ödeme kapasitesine ve ekonomik koşulların olası etkilerine de odaklanır. Özellikle küresel ekonomik belirsizliklerin ve finansal dalgalanmaların arttığı günümüzde, kredi tahsis süreçlerinde kullanılan bilgi sistemlerinin doğruluğu ve veri kalitesi her zamankinden daha önemli hale gelmiştir (Günay ve Tayşir, 2019:7).

Kredi tahsisinin en önemli ilkelerinden biri “temkinlilik”tir. Bu ilke, bankaların olası riskleri göz ardı etmeden, krediyi geri ödeme gücü yüksek

müşterilere yönlendirmesini öngörür. Ayrıca “kredi yoğunlaşması” riskine karşı müşteri, sektör ve bölge bazında çeşitlendirme yapılması da etkin bir tahsis politikasının gereğidir. Kredi tahsisinde yapılan hatalar, yalnızca ilgili kredi portföyünün kalitesini değil, bankanın tüm bilanço yapısını ve itibarı sermayesini de olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle tahsis süreci, bankacılığın sadece operasyonel değil, aynı zamanda stratejik bir alanı olarak değerlendirilmelidir (Sarı, 2021:3-4).

Kredi tahsis sürecinin aşamaları genel olarak başvuru, istihbarat, analiz, karar, sözleşme ve izleme olarak sıralanabilir.

- Başvuru aşamasında, müşteriden gerekli belgeler alınır ve kredi talebinin amacı belirlenir.
- İstihbarat aşamasında, müşterinin geçmiş kredi ilişkileri, ödeme alışkanlıkları ve piyasa itibarı araştırılır.
- Analiz aşamasında, mali tablolar, gelir-gider dengesi, teminat yapısı ve işletme performansı detaylı biçimde incelenir.
- Karar aşamasında, kredi komitesi veya yetkili birimler tarafından risk değerlendirmesi yapılarak uygun kredi türü, tutarı ve vadesi belirlenir.
- Sözleşme aşaması, kredi şartlarının taraflar arasında resmiyet kazandığı bölümdür.
- İzleme aşaması ise kredinin kullandırılmasından sonraki dönemde geri ödeme performansının takip edilmesini kapsar.

Bu aşamaların her biri, kredi riskinin erken aşamalarda tespit edilmesini sağlayan kontrol mekanizmaları içerir. Özellikle izleme süreci, bankaların donuk alacak oranlarını azaltması ve erken uyarı sistemlerini etkinleştirmesi açısından kritik öneme sahiptir.

Kredi tahsisi sürecinde kullanılan bilgi ve belgelerin doğruluğu, kararın kalitesini doğrudan etkiler. Eksik veya hatalı veri, yanlış risk sınıflandırmalarına, hatalı teminat değerlemelerine ve nihayetinde kredi geri ödemelerinde aksamalara yol açabilir. Bu nedenle modern bankacılık sistemlerinde veri yönetimi, kredi tahsisi sürecinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda aktarma ve arındırma işlemleri, kredi değerlendirme sürecinde kullanılan verilerin güvenilirliğini sağlamak açısından kritik öneme sahiptir (Lee vd., 2009:527).

Aktarma işlemleri, farklı kaynaklardan gelen finansal bilgilerin tek bir sistemde toplanmasını ve uyumlaştırılmasını sağlar. Bu süreçte muhasebe kayıtları, dış kaynaklı finansal veriler, istihbarat raporları ve müşteri beyanları gibi farklı veri setleri birleştirilir. Ancak bu veriler, kaynağına bağlı olarak tutarsızlık, eksiklik veya mükerrerlik içerebilir. Bu noktada devreye giren arındırma işlemleri, verilerin standartlaştırılması, hatalı kayıtların düzeltilmesi ve analiz için kullanılabilir hale getirilmesini sağlar (Akgüç, 2010:167).

Kredi tahsisinde kullanılan verilerin kalitesi, yalnızca teknik bir konu değildir; aynı zamanda risk yönetimi ve kurumsal yönetim açısından

stratejik bir konudur. Özellikle Basel II ve Basel III düzenlemeleriyle birlikte, bankaların kredi riskini ölçme ve raporlama süreçlerinde kullandıkları verilerin doğruluğu, denetim otoriteleri tarafından yakından izlenmektedir (BCBS, 2005:1). Bu nedenle, etkin bir kredi tahsis süreci ancak sağlam bir veri yönetim altyapısı üzerine inşa edilebilir.

Türk bankacılık sektörü, son yirmi yılda yaşanan dijital dönüşüm sayesinde kredi tahsis süreçlerinde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bankalar, karar destek sistemleri, istatistiksel modellemeler ve makine öğrenmesi algoritmaları aracılığıyla kredi riskini daha doğru tahmin edebilmekte ve kredi politikalarını dinamik biçimde güncelleyebilmektedir. Ancak bu teknolojik ilerlemelere rağmen, veri bütünlüğü ve güvenilirliği hâlâ en kritik sorun alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle KOBİ segmentinde, finansal raporlama standartlarının homojen olmaması, kredi tahsis sürecinde veri kalitesini olumsuz etkileyebilmektedir (Günay ve Tayşir, 2019).

Bu nedenle, aktarma ve arındırma uygulamalarının kurumsallaştırılması, yalnızca teknik bir iyileştirme değil, aynı zamanda stratejik bir yönetim gerekliliğidir. Bankalar, kredi tahsis süreçlerinde kullanılan verilerin doğruluğunu sağlamak için hem yazılım tabanlı kontrol sistemleri hem de insan kaynağı temelli ikinci seviye denetim mekanizmalarını devreye sokmalıdır. Bu sayede, hatalı veriye dayalı kredi kararlarının önüne geçilerek, hem operasyonel verimlilik hem de finansal istikrar güçlendirilmiş olur (Ssekiziye vd., 2017:10)..

Etkin bir kredi tahsis süreci, aynı zamanda sürdürülebilir bankacılığın da ön koşuludur. Çünkü doğru tahsis edilmiş krediler, hem bankanın kârlılığını hem de ekonomideki kaynak tahsis etkinliğini artırır. Aksine, yetersiz analiz veya hatalı veriye dayalı kredi kararları, donuk alacak oranlarını yükselterek bankacılık sisteminde sistemik risk yaratabilir. Bu durum, özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde finansal istikrarsızlık riskini artırır.

Sonuç olarak, kredi tahsis süreci bankacılığın kalbinde yer alan çok boyutlu bir mekanizmadır. Bu sürecin başarısı, yalnızca kredi talebinde bulunan işletmenin mali yapısına değil, aynı zamanda bankanın iç süreç yönetimi, bilgi teknolojileri altyapısı ve kurumsal risk kültürüne de bağlıdır. Türk bankacılık sisteminde, kredi tahsisinin daha sağlıklı yürütülebilmesi için veri yönetimi altyapılarının güçlendirilmesi, aktarma ve arındırma süreçlerinin otomatikleştirilmesi ve bu süreçlerin düzenli olarak denetlenmesi gerekmektedir.

Kredi tahsisinde doğru bilgiye dayalı karar alma kültürünün geliştirilmesi, yalnızca bankalar için değil, aynı zamanda finansal sistemin bütün aktörleri için sürdürülebilir büyüme ve istikrarın anahtarı konumundadır.

Kredi tahsis sürecinde rating yöntemi, kredi talebinde bulunan işletmenin finansal gücünü, ödeme kapasitesini ve risk düzeyini ölçmeye

yönelik sistematik bir değerlendirme aracıdır. Bu yöntem, firmanın geçmiş finansal performansını, bilanço yapısını, gelir tablolarını ve nakit akımlarını analiz ederek kredi değerliliğini sayısal bir nota dönüştürür. Söz konusu not, hem firmanın krediye erişimini hem de bankanın risk algısını doğrudan etkiler (Akgüç, 2010:167).

Rating sürecinde, finansal tabloların yanında firmanın faaliyet alanı, sektör dinamikleri, yönetim yapısı, pazar konumu ve geçmiş borç ödeme alışkanlıkları da dikkate alınır. Bu çok boyutlu analiz sayesinde bankalar, sadece sayısal göstergelere değil, aynı zamanda firmanın operasyonel ve stratejik yeterliliklerine de odaklanır. Elde edilen rating notu yüksek olan firmalar, genellikle daha uygun faiz oranlarıyla ve daha geniş kredi limitleriyle finansmana erişebilirler.

Rating yöntemi kapsamında yapılan finansal analizlerde, ciro, kârlılık oranları, özkaynak yapısı, likidite durumu, borçluluk oranı ve nakit akım yeterliliği gibi göstergeler incelenir. Bu göstergelerdeki bozulmalar, firmanın kredi geri ödeme kapasitesini zayıflatarak risk puanını düşürür. Türkiye’de kredi analizinde KOBİ’lerde skorlama sistemi, büyük ölçekli firmalarda ise kurumsal derecelendirme yaklaşımı benimsenmektedir (Yenisu, 2019:20-21).

Kredi analizinin bir diğer boyutu, kredi taleplerinin değerlendirilmesinde kullanılan yöntemlerdir. Bu aşamada bankalar, hem niceliksel hem de niteliksel analizleri birlikte uygular. Niceliksel yöntemler, mali tablolar üzerinden yapılan oran analizlerini, nakit akış projeksiyonlarını ve sermaye yeterliliği ölçümlerini içerir. Niteliksel yöntemler ise firmanın yönetim kalitesi, piyasa itibarı, sektör konumu ve teminat gücü gibi unsurlara odaklanır (Özcelik, 2006:15).

Bankalar, kredi taleplerini değerlendirirken genellikle beş temel analiz aracından yararlanır: istihbarat raporları, mali tablo analizleri, teminat değerlendirmesi, sektörel analiz ve rating sonuçları. Bu unsurlar bir bütün olarak ele alınır ve her biri kredi komitesinin kararına girdi sağlar. Ayrıca bankalar, içsel derecelendirme sistemlerini Basel II ve III düzenlemeleri çerçevesinde geliştirerek kredi riskini ölçmede standartlaştırılmış bir yaklaşım benimserler.

Kredi talebi değerlendirme sürecinde en yaygın kullanılan tekniklerden biri olan oran analizi, firmanın kısa ve uzun vadeli borç ödeme gücünü, faaliyet verimliliğini ve kârlılık düzeyini ortaya koyar. Bunun yanında, trend analizi ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri de firmanın geçmiş dönem performansını ve sektör ortalamalarına göre konumunu belirlemede önemli araçlardır (Yenisu, 2019:20-21).

Sonuç olarak, para akışı, teknoloji destekli kredi tahsisi, kredi tahsis sürecinde rating yöntemi ile kredi taleplerinin değerlendirilmesinde kullanılan analiz yöntemleri birbirini tamamlayan temel aşamalardır. Bu aşamalar sonucunda, kredi değerliliği sayısallaştırılarak objektif bir ölçüm sağlanır; değerlendirme yöntemleri ise bu ölçümü destekleyen ayrıntılı veri

analizleriyle süreci derinleştirir. İfade edilen her yaklaşımın etkin biçimde uygulanması, bankaların risk yönetiminde doğruluk payını artırır, sermaye yapısını güçlendirir ve finansal sistemin istikrarına katkı sağlar.

KREDİ TAHSİSİNDE AKTARMA ARINDIRMA İŞLEMLERİ

Aktarma arındırma işlemleri tüm mali dönemlerde yapılır. Rating skorunu etkileyen finansal dönemler tam yıl verileri olmasından dolayı bu dönemlere özellikle dikkat edilir. Finansal hesaplardaki aktarma ve arındırma işlemlerine yönelik genel kabullere ait açıklamalar aşağıda belirtilmiştir (Kocaman vd, 2023):

- *100-Kasa hesabı niteliği ve işleyişi:* Kasa hesabı, işletmenin nakit varlıklarının izlenmesini sağlayan temel aktif hesaplardan biridir. Bu hesapta işletmeye giren nakit tutarları borç tarafına kaydedilirken, nakit çıkışları ise alacak tarafında gösterilir. Böylelikle işletmenin kasa hareketleri sistemli bir şekilde muhasebeleştirilmiş olur. Kasa hesabı alacak bakiyesi vermez. Kasa hiçbir zaman negatif olmaz. Bazı durumlarda kasa bakiyelerinin olduğundan daha yüksek olduğu gözlemlenir. Buna sebep olan durumlar; yapılan bazı ödemeler için belge sağlayamamak, yasal olmayan ödemeler, şahsi ihtiyaçlar için işletmeden çekilen fonların muhasebe kaydının tutulmamasıdır. Muhasebeleştirilmemiş kasa bakiyesi, tutarın fiktif olabileceği bilanço incelemelerinde dikkate alınmalıdır. Firmaların yaptıkları farklı ödemeler için belge gösterememeleri veya ödemelerin yasal olmaması, firma sahibinin veya ortakların şahsi birtakım gereksinimleri için firmadan sağladıkları fonların muhasebeleştirilmemesi ve kayda geçmemesi gibi nedenlerle, kasa hesaplarının bakiyeleri olması gerekenden daha yüksek çıkmaktadır. Kasa hesabının bakiyesi olması gerekenden yüksek çıkan firmalarda, kasa hesabında görülen meblağın, muhasebeleştirilmemiş işlemlerin varlığı nedeniyle, fiktif olabileceği bilanço değerlendirmelerinde dikkate alınmalıdır. Fiktif olduğu tespit edilen tutarlar kasa hesabından ve öz sermaye hesabından karşılıklı olarak tenzil edilir.
- *101-Alınan Çekler Hesabı:* İşletmenin mal veya hizmet satışlarının karşılığı olarak müşterilerinden aldığı ve tahsil edilmek üzere elinde bulundurduğu çeklerin izlendiği hesaptır. Aktarma arındırma işlemleri, 101 Alınan çekler hesabı ödenmesi şüpheli havale gelmiş veya karşılıksız olduğu belli denilen çekler şüpheli ticari alacaklar

- hesabına aktarılır. 1 yılın üzerinde vadesi olan mizanda tespit edilebilen çek tutarları uzun vadede değerlendirilir.
- **103-Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri Hesabı:** Verilen çekler içerisinde bağlantı çekleri bulunursa aktifte karşılığının bulunduğu hesaptan indirilmelidir. Eğer ileri vadeli çek firma tarafından verilirse, çek ticari işlemlerden kaynaklanırsa ilgili çek tutarları vadeli bir borç olarak değerlendirilerek borç senetleri hesabına aktarılmalıdır. Verilen çekleri ticari işlemlerden kaynaklanmıyor ise kısa vadeli veya uzun vadeli, Diğer Çeşitli Borçlar hesabına aktarılmalıdır. Grup şirketlerine verilen çekler tespit edilirse ilgili bakiyeler 103 no'lu hesaptan düşürülerek Bağlı Ortaklıklara Borçlar hesabına aktarılmalıdır.
 - **120-Alıcılar Hesabı:** İşletmenin mal ve hizmet satışlarından kaynaklanan alacaklarının izlendiği hesaptır. Finansal kiralamadan kaynaklanan senetsiz alacaklar da bu hesapta izlenir. Aktarma arındırma işlemleri, ilgili hesapta izlenen hareketsiz, ödemesi şüpheli hale gelmiş bakiyeler şüpheli ticari alacaklar hesabına aktarılır. 1 yılın üzerinde vadesi olduğu mizanda tespit edilebilen alacak tutarları uzun vadede değerlendirilir.
 - **121-Alacak Senetleri Hesabı:** Senetle güvence altına alınmış, mal ve hizmet satışı kaynaklı alacakların izlendiği hesaptır. Firmanın iş hacmini genişletmek adına vadeli satış yapmak önemli bir yoldur. Aktarma arındırma işlemleri, 121 Alacak senetleri hesabı devamlılık gösteren, tahsili şüpheli hale gelmiş ya da protestolu olduğu tespit edilen senetler 128 hesabına aktarılır. 1 yılın üstünde vadesi olan alacak senet bakiyeleri uzun vadede değerlendirilir.
 - **131- Ortaklardan Alacaklar Hesabı:** Aktarma arındırma işlemleri, 131 Ortaklardan alacaklar hesabı, devamlılık gösteren ortaklardan alacaklar bakiyeleri, karşılığı varsa ortaklara borçlar hesabından, karşılığı yoksa özkaynaklardan tenzil edilir. Şahıs firmalarında bu bakiyeler her zaman özkaynaklardan tenzil edilir.
 - **136-Diğer Çeşitli Alacaklar Hesabı:** Aktarma arındırma işlemleri, ilgili hesapta izlenen ortak ve grup şirketlerine ait bakiyeler ortaklardan alacaklar veya bağlı ortaklardan alacaklar hesabına aktarılır. İlgili hesapta izlenen faktoring alacakları, faktoring alacakları hesabına aktarılır.
 - **159-Verilen Sipariş Avansları Hesabı:** Verilen sipariş avansları hesabı tahsili şüpheli hale gelmiş tutarlar şüpheli ticari alacaklar hesabına aktarılır. 1 yılın üzerinde vadesi olan sipariş avans tutarları uzun vadede değerlendirilir.
 - **191-İndirilecek Katma Değer Vergisi Hesabı:** İşletmenin mal ve hizmet alımlarında satıcılara ödediği KDV'dir. Eğer bu kalem artmakta ise bu durum firmada stok artışı olduğunun da bir göstergesidir. Aktarma arındırma işlemleri, 191 İndirilecek katma

- değer vergisi hesabı 191 hesabının karşılığı 391 hesabında var ise bunlardan küçük olan değer her iki hesaptan tenzil edilir.
- **258-Yapılmakta Olan Yatırımlar Hesabı:** İşletmede yapımı devam eden, tamamlandığında ilgili maddi duran varlık hesabına aktarılabacak olan her türlü madde ve malzeme ile işçilik ile ilgili harcamaların izlendiği hesaptır. Tamamlanmış olan maddi duran varlık yatırımlarını izlemek için kullanılır. Aktarma arındırma işlemleri, 258 Yapılmakta olan yatırımlar hesabı bu hesapta izlenen ticari kazanç hedefi ile yapılan yatırım tutarı stoklar hesabına alınır.
 - **260- Haklar Hesabı:** İmtiyaz, patent, lisans, unvan gibi bir bedel ödenerek elde edilen işletmeye süreli veya süresiz olarak kullanım hakkı sağlayan ve parasal değeri olan gayri maddi hakların izlendiği hesaptır. Bu hesapta izlenebilecek haklar; patentler, lisanslar, marka, telif hakları gibi haklardır.
 - **320-Satıcılar Hesabı:** İşletmenin faaliyet konusu ile ilgili mal ve hizmet temin ettiği kişi veya kuruluşlara olan borçların izlendiği hesaptır. Aktarma arındırma işlemleri, 320 Satıcılar hesabı, 320 hesabında izlenen ortaklara, konsolideye dahil edilmemiş ilişkili firmalara veya grup şirketlerine ait tutarlar 331, 332 veya 333 hesabına aktarılır. 320 hesabının ters bakiyeleri karşılıklı olarak 320 ve verilen sipariş avansları hesaplarına ilave edilir.
 - **331-Ortaklara Borçlar Hesabı:** İşletmenin esas faaliyet konusu dışındaki işlemleri nedeniyle ilgili hesaptaki tutarların izlendiği hesaptır. İlgili hesapta bulunan miktarın bir nakit girişi mi, aktifte yer alan bir değer kaydı dışı satışı nedeniyle sağlanan bir kaynak mı olduğu araştırılmalı ve gerekirse düzeltme işlemleri yapılmalıdır.
 - **336-Diğer Çeşitli Borçlar Hesabı:** Aktarma arındırma işlemleri, 336 Diğer çeşitli borçlar hesabı konsolideye dahil olmayan ilişkili şirketlere ait bakiyeler ortaklara borçlar, iştiraklere borçlar veya bağlı ortaklara borçlar hesabına aktarılır. Bu hesaplarda mali borçlara ilişkin bir bakiye mevcut ise memzuç kontrolü başlığı altındaki aktarma işlemleri yapılır.
 - **371-Dönem Karının Peşin Ödenen Vergi ve Diğer Yükümlülükleri:** Dönem karının peşin ödenen vergi ve diğer yükümlülükleri hesabındaki skont bakiyesi 370 nolu skont bakiyesinden küçük ise aradaki fark tutarı kadar 193 nolu hesaptan, 371 nolu hesaba aktarılır. 371 nolu skont bakiyesi, 370 nolu skont bakiyesinden fazla ise aradaki fark tutarı kadar 371 nolu skonttan 193 nolu hesaba aktarma işlemi yapılır.
 - **420-Satıcılar:** İşletmenin faaliyet konusu ile ilgili her türlü mal ve hizmet alımlarından kaynaklanan vadesi bir yılın altında olan senetsiz borçların izlendiği hesaptır.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, kredi tahsis süreci ve aktarma arındırma işlemlerinin kredi riski üzerindeki etkileri önemli bir araştırma konusu olarak ele alınmaktadır. Çoğu çalışma, bu süreçleri bankacılık ve finans sektörü bağlamında değerlendirmiştir. Güneş (2019), mali verilerin doğru yorumlanması ve kredi tahsisinde yanlış kararların önlenmesi için aktarma arındırma işlemlerinin önemini vurgulamış, özellikle kısa vadeli borç kalemlerinin firmanın mali durumunu doğru yansıtmaya açısından kritik olduğunu belirtmiştir. Girişken Usta (2018) ise, kredi risklerinin bu işlemlerden nasıl etkilendiğini açıklamış ve etkili bir kredi tahsis sürecinin reel sektör ve ülke ekonomisine katkısına değinmiştir.

Büyükbaş (2014), faaliyet dışı gelirlerin ayrıştırılması ve şişirilmiş stokların düzeltilmesi gibi işlemlerin mali analize etkisini ele almış, Armağan ve Akçakanat (2022) ise mali verilerin niteliksel analizinin, firmaların finansal sağlamlığını daha doğru değerlendirmede belirleyici olduğunu savunmuştur. Tozlu (2019) çalışmasında, ticari kredilerde yapılan aktarma arındırma işlemlerinin, firmaların mali görüntüsünü iyileştirerek kredi tahsis kararlarını şekillendirdiğini göstermiştir.

Uluslararası derecelendirme kuruluşları da mali verilerin analitik düzeltmelerle yorumlanmasının kredi notları ve borçlanma seviyeleri açısından önemini vurgulamaktadır (Moody's, 2021; S&P, 2022). Ampirik çalışmalar, muhasebe politikalarındaki küçük değişikliklerin kredi tahsisinde önemli etkiler yarattığını ortaya koyarken (Northwestern University, 2019; Altman ve Rijken, 2015), bu düzeltmelerin borçluluk oranı ve nakit akışı gibi temel göstergelerde daha doğru bir değerlendirme sağladığını göstermektedir.

Genel olarak literatür, aktarma ve arındırma işlemlerinin teknik bir muhasebe uygulamasının ötesinde, kredi analizi ve risk yönetiminde stratejik bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte mevcut çalışmalar, bankacılık pratiğinde karar mekanizmalarının nitel yönünü yeterince yansıtmamakta, teorik ve kantitatif verilere odaklanmaktadır. Bu bağlamda, mevcut çalışma gerçek vaka örnekleri üzerinden kredi tahsis sürecini ve aktarma arındırma işlemlerinin uygulamadaki etkilerini değerlendirerek literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve kredi analistlerinin karar kalitesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

SEÇİLİ SEKTÖRLERE İLİŞKİN UYGULAMA

Bu çalışma, Türk bankacılık sektöründe kredi tahsisi ve kredi değerlendirme sürecinde gerçekleştirilen aktarma ve arındırma işlemlerini konu almaktadır. Araştırmada, firmaların mali verileri BDDK, Türkiye Bankalar Birliği ve ilgili bankalardan temin edilmiştir. Çalışmanın bu bölümündeki temel amaç, aktarma ve arındırma işlemlerinin firmaların mali verileri üzerindeki önemini ve doğru bir şekilde uygulandığında mali yapıyı anlamlı derecede etkileyebileceğini ortaya koymaktır.

Mali verilerin yorumlanması ve firmanın finansal gücüne dair değerlendirmeler, Türkiye’de faaliyette bulunan özel bir bankanın kredi tahsis ekibinde yer alan uzmanların görüşleri alınarak gerçekleştirilmiş; böylece farklı bakış açıları çalışmaya dahil edilmiştir. Etkin bir kredi tahsis süreci ve eksiksiz yürütülen aktarma ve arındırma işlemleri, kredi kararlarının doğruluğunu artırmakta ve kredi riskinin azaltılmasına katkı sağlamaktadır.

Araştırmada, Türkiye’de farklı sektörlerden seçilen dört firmanın 2022, 2023 ve 2024 mali verileri incelenmiştir. Kişisel Verilerin Korunması Kanunu çerçevesinde firma isimleri gizli tutulmuş ve ABC firması olarak kodlanmıştır. Çalışmada aktarma arındırma işlemleri öncesi ve sonrası mali analizler gerçekleştirilmiş ve bu işlemlerin veriler üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

Sağlık Sektöründe Faaliyet Gösteren ABC Firmasına İlişkin Uygulama

1998 yılında sağlık sektöründe faaliyete başlayan ABC firması, kalp ve kalp hastalıklarının tedavisi alanında hizmet vermektedir. Firmanın bilanço tablosu aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1: Sağlık Sektöründe Yer Alan ABC Firmasının Aktarma ve Arındırma İşlemleri Öncesi Seçili Aktifleri

AKTİF			
	2024	2023	2022
DÖNEN VARLIKLAR	63.933.319	56.283.232	17.979.151
Hazır Değerler	26.313.000	32.616.898	460.848
Kasa	23.424	74.620	14756
Alınan Çekler	54.000		12.300
Bankalar	30.624.020	32.359.274	355.477
Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri (-)	4.506.000		
Diğer Hazır Değerler	117.000	183.000	68000
Ticari Alacaklar	17.531.275	14.450.191	12.765.680
Alıcılar	17.531.275	14.449.987	12.752.769
Diğer Ticari Alacaklar		204	12.911
Diğer Alacaklar	1.558.165	346.956	1.159.443
Diğer Çeşitli Alacaklar	1.558.165	346.956	1.159.443
Stoklar	17.771.342	6.916.994	2.074.276
İlk Madde ve Malzeme	2.748.596	2.502.897	2.074.286
Verilen Sipariş Avansları	15.022.746	4.414.097	
Diğer Dönen Varlıklar	6.839		
DURAN VARLIKLAR	53.187.405	46.893.603	39.924.295
Ticari Alacaklar	19.078	23.219	6.339
Verilen Depozito ve Teminatlar	19.078	23.219	6339
Maddi Duran Varlıklar	8.902.695	5.578.511	37.750.792
Arazi ve Arsalar	3.670.339	609.900	609.900
Binalar	798.858	798.858	39.034.260
Tesis,Makine ve Cihazlar	31.958.406	35.023.678	34.218.975
Taşıtlar	499.675	623.475	733.119
Demirbaşlar	15.880.339	13.134.530	11.903.894
Birikmiş Amortismanlar (-)	43.904.922	44.646.264	48.749.346
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	38.384.813	39.597.571	1.528.323
AKTİF TOPLAMI	117.120.724	103.176.841	57.903.446

Kaynak: Tarafımızca düzenlenmiştir.

Tablo 2: Sağlık Sektöründe Yer Alan ABC Firmasının Aktarma ve Arındırma İşlemleri Öncesi Seçili Pasifleri

PASİF			
	2024	2023	2022
KISA VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	55.363.604	32.537.347	38.653.346
Mali Borçlar	36.895.310	12.718.870	20.216.317
Banka Kredileri	31.801.124	8.107.730	18.881.122
Ticari Borçlar	10.421.883	11.904.151	11.421.260
Satıcılar	10.421.883	8.604.833	7.587.721
Borç Senetleri		2.878.622	3.827.280
Diğer Borçlar	3.966.288	4.762.562	4.131.056
Ortaklara Borçlar	48.744	1.109.577	909.892
Personele Borçlar	3.908.592	3.652.985	3.221.164
Diğer Çeşitli Borçlar	8.952		
Alınan Avanslar	776.293	91.233	81.139
Ödenecek Vergi ve Diğer Yükümlülükler	3.236.122	3.060.531	2.725.545
UZUN VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	38.177.970	50.241.463	2.163.919
Mali Borçlar	38.177.970	50.241.463	2.163.919
Banka Kredileri	6.676.357	13.735.664	1.046.772
ÖZKAYNAKLAR	23.579.150	20.398.031	17.086.181
Ödenmiş Sermaye	20.000.000	10.000.000	10.000.000
Sermaye	20.000.000	10.000.000	10.000.000
Kar Yedekleri	786.096	1.973.063	1.164.406
Yasal Yedekleri	786.096	1.973.063	1.164.406
Geçmiş Yıllar Karları			11.414.528
Geçmiş Yıllar Zararları	765.282		5.993.767
Dönem Net Karı/Zararı	3.558.336	8.424.963	501.014
PASİF TOPLAMI	117.120.724	103.176.841	57.903.446

Kaynak: Tarafımızca düzenlenmiştir.

Aktarma Arındırma İşlemleri sonrası yapılan analizler; Alınan çekler hesabı alacak senetleri hesabına aktarılmıştır. Çek bir ödeme aracıdır. Çekler genellikle ileri vadeli olur 2022 yılında 12.300 TL ve 2024 yılında 54.000 TL tutarındaki alınan çekler alacak senetleri hesabına aktarılmıştır. Verilen çekler Borç Senetleri hesabına aktarılmıştır. 2024 yılında 4.506.000 TL tutarındaki verilen çekler ve ödeme emirleri borç senetleri hesabına aktarılmıştır. Satıcılar hesabında ve Kısa Vadeli Diğer Çeşitli Alacaklar hesabında takip edilen firmanın iştirak firmalarından alacaklar ve borçlar uzun vadeli iştiraklerden alacaklar ve iştiraklere borçlar hesabına aktarılmıştır. Firmanın gelir tablosu incelendiğinde brüt satışları ve cirosunda artış gözlemlenmiştir. Hazır değerlerinde her ne kadar 2024 yılında düşüş olsa da yıllar itibariyle yüksek bir artış gözlemlenmiştir.

Özkaynak ve ödenmiş sermayesinde artış gözlemlenen firmasının arazi ve arsa alımına yönelik duran varlıklarında bir artış olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Sağlık Sektöründe Yer Alan ABC Firmasının Aktarma ve Arındırma İşlemleri

Hesap Adı		2024	2022	2021
Alınan Çekler (-)	Alacak Senetleri (+)	54.000		12.300
Verilen Çekler ve Öd. Emr. (-)	Borç Senetleri (+)	4.506.000		
Kıs Vad. Diğer Çeşitli Alc. (-)	Uzun Vad. İştiraklerden Alc. (+)			
Satıcılar (-)	Uzun Vad. İştiraklere Borçlar (+)	187.073		538.479
Uzun Vadeli Banka Kredileri (-)	Kısa Vadeli Banka Kredileri (+)		1.904.937	
Kıs Vadeli Banka Kredileri (-)	Uzun Vadeli Banka Kredileri (+)	6.835.029		2.299.788
Glck Aylara / Yıllara ait Gid. (-)	Kısa Vadeli Banka Kredileri (-)	1.355.902	2.513.006	
Kısa Vadeli Diğer Mali Borç(+)	Haklar (+)		28.181	
Kısa Vadeli Diğer Mali Borç(+)	Diğer Çeşitli Duran Varlıklar (+)	701.383	151.101	
Kısa Vadeli Ortaklara Borç (-)	Uzun Vadeli Ortaklara Borç (+)	48.744	1.109.577	909.892
Dönen Net Karı (-)	Diğer Kar Yedekleri (+)		8.813.033	
Verilen Sipariş Avansları (-)	Uzun Vad. Verilen Avanslar (+)	996.332	3.000.000	
Kısa Vadeli Banka Kredileri (-)	Kısa Vad. Diğ. Çeşit. Borçlar (+)	536.653	480.000	
Uzun Vadeli Banka Kredileri (-)	Uzun Vad.Diğ. Çeşit. Borçlar (+)	1.351.703	1.720.000	
Geçmiş Yıl Zararları (-)	Dönem Net Karı (+)	765.282		
Dönen Net Karı (-)	Ortaklara Borçlar (+)	2.793.054		
Dönen Net Karı (-)	Dağıtılacak Borçlar (+)	3.558.336		501.013
Geçmiş Yıl Karları (-)	Ortaklara Borçlar (+)			4.612.104
Verilen Sipariş Avansları (-)	Uzun Vad. Grup Firma Alc. (+)	11.907.016		
Verilen Sipariş Avansları (-)	Uzun Vad. İştiraklere Alacak (+)	1.955.955		

Kaynak: Tarafımızca düzenlenmiştir.

Madencilik Sektöründe Faaliyet Gösteren ABC Firmasına İlişkin Uygulama

2007 yılında madencilik sektöründe faaliyete başlayan ABC firması, taş ocağı işletmeciliği alanında faaliyet göstermektedir.

Tablo 4: Madencilik Sektöründe Yer Alan ABC Firmasının Aktarma ve Arındırma İşlemleri Öncesi Seçili Aktifleri

AKTİF			
	2024	2023	2022
DÖNEN VARLIKLAR	19.918.313	12.111.775	8.051.260
Hazır Değerler	38.771	68.746	34.712
Kasa	34.838	35.039	21.122
Bankalar	3.933	33.707	13.590
Ticari Alacaklar	16.874.664	8.215.997	5.386.186
Alıcılar	5.946.653	2.855.340	3.264.966
Alacak Senetleri	10.867.307	5.292.964	1.612.279
Verilen Depozito ve Teminatlar	33.179	32.836	33.836
Stoklar	1.821.179	2.249.916	1.552.988
Mamuller	1.390.464	1.703.133	1.109.704
Diğer Stoklar	291.064	274.357	281.692
Verilen Sipariş Avansları	139.651	272.426	161.592
DURAN VARLIKLAR	8.412.557	10.403.087	3.300.115
Ticari Alacaklar	162.627	150.127	78.621
Verilen Depozito ve Teminatlar	162.627	150.127	78.621
Maddi Duran Varlıklar	8.059.784	7.232.511	2.724.354
Arazi ve Arsalar	420.617	420.617	420.617
Binalar	2.316.178	1.170.074	25.000
Tesis,Makine ve Cihazlar	2.084.228	4.337.506	1.497.506
Taşıtlar	2.301.708	458.385	144.091
Demirbaşlar	951.034	659.233	428.488
Birikmiş Amortismanlar (-)	2.183.473	924.121	924.121
Yapılmakta olan Yatırımlar	655.996	53.794	155.747
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	162.780	501.642	497.140
AKTİF TOPLAMI	28.330.870	22.514.862	11.351.375

Kaynak: Tarafımızca düzenlenmiştir.

Tablo 5: Madencilik Sektöründe Yer Alan ABC Firmasının Aktarma ve Arındırma İşlemleri Öncesi Seçili Pasifleri

PASİF			
	2024	2023	2022
KISA VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	4.587.160	2.220.447	1.769.550
Ticari Borçlar	2.096.619	754.041	822.045
Satıcılar	2.096.619	754.041	822.045
Diğer Borçlar	2.090.826	285.684	794.877
Ortaklara Borçlar	1.935.789	160.634	605.934
Personele Borçlar	155.037	124.920	85.521
Diğer Çeşitli Borçlar		130	103.422
Alınan Avanslar	21.441	1.089.690	10.121
Ödenecek Vergi ve Diğer Yükümlülükler	193.992	88.412	61.860
UZUN VADELİ YABANCI KAYNAKLAR			5.352.624
Diğer Borçlar			5.352.624
ÖZKAYNAKLAR	23.743.710	20.294.415	4.229.201
Ödenmiş Sermaye	27.500.500	27.500.500	12.500.00
Sermaye	27.500.500	27.500.500	12.500.00
Geçmiş Yıllar Karları	1.065.714		
Geçmiş Yıllar Zararları	8.270.799	8.270.799	7.161.838
Dönem Net Karı/Zararı	3.448.795	1.065.714	
PASİF TOPLAMI	28.330.870	22.514.862	11.351.375

Kaynak: Tarafımızca düzenlenmiştir.

Aktarma Arındırma İşlemleri sonrası yapılan analizler; Kısa Vadeli Verilen Depozitolar ve Teminatlar Kalemi uzun vadeli hizmetlerle ilgili verilen depozito ve teminatlar, ilgili kalemden çıkarılarak Uzun Vadeli Verilen Depozitolar ve Teminatlar kalemine aktarılmıştır. Şüpheli Ticari Alacaklarına 2022 ve 2023 yıllarında karşılık ayırmadığı, bu yıllardaki şüpheli ticari alacakların tamamı için 2024 yılında karşılık ayrılmayan tutar kadar özkaynaklardan düşülmüştür. Diğer çeşitli alacaklar hesabında hareket görmeyen tutarlar bilançodan çıkarılmıştır. Düşük miktardaki şüpheli diğer alacakları bilançodan çıkarılmıştır. Firmanın mali verilerinin incelendiğinde özkaynağında ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Firmanın kısa vadeli borçlanmasında ciddi bir düşüş olduğu gözlemlenmiştir. Ciro yıllar itibariyle yaklaşık olarak 2 katına çıkmıştır. Brüt satışlarda da hızlı bir artış gözlemlenmiştir. Firmanın net karı yükselmiştir. Ödenmiş sermayesi de makul seviyededir. Firmanın kredi talebi olumlu değerlendirilebilir.

Tablo 6: Madencilik Sektöründe Yer Alan ABC Firmasının Aktarma ve Arındırma İşlemleri

Hesap Adı		2022	2021	2020
Kısa Vad. Ver. Dep. ve Tem. (-)	Uzun Vad. Ver. Dep. ve Tem. (+)	33.179	32.836	33.636
Şüpheli Ticari Alacaklar (-)	Özkaynaklar (-)	37.525	34.857	475.105
Diğer Çeşitli Alacaklar (-)	Özkaynaklar (-)	769.165	769.165	234.147
Şüpheli Diğer Alacaklar (-)	Özkaynaklar (-)		2.746	2.746
Uzun Vad. Ortaklardan Alc. (-)	Özkaynaklar (-)	27.366	2.518.807	
Kuruluş ve Örgütlenme Gid. (-)	Özkaynaklar (-)	221	222	222
Özel Maliyetler (net) (-)	Özkaynaklar (-)	110.429	110.492	110.492
Kısa Vadeli Ortaklara Borçlar (-)	Uzun Vad. Ortaklara Borçlar (+)	1.935.789	160.634	605.934
Uzun Vad. Diğ. Çst. Borçlar (-)	Kısa Vad. Diğer Çst. Borçlar (+)			5.352.624

Kaynak: Tarafımızca düzenlenmiştir.

Ulaştırma Sektöründe Faaliyet Gösteren ABC Firmasına İlişkin Uygulama

Ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren ABC firması, personel ve öğrenci taşımacılığı alanında hizmet vermektedir. Firmanın bilanço tablosu aşağıda yer almaktadır.

Tablo 7: Ulaştırma Sektöründe Yer Alan ABC Firmasının Aktarma ve Arındırma İşlemleri Öncesi Seçili Aktifleri

AKTİF			
	2024	2023	2022
DÖNEN VARLIKLAR	114.008.286	70.440.977	32.565.112
Hazır Değerler	12.711.302	11.711.973	2.259.262
Kasa	993.790	4.481.009	195.806
Alınan Çekler	3.441.675	2.656.675	448.475
Bankalar	3.337.846	3.007.540	1.612.556
Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri (-)	2.957	224.399	
Ticari Alacaklar	42.080.973	23.428.672	19.846.974
Diğer Alacaklar	29.412.430	16.125.032	6.789.561
Diğer Çeşitli Alacaklar	29.412.430	16.125.032	6.789.561
Diğer Dönen Varlıklar	29.803.581	18.342.500	2.836.715
DURAN VARLIKLAR	272.063.622	150.236.736	49.262.627
Maddi Duran Varlıklar	269.383.482	149.456.255	49.151.516
Binalar	40.000	40.000	
Taşıtlar	314.006.006	198.027.174	80.599.283
Demirbaşlar	440.672	377.079	282.593
Birikmiş Amortismanlar (-)	66.200.820	48.987.998	31.730.360
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	14.621	11.780	11.780
Diğer Duran Varlıklar	4.100	4.100	4.100
AKTİF TOPLAMI	386.071.908	220.677.713	81.827.739

Kaynak: Tarafımızca düzenlenmiştir.

Tablo 8: Ulaştırma Sektöründe Yer Alan ABC Firmasının Aktarma ve Arındırma İşlemleri Öncesi Seçili Pasifleri

PASİF			
	2024	2023	2022
KISA VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	36.212.448	17.244.649	10.939.720
Mali Borçlar	8.264.268	10.713.689	3.881.470
Uzun Vad. Kredilerin Anapara ve Taksitleri	8.264.268	10.713.689	3.881.470
Ticari Borçlar	26.436.505	6.994.016	6.319.608
Satıcılar	26.436.505	6.994.016	6.319.608
Diğer Borçlar	341.547	12.517	39.359
Personele Borçlar	341.547	12.517	39.359
Alınan Avanslar		10.920	
Ödenecek Vergi ve Diğer Yükümlülükler	730.454	99.260	376.703
UZUN VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	291.688.675	165.880.609	57.342.410
Mali Borçlar	291.688.675	165.880.609	57.342.410
Banka Kredileri	291.688.675	165.880.609	57.342.410
ÖZKAYNAKLAR	58.170.785	37.552.455	13.546.609
Ödenmiş Sermaye	56.100.000	35.700.000	10.200.000
Kar Yedekleri	330.241	250.124	186.184
Yasal Yedekleri	330.241	250.124	186.184
Geçmiş Yıllar Karları			1.880.613
Dönem Net Karı/Zararı	1.750.544	1.602.331	1.278.812
PASİF TOPLAMI	386.071.908	220.677.713	81.828.739

Kaynak: Tarafımızca düzenlenmiştir.

Firmanın senetsiz borçları yıllar itibarıyla hızlı bir artış göstermiştir. Uzun vadeli banka kredileri, 2022 yılına kıyasla yaklaşık beş kat artarak 2024 yılında toplam 300 milyon TL seviyesine ulaşmıştır. Aynı dönemde firmanın cirosu yaklaşık iki kat artış göstermiştir. Ancak, ciroya oranla banka borçlanması oldukça yüksek seviyelerdedir. Banka borçlanmasındaki artışın başlıca nedenleri; enflasyonist ortamda değişken fiyatlar, kur farkları ve firmanın faaliyet konusu gereği yaptığı taşıt alımlarıdır. Firmanın net kârlılığı ise %1 seviyesine gerilemiştir. Tüm bu hususlar dikkate alındığında, firmanın kredi talebinin olumsuz değerlendirilmesi uygun görülmektedir.

Tablo 9: Ulaştırma Sektöründe Yer Alan ABC Firmasının Aktarma ve Arındırma İşlemleri

Hesap Adı		2024	2022	2021
Kasa (-)	Özkaynaklar (-)	900.000	4.400.000	100.000
Alınan Çekler (-)	Alacak Senetleri (+)	3.441.675	2.656.675	448.475
Verilen Çekler (-)	Borç Senetleri (-)	2.957	224.399	
Diğer Çeşitli Alacaklar (-)	Diğer Duran Varlıklar (+)	29.412.430	16.125.032	6.789.561
Devreden KDV (-)	Diğer Duran Varlık (+)	27.236.721	16.019.630	2.675.324
Uzun Vadeli Banka Kredileri (-)	Kısa Vad. Banka Kredileri(-)	10.562.398	8.750.623	6.231.489
Diğ. Mad. Olmayan Duran Varlık (-)	Özkaynaklar (-)	14.621	11.780	11.780
Diğ. Maddi Duran Varlık (-)	Özkaynaklar (-)	21.097.624		

Kaynak: Tarafımızca düzenlenmiştir.

SONUÇ

Krediler, modern ekonomilerin işleyişinde kaynakların etkin dağılmasını ve finansal sistemin sürdürülebilirliğini sağlayan temel araçlardır. Bireylerin ve firmaların fon ihtiyaçlarını karşılamalarının yanı sıra, ekonomik büyümenin devamlılığı açısından da kritik bir işlev görürler. Bu bağlamda, kredi tahsis süreci, bankacılık sisteminin risk yönetimi ve finansal istikrarı açısından stratejik bir öneme sahiptir.

Çalışmada, kredi tahsis sürecinin müşteri istihbaratından mali analizlere, teminat yapılandırmasından kredi onayına kadar uzanan çok aşamalı bir yapıya sahip olduğu ortaya konulmuştur. Bu süreçte kullanılan aktarma ve arındırma işlemleri, mali verilerin doğruluğunu ve güvenilirliğini artırarak kredi kararlarının isabetini güçlendirmektedir. Analizler, doğru uygulanmış aktarma ve arındırma işlemlerinin, firmaların mali gücünün daha gerçekçi biçimde ortaya konmasını sağladığını ve kredi riskini minimize ettiğini göstermektedir.

Üç farklı sektöre (sağlık, madencilik ve ulaştırma) ait verilerin incelendiği çalışma, sektör bazında farklı mali hesap yapılarının aktarma ve arındırma işlemleriyle nasıl düzeltildiğini ve bu düzeltmelerin kredi tahsis kararlarını nasıl etkilediğini göstermiştir. Bulgular, sağlıklı veri yönetiminin ve analitik doğruluğun, bankacılık sisteminde kaynak tahsisini iyileştirdiğini ve riskin azaltılmasına katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Genel olarak çalışma, doğru yürütülen kredi tahsis süreçlerinin yalnızca banka performansını değil, aynı zamanda ülke ekonomisinin sürdürülebilir büyümesine de katkıda bulunduğunu göstermektedir. Kredi tahsis sürecinde bilgi akışının etkinliği, müşterinin mali gücüyle

birleştğinde, hem banka hem de müşteri açısından güvene dayalı uzun vadeli finansal ilişkilerin temelini oluşturmaktadır.

Çalışmanın sonucuna ilişkin geliştirilen öneriler şu şekildedir:

- Banka personelinin kredi tahsis sürecine ilişkin bilgi ve analiz yetkinlikleri sürekli olarak güncellenmelidir.
- Aktarma ve arındırma işlemlerinin dijital sistemler üzerinden otomatikleştirilmesi, veri hatalarını azaltacaktır.
- Kredi riski analizinde sektör bazlı farklılıklar dikkate alınmalı, her sektör için ayrı değerlendirme modelleri geliştirilmelidir.
- Bankalar, kredi tahsis kararlarında yalnızca mali verileri değil, moralite, itibar ve piyasa konumunu da bütüncül biçimde değerlendirmelidir.

Gelecekte yapılacak çalışmalar, aktarma ve arındırma işlemlerinin dijital dönüşüm sürecindeki rolüne, yapay zekâ destekli kredi skorlama sistemlerinin etkinliğine ve sürdürülebilir finans uygulamalarıyla entegrasyonuna odaklanabilir. Ayrıca, farklı ülke örnekleri üzerinden karşılaştırmalı araştırmalar yapılarak, uluslararası düzeyde kredi tahsis modellerinin verimlilik farkları ortaya konulabilir.

REFERANSLAR

- Akgüç, Ö. (2006). Kredi taleplerinin değerlendirilmesi. İstanbul: Arayış Basım Yayıncılık.
- Akgüç, Ö. (2010). *Mali tablolar analizi*, 12.Basım, İstanbul: Arayış Basım ve Yayıncılık.
- Akman, Ş. (2012). Bankacılık sektöründe problemlili krediler ve ekonomi üzerine etkileri. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Bankacılık ve Finans Yüksek Lisans Programı.
- Altman, E. J. ve Rijken, H. (2015). Rating agency adjustments to GAAP financial statements and their effect on ratings and credit spreads. *The Accounting Review*, 90(2), 641–666.
- Armağan, G. ve Akçakanat, Ö. (2022). Ticari kredilendirmede firmaların finansal sağlamlığının değerlendirilmesi üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 159-183.
- BCBS - Basel Committee On Banking Supervision, (2005). *Convergence of capital measurement and capital standards, a revised framework*. <http://www.bis.org/publ/bcbs118.pdf> adresinden 12.10.2025 tarihinde alınmıştır.

- BDDK, (2021). Kredi tahsis ve izleme süreçlerine ilişkin rehber. 2021, <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/DokumanGetir/1041> adresinden 12.10.2025 tarihinde alınmıştır.
- Büyükbaş, B. (2014). Bankalarca kredi tahsisi yapılacak firmaların mali verilerinde yapılabilecek aktarma arındırma işlemleri. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Girişken Usta, F. (2018). Kredi talebinin incelenmesi aşamasında bankalar tarafından yapılan aktarma arındırma işlemleri. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Günay, A. U. ve Tayşir, N. K. (2019). Kobi kredileri tahsisinde sezgisel karar verme üzerine bir inceleme. *Working Paper Series No: 236/2019-12*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü.
- Güneş, E. (2019). Kredi analizinde aktarma arındırma işlemleri. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Kocaman, B., Hazar, A. ve Babuşçu, Ş. (2023). *TDHP uygulaması kapsamında kredilendirmede finansal tablolar analizi*, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Lee, A., Lee, J. ve Lee, C. (2009). Financial analysis, planning & forecasting: theory and application, 3. Edition, London: World Scientific.
- Moody's, (2021). *Adjustments in credit analysis: Methodology handbook*. New York: Moody's Investors Service.
- Northwestern University, (2019). The sensitivity of credit decisions to accounting policy changes. Illinois: Kellogg School of Management.
- Özçelik, C. (2006). Uzun vadeli kredi taleplerinin değerlendirilmesinde kullanılan yöntemler ve bir uygulama. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı.
- S&P, (2022). *Credit methodology: financial statement adjustments and analytical considerations*. New York: Moody's Investors Service.
- Sarı, S. (2021). *Sektörel kredi yoğunlaşması ve kredi riski*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Selimler, H. (2006). Türk bankacılık sektöründe sorunlu kredilerin varlık yönetim şirketlerince tasfiyesi, seçilmiş ülkeler ve Türkiye uygulaması. *Yayınlanmış Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı.
- Ssekiziyivu, B., Mwesigwa, R., Joseph, M., Nkote Nabeta, I. (2017). Credit allocation, risk management and loan portfolio performance of MFIs—A case of Ugandan firms. *Cogent Business & Management*, 4(1), 1-13.
- Tozlu, İ. (2019). Ticari kredi başvurularında şirket bilançoları üzerinde gerçekleştirilen aktarma arındırma işlemlerinin makine öğrenmesi yöntemleri kullanılarak basitleştirilmesi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü Bilgisayar Mühendisliği Anabilim Dalı.
- Yenisu, E. (2019). Finansal tabloların oran analizi ile incelenmesi: Adese örneği. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 19-45.

Mutfak Şefleri İçin Muhasebe Bilgisinin Önemi

Levent KOŞAN¹

1- Prof. Dr.; Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü.
leventkosan@gmail.com ORCID No: [0000-0001-7630-6354](https://orcid.org/0000-0001-7630-6354)

ÖZET

Bu bölüm, mutfak şeflerinin muhasebe bilgisine sahip olmasının yiyecek içecek işletmelerinde operasyonel ve stratejik yönetim açısından önemini ele almaktadır. Finansal farkındalık, şeflerin maliyet kontrolü, stok ve israf yönetimi, satın alma kararları, bütçe uyumu, liderlik, restoranın genel başarısına katkı ve kriz yönetimi gibi alanlarda etkin kararlar almasını sağlamaktadır. Bölüm, yedi ana başlık üzerinden şeflerin finansal verileri nasıl kullanarak hem günlük operasyonları optimize ettiklerini hem de restoranın uzun vadeli kârlılığı ve sürdürülebilir başarısını desteklediklerini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, muhasebe bilgisi, modern mutfak yönetiminde stratejik liderlik ve sürdürülebilir işletme başarısı için kritik bir yetkinlik olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler - Muhasebe, Mutfak şefi, Restoran yönetimi, Maliyet kontrolü, Stratejik liderlik

GİRİŞ

Yiyecek içecek işletmelerinde mutfak şefleri, yalnızca lezzet, sunum ve kalite sorumluluğu taşımakla kalmaz; aynı zamanda işletmenin finansal performansına doğrudan etki eden kritik bir rol üstlenirler. Modern restoran yönetiminde başarılı olmak, mutfak operasyonlarının yalnızca teknik açıdan değil, maliyet, kârlılık, kaynak kullanımı ve stratejik karar alma açısından da yönetilmesini gerektirir (Schmidgall, 2017; Walker, 2017). Bu bağlamda muhasebe bilgisi, şeflerin işletme hedefleriyle uyumlu, verimli ve stratejik kararlar almasını sağlayan temel bir araç olarak öne çıkar.

Bu bölümde, mutfak şeflerinin muhasebe bilgisinin işletme yönetiminde oynadığı çeşitli roller ele alınmaktadır. İlk olarak, şeflerin maliyet bilinci ve kârlı menü yönetimi ile menü fiyatlandırması ve ürün optimizasyonu süreçlerinde nasıl karar aldıkları incelenecektir. Ardından, stok ve israf kontrolü ile malzeme kullanımının etkin yönetimi ve fire oranlarının azaltılması konuları ele alınacaktır. Üçüncü bölüm, şeflerin satın alma kararlarına katkısı ve tedarikçi yönetimindeki stratejik rolünü açıklamaktadır.

Dördüncü bölümde, bütçe planlama ve maliyet hedeflerine uyum, şefin operasyonları bütçe ile hizalaması ve sapmaları önleyerek kârlılığını artırması açısından değerlendirilir. Beşinci bölüm, finansal farkındalık ve profesyonel liderlik bağlamında şefin stratejik yönetim ve departmanlar arası koordinasyon yetkinliğini ele almaktadır. Altıncı bölüm, şefin restoranın genel başarısına katkısını, finansal verilerle menü, stok ve işçilik yönetiminde aldığı kararlar üzerinden açıklamaktadır. Son olarak, yedinci bölüm, kriz yönetimi ve operasyonel esneklik perspektifinde şefin finansal farkındalık sayesinde beklenmedik durumlarla başa çıkma ve sürdürülebilir kârlılığını koruma kapasitesi üzerinde durmaktadır.

Bu yapı, mutfak şeflerinin muhasebe bilgisi ile sadece operasyonel süreçleri değil, restoranın genel performansını, stratejik hedeflerini ve uzun vadeli sürdürülebilirliğini nasıl desteklediğini bütünsel bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Maliyet Bilinci ve Kârlı Menü Yönetimi

Yiyecek içecek işletmelerinde mutfak yönetiminin temel unsurlarından biri maliyet bilinci ve buna bağlı olarak kârlı menü yönetimidir. Mutfak şefleri yalnızca üretim sürecini değil, aynı zamanda işletmenin

sürdürülebilirliğini de etkileyen maliyet unsurlarını yönetmek durumundadır. Bu bağlamda muhasebe bilgisi, şeflerin menüdeki her ürünün maliyetini ve kârlılığını değerlendirebilmeleri açısından kritik öneme sahiptir (Schmidgall, 2017).

Finansal muhasebe kayıtları, bir restoranın satın alma, üretim ve satış süreçlerine ilişkin parasal bilgileri sistematik bir biçimde ortaya koyar. Bu bilgiler, mutfak şefine her yemeğin birim maliyetini hesaplama olanağı sunar. Birim maliyet; malzeme, işçilik ve dolaylı üretim giderlerinin toplamını ifade eder (Weygandt, Kimmel, & Kieso, 2020). Şef bu verileri kullanarak menüde yer alan her ürünün maliyetini belirler, fiyatlandırmayı işletmenin hedeflenen kâr marjına göre düzenler ve gereksiz maliyet unsurlarını minimize eder. Böylelikle mutfak, yalnızca üretim değil aynı zamanda finansal performans açısından da etkin bir yönetim alanına dönüşür.

Menü yönetiminde maliyet kontrolü, muhasebe verilerine dayalı olarak yürütülen analitik bir süreçtir. Özellikle “menu engineering” yaklaşımı, menüdeki her ürünün satış miktarı ve kârlılığını karşılaştırarak menü kalemlerini sınıflandırır (Kasavana & Smith, 1982). Bu sınıflandırma sonucunda şefler, yüksek satış hacmine ve kârlılığa sahip ürünleri (“star items”) ön plana çıkarırken, düşük performanslı ürünlerde içerik, porsiyon veya fiyat revizyonu yapabilirler. Bu süreç, menünün hem müşteri memnuniyetini hem de işletme kârlılığını artırmasına katkı sağlar.

Muhasebe ayrıca mutfak şefine, gıda maliyeti oranı (food cost percentage) gibi performans göstergelerini izleme olanağı sunar. Bu oran, kullanılan gıda maliyetinin toplam satış gelirine oranlanmasıyla elde edilir (Chibili, 2017; Guilding & Ji, 2022). Şef, belirli bir dönemde bu oranın hedefin üzerine çıkması durumunda reçetelerde düzenleme yapabilir, satın alma politikalarını gözden geçirebilir veya tedarikçi

değişikliğine gidebilir. Bu tür finansal farkındalık, şefin operasyonel kararlarını daha bilinçli bir şekilde almasına yardımcı olur.

Kârlı menü yönetimi yalnızca fiyatlandırma ve maliyet hesaplamasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda müşteri talebi, ürün kalitesi ve kaynak kullanımı arasındaki dengenin sağlanmasını da içerir. Literatürde, mutfak şeflerinin finansal verileri etkin biçimde kullanmalarının işletmenin genel performansına doğrudan katkı sağladığı vurgulanmaktadır (Sanders & Hill, 2000). Bu durum, şefin finansal raporları anlayabilmesi, yorumlayabilmesi ve bu verileri mutfak stratejilerine entegre edebilmesiyle mümkündür.

Sonuç olarak, muhasebe bilgisi mutfak şefleri için yalnızca bir muhasebe aracı değil, aynı zamanda stratejik bir yönetim aracıdır. Bu bilgi sayesinde şef, menüdeki her yemeğin işletmeye kattığı değeri ölçebilir, kârlılığını artıracak kararlar alabilir ve mutfak operasyonlarını finansal verimlilik temeline oturtabilir. Böylece mutfak yönetimi, estetik ve lezzet odaklı bir faaliyet alanı olmaktan çıkıp veri temelli bir yönetim disiplini haline gelir.

2. Stok ve İsrar Kontrolü

Yiyecek içecek işletmelerinde maliyet yönetiminin sürdürülebilirliği açısından stok ve israf kontrolü büyük önem taşır. Mutfak şefleri, muhasebe verilerini kullanarak stok seviyelerini, malzeme tüketimini ve fire oranlarını izleyebilir; böylece hem kaynak kullanımını optimize eder hem de gereksiz maliyet artışlarını önler. Stok kontrolü yalnızca depodaki ürünlerin fiziksel takibiyle sınırlı değildir; aynı zamanda her bir malzemenin finansal değerinin izlenmesiyle ilgilidir. Bu nedenle muhasebe, stok yönetiminde bilgi temelli karar alma sürecinin temelini oluşturur (Weygandt, Kimmel, & Kieso, 2020).

Restoranlarda stok maliyetleri genellikle gıda maliyetinin önemli bir kısmını oluşturur. Etkin bir stok kontrol sistemi, satın alınan malzemelerin doğru miktarda, uygun zamanda ve minimum kayıpla kullanılmasını sağlar (Dopson & Hayes, 2016). Şef, muhasebe kayıtlarından yararlanarak malzeme giriş ve çıkışlarının parasal değerini görebilir, böylece her üretim döneminde stok devir hızı (inventory turnover) gibi performans göstergelerini izleyebilir. Bu oran, stokların ne kadar sürede satışa dönüştüğünü ifade eder ve düşük bir devir hızı genellikle stok fazlalığı, yüksek fire veya kötü planlama gibi sorunlara işaret eder (Chibili, 2017; Guilding & Ji, 2022).

İsraf kontrolü, stok yönetimiyle doğrudan ilişkilidir. Gıda israfı; fazla üretim, yanlış depolama, bozulma veya porsiyon hataları gibi nedenlerle ortaya çıkabilir. Muhasebe verileri, bu kayıpların parasal etkisini ölçerek şefin hangi alanlarda iyileştirme yapması gerektiğini gösterir. Örneğin belirli bir dönemde yüksek gıda maliyeti oranı saptanmışsa, bu durumun stok yönetimindeki verimsizlikten kaynaklanıp kaynaklanmadığı incelenebilir. Bu analizler sonucunda şef, menü planlamasını ve satın alma miktarlarını optimize ederek israfı azaltabilir (Sanders & Hill, 2000).

Ayrıca stok kontrolü, işletmenin nakit akışını doğrudan etkiler. Gereğinden fazla stok bulundurmak sermayeyi gereksiz yere bağlarken, eksik stok da üretim aksaklıklarına ve müşteri memnuniyetsizliğine yol açabilir (Schmidgall, 2017). Bu nedenle mutfak şefinin, muhasebe verileri yardımıyla optimum stok seviyesini belirlemesi gerekir. Şef, dönemsel maliyet raporlarını inceleyerek stokta tutulan ürünlerin işletme sermayesi üzerindeki etkisini değerlendirebilir ve buna göre tedarik planlaması yapabilir.

Muhasebe ayrıca stok değerlemesinde kullanılan yöntemlerin (FIFO, LIFO veya ağırlıklı ortalama gibi) mutfak operasyonlarına olan etkisini

anlamak açısından da önemlidir (Weygandt et al., 2020). Bu yöntemlerin her biri, dönemsel maliyetlerin ve kâr marjlarının farklı şekilde hesaplanmasına yol açabilir. Şefin bu farkları bilmesi, menü maliyetlendirme ve bütçe planlama süreçlerinde daha isabetli kararlar almasını sağlar.

Sonuç olarak, muhasebe bilgisi mutfak şefine stok ve israf kontrolü konusunda hem operasyonel hem de finansal bir perspektif kazandırır. Şef, bu sayede yalnızca malzeme yönetimini değil, aynı zamanda işletmenin nakit akışı, maliyet oranı ve kârlılık düzeyini de olumlu yönde etkileyebilir. Etkin stok kontrolü ve israf yönetimi, mutfak operasyonlarının verimliliğini artırırken işletmenin genel finansal performansına da doğrudan katkı sağlar.

3. Satın Alma Kararlarına Katkı

Yiyecek içecek işletmelerinde satın alma süreci, hem operasyonel verimlilik hem de finansal sürdürülebilirlik açısından stratejik bir öneme sahiptir. Mutfak şefleri, satın alma kararlarının yalnızca mutfaktaki üretim kalitesini değil, aynı zamanda işletmenin maliyet yapısını ve kârlılığını da doğrudan etkilediğinin bilincinde olmalıdır. Bu bağlamda muhasebe, şeflerin satın alma kararlarını destekleyen temel bilgi kaynağıdır. Satın alma süreçlerinde kullanılan finansal veriler; fiyat, maliyet, nakit akışı ve stok düzeyleri gibi değişkenlerin analitik biçimde değerlendirilmesine olanak sağlar (Walker, 2017).

Restoranlarda satın alma sürecinin amacı yalnızca malzeme temin etmek değil, aynı zamanda kalite-fiyat dengesini koruyarak işletmenin toplam maliyetini optimize etmektir. Finansal muhasebe kayıtları, satın alınan ürünlerin birim maliyetlerini, tedarikçi bazlı fiyat değişimlerini ve dönemsel harcama eğilimlerini ortaya koyar. Bu bilgiler ışığında şef,

hangi tedarikçilerin daha avantajlı koşullar sunduğunu belirleyebilir ve uzun vadeli iş ilişkileri geliştirebilir (Davis, Lockwood, Alcott, & Pantelidis, 2018). Böylece satın alma süreci yalnızca operasyonel bir faaliyet olmaktan çıkar, finansal etkinliği destekleyen stratejik bir yönetim alanına dönüşür.

Satın alma kararları aynı zamanda restoranın bütçe kontrolü açısından da kritik rol oynar. Mutfak şefi, belirli bir dönem için ayrılan gıda bütçesinin sınırları içinde kalabilmek amacıyla finansal muhasebe raporlarından yararlanır. Örneğin satın alma raporları, belirli malzeme gruplarına yapılan harcamaların bütçeye oranını göstererek aşım riskini önceden tespit etmeye yardımcı olur (Bardi, 2011). Bu sayede şef, satın alma önceliklerini belirlerken hem finansal hem operasyonel gereklilikleri göz önünde bulundurur.

Ayrıca muhasebe verileri, tedarikçi performans analizinde de kullanılabilir. Teslimat süreleri, ödeme koşulları, indirim oranları ve ürün kalitesi gibi değişkenlerin finansal etkisi düzenli olarak izlenerek tedarikçi değerlendirmesi yapılabilir. Bu değerlendirmeler, gelecekteki satın alma stratejilerini şekillendirmede önemli bir referans noktası oluşturur ((Ninemeier & Hayes, 2006; Guilding & Ji, 2022). Örneğin, belirli bir tedarikçiden yapılan alımların fire oranı veya iade oranı yüksekse, bu durum maliyetleri olumsuz etkileyebilir ve yeni tedarik alternatifleri gündeme gelebilir.

Muhasebe ayrıca satın alma zamanlamasının planlanmasında da önemli rol oynar. Mevsimsel fiyat dalgalanmaları veya piyasa koşullarındaki değişiklikler, malzeme maliyetlerini etkileyebilir. Şef, muhasebe verilerini kullanarak geçmiş dönem harcama eğilimlerini analiz edebilir ve gelecekteki satın almaları daha uygun fiyat aralıklarında gerçekleştirebilir (Keiser, DeMicco, & Grimes, 2000). Böylece satın

alma stratejileri yalnızca kısa vadeli ihtiyaçlara değil, uzun vadeli finansal hedeflere de hizmet eder.

Sonuç olarak, muhasebe bilgisi mutfak şefine satın alma kararlarını daha bilinçli ve stratejik biçimde alabilme yeteneği kazandırır. Şef, finansal raporları doğru yorumlayarak hem maliyetleri kontrol altında tutar hem de tedarik zincirinde verimliliği artırır. Bu yaklaşım, işletmenin hem operasyonel hem de finansal performansını iyileştirir.

4. Bütçe Planlama ve Maliyet Hedeflerine Uyum

Mutfak şefleri, yiyecek içecek işletmelerinde yalnızca lezzet ve kalite sorumluluğu taşımakla kalmaz; aynı zamanda bütçe hedefleri ve maliyet kontrolü açısından kritik bir rol üstlenirler. Muhasebe, şeflerin günlük ve dönemsel operasyonlarını, işletmenin belirlediği maliyet hedefleriyle uyumlu olarak yürütmesini sağlayan temel bir araçtır (Schmidgall, 2017).

Bütçe planlaması, mutfak faaliyetlerinin maliyetlerini önceden tahmin etmeyi ve bu tahminleri kontrol altında tutmayı amaçlar. Mutfak şefi, finansal muhasebe verilerini kullanarak belirli bir dönemde kullanılacak malzemelerin maliyetini, işçilik giderlerini ve diğer dolaylı giderleri hesaplar. Bu sayede bütçe sapmaları önceden tespit edilir ve gerekli düzeltici önlemler alınabilir (Walker, 2017). Örneğin, belirli bir menü kalemi beklenenden fazla maliyet yaratıyorsa, şef porsiyon boyutunu veya malzeme kullanımını yeniden düzenleyebilir.

Muhasebe verileri, şefin departman bazlı maliyet hedeflerini takip etmesine de olanak sağlar. Yiyecek maliyet oranı, işçilik maliyet oranı ve enerji giderleri gibi göstergeler düzenli olarak izlenerek, mutfak operasyonlarının bütçe ile uyumu sağlanır (Chibili, 2017; Guilding &

Ji, 2022). Bu göstergeler, şefin hangi alanlarda tasarruf yapabileceğini veya hangi kalemlerde yatırım yapılması gerektiğini belirlemesine yardımcı olur.

Bütçe planlaması sürecinde muhasebe, şefe ayrıca önceliklendirme ve kaynak dağılımı konusunda rehberlik eder. Örneğin, belirli bir dönemde pahalı ve taze malzemelerin maliyetleri artmışsa, şef menüdeki alternatif ürünlerin kullanımını değerlendirerek bütçe dengesini koruyabilir (Davis, Lockwood, Alcott, & Pantelidis, 2018). Bu yaklaşım, hem maliyet kontrolünü hem de müşteri memnuniyetini korumayı mümkün kılar.

Ayrıca, bütçe planlama ve maliyet hedeflerine uyum, şefin stratejik kararlar almasını sağlar. Finansal verileri yorumlayabilen bir şef, menü revizyonları, özel kampanyalar veya mevsimsel menü değişiklikleri gibi uygulamaların finansal etkilerini önceden değerlendirebilir (Keiser, DeMicco, & Grimes, 2000). Bu sayede mutfak operasyonları, sadece günlük üretim hedefleri ile değil, aynı zamanda uzun vadeli kârlılık hedefleri ile de uyumlu bir şekilde yürütülür.

Sonuç olarak, muhasebe bilgisi mutfak şefine bütçe planlaması ve maliyet hedeflerine uyum açısından stratejik bir perspektif kazandırır. Şef, bu bilgiler sayesinde maliyetleri kontrol altında tutar, bütçe sapmalarını önler ve işletmenin finansal hedeflerine katkıda bulunur. Böylece mutfak yönetimi, operasyonel verimlilik ve finansal başarı arasında güçlü bir bağlantı kurar.

5. Performans Ölçümü ve Departmanlar Arası Koordinasyon

Mutfak şeflerinin muhasebe bilgisi, yalnızca maliyet kontrolü ve bütçe yönetimi için değil, aynı zamanda performans ölçümü ve departmanlar

arası koordinasyon açısından da kritik bir rol oynar. Yiyecek içecek işletmelerinde mutfak, servis, bar ve yönetim gibi farklı departmanlar birbiriyle sürekli etkileşim halindedir. Muhasebe verileri, bu departmanlar arasındaki koordinasyonun ve performansın ölçülmesine olanak sağlar (Walker, 2017).

Performans ölçümü, mutfak şefinin sorumluluğunda olan alanlarda etkinliği ve verimliliği değerlendirmek için kullanılır. Örneğin, gıda maliyeti oranı, işçilik maliyet oranı, fire oranları ve stok devir hızı gibi göstergeler düzenli olarak izlenir (Bardi, 2011). Bu göstergeler, şefin departman performansını objektif olarak ölçmesini ve gerekli iyileştirme adımlarını planlamasını mümkün kılar.

Departmanlar arası koordinasyon açısından, muhasebe verileri şefin servis ve bar bölümleriyle iş birliği yapmasını destekler. Örneğin, menü planlaması sırasında maliyet ve satış verileri dikkate alınarak servis ekibiyle iletişim kurulabilir; böylece porsiyon boyutları, sunum ve sipariş tahminleri daha doğru şekilde yapılabilir (Davis, Lockwood, Alcott, & Pantelidis, 2018). Aynı şekilde, bar departmanı ile ortak maliyet ve satış analizleri yapılarak içecek ve yemek kombinasyonlarının kârlılığı artırılabilir.

Muhasebe ayrıca şefin departmanlar arası bütçe hedeflerini takip etmesine olanak tanır. Mutfak, servis ve diğer operasyonel alanların maliyet hedefleri karşılaştırıldığında, şef hangi alanlarda tasarruf yapılabileceğini veya ek kaynak dağıtılması gerektiğini belirleyebilir (Guilding & Ji, 2022; Chibili, 2017). Bu sayede departmanlar arasında daha etkili bir maliyet ve kaynak yönetimi sağlanır.

Sonuç olarak, muhasebe bilgisi mutfak şefine, yalnızca kendi departmanının performansını izleme ve iyileştirme olanağı sağlamakla kalmaz; aynı zamanda departmanlar arası koordinasyonu güçlendirerek

işletmenin genel verimliliğine ve kârlılığına doğrudan katkı sağlar. Bu yaklaşım, mutfak yönetimini hem operasyonel hem de stratejik bir disiplin haline getirir.

5. Finansal Farkındalık ve Profesyonel Liderlik

Mutfak şeflerinin muhasebe bilgisine sahip olmaları, yalnızca maliyet kontrolü veya operasyonel kararlar açısından değil, aynı zamanda profesyonel liderlik ve stratejik yönetim becerilerinin gelişimi açısından da kritik öneme sahiptir. Günümüzde şefler, mutfak operasyonlarını yönetmenin ötesinde, işletmenin finansal hedeflerine katkıda bulunan stratejik liderler olarak görülmektedir (Walker, 2017). Finansal farkındalık, şefin yalnızca mutfakta değil, genel yönetim süreçlerinde de karar alabilmesini sağlar.

Muhasebe verilerini yorumlayabilen bir şef, menü maliyetleri, işçilik giderleri, stok devir hızı ve kârlılık gibi göstergeleri analiz ederek veri temelli kararlar alabilir. Bu yetkinlik, şefin hem kendi departmanını hem de işletmenin genel performansını yönlendirmesinde temel bir araçtır (Chibili, 2017; Guilding & Ji, 2022). Böylece şef, operasyonel kararları subjektif değerlendirmeler yerine objektif verilere dayandırır.

Profesyonel liderlik açısından, finansal farkındalık şefin stratejik vizyon geliştirmesini destekler. Şef, maliyetleri optimize etmenin yanı sıra, işletmenin kârlılık hedeflerini göz önünde bulundurarak menü yenilikleri, tedarikçi seçimleri ve yatırım kararları gibi uzun vadeli stratejiler geliştirebilir (Davis, Lockwood, Alcott, & Pantelidis, 2018). Bu yaklaşım, mutfak operasyonlarının sadece üretim değil, aynı zamanda finansal ve stratejik yönetim disiplini çerçevesinde yürütülmesini sağlar.

Ayrıca finansal farkındalık, şefin liderlik rolünü güçlendirir ve diğer departmanlarla etkili iletişim kurmasını kolaylaştırır. Örneğin servis, bar ve yönetim birimleri ile finansal veriler üzerinden ortak bir dil geliştirmek, departmanlar arası koordinasyonu artırır ve işletmenin genel performansını iyileştirir (Bardi, 2011). Böylece şef, yalnızca mutfakta değil, tüm işletme süreçlerinde etkin bir lider konumuna gelir.

Sonuç olarak, muhasebe bilgisi mutfak şefine profesyonel liderlik ve stratejik karar alma yetkinliği kazandırır. Bu bilgi sayesinde şef, yalnızca operasyonel süreçleri değil, işletmenin finansal ve stratejik hedeflerini de yönlendirebilir. Finansal farkındalık, şefi mutfak liderliğinin ötesine taşıyarak işletme yönetiminde güvenilir ve etkili bir stratejik aktör hâline getirir.

6. Restoranın Genel Başarısına Katkı

Mutfak şeflerinin muhasebe bilgisi, restoranın genel başarısına doğrudan katkı sağlar. Şef, maliyetleri, işçilik ve stok verilerini analiz ederek operasyonel kararları optimize eder ve böylece işletmenin kârlılık ve verimlilik hedeflerine ulaşmasına yardımcı olur (Walker, 2017).

Finansal farkındalık, menü yönetimi, satın alma, stok kontrolü ve bütçe planlaması gibi tüm operasyonel süreçlerin birbiriyle uyumlu ve koordineli yürütülmesini sağlar. Bu uyum, restoranın genel performansını artırır ve müşteri memnuniyeti, çalışan verimliliği ve mali sürdürülebilirlik gibi temel başarı göstergelerini güçlendirir (Davis, Lockwood, Alcott, & Pantelidis, 2018).

Şef, finansal verileri kullanarak stratejik kararlar alabilir: örneğin, kârlılığı düşük olan menü öğelerini yeniden düzenlemek, tedarikçi

seçimlerini optimize etmek veya işçilik ve malzeme kullanımında verimlilik sağlamak. Bu tür kararlar, restoranın genel başarısını hem kısa hem de uzun vadede destekler (Ninemeier & Hayes, 2006; Guilding & Ji, 2022).

Ayrıca finansal muhasebe bilgisi, şefin diğer departmanlarla etkili bir şekilde iletişim kurmasını sağlar. Mutfak, servis ve yönetim birimleri arasındaki maliyet ve performans verilerinin paylaşımı, karar alma süreçlerinde ortak bir temel oluşturur ve restoranın bütünsel başarısına katkıda bulunur (Schmidgall, 2017).

Sonuç olarak, muhasebe bilgisi, mutfak şefine restoranın genel başarısına stratejik katkı sağlama yeteneği kazandırır. şef, bu bilgi sayesinde yalnızca operasyonel süreçleri yönetmekle kalmaz, aynı zamanda restoranın uzun vadeli sürdürülebilir kârlılığına ve performansına doğrudan etki eder.

7. Kriz Yönetimi ve Operasyonel Esneklik

Yiyecek içecek işletmelerinde mutfak şeflerinin muhasebe bilgisine sahip olması, kriz dönemlerinde hızlı ve bilinçli karar alabilme yeteneğini artırır. Finansal verilerin analiz edilmesi, tedarik zinciri aksaklıkları, hammadde fiyatlarındaki ani değişimler veya ekonomik dalgalanmalar gibi beklenmedik durumlarda şefin operasyonel esnekliğini güçlendirir (Walker, 2017).

Örneğin, malzeme temininde yaşanan gecikmeler veya fiyat artışları durumunda şef, finansal kayıtları ve maliyet analizlerini kullanarak menüde porsiyon ayarlaması, alternatif malzeme kullanımı veya belirli ürünlerin geçici olarak menüden çıkarılması gibi önlemleri

planlayabilir (Schmidgall, 2017). Bu yaklaşım, hem maliyetleri kontrol altında tutmayı hem de müşteri memnuniyetini korumayı sağlar.

Finansal farkındalık, kriz yönetiminde önceliklendirme ve kaynak dağıtımını kararlarını da destekler. Şef, bütçe ve maliyet verilerini analiz ederek hangi alanlarda tasarruf yapılabileceğini veya hangi operasyonel süreçlere ek kaynak ayrılması gerektiğini belirleyebilir (Davis, Lockwood, Alcott, & Pantelidis, 2018). Bu sayede işletme, kriz dönemlerinde hem finansal hem de operasyonel açıdan daha dayanıklı hâle gelir.

Ayrıca muhasebe bilgisi, şefin kriz sonrası stratejik planlama yapmasını sağlar. Geçmiş dönem maliyet raporları ve harcama verileri, gelecekte benzer durumlarla karşılaşıldığında alınacak önlemlerin belirlenmesinde referans olarak kullanılabilir (Guilding & Ji, 2022; Ninemeier & Hayes, 2006). Böylece mutfak operasyonları, kısa vadeli çözüm üretmenin ötesinde uzun vadeli esneklik ve sürdürülebilirlik sağlar.

Mutfak şefleri için muhasebe bilgisi, yalnızca maliyet kontrolü ve kriz yönetimi açısından değil, aynı zamanda performans izleme ve sürekli iyileştirme süreçleri için de kritik bir araçtır. Finansal veriler, şefin hem kendi departmanındaki operasyonel etkinliği hem de işletmenin genel performansını objektif ölçütlerle değerlendirmesine olanak sağlar (Walker, 2017). Performans izleme, gıda maliyeti oranı, işçilik maliyetleri, stok devir hızı, fire oranları ve satış gelirleri gibi göstergelerin düzenli olarak analiz edilmesini içerir (Bardi, 2011). Bu göstergeler, şefin güçlü ve geliştirilmesi gereken alanları belirlemesini sağlar ve gerekli iyileştirme adımlarının planlanmasına yardımcı olur.

Sürekli iyileştirme perspektifiyle, muhasebe verileri şefe stratejik karar alma yetkinliği kazandırır. Örneğin, belirli bir menü öğesinin maliyeti

beklenenden yüksekse veya satış performansı düşükse, şef menü revizyonu, porsiyon ayarlaması veya tedarikçi değişikliği gibi önlemleri planlayabilir (Davis, Lockwood, Alcott, & Pantelidis, 2018). Bu yaklaşım, mutfak operasyonlarının sürekli optimize edilmesini ve kârlılığın artırılmasını sağlar.

Sonuç olarak, muhasebe bilgisi mutfak şefine kriz yönetimi ve operasyonel esneklik, performans izleme ve sürekli iyileştirme süreçlerinde konusunda güçlü bir araç sunar. Şef, bu bilgi sayesinde yalnızca anlık sorunları yönetmekle kalmaz; işletmenin uzun vadeli dayanıklılığını ve kârlılığını artıran stratejik kararlar da alabilir.

Sonuç

Finansal farkındalık, şeflerin yalnızca maliyet ve bütçe kontrolünü sağlamakla kalmayıp, stratejik liderlik, departmanlar arası koordinasyon ve operasyonel karar alma süreçlerinde de kritik bir araç olduğunu göstermektedir.

Maliyet bilinci ve kârlı menü yönetimi, şefin menü planlamasında veri temelli kararlar almasını sağlarken; stok ve israf kontrolü, kaynak kullanımını optimize ederek hem maliyet hem de çevresel verimlilik sağlar. Satın alma kararlarına katkı, tedarikçi ilişkileri ve malzeme yönetimi süreçlerinde şefin stratejik rolünü güçlendirir. Bütçe planlama ve maliyet hedeflerine uyum, operasyonel süreçlerin finansal hedeflerle uyumlu yürütülmesini mümkün kılar.

Finansal farkındalık aynı zamanda şefin profesyonel liderlik kapasitesini artırır; departmanlar arası iletişim ve koordinasyon güçlenir, restoranın genel başarısına katkı sağlanır ve beklenmedik durumlarda kriz yönetimi ve operasyonel esneklik artırılır. Tüm bu

süreçler, mutfak şefini yalnızca operasyonel bir yönetici değil, aynı zamanda restoranın finansal ve stratejik hedeflerine yön veren bir lider konumuna taşır.

Sonuç olarak, mutfak şeflerinin muhasebe bilgisi, restoranın verimliliğini, kârlılığını ve sürdürülebilir başarısını destekleyen temel bir yetkinliktir. Finansal verilerin etkin kullanımı, şefin hem günlük operasyonları hem de uzun vadeli stratejik kararları yönetmesini mümkün kılar ve mutfak yönetimini bir stratejik liderlik disiplinine dönüştürür.

REFERANSLAR

- Bardi, J. A. (2011). *Hotel front office management* (5th ed.). Hoboken, NJ: Wiley.
- Chibili, M. (2017). *Basic management accounting for the hospitality industry*. London, UK: Routledge.
- Davis, B., Lockwood, A., Alcott, P., & Pantelidis, I. S. (2018). *Food and beverage management* (6th ed.). London, UK: Routledge.
- Dopson, L. R., & Hayes, D. K. (2016). *Managerial accounting for the hospitality industry* (2nd ed.). Hoboken, NJ: Wiley.
- Guilding, C., & Ji, K. (2022). *Accounting essentials for hospitality managers*. London, UK: Routledge.
- Kasavana, M. L., & Smith, D. I. (1982). *Menu engineering: A practical guide to menu analysis*. East Lansing, MI: Educational Institute of the American Hotel & Motel Association.
- Keiser, J., DeMicco, F., & Grimes, R. (2000). *Contemporary Management Theory: Controlling and Analyzing Costs in Foodservice Operations* (4th ed.). Prentice Hall.
- Ninemeier, J. D., & Hayes, D. K. (2006). *Restaurant operations management: Principles and practices*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Sanders, E. E., & Hill, T. H. (2000). *Foodservice profitability: A control approach*. Prentice Hall PTR..
- Schmidgall, R. S. (2017). *Hospitality industry managerial accounting* (9th ed.). Lansing, MI: American Hotel & Lodging Educational Institute

- Walker, J. R. (2017). *The restaurant: From concept to operation* (8th ed.). Hoboken, NJ: Wiley.
- Weygandt, J. J., Kimmel, P. D., & Kieso, D. E. (2020). *Financial accounting* (10th ed.). Hoboken, NJ: Wiley.

Türkiye’de ‘Siyasal İletişim ve Medya’ Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi: Mevcut Trendler ve Gelecek Perspektifleri

Doç. Dr. Feridun NİZAM¹
Tuna SAVA²

¹ Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, ORCID: 0000-0002-4215-6973

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ABD Kamu Yönetimi Programı, ORCID: 0009-0008-0699-3927

GİRİŞ

Bilimsel üretimin nicel ve nitel boyutlarını inceleyen bibliyometrik analizler, belirli bir alandaki araştırma eğilimlerini, akademik gelişimi ve bilgi üretim süreçlerini sistematik biçimde çözümlemeyi amaçlayan bir yöntem olarak son yıllarda giderek artan çalışmaların başında gelmektedir. Bu yöntem, özellikle son yıllarda, bilim politikalarının değerlendirilmesinde, araştırma performansının ölçülmesinde ve disiplinlerin gelişim dinamiklerinin izlenmesinde yoğun biçimde kullanılmaktadır. Geleneksel olarak bibliyometrik çalışmalar, akademik makaleler, atıf dizinleri ve dergi yayınlarını temel alır. Ancak sosyal bilimlerdeki bilgi üretiminin önemli bir kısmı, dergilerden ziyade lisansüstü tezlerde ortaya konmaktadır. Bu nedenle tezler, özellikle ulusal bağlamlarda, bibliyometrik veri kaynağı olarak giderek daha önemli hale gelmiştir.

Lisansüstü tezler, araştırmacıların akademik kariyerlerinin ilk basamaklarında ürettikleri özgün çalışmalardır. Bu tezler, bir danışman gözetiminde yürütülen, sistematik araştırma yöntemlerine dayanan ve alan yazına özgün katkı sağlaması şartıyla kabul edilmiş olan akademik metinlerdir. Sosyal bilimler alanında ise tezler; yeni kavramsal çerçeveler, var olanların yeni bir alana uygulanması, ampirik veriler ve yerel örneklemeler sunarak adeta bilimsel bir bilgi havuzu oluşturmaktadır. Bu yönüyle tezler, bir jüri önünde savunulmuş ve sonrasında kabul edilmiş olmasıyla bilimsel niteliği yüksek araştırma ürünleri olarak değerlendirilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ulusal veri tabanlarında (örneğin Türkiye’de Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi) toplanan tezler, akademik araştırma yönelimlerini anlamada ilk başvurulacak bir kaynak sunmaktadır.

Bu çalışmada da, Türkiye’de akademik gelişimin göstergelerinden biri olarak kabul edilen YÖK Tez merkezi verileri incelendiğinde siyasal iletişim ve medya konusundaki çalışmaların son yıllarda oldukça ön planda olduğu görülmektedir. Buradan hareketle çalışmanın amacı; 2004 yılında ‘Günümüzde Siyasal İletişim ve Medyanın Buluşma Noktası: Politainment (Eğlenceli Siyaset/Siyasal Eğlence)’ başlıklı ilk tezden bugüne kadar geçen 21 yıllık süreçte ilgili başlık altında yazılan tezlerin bibliyometrik analize tâbi tutmaktır. Böylelikle bu konuda yazılmış tezlerin çeşitli özelliklerini ortaya çıkarmak ve siyasal iletişim disiplininin Türkiye’deki akademik seyrini incelemek ve mevcut durumun bir haritasını çıkarıp gelecek için bir perspektif sunmak hedeflenmiştir. Bu amaca yönelik araştırmanın problemi; “siyasal iletişim ve medya konulu tezlerin yılı, türü, üniversitesi, enstitüsü, anabilim dalı, yöntemi, konusu, dili, yazar uyruğu ve yazar cinsiyeti dağılımı nedir ve Türkiye’deki eğilimi ne yönde gerçekleştirmiştir?” sorularına cevap vermektir. Çalışmamızın örneklemini oluşturan “siyasal iletişim ve medya” konusunda YÖK Tez Merkezi verilerine göre siyasal iletişim ve medya konusundaki, ‘Günümüzde Siyasal İletişim ve Medyanın Buluşma Noktası: Politainment (Eğlenceli Siyaset/Siyasal Eğlence)’ başlıklı ilk tezin 2004 yılında

yayımlandığı tespit edilmiştir. Aradan geçen 21 yıllık süreçte, bu başlık altında hazırlanan 35 adet tezin; yıllara göre tez sayısı, tezin yazıldığı üniversite, enstitüsü, anabilim dalı, konusu, dili, yazar cinsiyeti ve uyruğu, araştırmanın temel soruları olarak belirlenmiştir. Ulaşılan 35 adet tez, bibliyometrik araştırmaya dayanan ve alanın yönelimini belirleyen bu soruları cevaplamaya yönelik çeşitli kategorilere ayrılmış ve ortaya çıkan kategoriler genel bir analizine tabi tutulmuştur. Nitel araştırma yönteminin izlendiği bu çalışmada elde edilen kategoriler, içeriklerine göre sayısal verilere dönüştürülmüş ve her kategori ayrı bir tablo haline getirilmiştir.

Çalışmamızın kaleme alındığı Eylül 2025 tarihine kadar YÖK Ulusal Tez Merkezi ana sayfasındaki arama motoru aracılığıyla “siyasal iletişim ve medya” anahtar kelimeleriyle ve aranacak alan için “Tümü” ve izin durumu için “İzinli ” filtresiyle yapılan sorgulama neticesinde toplam 35 adet lisansüstü teze ulaşılmıştır. Siyasal iletişim ve medya konusunda lisansüstü tezlere bakıldığında siyaset-medya başlıklı ilk tezin, 2004 yılında Marmara Üniversitesi’nde Figen Algül tarafından Türkçe olarak yazılan ve ‘Günümüzde Siyasal İletişim ve Medyanın Buluşma Noktası: Politainment (Eğlenceli Siyaset/Siyasal Eğlence)’ adlı yüksek lisans tezi olduğu görülmektedir. Tezin – doğal bir sonuç olarak iletişim disiplininde– İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı Radyo TV Bilim Dalında yazılmış olduğu görülmektedir. Aradan geçen 21 yıllık süreçte kaleme alınmış olan 35 tezle ilgili en çarpıcı bulgu, 35 tezdən sadece 2 tanesinin doktora tezi olmasıdır. Bunlardan ilki Ege Üniversitesinde 2009 yılında İlker Erdoğan tarafından kaleme alınmış olan ‘Türkiye’de Gündem Belirlemede Baskı Gruplarının Rolü: Avrupa Birliği Müzakere Süreci Örneğinde Siyaset-Medya-Kamuoyu İlişkisi’ başlıklı tezdır. Anadolu Üniversitesinde Enbiya Özkan tarafından 2022 yılında yazılmış olan ‘Siyasi Rekabette İkna Stratejileri ve Kampanya İletişimi Bağlamında Yeni Medyanın Kullanımı: Genç Seçmenlerin Yaklaşımları ve Siyasi Partilerin Sosyal Medya Yönetimi Çerçevesinde Bir Değerlendirme’ başlıklı tez doktora seviyesindeki ikinci eserdir. Kalan 33 tez yüksek lisans derecesindedir. Bir başka önemli bulgu doktora ve yüksek lisans tüm tezlerin Türkçe yazılmış olmasıdır. Örneklemimizi oluşturan son tez ise Elif Çiftçi tarafından 2025 yılı Nisan ayında kabul edilmiş olan ‘Siyasal İletişim ve TikTok: Siyasi Partilerin TikTok İletişim Stratejilerinin 2024 Yerel Seçimleri Bağlamında Değerlendirilmesi’ başlıklı yüksek lisans tezidir. Sonuç bölümünde de vurgulanacağı üzere 2017 yılına kadar (sadece 2013 yılında iki adet) yılda birer tane olarak tespit edilen tezler, 2018 yılından itibaren sayısal olarak büyük bir artış göstermiştir. Nitekim 2017 yılına kadar sadece 6 tez yer alırken, 2018 yılından günümüze 29 adet tez üretilmiştir. Yıl bazında 2004 ile 2017 yılları arasında sadece 6 tez üretilmişken, 2018’den günümüze 7 yıllık süreçte 29 adetle neredeyse 5 katı lisansüstü tez üretilmiştir. Bu artış yeni medyanın büyük bir hızda yaygınlaşması ve sosyal medya platformlarındaki artışın kaçınılmaz bir sonucu olarak görülmektedir. Örneklemimizi oluşturan en son tez örneğinde görüleceği üzere TikTok gibi tamamen eğlence odaklı

bir platformun bile siyasal iletişim mecrası olarak kullanılabilmesi bu artışı tetikleyen unsurlardan biridir.

1. Bibliyometrik Analiz Metodolojisi

İlk kez 1969 yılında Pritchard tarafından yazılan eserle literatüre kazandırılan bibliyometri kavramı; çeşitli veri tabanlarından ulaşılan kitap, dergi, makale, tez gibi diğer yayınlara yönelik sunulan verilerin istatistiksel analizini ifade etmektedir (1969: 348). Örneklem olarak seçilen eserlerin sayım gerçekleştirilerek, matematiksel ifadeye dökülmesi olarak tanımlanabilecek olan bibliyometri terimi ilk olarak P. Otlet tarafından 1934 yılında kullanılmış olsa da bu alandaki sayısız eserde yer aldığı üzere; Pritchard, 1969 yılında “İstatistiksel Bibliyografya mı Yoksa Bibliyometri mi?” başlıklı makalesiyle ortaya çıkmış ve günümüzün vazgeçilmez analiz tekniklerinden birisi haline gelmiştir. Pritchard, 'Statistical bibliography or bibliometrics?' başlıklı bu çalışmasında, o döneme kadar kullanılan 'istatistiksel bibliyografi' kavramının yerine 'bibliyometri' terimini önermiştir. Bu önerinin amacı, yayınlar ve belgeler üzerine yapılan istatistiksel incelemelerin yalnızca nicel değil, aynı zamanda bilimsel iletişim süreçlerinin yapısal analizini de kapsadığını vurgulamaktır. Pritchard, bibliyometriyi 'matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplar ve diğer iletişim araçlarına uygulanması' (Pritchard, 1969:348) olarak tanımlamıştır. Bu tanım, günümüzdeki bibliyometrik analizlerin kuramsal temelini oluşturur. Ancak Pritchard'a kadar da öncü isimleri görmek mümkündür. “Bilimsel literatürün istatistiksel analizi, “bibliyometrik” terimi ortaya çıkmadan yaklaşık 50 yıl önce başladı. 1926 yılında Alfred J. Lotka, Chemical Abstracts'ın on yıllık endeksinden (1907-1916) belirlenen bilimsel üretkenliğin sıklık dağılımı üzerine öncü çalışmasını yayınladı” (Glänzel, 2003: 6).

Bibliyometrik göstergelerin teori ve uygulamasıyla başlı başına bir “araştırma alanı” olarak niteleyen Glänzel'e göre; “kitaplar, monografiler, raporlar, tezler ve seri ve süreli yayınlardaki makaleler bibliyometrik analizlerin birimleridir” (2003:12).

“Bibliyometrik; akademik iletişimin yapısını ve sürecini incelemek için güçlü bir yöntem ve ölçüm seti sunar. Bibliyometrik yaklaşımların en bilineni olan atıf analizi daha sofistike hale gelmiştir ve ağ bağlantılı bilgi teknolojilerinin ortaya çıkışı, diğer bibliyometrik yöntemlerde niceliksel ve niteliksel ilerlemelere yol açmıştır” (Borgman&Furner, 2002: 4). Bibliyometrik araştırmalar “bilimsel amaçla üretilen çeşitli yayınların yazar sayısı, yayım yeri, yayım bilgisi, konusu gibi farklı bağlamlara göre gelişen belirli özelliklerinin niceliksel içeriğinin analiz edilmesine dayanan bir yöntem” (Polat vd., 2019: 47) olarak açıklamaktadır. Bu tanımlardan anlaşılabileceği üzere bibliyometrik analiz, herhangi bir alana ait bilimsel yayınların profilini çıkararak akademik disiplinler ve akademisyenler için geçmişten geleceğe uzanan objektif bir bakış açısı sağlamakta ve ileriki

çalışmaların yönlenmesine olanak vermektedir. Nitekim çalışmamızda da siyasal iletişim ve medyanın keşişim noktasında Türkiye’de neredeyse çeyrek asra ulaşacak olan 21 yıllık sürede üretilmiş olan lisansüstü tezlerin analizi gerçekleştirilmiştir.

Bibliyometrik çalışmalar, belirli bir akademik disiplinde incelenen bilimsel alanlardaki eserlerin, sayısal ifadelerle dönüştürölüp değerdendirilmesi yoluyla hangi alanda yapıılıyorsa o bilimsel alanın gelişim ya da değışim eğilimlerinin saptanmasına yardımcı olmaktadır. Böylelikle bilimsel alanın geçmişten günümüze nasıl ele alındığını göstermekte ve araştırmacılar için gelecekteki yönelimleri açığa çıkaran kapsamlı bir yol haritası sunmakla önemli bir rol oynamaktadır. Bu yönüyle bibliyometrik analiz, “bilimsel araştırmaların disiplinler arası gelişimini arttırmada oldukça geniş bir perspektif sunan temel dayanak olma özelliğı taşımaktadır.” Nitekim çalışmamızda da bir akademik disiplinde mevcut durum ortaya konup, gelecek çalışmalar için bir yol haritası sunulmuştur.

Bibliyometrik çalışmalar, farklı disiplinleri bir araya getirerek bilimsel bilginin zenginleşmesine ve güvenilir bilgilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Nitekim özellikle 2000’li yıllardan sonra gelişen bibliyometrik çalışmalar, bir alanın bilimsel ve akademik gelişimini keşfetmede önemli rol oynamaktadır. Zira nitel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analizin odak noktası bilimsel çalışmalardır ve bu çalışmaları çeşitli yönlerden detaylandırmak, incelenen alana bilimsel katkı sağlamaktadır. (Heberger vd., 2010: 25). Buna göre bibliyometrik analizin, belirli bir bilim dalının ya da alanının tarihi gelişim sürecini içerdığını söylemek mümkündür.

Çalışmamızda lisansüstü tezlerin tercih edilme sebebi ise; herhangi bir alandaki bilgiyi geliştirmesi ve bilimin gelişmesine katkı sağlaması açısından lisansüstü tezler oldukça önem taşımaktadır. Dunkin’e (1996: 87) göre lisansüstü tezler gibi eğitim alanına yönelen araştırmalar, bilimsel yayınlarda üretilmiş bilgilerin niteliğini ve içeriğini göstermektedir. Bu kapsamda lisansüstü tezlerin, bir ülkede üretilen bilimsel bilginin niteliğı, bir alanda en çok çalışılan konular ve bu konuların bilimsel düzeyde nasıl işlendiğı hakkında fikir verdiğini söylemek mümkündür. Karadağ (2009: 76), herhangi bir alanda hazırlanan lisansüstü tezlerin analiz edilmesi ile tezlerde incelenen konuların yaygınlığına ve konuların işleniş biçimine göre söz konusu alanın genel görüntüsünün açığa çıkarılabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle çalışma, lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizine odaklanmıştır. “Son yıllarda gerçekleştirilen bibliyometrik çalışmaların, geçmiş araştırma eğilimlerini ortaya koymaya ve gelecek eğilimleri tahmin ve tayin etmeye yöneldiğı görölmektedir” (Zhao vd., 2018: 1260).

Son dönemde oldukça yaygınlaşmış olan bu yöntemde materyal olarak lisansüstü tezlerin kullanım sebeplerinde ise en başta lisansüstü

çalışmaların yeni veri setlerinin üretimi ve bunların analiziyle ulaşılan özgün sonuçlar, var olan kavramsal çerçevelerin yeni alanlara uygulanması ve farklı bağlamlara göre ele alınmış olan bulgular içermesi gibi dinamikler rol oynamaktadır. Nitekim yüksek lisans, sanatta yeterlik ve doktora seviyelerinde olmak üzere bir tezin kabul edilebilmesi için ‘bilime bir yenilik getirmesi’, ‘yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiş olması’ ya da ‘zaten mevcut olan bir yöntemi yeni bir alana uygulamış olması’ gibi kriterler aranmakta ve bu sonuçlardan herhangi birini karşılaması beklenmektedir. Bu sebeplerle lisansüstü tezler bibliyometrik analize oldukça elverişli bilimsel kaynaklardır.

Bunun yanı sıra ülke genelinde ya da tek tek üniversite bazında bilimsel eğilimleri ve akademik gelişimi gösteren temel kaynaklardır. Tezler akademik trendlerin haritasını ortaya koyması bakımından ele alınabilecek temel akademik kaynaklardır. Ayrıca son dönemde getirilmiş olan lisansüstü çalışmalardan yayın şartı üretilmesi öncesinde, tezler genellikle yayımlanmamış özgün çalışmalar niteliğinde olup, bu niteliğiyle araştırma eğilimlerini net olarak verebilmektedir.

Bibliyometrik analizlerde lisansüstü tezlerin kullanımı, yalnızca veri çeşitliliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda bilimsel üretimin toplumsal ve kurumsal dinamiklerini daha kapsamlı biçimde incelemeyi mümkün kılar. Bu kullanımın başlıca sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

- Tezler, bilimsel eğilimlerin ve araştırma gündemlerinin izlenmesini sağlar. Belirli dönemlerde hangi konuların öne çıktığı, hangi yöntemlerin tercih edildiği veya hangi disiplinlerin etkileşim içinde olduğu tezler üzerinden saptanabilir.

- Lisansüstü tezler, dergi yayınlarının aksine, yayınlanma yanlılığından bağımsızdır. Bu durum, araştırma eğilimlerinin daha kapsayıcı biçimde analiz edilmesine olanak tanır.

- Tezlerde yazar, danışman ve kurum bilgileri bulunduğundan, akademik işbirliği ağları, kurumsal üretkenlik ve danışmanlık ilişkileri gibi yapılar analiz edilebilir.

- Ulusal akademik politikaların ve alan stratejilerinin etkileri, zaman içinde tez konularındaki değişim üzerinden ölçülebilir.

- Tezler, özellikle yerel veya özgül toplumsal sorunları ele aldıkları için, küresel literatürde yeterince temsil edilmeyen konular hakkında önemli bilgiler sunar.

Son olarak denebilir ki lisansüstü tezlerin bibliyometrik analiz için tercih sebebi, konu edindiği alanın ve disiplinin gelişimini belgeleyen bir kaynak hüviyetinde olmasıdır. Örneğin çalışmamızda olduğu gibi iletişim bilimlerinde bibliyometrik analiz yapılan tezlerle alanın hangi alt disiplinlere yöneldiği, kavramsal olarak değişimlerin yönü ve metodolojik gelişim açısından birincil kaynaklardır.

Tüm bu referanslar ışığında bibliyometrik analize tâbi tutulmuş olan siyasal iletişim ve medya konulu lisansüstü tezler, ilk çalışmadan bu yana geçen 21 yıllık süreçte geçmiş araştırma eğilimlerini ortaya çıkarmanın yanı sıra artış ya da azalış sebeplerine yönelik dinamiklerin de tespit edilmesine yardımcı olacaktır.

Nitekim sonuç bölümünde detaylandırılacağı üzere çalışmanın bulguları sonucunda siyasal iletişim ve medya başlığıyla yapılan tez türlerinin 4 adet ile en çok Akdeniz Üniversitesinde, sonra üçer adet ile Marmara, Ege ve Kocaeli Üniversitesi'nde üretildiği görülmektedir. Enstitü bazında en çok Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlandığı; yöntemsel olarak en çok nitel yöntemin kullanıldığı ve siyasal iletişim ve medya konulu tezlerin özellikle 2017 yılından sonra dikkat çekici bir artış gösterdiği ve neredeyse dörtte üçlük diliminin 2017 yılından sonra kaleme alındığı tespit edilmiştir. Bu şekilde mevcut durum saptanmış ve ortaya çıkan genel görüntü tartışılmıştır.

1.1.Araştırmanın Varsayımları

Araştırmada, ‘siyasal iletişim ve medya konusuna son yıllarda akademik düzeydeki ilginin arttığı’ temel varsayımından hareket edilmektedir. Araştırmanın diğer varsayımları ise şu şekilde sıralanabilmektedir:

1. Siyasal iletişim ve medya konusuna son yıllarda akademik düzeyde yoğun ve sürekli artan bir ilgi vardır.
2. Türkiye’de ‘siyasal iletişim ve medya’ konulu lisansüstü tez sayısı her geçen yıl artış göstermektedir.
3. Siyasal iletişim ve medya konulu tezlerin lisansüstü derecelerinde dengeli bir dağılım görülmektedir.
4. Siyasal iletişim ve medya konulu lisansüstü tezler, iletişim bilimleri başta olmak üzere sosyal bilimlerde farklı disiplinlerin de çalışma konusu olmuştur.
5. Türkiye’de lisansüstü tezlerin analiziyle ‘siyasal iletişim ve medya’ alanında üretilen tezler sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla paralel artış göstermiştir.
6. Türkiye’de siyasal iletişim ve medya konulu tezlerin artışında sosyal medya platformları temel belirleyici olmuştur.

Araştırmanın belirlenen varsayımlarını test etmek amacıyla da aşağıdaki araştırma soruları geliştirilmiştir. Buna göre 2004 yılında kaleme alınmış olan ilk tezin ardından 2025 yılı itibariyle geçen 21 yıllık süreçte bu alanın lisansüstü akademik çalışmalarda kat ettiği bilimsel yolu ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanan çalışma, aşağıdaki araştırma sorularına (A.S) yanıt aramaktadır:

A.S1. Lisansüstü tezlerin yıllara ve tez türüne (yüksek lisans, doktora, sanatta yeterlik) göre dağılımları nasıldır?

A.S2. Lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımları nasıldır?

A.S3. Lisansüstü tezlerin enstitü ve anabilim dalı olarak dağılımları nasıldır?

A.S4. Lisansüstü tezlerin kullandığı yönteme (nitel/nicel/karma/kuramsal ve araştırma) göre dağılımları nasıldır?

A.S5. Lisansüstü tezlerin konularına göre dağılımları nasıldır?

A.S6. Lisansüstü tezlerin diline ve yazar uyruğuna göre dağılımları nasıldır?

A.S7. Lisansüstü tezlerin yazar cinsiyetine göre dağılımları nasıldır?

1.2. Araştırmanın Kısıtları

Bu araştırma için YÖK Ulusal Tez Merkezi sitesinin internet sayfası güncel veri kaynağı olarak kabul edilmiştir. Ancak tamamlanan ve enstitüye teslim edilen tezlerin, ulusal tez listesine dâhil edilmesi ve internet sayfasına yansması belirli bir zaman dilimini gerektirmektedir. Çalışmamızın kaleme alındığı 2025 yılının Eylül ayından bugüne kadar bu alanda ilgili başlıkta yazılmış tezler varsa araştırmaya dâhil edilemediğinden bu durum kısıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çalışma kapsamında sadece “siyasal iletişim ve medya” anahtar kelimeleri ve “Tümü/ İzinli” arama kriterleri ile yapılan arama sonucunda elde edilen tez çalışmalarının incelenmesi kısıt olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Bulgular

Siyasal iletişim ve medya başlıklı lisansüstü tezlerin yıllara ve tez türüne göre dağılımları Tablo 1’ de görüldüğü gibidir.

Tablo 1. Siyasal İletişim ve Medya Başlıklı Lisansüstü Tezlerin Yıllara ve Tez Türüne Göre Dağılımları

Yıl Dağılımı	Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlik	Toplam Tez Sayısı
2004	1	-	-	1
2009	-	1	-	1
2013	2	-	-	2
2016	1	-	-	1

2017	1	-	-	1
2018	3	-	-	3
2019	5	-	-	5
2020	5	-	-	5
2021	5	-	-	5
2022	-	1	-	1
2023	4	-	-	4
2024	5	-	-	5
2025	1	-	-	1
(21 Yıl) Toplam	33	2	-	35

Tablo 1'e göre siyasal iletişim ve medya başlığında; 33 yüksek lisans ve 2 doktora tezi olmak üzere toplam 35 adet tez bulunmaktadır. Başlığında siyasal iletişim ve medya geçen ve bu araştırmada milat olarak kabul edilecek ilk tez, 2004 yılında gazetecilik alanında yazılan yüksek lisans tezidir. Son tez ise 2025 yılında Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Ekonomi ve Yönetim Ana Bilim Dalında Disiplinlerarası olarak yazılan yüksek lisans tezi olmuştur. 21 yıllık süreç içerisinde tez çalışmalarında en çok yüksek lisans tez çalışması yapıldığı görülmektedir. Sadece 2 doktora tezi mevcuttur.

Tablo 2. Siyasal İletişim ve Medya Başlıklı Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımları (Alfabetik Sırayla)

Üniversite	2004	2009	2013	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	Toplam
Akdeniz Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	1	1	-	4
Anadolu Üniversitesi	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi						-	-	-	-	-	1	-	-	1
Atatürk Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	2
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Ege Üniversitesi	-	1	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	3
Fırat Üniversitesi	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1

Gazi Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
İnönü Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
İstanbul Aydın Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
İstanbul Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	2
Kadir Has Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Kapadokya Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Kocaeli Üniversitesi	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	3

	-													
Marmara Üniversitesi	1	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	3
Selçuk Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	2
Süleyman Demirel Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	2
Yeni Yüzyıl Üniversitesi	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1

Tablo 2’de 21 yıllık süreçte, siyasal iletişim ve medya konulu 35 adet tezin 20 farklı üniversiteye göre dağılımları görülmektedir. Bu kapsamda siyasal iletişim ve medya konulu tez sayısı içinde Akdeniz Üniversitesi’nin 4 yüksek lisans tezi ile ilk sırada geldiği görülmektedir. Ege Üniversitesi’nin 1 doktora ve 2 yüksek lisans olmak üzere 3; Marmara Üniversitesi ve Kocaeli Üniversitesi’nin de ise 3’er adet yüksek lisans tez çalışması ile Akdeniz Üniversitesini takip ettiği görülmektedir. 2’şer tez çalışması ile Anadolu Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi ve Süleyman Demirel Üniversitesi yer alırken, geriye kalan 10 üniversitede ise 1’er çalışma yapıldığı görülmektedir. Bulgular ışığında siyasal iletişim ve medya konulu lisansüstü tezlerinin büyük çoğunluğunun devlet üniversitelerinde üretildiği dikkat çekmektedir.

Tablo 3. Siyasal İletişim ve Medya Başlıklı Lisansüstü Tezlerin Enstitü ve Anabilim Dalına Göre Dağılımları

Enstitü	Anabilim Dalı	
Sosyal Bilimler	Basın ve Yayın	1
	Gazetecilik	11
	Halkla İlişkiler	10
	İletişim Bilimleri	4
	Radyo Televizyon ve Sinema	1
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	1
Lisansüstü Eğitim	Yeni Medya ve İletişim	1
	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	1
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	1
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	1
	İletişim Bilimleri	2
	Ekonomi ve Yönetim (Disiplinlerarası)	1

Tablo 3’te yer alan bilgilere göre siyasal iletişim ve medya başlıklı tez çalışmalarında enstitü dağılımları göz önüne alındığında tezlerin çoğunun doğal bir sonuç olarak Sosyal Bilimler Enstitüleri’nden çıktığı görülmektedir. Anabilim dalı dağılımlarında ise Gazetecilik ilk sırada yer almaktadır. Hemen arkasından Halkla İlişkiler ve sonra İletişim Bilimleri anabilim dalları onu takip etmektedir. Tezlerin ilk yıllarda sadece Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde bulunan Radyo Televizyon ve Sinema, Halkla İlişkiler ve Gazetecilik gibi iletişim ve medya alanları ile ilgili olan bölümlerde yapıldığı saptanmıştır. Zaman içerisinde anabilim dalı olarak çeşitlenme söz konusudur. Yine aynı şekilde en çok tez çalışması 2019 ve 2025 yıllarında en çok Gazetecilik anabilim dalında yapılmıştır. Böylelikle tablodaki bulgular, siyasal iletişim konusunun farklı bilim dallarıyla arasındaki ilişkiye de işaret etmektedir. Böylelikle üçüncü araştırma sorusu da yanıtlanmış olmaktadır.

Tablo 4. Siyasal İletişim ve Medya Başlıklı Lisansüstü Tezlerin Kullandığı Yönteme Göre Dağılımları

Yıl Dağılımı	Nicel Araştırma	Nitel Araştırma	Karma Araştırma	Toplam
2004	-	1	-	1
2009	-	1	-	1
2013	1	1	-	2
2016	-	1	-	1
2017	-	1	-	1
2018	-	1	2	3
2019	-	4	1	5
2020	-	5	-	5
2021	-	5	-	5
2022	-	-	1	1
2023	-	4	-	4
2024	-	4	1	5
2025	-	1	-	1
Toplam	1	29	5	35

Tablo 4, tezlerin kullandığı yönteme göre dağılımlarını göstermekte ve bu yöntemlerde ilk sırada nitel araştırma yöntemleri yer almaktadır. Nicel araştırma ise ikinci sırada yer almaktadır. Karma araştırma yöntemi 5 adet çalışmada kullanılmıştır. 2018 sonrası yapılan çalışmalar doğrultusunda nitel araştırma yöntemi ile yapılan çalışmalarda dikkat çekici bir artış gözlenmektedir.

Tablo 5. Siyasal İletişim ve Medya Başlıklı Lisansüstü Tezlerin Konularına Göre Dağılımları

Yıl Dağılımı	Siyasal İletişim ve Medya Başlıklı Tezlerin Adları	Konu	Toplam
2004	Günümüzde siyasal iletişim ve medyanın buluşma noktası: Politainment (eğlenceli siyaset/siyasal eğlence)	Siyasal iletişim	1
2009	Türkiye’de Gündem Belirlemede Baskı Gruplarının Rolü: Avrupa Birliği Müzakere Süreci Örneğinde Siyaset-Medya Kamuoyu İlişkisi	Gündem Belirleme	1
2013	Siyasi Partiler ve Siyasi Liderler Çerçevesinde Türk Siyasetinde Sosyal Medya Siyasal İletişim ve Sosyal Medya Kullanımı: Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler MeslekYüksekokulu Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	Sosyal Medya	2
2016	Sosyal Medyanın Siyasal İletişim Aracı Olarak Kullanımı: ‘ Haziran 2015 Genel Seçimleri Twitter Örneği	Sosyal Medya	1
2017	Türkiye’de Siyasal Partilerin 15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrası Sosyal Medya Mesajlarına Yönelik Bir İçerik Analizi	Sosyal Medya	1
2018	Siyasal İletişim ve Yeni Medya İlişkisi: Zeytin Dalı Harekâ Sürecinde Siyasal Parti Liderlerinin Twitter Kullanımlarını Analizi	Sosyal Medya	2

	Siyasi Eylemlerde Sosyal Medya Örgütlenmesi: 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Demokrasi Nöbetleri	Sosyal Medya	
	Siyasal İletişimde Yeni Medyanın Kullanımı ve Etkisi	Yeni Medya	1
	24 Haziran 2018 “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” Seçimlerinde Başkan Adaylarının Sosyal Medya Kullanım Pratikleri: Twitter Örneği	Sosyal Medya	
	Siyasal İletişimde Dijitalleşme: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Twitter Analizi	Sosyal Medya	4
2019	2019 İstanbul Yerel Seçimlerinde İttifak Adaylarının Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya Kullanımı	Sosyal Medya	
	Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya Kullanımı: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı ve Genel Seçimleri Twitter Örneği	Sosyal Medya	
	Siyasal İletişimde Yeni Medya Kullanımı: 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri E-Miting Örneği	Yeni Medya	1
2020	Siyasal İletişim ve Medya Bağlamında Ulusal Gazetelerin Siyasal Liderlere Yaklaşımı	Sosyal Medya	

2021	Sosyal Medya Sonrası Siyasal İletişim	Sosyal Medya	4
	Siyasal İletişim ve Sosyal Medya: Ankara'da Yerel Seçimlerde Twitter Kullanımı	Sosyal Medya	
	Siyasal İletişimde Sosyal Medya Kullanımı: 2018 Cumhurbaşkanı Seçimi Örneğinde Adaylar Üzerine Bir İnceleme	Sosyal Medya	
	Siyasal İletişim Kapsamında Yeni Medya İletişim Araçlarının Kullanımı: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Örneği	Yeni Medya	1
	Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya: Koronavirüs (COVID-19) Pandemi Sürecinde Büyükşehir Belediye Başkanlarının Twitter Kullanım Analizi	Sosyal Medya	
	Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya: 2019 Yerel Seçimlerinde İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı AK Parti ve CHP Adaylarının Twitter Kullanımları	Sosyal Medya	
	Siyasal İletişimde Mizah Olgusu: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekilliği Genel Seçimleriyle İlgili Mizah Dergilerinde Yer Alan Karikatürlerin Analizi	Yazılı Basın	5
	Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya Kullanımı: İstanbul, Ankara ve İzmir Belediye Başkanlarının Sosyal Medya Kullanımlarına Yönelik Bir İncelenme	Sosyal Medya	

	Türkiye ve Endonezya Cumhurbaşkanlarının Siyasal İletişim Stratejilerinin Sosyal Medya Üzerinden Kıyaslamalı Analizi: Instagram Sayfalarının İncelemesi	Sosyal Medya	
2022	Siyasi Rekabette, İkna Stratejileri ve Kampanya İletişimi Bağlamında Yeni Medyanın Kullanımı: Genç Seçmenlerin Yaklaşımları ve Siyasi Partilerin Sosyal Medya Yönetimi Çerçevesinde Bir Değerlendirme	Yeni Medya	1
	Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya: Dağlık Karabağ Savaşında İ. H. Aliyev ve R. V. Paşinyan'ın Twitter Kullanımı	Sosyal Medya	2
2023	Yeni Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medyanın Etkin Kullanımı	Sosyal Medya	
	Türkiye Cumhuriyeti 27. Dönem Milletvekilleri Açısından Politik Eğlence ve Medyatikleşmenin Siyasete Etkisi	Siyasal İletişim	1
	Siyasal İletişimde Metaverse'ün Kullanılma Potansiyeli: Fırsatlar ve Tehditler	Yeni Medya	1
2024	Siyasal İletişimde Sosyal Medyanın Konumu: 2023 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Adayların Twitter Kullanımı	Sosyal Medya	
	Dijital Kapitalizm ve Dijital Hikâye Anlatıcılığı: Türkiye'de Youtube Siyaset Videoları Üzerine Bir Analiz	Sosyal Medya	

	Dijitalleşmenin Siyasal İletişim Süreçlerinde Ortaya Çıkardığı Değişimlerin Sosyal Medya Platformları Üzerinden İncelenmesi	Sosyal Medya	
	2023 Cumhurbaşkanlığı Seçimi 2. Tur Adaylarının X Paylaşımlarına Yorum Yapan Kullanıcıların Nefret Söylem Üzerine Bir İnceleme	Sosyal Medya	4
	Yerel Basında Siyasal İletişim İçerikleri: Akdeniz Gerçek, Hürses, Lider Gazeteleri Örneği	Yerel Basın	1
2025	Siyasal İletişim ve Tiktok: Siyasi partilerin Tiktok İletişim Stratejilerinin 2024 Yerel Seçimleri Bağlamında Değerlendirilmesi	Sosyal Medya	1
Toplam			35

Tablo 5’te görüldüğü üzere siyasal iletişim ve medya başlıklı lisansüstü tezlerin konu dağılımları baz alındığında, bu konudaki ilk tezin yazıldığı 2004 yılından bu yana söz konusu tezlerin ağırlıklı olarak sosyal medya konusu odağında geliştiği saptanmaktadır. Yeni medyanın hızlı gelişimi ve sosyal medya platformlarının

çeşitlenmesiyle doğru orantılı olarak ortaya çıkan sonuç, siyasal iletişimin geleneksel medyadan hızla uzaklaştığını göstermektedir.

Tablo 6. Siyasal İletişim ve Medya Başlıklı Lisansüstü Tezlerin Diline ve Yazar Uyruğuna Göre Dağılımları

Tezlerin Dönemsel Dilimleri	Tezlerin Yazıldığı Dil			Tez Yazarlarının Uyruğu	
	Türkçe	İngilizce	Diğer	T.C.	Diğer
2004	1			1	
2009	1	-	-	1	-
2013	2	-	-	2	-
2016	1	-	-	1	-
2017	1	-	-	1	-
2018	3	-	-	3	-
2019	5	-	-	5	-
2020	5	-	-	5	-
2021	5	-	-	4	1
2022	1	-	-	1	-
2023	4	-	-	3	1
2024	5	-	-	4	1

2025	1	-	-	1	-
Toplam	35	0	0	32	3
TOPLAM TEZ SAYISI: 35					

Tablo 6, toplam 21 yıllık süreçte siyasal iletişim ve medya başlıklı tezlerin dönemsel dağılımında kullanılan dilin ve yazar uyruğunun sayısını göstermektedir. Yazarların uyruğunda tez yazarların adı ve soyadı referans alınmış ve dağılım buna göre belirlenmiştir. Adı ve/veya soyadı yabancı olmasına rağmen yazarların Türkçe tezler yazdığı görülmektedir. Çalışma konumuz kaleme alındığı tarih itibariyle Türkçe dışında bir dilde yazılan tez yoktur. Tez yazarları arasında 32 kişinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, 3 kişinin ise yabancı uyruklu olduğu görülmüştür.

Tablo 7. Siyasal İletişim ve Medya Başlıklı Lisansüstü Tezlerin Yazar Cinsiyetine Göre Dağılımları

Tezlerin Dönemsel Dilimleri	Toplam Tez Sayısı	Yazar Cinsiyeti K - E	
2004	1	1	-
2009	1	-	1
2013	2	-	2
2016	1	-	1
2017	1	-	1

2018	3	2	1
2019	5	2	3
2020	5	2	3
2021	5	3	2
2022	1	-	1
2023	4	-	4
2024	5	4	1
2025	1	1	-
Toplam	35	15	20

Tablo 7, siyasal iletişim ve medya başlıklı tezlerin yazar cinsiyetinin oranı hakkında bilgi vermektedir. Buna göre 35 tezin 15 tanesinin kadın yazarlar, 20 tanesinin erkek yazarlar tarafından hazırlandığı bilgisine ulaşılmıştır.

SONUÇ

Bu araştırma, Türkiye’de siyasal iletişim ve medya alanında yazılmış lisansüstü tezlerin yirmi bir yıllık süredeki gelişimini ortaya koyarak, alandaki akademik eğilimleri görünür kılmıştır.

Elde edilen bulgular, 2017 sonrasında belirgin bir artışın yaşandığını, bu artışın sosyal medya platformlarının siyasal süreçlerdeki rolünün güçlenmesiyle paralel ilerlediğini göstermektedir. Nitekim 2004–2017 arasında yalnızca altı tez üretilmişken, sonraki yedi yılda bu sayının beş katına çıkması, siyasal iletişimin yeni medya eksenli bir dönüşüm geçirdiğinin açık göstergesidir.

Bunun yanı sıra Türkiye’nin siyasal iklimi de 2017 sonrası artışın dinamiklerinden bir diğeri olmuştur. Nitekim 2017 Referandumu, 2018 yeni sistemde ilk Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçimlerinin birlikte yapılması, hemen ardından 2019 yılındaki Mahalli İdareler seçimlerindeki özellikle 3 büyükşehirdeki sonuçlar bu alanda çok miktarda lisansüstü çalışmaya imkan vermiştir 2017, 2018 ve 2019 yıllarında ardı ardına 3 yıl seçim süreçlerinin yaşanmış olması, ayrıca bu seçimlerin de 3 farklı içerikte gerçekleşmiş olması siyasal iletişim açısından oldukça çok veri elde etmeye ve bunların analizine yer veren lisansüstü çalışmalara kaynaklık etmiştir.

Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu, özellikle 2017 sonrası sosyal medyanın siyasal iletişim pratiklerini dönüştürmesiyle birlikte tez sayısında gözlenen artış dikkatle değerlendirilmiştir. Böylece çalışma, yalnızca mevcut durumu betimleyen değil, aynı zamanda geleceğe yönelik perspektif geliştiren bir karakter taşımaktadır.

Üniversiteler bazında Akdeniz, Marmara, Ege ve Kocaeli Üniversiteleri ön plana çıkmakta; anabilim dalları açısından ise gazetecilik ve halkla ilişkiler alanları ağırlık kazanmaktadır. Tezlerin büyük bölümünün nitel yöntemlerle yürütülmüş olması, siyasal iletişimin içerik, temsil ve söylem çözümlemeleri üzerinden ele alındığını göstermektedir.

Ayrıca, tüm tezlerin Türkçe yazılmış olması ve çok az sayıda yabancı uyruklu yazarın bulunması, alanın Türkiye üniversitelerinde henüz uluslararasılaşma düzeyine tam anlamıyla erişmediğini ortaya koymaktadır. Dil verilerinin yanı sıra bu alandaki tezlerin neredeyse tamamının yüksek lisans için tercih edildiği doktora seviyesinde sadece 2 tez yazıldığı görülmektedir. Bu anlamda uluslararasılaşmanın yanı sıra doktora çalışmaları için de alternatif olarak düşünülebileceği bir alan olabilecektir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, siyasal iletişim ve medya alanındaki lisansüstü çalışmaların son on yılda ciddi bir dinamizm kazandığı; yeni medya, sosyal medya, dijitalleşme, metaverse ve dijital hikâye anlatıcılığı gibi konuların çalışmalarda giderek daha fazla yer bulduğu tespit edilmiştir. Bu durum, siyasal iletişim araştırmalarının klasik medya

paradigmalarından uzaklaşarak dijital kültürün yeni dinamikleriyle bütünleştiğini göstermektedir.

Geleceğe yönelik olarak, alanın daha fazla “uluslararası karşılaştırmalı” araştırmalara ve “karma yöntemli” bibliyometrik incelemelere ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Ayrıca tezlerin sadece niteliksel değil, sayısal analizleri içeren karma modellerle desteklenmesi, disiplinin metodolojik çeşitliliğini artıracaktır. Yükseköğretim kurumlarının açık erişim politikaları, tezlerin görünürlüğünü artırarak bibliyometrik analizlerin kapsamını genişletebilir.

Son olarak, siyasal iletişim araştırmalarında sosyal medya platformlarının değişen doğası (örneğin TikTok ve X gibi mecraların yükselişi), gelecekteki tezlerin araştırma konularını da biçimlendirecektir. Çalışma, Türkiye’de siyasal iletişim ve medya başlıklı tezlerin gelişimini yalnızca niceliksel bir bakışla değil, aynı zamanda toplumsal ve teknolojik bağlamda değerlendirerek, gelecekteki akademik araştırmalara yön gösterebilecek bütüncül bir analiz sunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Borgman, C.L. and Furner, J. (2002), Scholarly communication and bibliometrics. *Ann. Rev. Info. Sci. Tech.*, 36: 2-72. <https://doi.org/10.1002/aris.1440360102>
- Dunkin, M. J. (1996). Types of Errors in Synthesizing Research in Education. *Review of Educational Research*, 66(2), 87-97.
- Glänzel, W. (2003). *BIBLIOMETRICS AS A RESEARCH FIELD – Course Handouts*.
- Heberger, E. A. and Christie, A. C. and Alkin, C. M. (2010). A Bibliometric Analysis of the Academic Influences of and on Evaluation Theorists’ Published Works. *American Journal of Evaluation*, 31(1), 24-44.
- Karadağ, E. (2009). Eğitim Bilimleri Alanında Yapılmış Doktora Tezlerinin Tematik Açıdan İncelemesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 75-87.
- Polat, R., Tokatlı, C., & Bülbül, H. (2019). Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile Yönetim ve Organizasyon Alanının Görünümü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 45-68.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics? *Journal of Documentation*, 25(4), 348-349.
- Zhao, L., et al. (2018). Nanomaterials For Treating Emerging Contaminants in Water by Adsorption and Photocatalysis: Systematic Review and Bibliometric Analysis. *Science of the Total Environment*. 627, 1253-1263.

Turizm İşletmelerinde Performans Ölçümü ve Yönetimi

Levent KOŞAN¹

1- Prof. Dr.; Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü.
leventkosan@gmail.com ORCID No: [0000-0001-7630-6354](https://orcid.org/0000-0001-7630-6354)

ÖZET

Turizm işletmelerinde performans ölçümü ve yönetimi, işletmelerin stratejik hedeflerine ulaşmasını, operasyonel verimliliği artırmasını ve müşteri memnuniyetini güçlendirmesini sağlayan temel bir süreçtir. Bu çalışma, turizm sektörünün heterojen yapısını dikkate alarak performans ölçümünün ilkelerini, metriklerini, yönetim süreçlerini ve karşılaşılan zorlukları ele almaktadır. Finansal, operasyonel, müşteri odaklı ve sürdürülebilirlik metrikleri, işletmelerin performansını değerlendirmede kritik rol oynar. Ancak, mevsimsellik, veri toplama zorlukları, yüksek maliyetler ve kültürel farklılıklar gibi sektörel zorluklar, performans yönetiminin etkinliğini sınırlayabilir. Sonuç olarak, performans yönetimi, esnek ve bütüncül bir yaklaşımla uygulandığında, turizm işletmelerinin hem kısa vadeli operasyonel hedeflere hem de uzun vadeli sürdürülebilirlik ve rekabet avantajına ulaşmasını sağlar.

Anahtar Kelimeler Performans Yönetimi - Turizm İşletmeleri - Müşteri Memnuniyeti - Sürdürülebilirlik - Veri Analitiği

GİRİŞ

Turizm sektörü, küresel ekonomide önemli bir paya sahip olup, dinamik yapısı ve yüksek rekabet ortamıyla dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, turizm işletmelerinde performans ölçümü ve yönetimi, işletmelerin sürdürülebilir büyüme sağlaması, müşteri memnuniyetini artırması ve rekabet avantajı elde etmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Performans ölçümü, işletmelerin stratejik hedeflerine ulaşma düzeylerini değerlendirmek için sistematik bir yaklaşım sunarken, performans yönetimi bu verilerin analiz edilerek operasyonel ve stratejik süreçlerin iyileştirilmesini sağlamaktadır (Kaplan & Norton, 1996). Turizm sektörünün kendine özgü zorlukları,

mevsimsellik, değişken müşteri beklentileri ve dışsal ekonomik faktörler gibi unsurlar, performans ölçümünü daha karmaşık hale getirmektedir (Pizam & Holcomb, 2008). Bu nedenle, turizm işletmelerinde performans yönetimi, yalnızca finansal göstergelere değil, aynı zamanda müşteri odaklı ve operasyonel metriklerin bütüncül bir değerlendirmesine dayanmalıdır.

Performans ölçümü, işletmelerin hedeflerine ulaşma düzeylerini değerlendirmek için kullanılan sistematik bir süreçtir. Bu süreç, işletmenin finansal, operasyonel ve müşteri odaklı performansını ölçerek stratejik karar alma süreçlerini destekler (Neely, 2002). Turizm sektörü, mevsimsellik, bölgesel farklılıklar ve müşteri taleplerindeki hızlı değişimlerle karakterizedir. Bu dinamikler, performans ölçümünde esnek ve uyarlanabilir metriklerin kullanılmasını gerektirir (Dwyer et al., 2009). Mevsimsel talep dalgalanmaları, yüksek müşteri beklentileri ve küresel ekonomik belirsizlikler, turizm işletmelerinin performans yönetimini zorlaştıran temel unsurlardır. Örneğin, pandemi sonrası dönemde müşteri davranışlarındaki değişimler, işletmelerin yeni ölçüm yaklaşımlarına ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Etkin bir performans yönetimi, işletmelerin verimliliğini artırır, kaynak kullanımını optimize eder ve müşteri memnuniyetini güçlendirerek rekabet avantajı sağlar. Ayrıca, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada rehber bir rol oynar (Hall, 2008).

1. Performans Ölçümünün Temel İlkeleri

Performans ölçümü, turizm işletmelerinin stratejik hedeflerine ulaşma düzeylerini değerlendirmek ve operasyonel süreçlerini optimize etmek için sistematik bir yaklaşım sunar. Bu süreç, işletmelerin rekabet avantajı kazanmasını, kaynaklarını etkin kullanmasını ve müşteri memnuniyetini artırmasını destekler (Neely, 2002). Turizm sektörünün

dinamik ve karmaşık yapısı, performans ölçümünde spesifik, ölçülebilir, ulaşılabilir, gerçekçi ve zamanla sınırlı hedeflerin benimsenmesini gerektirir (Doran, 1981). Turizm işletmelerinde, örneğin, bir otelin doluluk oranını belirli bir dönemde %10 artırmak gibi spesifik ve ölçülebilir hedefler belirlenmelidir. Bu hedefler, işletmenin kaynak kapasitesine uygun, gerçekçi ve belirli bir zaman dilimine bağlı olmalıdır (Kaplan & Norton, 1996). Örneğin, bir tur operatörünün müşteri memnuniyetini artırmak için belirli bir sezonda anket sonuçlarında %85 hedeflemesi, bu duruma uygun bir yaklaşımdır.

Turizm işletmelerinde performans ölçümü, finansal, operasyonel ve müşteri odaklı metriklerin dengeli bir kombinasyonunu gerektirir. Metrik seçimi, işletmenin türüne (otel, restoran, tur operatörü vb.) ve stratejik önceliklerine göre özelleştirilmelidir. Örneğin, bir otel için gelir başına mevcut oda (RevPAR) kritik bir finansal metrik iken, bir restoran için masa dönüşüm süresi operasyonel bir gösterge olarak öncelik kazanabilir (Pizam & Holcomb, 2008).

Performans ölçümü yalnızca sayısal verilere dayanmamalı, aynı zamanda müşteri deneyimi gibi kalitatif unsurları da kapsamalıdır. Kantitatif metrikler (örneğin, doluluk oranı, gelir artışı), somut sonuçları ölçerken; kalitatif metrikler (örneğin, müşteri yorumlarının analizi, çalışan memnuniyeti), işletmenin algılanan değerini ve hizmet kalitesini değerlendirmede önemlidir (Dwyer et al., 2009). Turizm işletmeleri, bu iki yaklaşımı entegre ederek daha bütüncül bir performans değerlendirmesi yapabilir.

Performans ölçümü, hedef belirleme, veri toplama, analiz ve geri bildirim döngüsünü içeren bir süreçtir. Hedef belirleme, işletmenin vizyon ve misyonuna uygun stratejik önceliklerin tanımlanmasını içerir. Veri toplama, rezervasyon sistemleri, müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) yazılımları ve anketler gibi araçlarla gerçekleştirilir. Analiz

aşamasında, SWOT analizi veya dengeli puan kartı gibi yöntemler kullanılarak veriler değerlendirilir. Son olarak, geri bildirim döngüsü, performans sonuçlarının paydaşlarla paylaşılmasını ve iyileştirme eylemlerinin planlanmasını sağlar (Neely, 2002).

Turizm işletmelerinde performans ölçümünün temel ilkeleri, sektörel dinamiklere ve işletme ihtiyaçlarına göre uyarlanmalıdır. Mevsimsellik, müşteri beklentilerindeki değişkenlik ve küresel ekonomik dalgalanmalar gibi faktörler, bu ilkelerin uygulanmasında esneklik gerektirir. Bu bağlamda, performans ölçüm süreci, işletmelerin hem kısa vadeli operasyonel verimliliği hem de uzun vadeli stratejik hedefleri destekleyecek şekilde tasarlanmalıdır.

2. Performans Ölçümünde Kullanılan Ana Metrikler

Turizm işletmelerinde performans ölçümü, işletmelerin stratejik ve operasyonel hedeflerine ulaşma düzeylerini değerlendirmek için çok boyutlu metriklerin kullanımını gerektirir. Bu metrikler, finansal performans, operasyonel verimlilik, müşteri memnuniyeti ve sürdürülebilirlik gibi temel alanları kapsar (Neely, 2002). Turizm sektörünün heterojen yapısı, oteller, tur operatörleri, restoranlar ve diğer işletme türleri için farklı metriklerin önceliklendirilmesini zorunlu kılmaktadır (Pizam & Holcomb, 2008). Bu bölümde, turizm işletmelerinde kullanılan ana metrikler, kategorilere ayrılarak ve sektörel dinamikler dikkate alınarak detaylı bir şekilde incelenmektedir.

2.1. Finansal Metrikler:

Turizm işletmelerinde finansal metrikler, işletmelerin gelir akışları, kârlılık oranları ve uzun vadeli sürdürülebilirliğini değerlendirmede temel bir rol oynar; gelir, toplam rezervasyonlar, ek

hizmetler ve diğ er kaynaklardan elde edilen tutarı ifade ederken, k arlılık giderlerin d üş lmesiyle hesaplanır (Dwyer et al., 2009). Özellikle konaklama sektöründe kullanılan doluluk oranı, mevcut oda kapasitesinin kullanım oranını göstererek talep yönetimi ve fiyatlandırma stratejilerinin etkinliğini  l er (Okumus et al., 2010). Ortalama Günlük Oda Fiyatı (ADR), bir otelin sattığı odalar için ortalama gelirini yansıtarak fiyatlandırma politikalarının başarısını ve rekabetçi konumu analiz eder (Kaplan & Norton, 1996). Doluluk oranı ve ADR'nin kombinasyonu olan Gelir Başına Mevcut Oda (RevPAR) ise otel işletmelerinin gelir üretim kapasitesini değerlendirerek hem fiyatlandırma hem de doluluk stratejilerinin etkinliğini ortaya koyar.

2.2. Operasyonel Metrikler:

Turizm işletmelerinde operasyonel metrikler, çalışanların hizmet sunumundaki etkinliğini ve müşteri memnuniyetini doğrudan etkileyen süreçleri değerlendirmede kritik bir rol oynar. Örneğin, personel verimliliği, bir restoranda servis hızı veya bir otelde check-in/check-out süreçlerinin süresi gibi ölçütlerle değerlendirilerek i  gücü planlamasını optimize edilir ve hizmet kalitesini artırılabilir (Pizam & Holcomb, 2008). Hizmet hızı, müşterilere sunulan hizmetin tamamlanma süresiyle ölçülür ve müşteri memnuniyetiyle doğrudan ilişkilidir; örneğin, bir restoranda yemek servisi süresi veya bir tur operatöründe rezervasyon işlem süresi bu kapsamda önemli göstergelerdir (Neely, 2002). Ayrıca, rezervasyon dönüşüm oranları, potansiyel rezervasyon taleplerinin gerçek rezervasyonlara dönüşüme oranını ifade ederek pazarlama ve satış stratejilerinin etkinliğini gösterir; özellikle dijital platformlarda bu oran, işletmelerin  evrimi i performansını değerlendirmede temel bir metrik olarak öne çıkar.

2.3. Müşteri Odaklı Metrikler:

Turizm işletmelerinde müşteri odaklı metrikler, müşteri sadakati ve hizmet kalitesini değerlendirmede temel bir rol oynar; Müşteri Memnuniyet Skoru (Net Promoter Score - NPS), müşterilerin işletmeyi başkalarına önerme olasılığını ölçerek müşteri odaklı stratejilerin başarısını işaret ederken, TripAdvisor ve Booking.com gibi platformlardaki online yorum ve değerlendirme analizleri, işletmenin algılanan kalitesini ve hizmet eksikliklerini ortaya koyarak müşteri deneyimini iyileştirme süreçlerini destekleyen değerli kalitatif veriler sağlar (Okumus et al., 2010). Ayrıca, tekrar rezervasyon oranları, müşterilerin aynı işletmeyi tekrar tercih etme eğilimini yansıtarak sadakat ve hizmet kalitesinin bir göstergesi olarak öne çıkar ve müşteri deneyimi yönetiminin uzun vadeli başarısını değerlendirmede kritik bir metrik olarak kullanılır.

2.4. Sürdürülebilirlik Metrikleri:

Turizm işletmelerinde sürdürülebilirlik metrikleri, çevresel sorumlulukları değerlendirmede ve uzun vadeli rekabet avantajı sağlamada kritik bir rol oynar; karbon ayak izi, işletmenin enerji tüketimi, ulaşım ve diğer faaliyetlerden kaynaklanan karbon emisyonlarını ölçerek çevresel performansın temel bir göstergesini oluştururken, enerji ve su tüketimi, örneğin bir otelin enerji tasarrufu uygulamaları veya su geri dönüşüm sistemleri aracılığıyla değerlendirilir (Hall, 2008). Atık yönetimi, atık azaltımı ve geri dönüşüm oranlarıyla işletmelerin çevresel sorumluluklarını yansıtır ve Yeşil turizm sertifikaları (örneğin, Green Key) bu metriklerin standartlaştırılmasında önemli bir rol oynar (Okumus et al., 2010). Bu metrikler, işletmelerin stratejik hedeflerine ve sektörel dinamiklere göre özelleştirilerek finansal ve operasyonel metriklerle birlikte dengeli bir şekilde uygulandığında, hem kısa vadeli kârlılığı hem de müşteri

memnuniyetini artırırken, uzun vadeli sürdürülebilirlik ve toplumsal sorumluluk hedeflerini destekler.

3. Performans Yönetimi Süreci

Performans yönetimi, turizm işletmelerinin stratejik hedeflerine ulaşmalarını sağlamak için performans ölçüm sonuçlarını sistematik bir şekilde analiz ederek operasyonel ve stratejik süreçleri iyileştiren bir süreçtir. Bu süreç, işletmelerin rekabet avantajı kazanmasına, müşteri memnuniyetini artırmasına ve kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmasına olanak tanır (Neely, 2002). Turizm sektörünün dinamik yapısı, performans yönetimi sürecinin esnek ve işletme türüne özgü bir şekilde tasarlanmasını gerektirir (Okumus et al., 2010). Bu bölümde, performans yönetimi sürecinin temel adımları, turizm işletmelerine uyarlanmış örneklerle detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

Turizm işletmelerinde performans yönetimi süreci, işletmenin vizyonu, misyonu ve stratejik önceliklerine dayalı olarak Spesifik, Ölçülebilir, Ulaşılabilir, Gerçekçi, Zamanla Sınırlı kriterlerine uygun hedeflerin belirlenmesiyle başlar; örneğin, bir otel işletmesi, müşteri memnuniyetini %10 artırmayı hedefleyerek, bu hedefleri uzun vadeli büyüme, rekabet avantajı ve müşteri odaklı stratejilerle uyumlu hale getirir, böylece işletmenin pazar konumunu güçlendirir ve sürdürülebilir başarıyı destekler (Doran, 1981; Kaplan & Norton, 1996). Güvenilir ve kapsamlı veri toplama, performans yönetiminin temel taşlarından biridir ve turizm sektöründe bu süreç, rezervasyon sistemleri, müşteri ilişkileri yönetimi yazılımları, dijital anketler ve satış noktası (POS) sistemleri gibi çeşitli teknolojik araçlarla gerçekleştirilir; örneğin, bir tur operatörü müşteri geri bildirimlerini toplamak için online anket platformlarını kullanırken, bir restoran masa

dönüşüm sürelerini ölçmek için POS sistemlerinden elde edilen verilerden faydalanarak operasyonel verimliliği analiz edebilir (Pizam & Holcomb, 2008). Toplanan veriler, işletmenin performansını çok boyutlu bir şekilde değerlendirmek için SWOT analizi ve dengeli puan kartı (Balanced Scorecard) gibi yöntemlerle işlenir; SWOT analizi, işletmenin güçlü ve zayıf yönlerini, fırsatlarını ve tehditlerini belirlerken, dengeli puan kartı, finansal (örneğin, RevPAR), müşteri odaklı (örneğin, NPS), operasyonel ve öğrenme-büyüme perspektiflerini entegre bir şekilde değerlendirerek stratejik karar alma süreçlerini destekler (Kaplan & Norton, 1996). Performans yönetimi sürecinde, analiz sonuçlarının paydaşlarla paylaşılması ve geri bildirim döngülerinin oluşturulması kritik bir öneme sahiptir; çalışanların sürece aktif katılımı, performans iyileştirme önerilerinin geliştirilmesinde ve uygulanmasında etkili olur, örneğin, bir otel müşteri şikayetlerini azaltmak için çalışanlardan gelen önerileri değerlendirerek hizmet kalitesini artırmak amacıyla eğitim programlarına entegre edebilir (Okumus et al., 2010). Sürekli iyileştirme için aksiyon planları, analiz sonuçlarına dayalı olarak geliştirilir ve işletmenin zayıf yönlerini güçlendirmeyi, fırsatları değerlendirmeyi hedefler. Örneğin, bir tur operatörü düşük rezervasyon dönüşüm oranlarını iyileştirmek için dijital pazarlama stratejilerini güçlendirebilir, bir otel ise enerji tüketimini azaltmak ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için çevre dostu teknolojilere yatırım yaparak hem maliyet tasarrufu sağlayabilir hem de çevre bilinci yüksek müşterilerin ilgisini çekebilir (Hall, 2008). Bu bütüncül süreç, turizm işletmelerinin sektörel dinamiklere, mevsimselliğe ve müşteri beklentilerine uyum sağlayarak hem kısa vadeli operasyonel verimliliği hem de uzun vadeli stratejik hedefleri desteklemesini sağlar.

Turizm işletmelerinde performans yönetimi süreci, sektörel dinamiklere ve işletme ihtiyaçlarına göre uyarlanmalıdır. Mevsimsellik,

müşteri beklentilerindeki değişkenlik ve küresel ekonomik faktörler, bu sürecin esnek ve dinamik bir şekilde uygulanmasını gerektirir. Etkin bir performans yönetimi süreci, işletmelerin yalnızca kısa vadeli operasyonel hedeflere ulaşmasını değil, aynı zamanda uzun vadeli sürdürülebilirlik ve rekabet avantajı kazanmasını sağlar.

4. Teknoloji ve Veri Analitiğinin Rolü

Turizm sektöründe teknoloji ve veri analitiğinin entegrasyonu, performans ölçümü ve yönetim süreçlerini dönüştürerek işletmelerin rekabet avantajı kazanmasını, operasyonel verimliliği artırmasını ve müşteri odaklı stratejiler geliştirmesini sağlar; bu süreç, sektörün karmaşık ve dinamik yapısı nedeniyle gerçek zamanlı veri toplama, analiz ve karar alma süreçlerinde teknolojik araçların kullanımını zorunlu kılar (Buhalis & Law, 2008). Müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) sistemleri, müşteri verilerini merkezi bir platformda toplayarak rezervasyon süreçlerini optimize eder ve müşteri odaklı KPI'ların (örneğin, NPS, tekrar rezervasyon oranı) ölçümünü kolaylaştırır; örneğin, bir otel zinciri, CRM sistemiyle müşteri tercihlerini analiz ederek kişiselleştirilmiş hizmetler sunabilir, böylece müşteri memnuniyetini artırırken rezervasyon dönüşüm oranlarını izleyerek pazarlama kampanyalarının etkinliğini değerlendirebilir (Pizam & Holcomb, 2008; Okumus et al., 2010). Veri analitiği araçları, örneğin Power BI ve Tableau, finansal (örneğin, RevPAR), operasyonel ve müşteri odaklı KPI'ları görselleştirerek işletmelerin büyük veri setlerini işleyip talep tahmini yapmasını sağlar; bir otel, bu araçlarla doluluk oranı trendlerini gerçek zamanlı izleyerek fiyatlandırma stratejilerini optimize edebilirken, bir hava yolu şirketi geçmiş rezervasyon verilerini analiz ederek yoğun dönemlerde kapasite planlaması yapabilir (Xiang et al., 2015). Yapay zeka (AI) destekli analitik, müşteri

davranışlarını anlamak ve gelecekteki talepleri tahmin etmek için güçlü bir araçtır; örneğin, bir otel, AI tabanlı modellerle rezervasyon eğilimlerini analiz ederek kişiselleştirilmiş teklifler sunabilir, bir restoran ise müşteri yorumlarını analiz ederek hizmet kalitesini iyileştirebilir, böylece müşteri memnuniyetini etkileyen faktörleri (örneğin, hizmet hızı, şikayet çözme süresi) belirleyebilir (Buhalis & Law, 2008). Otomasyon sistemleri, operasyonel süreçlerin verimliliğini artırır; örneğin, chatbotlar müşteri sorularını hızlıca yanıtlayarak rezervasyon süreçlerini kolaylaştırır ve hizmet hızı KPI'larını iyileştirirken, otomatik raporlama sistemleri, bir otelin enerji tüketimini izlemek için sensörler kullanarak sürdürülebilirlik KPI'larını (örneğin, karbon ayak izi) değerlendirmesine olanak tanır (Gretzel et al., 2015; Hall, 2008). Sürdürülebilirlik alanında, akıllı enerji yönetim sistemleri otellerin enerji ve su tüketimini azaltmasını sağlarken, veri odaklı atık izleme sistemleri, örneğin bir restoranın geri dönüşüm oranını artırarak çevresel sorumluluklarını yerine getirmesine katkıda bulunur (Hall, 2008). Ancak, bu teknolojilerin başarılı uygulanması, işletmelerin veri kalitesine, teknolojik altyapıya ve çalışanların teknoloji kullanım becerilerine yatırım yapmasını gerektirir; bu bağlamda, teknoloji ve veri analitiği, turizm işletmelerinin kısa vadeli operasyonel hedeflere ve uzun vadeli stratejik vizyonlara ulaşmasında kritik bir rol oynar (Okumus et al., 2010).

5. Çalışan Performansının Yönetimi

Turizm işletmelerinde çalışan performansı, sektörün emek yoğun yapısı nedeniyle hizmet kalitesinin ve müşteri memnuniyetinin temel belirleyicilerinden biri olup, doğrudan işletmenin genel başarısını etkiler; bu nedenle, çalışan performansının yönetimi, işletmelerin stratejik hedeflerine ulaşmasını desteklerken, çalışan motivasyonunu ve

bağlılığını artırmayı hedefleyen bir dizi uygulamayı içerir (Kusluvan et al., 2010). Çalışan performans göstergeleri, hizmet kalitesini (örneğin, bir otelde resepsiyon personelinin check-in sürecindeki etkinliği, anketler veya müşteri yorumlarıyla ölçülen), şikayet çözme oranını (örneğin, bir restoranda garsonların müşteri şikayetlerini çözme hızı ve etkinliği, müşteri sadakatini artıran bir faktör) ve görev tamamlama süresini (örneğin, bir otelin housekeeping ekibinin oda başına temizlik süresi, operasyonel verimliliği yansıtan bir KPI) kapsar (Pizam & Holcomb, 2008; Okumus et al., 2010). Eğitim ve gelişim programları, çalışanların hizmet kalitesini ve iş becerilerini geliştirmesine olanak tanır ve sektörel trendlere (örneğin, dijital rezervasyon sistemleri, sürdürülebilirlik uygulamaları) uyumu sağlayarak, örneğin bir tur operatörünün müşteri odaklı iletişim becerilerini güçlendirmek için düzenlediği düzenli eğitimlerle, teknolojik değişimlere adaptasyonu destekler (Baum, 2016). Performans temelli teşvik ve ödül sistemleri, çalışan motivasyonunu artırır; örneğin, bir otel, yüksek müşteri memnuniyeti sağlayan çalışanlara bonus veya takdir ödülleri sunarak, bir restoranın “ayın çalışanı” programı ise hizmet hızı ve kalitesini yükselterek işletme hedefleriyle uyumlu davranışları teşvik eder (Kusluvan et al., 2010). 360 derece değerlendirme, çalışan performansını yöneticiler, meslektaşlar, müşteriler ve çalışanların kendileri gibi birden fazla kaynaktan değerlendirerek hizmet kalitesini iyileştirmek için bütüncül bir bakış açısı sunarken, düzenli çalışan anketleri gibi geri bildirim mekanizmaları, iş süreçlerinde iyileştirme fırsatlarını belirlemede etkili olur (Harrington & Keating, 2006). Çalışan memnuniyeti, müşteri deneyimini doğrudan etkiler ve yüksek bağlılığın müşteri sadakatini ile memnuniyetini artırdığı araştırmalarla desteklenir; örneğin, bir tatil köyünde motive çalışanlar daha olumlu müşteri deneyimleri yaratırken, işletmeler çalışan memnuniyetini ölçmek için anketler ve çıkış mülakatları kullanarak çalışan devir oranını azaltabilir ve hizmet kalitesini güçlendirebilir (Baum, 2016).

Ancak, mevsimsellik, yüksek çalışan devir oranı ve kültürel farklılıklar gibi sektörel zorluklar, performans yönetiminin etkinliğini sınırlayabilir; bu nedenle, turizm işletmelerinde çalışan performansının yönetimi, yalnızca operasyonel verimliliği değil, aynı zamanda müşteri odaklı bir hizmet kültürünün oluşturulmasını destekleyerek hem kısa vadeli hedeflere ulaşılmasını hem de uzun vadeli rekabet avantajı kazanılmasını sağlar.

6. Sürdürülebilirlik ve Sosyal Sorumluluk

Turizm sektöründe sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk, işletmelerin çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerini dengeleyerek uzun vadeli başarılarını destekleyen temel bir unsur olup, küresel turizm endüstrisinin çevresel ayak izi ve toplumsal etkileri nedeniyle performans ölçüm süreçlerine sürdürülebilirlik metriklerinin entegrasyonunu zorunlu kılar; örneğin, enerji tasarrufu, bir otelin akıllı enerji yönetim sistemleriyle yıllık enerji tüketimini %20 azaltmayı hedeflemesi gibi çevresel performansın temel bir göstergesi olurken, su tüketimi, özellikle su kaynaklarının sınırlı olduğu destinasyonlarda su geri dönüşüm sistemleriyle optimize edilir ve atık yönetimi, geri dönüşüm oranları veya bir resort otelin tek kullanımlık plastikleri ortadan kaldırarak atık üretimini %15 azaltmayı KPI olarak belirlemesiyle çevresel sorumlulukları ölçer (Font & McCabe, 2017; Boley & Uysal, 2016; Okumus et al., 2010). Sosyal sorumluluk projeleri, işletmelerin yerel topluluklarla bağ kurmasını ve marka algısını güçlendirmesini sağlar; örneğin, bir tur operatörü yerel kültürel etkinliklere sponsorluk yaparak veya bir otel yerel istihdamı destekleyerek hem topluma katkı sağlar hem de müşteri sadakatini ve olumlu algıyı artırır (Baum, 2016; Font & McCabe, 2017). Yeşil turizm sertifikaları, örneğin Green Key ve ISO 14001, işletmelerin çevresel ve

sosyal sorumluluk standartlarına uyumunu belgeleyerek sürdürülebilirlik KPI'larının ölçümünde standart bir çerçeve sunar ve çevre bilinci yüksek müşterilerin ilgisini çeken pazarlama stratejilerine entegrasyonu destekler; örneğin, bir otel Green Key sertifikasıyla enerji ve su tüketimi hedeflerini resmi bir şekilde izleyebilir (Buckley, 2012). Sürdürülebilirlik metrikleri, enerji tasarrufu uygulamalarıyla işletme maliyetlerini azaltarak uzun vadeli finansal performansı desteklerken, çevresel ve sosyal sorumluluk, olumlu müşteri yorumları yoluyla müşteri memnuniyetini ve sadakatini artırır (Boley & Uysal, 2016; Pizam & Holcomb, 2008). Ancak, sürdürülebilirlik metriklerinin uygulanmasında yüksek başlangıç maliyetleri, veri toplama güçlükleri ve çalışan direnci gibi zorluklar ortaya çıkar; örneğin, bir otelin çevre dostu teknolojilere geçişi başlangıçta maliyetli olabilir, ancak bu zorluklar, işletmelerin sürdürülebilirlik eğitimlerine yatırım yapması, teknoloji entegrasyonunu hızlandırması ve yerel üreticilerle iş birliği yaparak karbon ayak izini azaltması gibi çözüm önerileriyle aşılabılır (Font & McCabe, 2017). Bu bağlamda, turizm işletmelerinde sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk, performans yönetiminin ayrılmaz bir parçası olarak, sektörel dinamikler ve yerel koşullara uyum sağlanarak uygulandığında, çevresel etkileri azaltırken marka değeri ve müşteri bağlılığını artırarak hem kısa vadeli kârlılığı hem de uzun vadeli rekabet avantajını destekler.

7. Zorluklar ve Çözüm Önerileri

Turizm işletmelerinde performans ölçümü ve yönetimi, mevsimsellik, veri toplama süreçlerindeki sınırlamalar, çalışan direnci, yüksek maliyetler ve kültürel farklılıklar gibi zorluklarla karşı karşıyadır; örneğin, bir otelin müşteri memnuniyeti anketlerinde düşük katılım oranı veri güvenilirliğini azaltırken, bir tatil köyünün yaz

sezonunda yüksek doluluk oranı kışın düşerek metrik tutarlılığını zorlaştırır ve bir restoranın yeni performans izleme yazılımına geçişi çalışan direncine yol açabilir (Law et al., 2014; Baum, 2016; Okumus et al., 2010). Küçük ölçekli işletmeler için teknolojik altyapı veya sürdürülebilirlik yatırımları, örneğin bir butik otelin enerji tasarrufu sistemleri, yüksek başlangıç maliyetleri nedeniyle zordur; ayrıca, uluslararası bir otel zinciri farklı destinasyonlarda standart müşteri memnuniyeti ölçümü uygularken kültürel farklılıklar nedeniyle zorlanabilir (Tribe, 2010; Baum, 2016). Bu zorlukların üstesinden gelmek için, işletmeler veri toplama süreçlerini CRM sistemleri ve dijital anketlerle otomatikleştirebilir, örneğin bir tur operatörü online anketlerle geri bildirim toplayarak veri kalitesini artırabilir; esnek KPI'lar ve talep tahmini modelleriyle mevsimsel dalgalanmalara uyum sağlanabilir, örneğin bir otel düşük sezonda NPS'yi artırmaya odaklanabilir (Chen, 2013). Çalışan direncini azaltmak için kapsamlı eğitim programları düzenlenmeli, örneğin bir otel yeni CRM sistemine geçişte uygulamalı eğitimler sunabilir; maliyet-etkin teknolojilere öncelik verilerek, örneğin bir restoran düşük maliyetli atık izleme sistemleriyle sürdürülebilirlik KPI'larını ölçebilir ve devlet teşviklerinden faydalanabilir; ayrıca, performans metrikleri yerel kültürel dinamiklere özelleştirilmeli, örneğin bir otel Asya pazarında yüz yüze geri bildirimlere odaklanarak yerel paydaşlarla iş birliği yapabilir (Okumus et al., 2010; Baum, 2016).

SONUÇ

Turizm işletmelerinde performans ölçümü ve yönetimi, sektörel dinamiklere uyum sağlayarak işletmelerin rekabet avantajı kazanmasını, müşteri memnuniyetini artırmasını ve sürdürülebilir büyümeyi desteklemesini sağlayan stratejik bir süreçtir. Finansal

metrikler, operasyonel göstergeler, müşteri odaklı ölçütler ve sürdürülebilirlik KPI'ları, işletmelerin kısa vadeli verimliliği ve uzun vadeli hedeflerini dengelemesine olanak tanır. Teknoloji ve veri analitiği, performans ölçümünü daha hassas ve hızlı hale getirirken, çalışan performansı yönetimi, hizmet kalitesini ve müşteri sadakatini güçlendirir. Ancak, mevsimsellik, veri toplama zorlukları, yüksek maliyetler ve kültürel farklılıklar gibi engeller, esnek metrikler, teknolojik entegrasyon ve çalışan katılımıyla aşılabılır. Bu bütüncül yaklaşım, işletmelerin operasyonel ve stratejik hedeflere ulaşmasını sağlayarak müşteri odaklı bir hizmet kültürü oluşturur ve çevresel ile toplumsal sorumlulukları destekler.

REFERANSLAR

- Baum, T. (2016). Human resource management for tourism, hospitality and leisure: An international perspective (2nd ed.). Cengage Learning.
- Boley, B. B., & Uysal, M. (2016). Competitive synergy through sustainable tourism: A case study approach. *Tourism Management Perspectives*, 20, 151–158. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2016.07.005>
- Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet—The state of eTourism research. *Tourism Management*, 29(4), 609–623. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.01.005>
- Buckley, R. (2012). Sustainable tourism: Research and reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 528–546. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.02.003>
- Chen, C.-F. (2013). Performance evaluation for tourism destinations: A dynamic DEA approach. *Tourism Management*, 36, 73–85. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.11.012>
- Doran, G. T. (1981). There's a S.M.A.R.T. way to write management's goals and objectives. *Management Review*, 70(11), 35–36.
- Dwyer, L., Forsyth, P., & Rao, P. (2009). Destination price competitiveness: Exchange rate changes versus domestic inflation. *Journal of Travel Research*, 47(3), 340–351. <https://doi.org/10.1177/0047287508328652>

- Font, X., & McCabe, S. (2017). Sustainability and marketing in tourism: Its contexts, paradoxes, approaches, challenges and potential. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(7), 869–883. <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1301721>
- Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). Smart tourism: Foundations and developments. *Electronic Markets*, 25(3), 179–188. <https://doi.org/10.1007/s12525-015-0196-8>
- Hall, C. M. (2008). *Tourism planning: Policies, processes and relationships* (2nd ed.). Pearson Education.
- Harrington, R. J., & Keating, M. (2006). The influence of human resource management practices on organizational performance in the hospitality industry. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 5(2), 1–19. https://doi.org/10.1300/J171v05n02_01
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1996). *The balanced scorecard: Translating strategy into action*. Harvard Business Review Press.
- Kusluvan, S., Kusluvan, Z., Ilhan, I., & Buyruk, L. (2010). The human dimension: A review of human resources management issues in the tourism and hospitality industry. *Cornell Hospitality Quarterly*, 51(2), 171–214. <https://doi.org/10.1177/1938965510362871>
- Law, R., Buhalis, D., & Cobanoglu, C. (2014). Progress on information and communication technologies in hospitality and tourism. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 26(5), 727–750. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-08-2013-0367>
- Neely, A. (2002). *Business performance measurement: Theory and practice*. Cambridge University Press.
- Okumus, F., Altinay, L., & Chathoth, P. (2010). *Strategic management in the international hospitality and tourism industry*. Butterworth-Heinemann.
- Pizam, A., & Holcomb, J. (Eds.). (2008). *International dictionary of hospitality management*. Elsevier.
- Tribe, J. (2010). *Strategy for tourism*. Goodfellow Publishers.
- Xiang, Z., Schwartz, Z., Gerdes Jr, J. H., & Uysal, M. (2015). What can big data and text analytics tell us about hotel guest experience and satisfaction? *International Journal of Hospitality Management*, 44, 120–130. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2014.10.013>

Yerel İktidar Dinamiklerinin Taşra Sinemasında Görünümü: Kurak Günler Örneği

Ahmet YILDIZ

¹Tıbbi Hizmetler ve Teknikler/Siverek Meslek Yüksekokulu, Harran Üniversitesi, Türkiye
ahmet.yildiz@harran.edu.tr

ÖZET

Bu bildiri, Emin Alper'in 2022 yapımı Kurak Günler filmi üzerinden taşrada iktidar biçimlerinin sinemasal temsillerini incelemektedir. Film, Anadolu'nun küçük bir kasabasına atanan genç savcı Emre'nin hikâyesi aracılığıyla, yerel siyasetin çıkar ilişkileri, adaletin işlevsizleşmesi, ataerkil düzen, medya söylemleri, kimlik ve ötekileştirme pratikleri, kolektif bellek ve linç kültürü ile ekolojik kriz gibi çok boyutlu iktidar dinamiklerini görünür kılmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş; film söylem analizi ve tematik analiz yöntemleriyle çözümlenmiştir. Kuramsal çerçevede Foucault'nun iktidar anlayışı, Butler'ın toplumsal cinsiyet kuramı, Habermas'ın kamusal alan tartışmaları, Kandiyoti'nin ataerkil pazarlık yaklaşımı, Bora'nın linç rejimi kavramı ve Swyngedouw'un ekopolitik perspektifi kullanılmıştır.

Analiz bulguları, taşrada iktidarın yalnızca kurumsal yapılar üzerinden değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rolleri, medya söylemleri, kolektif şiddet pratikleri ve doğal kaynakların siyasal araçsallaştırılması yoluyla yeniden üretildiğini göstermektedir. Bu sonuç hem uluslararası kuramsal literatürle hem de Türkiye'de taşra sineması üzerine yapılan güncel çalışmalarla uyumludur. Özellikle filmin su krizini politik bir iktidar mekanizması olarak ele alışı, taşra sineması literatürüne ekopolitik bir boyut kazandırması bakımından özgün bir katkı sunmaktadır. Böylece çalışma, sinema metinlerinin sosyolojik çözümlemeler için önemli bir kaynak olabileceğini ortaya koymakta ve taşrada iktidar ilişkilerinin anlaşılmasına dair yeni bir perspektif geliştirmektedir.

Anahtar Kelimeler – Taşra Sineması, İktidar, Toplumsal Cinsiyet, Medya, Ekolojik Kriz.

GİRİŞ

Türkiye sinemasında taşra, uzun yıllardır yalnızca bir mekân değil, toplumsal ilişkilerin, kültürel çatışmaların ve iktidar mücadelelerinin sahnesi olarak temsil edilmektedir. Özellikle 2000'li yıllardan sonra “taşra sineması” kavramıyla birlikte küçük kasaba ve köy mekânlarının anlatılarda öne çıkması, merkezin dışında kalan yaşam biçimlerinin ve güç ilişkilerinin görünür kılınmasına imkân tanımıştır. Bu bağlamda taşra hem toplumsal değişimlerin hem de iktidarın gündelik pratiklerdeki tezahürlerinin izlenebildiği önemli bir odak haline gelmiştir.

Emin Alper, çağdaş Türkiye sinemasının en önemli yönetmenlerinden biri olarak taşra temsiline farklı bir bakış getirmiştir. 1974 doğumlu olan Alper, Boğaziçi Üniversitesi'nde ekonomi ve tarih eğitimi aldıktan sonra akademisyenlik yapmış, bu entelektüel birikimini sinemasına taşımıştır. İlk

uzun metrajlı *Tepenin Ardı* (2012) ile uluslararası festivallerde dikkat çekmiş, *Abluka* (2015) ile Venedik Film Festivali'nde Jüri Özel Ödülü'nü kazanmıştır. *Kız Kardeşler* (2019) ise Berlin Film Festivali'nin ana yarışmasında gösterilmiş ve yönetmenin sinemasında taşra temasının sürekliliğini pekiştirmiştir. Alper'in filmleri genel olarak otorite, paranoya, toplumsal çatışma ve aile ilişkileri etrafında şekillenir; taşra ise bu temaların en yoğun şekilde gözlemlendiği bir mekân olarak öne çıkar.

2022 yapımı *Kurak Günler*, Alper'in taşra, iktidar ve adalet temalarını yeniden ele aldığı ve güncel sosyo-politik tartışmalara göndermeler yaptığı güçlü bir filmidir. Anadolu'nun küçük bir kasabasına atanan genç savcı Emre'nin hikâyesi üzerinden ilerleyen film, yerel siyaset, medya, ataerkil düzen, dedikodu kültürü ve kolektif şiddet gibi taşraya özgü dinamikleri çok katmanlı biçimde görünür kılar. Bu yönüyle film, taşrayı yalnızca kültürel ya da folklorik bir mekân olarak değil, iktidar ilişkilerinin en yoğun biçimde işlendiği toplumsal bir laboratuvar olarak sunar.

Bu bildirinin amacı, *Kurak Günler* filmi üzerinden taşraya özgü yerel iktidar dinamiklerini analiz etmektir. Çalışmada filmde öne çıkan yerel siyaset ve çıkar ilişkileri, adaletin işlevsizleşmesi, ataerkil yapı, medyanın manipülatif rolü ve kolektif şiddet pratikleri ele alınacaktır. Kuramsal çerçevede Michel Foucault'nun iktidar analizleri, Judith Butler'ın toplumsal cinsiyet kuramı ve Jürgen Habermas'ın kamusal alan tartışmaları temel alınarak film çözümlenecek; böylece *Kurak Günler*'in taşrada iktidarın işleyişine dair sunduğu sinemasal yorum açığa çıkarılacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Türkiye'de taşra olgusu, yalnızca coğrafi bir mekânın tanımı değil; toplumsal ilişkilerin, iktidar ağlarının ve kültürel çatışmaların en belirgin biçimde gözlemlendiği bir alan olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda sinema, taşraya özgü iktidar biçimlerini görünür kılan önemli bir mecra işlevi görür. Asuman Suner (2006), *Hayalet Ev* adlı çalışmasında yeni Türkiye sinemasının aidiyet, kimlik ve bellek meselelerini taşra üzerinden tartıştığını belirtir. Suner'e göre taşra, nostaljik bir mekândan çok, güncel toplumsal gerilimlerin sahnelendiği dinamik bir alandır. Bu perspektif, Emin Alper'in *Kurak Günler* filmini yalnızca sanatsal bir eser olarak değil, aynı zamanda taşrada iktidarın çok katmanlı işleyişini analiz etme imkânı sunan bir toplumsal metin olarak okumamızı sağlar.

İktidarın taşrada nasıl kurulduğunu ve yeniden üretildiğini anlamak için Michel Foucault'nun çözümlemeleri güçlü bir teorik dayanak sunar. Foucault (1975/2019), iktidarın yalnızca merkezi devlet aygıtına indirgenemeyeceğini, gündelik yaşamın pratiklerine ve bireylerin

bedenlerine nüfuz eden çok yönlü bir ağ olduğunu belirtir. Bu bakış açısıyla *Kurak Günler*'de belediye başkanının su kaynaklarını kontrol etmesi, yalnızca idari bir tasarruf değil, toplumsal yaşamın akışını belirleyen bir iktidar pratiği olarak okunabilir. Benzer biçimde Foucault'nun (1976/2023) "hakikat rejimleri" kavramı, filmde adaletin yerel güç ilişkilerinin gölgesinde nasıl işlevsizleştiğini anlamamıza yardımcı olur. Savcının merkezin temsilcisi olarak kasabaya gelse de soruşturmalarının sürekli engellenmesi, hukukun taşrada siyasal çıkar ilişkileri karşısında nasıl zayıfladığını göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet bağlamında Judith Butler'ın görüşleri, taşra iktidarının en görünür alanlarından birini açıklamada işlevseldir. Butler (2019), toplumsal cinsiyetin biyolojik determinizmden ziyade kültürel normların tekrar eden performansları yoluyla inşa edildiğini ileri sürer. Bu çerçeveden bakıldığında filmde tecavüz ve kürtaj meseleleri, kadınların bedenleri üzerinde kurulan toplumsal denetimin bir yansımasıdır. Taşrada erkekliğin sürekli şiddet, güç gösterisi ve dayanışma üzerinden performe edilmesi, Butler'ın toplumsal cinsiyet performativitesi kavramıyla doğrudan örtüşmektedir. Kandiyoti'nin (1988) "ataerkil pazarlık" kavramı ise kadınların taşrada sessizlik ve uyum stratejileriyle varlıklarını sürdürmek zorunda kalışlarını açıklamak açısından önemlidir. Serpil Sancar'ın (2014) belirttiği gibi, Türkiye modernleşmesinin cinsiyet rejimi kadınları sürekli olarak ikincil ve bağımlı konumda yeniden üretmiştir. Film, bu kuramsal tartışmaları görselleştirerek ataerkil düzenin sürekliliğini çarpıcı biçimde teşhir etmektedir.

İktidarın söylem boyutunu anlamak için Jürgen Habermas'ın kamusal alan teorisi önemli bir çerçeve sunar. Habermas (1997/2021), kamusal alanı yurttaşların eşit koşullarda tartışma ve müzakere yürütebildiği bir alan olarak tanımlar. Ancak Türkiye'de medyanın siyasal iktidarla iç içe geçmiş yapısı, bu ideal işleyişi engellemektedir. Bilge Yeşil'in (2014) araştırması, Türkiye'de basın sansür, ticari baskılar ve oto-sansür ağları içinde işlediğini göstermektedir. Yine Yeşil'in (2016) *Media in New Turkey* çalışması, medyanın neoliberal ve otoriter dönüşüm süreçlerinde iktidarın yeniden üretiminin merkezinde yer aldığını ortaya koyar. Filmde gazeteci Murat'ın çabalarının sürekli bastırılması, Habermas'ın "kamusal alanın yapısal dönüşümü" tartışmasıyla birleşerek, taşrada medya ve söylemin iktidar tarafından nasıl kuşatıldığını görünür kılar.

Taşrada iktidar ilişkilerinin nasıl toplumsal mutabakatla pekiştirildiğini göstermek için Tanıl Bora'nın (2015) "linç rejimi" kavramı açıklayıcıdır. Bora, Türkiye'de linçin yalnızca bireysel öfkenin değil, toplumsal mutabakatın ürünü olduğunu vurgular. *Kurak Günler*'in finalinde yaşanan linç sahnesi, taşrada kolektif şiddetin nasıl normalleştirildiğini ve toplumsal belleğin bir parçası haline geldiğini çarpıcı biçimde temsil eder. Bu durum,

Levitsky ve Way'in (2010) rekabetçi otoriter rejimler üzerine tartışmalarıyla da örtüşür; çünkü yerel ölçekte bile iktidar, yalnızca devlet aygıtıyla değil, toplumun kolektif rızası ve şiddet pratikleriyle desteklenmektedir.

Ekolojik kriz ve su kıtlığı ise filmin özgün boyutlarından birini oluşturur. Erik Swyngedouw (2004), suyun her zaman politik olduğunu ve dağılımının iktidar ilişkilerinin merkezinde yer aldığını belirtir. Fikret Adaman ve Murat Arsel'in (2005/2016) editörlüğünde hazırlanan *Environmentalism in Turkey* çalışması da çevresel kaynakların Türkiye'de kalkınma ve siyaset ilişkileri içinde ele alındığını ortaya koyar. Filmde belediye başkanının su kuyularını açmayı sürekli ertelemesi, taşrada ekopolitik bir krizin iktidar mücadelesine dönüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda *Kurak Günler*, ekoloji ve siyaset arasındaki ilişkiyi taşra ölçeğinde görünür kılarak, Türkiye sinemasında nadir rastlanan bir "ekopolitik alegori" sunar.

Sonuç olarak *Kurak Günler*, taşrada iktidarın çok boyutlu işleyişini çözümlemeye imkân veren bir metin olarak değerlendirilebilir. Foucault'nun iktidar ağları, Butler'ın toplumsal cinsiyet kuramı, Habermas'ın kamusal alan tartışması, Yeşil'in medya çalışmaları, Bora'nın linç rejimi analizi ve Swyngedouw'un ekopolitik yaklaşımı bir araya geldiğinde filmdeki tematik eksenler yalnızca estetik öğeler değil, Türkiye'nin güncel sosyo-politik tartışmalarının taşradaki izdüşümleri olarak okunabilir. Böylece film, taşranın sinemadaki görünümünü iktidar dinamiklerinin çok katmanlı çözümlemesine dönüştürür.

Türkiye'de taşra ve sinema ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar üç ana eksende yoğunlaşmaktadır. İlk eksen tarihsel boyuttur. Özyılmaz (2022), 1930–1945 yılları arasında taşrada sesli sinemanın yayılma süreçlerini ele alarak altyapı eksikliklerinin ve yerel koşulların sinema deneyimini nasıl biçimlendirdiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Boran (2015), Çankırı örneği üzerinden erken Cumhuriyet döneminde taşrada sinema seyirciliğini incelemiş ve taşranın sinemayla kurduğu ilişkilerin toplumsal bağlamlarını açığa çıkarmıştır.

İkinci eksen, taşranın estetik ve nostaljik bir mekân olarak temsiline odaklanmaktadır. Satır (2023), yeni Türk sinemasında taşranın sıklıkla geçmişin idealize edildiği nostaljik bir sahne olarak kurgulandığını belirtmektedir. Bu nostaljik yaklaşım, taşranın toplumsal gerilimlerini görünmez kılarken, taşrayı romantize eden bir temsil biçimi üretmektedir.

Üçüncü eksen ise politik taşra sinemasıdır. Lekesiz (2018), 2000 sonrası politik Türk sinemasında taşra mekânının iktidar ilişkilerinin en görünür olduğu alanlardan biri haline geldiğini vurgulamaktadır. Palancı (2024), *Kurak Günler* filmini merkez-çevre paradigması bağlamında analiz ederek

taşrayı ulusal siyasal düzenin alegorisi olarak ele almıştır. Barış (2024) ise aynı filmi Bakhtinyen bir yaklaşımla çözümleyerek zaman–uzam ilişkilerinin iktidar ve toplumsal pratiklerle nasıl iç içe geçtiğini tartışmaktadır. Ötekilik teması da taşra sineması literatüründe öne çıkan başlıklardan biridir. “Emin Alper Sinemasında Ötekilik” başlıklı makalede, yönetmenin filmlerinde öteki figürlerin taşra bağlamında nasıl temsil edildiği analiz edilmiştir.

Bu literatür, taşra sinemasının farklı yönlerine ışık tutmaktadır; ancak mevcut çalışmaların çoğu tekil eksenler üzerinden ilerlemekte ve farklı iktidar boyutlarını bütüncül bir biçimde ele almamaktadır. Ayrıca ekolojik kriz ve su siyaseti gibi konuların taşra sineması bağlamında sınırlı şekilde işlendiği görülmektedir. Bu boşluk, *Kurak Günler* filmi üzerinden çok boyutlu bir iktidar çözümlemesi yaparak, yerel siyaset, adaletin işlevsizleşmesi, toplumsal cinsiyet ve ataerki, medya ve söylem iktidarı, kimlik ve ötekileştirme, kolektif bellek ve linç kültürü ile ekolojik kriz ve su kıtlığı gibi farklı eksenleri bir arada tartışmaya açan çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Böyle bir yaklaşım, taşra sinemasını yalnızca kültürel ya da estetik bir alan değil, aynı zamanda toplumsal iktidar ilişkilerinin çok katmanlı bir yansıması olarak değerlendirmeye imkân tanıyacaktır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmıştır. Nitel yöntem, toplumsal olguların çok boyutlu ve bağlamsal biçimde ele alınmasına olanak tanıdığı için, sinema metinlerinin derinlikli çözümlemesi açısından uygun bir zemin sunmaktadır (Denzin & Lincoln, 2018). Çalışmanın temel verisi, Emin Alper’in 2022 yapımı *Kurak Günler* filmidir. Film, taşra bağlamında iktidar ilişkilerini görünür kılmaya bakımından örnek olay (case study) yöntemiyle incelenmiştir. Bu yöntem, tek bir film üzerinden toplumsal ve siyasal dinamiklerin çözümlemesine imkân verirken, aynı zamanda kuramsal tartışmalarla bağ kurmayı mümkün kılar (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Film çözümlemesi yapılırken söylem analizi ve tematik içerik analizi birlikte kullanılmıştır. Söylem analizi, filmde yer alan diyaloglar, medya temsilleri ve yerel aktörlerin söylemleri üzerinden iktidarın nasıl kurulduğunu ve

yeniden üretildiğini anlamaya yöneliktir. Tematik analiz ise filmde öne çıkan yapısal eksenleri (yerel siyaset ve çıkar ilişkileri, adaletin işlevsizleşmesi, toplumsal cinsiyet ve ataerki, medya ve söylem iktidarı, kimlik ve ötekileştirme, kolektif bellek ve linç kültürü, ekolojik kriz ve su kıtlığı) sistematik biçimde incelemek için kullanılmıştır. Bu yaklaşım sayesinde, filmin çok katmanlı iktidar dinamikleri üzerine sunduğu göstergeler bütünlüklü olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın kuramsal dayanakları, Foucault'nun iktidar anlayışı, Butler'ın toplumsal cinsiyet kuramı, Habermas'ın kamusal alan tartışmaları, Swyngedouw'un ekopolitik perspektifi ve Türkiye literatüründe taşra sinemasına dair yapılan güncel çalışmalarla (ör. Palancı, 2024; Satır, 2023; Doğan, 2025) desteklenmiştir. Böylelikle film çözümlemesi, yalnızca estetik düzeyde değil, aynı zamanda sosyolojik ve politik bağlamda anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada ayrıca literatür taraması yöntemiyle hem uluslararası hem de Türkiye bağlamında taşra sineması üzerine yapılmış araştırmalar incelenmiştir. DergiPark'ta yayımlanan güncel makaleler (Palancı, 2024; Barış, 2024; Doğan, 2025; Satır, 2023; Lekesiz, 2018; Özyılmaz, 2022; Boran, 2015) taranmış ve elde edilen bulgular film analiziyle ilişkilendirilmiştir. Böylece hem kuramsal hem de ampirik literatürden yararlanılarak bütüncül bir çerçeve oluşturulmuştur. Çalışmanın sınırlılığı olarak yalnızca tek bir filmin incelenmiş olması belirtilebilir. Bununla birlikte, *Kurak Günler* filmi, taşrada iktidarın çok boyutlu görünümünü çarpıcı biçimde ortaya koyduğu için bu sınırlılık aynı zamanda güçlü bir derinlik imkânı da sunmaktadır.

BULGULAR

Emin Alper'in *Kurak Günler* filmi, taşrada iktidarın nasıl kurulduğunu, hangi araçlarla sürdürüldüğünü ve bireyler üzerinde nasıl işlediğini çok boyutlu biçimde ortaya koymaktadır. Film, Anadolu'nun küçük bir kasabasına yeni atanan genç savcı Emre'nin gözünden ilerler ve onun kısa sürede yerel iktidar ilişkilerinin ağına hapsoluşunu gösterir. Belediye başkanının su kaynaklarını kontrol etme stratejisi, yalnızca idari bir tasarruf değil, siyasal çıkarların ve yerel rant ilişkilerinin bir göstergesidir.

Foucault'nun (2019) iktidarı gündelik yaşamın her alanına sirayet eden bir ağ olarak kavramsallaştırması, suyun seçim süreçleriyle bağlantılı olarak kullanıldığı sahnelerde somutlaşır. Swyngedouw'un (2004) suyun her zaman politik bir kaynak olduğu yönündeki tespiti de filmin ekolojik boyutunu açıklamaktadır. Belediye başkanının kuyuları açmayı sürekli ertelemesi, taşrada doğal kaynakların politik manevra aracına dönüştüğünü gösterir.

Savcı Emre'nin göreve başlamasıyla birlikte karşılaştığı engeller, adalet mekanizmasının taşrada nasıl işlevsizleştiğini gözler önüne serer. Tecavüz vakasında delillerin karartılması, tanıkların susturulması ve soruşturmaların akamete uğratılması, hukukun yerel güç ilişkileri karşısında zayıflığını göstermektedir. Habermas'ın (2021) kamusal alanın siyasal iktidar tarafından kuşatılması tartışması bu noktada açıklayıcıdır; hukuk, taşrada yalnızca biçimsel düzeyde vardır, fiilen ise iktidarın çıkarlarına göre işletilmektedir. Levitsky ve Way'in (2010) rekabetçi otoriterlik kavramı da bu durumu destekler; çünkü demokratik kurumlar varlığını sürdürse de gerçek işleyişte siyasal iktidar tarafından gölgelenmektedir.

Toplumsal cinsiyet ve ataerkil düzen, filmin en çarpıcı boyutlarından birini oluşturur. Tecavüz vakası ve kadın bedeninin üzerindeki toplumsal denetim, Butler'ın (2019) toplumsal cinsiyetin kültürel normların tekrarları yoluyla inşa edildiği yönündeki görüşüyle uyumludur. Kasabanın erkek dayanışması, av sahneleri ve dedikodular, hegemonik erkekliğin sürekli yeniden üretildiğini gösterir. Kandiyoti'nin (1988) ataerkil pazarlık kavramı, kadınların sessizlik ve uyum stratejileriyle bu düzende var olmaya çalıştıklarını anlamak için işlevseldir. Sancar'ın (2014) modernleşme sürecinde cinsiyet rejimlerine dair vurguları da filmdeki kadın figürlerinin konumunu açıklamaktadır. Bu bağlamda, taşrada iktidar yalnızca siyasal mekanizmalar üzerinden değil, aynı zamanda cinsiyet ilişkileri üzerinden de üretilmektedir.

Medyanın rolü filmde Murat karakteri üzerinden görünür hale gelir. Murat'ın araştırmacı gazetecilik çabaları, yerel siyasetin baskısı altında sürekli engellenir. Bu durum, Bilge Yeşil'in (2014, 2016) Türkiye'de medyanın iktidarla iç içe geçmiş yapısına dair bulgularıyla doğrudan örtüşmektedir. Habermas'ın (2021) kamusal alan modeliyle karşılaştırıldığında, kasabanın medya düzeni yurttaşların özgür tartışma alanını ortadan kaldırmakta ve iktidarın söylem aygıtına dönüşmektedir. Medya, taşrada hakikatin değil, iktidarın yeniden üretiminin hizmetinde işlemektedir.

Emre'nin kasabaya gelişinden itibaren ötekileştirilmesi, taşranın homojen kimlik yapısının korunmasına yönelik baskıyı göstermektedir. Şehirli, elit ve farklı yaşam tarzına sahip bir figür olarak Emre kısa sürede “bizden

olmayan” bir konuma itilmiştir. Doğan’ın (2025) Emin Alper sinemasında ötekilik üzerine yaptığı çalışmada vurgulandığı üzere, taşrada farklı olan sürekli dışlanma tehdidiyle karşı karşıyadır. Emre’nin cinsel kimliği üzerinden ortaya atılan söylentiler, ötekileştirmenin bireysel farklılıklara da yöneldiğini ortaya koyar. Böylece film, taşrada kimliğin kolektif normlar üzerinden kurulduğunu ve farklı olanın bu normların dışında bırakıldığını göstermektedir.

Filmin finalinde yaşanan linç sahnesi ise taşrada iktidarın en çıplak biçimiyle şiddet üzerinden nasıl kurulduğunu gözler önüne serer. Tanıl Bora’nın (2015) linç rejimi kavramı burada açıklayıcıdır. Halkın topluca savcıya yönelttiği şiddet, bireysel öfkenin değil, kolektif bir hafızanın ve toplumsal mutabakatın ürünüdür. Bu sahne, taşrada iktidarın yalnızca siyasal mekanizmalarla değil, aynı zamanda toplumsal rıza ve şiddet pratikleriyle pekiştirildiğini çarpıcı biçimde temsil etmektedir.

Kurak Günler, yerel siyaset, adalet, toplumsal cinsiyet, medya, kimlik, linç kültürü ve ekolojik kriz gibi farklı eksenleri iç içe geçirerek taşrada iktidarın çok katmanlı işleyişini gözler önüne serer. Foucault’nun iktidar ağları, Butler’ın toplumsal cinsiyet kuramı, Habermas’ın kamusal alan tartışması, Yeşil’in medya çalışmaları, Bora’nın linç rejimi analizi ve Swyngedouw’un ekopolitik yaklaşımı birlikte düşünüldüğünde film, yalnızca sanatsal bir metin değil, aynı zamanda Türkiye’de taşranın güncel sosyo-politik dinamiklerini görünür kılan bir toplumsal analiz aracı olarak değerlendirilebilir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada *Kurak Günler* filmi üzerinden taşrada iktidar ilişkilerinin çok boyutlu bir görünüm sunduğu ortaya konulmuştur. Filmde farklı temalar üzerinden yapılan çözümlemeler, taşrada iktidarın yalnızca hukuksal ve siyasal kurumlarla sınırlı kalmadığını; toplumsal cinsiyet düzeninden medya söylemlerine, kolektif bellekten ekolojik kaynaklara kadar geniş bir alanda yeniden üretildiğini göstermektedir. Tartışma bölümünde amaç, bu bulguları uluslararası kuramsal literatür ve Türkiye’deki güncel çalışmalar ışığında değerlendirmek ve ortaya çıkan özgün katkıları tartışmaya açmaktır.

Öncelikle, iktidarın çok katmanlı işleyişine dair bulgular, Foucault'nun (2019; 2023) iktidar kavramsallaştırmasıyla uyumlu bir tablo sunmaktadır. Foucault'ya göre iktidar yalnızca merkezi kurumlarla değil, gündelik pratikler, söylemler ve ilişkiler aracılığıyla işler. *Kurak Günler*, bu anlayışı somutlaştırarak taşrada iktidarın siyaset, adalet, toplumsal cinsiyet ve medya üzerinden farklı düzlemlerde nasıl kurulduğunu göstermektedir. Bu açıdan film, iktidar kavramının Türkiye bağlamında taşra üzerinden yeniden düşünülmesine katkıda bulunmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ekseninde ortaya çıkan bulgular, Butler'ın (2019) toplumsal cinsiyet kuramı ve Kandiyoti'nin (1988) ataerkil pazarlık yaklaşımıyla birlikte değerlendirildiğinde, ataerkil düzenin taşrada güçlü biçimde sürdüğünü göstermektedir. Türkiye literatüründe Sancar'ın (2014) cinsiyet rejimleri üzerine yaptığı analizler, filmdeki temsil biçimleriyle paralellik arz etmektedir. Böylelikle film, ataerkil düzenin modern hukuk normlarına rağmen taşrada nasıl süreklilik kazandığını görselleştirmekte, toplumsal cinsiyet literatürüne somut bir örnek sunmaktadır.

Medya ve kamusal alanın işlevsizleşmesi, Yeşil'in (2014; 2016) Türkiye medyasına dair bulgularıyla doğrudan ilişkilendirilebilir. Habermas'ın (2021) kamusal alan modeliyle karşılaştırıldığında, taşrada yurttaşların özgür tartışma ortamının ortadan kalktığı görülmektedir. Bu durum, medyanın siyasal iktidarın söylem aygıtına dönüşmesi olgusunu doğrulamaktadır. Filmde medyanın iktidar söylemini pekiştiren bir mekanizma olarak işleyişi, Türkiye'de güncel medya yapısına dair tartışmaların sinemasal bir yansımasıdır.

Ötekileştirme süreçleri, Emre karakteri üzerinden somutlaşmış ve taşrada kimlik inşasının kolektif normlara dayandığı ortaya konmuştur. Bu bulgular, Doğan'ın (2025) Emin Alper sinemasında ötekilik üzerine yaptığı çalışmayla örtüşmektedir. Film, ötekileştirmenin yalnızca etnik ya da sınıfsal değil, bireysel yaşam tarzı ve cinsel kimlik farklılıkları üzerinden de işlediğini göstermektedir. Böylelikle taşrada ötekilik mekanizmalarının çok boyutlu işleyişi sinemasal bir anlatı aracılığıyla tartışmaya açılmıştır.

Kolektif bellek ve linç kültürü üzerine yapılan tespitler, Bora'nın (2015) "linç rejimi" kavramsallaştırmasıyla uyumludur. Filmdeki linç sahnesi, bireysel şiddetten ziyade toplumsal rıza ve mutabakatın ürünüdür. Bu durum, Türkiye'de siyasal şiddetin toplumsal düzeyde nasıl meşrulaştırıldığına dair literatürle ilişkilendirildiğinde önem kazanmaktadır. Böylelikle film, taşrada iktidarın yalnızca kurumsal baskılarla değil, toplumsal rıza ve şiddet pratikleriyle de pekiştirildiğini göstermektedir.

Ekolojik kriz ve su siyaseti üzerine yapılan gözlemler, Swyngedouw'un (2004) suyun politik bir kaynak olduğu yönündeki yaklaşımı ve Adaman ile Arsel'in (2016) Türkiye'de çevre ve kalkınma ilişkisine dair tespitleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda film, ekolojik kaynakların iktidar ilişkilerinin bir parçası olarak nasıl araçsallaştırıldığını görünür kılmakta ve Türk sinemasında görece ihmal edilmiş bir alan olan ekopolitik temsillere katkı sağlamaktadır.

Genel olarak tartışmanın ortaya koyduğu sonuç, *Kurak Günler* filminin taşrada iktidarın çok boyutlu işleyişini temsil etmesinin yanı sıra, literatürde eksik kalan boyutları –özellikle ekolojik kriz ve su siyaseti– gündeme taşımasıdır. Bu yönüyle film, uluslararası kuramsal literatür ile Türkiye bağlamını birleştiren özgün bir örnek sunmakta ve taşra sineması çalışmalarına yeni bir perspektif kazandırmaktadır.

SONUÇLAR

Emin Alper'in *Kurak Günler* filmi, taşrada iktidar biçimlerinin çok boyutlu işleyişini görünür kılması bakımından çağdaş Türk sinemasında özel bir yere sahiptir. Film, yerel siyasetin rant ilişkileriyle iç içe geçtiğini, adaletin kurumsal olarak varlığını sürdürmesine rağmen fiilen işlevsizleştiğini, toplumsal cinsiyet rejiminin erkek dayanışması ve kadınların sessizliği üzerinden yeniden üretildiğini çarpıcı bir biçimde göstermektedir. Bunun yanı sıra medya düzeninin iktidar söylemleriyle kuşatılması, farklı kimliklerin dışlanarak ötekileştirilmesi ve kolektif belleğin linç kültürü aracılığıyla şiddeti meşrulaştırması, taşrada iktidarın yalnızca siyasal kurumlarla değil, aynı zamanda gündelik pratikler ve toplumsal mutabakat yoluyla yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Suyun politik bir kaynak olarak temsil edilmesi ise filmin ekopolitik bir alegori niteliği taşımasını sağlamakta, bu yönüyle taşra sineması bağlamında nadiren tartışılan bir boyutu görünür kılmaktadır. Foucault'nun iktidar ağlarına, Butler'ın toplumsal cinsiyet kuramına, Habermas'ın kamusal alan tartışmalarına, Swyngedouw'un suyun siyasallaşmasına dair yaklaşımına ve Türkiye literatüründe taşra sineması üzerine yapılan güncel çalışmalara başvurulduğunda film, yalnızca sanatsal bir ürün değil, aynı zamanda toplumsal iktidar ilişkilerinin çözümlemesine imkân tanıyan değerli bir metin olarak öne çıkmaktadır.

Bu çözümleme, Türkiye’de taşra sineması literatüründe sıkça karşılaşılan üç yönelimi –tarihsel çalışmalar, nostaljik temsiller ve politik analizler– bir arada düşünerek daha kapsamlı bir okuma önermektedir. *Kurak Günler*, taşrayı nostaljik bir geçmişin sahnesi ya da yalnızca estetik bir mekân olarak değil, güncel sosyo-politik tartışmaların, iktidar ilişkilerinin ve toplumsal çatışmaların yoğunlaştığı bir alan olarak temsil etmektedir. Bu bağlamda film, demokrasi, adalet, toplumsal cinsiyet eşitliği ve çevresel sürdürülebilirlik gibi günümüz Türkiye’sinin en kritik meselelerinin taşra üzerinden nasıl tartışılabileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çalışma, taşra sineması araştırmalarına çok boyutlu iktidar çözümlemesi ve ekopolitik perspektif kazandırarak literatürdeki boşlukları doldurmakta, sinema metinlerinin sosyolojik analizler için ne denli verimli bir zemin sunduğunu göstermektedir. Gelecek araştırmaların, farklı taşra filmlerini karşılaştırmalı olarak incelemesi ve ekolojik kriz temalarını daha geniş bir çerçevede ele alması hem Türkiye sineması çalışmalarına hem de toplumsal iktidar tartışmalarına önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- [1] Adaman, F., & Arsel, M. (Eds.). (2016). *Environmentalism in Turkey: Between democracy and development*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315256245>
- [2] Barış, B. (2024). Emin Alper’in *Kurak Günler* filmine Bakhtinyen bir yaklaşım. *AURUM Journal of Arts & Social Sciences*. DergiPark. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aurum/issue/88864/1563233>
- [3] Bora, T. (2015). Türkiye’nin linç rejimi. İstanbul: İletişim.
- [4] Boran, T. (2015). Erken Cumhuriyet döneminde taşrada sinema seyri: Çankırı örneği. [Makale]. DergiPark. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1954559>
- [5] Butler, J. (2019). Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi (B. Ertür, Çev.). İstanbul: Metis.
- [6] Doğan, E. (2025). Emin Alper sinemasında ötekilik: Tepenin Ardı ve *Kurak Günler* filminin ötekilik bağlamında incelenmesi. *Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC)*, 15(3), 803–815. <https://doi.org/10.7456/tojdac.1674067>
- [7] Foucault, M. (2019). Hapishanenin doğuşu (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge. (Orijinal eser 1975’te yayımlandı)

- [8] Foucault, M. (2023). Toplumunu savunmak gerekir (Ş. Yalçın, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eser 1976'da yayımlandı)
- [9] Habermas, J. (2021). Kamusalılığın yapısal dönüşümü (T. Bora & M. Sancar, Çev.). İstanbul: İletişim. (Orijinal eser 1997'de yayımlandı)
- [10] Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender & Society*, 2(3), 274–290. <https://doi.org/10.1177/089124388002003004>
- [11] Lekesiz, F. (2018). Taşra mekânı özelinde 2000 sonrası politik Türk sineması. [Makale]. DergiPark. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2040053>
- [12] Levitsky, S., & Way, L. A. (2010). Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War. Cambridge: Cambridge University Press.
- [13] Özyılmaz, Ö. (2022). Türkiye'de taşraya sesli sinemanın gelişi (1930–1945). [Makale]. DergiPark. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2714681>
- [14] Palancı, C. (2024). Yeniden üretilen sinizm: Türkiye'de merkez-çevre anlatısı ve Emin Alper'in Kurak Günler filminin kritiği. Pekünlü Dergisi. DergiPark. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pek/issue/87342/1514184>
- [15] Sancar, S. (2014). Türk modernleşmesinin cinsiyeti. İstanbul: İletişim.
- [16] Satır, M. E. (2023). Yeni Türk sinemasında taşra nostaljisi. [Makale]. DergiPark. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2480983>
- [17] Shohat, E., & Stam, R. (2014). Unthinking Eurocentrism: Multiculturalism and the media (2nd ed.). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315771441>
- [18] Suner, A. (2006). Hayalet ev: Yeni Türk sinemasında aidiyet, kimlik ve bellek. İstanbul: Metis.
- [19] Swyngedouw, E. (2004). Social power and the urbanization of water: Flows of power. Oxford: Oxford University Press.
- [20] Yeşil, B. (2014). Press censorship in Turkey. *Communication, Culture & Critique*, 7(2), 154–173. <https://doi.org/10.1111/cccr.12049>
- [21] Yeşil, B. (2016). Media in new Turkey: The origins of an authoritarian neoliberal state. Urbana: University of Illinois Press.

